

ВІННИЦЬКА ФІЛІЯ ЦЕНТРУ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ
ПОДІЛЛЯ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
ПРИ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ
УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

ВІННИЦЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ

Сергій ГАЛЬЧАК

РОЗВИТОК КРАЄЗНАВСТВА У СХІДНОМУ ПОДІЛЛІ: XIX – поч. XXI ст.

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Центру дослідження історії Поділля
Інституту історії України НАН України при
Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка
(Протокол № 3 від 15 березня 2013 р.)*

Вінниця
Меркьюрі-Поділля
2013

ББК 63.3(4УКР-4ВІН)

УДК 398(477.44)

Г 17

*Науковий редактор **О. П. РЕЄНТ**, член-кореспондент НАН України,
доктор історичних наук, професор, заступник директора
Інституту історії України НАН України,
голова Національної спілки краєзнавців України*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

П. П. Брицький, доктор історичних наук, професор
кафедри історії України Чернівецького
національного університету імені Юрія Федьковича.

О. М. Завальнюк, доктор історичних наук, професор
кафедри історії України Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка.

І. М. Романюк, доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України Інституту історії,
етнології і права Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського.

Гальчак С. Д.

**Г 17 Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: XIX – поч. XXI
ст.:** Монографія / Вид. 2-е, доп. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2013. –
876 с.

У монографічному дослідженні аналізується розвиток основних форм краєзнавства на теренах Східного Поділля (Вінниччини) з часу його зародження (XIX ст.) до наших днів, повідомляється про персональний внесок найактивніших літописців рідного краю у поділлєзнавство, історичну науку в Україні. Для широкого кола читачів.

ISBN 978-966-2954-92-9

© Гальчак С. Д., 2013

© Видавництво “Меркьюрі-Поділля”, 2013

БЕЗ ЗНАННЯ МИНУЛОГО – НЕМАЄ ПОСТУПУ В МАЙБУТНЄ

**О. П. РЕЄНТ,
член-кореспондент НАН України, доктор
історичних наук, професор, заступник директора
Інституту історії України НАН України,
голова Національної спілки краєзнавців України**

Східне Поділля (Вінниччина) – неповторний батьківський куточок, мала батьківщина не одного покоління працелюбів-подолян, які народилися чи мешкають у цьому сонячному краї. Його неосяжні мальовничі простори, благословенна земля, що уславлена подвигами предків, добрими справами, трудовими звершеннями сучасників, постійно бентежать серце, ваблять своєю загадковою красою, багатим історичним минулим. Бо ж кожна визначна подія і видатна особа залишили по собі яскравий слід в історії регіону, знайшли відображення у численних пам'ятках, які промовляють до нас голосом своєї епохи, несуть крізь віки надбання людського інтелекту і праці. Вони – пам'ять минулого, на ґрунті якого будується майбутнє прийдешніх поколінь.

Вінниччина має чим пишатися. Тут виявлено чи не найбільше в Україні поселень унікальної трипільської культури, яка заклала основи людської цивілізації. До цього часу збереглися величні вали Немирівського городища скіфського періоду, залишки фортифікаційних споруд, численні кургани різних історичних епох. Становить інтерес знайдене в одному із давніх поховань сарматське золото, дивують вишуканістю виробу древньослов'янських ювелірів Бернашівки. І досі бережуть таємниці наскельні зображення Бушанського язичниць-

кого святилища, печери Лядовського скельного монастиря, що незабаром відзначатиме своє тисячоліття.

Не менший інтерес становлять замкові комплекси XVI – XVII століть у тій же Буші, Барі, Озаринцях, Мурованих Курилівцях, Селищі, Хмільнику, Іванові, пам'ятка архітектури XVIII століття палац Потоцьких у Тульчині, палаци, костьоли, церкви XVII – XIX ст., які збереглися у 22-х районах, містах Вінниці та Могилеві-Подільському й входять до переліку номінацій "Сім чудес" та 21-ї "Перлини" Вінниччини.

Вражають своєю красою Гайдамацький яр (Ямпільський та Чернівецький райони), Олександрівський парк XIX ст. (с. Благодатне Томашпільського району), урочище "Устянська дача" – ботанічний заказник загальнодержавного значення (с. Поташня Бершадського району), чи не найродючіші в світі вінницькі чорноземи. Нездарма наші далекі предки нарекли цю благодатну місцину земним раєм, а мальовничий Південний Буг, що перетинає всю область, – Богом!

Вінниччина багата на непересічні події минувшини. Так, все більше істориків сходяться на думці, що саме на її території (на берегах річки Сниви) далекого 1362 року відбулася історична Синьоводська битва литовсько-русько(українського)-білоруського війська на чолі з князем Ольгердом із військом ординських ханів Котлубуга, Качибєя і Дмитра-Солтана, в результаті якої з-під золотоординського іга було визволено Поділля й після якої у літописних джерелах чи не вперше згадуються Вінниця, Брацлав, Хмільник...

Захоплюють подвиги безстрашного козацтва. Особливо в період Української революції середини XVII століття та становлення Української козацької держави, більше відомого як національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Саме тоді на теренах Вінниччини були вписані в історію яскраві сторінки ратної слави: битви під Махнівною (нині с. Комсомольське Козятинського району) у 1648 р. та під Батогом (с. Четвертинівка Тростянецького

району) у 1652 р., оборона Вінниці в 1651 р., оборона Буші в 1654 році... Тоді ж прославили свої імена відважні соратники гетьмана Максим Кривоніс, Іван Богун, Данило Нечай...

Увійшов в історію гайдамацький ватажок Іван Гонта, який у наступному XVIII ст. до останнього подиху боровся за соціальну справедливість, закатований гнобителями в с. Сербх (нині с. Гонтівка Чернівецького району) на острах бунтівній "черні".

Вінниччина – батьківщина Устима Кармалюка, легендарного героя і керівника селянських повстань на Поділлі, Петра Кішки, відомого своєю винятковою хоробрістю оборонця Севастополя в 1854 – 1855 рр. під час Кримської війни, георгієвського кавалера, багатьох інших звитязців численних поколінь. Досить сказати, що на її теренах народилося 125 Героїв Радянського Союзу, більше 30-ти повних кавалерів ордена "Слава", які зробили потужний внесок у перемогу над нацистськими загарбниками в час Другої світової війни, котра завдала стільки непоправних втрат, болю й страждань вінничанам. Варто згадати, що в те трагічне лихоліття окупанти запровадили на її території еталонний нацистський режим, розмістивши неподалік Вінниці надсекретні об'єкти Третього Райху – ставку А. Гітлера "Вервольф" та штабний комплекс люфтваффе "Штайнбрух" (ставку Г. Герінга).

Двома десятиліттями раніше, у лютому 1919 р., квітні – травні 1920 р., Вінниця була столицею Української Народної Республіки періоду Директорії і саме тут близько трьох місяців вирішувалася доля української державності...

На землі Східного Поділля народилися письменники зі світовим ім'ям – Михайло Коцюбинський, Степан Руданський, Михайло Стельмах, Василь Стус. Із нею пов'язана доля фельдмаршала О. Суворова, основоположника польової хірургії М. Пирогова, художника В. Тропініна, геніїв світової музики Ф. Ліста та П. Чайковського, винахідника першого в світі літака О. Можайсько-

го. З краєм пов'язані імена видатного українського історика, голови Центральної Ради періоду УНР М. Грушевського, російського поета М. Некрасова, українського композитора М. Леонтовича, багатьох інших непересячних особистостей.

Вінниччина – край високої культури і духовності. За свою історію нагромадила величезну скарбницю самобутніх народних традицій, звичаїв, обрядів.

Додають їй слави своїм неповторним і різноманітним мистецтвом народні митці. З ХІХ ст. далеко за межами України були відомі рушники та сорочки вишивальниць з Клембівки Ямпільського району. Здавна у краї розвивалося гончарство, що славиться глибокими традиціями, красою та своєрідним характером керамічних виробів. Особливого розквіту це древнє ремесло набуло в 20-ті роки ХХ ст. в с. Новоселівка Гайсинського району, де жили й творили видатні майстри – Андрій Гончар та брати Яким і Яків Герасименки.

Значний внесок у збереження усної народної творчості Вінниччини зробили відомі збирачі фольклору Явдоха Зуїха, Г. Танцюра, Н. Присяжнюк, М. Руденко.

І цей перелік можна продовжувати, адже Вінниччина відома своїми непересічними талантами в усьому світі; чимало наших земляків поповнили скарбницю світової науки, культури, мистецтва.

Тому такими актуальними й донині видаються мудрі слова, які свого часу сказав відомий історик, уродженець Козятинщини Володимир Боніфатійович Антонович, що "дивно жити в краї і не знати ні самого краю, ні його людності". Адже справжній патріотизм починається з виховання любові до рідного краю, до своєї малі батьківщини, пізнання її історії та сьогодення, чим успішно займається не одне покоління краєзнавців. Саме завдяки їхній діяльності високий дух попередників проникає в наш розум, наповнюючи, немов життєдайним весняним соком, наше єство.

Найголовніше – щоб жодна зі славетних і трагічних сторінок нашої історії не стерлася з пам'яті народу.

Безпідставне очорнення недавнього минулого, як і замовчування фактів, котрі комусь уявляються невідгідними з політичних міркувань – злочин перед майбутніми поколіннями. Так само, як і використання вкритих мохом ідеологічних кліше в упередженій оцінці всіх етапів національно-визвольної боротьби українського народу.

Вітчизняне краєзнавство, пройшовши нелегкий шлях розвитку, зайняло в сучасному суспільно-політичному житті пріоритетні позиції з духовного вдосконалення, збереження багатовікових культурних традицій, відновлення історичної пам'яті народу, формування національно-свідомих громадян незалежної суверенної держави. Тільки єднанням у любові до України можна посправжньому прислужитися рідному багатостраждаль- ному народові.

Тому таке корисне пропоноване читачам монографічне дослідження керівника Вінницької обласної краєзнавчої організації та наукової філії Центру дослідження історії Поділля, доктора історичних наук С. Д. Гальчака, який своєю невтомною працею постійно докладає зусиль, щоб краєзнавство в усіх його формах – науковій, творчій, громадській, освітянській – було ще вище піднесене в Українській Державі.

Дбайливе збереження свідчень історії та культури від прадавніх джерел минулого до надбань сьогодення – неоціненний внесок у розвиток майбутнього, яке неможливе без усвідомленого знання минулого...

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ КРАЄЗНАВСТВА ВІННИЧЧИНИ

**Л. В. Баженов,
доктор історичних наук, професор,
директор Центру дослідження історії Поділля
Інституту історії України НАН України при
Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка**

«Вінницька земле, Поділля! Красою України назвала тебе геніальна поетеса. Од віку чинив тут свій подвиг ратай, обробляючи ниву, прикрашаючи тебе добрим зелом, а душу – піснею. І ці тисячоліття праці – це наше багатство, бо перейшли вони в традиції, непереможну любов до тебе... З любові до рідного краю, матері-землі починається людина. Не можна любити того, чого не знаєш. Пізнання історії свого народу й любов до нього нерозривні...». Ці слова належать нашому видатному землякові письменнику, академіку М. П. Стельмаху. В них – сутність, глибинний зміст витоків краєзнавства, отієї неповторно щирої любові до своєї малої батьківщини, що окрилювала не одне покоління подолян.

Зародившись у середині ХІХ століття, краєзнавчий рух на теренах Вінниччини не припиняв свого розвитку, з роками увібрав у себе всю мозаїку героїчного й стражденого минулого краю, ратних й трудових діянь його мешканців, їхній невичерпний духовний і культурний світ.

Розвиваючись, він здолав на своєму шляху чимало перешкод, не раз відроджувався із небуття, щоразу постаючи у нових якостях, додаючи різноманіття форм. Так, у 20-х роках минулого століття на зміну аматор-

ській діяльності окремих збирачів фольклору, дослідників старовини приходять організаційно оформлені осередки краєзнавчої роботи – Кабінет вивчення Поділля при Вінницькій філії всенародної бібліотеки ВУАН, Вінницьке округове краєзнавче товариство, Тульчинське краєзнавче товариство, районні бюро краєзнавства у Дашеві, Липовці, Іллінцях, Межиріві, Жмеринці, Літині, Тиврові, Калинівці, Вороновиці, Красному, інших населених пунктах. Вони активно включилися у різнопланове дослідження краю, розгорнули пошук документальних свідчень, боролися за збереження багатой історико-культурної спадщини Східного Поділля.

На жаль, подільське краєзнавство одним із перших в Україні зазнало непоправних втрат під час політичних репресій кінця 20-х – 30-х років ХХ століття, потрясінь Великої Вітчизняної війни, після яких змогло повнокровно відновити свою діяльність лише у 60 – 80-х роках.

Новий період пошуково-творчої активності переживає краєзнавчий рух в умовах незалежності Української держави. Зростає кількість людей, які за велінням серця, не зважаючи на брак фінансової та матеріальної підтримки, ведуть дослідницьку й пошукову роботу, спрямовують свої зусилля на виховання у співвітчизників високого почуття патріотизму, глибокої поваги до історії, культури, мови, традицій українців і національних меншин, що проживають на території Вінницької області. Чимало їх стали членами організаційно оформленої Національної спілки краєзнавців України, увійшли до її розгалуженої мережі керівних та творчих структур, активно збагачують власний творчий доробок.

Саме вони, тисячі ентузіастів (історики, археологи, етнологи, фольклористи, літературознавці, музейники, архівісти, природознавці, аматори інших професій), були його душею. В серці кожного з них струменить любов до краси України – Поділля, його багатой історії, бережливе ставлення до традицій та культурної спадщини краю, до відродження і збереження неоціненного

скарбу – історичної пам'яті. Передаючи від покоління до покоління естафету творчого неспокою, одержимості, безкорисливого пошуку, вони примножують свої ряди, а їхня колективна праця розкривається новими невідомими сторінками з літопису краю, що додають йому величі, слави рідній Україні...

Про це йдеться у пропонованому монографічному дослідженні заслуженого працівника культури України, члена правління Національної спілки краєзнавців України, голови правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, доктора історичних наук, доцента, завідувача кафедри журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені М. М. Коцюбинського, керівника Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка Сергія Гальчака. Ознайомившись із цією своєрідною енциклопедією краєзнавства Вінниччини, кожен зайвий раз матиме змогу переконатись, що знання рідного краю збагачує людину, виховує неперехідне почуття любові до Вітчизни, глибоку повагу до традицій свого народу. В цьому вартісність даної праці.

Без сумніву, книга стане у великій пригоді не лише науковцям та краєзнавцям, але й учнівській та студентській молоді, знайде схвальний відгук серед широкого кола читачів.

ВСТУП

Понад два десятиліття незалежна суверенна Україна веде відлік своєї нової історії, наполегливо крокує у майбутнє з прагненням посісти гідне місце в європейській і світовій спільноті. Розбудовуючи власну державу, ми глибоко усвідомлюємо, що поруч зі створенням розвиненої, динамічної економіки має йти піднесення національної самосвідомості, відродження духовності й культури. Виняткова роль у розв'язанні цього завдання належить краєзнавству, яке з раннього дитинства зв'язує нас із рідною землею, служить своєрідним містком між минулим і майбутнім. Адже не можна уявити повноцінного духовного життя без історії наших міст, селищ, сіл, вікових традицій народу, його неповторних фольклорно-етнографічних пам'яток, унікальних творів архітектури і мистецтва.

З огляду на це самовіддана, подвижницька праця дослідників рідного краю в усіх регіонах України набуває дедалі більшої ваги, стає важливою частиною державотворення.

Не є винятком й Східне Поділля (Вінниччина). Тут теж зростають лави краєзнавців, множиться їхній творчий доробок. Бо ж черпають вони інформацію для досліджень з потужного джерела – багатющої історії та традицій свого краю, що завжди входив до складу українських земель, ділив з ними спільну долю.

Територія Вінниччини – це і місце стоянок первісних мисливців періоду раннього палеоліту, і ареал численних древніх археологічних культур, і тиверські та уличські князівства, і Побожжя, і колишній Подільський улус, і Брацлавщина, і Кальницький (Вінницький), Брацлавський, Уманський полки Козацької держави Богдана Хмельницького, і Кам'янецький єялет, і низка повітів Подільської губернії Російської імперії, і південна частина генералбецїрку “Житомир” рейхскомісаріату “Україна”, і Північна “Трансністрія”, і сучасне Східне Поділля... Впродовж віків тут жили люди, розміщувались різні племена, етнокультурно-спільнотні, адміністративно-територіальні, державні утворення.

Великий перелік їх *(детальніше див. у 2-у розділі)* крім визначення конкретних меж краю засвідчує бурхливий плін історичних процесів у регіоні, є своєрідним відлунням подій, що

впливали на його економічний і соціальний розвиток, віддзеркаленням здобутків і втрат, поразок і перемог місцевого населення, котре ніколи не корилося гнобителям і поневолювачам, не раз із попелу та руїн потом і кров'ю відроджувало рідну землю, було непохитним у боротьбі за кращу долю, справедливість, власне світле майбутнє.

В літописі Вінниччини чимало ратних сторінок. Історія, зокрема, зберегла імена тих, хто боровся з турецько-татарськими загарбниками, які не один десяток років терзали Поділля. Досить сказати, що протягом півтора століть, починаючи з 1400 року, Вінниця зазнала тридцяти великих нападів. Непрохані гості вдиралися до міста, спалювали будинки, грабували, забирали людей у неволю.¹ Особливу мужність виявив Іван Підкова. Він формував на Брацлавщині загони для боротьби з султанською Туреччиною, неодноразово брав участь у збройних сутичках. Його підступно схопили в Немирові польські шляхтичі й на вигоду турецького султана скарали у Львові 16 червня 1578 р.

Велике заворушення на Брацлавщині мало місце в 1591 р. Воно виникло під впливом повстання запорожців на чолі з гетьманом реєстрових козаків Кристофором Косинським проти ще одного ворога – польської шляхти. Хоч це повстання було придушене, антифеодальна боротьба не припинилася, а, навпаки, переросла в масовий визвольний рух, який очолив Северин Наливайко. До цього руху приєдналися запорізькі козаки. Об'єднані сили повстанців у жовтні 1594 року прибули на Брацлавщину. Їх прихід ознаменувався виступом брацлавських міщан. Місцеві жителі, очолювані війтом Романом Тищенком, вигнали з міста ненависного їм старосту і всю польсько-шляхетську адміністрацію. Для придушення повстання королівський уряд направив військові підкріплення, але вони були розгромлені повстанцями на підступах до міста. В листопаді того ж року повстанці оволоділи Баром. Тут була скликана козацька рада, яка звернулася до населення із закликом піднятися на визвольну боротьбу. Повстанці тримали під контролем майже все Поділля.²

Особливо потужно полум'я національно-визвольної боротьби розгорілося в наступному столітті. Тоді на просторах Вінниччини громили ворога полки Богдана Хмельницького, прославили свої імена відважні соратники гетьмана Максим Кривоніс, Іван Богун, Данило Нечай...

Об'єднані селянські загони і козацьке військо на чолі з Максимом Кривоносом здобули ратну славу під Махнівкою. У липні 1648 р. вони завдали такого відчутного удару шляхетським полкам під командуванням Яреми Вишневецького, що ті змушені були рятуватися втечею.

Наприкінці лютого 1651 року, захищаючи Вінницю, відзначився Іван Богун. Тоді кількісно переважаюча козацькі ряди кіннота під проводом шляхтича Ляцкоронського навальним нападом прагнула оволодіти містом. Але Богун добре підготувався до оборони, виявивши при цьому неабияку військову кмітливість: на Південному Бузі у кризі були прорубані, а потім замасковані соломою широкі ополонки, куди козаки й звабили ворога. Після сутички передовий загін, посланий Богуном, удаючи відступ, перейшов через Буг. Вороги кинулися навздогін, але потрапили в пастку. Козаки рішучою атакою завдали їм відутних втрат. З 28 лютого по 11 березня тривала героїчна оборона міста. Однак захисники Вінниці вистояли. Переконавшись у безнадійності своїх зусиль, війська шляхти відступили, але їх наздогнали в Якушинецькому лісі козаки Богун і довершили розгром.

Не менший героїзм виявили й оборонці фортеці Буші, які у нерівному бою не здалися на милість ворога. В листопаді 1654 року 60-тисячне військо Речі Посполитої при підтримці татар обложило Бушу. Оборону очолили сотники Гречка та Зависний. Коли під час однієї нічної вилазки керівники оборони загинули, керівництво залогою взяла на себе вдова Зависного Мар'яна. В кровопролитних боях значно поріділи ряди захисників, і шляхтичам вдалося вдертися у фортецю. Тоді Мар'яна Зависна ціною власного життя підірвала пороховий льох. Під уламками фортеці знайшли смерть чимало ворогів...

Та чи не найяскравішою сторінкою народно-визвольної війни стала Батозька битва. 23 травня 1652 р. козацьке військо на чолі з Богданом Хмельницьким під с. Четвертинівкою теперішнього Тростянецького району на полі біля гори Батіг вщент розгромило польсько-шляхетську армію. Ця блискуча перемога, яку інколи прирівнюють до перемоги карфагенського полководця Ганнібала над римлянами під Каннами, зміцнила позиції повсталого народу, сприяла розгортанню боротьби за визволення Брацлавщини і Поділля від польської шляхти.

Не припинялася боротьба проти іноземних агресорів та внутрішніх поневолювачів, за соціальну справедливість й омріяну волю також в наступні століття.

Вже в 1702 р. на Правобережжі вибухнуло народне повстання під проводом колишнього наказного гетьмана Правобережної України Самійла Самуся, брацлавського полковника Андрія Абазина та фастівського (білоцерківського) полковника Семена Палія. Воно охопило практично усю Брацлавщину. В 1702 р. повстанські загони здобули містечко Ситківці, напали на маєток іллінецького поміщика, звільнили від польських військ Немирів.³ 14 листопада 1702 р. повстанські загони оволоділи Баром.⁴

Вирішальний бій Брацлавського полку з польською шляхтою відбувся під Ладижином у лютому 1703 р. Козаки зазнали поразки від значно переважаючого ворога. Пораненим А. Абазин потрапив у полон і був по-звірячому закатований.⁵

У XVIII ст. Брацлавщина стала одним із центрів гайдамацького руху. Особливо активну боротьбу розгорнув загін, сформований у Шаргороді з надвірних козаків сотником Верланом. До нього масово приєднувалися селяни. Поряд діяли ще загони Медведя, Писаренка, Гриви, Моторного та ін. 10 жовтня 1736 року в запеклому бою, що тривав майже добу, гайдамаки штурмом оволоділи Погребищенським замком, перебили шляхту, що засіла там, захопили й роздали мешканцям майна майже на 400 тис. злотих.⁶ У 1748 р. повстанці взяли Липовець, в 1758 р. – Немирів, в 1764 р. – Вінницю...⁷

Виступи гайдамацьких загонів переросли у велике повстання – Коліївщину, котре під керівництвом Максима Залізняка та Івана Гонти продовжило традиції попередніх визвольних змагань. Його полум'я швидко охопило Київщину, Брацлавщину, перекинулось на Поділля. Активно діяли повстанські загони біля Гранава, Теплика, Дашева, Тульчина, Гайсина, Ладижина, багатьох інших населених пунктів краю.

За підтримки царських військ шляхетській Польщі вдалося придушити повстанський рух. Шляхта вчинила криваву розправу над тими, хто вважався польськими підданими. Учасників повстання привселюдно вішали, відтинали їм голови, руки, ноги, садовили на палі. Одного із ватажків гайдамаків І. Гонту закатували в с. Сербх, а його голову на острах бунтівній “черні” прибили на воротах Могилева.⁸

У XIX ст. на теренах Східного Поділля боролися проти панської сваволі й гніту загони Устима Кармалюка. Майже четверть віку стояв він на чолі повстанців-селян краю. Його не раз арештовували, катували, відправляли на каторгу в Сибір, але

кожного разу він тікав, повертався на рідне Поділля і знову починав боротьбу проти гнобителів.

У Літині до цього часу збереглися мури тюрми-фортеці, в якій у 1814, 1822 – 23, 1827, 1830 – 32 роках томився народний герой, а 1823 року і його дружина Марія. 1827 року Кармалюк очолив тут повстання в'язнів і вирвався на волю. 1832 року після суду й покарання 101 ударом батога він повторив втечу.⁹

Не можна не захоплюватися хоробрістю легендарного Петра Кішки – героя оборони Севастополя в 1854 – 1855 рр. під час Кримської війни. Відважний і кмітливий матрос брав участь у багатьох боях. Вдень і вночі він непомітно пробирався до ворожих укріплень, руйнував траншеї, захоплював “язиків”, виводив з ладу гармати. Після служби на флоті додому в рідне с. Ометинці, що під Немировом, повернувся георгіївським кавалером.

XIX ст. ознаменоване також декабристським рухом. У 1821 р. в Тульчині було створене очолене полковником П. І. Пестелем Південне товариство декабристів. Його члени обговорювали плани ліквідації царизму та кріпацтва, проект першої республіканської конституції Росії – “Руську правду”, збройно виступили проти існуючого режиму.

Чимало вінничан прославили свій край ратними подвигами в минулому XX столітті. Досить сказати, що в області народилося 125 Героїв Радянського Союзу, близько сорока повних кавалерів ордена Слави. Уродженець с. Жорнищ Іллінецького району полковник Іван Бойко став двічі Героєм. Причому першої медалі “Золота Зірка” удостоївся за визволення від нацистських загарбників рідної Вінниччини. В кінці квітня 1945 р. танкісти очолюваної ним бригади брали участь у вуличних боях з агонізуючим ворогом у столиці Третього рейху. Героєм Радянського Союзу і національним героєм Франції став уродженець колишньої Соломірки Хмільницького району Василь Порик. А колишньому партизанському ватажку, командир 82-ї стрілецької гвардійської дивізії Герою Радянського Союзу уродженцю с. Селища Козятинського району генерал-майору Михайлу Дуці було довірено пронести по Красній площі символічні ключі від Берліна під час вікопомного параду Перемоги. Із восьми радянських повних кавалерів ордена Слави, удостоєних звання Героя Соціалістичної Праці, двоє, Михайло Яровий та Володимир Пеллер, – уродженці Вінниччини...

Подвиг героїв увічнено у сотнях пам'ятників та постаментів, у вдячній пам'яті покоління. А про його значимість чи не найоб'єк-

тивніше йдеться в словах академіка Михайла Стельмаха: “Згромаджені століттями війн, кривавої боротьби за соціальне й національне визволення героїчні справи синів твоїх, Поділля, складають нині той скарб моральної моці й чистоти, без якого немає і не може бути народу...”¹⁰

В історичному літописі Вінниччини – когорта також інших славних імен – полководців, науковців, письменників, композиторів, митців, державних та громадських діячів, господарників...

В 1796 – 1797 рр. в Тульчині жив і працював генералісімус О. В. Суворов. Тут знаходилася його штаб-квартира як командуючого Південно-Західною армією, що охороняла край від турецьких посягань. Тут він написав славнозвісну книгу “Наука перемогати”.

У 1912 – 1914 рр. у Вінниці мешкав відомий російський військовий діяч О. О. Брусилов, який під час першої світової війни командував 8-ю армією, Південно-Західним фронтом. 1916 року війська цього фронту, прорвавши оборону австро-німецьких військ, здійснили велику наступальну операцію, що увійшла в історію під назвою “Брусилівський прорив”.

В с. Кліщів Тиврівського району провів дитячі роки майбутній маршал Радянського Союзу та міністр оборони СРСР Р. Я. Малиновський. В с. Вербовій Томашпільського району з 1915 по 1925 рік жив і навчався один з наймолодших командувачів фронту періоду Великої Вітчизняної війни, генерал армії, двічі Герой Радянського Союзу І. Д. Черняхівський. Не менш відомі полководці – генерали М. Ф. Ватутін, К. С. Москаленко, П. Ф. Жмаченко, М. Ю. Катуків, С. Я. Красовський, маршали Г. К. Жуков, І. С. Конєв – брали участь у визволенні Вінницької області від німецько-фашистських загарбників.

На Вінниччині черпали натхнення на звершення в науці О. Ф. Можайський, М. І. Кибальчич, М. І. Пирогов, Д. К. Заболотний...

Винахідник першого в світі літака Олександр Федорович Можайський у 1869 – 1876 рр. мешкав у Вороновиці, де наполегливо працював над створенням літального апарату. Поблизу селища проводив численні дослідження з птахоподібними літаючими моделями, зупинившись, врешті, на дерев'яному планері з нерухомими крилами, змонтованому на чотириколісному візку. В червні 1880 р. він подав заявку на винайдений ним моноплан. Незабаром, 3 листопада 1881 р., департамент торгівлі і мануфактури видав йому патент на винахід першого в світі літального апарату.¹¹

Рвався в небо і один із організаторів замаху на царя Олександра II народник Микола Іванович Кибальчич. Гостюючи в 1875 р. в с. Жорнище у брата, запалився ідеєю створення фантастичного на ті часи літального апарату, який переміщувався б у просторі за допомогою газів (прообразу космічних кораблів). На жаль, свій незвичайний проект йому довелося довершувати в одиночній камері Петропавлівської фортеці, оскільки після вбивства російського царя був заарештований і засуджений до найвищої міри покарання. Перед стратою М. І. Кибальчич писав: “Перебуваючи ув’язненим, за кілька днів до своєї смерті, пишу цей проект. Я вірю в здійснення моєї ідеї, і ця віра підтримує мене в моєму жажливому становищі... Я спокійно зустріну смерть, знаючи, що моя ідея не загине разом зі мною, а існуватиме серед людства, для якого я готовий пожертвувати своїм життям”.¹²

З ім’ям великого російського вченого-анатома, засновника військово-польової хірургії Миколи Івановича Пирогова пов’язане, насамперед, поліпшення у 1866 – 1881 рр. медичного обслуговування жителів Вінниці й навколишніх сіл. В 1866 р. біля с. Шереметки (тепер Пирогове) на садибі Вишня, придбаної ще в 1861 р., він звів будинок, де прожив останні п’ятнадцять років свого життя. Тут писав наукові праці, лікував селян. “Найщасливіші результати я одержав з практики на селі. Тільки за перший рік – двісті операцій. І жодного випадку гнійного зараження”, – згадував, зокрема, він. Професор А. Оппель у книзі “Історія російської хірургії” не без захоплення писав про унікального лікаря: “Озброєний всіма знаннями науки, дивний хірург-технік, з’явився в хірургічній пустелі і, як чарівник, творив чудеса...”¹³

Данило Кирилович Заболотний прославився як борець проти чорної смерті – чуми і холери – в донських і киргизьких степах, на Уралі, в Монголії, Ірані, Індії, Китаї, Аравії. В 1920 р. працював ректором Одеського медичного інституту. В 1928 р. обраний президентом Академії наук УРСР. Створив велику наукову школу, виховав плеяду талановитих послідовників. Його перу належить понад 200 наукових праць. Помер визначний вчений-мікробіолог у 1929 р. Похований в рідній Чоботарці (тепер с. Заболотне Крижопільського району), де народився в 1866 р.

Не можна не згадати і про найвидатнішого українського історика, талановитого організатора науки, відомого громадського та політичного діяча, голову Центральної Ради, що проголосила Українську Народну Республіку, Михайла Сергійовича Гру-

шевського. В дитячі та студентські роки він неодноразово проживав у с. Сестринівці теперішнього Козятинського району свого діда протоірея Захарія Опокова (Опоцкевича), залишивши про батьківщину матері найприємніші спогади: "...Се був властиво одинокий пункт, де я міг зв'язуватись з українською стихією, дотикатися до української землі, до її природи, до її культури".¹⁴ Історія Брацлавщини та Поділля знайшла належне висвітлення в його працях.

Світову славу здобув уродженець Нової Прилуки, що на Липовеччині, Зельман Абрахам Ваксман – винахідник антибіотиків (спершу стрептотрицину, а згодом – стрептоміцину, що стали ефективними медичними препаратами у лікуванні туберкульозу). За відкриття стрептоміцину у 1952 р. удостоєний Нобелівської премії в галузі фізіології і медицини.

На Вінниччині народилась плеяда не менш відомих учених, у т. ч. академіки АН УРСР економісти В. Ф. Левитський (с. Старостинці Погребищенського району), Герой Соціалістичної Праці, лауреат Державної премії СРСР та Ленінської премії С. Г. Струмилін (с. Дашківці Літинського району), хіміки Ю. К. Делімарський (с. Красносілка Гайсинського району), К. Б. Яцимирський (с. Пологи Теплицького району), геолог П. А. Тутковський (м. Липовець), гідрофізик лауреат Державної премії СРСР Г. Й. Сухомел (с. Миколаївка Козятинського району), письменник Герой Соціалістичної Праці, лауреат Державної премії СРСР, Ленінської і Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка, депутат Верховної Ради СРСР М. П. Стельмах (с. Дяківці Літинського району), літературознавець М. К. Гудзій (м. Могилів-Подільський), мовознавець М. Я. Калинович (с. Жахнівка Тиврівського району), член-кореспондент НАН України, історик, лауреат Державної премії України імені Т. Г. Шевченка О. П. Реєнт (с. Дяківці Літинського району), член-кореспондент Національної академії медичних наук, ректор Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова Герой України В. М. Мороз (с. Озерне Немирівського району) та ін.

У лютому 1821 р., серпні та листопаді 1822 р. у Тульчині був великий російський поет О. С. Пушкін, де спілкувався з П. І. Пестелем, іншими декабристами. Хвилюючі тульчинські зустрічі надовго залишилися в його пам'яті. В 10-й главі "Євгенія Онегіна" він згадує Пестеля й Тульчин. У тому ж 1822 р. О. С. Пушкін побував в с. Борщагівці теперішнього Погребищенського району, де проживав його товариш декабрист О. М. Раєв-

ський.¹⁵ Тут класик світової літератури зібрав народні перекази про страчених на околиці села за вказівкою гетьмана І. Мазепи генерального суддю В. А. Кочубея та полтавського полковника І. І. Іскру, уточнив ряд обставин, що стосувалися трагічної події. Згодом почуте й записане в Борщагівці вилилося у хвилюючі рядки історичної поеми “Полтава”.¹⁶

Там же, у Тульчині, в 1806 – 1807 рр., а до цього в 1806 р. у Гайсині, де розміщувався Сіверський драгунський полк, проходив військову службу класик української літератури І. П. Котляревський, деякий час перебував російський поет К. Ф. Рилєєв. У 1827 р. в Тульчині тимчасово мешкав польський письменник Юліуш Словацький.

Восени 1846 р. як член Тимчасової комісії для розгляду стародавніх актів здійснив за завданням Київської археологічної комісії наукову подорож по Київщині, Поділля і Волині геніальний український поет Т. Г. Шевченко. У межах Вінниччини його маршрут пролягав через населені пункти Морозівку, Плисків, Брацлав, Шпиків, Джурин, Могилів-Подільський, Яришів, Муровані Курилівці. Повертаючись із Кам’янця-Подільського, Т. Г. Шевченко відвідав також Хмільник та Уланів.

У 1850 р. разом з дружиною Евеліною Ганською, уродженкою Погребища, у Немирові побував французький письменник Оноре де Бальзак. У 1855 – 1858 рр. тут проживала українська письменниця Марко Вовчок.

В 1860-х роках в Новофастові теперішнього Погребищенського району в маєтку свого дядька Тадеуша Бобровського, залишившись круглим сиротою, провів дитинство відомий англійський письменник Джозеф Конрад (Теодор Юзеф Конрад Коженьовський, поляк за національністю).

В 1860 – 1870-х роках у Могилеві-Подільському мешкав видатний український письменник М. П. Старицький, де написав ряд відомих творів. У 1920 – 1924 рр. у місті над Дністром жила матір Лесі Українки письменниця Олена Пчілка (О. П. Косач).

У 1885 – 1886 рр. в с. Носківцях теперішнього Жмеринського району проживав російський поет С. Я. Надсон. В 1906 – 1915 рр. в с. Нападівці Липовецького – датський письменник Тор Лонге. У 1913 – 1922 рр. у Жмеринці розпочинав свій творчий шлях Ю. К. Смолич – майбутній український прозаїк, Герой Соціалістичної Праці.

Чимало видатних майстрів слова народилося на Вінниччині. Серед них М. О. Некрасов (м. Немирів), Я. Івашкевич (с. Каль-

ник Іллінецького району), М. М. Коцюбинський (м. Вінниця), С. В. Руданський (колишнє с. Хомутинці Калинівського району), А. П. Свидницький (с. Маньківці Тульчинського району), І. Ф. Стаднюк (с. Кордишівка Вінницького району), М. П. Стельмах (с. Дяківці Літинського району), Герой України В. С. Стус (с. Рахнівка Гайсинського району)...

У Східному Поділлі народилися й творили музику українські композитори П. І. Ніщинський, М. Д. Леонтович, Р. Я. Скалецький, у Тиврові й Голово-Русаві працював композитор К. Г. Стеценко, протягом 1878 – 1888 рр. у села Браїлів та Сьомаки приїжджав П. І. Чайковський, де написав ряд музичних творів. Світову славу завоював гітарист, уродженець Погребища М. Д. Соколовський. Його віртуозна гра вражала слухачів своєю неповторною майстерністю. В 1859 р., виступаючи у Карловому театрі у Відні, він удостоївся титулу першого гітариста Європи.¹⁷

Багатьом митцям присвоєно почесне звання народного артиста СРСР, України. Серед них М. П. Болдуман (с. Серебря Могилів-Подільського району), О. З. Мінківський (с. Сніжна Погребищенського району), А. І. Кочерга (с. Самгородок Козятинського району), А. О. Присяжнюк (м. Погребище), П. С. Столярський (м. Липовець) та ін.

Вінницька земля здавна славиться своїми народними умільцями – вишивальницями, різьбярами, гончарами, килимарями. Заслужену славу українського Лівші здобув відомий майстер мініатюри, уродженець с. Рижавки Жмеринського району М. Г. Маслюк. У с. Бубнівці Гайсинського району довгий час працювали заслужені майстри народної творчості брати-гончарі Яким і Яків Герасименки. Їхні вироби експонувалися на виставках в Києві, Москві, Лондоні, Парижі. В с. Кришинцях Тульчинського району народився і працював майстер українського народного мистецтва І. Т. Гончар.

Світового визнання набули роботи клембівських (Ямпільський район) вишивальниць. Ще до революції вони завойовували почесні грамоти і золоті медалі на міжнародних виставках. У 1925 р. в с. Клембівці була створена промислова артіль “Жіноча праця”. З кожним роком артіль розширювалася, в 1960 р. на її базі засновано фабрику художніх виробів. У 1968 році на традиційному Лейпцізькому ярмарку вироби фабрики удостоєні золотої медалі.¹⁸

Чудові узорчасті килими здавна виготовлялися в Немирові, Тульчині, Ямполі.¹⁹ Про високий же рівень майстерності подільських теслярів свідчить уціліла до нашого часу у Вінниці староміська дерев'яна церква, споруджена без єдиного цв'яха ще в 1746 р.

У с. Кукавці Могилів-Подільського району збереглася церква, автором проекту і керівником будівництва якої був видатний російський художник першої половини XIX ст. В. А. Тропінін. Він же здійснив внутрішній розпис культової споруди.

Унікальними є пам'ятка ранньослов'янської культури язичницький храм із наскельними зображеннями у с. Буші Ямпільського району, Лядовський скельний монастир – пам'ятка історії X – XI ст. (Могилів-Подільський район), Стародашівська церква – пам'ятка архітектури XVII ст. Значну цінність становлять пам'ятки культури та сакрального будівництва – ансамбль Свято-Троїцького монастиря в Браїлові (споруджений в 1768 р.), комплекс палацових споруд XVIII – XIX ст. у Тульчині, колишній палац Щербатових у Немирові, Свято-Преображенський собор у м. Вінниці, церква-мавзолей у с. Круподеринцях Погребищенського району, де поховано визначного російського державного діяча і дипломата графа М. П. Ігнатьєва, та ін.

Збереглися будинки, де жили Марко Вовчок, М. М. Коцюбинський, М. І. Пирогов, П. І. Пестель, О. Ф. Можайський, Д. К. Заболотний. Збереглося могутнє земляне городище скіфського періоду під Немировом, що й досі вражає своїми розмірами. Збереглися сліди великого метеоритного кратера поблизу с. Лугового Іллінецького району, як свідчення космічної катастрофи, що сталася на нашій планеті 300 – 400 мільйонів років тому...

Історія Східного Поділля (Вінниччини) – це і буремні події громадянської війни, і жахи штучно організованого більшовицькою владою голодомору 1932 – 1933 років – геноциду українського народу, і трагізм політичних репресій, і незагойні рани Великої Вітчизняної війни, і велич перемоги над гітлерівськими загарбниками, і трудові звершення в ім'я побудови світлого майбутнього, і боротьба за проголошення незалежності України, і події Помаранчевої революції, і...

Саме багатогранна, переплетена людськими долями, історія краю буде **об'єктом нашого дослідження**.

Предметом же дослідження стане розвиток краєзнавства на теренах Східного Поділля, діяльність його ентузі-

астів-подвижників у XIX – на початку XXI ст. Адже саме краєзнавство є безцінною скарбницею збереження історичного досвіду багатьох поколінь, всього того найкращого, що витримало випробування часом у сфері матеріальної і духовної культури, красномовно підтвердивши, що саме через творче натхнення, безкорисливий пошук ентузіастів найбільше виявляється духовна потреба людей – інтерес до історії рідного краю, котра виховує й примножує патріотичні почуття.

Крім того, краєзнавство для України завжди було міцним фундаментом історичної пам'яті, формою самозахисту від ударів долі. Бо ж обстоювати українські національні цінності і в часи експансії Речі Посполитої, російського імперського самодержавства, і в радянський час – значило свідомо піддавати свою долю неабияким випробуванням...

Сконцентрувавши в собі величезний потенціал історичної науки, краєзнавство є джерелом поповнення археологічних та етнографічних колекцій, музейних та архівних скарбів, засобом згуртування людей різних уподобань і політичних орієнтацій довкола конкретної, цікавої для всіх справи, формою залучення широких кіл громадськості до пізнання історії рідного краю як складової частини багатовікової історії нашої Батьківщини, проявом активності мас у виявленні, збереженні і примноженні історико-культурної спадщини народу.

Під терміном **“краєзнавство”** у даній праці розуміється *і інтегральний інструмент різнобічного пізнання окремо взятих територій, що базується на комплексі наукових дисциплін, напрацюваннях дослідників краю в галузі археології та історії, географії, етнографії, фольклору і мистецтвознавства, літературознавства і мовознавства, археознавства і бібліографії, культури й освіти, природничих та інших наук, і громадська сфера інтересів суспільства.*

Використовуючи *предметно-хронологічний, структурно-системний, порівняльно-системний та порівняльно-історичний методи* комплексного підходу аналізу подій, явищ, процесів, спробуємо реалізувати **мету дослідження**: проаналізувати розвиток краєзнавства на теренах Східного Поділля (Вінниччини) з часу зародження до наших днів, його види, форми функціонування, персональний внесок найактивніших літописців рідного краю у поділлязнавство, історичну науку в Україні.

- ¹ Гордість Поділля: Путівник / В. Д. Бовкун, І. П. Грущенко, Н. С. Кветний та ін. – Одеса: Маяк, 1979. – С. 12.
- ² Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси. – К., 1888. – С. 77.
- ³ Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – С. 140.
- ⁴ *Сергієнко Г. Я.* Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. – С. 142.
- ⁵ Там само; - С. 162.
- ⁶ Архив Юго-Западной России. – Ч. 3. – Т. 3. – С. 279.
- ⁷ *Гуслистый К.* Коліївщина. – К., 1947. – С. 19.
- ⁸ Киевская старина. – 1885. - № 12. – С. 673, 674.
- ⁹ Державний архів Вінницької області (далі: ДАВО), ф. Д – 222, оп. 4, спр. 118, арк. 1 – 59.
- ¹⁰ Гордість Поділля... – С. 3.
- ¹¹ Там само; - С. 36.
- ¹² Там само; - С. 68.
- ¹³ Там само; - С. 31.
- ¹⁴ *Верстюк В. Ф., Пиріг Р. Я.* М. С. Грушевський: Коротка хроніка життя та діяльності. – К.: Либідь, 1996. – С. 14.
- ¹⁵ *Бовкун В., Кветний Н., Пшук И.* Цветущий край Подолии. – Одесса: Маяк, 1983. – С. 12.
- ¹⁶ *Гальчак С. Д.* Земля над Россю. – Вінниця, 1995. – С. 20.
- ¹⁷ Там само; - С. 69.
- ¹⁸ Гордість Поділля... – С. 129.
- ¹⁹ *Жук А. К.* Українські народні килими (XVII – поч. XX ст.). – К., 1966. – С. 11.

1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА СТАН ОПРАЦЮВАННЯ ТЕМИ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Перші згадки про місцевості, населені пункти, розташовані на теренах Східного Поділля, з'явилися в період пізнього середньовіччя. Вони належать перу тодішніх мандрівників, дипломатів, котрі волею обставин чи у службових справах побували в краї, залишивши про нього свої *спогади, дорожні нотатки*.

У 1594 р. проїздом у ньому побувала німецька посольська місія на чолі з дипломатом Еріхом Ляссотою, якого цісар Рудольф II послав із завданням добратись до Запорозької Січі, щоб найняти тутешніх козаків для війни з турками. 27 квітня вона залишила містечко Прилуку (тепер: с. Стара Прилука Липовецького району) і вирушила у північно-східному напрямку. Е. Ляссоту здивувала пустинність краю: “Дорога рівна, пролягає частково через ліс, частково по степу, на шляху – жодного поселення”. Того ж дня, подолавши 5 миль, кавалькада прибула в інше володіння пана Збаразького – Погребище – “нове, досить велике місто із замком, лежаче при підніжжі гори над річкою Рось...”¹

У своєму щоденнику він залишив й інший цікавий запис, що свідчить про соціально-політичні настрої населення: “Багато бездоганих, але небагатих молодиків з панят на Руси, Поділлі й Польщі, їздять туди [на Січ], щоби привчитися до лицарського діла”.²

Протягом 1630 – 1647 років в Україні жив французький військовий інженер і картограф Гійом Левансер де Боплан. Тут підготував видану в 1650 р. працю “Опис України”. У ній, зокрема, згадує Бар, називаючи його “місцем свого постійного перебування”. В праці міститься узагальнений опис важкого становища селян, їх повинностей, побуту, традицій, обрядів.³

Цінною є виготовлена ним мапа України з позначенням так званого Чорного шляху, яким чи не щорічно здійснювали грабіжницькі напади татарські поневолювачі. Шлях перетинав північно-східну частину Вінниччини і проходив “...повз Вінницький повіт долиною Росі так, що П'ятигори, Тетіїв, Животів, Погребище, Шпичинці [нині: с. Спичинці Погребищенського району] та

далі Бердичів лишалися на північ, а Липовець, Зозів, Прилука, Плисків і Хмільник – на південь...”⁴ від нього.

Досить детальний опис південно-східної частини терену Вінниччини здійснив особистий секретар патріарха Антиохійського і всього Сходу Макарія III Булос ібн аз-Заїма аль-Халебі (Павло Халебський або ж Алеппський). Подорожуючи у червні 1654 р. разом із Макарієм III, він усе побачене ретельно занотовував у зошитах, які згодом склали книжку “Ріхлят ель-батріарк Макарійус” (“Подорож патріарха Макарія”). Повз увагу арабського мандрівника не минули громадські споруди в містечках, забудова населених пунктів, господарські навики і традиції місцевого населення, його релігійність та гостинність:

“...Ми виїхали з Дмитрашкова [тепер: с. Дмитрашківка Піщанського району] через його славнозвісну дерев'яну фортецю та мости. Проїхавши півтора милі, прибули до іншого містечка, на ім'я Гарячківка [нині: село Крижопільського району].

Проїхавши ще дві милі, ми дісталися до іншого містечка на ім'я М'ястківка [тепер: с. Городківка Крижопільського району], котре має дерев'яну стіну й фортецю. Нині копають довкола цих міст рови з обави на те, що учинили ляхи в ніч перед Великоднем. Назустріч нам вийшли також усі мешканці цього міста, панотці в ризах та з корогами й свічками, під спів дітей, і полковник Михайло, котрий стояв за межами міста з 12 тисячами війська для нагляду за кордоном країни ляхів, Молдови та країни татар. Нас завели до церкви на ім'я Матері Божої. У місті є ще й інша церква в ім'я Святого Миколая. У М'ястківці ми заночували. Рано всі вийшли нас проводити й спорядили з нами кілька козаків.

Проїхавши дві милі, ми прибули до іншого містечка, оточеного укріпленнями та з дерев'яною фортецею усередині, ім'я йому – Жабокрич.

Цього дня шлях нам і далі пролягав лісом.

Ляхи, пануючи в сьому краю, мали з нього велику вигоду, використовували ліс для будівництва фортець, міст і осель.

Козаки, визволивши свою країну, розподілили землі та вгіддя поміж собою, і тепер цей ліс рубають, випалюють коріння й засівають нову ділянку хлібом.

Усяке місто-містечко в козацькій країні повні люду, особливо маленьких дітей.

У кожному місті безліч дітей, і всі вміють читати, навіть сироти.

Удовиць і сиріт у країні козаків дуже багато, їхніх чоловіків убито в попередніх війнах. Але вони мають гарний звичай: одружують своїх дітей юними, і через те козаки численніші зірок небесних та піску морського.

Поблизу кожного міста чи поселення неодмінно бачиш великий зариблений ставок, утворюваний дощовими водами чи річками. Дерев'яну греблю дбайливо вимощено в'язками хмизу, ущільнених гноєм та соломою; по-під греблею течуть протоки, які крутять млини; отож люди одночасно мають і воду, і рибу, і рушійну силу для млинів. Пристрої, що вони застосовують для обертання млинових каменів, дивовижні, бо ми бачили млин, який починав рухатися пригоршнею води.

Знайте, що, починаючи з Валахії та Молдови, у країні козаків та в землі московській усі шляхи пролягають через середину міст і сіл, причому подорожній вступає в одні ворота і виїздить через другі, а потайний доріг попри міста взагалі нема. Так їм безпечніше їздити.

Ми виїхали з Жабокрича; панотці в ризах, з корогами провели нас за місто, як це у них заведено. Дорогою проїздили через велику річку. На ній пороблено шлюзи для збирання риби та води для млинів, і ми тому вельми чудувалися.

Проїхавши дві милі, ми дісталися до міста, значно більшого й кращого тих, які вже поминули, ім'я йому Ободівка [нині: село Тростянецького району]. Воно має чимале високе укріплення. Ми вїхали таким же чином, як уже розповідалося, – мости над ставком у середмісті. Назустріч нам вийшли, за звичаєм, панотці у ризах, з хрестами і корогами, а також урядовці міста і все його населення, навіть діти та жінки. У місті стоять дві дерев'яні церкви: в ім'я Успення Богородиці й Святого Михайла, величні та високі, з банями та дзвіницями, що привертають увагу звіддалека. Нам траплялося відвідувати пишні церкви зимові й літні, з численними скляними вікнами, які тішать око; їх збудовано нещодавно, вже за гетьмана Зіновія Хмеля (хай продовжить Господь життя його!). На честь найшанованіших святих у козаків даються й імена, як чоловікам, так і жінкам. Священники ж їхні мають особливий знак: вони носять ковпаки з чорного сукна з чорною опушкою, які не відрізняються від оксамиту з соболиним хутром. Протопіп носить суконний капелюх з хрестом; багаті – чорний оксамитовий. Перед архиєреями вони стоять простоволосі, так само і в церкві.

Ми вирушили з Ободівки в середу вранці 14 червня і їхали поміж садами, яким нема кінця-краю, і річками праворуч і ліворуч. Розмаїті посіви заввишки в людський зріст розливалися на всі боки, наче величезне море.

Проїхавши одну милю, ми прибули в доволі велике місто з простою дерев'яною фортецею, з мурами навколо, з ровами та гарматами; ім'я його – Баланівка [тепер: село Бершадського району]. Довкруг кожного міста, тобто за околицею, споруджено дерев'яну стіну, а всередині – ще одну. Понад фортечною брамою стоїть високий дерев'яний брус з зображенням розп'ятого Хреста (нехай славиться ім'я Його!) та знаряддям розп'яття, тобто молотка, кліщів, цвяхів, драбини. Розп'яття встановлено ще ляхами. І тут також вийшли нам назустріч.

За годину ми виїхали звідси й, проїхавши ще милю, дісталися трьох інших містечок, які лежать поряд на березі ріки, з трьома дерев'яними укріпленнями і трьома ровами: ім'я їхнє Сумівка [нині: село Бершадського району]. Нас повели до церкви Святої Параскеви.

Варто знати, що на дверях кожної з козацьких церков висить залізний ланцюг, на зразок того ланцюга, що його накладають на шию полоненим. Ми запитали, навіщо він, нам розповіли, що кожному, хто не приходить до церкви на світанку після того, як покличе богомільців дзвін на надранню, чіпляють на шию ланцюг на весь день, і він лишається розп'ятим на дверній ступці, не маючи змоги поворухнутися. Це його епитимія.

За годину ми виїхали й переправились на суднах поблизу цього міста через згадану широку ріку, яку називають Бог. Потім ми проїхали ще дві милі й надвечір дісталися двох містечок з укріпленнями, ровами й високими фортецями всередині. Вони називаються Соболівка [нині: село Теплицького району]. В одній з фортець стоїть церква в ім'я Господа Ісуса Христа, в другій – дві величні церкви в ім'я Святого Миколая та Святого Михайла. Поблизу розлилися два великих озера. Заради нас улаштували великий хресний хід з корогвами.

Наступного дня, в четвер, ми встали рано. Проїхавши менше двох миль, ми прибули в інше містечко. Воно лежить на узгір'ї, має укріплення й ставки, а називається Мочулка [нині: в Теплицькому районі є села Велика та Мала Мочулка]. У ньому дві високі церкви в ім'я Успення Божої Матері та Святого Миколая. Проїхали ще милю й дісталися трьох інших великих містечок, котрі мають укріплення, кожне окремо, їхня назва – Степанівка

[нині: село Теплицького району]; в кожному з них – гарна церква: одна – в ім'я Богородиці, дві інші – Святого Михайла і Святого Миколая. Але вони постраждали від вогню, бо ці містечка з тих, на які напали ляхи на Великдень, перебили мешканців, а будівлі спалили. Слідом за цим ми прибули до іншого містечка, неподалік от тих з добрим укріпленням на ім'я Важна [нині: село Теплицького району]. Поблизу згаданих містечок бачиш ставки, на витоках стоять млини. Тут чудова церква в ім'я Святого Миколая. Через милю ми приїхали до іншого містечка з укріпленням і церквою в ім'я Святого Миколая. Воно зветься Янів [нині: с. Іванів Теплицького району]. Тут ми ночували.

Отак по всій країні козаків – усі ці містечка лежать на невеликій одне від одного віддалі. О, яка це благословенна країна!..”⁵

Спершу нотатки Булоса ібн аз-Заїма аль-Халєбі стали відомими у Західній Європі, зокрема, у Франції та Англії. Пізніше, майже через 250 років, – у Росії, де їх видано друком під назвою “Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном Павлом Алеппским”. У 1995 р. вони побачили світ українською мовою – у книзі “Країна козаків”, впорядкованій вінницьким письменником і краєзнавцем Миколою Рябим.⁶

У травні 1657 р. у Могилеві-Подільському побував турецький мандрівник Евлія Челебі. Він писав, що в місті налічується понад 3 тис. будинків, критих тесом та очеретом, багато виноградників і садів, які старанно доглядаються, що на скелі височить гарна пам'ятна споруда – фортеця, обнесена міцним частоколом з величезних колод, а між ними насипано земляні бруствери, що базари в Могилеві добре обладнані...⁷

Зовсім іншу картину змалював датський посол Юль Юст, який відвідав Україну в період Руїни (1711 р.). Поділля він назвав “Польською Україною”, зауваживши, що населені пункти дуже зруйновані. У Немирові не міг роздобути харчів. Вінниця, за його словами, – “...місто занедбане. Його велика церква, гарної архітектури, тепер пусте і майже зовсім зруйнована”. “Бар – велике, широко розташоване, але знищене й запустіле місто”. Не в кращому стані були й інші подільські міста – Зіньків, Ярмолинці, Дунаївці. До Кам'янця-Подільського не доїхав, бо змушений був повернути до Могилева-Подільського, щоб зустрітися з Петром І, що перебував там...⁸

Аналогічне враження й німецького мандрівника Ульріха фон Вердума: “Бар – раніше це було велике місто з гарними храмами, монастирями, тепер в більшій частині зовсім спустошене..., хоча з руїн видно, що колись тут були масивні споруди”.⁹

Важливими джерелами, що дозволяють зазирнути в глибину століть, є *літописи*. Зокрема, подільська історія козацьких часів знайшла відображення в літописі Самовидця “О войнах Богдана Хмельницкого и междуусобицах, бывших в Малой России по его смерти”, “Хмельницькому літописі”, котрий став складовою частиною “Літопису Самовидця”. (Стосовно самого Самовидця, то більшість дослідників сходиться на тому, що за цим псевдонімом ховався син вихідця з Брацлавщини, генеральний підскарбій І. Брюховецького, брацлавський протопоп і стародубський священник Роман Ракушка-Романовський¹⁰).

У “Хмельницькому літописі” містяться відомості про загострення боротьби між козаками та польсько-шляхетськими поневолювачами, важке життя місцевого люду, природні катаклізми.

Повідується, що дуже важким для населення краю був 1637 рік. Тоді “въ Петровщину по двадцать злотых было жито и по 4 просо, по 12 и гречка, а овес по осемъ злотых; и ели люде листь и лободу, зелье розмаитое. Трудно ся убогому человеку поживыти, поки до нового. А въ новое тежъ малая была утеха: жита рвали и за диво единъ щобъ обачивъ хто снопь жатый: бо тои весны три месяцы не было дождю... Же хоть сто меръ хто посеялъ, ледве одну взял. И серпы, и косы ковали на оружие, и не дармо земля тряслася: трясли и ляхи козаковъ. На Украине реки зафарбовалися отъ крывъ людской, повны были болота трупы ляцкого, а повны пали были трупы козацкого по местахъ...”¹¹

Таким же голодним був наступний 1638 рік: “И то рокъ былъ тугій. Еслибъ не ярина гречки и проса, то люде бъ зъ голоду помирали”.¹²

“Року 1648... козаки за ляхами пошли и места, где ся боронили, поплюндровали, ляховъ и жидовъ стинали, коморы и скрыне лупали. Кривоносъ из ыншими полковниками Немировъ, Животовъ, Махновку, Бердычовъ (попустошили). Въ Полономъ, въ Костантинови-Старомъ кровью реки плынули...”¹³

“Року 1649 знову козаки на ляхи ишли полки подъ Межибожъ, бо тамъ были ляхи, которыи места пустошили: Острополь, Костантиновъ Старый, Летичовъ и Синявку и людий по-

губили. Але и козаки Межибожь достали и выпалили и постинали тыхъ, которымъ зъ ляхами преставали. И гетманъ у Хмельнику былъ месяца июня 15 дня, и татаръ безъ личбы... Того жъ року неврожай великий былъ..."¹⁴

В літописі "О войнах Богдана Хмельницкого и междуусобицах, бывших в Малой России по его смерти" розкрито причини визвольної війни: "Початок и причина войны Хмельницкого ест едино от ляхов на православие гонение и козакам отягощение".¹⁵ Розкрито також її хід.

Про Пилявський розгром у вересні 1648 року, зокрема, сказано: "...Орда с козаками тое войско розгромили, же мусіло утікати ку Константину Великому, оставивши тяжари военные, тилко з скарбними возами".¹⁶

Про битву 1652 року під Батогом літописець повідомляє: "...Тое войско знесл и Калиновскому там же голову оттято и до Хмельницкого татарин принісл..."¹⁷

У літописі відображені останні місяці війни під Кам'янцем-Подільським і Жванцем, звірства турків у роки окупації Поділля (1672 – 1699), перебування з ними Юрія Хмельницького в Немірові.¹⁸

Чимало цікавої інформації міститься в літописі капуцинського монастиря (м. Вінниця), впорядкованому і виданому в 1902 р. відомим знавцем подільської старовини І. Шиповичем.¹⁹

Мова літопису то латинська, то польська з домішками латинських слів і фраз. У ньому головним чином розповідається про події, що стосуються монастиря. Проте водночас повідомляється немало фактів загального характеру, з місцевого життя. Наприклад, літопис проливає світло на місце розташування у Вінниці колишнього православного чоловічого монастиря, місце сутички під Вінницею славетного козацького полковника Івана Богуня з польсько-шляхетським військом під командуванням шляхтича Лянцкоронського. Тут описано, як перед візитом царя Олександра I у місті виклали каменем Поштову вулицю, як на початку 1812 р. робив огляд військ князь Багратіон, скільки днів перебував у Вінниці цар Микола I з синами, повідомляється, що по дорозі до Відня через місто проїжджала сицилійська королева. Подається географічний опис теренів Вінниччини, здійснюється історична подорож у часи Київської Русі, монголо-татарського поневолення, литовсько-польської доби, Хмельниччини, Коліївщини, приєднання краю до Росії. У літо-

писі також містяться відомості про природні стихійні явища, спалахи епідемії, нашествия сарани.

Окремі записи про події, що відбувалися в пізньому середньовіччі на теренах Вінниччини, містяться також у чотиритомному “Літописі подій у Південно-Західній Росії” Самійла Величка,²⁰ збірнику літописів, що стосуються історії Південної і Західної Росії, відредагованому уродженцем містечка Махнівка [тепер: селище Комсомольське Козятинського району] професором В. Б. Антоновичем.²¹

Особливо інформативні *археографічні видання*: п'ятнадцяти-томник “Актів, що стосуються історії Південної і Західної Росії, зібраних і виданих археографічною комісією”,²² де, зокрема, повідується про міста і села Брацлавщини та Поділля з 1361 року до XVIII ст.; 35-томне видання документів і матеріалів минулих століть, що побачило світ у 1859 – 1914 роках під назвою “Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе”. Найбільше про Подільський край, у тому числі Вінниччину, йдеться в томах “Акти про козаків 1679 – 1716 рр.” (ч. III, т. 2, 1868), “Акти про гайдамаків” (ч. III, т. 3, 1876), “Постанови провінційних сеймиків Південно-Західної Русі в 1698 – 1726 рр.” (ч. II, т. 3, 1910), “Матеріали до історії місцевого самоуправління. Акти Барського староства”, підготовлені М. С. Грушевським (ч. VIII, т. 1, 1893; ч. VII, т. 2, 1894), “Акти про економічні і юридичні відносини селян в XVI – XVII ст.” (ч. VI, т. 1, 1876; ч. VI, т. 2, 1870), “Акти про землеволодіння в Південно-Західній Росії XV – XVIII ст.” (ч. VIII, т. 4, 1907) та інших.²³

Фрагментарні відомості про Східне Поділля XIX ст. містяться в 10-у томі “Подільська губернія” вісімнадцятитомника “Військово-статистичний огляд Російської імперії...”,²⁴ 33-у томі багатомника “Перший Загальний перепис населення Російської імперії в 1879 р.”²⁵; періоду кінця XIX – початку XX ст. – у 23-х випусках “Огляду Подільської губернії” (Додатках до звіту Подільського губернатора за 1888 – 1912 рр.).²⁶

Такі ж інформативні й аналогічні видання польських дослідників, які, працюючи над документальними збірниками, упорядковували значну кількість архівних матеріалів тодішніх Брацлавського та Подільського воєводств. Зокрема, начальник польського головного архіву давніх актів професор С. І. Павенський та історик професор О. В. Яблоновицький упорядковували, про-

коментували і видали у Варшаві протягом 1875 – 1895 рр. двадцятитомну збірку документів, матеріалів і нарисів “Історичні джерела. Польща XVI – XVII ст. Географічний і статистичний огляд” (мова польська). Повністю присвячений Поділлю періоду XVI ст. її дев’ятнадцятий том (1889), а також том “Люстрації королівських земель Руських, Волині, Поділля і України першої половини XVII ст.” (1877).

Становлять значний інтерес, багаті різноманітним історичним фактажем також інші археографічні видання – тематичні збірники документів і матеріалів, присвячені доленосним подіям, що відбувалися в регіоні в далекі і порівняно недавні часи. Їхні назви достатньо повно передають зміст опрацьованої документальної бази: “Документи про визвольну війну українського народу 1648 – 1654 рр.”,²⁷ “Возз’єднання України з Росією”,²⁸ “Гайдамацький рух на Україні в XVII ст.”,²⁹ “Селянський рух на Україні. Середина XVII – перша чверть XIX ст.”,³⁰ “Український народ у Вітчизняній війні 1812 року”,³¹ “Відміна кріпосного права на Україні”,³² “Революційні події 1905 – 1907 рр. на Поділлі”,³³ “Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 р.)”,³⁴ “Поділля в період відбудови народного господарства (1921 – 1925)”,³⁵ “33-й: Голод. Народна Книга-Меморіал”,³⁶ “Голод 1932 – 33, 1946 – 1947. Вінницька область”,³⁷ “Вінниччина в період Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.: Хроніка подій”,³⁸ “Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945)”,³⁹ “Соціалістичне будівництво на Вінниччині”,⁴⁰ “Культурне будівництво на Вінниччині в роки Радянської влади”,⁴¹ “Трудящі Поділля В. І. Леніну”,⁴² “В єдиному строю – до спільної мети”,⁴³ різноманітні статистичні збірники радянського періоду та часів незалежності України, ⁴⁴ документальні збірники народознавчого характеру: “Праці етнографічно-статистичної експедиції у Західно-Руський край, спорядженої імператорським Географічним товариством”,⁴⁵ “Устим Кармалюк”,⁴⁶ “Народ про Кармалюка”⁴⁷ та ін.

Зрозуміло, що добірки документів і матеріалів відповідають тим епохам у житті України, Східного Поділля, коли вони видавалися, ґрунтуються на домінуючій в той час ідеології як інструменту державної політики.

Особливим джерелом для краєзнавчих досліджень є власне *документи і матеріали архівних установ*, насамперед, *Державного архіву Вінницької області* – одного з найбільших в Україні, фонди котрого налічують близько 1,5 млн. одиниць збе-

рігання і віддзеркалюють значний пласт історичного минулого краю.

Так, часи Речі Посполитої представлені у ньому фондом Комісії зі збору пожертви десятого гроша на утримання війська по Брацлавському повіту, частиною справ Брацлавського магістрату і Директора училищ Подільської губернії, фондами підкоморських, межових апеляційних та повітових земських (з 1832 р. – повітових) судів. Зокрема, у фонді Літинського межового апеляційного суду містяться оригінальні документи про відмежування земель сіл Дяківець, Зінов'їнців, Кожухова та ін., починаючи з 1612 р., а також засвідчені копії та витяги з документів, найдавніший з яких датується 1442 роком. За характером – це надавчі акти, купчі, межові декрети, показання свідків тощо. Серед вказаних документів міститься витяг з акту відмежування Великого Князівства Литовського від Польщі (1546 р.). Загалом же судові фонди містять величезну кількість межових справ із засвідченими копіями актів гродського та земського судів Брацлавського воєводства, Люблінського коронного трибуналу, королівських надавчих актів, інших документів, оригінали яких до нашого часу не збереглися. Серед збережених же рідкісних документів – автограф польського короля Августа II та відбитки державної печатки Речі Посполитої за 1724 рік.

Інша група фондів, у яких відклалися оригінальні документи часів Речі Посполитої, – фонди духовних правлінь. У них містяться окремі привілеї уніатських та молдавських митрополитів священикам на парафії [серед таких документів, зокрема, грамота Бессарабського єпископа Амфілогія прадідові протоієрея і відомого подільського краєзнавця Юхима Сіцінського на парафію в с. Студенній Піщанського району (1779 р.)], а також презенти та ерекції дідичів тим же церквам та священикам за середину – другу половину XVIII ст., метричні книги останньої чверті того ж століття.

Період існування Брацлавської губернії та намісництва в складі Російської імперії (1793 – 1797 рр.) представлений фондами губернських установ: намісницького правління, цивільної, кримінальної та казенної палат (до останньої увійшли матеріали Першої та Другої комісій Брацлавської губернії), верхньої розправи, совісного суду. У них міститься інформація про адміністративно-територіальні перетворення, про відкриття та функціонування митниць, конфіскацію маєтків учасників польського

повстання під керівництвом Т. Костюшка та передачу їх російським дворянам, про переселення вільних землеробів у південні степи тощо.

Одним з найінформаційніших, а відтак і найцінніших, типів історичних джерел, що зберігаються в архіві, є актові книги повітових земських судів за 1800 – 1832 рр. та актові книги повітових судів (1833 – 1872 рр.) і серед них справа “Дело об Устине Кармелюке, обвиняемом в трюхкратном побеге с каторжных работ” (1830 р.). У фондах містяться десятки тисяч актів різноманітного характеру, в т. ч. копії документів XV – XVIII ст. з приватних та судових архівів (шляхетні родоводи, цехові статuti, межові декрети, надавчі акти, інвентарі маєтків, скарги та маніфести тощо), орендні та заставні контракти на маєтки, корчми, ставки, винокурні, фабрики; запродажні угоди; описи маєтків, фільварків, корчмів, млинів, панських будинків, бібліотек та архівів у них; копії документів про підтвердження дворянства, витяги метричних записів. Актіві книги 40 – 70-х рр. XIX ст. містять багато інформації про розвиток цукрової промисловості, про торгівлю збіжжям, цукром, горілкою та пов'язане із цим чумакування, про хижацьке винищення лісів з метою забезпечення місцевих цукрових заводів дешевим паливом.

Доволі широко представлені фонди навчальних закладів. Найважливішими з них є фонди директора училищ Подільської губернії, до якого увійшли матеріали польської школи, що існувала у вінницьких поєзуїтських “Мурах” з середини 1770-х рр., Подільської гімназії (1832 – 1846 рр.), Барської школи при уніатському монастирі (1820-і рр.), Гайсинсько-Брацлавської повітової школи (1819 – 1821 рр.).

Кількість фондів особового походження дорадянського періоду порівняно невелика. Зокрема, це – фонди магнатів Потоцьких, Грохольських, Строганових, Щербатових. Вони містять переважно приватні листи, фотократки, частково – документи юридичного та господарського характеру.

До найбільш цінних та інформативних фондів періоду другої половини XIX – початку XX століть належать фонди органів місцевого самоврядування (міських дум і управ, волосних правлін, повітових земських управ), Вінницького окружного суду, прокурора та старшого нотаріуса того ж суду. У них відклались документи, які висвітлюють величезне коло питань тогочасної історії краю: прокладання залізниці і розвиток залізничного транспорту, розвиток цукрової, спиртової і борошномель-

ної промисловості, реформування адміністративної та судової системи, діяльність освітніх установ, культурне життя регіону, суспільно-політичне життя в період та після революції 1905 – 1907 рр., політико-економічне становище у Східному Поділлі в період Першої світової війни.

В архіві зберігаються метричні книги парафій різних конфесій: костельні (з 1773 р.), православні (з 1792 р.), іудейські (з 1834 р.), лютеранські (з 1909 р.).

Непогано збереглася справа про дарунок відомим лікарем Миколою Івановичем Пироговим 167 десятин сіножатей селянам Шереметківського маєтку (1869 р.). Є також цікавий документ, котрий розповідає про особисте життя видатного українського письменника Михайла Михайловича Коцюбинського, а саме – метричний запис про його шлюб з Вірою Устимівною Дейч (1896 р.). Шлюб зареєстровано в Преображенському соборі м. Вінниці.

Період УНР та Гетьманату представлений фондами Подільського губернського комісара Тимчасового уряду, Подільського губернського старости, Подільського губернського комісара, волосних земельних управ, управи Подільської залізниці, установ та організацій, які розпочали свою діяльність ще за до-революційних часів. У зазначених фондах міститься інформація про становлення органів місцевого представництва за Центральної Ради, Гетьманату та Директорії, закони, циркуляри, матеріали про розгром селянами поміщицьких маєтків, про заворушення, пов'язані з розпуском Центральної Ради, резолюції селянських з'їздів, волосних і сільських сходів на підтримку Центральної Ради, доповідні записки судових слідчих про сутички селян з австрійськими військами в Брацлавському та Гайсинському повітах (1918 р.). У фонді Вінницької міської управи міститься інформація про перебування у Вінниці в лютому 1919 р. Директорії та уряду УНР, а в квітні – травні 1920 р. – Головного отамана армії УНР С. В. Петлюри. Значна кількість документів періоду УНР відкладалася у фондах радянських установ, зокрема, ревкомів, що пов'язано з частими змінами влади на Поділлі у 1919 – 1920 рр.

Діяльність повстанських антибільшовицьких загонів першої половини 1920-х рр. (Волинця, Шепеля, Мачушенка, Хмари та ін.) висвітлюється документами Подільського губвиконкому, Подільського губкому КП(б)У, інших установ. Загалом, період 1920-х рр. представлений в архівних документах дуже широко і

в різних ракурсах. Зокрема, це – питання встановлення радянської влади, адміністративних і територіальних реформ, розвитку промисловості та сільського господарства, діяльності освітніх закладів та закладів культури, церкви.

Чільне місце посідають розпорошені по різних фондах матеріали про здійснення на Поділлі політики коренізації представників різних етнічних груп населення.

Наскільки повно у фондах архіву представлені документи за 1920-і рр., настільки ж мало відклалося їх за наступне десятиріччя. Зазначені матеріали були втрачені під час відступу Червоної армії в 1941 р.

Період Другої світової війни в значній мірі відображений у фондах німецьких та румунських окупаційних установ, органів місцевого самоуправління, освітніх, судових, господарських установ. Особливо інформативними є фонди Вінницького окружного гебітскомісара, Могилів-Подільської, Тульчинської, Ямпільської повітових управ. Вони містять дані про діяльність комуністичного патріотичного підпілля, націоналістичний супротив, про господарство та постачання армії, про розквартирування окупаційних військових частин, про табори військовополонених, гетто із списками ув'язнених тощо. Із муніципальних установ виділяються фонди Вінницької обласної управи, Вінницької та Могилів-Подільської міських, Крижопільської, Томашпільської, Шпиківської районних управ. У зазначених фондах виділяється інформація про стан культурних, освітніх та медичних установ, церкви в умовах окупації. Достатньо широко представлені також фонди господарських установ: сільськогосподарських общин, цукрових та спиртових заводів, електростанцій, цегельних заводів, кар'єрів, млинових управлінь. Причому, в окремих актах обстежень господарських установ перед введенням їх в експлуатацію міститься інформація про останні передокупаційні дні липня 1941 р. і пов'язані з цими установами події.

Особливий масив документів складають передані з обласного управління СБУ слідчі справи на реабілітованих громадян – жертв політичних репресій, фільтраційні справи колишніх “остарбайтерів” та військовополонених. Слідчі справи охоплюють період 1918 – 1950-х років. Вони відображають основні етапи більшовицького терору: 1918 – 21 рр. – чекістський терор проти українських владних структур, війська, партії тощо; 1930 – 33 рр. – винищення діячів української церкви, інтелігенції, за-

можного селянства; 1937 – 38 рр. – “великий терор”, 1944 – початок 1950 рр. – переслідування оунівців та колишніх працівників окупаційних установ.

Інформативні, оглядово-аналітичні дані про соціально-політичне, економічне та культурне життя містять фонди партійних органів. Їх фондоутворювачами були місцеві органи КП(б)У (пізніше – КПУ) та її первинні організації. Документи цих фондів охоплюють період з 1919 р. (частково з 1917 р.) по 1990 рік. Особливу цікавість викликають фонди губерньської, окружних, повітових та районних ланок КП(б)У, де відклалися протоколи засідань бюро, пленумів, конференцій; інформації відділів ДПУ і міліції; політичні та економічні огляди Поділля, які характеризують період утвердження радянської влади.

Не менш цінні фонди особового походження та колекції документів. Серед них – фонд Г. М. Давидовського (1866 – 1952) – заслуженого артиста УРСР, композитора, – в якому зберігаються рукописи його творів. Цікавий краєзнавчий матеріал з історії міста Вінниці та народонаселення початку ХХ ст. представлений у фонді краєзнавця, колишнього директора краєзнавчого музею Г. В. Брілінга (1867 – 1941). Потужним пластом етнографічних зібрань відзначаються фонди Н. А. Присяжнюк та М. А. Руденко.

З фондів колекцій на увагу заслуговують “Колекція документів воїнів-вінничан – колишніх учасників війни в Афганістані”, де зібрані їх біографічні матеріали, листи, спогади, статті, фотокартки, та “Колекція свідчень, спогадів та інших документів колишніх в’язнів гетто, концентраційних та робочих таборів, а також громадян, примусово вивезених до Німеччини”.

В документах архіву представлено широкий картографічний матеріал, починаючи з другої половини ХVІІІ ст. Головним чином, це – плани панських маєтків, міст, сіл, графічні зображення судозатверджених меж між землями маєтків різних власників тощо, що відклалися, насамперед, у фондах повітових та міських землемірів, чиншових присутствій та в окремих колекціях.

Значний масив інформації становлять фотодокументи, які відображають окремі події громадсько-політичного життя, розвитку народного господарства, освіти, охорони здоров’я, побуту населення. Окрему колекцію складають фотознімки населених пунктів кінця ХІХ – ХХ ст., що дає змогу прослідкувати еволюцію містобудування на теренах Вінниччини.

Фонодокументи представлені циклами радіопередач “Люби і знай свій рідний край” та “Краєзнавчі читання”, що висвітлюють окремі питання з історії краю. Чільне місце серед фонодокументів займають радіопередачі-зустрічі з видатними людьми, розповіді про талановиті особистості, концерти сімейних ансамблів та професійних колективів.

Кінодокументи представлені фільмами “Визволення Вінниці від німецько-фашистських загарбників”; про видатних людей області: народного умільця з м. Жмеринки М. Г. Маслюка, заслуженого лікаря України С. П. Белканія; про свята, що проводились на Вінниччині; про Могилів-Подільський машзавод, про Микулинецький заповідник, санаторій “Хмільник” та ін.

Крім того, у ряді фондів облдержархіву відклалися документи, що безпосередньо стосуються різних аспектів розвитку краєзнавства на теренах області: звернення адміністрації Вінницької філії Всенародної бібліотеки при Академії наук України про необхідність порятунку наукових цінностей (вересень, 1921 р.),⁴⁸ рішення Соболівського волосного ревкому про організацію і функції секції краєзнавства у с. Соболівці Гайсинського повіту (1920 р.),⁴⁹ про спробу колегії Подільського губернського відділу народної освіти організувати товариство для всебічного вивчення Поділля (28 липня 1921 р.),⁵⁰ наказ губвиконкому про організацію Центрального губернського історичного архіву (28 квітня 1922 р.),⁵¹ рішення президії Подільського губвиконкому про видання наукових праць по описанню Поділля (29 серпня 1924 р.),⁵² про організацію Вінницького краєзнавчого товариства (1925 р.),⁵³ про організацію історико-революційної секції по краєзнавчій роботі при вузах Вінницької округи (1925 р.),⁵⁴ рішення президії губвиконкому про видання “Короткої енциклопедії поділлєзнавства” у 12-и томах (17 березня 1925 р.),⁵⁵ про пограбування в 1941 р. солдатами вермахту Вінницького краєзнавчого музею,⁵⁶ постанова Вінницького облвиконкому від 31 серпня 1946 р. про стан благоустрою і охорони пам’яток культури і старовини, видатних історичних місць на території Вінницької області (31 серпня 1946 р.)⁵⁷ тощо.

Не меншу цінність становлять документи, що зберігаються в інших архівах держави – як у відомчих, так і центральних. Так, у фондах архіву СБУ по Вінницькій області можна знайти відомості про репресивні заходи (1930-і роки) стосовно директора Вінницького краєзнавчого музею Г. В. Брілінга;⁵⁸ архіву СБУ – проти наукового співробітника Всеукраїнської академії

наук, редактора Інституту української наукової мови М. В. Кривинюка, який у 1921 – 1924 рр. мешкав і працював у Могилеві-Подільському, безпідставно звинуваченого у приналежності до так званої Спілки Визволення України,⁵⁹ ряду вінницьких учителів, теж безпідставно звинувачених у неояльності до більшовицької влади;⁶⁰ у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України – про клопотання пам'яткоохоронця Ф. А. Ернста перед ВУЦВК (1929 р.) про збереження у Могилеві-Подільському міської ратуші як цінної історико-архітектурної споруди,⁶¹ про безпідставний арешт і звинувачення у приналежності до згадуваної Спілки Визволення України лектора вінницьких шкіл, учасника краєзнавчого руху М. Д. Герасименка,⁶² про рішення українського уряду про увічнення пам'яті уродженця Вінниччини академіка Д. К. Заболотного,⁶³ про відновлення в другій половині 50-х рр. XX ст. краєзнавчих досліджень у Вінницькому педінституті⁶⁴ тощо.

* * *

Досить обширною є **історіографія** краєзнавчих досліджень, що в тій чи іншій мірі стосуються Східного Поділля.

В плані **історичного краєзнавства** – це, насамперед, *праці, в яких містяться загальні відомості про край*, підготовлені як авторськими колективами, так і окремими дослідниками, зокрема, версія С. Кокряцького щодо найдавнішої історії Вінниччини “Україна – Велика Скитія”⁶⁵ та його ж праця “Етногенез подолян (народопоходження)”,⁶⁶ “Давня історія Подільської губернії, що є продовженням первісної історії народів Російської держави, створена графом Яном Потоцьким”,⁶⁷ нарис історії Подільської землі до 1434 р. Н. В. Молчановського,⁶⁸ історико-статистичні і географічні описи Подільської губернії польських науковців В. Марчинського та О. Пшездзєцького,⁶⁹ дванадцятитомник праць Подільського історико-статистичного комітету,⁷⁰ “Історико-статистичний опис приходів і церков Подільської єпархії”,⁷¹ атлас Подільської губернії,⁷² “Описи Подільської губернії (1800 та 1819 рр.)”,⁷³ праці В. К. Гульдмана “Подільська губернія: Досвід географічно-статистичного опису”⁷⁴ та “Населені місця Подільської губернії: Алфавітний перелік населених пунктів”,⁷⁵ Л. І. Похилевича “Сказання про населені місцевості Київської губернії”,⁷⁶ А. П. Крилова “Населені місця Подільської губернії”,⁷⁷ І. К. Михалевича “Про минуле Поділля”,⁷⁸ П. М. Ба-

тушкова і М. І. Петрова “Поділля: Історичний опис”,⁷⁹ О. І. Тарнавського “Коротка історія Поділля в запитаннях та відповідях”,⁸⁰ Д. П. Онацького “Поділля: Короткий історичний нарис з указанням пунктів, найважливіших в історичному плані”,⁸¹ М. Григор’єва-Наша “Поділля: Географічно-історичний нарис”,⁸² Д. І. Дорошенка “Про минулі часи на Поділлі”,⁸³ І. С. Винокура “Історія Лісостепового Подністров’я та Південного Побужжя”,⁸⁴ навчальні посібники під однойменною назвою “Нариси історії Поділля”, підготовлені групою авторів (Л. В. Баженовим, І. С. Винокуром, О. М. Завальнюком та ін.⁸⁵), а також Л. П. Громовою і А. Б. Пономаренко,⁸⁶ “Наш край – Поділля” Ю. А. Зінька, М. Ф. Лихогляда, Л. Ф. Ятченко,⁸⁷ однойменна праця А. Зінченка,⁸⁸ навчальний посібник для вивчення історії рідного краю “Хмільницька земля в перекику століть” М. Н. Дороша,⁸⁹ монографічні дослідження Д. В. Малакова “По Брацлавщині (від Вінниці до Тульчина)”,⁹⁰ “По Східному Поділлу (від Жмеринки до Могилева-Подільського)”,⁹¹ О. Мальченка “Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводств (XV – середина XVII ст.)”,⁹² Г. А. Саніна “Відносини Росії і України з Кримським ханством в середині XVII століття”,⁹³ путівники “Гордість Поділля”,⁹⁴ “Квітучий край Поділля”,⁹⁵ колективна праця “Вінницька область” 26-томної “Історії міст і сіл УРСР”,⁹⁶ фотоальбоми про Вінницьку область⁹⁷ та інші видання.

Чітко простежується і диференційність вивчення історії краю. *Археологічним дослідженням теренів Східного Поділля (Вінниччини)* присвячено ряд робіт науковців-археологів XIX, XX століть, їхніх сучасних колег.

О. С. Ситник у статті “Палеоліт Придністровського Поділля”⁹⁸ на основі зібраних старожитностей здійснив спробу зазирнути у давній кам’яний вік. Неоліт Середнього Побужжя протягом тривалого часу (в 40 – 60-х роках XX ст.) активно досліджував відомий український вчений В. М. Даниленко. На Південному Бузі він відкрив 40 поселень і кілька поховань середньої та пізньої неолітичної доби, що дало підставу виділити тут південнобузьку археологічну культуру.⁹⁹ Незабаром інший учений В. Л. Макаревич на Середньому Дністрі дослідив схожі комплекси і запропонував об’єднати їх з побузькими в єдину бугодністровську археологічну культуру, що тепер визнана найбільш ранньою не лише на Поділлі, а й в Україні.

Проте особливо багато досліджень присвячено трипільській археологічній культурі, пам’ятки котрої широко представлені по

всій Вінниччині. Насамперед, це праці “піонерів” трипіллезнавства: С. С. Гамченка “Спостереження над даними дослідів з трипільської культури 1909 – 1913 рр. (Досліди на Поділлі)”,¹⁰⁰ згадуваного В. Л. Макаревича “Археологічні досліді в с. Білий Камінь. Розкопи 1928 р.”,¹⁰¹ “Дослідження в районі с. Стіна на Середньому Дністрі”¹⁰² та “Середньобузька експедиція по дослідженню пам’яток трипільської культури”,¹⁰³ М. Ф. Біляшівського “Борисівське городище”,¹⁰⁴ Т. С. Пассек “Ранньоземлеробські (трипільські) племена Подністров’я”,¹⁰⁵ наукові розвідки археологів В. Г. Збеновича “Трипільський дракон”,¹⁰⁶ В. А. Косаківського “Трипільські поселення у Вінниці”,¹⁰⁷ “Пізнотрипільське поселення Чечельник на Побужжі”,¹⁰⁸ “Пізнотрипільська кераміка басейну р. Савранки”,¹⁰⁹ І. І. Зайця “Кліщів – нове поселення трипільської культури”,¹¹⁰ “Пам’ятки трипільської культури на території Південного Побужжя”,¹¹¹ “Хлібороби трипільської культури Поділля”.¹¹² Особливо інформативні монографічні дослідження того ж І. І. Зайця “Трипільська культура на Поділлі”,¹¹³ “Витоки духовної культури українського народу”,¹¹⁴ С. О. Гусева “Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV – III тис. до н. е.”,¹¹⁵ науково-популярне дослідження Є. П. Паламарчука “Зорі Трипілля”¹¹⁶ та ін. У них трипільська культура постає справді унікальною, однією з яскравих надбань світової цивілізації.

Зрозуміло, що не обминули увагою науковці й інші археологічні культури. Із скіфською проблематикою зв’язані праці “Курганий комплекс ранньоскіфського часу с. Тютьки Вінницької області” І. І. Зайця,¹¹⁷ “Бернашівський могильник із Середнього Подністров’я в системі пам’ятників раннього залізного віку” А. Ф. Гуцала,¹¹⁸ “Кургани скіфського часу на Вінниччині” Б. І. Лобая,¹¹⁹ сарматською – “Дослідження кургану біля села Порогів” М. В. Потупчика,¹²⁰ “Таємниця царя Інесмея. “Дика” експедиція”¹²¹ В. П. Прилипка. Ранньослов’янські поселення, зарубинецьку археологічну культуру досліджував відомий вінницький археолог П. І. Хавлюк, залишивши після себе праці “Ранньослов’янські поселення в середній частині Південного Побужжя”,¹²² “Ранньослов’янське поселення Семенки і Самчинці в середній течії Південного Бугу”,¹²³ “Ранньозарубинецьке селище Райки Іллінецького району на Вінниччині”,¹²⁴ черняхівські старожитності – В. П. Восколуп (“Археологічні дослідження черняхівського поселення біля с. Гармаки Барського району Вінницької області”¹²⁵), слов’янське ювелірне ремесло сходи-

ни першого тисячоліття нашої ери – І. С. Винокур (“Слов’янські ювеліри Придністров’я”¹²⁶).

М. Є. Потупчик спробувала узагальнити результати археологічних досліджень, здійснених на Вінниччині в XIX та на початку минулого століть (“Археологічні дослідження території Вінниччини в XIX – на початку XX ст.”¹²⁷), а С. Д. Гальчак – систематизувати археологічні культури, пов’язані з Поділлям, у т. ч. з Вінницьким краєм (“Археологічні культури Поділля”¹²⁸).

Проте чи не найбільшу цінність для краєзнавців й нині становить праця Ю. Й. Сіцінського “Археологічна карта Подільської губернії”.¹²⁹ В ній зафіксовано, підсумовано, систематизовано й подано короткий опис всіх пам’яток матеріальної і духовної культури доби первісного суспільства і раннього середньовіччя (стародавні стійбища, поселення, городища, вали, кургани, могильники, капища, скарби, предмети тощо), які були виявлені під час археологічних розвідок, досліджень та випадкових знахідок у XIX столітті по всіх 12-и повітах тодішньої Подільської губернії. Загалом до археологічної карти її автором було внесено відомості про 272 городища, 3202 кургани, 67 знайдених скарбів та інших чисельних пам’яток стародавніх поселень, замчиськ, могильників, валів, монастириськ і храмів, валів, кам’яних, мідних, бронзових і залізних знарядь праці, зброї і т. п. Крім того, праця містить картографічні плани відомого городища під Немировом, городищ біля с. Літинки Літинського повіту, побіля сіл Сабарова і Якушинець Вінницького повіту, в містечку Печера Брацлавського повіту та ін.

Проте й досі певна кількість зазначених пам’яток залишається малодослідженою, а деякі назавжди втрачено (зруйновано залишки багатьох городищ, розорано кургани, під час революцій і воєнних лихоліть зникли колекції старожитностей). З огляду на це робота дотепер зберегла свою наукову актуальність та практичне значення.

Аналогічну цінність має й праця В. К. Гульдмана “Пам’ятки старовини на Поділлі. Матеріали до складання археологічної карти Подільської губернії”.¹³⁰

Чимало праць присвячено дослідженню *соціально-економічних, суспільно-політичних процесів, подій, явищ, що відбувалися на теренах Вінниччини в минулих століттях*. Так, І. О. Шипович повідує про кордони колишньої Брацлавщини, історичне життя у ній, взаємостосунки Брацлавщини і Поділля,¹³¹ М. Білінський – функціонування Вінницького замку у XVI – XVIII

століттях,¹³² І. А. Дорош – землеволодіння української шляхти на Брацлавщині з кінця XIV до середини XVII століть,¹³³ Л. Бялковський – життя на поріччі Мурафи в XV – XVI століттях,¹³⁴ В. Д. Отамановський,¹³⁵ І. П. Мельничук¹³⁶ – функціонування на Вінниччині магдебурзького права, К. Г. Гуслистый – історію Брацлавського повстання в 90-х роках XVI ст.,¹³⁷ В. С. Якубович – боротьбу міщан і селян Брацлавського воєводства з польською старостинською владою за свободу і земельну власність,¹³⁸ В. С. Степанков – антифеодалну боротьбу в роки визвольної війни та її вплив на формування Української держави (1648 – 1654 рр.).¹³⁹ Л. А. Гальчевська досліджує полковосотенний лад на Поділлі та Брацлавщині у XVII – XVIII століттях,¹⁴⁰ О. Ю. Дан – роль козацтва Брацлавщини у боротьбі за свободу і незалежність в 1648 – 1678 роках,¹⁴¹ а також історію Вінницького козацького полку,¹⁴² Р. І. Осташ – чисельність козаків у Брацлавському і Кальницькому полках,¹⁴³ О. С. Петренко – соціально-економічне та церковне життя в Брацлавському намісництві,¹⁴⁴ М. Г. Крикун – динаміку кількості поселень у Брацлавському воєводстві в XVII – XVIII століттях,¹⁴⁵ С. А. Венгрженовський – історію унії,¹⁴⁶ П. І. Орловський – історію православної церкви¹⁴⁷ у цьому ж воєводстві, А. М. Тростогон – православні храми й фортецю в самому Брацлаві.¹⁴⁸ П. С. Любарський зробив спробу простежити історичну долю Поділля з часу утворення Російської держави до входження його в 1793 році у склад Росії,¹⁴⁹ О. Білецька – формування його як історичної області,¹⁵⁰ О. А. Бакалець – грошовий обіг у ньому в XVII – XVIII ст.,¹⁵¹ В. А. Святелик – історію Тульчина від появи міста до часів гайдамаччини.¹⁵² С. М. Лобатинський здійснив історико-статистичний опис цього ж міста,¹⁵³ М. Я. Орловський – Вінницю,¹⁵⁴ М. С. Симашкевич – Хмільника,¹⁵⁵ І. І. Кравченко – Ямпільського маєтку кінця XVIII – першої чверті XIX ст.,¹⁵⁶ А. Дем'яненко – Подільської губернії за 1862 – 1863 рр.,¹⁵⁷ І. Данильченко – за 1863 – 1864 рр.,¹⁵⁸ Й. Ролле – за 1865-й рік.¹⁵⁹ Темою наукових інтересів В. С. Мазурика стало польське повстання 1794 р. та його вплив на соціально-політичний розвиток Поділля,¹⁶⁰ С. Ф. Іваницького – роль Барської конфедерації в історії визвольного руху в Україні в 1768 р.,¹⁶¹ Г. Д. Казьмірчука – діяльність на Поділлі декабристів,¹⁶² О. М. Войткова – життя подільського селянства в 1830-х роках,¹⁶³ А. З. Барабоя – обезземелювання поміщиками кріпосних селян Подільської губернії і посилення експлуатації їх в період між інвентарною і селян-

ською реформами,¹⁶⁴ П. А. Лаврова – селянський рух у Подільській губернії в першій половині XIX ст.,¹⁶⁵ А. Л. Зінченка – селянський рух на Правобережній Україні, в т. ч. на Поділлі, у XVIII – першій половині XIX ст.,¹⁶⁶ П. Ф. Щербини – в період проведення в краї реформи 1861 р.¹⁶⁷ та сама реформа,¹⁶⁸ М. Н. Лещенка та А. І. Мамалиги – аграрно-капіталістична еволюція поміщицьких господарств Подільської губернії в 1861 – 1900 рр.,¹⁶⁹ В. П. Воловика, С. Я. Вініковецького – соціально-економічний розвиток Вінниці в кінці XVIII-го – XIX століттях,¹⁷⁰ М. Г. Кукурудзяка – роль міста Могилева-Подільського у зміцненні економічних зв'язків з Наддніпрянською Україною і Росією, із західноукраїнськими землями в другій половині XIX ст.,¹⁷¹ Л. Е. Раковського – житлові умови робітників цукрової промисловості Поділля у 80 – 90-х рр. XIX ст.,¹⁷² О. Ф. Мельничук – губернська влада на Поділлі у другій половині XIX ст.,¹⁷³ С. Д. Гальчака – історичні аспекти становлення й розвитку місцевого самоврядування у Східному Поділлі в дорадянський період,¹⁷⁴ В. П. Рекрута, В. В. Подоляна – кооперативний рух в краї та роль у ньому видатного подільського кооператора Й. Волошиновського,¹⁷⁵ М. Г. Вороліса – особливості розвитку жіночої освіти на Вінниччині у другій половині XIX – на початку XX ст.,¹⁷⁶ Т. Р. Соломонової – родові бібліотеки польської шляхти XVIII – початку XX століть¹⁷⁷ та книговидавнича діяльність подільських “Просвіт” на початку XX ст.,¹⁷⁸ Л. В. Баженова – зародження та розвиток в східноподільському регіоні в кінці XIX – на початку XX ст. соціал-демократичного руху.¹⁷⁹

Не залишилися поза увагою дослідників бурхливі процеси на теренах Вінниччини в XX столітті. Так, драматичні події революції 1905 – 1907 рр. знайшли відображення в працях І. О. Пшука,¹⁸⁰ І. С. Зеленюка,¹⁸¹ А. Зекцера,¹⁸² Л. В. Баженова,¹⁸³ становище селянства, класова боротьба напередодні Першої світової війни – С. І. Городецького,¹⁸⁴ В. П. Воловика,¹⁸⁵ селянський рух у роки столипінської реакції та нового революційного піднесення – І. С. Зеленюка,¹⁸⁶ С. Д. Плахотнюка,¹⁸⁷ переселення селян в роки столипінської реформи – А. В. Опрі,¹⁸⁸ події лютневої 1917 р. революції на Поділлі – В. П. Воловика, О. В. Воловик,¹⁸⁹ діяльність комітетів громадських організацій в краї навесні та влітку 1917 р. – В. С. Лозового,¹⁹⁰ політичні права громадян в Українській державі 1918 року – О. І. Яременка.¹⁹¹

Особливою фундаментальністю вирізняються праці О. П. Рента. В монографії “Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.)”¹⁹² автор крізь призму загальноукраїнських проблем розглядає загострення соціальної кризи, стан економіки, освіти та культури й в Подільському регіоні, а також діяльність просвітнянських та соціал-демократичних організацій в краї, предметно аналізує національне питання.

Період стрімкого піднесення національного руху, можливості розвитку котрого з’явилися особливо після початку Лютневої революції в Російській імперії, і який, за влучним висловом В. Винниченка, дістав образну назву “відродження нації”, яскраво втілюється у створенні та перших кроках діяльності Української Центральної Ради, що в січні 1918 р. проголосила незалежність Української Народної Республіки, досліджується в праці “Українські визвольні змагання (XIX – початок XX ст). Події на східних теренах національної території”.¹⁹³ У ній подається аналіз калейдоскопічного хитросплетіння подій на теренах України (Брестський мир, прихід австро-німецького війська в Україну, гетьманський переворот та створення Української держави П. Скоропадського, повалення гетьману і утворення Директорії УНР, антиукраїнська діяльність більшовиків), проаналізовано причини поразки цих змагань.

Ряд аспектів періоду 1917 – 1921 рр., що спресував у собі і боротьбу українства за державну незалежність, і громадянську війну, і зміну суспільно-економічної формації, ґрунтовно висвітлено в його працях “Робітництво України і Центральна Рада”,¹⁹⁴ “Більшовизм і українська революція 1917 – 1920 рр. Спроба визначення характеру і динаміки соціальних процесів”,¹⁹⁵ “Українська революція і робітництво. Соціально-політичні та економічні зміни 1917 – 1920 рр.”,¹⁹⁶ “Масове залучення робітників України до діяльності в робітничо-селянській інспекції у 1920 р.”,¹⁹⁷ “Преса Української держави”,¹⁹⁸ “Робітничий клас України 1917 – 1920 рр. (Соціально-економічні зміни)”,¹⁹⁹ “Діяльність Кам’янець-Подільського робітничого клубу в 1919 р.”,²⁰⁰ “Церковно-релігійне життя в добу Центральної Ради”,²⁰¹ “Проблема реалізації української державницької ідеї в часи визвольних змагань (1917 – 1921 рр.)”,²⁰² “Роль робітників в перших соціалістичних перетвореннях на Поділлі (1918 – 1920 рр.)”²⁰³ та ін.

Про встановлення на Поділлі влади гетьмана П. Скоропадського повідується в дослідженні О. І. Яременка,²⁰⁴ боротьбу

проти більшовицької влади навесні 1919 р. селянства Поділля – В. П. Воловика,²⁰⁵ більшовицький терор на Вінниччині в 1919 році – М. М. Вільшиної,²⁰⁶ перебування в липні 1919 – травні 1920 р. в краї Української Галицької армії – О. М. Завальнюка, С. В. Олійника,²⁰⁷ становище, в якому опинилися подільські містечка в добу Української революції (1917 – 1920 рр.) – О. Б. Комарницького, О. М. Завальнюка,²⁰⁸ участь в українському національно-визвольному русі Д. Марковича – відомого громадського й політичного діяча, кооператора й літератора-публіциста, чиє життя тісно пов'язане з Вінницею, – В. П. Рекрута,²⁰⁹ повстанський рух на Поділлі (в персоналіях) – К. В. Завальнюка,²¹⁰ останні події Української революції 1917 – 1920 рр. – В. П. Воловика, Ю. А. Зінька,²¹¹ діяльність науково-дослідної кафедри історії та економіки Поділля у справі українського національного відродження (1920-і рр.) – В. А. Нестеренка.²¹²

Згадувані праці дають можливість мільйонам сучасних громадян України дізнатися як минулі покоління нашого народу закладали підвалини прийдешнього політичного, економічного та духовного визволення й утвердження нації.

Разом з тим, не можна обійти увагою праць, в яких події 1917 – 1920-х років висвітлюються діаметрально протилежно: “Жовтень на Вінниччині: історичний нарис”²¹³ Л. Тарнопольського, С. Федулкіна та “Історично-революційні екскурсії”²¹⁴ Л. Тарнопольського, “Барська Рада робітничих і солдатських депутатів”, “Вінницький військово-революційний комітет” І. В. Кічія,²¹⁵ “Жовтень у Вінниці” В. Красноленського,²¹⁶ “Боротьба за встановлення радянської влади на Вінниччині” М. І. Зільберта, А. Г. Бабенка,²¹⁷ “Червоне козацтво” І. В. Дубинського, Г. М. Шевчука,²¹⁸ “Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні” І. К. Рибалка,²¹⁹ “Радянське будівництво на Поділлі в роки громадянської війни (1919 – 1921 рр.)”²²⁰ та “Трудящі Вінниччини в боротьбі за встановлення радянської влади на Україні” І. О. Пшука,²²¹ “Роль шефства робітничого класу Поділля над селом у відбудові продуктивних сил сільського господарства (1921 – 1925)” І. О. Андрушка,²²² “Українська радянська держава в період відбудови народного господарства (1921 – 1925)” Б. М. Бабія,²²³ “Колгоспне будівництво на Вінниччині в роки відбудовчого періоду (1921 – 1925 рр.)” Ю. О. Степаненка,²²⁴ “Воюю і труді: Сторінки з історії комсомолу Вінниччини (1919 – 1925 роки)” В. Д. Бовкуна, А. А. Міняйла,²²⁵ “Участь двадцятип'ятитисячників у проведенні суцільної колективізації на Він-

ниччині (1929 – 1930 рр.)” Г. А. Лютворта, Ю. О. Степаненка²²⁶ та багатьох інших, написаних на ідеологічних засадах радянської історіографії.

Значно об'єктивніше історія Вінниччини 20-х років XX століття проступає в дослідженнях, здійснених в добу незалежності України. Крім раніше згаданих праць О. П. Ресента, В. П. Воловика, О. М. Завальнюка та інших науковців такими бачаться публікації П. М. Кравченка “Формування місцевих органів влади на Вінниччині в 20-х роках XX ст.”,²²⁷ Н. П. Кузьмінець “Більшовицька політика “оживлення” Рад і її проведення на Поділлі в першій половині 20-х рр. XX ст.”,²²⁸ Н. П. Кузьмінець та Ю. А. Зінька “Роль з'їздів Рад у системі місцевих органів влади на Поділлі на початку 20-х рр. XX ст.”,²²⁹ Л. П. Громової, А. Б. Пonomаренко “Роль Червоної армії у партійному та державному будівництві в Подільській губернії на початку 20-х рр. (за матеріалами Державного архіву Вінницької області)”,²³⁰ П. С. Григорчука, О. А. Мельничука “Продовольча політика більшовиків на Поділлі у 1919 р.”,²³¹ О. А. Мельничука “Запровадження соціалістичного землеустрою на Поділлі в 1920 – 1925 рр.”²³² та “Комнезами у кооперативному русі на Поділлі”,²³³ М. Д. Римші “Опір селян Поділля продовольчій диктатурі більшовиків у 1920 – 1921 рр.”,²³⁴ Л. П. Громової, Н. О. Гушинець “Опір подільського селянства політиці “воєнного комунізму””,²³⁵ В. І. Петренка “Причини селянської війни проти більшовиків в Україні у 1920 – 1922 рр. (на матеріалах Поділля)”,²³⁶ С. Л. Сергійчука “Функціонування революційного трибуналу на Поділлі у 1920 – 1923 рр.”,²³⁷ Ю. С. Степанчука “Місце робітників у соціальній структурі населення Поділля в період нової економічної політики”,²³⁸ П. М. Кравченка “Шляхи поповнення індустриальних будов України робочою силою (середина 20-х – перша половина 30-х рр.)”,²³⁹ О. Г. Лойка “Ліквідація неписьменності на Вінниччині в період непу”,²⁴⁰ Р. Ю. Подкура “До питання про українізацію Вінниччини в 1923 – 1927 рр.”,²⁴¹ О. М. Галамай “Православ'я на Поділлі у 20-х рр. XX ст.”,²⁴² А. Л. Зінченка “Чи була відокремлена церква від держави у 20-і роки”²⁴³ та “Голод 1924 – 1926 рр. на Подністров'ї”,²⁴⁴ О. О. Лойко “Релігійне життя на Поділлі в умовах непу”,²⁴⁵ О. А. Коляструк “До характеристики становища вінницької інтелігенції у 20-х рр. XX ст.”,²⁴⁶ П. С. Григорчука, Н. П. Кузьмінець “Початок більшовицького наступу на українську національну культуру на Поділлі на початку 20-х

pp. XX ст.”,²⁴⁷ “Національно-культурне будівництво на Поділлі в 20-і рр. XX ст.”²⁴⁸ та ін.

Власне краєзнавчої тематики цього десятиліття стосуються статті та брошури В. Д. Отамановського “Краєзнавство на Поділлі, найближчі його завдання та потреби й роль в краєзнавчій праці Кабінету виучування Поділля”,²⁴⁹ “Праця та стан Вінницької філії Всенародної бібліотеки України і Кабінету виучування Поділля на 1 травня 1929 р.”,²⁵⁰ “Про потребу утворення Кабінетів виучування території у культурно-економічних осередках УРСР міжокружного (краєзнавчого) значення (з досвіду Вінниці)”,²⁵¹ науково-краєзнавчі дослідження Т. Р. Соломонової “Становлення Вінницької філії Всенародної бібліотеки при УАН (ВУАН)”,²⁵² С. Л. Калитка “З історії розвитку краєзнавства на Поділлі в 20-і рр. XX ст.”,²⁵³ Л. Р. Кароєвої “Краєзнавча діяльність Кабінету вивчення Поділля в 20-і роки”,²⁵⁴ В. О. Савчука “Краєзнавство Поділля в історії краєзнавчого руху України 20 – 30-х років XX ст.”.²⁵⁵ Фрагментарно цей період висвітлюється в монографічних працях Л. В. Баженова “Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Біобібліографія”,²⁵⁶ “Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст.”,²⁵⁷ В. С. Прокопчука “Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність”,²⁵⁸ “Під егідою Українського комітету краєзнавства”,²⁵⁹ в роботі С. Д. Гальчака “Краєзнавство Східного Поділля”.²⁶⁰

Особлива увага дослідників прикута до 30-х років XX ст., відмічених двома жакливими трагедіями українського народу – голодомором 1932 – 1933 рр., визнаним Верховною Радою України (2006 р.) та багатьма парламентами світу геноцидом українського народу, а також безпрецедентними за масштабами та злочинною сутністю політичними репресіями. Вінниччина в обох випадках знаходилася в епіцентрі жакливих подій.

Про перебіг, причини та наслідки страшного людомору в краї йдеться в працях Р. Конквеста “Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор”,²⁶¹ О. А. Мельничука “Участь комнезамів у проведенні суцільної колективізації на Поділлі”,²⁶² І. В. Рибак “Колективізація на Поділлі”,²⁶³ І. Г. Шульги “Людомор на Поділлі”,²⁶⁴ “Голод на Поділлі”,²⁶⁵ “Коментар історика”,²⁶⁶ В. Ю. Васильєва “Подільське селянство у голодоморі 1932 – 1933 рр.: настрої, оцінки, дії (соціально-психологічний аналіз)”,²⁶⁷ В. І. Петренка “Поділля у 1930 – 1931 рр.: початок великого голоду”,²⁶⁸ “Голодомор 1932 – 1934 рр. – злочин проти україн-

ського народу”,²⁶⁹ “Трагедія українського селянства”,²⁷⁰ “Голодомор 1932 – 1934 років в Україні як засіб політичного терору”,²⁷¹ “Антинаціональний характер голодомору 1932 – 1934 років в Україні”,²⁷² “Документи Державного архіву Вінницької області як джерело вивчення голодомору 1932 – 1934 рр. на Поділлі”,²⁷³ С. Д. Гальчака “Українська трагедія”,²⁷⁴ “Передумови та причини голодомору 1932 – 1933 рр. на Поділлі”,²⁷⁵ “Білі плями” скорботи (Причини голодомору 1932 – 1933 рр. та голоду 1946 – 1947 рр. на Поділлі),²⁷⁶ В. Ю. Васильєва, Р. Ю. Подкура “Невідомий голод на Поділлі”,²⁷⁷ Р. Ю. Подкура “Документи Державного Політичного Управління як джерело до вивчення колективізації та голоду 30-х років на Поділлі”,²⁷⁸ Ф. А. Винокурової “Документи та спогади викривають”,²⁷⁹ “Голод на Вінниччині в 1932 – 1933 рр. очима очевидців” (у співавторстві з Є. П. Ковальновою),²⁸⁰ П. М. Кравченка “Подільське село в умовах голоду 1934 – 1935 рр.”,²⁸¹ С. В. Маркової “Голодомор 1932 – 1933 рр. на Поділлі”,²⁸² В. Рудого “Розіп’ята Тиврівщина”,²⁸³ А. Н. Нагребецького “...Напівопустілими селами гуляла голодна смерть”,²⁸⁴ М. Н. Дороша “Факти, що не підлягають сумніву”,²⁸⁵ К. В. Завальнюка “Справа про людоїдство в селі Лука-Мелешківська”,²⁸⁶ О. І. Рогового “Нововиявлені актові книги реєстрації смертей за 1932 – 1933 роки як джерело вивчення голодомору на Вінниччині”,²⁸⁷ багатьох інших.

Своєрідним узагальненням науково-пошукової праці дослідників голодомору є вихід у світ науково-документального збірника “Голод та голодомор на Поділлі: 1920 – 1940 рр.”,²⁸⁸ в якому опубліковано чимало раніше невідомих документів, котрі дозволяють об’єктивно поглянути на свідомо організований тодішньою владою злочин, що призвів до загибелі від голодної смерті майже мільйона вінничан. Ретельніше розставити всі крапки над “і” читачам допомагають ґрунтовні наукові коментарі авторів-упорядників, оглядова стаття В. Ю. Васильєва “Голод 1932 – 1933 рр. в Україні: нові інтерпретації в українській історіографії”.

Ще чисельніший перелік робіт про політичні репресії на Поділлі. Насамперед, це перший том загальноукраїнського науково-документального видання “Реабілітовані історією” “Вінницька область”.²⁸⁹ Об’ємна за розмірами праця (понад 900 стор.) крім архівних документів, спогадів очевидців тих трагічних подій містить 32 історичних нариси, підготовлених вінницькими науковцями та краєзнавцями. В книзі повідується про складні

долі безпідставно репресованих вінничан, аналізуються причини, механізми та наслідки проявленого тоталітарним режимом насилля. Вказується також на специфіку Подільського регіону, котру сповна намагалися використати у своїх злочинних діях сталінські поплічники: по-перше, Вінниччина була значним сільськогосподарським регіоном, а тому головний удар спрямовувався проти селян, яких звинувачували у саботажі колгоспного будівництва, господарському шкідництві, приховуванні хліба, провокуванні голоду тощо; по-друге, Вінницька область була прикордонною, тому існував ще один привід для посилення репресій – масовими були звинувачення у шпигунстві, диверсіях, підготовці повстань і заколотів; по-третє, Поділля здавна характеризувалось як багатонаціональний регіон. Впродовж віків крім українців тут мешкали також росіяни, білоруси, поляки, молдавани, німці, чехи та інші етноси. В роки більшовицького експерименту не всі представники нацменшин вписувалися в сценарій формування “єдиного радянського народу”. Як правило, сипалися звинувачення в так званому “буржуазному націоналізмі”, “іноземному шпигунстві”, “контрреволюційній діяльності”. Подібне віяло звинувачень у “антирадянщині” давало змогу правлячому режимові сортувати людей за принципом – “хто не з нами, той проти нас” із відповідними наслідками. Як правило, трагічними...

Такі ж значимі для розкриття даної теми вступна стаття “Сторінки людських трагедій”²⁹⁰ А. Т. Давидюка до першого тому “Вінницького мартиролога”,²⁹¹ його праці “Застосування психологічного та фізичного методів впливу слідчими Вінницької тюрми в період масових репресій (1937 – 1938 рр.)”,²⁹² “Як одвітив брат за брата: Маловідомі сторінки з життя родини Коцюбинських у радянські часи”,²⁹³ “Репресований джаз”,²⁹⁴ праці В. Ю. Васильєва “Причини та механізми здійснення масових політичних репресій на території Вінницької області в 20 – 30-і рр.”,²⁹⁵ “Репресивна політика керівництва СРСР на Поділлі: погляд з XXI століття”,²⁹⁶ В. С. Калюжного, В. М. Вітковського “Масові репресії на Вінниччині у 1937 – 1938 роках”,²⁹⁷ О. Романіва “Вінниця – дзеркало більшовицького народовбивства в Україні”,²⁹⁸ Л. Р. Кароєвої “З історії місць заховань репресованих 30-х років у Вінниці”,²⁹⁹ А. І. Безуглого, Н. О. Гушинець “Дві справи про неіснуючу шпигунську організацію”,³⁰⁰ А. Малигіна “Червона акула (Єшовщина на Вінниччині)”,³⁰¹ О. Лишицького “Лабораторія”: Нові документи і свідчення про масові репресії

1937 – 38 років на Вінниччині”,³⁰² наукові статті І. В. Мазила “Репресії 30-х років на Вінниччині (на матеріалах цукрової промисловості краю)” (у співавторстві з І. Г. Паламарем),³⁰³ “Репресії 30-х років проти національних меншин в Україні” (у співавторстві з В. П. Воловиком),³⁰⁴ “Жертви репресій 30-х років на Вінниччині”,³⁰⁵ того ж В. П. Воловика “Судовий процес “СВУ” та інтелігенція Поділля”,³⁰⁶ С. І. Дровозюка “Більшовицькі технології “перевиховання” української інтелігенції у 20 – 30-х рр. ХХ ст.”,³⁰⁷ Н. О. Гушинець “Репресії серед працівників цукрової промисловості Вінниччини у 30-і рр. ХХ ст.”,³⁰⁸ П. Григорчука, Ю. Степанюка “Ліквідація заможного селянства (“куркулів”) на Поділлі”,³⁰⁹ С. Л. Калитка “Політичний курс керівництва компартії щодо польського населення (За матеріалами Вінницької області. 20 – 30-і рр. ХХ ст.”,³¹⁰ “Політичні репресії серед шкільної молоді Вінниччини в 20 – 40-і рр. ХХ ст.”,³¹¹ В. І. Нагорного “Переслідування працівників культури на Вінниччині в 1933 – 1937 рр. (на матеріалах Вінницького державного педінституту)”,³¹² Ю. А. Зінька “Переслідування радянським режимом священослужителів та віруючих Вінниччини у 20 – 30-х рр. ХХ ст.”,³¹³ О. М. Галамай “Безбожницька” політика радянської держави (20 – 30-і роки ХХ ст.)”,³¹⁴ Б. Хіхлача “Антирелігійна боротьба на Поділлі в кінці 20-х – 30-і роки ХХ ст.”,³¹⁵ А. Матвеева “Репресивна політика щодо церкви в 30-х роках ХХ ст. на Поділлі”,³¹⁶ А. К. Лисого “Репресії радянської влади щодо католиків подільського регіону (за слідчою справою ксьонза М. Туровського)”³¹⁷ та ряд інших.

Жертвами політичних репресій стали й краєзнавці, в т. ч. такі відомі на Вінниччині як В. Д. Отамановський, Г. В. Брілінг, І. Ч. Зборовський. Про їхню яскраву науково-краєзнавчу діяльність та трагічну долю йдеться в дослідженнях С. І. Кота “Честі свої не зрадив”,³¹⁸ “Дослідник Подільської старовини”,³¹⁹ Л. Р. Кароєвої “Із туману холодного минулого”,³²⁰ А. Г. Степаненка “Обпалені світанки”,³²¹ В. Савцова “Злочин, якого не було”.³²²

Питанням вивчення опору населення насильницьким діям влади присвятили свої роботи В. Васильєв, Л. Віола (“Колективізація і селянський опір на Україні: листопад 1929 – березень 1930 рр.”),³²³ О. І. Криворучко (“Повстання селян Тульчинської округи в березні 1930 р.”),³²⁴ А. К. Лисий (“Аграрні заворушення селян Шаргородщини в березні 1930 р.”),³²⁵ національно-культурного та духовного життя українського селянства у цей драматичний період – С. І. Дровозюк (“Національно-культурне та

духовне життя українського селянства в 20 – 30-х рр. ХХ ст.”),³²⁶ впливу сталінізму на культуру Подільського краю – П. С. Григорчук (“Вплив сталінізму на культуру Поділля в 30-х роках ХХ століття”),³²⁷ згортання політики українізації – С. С. Плахотнюк (“Крах політики українізації в 20 – 30-х рр. ХХ ст. в Україні”)...³²⁸

Зрозуміло, про згадувані трагедії на Вінниччині не йшлося в публікаціях авторів радянського періоду. Домінуючим було прославляння всього, що стосувалося утвердження більшовицької влади (О. Триліський: “За більшовицькі колгоспи, за заможне життя всіх колгоспників Вінниччини”,³²⁹ “За боездатні Ради другої п’ятирічки”,³³⁰ “За орденоносну Вінниччину”,³³¹ В. І. Чернявський: “Вінниччина на піднесенні”³³²), ідейно-виховної роботи в області в роки довоєнних п’ятирічок,³³³ порівняно успішної діяльності окремих підприємств,³³⁴ колективних господарств – колгоспів “Червоний прикордонник” Ямпільського району,³³⁵ “Комунар” – Джулинського,³³⁶ “Дніпробуд” – Теплицького району,³³⁷ бессарабської комуни в с. Ободівці Тростянецького району, організатором якої був герой громадянської війни Г. І. Котовський,³³⁸ руху п’ятисотенниць (адже серед тридцяти п’яти п’ятисотенниць СРСР, нагороджених в 1935 р. орденом Леніна, сімнадцять було з Вінниччини; в 1937 році за високі показники у вирощуванні цукрових буряків ВУЦВК вручив Вінницькій області перехідний Червоний прапор)...

Надмірною заідеологізованістю відзначається і низка наукових, науково-краєзнавчих досліджень радянського періоду, присвячених головній тематиці 40-х років, а також наступних десятиріч – Другій світовій війні, перемозі у ній радянського народу над нацистськими загарбниками. Це в значній мірі стосується розділу “Обласна партійна організація в період Великої Вітчизняної війни (червень 1941 року – 1945 рік)” книги “Нарисів історії Вінницької обласної партійної організації”,³³⁹ підготовленої групою авторів, академічних видань “Партія більшовиків – натхненник і організатор перемоги у Великій Вітчизняній війні Радянського народу” М. І. Шатагіна,³⁴⁰ “Україна у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941 – 1945 рр.)” М. І. Супруненко,³⁴¹ “Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни” В. Клокова, І. Кулика, І. Слінька,³⁴² наукових досліджень “Комсомол України в партизанському русі: Політична робота серед населення окупованих районів” І. П. Стафійчука,³⁴³ “Визволення Української РСР від фашистських за-

гарбників – видатний подвиг радянських Збройних Сил” В. Т. Дементьєва,³⁴⁴ мемуарного видання Д. Т. Бурченка “Рейд до Південного Бугу”,³⁴⁵ статей вінницького науковця М. Л. Бабія “Партійно-політична і масово-агітаційна робота серед партизанів і населення тимчасово окупованої території”,³⁴⁶ “Партійне керівництво антифашистською боротьбою на Вінниччині”,³⁴⁷ праць багатьох інших авторів. Не стали винятком у цьому плані навіть успішно захищені дисертаційні дослідження М. Л. Бабія “Комуністична партія – натхненник і організатор боротьби трудящих Поділля проти німецько-фашистських загарбників (червень 1941 – 1944)”³⁴⁸ та Л. Будьонної “Комсомол у підпільній партизанській боротьбі проти німецько-фашистських загарбників (червень 1941 – березень 1944 року): на матеріалах Вінницької, Житомирської та Хмельницької областей”...³⁴⁹

В той же час велика кількість праць сучасних науковців та краєзнавців дозволяє побачити події, що відбувалися у Східному Поділлі в період нацистської окупації, жакливе становище, в якому опинилося населення краю, його боротьбу з ворогом значно ширше.

Про те, як встановлювався окупаційний режим на місцях, йдеться в дослідженнях Ю. В. Олійника “Ліквідація радянської системи державного управління в Україні та встановлення окупаційної влади”,³⁵⁰ О. І. Рогового “Соб у вогні”,³⁵¹ злочинну сутність цієї влади – С. Д. Гальчака “Німецько-окупаційний режим на Вінниччині: цивільне населення – жертва терору і насильства”,³⁵² “Політика румунської окупаційної влади на території Північної Трансністрії”,³⁵³ “Репресії нацистської окупаційної влади на Поділлі”,³⁵⁴ “Нацистський геноцид на Вінниччині”,³⁵⁵ “Депортації населення Поділля до Німеччини в роки Другої світової війни”,³⁵⁶ “Використання румунською окупаційною адміністрацією трудових ресурсів Поділля у 1941 – 1944 рр.”,³⁵⁷ “Східні робітники” з Поділля у Третньому рейху”,³⁵⁸ І. П. Мельничука, Л. С. Мельничук “Німецько-фашистський окупаційний режим у Вінниці”,³⁵⁹ А. І. Петрової “Становище на Поділлі в роки німецької окупації (1941 – 1944 рр.)”,³⁶⁰ Г. М. Голиша “Експлуатація неповнолітніх громадян на території рейхскомісаріату “Україна” у 1941 – 1944 рр.”,³⁶¹ Ф. А. Винокурової “Голокост у Вінницькій області”,³⁶² документальних нарисах І. Волошенюка “Пронизливий зойк війни”, А. Беня “Чорний сніг на Різдво”, П. Гордійчука “І сивили тумани”, П. Ткачука “Хмари над селом”, В. Кобця “Чорторя”, М. Гринчука “Тричі розстріляне” (про тра-

гедію сіл, знищених фашистами в роки війни на території Вінницької, Тернопільської і Хмельницької областей, вміщених у книзі-меморіалі “Дзвони пам’яті”).³⁶³

Про аграрні відносини на окупованій території йдеться у працях Ю. О. Ніколайця “Земельна реформа в умовах окупаційного режиму”,³⁶⁴ І. М. Романюка “Українське село в роки німецької окупації”,³⁶⁵ Ю. А. Зінька “Аграрні відносини на Вінниччині в період німецької окупації (1941 – 1944 рр.)”,³⁶⁶ культурно-освітню політику гітлерівців на загарбаних східних землях – Ю. А. Зінька, П. С. Григорчука “Заклади культури та освіти Вінниччини в умовах нацистської окупації (1941 – 1944 рр.)”,³⁶⁷ С. Д. Гальчака “Стан освіти на Вінниччині під час німецької окупації (1941 – 1943)”,³⁶⁸ В. В. Гінди “Вищі учбові заклади Вінниччини в роки німецько-фашистської окупації”,³⁶⁹ релігійне життя – Л. Л. Горбунко, В. В. Білецької “Роль православної церкви у зміцненні морально-політичної єдності українського народу в роки Великої Вітчизняної війни”,³⁷⁰ стан вирішення українського питання – О. П. Реєнта “Українське питання в період першої і другої світових воєн: спроба порівняльного аналізу”,³⁷¹ надсекретні об’єкти рейху на Вінниччині – у дослідженнях І. А. Безуглого “Таємниці “Вервольфу””,³⁷² Ю. А. Зінька “Будівництво і експлуатація німецьким командуванням споруди “Вервольф” під Вінницею в роки Великої Вітчизняної війни”,³⁷³ І. В. Мазила, Я. А. Бранька “Велика Вітчизняна війна в історії об’єкту “Вервольф””,³⁷⁴ Я. А. Бранька “Розкриємо таємниці будівництва ставок Гітлера, Герінга і Гімmlера в Україні”,³⁷⁵ Л. О. Білозерової “Вервольф” – рокова таємниця Гітлера?”,³⁷⁶ І. М. Загороднього “Руїни “Вервольфу” свідчать”,³⁷⁷ “Ставка Гітлера “Вервольф” в просторі і часі”.³⁷⁸

Чимало праць дослідників різних поколінь присвячено боротьбі вінничан з ворогом на фронті та на окупованій території: А. Д. Ткаченка “Партизанський і підпільний рух на Вінниччині у роки Великої Вітчизняної війни в історико-краєзнавчій літературі”,³⁷⁹ В. П. Воловика “Антифашистський рух у Вінниці в роки окупації, 1941 – 1944: спроба узагальнення”,³⁸⁰ С. Л. Бабія “Більшовицьке підпілля і партизанський рух на Вінниччині в роки Великої Вітчизняної війни (червень 1941 – березень 1944 рр.)”,³⁸¹ Л. Будьонної “Участь комсомольців Житомирщини та Поділля в партизанській боротьбі (червень 1941 – листопад 1942 рр.)”,³⁸² О. В. Зарубінського, Л. М. Чиркової “До історії партизанського руху на Вінниччині в 1941 – 1944 рр.”,³⁸³ П. К. Ку-

гая, С. Калінічева “Біля вовчого лігва”,³⁸⁴ М. І. Владимірова “Вогненна зона”,³⁸⁵ Д. М. Медведєва “На берегах Південного Бугу”,³⁸⁶ А. Г. Кондратюка “Із щоденника бойових операцій”,³⁸⁷ М. Бабія, В. Кравчука “Партизанськими стежками Вінниччини”,³⁸⁸ А. Речмедіна, Л. Пипи “Хай святиться ім’я твоє! (Героїчне життя і смерть підпільниці Марини Ващенко)”,³⁸⁹ М. М. Пашенка “В редакцію не повернувся...”,³⁹⁰ І. С. Волошенюка “Немирівська трагедія”,³⁹¹ Ю. С. Жугіна, А. Г. Степаненка “Навічно в пам’яті народній”,³⁹² Ю. Окіпняка “Командир французьких макі”,³⁹³ С. Гринчука “Гроза ночі”,³⁹⁴ І. Муковського, О. Лисенка “Звитяг і жертвність: Українці на фронтах другої світової війни”,³⁹⁵ С. Д. Гальчака “Ступені мужності”,³⁹⁶ “Вклонімося величії подвигу”,³⁹⁷ “Подільняни – Герої Радянського Союзу”,³⁹⁸ А. Й. Черниша “Немирівщина в роки Великої Вітчизняної війни”,³⁹⁹ П. С. Ткачука “Вклонімося і мертвим, і живим...”,⁴⁰⁰ А. Н. Нагребецького “Ветерани Шаргородщини в роки Вітчизняної війни”,⁴⁰¹ Ф. А. Винокурової “Євреї Вінниччини в період Другої світової війни. Маловідомі документи і нові інтерпретації”,⁴⁰² Я. Сусленського “Справжні герої: про участь громадян України у рятуванні євреїв від фашистського геноциду”,⁴⁰³ Ю. А. Зінька “Турбота трудящих Поділля про поранених воїнів Червоної Армії, які опинились на тимчасово окупованій території в роки Великої Вітчизняної війни”,⁴⁰⁴ колективна праця “Овіяні славою імена”⁴⁰⁵ та ін.

Ряд робіт дослідників дозволяє привідкрити маловідомі сторінки діяльності на теренах області націоналістичного підпілля (Є. Алетіяно-Попівського “З ідеєю в серці – зі зброєю в руках”,⁴⁰⁶ Л. Бондарчука “Діяльність ОУН-УПА на Волині і Поділлі під час німецької окупації Поділля у Другій світовій війні”,⁴⁰⁷ С. Гальчака “Сили національно-визвольного спрямування на теренах Поділля в період нацистської окупації краю”⁴⁰⁸).

Про визволення Вінницької області від гітлерівських загарбників повідується в мемуарах К. С. Москаленка “На південно-західному напрямі: 1943 – 1945”,⁴⁰⁹ І. С. Конєва “Записки командуючого фронтом”,⁴¹⁰ Г. К. Жукова “Спогади і роздуми”,⁴¹¹ М. П. Каманіна “Льотчики і космонавти”,⁴¹² С. А. Красовського “Життя в авіації”,⁴¹³ Л. Свободи “Від Бузулука до Праги”,⁴¹⁴ монографічному дослідженні С. Д. Гальчака “Визволення Вінниччини від нацистських загарбників”,⁴¹⁵ художньо-документальному виданні А. І. Веселюка “Весна визволення”,⁴¹⁶ краєзнавчих публікаціях у пресі Я. Бранька “Рейд на Уланів”⁴¹⁷ та “Хро-

ніка визволення Вінниччини”,⁴¹⁸ І. Литвинюка “У вінницькому небі”,⁴¹⁹ А. Мініної, В. Ярошевича “Весняний наступ”,⁴²⁰ І. Подоляна “На підступах до Гайсина”,⁴²¹ М. Санкіна “На підступах до Вінниці”,⁴²² Л. Сахневича “Коли Буг виходив з берегів”,⁴²³ П. Ткачука “Вони звільняли наш край”⁴²⁴ та інших.

Знайшли відображення також відбудова народного господарства області, труднощі, спричинені нацистською агресією та породжені новою, “холодною”, війною, голод 1946 – 1947 років, наростання критичних настроїв населення, ідеологічна діяльність партійних комітетів та осередків, внесок вінничан у реалізацію планів четвертої радянської п’ятирічки: у наукових статтях В. Дудника “Відбудова міст Вінницької області, зруйнованих під час Другої світової війни”,⁴²⁵ І. М. Романюка “Сільське господарство Вінниччини в перші повоєнні роки”,⁴²⁶ В. В. Кононенка “Репатрійовані громадяни СРСР після Другої світової війни: носії західного чи радянського світогляду?”,⁴²⁷ С. Д. Гальчака “Ідеологічні аспекти репатріації “остарбайтерів”-подолян в умовах “холодної війни”,⁴²⁸ Ю. А. Зінька “Діяльність закладів культури Вінниччини в 1944 – 1945 рр.”,⁴²⁹ І. Г. Шульги “Голодомор 1947 року на Поділлі”,⁴³⁰ В. В. Кононенка “Оцінка голоду 1946 – 1947 рр. населенням Поділля”,⁴³¹ “Вплив на настрої населення України повоєнної цінової політики в СРСР (1945 – 1953 рр.)”,⁴³² “Проведення грошової реформи 1947 р. на Вінниччині”,⁴³³ “Підвищення соціальної активності та наростання критичних настроїв серед населення УРСР у повоєнний період”,⁴³⁴ “Антирадянські виступи на території Вінницької області в перші післявоєнні роки (1945 – 1947 рр.)”,⁴³⁵ “Репресивна політика радянської влади проти селян Поділля в кінці 40-х рр. ХХ ст.”,⁴³⁶ “Укрупнення колгоспів України (1949 – 1950 рр.): причини, хід, наслідки”,⁴³⁷ В. Ю. Короля “Комуністична партія – організатор допомоги інтелігенції братніх республік трудящим України у відбудові народного господарства”,⁴³⁸ М. І. Зільберта “Соціалістична Вінниччина”,⁴³⁹ Л. Мельникова “Поширення трудового досвіду у сільському господарстві”,⁴⁴⁰ Г. П. Булкіна “Розповсюдження передового досвіду масово-політичної роботи на селі в роки четвертої п’ятирічки”...⁴⁴¹

Слід зазначити, що ідеологічна діяльність набула ще більшого звучання на теренах аграрної Вінниччини, як і загалом у державі, в 50-х роках ХХ століття. За слушним висновком вінницького дослідника Ю. О. Ніколайця,⁴⁴² необхідність посилення ідеологічної роботи у післявоєнний період радянські науков-

ці пояснювали кількома причинами: “по-перше, у період війни і переходу до мирного будівництва, активного політичного життя і державної діяльності піднялися нові мільйони радянських людей, які не пройшли достатньої школи ідейного виховання порівняно із старшим поколінням радянських людей. По-друге, невдала спроба знищити соціалістичну державу призвела до посилення ідеологічного тиску на неї з боку політичних супротивників. По-третє, в роки війни значна кількість радянських людей опинилася у сфері впливу буржуазної ідеології на тимчасово окупованій території. По-четверте, в багатьох партійних організаціях в період війни була ослаблена робота по вивченню марксизму-ленінізму”.⁴⁴³ Подальші активізація та поглиблення її вважались найактуальнішими й в наступні періоди соціалістичного будівництва. Тому не випадковою була поява праць П. Т. Тронька “Підвищувати рівень політико-виховної роботи на селі”,⁴⁴⁴ І. П. Кожукала “Підготовка пропагандистських кадрів системи партійного навчання на Україні (1946 – 1965 рр.)”,⁴⁴⁵ М. С. Слободянюка “Комуністи – організатори піднесення громадського тваринництва”⁴⁴⁶ та “Парторганізація району в боротьбі за піднесення громадського тваринництва”,⁴⁴⁷ Г. Панчука “Партійна група на тваринницькій фермі (Колгосп ім. Хрущова Вінницького району Вінницької області)”,⁴⁴⁸ підрозділу “Керівна роль обласної партійної організації в економічному і соціально-політичному розвитку області в роки п’ятої п’ятирічки” в “Нарисах історії Вінницької обласної партійної організації”,⁴⁴⁹ інших аналогічних робіт та публікацій.

Певне відображення в працях радянських дослідників знайшли розвінчання культу особи Сталіна,⁴⁵⁰ період хрущовської “відлиги”.⁴⁵¹ Проте поза їхньою увагою залишилась участь української інтелігенції в опозиційному русі у цей відрізок недалекого історичного минулого. На перешкоді стали все ті ж ідеологічні перепони.

Хрущовська “відлига” з її процесом реабілітації жертв сталінських репресій в СРСР, як відзначається в статті Ю. О. Ніколайця (м. Вінниця) “Висвітлення вітчизняними дослідниками участі української інтелігенції в опозиційному русі у роки хрущовської “відлиги”,⁴⁵² призвела до появи нової генерації мислителів і творців, які критично оцінювали існуючу систему влади, прагнули своїми діями вдосконалити її. В Україні опозиційна діяльність мала, крім того, національне забарвлення, оскільки аналіз становища УРСР у складі союзної держави, як правило,

наводив на думку про повну політичну та економічну підпорядкованість республіки союзному уряду. А відтак опозиційна діяльність вітчизняної інтелігенції, спрямована на захист національних прав та прагнень українців, створювала певну загрозу для існування радянської держави. Поширення ідей, пов'язаних із захистом національних прав українців, викликало серйозне занепокоєння у керівництва країни. Тому про діяльність членів опозиційного руху вітчизняної інтелігенції у радянські часи практично не говорили, обмежуючись загальною критикою тих, кого розглядали як “українських буржуазних націоналістів”. Тривала офіційна заборона дослідження різних аспектів діяльності членів опозиційного руху України у часи існування СРСР й спричинила згадувану відсутність історичних досліджень цієї проблеми.⁴⁵³

В українській радянській історіографії значно повніше висвітлені події у сільській місцевості у 1953 – 1958 рр., які в літературі тих років характеризувались як період “крутого піднесення сільського господарства”,⁴⁵⁴ а також наступу “войовничого” атеїзму.⁴⁵⁵

Загалом же ідеологічна робота в Україні в працях вітчизняних науковців розглядалася однобоко. У проміжку часу з 1945 по 1953 рр. наголос робився на необхідності активізувати трудову діяльність населення задля відбудови народного господарства, у часи “відлиги” багато уваги приділялося атеїстичній пропаганді як у місті, так і на селі, ідеологічному забезпеченню втілення в життя реформ у сільському господарстві.

У сучасний же період тодішня ідеологічна робота КП України подається переважно негативно, автори не надають великого значення її здобуткам, що допомогли швидко домогтися великих успіхів у розвитку економіки, тривалий час дозволяли тримати єдність націй і народів, котрі населяли СРСР, та стимулювали їх спільну працю,⁴⁵⁶ в т. ч. на теренах Східного Поділля.

Разом з тим, напрацювання сучасних дослідників дозволяють побачити тогочасну картину соціально-економічного, науково-культурного та духовного життя у Вінницькій області більш об'ємно. Це – праці І. М. Романюка “Українське село в 50-і – першій половині 60-х рр. XX століття”,⁴⁵⁷ “М. С. Хрущов і система планування сільського господарства України на початку 50-х років”,⁴⁵⁸ “Цінова політика держави щодо колгоспів у 50-і рр. XX ст.”,⁴⁵⁹ “Наслідки проведення в Україні реорганізації машинно-тракторних станцій у 1958 р.”,⁴⁶⁰ “Реорганізація держав-

ного апарату управління сільським господарством України в кінці 1950-х – на початку 60-х рр. XX ст.”,⁴⁶¹ “Місце особистого підсобного господарства України в аграрному виробництві 1950-х – першої половини 60-х рр. XX ст.”,⁴⁶² В. В. Кононенко “Доля української інтелігенції у повоєнний період сталінського тоталітаризму (1945 – 1953 рр.)”,⁴⁶³ Л. М. Романець “Соціально-побутові умови освітян Вінниччини в 1944 – 1958 рр.”,⁴⁶⁴ І. Ю. Данілової “Релігійна ситуація на Вінниччині в післявоєнний період (1945 – 1955 рр.)”,⁴⁶⁵ Ю. А. Зінька “Релігійне життя на теренах Вінниччини у 50 – 60-х рр. XX ст.”,⁴⁶⁶ П. М. Кравченка “Антирелігійна боротьба на Вінниччині в другій половині 50-х – на початку 60-х рр. XX ст.”⁴⁶⁷ та ін.

Помітно менше науково-краєзнавчих досліджень, що стосуються історії Вінниччини 60 – 90-х років, хоч цей період ознаменований і волюнтаризмом у керівництві державою, і командною економікою, і боротьбою трудящих області за виконання семирічного та наступних п’ятирічних планів, рішень чергових з’їздів КПРС та Компартії України, побудову розвинутого соціалізму, і дисидентським рухом, до котрого причетний теперішній Герой України, уродженець с. Рахнівки Гайсинського району В. Стус, і суперечливими проявами виконання так званого інтернаціонального обов’язку, і небаченою людством техногенно-екологічною катастрофою на Чорнобильській АЕС, у ліквідації наслідків якої взяли участь чимало мешканців області, і мітингово-бюрократичною перебудовою, і наростанням народної революції.

Праці дослідників краю, що жили і творили у цей період, відзначаються все тією ж надмірною заідеологізованістю, прославлянням визначальної ролі КПРС в усіх сферах життя вінничан та любові населення до неї, дружби народів, трудових звершень робітників і селян, широких кіл інтелігенції, становлення нових, комуністичних, відносин та моралі у місті й селі. Саме про це йдеться у працях І. Г. Піменова “Попереду комуністи”,⁴⁶⁸ М. К. Гненного “Опорні пункти партійних організацій”,⁴⁶⁹ П. П. Козира “Народна скарбниця”,⁴⁷⁰ В. М. Таратути “Чуття родини єдиної”,⁴⁷¹ Л. Л. Криворучка “Високою мірою п’ятирічки”,⁴⁷² Г. Я. Буртяка “Час практичних дій”,⁴⁷³ І. Є. Процака “По шляху невпинного піднесення”,⁴⁷⁴ В. О. Птушенка “Розвиток міжколгоспних виробничих зв’язків на Вінниччині”,⁴⁷⁵ П. Желюка, В. Балашевського “Система ведення господарства в колгоспі ім. О. Суворова”,⁴⁷⁶ В. В. Климчука “Район високої ефек-

тивності тваринництва”,⁴⁷⁷ В. П. Рябоконя “Удосконалення форм виховання”,⁴⁷⁸ М. О. Рябого “Джерела під зорями”,⁴⁷⁹ І. С. Волошенюка “В ім'я хліба”,⁴⁸⁰ В. З. Качура “Правофлангові”,⁴⁸¹ П. П. Свободного, А. О. Калінчука “Релігійна обрядовість: суть, мотиви дотримання, шляхи подолання”⁴⁸² та ін.

Ряд аспектів різноманіття подій, що відбувалися на Вінниччині в 60 – 90-х роках ХХ століття, відображено в працях сучасних дослідників: В. М. Литвина “Україна в другому повоєнному десятилітті (1956 – 1965)”,⁴⁸³ І. М. Романюка “Становище сільського Подільського економічного району на початку 60-х років”,⁴⁸⁴ В. І. Захарченка “Взаємодія територіальних систем промисловості і розселення в народногосподарському комплексі Вінницької області”,⁴⁸⁵ Ю. В. Войцехівського “Інтелігенція українського села у 1960 – 1980-і рр.”,⁴⁸⁶ Д. О. Мельникова “Суспільно-політична діяльність молоді Вінниччини на сучасному етапі”,⁴⁸⁷ “Молодь у сфері підприємництва: перші кроки, проблеми (90-і рр. ХХ ст.)”,⁴⁸⁸ К. І. Левчука “Молодіжні організації на Вінниччині (1985 – 1991 рр.)”,⁴⁸⁹ “Неформальний рух в Україні (1986 – 1988 рр.)”,⁴⁹⁰ Л. В. Філонова “Діяльність Вінницького обласного товариства “Просвіта” (1991 – 1992 рр.)”,⁴⁹¹ С. С. Плахотнюк “Культурні перетворення на Вінниччині у післявоєнні роки (1945 – 1970 рр.)”,⁴⁹² “Розвиток культури на Вінниччині в 1960 – 1980 рр.”,⁴⁹³ “Культура українського села: Становлення, успіхи, прорахунки”,⁴⁹⁴ І. П. Меркатуна “Антирелігійна кампанія 50 – 60-х років на Україні”,⁴⁹⁵ Л. В. Прокопчука “Взаємини між православними церквами в Україні (1990-і рр.)”,⁴⁹⁶ А. Г. Гончара “Чорний тюльпан: Книга пам'яті про загиблих воїнів-“афганців” Вінницької області”,⁴⁹⁷ М. М. Ястремського “Під чорним крилом Чорнобиля”,⁴⁹⁸ М. Лаціса, В. Сокола, М. Ястремського “Вінничани і зірка Полин”,⁴⁹⁹ М. Кузьменка “Радіонуклід третій з Південного Бугу”,⁵⁰⁰ О. Царенка “Сім років катастрофи: біда прогресує”,⁵⁰¹ Н. П. Барановської “Вплив чорнобильської катастрофи на довкілля та спосіб життя населення забруднених регіонів”,⁵⁰² Т. Л. Мельник “Вінниччина постчорнобильська”⁵⁰³...

Зміни, що відбулися в українському суспільстві, в т. ч. на Вінниччині, в роки незалежності України, відображено в дослідженнях О. П. Реєнта “Соборність України як наукова проблема і виклик часу”,⁵⁰⁴ “Україна соборна”,⁵⁰⁵ С. С. Плахотнюк “Українська національна ідея в контексті української історії”,⁵⁰⁶ К. М. Ніколаєць “Реформування сільського господарства у роки не-

залежності України”,⁵⁰⁷ О. Верлан, В. А. Малюської “Національна інтелігенція на зламі ідеологічних епох: українізація і сьогодення”,⁵⁰⁸ Т. П. Пірус “Василь Стус – видатна постать в історії України ХХ ст.”,⁵⁰⁹ О. П. Конотопенка “Демократична культура як чинник історичного процесу в Україні на зламі ХХ – ХХІ століть”,⁵¹⁰ Н. Шуст, О. Швець “Жіноча молодь Вінниччини як об’єкт і суб’єкт соціальної роботи”,⁵¹¹ Н. Шуст “Молодь Вінниччини в стратегії суспільного розвитку України”⁵¹²...

Чимало праць присвячено *історичному минулому та сьогоденню окремих районів, населених пунктів області*: І. Д. Бабенка “Іллінещина в глибині століть і в наш час”,⁵¹³ І. П. Ткаченка “Сокілець... Губник: історичні нариси краю і села”⁵¹⁴ – про населені пункти Гайсинщини, М. П. Антонюка “Через віхи історії”⁵¹⁵ – про населені пункти Жмеринського району, В. П. Вовкодава, В. І. Лазаренка “Жмеринський край”,⁵¹⁶ Е. П. Подільського “Калинове намисто Надросся”,⁵¹⁷ С. Д. Гальчака “Земля над Россю”⁵¹⁸ – про творців слави Погребищенського району та його історичне минуле, А. Г. Мичака, М. Ф. Купчишина “Шаргородщина: Сторінки історії”,⁵¹⁹ М. Н. Дороша “Історичні сторінки Хмільницького краю”,⁵²⁰ В. Д. Отамановського “Вінниця в XIV – XVII століттях: Історичне дослідження”,⁵²¹ А. М. Секретарьова “Місто над Бугом: 400 років тому і по тому”,⁵²² Й. Г. Тельмана “Вінниця: Історичні та архітектурні пам’ятники міста”,⁵²³ В. Ф. Корицького “Вінниця”,⁵²⁴ Л. О. Білозерової “Приїздить до Вінниці”,⁵²⁵ І. С. Винокура, М. Б. Петрова, В. С. Степанкова та ін. “Буша: Історико-краєзнавчі нариси”,⁵²⁶ Д. В. Малакова “Минуле Немирова”,⁵²⁷ О. С. Барнасюка “Історія міста Немирова від найдавніших часів до сьогодення”,⁵²⁸ О. М. Дмитрука “Калинівка. Земля, до якої повертаються люди”,⁵²⁹ А. М. Подолинного “Місто Бар”,⁵³⁰ Є. П. Паламарчука “Бершадь”,⁵³¹ П. С. Кривка, П. Д. Косенка, Й. Г. Тельмана “Гайсин”,⁵³² О. В. Гусєва, С. О. Гусєва “Історія Літина: з найдавніших часів до початку ХХ століття”,⁵³³ В. Т. Огородніка “Перлина Поділля. Оратів”,⁵³⁴ С. А. Гребельського, Н. Я. Гольденберга “Хмільник”,⁵³⁵ С. Вовка, В. Косаківського, С. Таранця “Нариси з історії Чечельника”,⁵³⁶ М. Ф. Купчишина “Мурафа і Клектотина (давнина і сучасність)”,⁵³⁷ О. І. Рогового “Зозів: Енциклопедія села”,⁵³⁸ О. С. Петренка “Лука-Мелешківська: нарис історії села”,⁵³⁹ І. Г. Завальнюка “Історія села Лісова Лісїївка”,⁵⁴⁰ А. Загрійчука “Довічні сорокоусти (дещо з історії Браїлової)”,⁵⁴¹ А. Н. Нагребецького “Моя Плебанівка”,⁵⁴² А. Г. Мичака, В. С. Струка “Хоменки”,⁵⁴³

В. Г. Стодольського “Моя Соколівка – мамина пісня, колиска і доля...”,⁵⁴⁴ Д. І. Фарисея “Село моє Красненське”,⁵⁴⁵ А. П. Завальнюка “Село Юрківці на Черленківщині. 400 років”...⁵⁴⁶

В ряді робіт повідуються про *провідні підприємства, установи, навчально-освітні заклади, музеї, пам'ятки історії та культури Вінниччини*: А. Г. Степаненка, І. Г. Сенкевича “Ладизжинські етюди”⁵⁴⁷ – про будівництво та перші роки функціонування Ладизжинської теплової електростанції, А. Г. Степаненка “Флагман м'ясної індустрії України”⁵⁴⁸ – про Вінницький м'ясокомбінат, “Тяжилів. Тут всі дороги ведуть до “Мрії”,⁵⁴⁹ “Вінницький насінневий: хроніка столітнього ювілею”,⁵⁵⁰ “Знайомтесь! Вінницький державний сільськогосподарський інститут”,⁵⁵¹ С. П. Чауса “Флагман машинобудування Придністров'я”⁵⁵² – про Могилів-Подільський машинобудівний завод ім. С. М. Кірова, М. Хращевського “Вінницька державна друкарня ім. Леніна (Коротка історія та сучасний стан друкарства у Вінниці)”,⁵⁵³ Н. М. Шунди, А. К. Лисого “Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського: історія і сучасність”,⁵⁵⁴ Л. С. Лисої “Народний дім у Вінниці”,⁵⁵⁵ М. Р. Кондратенка “Вінницькі Мури”,⁵⁵⁶ Д. Н. Загнітка, А. Г. Степаненка, Й. Г. Тельмана “Вінницький краєзнавчий музей”,⁵⁵⁷ Г. Литвиненка, Б. Хоменка “Музей М. М. Коцюбинського у Вінниці”,⁵⁵⁸ Л. К. Кв'ятковської, В. Сторожук, Н. Єременко, Л. Запирченко, В. Циганюка “Музей-садиба Михайла Коцюбинського”,⁵⁵⁹ В. І. Герасименка “Садиба М. І. Пирогова “Вишня”,⁵⁶⁰ Г. Собчук, П. Кланца, О. Кланца “Національний музей-садиба М. І. Пирогова”,⁵⁶¹ Л. Т. Давидюка “Музей-садиба М. І. Пирогова – культурно-освітній центр медичного виховання на Поділлі”,⁵⁶² Г. Дробчака, Т. Підласка “Три музеї одного села”⁵⁶³ – про музей О. В. Суворова, художній музей імені Т. Г. Шевченка та музей історії колгоспу й села Тиманівки Тульчинського району, О. М. Голяченка “Музей Д. К. Заболотного”,⁵⁶⁴ С. Краєвського “Бібліотека майбутнього” вже є у Вінниці”⁵⁶⁵ – про Вінницьку обласну універсальну наукову бібліотеку ім. К. А. Тімірязєва, В. В. Давиденка “Монастир”⁵⁶⁶ – про святиню українського православ'я XI – XIX століть – Лядовський Свято-Усікновенський скельний чоловічий монастир (Могилів-Подільський район), В. Брендюляка “Вічна слава Буші”⁵⁶⁷ – про державний історико-культурний заповідник каменотесних споруд (Ямпільський район), Ф. Х. Шевчука “Де храм душі стоїть в руїнах”⁵⁶⁸ – про Бершадський Спасо-Преображенський чоловічий монастир, О. І. Рогового “Липовецький собор: силует

на тлі епох”,⁵⁶⁹ М. Р. Кондратенка “Церква св. Миколи у Вінниці”,⁵⁷⁰ Н. Ткаченко “Перлина Нової Греблі, або Сказання про Михайлівську церкву”⁵⁷¹ — про пам’ятку архітектури XVIII ст. у Калинівському районі, та ін.

Такими ж багатими і різнобічними є **етнологічні (народознавчі)** дослідження, здійснені у Східному Поділлі.

Широкий **етнографічний спектр традиційної матеріальної і духовної культури** вінничан охоплено, зокрема, в монографіях “Поділля: Історико-етнографічне дослідження”,⁵⁷² “Українська родина: Родинний і громадський побут”,⁵⁷³ ілюстрованому етнографічному довіднику “Українська минувшина”,⁵⁷⁴ наукових збірниках “Народна культура Поділля в контексті національного виховання”,⁵⁷⁵ “Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля”,⁵⁷⁶ “Матеріали до етнографії Поділля: польові дослідження”,⁵⁷⁷ “Сучасна українська етнополітика і основні напрями розвитку національно-культурних об’єднань на Вінниччині”,⁵⁷⁸ “Етнографія Поділля”,⁵⁷⁹ працях Ю. С. Александровича “Матеріали з етнографії Поділля”,⁵⁸⁰ М. В. Симашкевича “Історико-географічний і етнографічний нарис Поділля”,⁵⁸¹ М. С. Грушевського “Етнографічні дані про Барську околичну шляхту до кінця XVII ст.”,⁵⁸² О. Воропая “Звичаї нашого народу”,⁵⁸³ С. І. Килимника “Український рік у народних звичаях в історичному освітленні”,⁵⁸⁴ В. Т. Скуратівського “Місяцелік”,⁵⁸⁵ “Дідух”,⁵⁸⁶ “Вінець”,⁵⁸⁷ П. П. Чубинського “Мудрість віків (Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського)”,⁵⁸⁸ І. Данильченка “Етнографічні дані про Подільську губернію”,⁵⁸⁹ А. Г. Зарембського “Народне мистецтво подільських українців”,⁵⁹⁰ К. Шайковського “Побут подолян”,⁵⁹¹ Г. Л. Боплана “Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн”,⁵⁹² С. Долинського “Етнографічні замітки, зібрані в м. Загніткові Ольгопільського повіту”,⁵⁹³ В. С. Камінського “Етнографічні матеріали, записані в с. Будках Вінницького повіту Подільської губернії”,⁵⁹⁴ Л. П. Зінченка “Залишки язичництва в деяких християнських святах і обрядах подолян”,⁵⁹⁵ В. А. Косаківського “З історії етнологічного дослідження Поділля”,⁵⁹⁶ С. О. Творун “Практична етнологія для ділових людей”.⁵⁹⁷

В ряді робіт увага дослідників акцентована на окремих етнографічних аспектах. Про *міфологію, вірування* подолян йдеться у впорядкованій М. Медведиком праці “Євшан-зілля: Леген-

ди та перекази Поділля”,⁵⁹⁸ кандидатській дисертації М. В. Слободянюка “Міфологічні образи весни в піснях і обрядах східних слов’ян”,⁵⁹⁹ навчальному посібнику Л. П. Зінченка “Народна демонологія подолян”,⁶⁰⁰ публікаціях О. В. Зінько “Подільські народні вірування та повір’я”,⁶⁰¹ К. В. Широцького “Народні повір’я в буденних днях тижня і святкування цих днів простим народом”.⁶⁰² Про подільські чари та замовляння – у газетній статті К. Завальнюка “Замовте, бабцю, на любов і гроші!”⁶⁰³ Про *народні традиції, звичаї, обряди* – в працях В. В. Боржковського “Парубоцтво” як особлива група в малоросійському сільському товаристві”,⁶⁰⁴ С. О. Венгрженовського “Язичницький звичай в Брацлавщині “гонити шуляка”,⁶⁰⁵ К. В. Широцького “Подільські колядки та щедрівки (їх історичний розвиток і смисл)”,⁶⁰⁶ “Звичай освячення трав у день 1-го серпня”,⁶⁰⁷ Н. Д. Якименко “Елементи спільної зимової календарної обрядовості українців та болгар (на матеріалах експедиційних спостережень в с. Червона Гребля Вінницької області)”,⁶⁰⁸ В. Гадомського “Родинна обрядовість у с. Заливанщина Калинівського району на Вінниччині”,⁶⁰⁹ М. О. Гоцуляк “Щедрий вечір”,⁶¹⁰ М. О. Руденко “Новоріччя стелить щастя”,⁶¹¹ “Новорічні щедрювання”,⁶¹² “Свято весни у Слободі-Яришівській”,⁶¹³ С. О. Творун “Весняні аграрні звичаї і обряди українців Поділля”,⁶¹⁴ К. Петрук “Ой, там на Купала”,⁶¹⁵ В. Сороки “Стелися рушником дорога”,⁶¹⁶ Ф. І. Бежнара “У Вороновицю свято завітало”,⁶¹⁷ С. О. Творун “Обрядові хліби Вінниччини”,⁶¹⁸ “Стінянські “колачі” (за матеріалами фольклорно-етнографічної експедиції в с. Стіна Томашпільського району Вінницької області)”,⁶¹⁹ М. О. Руденко “Засвітилася зорина – народилася дитина”.⁶²⁰

Значна кількість праць присвячена весільній обрядовості: С. В. Руданського “Подольськеє весілля”,⁶²¹ В. К. Борисенко “Весільні звичаї та обряди на Україні (історико-етнографічне дослідження)”,⁶²² М. О. Руденко “Сплітайся, весільний віночку”,⁶²³ “Весілля у нашому Придністров’ї. Позбираємо золоті зерна”,⁶²⁴ “Мати дочку рядила”,⁶²⁵ Ю. Шахової “Весілля у Брацлаві на Вінниччині”,⁶²⁶ Т. Тисячної “Весілля в с. Гордіївка Тростянецького району на Вінниччині: минуле і сучасність”,⁶²⁷ Г. Танцюри “Весілля в селі Зятківцях”,⁶²⁸ В. Косаківського “Весілля в с. Хоменках Шаргородського району (XX ст.)”,⁶²⁹ “Весілля в Чечельнику”,⁶³⁰ В. К. Борисенко “Весільна обрядовість поляків в с. Тарабанівці на Вінниччині”,⁶³¹ М. І. Юкальчук “Традиційні головні убори подільських українців та їх роль у весільній обря-

довості (XIX – XX ст.),⁶³² Н. Черняк “Покривання молоді у весільному одязі с. Слободище Іллінецького району на Вінниччині”⁶³³ та ін.

У ряді робіт повідується про *килимарство, народний одяг, вишивки, в'язання, писанкарство, сакральне мистецтво* східних подолян (В. Ю. Свідзинського “Ткацтво на Поділлі”,⁶³⁴ “Про килимове ткацтво в Подільській губернії”,⁶³⁵ В. Титаренко “Мовою бушанських килимів”,⁶³⁶ В. А. Косаківського “Ткацтво та вишивка в с. Курава наприкінці XIX – першій половині XX ст.”,⁶³⁷ О. Новак “Ткацтво та килимарство в с. Вільшанка Крижопільського району на Вінниччині”,⁶³⁸ В. А. Косаківського “Килими Поділля – унікальна частина українських килимів”,⁶³⁹ О. В. Зінько “Подільський народний костюм”,⁶⁴⁰ Т. Марченко “Народний одяг с. Кожанка (Оратівський район Вінницької області)”,⁶⁴¹ В. К. Борисенко “Деякі особливості народного одягу поляків Поділля (кінець XIX – початок XX ст.)”,⁶⁴² Л. П. Булгакової “Типи жіночих сорочок подільсько-поліського пограниччя (кінець XIX – 30-і роки XX сторіччя)”,⁶⁴³ “Класифікація вишивок Поділля”,⁶⁴⁴ Ю. С. Александровича “Про дослідження місцевого стильного вишивального орнаменту у Вінницькому повіті Подільської губернії”,⁶⁴⁵ С. Вінника “Вишивка в с. Клембівці (Ямпільський район Вінницької області)”,⁶⁴⁶ Л. О. Білозерової “Вишивальниці з Клембівки”,⁶⁴⁷ Ф. Панчука “Розвиток вишивки на сучасному етапі”,⁶⁴⁸ Є. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. Є. Станкевич “Художні тканини, в'язання і мереживо”,⁶⁴⁹ В. А. Косаківського “Писанки Поділля”,⁶⁵⁰ Т. Пірус, К. Пірус “Архаїчна символіка писанок с. Гушинці Калинівського району Вінницької області”,⁶⁵¹ Т. П. Пірус “Подільські писанки”,⁶⁵² А. В. Ліпської “Сакральне мистецтво українців Поділля”,⁶⁵³ “Ікони Поділля”⁶⁵⁴); *гончарство та інші народні ремесла* (Ю. Самаріна “Подільські гончарі”,⁶⁵⁵ В. Ю. Січинського “Подільське гончарство”,⁶⁵⁶ Л. С. Мельничук “Гончарство Поділля XIX – початку XX ст.: історіографія проблеми”,⁶⁵⁷ “Гончарство Східного Поділля. Минуле й сьогодні”,⁶⁵⁸ “З історії Бубнівського гончарного промислу”,⁶⁵⁹ Л. Мельничук, І. Мельничука, М. Вдовцова “Бубнівська кераміка”,⁶⁶⁰ Р. Петрусенко “Художні особливості розписів кераміки Бара XIX – поч. XX ст.”,⁶⁶¹ В. А. Гудака “Творчість гончарів м. Бара”,⁶⁶² “Керамічна веселка Поділля”,⁶⁶³ “Про кераміку Вінницької області”,⁶⁶⁴ “Символіка в орнаменті народної кераміки Вінниччини”,⁶⁶⁵ “Розета як тип орнаментальних композицій у мисникарстві Поділля”,⁶⁶⁶ А. Ткачук “Гончарство та гончарі в с.

Польове Барського району на Вінниччині”,⁶⁶⁷ О. Строкач “Кришинецьке гончарство: сучасний стан промислу”,⁶⁶⁸ Л. С. Лисої, А. К. Лисого “Розвиток кустарних промислів Поділля на початку ХХ ст.”,⁶⁶⁹ О. Віхренко “Ремесла і промисли с. Баланівка Бершадського району Вінницької області”,⁶⁷⁰ Ю. С. Александровича “Каменотеси-кустарі і ремісники Подільської губернії”,⁶⁷¹ О. Ковалю “З історії обробітку каменю в м. Гнівані”,⁶⁷² Р. В. Забашти “Каменярське мистецтво Поділля (сучасний стан і проблеми відродження)”,⁶⁷³ Ю. С. Александровича “Досвід відтворення історії деревообробних промислів Подільської губернії”,⁶⁷⁴ І. Фалатюк “Ковальство та виготовлення возів в с. Жигалівка Калинівського району на Вінниччині”,⁶⁷⁵ С. Григор’євої “Рогові гребінці із смт Браїлова (Жмеринський район Вінницької області)”,⁶⁷⁶ Н. Заграй “Уміти вінок вити – уміти життя любити”⁶⁷⁷ – про виготовлення весільного вінка, та ін.).

Про народних умільців – майстрів декоративно-прикладного мистецтва області йдеться у праці Ф. Панчука, В. Сторожук, Т. Цвігун “Народні майстри Вінниччини”,⁶⁷⁸ найбільш відомих із них – в газетних публікаціях: В. Страшного “Мелодія лози лугової”⁶⁷⁹ – про Ф. І. Бережнюка – майстра лозоплетіння з м. Козятина, І. Козака “Мистецтво Володимира Карпуші”⁶⁸⁰ – майстра соломоплетіння, викладача народно-прикладного мистецтва Будинку школярів і юнацтва с. Вінницькі Хутори Вінницького району, Г. Касіяненко “Сопілки народжуються в Баланівці”⁶⁸¹ – про В. Віхренка – музичних справ майстра з Бершадського району, Т. Марчук “Диво на металі”⁶⁸² – про чеканника з м. Вінниці Ю. Клебанівського, В. Чумак “Майстри із діда – прадіда”⁶⁸³ – про народного майстра України з художньої різьби по дереву із с. Гнаткова Томашпільського району А. М. Лукіянчина, Л. Уразовської “Таємниця майстра: працював між ударами серця”⁶⁸⁴ – про відомого майстра мініатюри жмеринчанина М. Г. Маслюка, Л. Фарафона “Вчилась у братів Герасименків”⁶⁸⁵ – про творчі здобутки заслуженого майстра народної творчості України Є. І. Міщенко – гончара з с. Бубнівки Гайсинського району тощо.

Про *архітектурно-будівельні традиції зодчих краю, народну архітектуру* повідується у працях Г. Павлуцького “Древнє дерев’яне зодчество в Південно-Західному краї”,⁶⁸⁶ П. М. Саса “Нові елементи в замковому будівництві на Брацлавщині”,⁶⁸⁷ Т. В. Косміної “Сільське житло Поділля: Кінець ХІХ – початок ХХ століть”,⁶⁸⁸ О. К. Бирулі “Архітектурна історія Вінниці”,⁶⁸⁹ Л. Денисової “Архітектурна спадщина Вінниччини”,⁶⁹⁰ “Перлина

української архітектури”,⁶⁹¹ П. Гречанівської “Типові риси народної православної архітектури Поділля XVII – XVIII ст. у контексті художнього розвитку європейської культури”,⁶⁹² О. І. Кирикова “Церковна архітектура Поділля”,⁶⁹³ С. Ситник “Свято-Михайлівський собор смт Чечельника”,⁶⁹⁴ Н. Мазуренко “Народна архітектура в м. Бершаді”,⁶⁹⁵ О. Фізонової “Архітектура с. Іванів Калинівського району Вінницької області”,⁶⁹⁶ Т. Баландюк “Народна архітектура с. Левківці (Тульчинський район Вінницької області)”,⁶⁹⁷ І. Єнакієвої “Народна архітектура с. Дяківці (Літинський район Вінницької області)”...⁶⁹⁸

Про *геральдику* Вінниччини – В. М. Ільїнського “До питання українського герботворення періоду Речі Посполитої”,⁶⁹⁹ П. П. Вінклера “Герби міст, областей і посадів Російської імперії, внесені в Повне Зібрання законів з 1649 по 1900 рік”,⁷⁰⁰ Н. Соболевої “Російська міська та обласна геральдика XVIII – XX ст.”,⁷⁰¹ В. Лукомського, В. Модзалевського “Малоросійський гербовник”,⁷⁰² В. Рум’янцевої “Історія, карбована в гербах”,⁷⁰³ І. Сварника “Маловідомі джерела з української геральдики”,⁷⁰⁴ Ю. Савчука, Ю. Легуна “Сучасна міська геральдика Вінниччини”,⁷⁰⁵ Ю. Савчука “Міська геральдика Поділля”,⁷⁰⁶ “Стародавній герб міста Вінниці”,⁷⁰⁷ І. Барладина “Герб нашого міста”⁷⁰⁸ – про м. Бар, В. Андрущенко “У селі – свої гімн, герб і прапор”⁷⁰⁹ – про с. Довжок Ямпільського району...

Зроблено перші кроки у вивченні подільської *генеалогії*: у працях Ю. В. Легуна “Генеалогія селян Подільської губернії: джерела”,⁷¹⁰ “Ревізійні переписи кінця XVIII – середини XIX ст. як джерело інформації щодо генеалогії селянських родин Подільської губернії”,⁷¹¹ “Джерела з селянської генеалогії кінця XVIII – початку XX ст. (на прикладі мікропопуляції з Ольгопільського повіту Подільської губернії)”,⁷¹² “Генеалогічне значення джерел церковного походження (Подільська губернія 1795 – 1917 років)”,⁷¹³ Є. Назаренко “Леон Бялковський про генеалогію польської шляхти”,⁷¹⁴ М. С. Лисенка “Вінницько-Могиливіська” лінія роду Незабитовських (сер. XVIII – XX ст.): шлях від Польської Чиншової шляхти до українського селянства”,⁷¹⁵ В. Соловей “Рід Морозових з с. Роздолівка Мурованокуриловецького району на Вінниччині”,⁷¹⁶ В. М. Яропуда “Історія мого роду”,⁷¹⁷ С. Кокряцього “Селянського родоводу”,⁷¹⁸ В. Вовкодава “Генеалогічне дерево мого роду”,⁷¹⁹ А. Войнарович “Міцний родовід – міцна держава”,⁷²⁰ у працях деяких інших авторів.

Вагомими також є здобутки дослідників **фольклору**. Про його зародження, розвиток та вивчення на теренах Вінниччини йдеться в працях Л. П. Зінченка “Сторінки фольклористики Поділля”,⁷²¹ “Фольклористи і етнографи Поділля”,⁷²² Т. А. Сис “Історія Поділля в усній народній творчості”,⁷²³ М. Пилипака “Фольклор Поділля”,⁷²⁴ Т. Цвігун “З фольклорного напившись джерела”,⁷²⁵ Р. Кирчіва “Український фольклор у польській літературі (період романтизму)”,⁷²⁶ В. М. Борщевського “Дорогоцінні самоцвіти: народна творчість трудящих Вінниччини”⁷²⁷ та інших.

Чимало робіт присвячено висвітленню окремих аспектів фольклористики краю, подвижницької, науково-дослідницької діяльності відомих збирачів перлин народної творчості області: В. Ф. Іванова “Старовинний наспів на Поділлі у XVIII ст.”,⁷²⁸ А. Ф. Завальнюка “Народнопісенні діалекти Поділля”,⁷²⁹ “Деякі риси східнослов’янської спільності в українських піснях літнього сонцестояння”,⁷³⁰ В. В. Боржковського “Лірники (на Поділлі)”,⁷³¹ А. Трембіцького “Лірницькі пісні та лірники Поділля”,⁷³² Б. В. Хоменка “Марко Вовчок на ниві фольклористики”,⁷³³ Н. С. Шумади “Степан Руданський і фольклор Поділля”,⁷³⁴ Н. Горлатої “Образ брацлавського полковника Данила Нечая в українських народних піснях”,⁷³⁵ В. Я. Герасименка “Кармалюк в українській народній пісні”,⁷³⁶ М. І. Білінського “Пісні і оповідання про Кармалюка і галицьких опришків”,⁷³⁷ С. Маховської “Про розважальні пісні Поділля”,⁷³⁸ Г. Т. Танцюри “Записки збирача фольклору”⁷³⁹ та “Жіноча доля в народних піснях”,⁷⁴⁰ М. Дмитренка “Фольклорно-етнографічна діяльність Г. Т. Танцюри”,⁷⁴¹ В. І. Пальонного “Подільський фольклор та його збирач і дослідник Гнат Трохимович Танцюра”,⁷⁴² В. Є. Береки “Краєзнавчий доробок А. І. Димінського”,⁷⁴³ – про фольклорно-етнографічну спадщину краю у виданих ним збірках, С. Д. Гальчака “Усе життя – з піснею”,⁷⁴⁴ Е. П. Подільського “Жниця лану пісенного”⁷⁴⁵ та “Берегиня народного скарбу”⁷⁴⁶ – про життя та подвижницьку працю відомої фольклористки з м. Погребища Н. А. Присяжнюк, С. Д. Гальчака “А почалось з фольклору”⁷⁴⁷ – про фольклорну діяльність на теренах Вінниччини дружини І. К. Карпенка-Карого С. В. Тобілевич...

Особливо широко представлений *пісенний фольклор*, що, власне, є об’єктивною закономірністю, бо ж, як відзначається у вступній статті Бориса та Костя Хоменків “Світовий романс поета з Поділля” до книги Степана Руданського “Повій, вітре, на

Вкраїну: Переклади мовами народів світу”, “...національною гордістю є те, що українські пісні своєю медитативно-філософською заглибленістю, поетичним змістом та мелодійністю полонили людські серця на всіх континентах планети, а український народ пісню, а не зброєю завойовував собі світове визнання”...⁷⁴⁸

Насамперед, слід відмітити особистий внесок у вивчення та збереження духовної культури краю самих фольклористів – зроблені ними в різні століття записи народних пісень, що згодом опубліковані в окремих виданнях: М. Драгоманова, В. Антоновича “Історичні пісні малоруського народу”,⁷⁴⁹ С. В. Руданського “Народні малоросійські пісні, зібрані в Подільській губернії С. В. Р.”,⁷⁵⁰ “Пісні Явдохи Зуїхи”⁷⁵¹ у записах Гната Танцюри, О. Шалак “Українські народні пісні, записані А. Димінським на Поділлі”,⁷⁵² “Народні пісні у записах Марка Вовчка: Двісті українських пісень”,⁷⁵³ В. Ю. Свідзінського “Народні українські пісні про останню світову війну”,⁷⁵⁴ “Українські народні пісні в записах Софії Тобілевич”,⁷⁵⁵ Олени Пчілки “Українські народні пісні останнього часу. (Записи 20-х років на Вінниччині)”,⁷⁵⁶ Л. О. Іванової “Подільські пісні у записах М. Д. Леонтовича”,⁷⁵⁷ “Народні пісні з-над Дністра в записах Євгенії Ярошинської”,⁷⁵⁸ М. П. Стельмаха “Жартівливі пісні”,⁷⁵⁹ “Українські народні пісні в записах Михайла Стельмаха”,⁷⁶⁰ Н. А. Присяжнюк “Пісні Поділля (запис Насті Присяжнюк в селі Погребище. 1920 – 1970 рр.)”.⁷⁶¹ Крім того, 83 пісні, записані Н. А. Присяжнюк, вміщено у виданні “Танцювальні пісні”,⁷⁶² вісім – у книзі “Чумацькі пісні”⁷⁶³...

Пісенній творчості вінничан присвячені збірники “Пісні з Поділля: Українські народні пісні”,⁷⁶⁴ “Край Подолії прекрасний: Пісні”,⁷⁶⁵ праці М. Коломицевої “Повій, вітре, на Вкраїну” Степана Руданського як феномен світової культури”,⁷⁶⁶ В. Барабана “Пісня вела вперед”⁷⁶⁷ – про пісенний фольклор часів громадянської війни на Вінниччині, О. Цимбала “Пісенна творчість с. Вахнівка Липовецького району”,⁷⁶⁸ Т. Кондратюк “Пісенний фольклор с. Олександрівка (Жмеринський район Вінницької області)”,⁷⁶⁹ В. Косаківського, Є. Косаківської “Пісенний фольклор с. Лопатинці (Шаргородський район Вінницької області)”,⁷⁷⁰ І. Пиндик “Пісенний фольклор с. Байківка (Калинівський район Вінницької області)”,⁷⁷¹ О. Савченко “Пісенний фольклор сіл Вовчок та Коржівка (Немирівський район Вінницької області)”,⁷⁷² Л. Коцюр “Пісенний фольклор м. Хмільника”⁷⁷³...

З пісенним тісно пов'язаний *музичний фольклор*, становлячи самотнію, досить яскраву сторінку *музичного краєзнавства*. Різноманітні його аспекти висвітлено в працях В. Ф. Іванова "Подільські нотописи XVIII ст.",⁷⁷⁴ В. І. Пальонного "Весільні інструментальні капели Поділля (Придністров'я)",⁷⁷⁵ С. С. Плахотнюк "Розвиток сільської художньої самодіяльності на Поділлі в роки перших п'ятирічок"⁷⁷⁶ та ін. Чимало робіт присвячено дослідженню творчості М. Д. Леонтовича, інших місцевих композиторів. Аналізу її фольклорної основи, зокрема, присвятили свої роботи М. М. Гордійчук "М. Д. Леонтович (Життя і творчість)",⁷⁷⁷ Н. М. Пруш "Леонтович – подільський майстер хорової мініатюри",⁷⁷⁸ В. Ф. Іванов "Леонтович і музичний фольклор Поділля",⁷⁷⁹ "Микола Леонтович (Спогади, листи, матеріали)",⁷⁸⁰ Л. О. Іванова "М. Д. Леонтович. Практичний курс навчання співу у середніх школах України",⁷⁸¹ Т. О. Цвігун "Наш славний земляк: До 150-річчя від дня народження П. Ніщинського",⁷⁸² "Співець Подільського краю: До 90-річчя від дня народження Р. Скалецького",⁷⁸³ В. М. Барабан "Пісенний вінок Родіона Скалецького"⁷⁸⁴...

Твори самодіяльних композиторів Вінниччини опубліковано у збірнику "Надбужанський спів".⁷⁸⁵ Про їх здобутки, виконавську майстерність музикантів, співаків, диригентів, фольклорних колективів Вінниччини йдеться у працях С. Д. Гальчака "Король гітари"⁷⁸⁶ – про гітариста-віртуоза із світовим іменем М. Д. Соколовського, "Диригент заслуженої капели"⁷⁸⁷ – про відомого хорового диригента, народного артиста СРСР, лауреата Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка О. З. Мінківського, "Подільський соловейко"⁷⁸⁸ – про народного артиста СРСР А. І. Кочергу; Ф. І. Бежнара "Подільський кобзар",⁷⁸⁹ Д. Каченюка "Подільський кобзар із Вороновиці Володимир Перепелюк",⁷⁹⁰ Г. Волошенюк "Моя Батьківщина – для дочки і сина"⁷⁹¹ – про вінницького композитора і співака С. Городинського; М. Сингаївського "Качківка – джерело пісенне"⁷⁹² – про уродженця с. Качківки Ямпільського району композитора і співака В. Іванцова; Т. Марчук "Палко закоханий у пісню"⁷⁹³ – про диригента, композитора, заслуженого працівника культури України О. Медражевського; Д. Пічура "Лицар пісні"⁷⁹⁴ – про композитора-вінничанина В. Колотія; В. Мельника "Дивосвіт його душі"⁷⁹⁵ – про музиканта, композитора, керівника художніх колективів "Лаври" і "Діброва" Ф. І. Ушпаховського із Піщанки; Є. Таранюка "Музика – у дарунок синам і онукам"⁷⁹⁶ – про нову збірку камерних

творів іллінєцького композитора О. Пільченка; З. Багрій “З 40-річчям, “Горлице”!”⁷⁹⁷ – про фольклорний ансамбль с. Слобода-Яришівська Могилів-Подільського району; С. Гальчака “Барви “Веселки”⁷⁹⁸ – про фольклорно-етнографічний гурт с. Талалаї Погребищенського району; З. Заболотної “Горлиці Червоної Долини”⁷⁹⁹ – про фольклорний ансамбль “Червона калина” Теплицького району; Г. Касіяненко “Шершнянські фольклористи”⁸⁰⁰ – про фольклорний колектив із Тиврівського району; Т. Марчук “І на душі немає печалі”⁸⁰¹ – про вінницький фольклорний ансамбль “Берегиня”, багатьох інших публікаціях.

Не обійдена увагою й *усна народна творчість*. Казки краю досліджував А. І. Димінський (“Збірка подільських казок 1850 – 1860-х рр. волосного писаря Димінського”⁸⁰²), прислів’я та приказки – В. П. Вовкодав (“Голодомор 33 р. в приказках одного села”,⁸⁰³ “Доба сталінізму і застою у приказках земляків Кармалюка”⁸⁰⁴), Н. А. Присяжнюк (“Перлини з глибин”⁸⁰⁵), М. Сайко (“Кожне сільце має своє слівце: Приповідки, приказки, записані в с. Бджільна Теплицького району”⁸⁰⁶). Легенди, перекази, думи, народні оповідання, записані на Вінниччині, знайшли своє відображення у “Фольклорних записах Марка Вовчка та Опанаса Марковича”,⁸⁰⁷ “Думах” М. П. Стельмаха,⁸⁰⁸ у впорядкованому Т. О. Цвігун та В. П. Сторожук збірнику “Легендарна Буша: Історія, перекази, поезія”,⁸⁰⁹ двадцять чотири оповідання, записаних фольклористкою Н. А. Присяжнюк, – в академічному виданні “Народні оповідання”,⁸¹⁰ у працях В. П. Вовкодава “Устим Кармалюк у переказах та легендах земляків”,⁸¹¹ “Останній гайдамака: Легенди, перекази, пісні, прислів’я та приказки про Устима Кармалюка”,⁸¹² С. Кокряцького “Легенди гайдамацького яру”,⁸¹³ В. Т. Огородніка “Легендами овіяна земля”,⁸¹⁴ В. А. Косаківського “Легенди та перекази на Південно-Східному Поділлі”,⁸¹⁵ О. Мацько “Усна народна творчість с. Війтівки (Бершадський район Вінницької області)”⁸¹⁶...

Проблемам *місцевого мовознавства* присвячені праці К. П. Михальчука “Програма для збору особливостей малоруських говорів”,⁸¹⁷ В. А. Камінського “Матеріали для характеристики малоросійських наріч Подільської губернії”,⁸¹⁸ Н. Смагло “Динаміка образної системи народної прози Поділля”,⁸¹⁹ М. А. Тростогона “Думки вінницького філолога про становлення граматичної термінології української мови”,⁸²⁰ а також у працях О. О. Чехівського “Побутове мовлення Поділля в “Співомовках” Степана Руданського”,⁸²¹ М. М. Хращевського “Деякі фразеологічні

особливості мови А. Свидницького”,⁸²² М. А. Тростогона “Михайло Калинович – визначний український мовознавець з Поділля”⁸²³ та ін.

Певні напрацювання здійснено з *топонімії* (цікава інформаційна база, зокрема, міститься в дослідженнях Н. М. Павликівської “Гідроніми неслов’янського походження на території Вінниччини”,⁸²⁴ “Мікрогідроніми Поділля, як джерело до вивчення історії краю”,⁸²⁵ І. Джері “Гідроніми Поділля”,⁸²⁶ С. Пушика “Чортові гори”,⁸²⁷ в якому автор, аналізуючи міфологію давніх українців, висловлює власні версії про походження топонімів Трибухи, Трибухівка, Чортова Гора [тепер: с. Лозна Хмільницького району], Чернятинці, Хмільник, М. А. Тростогона “Мікротопоніми та гідроніми с. Ворошилівки Тиврівського району”,⁸²⁸ М. А. Тростогона, А. М. Тростогон “Мікротопоніми на Козятинщині”,⁸²⁹ З. О. Купчинської “Відприсвійні топоніми Поділля”,⁸³⁰ Н. Л. Остах “Назви населених пунктів Брацлавщини в І-й половині XVII ст.”,⁸³¹ “Назви, пов’язані з домашнім господарюванням подолян у І-й половині XVII ст.”,⁸³² П. Ткачука “Звідки твоє ймення, Вінниця?”,⁸³³ П. Мельника “Козацькі села Козятинщини”,⁸³⁴ О. Рогового “Три імені Липовця”,⁸³⁵ С. Довганя “Топоніміка с. Орлівка (Теплицький район Вінницької області)”,⁸³⁶ Т. Коваленко “Топонімічні легенди й перекази с. Котюжани (Мурованокуриловецький район Вінницької області)”⁸³⁷), *антропонімії* (у працях Р. І. Остаха “Давні слов’янські імена на Брацлавщині в І-й половині XVII ст.”,⁸³⁸ “Назви професій, зафіксованих в антропонімії Східного Поділля XVI – першої половини XVII ст.”,⁸³⁹ М. А. Тростогона “Індоевропейська основа власних імен на Поділлі”,⁸⁴⁰ А. Сторожук, В. Куриленка “Прізвиська в системі власних назв”⁸⁴¹).

Не менш вагомий здобуток краєзнавців, науковців, дослідників **літературного краєзнавства**.

Про літературні портрети майстрів слова Східного Поділля йдеться в дослідженнях І. І. Пільгука “Степан Руданський”,⁸⁴² Ю. І. Цекова “Степан Руданський: Нарис життя і творчості”,⁸⁴³ П. Й. Колесника “Творчість Степана Руданського”,⁸⁴⁴ М. М. Грицюти, Н. Й. Жук “Видатний письменник-новатор”⁸⁴⁵ – про М. М. Коцюбинського; П. П. Хропка “Анатолій Свидницький”,⁸⁴⁶ В. Я. Герасименка “Анатолій Свидницький: Літературний портрет”,⁸⁴⁷ С. Д. Зубкова “Михайло Старицький”,⁸⁴⁸ Б. С. Буряка “Слово про художника і людину”⁸⁴⁹ – про М. П. Стельмаха; В. Г. Беляєва “Юрій Смолич”,⁸⁵⁰ В. С. Брюховецького “...Напинаються гор-

ді вітрила”⁸⁵¹ – про М. П. Трублаїні; Ю. Цекова “Людина з чарівним бумерангом”⁸⁵² – про О. Ф. Черногуза; М. Гнатюка, Л. Громовенка, О. Ламонової та ін. “Василь Стус”⁸⁵³...

Загальні відомості про життя і творчість письменників краю містяться в біобібліографічних збірниках “З-над Божої ріки”,⁸⁵⁴ “Письменники Радянської Вінниччини”,⁸⁵⁵ “Письменники Вінниччини: До 30-річчя обласної організації Національної Спілки письменників України”.⁸⁵⁶

Про письменників, чиє життя в тій чи іншій мірі пов’язане з Східно-Подільським регіоном, повідується у працях В. М. Шепелюка “Польські письменники ХІХ ст. на Україні – вихідці з Поділля”⁸⁵⁷ (в т. ч. з Вінниччини: В. і М. Бузинських, А. Коженювського, С. Букаря, Т. Падуру, Л. Совінського), В. Загалила “Моя батьківщина”: Вінниччина в житті зарубіжних письменників”⁸⁵⁸ (про О. де Бальзака, Д. Конрада, С. Гоцинського, С. Осташевського, Ю. Словацького, С. Трембіцького, Л. Совінського, Я. Івашкевича), В. Мельника “Жив у Нападівці датчанин”⁸⁵⁹ (про поета і перекладача Т. Ланге, який у 1883 – 1915 рр. постійно бував на Поділлі, пропагував українські народні пісні та творчість українських письменників, був похований у с. Нападівці Липовецького району), В. Сорокіна “Друг Шопена і Міцкевича з Янева”⁸⁶⁰ (про С. Вітвіцького) та ін.

Про маловідомі сторінки в біографіях поетів та прозаїків, чії творчі дороги у різний час пересікали Вінниччину, йде мова в працях І. М. Гуньовського “Ім’я Тараса Шевченка на карті Поділля”,⁸⁶¹ М. Н. Дороша “Шляхами Тараса”,⁸⁶² Е. П. Подільського “Надросянські стежки Тараса”,⁸⁶³ С. Д. Гальчака “Де мандрував Кобзар”,⁸⁶⁴ О. І. Рогового “Шевченко у Липовці”⁸⁶⁵ та “Мандрівка на Поділля: 160 років тому нашим краєм проїжджав Кобзар”,⁸⁶⁶ М. Горобця “Тарас Шевченко і Придністров’я”,⁸⁶⁷ П. М. Лісового “Пушкін і Поділля”,⁸⁶⁸ В. А. Святелика “Таємниця життя Пушкіна”,⁸⁶⁹ С. Д. Гальчака “Пушкін у Борщагівці”,⁸⁷⁰ О. І. Рогового “Легенда про Достоєвських”,⁸⁷¹ М. М. Хращевського “Руданський в оповіданнях своїх родичів та інших людей”,⁸⁷² “Михайло Коцюбинський під час свого навчання в Бару”,⁸⁷³ Є. І. Сохацької “Марко Вовчок і “Современник”,⁸⁷⁴ П. М. Лісового “Родина Косачів на Поділлі”,⁸⁷⁵ В. І. Лазаренка “Тут їх сліди”⁸⁷⁶ (про перебування П. Г. Тичини з хоровою капелю К. Г. Стеценка на Вінниччині восени 1920 р.)...

Про Поділля в творчості майстрів слова йдеться в хрестоматії з літератури рідного краю “Подільські криниці”,⁸⁷⁷ досліджен-

нях П. М. Лісового “Тема Поділля в творах Т. Шевченка”,²⁷⁸ О. О. Чехівського “Побут подільського села в творах М. М. Кочубинського”,⁸⁷⁹ Б. В. Хоменка “Народні джерела творчості Марка Вовчка”,⁸⁸⁰ П. М. Лісового “Поділля в історичних творах М. П. Старицького”,⁸⁸¹ В. І. Тищенка “Кармалюк у творчості Василя Кучера”,⁸⁸² М. Ф. Присяжнюка “Поділля в творчості М. П. Стельмаха”,⁸⁸³ багатьох інших.

Згадані праці допомагають дослідникам деталізувати літературну карту Вінниччини, глибше осягнути народознавчу сутність творчості письменників-поділлєзнавців, подають наукову оцінку їхніх здобутків.

Багатоаспектною є історіографія **природничого краєзнавства**.

Загальні географічно-природничі характеристики краю вміщено в “Атласі Вінницької області”,⁸⁸⁴ працях Р. Р. Виржіковського “Про дислокацію Східного Поділля”,⁸⁸⁵ Л. І. Воропай “Подільське Побужжя”,⁸⁸⁶ П. А. Тутківського “Південно-Західний край: Популярні природничо-історичні та географічні нариси”,⁸⁸⁷ П. А. Бурдейного, М. Б. Рубіна “Вінницька область”,⁸⁸⁸ Г. І. Денисика, В. Є. Любченко “Простори Вінниччини”,⁸⁸⁹ “Подільське Побужжя”,⁸⁹⁰ В. Ф. Любченка, А. С. Космини “Географія Вінницької області”,⁸⁹¹ Л. П. Ковальової, Л. Є. Батюк “Рідний край – Вінниччина”⁸⁹² та ін.

Ряд аспектів *історичної географії* висвітлено в навчальному посібнику І. І. Зайця, Б. С. Жураковського “Людина і природа Поділля. Від кам’яного до раннього залізного віку”,⁸⁹³ монографії С. Д. Гальчака “Поділля: природа, людина – еволюція, історичний розвиток”,⁸⁹⁴ працях Г. І. Ройченка, Р. М. Кривенка “Етапи географічних досліджень Поділля”,⁸⁹⁵ Т. І. Гаманюк “Природа Поділля в системі соціально-географічної діяльності природодослідників”,⁸⁹⁶ *природничої географії* – Г. І. Денисика “Атлас природи Вінницької області”,⁸⁹⁷ “Природнича географія Поділля”,⁸⁹⁸ А. А. Кремка “По Південному Бугу”,⁸⁹⁹ *економічної географії* – А. І. Консевича “Економічно-географічний нарис Вінницької області”⁹⁰⁰...

Питанням *кліматології* присвячено праці А. В. Колоссовського “Метеорологічні спостереження Південного Заходу Росії”⁹⁰¹ та “Матеріали для кліматології Південного Заходу Росії”,⁹⁰² Л. Г. Данилова “Клімат Поділля”,⁹⁰³ І. М. Півошенка “Клімат Вінниці”,⁹⁰⁴ “Клімат Вінницької області”,⁹⁰⁵ “Кліматичний нарис Липовецького району”,⁹⁰⁶ С. І. Конєвої “Кліматична характеристи-

ка туманів м. Вінниці”;⁹⁰⁷ *геології* – Г. Х. Дікенштейна “Про межу між силуром і девоном на Поділлі”,⁹⁰⁸ М. М. Ключникова “Палеогенові відклади в басейні р. Дністер”,⁹⁰⁹ “Палеогенові відклади в басейні р. Південний Буг”,⁹¹⁰ М. П. Баромота де Марні “Силурійські пласти по Дністру”,⁹¹¹ М. І. Ларіна “Про силурійський масив Поділля”,⁹¹² О. В. Красівського “Геологічні дослідження в Гайсинському повіті на Поділлі”,⁹¹³ “Геологічні дослідження на Ольгопільщині”,⁹¹⁴ “До геології Побужжя”,⁹¹⁵ Р. Р. Виржіковського “Нові дані з геології Придністров’я”,⁹¹⁶ Л. Лінгерсгаузен “Геологічна еволюція Поділля і південного Наддністров’я”,⁹¹⁷ О. К. Бирулі “Геологія і гідрологія Поділля”,⁹¹⁸ Є. К. Лазаренка, Б. І. Сребродольського “Мінералогія Поділля”,⁹¹⁹ Л. Т. Пастушенка “Подільський Клондайк”,⁹²⁰ *гідрології* – О. К. Бирулі “Ріка Буг та її сточище”,⁹²¹ довідники “Каталог річок Вінницької області”,⁹²² “Водосховища Вінницької області”,⁹²³ *грунтознавства* – дев’ятитомне видання В. В. Докучаєва “Твори”,⁹²⁴ наукове дослідження К. П. Альтмана “Грунти Вінницької області”,⁹²⁵ *геоморфології* – праці Г. І. Денисика “Белігеративні ландшафти околиць міста Вінниці”,⁹²⁶ Л. І. Воропай “Антропогенні зміни природи Вінницької області”,⁹²⁷ Г. І. Денисика, В. М. Воловика, Л. М. Кирилук “Нариси антропогенного ландшафтознавства”,⁹²⁸ Ю. Г. Перельмута, П. М. Сливки, І. М. Півошенка “Еколого-географічне використання сільськогосподарських ландшафтів Вінницької області”,⁹²⁹ *екології* – Т. І. Мельник “З історії радіоекологічних досліджень на території Вінницької області”,⁹³⁰ Г. І. Денисика “Сучасні екологічні проблеми подільського Побужжя”,⁹³¹ Л. І. Бабур “Актуальні проблеми охорони навколишнього середовища”...⁹³²

Особлива увага дослідників привернута до вивчення тваринного та рослинного світу області. Ще у 20-х роках минулого століття відомий подільський краєзнавець В. Отамановський дав характеристику *фауни* регіону: “В лісах та степах, в річках та на болотах були тут відомі віддавна величезні фауністичні багатства. За часів передісторичних тут водилися мамути, носороги, празубри та олені. Як вказують актові джерела та теперішні рештки фауни, на середньому Побужжю водилося багато лісового звіра (тури, зубри, лосі, олені, ведмеді, дикі свині, бобри, вовки, лиси, дикі коти, кози, їжаки, борсуки, куниці, тхори, горностаї, вивірки, зайці), звірі степові (дикі коні та собаки) та водяні (норка й видра), сила водяного, болотяного, лісового й степового птаства (дикі гуси й качки, черногуз, чапля, жура-

вель, голуби, перепелиця, орябок та ін.), бджоли в липових лісах, а в Богу та в різних озерах – сила всякої риби (короп, лящ, сом, щупак та славнозвісний богський верезуб)”.⁹³³

Вивченню фауни області присвятили свої праці також В. П. Храчевич (“Минуле фавни Поділля: Шкіц з доби XII – XIX ст.”,⁹³⁴ “Нарис фавни Поділля”,⁹³⁵ “Птахи Поділля”,⁹³⁶ “Савці Поділля”⁹³⁷), Л. К. Опалатенко, К. А. Татаринів (“Ховрах європейський на Подністров’ї”⁹³⁸), О. О. Любчак (“Співаки подільських дібров”⁹³⁹), А. П. Федоренко, І. В. Рогашко, Т. І. Котенко, О. В. Воловик (“Тварини Червоної книги України”⁹⁴⁰) та ін.

Про *флору* області та проблеми її збереження йде мова у працях А. Л. Анджейовського “Ботанічний нарис місцевостей, що лежать між Бугом і Дністром, від річки Збруч до Чорного моря”,⁹⁴¹ В. Монтрезора “Список рідкісних рослин, знайдених у різних місцях Київської, Подільської і Волинської губерній в 1877 – 1878 рр.”,⁹⁴² І. Ф. Шмальгаузена “Флора Південно-Західної Росії: Київська, Волинська, Подільська, Полтавська, Чернігівська губернії і змішані місцевості”,⁹⁴³ А. С. Роговича “Матеріали, що стосуються флори губерній Київського навчального округу”,⁹⁴⁴ І. Пачоського “Основні риси розвитку флори Південно-Західної Росії”,⁹⁴⁵ О. О. Савостіянова “Дика рослинність Поділля”,⁹⁴⁶ “Ботанічні екскурсії в околицях Вінниць”,⁹⁴⁷ Ю. Д. Клеопова “Нові відомості про флору Поділля”,⁹⁴⁸ В. В. Осичнюка “Геоботанічне районування Середнього Побужжя”,⁹⁴⁹ М. І. Котова “Геоботанічний нарис південної частини Вінницької області”,⁹⁵⁰ В. Е. Балковського “Матеріали до флори Поділля”,⁹⁵¹ О. П. Добровольської “Зелений світ Шаргородщини та його лікувальні властивості”,⁹⁵² В. Й. Шевчука “Зелений дивосвіт Поділля”,⁹⁵³ О. С. Гордієвича “Подільські пейзажі”,⁹⁵⁴ про природні, біосферні заповідники, національні природні, регіональні ландшафтні, дендрологічні, зоологічні парки, парки – пам’ятки садово-паркового мистецтва, ботанічні сади, заповідні урочища, заказники, пам’ятки природи Вінниччини – у “Реєстрі природно-заповідного фонду Вінницької області”,⁹⁵⁵ працях Г. І. Денисика, В. Є. Любченко “Заповідне Поділля”,⁹⁵⁶ О. Любчака “Заповідними стежками”,⁹⁵⁷ “Чарівне Поділля”,⁹⁵⁸ “Хто посадив липи”,⁹⁵⁹ Л. Ю. Литвиненка “Парки Вінниччини”,⁹⁶⁰ А. І. Дорош “Лядова – перлина Придністров’я: природнича та історико-культурна пам’ятка”,⁹⁶¹ Г. О. Кузнецової “Флора і рослинність Поділля як пам’ятка природи”,⁹⁶² В. П. Вовкодава “Дерева-пам’ятки на батьківщині Кармалюка”,⁹⁶³ про проблеми збереження уні-

кального рослинного світу області – в працях О. Г. Яворської, Л. Б. Малікової, Т. І. Мельник “Забуті парки Вінниччини”,⁹⁶⁴ О. Г. Яворської “Охорона рідкісних рослин у природно-заповідному фонді Вінниччини”,⁹⁶⁵ А. Ю. Литвиненка “Червона книга Вінниччини”⁹⁶⁶...

Окремо слід виділити **краєзнавчу бібліографію**, яка не тільки фіксує всі публікації, що стосуються різних галузей життя минулого та сьогодення Східного Поділля, але й стала, за визначенням Л. В. Баженова, “необхідною підмогою у роботі учених, краєзнавців у наукових дослідженнях, радником для всіх, хто займається поділлєзнавством”.⁹⁶⁷

Особливо інформативні започатковані в 1957 році Вінницьким обласним управлінням культури та обласною бібліотекою ім. К. А. Тімірязєва (нині: Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва) *щорічні випуски бібліографічних покажчиків* “Література про Вінницьку область...”,⁹⁶⁸ що в переважній більшості містять розділи “Область в цілому”, “Видатні уродженці. Знатні люди області”, “Природа. Природні ресурси Вінниччини”, “Історія Вінниччини. Археологія”, “Економіка області”, “Господарство Вінниччини”, “Суспільно-політичне життя області”, “Державна влада та управління в області”, “Військово-патріотична та оборонно-масова робота”, “Культурне і наукове життя області. Освіта”, “Мови народів області. Фольклор”, “Мистецтво в області. Область у творах мистецтва”, “Літературне життя”, “Релігія і церква. Діяльність релігійних конфесій області” та інші, відображаючи таким чином значний спектр розмаїття життя Вінниччини. З того часу вийшли в світ близько п’ятдесяти таких видань, а починаючи з 2003 р., дослідники користуються електронними варіантами бібліографічних покажчиків.

У 1959 р. вийшло ще одне варте на увагу видання: “Радянська Вінниччина: Бібліографічний покажчик літератури (1917 – 1957 рр.)”,⁹⁶⁹ проливши світло на характер та тематику найважливіших публікацій про події, що відбувалися на теренах Східного Поділля за попередні сорок років.

Не менш цінна інформація міститься в *календарях знаменних і пам’ятних дат Вінниччини, хронологічних списках, бібліографічних довідниках*, що систематично (особливо в останнє десятиліття) видаються краєзнавчими відділами бібліотек області, в першу чергу Вінницькою ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва:

“Вінниччина в датах”,⁹⁷⁰ “Земле моя, запашна, барвінкова...”,⁹⁷¹ “Знаменні і пам’ятні дати...”,⁹⁷² “Календар Літинщини”⁹⁷³ тощо.

Надійною підмогою в творчій діяльності краєзнавців, науковців стали *тематичні бібліографічні покажчики*. Такі, як, зокрема, “Трагедія голодомору на Вінниччині 1932 – 1933 рр.”,⁹⁷⁴ “Гіркий був келих життєвий...”,⁹⁷⁵ “Вінниччина у Великій Вітчизняній війні”,⁹⁷⁶ “Імена, повернуті на Батьківщину”,⁹⁷⁷ “Пироговський меморіал у Вінниці”,⁹⁷⁸ “Пам’ятки історії і культури Вінницької області”,⁹⁷⁹ “Природа і природні багатства Вінниччини”,⁹⁸⁰ “Чорнобильське відлуння. Вінницькі сторінки”,⁹⁸¹ “Інформаційний ярмарок “Сучасна Британія: Вінниччина і Сполучене Королівство: сучасні зв’язки з міцними традиціями”,⁹⁸² “Двомовність чи дволичність? (Мовне питання в Україні: консолідація, а не розкол)”,⁹⁸³ “Мова – невмирущий скарб народу”,⁹⁸⁴ “На радість людям...”⁹⁸⁵ та ін.

Це ж можна сказати й про численні *бібліографічні покажчики, присвячені відомим персоналіям Вінниччини*: “Устим Кармалюк”,⁹⁸⁶ “Тарас Шевченко і Вінниччина”,⁹⁸⁷ “С. В. Руданський (1834 – 1873)”,⁹⁸⁸ “Лицар українського слова: До 170-річчя з дня народження С. В. Руданського (1834 – 1873)”,⁹⁸⁹ “А. П. Свидницький”,⁹⁹⁰ “Марко Вовчок і Вінниччина: До 150-річчя від дня народження”,⁹⁹¹ “Явдоха Зуїха – визначна співачка слов’янського світу: До 150-річчя від дня народження Явдохи Зуїхи (Євдокії Микитівни Сивак) (1855 – 1935)”,⁹⁹² “А світ цей музикою зветься: До 145-річчя з дня народження І. Я. Падеревського”,⁹⁹³ “Архітектор століття: До 140-річчя з дня народження Владислава Владиславовича Городецького”,⁹⁹⁴ “Поет екрана Ігор Андрійович Савченко: До 100-річчя з дня народження українського кінорежисера (1906 – 1950)”,⁹⁹⁵ “Настя Присяжнюк: До 100-річчя від дня народження (22.12.1894 – 08. 06. 1987)”,⁹⁹⁶ “Господар рідної землі: До 100-річчя з дня народження двічі Героя Соціалістичної Праці Пилипа Олексійовича Желюка (1904 – 1976)”,⁹⁹⁷ “Працею звеличений: До 100-річчя від дня народження двічі Героя Соціалістичної Праці Прокопа Калениковича Романенка (1906 – 1965)”,⁹⁹⁸ “На радість людям...: До 90-річчя з дня народження Марії Оксентіївни Руденко (1915 – 2003)”,⁹⁹⁹ “Михайло Григорович Маслюк: До 85-річчя від дня народження (1918 – 1995)”,¹⁰⁰⁰ “Романтик слова і дії: До 80-річчя з дня народження Миколи Трублаїні”,¹⁰⁰¹ “М. Стельмах і Вінниччина: До 75-річчя з дня народження”,¹⁰⁰² “Подолінний Анатолій Мусійович: До 60-річчя з дня народження”,¹⁰⁰³ “Володар духовної кра-

си: До 60-річчя від дня народження диригента і композитора, народного артиста України В. І. Газінського”,¹⁰⁰⁴ “Василь Митрофанович Борщевський”,¹⁰⁰⁵ “Ілля Гаврилович Шульга”;¹⁰⁰⁶ про *краєзнавчо-бібліографічні буклети*: “Ян Потоцький (1761 – 1815): До 240-річчя від дня народження”,¹⁰⁰⁷ “Василь Андрійович Тропінін (1776 – 1857): До 225-річчя від дня народження”,¹⁰⁰⁸ “Надія Філаретівна фон-Мекк (1831 – 1894): До 170-річчя від дня народження”,¹⁰⁰⁹ “Відданий меті: До 170-річчя з дня народження Петра Івановича Ніщинського”,¹⁰¹⁰ “Тор Неве Ланге (1851 – 1915): До 150-річчя з дня народження”,¹⁰¹¹ “Семен Якович Надсон (1862 – 1887): До 140-річчя від дня народження”,¹⁰¹² “Художник яскравого таланту: До 130-річчя з дня народження Олекси Харлампійовича Новаківського”,¹⁰¹³ “Життя, присвячене науці: До 125-річчя Станіслава Густавовича Струміліна”,¹⁰¹⁴ “Його доля – пісня: До 125-річчя з дня народження Миколи Дмитровича Леонтовича”,¹⁰¹⁵ “Гнат Трохимович Танцюра (1901 – 1962): До 100-річчя з дня народження”,¹⁰¹⁶ “Син Подільської землі, співець її краси і слави: До 90-річчя від дня народження М. П. Стельмаха (1912 – 1983)”,¹⁰¹⁷ “Довічно молодий, співучий: До 80-річчя з дня народження Ярослава Гнатовича Шпорти (1922 – 1956)”,¹⁰¹⁸ “Велет науки: До 65-річчя з дня народження Анатолія Олександровича Бабича”,¹⁰¹⁹ “Народемій, до тебе я ще верну...”¹⁰²⁰ [про В. Стуса], “Перлини української архітектури”,¹⁰²¹ “Славетна перемога: До 350-річчя Батозької битви 23 – 24 травня (1 – 2 червня) 1652 р.”¹⁰²² та ін.

* * *

Велика джерельна, історіографічна база дозволяє дослідникам повніше заглибитись у сутність проблеми, ширше досягнути відомі й невідомі сторінки історії краю, безпосередніше відчувти відгомін минулих століть.

Вона також дозволяє дослідити розвиток краєзнавства на подільській землі, проаналізувати діяльність, творчі здобутки ряду аматорів, науковців, народознавців, для яких краєзнавство стало покликанням, справою їхнього життя.

Спроби узагальнення краєзнавчого доробку, його оцінки й осмислення, пошуку напрямів і методів ефективного розвитку робилися вже в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. у дванадцяти випусках “Трудов Подольского епархиального историко-статистического комитета”, звітах Подільського церковного іс-

торико-археологічного товариства, тогочасній пресі – губернських та єпархіальних відомостях, які поміщали не тільки описи важливих подій і фактів місцевої історії, окремі нариси, а й інформацію про дослідницьку працю церковних істориків, викладачів духовних навчальних закладів, бібліографічні нариси про відомих краєзнавців у зв'язку з ювілейними датами їх життя та праці.¹⁰²³

Робота у цьому напрямку не припинялася також в наступні десятиліття, що засвідчують статті, публікації, доповіді та повідомлення на наукових конференціях ряду відомих дослідників: В. Отамановського “Краєзнавство на Поділлі, найближчі його завдання та потреби й роль в краєзнавчій праці Кабінету виучування Поділля”,¹⁰²⁴ Л. Р. Каросової “Краєзнавча діяльність Кабінету вивчення Поділля в 20-і роки”,¹⁰²⁵ С. Л. Калитка “З історії розвитку краєзнавства на Поділлі в 20-і рр. XX ст.”,¹⁰²⁶ А. Л. Зінченка “Актуальні завдання подільського краєзнавства”,¹⁰²⁷ В. П. Вовкодава “Актуальні проблеми історичного краєзнавства на Вінниччині”,¹⁰²⁸ В. О. Савчука “Краєзнавство Поділля в історії краєзнавчого руху України 20 – 30-х років XX ст.”,¹⁰²⁹ “Краєзнавство Поділля XIX – XX століть”,¹⁰³⁰ С. Д. Гальчака “Краєзнавчий рух на Вінниччині в умовах незалежності України”¹⁰³¹ та ін.

Особливо поглибився науковий інтерес до теми останнім часом. Рубіж XX – XXI століть ознаменований появою багатьох ґрунтовних досліджень, у яких загалом проаналізовано здобутки подільського краєзнавства з часу зародження до наших днів. Це, насамперед, монографії Л. В. Баженова “Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Біобібліографія”,¹⁰³² “Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст.”,¹⁰³³ “Alma mater подільського краєзнавства (місто Кам'янець-Подільський – центр історичної регіоналістики XIX – початку XXI століть)”,¹⁰³⁴ В. С. Прокопчука “Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність”,¹⁰³⁵ “Під егідою Українського комітету краєзнавства”,¹⁰³⁶ “Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років XX – початку XXI ст.: від репресій, занепаду – до відродження, розквіту”.¹⁰³⁷

У монографічному дослідженні “Історичне краєзнавство Правобережної України...” Л. В. Баженов вперше у вітчизняній історіографії систематизував і розглянув діяльність у Правобережній Україні протягом XIX – на початку XX ст. краєзнавчих установ, товариств й осередків, процес формування, станов-

лення і розвитку історичного краєзнавства та його основних наукових течій і шкіл. У книзі висвітлено життєвий шлях, проаналізовано творчу спадщину, громадянську позицію багатьох відомих дослідників і краєзнавців, діячів українського національного відродження, у тому числі досі не знаних або замовчуваних в історіографії, які присвятили себе вивченню минулщини нинішніх регіонів і областей на терені Київщини, Великої Волині та Поділля.

У монографії “Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст.” він виділяє ряд основних етапів розвитку поділлязнавства:

1. Кінець XVIII – середина XIX ст. – зародковий етап (характеризується переважанням у дослідженні краю польських учених, які розглядають Поділля, як територію, що була провінцією Польщі).

2. Середина XIX – початок XX ст. – етап формування і становлення поділлязнавства (активно вивчаються усі напрями життя краю, з’являється когорта професійних краєзнавців. При цьому здійснюється русифікаторська політика в дослідженні регіону).

3. Початок 20-х – початок 30-х років XX ст. – етап активного розвитку краєзнавчого руху та досліджень у республіці і на Поділлі (його українізація в умовах радянської політичної системи).

4. Початок 30-х – середина 50-х років XX ст. – етап згортання краєзнавства в умовах тоталітарного режиму (під тиском сталінізму всі краєзнавчі установи і товариства ліквідовані або діють формально. У вихорі терору опинилися учені і, насамперед, краєзнавці. Вивчення Поділля здійснюється розрізнено і безсистемно, переважно науково-дослідними закладами).

5. Середина 50-х – середина 80-х років XX ст. – етап відродження і подальший розвиток краєзнавства (поява 26-томної “Історії міст і сіл Української РСР” та інших фундаментальних видань. Праці дослідників і краєзнавців написано заідеологізовано, з позицій офіційної методології радянської держави і науки).

6. Середина 80-х – початок 90-х років XX ст. – етап інтенсифікації, деполітизації і демократизації краєзнавчих досліджень (переоцінка здобутків краєзнавства за попередні часи, активне вивчення раніше заборонених або “забутих” тем з історії Поділля).

ля в умовах формування суверенітету незалежної Української держави).

Досить цікавим та інформативним є ще одне монографічне дослідження вченого – “Alma mater подільського краєзнавства”. У ньому вперше у вітчизняній історіографії узагальнюється і систематизується місце й роль міста Кам’янця-Подільського як головного центру розвитку науки, історичної регіоналістики, краєзнавчого руху на Поділлі (в т. ч. й Східному) впродовж XIX – початку XXI ст., розглядається діяльність освітянських закладів, науково-громадських організацій і товариств, краєзнавчих осередків по дослідженню історії та культури цієї землі, характеризується подвижництво на тлі поділлєзнавства багатьох місцевих учених і аматорів, чимало імен яких повертається із забуття, оцінюється їх творча спадщина.

Значне місце приділено висвітленню процесу становлення і поступу, підбиттю підсумків наукових здобутків нової молодії наукової структури – Центру дослідження історії Поділля, якому в 2005 році виповнилося десять років, що діє при Кам’янець-Подільському національному університеті.

Важливою узагальнюючою працею є стаття Л. В. Баженова “Основні наукові школи історико-краєзнавчого вивчення Поділля у XIX – XX ст.”¹⁰³⁸ Учений, зокрема, виділяє такі з них:

- у першій половині XIX ст. – так звану українську школу в польських історико-краєзнавчих дослідженнях, котра сформувалася під впливом польських поетів і письменників-українофілів і особливо зв’язаних своєю творчістю з Поділлям М. Гославського, Т. Падури, С. Гощинського, Б. Залеського та інших і яка проіснувала до 1920 року. Публікаціям прошляхетського характеру української течії в польській краєзнавчій літературі дієво протистояла Київська історична школа одного з фундаторів поділлєзнавства професора В. Антоновича (60-і роки XIX – початок XX ст.).

- у середині XIX – на початку XX ст. – фольклорно-етнографічну школу Кам’янець-Подільської духовної семінарії та Подільську історико-краєзнавчу школу;

- в 20-х роках XX ст. – історико-краєзнавчі школи Є. Сіцінського та В. Отамановського, а також етнографічно-мистецтвознавчу наукову школу В. Гегенмейстера;

- в 60-х – 90-х рр. минулого століття – Подільську археологічну наукову школу професора І. Винокура.

Можна говорити і про школу самого професора Л. В. Баженова, який понад десять років очолює Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. І. Огієнка.

Кожна із шкіл позитивно позначилася на розвитку історичного краєзнавства, виховала значні постаті учених і внесла вклад у створення фундаментальних праць з історії й народознавства Поділля.

У праці В. С. Прокопчука “Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність” йдеться про перші кроки у вивченні історії краю, на широкому фактичному матеріалі повідується про розвиток краєзнавства у другій половині XIX – на початку XX століть. Логічно і послідовно, з введенням нового масиву документів, автор аналізує краєзнавство Поділля 1920 – 1930 років, показує як його здобутки, так і причини згортання, наводить статистику репресій проти краєзнавців регіону.

Прослідковуючи надбання краєзнавців Поділля 50-х – 90-х років, В. С. Прокопчук наводить імена численних невідомих дослідників, наголошуючи, що саме історико-краєзнавчий рух, ентузіазм його дослідників був першоосновою прийняття заходів державного рівня по збереженню багатой історико-культурної спадщини регіону.

У монографії “Під егідою Українського комітету краєзнавства...” автор розкриває панораму краєзнавчого руху на Правобережній Україні, в т. ч. на Східному Поділлі, в 20-і – на початку 30-х років XX ст., передумови виникнення Українського комітету краєзнавства, його становлення та вплив на краєзнавчі процеси в регіоні.

У ще одному монографічному дослідженні – “Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років – початку ХХІ ст.: від репресій, занепаду – до відродження, розквіту” В. С. Прокопчук розглядає стан, основні напрями й перспективи розвитку історико-краєзнавчих досліджень на Правобережній Україні впродовж 75 років – від 30-х років XX століття до наших днів. При цьому прискіпливою увагою не обійдено й Поділля. У праці міститься цінна наукова інформація про формування в умовах ідеологічного тиску системи радянського краєзнавства, причини репресій у цій сфері духовного життя та їх наслідки, непростий розвиток історико-регіональних досліджень в період Великої Вітчизняної війни, відродження в пострадянську добу й роз-

квіт у незалежній Україні, роль західної української діаспори в краєзнавчому вивченні Правобережжя.

У праці автор також висловлює свій погляд на краєзнавство – як науку, “що вивчає окремі факти, події, явища, так і комплексно географію, природу, історію, етнографію, економіку й культуру регіону, області, району, населеного пункту з метою накопичення, поширення знань, збереження історико-культурної спадщини, патріотичного виховання поколінь”.¹⁰³⁹

Проте, до речі, найбільш повне трактування краєзнавства, зроблено академіком НАН України П. Т. Троньком у монографії “Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи)”. Це – і наукове дослідження, і науково-громадський рух, спрямований на отримання комплексних знань, їх поширення з метою збереження історико-культурної спадщини, формування національної свідомості.¹⁰⁴⁰

Особливо ж інформаційно насичена, багата на наукові висновки чергова монографія В. С. Прокопчука “Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років XX – початку XXI ст.”...¹⁰⁴¹

Досить цікавими є дисертаційні дослідження, що стосуються окремих аспектів подільського краєзнавства. Так, краєзнавча діяльність церковних істориків Поділля розглянута О. М. Кошелем в науковій роботі “Краєзнавство, історія й культура Поділля в діяльності представників православної та римо-католицької конфесій XIX – початку XX ст.”.¹⁰⁴² Діяльність, історико-краєзнавчі праці громадсько-наукового Подільського історико-археологічного товариства проаналізовано в дисертації Ю. Земського “Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет (1865 – 1920)”.¹⁰⁴³ Про життєвий і творчий шлях відомого подільського діяча визвольних змагань 1917 – 1920 рр. в Україні Володимира Січинського повідуються в дисертації В. Л. Логвіної “Володимир Січинський в науковому, громадському і освітньому житті України та української еміграції (перші десятиріччя – початок 60-х рр. XX ст.)”.¹⁰⁴⁴

Про стан розвитку історичного краєзнавства на Поділлі в кінці 50 – 80-х рр. XX століття йдеться у дисертаційному дослідженні А. М. Каньоси “Наукові та громадські форми історичного краєзнавства на Поділлі (кінець 50-х – 80-і рр. XX століття)”.¹⁰⁴⁵ На основі широкого кола джерел в дисертації розкриваються основні форми і методи краєзнавчої роботи в краї у згаданому періоді, яка, в першу чергу, знайшла своє відображення в до-

слідженні історії населених пунктів, історико-культурних пам'яток, створенні державних та громадських музейних експозицій.

Особлива увага у ній надається внеску Національної академії наук України у формування науково-методичних і організаційних засад краєзнавчого руху, участі наукових і творчих сил Поділля в реалізації основних науково-дослідних програм головного наукового центру держави.

Одними з об'єктів дослідження стали державні і громадські форми музейництва, які розглядаються як важливий фактор формування національної самосвідомості, відродження духовності і культури.

Крім того в роботі узагальнюються здобутки і прорахунки пам'яткоохоронної діяльності на Поділлі, висловлюються практичні рекомендації щодо її політики.

Захищена в 2001 р. в Донецькому національному університеті на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, робота А. М. Каньоси стала ще одним внеском у дослідження поділлєзнавства.

Однак у науковій літературі фактично відсутні праці, в яких узагальнювався б розвиток краєзнавчого руху за весь період його існування в окремо взятих регіонах краю, зокрема, в Східному Поділлі. Певне напрацювання у цьому плані здійснено автором цих рядків. Проте видані ним книги "Краєзнавство Східного Поділля"¹⁰⁴⁶ та "Краєзнавці Вінниччини"¹⁰⁴⁶ вирішили проблему лише частково. Дана праця покликана значно зменшити кількість існуючих "білих плям".

¹ *Роговий О.* Ще як були ми козаками. Оповіді з історії Старої Прилуки (Оповідь четверта). – Камертон-ікс (м. Вінниця). – 1993. – 25 червня.

² *Січинський В.* Чужинці про Україну. – К., 1992. – С. 60.

³ *Гійом Левансер де Боплан.* Опис України. – Львів, 1990. – С. 94.

⁴ *Отамановський В.* Вінниця в XIV – XVII століттях / Історичне дослідження. – В., 1993. – С. 31.

⁵ *Булош ібн аз-Заїма аль-Халебі (Павло Халебський).* Країна козаків / Упорядник М. Рябий. – К.: МСП "Козаки", 1995. – С. 39 – 47.

⁶ *Булош ібн аз-Заїма аль-Халебі (Павло Халебський).* Країна козаків / Упорядник М. Рябий. – К.: МСП "Козаки", 1995. – 84 с.

⁷ *Челеби Э.* Книга путешествия. – Вып. 1: Земли Молдавии и Украины. – М., 1961. – С. 53.

⁸ *Січинський В.* Чужинці про Україну... – С. 148, 149.

⁹ *Йолтуховський М.* Рідне місто моє // Грушевський М. С. – державотворець, громадський діяч, публіцист: Матеріали II-ї регіональної науково-практичної конференції. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – С. 224.

¹⁰ *Прокопчук В. С.* Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. – К.: Рідний край, 1995. – С. 19.

¹¹ *Летопись Самовидца.* – К., 1878. – С. 78.

¹² Там само.

¹³ Там само; – С. 79, 80.

¹⁴ Там само; – С. 80, 81.

¹⁵ *Літопис Самовидця.* – К.: Наукова думка, 1971. – С. 45.

¹⁶ Там само; – С. 64.

¹⁷ Там само; – С. 53.

¹⁸ *Кравець М. М.* Брацлавщина на сторінках літопису Самовидця // Тези доповідей IV Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – В., 1986. – С. 62, 63.

¹⁹ *Шипович И.* Летопись Винницкого капуцинского монастыря. – К.-П., 1902.

²⁰ *Величко Самуїл.* Летопись событий в Юго-Западной России / Изд. Временной комиссией для разбора древних актов. – К., 1848 – 1864. – Т. I – IV (Т. I. – 1848. – 449 с.; Т. II. – 1851. – 554 с.; Т. III. – 1855. – 568 с.; Т. IV. – 1864. – 407 с.).

²¹ *Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси* / Под ред. В. Б. Антоновича. – К., 1888. – 322 с.

²² *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией.* – СПб., 1863 – 1892. – Т. 1 – 15.

²³ *Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (далі: АЮЗР).* – В 35-и томах. – К., 1859 – 1914:

- АЮЗР. – Ч. 1. – Т. II. Акты для истории провинциальных сеймиков Юго-Западного края второй пол. XVI в. – К., 1888. – 633 с.;

- АЮЗР. – Ч. 2. – Т. III. Постановления провинциальных сеймиков Юго-Западного края в 1698 – 1726 гг. – К., 1910. – 834 с.;

- АЮЗР. – Ч. 3. – Т. II. Акты о казаках (1679 – 1716). – К., 1868. – 846 с.;

- АЮЗР. – Ч. 3. – Т. III. Акты о гайдамаках (1700 – 1768). – К., 1876. – 897 с.;

- АЮЗР. – Ч. 3. – Т. V. Акты о мнимом крестьянском восстании в Юго-Западном крае в 1789 г. – К., 1902. – 828 с.;

- АЮЗР. – Ч. 4. – Т. I. Акты о заселении Юго-Западной России (в XV – XVII вв.). – К., 1888. – 647 с.;

- АЮЗР. – Ч. 6. – Т. I. Акты об экономических и юридических отношениях крестьян Юго-Западного края в XVI – XVIII вв. – К., 1876. – 614 с.;

- АЮЗР. – Ч. 6. – Т. III. Акты об экономических и юридических отношениях крестьян Юго-Западного края в XVIII в. – К., 1870. – 556 с.;

- АЮЗР. – Ч. 8. – Т. I. Материалы для истории местного управления. Акты Барского староства XV – XVI вв. – К., 1883. – 372 с.;

- АЮЗР. – Ч. 8. – Т. IV. Акты о землевладении в Юго-Западной России XV – XVIII вв. – К., 1907. – 451 с.

²⁴ *Военно-статистическое обозрение Российской империи, изданное по высочайшему повелению при 1-м Департаменте генерального штаба.* – Изд. 3-е. – СПб., 1848 – 1858. – Т. 1 – 18:

- Т. 10. – Ч. 2. Подольская губерния. – СПб., 1848.

²⁵ *Первая Всеобщая перепись населения Российской империи в 1897 г.* / Под ред. Н. Д. Тройницкого: Подольская губерния. – СПб., 1904. – Т. 33. – 285 с.

²⁶ *Обзор Подольской губернии (Приложение к отчету Подольского губернатора за 1888 – 1912 гг.).* – Каменец-Подольский, 1889 – 1913. – Вып. 1 – 23.

²⁷ Документи об освободительной войне украинского народа 1648 – 1654 гг. / Сост.: А. З. Барабой, И. Л. Бутич и др.). – К.: Наукова думка, 1965. – 825 с.

²⁸ Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы. – В 3-х т. / Ред. кол.: П. П. Гудзенко, А. К. Касименко и др. – М., 1954:

Т. 1. Украина накануне освободительной войны. 1620 – 1647 гг. – 585 с.;

Т. 2. Освободительная война украинского народа и борьба за воссоединение с Россией. – 1648 – 1651 гг. – 558 с.;

Т. 3. Завершение борьбы украинского народа за воссоединение с Россией. 1651 – 1654 гг. – 444 с.

²⁹ Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст.: Збірник документів / Упоряд.: І. Л. Бутич та ін. – К.: Наукова думка, 1970. – 658 с.

³⁰ Селянський рух на Україні. Середина XVIII – перша чверть XIX ст.: Збірник документів і матеріалів / Упоряд.: Г. В. Болотова, І. Л. Бутич та ін.) – К.: Наукова думка, 1978. – 534 с.

³¹ Український народ у Вітчизняній війні 1812 року: Збірник документів і матеріалів / Упоряд.: В. І. Стрельський, Г. Ю. Гербільський. – К.: Політвидав України, 1948. – 145 с.

³² Отмена крепостного права на Украине: Сборник документов и материалов / Сост.: А. З. Барабой, В. М. Брожек, Ю. А. Курносков, Н. Н. Лещенко. – К.: Изд-во АН УССР, 1961. – 428 с.

³³ Революційні події 1905 – 1907 рр. на Поділлі: Збірник документів і матеріалів / Відп. редактор І. О. Пшук. – Вінниця, 1956. – 222 с.

³⁴ Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 р.): Документи і матеріали / Упоряд.: Г. В. Вітряна, І. В. Гарнага, І. І. Кириченко та ін. – Вінниця: Кн.-газ. вид-во, 1959. – 486 с.

³⁵ Поділля в період відбудови народного господарства (1921 – 1925): Збірник документів і матеріалів / Ред. кол.: І. О. Пшук та ін. – Вінниця: Кн.-газ. вид-во, 1957. – 627 с.

³⁶ 33-й: Голод. Народна Книга-Меморіал / Упоряд.: Л. Б. Коваленко, В. А. Маняк. – К.: Радянський письменник, 1991. – 584 с.

³⁷ Голод 1932 – 33, 1946 – 47. Вінницька область: Документи і матеріали / Авт.-упоряд.: Ф. А. Винокурова, Р. Ю. Подкур. – Вінниця: Антекс – УЛТД, 1998. – 224 с.

³⁸ Вінниччина в період Великої Вітчизняної війни 1941 – 1943 рр.: Хроніка подій / Упоряд.: С. Я. Вініковецький та ін. – К.: Наукова думка, 1965. – 144 с.

³⁹ Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.): Збірник документів і матеріалів / Упоряд.: С. Я. Вініковецький та ін. – Одеса: Маяк, 1971. – 307 с.

⁴⁰ Социалистическое строительство на Винничине: Документы и материалы (1921 – 1941) / Сост.: В. Ф. Воловик и др. – Одесса: Маяк, 1987. – 272 с.

⁴¹ Культурне будівництво на Вінничині в роки Радянської влади. – Вінниця, 1959. – 34 с.

⁴² Трудящі Поділля В. І. Леніну: Збірник документів і матеріалів. – Вінниця, 1960. – 68 с.

⁴³ В єдиному строю – до спільної мети: Документи і матеріали про економічні й культурні зв'язки трудящих Вінницької області з трудящими областей братніх радянських республік (1946 – 1977 рр.). – Одеса: Маяк, 1980. – 232 с.

⁴⁴ Статистичний бюллетень Подільського губерніяльного статистичного бюро. – Ч. 1 – 2. Січень – лютий 1923 рік. – Вінниця, 1923. – 21 с.; Бюллетень Подільського губерньского статистичного бюро № 4 (27). 1924. – Вінниця, 1924. – 91 с.; Бюллетень Подольского губернского статистического бюро № 2 (29), апрель – июнь 1925. – Винница, 1925. – 112 с.; Населені місця Поділля / Цен-

тральне статуправління України. Губернське статистичне бюро. – Вінниця, 1925. – 440 с.; Бюллетень округового виконавчого комітету Могилівщини. № 3, 4, 7, 10, 11, 16. 1927 [Скорочений цифровий відчит окрвиконкому про діяльність за 1925 рік]; Бюллетень Вінницького округового статистичного бюро № 3 – 4. Квітень – вересень 1926. – Вінниця, 1926. – 180 с.; Бюллетень Вінницького округового статистичного бюро. № 1 (5). Жовтень – грудень 1926. – Вінниця, 1927. – 125 с.; Вінницька округа. Матеріали для опису округ УРСР. – Харків, 1926. – 56 с.; Могилівська округа. Матеріал для опису округ УРСР. – Харків, 1926. – 50 с.; Списки трудшкіл і дитячих установ Вінницької округи на 1926 – 1927 уч. Рік. – Вінниця, 1926; Бюллетень Вінницького округового статистичного бюро № 2 (6). Січень – березень 1927 р. – Вінниця, 1927. – 92 с.; Докладный химико-технический отчет о производстве совхозов Подольского отделения сахаротреста на 1 ноября 1927 года. – Винница, 1927. – 19 с.; Населені пункти Тульчинщини за попередніми підсумками перепису 17/XII-1926 року / Тульчинське окр. стат. бюро. – Тульчин, 1927; Тульчинська округа. Матеріали до опису округ УРСР. – Тульчин, 1927. – 56 с.; Цифрові показники народного господарства Могилівщини / Округова планова комісія. – Могилів-Подільський, 1930. – 164 с.; Статистично-економічний довідник Вінницької області / Вінницьке обласне управління народно-господарського обліку при облплані. – Вінниця, 1932. – 192 с.; Довідник з основних статистично-економічних показників господарства районів Вінницької області УРСР. – Харків: Управління справами РНК УРСР, 1933. – 240 с.; Вінницька область. Діаграми. (Вінниця). (Бердичів). До 2-го з'їзду Рад Вінницької області. – Вінниця, 1934. – 64 с.; Матеріали до плану 1940 р. по промисловості Вінницької області / Вінницька обласна планова комісія. – Вінниця, 1940; Основні показники економіки сільського господарства Вінницької області / Вид. обласної планової комісії. – Вінниця, 1940; Основні показники розвитку народного господарства Вінницької області: Статистичний збірник / Статистичне управління Вінницької області. – Вінниця, 1957. – 278 с.; Орденоносна Вінниччина. – Вінниця, 1958. – 157 с.; Вінниччина в семиріччі. – Вінниця, 1959. – 46 с.; Вінницька область в цифрах: Статистичний збірник. – К., 1964. – 240 с.; Народне господарство Вінницької області: Статистичний збірник. – К.: Статистика, 1969. – 240 с.; Винничина к 60-летию Великого Октября. – Винница, 1977. – 144 с.; Вінниччина в цифрах. – Вінниця, 1989. – 335 с.; Вінниччина за 50 років після Великої Вітчизняної війни: Статистичний збірник. – Вінниця, 1995. – 209 с.; Вінниччина в цифрах. – Вінниця, 1997. – 250 с.; Сільське господарство Вінницької області в 1990 – 1999 роках: Статистичний збірник. – Вінниця, 2000. – 235 с.; Освіта і культура на Вінниччині. – Вінниця, 2000. – 90 с.; Вінниччина в цифрах у 2000 році: Короткий статистичний довідник. – Вінниця, 2001. – 56 с.; та ін.

⁴⁵ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским Географическим обществом. Юго-Западный отдел: Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. – СПб., 1872 – 1877.

⁴⁶ Устим Кармалюк: Збірник документів / Упоряд.: Є. Черкаська, І. Єрофеев. – К.: Політвидав України, 1948. – 344 с.

⁴⁷ *Тищенко В. І.* Народ про Кармалюка: Збірник фольклорних творів. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 276 с.

⁴⁸ ДАВО, ф. Р – 925, оп. 8, спр. 1, арк. 53, 54.

⁴⁹ ДАВО, ф. Р – 3477, оп. 1, спр. 5, арк. 92.

⁵⁰ ДАВО, ф. Р – 254, оп. 1, спр. 94, арк. 10.

⁵¹ ДАВО, ф. Р – 925, оп. 1, спр. 161, арк. 23.

⁵² ДАВО, ф. Р – 925, оп. 1, спр. 226, арк. 151.

- ⁵³ ДАВО, ф. Р – 522, оп. 1, спр. 38, арк. 143.
- ⁵⁴ ДАВО, ф. Р – 256, оп. 1, спр. 82, арк. 30 – 33.
- ⁵⁵ ДАВО, ф. Р – 925, оп. 1, спр. 234, арк. 296.
- ⁵⁶ ДАВО, ф. Р – 5107, оп. 1, спр. 11, арк. 8.
- ⁵⁷ ДАВО, ф. Р – 2700, оп. 5, спр. 77, арк. 61.
- ⁵⁸ Архів СБУ по Вінницькій області, Ф. 8613, архів. № 973, арк. 300.
- ⁵⁹ Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП, т. 104, арк. 27.
- ⁶⁰ Архів СБУ. – Спр. 49834 ФП, т. 1, арк. 104.
- ⁶¹ ЦДАВО України, ф. Р – 166, оп. 6, спр. 9411, арк. 23.
- ⁶² ЦДАВО України, ф. Р – 166, оп. 12, спр. 5590, арк. 1.
- ⁶³ ЦДАВО України, ф. Р – 166, оп. 9, спр. 45, арк. 16.
- ⁶⁴ ЦДАВО України, ф. Р – 166, оп. 15, спр. 1659, арк. 3.
- ⁶⁵ *Кокряцький С.* Україна – Велика Скитія // Камертон-ікс. – 1993. – 9, 16, 30 квітня, 28 травня, 4 червня.
- ⁶⁶ *Кокряцький С.* Етногенез подолян (народопоходження) // Камертон-ікс. – 1993. – 17, 24 вересня.
- ⁶⁷ Давня історія Подільської губернії, що є продовженням первісної історії народів Російської держави, створена графом Яном Потоцьким. – СПб., 1805. – 45 с. [француз. мова].
- ⁶⁸ *Молчановский Н. В.* Очерк известий о Подольской земле до 1434 г. – К.: Типография Киевского университета, 1885. – 388 с.
- ⁶⁹ *Marczynski W.* Statystyczno-topograficzne i historyczne opisanie Podolskiej z rysunkami i mapkami. – Wilno, 1820 – 1823. – Т. I – III; *Przedziecki A.* Podole, Wolyn, Ukraina. Obrozy miejsc i czasow. – Wilno, 1840 – 1841. – Т. I – II.
- ⁷⁰ Труды Подольского историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1870 – 1916. – Вып. 1 – 12.
- ⁷¹ Историко-статистическое описание приходов и церквей Подольской епархии / Под ред. Е. Сецинского // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1901. – Вып. IX. – 1064 с.
- ⁷² Атлас Подольской губернии. Исторические объяснения планов и рисунков атласа Подольской губернии, составленные губернатором К. Я. Флиге в 1842 г. // Журнал министерства внутренних дел (далі: ЖМВД). – СПб., 1843. – Ч. 1. – С. 1 – 3.
- ⁷³ Описи Подільської губернії (1800 та 1819 рр.) / Упоряд. Ю. С. Земський, В. В. Дячок. – Хмельницький: ХНУ, 2005. – 106 с.
- ⁷⁴ *Гульдман В. К.* Подольская губерния: Опыт географическостатистического описания. – Каменец-Подольский, 1889. – 419 с.
- ⁷⁵ *Гульдман В. К.* Населенные места Подольской губернии: Алфавитный перечень населенных пунктов губернии с указанием некоторых справочных о них сведений. – Каменец-Подольский, 1893. – 636 с.
- ⁷⁶ *Похилевич Л. И.* Сказание о населенных местностях Киевской губернии. – К.: Типография Киево-Печерской лавры. – 1864.
- ⁷⁷ *Крылов А. П.* Населенные места Подольской губернии. – Каменец-Подольский, 1905. – 600 с.
- ⁷⁸ *Михалевич И. К.* О прошедшем Подолии: Исторический очерк. – Каменец-Подольский, 1895.
- ⁷⁹ *Батюшков П. М., Петров М. И.* Подолия: Историческое описание. – СПб., 1891. – 400 с.
- ⁸⁰ *Тарнавский А. И.* Краткая история Подолии в вопросах и ответах. – Каменец-Подольский, 1893.
- ⁸¹ *Онацкий Д. П.* Подолия: Краткий исторический очерк с указанием пунктов, важнейших в историческом отношении. – К., 1913.

⁸² Григор'єв-Наш М. Поділля: Географічно-історичний нарис. — Кам'янець-Подільський, 1918.

⁸³ Дорошенко Д. І. Про минулі часи на Поділлі (Короткий історичний нарис). — Кам'янець на Поділлі, 1919. — 68 с.

⁸⁴ Винокур І. С. Історія Лісостепового Подністров'я та Південного Побужжя. — К.; Одеса, 1985. — 126 с.

⁸⁵ Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю / Авт.: Л. В. Баженов, І. С. Винокур, О. М. Завальнюк та ін. — Хмельницький: Облполіграфвидав, 1990. — 226 с.

⁸⁶ Громова Л. П., Пономаренко А. Б. Нариси історії Поділля / Навчальний посібник. — Ч. 1. — Вінниця: ВДТУ, 2002. — 127 с.

⁸⁷ Зінко Ю. А., Лихогляд М. Ф., Ятченко Л. Ф. Наш край — Поділля / Навчально-методичний посібник для учнів 6 — 9 класів загальноосвітніх шкіл. — Вінниця, 1997. — 114 с.

⁸⁸ Зінченко А. Л. Наш край — Поділля / Навчальний посібник для школи. — Вінниця, 1992. — 123 с.

⁸⁹ Дорош М. Н. Хмільницька земля в переклику століть / Навчальний посібник. — Ч. 1. — Вінниця: О. Власюк, 2006. — 118 с.

⁹⁰ Малаков Д. В. По Брацлавщине (от Винницы до Тульчина). — М.: Искусство, 1982. — 175 с.

⁹¹ Малаков Д. В. По Восточному Подолью (от Жмеринки до Могилева-Подольского). — М.: Искусство, 1988. — 167 с.

⁹² Мальченко О. Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводств (XV — середина XVII ст.). — К., 2001. — 380 с.

⁹³ Санін Г. А. Отношения России и Украины с Крымским ханством в середине XVII века. — М.: Наука, 1987. — 270 с. [Про події на Вінниччині: С. 65, 66, 69, 77, 99, 131 — 133, 135 — 137, 139 — 141, 148 — 154, 158, 177, 179, 206, 224 — 226, 237, 240, 241].

⁹⁴ Гордість Поділля: Путівник / В. Д. Бовкун, І. П. Грущенко, Н. С. Кветний та ін. — Одеса: Маяк, 1979. — 135 с.

⁹⁵ Бовкун В., Кветный Н., Пшук И. Цветущий край Подолии. — Одесса: Маяк, 1983.

⁹⁶ Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область / Голова Головної редколегії Тронько П. Т.; Редколегія тому: Олійник П. Ф. (гол. редколегії), Бабій М. Л., Бовкун В. Д. та ін. — К.: Головна ред. Укр. Рад. Енциклопедії (Інститут історії АН УРСР), 1972. — 778 с.

⁹⁷ Вінниччина. Облaсті Радянської України: Фотоальбом / Авт. кол.: Бортняк А. А., Корицький В. Ф., Мельник М. А., Гордієвич О. С. — К.: Мистецтво, 1977. — 170 с.; Вінниччина. Землі квітучої краса: Фотоальбом / Фото О. С. Гордієвича; Упоряд. та вступ. ст. В. Ф. Корицького. — К.: Мистецтво, 1987. — 144 с.; Вінниччина: Фотоальбом / Упоряд. Т. Мотренко; текст Н. Гнатюк; фото О. Гордієвича, В. Клепка, В. Осьмушка. — К.: Видавнича фірма "Чорлі", 1998. — 176 с.

⁹⁸ Ситник О. С. Палеолит Приднестровской Подолии // Каменный век: памятники, методика, проблемы. — К.: Наукова думка, 1989. — С. 86 — 93.

⁹⁹ Даниленко В. М. Неолит Украины. — К., 1969.

¹⁰⁰ Гамченко С. С. Спостереження над даними дослідів з трипільської культури 1909 — 1913 рр. (Досліді на Поділлі) // Трипільська культура на Україні. — К., 1926. — Вип. 1.

¹⁰¹ Макаревич В. Л. Археологічні досліді в с. Білий Камінь. Розкопи 1928 р. // Кн.: Трипільська культура. — К., 1940. — Т. 1. — С. 453 — 475.

¹⁰² Макаревич В. Л. Исследования в районе с. Стена на Среднем Днестре // КСИА. — 1960. — Вып. 10. — С. 23 — 33.

¹⁰³ *Макаревич В. Л.* Середньобузька експедиція по дослідженню пам'яток трипільської культури // Археологічні пам'ятки УРСР. – К., 1952. – Т. 4. – С. 96 – 103.

¹⁰⁴ *Біляшівський М. Ф.* Борисівське городище [Іллінецький район Вінницької області] // Трипільська культура на Україні. – К., 1926. – Вип. 1.

¹⁰⁵ *Пассек Т. С.* Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья. – М., 1961. – 203 с.

¹⁰⁶ *Збеневич В. Г.* Трипільський дракон // Тези доповідей Х Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1990. – С. 12.

¹⁰⁷ *Косаківський В. А.* Трипільські поселення у м. Вінниці // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 57 – 60 (у співавтор. з С. О. Гусевим).

¹⁰⁸ *Косаківський В. А.* Пізнютрипільське поселення Чечельник на Побужжі // Тези VI Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1988. – С. 5.

¹⁰⁹ *Косаківський В. А.* Пізнютрипільська кераміка басейну р. Савранки // Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник. – К.; Опішня, 1993. – С. 148 – 150.

¹¹⁰ *Заєць І. І.* Кліщів – нове поселення трипільської культури // Археологія. – 1973. - № 10. – С. 48 – 61.

¹¹¹ *Заєць І. І.* Пам'ятки трипільської культури на території Південного Побужжя // Матеріали 3-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів, 1970. – С. 105, 106.

¹¹² *Заєць І. І.* Хлібороби трипільської культури Поділля // Поділля в контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Вінниця, 2001. – С. 45 – 54.

¹¹³ *Заєць І. І.* Трипільська культура на Поділлі. – Вінниця: Тезис, 2001. – 184 с.

¹¹⁴ *Заєць І. І.* Витоки духовної культури українського народу. – К.: Аратта, 2006. – 328 с.

¹¹⁵ *Гусев С. О.* Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV – III тис. до н. е. – Вінниця: Антекс-УЛТД, 1995. – 304 с.

¹¹⁶ *Паламарчук Є. П.* Зорі Трипілья. – Вінниця: Тезис, 2002. – 150 с. (у співавтор.).

¹¹⁷ *Заєц И. И.* Курганный комплекс раннескифского времени с. Тютки Винницкой области // Советская археология. – 1976. - № 1. – С. 256 – 260.

¹¹⁸ *Гуцал А. Ф.* Бернашевский могильник из Среднего Поднестровья в системе памятников раннего железного века // Скифы, хозары, славяне и Древняя Русь / Международная научная конференция, посвященная 100-летию со дня рождения профессора М. П. Артамонова. – СПб., 1998.

¹¹⁹ *Лобай Б. І.* Кургани скіфського часу на Вінниччині // Археологія. – 1977. – Вип. 21.

¹²⁰ *Потупчик М. В.* Дослідження кургану біля села Порогів // Тези доповідей XIII-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1994. – С. 6, 7.

¹²¹ *Прилипка В. П.* Таємниця царя Інсмєя. “Дика” експедиція // Історія музею в документах і спогадах: Ювілейний випуск з нагоди 80-річчя заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця: РВВ ВАТ “Віноблдрукарня”, 1998. – С. 92 – 103.

¹²² *Хавлюк П. И.* Раннеславянские поселения в средней части Южного Побужья // Советская археология. – 1961. - № 3. – С. 185 – 201.

¹²³ *Хавлюк П. И.* Раннеславянские поселения Семенки и Самчинцы в среднем течении Южного Буга // МИА. – М., 1963. – С. 320 – 350.

¹²⁴ *Хаєлюк П. І.* Ранньозарубинецьке селище Райки Іллінецького району на Вінниччині // Тези доповідей і повідомлення XVII-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997. – С. 37 – 39.

¹²⁵ *Восколул В. П.* Археологічні дослідження черняхівського поселення біля с. Гармаки Барського району Вінницької області // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. II. – Вінниця, 2000.

¹²⁶ *Винокур І. С.* Слов'янські ювеліри Придністров'я (за матеріалами досліджень Бернашівського комплексу середини I тис. н. е.). – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1997. – 200 с.

¹²⁷ *Потупчик М. Є.* Археологічні дослідження території Вінниччини в XIX – на початку XX ст. // Подільська старовина: Науковий збірник / До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 42 – 55.

¹²⁸ *Гальчак С. Д.* Археологічні культури Поділля. – Вінниця, 1998. – 63 с.

¹²⁹ *Сецинский Е.* Археологическая карта Подольской губернии // Труды XI Археологического съезда в Киеве. – М., 1901. – Т. 1. – С. 197 – 395; *Сіцінський Ю. Й.* Археологічна карта Подільської губернії / Упорядник О. Л. Баженов. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – 130 с.

¹³⁰ *Гульдман В. К.* Памятники старины в Подолии. Материалы к составлению археологической карты Подольской губернии. – Каменец-Подольский, 1901. – 401 с.

¹³¹ *Шипович И. О.* О границах бывшей Брацлавщины, исторической жизни в ней, отношений Брацлавщины и Подолии. – Винница, 1914. – 24 с.

¹³² *Білінський М.* Вінницький замок. Історичний нарис з доби XVI – XVIII століть. – Вінниця, 1926. – 18 с.

¹³³ *Дорош І. А.* Землеволодіння української шляхти на Брацлавщині з кінця XIV до середини XVII ст. // Подільська старовина: Науковий збірник / До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 65 – 82.

¹³⁴ *Бялковський Л.* Поріччя Мурафи в XV – XVI ст. – Кам'янець на Поділля, 1920. – 24 с.

¹³⁵ *Отамановський В. Д.* Вінницька магдебурія в XVI – XVIII ст. – Вінниця, 1927.

¹³⁶ *Мельничук І. П.* Магдебурзьке право на Вінниччині // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 6. – Вінниця, 2003. – С. 122 – 125.

¹³⁷ *Гуслистый К. Г.* До історії Брацлавського повстання в 90-х роках XVI ст. // Наукові записки Інституту історії АН УРСР. – Уфа, 1943. – Кн. 1. – С. 157 – 161.

¹³⁸ *Якубович В. С.* Мещане и селяне Брацлавского воеводства в борьбе с польской старостинской властью за свободу и земельную собственность // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – Каменец-Подольский, 1911. – Вып. X. – С. 1 – 263.

¹³⁹ *Стеланков В. С.* Антифеодальна боротьба в роки визвольної війни та її вплив на формування Української держави (1648 – 1654 рр.). – Львів: Світ, 1991. – 196 с.

¹⁴⁰ *Гальчевська Л. А.* Полково-сотенний лад на Поділлі та Брацлавщині у XVII – XVIII ст. // Вінниччина – край козацької слави: Доповіді Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Вінниця, 2001. – С. 6 – 12.

¹⁴¹ *Дан О. Ю.* Козацтво Брацлавщини у боротьбі за свободу і незалежність (1648 – 1678 рр.). – 2-е вид. – К.: Видавничий дім “Стилос”, 2004. – 288 с.

¹⁴² *Дан О. Ю.* Вінниччина козацька: Історія Вінницького козацького полку. – К.: Видавничий дім “Стилос”, 2004. – 204 с. (у співавтор. з В. В. Кривошеєю).

¹⁴³ *Осташ Р. І.* Чисельність козаків у Брацлавському і Кальницькому полках 1649 р. // Тези доповідей ІХ Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1990. – С. 29, 30.

¹⁴⁴ *Петренко О. С.* Брацлавське намісництво. – Вінниця: Велес, 2001. – 328 с.

¹⁴⁵ *Крикун М. Г.* Динаміка кількості поселень Брацлавського воєводства в XVII – XVIII ст. // Проблеми історичної географії України. – К., 1991. – С. 33 – 42.

¹⁴⁶ *Венерженовський С. А.* Исторический очерк унии в Брацлавщине // Труды Подольского историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1887. – Вып. III. – С. 1 – 142; *Венерженовский С. А.* Материалы для истории унии в бывшем Брацлавском воеводстве // Труды Подольского историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1890 – 1891. – Вып. V. – С. 1 – 186.

¹⁴⁷ *Орловский П. И.* Материалы для истории православной церкви в бывшем Брацлавском воеводстве с 1776 по 1782 гг. // Подольские епархиальные ведомости. – 1891. - №№ 23 – 25, 28 – 33.

¹⁴⁸ *Тростогон А. М.* Православні храми й фортеця в місті Брацлаві // Тези доповідей XV-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997. – С. 14 – 16.

¹⁴⁹ *Любарский П. С.* Судьбы Подолии от начала Русского государства до воссоединения ея с Россией в 1793 году. – Каменец-Подольский, 1893.

¹⁵⁰ *Білецька О.* Поділля на зламі XIV – XV ст.: До витоків формування історичної області. – Одеса: Астропринт, 2004. – 416 с.

¹⁵¹ *Бакалець О. А.* Гроші та грошовий обіг на Поділлі в XVII – XVIII ст. (за скарбовими матеріалами 1844 – 2005 рр.) // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 84 – 96.

¹⁵² *Святелик В. А.* Історія Тульчина XVI – XVIII століть: Від появи міста до часів гайдамаччини. – Тульчин, 1998. – 55 с.

¹⁵³ *Лобатинский С. М.* Историко-статистическое описание м. Тульчина Винницкого уезда // Подольские епархиальные ведомости. – 1873. - № 19.

¹⁵⁴ *Орловский М. Я.* Историко-статистическое описание г. Винницы // Подольские епархиальные ведомости. – 1863. - № 8; - 1864. - № 2 – 8.

¹⁵⁵ *Симашкевич М. В.* Историко-статистическое описание заштатного города Хмельника Литинского уезда // ПЕВ. – 1869. - № 2, 11, 12, 13.

¹⁵⁶ *Краченко І. І.* Ямпільський маєток наприкінці XVI – та першої чверті XIX ст. // Студії історії Укр. наук.-досл. кафедри у Києві. – К., 1929. – Т. 2.

¹⁵⁷ *Демьяненко А.* Статистические сведения о Подольской губернии за 1862 – 1863 гг. – Каменец-Подольский, 1865. – 130 с.

¹⁵⁸ *Данильченко И.* Статистические сведения о Подольской губернии за 1863 – 1864 гг. – Каменец-Подольский, 1865. – 86 с.

¹⁵⁹ *Ролле И. И.* Статистическое описание Подольской губернии. 1865 г. – Каменец-Подольский, 1866. – 72 с.

¹⁶⁰ *Мазурик В. С.* Польське повстання 1794 р. й Поділля // Тези доповідей VIII-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989. – С. 33.

¹⁶¹ *Иваницкий С. Ф.* Значение Барской конфедерации в истории освободительного движения на Украине в 1768 г. // Записки Ленинградского педагогического института. – Л., 1939. – Т. 19. – С. 211 – 253.

¹⁶² *Казьмірчук Г. Д.* Декабристи на Поділлі // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція: Тези доп. – Кам'янець-Подільський, 1999. – С. 45 – 47.

¹⁶³ *Войтков О. М.* З минулих часів на Поділлі (Селянство в 1830-х рр.) // Україна. – 1927. – Кн. 3. – С. 97 – 108.

¹⁶⁴ *Барабой А. З.* Обезземелювання поміщиками кріпосних селян Подільської губернії і посилення експлуатації їх в період між інвентарною і селянською реформами // Наукові записки Інституту історії АН УРСР. – К., 1958. – Вип. 12. – С. 83 – 108.

¹⁶⁵ *Лавров П. А.* Селянський рух у Подільській губернії в першій половині XIX ст. // Наукові записки Київського університету. – К., 1946. – Т. 5. – Вип. 2. – С. 131 – 186; *Лавров П. А.* Устим Якимович Кармалюк (Из истории крестьянского движения в Подольской губернии в 20 – 30 гг. XX в. // Труды исторического факультета Киевского университета. – 1940. – Т. 1. – С. 153 – 173.

¹⁶⁶ *Зінченко А. Л.* З історії селянського руху на Правобережній Україні у XVIII – першій половині XIX ст. // УІЖ. – 1991. - № 1. – С. 36 – 45.

¹⁶⁷ *Щербина П. Ф.* Селянський рух на Поділлі в період проведення реформи 1861 р. // УІЖ. – 1963. - № 5. – С. 103 – 107.

¹⁶⁸ *Щербина П. Ф.* Селянська реформа 1861 р. у Подільській губернії // Наукові записки / Інститут історії АН УРСР. – К., 1990. – Т. 13. – С. 198 – 215.

¹⁶⁹ *Леценко М. Н., Мамалига А. І.* Аграрно-капіталістична еволюція поміщицьких господарств Подільської губернії в 1861 – 1900 рр. // УІЖ. – 1975. - № 9. – С. 81 – 92.

¹⁷⁰ *Воловик В. П., Вініковецький С. Я.* З історії Вінниці кінця XVIII ст. до 60-х років XIX ст. // Тези доповідей XV Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1996. – С. 28, 29.

¹⁷¹ *Кукурудзяк М. Г.* Роль міста Могилева-Подільського у зміцненні економічних зв'язків з Наддніпрянською Україною і Росією, із західно-українськими землями в другій пол. XIX ст. // Тези доповідей II-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1984.

¹⁷² *Раковський Л. Е.* Житлові умови робітників цукрової промисловості Поділля у 80 – 90-х рр. XIX ст. // Проблеми етнографії Поділля: Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1986. – С. 94 – 96.

¹⁷³ *Мельничук О. Ф.* Губернська влада на Поділлі у другій половині XIX ст. // Актуальні проблеми державного управління: Науковий збірник (спеціальний випуск). – Харків, 1999. - № 2(4). – С. 101 – 105.

¹⁷⁴ *Гальчак С. Д.* Історичні аспекти становлення й розвитку місцевого самоврядування у Східному Поділлі в дорадянський період // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. XI. – К.: Інститут історії України, 2006. – С. 206 – 217.

¹⁷⁵ *Рекрут В. П., Подолян В. В.* Йоахим Волошиновський у становленні українського кооперативного руху (1897 – 1939 рр.). – Вінниця, 2005. – 456 с.

¹⁷⁶ *Вороліс М. Г.* Особливості розвитку жіночої освіти на Вінниччині (друга половина XIX – початок XX ст.) // Поділля в контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Вінниця, 2001. – С. 134, 135 (у співавтор.).

¹⁷⁷ *Соломонова Т. Р.* Родові бібліотеки польської шляхти XVIII – початку XX ст.: Вінницька сторінка // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 67 – 73.

¹⁷⁸ *Соломонова Т. Р.* Книговидавнича діяльність подільських “Просвіт” на початку XX ст. // Поділля в контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Вінниця, 2001. – С. 145 – 148.

¹⁷⁹ *Баженов Л. В.* З історії соціал-демократичного руху на Вінниччині наприкінці XIX – поч. XX ст. // Тези доповідей II-ї Вінницької історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1984. – С. 15, 16.

¹⁸⁰ *Пшук І. О.* Поділля напередодні революції 1905 – 1907 рр. // Наукові записки Вінницького педінституту. – 1951. – Вип. 2. – С. 3 – 28.

¹⁸¹ *Зеленюк І. С.* Революційний рух на Поділлі в період народної революції 1905 – 1907 рр. у Росії // Наукові записки Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. – Хмельницький, 1956. – Т. 3. – С. 3 – 50.

¹⁸² *Зекцер А.* 1905 рік на Поділлі. – Вінниця, 1925. – Ч. 1 – 2.

¹⁸³ *Баженюк Л. В.* Географічний і статистичний опис революції 1905 – 1907 рр. на Поділлі // Тези доповідей обласної наукової конференції “Проблеми історичної географії Поділля”. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 103 – 105.

¹⁸⁴ *Городецький С. І.* Сільське господарство Поділля перед першою світовою війною. – Вінниця, 1929. – 210 с.

¹⁸⁵ *Воловик В. П.* Класова боротьба в Подільській губернії перед першою світовою війною // Матеріали II-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів, 1968. – С. 22 – 25.

¹⁸⁶ *Зеленюк І. С.* Селянський рух на Поділлі в роки столипінської реакції (1907 – 1914) // Наукові записки Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. – Хмельницький, 1958. – Т. 5. – С. 3 – 31.

¹⁸⁷ *Плахотнюк С. Д.* Селянський рух на Поділлі в роки нового революційного піднесення: 1910 – 1914 рр. // УІЖ. – 1968. - № 5. – С. 114, 115.

¹⁸⁸ *Опря А. В.* Переселення селян з Вінниччини в роки столипінської реформи // Тези доповідей II-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1984. – С. 13, 14.

¹⁸⁹ *Воловик В. П., Воловик О. В.* Події лютневої революції на Поділлі // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. I. – Вінниця, 1999. – С. 58 – 61.

¹⁹⁰ *Лозовий В. С.* Комітети громадських організацій на Поділлі навесні – влітку 1917 р. // Тези доповідей XII-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1999. – С. 39, 40.

¹⁹¹ *Яременко О. І.* Політичні права громадян в Українській державі 1918 року // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. I. – Вінниця, 1999. – С. 62 – 65.

¹⁹² *Реєнт О. П.* Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). – К., 2003.

¹⁹³ *Реєнт О. П.* Українські визвольні змагання (поч. XX – 1921 рік). Події на східних теренах національної території // Кн. У робітнях історичної науки. – К.: Пошуково-видавниче агентство “Книга Пам'яті України”, Видавничий центр “Просвіта”, 1999. – С. 7 – 272.

¹⁹⁴ *Реєнт О. П.* Робітництво України і Центральна Рада // Історичні зошити. – К., 1993. – 48 с.

¹⁹⁵ *Реєнт О. П.* Більшовизм і українська революція 1917 – 1920 рр. Спроба визначення характеру і динаміки соціальних процесів. – К., 1994. – 39 с.

¹⁹⁶ *Реєнт О. П.* Українська революція і робітництво. Соціально-політичні та економічні зміни 1917 – 1920 рр. – К., Інститут історії України НАН України. – 1996. – 265 с.

¹⁹⁷ *Реєнт О. П.* Масове залучення робітників України до діяльності в робітничо-селянській інспекції у 1920 р. // 36. У боротьбі за Жовтень. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 169 – 184.

¹⁹⁸ *Реєнт О. П.* Преса Української держави. 1918 // Віче. – 1998. - № 3. – С. 158, 159.

¹⁹⁹ *Реєнт О. П.* Робітничий клас України 1917 – 1920 рр. (Соціально-економічні зміни). – К., 1992. – 187 с.

²⁰⁰ *Реснт О. П.* Діяльність Кам'янець-Подільського робітничого клубу в 1919 р. // Тези доповідей і повідомлення VI Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1988. – С. 54, 55.

²⁰¹ *Реснт О. П.* Церковно-релігійне життя в добу Центральної Ради // Кн. 350-річчя Української держави Богдана Хмельницького / Матеріали міжнародної наукової конференції 15 – 16 грудня 1998 р. – К., 1998. – С. 12 – 17.

²⁰² *Реснт О. П.* Проблема реалізації української державницької ідеї в часи визвольних змагань (1917 – 1921 рр.) // Незалежність України: історичні витоки та перспективи / Матеріали наукової конференції 22 серпня 1996 р. – К., Інститут історії України. – С. 48 – 53.

²⁰³ *Реснт О. П.* Роль робітників у перших соціалістичних перетвореннях на Поділлі (1918 – 1920 рр.) // Тези доповідей VI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1985. – С. 119, 120.

²⁰⁴ *Дременко О. І.* Встановлення на Поділлі влади гетьмана П. Скоропадського // Матеріали IX-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1994. – С. 35, 36.

²⁰⁵ *Воловик В. П.* Селянство Поділля в боротьбі проти більшовицької влади навесні 1919 р. // Тези доповідей і повідомлень XIX-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1999. – С. 41 – 43 (у співавтор.).

²⁰⁶ *Вільшина М. М.* Більшовицький терор на Вінничині в 1919 р. // Тези доповідей XII-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1993. – С. 41, 42.

²⁰⁷ *Завальнюк О. М., Олійник С. В.* Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.): Історичний нарис. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2001. – 148 с.

²⁰⁸ *Комарницький О. Б., Завальнюк О. М.* Подільські містечка в добу Української революції (1917 – 1920 рр.). – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – 320 с.

²⁰⁹ *Рекрут В. П.* “3 людьми і для людей...” (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець XIX – початок XX ст.). – Вінниця: ПП Балул, 2006. – 408 с.

²¹⁰ *Завальнюк К. В.* Лицарі волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-і роки XX ст.). – Вінниця: Логос, 2000. – 286 с.; *Завальнюк К. В.* Провідники волі / Науково-довідкове видання. – Літин, 2005. – 352 с.

²¹¹ *Воловик В. П., Зінко Ю. А.* Останні події Української революції 1917 – 1920 рр. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. III. – Вінниця, 2001. – С. 41 – 44.

²¹² *Нестеренко В. А.* Діяльність науково-дослідної кафедри історії та економіки Поділля у справі українського національного відродження (1920-ті рр.) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XI, 2006. – С. 249 – 252.

²¹³ *Тарнопольський Л., Федулкін С.* Жовтень на Вінничині: Історичний нарис. – Вінниця, 1927.

²¹⁴ *Тарнопольський Л.* Історичні революційні екскурсії: Провідник. – Вінниця, 1930.

²¹⁵ *Кічий І. В.* Барська Рада робітничих і солдатських депутатів. Вінницький військово-революційний комітет // Кн.: Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. – К., 1987. – С. 48, 49.

²¹⁶ *Красноленский В.* Октябрь в Виннице // Наша кузница. – 1922. -№ 5 – 7. – С. 133 – 139.

²¹⁷ *Зільберт М. І., Бабенко А.* Боротьба за встановлення радянської влади на Вінничині. – Вінниця, 1957. – 39 с.

- ²¹⁸ Дубинський І. В., Шевчук Г. М. Червоне козацтво. – К., 1961.
- ²¹⁹ Рибалка І. К. Розгрім буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні. – Харків, 1962.
- ²²⁰ Пшук І. О. Радянське будівництво на Поділлі в роки громадянської війни (1919 – 1921 рр.) // З історії радянської Вінниччини. – Вінниця, 1960. – С. 19 – 33.
- ²²¹ Пшук І. О. Трудящі Вінниччини в боротьбі за встановлення радянської влади на Україні // Наукові записки Вінницького педінституту. – Т. VII. – 1957. – С. 21 – 40.
- ²²² Андрушко О. І. Роль шефства робітничого класу Поділля над селом у відбудові продуктивних сил сільського господарства (1921 – 1925) // Проблеми економічної географії Поділля / Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 10 – 12.
- ²²³ Бабій Б. М. Українська радянська держава в період відбудови народного господарства (1921 – 1925). – К., 1961.
- ²²⁴ Степаненко Ю. О. Колгоспне будівництво на Вінниччині в роки відбудовчого періоду (1921 – 1925 рр.) // Наукові записки Вінницького педінституту. – Т. VII. – 1957. – С. 40 – 60.
- ²²⁵ Бовкун В. Д., Міняйло А. А. В бою і труді: Сторінки з історії комсомолу Вінниччини (1919 – 1925 роки). – Одеса: Маяк, 1969. – 75 с.
- ²²⁶ Лютворт Г. А., Степаненко Ю. О. Участь двадцятип'ятитисячників у проведенні суцільної колективізації на Вінниччині (1929 – 1930 рр.) // Наукові записки Вінницького педагогічного інституту. – Т. VII. – 1957. – С. 61 – 67.
- ²²⁷ Кравченко П. М. Формування місцевих органів влади на Вінниччині в 20-х рр. XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. X. – Вінниця, 2006. – С. 262 – 265.
- ²²⁸ Кузьмінець Н. П. Більшовицька політика “оживлення” Рад і її проведення на Поділлі в першій половині 20-х рр. XX ст. // Там само; - С. 89 – 94.
- ²²⁹ Кузьмінець Н. П., Зінько Ю. А. Роль з'їздів Рад у системі місцевих органів влади на Поділлі на початку 20-х рр. XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. V. – Вінниця, 2003. – С. 73 – 75.
- ²³⁰ Громова Л. П., Пономаренко А. Б. Роль Червоної армії в партійному та державному будівництві в Подільській губернії на початку 20-х рр. (за матеріалами Державного архіву Вінницької області) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. IX. – Вінниця, 2005. – С. 251, 252.
- ²³¹ Григорчук П. С., Мельничук О. А. Продовольча політика більшовиків на Поділлі у 1919 р. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. V. – Вінниця, 2003. – С. 76 – 80.
- ²³² Мельничук О. А. Запровадження соціалістичного устрою на Поділлі в 1920 – 1925 рр. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. II. – Вінниця, 2000. – С. 115 – 122.
- ²³³ Мельничук О. А. Комнезами у кооперативному русі на Поділлі // Там само. – С. 78 – 81.
- ²³⁴ Ремша М. Д. Опір селян Поділля продовольчій диктатурі більшовиків у 1920 – 1921 рр. // Тези доповідей XII-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1993. – С. 46, 47.
- ²³⁵ Громова Л. П., Гушинець Н. О. Опір подільського селянства політиці “воєнного комунізму” // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. III. – Вінниця, 2001. – С. 60 – 62.
- ²³⁶ Петренко В. І. Причини селянської війни проти більшовиків в Україні у 1920 – 1922 рр. (на матеріалах Поділля) // Там само. – С. 67 – 71.

²³⁷ *Сергейчук С. Л.* Функціонування революційного трибуналу на Поділлі у 1920 – 1923 рр. // Там само. – С. 72 – 78.

²³⁸ *Степанчук Ю. С.* Місце робітників у соціальній структурі населення Поділля в період нової економічної політики // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. М. Коцюбинського. – Вип. IV. – Вінниця, 2002. – С. 82 – 85.

²³⁹ *Краєченко П. М.* Шляхи поповнення індустріальних будов України робочою силою (середина 20-х – перша половина 30-х рр.) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. I. – Вінниця, 1999. – С. 93 – 100.

²⁴⁰ *Лойко О. Г.* Ліквідація неписьменності на Вінниччині в період непу // Там само. – С. 85 – 87.

²⁴¹ *Подкур Р. Ю.* До питання про українізацію Вінниччини в 1923 – 1927 рр. // Тези доповідей XII-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1993. – С. 48.

²⁴² *Галамай О. М.* Православ'я на Поділлі у 20-х рр. XX ст. // Там само. – С. 94 – 98.

²⁴³ *Зінченко А. Л.* Чи була відокремлена церква від держави у 20-і роки // УІЖ. – 1992. - № 1. – С. 104 – 114.

²⁴⁴ *Зінченко А. Л.* Голод 1924 – 1926 рр. на Подністров'ї // Тези IX Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1990. – С. 78, 79.

²⁴⁵ *Лойко О. О.* Релігійне життя на Поділлі в умовах непу // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. IV. – Вінниця, 2002. – С. 91 – 94.

²⁴⁶ *Коляструк О. А.* До характеристики становища вінницької інтелігенції у 20-х рр. XX ст. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 161 – 166.

²⁴⁷ *Григорчук П. С., Кузьмінець Н. П.* Початок більшовицького наступу на Поділлі на початку 20-х рр. XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. VIII. – Вінниця, 2004. – С. 141 – 145.

²⁴⁸ *Григорчук П. С., Кузьмінець Н. П.* Національно-культурне будівництво на Поділлі в 20-і рр. XX ст. // Там само. – С. 211 – 215.

²⁴⁹ *Отамановський В. Д.* Краєзнавство на Поділлі, найближчі його завдання та потреби й роль в краєзнавчій праці Кабінету виучування Поділля. – Вип. 8. – Вінниця, 1926. – 15 с.

²⁵⁰ *Отамановський В. Д.* Праця та стан Вінницької філії Всенародної бібліотеки України і Кабінету виучування Поділля на 1 травня 1929 р. // Вісті ВУАН. – 1929. - № 5 – 6. – С. 126 – 130.

²⁵¹ *Отамановський В. Д.* Про потребу утворення Кабінетів виучування Поділля на 1 травня 1929 р. // Вісті ВУАН. – 1929. - № 5 – 6. – С. 126 – 130.

²⁵² *Соломонова Т. Р.* Становлення Вінницької філії Всенародної бібліотеки при УАН (ВУАН) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. X. – Вінниця, 2006. – С. 252 – 257.

²⁵³ *Калитко С. Л.* З історії розвитку краєзнавства на Поділлі в 20-рр. XX ст. // II республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства / Тези доповідей. – К., 1982. – С. 295.

²⁵⁴ *Каросва Л. Р.* Краєзнавча діяльність Кабінету вивчення Поділля в 20-і роки // IV республіканська конференція з історії краєзнавства / Тези доповідей. – К., 1989. – С. 42, 43.

²⁵⁵ *Савчук В. О.* Краєзнавство Поділля в історії краєзнавчого руху України 20 – 30-х років XX ст. // Краєзнавство. – 2003. - № 1 – 4. – С. 42 – 47.

²⁵⁶ *Баженов Л. В.* Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Бібліографія. – Хмельницький: Доля, 1995. – 256 с.

²⁵⁷ *Баженов Л. В.* Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 470 с.

²⁵⁸ *Прокопчук В. С.* Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. – К.: Рідний край, 1995. – 204 с.

²⁵⁹ *Прокопчук В. С.* Під егідою Українського комітету краєзнавства. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. – 312 с.

²⁶⁰ *Гальчак С. Д.* Краєзнавство Східного Поділля. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – 144 с.

²⁶¹ *Конквест Р.* Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Пер. з англ. – К.: Либідь, 1993. – 384 с. [Про події на Вінниччині: - С. 150, 174, 282].

²⁶² *Мельничук О. А.* Участь комнезамів у проведенні суцільної колективізації на Поділлі // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. III. – Вінниця, 2001. – С. 100 – 104.

²⁶³ *Рибак І. В.* Колективізація на Поділлі // Подільська старовина. – Вінниця, 1993. – С. 218 – 228.

²⁶⁴ *Шульга І. Г.* Людомор на Поділлі (До 60-річчя голодомору): Нариси з історії подільського селянства у 1921 – 1933, 1945 – 1947 рр. – К., 1993. – 235 с.

²⁶⁵ *Шульга І. Г.* Голод на Поділлі. – Вінниця, 1993. – 224 с.

²⁶⁶ *Шульга І. Г.* Коментар історика // 33-й. Голод. Народна Книга-Меморіал. – К., 1991. – С. 33 – 42.

²⁶⁷ *Васильев В. Ю.* Подільське селянство у голодоморі 1932 – 1933 рр.: настрої, оцінки, дії (соціально-психологічний аналіз) // VI Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С. 317.

²⁶⁸ *Петренко В. І.* Поділля у 1930 – 1931 рр.: початок великого голоду // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 9. – Вінниця, 2005. – С. 259 – 265.

²⁶⁹ *Петренко В. І.* Голодомор 1932 – 1934 – злочин проти українського народу // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 6. – Вінниця, 2003. – С. 67 – 75.

²⁷⁰ *Петренко В. І.* Трагедія українського селянства // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 117 – 126.

²⁷¹ *Петренко В. І.* Голодомор 1932 – 1934 років в Україні як засіб політичного терору // Актуальні проблеми внутрішньої політики [Адміністрація Президента України, Головне Управління з питань внутрішньої політики. Національна академія державного управління при Президентові України]. – К., 2004. – Вип. 1. – С. 124 – 136.

²⁷² *Петренко В. І.* Антинаціональний характер голодомору 1932 – 1934 років в Україні // Голодомор як засіб політичного терору: Матеріали науково-практичних конференцій (Вінниця, 29 листопада 2002 р., 26 листопада 2003 р.) // Ред. кол.: С. Д. Гальчак (гол.), М. Г. Баландюк, В. І. Лазаренко та ін. – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – С. 15 – 23.

²⁷³ *Петренко В. І.* Документи Державного архіву Вінницької області як джерело вивчення голодомору 1932 – 1934 рр. на Поділлі // Там само; - С. 118 – 128.

²⁷⁴ *Гальчак С. Д.* Українська трагедія // Кн. Голод 1932 – 33, 1946 – 47. Вінницька область: Документи і матеріали / Авт.-упоряд. Ф. А. Винокурова, Р. Ю. Подкур. – Вінниця: Антекс – УЛТД, 1998. – С. 7 – 19.

²⁷⁵ *Гальчак С. Д.* Передумови та причини голодомору 1932 – 1933 рр. на Поділлі // Голодомор як засіб політичного терору: Матеріали науково-практичних конференцій (Вінниця, 29 листопада 2002 р., 26 листопада 2003 р.) / Ред. кол.: С. Д. Гальчак (гол.), М. Г. Баландюк, В. І. Лазаренко та ін. – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – С. 15 – 23.

²⁷⁶ Гальчак С. Д. “Білі плями” скорботи (Причини голодомору 1932 – 1933 рр. та голоду 1946 – 1947 рр. на Поділлі). – Вінниця, 1999. – 51 с.

²⁷⁷ Васильєв В., Подкур Р. Невідомий голод 1934 – 1935 рр. на Поділлі // Тези доповідей і повідомлення XIX Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1993. – С. 53, 54.

²⁷⁸ Подкур Р. Ю. Документи Державного Політичного Управління як джерело до вивчення колективізації та голоду 30-х років на Поділлі // Кн. Голод 1932 – 33, 1946 – 47. Вінницька область: Документи і матеріали / Авт.-упоряд. Ф. А. Винокурова, Р. Ю. Подкур. – Вінниця: Антекс – У ЛТД, 1998. – С. 28 – 34.

²⁷⁹ Винокурова Ф. А. Документи та спогади викривають // Там само; - С. 20 – 27.

²⁸⁰ Винокурова Ф. А., Ковальова Є. П. Голод на Вінниччині в 1932 – 1933 рр. очима очевидців // Тези доповідей IX Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1990. – С. 84, 85.

²⁸¹ Кравченко П. М. Подільське село в умовах голоду 1934 – 1935 рр. // Тези доповідей і повідомлення XIX Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1999. – С. 52, 53.

²⁸² Маркова С. В. Голодомор 1932 – 1933 рр. на Поділлі. – К., 2003. – 116 с.

²⁸³ Рудий В. Розіп'ята Тиврівщина (Голодомор 1932 – 1933 років у Тиврівському районі Вінницької області). – Тиврів, 1993. – 62 с.

²⁸⁴ Нагребецкий А. Н. “...Напівпустілими селами гуляла голодна смерть” // Голодомор як засіб політичного терору: Матеріали науково-практичних конференцій (Вінниця, 29 листопада 2002 р., 26 листопада 2003 р.) / Ред. кол.: С. Д. Гальчак (гол.), М. Г. Баландюк, В. І. Лазаренко та ін. – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – С. 65 – 69.

²⁸⁵ Дорош М. Н. Факти, що не підлягають сумніву // Там само; - С. 69 – 76.

²⁸⁶ Завальнюк К. В. Справа про людодіство в селі Лука-Мелешківська // Там само; - С. 114 – 117.

²⁸⁷ Роговий О. І. Нововиявлені актові книги реєстрації смертей за 1932 – 1933 роки як джерело для вивчення голодомору на Вінниччині // Там само; - С. 128 – 136.

²⁸⁸ Голод та голодомор на Поділлі: 1920 – 1940 рр.: Збірник документів і матеріалів / Редколегія тому: І. С. Гамрецький (голова), В. П. Лациба, С. С. Нешик, С. Д. Гальчак та ін. – Упорядники: П. М. Кравченко (керівник), В. Ю. Васильєв, С. Л. Калитко, В. І. Петренко, Р. Ю. Подкур. – Вінниця: ДП “ДФ”, 2007. – 800 с.

²⁸⁹ Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область / Редаколегія тому: І. С. Гамрецький (голова), В. П. Лациба, С. С. Нешик, С. Д. Гальчак та ін. – Упорядники: В. П. Лациба (керівник), В. І. Білокінь, К. Д. Бухін, В. Ю. Васильєв, К. В. Завальнюк, С. Л. Калитко, П. М. Кравченко, І. Г. Паламар, Р. Ю. Подкур, О. К. Струкевич. – Кн. І. – Вінниця: ДП “ДФ”, 2006. – 908 с.

²⁹⁰ Давидюк А. Т. Сторінки людських трагедій // Кн. Вінницький мартиролог. Книга пам'яті жертв політичних репресій на Вінниччині (20 – 50-і рр. XX ст.). – Т. 1 / Ред. кол.: С. П. Татусяк (гол.), В. П. Лациба (заст. гол.), П. М. Кравченко (відп. секретар), Я. А. Бранько, С. Д. Гальчак та ін. – Вінниця: Велес, 2001. – С. 8 – 18.

²⁹¹ Вінницький мартиролог. Книга пам'яті жертв політичних репресій на Вінниччині (20 – 50-і рр. XX ст.). – Т. 1 / Ред. кол.: С. П. Татусяк (гол.), В. П. Лациба (заст. гол.), П. М. Кравченко (відп. секретар), Я. А. Бранько, С. Д. Гальчак та ін. – Вінниця: Велес, 2001. – 398 с.

²⁹² Давидюк А. Т. Застосування психологічного та фізичного методів впливу слідчими вінницької тюрми в період масових репресій (1937 – 1938 рр.) //

Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. І. – Вінниця, 1999. – С. 101 – 106.

²⁹³ *Давидюк А. Т.* Як одвітив брат за брата: Маловідомі сторінки з життя родини Коцюбинських у радянські часи // 3 архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1995. – С. 366 – 371.

²⁹⁴ *Давидюк А. Т.* “Репресований джаз” // 3 архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1997. - № 1 – 2. – С. 302 – 316.

²⁹⁵ *Васильєв В.* Причини та механізми здійснення масових політичних репресій на території Вінницької області в 20 – 30-і рр. // Кн. Політичні репресії на Поділлі (20 – 30-і рр. ХХ ст.). – Вінниця: Логос, 1999. – С. 9 – 23.

²⁹⁶ *Васильєв В. Ю.* Репресивна політика керівництва СРСР на Поділлі: погляд з ХХІ століття // Політичні репресії на Поділлі в ХХ столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Вінниця, 23 – 24 листопада 2001 р.) / Ред. кол.: А. Т. Давидюк, П. М. Кравченко, В. П. Лациба. – Вінниця: Велес, 2002. – С. 12 – 17.

²⁹⁷ *Калюжний В. С., Вітковський В. М.* Масові репресії на Вінниччині у 1937 – 1938 роках // Вінниця – 630: Матеріали І Вінницької науково-теоретичної конференції. – Вінниця, 1993. – С. 85 – 88.

²⁹⁸ *Романів О.* Вінниця – дзеркало більшовицького народовбивства в Україні // Там само; - С. 31 – 38.

²⁹⁹ *Каросва Л. Р.* 3 історії місць заховань репресованих 30-х років у Вінниці // V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства / Тези доповідей. – Кам’янець-Подільський, 1991. – С. 299, 300.

³⁰⁰ *Безуглий А. І., Гушинець Н. О.* Дві справи про неіснуючу шпигунську організацію // Політичні репресії на Поділлі в ХХ столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Вінниця, 23 – 24 листопада 2001 р.) / Ред. кол.: А. Т. Давидюк, П. М. Кравченко, В. П. Лациба. – Вінниця: Велес, 2002. – С. 163 – 166.

³⁰¹ *Малигін А. М.* Червона акула (Єжовщина на Вінниччині): документально-публіцистичні нариси. – Вінниця, 1995.

³⁰² *Лошицький О.* “Лабораторія”. Нові документи і свідчення про масові репресії 1937 – 38 років на Вінниччині // 3 архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1998. - № 1 / 2 (6 / 7).

³⁰³ *Мазило І. В., Паламар І. Г.* Репресії 30-х років на Вінниччині (на матеріалах цукрової промисловості краю) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. І. – Вінниця, 1999. – С. 107 – 109.

³⁰⁴ *Мазило І. В., Воловик В. П.* Репресії 30-х років проти національних меншин в Україні // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність. Науковий збірник. Серія “Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині”. – Т. 18. – Житомир, 1999. – С. 379 – 382.

³⁰⁵ *Мазило І. В.* Жертви репресій 30-х років на Вінниччині // Збірник наукових праць. – Вип. І. – Ужгород, 1999. – С. 127 – 132.

³⁰⁶ *Воловик В. П.* Судовий процес “СВУ” та інтелігенція Поділля // Тези доповідей ХІІ Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції (7 вересня 1993 р.). – Вінниця, 1993. – С. 96, 97.

³⁰⁷ *Дровозюк С. І.* Більшовицькі технології “перевиховання” української інтелігенції у 20 – 30-х рр. ХХ ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. ХІ. – Вінниця, 2006. – С. 193 – 197.

³⁰⁸ *Гушинець Н. О.* Репресії серед працівників цукрової промисловості Вінниччини у 30-і рр. ХІХ ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. ІV. – Вінниця, 2002. – С. 129 – 132 (у співавтор.).

³⁰⁹ Григорчук П., Степанюк Ю. Ліквідація заможного селянства ("куркулів") на Поділлі // Політичні репресії на Поділлі в XX столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Вінниця, 23 – 24 листопада 2001 р.) / Ред. кол.: А. Т. Давидюк, П. М. Кравченко, В. П. Лациба. – Вінниця: Велес, 2002. – С. 137 – 141.

³¹⁰ Калитко С. Л. Політичний курс керівництва компартії щодо польського населення (за матеріалами Вінницької області. 20 – 30-і рр. XX ст.) // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність. Науковий збірник. Серія "Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Т. 18. – Житомир, 1999. – С. 134 – 136.

³¹¹ Калитко С. Л. Політичні репресії серед шкільної молоді Вінниччини в 20 – 40-і рр. XX ст. // Політичні репресії на Поділлі в XX столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Вінниця, 23 – 24 листопада 2001 р.) / Ред. кол.: А. Т. Давидюк, П. М. Кравченко, В. П. Лациба. – Вінниця: Велес, 2002. – С. 202 – 207.

³¹² Нагорний В. І. Переслідування працівників культури на Вінниччині в 1933 – 1937 рр. (на матеріалах Вінницького державного педінституту) // Тези доповідей IX Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції (5 вересня 1990 р.). – Вінниця, 1990.

³¹³ Зінько Ю. А. Переслідування радянським режимом священослужителів та віруючих Вінниччини у 20 – 30-х рр. XX ст. // Політичні репресії на Поділлі в XX столітті... – С. 147 – 149.

³¹⁴ Галамай О. М. "Безбожницька" політика Радянської держави (20 – 30-і роки XX ст.) // Там само; - С. 152 – 155.

³¹⁵ Хіслач Б. Антирелігійна боротьба на Поділлі в кінці 20-х – 30-і роки XX ст. // Там само; - С. 149 – 152.

³¹⁶ Матвеев А. Репресивна політика щодо церкви в 30-х роках XX ст. на Поділлі // Там само. – С. 143 – 146.

³¹⁷ Лисий А. К. Репресії радянської влади щодо католиків подільського регіону (За слідчою справою ксьонза М. Туровського) // Там само; - С. 156 – 159.

³¹⁸ Кот С. І. Честі своєї не зрадив // Репресоване краєзнавство (20 – 30-і роки). – К., Хмельницький, 1991. – С. 133 – 142.

³¹⁹ Кот С. І. Дослідник Подільської старовини // Там само. – С. 191 – 198.

³²⁰ Кароєва Л. Р. Із туману холодного минулого // Україна. – 1989. – С. 8, 9.

³²¹ Степаненко А. Г. Обпалені світанки. – Вінниця: Велес, 2002. – С. 117 – 122.

³²² Савцов В. Злочин, якого не було // Радянська Україна. – 1989. – 12, 13, 16, 19, 26, 27 вересня.

³²³ Васильев В., Виола Л. Коллективизация и крестьянское сопротивление на Украине (ноябрь 1929 – март 1930 гг.). – Вінниця, 1997. – С. 64 – 66.

³²⁴ Криворучко О. І. Повстання селян Тульчинської округи в березні 1930 р. // Тези доповідей XIV-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1995.

³²⁵ Лисий А. К. Аграрні заворушення селян Шаргородщини в березні 1930 р. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. V. – Вінниця, 2003. – С. 115, 116.

³²⁶ Дровозюк С. І. Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20 – 30-х рр. XX ст.: історіографічний нарис. – Вінниця: О. Власюк, 2005. – 364 с.

³²⁷ Григорчук П. С. Вплив сталінізму на культуру Поділля в 30-х рр. XX століття // Культура Поділля: історія і сучасність. Матеріали другої науково-прак-

тичної конференції, присвяченої 500-річчю м. Хмельницького. 27 – 29 серпня 1993. – Хмельницький, 1993. – С. 91 – 93.

³²⁸ *Плахотняк С. С.* Крах політики українізації в 20 – 30-х рр. XX ст. в Україні // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. IV. – Вінниця, 2002.

²²⁹ *Триліський О.* За більшовицькі колгоспи, за заможне життя всіх колгоспників Вінниччини. – Вінниця, 1934. – 32 с.

²³⁰ *Триліський О.* За боездатні Ради другої п'ятирічки. – Вінниця, 1934. – 53 с.

²³¹ *Триліський О.* За орденоносну Вінниччину. – Вінниця, 1936. – 64 с.

²³² *Чернявський В. І.* Вінниччина на піднесенні. – Вінниця, 1934. – 115 с.

²³³ *Андрушко О. І.* Ідейно-виховна робота на Вінниччині в роки довоєнних п'ятирічок // Тези доповідей VIII-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989. – С. 75, 76; *Лобанов В. П.* Завдання 2-ї культп'ятирічки Вінницької області. – Вінниця, 1936. – 14 с.; *Николаенко М. К.* Борьба Коммунистической партии Украины за подбор и воспитание кадров колхозного строительства в период второй сталинской пятилетки (На материалах Винницкой области УССР) / Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – К., 1953. – 18 с.

²³⁴ *Гольдінер Г.* Фабрика врожаю – Вінницька суперфосфатня // Шляхи індустріалізації. – 1930. - № 21 – 22.

³³⁵ *Дубровський М. А.* Орденоносний колгосп-мільйонер “Червоний прикордонник” Вінницької області: Ямпільський район. – М., 1934. – 48 с.

³³⁶ *Загороднюк В. М.* В авангарді переможців: Нарис про колгосп “Комунар” Джулинського району. – К., Харків, 1939. – 32 с.

³³⁷ *Лепа П. М., Силин А. Г.* Колхоз «Днепробуд» (Теплицкий район Винницкой области). – М., 1939. – 96 с.

³³⁸ *Мокрицкий С.* Бессарабская коммуна. – Кишинев, 1956.

³³⁹ Обласна партійна організація в період Великої Вітчизняної війни (червень 1941 року – 1945 рік) // Нариси історії Вінницької обласної партійної організації / [Ю. В. Бабко, М. Л. Бабій, В. Д. Бовкун та ін. Ред. колегія: В. М. Таратута (відпов. ред.) та ін.]. – Одеса: Маяк, 1980. – С. 177 – 221.

³⁴⁰ *Шатагин Н. И.* Партия большевиков – вдохновитель и организатор победы в Великой Отечественной войне Советского Союза. – М., 1947. – 68 с.

³⁴¹ *Супруненко Н. И.* Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941 – 1945 гг.). – К.: Госполитиздат УССР, 1956. – 472 с.

³⁴² *Клоков В., Кулик І., Слінько І.* Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни. – К.: Видав. АН УРСР, 1983. – 220 с.

³⁴³ *Стафийчук И. П.* Комсомол Украины в партизанском движении: Политическая работа среди населения оккупированных районов. – М.: Мысль, 1968. – 98 с.

³⁴⁴ *Дементьев В. Т.* Визволення Української РСР від фашистських загарбників – видатний подвиг радянських Збройних Сил // Український історичний журнал. – 1979. - № 10. – С. 17 – 28.

³⁴⁵ *Бурченко Д. Т.* Рейд к Южному Бугу / Лит. запись И. А. Белокобыльского; Предисл. В. Н. Немятого. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Политиздат Украины, 1988. – 239 с.

³⁴⁶ *Бабій М. Л.* Партійно-політична і масово-агітаційна робота серед партизанів і населення тимчасово окупованої території // Матеріали наукової конференції вузів Вінниці, присвяченої 20-річчю перемоги над Німеччиною. – Вінниця, 1965.

³⁴⁷ *Бабій М. Л.* Партійне керівництво антифашистською боротьбою на Вінниччині // Український історичний журнал. – 1964. - № 3.

³⁴⁸ *Бабій М. Л.* Комуністична партія – натхненник і організатор боротьби трудящих Поділля проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни (червень 1941 – березень 1944) / Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К., 1967. – 284 с.

³⁴⁹ *Будьонна Л.* Комсомол у підпільній партизанській боротьбі проти німецько-фашистських загарбників (червень 1941 – березень 1944 року): на матеріалах Вінницької, Житомирської та Хмельницької областей / Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К., 1969. – 263 с.

³⁵⁰ *Олійник Ю. В.* Ліквідація радянської системи державного управління в Україні та встановлення окупаційної влади // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Завальнюк О. М. (відп. редактор), Баженов Л. В., Винокур І. С. та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – С. 83 – 96.

³⁵¹ *Роговий О. І.* Соб у вогні. – Вінниця: БІКОМ, 1994. – 72 с.

³⁵² *Гальчак С. Д.* Німецько-фашистський окупаційний режим на Вінниччині: цивільне населення – жертва терору і насильства // Книга Скорботи України. Вінницька область: Історико-меморіальне видання / Гол. обласної ред. колегії В. О. Шестопалюк. – Т. 1. – Вінниця, 2001. – С. 5 – 23.

³⁵³ *Гальчак С. Д.* Політика румунської окупаційної влади на території Північної Транснестрії // Архіви окупації. 1941 – 1944 / Держ. ком. архівів України; Упорядн. Н. Маковська. – К.: Вид. Дім “Киево-Могилянська академія”, 2006. – (Більше не таємно; Т. 1). – С. 840 – 848.

³⁵⁴ *Гальчак С. Д.* Репресії нацистської окупаційної влади на Поділлі // Політичні репресії на Поділлі в XX столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця: Велес, 2002. – С. 185 – 187.

³⁵⁵ *Гальчак С. Д.* Нацистський геноцид на Вінниччині // Сторінки воєнної історії України: Збірник наук. ст. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 209 – 214.

³⁵⁶ *Гальчак С. Д.* Депортації цивільного населення Поділля до Німеччини в роки Другої світової війни // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 12. – К.: Рідний край, 2001. – С. 23 – 34.

³⁵⁷ *Гальчак С. Д.* Використання румунською окупаційною адміністрацією трудових ресурсів Поділля у 1941 – 1944 рр. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 11. – К.: Рідний край, 2000. – С. 195 – 204.

³⁵⁸ *Гальчак С. Д.* “Східні робітники” з Поділля у Третньому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. – Вінниця: “Книга-Вега” ВАТ “Вінобл-друкерня”, 2004. – 344 с.

³⁵⁹ *Мельничук І. П., Мельничук О. Ф.* Німецько-фашистський окупаційний режим у Вінниці // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. II. – Вінниця, 2000. – С. 174 – 177.

³⁶⁰ *Петрова А. І.* Становище на Поділлі в роки німецької окупації // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. IX. – Вінниця, 2005. – С. 266 – 270.

³⁶¹ *Голиш Г. М.* Експлуатація неповнолітніх громадян на території рейхскомісаріату “Україна” у 1941 – 1944 // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (36 статей). – Вип. 26. – К, 2004. – С. 203 – 216.

³⁶² *Винокурова Ф. А.* Голокост у Вінницькій області // Єврейські корені в Україні та Молдові. – Нью-Йорк, 1999. – С. 332 – 335.

³⁶³ Дзвони пам'яті: Художні та документальні твори. – Вип. 5: Книга про трагедію сіл, знищених фашистами в роки війни на території Вінницької, Тернопільської, Хмельницької областей / Упорядн. М. Ф. Каменюк та ін. – К.: Радянський письменник, 1990. – 206 с.

³⁶⁴ Ніколаєць Ю. О. Земельна реформа в умовах окупаційного режиму // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 147 – 152.

³⁶⁵ Романюк І. М. Українське село в роки німецької окупації // Сторінки воєнної історії України: 36. наук. статей / НАН України. Інститут історії України. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 201 – 203.

³⁶⁶ Зінько Ю. А. Аграрні відносини на Вінниччині в період німецької окупації (1941 – 1944 рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 16. – К.; Донецьк, 2001. – С. 136 – 140.

³⁶⁷ Зінько Ю. А., Григорчук П. С. Заклади культури та освіти Вінниччини в умовах нацистської окупації (1941 – 1944 рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 26. – С. 229 – 236.

³⁶⁸ Гальчак С. Д. Стан освіти на Вінниччині під час німецької окупації (1941 – 1943) // Освіта, наука і культура на Поділлі: 36. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 7: Матеріали 3-го круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.” – С. 287 – 302.

³⁶⁹ Гінда В. В. Вищі учбові заклади Вінниччини в роки німецько-фашистської окупації // Поділля в контексті української історії / Ред. кол.: Лойко О. Г. (відповід. редактор), Григорчук П. С., Давидюк А. Т. та ін. – Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет, 2001. – С. 280 – 284.

³⁷⁰ Горбунко Л. Л., Білецька В. В. Роль православної церкви у зміцненні морально-політичної єдності українського народу в роки Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії України: 36. наук. статей / НАН України. Інститут історії України. – К., 2004. – Вип. 8. – Част. 2. – С. 168 – 170.

³⁷¹ Реєнт О. П. Українське питання в період першої і другої світових воєн: спроба порівняльного аналізу // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. IX. – Вінниця, 2005. – С. 156 – 162.

³⁷² Безуглый И. А. Тайны «Вервольфа»: Документальная повесть. – К., 1962.

³⁷³ Зинько Ю. А. Строительство и эксплуатация немецким командованием сооружения «Вервольф» под Винницей в годы Великой Отечественной войны // Героическое и трагическое лихолетье. – Смоленск: Смядынь, 2000. – С. 154 – 157.

³⁷⁴ Бранько Я. А., Мазило І. В. Велика Вітчизняна війна в історії об'єкту “Вервольф” // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. V. – Вінниця, 2003. – С. 132, 133.

³⁷⁵ Бранько Я. А. Розкриємо таємниці будівництва ставок Гітлера, Герінга і Гімmlера в Україні // Соборність українських земель в контексті подій Другої світової війни: Матеріали загальноукраїнської конференції. – Кривий Ріг: Мінерал, 2000. – С. 160, 161.

³⁷⁶ Белозерова Л. А. «Вервольф» - роковая тайна Гитлера? – Вінниця, 1996. – 132 с.

³⁷⁷ Загородній І. М. Руїни “Вервольфу” свідчать. – Вінниця: Консоль, 2002. – 208 с.

³⁷⁸ Загородній І. М. Ставка Гитлера “Вервольф” в пространстве и времени. – Вінниця: ООО “Консоль”, 2007. – 256 с.

³⁷⁹ Ткаченко А. Д. Партизанський і підпільний рух на Вінниччині у роки Великої Вітчизняної війни в історико-краєзнавчій літературі // Матеріали 3-ї республіканської конференції з історичного краєзнавства. – К., 1984.

³⁸⁰ Воловик В. П. Антифашистський рух у Вінниці в роки окупації, 1941 – 1944: спроба узагальнення // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 6. – К., 2002. – С. 252, 253 (у співавтор.)

³⁸¹ *Бабий М. Л.* Большеви́стское подполье и партизанское движение на Винничине в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941 – март 1944 гг.) // Тези доповідей і повідомлення наук. конф. – Вінниця, 1963.

³⁸² *Будьонна Л.* Участь комсомольців Житомирщини та Поділля в партизанській боротьбі (червень 1941 – листопад 1942 рр.) // Український історичний журнал. – 1970. - № 7. – С. 104, 105.

³⁸³ *Зарубінський О. В., Чиркова Л. М.* До історії партизанського руху на Винничині в 1941 – 1944 рр. // Тези доповідей XII-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1993. – С. 60.

³⁸⁴ *Кугай П., Калінічев С.* Біля вовчого лігва. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1974. – 232 с.

³⁸⁵ *Владимиров М. І.* Вогненна зона / Літ. запис В. А. Мухи. – К.: Видавництво політичної літератури, 1982. – 100 с.

³⁸⁶ *Медведев Д. Н.* На берегах Южного Буга. – М.: Воениздат, 1961.

³⁸⁷ *Кондратюк А. Г.* Із щоденника бойових операцій // Вісті Тепличчини. – 1994. – 7 жовтня.

³⁸⁸ *Бабий М., Кравчук В.* Партизанськими стежками Вінниччини: Путівник. – Одеса: Маяк, 1975. – 41 с.

³⁸⁹ *Речмедін А. П., Пипа Л. Д.* “Хай святиться ім'я твоє”. Героїчне життя і смерть підпільниці Марини Ващенко. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – 112 с.

³⁹⁰ *Пащенко М. М.* В редакцію не вернувся... (Повість о жмеринских патриотах). – Вінниця: ООО «Консоль», 2004. – 260 с.

³⁹¹ *Волошенко І. С.* Немирівська трагедія. – Вінниця: О. Власюк, 2002.

³⁹² *Жугин Ю. С., Степаненко А. И.* Навечно в памяти народной: Очерк. – Одесса: Маяк, 1979. – 80 с. [текст на рус., нем., пол. яз.].

³⁹³ *Окіпняк Ю.* Командир французьких макі // Комсомольське плем'я. – 1968. – 26 березня.

³⁹⁴ *Гринчук С.* Гроза ночі // Вінницька правда. – 1972. – 31 травня.

³⁹⁵ *Муковський І., Лисенко О.* Звитяга і жертвність: Українці на фронтах другої світової війни / За ред. В. Конашевича. – К.: Пошуково-вид. Агентство “Книга Пам'яті України”, 1996. – 568 с.

³⁹⁶ *Гальчак С. Д.* Ступені мужності. – Вінниця, 1995. – 152 с.

³⁹⁷ *Гальчак С. Д.* Вклонімося величі подвигу // Вінничани – творці перемоги [фотоальбом]. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – С. 3 – 15.

³⁹⁸ *Гальчак С. Д.* Подоляни – Герої Радянського Союзу // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. VII. – Вінниця, 2004. – С. 136 – 146.

³⁹⁹ *Черниш А. Й.* Немирівщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. – Вінниця: Консоль, 2006. – 528 с.

⁴⁰⁰ *Ткачук П. С.* Вклонімося і мертвим, і живим... – Вінниця, 1995. – 110 с.

⁴⁰¹ *Нагребецький А. Н.* Ветерани Шаргородщини в роки Вітчизняної війни. – Вінниця, 2005. – 470 с.

⁴⁰² *Винокурова Ф.* Евреи Винничины в период Второй мировой войны. Малоизвестные документы и новые интерпретации. – В 3 т. – Т. 3: Участники боевых действий на фронтах войны с нацизмом и труженики тыла. – Вінниця: Антекс, 2000. – 336 с.

⁴⁰³ *Сусленський Я.* Справжні герої: про участь громадян України у рятуванні євреїв від фашистського геноциду / Ред.: І. Курас та ін.; Передм. Л. Кравчука. – К., 1993. – 152 с.

⁴⁰⁴ *Зінько Ю. А.* Турбота трудящих Поділля про поранених воїнів Червоної Армії, які опинились на тимчасово окупованій території в роки Великої Вітчизняної війни // Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і

культурного відродження України: Тези доповідей і повідомлень V Всеукраїнської конференції. – К.; Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 550, 551.

⁴⁰⁵ Овеянные славы имена: Герои Советского Союза – уроженцы Винниччины / [Барабан В. М., Воронюк А. Д., Гальчак С. Д., Гненний Н. К. и др.; Редкол.: Буртяк Г. Я. (отв. ред.) и др.; Вступ. ст. А. Нехаевского]. – 2-е изд., перераб. и доп. – Одесса: Маяк, 1989. – 312 с.

⁴⁰⁶ *Алетіано-Полівський Є.* З ідеєю в серці – зі зброєю в руках: Збірка писань. – Лондон: Українська видавнича спілка у В. Британії, 1980. – 419 с.

⁴⁰⁷ *Бондарчук Л.* Діяльність ОУН-УПА на Волині і Поділлі під час німецької окупації Поділля у Другій світовій війні // Поділля і Волинь в контексті історії українського національного відродження. – Хмельницький, 1995.

⁴⁰⁸ *Гальчак С. Д.* Сили національно-визвольного спрямування на теренах Поділля в період нацистської окупації краю // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. IV. – Вінниця, 2002. – С. 136 – 146.

⁴⁰⁹ *Москаленко К. С.* На південно-західному напрямі: 1943 – 1945: Спогади командарма. – Кн. 2 / Пер. з рос. – К.: Політвидав України, 1984. – 672 с.

⁴¹⁰ *Конев І. С.* Записки командуючого фронтом. 1943 – 1945 / Пер. з рос. – К.: Політвидав України, 1983. – 619 с.

⁴¹¹ *Жуков Г. К.* Спогади і роздуми / Пер. з рос. – К.: Політвидав України, 1985. – 841 с.

⁴¹² *Каманин Н. П.* Летчики и космонавты. – М.: Политиздат, 1971. – 488 с.

⁴¹³ *Красовский С. А.* Жизнь в авиации. – М.: Воениздат, 1968. – 374 с.

⁴¹⁴ *Сеобода Л.* От Бузулука до Праги / Пер. с чешского С. Грачева и Ф. Петрова. – М.: Воениздат, 1969. – 434 с.

⁴¹⁵ *Гальчак С. Д.* Визволення Вінниччини від нацистських загарбників (20 грудня 1943 р. – 28 березня 1944 р.) / 2-е вид.: доповн., переробл. – Вінниця: “Книга-Вега” ВАТ “Віноблдрукарня”, 2005. – 416 с.

⁴¹⁶ *Веселюк А. І.* Весна визволення. – Вінниця: О. Власюк, 2005. – 212 с.

⁴¹⁷ *Бранько Я.* Рейд на Уланів // Робітничка газета. – 1984. – 11 жовтня.

⁴¹⁸ *Бранько Я.* Хроніка визволення Вінниччини // Хімік (м. Вінниця). – 1999. – 8; 22 квітня.

⁴¹⁹ *Литвинюк І.* У вінницькому небі // Комсомольське плем'я. – 1970. – 7 квіт.

⁴²⁰ *Мініна А., Ярошевич В.* Весняний наступ // Вінницька правда. – 1982. – 14 жовтня.

⁴²¹ *Подольня І.* На підступах до Гайсина // Комсомольське плем'я. – 1971. – 14 березня.

⁴²² *Санкін М.* На підступах до Вінниці // Вінницька правда. – 1971. – 1 травня.

⁴²³ *Сахневич Л.* Коли Буг виходив з берегів // Комсомольське плем'я. – 1967. – 19 березня.

⁴²⁴ *Ткачук П.* Вони звільняли наш край // Радянське життя (сміт Літин). – 1984. – 22 березня.

⁴²⁵ *Дудник В.* Відбудова міст Вінницької області, зруйнованих під час Другої світової війни // Красзнавство. – 1999. - № 1 / 4. – С. 45 – 49.

⁴²⁶ *Романюк І. М.* Сільське господарство Вінниччини в перші повоєнні роки // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. I. – Вінниця, 1999. – С. 130 – 132.

⁴²⁷ *Кононенко В. В.* Репатрійовані громадяни СРСР після Другої світової війни: носії західного чи радянського світогляду? // Література та культура Полісся. – Вип. 20: Історичні та культурологічні процеси на Поліссі та в Україні (XIX – XX ст.) / Відп. ред. і упоряд. Г. В. Самоїленко. – Ніжин, 2002.

⁴²⁸ Гальчак С. Д. Ідеологічні аспекти репатріації "остарбайтерів"-подолян в умовах "холодної війни" // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. VI. – Вінниця, 2003. – С. 168 – 177.

⁴²⁹ Зінько Ю. А. Діяльність закладів культури Вінниччини в 1944 – 1945 рр. // Тези доповідей XVI-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997. – С. 66 – 68.

⁴³⁰ Шульга І. Г. Голодомор 1947 року на Поділлі // V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства / Тези доповідей і повідомлень. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 327, 328.

⁴³¹ Кононенко В. В. Оцінка голоду 1946 – 1947 рр. населенням Поділля // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. II. – Вінниця, 2000. – С. 178 – 181.

⁴³² Кононенко В. В. Вплив на настрої населення України повоєнної цінової політики в СРСР (1945 – 1953 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та все-світньої історії / Збірник наукових праць. – Вип. I. – Вінниця: ВДПУ, 2003. – С. 24, 25.

⁴³³ Кононенко В. В. Проведення грошової реформи 1947 р. на Вінниччині // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. IV. – Вінниця, 2002. – С. 152 – 155

⁴³⁴ Кононенко В. В. Підвищення соціальної активності та наростання критичних настроїв серед населення УРСР у повоєнний період // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. VII. – Вінниця, 2004. – С. 67 – 71.

⁴³⁵ Кононенко В. В. Антирадянські виступи на території Вінницької області в перші післявоєнні роки (1945 – 1947 рр.) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. III. – Вінниця, 2001. – С. 127 – 130.

⁴³⁶ Кононенко В. В. Репресивна політика радянської влади проти селян Поділля в кінці 40-х рр. XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. V. – Вінниця, 2003. – С. 134 – 137.

⁴³⁷ Пилявець Ю. Г. Укрупнення колхозов України (1949 – 1950 гг.): причини, ход, последствия // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. IV. – Вінниця, 2002. – С. 156, 157.

⁴³⁸ Король В. Ю. Комуністична партія – організатор допомоги інтелігенції братніх республік трудящим України у відбудові народного господарства // Укр. істор. журн. – 1976. - № 7.

⁴³⁹ Зільберт М. І. Соціалістична Вінниччина. – Вінниця, 1956. – 30 с.

⁴⁴⁰ Мельников Л. Поширення трудового досвіду у сільському господарстві // Більшовик України. – 1950. - № 12. – С. 21 – 29.

⁴⁴¹ Булкін Г. Г. Розповсюдження передового досвіду масово-політичної роботи в роки четвертої п'ятирічки // Наукові записки Житомирського педагогічного інституту. – Т. V. – 1957. – С. 103 – 121.

⁴⁴² Ніколаєць Ю. О. Впровадження комуністичної ідеології в українському селі в другій половині 1940-х – середині 1960-х: історіографія проблеми // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 30. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 248 – 262.

⁴⁴³ Там само; - С. 249.

⁴⁴⁴ Тронько П. Т. Підвищувати рівень політико-виховної роботи в селі // Комуніст України. – 1955. - № 3. – С. 45 – 50.

⁴⁴⁵ Кожукало І. П. Підготовка пропагандистських кадрів системи партійного навчання на Україні // Укр. істор. журн. – 1978. - № 2.

⁴⁴⁶ Слободянюк М. С. Коммунисты – организаторы подъема общественного животноводства. – М.: Госполитиздат, 1955. – 72 с.

⁴⁴⁷ *Слободянюк М. С.* Парторганізація району в боротьбі за піднесення громадського тваринництва. – К.: Держполітвидав УРСР. – 1954. – 102 с.

⁴⁴⁸ *Панчук Г.* Парти́йна група на тваринницькій фермі (Колгосп ім. Хрущова Вінницького району Вінницької області). – К.: Держполітвидав УРСР. – 1957. – 90 с.

⁴⁴⁹ Нариси історії Вінницької обласної партійної організації. – С. 240 – 247.

⁴⁵⁰ *Кожукало І. П.* Вплив культу особи Сталіна на ідеологічні процеси в Україні в 40-і – на початку 50-х років // Укр. істор. журн. – 1989.; та ін.

⁴⁵¹ *Кожукало І. П.* Компартия України в добу “відлиги” // Укр. істор. журн. – 1990. - № 11.

⁴⁵² *Ніколаєць Ю. О.* Висвітлення вітчизняними дослідниками участі української інтелігенції в опозиційному русі у роки хрущовської “відлиги” // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XI. – Вінниця, 2006. – С. 52 – 56.

⁴⁵³ Там само; - С. 52.

⁴⁵⁴ *Галан Є. П.* Заходи Комуністичної партії по дальшому розвитку сільського господарства України (1958 – 1961 рр.) // Укр. істор. журн. – 1961. - № 5. – С. 39 – 48; *Гненний М. К.* Шостий п'ятирічний план Вінниччини в дії. – Вінниця, 1957. – 28 с.; *Безкоровайний П. М.* Розвиток цукрової промисловості на Вінниччині (1917 – 1957 рр.): Короткий нарис. – Вінниця, 1957. – 25 с.; *Гороховський В. І.* Про шляхи зниження та методи обчислення собівартості колгоспної продукції. – Вінниця, 1957. – 21 с.; *Яцук М. А.* Щомісячник авансування колгоспників (на досвіді колгоспу “Ленінський шлях” с. Сосонки Вінницького району). – Вінниця, 1955. – 34 с.; *Лойков В. Г.* Розвиток сільської електрофікації в шостій п'ятирічці. – Вінниця, 1956. – 33 с.; *Лощаков К. О., Максимов Л. С.* Ремонт машинно-тракторного парку за цілорічним графіком (З досвіду Дмитрашківської МТС Вінницької області). – К.: Держсільгоспвидав УРСР, 1956. – 44 с.; *Поляк П. Ф.* Насінництво та його роль в підвищенні врожайності. – Вінниця, 1956. – 20 с.; *Телесницький І. В.* За високий урожай кукурудзи. – Вінниця, 1955. – 16 с.; *Живилко В. А.* Досвід вирощування цукрових буряків в колгоспах Ямпільського району Вінницької області. – Вінниця, 1954. – 32 с.; *Портной М. Д.* Садівництво колгоспу “Шлях до комунізму” (Чернівецький район Вінницької області). – К.: Держсільгоспвидав УРСР, 1955. – 28 с.; *Бондарчук І.* Достижение животноводов Винницкого района – участников ВСХВ // Молочное и мясное животноводство. – 1956. - № 4. – С. 19 – 24; *Железная Н. Я.* Трудівники Вінниччини в боротьбі за піднесення громадського тваринництва. – Вінниця, 1957. – 24 с.; *Щур Г. Л., Джміль А. І.* Високопродуктивна пасіка (З досвіду роботи передової пасіки колгоспу ім. Леніна Калинівського району Вінницької області). – К.: Держсільгоспвидав УРСР, 1955. – 36 с.; Передовий досвід в сільськогосподарському виробництві (на матеріалах Вінницької обласної сільськогосподарської виставки 1956 р.) / За ред. А. П. Назарчука. Відп. за випуск В. О. Колеснеченко. – Вінниця, 1957. – 80 с.

⁴⁵⁵ *Безпалко Є. Я.* Робота партійних організацій України по подоланню пережитків капіталізму в свідомості колгоспників (1959 – 1961 рр.) // Наукові праці з історії КПРС. – Вип. 26. – К., 1968. – С. 90 – 104; *Муквич Г. А.* Про підготовку пропагандистів наукового атеїзму на Україні (1959 – 1963) // Укр. істор. журн. – 1964. - № 6.

⁴⁵⁶ *Ніколаєць Ю. О.* Впровадження комуністичної ідеології в українському селі... – С. 158.

⁴⁵⁷ *Романюк І. М.* Українське село в 50-і – першій половині 60-х рр. XX століття. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – 256 с.

⁴⁵⁸ *Романюк І. М.* М. С. Хрущов і система планування сільського господарства України на початку 50-х років // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. II. – Вінниця, 2000. – С. 182 – 183.

⁴⁵⁹ *Романюк І. М.* Цінова політика держави щодо колгоспів у 50-і рр. XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. V. – Вінниця, 2003. – С. 140 – 143.

⁴⁶⁰ *Романюк І. М.* Наслідки проведення в Україні реорганізації машинно-тракторних станцій у 1958 р. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. VI. – Вінниця, 2003. – С. 80 – 85.

⁴⁶¹ *Романюк І. М.* Реорганізація державного апарату управління сільським господарством України в кінці 1950-х – на початку 60-х рр. XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. III. – Вінниця, 2001. – С. 131 – 133.

⁴⁶² *Романюк І. М.* Місце особистого підсобного господарства України в аграрному виробництві 1950-х – першій половині 60-х рр. XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. X. – Вінниця, 2006. – С. 164 – 166.

⁴⁶³ *Кононенко В. В.* Доля української інтелігенції у повоєнний період сталінського тоталітаризму (1945 – 1953 рр.) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. VIII. – Вінниця, 2004. – С. 203 – 207.

⁴⁶⁴ *Романець Л. М.* Соціально-побутові умови освітян Вінниччини в 1944 – 1958 рр. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XI. – Вінниця, 2006. – С. 258 – 261.

⁴⁶⁵ *Данілова І. Ю.* Релігійна ситуація на Вінниччині в післявоєнний період (1945 – 1955 рр.) // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 218 – 222.

⁴⁶⁶ *Зінко Ю. А.* Релігійне життя на теренах Вінниччини у 50-х – 60-х рр. XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XI. – Вінниця, 2006. – С. 304, 305.

⁴⁶⁷ *Кравченко П. М.* Антирелігійна боротьба на Вінниччині в другій половині 50-х – на початку 60-х рр. XX ст. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 272 – 275.

⁴⁶⁸ *Піменов І. Г.* Попереду комуністи. – Вінниця: Вінницьке обласне книжково-газетне видавництво, 1961. – 39 с.

⁴⁶⁹ *Гненний М. К.* Опорні пункти партійних організацій. – Вінниця: Вінницьке обласне книжково-газетне видавництво, 1961. – С. 52.

⁴⁷⁰ *Козир П. П.* Народна скарбниця. – Одеса, 1966. – 91 с.

⁴⁷¹ *Таратута В. Н.* Чувство семьи единой. – Нальчик: Эльбрус, 1980. – 168 с.

⁴⁷² *Криворучко Л. Л.* Высокой мерой пятилетки. – Одесса: Маяк, 1985. – 94 с.

⁴⁷³ *Буртяк Г. Я.* Час практичних дій. – Одеса: Маяк, 1990. – 152 с.

⁴⁷⁴ *Процак И. Е.* По пути неуклонного подъема. – Вінниця, 1966. – 122 с.

⁴⁷⁵ *Птущенко В. О.* Розвиток міжколгоспних виробничих зв'язків на Вінниччині. – Вінниця: Вінницьке обласне книжково-газетне видавництво, 1961. – 86 с.

⁴⁷⁶ *Желюк П., Балашевський В.* Система ведення господарства в колгоспі ім. О. Суворова. – Вінниця: Облвидав, 1961. – 54 с.

⁴⁷⁷ *Климчук В. В.* Район високої ефективності тваринництва. – Одеса: Маяк, 1986.

⁴⁷⁸ *Рябоконт В. П.* Удосконалення форм виховання. – К.: Політвидав України, 1986. – 64 с.

⁴⁷⁹ *Рябий М. О.* Джерела під зорями. – Одеса: Маяк, 1979. – 134 с.

⁴⁸⁰ *Волошенюк І. С.* В ім'я хліба. – К.: Урожай, 1980. – 104 с.

⁴⁸¹ *Качур В. З.* Правофлангові. – Вінниця: Вінницьке обласне книжково-газетне видавництво, 1962. – 51 с.

⁴⁸² *Свободний П. П., Калінчук А. О.* Релігійна обрядовість: суть, мотиви до-тримання, шляхи подолання. – К.: Видавництво “Знання”, 1988.

⁴⁸³ *Литвин В. М.* Україна у другому повоєнному десятилітті (1956 – 1965). – К.: Видавничий дім “Лі-Терра”, 2004. – 272 с.

⁴⁸⁴ *Романюк І. М.* Становище сільського Подільського економічного району на початку 60-х років // Україна: минуле, сьогодення, майбутнє. – К., 1999. – С. 274 – 277.

⁴⁸⁵ *Захарченко В. І.* Взаємодія територіальних систем промисловості і розсе-лення в народногосподарському комплексі Вінницької області // Проблеми еко-номічної географії Поділля / Тези доповідей. – Кам’янець-Подільський, 1988. – С. 32 – 34.

⁴⁸⁶ *Войцехівський Ю. В.* Інтелекція українського села у 1960 – 1980-і рр. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. VIII. – Вінниця, 2004. – С. 233 – 236.

⁴⁸⁷ *Мельников Д. О.* Суспільно-політична діяльність молоді Вінниччини на сучасному етапі // Тези доповідей VIII-ї Вінницької обласної історико-крає-знавчої конференції. – Вінниця, 1989.

⁴⁸⁸ *Мельников Д. О.* Молодь у сфері підприємництва: перші кроки, проблеми (90-і рр. XX ст.) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. IX. – Вінниця, 2005. – С. 221 – 224.

⁴⁸⁹ *Левчук К. І.* Молодіжні організації на Вінниччині (1985 – 1991 рр.) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. III. – Вінниця, 2001. – С. 138 – 140.

⁴⁹⁰ *Левчук К. І.* Неформальний рух в Україні (1986 – 1988 рр.) // Наукові за-писки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. IV. – Вінниця, 2002. – С. 167 – 172.

⁴⁹¹ *Філонов Л. В.* Діяльність Вінницького обласного товариства “Просвіта” (1991 – 1992 рр.) // Тези доповідей XI Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1992. – С. 211, 212.

⁴⁹² *Плахотнюк С. С.* Культурні перетворення на Вінниччині у післявоєнні ро-ки (1945 – 1970 рр.) // Поділля в контексті української історії: Матеріали Все-української наукової конференції. – Вінниця, 2001. – С. 293 – 298.

⁴⁹³ *Плахотнюк С. С.* Розвиток культури на Вінниччині в 1960 – 1980 рр. // Те-зи обласної науково-теоретичної конф. – Вінниця, 1986.

⁴⁹⁴ *Плахотнюк С. С.* Культура українського села: Становлення, успіхи, про-рахунки. – Вінниця, 1997. – 160 с.

⁴⁹⁵ *Меркатун І. П.* Антирелігійна кампанія 50 – 60-х років на Україні // Україн-ський історичний журнал. – 1991. - № 10.

⁴⁹⁶ *Прокопчук Л. В.* Взаємовідносини між православними церквами в Україні (1990-і рр.) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. VII. – Вінниця, 2004. – С. 77 – 83.

⁴⁹⁷ *Гончар А. Г.* Чорний тюльпан: Книга пам’яті про загиблих воїнів-“афганців” Вінницької області. – Вінниця, 1998. – 456 с.

⁴⁹⁸ *Ястремський М. М.* Під чорним крилом Чорнобиля. – Вінниця: Книга-Вега, 2003. – 192 с.

⁴⁹⁹ *Лаціс М., Сокіл В., Ястремський М.* Вінничани і зірка Полин: Фотонарис. – Вінниця: Книга-Вега, 2003. – 192 с.

⁵⁰⁰ *Кузьменко М.* Радіонуклід тритій з Південного Бугу // Україна. – 1993. - № 17. – С. 7 – 9.

⁵⁰¹ *Царенко О.* Сім років катастрофи: біда прогресує // Земля Подільська. – 1993. – 24 квітня.

⁵⁰² *Барановська Н. П.* Вплив чорнобильської катастрофи на довкілля та спосіб життя населення забруднених регіонів // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. X. – Вінниця, 2006. – С. 176 – 181.

⁵⁰³ *Мельник Т. Л.* Вінниччина постчорнобильська // Подільська старовина: Науковий збірник / До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 158 – 165.

⁵⁰⁴ *Реєнт О. П.* Соборність України як наукова проблема і виклик часу // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. X. – Вінниця, 2006. – 185 – 188.

⁵⁰⁵ *Реєнт О. П.* Україна соборна: Наукові розвідки і рецензії. – К.: Генеза, 2006. – 156 с.

⁵⁰⁶ *Плахотнюк С. С.* Українська національна ідея в контексті української історії // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. V. – Вінниця, 2003. – С. 168 – 171.

⁵⁰⁷ *Ніколаєць К. М.* Реформування сільського господарства у роки незалежності України // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. VII. – Вінниця, 2004. – С. 84 – 86.

⁵⁰⁸ *Верлан О. О., Малюська В. А.* Національна інтелігенція на зламі ідеологічних епох: українізація і сьогодення // Наукові записки. Історія. – Вип. VIII. – Вінниця, 2004. – С. 26 – 29.

⁵⁰⁹ *Пірус Т. П.* Василь Стус – видатна постать в історії України XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. VIII. – Вінниця, 2004. – С. 237, 238.

⁵¹⁰ *Конопотенко О. П.* Демократична культура як чинник історичного процесу на зламі XX – XXI століть // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. VII. – Вінниця, 2004. – С. 87 – 91.

⁵¹¹ *Шуст Н., Швець О.* Жіноча молодь Вінниччини як об'єкт і суб'єкт соціальної роботи // Тези доповідей і повідомлення XVII-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конф. – Вінниця, 1997. – С. 79, 80.

⁵¹² *Шуст Н.* Молодь Вінниччини в стратегії суспільного розвитку України // Тези доповідей і повідомлення XVIII-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1998. – С. 99 – 101.

⁵¹³ *Бабенко І. Д.* Іллінещина в глибині століть і в наш час. – Іллінці, 2001. – 120 с.

⁵¹⁴ *Ткаченко І. П.* Сокілець... Губник: історичні нариси краю і села. – Вінниця, 2006. – 306 с.

⁵¹⁵ *Антонюк М. П.* Через віхи історії: Краєзнавчі нариси. – Вінниця: О. Вла-сук, 2004. – 574 с.

⁵¹⁶ *Вовкодав В. П., Лазаренко В. І.* Жмеринський край: Історико-краєзнавчий нарис. – Вінниця: Друк, 2003. – 60 с.

⁵¹⁷ *Подільський Е. П.* Калинове намисто Надросся. – Погребище, 2002. – 130 с.

⁵¹⁸ *Гальчак С. Д.* Земля над Россю. – Вінниця, 1995. – 128 с.

⁵¹⁹ *Мичак А. Г., Купчишин М. Ф.* Шаргородщина: Сторінки історії. – К., 2002. – 320 с.

⁵²⁰ *Дорош М. Н.* Історичні сторінки Хмельницького краю. – Вінниця: Велес, 2002. – 102 с.

⁵²¹ *Отамановський В. Д.* Вінниця в XIV – XVII століттях: Історичне дослідження. – Вінниця, 1993. – 462 с.

⁵²² *Секретарьов А. М.* Місто над Бугом: 400 років тому і по тому: Історичні нариси. – Вінниця: Антекс, 1999. – 60 с.

- ⁵²³ *Тельман Й. Г.* Вінниця: Історичні та архітектурні пам'ятники міста. – Вінниця, 1956.
- ⁵²⁴ *Корицький В. Ф.* Винниця: Путеводитель. – Одесса: Маяк, 1985. – 110 с.
- ⁵²⁵ *Білозерова Л. О.* Приїздить до Вінниці. – Одеса: Маяк, 1973.
- ⁵²⁶ *Винокур І. С., Петров М. Б., Степанков В. С. та ін.* Буша: Історико-краєзнавчі нариси. – Хмельницький: Ред.-вид. відділ, 1991. – 152 с.
- ⁵²⁷ *Малаков Д. В.* Минуле Немирова. – К.: Оранта, 1998. – 110 с.
- ⁵²⁸ *Барнасюк О. С.* Історія міста Немирова від найдавніших часів до сьогодні. – Вінниця, 2006. – 132 с.
- ⁵²⁹ *Дмитрук О. М.* Калинівка. Земля, до якої повертаються люди: Документальний нарис. – Вінниця: Південний Буг, 1997. – 62 с.
- ⁵³⁰ *Подолінний А. М.* Місто Бар: Путівник. – Одеса: Маяк, 1974.
- ⁵³¹ *Паламарчук Є. П.* Бершадь: Путівник. – Одеса: Маяк, 1978.
- ⁵³² *Кривко П. С., Косенко П. Д., Тельман Й. Г.* Гайсин: Путівник. – Одеса, 1973.
- ⁵³³ *Гусев О. В., Гусев С. О.* Історія Літина з найдавніших часів до початку ХХ століття. – Вінниця, 2004. – 90 с.
- ⁵³⁴ *Огороднік В. Т.* Перлина Поділля. Оратів: Путівник. – Вінниця: Велес, 2001. – 76 с.
- ⁵³⁵ *Гребельський С. А., Гольденберг Н. Я.* Хмільник: Путівник. – Одеса: Маяк, 1985.
- ⁵³⁶ *Вовк С., Косаківський В., Таранець С.* Нариси з історії Чечельника. – Вінниця, 2000. – 214 с.
- ⁵³⁷ *Купчишин М. Ф.* Мурафа і Клекотина (давнина і сучасність). – К., 2003. – 304 с.
- ⁵³⁸ *Роговий О. І.* Зозів: Енциклопедія села. – Липовець: ВАТ "Поліграфіст", 2002. – 112 с.
- ⁵³⁹ *Петренко О. С.* Лука-Мелешківська: нарис історії села. – Вінниця, 1999. – 338 с.
- ⁵⁴⁰ *Завальнюк І. Г.* Історія села Лісова Лісівка. – Вінниця: Тірас, 2003. – 96 с.
- ⁵⁴¹ *Загрійчук А.* Довічні сорокоусти (дещо з історії Браїлова). – Жмеринка, 2003. – 69 с.
- ⁵⁴² *Нагребецький А. Н.* Моя Плебанівка: Історико-етнографічний нарис. – Вид. 2-е, доп., переробл. – Вінниця, 2004. – 230 с.
- ⁵⁴³ *Мичак А. Г., Струк В. М.* Хоменки: Історичні нариси. – К., 1998.
- ⁵⁴⁴ *Стодольський В. Г.* Моя Соколівка – мамина пісня, колиска і доля... – Вінниця: Поділля-Меркурій, 2006. – 524 с.
- ⁵⁴⁵ *Фарисей Д. І.* Село моє Красеньке: Історико-краєзнавчі нариси. – Вінниця, 2004. – 240 с.
- ⁵⁴⁶ *Завальнюк А. П.* Село Юрківці на Черленківщині. 400 років: Історико-документальний нарис. – Вінниця: Континент-Прим, 2003. – 92 с.
- ⁵⁴⁷ *Степаненко А. Г., Сенкевич Г. І.* Ладизинські етюди: Художньо-документальні розповіді. – К.: Дніпро, 1972. – 112 с.
- ⁵⁴⁸ *Степаненко А. Г.* Флагман м'ясої індустрії України. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2000. – 292 с. (у співавтор.)
- ⁵⁴⁹ *Степаненко А. Г.* Тяжилів. Тут всі дороги ведуть до "Мрії". – Вінниця, 1997. – 52 с.
- ⁵⁵⁰ *Степаненко А. Г.* Вінницький насінневий: хроніка столітнього ювілею: Історико-документальний нарис. – Вінниця, 2000. – 80 с.
- ⁵⁵¹ *Степаненко А. Г.* Знайомтесь! Вінницький державний сільськогосподарський інститут. – Вінниця, 1995. – 24 с.
- ⁵⁵² *Чаус С. П.* Флагман машинобудування Придністров'я. – Вінниця, 1997.

⁵⁵³ *Хращевський М.* Вінницька державна друкарня ім. Леніна (Коротка історія та сучасний стан друкарства у Вінниці) / Вид. Вінницького вечірнього робітничого університету. – Вінниця, 1930. – 52 с.

⁵⁵⁴ *Шунда Н. М., Лисий А. К.* Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського: історія і сучасність // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. IV. – Вінниця, 2002. – С. 8 – 12.

⁵⁵⁵ *Лиса Л. С.* Народний дім у Вінниці // Подільська старовина: Науковий збірник / До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 116 – 125.

⁵⁵⁶ *Кондратенко М. Р.* Вінницькі Мури // Вінницькі вісті. – 1942. – 29 листопада; - 1943. – 14 березня.

⁵⁵⁷ *Загнітко Д. Н., Степаненко А. Г., Тельман Й. Г.* Вінницький краєзнавчий музей: Путівник. – Одеса: Маяк, 1984. – 79 с.

⁵⁵⁸ *Литвиненко Г., Хоменко Б.* Музей М. М. Коцюбинського у Вінниці: Путівник. – Одеса: Маяк, 1989. – 62 с.

⁵⁵⁹ *Ке'ятковська Л., Єременко Н., Запірченко Л., Циганюк В.* Музей-садиба Михайла Коцюбинського: БАТ "Віноблдрукарня", 1997. – 12 с.

⁵⁶⁰ *Герасименко В. И.* Усадьба Н. И. Пирогова "Вишня": Краткий исторический очерк. – Вінниця, 1960. – 35 с.

⁵⁶¹ *Собчук Г., Кланца П., Кланца О.* Національний музей-садиба М. І. Пирогова. – Вінниця, 2004. – 60 с.

⁵⁶² *Давидюк А. Т.* Музей-садиба М. І. Пирогова – культурно-освітній центр медичного виховання на Поділлі // Культура Поділля: історія і сучасність. – Хмельницький, 1993. – С. 232.

⁵⁶³ *Дробчак Г. Ю., Підласко Т. В.* Три музеї одного села: Путівник. – Одеса: Маяк, 1970. – 68 с.

⁵⁶⁴ *Голяченко О. М.* Музей Д. К. Заболотного: Путівник. – Одеса: Маяк, 1983. – 56 с.

⁵⁶⁵ *Караєвський С.* "Бібліотека майбутнього" вже є у Вінниці // Вінницькі відомості. – 2001. – 22 серпня. – С. 15.

⁵⁶⁶ *Давиденко В. В.* Монастир / 2-е вид., доп. – Вінниця: ДП "Державна картографічна фабрика", 2006. – 272 с.

⁵⁶⁷ *Брендуляк В.* Вічна слава Буші // Подолія. – 2001. – 17 січня.

⁵⁶⁸ *Шевчук Ф. Х.* Де храм душі стоїть в руїнах: Краєзнавчий нарис про Бершадський Спасо-Преображенський чоловічий монастир // За Батьківщину (м. Вінниця). – 2000. – 11 лютого.

⁵⁶⁹ *Роговий О. І.* Липовецький собор: силует на тлі епох: Буклет. – Липовець, 1999. – 11 с.

⁵⁷⁰ *Кондратенко М. Р.* Церква св. Миколи у м. Вінниці // Вінницькі вісті. – 1943. – 7 січня.

⁵⁷¹ *Ткаченко Н.* Перлина Нової Греблі, або Сказання про Михайлівську церкву // Прапор Перемоги (м. Калинівка). – 2001. – 22 вересня.

⁵⁷² Поділля: Історико-етнографічне дослідження / Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. Є та ін. – К.: Видавництво Незалежного культурного центру "Доля", 1994. – 500 с.

⁵⁷³ Українська родина: Родинний і громадський побут / Упорядник Л. Орел. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2000. – 424 с.

⁵⁷⁴ Українська минушина: Ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. – К.: Либідь, 1993. – 256 с.

⁵⁷⁵ Народа культура Поділля в контексті національного виховання: Збірник наукових праць / Ред. кол.: Н. Л. Іваницька та ін.; Відповід. редактор Л. С. Мельничук. – Вінниця, 2004. – 400 с.

⁵⁷⁶ Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: Науковий збірник / Ред. колегія: Л. В. Баженов (відповід. ред.), І. С. Винокур, О. М. Завальнюк, М. Г. Кукурудзяк. – Кам'янець-Подільський, 1992. – 252 с.

⁵⁷⁷ Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження / За науковою редакцією В. А. Косаківського. – Вип. 1. – Вінниця, 2005. – 147 с.

⁵⁷⁸ Сучасна українська етнополітика і основні напрями розвитку національно-культурних об'єднань на Вінниччині: Матеріали обласної конференції представників об'єднань національних меншин Вінниччини. – Вінниця, 1993. – 38 с.

⁵⁷⁹ Етнографія Поділля: Тези доповідей наукової конференції (червень, 1992) / Ред. кол.: Загнітко Д. М., Кароева Л. Р., Косаківський В. А., Шпильова Л. М., Яворська О. Г. – Вінниця, 1992. – Ч. 1. – 70 с.; Ч. 2. – 88 с.

⁵⁸⁰ Александрович Ю. С. Материалы по этнографии Подолии // Известия. – 1922. – 20, 22 декабря.

⁵⁸¹ Симашкевич М. В. Историко-географический и этнографический очерк Подолии. – Каменец-Подольский, 1875. – Ч. I; 1876. – Ч. II – III.

⁵⁸² Грушевский М. С. Этнографические данные о Барской околичной шляхте до конца XVII в. // Чтения исторического общества Нестора-летописца. – К., 1892. – Т. VI.

⁵⁸³ Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. – К.: Оберіг, 1991. – Т. 1. – 455 с.; - Т. 2. – 448 с.

⁵⁸⁴ Килимник С. І. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – К.: Обереги, 1994. – Кн. 1 (Т. 1: Зимовий цикл, Т. 2: Весняний цикл). – 400 с.; - Кн. 2 (Т. 3: Весняний цикл, Т. 4: Літній цикл). – 528 с.

⁵⁸⁵ Скуратівський В. Т. Місяцелік: Український народний календар. – К.: Мистецтво, 1992. – 208 с.

⁵⁸⁶ Скуратівський В. Т. Дідух: свята українського народу. – К.: Освіта, 1995. – 272 с.

⁵⁸⁷ Скуратівський В. Т. Вінець. – К.: Видавництво УСГА, 1994. – 240 с.

⁵⁸⁸ Чубинський П. П. Мудрість віків: Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського. – У 2 кн. – К.: Мистецтво, 1995. – Кн. 1. – 224 с.; Кн. 2. – 224 с.

⁵⁸⁹ Данильченко І. Етнографические сведения о Подольской губернии. – Вип. 1: Народные юридические обычаи и народные верования, суеверия и предрассудки. – Каменец-Подольский, 1869. – 56 с.

⁵⁹⁰ Зарембский А. Народное искусство подольских украинцев. – М., 1928.

⁵⁹¹ Шайковский К. Быт подолян. – К., 1859. – Вип. 1. – 71 с.; - Вип. 2. – 74 с.

⁵⁹² Боплан Г. Л. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К.: Наукова думка, 1990. – 256 с.

⁵⁹³ Долинский С. Этнографические заметки, собранные в м. Загниткове Ольгопольского уезда // Подольские епархиальные ведомости. – 1885. - № 36; - 1887. - №№ 40 – 43.

⁵⁹⁴ Каминский В. С. Этнографические материалы, записанные в с. Будках Винницкого уезда Подольской губернии // Киевская старина. – Т. 92. – С. 20 – 31.

⁵⁹⁵ Зінченко Л. П. Залишки язичництва в деяких християнських святах і обрядах подолян // Народна культура Поділля в контексті національного виховання... – С. 156 – 162.

⁵⁹⁶ Косаківський В. А. 3 історії етнологічного дослідження Поділля // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження... – С. 6 – 12.

⁵⁹⁷ Теорун С. О. Практична етнологія для ділових людей. – Вінниця: Книга-Вера, 2005. – 216 с.

⁵⁹⁸ Євшан-зілля: Легенди та перекази Поділля / Зібрав та впорядкував П. Медведик. – Львів: Червона калина, 1992. – 288 с.

⁵⁹⁹ *Слободянюк М. В.* Міфологічні образи весни в піснях і обрядах східних слов'ян [Кандидатська дисертація, 1948].

⁶⁰⁰ *Зінченко Л. П.* Народна демонологія подолян / Навч. посібник для вузів. – Вінниця, 2002. – 112 с.

⁶⁰¹ *Зінько О. В.* Подільські народні вірування та повір'я // Тези доповідей XVI Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997. – С. 78, 79.

⁶⁰² *Широцкий К. В.* Народные поверья в будних днях недели и празднование этих дней простым народом // Православная Подолия. – 1910. - № 38. – С. 841 – 849; – № 39. – С. 857 – 860.

⁶⁰³ *Завальнюк К.* Замовте, бабцю, на любов і гроші! // Вінницькі відомості. – 2001. – 31 травня. – С. 16.

⁶⁰⁴ *Боржковский В. В.* «Парубоцтво» как особая группа в малорусском сельском обществе // Киевская старина. – 1887. – Т. 18. – С. 765 – 776.

⁶⁰⁵ *Венгерженовский С. А.* Языческий обычай в Брацлавщине «гонити шуляка» // Киевская старина. – 1895. – Т. 50. – С. 282 – 323.

⁶⁰⁶ *Широцкий К. В.* Подільські колядки та щедрівки (їх історичний розвиток і смисл) / Передрук з журналу “Православная Подолия” за 1908 рік. – Хотин, 1991. – 32 с.

⁶⁰⁷ *Широцкий К. В.* Обычай освящения трав в день 1-го августа // Православная Подолия. – 1907. - № 31. – С. 637 – 676.

⁶⁰⁸ *Якименко Н. Д.* Елементи спільної зимової календарної обрядовості українців та болгар (на матеріалах експедиційних спостережень в с. Червона Гребля Вінницької області) // Болгаристика в системі суспільних наук: Друга міжнародна конференція з болгаристики. “Дріновські читання”. – Харків, 1991. – С. 149, 150.

⁶⁰⁹ *Гадомський В.* Родинна обрядовість у с. Заливанщина Калинівського району на Вінниччині // Народна культура Поділля в контексті національного виховання... – С. 107 – 115.

⁶¹⁰ *Гоцуляк М.* Щедрий вечір // Камертон-ікс. – 1993. – 22 січня.

⁶¹¹ *Руденко М. О.* Новоріччя стелить щастя // Вінницька правда. – 1963. – 24 березня.

⁶¹² *Руденко М. О.* Новорічні щедрювання // Народна творчість та етнографія. – 1964. - № 6. – С. 107 – 108.

⁶¹³ *Руденко М. О.* Свято весни у с. Слободі-Яришівській: Сценарій // Народна творчість та етнографія. – 1965. - № 5. – С. 62 – 68.

⁶¹⁴ *Творун С. О.* Весняні аграрні звичаї і обряди українців Поділля // Народна творчість і етнографія. – 1991. - № 3. – С. 29 – 34.

⁶¹⁵ *Петрук К.* Ой, там на Купала // Прапор Перемоги (м. Калинівка). – 1993. – 10 липня.

⁶¹⁶ *Сорока В.* Стелися рушником дорога // Подільська зоря (м. Вінниця). – 1993. – 19 травня.

⁶¹⁷ *Бежнар Ф. І.* У Вороновицю свято завітало // Сільський час (м. Київ). – 1998. – 23 жовтня.

⁶¹⁸ *Творун С. О.* Обрядові хліби Вінниччини. – Вінниця, 2002. – 40 с.

⁶¹⁹ *Творун С. О.* Стінянські “колачі” (за матеріалами фольклорно-етнографічної експедиції в село Стіна Томашпільського району Вінницької області) // Народна творчість та етнографія. – 2001. - № 4. – С. 109 – 115.

⁶²⁰ *Руденко М. О.* Засвітілася зорина – народилася дитина // Слово Придністров'я (м. Могилів-Подільський). – 1993. – 15 червня.

- ⁶²¹ Руданський С. В. Подольське весілля. – Ялта, 1861. – 61 с.
- ⁶²² Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні (історико-етнографічне дослідження). – К.: Наукова думка, 1988. – 202 с.
- ⁶²³ Руденко М. О. Сплітайся, весільний віночку // Вінницька правда. – 1966. – 10 грудня.
- ⁶²⁴ Руденко М. О. Весілля у нашому Придністров'ї. Позбираємо золоті зерна // Слово Придністров'я (м. Могилів-Подільський). – 1993. – 21 січня.
- ⁶²⁵ Руденко М. О. Мати дочку рядила // Камертон-ікс. – 1993. – 12 лютого. – С. 9.
- ⁶²⁶ Шахова Ю. Весілля у Брацлаві на Вінниччині // Народна культура Поділля в контексті національного виховання... – С. 120 – 126.
- ⁶²⁷ Тисячна Т. Весілля в с. Гордіївка Тростянецького району на Вінниччині: минуле і сучасність // Там само. – С. 126 – 129.
- ⁶²⁸ Танцюра Г. Весілля в селі Зятківцях / Упоряд., ред. М. К. Дмитренко, Л. О. Ефремова. – К.: Редакція часопису "Народознавство", 1998. – 404 с.
- ⁶²⁹ Косаківський В. А. Весілля в с. Хоменках Шаргородського району (XX ст.) // Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 1993. – С. 373 – 377.
- ⁶³⁰ Косаківський В. А. Весілля в Чечельнику // Камертон-ікс. – 1992. – 8 жовтня. - № 4. – С. 10.
- ⁶³¹ Борисенко В. К. Весільна обрядовість поляків в с. Тарабанівці на Вінниччині // Народна творчість та етнографія. – 1971. - № 3.
- ⁶³² Юкальчук М. І. Традиційні головні убори подільських українців та їх роль у весільній обрядовості (XIX – XX ст.) // Подільська старовина: Збірник наукових праць Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 1998. – С. 130.
- ⁶³³ Черняк Н. Покривання молодої у весільному обряді с. Слободище Іллінецького району на Вінниччині // Народна культура Поділля в контексті національного виховання... – С. 115 – 120.
- ⁶³⁴ Свидзинский В. Ю. Ткачество на Подолье // Кустарные промыслы Подолья. – К., 1916.
- ⁶³⁵ Свидзинский В. Ю. О ковровом ткачестве в Подольской губернии // Экономическая жизнь Подолья. – 1915. - № 4.
- ⁶³⁶ Титаренко В. Мовою бушанських килимів // Поділля. – 2001. – 15 травня.
- ⁶³⁷ Косаківський В. А. Ткацтво та вишивка в с. Курава наприкінці XIX – першій половині XX ст. // Музей і Поділля: Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 74 – 76 (у співавтор.).
- ⁶³⁸ Новак О. Ткацтво та килимарство в с. Вільшанка Крижопільського району на Вінниччині // Народна культура Поділля в контексті національного виховання... – С. 239 – 242.
- ⁶³⁹ Косаківський В. А. Килими Поділля – унікальна частина українських килимів // Український килим: генеза, іконографія, стилістика. – К., 1998. – С. 35.
- ⁶⁴⁰ Зінко О. В. Подільський народний костюм // Тези доповідей і повідомлення 17-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997. – С. 75, 76.
- ⁶⁴¹ Марченко Т. Народний одяг с. Кожанка (Оратівський район Вінницької області) // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження... – С. 51, 52.
- ⁶⁴² Борисенко В. К. Деякі особливості народного одягу поляків Поділля (кінець XIX – початок XX ст.) // Народна творчість та етнографія. – 1973. - № 2. – С. 55 – 59.
- ⁶⁴³ Булгакова Л. П. Типи жіночих сорочок подільсько-поліського пограниччя (кінець XIX – 30-і роки XX ст.) // Тези доповідей XII-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1993. – С. 77, 78.

⁶⁴⁴ *Булгакова Л. П.* Класифікація вишивок Поділля // Тези доповідей X-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1993. – С. 77, 78.

⁶⁴⁵ *Александрович Ю. С.* Об исследовании местного стильного вишивального орнамента в Винницком уезде Подольской губернии // Экономическая жизнь Подолии. – 1917. - № 2. – С. 19 – 24.

⁶⁴⁶ *Вінник С.* Вишивка в с. Клембівці (Ямпільський район Вінницької області) // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження... - С. 53 – 58.

⁶⁴⁷ *Білозерова Л. О.* Вишивальниці з Клембівки. – Одеса: Маяк, 1970.

⁶⁴⁸ *Панчук Ф.* Розвиток вишивки на сучасному етапі // Народна культура Поділля в контексті національного виховання... – С. 244, 245.

⁶⁴⁹ *Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. Є.* Художні тканини, в'язання і мереживо // Декоративно-прикладне мистецтво. – Львів, 1993. – Ч. 2. – Розд. 1. – С. 109.

⁶⁵⁰ *Косаківський В. А.* Писанки Поділля // Подільська старовина: Науковий збірник... – Вінниця, 2003. – С. 166 – 173.

⁶⁵¹ *Пірус Т., Пірус К.* Архаїчна символіка писанок с. Гушчинці Калинівського району Вінницької області // Народна культура Поділля в контексті національного виховання... – С. 214 – 218.

⁶⁵² *Пірус Т. П.* Подільські писанки // Подолія. – 2001. – 10 квітня.

⁶⁵³ *Ліпська А. В.* Сакральне мистецтво українців Поділля // V Гончарівські читання. – К., 1998. – С. 64.

⁶⁵⁴ *Ліпська А. В.* Ікони Поділля // Незасіяне поле заростає бур'янами: Історія, проблеми і перспективи духовної культури на Поділлі / Упорядник Л. Дідур. – Вінниця: ТІТТУР, 2001. – С. 11 – 15.

⁶⁵⁵ *Самарин Ю.* Подольские гончары. – М., 1929.

⁶⁵⁶ *Січинський В. Ю.* Подільське гончарство // Нова хата (м. Львів). – 1937. - № 4. – С. 5, 6.

⁶⁵⁷ *Мельничук Л. С.* Гончарство Поділля XIX – початку XX ст.: історіографія проблеми // Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині: історія і сучасність: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С. 83 – 96.

⁶⁵⁸ *Мельничук Л. С.* Гончарство Східного Поділля. Минуле й сьогодні // Україна на межі тисячоліть: етнос, нація, культура: Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 2002.

⁶⁵⁹ *Мельничук Л. С.* З історії Бубнівського гончарного промислу // Бубнівська кераміка – 95: Матеріали Всеукраїнського симпозиуму-практикуму з народного господарства. – К., 1995. – С. 2 – 8.

⁶⁶⁰ *Мельничук Л., Мельничук І., Вдовцов М.* Бубнівська кераміка. – Бубнівка, 1999. – 81 с.

⁶⁶¹ *Петрусенко Р.* Художні особливості розписів кераміки Бара XIX – поч. XX ст. // Подільська старовина: Збірник наукових праць / За ред. В. А. Косаківського. – Вінниця, 1993. – С. 409 – 419.

⁶⁶² *Гудак В. А.* Творчість гончарів м. Бара // Кн.: Українське мистецтвознавство. – К., 1974. – Вип. 6. – С. 146 – 150.

⁶⁶³ *Гудак В. А.* Керамічна веселка Поділля // Кн. Наука і культура України. – К., 1973. – С. 406 – 409.

⁶⁶⁴ *Гудак В. А.* Про кераміку Вінницької області // Зб.: Високе призначення радянського мистецтва. – Львів: Вища школа, 1975. – С. 120 – 131.

⁶⁶⁵ *Гудак В. А.* Символіка в орнаменті народної кераміки Вінниччини // Зб.: Громадське покликання митця. – Львів: Вища школа, 1977. – С. 26 – 36.

- ⁶⁶⁶ *Гудак В. А.* Розета як тип орнаментальних композицій у мисникарстві Поділля // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 40 – 45.
- ⁶⁶⁷ *Ткачук А.* Гончарство та гончарі в с. Польове Барського району на Вінниччині // Народна культура Поділля в контексті національного виховання... - С. 237 – 239.
- ⁶⁶⁸ *Строкач О.* Кришинецьке гончарство: сучасний стан промислу // Там само. – С. 235 – 237.
- ⁶⁶⁹ *Лиса Л. С., Лисий А. К.* Розвиток кустарних промислів Поділля на початку ХХ ст. // Проблеми етнографії Поділля: Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1986. – С. 121, 122.
- ⁶⁷⁰ *Віхренко О.* Ремесла і промисли с. Баланівка Бершадського району Вінницької області // Народна культура Поділля в контексті національного виховання... - С. 218 – 221.
- ⁶⁷¹ *Александрович Ю. С.* Каменотесы-кустари и ремесленники Подольской губернии // Кустарные промыслы Подолии. – К., 1916. – С. 465 – 501.
- ⁶⁷² *Коваль О.* З історії обробітку каменю в м. Гнівані // Етнографія Поділля. – Ч. 2. – С. 80 – 95.
- ⁶⁷³ *Забашта Р. В.* Каменярське мистецтво Поділля (сучасний стан і проблеми відродження) // Тези доповідей науково-практичної конференції "Реставрація, консервація, атрибуція пам'яток мистецтва на Україні". – Кам'янець-Подільський, 1989. – С. 112 – 114.
- ⁶⁷⁴ *Александрович Ю. С.* Опыт воссоздания истории древодельных промыслов Подольской губернии // Экономическая жизнь Подолии. – 1917. - № 5. – С. 18 – 26.
- ⁶⁷⁵ *Фалатюк І.* Ковальство та виготовлення возів в с. Жигалівка Калинівського району на Вінниччині // Народна культура Поділля в контексті національного виховання... - С. 246, 247.
- ⁶⁷⁶ *Григор'єва С.* Рогові гребінці із смт Браїлова (Жмеринський район Вінницької області) // Матеріали до етнографії Поділля: польові дослідження... - С. 60, 61.
- ⁶⁷⁷ *Заграй Н.* "Уміти вінок вити – уміти життя любити" // Там само. – С. 63, 64.
- ⁶⁷⁸ *Народні майстри Вінниччини: Короткий довідник / Ф. Панчук, В. Сторожук, Т. Цвігун та ін. – Вінниця, 2003.*
- ⁶⁷⁹ *Страшний В.* Мелодія лози лугової // Вінниччина. – 2001. – 29 травня.
- ⁶⁸⁰ *Козак І.* Мистецтво Володимира Карпуші // Вінниччина. – 2001. – 27 червня.
- ⁶⁸¹ *Касіяненко Г.* Сопілки народжуються в Баланівці // Вінниччина. – 2001. – 30 травня.
- ⁶⁸² *Марчук Т.* Диво на металі // Вінницька газета. – 2001. – 11 жовтня.
- ⁶⁸³ *Чумак В.* Майстри із діда-прадіда // Подоля. – 2001. – 21 жовтня.
- ⁶⁸⁴ *Уразовська Л.* Таємниці майстра: працював між ударами серця // Вінницькі відомості. – 2001. – 19 вересня. – С. 15.
- ⁶⁸⁵ *Фарафон Л.* Вчилась у братів Герасименків // Подоля. – 2001. – 17 січня.
- ⁶⁸⁶ *Павлуцкий Г.* Древнее деревянное зодчество в Юго-Западном крае. – К., 1905. – 31 с.
- ⁶⁸⁷ *Сас П. М.* Нові елементи в замковому будівництві на Брацлавщині // Тези доповідей V Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1987. – С. 38 – 40.
- ⁶⁸⁸ *Косміна Т. В.* Сільське житло Поділля: Кінець ХІХ – початок ХХ ст.: Історико-етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 1980. – 192 с.

- ⁶⁸⁹ *Бируля О. К.* Архітектурна історія Вінниці / Передмова О. Тарнопольського. – Вінниця, 1930. – 68 с.
- ⁶⁹⁰ *Денисова Л.* Архітектурна спадщина Вінниччини // *Вінницька правда*. – 1989. – 22 січня.
- ⁶⁹¹ *Денисова Л.* Перлина української архітектури // *Подільський телеграф*. – 2001. – 11, 18 жовтня.
- ⁶⁹² *Гречанієвська П.* Типові риси народної православної архітектури Поділля XVII – XVIII ст. у контексті художнього розвитку європейської культури // *Народна культура Поділля в контексті національного виховання...* – С. 176 – 180.
- ⁶⁹³ *Кириков О. І.* Церковна архітектура Поділля // *Тези доповідей XI Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1992. – С. 42, 43.
- ⁶⁹⁴ *Ситник С.* Свято-Михайлівський собор смт Чечельника // *Народна культура Поділля в контексті національного виховання...* – С. 205 – 209.
- ⁶⁹⁵ *Мазуренко Н.* Народна архітектура в Бершаді // *Там само*. – С. 181 – 187.
- ⁶⁹⁶ *Фізонова О.* Архітектура с. Іванів Калинівського району Вінницької області // *Там само*. – С. 187 – 191.
- ⁶⁹⁷ *Баландюк Т.* Народна архітектура с. Левківці (Тульчинський район Вінницької області) // *Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження...* – С. 23 – 25.
- ⁶⁹⁸ *Єнакієва І.* Народна архітектура с. Дяківці (Літинський район Вінницької області) // *Там само*. – С. 30 – 32.
- ⁶⁹⁹ *Ільїнський В. М.* До питання українського герботворення періоду Речі Посполитої // *Поляки на Хмельниччині: Погляд крізь віки: Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції (23 – 24 червня 1999 р.)*. – Хмельницький: Поділля. – С. 430 – 432.
- ⁷⁰⁰ *Винклер П. П.* Гербы городов, областей и посадов Российской империи, внесенные в Полное Собрание законов с 1649 по 1900 год. – М., 1990. – 224 с. [Репринт. вид. 1899 р.].
- ⁷⁰¹ *Соболева Н.* Российская городская и областная геральдика XVIII – XIX вв. – М., 1981.
- ⁷⁰² *Лукомский В., Модзалевский В.* Малороссийский гербовик. – СПб., 1914.
- ⁷⁰³ *Рум'янцева В.* Історія, карбована в гербах. – К., 1987.
- ⁷⁰⁴ *Сварник І.* Маловідомі джерела з української геральдики // *Тези доповідей X-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1991. – С. 65.
- ⁷⁰⁵ *Савчук Ю., Легун Ю.* Сучасна міська геральдика Вінниччини // *III наукова геральдична конференція*. – Львів, 1993. – С. 65 – 67.
- ⁷⁰⁶ *Савчук Ю. К.* Міська геральдика Поділля. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 1995. – 144 с.
- ⁷⁰⁷ *Савчук Ю.* Стародавній герб міста Вінниці // *Хочу все знати*. – 1992. – 22 квітня.
- ⁷⁰⁸ *Барладин І.* Герб нашого міста // *Червоний промінь* (м. Бар). – 1990. – 14 липня.
- ⁷⁰⁹ *Андрущенко В.* У селі – свої гімн, герб і прапор // *Вінниччина*. – 2001. – 17 липня.
- ⁷¹⁰ *Легун Ю. В.* Генеалогія селян Подільської губернії: джерела. – Вінниця: О. Власюк, 2005. – 516 с.
- ⁷¹¹ *Легун Ю. В.* Ревізійні переписи кінця XVIII – середини XIX ст. як джерело інформації щодо генеалогії селянських родин Подільської губернії // *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. – К., 2003. – Число 10. – Ч. 1. – С. 169 – 184.

⁷¹² *Легун Ю. В.* Джерела з селянської генеалогії кінця XVIII – початку XX ст. (на прикладі мікропопуляції з Ольгопільського повіту Подільської губернії) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2003. – С. 219 – 223.

⁷¹³ *Легун Ю. В.* Генеалогічне значення джерел церковного походження (Подільська губернія 1795 – 1917 років) // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Історія. – К., 2005. – Вип. 80. – С. 29 – 32.

⁷¹⁴ *Назаренко Є.* Леон Бялковський про генеалогію польської шляхти // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки... – С. 47 – 49.

⁷¹⁵ *Лисенко С. М.* “Вінницько-Могилівська” лінія роду Незабитовських (сер. XVII – XX ст.): шлях від Польської Чиншової шляхти до українського селянства // Там само. – С. 551 – 555.

⁷¹⁶ *Соловей В.* Рід Морозових з с. Роздолівка Мурованокуріловецького району на Вінниччині // Народна культура Поділля в контексті національного виховання. – С. 73 – 79.

⁷¹⁷ *Яропуд В. М.* Історія мого роду. – Вінниця: О. Власюк, 2004. – 176 с.

⁷¹⁸ *Кокряцький С.* Селянського родоводу // Вінницька правда. – 1987. – 1 жовтня.

⁷¹⁹ *Вовкодав В.* Генеалогічне дерево мого роду // Народна культура Поділля в контексті національного виховання... – С. 69 – 73.

⁷²⁰ *Войнарович А.* Міцний родовід – міцна держава // Вінниччина. – 2001. – 28 серпня.

⁷²¹ *Зінченко Л.* Сторінки фольклористики Поділля // Народна культура Поділля в контексті національного виховання... – С. 13 – 18.

⁷²² *Зінченко Л. П.* Фольклористи і етнографи Поділля // Проблеми етнографії Поділля: Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1986. – С. 162.

⁷²³ *Сис Т. А.* Історія Поділля в усній народній творчості // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля... – С. 73, 74.

⁷²⁴ *Пилипак М.* Фольклор Поділля // Матеріали до етнології Поділля... – С. 14, 15.

⁷²⁵ *Цвігун Т.* З фольклорного напившись джерела // Там само. – С. 12 – 14.

⁷²⁶ *Кирчів Р.* Український фольклор у польській літературі (період романтизму). – К., 1971.

⁷²⁷ *Борщевський В. М.* Дорогоцінні самоцвіти: Народна творчість трудящих Вінниччини // Народна творчість та етнографія. – 1969. - № 4. – С. 82 – 86.

⁷²⁸ *Іванов В. Ф.* Старовинний наспів на Поділлі у XVIII ст. // VII Подільська історико-краєзнавча конференція. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 49 – 51.

⁷²⁹ *Завальнюк А. Ф.* Народнопісенні діалекти Поділля // Збірник матеріалів Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997.

⁷³⁰ *Завальнюк А. Ф.* Деякі риси східнослов'янської спільності в українських піснях літнього сонцестояння // Музика. – 1982. - № 1.

⁷³¹ *Боржковский В. В.* Лирники (на Подолии) // Киевская старина. – 1888. – Т. 26. – Сентябрь. – С. 653 – 708.

⁷³² *Трембіцький А.* Лірницькі пісні та лірники Поділля // Народна творчість та етнографія. – 2003. - № 4. – С. 75 – 85.

⁷³³ *Хоменко Б. В.* Марко Вовчок на ниві фольклористики // Народна творчість та етнографія. – 1976. - № 6. – С. 59 – 66.

⁷³⁴ *Шумада Н. С.* Степан Руданський і фольклор Поділля // Народні пісні в записах Степана Руданського. – К., 1972. – С. – 5 – 19.

⁷³⁵ *Горлата Н.* Образ брацлавського полковника Д. Нечая в українських народних піснях // Народна культура Поділля в контексті національного виховання... - С. 31 – 34.

⁷³⁶ *Герасименко В. Я.* Кармалюк в українській народній пісні // Записки Кам'янець-Подільського при УАН товариства. – Серія: Історико-філологічна. – Одеса; Кам'янець-Подільський, 1926.

⁷³⁷ *Білінський М. І.* Пісні і оповідання про Кармалюка і галицьких опришків (рукопис). – Вінниця, 1924.

⁷³⁸ *Маховська С.* Про розважальні пісні Поділля // Народна творчість та етнографія. – 2003. - № 5 – 6. – С. 104 – 110.

⁷³⁹ *Танцюра Г. Т.* Записки збирача фольклору. – К., 1958. – 100 с.

⁷⁴⁰ *Танцюра Г. Т.* Жіноча доля в народних піснях. – К., 1930.

⁷⁴¹ *Дмитренко М.* Фольклористично-етнографічна діяльність Г. Т. Танцюри // Етнографія Поділля... - Ч. 2. – С. 20 – 23.

⁷⁴² *Пальонний В. І.* Подільський фольклор та його збирач і дослідник Гнат Трохимович Танцюра // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 7. – Вінниця, 2004. – С. 104 – 107.

⁷⁴³ *Берека В. Є.* Краєзнавчий доробок А. І. Димінського // Краєзнавство. – 2003. - № 1 – 4.

⁷⁴⁴ *Гальчак С. Д.* Усе життя – з піснею // Земля над Россю. – Вінниця, 1995. – С. 46 – 56.

⁷⁴⁵ *Подільський Е. П.* Жниця лану пісенного // Колос. – 1993. – 15 вересня.

⁷⁴⁶ *Подільський Е. П.* Берегиня народного скарбу // Камертон-ікс. – 1994. – 29 грудня.

⁷⁴⁷ *Гальчак С. Д.* А почалося з фольклору // Земля над Россю. – С. 26 – 28.

⁷⁴⁸ *Хоменко Б., Хоменко К.* Світовий романс поета з Поділля // Кн.: Степан Руданський. Повій, вітре, на Україну: Переклади мовами народів світу / Упоряд.: Б. В. Хоменко, К. Д. Хоменко; Передм. І. Дзюби. – К.: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 2003. – С. 11.

⁷⁴⁹ *Драгоманов М., Антонович В.* Исторические песни малорусского народа. – К., 1874 – 1875. – Т. 1 – 2.

⁷⁵⁰ *Руданский С. В.* Народные малороссийские песни, собранные в Подольской губернии С. В. Р. – Каменец-Подольский, 1852. – Т. 1 – 2.

⁷⁵¹ Пісні Явдохи Зуїхи (записав Гнат Танцюра). – К.: Наукова думка, 1965. – 810 с.

⁷⁵² *Шалак О.* Українські народні пісні, записані А. Димінським на Поділлі // Подільська старовина. – Вінниця, 1993. – С. 389 – 395.

⁷⁵³ Народні пісні у записах Марка Вовчка: Двісті українських пісень / Упоряд. О. І. Дей. – К.: Музична Україна, 1979. – 215 с.

⁷⁵⁴ *Свідзінський В. Ю.* Народні українські пісні про останню світову війну // Освіта. – Кам'янець-Подільський, 1919. - № 3.

⁷⁵⁵ Українські народні пісні в записах Софії Тобілевич / Упоряд. Г. К. Сидоренко, О. К. Хмільська. – Т. 1. – 1964; - Т. 2. – 1965; - Т. 3. – 1967.

⁷⁵⁶ *Пчілка Олена (Косач О. П.).* Українські народні пісні останнього часу. (Записи 20-х років на Вінниччині). – К., 1925. – Кн. 1. – С. 41 – 49.

⁷⁵⁷ *Іванова Л. О.* Подільські пісні у записах М. Д. Леонтовича // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 83, 84.

⁷⁵⁸ Народні пісні з-над Дністра в записах Євгенії Ярошинської. – К.: Музична Україна, 1972. – 323 с.

⁷⁵⁹ *Стельмах М. П.* Жартівливі пісні. – К., 1963. – 219 с. (упорядник).

- ⁷⁶⁰ Українські народні пісні в записах М. Стельмаха / Упоряд. В. М. Скрипка. – К., 1969. – 118 с.
- ⁷⁶¹ *Присяжнюк Н. А.* Пісні Поділля (запис Насті Присяжнюк в селі Погребиче. 1920 – 1970 рр.). – К.: Наукова думка, 1996.
- ⁷⁶² Танцювальні пісні / Упоряд. О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. – К.: Наукова думка, 1970. – 802 с.
- ⁷⁶³ Чумацькі пісні / Упоряд. О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук, А. І. Іваницький. – К.: Наукова думка, 1976. – 542 с.
- ⁷⁶⁴ Пісні з Поділля: Українські народні пісні / Фольклорні записи та упорядкування М. О. Яковчука. – К.: Музична Україна, 1989. – 184 с.
- ⁷⁶⁵ Край Подолії прекрасний: Пісні / Ред. Б. В. Хоменко. – Вінниця, 1961. – 98 с.
- ⁷⁶⁶ *Коломицева М.* “Повій, вітре, на Вкраїну” Степана Руданського як феномен світової культури // Народна культура Поділля в контексті національного виховання... – С. 21 – 25.
- ⁷⁶⁷ *Барабан В.* Пісня вела вперед // Вінницька правда. – 1987. – 11 грудня.
- ⁷⁶⁸ *Цимбал О.* Пісенна творчість с. Вахнівка Липовецького району // Народна культура Поділля в контексті національного виховання... – С. 44 – 50.
- ⁷⁶⁹ *Кондратюк Т.* Пісенний фольклор с. Олександрівка (Жмеринський район Вінницької області) // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження... – С. 117, 118.
- ⁷⁷⁰ *Косаківський В., Косаківська Є.* Пісенний фольклор с. Лопатинці (Шаргородський район Вінницької області) // Там само. – С. 119, 120.
- ⁷⁷¹ *Пиндик І.* Пісенний фольклор с. Байківка (Калинівський район Вінницької області) // Там само. – С. 126 – 128.
- ⁷⁷² *Савченко О.* Пісенний фольклор сіл Вовчок та Коржівка (Немирівський район Вінницької області) // Там само. – С. 132 – 134.
- ⁷⁷³ *Коцюр Л.* Пісенний фольклор м. Хмільника // Там само. – С. 120, 121.
- ⁷⁷⁴ *Іванов В. Ф.* Подільські ногописи XVIII ст. // Проблеми етнографії Поділля: Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 191, 192.
- ⁷⁷⁵ *Пальонний В. І.* Весільні інструментальні капели Поділля (Придністров'я) // Наукові записки. Педагогіка і психологія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 8. – Вінниця, 2003. – С. 100 – 103.
- ⁷⁷⁶ *Плахотнюк С. С.* Розвиток сільської художньої самодіяльності на Поділлі в роки перших п'ятирічок // Проблеми етнографії Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1996.
- ⁷⁷⁷ *Гордійчук М. М. М. Д. Леонтович* (Життя і творчість). – К., 1960.
- ⁷⁷⁸ *Прушківська Н. М.* Леонтович – подільський майстер хорової мініатюри // Тези доповідей і повідомлень XIX-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1999. – С. 75, 76.
- ⁷⁷⁹ *Іванов В. Ф.* Леонтович і музичний фольклор Поділля // Народна творчість та етнографія. – 1977. - № 6.
- ⁷⁸⁰ *Іванов В. Ф.* Микола Леонтович (Спогади, листи, матеріали). – К.: Музична Україна, 1982. – 236 с.
- ⁷⁸¹ *Іванова Л. О. М. Д. Леонтович.* Практичний курс навчання співу у середніх школах України. – К.: Музична Україна, 1989. – 134 с.
- ⁷⁸² *Цвігун Т. О.* Наш славний земляк: До 150-річчя від дня народження П. Ніщинського. – Вінниця: ОНЦТ, 1982. – С. 108.
- ⁷⁸³ *Цвігун Т. О.* Співець Подільського краю: До 90-річчя від дня народження Р. Скалецького. – Вінниця: ОНЦТ, 1989. – С. 1 – 8.

- ⁷⁸⁴ *Барабан В. М.* Пісенний вінок Родіона Скалецького // Камертон-ікс. – 1994. – 28 листопада.
- ⁷⁸⁵ Надбужанський спів: Збірник творів самодіяльних композиторів Вінниччини. – Вінниця: БІКОМ, 1996. – 112 с.
- ⁷⁸⁶ *Гальчак С. Д.* Король гітари // Земля над Россю. – С. 66 – 71.
- ⁷⁸⁷ *Гальчак С. Д.* Диригент заслуженої капели // Там само. – С. 74 – 79.
- ⁷⁸⁸ *Гальчак С. Д.* Подільський соловейко // Там само. – С. 81 – 83.
- ⁷⁸⁹ *Бежнар Ф. І.* Подільський кобзар // Подільська зоря. – 1990. – 1 травня.
- ⁷⁹⁰ *Каченюк Д.* Подільський кобзар з Вороновиці Володимир Перепелюк // Народна культура Поділля в контексті національного виховання... – С. 67 – 69.
- ⁷⁹¹ *Волошенюк Г.* Моя Батьківщина – для доньки і сина // Подолія. – 2001. – 24 серпня.
- ⁷⁹² *Сингаївський М.* Качківка – джерело пісенне // Ямпільські вісті. – 2001. – 21 листопада.
- ⁷⁹³ *Марчук Т.* Палко закоханий у пісню // Вінницька газета. – 2001. – 20 березня.
- ⁷⁹⁴ *Пічкур Д.* Лицар пісні // Вінниччина. – 2001. – 1 січня.
- ⁷⁹⁵ *Мельник В.* Дивоцвіт його душі // Панорама. – 2001. – 16 червня.
- ⁷⁹⁶ *Таранюк Є.* Музика – у дарунок синам і онукам // Вінниччина. – 2001. – 15 травня.
- ⁷⁹⁷ *Багрій З.* З 40-річчям, “Горлице”! // Слово Придністров'я. – 2001. – 7 груд.
- ⁷⁹⁸ *Гальчак С. Д.* Барви “Веселки” // Земля над Россю... – С. 86, 87.
- ⁷⁹⁹ *Заболотна З.* Горлиці Червоної Долини // Вінниччина. – 2001. – 4 травня.
- ⁸⁰⁰ *Касіяненко Г.* Шершнянські фольклористки // Хочу все знати. – 2001. – 22 серпня.
- ⁸⁰¹ *Марчук Т. І.* І на душі немає печалі // Вінницька газета. – 2001. – 5 січня.
- ⁸⁰² *Димінський А. І.* Збірка подільських казок 1850 – 1860-х рр. волосного писаря Димінського // Етнографічний вісник. – К., 1927. – Кн. 4. – С. 160 – 172.
- ⁸⁰³ *Вовкодав В. П.* Голодомор 33 р. в приказах одного села // Етнографія Поділля: Тези доповідей наукової конференції. – Ч. 1. – Вінниця, 1992. – С. 30 – 33.
- ⁸⁰⁴ *Вовкодав В. П.* Доба сталінізму і застою у приказах земляків Кармалюка // Прапор. – 1990. - № 6. – С. 167 – 171.
- ⁸⁰⁵ *Присяжнюк Н. А.* Перлини з глибин // Колос. – 1967. – 12 грудня.
- ⁸⁰⁶ *Сайко М.* Кожне сільце має своє слівце: Приповідки, приказки, записані в с. Бджільна Теплицького району // Сільські вісті. – 1986. – 6 липня; 12 жовтня.
- ⁸⁰⁷ *Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича.* – К.: Наукова думка, 1983. – 528 с.
- ⁸⁰⁸ *Стельмах М. П.* Думи / Упоряд. – К., 1959. – 186 с.
- ⁸⁰⁹ *Легендарна Буша: Історія, перекази, поезія / Упоряд. Т. О. Цвігун, В. П. Сторожук.* – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – 120 с.
- ⁸¹⁰ *Народні оповідання / Упоряд., приміт. С. В. Мишанича.* – К.: Наукова думка, 1983. – 502 с.
- ⁸¹¹ *Вовкодав В. П.* Устим Кармалюк у переказах та легендах земляків // Літературно-мистецька Вінниччина. – Одеса, 1969. – С. 115 – 117.
- ⁸¹² *Останній гайдамака: Легенди, перекази, пісні, прислів'я та приказки про Устима Кармалюка / Укладач В. Вовкодав.* – Вінниця: Континент-ПРИМ, 2001. – 160 с.
- ⁸¹³ *Кокряцький С.* Легенди гайдамацького яру // Камертон-ікс. – 1992. - № 3 – 8.
- ⁸¹⁴ *Огороднік В. Т.* Легендами овіяна земля. – 1998. – 84 с.

⁸¹⁵ *Косаківський В. А.* Легенди та перекази на Південно-Східному Поділлі // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 6. – Вінниця, 2003. – С. 178 – 182.

⁸¹⁶ *Мацько О.* Усна народна творчість с. Війтівки (Бершадський район Вінницької області) // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження... – С. 123 – 126.

⁸¹⁷ *Михальчук К. П.* Программа для собирания особенностей малорусских говоров. – СПб., 1910. – 162 с.

⁸¹⁸ *Каминский В. А.* Материалы для характеристики малорусских наречий Подольской губернии // Живая старина. – Вып. 1. – 1902. – С. 74 – 96.

⁸¹⁹ *Смагло Н.* Динаміка образної системи народної прози Поділля // Народна культура Поділля в контексті національного виховання... – С. 26 – 30.

⁸²⁰ *Тростогон М. А.* Думки вінницького філолога про становлення граматичної термінології української мови // Тези доповідей і повідомлення XVIII-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конф. – Вінниця, 1998. – С. 30, 31.

⁸²¹ *Чехівський О. О.* Побутове мовлення Поділля в “Співомовках” Степана Руданського // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: Науковий збірник. – Кам’янець-Подільський, 1992. – С. 79 – 83.

⁸²² *Хращевський М. М.* Деякі фразеологічні особливості мови А. Свидницького // Записки історико-філологічного відділу УАН. – К., 1929. – Кн. 21 – 22.

⁸²³ *Тростогон М. А.* Михайло Калинович – визначний український мовознавець з Поділля // Тези доповідей XV-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1996. – С. 33 – 35.

⁸²⁴ *Павликівська Н. М.* Гідроніми неслов’янського походження на території Вінниччини // Тези доповідей XII-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1993. – С. 104 – 106.

⁸²⁵ *Павликівська Н. М.* Мікрогідроніми Поділля, як джерело до вивчення історії краю // VI Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція. – Вінниця, 1988. – С. 82, 83.

⁸²⁶ *Джеря І.* Гідроніми Поділля // Подільська зоря. – 2001. – 22 лютого.

⁸²⁷ *Пушик С.* Чортові гори // Золоті ворота. – 1993. - № 3. – С. 131 – 152.

⁸²⁸ *Тростогон М. А.* Мікротопоніми та гідроніми с. Ворошилівки Тиврівського району // Тези доповідей V-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1987. – С. 93, 94.

⁸²⁹ *Тростогон М. А., Тростогон А. М.* Мікротопоніми на Козятинщині // X Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція... – С. 52, 53.

⁸³⁰ *Купчинська З. О.* Відприсвійні топоніми Поділля // VIII-а Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція. – Вінниця, 1989. – С. 107, 108.

⁸³¹ *Осташ Н. Л.* Назви населених пунктів Брацлавщини в I-й половині XVII ст. // Тези доповідей IV-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1986. – С. 58, 59.

⁸³² *Осташ Н. Л.* Назви, пов’язані з домашнім господарюванням подолян у I-й половині XVII ст. // Проблеми етнографії Поділля: Тези доповідей наукової конференції. – Кам’янець-Подільський, 1986. – С. 198, 199.

⁸³³ *Ткачук П.* Звідки твоє імення, Вінниця? // Подоля. – 2001. – 12 грудня.

⁸³⁴ *Мельник П.* Козацькі села Козятинщини // Вінниччина. – 2001. – 27 листопада.

⁸³⁵ *Роговий О.* Три імені Липовця // Хочу все знати. – 2003. – 15 січня.

⁸³⁶ *Довгань С.* Топоніміка с. Орлівка (Теплицький район Вінницької області) // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження... – С. 107 – 108.

⁸³⁷ *Коваленко Т.* Топонімічні легенди й перекази с. Котужани (Мурованокуриловецький район Вінницької області) // Там само. – С. 113, 114.

⁸³⁸ *Осташ Р. І.* Давні слов'янські імена на Брацлавщині в I-й половині XVII ст. // Тези доповідей VI-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1985. – С. 59.

⁸³⁹ *Осташ Р. І.* Назви професій, зафіксованих в атропонімії Східного Поділля XVI – I-ї половини XVII ст. // Проблеми економічної географії Поділля: Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1998. – С. 160, 161.

⁸⁴⁰ *Тростогон М. А.* Індоевропейська основа власних імен на Поділлі // Тези доповідей XVI-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997. – С. 76 – 78.

⁸⁴¹ *Сторожук А., Куриленко В.* Прізвиська в системі власних назв // Народна культура Поділля в контексті національного виховання... – С. 5 – 9.

⁸⁴² *Пільзук І. І.* Степан Руданський: Нарис життя і творчості. – К., 1956.

⁸⁴³ *Цеков Ю. І.* Степан Руданський: Нарис життя і творчості. – К.: Дніпро, 1983. – 176 с.

⁸⁴⁴ *Колесник П. Й.* Творчість Степана Руданського // Кн. Степан Руданський. Твори в 3-х т. – Т. 1: Пісні; Приказки; Байки; Небилиці; Співи. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 5 – 31.

⁸⁴⁵ *Грицюта М. С., Жук Н. Й.* Видатний письменник-новатор // Кн. Коцюбинський М. М. Твори в трьох томах. – Т. 1. – К.: Дніпро, 1979. – С. 5 – 19.

⁸⁴⁶ *Хропко П. П.* Анатолій Свидницький // Кн. Анатолій Свидницький. Любо-рацькі: Сімейна хроніка; Оповідання. Нариси. Вірші; Фольклорно-етнографічні нариси та статті. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 5 – 26.

⁸⁴⁷ *Герасименко В. Я.* Анатолій Свидницький: Літературний портрет. – К., 1959. – 133 с.

⁸⁴⁸ *Зубков С. Д.* Михайло Старицький // Кн. Старицький М. П. Поетичні твори; Драматичні твори. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 5 – 28.

⁸⁴⁹ *Буряк Б. С.* Слово про художника і людину // Кн. Михайло Стельмах. Твори в шести томах. – Т. 1: Хліб і сіль. – К.: Дніпро, 1972. – С. 5 – 20.

⁸⁵⁰ *Беляєва В. Г.* Юрій Смолич // Кн. Смолич Ю. К. Дитинство; Наші тайни; Вісімнадцятилітні. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 5 – 26.

⁸⁵¹ *Брюховецький В. С.* "...Напинаються горді вітрила" // Кн. Трубляїні М. П. Лахтак. – К.: Веселка, 1987. – С. 5 – 18.

⁸⁵² *Цеков Ю.* Людина з чарівним бумерангом // Кн. Чорногуз О. Ф. Твори в 2-х т. – Т. 1: Гуморески, оповідання; Веселі поради; Повісті; Літературні пародії. – К.: Дніпро, 1986. – С. 5 – 29.

⁸⁵³ *Василь Стус* // Сто найвідоміших українців / Авт. колектив: Гнатюк М., Громовенко Л., Ламанова О., Малишевський І. та ін. – М.: Вече; К.: Орфей, 2002. – С. 572 – 580.

⁸⁵⁴ *Подолінний А. М.* 3-над Божої ріки: Літературно-бібліографічний словник Вінниччини / 2-е вид., доп. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 2001. – 408 с.

⁸⁵⁵ Письменники Радянської Вінниччини / Бібліотека Вінницького педагогічного інституту ім. М. Островського; Вінницька обласна державна бібліотека ім. К. Тімірязєва; Вінницький обком ЛКСМУ. – Вінниця, 1971. – 156 с.

⁸⁵⁶ Письменники Вінниччини: До 30-річчя обласної організації Національної Спілки письменників України / Упоряд. і загальна редакція А. М. Подолінного. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 2001. – 148 с.

⁸⁵⁷ *Шепелюк В. М.* Польські письменники XIX ст. на Україні – вихідці з Поділля // Культура Поділля: історія і сучасність: Матеріали 2-ї науково-практичної конференції, присвяченої 500-річчю м. Хмельницького. – Хмельницький, 1993. – С. 264 – 266.

⁸⁵⁸ *Загалило В.* "Моя батьківщина": Вінниччина в житті зарубіжних письменників // Комсомольське плем'я. – 1986. – 1 липня.

- ⁸⁵⁹ Мельник В. Жив у Нападівці датчанин // Комсомольське плем'я. – 1986. – 3 червня.
- ⁸⁶⁰ Сорокін В. Друг Шопена та Міцкевича з Янева // Комсомольське плем'я. – 1986. – 26 лютого.
- ⁸⁶¹ Гуньовський М. І. Ім'я Тараса Шевченка на карті Поділля // Тези доповідей IX-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1990. – С. 49.
- ⁸⁶² Дорош М. Н. Шляхами Тараса // Життєві обрії (м. Хмільник). – 1996. – 28 вересня; 30 листопада.
- ⁸⁶³ Подільський Е. П. Надроснянські стежки Тараса // Вінниччина. – 1999. – 13 березня.
- ⁸⁶⁴ Гальчак С. Д. Де мандрував Кобзар // Земля над Россю. – С. 21 – 23.
- ⁸⁶⁵ Роговий О. І. Шевченко в Липовці // Липовецькі вісті. – 2001. – 7 березня.
- ⁸⁶⁶ Роговий О. І. Мандрівка на Поділля: 160 років тому нашим краєм пройжджав Кобзар // Хочу все знати. – 2006. – 21 жовтня; 4 листопада.
- ⁸⁶⁷ Горобець М. Тарас Шевченко і Придністров'я (1846 р.): Пошуки краєзнавців // Вінницька правда. – 1984. – 27 травня.
- ⁸⁶⁸ Лісовий П. М. О. С. Пушкін і Поділля // VII Подільська історико-краєзнавча конференція. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 51, 52.
- ⁸⁶⁹ Святелик В. А. Тайна жизни Пушкина. – Тульчин, 1999. – 140 с.
- ⁸⁷⁰ Гальчак С. Д. Пушкін у Борщагівці // Земля над Россю... – С. 16 – 21.
- ⁸⁷¹ Роговий О. І. Легенда про Достоевських // Сільські вісті Вінниччини. – 2003. – 16 серпня.
- ⁸⁷² Хращевський М. М. С. Руданський в оповіданнях своїх родичів та інших людей // Записки історико-філологічного відділу УАН. – К., 1929. – Кн. 25.
- ⁸⁷³ Хращевський М. М. Михайло Коцюбинський під час свого навчання в Бару. – Вінниця, 1929.
- ⁸⁷⁴ Сохацька Є. І. Марко Вовчок і "Современник" // Тези доповідей і повідомлень республіканської конференції, присвяченої 150-річчю з дня народження М. Вовчка. – Вінниця, 1983.
- ⁸⁷⁵ Лісовий П. М. Родина Косачів на Поділлі // Тези доповідей VI-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1988. – С. 32.
- ⁸⁷⁶ Лазаренко В. І. Тут їх сліди // Колгоспна зоря (м. Вінниця). – 1986. – 13 вересня.
- ⁸⁷⁷ Подолинний А. М. Подільські криниці: Хрестоматія з літератури рідного краю. – Вінниця. – Т. 1. – 1994; - Т. 2 / Упорядкування, вступне слово, біографічні довідки, матеріали до літературної критики. – Вінниця: АКВІЛОН, 2001. – 592 с.
- ⁸⁷⁸ Лісовий М. П. Тема Поділля в творах Т. Шевченка / V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Кам'янець-Подільський, 1991. – 197 с.
- ⁸⁷⁹ Чехівський О. О. Побут подільського села в творах М. М. Коцюбинського // Проблеми етнографії Поділля: Тези доповідей. – С. 174, 175.
- ⁸⁸⁰ Хоменко Б. В. Народні джерела творчості Марка Вовчка: На матеріалах української прози. – К.: Наукова думка, 1977. – 175 с.
- ⁸⁸¹ Лісовий П. М. Поділля в історичних творах М. П. Старицького // 2-а республіканська конференція з історичного краєзнавства. – К., 1982. – С. 339 – 341.
- ⁸⁸² Тищенко В. І. Кармалюк у творчості Василя Кучера. – К., 1971.
- ⁸⁸³ Присяжнюк М. Ф. Поділля в творчості М. П. Стельмаха // Тези доповідей VIII-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1990.

- ⁸⁸⁴ Атлас Вінницької області. – М., 1987. – 32 с.
- ⁸⁸⁵ *Виржиківський Р. Р.* Про дислокацію Східного Поділля // Четвертинний період. – К., 1931.
- ⁸⁸⁶ *Воропай Л. И.* Подольское Побужье // Физико-географическое районирование Украинской ССР. – К.: Издательство КГУ, 1968. – С. 247 – 260 (у соавторстве).
- ⁸⁸⁷ *Тутковский П. А.* Юго-Западный край: Популярные естественно-исторические и географические очерки. – К., 1893 – 1895. – Вып. 1 – 2.
- ⁸⁸⁸ *Бурдейний П. А., Рубін М. Б.* Вінницька область. – К., 1967. – 165 с.
- ⁸⁸⁹ *Денисик Г. І., Любченко В. Є.* Простори Вінниччини: Краєзнавчі нариси. – Вінниця: Еко Бізнес Центр, 1999. – 92 с.
- ⁸⁹⁰ *Денисик Г. І., Любченко В. Є.* Подільське Побужжя: Краєзнавчі нариси. – Вінниця: Еко Бізнес Центр, 1999. – 96 с.
- ⁸⁹¹ *Любченко В. Ф., Космина А. С.* Географія Вінницької області. – Вінниця: Еко Бізнес Центр, 1996. – 48 с.
- ⁸⁹² *Ковальова Л. П., Батюк Л. Є.* Рідний край – Вінниччина / Підручник з географії для 5 класу. – Вінниця: РВВ ВАТ “Віноблдрукарня”, 2001. – 168 с.
- ⁸⁹³ *Заєць І. І., Журавковський Б. С.* Людина і природа Поділля. Від кам'яного до раннього залізного віку / Навч. посібник. – Вінниця: Арбат, 1999. – 116 с.
- ⁸⁹⁴ *Гальчак С. Д.* Поділля: природа, людина – еволюція, історичний розвиток (кліматичний фактор в історичному антропогенезі). – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2006. – 386 с.
- ⁸⁹⁵ *Ройченко Г. І., Кривенко Р. М.* Етапи географічних досліджень Поділля // Тези доповідей обласної наукової конференції “Проблеми історичної географії Поділля”. – Кам'янець-Подільський, 1982. – С. 7, 8.
- ⁸⁹⁶ *Гаманюк Т. І.* Природа Поділля в системі соціально-географічної діяльності природодослідників // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля // Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 126, 127.
- ⁸⁹⁷ *Денисик Г. І.* Атлас природи Вінницької області. – М.: ГУКК, 1987.
- ⁸⁹⁸ *Денисик Г. І.* Природнича географія Поділля. – Вінниця: Еко Бізнес Центр, 1998. – 184 с.
- ⁸⁹⁹ *Кремко А. А.* По Южному Бугу: Фотоочерк. – Одесса: Маяк, 1985. – 110 с.
- ⁹⁰⁰ *Консевич А. И.* Экономико-географический очерк Винницкой области. – К.: Издательство АН УССР, 1948. – 35 с.
- ⁹⁰¹ *Колоссовский А. В.* Метеорологические наблюдения Юго-Запада России // Записки Новороссийского университета. – Одесса, 1888. – Т. 48.
- ⁹⁰² *Колоссовский А. В.* Материалы для климатологии Юго-Запада России. – Одесса, 1899.
- ⁹⁰³ *Данилов Л. Г.* Клімат Поділля. – Вінниця, 1924.
- ⁹⁰⁴ *Півошенко І. М.* Клімат Вінниці. – Вінниця, 1995.
- ⁹⁰⁵ *Півошенко І. М.* Клімат Вінницької області. – Вінниця, 1997. – 240 с.
- ⁹⁰⁶ *Півошенко І. М.* Кліматичний нарис Липовецького району // Камертон-ікс. – 1993. – 2 липня.
- ⁹⁰⁷ *Конєва С. І.* Кліматична характеристика туманів м. Вінниці // Подільська старовина. – Вінниця, 1993. – С. 453 – 456.
- ⁹⁰⁸ *Дикенштейн Г. Х.* О границе между силлуром и девоном на Подолии // Доклады АН УССР, новая серия. – 1953. – Т. 90. - № 6.
- ⁹⁰⁹ *Клюшников М. Н.* Палеогеновые отложения в бассейне р. Днестр // Научные записки Киевского университета. Геологический сборник. – 1950. – Вып. 10. – Т. 9. - № 3.
- ⁹¹⁰ *Клюшников М. Н.* Палеогеновые отложения в бассейне р. Южный Буг // Труды Института геологических наук АН УССР. – 1951. – Вып. 6.

- ⁹¹¹ Барбот де Марни М. П. Силлурийские пласты по Днестру // Геологический журнал. – 1876. – Т. 3.
- ⁹¹² Ларин Н. И. О силлурийском массиве Подолии // Проблемы советской геологии. – 1936. – Т. 6. - № 7.
- ⁹¹³ Красівський О. В. Геологічні дослідження в Гайсинському повіті на Поділлі // Зібрання українського наукового товариства. – К., 1918. – Т. IV.
- ⁹¹⁴ Красівський О. В. Геологічні дослідження на Ольгопільщині у 1921 р. // Записки науково-дослідної кафедри Кам'янця. – Кам'янець-Подільський, 1925. – Т. 1. – С. 1 – 48.
- ⁹¹⁵ Красівський О. В. До геології Побужжя. – К., 1922.
- ⁹¹⁶ Выржиковский Р. Р. Новые данные по геологии Приднестровья // Вестник Геологического комитета. – К., 1927. – Т. 2.
- ⁹¹⁷ Лінгєрсаузен Л. Геологічна еволюція Поділля і південного Наддністров'я // Кн.: Праці молодих вчених. – К., 1941.
- ⁹¹⁸ Бируля О. К. Геология и гидрология Поділля. – Вінниця, 1930.
- ⁹¹⁹ Лазаренко Є. К., Сребродольський Б. І. Мінералогія Поділля. – Львів: Видавництво ЛДУ, 1969. – 550 с.
- ⁹²⁰ Пастушенко Л. Т. Подільський Клондайк // Демократична Україна. – 1993. – 20 травня.
- ⁹²¹ Бируля О. К. Ріка Буг та її сточище: Матеріали по гідрології ріки. – Вінниця, 1928. – 87 с.
- ⁹²² Каталог річок Вінницької області. – Вінниця, 2000. – 34 с.
- ⁹²³ Водосховища Вінницької області. – Вінниця, 1999. – 20 с.
- ⁹²⁴ Докучаев В. В. Сочинения. – М.; Л., 1949 – 1961. – Т. 1 – 9.
- ⁹²⁵ Альтман К. П. Грунти Вінницької області. – Одеса: Маяк, 1969. – 61 с.
- ⁹²⁶ Денисик Г. І. Белігеративні ландшафти околиць міста Вінниці // Матеріали III-ї історико-краєзнавчої конференції "Вінниця: минуле і сучасне". – Вінниця, 1994. – С. 67, 68.
- ⁹²⁷ Воропай Л. И. Антропогенные изменения природы Винницкой области // Физическая география и геоморфология. – 1978. – Вып. 19. – С. 13 – 17.
- ⁹²⁸ Денисик Г. І., Воловик В. М., Кирилюк Л. М. Нариси антропогенного ландшафтознавства / Навчальний посібник. – Вінниця: Арбат, 1999. – 156 с.
- ⁹²⁹ Перельмутер Ю. Г., Сливка П. М., Півошенко І. М. Еколого-географічні аспекти використання сільськогосподарських ландшафтів Вінницької області // Подільська старовина. – Вінниця, 1993. – С. 433 – 437.
- ⁹³⁰ Мельник Т. І. З історії радіоекологічних досліджень на території Вінницької області (1986 – 1992) // Подільська старовина. – Вінниця, 1993. – С. 424 – 432.
- ⁹³¹ Денисик Г. І. Сучасні екологічні проблеми подільського Побужжя // Проблеми екології Поділля: Тези доп. – Кам'янець-Подільський, 1989. – С. 63 – 65.
- ⁹³² Бабур Л. І. Актуальні проблеми охорони навколишнього середовища / Навчально-методичний посібник. – Вінниця: АІСТ-прес, 1997. – 104 с.
- ⁹³³ Отамановський В. Вінниця в XIV – XVII століттях: Історичне дослідження. – Вінниця, 1993. – С. 30.
- ⁹³⁴ Храчевич В. П. Минуле фавни Поділля: Шкіц з доби XII – XIX ст. – Вінниця, 1936. – 20 с.
- ⁹³⁵ Храчевич В. П. Нарис фавни Поділля. – Вінниця, 1925. – Ч. 1. – 129 с.
- ⁹³⁶ Храчевич В. П. Птахи Поділля. Огляд систематичний. – Вінниця, 1925 – 1926. – 66 с.
- ⁹³⁷ Храчевич В. П. Ссавці Поділля. – Вінниця, 1925.
- ⁹³⁸ Опалатенко Л. К., Татаринов К. А. Ховрах європейський на Подністров'ї // Доповіді АН УРСР. – К., 1955. - № 6.
- ⁹³⁹ Любчак О. О. Співаки подільських дібров: Нариси. – Одеса, 1986. – 120 с.

⁹⁴⁰ Федоренко А. П., Розашко І. В., Котенко Т. І., Воловик О. В. Тварини Червоної України. – К.: Урожай, 1990.

⁹⁴¹ Анджейовский А. Л. Ботанический очерк местностей, лежащих между Бугом и Днестром, от реки Збруч до Черного моря // Записки общества сельского хозяйства Южной России. – 1885. - № 2. – С. 3 – 72; - № 3. – С. 93 – 108, 149 – 164.

⁹⁴² Монтезезор В. Список редких растений, найденных в разных местах Киевской, Подольской и Волынской губерниях в 1877 – 1878 гг // Записки Киевского общества естествоискусств. – К., 1880. – Т. VI, VIII, IX, X, XV.

⁹⁴³ Шмальгаузен И. Ф. Флора Юго-Западной России: Киевская, Волынская, Подольская, Полтавская, Черниговская губернии и смешанные местности. – К., 1886. – 783 с.

⁹⁴⁴ Рогович А. С. Материалы, относящиеся к флоре губерний Киевского учебного округа // Университетские известия. – К., 1862. - № 8. – С. 149 – 173.

⁹⁴⁵ Пачосский И. Основные черты развития флоры Юго-Западной России. – Харьков, 1910.

⁹⁴⁶ Савостіанов О. О. Дика рослинність Поділля. – Вінниця, 1925. – 73 с.

⁹⁴⁷ Савостіанов О. О. Ботанічні екскурсії в околицях Вінниці. – Вінниця, 1933. – 90 с.

⁹⁴⁸ Клеопов Ю. Д. Нові відомості про флору Поділля // Український ботанічний журнал. – 1928. - № 4. – С. 24 – 35.

⁹⁴⁹ Осичнюк В. В. Геоботанічне районування Середнього Побужжя // Науковий щорічник Київського університету за 1957 рік. Біологічний факультет. – К., 1958. – Вип. 2. - № 1.

⁹⁵⁰ Котов М. І. Геоботанічний нарис південної частини Вінницької області // Ботанічний журнал АН УРСР. – 1940. - № 2. – С. 325 – 374.

⁹⁵¹ Балковський В. Е. Матеріали до флори Поділля // Журнал інституту ботаніки. – 1939. - № 23.

⁹⁵² Добровольська О. П. Зелений світ Шаргородщини та його лікарські властивості. – Вінниця, 1996. – 22 с.

⁹⁵³ Шевчук В. Й. Зелений дивосвіт Поділля. – Вінниця, 1997. – 276 с.

⁹⁵⁴ Подольские пейзажи: Фотоочерк / Авт. текста и фото А. С. Гордиевич. – Одесса: Маяк, 1981. – 95 с.

⁹⁵⁵ Реєстр природно-заповідного фонду Вінницької області / Укладачі: Є. І. Ворона, І. М. Кононова, О. В. Коник; Під загальною редакцією О. Г. Яворської. – Вінниця, 2005. – 52 с.

⁹⁵⁶ Заповідне Поділля: Краєзнавчі нариси / За ред. Г. І. Денисика, В. Є. Любченко. – Вінниця: Тезис, 2000. – 104 с.

⁹⁵⁷ Любчак О. Заповідними стежками: Краєзнавчі нариси. – Одеса: Маяк, 1980. – 111 с.

⁹⁵⁸ Любчак О. Чарівне Поділля. – Одеса, 1990.

⁹⁵⁹ Любчак О. Хто посадив липи // Земля Подільська. – 1993. – 30 червня.

⁹⁶⁰ Литвиненко А. Ю. Парки Вінниччини. – Одеса, 1972. – 50 с.

⁹⁶¹ Дорош І. А. Лядова – перлина Придністров'я: природнича та історико-культурна пам'ятка // Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 2003. – С. 103 – 116 (у співавтор.).

⁹⁶² Кузнецова Г. О. Флора і рослинність Поділля як пам'ятка природи // Кн. Матеріали про охорону природи на Україні. – К., 1958. – Вип. 1.

⁹⁶³ Вовкодав В. П. Деревя-пам'ятки на батьківщині Кармалюка // Народна творчість та етнографія. – 1985. - № 6.

⁹⁶⁴ Яворська О. Г., Малікова Л. Б., Мельник Т. І. Забуті парки Вінниччини // Культура Поділля: історія і сучасність: Матеріали 2-ї науково-практичної кон-

ференції, присвяченої 500-річчю м. Хмельницького. – Хмельницький, 1993. – С. 217 – 220.

⁹⁶⁵ *Яворська О. Г.* Охорона рідкісних рослин у природно-заповідному фонді Вінниччини // Тези доповідей VII-ї Вінницької історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989. – С. 54, 55.

⁹⁶⁶ *Литвиненко А. Ю.* Червона книга Вінниччини / 2-е вид. – Вінниця, 1995. – 105 с.

⁹⁶⁷ *Баженов Л. В.* Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 105.

⁹⁶⁸ Література про Вінницьку область за 1957 рік: Вип. перший (січень – березень): Бібліогр. покажч. / Вінницьке обласне управління культури; Обласна бібліотека ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. Бех М. М. – Вінниця, 1957. – 16 с.; Література про Вінницьку область за 1957 рік: Вип. другий (квітень – вересень): Бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Обл. бібліотека ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. Бех М. М. – Вінниця, 1958. – 22 с.; Література про Вінницьку область за 1957 рік: Вип. третій (жовтень – грудень): Бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Обл. бібліотека ім. М. К. Тімірязєва; Уклад. М. Бех. – Вінниця, 1958. – 20 с.; Література про Вінницьку область за 1958 рік: Вип. четвертий: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Вінницьк. обл. бібліотека ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. М. Бех. – Вінниця, 1959. – 55 с.; Література про Вінницьку область за 1959 рік: Вип. п'ятий: бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Вінницьк. обл. бібліотека ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. М. Бех. – Вінниця, 1961. – 44 с.; Література про Вінницьку область за 1960 рік: Вип. шостий: бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Вінницьк. обл. бібліотека ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. М. Бех. – Вінниця, 1961. – 49 с.; Література про Вінницьку область за 1961 рік: Вип. сьомий: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Вінницьк. обл. бібліотека ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. М. Бех. – Вінниця, 1962. – 36 с.; Література про Вінницьку область: 1962, 1963, 1964 рр.: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Обл. бібліотека ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. М. Бех. – Вінниця, 1965. – 53 с.; Література про Вінницьку область за 1965 рік: бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Обл. бібліотека ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. Н. Мельник. – Вінниця, 1966. – 61 с.; Література про Вінницьку область за 1966 рік: бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Обл. бібліотека ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. Н. Мельник. – Вінниця, 1967. – 116 с.; Література про Вінницьку область за 1967 рік: бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Обл. бібліотека ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. М. М. Бех, В. Ф. Погуть. – Вінниця, 1968. – 270 с.; Література про Вінницьку область за 1968 рік: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Обл. бібліотека ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 1969. – 178 с.; Література про Вінницьку область за 1969 рік: бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Обл. держ. наук. бібліотека ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. Погуть В. Ф.; Ред. Смагло Г. К. – Вінниця, 1970. – 143 с.; Література про Вінницьку область за 1970 рік: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Обл. держ. наук. бібліотека ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. В. Погуть; Ред. Г. Смагло. – Вінниця, 1971. – 121 с.; Література про Вінницьку область за 1971 рік: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Обл. держ. наук. бібліотека ім. К. А. Тімірязєва; Уклад.: Брус Б. Х., Погуть В. Ф., Подруцька Г. Г.; Ред. Авраменко Г. М. – Вінниця, 1972. – 132 с.; Література про Вінницьку область за 1972 рік: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Обл. держ. наук. бібліотека ім. К. А. Тімірязєва; Уклад.: Брус Б. Х., Погуть В. Ф., Подруцька Г. Г.; Ред. Авраменко Г. М. – Вінниця, 1973. – 102 с.; Література про Вінницьку область за 1973 рік: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Обл. держ. наук. бібліотека ім. К. А. Тімірязєва; Уклад.: Б. Брус, В. Погуть, Г. Подруцька. – Вінниця, 1974. – 115 с.;

Література про Вінницьку область за 1974 рік: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Обл. держ. наук. бібліотека ім. К. А. Тімірязєва; Уклад.: Б. Х. Брус, В. Ф. Погуть, Г. Г. Подруцька; Ред. Г. М. Авраменко. — В., 1975. — 115 с.; Література про Вінницьку область за 1975 рік: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Обл. держ. наук. бібліотека ім. К. А. Тімірязєва; Уклад.: Б. Х. Брус, В. Ф. Погуть. — Вінниця, 1976. — 108 с.; Література про Вінницьку область за 1976 рік: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Держ. ОНБ ім. К. А. Тімірязєва; Упоряд.: Г. А. Авраменко, В. Ф. Погуть. — Вінниця, 1977. — 125 с.; Література про Вінницьку область за 1977 рік: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Держ. ОНБ ім. К. А. Тімірязєва; Упоряд.: Г. М. Авраменко, В. Ф. Погуть, С. В. Левчук. — Вінниця, 1978. — 140 с.; Література про Вінницьку область за 1978 рік: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Держ. ОНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад.: Г. М. Авраменко, В. Ф. Погуть, С. В. Левчук. — Вінниця, 1979. — 132 с.; Література про Вінницьку область за 1979 рік: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Держ. ОНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. Г. М. Авраменко, С. В. Левчук, В. Ф. Погуть; Ред. О. П. Перепелиця. — Вінниця, 1980. — 130 с.; Література про Вінницьку область за 1980 рік: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Держ. ОНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. Авраменко Г. М., Левчук С. В. — Вінниця, 1981. — 198 с.; Література про Вінницьку область за 1981 рік: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. управ. культури; Держ. ОНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад.: Авраменко Г. М., Кержнер М. С., Левчук С. В. — Вінниця, 1982. — 369 с.; Література про Вінницьку область за 1982 рік: Бібліогр. покажч. / Управління культури виконкому Вінницької обласної Ради народних депутатів; Держ. ОНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад.: Авраменко Г. М., Кержнер М. С., Ковтун Л. Л. — Вінниця, 1982. — 244 с.; Література про Вінницьку область за 1983 рік: Бібліогр. покажч. / Управ. культури виконк. Вінницьк. обл. Ради нар. депутатів; Держ. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. Бочкова В. Б., Пойда С. Г., Шпильова Л. М. — Вінниця, 1985. — 184 с.; Література про Вінницьку область за 1984 рік: Бібліогр. покажч. / Управ. культури виконк. Вінницьк. обл. Ради нар. депутатів; Держ. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад: Бочкова В. Б., Пойда С. Г. — Вінниця, 1985. — 154 с.; Література про Вінницьку область за 1985 рік: бібліогр. покажч. / Управ. культури виконк. Вінницьк. обл. Ради нар. депутатів; Держ. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад.: Н. Б. Бочкова, С. Г. Пойда, М. С. Шлеймович. — Вінниця, 1986. — 156 с.; Література про Вінницьку область за 1986 рік: Бібліогр. покажч. / Управ. культури виконк. Вінницьк. обл. Ради народ. депутатів; Вінницька держ. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. В. Б. Бочкова. — Вінниця, 1987. — 154 с.; Література про Вінницьку область за 1987 рік: Бібліогр. покажч. / Управ. культури виконк. Вінницьк. обл. Ради нар. депутатів; Вінницька держ. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад.: В. Б. Бочкова. — Вінниця, 1988. — 176 с.; Література про Вінницьку область за 1998 рік: Бібліогр. покажч. / Управ. культури виконк. Вінницьк. обл. Ради нар. депутатів; Вінницьк. держ. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. Шпильова Л. М. — Вінниця, 1989. — 139 с.; Література про Вінницьку область за 1989 рік: Вип. перший: Бібліогр. покажч. / Управ. культури виконк. Вінницьк. обл. Ради нар. депутатів; Вінницьк. держ. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Упоряд. Бочкова В. Б. — Вінниця, 1990. — 68 с.; Література про Вінницьку область за 1989 рік: Вип. другий: Бібліогр. покажч. / Управ. культури виконк. Вінницьк. обл. Ради нар. депутатів; Вінницьк. держ. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Упоряд. Бочкова В. Б. — Вінниця, 1990. — 80 с.; Література про Вінницьку область за 1990 рік: Бібліогр. покажч. / Управ. культури виконк. Вінницьк. обл. Ради нар. депутатів; Вінницьк. держ. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Упоряд. Бочкова В. Б.; Ред. Перепелиця О. П. — Вінниця, 1991. — 140 с.; Література про Вінницьку область за 1991 рік: Бібліогр. покажч. / Він-

ницька обласна державна адміністрація; Управління культури; Вінницьк. держ. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Упоряд. Бочкова В. Б.; Ред. Спиця М. Г. – Вінниця, 1992. – 112 с.; Література про Вінницьку область за 1992 рік: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. обл. держ. адмін.; Управ. культури; Вінницьк. держ. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. Бочкова В. Б.; Горбачова М. М. – Вінниця, 1997. – 80 с.; Література про Вінницьку область за 1993 рік: бібліогр. покажч. / Управ. культури Вінницьк. обл. держ. адмін.; Вінницьк. держ. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 1995. – 176 с.; Література про Вінницьку область за 1994 рік: Бібліогр. покажч. / Упр. культури Вінницьк. обл. держ. адмін.; Вінницьк. держ. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Упоряд.: Л. Г. Кравцова. – Вінниця, 1996. – 143 с.; Література про Вінницьку область за 1995 рік: бібліогр. покажч. / Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Упоряд. Л. Г. Кравцова; Ред. М. Г. Спиця. – Вінниця, 1997. – 144 с.; Література про Вінницьку область за 1996 рік: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Упоряд.: Л. Г. Кравцова, О. Г. Ніколаєць, М. С. Шлеймович; Ред. М. Г. Спиця. – Вінниця, 1997. – 168 с.; Література про Вінницьку область за 1997 рік: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Упоряд. Л. Г. Кравцова, О. Г. Ніколаєць, М. С. Шлеймович. – Вінниця, 1999. – 216 с.; Література про Вінницьку область за 1998 рік: бібліогр. покажч. / Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Упоряд. Л. Кравцова, О. Ніколаєць, М. Шлеймович; Ред. М. Спиця. – Вінниця, 2000. – 265 с.; Література про Вінницьку область за 1999 рік: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Упоряд.: Л. Кравцова, О. Ніколаєць; Ред. М. Спиця. – Вінниця, 2001. – 193 с.; Література про Вінницьку область за 2000 рік: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Упоряд. Л. Кравцова, О. Ніколаєць. – Вінниця, 2001. – 159 с.; Література про Вінницьку область за 2001 рік: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Упоряд. Л. Кравцова, О. Ніколаєць. – Вінниця, 2002. – 258 с.; Література про Вінницьку область за 2002 рік: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Упоряд. О. Ніколаєць; Ред. М. Спиця. – Вінниця, 2003. – 198 с.; Література про Вінницьку область за 2003 рік / Електронний варіант бібліографічного покажчика: Підгот. О. Г. Ніколаєць. – Вінниця, 2005. – 107 с.

⁹⁶⁹ Радянська Вінниччина: Бібліографічний покажчик літератури (1917 – 1957 рр.) / Вінницьк. обл. управ. культури; Обл. бібліотека ім. К. А. Тімірязєва; Уклад.: М. Бех, І. Пшук. – Вінниця: Обл. книж.-газ. видавництво, 1959. – 50 с.

⁹⁷⁰ Вінниччина в датах: Хронологічний довідник / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. М. С. Шлеймович. – Вінниця, 2000. – 111 с.

⁹⁷¹ Земле моя, запашна, барвінкова...: Календар знаменних і пам'ятних дат Вінниччини 2007 року / Упоряд.: О. Г. Ніколаєць, Т. П. Крістофорова; Ред. М. Г. Спиця; Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 2006. – 196 с.

⁹⁷² Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини 2000 року: Рекоменд. бібліогр. довідник / Вінницьк. держ. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Державний архів Вінницької області; Уклад.: Т. М. Дмитренко, М. С. Шлеймович; Ред. М. Г. Спиця. – Вінниця, 1999. – 72 с.; Знаменні і пам'ятні дати 2001 року: Хронологіч. список / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. М. Шлеймович, О. Заваліна. – Вінниця, 2000. – 30 с.; Знаменні і пам'ятні дати 2002 року: Хронологіч. список / Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад.: Г. Авраменко, О. Ніколаєць, М. Шлеймович. – Вінниця, 2001. – 32 с.; Знаменні і пам'ятні дати 2003 року: Хронологіч. список / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад.: О. Ніколаєць, Т. Пальчак, Г. Авраменко, О. Кізян, М. Спиця. – Вінниця, 2002. – 60 с.; Знаменні і пам'ятні дати 2004 року: Хронологіч. список / Управ. культури Вінницьк. обл. держ. адмін.; Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Упоряд. О. Ніколаєць, Т. Пальчак, Г. Авраменко, О. Кізян. – Вінниця, 2003. – 55 с.; Знаменні і пам'ятні дати 2005

року: Хронологіч. список / Управ. культури Вінницьк. обл. держ. адмін.; Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Упоряд.: Т. Кристофорова, О. Ніколаєць, Г. Авраменко. – Вінниця, 2004. – 98 с.; Знаменні і пам'ятні дати 2006 року: Хронологіч. список / Управ. культури і туризму Вінницьк. обл. держ. адмін.; Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. Т. Кристофорова, О. Ніколаєць, Г. Авраменко. – Вінниця, 2005. – 105 с.; Знаменні і пам'ятні дати 2007 року: Хронологіч. список / Управ. культури і туризм. Вінницьк. обл. держ. адмін.; Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. Г. А. Авраменко. – Вінниця, 2006. – 68 с.

⁹⁷³ Календар Літинщини / Літинська райдержадміністрація; Уклад. Трачук М. П. – Літин, 2005. – 60 с.

⁹⁷⁴ Трагедія голодомору на Вінниччині 1932 – 1933 рр.: Бібліогр. покажч. / Уклад. О. Ніколаєць; Вступ. ст. В. Петренка; Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Управ. культури Вінницьк. обл. держ. адмін.; Держ. архів Вінницької області. – Вінниця, 2003. – 84 с.

⁹⁷⁵ “Гіркий був келих життєвий...”: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Вінницьк. обл. ред. книги “Реабілітовані історією”; Уклад.: Г. Авраменко, О. Кізян; Передмов. В. Лациби. – Вінниця, 2001. – 76 с.

⁹⁷⁶ Вінниччина у Великій Вітчизняній війні: бібліогр. покажч. / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 1984. – 83 с.

⁹⁷⁷ Імена, повернуті на Батьківщину: Бібліогр. список / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. Г. М. Авраменко, О. І. Кізян; Авт. біогр. довід. А. М. Подолінний. – Вінниця, 1998. – 45 с.

⁹⁷⁸ Пироговський меморіал у Вінниці: бібліогр. покажч. / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. Г. М. Авраменко. – Вінниця, 1997. – 23 с.

⁹⁷⁹ Пам'ятники історії і культури Вінницької області: Научно-вспомогательний библиогр. указ. / Уклад. Г. М. Авраменко. – Вінниця, 1986. – 190 с.

⁹⁸⁰ Природа і природничі багатства Вінниччини: бібліогр. покажч. / Уклад. Г. М. Авраменко, М. С. Шлеймович. – Вінниця, 1983. – 63 с.

⁹⁸¹ Чорнобильське відлуння. Вінницькі сторінки: Бібліогр. список / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Упоряд. С. Коваль. – В., 2006. – 24 с.

⁹⁸² Інформаційний ярмарок “Сучасна Британія”: Вінниччина і Сполучене Королівство: сучасні зв'язки з міцними традиціями / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 2001. – 8 с.

⁹⁸³ Двомовність чи дволичність? (Мовне питання в Україні: консолідація, а не розкол) / Уклад. та вступ. ст. В. Ф. Циганюка; Уклад. бібліогр. Г. М. Авраменко; Ред. М. Г. Спиця, Г. М. Авраменко, О. І. Кізян; Управ. культури і туризму Вінницьк. облдержадміністрації; Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 2006. – 44 с.

⁹⁸⁴ Мова – невмирущий скарб народу: Бібліогр. покажч. / Уклад. Г. А. Авраменко, О. Кізян; Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Вінницьк. ДПУ ім. М. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2000. – 57 с.

⁹⁸⁵ На радість людям... : бібліогр. покажч. / Уклад.: О. Ніколаєць, Т. Кристофорова; Вступ. ст. А. Подолінного; Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 2005. – 24 с.

⁹⁸⁶ Устим Кармалюк: Персональний бібліогр. покажч. / Управ. культури виконк. Вінницьк. обл. Ради нар. деп.; Держ. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Упоряд. Л. М. Шпильова. – Вінниця, 1986. – 21 с.

⁹⁸⁷ Тарас Шевченко і Вінниччина: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. ДОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Вінницьк. обл. орг. любителів книги УРСР; Вступ. ст. Б. Хоменка; Уклад. Г. Авраменко, Б. Хоменко. – Вінниця, 1991. – 44 с.

⁹⁸⁸ С. В. Руданський (1834 – 1873): Рекоменд. список літератури / Управ. культури виконк. Вінницьк. обл. Ради нар. деп.; ДОУНБ ім. К. А. Тімірязєва;

Обл. орг. Товариства охорони пам'яток історії та культури; Уклад. Авраменко Г. М.; Хоменко Б. В. – Вінниця, 1983. – 12 с.

⁹⁸⁹ Лицар українського слова: До 170-річчя з дня народження С. В. Руданського (1834 – 1873): Бібліогр. покажч. / Відділ культури Калинівської райдержадміністрації; Калинівська централізована бібліотеч. система; Уклад. О. Юришина. – Калинівка, 2003. – 15 с.

⁹⁹⁰ А. П. Свидницький (1834 – 1871): До 150-річчя з дня народження: Рекомендац. покажч. / Управ. культури Вінницьк. облвиконкому; ДОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, обл. орг. добровільного товариства любителів книги УРСР; Уклад. Г. М. Авраменко, В. Б. Бочкова, Б. В. Хоменко. – Вінниця, 1984. – 18 с.

⁹⁹¹ Марко Вовчок і Вінниччина: До 150-річчя від дня народження (1833 – 1907): Рекомендац. покажч. / Управ. культури Вінницьк. обл. Ради нар. деп.; ДОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Обл. орг. добровільного Товариства охорони пам'яток історії та культури; Уклад. Г. М. Авраменко, Б. В. Хоменко. – Вінниця, 1983. – 13 с.

⁹⁹² Явдоха Зуїха – визначна співачка слов'янського світу: До 150-річчя від дня народження Явдохи Зуїхи (Євдокії Микитівни Сивак) (1855 – 1935): Бібліогр. покажч. / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; уклад. Л. Бойко. – Вінниця, 2004. – 30 с.

⁹⁹³ А світ цей музикою зветься: До 145-річчя з дня народження І. Я. Падеревського: Бібліогр. покажч. / Хмільницька районна бібліотека для дорослих. – Хмільник, 2005. – 7 с.

⁹⁹⁴ Архітектор століття: До 140-річчя з дня народження Владислава Владиславовича Городецького (1863 – 1930): Бібліогр. покажч. / Уклад.: Л. Денисова, Т. Марчук, М. Спиця. – Вінниця, 2003. – 18 с.

⁹⁹⁵ Поет екрана Ігор Андрійович Савченко: До 100-річчя від дня народження українського кінорежисера (1906 – 1950): Бібліогр. покажч. / Управ. культури і туризму Вінницьк. облдержадміністрації; Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. Т. Марчук; Вступ. ст. М. Залізняк; Ред. О. Пасічник, М. Спиця. – Вінниця, 2006. – 26 с.

⁹⁹⁶ Настя Присяжнюк: До 100-річчя від дня народження (22. 12. 1894 – 08. 06. 1987): Бібліогр. покажч. // Вінницьк. держ. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Вступ. ст. М. А. Подолінного; Уклад. О. Г. Ніколаєць. – Вінниця, 1994. – 26 с.

⁹⁹⁷ Господар рідної землі: До 100-річчя з дня народження Марії Оксентівни Руденко (1904 – 1976): Біобібліогр. покажч. / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Вступ. ст. М. Матієнка; Уклад. Л. Романченко. – Вінниця, 2004. – 32 с.

⁹⁹⁸ Працею звеличений: До 100-річчя з дня народження двічі Героя Соціалістичної Праці Прокопа Калениковича Романенка (1906 – 1965): Біобібліогр. покажч. / Вінницьк. облдержадміністрація; Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Вступ. ст. В. В. Чернія; Уклад. В. Я. Середюк. – Вінниця, 2006. – 26 с.

⁹⁹⁹ На радість людям...: До 90-річчя з дня народження Марії Оксентівни Руденко (1915 – 2003): Бібліогр. покажч. / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Вступ. ст. А. Подолінного; Уклад.: О. Ніколаєць, Т. Кристофорова. – Вінниця, 2005. – 24 с.

¹⁰⁰⁰ Михайло Григорович Маслюк: До 85-річчя від дня народження (1918 – 1995): Бібліогр. покажч. / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад.: С. Заступ, М. Спиця. – Вінниця, 2003. – 13 с.

¹⁰⁰¹ Романтик слова і дії: До 80-річчя з дня народження Миколи Трублаїні: Біобібліогр. покажч. / Управ. культури виконк. Вінницьк. обл. Ради нар. деп.; Обл. бібліотека ім. І. Я. Франка; Обл. бібліотека для юнацтва; Вінницьк.

інститут удосконалення вчителів; Уклад.: Н. М. Лесько, Т. А. Мришук, Л. А. Ровінська. – Вінниця, 1987. – 12 с.

¹⁰⁰² М. Стельмах і Вінниччина: Рекомендац. бібліогр. покажч. до 75-річчя з дня народження / Вінницьк. ДОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Вінницьк. держ. пед. інститут ім. М. Островського; Упоряд. Л. М. Шпильова. – Вінниця, 1987. – 24 с.

¹⁰⁰³ Подолинний Анатолій Мусійович: До 60-річчя з дня народження: Бібліогр. покажч. / Уклад. Н. С. Кравець. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 2001. – 28 с.

¹⁰⁰⁴ Володар духовної краси: До 60-річчя від дня народження диригента і композитора, народного артиста України В. І. Газінського: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Вінницьк. обл. орг. музичної Спільноти України; Уклад. Т. Марчук. – Вінниця, 2005. – 26 с.

¹⁰⁰⁵ Василь Митрофанович Борщевський: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Вінницьк. держ. пед. інститут ім. М. Островського; Вступ. ст. С. А. Крижанівського; упоряд. Л. М. Шпильова. – Вінниця, 1990. – 24 с.

¹⁰⁰⁶ Ілля Гаврилович Шульга: Бібліогр. покажч. / Вінницьк. держ. пед. інститут ім. М. Островського; Вінницьк. ДОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Вінницьк. обл. орг. любителів книги УРСР; Наукова бібліотека Ужгородського держ. університету; Уклад.: Г. М. Авраменко, Л. М. Шпильова, О. Д. Закривидорога, Л. О. Мельник. – Вінниця, 1991. – 24 с.

¹⁰⁰⁷ Ян Потоцький (1761 – 1815): До 240-річчя від дня народження / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. Н. Лозовська. – Вінниця, 2001. – 6 с.

¹⁰⁰⁸ Василь Андрійович Тропінін (1776 – 1857): До 225-річчя з дня народження / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Вінницьк. обласний худож. музей; Передм. О. Зелінської; Уклад. Т. Марчук. – Вінниця, 2001. – 6 с.

¹⁰⁰⁹ Надія Філаретівна фон-Мекк (1831 – 1894): До 170-річчя від дня народження / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Держ. музей П. І. Чайковського та Н. Ф. фон-Мекк у Браїлові; Передм. Т. Алексєєвої; Редактори М. Спиця, М. Шлеймович. – Вінниця, 2001. – 6 с.

¹⁰¹⁰ Відданий меті: До 170-річчя з дня народження Петра Івановича Ніщинського / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Вступ. ст. Т. О. Марчук; Уклад. Т. Марчук. – Вінниця, 2002. – 6 с.

¹⁰¹¹ Тор Неве Ланге (1851 – 1915): До 150-річчя з дня народження / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Передм. В. Мельника; Упоряд. В. Мельник, О. Ніколаєць. – Вінниця, 2001. – 6 с.

¹⁰¹² Семен Якович Надсон (1862 – 1887): До 140-річчя від дня народження / Уклад. Л. Заря; Ред. М. Спиця. – Вінниця, 2002. – 6 с.

¹⁰¹³ Художник яскравого таланту: До 130-річчя з дня народження Олексі Харлампійовича Новаківського / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Вступ. ст. Т. Журунова; Уклад. Т. Марчук. – Вінниця, 2002. – 6 с.

¹⁰¹⁴ Життя, присвячене науці: До 125-річчя з дня народження Станіслава Густавовича Струмиліна / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Ст. А. В. Сірко; Уклад. О. Подзолкіна. – Вінниця, 2002. – 6 с.

¹⁰¹⁵ Його доля – пісня: До 125-ї річниці з дня народження Миколи Дмитровича Леонтовича / В. В. Прокопенко, А. Г. Максименко, І. О. Лупещенко. – Теплик, 2002. – 8 с.

¹⁰¹⁶ Гнат Трохимович Танцюра (1901 – 1962): До 100-річчя з дня народження / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Передм. А. М. Подолинного; Уклад. О. Ніколаєць. – Вінниця, 2001. – 6 с.

¹⁰¹⁷ Син Подільської землі, співець її краси і слави: До 90-річчя від дня народження М. П. Стельмаха (1912 – 1983) / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Вступ. ст. А. М. Подолинного; Уклад. Г. Авраменко, О. Ніколаєць. – Вінниця, 2002. – 6 с.

¹⁰¹⁸ Довічно молодий, співучий: До 80-річчя з дня народження Ярослава Гнатовича Шпорти (1922 – 1956) / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Вступ. ст. А. Подолінного; Уклад. Л. Боценко, Т. Пальчак. – Вінниця, 2002. – 6 с.

¹⁰¹⁹ Велет науки: До 65-річчя з дня народження Анатолія Олександровича Бабича / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Передм. А. Г. Степаненка, К. С. Михайлова; Уклад. В. Я. Сердюк. – Вінниця, 2001. – 6 с.

¹⁰²⁰ "Народе мій, до тебе я ще верну..." / Музей М. М. Коцюбинського; Відп. за випуск В. Ф. Циганюк. – Вінниця, 1998. – 20 с.

¹⁰²¹ Перлини української архітектури / Уклад. О. Ніколаєць. – Вінниця, 2002. – 8 с.

¹⁰²² Славетна перемога: До 350-річчя Батозької битви 23 – 24 травня (1 – 2 червня) 1652 р. / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. М. Шлеймович. – Вінниця, 2002. – 6 с.

¹⁰²³ Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ – початку ХХІ ст.: від репресій, занепаду – до відродження, розквіту. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – С. 14.

¹⁰²⁴ Отамановський В. Краєзнавство на Поділлі, найближчі його завдання та потреби й роль в краєзнавчій праці Кабінету виучування Поділля. – Випуск 8. – Вінниця, 1926. – 15 с.

¹⁰²⁵ Кароєва Л. Р. Краєзнавча діяльність Кабінету вивчення Поділля в 20-і роки // ІV республіканська наукова конференція з історії краєзнавства: Тези доп. – К.: 1989. – С. 42 – 43.

¹⁰²⁶ Калитко С. Л. З історії розвитку краєзнавства на Поділлі в 20-і рр. ХХ ст. // ІІ республіканська конференція з історії краєзнавства: Тези доп. – К.: 1982. – С. 295.

¹⁰²⁷ Зінченко А. Л. Актуальні завдання подільського краєзнавства // Тези доповідей 9-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1990. – С. 4 – 5.

¹⁰²⁸ Вовкодав В. П. Актуальні проблеми історичного краєзнавства на Вінниччині // Тези доповідей 12-ї Вінницької історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1993. – С. 3 – 4.

¹⁰²⁹ Савчук В. О. Краєзнавство Поділля в історії краєзнавчого руху України 20 – 30-х ХХ ст. // Краєзнавство. – 2003. - № 1 – 4. – С. 42 – 47.

¹⁰³⁰ Савчук В. О. Краєзнавство Поділля ХІХ – ХХ століть // Краєзнавство. - № 1 – 4. – 1999. – С. 89 – 94.

¹⁰³¹ Гальчак С. Д. Краєзнавчий рух на Вінниччині в умовах незалежності України // Краєзнавство. – 2005. - № 1 – 4. – С. 58 – 64.

¹⁰³² Баженов Л. В. Історичне краєзнавство Правобережної України ХІХ – на початку ХХ ст.: Становлення. Історіографія. Біобібліографія. – Хмельницький: Доля, 1995. – 256 с.

¹⁰³³ Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ – ХХ ст. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 470 с.

¹⁰³⁴ Баженов Л. В. Alma mater подільського краєзнавства (місто Кам'янець-Подільський – центр історичної регіоналістики ХІХ – початку ХХІ століть). – Кам'янець-Подільський: ОіОМ, 2005. – 416 с.

¹⁰³⁵ Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. – К.: Рідний край, 1995. – 204 с.

¹⁰³⁶ Прокопчук В. С. Під егідою Українського комітету краєзнавства. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. – 312 с.

¹⁰³⁷ Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ – початку ХХІ ст.: від репресій, занепаду – до відродження, розквіту. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – 600 с.

¹⁰³⁸ *Баженов Л. В.* Основні наукові школи історико-краєзнавчого вивчення Поділля у XIX – XX ст. // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. – Хмельницький, 1995. – С. 334 – 350.

¹⁰³⁹ *Прокопчук В. С.* Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 30.

¹⁰⁴⁰ *Тронько П. Т.* Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи). – К., 2000. – С. 12.

¹⁰⁴¹ *Прокопчук В. С.* Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років XX – початку XXI ст.: Монографія. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 600 с.

¹⁰⁴² *Кошель О. М.* Краєзнавство, історія й культура Поділля у діяльності представників православної та римо-католицької конфесій XIX – початку XX ст. / Автореферат дис... канд. істор. наук. – Чернівці, 1999. – 20 с.

¹⁰⁴³ Краєзнавство. – 1994. - № 1 – 4. – С. 167.

¹⁰⁴⁴ *Логвінова В. Л.* Володимир Січинський в науковому, громадському і освітянському житті України та української еміграції (перші десятиріччя – початок 60-х рр. XX ст. / Автореферат дис... канд. істор. наук. – Чернівці, 2007. – 20 с.

¹⁰⁴⁵ *Каньоса А. М.* Наукові та громадські форми історичного краєзнавства на Поділлі (кінець 50-х – 80-і рр. XX ст.) / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Донецьк, 2001. – 18 с.

¹⁰⁴⁶ *Гальчак С. Д.* Краєзнавство Східного Поділля. – Вінниця: “Книга-Вега” ВАТ “Віноблдрукарня”, 2005. – 144 с.

¹⁰⁴⁷ *Гальчак С. Д.* Краєзнавці Вінниччини: Біографії. Бібліографія. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – 224 с.

2. ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕРЕНИ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ (ВІННИЧЧИНИ)

Перед тим, як приступити до аналізу зародження та розвитку краєзнавства у Східному Поділлі, дослідимо спершу пов'язані з регіоном етнічно-племінні, адміністративно-територіальні утворення в історичному зрізі від найдавніших часів до сьогодення, уточнимо географічні межі території, про котру йтиметься у праці.

Заселення терену Східного Поділля почалося ще в період раннього палеоліту. Найдавнішу стоянку первісних мисливців, вік якої приблизно 100 – 40 тисяч років, виявлено поблизу сучасного села Суботівки Могилів-Подільського району.¹ Відомі й інші місця перебування людини доби палеоліту: біля сіл Озаринець, Борщівців, Івонівки, Нагорян, Яришева, Яруги того ж Могилів-Подільського району, Мар'янівки – Немирівського.²

У період неоліту поряд з Придністров'ям все активніше став освоюватись басейн Південного Бугу. Свідчення тому – поселення біля сіл Анциполівки, Райгородка, Глинського, Олексіївки, Чукова, Самчинець, Шолудьок на Немирівщині, Кліщів – на Тиврівщині, Скибинець – на Тростянецьчині та ін.³

Саме у цьому регіоні у VII-у – другій половині VI-го тисячоліть до нашої ери зародилася найбільш рання в усій Україні бугодністровська археологічна культура,⁴ яка заклала основи хліборобства в регіоні.

Терени Східного Поділля стали також ареалом унікальної трипільської культури, котра відіграла безпрецедентну роль у становленні древньої світової цивілізації.

Трипільська культура – це виникнення на українській землі розвинутого землеробсько-скотарського господарства, мистецтва, житло- і містобудування, ремесел, перших металевих виробів з міді, високохудожніх творів мистецтва й складних ідеологічних уявлень. Наші далекі предки вже в IV тис. до н. е. були за крок до створення держави, писемності, володіли надбаннями, що в багатьох компонентах переважали культуру виниклих пізніше ранніх цивілізацій на Стародавньому Сході, відомому вражаючими здобутками свого історичного розвитку. Саме трипільська археологічна культура заклала основи автотхонності ⁵ частини населення на території України, яке, незва-

жаючи на численні етнічні допливи та культурні зміни, зберегло через тисячоліття основне – любов до рідної землі, психологію працелюба і творця, а не варвара-руйнівника. Трипільські племена по-праву можна вважати найдавнішими предками слов'ян-праукраїнців, саме вони відіграли визначальну роль у формуванні первісного суспільства на території України. За останні десятиліття в межах Вінницької області виявлено понад 300 поселень Трипілья.⁶ Найбільше в Немирівському, Могилів-Подільському, Гайсинському, Іллінецькому, Томашпільському, Тиврівському, Літинському, Мурованокуриловецькому, Чечельницькому районах.⁷

У другому тисячолітті до нашої ери “...настає край спокійному життю місцевих хліборобів – носіїв трипільської культури”. Спочатку у місця їхнього розселення “примандрували землеробсько-скотарські племена, що походили з Середнього Подунав'я, пізніше – племена північноєвропейського походження... Незабаром, знову з північного заходу, території України досягла друга міграційна хвиля племен північноєвропейського походження, споріднених з попередніми поселенцями. Цей войовничий і рухливий народ зайняв Волинь, врожайне Поділля, проник у Карпати і на Буковину. Прикметною ознакою культури пришельців був посуд особливої кулястої форми та орнаментації (через що вона називається культурою кулястих амфор), а також спосіб захоронення померлих у гробницях з кам'яних плит. Поява чужих племен у самому “серці” трипільської культури – на Поділлі і Наддністрянщині, – спричинилась до сутичок між пришельцями і місцевим населенням, яке боронило свою землю і майно. Про войовничість нордичних племен свідчать принесені ними бойові кам'яні сокири, маловживані мирними хліборобськими племенами. Можливо, це було перше велике військове вторгнення на землі України [зокрема, Вінниччини], що стало однією з причин загибелі трипільської протоцивілізації.

Водночас на сході та півдні України з'явилися численні скотарські племена, основою яких було табунне тваринництво, зокрема конярство. Цей степовий народ складався з племен, які прийшли з Поволжя і Північного Кавказу... Об'єднані степові племена швидко опанували не лише степові й лісостепові простори України, але й просунулись за Дунай на Балкани. Озброєні загони вершників (можливо, це була перша кіннота в світі) стали тією грізною силою, якій трипільські племена намагались

протистояти протягом кількох століть і, врешті, зазнали поразки”.⁸

У тому ж другому тисячолітті до нашої ери на історичну сцену вийшли протослов'яни, які відродили призабуте землеробство. На теренах Східного Поділля вони залишили після себе старожитності двох археологічних культур – білогрудівської і чорноліської.

Основу господарства білогрудівських племен становило орне землеробство із застосуванням тяглової сили. Для обробітку землі використовували рогові та бронзові мотики. Врожаї збирали переважно крем'яними серпами. Займалися вони також скотарством – розводили велику та дрібну рогату худобу, свиней; важливу роль відігравало конярство. Виготовляли кухонний, столовий та ритуальний посуд. Найпоширенішими у побуті були тюльпаноподібні горщики, келихи, черпаки та миски з добре заглаждженою поверхнею. Білогрудівські племена знали прядіння і ткацтво. У них існували виразні культи сонця та вогню, які виникли в середовищі осілих землеробських племен ще з часів трипільської культури. Історично важливе значення мають виявлені на білогрудівських селищах сліди залізоровного виробництва, що засвідчило про початок нової, залізної доби в Україні. Найбільше білогрудівських поселень виявлено в Могилів-Подільському, Немирівському, Жмеринському, Чечельницькому районах.

Чорноліські племена жили в основному по східному та південному периметру теперішньої Вінницької області, включаючи її рубіжні території, – від басейну річки Рось до Тясмина, від Дніпра до Дністра. У VIII – VI століттях до н. е. вони розселилися і на терені області. Носії чорноліської культури – однієї з найсамобутніших культур праслов'янського світу – були предками тих землеробських племен скіфського часу на території України, котрих Геродот називав скіфами-орачами. Вони об'єднувалися в союзи племен, центри яких знаходились у Придністров'ї, Побужжі, в Наддніпрянщині.

Ворогами чорнолісців стали войовничі киммерійці, що прикочували в українські степи з далекого Ірану. У X ст. до н. е. вони спустошили й спалили незахищені чорноліські села, багато жителів яких були пограбовані, вбиті або забрані в полон. Почалася тривала війна. Праслов'яни зуміли стримати агресію і захистити себе. Вони створили свої бойові загони за киммерійським зразком, а на кордоні – збудували систему городищ.⁹

Однак протослов'янські племена виявилися безсильними проти експансії скіфів, котрі зуміли захопити територію чи не всієї Вінниччини, про що свідчать численні кургани тих часів, золоті прикраси, що знаходять у них, інші старожитності.

У III ст. до н. е. на зміну скіфським завойовникам прийшли сарматські, що теж залишили по собі певний слід. Так, у 1984 році в с. Пороги Ямпільського району вінницькими археологами було відкрито поховання сарматського вождя. Через чотири роки в с. Северинівці того ж району знайдено поховання знатної сарматки, а в 1992 р. на Ямпільщині в с. Писарівці ще одне поховання – сарматської жриці.

Кінець сарматському пануванню поклали гунни, котрі в IV ст. нашої ери розбили своїх суперників. Уцілілі сармати приєдналися до гуннської орди і, пройшовши з нею через усю Європу, опинилися аж в Африці.

Розбили гунни й германські племена готів, які, кочуючи з басейну р. Вісли до Чорного моря, здійснили спустошливий рейд через Барський та деякі інші райони теперішньої Вінниччини. Відомо, що місцеві мешканці називали нових завойовників бас-тарнами.¹⁰

Кінець минулої – початок нашої ери – час появи слов'ян – однієї із основних гілок давньоевропейського населення.

Найдавніші слов'яни, перші згадки про яких містяться у творах античних авторів Плінія Старшого, римського історика Корнелія Тацита, грецького астронома і географа Клавдія Птолемея, відомі під назвою венеців (венетів). Вони створили власну самобутню культуру, що увійшла в археологічну науку під назвою зарубинецької. Її пам'ятки виявлено у Гайсинському, Іллінському, Немирівському, Могилів-Подільському та деяких інших районах Вінниччини. Археологічні знахідки розповідають, що близьке сусідство із скіфськими, сарматськими та фракійськими племенами наклало відбиток на матеріальну культуру населення Побужжя. Речовий археологічний матеріал та писемні джерела характеризують носіїв зарубинецької культури як осілих землеробів. Вони також вказують, що населення зарубинецької культури володіло рядом добре розвинутих ремесел, у тому числі по обробці чорного і кольорового металів. Залізообробна справа досягла тут такого рівня розвитку, що могла повністю задовольнити потребу зарубинців у виробах із заліза. Племена цієї культури споруджували невеликі прямокутні напівземлянкові житла з печами або вогнищами; дотримувалися

поховального обряду трупоспалення; користувалися лискованим посудом біконічної форми.

У II ст. н. е. зарубинецька культура припинила своє існування, але населення, яке залишило пам'ятки цієї культури, продовжувало розвиватися у нових історичних умовах. На зміну зарубинецькій культурі у лісостеповій зоні сучасної України (Вінниччини) прийшла черняхівська археологічна культура (III – V ст.), котру вчені виділяють як особливе явище в давньоукраїнській історії.

Її племена були численними. На території сучасної Вінницької області найзаселенішими виявились Могилів-Подільський, Гайсинський, Немирівський, Козятинський, Вінницький, Тульчинський, Калинівський райони. Поселення розташовувались недалеко одне від одного. Так, відразу три поселення виявлено біля с. Ометинець Немирівського району, по два – біля сіл Куни і Ярмолинців Гайсинського, Гушинець Калинівського, Печери Тульчинського районів. Розташовувалися вони, як правило, на південних схилах берегів рік та балок, були неукріплені; на деяких з них простежується правильне планування: житла утворювали одну чи кілька вулиць.¹¹

Племена черняхівської культури досягли більш високого рівня економічного розвитку, ніж зарубинецької. "...Основну галузь господарства населення Лісостепу в перші століття нової ери становило орне господарство... Знахідки чересел з деяких черняхівських поселень свідчать про появу орних знарядь плужного типу... Рільництво доповнювалось городництвом. Землеробство в умовах осілого побуту в зоні Лісостепу було тісно пов'язане зі скотарством... Певну роль... відігравали мисливство, бортництво, рибальство.

Черняхівські ковалі володіли всіма основними прийомами кування заліза в гарячому стані, знали кілька способів одержання та обробки сталі... У перші століття нашої ери у населення Лісостепу існувало як самостійне ремесло виробництво прикрас із кольорових металів. Високого рівня розвитку досягло гончарство. Це засвідчується поширенням саме в цей час гончарного круга та спеціальних горнів для випалювання посуду. Важливою галуззю господарства було також деревообробне ремесло".¹²

Не менш цікаві знахідки на черняхівських поселеннях гачкових та якореподібних ключів для замикання дверей. Вони вказують на існування в цей час у населення власності, яку необ-

хідно було оберігати, а отже проливають світло на тогочасні соціальні відносини. Як показують ретельні дослідження, ці відносини у ранньослов'янських племен першої половини I тисячоліття н. е. були характерними для кінцевого етапу первісно-общинного ладу, періоду зародження класового суспільства.

Вища влада у черняхівців належала вождям, котрих античні та середньовічні автори називали “королями”. Вожді очолювали племена, що об'єднували територіальні общини. Але найважливіші питання громадського життя вирішувалися на народних зборах – всією общиною. За словами візантійського історика Прокопія Кесарійського, слов'яни “здавна живуть у народоправстві (демократії), і тому у них щастя і нещастя в житті вважається справою спільною”.

Крім того, “у слов'янському суспільстві не виникли умови для рабовласництва, подібно античному в Римі і Греції. Географічні умови життя слов'ян на Подністров'ї, Подніпров'ї, Поліссі, Прикарпатті, Поділлі і Волині не вимагали застосування в землеробстві й скотарстві рабської праці в широких масштабах. Та й слов'янська община залишалася своєрідним захистком вільного селянина-виробника від повного зубожіння й перетворення в раба. Ось головні причини відсутності у східних слов'ян рабовласництва. Вони з самого початку переходили до вищих форм суспільної організації життя”.¹³

Для цього періоду також характерне утворення великих союзів племен, що передували утворенню держави та народності. Сучасні археологи, а до них ще М. С. Грушевський, висловили обґрунтовану думку про те, що слов'янські племена черняхівської культури називалися антами і що від них бере початок історія української народності. Терени Східного Поділля – важлива складова території антського союзу.

З VI століття слов'янські племена виступають уже під своїм теперішнім іменем – “слов'яни”. Воно стало збірною назвою трьох груп (союзів) слов'янських племен, котрі, як писав історик Йордан, “походять від одного кореня і нині відомі під трьома іменами: венетів, антів, склавинів”. Назва венети довго зберігалася за північно-західними слов'янськими племенами Прибалтики. Склавінами, за Йорданом, називалася західна група слов'ян, що займали територію від Дністра до Дунаю, а на півночі – до Вісли. На схід від них жили анти. “Анти ж – найсильніші з обох [груп племен] – поширюються від Данастра до Данапра...”¹⁴

Слов'яни раннього середньовіччя залишили після себе три великі археологічні культури: празько-корчацьку, пеньківську і колочиську, які нерідко об'єднують в одну загальну – слов'янську VI – VII століть.

Терени Східного Поділля стали місцем поширення пеньківської культури, котру пов'язують із антським слов'янським об'єднанням. Територіально вона займала усю теперішню область. Серед найбільш досліджених археологічних пам'яток цієї пори – ранньослов'янські поселення VI – VII ст. побіля сіл Зелений Клин, Гунча, Карбівка, Щурівці, Степашки Гайсинського району, Семенки Немирівського, Скибинці Тростянецького та ін.

Провідною галуззю господарства пеньківської культури залишалось землеробство. Основні землеробські знаряддя на ту пору досягли значної досконалості. Зокрема, набувало поширення рало з широколезним залізним наконечником; використовувались і знаряддя плужного типу, що перевертали скибу ґрунту, відрізаючи її за допомогою чересла.

Про розвиненість землеробства свідчить також широкий асортимент культурних рослин: пшениця, жито, просо. Пшениця, зокрема, культивувалася двох сортів – тверда й м'яка; жито – озимого сорту. Вирощувались також бобові й технічні культури.

Другою за значенням галуззю господарства було скотарство, допоміжними – полювання й рибальство. Розповсюдження набуло бортництво.

Високого розвитку досягли різні ремесла: залізоплавильне, ковальське, теслярське, гончарне, ткацьке, кушнірське, каменорізне (у басейні Південного Бугу навіть існував ремісничий центр з видобування вулканічного туфу, з якого виготовляли жорнові камені). Існували й спеціальні металургійні центри, що задовольняли потребу в залізі значної округи. Такий центр, зокрема, розташовувався у с. Григорівці Могилів-Подільського району, де виявлено 25 горнів.

Розвиток землеробства, спеціалізація ремісничого виробництва сприяли формуванню у слов'янському суспільстві обміну і торгівлі, які в умовах панування натурального господарства не відігравали провідної ролі, але сприяли загальному господарському та соціальному розвитку.

Ці процеси значно пригальмувались, коли у середині VI ст. до Східної Європи нахлинула нова хвиля завойовників із Центральної Азії – орд аварів. За словами візантійського історика

Менандра, антські “володарі” опинились у скрутному становищі. Розпочалась тривала війна, яка закінчилась тим, що антське об’єднання припинило своє існування. Воно розпалося на менші союзи племен. Зокрема, з часом літописці називають 14 великих племінних груп: поляни, древляни, уличі, тиверці, дуліби, бужани, волиняни, хорвати, сіверяни, в’ятичі, радомичі, дреговичі, кривичі, ільменські словени.

Багатьом із них, особливо племенам, які межували із “варварським” Степом чи жили неподалік від нього, довелося витримати агресії нових кочівників – мадярів, печенігів, половців, булгар, торків, хозарів, гузів...

Терени Вінниччини стали місцем розселення тиверців та уличів, що займали південну околицю східнослов’янського ареалу. Спершу їх освоїли тиверці, котрі, як уточнювалось у Лаврентіївському літописі, жили “по Днестру, приседаху к Дунаєви... оли до моря”. Потім – уличі, які перемістилися з району великого коліна Дніпра (приблизно сучасна Дніпропетровська область), про що, зокрема, повідується в Новгородському літописі: “И беша сядяще Углице по Днепру вьнизь, и посемь приидоша межи Бъгъ и Днестрь, и седоша тамо”.¹⁵ Обидва союзи племен згадуються як “княжения”.

У VIII – X ст. на землях літописних тиверців, уличів, а також полян, древлян, волинян, хорватів, сформувалася єдина (з незначними етнографічними відмінностями) лука-райковецька археологічна культура. Її старожитності дозволяють зробити висновок, що східнослов’янські племена дедалі на якіснішому рівні освоювали землеробство, набували досвіду різних галузей людських знань. Розвиток ремесел, особливо металургійного та ювелірного, супроводжувався поширенням прикладних технічних та природознавчих навиків. Будівельна справа і торгівля сприяли розвитку математичних знань, системи мір. Розвивалось прикладне мистецтво, а про наявність музичного – засвідчує згадка візантійського історика Феофілакта про взяття в полон візантійцями трьох слов’янських гусларів.¹⁶

Ідеологічні уявлення носіїв лука-райковецької культури в цілому мали характер язичницьких вірувань. Суть їх полягала у вірі в потойбічне життя як продовження земного, обожненні сил природи та поклонінні їм, обрядах і ворожіннях, пов’язаних з турботами про новий врожай.

Літописні джерела вказують також на існування у межах західної частини сучасних Літинського та Хмільницького районів,

а також на місці ряду районів сусідніх Хмельницької і Житомирської областей Болохівської землі. Очевидно її заселяло плем'я болохівців, яке входило до дулібського, а можливо, й тиверського племінних союзів.

Не виключено також, що у верхів'ях Росі, на території нинішнього Погребищенського району, жила частина населення племінного об'єднання полян, які після об'єднання з древлянами, сіверянами та іншими племінними об'єднаннями, відіграли провідну роль в утворенні в кінці IX ст. східнослов'янської держави – Київської Русі, що стало однією з найвизначніших подій в історії середньовічної Європи. Утворенням держави завершився складний і тривалий процес суспільного розвитку східнослов'янських племен.

У своєму розвитку Київська Русь пройшла два характерних етапи: з кінця IX по XII ст. вона була єдиною централізованою державою – від Чорного до Білого морів, від Карпатських гір до Волги; XII – перша половина XIII ст. – це час її феодальної роздробленості, коли відносно єдину й централізовану монархію змінила монархія федеративна.

Складовою частиною Київської Русі були землі Вінниччини. У різні періоди вони мали різний статус. Спершу, як території племінних князів тиверців та уличів (з середини X ст.). У період же феодальної роздробленості різні її частини належали до різних князівств.

Давньоруськими містами на території області були Рокитня (теперішнє Погребище), Рів (Бар), Киселень (теперішнє с. Кисляк Гайсинського району), Уладів (теперішнє с. Уладівка Літинського району), Тиврів, Лодяжин (теперішнє місто Ладижин Тростянецького району), Любеш (теперішнє с. Івча Літинського району), Гнівась (теперішнє с. Жербелівка Могилів-Подільського району), Прилука (теперішнє с. Стара Прилука Липовецького району). Існував ряд інших поселень: поблизу сучасних населених пунктів Копіївки, Хрінівки (Іллінецький район), Іванова (Калинівський район), Комсомольського (Козятинський район), Григорівки, Оленівки, Попелюх (Немирівський район), Розкопаного (Погребищенський район), Буші (Ямпільський район). Залишки давньоруських городищ (високих земляних валів, на яких стояли дубові стіни з численними баштами) збереглися поблизу Борисівки (Іллінецький район), Вищої Кропивни, Яструбики (Немирівський район), Клембівки (Ямпільський район). Відомо також чимало випадків спільного існування поселень та

городищ – у селах Жорнищах, Пархомівці (Іллінецький район), Ометинцях, Слобідці, Юрківцях (Немирівський район), Михайлівці (Тульчинський район) та ін.

Впродовж існування Київської держави залежність місцевого люду від центральної влади була номінальною. В адміністративному плані Побожжя підпорядковувалося київським князям, однак на нього також претендували князі галицько-волинські. В літописах, зокрема, згадується, що близько 1150 року Прилуку (Стару Прилуку) взяв Володимир, князь галицький, який воював з великим князем київським Всеволодом.¹⁷

У період феодалної роздробленості частина території Вінниччини (південно-західні райони) разом із землями Верхнього Побужжя відійшла до Галицько-Волинського князівства. Ця місцевість здобула назву Пониззя. Як гадають, від скорочення давнього найменування “Русь низшая” – на відміну від “Руси горней”, що прилягала до Карпатських гір.¹⁸

В часи монголо-татарської навали вперше з’явилася назва Поділля, котра, очевидно, походить від скорочення колишнього найменування “Русь дольная”, вживаного як доповнення до назви “Русь низшая”.¹⁹

Назва Поділля спершу стосувалася до Подністров’я, а пізніше – і до Середнього Побожжя (Побужжя), оскільки обидві території увійшли до одного татарського улусу, який дістав назву Подільського.

В період монголо-татарської навали зникла як адміністративна одиниця Болохівська земля, що, крім ворожої агресії, зазнала караючого гніву князя Данила Галицького. За даними Іпатіївського літописця, сталося це у 1241 р. Тоді галицький князь “устремися на ня, грады их огневи предасть и грабе их раскопа”.²⁰ Востаннє про Болохівську землю літописець повідомляє у 1257 р. у зв’язку з другим військовим походом Данила Галицького,²¹ в результаті якого були підкорені “все болоховцы”.²²

Доклали руку до опустошення болохівської автономної території і монголо-татарські завойовники, на зговір з котрими пішла болохівська боярсько-князівська верхівка, що викликало такі крайні дії Данила Романовича. “Оставили бо их татарове да им орють пшеницу и проса. Даниил же на их большую вражду держа яко от татар большую надежду имаху”,²³ – пояснював причину каральних походів той же літописець.

Не обминула жаклива катастрофа й Поділля.

“По свидетельству истории, в 1240 году Батый с многочисленными сонмами татар вторгнулся в пределы Подолии и разрушил до основания города по пути от Ладыжина к Каменцу... В цветущей Подолии не осталось ни одного города ни деревом рубленного, а ни камнем будованого”.²⁴

Після битви на р. Сині Води (1362 р.), у якій литовський князь Ольгерд розбив татарське військо, Поділля входить до складу Великого Князівства Литовського як окрема адміністративна одиниця – Подільська земля. Однак одразу ж по тому розпочалося тривале суперництво між Литвою і Польщею за володіння цією територією. Протистояння закінчилося тим, що польські феодали захопили західну частину Подільської землі і у 1434 р. було створено Подільське воєводство у складі Польського Королівства. Його південно-східні рубежі з Великим Литовським Князівством пролягли по річці Мурафі.

Решта вінницьких земель на той час не складала окремої адміністративної одиниці. В XV ст. вона входила до складу Київського князівства (пізніше: Київської землі), у першій половині XVI ст. – до Волинської. Лише 1566 р. було створено Брацлавське воєводство, що складалося з трьох повітів – Брацлавського, Вінницького і Звенигородського. Незабаром, у 1569 р., на Люблінському унійному сеймі Брацлавське воєводство було інкорпоровано до складу Польщі, в межах якої перебувало аж до 1793 р.

Під час національно-визвольної війни українського народу за Зборівським мирним договором 1649 р. Брацлавщина увійшла до складу Козацької держави Богдана Хмельницького (Української автономії в межах Речі Посполитої). За тодішнім військово-адміністративним поділом більша частина сучасного Східного Поділля належала до Кальницького (Вінницького), Брацлавського та Уманського козацьких полків. Південно-західна його частина – це територія Барського та Подільського (Могилівського; Придністровського) полків, однак за тим же Зборівським мирним договором обидві адміністративно-територіальні одиниці відійшли до Речі Посполитої. Впродовж другої половини XVII ст. поділ на козацькі полки зберігався, проте їх кількість та межі неодноразово змінювалися.

У 1672 р. Османська імперія, відвоювавши у поляків Поділля, включила його до свого складу. На захопленій території тоді ж було створено Кам'янецький еялет, котрий поділявся на чотири адміністративні одиниці – санджаки, яким підпорядковува-

лися менші округи – нахії. Еялет охоплював територію колишніх Подільського, Могилівського і, частково, Брацлавського й Уманського полків Козацької України, під султанським управлінням проіснував до 1699 р. У цьому ж році за Карловицьким мирним договором Брацлавщина знову дісталася Польщі.

Найбільших розмірів Брацлавське воєводство досягло напередодні другого поділу Польщі. У 1792 р. займало територію від р. Мурафи на заході до місць впадіння річок Тясмина та Росі у Дніпро. На півночі кордон із Київським воєводством проходив по р. Рось, на півдні – пролягав річками Ягорликом, Синхою та Великою Виссю.

Постановою Чотирирічного Сейму Речі Посполитої від 02.11.1791 р. було затверджено його новий адміністративний поділ. Передбачалося створення 4-х повітів: Вінницького, Брацлавського, Надбузького (з центром у м. Гранові) та Звенигородського. Однак постанова виявилась не реалізованою.²⁵

У 1793 р. Правобережна Україна, включаючи терени сучасної Вінниччини, відійшла до Росії. Тоді ж було створено три губернії: Брацлавську, Ізяславську і Мінську.²⁶

Як і воєводство, Брацлавська губернія залишалася досить обширною. Її західні і північні межі практично не змінилися, а південний та східний кордони чітко окреслює список митниць, які діяли у ній в 1794 році: Могилів, Цехинівка, Рашків, Ягорлик-Юзефгород (Балта), Богопіль, Торговиця, Злотопіль, Верещаки, Крилов, Трахтермирів, Триліси.²⁷

Нові володарі українських територій планували приєднати до Брацлавської, а частково до Ізяславської губерній, Кам'янецький та Летичівський повіти Подільського воєводства. Проте спершу з них було сформовано Кам'янецьку область, яка підпорядковувалась ізяславському губернатору.²⁸

Впродовж 1794 – 1795 рр. до складу Брацлавської губернії за наказом мінського генерал-губернатора Т. І. Тутолміна передано частину Подільського воєводства, з якої пізніше, у 1796 р., утворено Хмельницький, Могилівський і частково Літинський та Махнівський повіти уже Брацлавського намісництва.²⁹

Саме ж намісництво як адміністративно-територіальна одиниця Російської імперії з'явилося у 1795 р. Тоді 1 травня (за старим стилем) імператриця Катерина II видала рескрипт про створення замість 2-х губерній (Ізяславської та Брацлавської) трьох намісництв: Брацлавського, Волинського та Подільського. 22 травня (теж за старим стилем) вона затвердила перелік

повітів Брацлавського намісництва: Брацлавський, Вінницький, Літинський, Хмільницький, Сквирський, Гайсинський, Тульчинський, Ямпільський, Могилівський, Махнівський, Липовецький, П'ятигірський і Бершадський.³⁰

Цього ж дня цариця підписала указ, в якому йшлося:

“...1. Губернским городом быть казенному местечку Брацлавлю, а город Винницу, также местечки казенные Литин, Сквиру, Хмельник и Гайсин учредить уездными городами, обращая на них все те права, выгоды и преимущества, каковы присвоены городам Минской губернии... Но поскольку в Брацлаве по причине малолюдства его и неимения удобных строений губернские присутственные места³¹ не могут тамо поместиться доколе дома в Брацлаве не будут построенные, учредить на первый случай пребывание в Виннице в приготовленном для сего строении упраздненного езуитского монастыря...”³²

Урочисте відкриття Брацлавського намісництва відбулося 20 лютого 1796 р. (за старим стилем) у Вінниці, а 1 травня того ж року – Подільського намісництва (з центром у Кам'янці-Подільському; до його складу увійшли 12 повітів: Кам'янецький, Ушицький, Верboveцький, Грудецький, Зіньківський, Летичівський, Проскурівський, Старокостянтинівський, Базалійський, Ямпільський, Крем'янецький і Дубенський).

З утворенням намісництва тодішня Брацлавщина зазнала відчутних територіальних втрат. Зокрема, доволі велика її частина відійшла до створеного 21.01.1795 р. Вознесенського намісництва (з 12 повітових центрів нового намісництва 7 раніше належали до Брацлавської губернії). При створенні Київського намісництва, до нього зі складу Брацлавської губернії відійшли староства: Таращанське, Богуславське, Синицьке, Корсунське, Канівське, Кагарлицьке, Германівське.³³ Повітовими центрами стали Канів, Корсунь, Богуслав, Васильків.

Ліквідовано Брацлавщину як адміністративно-територіальну одиницю 12 грудня (за старим стилем) 1796 р., коли цар Павло I своїм указом розпорядився створити з “колишньої Польської України, Волині і Поділля” дві губернії – Волинську і Подільську, а також виділити відповідну частину території для створення Київської губернії.

Згідно указу Сенату від 15 січня 1797 р. (старий стиль) затверджено новий територіальний поділ вказаних губерній за повітами. Хмільницький, Бершадський і Тульчинський повіти Брацлавського намісництва скасовувалися, а їхні території

приєднувалися до сусідніх. Ліквідовувалась також частина повітів Подільського намісництва, зокрема Вербовецький. До Київської губернії із скасованого Брацлавського намісництва відходили Липовецький, Махнівський, Сквирський і П'ятигірський повіти. До Подільської – усі інші. Крім Брацлавського намісництва скасовувалося також Вознесенське. Подільська губернія поповнилася з його складу повітами Ольгопільським і Єланським (Балтським).

Остаточно кількість повітів у Київській та Подільській губерніях визначена царськими указами відповідно від 28.06.1802 р. та 19.07.1804 р. і залишалась незмінною до 1917 р. Межі ж повітів мінялися, інколи змінювалися й їх центри. Так, у 1798 р. присутні місця Ямпільського повіту були переведені з приватновласницького містечка Ямполя у казенне містечко Цекинівку. Назву ж повіту збережено. Пізніше присутні місця повернено до Ямполя. При створенні у 1796 р. Ольгопільського повіту його адміністративним центром стало м. Чечельник. У 1811 р. присутні місця переведено в село Рогузку-Чечельницьку, яке перейменовано в м. Ольгопіль.³⁴

Проведення у 1861 р. селянської реформи зумовило нове адміністративно-територіальне реформування (запровадження територіального поділу на волості). Волосні правління були становими органами місцевого самоврядування для селян. На 1863 р. у Подільській губернії нараховувалося 376 волостей, які об'єднувалися у 59 мирових діляниць (районів діяльності мирових посередників³⁵). Первинний поділ на волості виявився дуже недосконалим, оскільки ті були надто дрібними, в окремих випадках складалися всього з 1 населеного пункту. До того ж значний вплив на їх формування справила колишня належність населених пунктів до поміщицької чи державної маєтностей, що призводило до значної віддаленості окремих сіл від волосних центрів, а інколи села однієї волості опинялися по-між селами іншої. Відтак впродовж 60 – 70 рр. XIX ст. відбулося кілька етапів укрупнення волостей, в результаті чого на кінець століття волость в середньому об'єднувала 15 – 20 населених пунктів.³⁶

Крім згадуваного адміністративно-територіального поділу у XVII – на поч. XX ст. існував ще один – військово-адміністративний. У 1793 р. після другого поділу Польщі на приєднаних до Російської імперії землях було створено генерал-губернаторство у складі Мінської, Ізяславської та Брацлавської губер-

ній з центром у м. Несвіжіні поблизу Мінська. З 1796 р. до цього ж генерал-губернаторства входили намісництва: Мінське, Волинське, Брацлавське і Подільське. Після скасування намісництв у 1797 р. центром генерал-губернаторства у складі Подільської, Волинської і Мінської губерній стало м. Кам'янець-Подільський. У 1801 р. прикордонні губернії було поділено на два військових губернаторства. Одне з них утворювали Київська та Мінська губернії, друге – Подільська і Волинська.³⁷ Указом від 24 лютого 1832 р. київського військового губернатора призначено також генерал-губернатором Поділля і Волині. З того часу Київська, Подільська і Волинська губернії, що репрезентували так званий Південно-Західний край, управлялись київським, подільським і волинським генерал-губернатором. Генерал-губернаторство ліквідовано указом від 30.10.1914 р.³⁸

Нові адміністративно-територіальні зміни були викликані революційними подіями, становленням та утвердженням радянської влади в Україні, в т. ч. на теренах Вінниччини.

Починаючи з 1917 р., “столицею” Подільської губернії стає Вінниця, а також – Української Народної Республіки доби Директорії (у період з 2 лютого по 6 березня 1919 р. та з 16 травня по 7 червня 1920 р.).

Першим директивним документом Раднаркому України, що стосувався адміністративно-територіальних змін, була постанова “Про порядок зміни кордонів і утворення нових адміністративно-територіальних одиниць”,³⁹ прийнята 1 жовтня 1920 року. Нею місцевим органам радянської влади дозволялось самостійно вирішувати питання адміністративно-територіального поділу, що не було проігноровано ними – вже в тому ж році Балтський повіт Подільської губернії відійшов до Одеської губернії...⁴⁰

На підставі постанови ВУЦВК від 6 липня 1921 р. на території Подільської губернії створено Жмеринський повіт у складі 12-и волостей: Браїлівської, Комаргородської, Копайгородської, Краснянської, Мар'янівської, Межирівської, Мовчанської, Вівсяницької, Пеньківської, Станіславчицької, Чемерисо-Волоської та Ялтушківської.⁴¹ Це призвело до зменшення меж Вінницького, Могилівського, Ямпільського повітів. На 1 січня 1922 р. Подільська губернія складалася з 12 повітів і 145 волостей.⁴²

Проте початок масштабній адміністративно-територіальній реформі на Поділлі поклала постанова ВУЦВК від 31 січня 1923 р. Відповідно до неї шляхом укрупнення волостей і повітів

зменшувалася кількість адміністративних одиниць. Зокрема, ліквідовано повіті: Жмеринський, Летичівський, Літинський, Новоушицький, Ольгопільський та Ямпільський, а замість Брацлавського утворено Тульчинський з центром у м. Тульчині.⁴³

7 березня 1923 р. на підставі постанови ВУЦВК “Про адміністративно-територіальний поділ Подільської губернії” повіті було ліквідовано взагалі. Замість них утворено 6 округів: Вінницький – з 18-и районів (Вахнівського, Вінницького, Вороновицького, Жмеринського, Калинівського, Краснянського, Літинського, Малокутищанського, Межирівського, Немирівського, Обіднянського, Піківського, Прилуцького, Терешпільського, Тиврівського, Уланівського, Хмільницького, Юзвинського); Гайсинський – з 14-и (Бершадського, Гайсинського, Гранівського, Дашівського, Зятковецького, Красносільського, Ладижинського, Ольгопільського, Ситковецького, Соболівського, Теплицького, Тернівського, Устянського, Хащоватського); Кам’янець-Подільський – з 17-и (Вінковецького, Довжоцького, Дунаєвецького, Жванецького, Зінківського, Калюського, Китайгородського, Купинського, Лянцкорунського, Маківського, Миньковецького, Новоушицького, Орининського, Смотрицького, Солобковецького, Староушицького, Чемерівського); Могилів-Подільський – з 15-и (Бабчинецького, Барського, Джуринського, Копайгородського, Лучинецького, Могилівського, Мурафського, Муровано-Куриловецького, Озаринецького, Станіславчицького, Чернівецького, Шаргородського, Ялтушківського, Ямпільського, Яришівського); Проскурівський – з 16-и (Бахматовецького, Війтовецького, Вовковинецького, Волочиського, Городоцького, Деражнянського, Кузьминського, Летичівського, Меджибізького, Михалпільського, Проскурівського, Старосинявського, Фельштинського, Чорноострівського, Юринецького, Ярмолинецького); Тульчинський – з 13-и районів (Брацлавського, Вапнярського, Великокісницького, Кам’янського, Крижопільського, М’ястківського, Ободівського, Піщанського, Томашпільського, Тростянецького, Тульчинського, Чечельницького, Шпиківського).⁴⁴

Таким чином, на території Подільської губернії замість 12 повітів було сформовано 6 округів і замість 145 волостей – 93 райони. Одночасно зменшилась кількість сілрад. Замість 1860 їх залишилось 1205.⁴⁵

7 округів, у т. ч. Бердичівський та Уманський, створено в Київській губернії. До складу Бердичівського округу увійшло м.

Липовець та 6 волостей Липовецького повіту, до складу Уманського – 8 волостей цього ж повіту. Із Київської губернії до Подільської відійшли 3 волості Бердичівського і 2 волості Липовецького повітів.

Постановою 3-ї сесії ВУЦВК VIII скликання від 12 жовтня 1924 р. у складі Української Соціалістичної Радянської Республіки було створено Молдавську АРСР (столиця – м. Балта, з 1929 р. – м. Тираспіль). Більшу частину території автономії становили землі колишніх Балтського та Ольгопільського повітів Подільської губернії.⁴⁶

За постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 19 листопада 1924 р. в складі Гайсинського округу утворено Джулинський район з частини території ліквідованих Красносільського та Устянського районів. Крім того, ліквідовано Зятковецький район Гайсинського округу з приєднанням частини території до Гайсинського, Ладизинського і Теплицького районів того ж округу.⁴⁷

На IX Всеукраїнському з'їзді Рад, який відбувся 9 – 10 травня 1925 р. у Харкові, розглянуто питання про перехід на триступеневу систему управління. На підставі його рішень і постанови ВУЦВК від 3 червня 1925 р. губернії ліквідовувались, а територія України поділялась на 624 райони у складі 40 округів (не рахуючи Молдавської АРСР).⁴⁸ У порівнянні з адміністративно-територіальним поділом 1923 р. кількість округів і районів в Україні зменшилась на 11 відсотків.

Зменшилась також їхня кількість на Поділлі. Зокрема, було ліквідовано Гайсинський округ. Його райони Гранівський, Теплицький, Тернівський передано до складу Уманського округу на Київщині, Хащоватський – Первомайського округу на Одещині, Ситковецький і Дашівський – до Вінницького округу, Гайсинський, Соболівський, Джулинський, Бершадський та Ольгопільський – Тульчинського округу.⁴⁹

Після ліквідації Київської губернії та реорганізації округів на Київщині їх залишилося 5: Білоцерківський, Бердичівський, Київський, Уманський, Черкаський. Три з них межували з Поділлям і мали наступне районування: Білоцерківський округ – 19 районів, Бердичівський – 12 районів, у т. ч. Козятинський, Махнівський, Плисківський, Погребищенський, Уланівський райони, Уманський округ – 20 районів, у т. ч. Гранівський, Оратівський, Теплицький, Тернівський райони.

Чергові адміністративно-територіальні зміни сталися в 1930 р. Спершу на підставі постанови ВУЦВК і РНК УСРР від 13 чер-

вня того ж року “Про реорганізацію округів” на території України було розформовано 13 округів, три з них – на Поділлі: Кам’янець-Подільський (з приєднанням до Проскурівського округу), Тульчинський (з приєднанням до Вінницького та Уманського округів), Могилів-Подільський (з приєднанням до Вінницького округу).⁵⁰

Невдовзі округи, як і раніше повіти, ліквідовано (на підставі постанов ЦВК і РНК СРСР від 23 липня 1930 р.⁵¹ та ВУЦВК УСРР від 2 вересня 1930 р.). На їх місці запроваджено окремі адміністративні одиниці, що отримали назву районів. У межах колишнього Вінницького округу їх нараховувалось 34, Проскурівського – 27. Крім того, ліквідовано після підпорядкування Вінницькій міськраді Вінницький район, реформовано Джуринський і Старомурафський – з віднесенням їх території до складу Шаргородського району, Гранівський – з віднесенням до Гайсинського, Соболівський – до Теплицького, Тернівський – до Джулинського, Ольгопільський – до Бершадського районів.⁵²

Нову адміністративно-територіальну реформу проведено у лютому 1931 р. Вона зводилась до укрупнення наявних одиниць територіального поділу. У результаті на Вінниччині було ліквідовано 12 районів з приєднанням їхньої території до інших: Вапнярського до Томашпільського, Дашівського – до Іллінецького, Ладизинського – до Уманського і частково до Гайсинського, Лучинецького – до Копайгородського, М’ястківського – до Крижопільського, Ободівського – до Чечельницького, Ситковецького – до Немирівського, Турбівського – до Липовецького, Чернівецького – до Бабчинецького, Шпиківського – до Брацлавського, Ялтушківського – до Барського, Яришівського – до Могилів-Подільського.⁵³

Проте найбільш ґрунтовне адміністративно-територіальне реформування здійснено наступного року. Постановою IV позачергової сесії ВУЦВК XII скликання від 9 лютого 1932 р. в Україні створено п’ять областей: Харківську, Київську, Вінницьку, Дніпропетровську та Одеську.

До складу Вінницької області увійшла 71 адміністративно-територіальна одиниця: 2 міста (Вінниця і Бердичів), а також 69 районів: Антонінський, Бабанський, Барський, Бершадський, Брацлавський, Волочиський, Вороновицький, Гайсинський, Городоцький, Грицівський, Деражнянський, Джулинський, ім. Дзержинського (Романівський), Дунаєвецький, Жмеринський, Заславський, Затонський (Віньковецький), Іллінецький, Кали-

нівський, Козятинський, Кам'янецький, Копайгородський, Крижопільський, Липовецький, Літинський, Любарський, Летичівський, Ляховецький, Монастирищенський, Махнівський, Меджибізький, Михалпільський, Могилівський, Муровано-Куриловецький, Немирівський, Новоушицький, Оратівський, Орининський, Піщанський, Плисківський, Погребищенський, Полонський, Проскурівський, Славутський, Смотрицький, Солобківський, Станіславчицький, Старокостянтинівський, Староушицький, Теофіпольський, Теплицький, Тиврівський, Томашпільський, Тростянецький, Тульчинський, Уланівський, Уманський, Хмільницький, Христинівський, Чемерівецький, Чернівецький, Чечельницький, Чуднівський, Шаргородський, Шепетівський, Юринецький, Ямпільський, Янушпільський, Ярмолинецький.⁵⁴

У жовтні того ж року Бабанський, Монастирищенський, Оратівський, Плисківський, Погребищенський, Уманський та Христинівський райони передано до складу Київської області.⁵⁵

Чергові адміністративно-територіальні зміни сталися у 1935 та в 1937 роках. У травні 1935 р. на території Вінницької області утворено 4 округи: Кам'янець-Подільський у складі 9 районів, Могилів-Подільський – 6 районів, Проскурівський – 9 районів і Шепетівський – 10 районів.⁵⁶ У вересні 1937 р. Монастирищенський, Оратівський, Плисківський та Погребищенський райони знову отримали “вінницьку прописку”.⁵⁷

В тому ж 1937 р. було ліквідовано округи та утворено Кам'янець-Подільську і Житомирську області (22.09.1937 р.), до яких відійшла значна частина районів Вінниччини, у складі якої залишились дві міськради обласного підпорядкування (Вінницька і Могилів-Подільська) та 42 райони: Барський, Бершадський, Брацлавський, Вінницький, Вороновицький, Гайсинський, Дашівський, Джулинський, Жмеринський, Іллінецький, Калинівський, Козятинський, Комсомольський (колишній Махнівський), Копайгородський, Крижопільський, Липовецький, Літинський, Монастирищенський, Муровано-Куриловецький, Немирівський, Ободівський, Ольгопільський, Оратівський, Піщанський, Плисківський, Погребищенський, Ситковецький, Станіславчицький, Теплицький, Тиврівський, Томашпільський, Тростянецький, Тульчинський, Турбівський, Уланівський, Хмільницький, Чернівецький, Чечельницький, Шаргородський, Шпиківський, Ямпільський, Яришівський.⁵⁸ Даний адміністративно-територіальний поділ зберігався до початку Великої Вітчизняної війни.

Німецько-румунські загарбники запровадили власне межування захоплених територій. З утворенням рейхскомісаріату “Україна” (20 серпня 1941 р.) Вінницька область відійшла до генералбецірку (генерального округу) “Житомир”. На її теренах було утворено міський комісаріат “Вінниця” та одинадцять районів-областей (крайсгебітів), що об’єднували декілька довоєнних районів: район-область “Калинівка” – Уланівський, Хмельницький, Літинський, Калинівський; “Козятин” – Комсомольський, Самгородоцький, Погребищенський, Козятинський; “Гайсин” – Монастирищенський, Дашівський, Ситковецький, Гайсинський; “Жмеринка” – Барський, Станіславчицький, Тиврівський, Жмеринський; “Копайгород” – Мурованокуриловецький, Яришівський, Копайгородський; “Тульчин” – Брацлавський, Шпиківський, Шаргородський, Тульчинський; “Крижопіль” – Ямпільський, Чернівецький, Томашпільський, Крижопільський; “Чечельник” – Ольгопільський, Бершадський, Піщанський, Чечельницький; “Теплик” – Джулинський, Тростянецький, Ободівський, Теплицький; “Липовець” – Турбівський, Плисківський, Оратівський, Липовецький.⁵⁹

Восени 1941 р. сталися нові адміністративно-територіальні зміни. Станом на 25 вересня 1941 р. Яришівський та Копайгородський райони разом із Віньковецьким, Новоушицьким та Солобковецьким районами Кам’янець-Подільської області крайсгебіту “Вінківці” перебували вже у складі генералбецірку “Волинь”. До даного генерального округу в складі крайсгебіту “Вовковинці” (Вовковинецький, Деражнянський, Михалпільський, Ярмолинецький райони Кам’янець-Подільської області) відійшов також Барський район.

Станом на ту ж дату (25 вересня 1941 р.) в генералбецірку “Житомир” залишалися райони-області “Калинівка”, “Козятин”, “Липовець”, “Гайсин”, “Вінниця”.⁶⁰ Решта районів Вінниччини ще в серпні 1941 р. опинилася під протекторатом Румунії (у складі губернаторства “Трансністрія”, до якого увійшли Бершадський, Крижопільський, Могилів-Подільський, Ольгопільський, Піщанський, Станіславчицький, Тростянецький, Томашпільський, Тульчинський, Шаргородський, Шпиківський, Чернівецький, Чечельницький, Ямпільський райони; до “румунських володінь” належали також майже весь Копайгородський район, дві третини Тиврівського, більша половина Брацлавського, половина Жмеринського та Яришівського районів, майже полови-

на Барського, деяка частина Мурованокуриловецького та Немирівського районів).

Захоплену територію між Бугом і Дністром румунська окупаційна влада поділила на 13 повітів: Ананьївський, Балтський, Березівський, Дубосарський, Голтянський, Джугастрівський, Могилівський, Очаківський, Овідіопільський, Одеський, Рибницький, Тираспільський, Тульчинський. У свою чергу повіти поділялись на райони. Зокрема, Жмеринський, Станіславчицький, Копайгородський, Шаргородський, Могилівський, Яришівський, а також новоутворені Краснянський [частина Тиврівського], Балкський [частина Барського] райони входили до складу Могилівського повіту, Крижопільський, Томашпільський, Чернівецький, Ямпільський – до Джугастрівського, Балтський, Бершадський, Чечельницький, Ободівський – до Балтського, Брацлавський, Шпиківський, Тростянецький, Тульчинський – до Тульчинського, Піщанський район – до Рибницького. Згадані райони Вінниччини склали Північну “Трансністрію”.

15 лютого 1942 р. німецькою окупаційною владою було здійснено ще один адміністративно-територіальний поділ, у результаті якого утворено генералбецірк “Волинь-Поділля”, а також гебітскомісаріати (області). До новоутвореного генерального округу “Волинь-Поділля” від Вінниччини відійшов гебітскомісаріат “Бар” у складі Барського, Новоушицького, Мурованокуриловецького, Яришівського районів.

У генералбецірку “Житомир” на території Вінниччини нараховувалось вісім гебітскомісаріатів: “Вінниця” (власне місто, а також Турбівський район); “Гайсин” (Гайсинський, Джулинський, Теплицький райони); “Іллінці” (Іллінецький, Липовецький, Плисківський райони); “Калинівка” (Калинівський, Комсомольський, Уланівський райони); “Козятин” (Козятинський, Самгородоцький, Погребищенський райони), “Літин” (Літинський, Хмільницький, Жмеринський райони); “Монастирище” (Монастирищенський, Дашівський, Оратівський райони); “Немирів” (Немирівський, Ситковецький, Вороновицький райони).⁶¹

Адмінподіл у рейхскомісаріаті “Україна” мав два рівні: цивільний та військово-адміністративний. Районні, міські та сільські управи були органами місцевого самоуправління, підпорядковувалися обласним управам (в нашому випадку – Вінницькій і Кам’янець-Подільській). Гебітскомісаріати, окружні комісаріати – органи військової окупаційної адміністрації.

Після звільнення області від нацистських загарбників на її території поновлено передвоєнний адміністративно-територіальний устрій.

Однак існував він недовго. Вже 7 квітня 1945 р. з'явилися міські райони: Ленінський, Свердловський, Кіровський у м. Вінниці – на підставі відповідного указу Президії Верховної Ради України⁶² (11 серпня 1948 р. даний поділ було скасовано, проте відновлено у 1972 р. Відтоді згадувані райони носять назву Ленінського, Замостянського і Староміського).

20 березня 1946 р. у складі Вінницької області утворено Джуринський район, до якого увійшли сільради: Ворошилівська, Галинчинецька, Деревчинська, Джуринська-Перша, Джуринська-Друга, Довжанська, Калитинська, Лопатинецька, Малодевичинська, Покутинська, Політанська, Попелівська, Рекечинецька, Садовецька, Сапіжанська, Семенівська, Стрільчинецька та Хоменківська.⁶³

У січні 1954 р. на карті України з'явилася Черкаська область. Тоді ж із Вінниччини до неї передано Монастирищенський район.⁶⁴

У 1950 – 1970-х роках із складу Вінницької області вилучено ще ряд адміністративно-територіальних одиниць: 22.05.1957 р. – Івашківську, Пиріжнянську сільради Чечельницького району – до Кодимського району Одеської області, Ключівську і Стадницьку сільради Оратівського району – до Тетіївського Київської області; 30.12.1959 р. – Волівську сільраду Ольгопільського району – до Балтського Одеської області; 04.01.1965 р. – Баштанківську та Загнітківську сільради Крижопільського району – до Кодимського Одеської області; 05.02.1965 р. – Вікнинську та Червоненську сільради Бершадського району – до Гайворонського Кіровоградської області; селище Коржиху Борщагівської сільради Погребищенського району – до Володарського району Київської області.

В той же час 25.06.1959 р. Васютинецьку та Луко-Барську сільради Вовковинецького району Хмельницької області (з 1954 р.) включено у межі Вінниччини.⁶⁵

У цей період тривали адміністративно-територіальні зміни в самій Вінницькій області. 28 листопада 1957 р. Ольгопільський район було об'єднано з Чечельницьким, а Самгородоцький – з Козятинським. Тоді ж ліквідовано Станіславчицький район з передачею його території до складу Жмеринського та Копайгородського районів.⁶⁶

21 січня 1959 р. ліквідовано Дашівський, Ободівський, Ситковецький райони з віднесенням території Дашівського району до складу Гайсинського та Іллінецького районів; Ободівського – до Крижопільського, Тростянецького і Чечельницького; Ситковецького – до Брацлавського, Гайсинського та Іллінецького районів.⁶⁷

10 вересня 1959 р. з метою укрупнення районів були ліквідовані: Вороновицький район з передачею його території до складу Вінницького і Немирівського районів; Джуринський – до Шаргородського; Джулинський – до Бершадського і Теплицького районів; Копайгородський – до Барського, Жмеринського, Муровано-Куриловецького; Турбівський – до Вінницького, Калинівського та Липовецького районів.⁶⁸

30 грудня 1962 р. здійснено черговий масштабний адміністративно-територіальний експеримент. Тоді Президією Верховної Ради УРСР прийнято укази “Про утворення обласних промислових і обласних сільських Рад депутатів трудящих”, “Про укрупнення сільських районів Української РСР” та інші. На підставі них в Україні створено 11 економічних адміністративних районів (раднаргоспів). Вінницьку область, а також Хмельницьку, Тернопільську і Чернівецьку, віднесено до Подільського економічно-адміністративного району. У вересні наступного року вона в числі Волинської, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Київської, Львівської, Ровенської, Тернопільської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської та Чернівецької областей входила до складу Південно-Західного економічного району, ліквідованого, як і раднаргоспи, в 1965 році.⁶⁹

Що стосується адміністративно-територіальних районів, то їх на Вінниччині після укрупнення залишилося тринадцять: Барський (створений шляхом об’єднання Барського і Муровано-Куриловецького районів); Бершадський (Бершадського і Чечельницького районів, Будівської, Верхівської, Гордіївської, Малостратіївської, Ободівської, Торканівської, Тростянецької сільрад Тростянецького району); Гайсинський (Гайсинського і Теплицького районів, Білківської, Городоцької, Кальницької, Китайгородської, Копіївської, Купчинецької, Леухівської, Пархомівської, Розсохуватської, Слободищенської, Хрінівської сільрад Іллінецького району); Жмеринський (Жмеринського і Шаргородського районів); Калинівський (Калинівського і Літинського районів, Бохоницької, Краснянської, Лаврівської, Медвеже-Вушківської, Мізяківсько-Хуторянської, Некрасівської, Пирогов-

ської, Сосонської, Стадницької, Стрижавської, Тяжилівської, Широкогребельської, Шкуринецької, Якушинецької сільрад Вінницького району); Козятинський (Козятинського і Комсомольського районів); Крижопільський (Крижопільського, Піщанського, Томашпільського районів); Липовецький (Липовецького і Оратівського районів, Козинецької, Сиваківської сільрад Вінницького району, Бабинської, Варварівської, Василівської, Голківської, Джулинівської, Жорницької, Красненьківської, Тягунської, Яблуновичкої, Якубівської сільрад Іллінецького району); Могилів-Подільський (Могилів-Подільського, Чернівецького, Ямпільського районів); Немирівський (Немирівського і Тиврівського районів, Великокрушлинецької, Вінницько-Хуторянської, Гавришівської, Гуменської, Іванівської, Ільківської, Комарівської, Луко-Мелешківської, Малокрушлинецької, Олександрівської, Оленівської, Парпурівської, Писарівської, Селищанської, Сокиринської, Степанівської, Яришівської сільрад Вінницького району, Вищекропивнянської, Джуринської, Мельниківської, Ометинецької, Райгородської, Юрковецької сільрад Брацлавського району); Погребищенський (Погребищенського і Плисківського районів); Тульчинський (Тульчинського і Шпиківського районів, Бортницької, Вишковецької, Вовчокської, Грабовецької, Зяньковецької, Коржівської, Марківської, Салинецької, Скрицької, Слобідської, Чуківської сільрад Брацлавського району, Ілляшівської, Капустянської, Ладижинської, Летківської, Олександрівської, Оляницької, Савинецької, Четвертинівської сільрад Тростянецького району); Хмільницький (Хмільницького, Уланівського районів).⁷⁰

Дуже швидко стала очевидною недоцільність прийнятого рішення. Велика відстань від сільрад до райцентрів зовсім не сприяла адміністративному керівництву і створювала значні незручності для людей. А тому вже 4 січня 1965 р. було видано указ Президії Верховної Ради УРСР “Про внесення змін в адміністративне районування Української РСР”. Відповідно до нього Вінницька область тепер уже була розділена на 19 районів: Барський, Бершадський, Вінницький, Гайсинський, Жмеринський, Іллінецький, Калинівський, Козятинський, Крижопільський, Липовецький, Могилів-Подільський, Немирівський, Погребищенський, Тиврівський, Тростянецький, Тульчинський, Хмільницький, Шаргородський, Ямпільський.⁷¹

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 3 грудня 1966 р. на Вінниччині створено ще 6 районів: Літинський, Мурованокун-

риловецький, Піщанський, Теплицький, Томашпільський, Чечельницький,⁷² а на підставі указів Президії Верховної Ради УРСР від 07.12.1979 р. і 28.11.1990 р. – відповідно Оратівський⁷³ та Чернівецький.⁷⁴

У цих межах Вінницька область існує до сьогоднішнього часу, об'єднуючи 27 районів, 6 міст обласного підпорядкування (Вінниця, Жмеринка, Козятин, Ладижин, Могилів-Подільський, Хмільник), 12 міст районного підпорядкування. ***Ця територія розглядається у даній праці як терени Східного Поділля (Вінниччини).***

¹ Материалы и исследования по археологии СССР. – Вып. 81. – М.; Л., 1960. – С. 19.

² Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область / Голова Головної редколегії Тронько П. Т.; Редколегія тому: Олійник П. Ф. (гол. редколегії), Бабій М. Л., Бовкун В. Д. та ін. – К.: Головна ред. Укр. Рад. Енциклопедії (Інститут історії АН УРСР), 1972. – С. 11.

³ Гальчак С. Д. Археологічні культури Поділля. – Вінниця, 1998. – С. 5.

⁴ В археологічні культури вчені виділяють групи стоянок, поселень, могильників, де виявлено спільні типи знахідок; прийнято вважати, що кожна культура відповідає окремому племені чи групі споріднених племен. Однак археологічні культури не завжди слід розглядати як щось застигле, раз і назавжди усталене. Протягом свого існування вони змінювалися, розширювали свою територію, входили як органічний компонент у нові культурні утворення, відображаючи тим самим зміни в розвитку тієї етнічної спільноти, котру вони репрезентували. При цьому слід мати на увазі, що на кожному новому етапі суспільного життя в кожній культурі залишалися елементи, що сполучали її з попереднім етапом.

⁵ Автохтони – аборигени, що зародилися в процесі еволюції в даній місцевості і які проживають на ній по даний час.

⁶ Заєць І. Трипільська культура на Вінниччині // Тези доповідей та повідомлення XVII Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – В., 1997. – С. 36.

⁷ Гусєв С. Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV – III тис. до н. е. – Вінниця, 1995. – С. 43.

⁸ Історія України / Баран В., Грицак Я., Ісаєвич Я. та ін.; Керівник авт. кол. Зайцев Ю. – Львів, 1996. – С. 12, 13.

⁹ Гальчак С. Д. Археологічні культури Поділля. – С. 21.

¹⁰ ДАВО, ф. П – 33, оп. 1, спр. 589, арк. 12.

¹¹ Гальчак С. Д. Археологічні культури Поділля. – С. 36.

¹² Історія Української РСР. – У 8 т / Артеменко І., Бабій Б., Багрій П. та ін.; Під ред. Шевелева А. – Т. 1. – К., 1977. – С. 244, 245.

¹³ Сергієнко Г., Смолій В. Історія України (з найдавніших часів до кінця XVII століття). – К., 1995. – С. 32.

¹⁴ Гальчак С. Д. Поділля: природа, людина – еволюція, історичний розвиток (кліматичний фактор в історичному антропосоціогенезі). – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2006. – С. 121.

¹⁵ Історія Української РСР. – У 8 т / Під ред. Шевелєва А. – Т. 1. – К., 1997. – С. 270.

¹⁶ Там само; - С. 268.

¹⁷ Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – С. 377.

¹⁸ Полное собрание русских летописей (далі: ПСРЛ). – Т. 2: Ипатьевская летопись. – СПб., 1843. – С. 166, 167.

¹⁹ Сборник сведений о Подольской губернии. – Вып. 1. – Каменец-Подольский, 1880. – С. 1 – 3.

²⁰ ПСРЛ. – Т. 2. – М., 1962. – С. 792.

²¹ Якубовський В. Скарби Болохівської землі. – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 12.

²² ПСРЛ. – Т. 2. – М., 1962. – С. 838.

²³ Там само.

²⁴ Исторические сведения о Каменец-Подольском и его православных церквях, в связи с гражданской и церковною жизнью Подолии // Прибавление к Подольским епархиальным ведомостям. – 1889. – № 19. – С. 420.

²⁵ ДАВО, ф. 897, оп. 1, спр. 1, арк. 11 – 115.

²⁶ Полное собрание законов Российской империи. – 1-е издание. – СПб., 1830. – Т. XXII. - №№ 17112, 17108, 17090.

²⁷ ДАВО, ф. 521, оп. 3, спр. 56, арк. 35 зв.

²⁸ Смолій В. А. Возз'єднання Правобережної України з Росією. – К., 1978. – С. 157.

²⁹ ДАВО, ф. 521, оп. 3, спр. 51, арк. 6 зв.

³⁰ Полное собрание законов Российской империи. – 1-е издание. – СПб., 1830. – Т. XXIII. - № 17334.

³¹ Органи адміністративної, державної влади.

³² Полное собрание законов Российской империи. – 1-е издание. – СПб., 1830. – Т. XXIII. - № 17336.

³³ ДАВО, ф. 521, оп. 3, спр. 51, арк. 25.

³⁴ Із рукопису статті Ф. А. Винокурової, О. М. Галамай, О. С. Петренка до нового видання "Путівника Державного архіву Вінницької області".

³⁵ Мировий посередник – посада, запроваджена в Російській імперії у період здійснення селянської реформи 1861 р.; перша ланка в системі установ, на які покладалося проведення цієї реформи. Правовий статус мирового посередника визначався Положенням про губернські у селянських справах установи від 19.02.1861 р. За цим положенням його обирали на 3 роки, але фактично він призначався Сенатом за поданням губернатора при узгодженні кандидатури мирового посередника з місцевими предводителями дворянства. Кандидати на посади мирових посередників висувалися з місцевих потомствених дворян-землевласників і мали відповідати встановленим становим, майновим та освітнім цензам. До компетенції мирових посередників входило: розгляд скарг, спорів і непорозумінь між поміщиками та їх звільненими від кріпацтва селянами, регулювання відносин між ними, нагляд за діями органів місцевого самоврядування тощо.

³⁶ Із рукопису статті Ф. А. Винокурової, О. М. Галамай, О. С. Петренка до нового видання "Путівника Державного архіву Вінницької області".

³⁷ Полное собрание законов Российской империи. – 2-е издание. – Т. XXVI. - № 20004 – 20005.

³⁸ ЦГИА УССР в Киеве: Путеводитель. – К., 1958. – С. 50.

³⁹ Збірник узаконень УСРР. – 1920. - № 24. – С. 721.

⁴⁰ Населені місця на Поділлі. – Вінниця, 1925. – С. 20.

⁴¹ Збірник узаконень УСРР. – 1921. - № 13. – С. 422.

- ⁴² Отчет губэкономсовещания. – В., 1922. – С. 1.
- ⁴³ Збірник узаконень УСРР. – 1923. - № 5. – С. 152 – 154.
- ⁴⁴ Із рукопису статті Ф. А. Винокурової, О. М. Галамай, О. С. Петренка до нового видання "Путівника Державного архіву Вінницької області".
- ⁴⁵ Отчет Подольского губисполкома за 1923 г. – Винница, 1924. – С. 5.
- ⁴⁶ Збірник узаконень УСРР. – 1924. - № 47. – С. 877 – 880.
- ⁴⁷ Збірник узаконень УСРР. – 1924. - № 49. – С. 918, 919.
- ⁴⁸ Збірник узаконень УСРР. – 1925. - № 29 – 30. – С. 435.
- ⁴⁹ Збірник узаконень УСРР. – 1925. - № 29 – 30. – С. 444, 445.
- ⁵⁰ Збірник узаконень УСРР. – 1930. - № 14. – С. 449, 450.
- ⁵¹ Собрание узаконений СССР. – 1930. - № 37. – С. 400.
- ⁵² Збірник узаконень УСРР. – 1930. - № 23. – С. 692, 693.
- ⁵³ Збірник узаконень УСРР. – 1931. - № 3. – С. 58, 59.
- ⁵⁴ Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1932. - № 5. – С. 41 – 45.
- ⁵⁵ Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1932. - № 28. – С. 170.
- ⁵⁶ Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1935. - № 13. – С. 3, 4.
- ⁵⁷ ДАВО, ф. Р – 2700, оп. 1, спр. 34, арк. 74.
- ⁵⁸ Вінницький обласний державний архів: Путівник. – В., 1960. – С. 244.
- ⁵⁹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі: ЦДАВО України), ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 38, арк. 123.
- (Однак у задуваному архівному документі не йдеться про Джуринський та Могилів-Подільські райони. Не виключено, що окупанти автоматично включили їх до складу інших сусідніх: Могилів-Подільський район до складу Чернівецького чи Яришівського, Джуринський – до Шаргородського).
- ⁶⁰ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 1, спр. 7, арк. 2; 12; 23.
- ⁶¹ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 1, спр. 6, арк. 2 – 5.
- ⁶² Відомості Верховної Ради УРСР. – 1945. - № 11. – С. 9.
- ⁶³ Відомості Верховної Ради УРСР. – 1947. - № 5 – 6. – С. 48.
- ⁶⁴ Вінницька область. Адміністративно-територіальний устрій: Довідник. – Одеса: Маяк, 1986. – С. 152.
- ⁶⁵ Там само.
- ⁶⁶ Відомості Верховної Ради УРСР. – 1957. - № 10. – С. 200, 201.
- ⁶⁷ Відомості Верховної Ради УРСР. – 1959. - № 3. – С. 167; - № 7. – С. 252.
- ⁶⁸ Вінницька правда. – 1959. – 11, 12 вересня.
- ⁶⁹ Литвин В. М. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956 – 1965). – К.: Видавничий дім "Лі-Терра", 2004. – С. 101.
- ⁷⁰ Відомості Верховної Ради УРСР. – 1963. - № 2. – С. 32, 33.
- ⁷¹ Із рукопису статті Ф. А. Винокурової, О. М. Галамай, О. С. Петренка до нового видання "Путівника Державного архіву Вінницької області".
- ⁷² Відомості Верховної Ради УРСР. – 1966. - № 48. – С. 511.
- ⁷³ Відомості Верховної Ради УРСР. – 1979. - № 51. – С. 771.
- ⁷⁴ Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. - № 51. – С. 940.

3. ЗАРОДЖЕННЯ КРАЄЗНАВСТВА В РЕГІОНІ

3.1. Польський період

Багата історія краю, що закарбувалась у крем'яних знаряддях праці первісної людини, уламках гончарних виробів трипільської та інших археологічних культур, залишках древніх городищ, курганів, руїнах фортець, панських палаців, хрестах та могилах на місцях козацьких битв, у піснях, баладах, переказах, традиціях та побуті населення, здавна вабила до себе усіх небайдужих. У XIX столітті цей потяг сприяв зародженню на теренах Східного Поділля краєзнавчого руху.

Започаткований він аматорською діяльністю збирачів фольклору, дослідників старовини, шанувальників пісенно-епічних скарбів народу, що були своєрідним вираженням його духу, слави, сподівань, затаєного болю.

У краї любили усну народну творчість. Тут побутовали численні легенди і перекази, казки й оповідання, пісні й думи. Так, наприклад, місцеву основу мала відома пісня “Ой я нещасний, що маю діяти?” Варіант її взято з рукописної збірки погребіщенського дяка Данила Бондаревського.¹ В пісні “А в неділю пораненько в усі дзвони дзвонять” згадувалося село Уланів і наголошувалося, що кріпакам “від неділі до неділі треба панщину робити”.² За свідченням дослідників, серед подолян у цей час можна було почути такі пісні, як “Ой за гаєм, гаєм”, “Зажурилась дівчинонька”, “Іду я лугом, лугом”, “Косарі косять, а вітерець повіває”, “За річкою, за водою”, “Крикнув козак Нечай” та ін. Пісні, які співалися тоді на Поділлі, увібрали сум і стогін народних мас, їх протест проти кріпосної неволі...

Місцеві збирачі та шанувальники усної народної творчості у переважній більшості були неграмотними чи малоосвіченими, але мали в грудях полум'яне серце, що горіло любов'ю до рідного краю, його героїчного й стражденного минулого. Так, народжена в кріпацькій сім'ї в с. Кущинці (тепер: Гайсинського району) Явдоха Микитівна Сивак, більше відома під йменням Явдоха Зуїха, була неписьменною, проте володіла феноменальною пам'яттю і тонким естетичним чуттям. Почуті пісні,

влучні вислови, цікаві оповіді закарбовувала в пам'яті. Зібравши вражаючі за обсягом і художньою цінністю скарги народної поезії і збагативши їх своєю думкою та творчою уявою, передала наступним поколінням. З її вуст інший відомий на Вінниччині фольклорист і краєзнавець Гнат Трохимович Танцюра записав 1008 народних пісень – календарно-обрядових, весільних, родинно-побутових, жартівливих, історичних балад, а також близько 400 прислів'їв та приказок, 156 казок, велику кількість загадок і етнографічних матеріалів.³

Це ж можна сказати й про погребещанку Меланку Лисенку, яка за свої 105 прожитих років теж зазнала панщини. Схильна до мандрівок, вона чи не щороку ходила до Києва, Чернігова, Почаєва – не так на богомілья, як з бажанням побувати між людьми, побачити й почути щось нове. З мандрівок приносила нові легенди, перекази, пісні, гуморески й охоче передавала їх односельчанам. Також наділена чудовою пам'яттю, легко запам'ятовувала раз почуте. Ще столітньою бабусею, доглядаючи своїх правнуків, вчила їх пісень, яких знала силу-силенну.

Любила слухати ті пісні, жадібно ловила кожне слово оповідачки інша славетна уродженка Погребещи – майбутня відома українська фольклористка Настя Андріанівна Присяжнюк, присвятивши справі вивчення перлин народної творчості все своє життя...⁴

У кріпацькій сім'ї в с. Антополі (тепер: Калинівського району) народився й Семен Микитович Олійничук. Таємно від пана навчався у Вінницькій гімназії. Викритий, переховувався під іменем шляхтича Сорочинського. Працював учителем у парафіяльних і монастирських школах. У 1845 р. після багатьох пригод і злигоднів отримав у пана відпустку. Мандрував шляхами Подільської, Київської, Волинської губерній; враження від мандрівок відобразив у рукописі "Исторический рассказ природных и коренных жителей Малороссии Заднепровской, то есть Киевской, Каменец-Подольской и Житомир-Волынской губерний про свое житье-бытье". Працювати над ним почав у с. Яцівцях (тепер: с. Бруслинівка Літинського району), проте рукопис, що складав 158 аркушів і в якому йшлося про величезну суспільну несправедливість, трагедію українського народу – кріпацтво, залишився незавершеним. Закінчити роботу над твором, що містив також чимало цікавих відомостей про місцевості, де мандрував, перешкодили арешт та ув'язнення в Шліссельбурзькій фортеці, де 1852 р. помер.⁵

Чимало аматорів-збирачів фольклору із простолюду залишилися невідомими. Але вони виконали взятю на себе місію – зберегли й передали наступним поколінням найважливіші фрагменти народної пам'яті, духовно-культурні скарби народу.

Зрозуміло, незрівнянно ширші можливості для історико-краєзнавчих досліджень мали вихідці із соціальних верств, не зв'язаних путами кріпацтва, насамперед, із польських шляхетських родин, які домінували тоді на Поділлі.

Активне заселення краю поляками розпочалося ще в 30-і роки XV ст. Внаслідок польсько-литовських війн 1431 – 1433 рр. він був розділений на дві частини. На землях, що відійшли до Польщі, як уже згадувалося, утворилося Подільське воєводство з центром у Кам'янці-Подільському. Східне Поділля залишалося за Великим князівством Литовським. У 1566 р. тут було утворено Брацлавське воєводство. Після Люблінської унії (1569 р.) Королівство Польське та Велике князівство Литовське об'єднано в одну державу – Річ Посполиту.

Утверджуючи своє панування на землях Брацлавщини й Поділля, польська шляхта докладала немало зусиль, щоб викоринити волелюбні настрої в місцевого населення. Загрозу для неї, насамперед, становили люди з простонароддя, які “вміють читати своє письмо”. В “Проекті знищення Русі” від 1717 року зазначалося: “Навчений у простій селянській школі хлоп втікає на декілька десятків миль з підданства та шукає волі, на що найбільш скаржаться воєводства земель руських – Волинське, Подільське і Брацлавське. Потрібно отож в інструкції для економів і адміністраторів внести рекомендації..., зокрема, щоб привчати селянських дітей не до книжок, а до плуга, сохи й ціпа”.⁶

Переслідувана польською шляхтою, народна освіта функціонувала на вкрай низькому рівні. Окремі парафіяльні школи, які уціліли на початку XIX ст. у Брацлавському, Вінницькому, Літинському, Могилівському повітах, перебували в жалюгідному стані. Під час ревізії 1820 року їх навіть не включили до списків діючих навчальних закладів. На рівні гімназій існували школи тільки у Вінниці, Барі та 4-класна школа в Немирові. Викладання у них велося виключно польською мовою. Вони були недоступними дітям селян-кріпаків.⁷

У кінці XVIII ст. край увійшов до складу Російської імперії. Однак царат жодною мірою не змінив тоді етносоціальну структуру приєднаних земель. Польська культура на українських зем-

лях під Росією спершу зберегла та зміцнила свої позиції. До 1831 р. польська мова була панівною в школах, адміністрації та судочинстві. Заможним полякам шляхетського походження, передусім магнатам, які присягнули на вірність Катерині II і виявили лояльність, не взявши участі в повстанні Т. Костюшка (1794 р.), було збережено всі майнові права та станові привілеї. Більшість магнатів ставилася назагал лояльно до Російської імперії (також і після Листопадового 1830 – 1831 рр. та Січневого 1863 – 1864 рр. національно-визвольних повстань), радо ріднилася з російською аристократією. Зате середня та дрібна шляхта були носіями польського патріотизму, прагнули реставрувати Польщу в кордонах 1772 р. Вони стали провідною силою національно-визвольного руху в кінці XVIII – XIX ст.

Листопадове повстання (29.XI.1830 – X.1831) охопило ті землі колишньої Речі Посполитої, які відійшли після її поділів до Росії. На Поділлі збройні виступи розпочалися в кінці квітня 1831 р. Місцевих повстанців, які 3 травня 1831 р. зібралися в с. Краснопілці Гайсинського повіту, очолив генерал Б. Колишко. Уже 14 травня 3-тисячний загін повстанців зазнав поразки від царських військ біля м. Дашева.

Січневе повстання, що розпочалося в Королівстві Польському в ніч з 22 на 23 січня 1863 р., поширилося на Правобережну Україну в травні того ж року. Воно охопило всю Волинську губернію та 10 повітів Київської. Підняти повстання на Поділлі не вдалося, хоч в кінці травня туди здійснив кінний рейд загін повстанців під командуванням Е. Ружицького.

Поразка Листопадового та Січневого повстань супроводжувалася масованими репресіями царського уряду: екзекуціями повстанців, конфіскацією їхнього майна або примусовим продажем їхніх маєтків, утисками польської мови, друку, товариств й організацій тощо. У місцевих адміністраціях польських чиновників в основному замінили російські, а російська мова стала офіційною в усіх місцевих органах влади. Значних репресій зазнала католицька церква.⁸

Специфіка досліджень краю першої половини XIX ст. полягала в тому, що ними займалися в основному польські науковці. В переважній більшості польських публікацій Поділля розглядалося в контексті історії та культури Речі Посполитої як її невід'ємна частина, обґрунтовувалося “право” Польщі на цей край, ідеалізовувався польський період його колонізації. Так, польські історики О. Яблоновський, К. Пулаский, поширюючи

думку про особливу культурно-месіонерську роль Речі Посполитої в Україні, на Поділлі, виставляли Польщу як “передмур’я Європи проти монголо-татарських орд”, називаючи з цього приводу Кам’янець-Подільську, Меджибізьку, Барську фортеці. Проте король і сейм були нездатні припинити шляхетські уособиці, організувати боротьбу проти турків і татарів і, навіть, підтримувати в належному стані самі ці замки.

Чимало даних про давні часи на Поділлі знаходимо в працях польських авторів Я. Длугоша, М. Крамера, М. Стрийковського, М. Меховіти. Для їх творів характерна полемічність з приводу того, хто ж визволяв Поділля від татар – литовці чи поляки?

Поділля знаходить висвітлення в творах Казимира Стадницького, а також у збірнику півтори тисячі документів періоду 1376 – 1430 рр. під назвою “Codex epistolaris Vitoldi”, виданому 1882 року за редакцією Антонія Прохаски.⁹

Проте чи не першим, хто звернув увагу на роль краю в долі колишньої Речі Посполитої, був виходець із Східного Поділля, представник відомої магнатської родини в Україні граф Ян Потоцький (1761 – 1815) – відомий письменник, автор роману “Рукопис, знайдений в Сарагосі”, що посів гідне місце в класичній літературі, визначний учений-історик, невтомний мандрівник і шукач пригод, публіцист, польський просвітитель, політичний діяч і реформатор.

Ян Потоцький народився 8 березня 1761 року у фамільному помісті в с. Пиків (тепер: Калинівського району). Дитячі і юнацькі роки провів у рідному краї. У 1774 – 1778 рр. студював в університетах Женеви і Лозани. У 1778 році він вступив на службу до австрійського війська і взяв участь у бойових діях у Баварії. В 1779 році Потоцький перебуває в Сицилії, Тунісі, учасник походу Мальтійського ордену проти піратів Середземномор’я. Далі він у “гарячих точках” Іспанії (1781), Сербії та Угорщини (1783), Туреччини, Єгипту (1784) та інших країн. Наслідком мандрів і авантюрних вчинків стали його численні репортажі в європейських часописах та пригодницькі книги, які хвилювали і збуджували увагу тогочасного читача, принесли йому гучну славу. В 1788 році він обирається від подільської шляхти до польського сейму у Варшаві і виступає за проведення в країні прогресивних реформ. 1790 року він уже на барикадах французької революції в Парижі, де пристав до якобінців. У 1792 році він знову у вирі політичних подій у Варшаві й на Поділлі.

Потім майже чотири роки мешкає в родинному маєтку в м. Тульчині. Тут у 1802 році Потоцький написав і видав французькою мовою книгу “Коротка історія народу Росії”, яка сподобалася імператору Олександрові I, і він запрошує автора до Петербургу, на службу в міністерство закордонних справ, де Потоцький працює до 1807 р., а після цього повертається на рідне Поділля й завершує 11 грудня 1815 року свій життєвий шлях.

Як знавець Правобережної України, Я. Потоцький підготував і видрукував французькою мовою на початку XIX ст. для потреб царського уряду й науковців цікаві за змістом невеликі книги “Стародавня історія Волинської губернії” (1805), яка 1829 року була перевидана російською мовою, і “Стародавня історія Подільської губернії”¹⁰ (1805). Винятковість цих видань насамперед полягає в тому, що автор, чи не єдиний у польській історіографії того часу розглядав ці регіони, як східнослов'янські землі, які мали історичну спільність з народами Росії та України, і не ідеалізував панування тут Литви та Речі Посполитої. Оглядаючи минулі часи на Волині й Поділлі, Потоцький уперше в існуючій літературі, хоч і консервативно, спробував систематизувати й проаналізувати археологічні пам'ятки та інші старожитності як джерело вивчення, подати схематичну історію первісної доби та середньовіччя й науково її осмислити.

Додаткові відомості про пам'ятки матеріальної і духовної культури в стародавні часи на Поділлі Я. Потоцький умістив у виданні “Археологічний атлас Європейської Росії”,¹¹ в якому обстоював тезу про автохтонність слов'ян, спільність їх життя та розвитку, визнання їх значного впливу на культуру світової цивілізації, що було викликом прихильникам норманістської теорії у поглядах на первісну і середньовічну історію корінних народів Росії і України. Незважаючи на значні об'єктивно зумовлені прогалини і певну тенденційність у висвітленні подій та фактів, притаманних творам Я. Потоцького, *це були чи не найперші в польській україністиці з початку XIX ст. узагальнюючі праці з регіональної історії України, які започаткували історико-краєзнавчі дослідження.*¹²

Окремі питання матеріальної і духовної культури краю відображені в працях інших польських дослідників. Так, уродженець с. Немиринці Вінницького повіту Владислав Гурський (1822 – 1902) став автором наукового дослідження “Могиливіський повіт у Подільській губернії”,¹³ котре містить опис більшості населених пунктів згаданого повіту (часто з доданими копі-

ями архівних документів XVI – XIX ст., переважно втрачених) і є надзвичайно цінним джерелом, а також праці “Королівські привілеї на різні маєтки в Подільському воєводстві від 1460 до 1774 р.”, рукопис якої зберігається в Ягеллонській бібліотеці.

Перу археолога та історика Станіслава Філіпа Якуба Кжижановського (1841 – 1881) належать наукові публікації “Тулчин”,¹⁴ “Костьол П[ресвятої] Д[іви] Марії в Могилеві над Дністром”,¹⁵ “Покажчик населених пунктів Брацлавського воєводства”.¹⁶ Крім того залишив після себе у рукописі 6-томне дослідження про Брацлавщину. На жаль, утрачене.

Автором тритомного видання “Статистичний, топографічний та історичний опис Подільської губернії”¹⁷ став історик та релігійний діяч Вавжинець Марчинський (1779 – 1845). У першому томі він подав короткий узагальнюючий статистичний опис і нарис історії Поділля, опис Кам’янецької дієцезії, а також Кам’янецького, Ушицького, Проскурівського та Летичівського повітів; у другому – статті про освіту, євреїв, землеробство, торгівлю на Поділлі та описи Літинського, Могилівського і Ямпільського повітів; у третьому – статті про вірменів та добродійні заклади Поділля, описи решти повітів.¹⁸

Історик Александер Валери Яблоновський (1829 – 1913) – не лише автор “Історичного атласу Речі Посполитої Польської”,¹⁹ але й статей “Поділля на схилі XV століття”, “Старожитне Поділля перед його приєднанням до колишньої Речі Посполитої”, “Заселення України в литовську добу”, “Волинь і Поділля на схилі XVI століття”²⁰ та ін.

Генеалогічним дослідженням шляхетських родів присвятив монографію “Хроніка польських шляхетських родів Поділля, Волині й України”²¹ історик Казімеж Фердинанд Пуласький (1846 – 1926). Він також автор публікацій “Суди присяжних на Поділлі”,²² “Відомості про дві бронзові пам’ятки, знайдені на Поділлі”.²³

Про монетні знахідки у Східному Поділлі, зокрема в повітах: Брацлавському (коло Немирова, у Сокилецькому лісі, Луці-Немирівській, Ярах, Пархилівці), Могилівському (Бар, Серебренець), Ольгопільському (Флорине), Літинському (Лопатинці, Лисогірка) йдеться в публікаціях археолога Міхала Грейма (1828 – 1911).²⁴

Особливою постаттю серед польських дослідників є уродженець містечка Махнівки (тепер: с. Комсомольське Козятинського району) Володимир Боніфатійович Антонович (1834 –

1908) – видатний історик, археолог, археограф, етнограф, фольклорист, автор понад 300 наукових праць, головним чином з історії України від найдавніших часів до XIX ст.

Основи його світогляду, що визначили майбутню наукову і громадську діяльність, закладалися в студентські роки. Зокрема, досить активно вплинуло на наукову орієнтацію ученого знайомство з рукописами козацьких літописів, працями А. Скаловського про історію козаччини, “Кобзарем” Т. Г. Шевченка. Саме тоді у нього виникла думка, що “...дивно жити у краї, не знаючи ні його самого, ні його людності”.²⁵ А заповнити ці прогалини можна було через вивчення історичного минулого, традицій, звичаїв і побуту українського народу. У зв’язку з цим, у середині 50-х років XIX ст. В. Антонович разом із товаришами по Київському університету, де навчався, вирішив здійснювати під час літніх канікул великі мандрівки по Україні. Вони пішки обійшли Київщину, Холмщину, Волинь і Поділля. І як результат від подорожей – український народ “...став перед нами не в шляхетському освітленні, а таким, яким він є”.²⁶

На початку 60-х років В. Антонович порвав з польськими шляхетськими колами інтелігенції і разом із своїми однодумцями приєднався до Української громади, що нелегально функціонувала в Києві, очоливши гурток “хлопоманів”-українофілів. Він зблизився з діячами української культури, налагодив зв’язки з журналом “Основа”, де опублікував “Сповідь”.²⁷ Пояснюючи причини розриву із шляхтою, В. Б. Антонович писав: “...Скільки не був я зіпсований шляхетським вихованням, звичками і мріями, мені легше було з ними розлучитися, ніж з народом, серед якого я виріс, який я знав, якого гірку долю я бачив в кожному селі, де тільки володів ним шляхтич, ...який, словом, я полюбив більше своїх шляхетських звичок і своїх мрій... Сподіваюсь, що працюю і любов’ю заслужу коли-небудь, що українці визнають мене сином свого народу, – оскільки я все готовий розділити з ними”.²⁸

Таким був шлях в “українофільство” й ряду інших шляхтичів... У 1863 – 1902 рр. В. Б. Антонович опублікував дев’ять томів “Архива Юго-Западной России”, в яких широко відображена в статтях і документах історія Поділля і Волині XIV – XVIII століть. Проводив на цій території археологічні дослідження (розкопав в 1890 – 1891 рр. залишки давньоруського Бакотського монастиря, скіфські кургани поблизу містечка Кальник теперішнього Іллінецького району, склав археологічну карту Волині). У

багатьох книгах розглядав питання захоплення Поділля литовцями і поляками в XIV – XVI ст., про самоврядування м. Кам'янець-Подільського, становище селян в XVI – XVII ст., народні повстання в XVIII ст. Передавав чимало книг, археологічних матеріалів Кам'янець-Подільському Давньосховищу (історичному музею). Взяв участь в експедиції, яка під керівництвом П. Чубинського збирала в 1869 – 1870 рр. народознавчі та фольклорні матеріали в Київській, Подільській, Волинській губерніях. Разом з М. Драгомановим видав “Исторические песни малорусского народа” в 2-х томах (К., 1874 – 1875). Цю ґрунтовну працю високо оцінила наукова громадськість України і Західної Європи, а Російська академія наук відзначила її Уваровською премією.

Завдяки своїй невтомній діяльності, невичерпній любові до краєзнавства, історії став засновником власної історичної школи, що в особі його учнів Д. Багалія, П. Голубовського, М. Грушевського, М. Довнар-Запольського, І. Линченка, О. Левицького, Н. Молчановського та інших заклала підвалини сучасної української історичної науки.

Краєзнавчі мотиви, зокрема живий інтерес до *фольклору та етнографії*, лягли в основу творчості ряду прогресивних польських письменників, чия біографія пов'язана зі Східним Поділлям. *Їхня діяльність сприяла формуванню в 20-х роках XIX століття так званої “української школи” в польських історико-краєзнавчих дослідженнях*, яка проіснувала до 1920 року. Представники цієї школи, що здебільшого народилися і проживали в Україні, дотримуючись позицій офіційної польської історіографії, під впливом вивчення матеріальної та духовної культури автохтонного населення краю та спілкування з діячами українського визвольного руху в ряді досліджень засвідчили визнання права на існування українського етносу, а також про свою готовність до наукового діалогу з українськими істориками. У цьому контексті слід відзначити дослідження місцевого польського письменника, етнографа й історика А. Марцинківського, який під псевдонімом А. Новосельський у 1857 р. опублікував свою головну двотомну працю “Народ український”.²⁹

Одним із представників “української школи” був уродженець с. Янева (тепер: с. Іванів Калинівського району) Стефан Вітвіцький (1802 – 1847). Навчався у Вінниці. Пізніше закінчив Кременецький ліцей, навчався у Варшавському університеті, працював домашнім учителем. Учасник польського повстання

1830 – 1831 рр. У 1832 р. емігрував до Франції. Літературну діяльність розпочав у 20-х рр. ХІХ ст. Автор книги-збірки “Нотатки Подолянина”, численних поетичних творів. У баладах “Замкова гора в Кременці”, “Вечір святого Анджея”, віршах “Втеча”, “Воїн”, “Лелеки”, збірці “Сільські пісеньки” широко використав подільський фольклор.³⁰

Схожа біографія й Мауриція Гославського (1802 – 1834). Навчався у Вінниці і Кам’янець-Подільському, Кременецькому ліцеї. Здобувши освіту, працював приватним вчителем. У 1825 – 1826 рр. перебував у родині Михальських в Кордишівці (нині на карті Вінниччини є три населених пункти з такою назвою: у Козятинському районі – село і залізнична станція, у Вінницькому районі – село), де збирав перекази й легенди, із захопленням вивчав історію козацтва. Як учасник польського повстання 1830 – 1831 рр. зазнав переслідувань, емігрував до Галичини. Восени 1834 р. заарештований, помер в австрійській в’язниці. Критики небезпідставно називали його “співцем Поділля”. В поемах “Поділля” (1826), “Дума про Нечая”, “Зигмунт Кордиш, або Здобуття Немирова” (обидві в 1827 р.) змалював трагічні картини польської минувшини, широко використав український фольклор. Окремо здійснив опис подільського весілля з текстами пісень.³¹

Не можна не згадати про захоплення краєзнавством Юліуша Словацького (1809 – 1849), котрий ще змолоду бував у Східному Поділлі, зокрема, в с. Верхівці (тепер: Барського району) в родині Михальських. Одним із перших в польській літературі показав “коліївщину” як справедливу боротьбу українського народу за соціальні і національні права (“Срібний сон Соломеї”). З життям та фольклором українців пов’язаний також незакінчений роман “Король Лядови”, в якому змальовується польське повстання 1830 – 1831 рр. (у п’яти написаних розділах дія відбувається на Поділлі). Своєрідним продовженням цієї теми стала “Дума про Вацлава Жевуського”. Жевуський (дійсна історична постать) гуртує загін українських селян і веде його на допомогу польським повстанцям, але під Дашевом зазнає поразки. Кілька творів поет присвятив барським конфедератам і гайдамацькому рухові. Серед них шедевр польської літератури – поема “Беньовський”.³²

Яскравим представником “української школи” в польській літературі був Северин Гоцинський (1801 – 1876), який народився в с. Іллінцях (тепер: смт Іллінці Іллінецького району) в бага-

тодітній бідній родині управителя маєтку. Його дитинство і юність пройшли на Поділлі та Волині. В 1814 – 1815 рр. навчався у Вінницькій польській гімназії, потім в Умані. В 1820 р. переїхав до Варшави, де вступив до таємної Спілки вільних поляків-братів. У 1821 – 1830 рр. знову жив в Україні, багато подорожував, у т. ч. по Поділля, збирав народні пісні, вивчав історію, побут населення. У поемі “Канівський замок” з демократичних позицій висвітлив боротьбу українських селян проти польської шляхти за часів повстання 1768 р. (гайдамаччини). Автор поеми “Вечір напередодні Івана Купала”, повісті “Король старого замку”. У своїй творчості оспівав природу, відтворив життя і побут України, зокрема, Поділля.³³

Україна, Поділля склали основу багатьох творів Леонарда Совінського, вихідця із с. Березівці Літинського повіту, випускника Київського університету, учасника польського повстання 1863 – 1864 рр., зокрема, – поеми “3 життя” (1859), драми “На Україні” (1873), “Дослідження з сучасної української літератури” (1860), “Тарас Шевченко” (1861).³⁴

Представником “української школи” у польській літературі, сподвижником краєзнавства був також Сильвестр Венжик Гроза (1793 – 1849), який у 1809 – 1812 рр. навчався у вінницькій гімназії. Пізніше часто мандрував Поділлям. Був у Літині, Летичеві, Махнівці. Писав на подільські теми. Його перу, зокрема, належать “Подільсько-українські повісті”,³⁵ дослідження “Опис могил та інших старожитностей Махнівського повіту”.³⁶

Певний вклад у зародження та розвиток краєзнавства на Східному Поділлі вніс Маріан Чеслав Нейман (1852 – 1906), який у 1886 – 1894 рр. працював у м. Вінниці присяжним повіреним. Тут зблизився з М. М. Коцюбинським. Був активним співробітником журналу “Киевская старина”. Автор праць “Стара Брацлавщина та її люди”,³⁷ “Археологічні нотатки з російського Поділля”,³⁸ в якій описав досліджені ним пам’ятки в лісах біля Стрижавки Вінницького повіту (систему валів, кургани, могили) і в Якушинцях (величезне городище), а також кілька крем’яних сокир та інші знахідки, викопані в Синяві Літинського повіту. Автор фольклорних розвідок “Ще про українську нещасницю”,³⁹ “Куплетні форми народної південно-російської пісні”,⁴⁰ “Думи українські. Слово про козацький епос русинів”.⁴¹ Відредагував зібрані дружиною І. Тобілевича С. В. Дитківською “Етнографічні матеріали з околиць Плискова Липовецького повіту”.

Сама ж С. В. Дитківська (С. В. Тобілевич) “протягом двох місяців (травня – червня 1883 р.) перебування в селах, де пройшло її дитинство (в околиці Плискова), записала понад 300 пісень, чимало казок, переказів, оповідань, віршових “бесід”, приказок і прислів’їв та іншого фольклорного та етнографічного матеріалу”.⁴² Зокрема, в селі Плискові С. В. Тобілевич записала пісні “Козаче Нечаю, я тя навчаю”, “Коло млина, коло броду”, “Ой вийду я на гору”, “Та туман яром”, “Улиця гуде, де козак іде”, “Ой коли б я знала, де мій милий орле”, “Хвалилася береза перед дубами”, “Ходім турка воювать”, “Ой сяду я край віконця”, “Яром, яром попід гаєм – там калина процвітає”, “Ой ти дівчина, ой ти гордо-пишна” та інші, в селі Очеретні – “Неправдива, нерозумна сила”, “Ой на морі та на тихої воді”, в селі Розкопаному – “Ой у полі дві тополі, а третя вишня”.⁴³

Фольклорно-етнографічні дослідження лягли в основу статей уродженця Вороновиці Брацлавського повіту Дионізи Бонковського (1816 – 1881) “Про музику українських народних пісень”,⁴⁴ Люцини Стадницької “Характер, звичаї та обряди руського люду на Поділлі”,⁴⁵ “Подільський Немирів колись і сьогодні”,⁴⁶ “Весільні пісні й обряди руського люду з околиць Немирова на російському Поділлі”.⁴⁷

Окремо слід сказати про участь у становленні етнографії та краєзнавства Поділля видатного представника “української школи”, польського письменника-україніста, уродженця хутора Генріхівка (тепер: селище Роля Шаргородського району) Йосипа Йосиповича Ролле (1830 – 1894), відомого в історіографії як доктор Антоній Й. або Юзеф Антоній Аполінарій Ролле.

Гімназичну освіту здобував у Немирові, Вінниці, Білій Церкві, Києві. У 1855 р. закінчив медичний факультет Київського університету. Деякий час працював лікарем у с. Яришеві побіля Могилева-Подільського. З 1856 р. стажувався в університетських клініках Франції та Німеччини, захистив докторську дисертацію. З 1861 р. мешкав у Кам’янець-Подільському, працював у губернській лікарні, створив перше на Правобережній Україні Подільське товариство лікарів, яке під його редакцією видало у Варшаві 5 випусків “Матеріалів до топографії і лікарської статистики Поділля”. Ще в студентські роки почав цікавитись історією Поділля. Наполеглива праця вилилась у численні історико-краєзнавчі твори.

Його творчість останнім часом стала предметом спеціальних досліджень не тільки у польській, а й вітчизняній історіографії.

Як зазначає С. Е. Баженова, авторка найбільш ґрунтовної в Україні праці про цього непересічного вченого,⁴⁸ визнання в історичній науці XIX ст. Ролле принесли його відомий тритомник “Замки подільські на молдавському прикордонні” (1890), що вийшов польською мовою, та “Історичні оповідання” (в дев’яти серіях; у 80-и книгах і нарисах), опубліковані в 1876 – 1891 рр., частково – у журналі “Киевская старина” (“Кармалюк”, “Фатальна красуня”, “На шпаковому шляху” та ін.). Сучасні йому російська, українська, а згодом і радянська історіографія ці праці дослідника сприймали неоднозначно, найчастіше вбачаючи в їх авторові польського націоналіста або “буржуазно-ліберального історика”, що негативно позначилося на осмисленні та використанні його творчої спадщини. З погляду сьогодення такі оцінки були необ’єктивними, тенденційними та упередженими. Як відомо, Й. Ролле вільно володів російською та українською мовами, був діяльним членом подільських статистичного й епархіального історико-статистичного комітетів, інших громадських й наукових осередків й сформувався як провідний діяч краєзнавчого руху.⁵¹

“Оглядаючи наукову і літературну діяльність д-ра Ролле, – писав професор В. Антонович, – ми не можемо не визнати її плідотворного значення. Як історик він розробив всебічно численні епізоди минулого життя своєї батьківщини і скористався для висвітлення їх багатством архівних приватних матеріалів, які без його участі не знайшли б ще довго наукового застосування. Однак значно більше значення мав доктор Антоній Й. як популяризатор. Його монографії ознайомили місцеву польську громаду з історією Південно-Західного краю і змусили цю громаду відмовитись від багатьох упереджених думок, тенденційних переконань. Він перший увів у польську історіографію звичку користуватись висновками російської історичної науки і звертати серйозну увагу на історичний матеріал, що видавався російськими науковими товариствами і установами... Тому, попри певні незгоди у деталях і розбіжності у світоглядних позиціях, ми повинні визнати, що д-р Ролле невтомною своєю діяльністю на ниві історичної науки відслужив чесну службу на користь рідного краю”.⁵²

У працях Й. Ролле знаходимо важливий етнографічний матеріал про заняття, стан здоров’я, поширені хвороби міської бідноти, селян, ремісників та робітників фабрик і заводів Поділля. У ряді досліджень, зокрема в “Матеріалах до медико-топогра-

фічного і гігієнічного опису Подільської губернії”, “Гігієнічних нарисах Подільської губернії”, “Про релігійні обряди і їх вплив на здоров’я” та інших зустрічаємо спробу проаналізувати санітарно-гігієнічні умови життя та праці у міських кустарних промислах, деякі статистичні та етнографічні відомості. Так, наприклад, у “Гігієнічних нарисах Подільської губернії” (1869 р.) на основі значного фактичного матеріалу, зібраного впродовж 1860-х рр., автор дав детальну характеристику природничих ресурсів та структури народонаселення краю, особливу увагу звертаючи на його соціальний склад, освіту, охорону здоров’я. Цікавими є думки дослідника і щодо впливу торгівлі на стан здоров’я простого люду, роль ярмарків, торгів у поширенні епідемій, епізоотій, таких соціальних вад як пияцтво, грабіжництво, людиногубство тощо.

Варте уваги також дослідження уже згадуваного історика професора О. Яблоновського, який разом з начальником польського Головного архіву давніх актів професором С. Павінським упорядкував й опублікував у Варшаві протягом 1876 – 1897 рр. двадцятидвохтомну збірку документів та нарисів під загальною назвою “Історичні джерела” (польською мовою). Для дослідників етнографії Поділля особливий інтерес складають том V: “Люстрації королівських земель руських: Волині, Поділля і України першої половини XVII ст.” (1877) та том XIX про Поділля та Волинь, в яких вміщено важливий, в основному, директивний та статистичний матеріал про духовне життя, побут, господарство, заняття населення краю. Цінність цих відомостей полягає в тому, що вони дають можливість простежити особливості розвитку матеріальної та духовної культури подільян упродовж тривалого історичного періоду, фактори, що впливали на цей процес, питому вагу ремесла в господарському житті населення, контакти з сусідами, походження цехів та специфіку їх поширення на Поділлі, становлення ремісничих центрів, їх участь у формуванні внутрішнього та зовнішнього ринків.

Безумовно, *“українська школа” у польській історико-краєзнавчій літературі зробила помітний внесок у становлення етнографії Поділля*, дослідження життєдіяльності населення регіону. Незважаючи на певну тенденційність, упередженість, іноді навіть необ’єктивність у загальних оцінках історичного процесу, у тому числі й етнічної історії українців, її представниками було зібрано й зафіксовано значний фактичний матеріал

про духовну та матеріальну культуру населення краю. Послугуючись порівняльно-історичним, порівняльно-статистичним, картографічним та іншими методами наукового пошуку, польські дослідники здійснили чимало фундаментальних етнографічних описів і конкретно-історичних розвідок, опублікували польською, російською та українською мовами ряд ґрунтовних праць, збірників документів, художніх творів.⁵³

Заявили про себе й митці пензля та графіки, заклавши основи *образотворчого вивчення краю*. Так, польський художник Наполеон Орда (1807 – 1887) загорівся ідеєю замалювати історичні й архітектурні пам'ятки давньої Речі Посполитої, які поступово руйнувалися, і таким чином зберегти їх наявний вигляд для прийдешніх поколінь. Близько 1872 року взявся до виконання цього проекту. Зокрема, 1872 – 1874 рр. відвідав Київщину, Волинь, Поділля. Результатом його праці стали десятки картин, в тому числі й ті, що стосуються архітектурних пам'яток Східного Поділля: “Соколівка [Крижопільського району]. Старий і новий двір Бжозовських”, “П'ятничанський замок”, “Палац Грохольських у Стрижавці”, “Палац Грохольських у Вороновиці”, “Грушка [Ямпільського повіту]. Родинне гніздо Ельжбети Дорожинської”, “Антонопіль [Ямпільського повіту]. Палац Четвертинських – родинне гніздо Яніни Єловицької”, “Погребище. Неоготичний палац, збудований Адамом Жевуським”, “Погребище. Класичний палац, збудований Станіславом Фердинандом Жевуським (Ржевуським)”, “Курилівка [Літинського повіту]. Палац Івановських”, “Красносілка. Палац Ліпковських”, “Моївка. Палац Маньковських”, “Борівка. Палац Маньковських”, “Вінниця. Поєзуїтські мури”, “Бершадь. Палац Мошинських”, “Федорівка [Гайсинського повіту]. Двір Осліковських”, “Вербова [Ямпільського повіту]. Палац Перловських”, “Мурафа. Руїни палацу Йоахіма Потоцького та двір Дзеконських”, “Тульчин. Палац Потоцьких”, “Ямпіль. Двір Прота Потоцького”, “Савинці. Палац, збудований Теодором Потоцьким”, “Якушинці. Палац Руссановських, збудований Александром або його сином Артуром”, “Іллінці. Двір Героніма Януша Сангушка”, “Шпиків. Палац Свейковських”, “Ободівка. Палац Собанських”, “Янів. Палац Холоневських”, “Дашів. Палац Потоцьких”, “Селище. Палац Щеньовських”, “Тиврів. Палац Ярошинських і домініканський костьол”.

Аналогічні роботи також виконано Яном Феліціаном Овідзьким (“Палац Т. Щеньовського в Селищі”, “Переправа через Буг під Витавою”, “Костьол капуцинів у Вінниці”, “Палац Грохоль-

ських у Стрижавці”), Ю. Ріхтером (“Северинівка. Палац Потоцьких”, “Тульчин. Палац Потоцьких”), А. Лянге (“Дашів. Палац, збудований, ймовірно, Юзефом Вінцети Плятером”).

Що стосується самих палаців, то вони засвідчують про значні культурні здобутки поляків. У час розквіту *садибного будівництва* (друга половина XVIII – XIX ст.) на Правобережній Україні (Східне Поділля не є винятком) було споруджено або перебудовано з давніх оборонних замків десятки палацово-паркових ансамблів, над якими працювали визначні архітектори й декоратори Європи. Головний елемент ансамблю – палац з багатьма інтер’єрами – прикрашався цінними творами живопису, графіки, скульптури, декоративно-прикладного мистецтва. Поруч в садибах були каплиці, оранжереї, господарські приміщення, зведені в чудові стильові ансамблі, що узгоджувалися з деревними насадженнями. Парки, пейзажні (англійські) або регулярні (французькі), закладалися вже під час будівництва й розташовувалися зазвичай на великих теренах. У палацах, багато з яких являли собою шедеври європейської архітектури, було зібрано численні твори мистецтва світового значення, родові архіви, що, зокрема, містили цінні документи з історії України та Польщі, книгозбірні, яким позаздрили б найвідоміші на той час європейські бібліотеки, різноманітні колекції. Більшість цих садиб було пограбовано й зруйновано в 1917 – 1920 рр.⁵⁴

Зазнали нищення й парки, хоч деякі з них збереглися до наших днів. На Східному Поділлі вони спершу розбудовувались в регулярному стилі під впливом модної на той час французької школи. Характерною її рисою була чітко витримана симетрична розбивка з терасами, широкими алеями, химерною стрижкою кущів і дерев. Все це доповнювалось квітниками, фонтанами та архітектурними спорудами. Прикладом такого паркобудівництва є парк у с. Печера теперішнього Тульчинського району – один з найстаріших в Україні, розташований на обох берегах Південного Бугу, який має тут порожисте річище...

Наприкінці XVIII ст. регулярний стиль змінюється ландшафтними або пейзажними формами. Творці нової композиції максимально використовували природну красу ландшафту. Їм вони підпорядковували навіть архітектурні споруди, їх розміщення. При цьому майстри враховували національні традиції, особливості подільської природи.

Зокрема, ландшафтний стиль уособлює Антопільський парк у Томашпільському районі. Основою його став природний ду-

бОВО-ЯСЕНОВИЙ масив з віковими дубами та 400-річними ясеними. Всього тут нараховується понад 40 видів і форм деревних рослин. Ростуть і цінні декоративні породи: ясен плакучий, сосна чорна, горіх чорний і грецький, ялина звичайна, клен-явір та інші. На підвищеному місці посеред великої галявини до цього часу зберігся палац князя Романа Четвертинського, центральний вхід до якого оформлений високим ганком з чотирма колонами. Звідси відкривається широка перспектива на понижену частину насаджень та каскади, утворених системою гребель.

На основі природного масиву створено паркові насадження в с. Михайлівці Мурованокуриловецького району в садибі поміщика Б. Собанського. Від палацу радіально відходять широкі алеї, що ведуть до ставків з греблями та містками. Серед насаджень – липи, каштани, модрина європейська, ялина срібляста, ясен плакучий, плодоносна реліктова горобина – берека, котра зустрічається лише на Поділлі.

Ландшафтного типу Чернятинський парк у Жмеринському районі, заснований на основі природного дубово-грабового лісу.

В 1793 р. біля палацу, що належав С.-Щ. Потоцькому і за пишністю не поступався королівському, було закладено Тульчинський парк, спроектований архітектором П'єром Ленро. На жаль, на сьогодні від нього майже нічого не залишилось. Але архівні матеріали дають підставу вважати його однією з найвизначніших пам'яток садово-паркового мистецтва краю...⁵⁵

Польські дослідники внесли посильний внесок також у зародження та розвиток на Східному Поділлі *природничого краєзнавства*. Особливою постаттю зарекомендував себе ботанік Антоні Анджейовський (1785 – 1868), який з 1852 р. мешкав у Немирові. Результатом його творчого пошуку стали праці “Ботанічний нарис місцевостей, розташованих поміж Бугом і Дністром, від річки Збруч до Чорного моря”,⁵⁶ “Ботанічний нарис місцевостей, відвіданих у подорожах поміж Бугом і Дністром аж до впадіння тих рік у море, здійснених у 1823 – 1824 роках”,⁵⁷ “Флора України, або Опис рослин, що дико ростуть в Україні переддніпрянській і в сусідніх з нею околицях Волині, Поділля та Херсонській губернії”⁵⁸ (друга частина праці загинула в рукописі), “Обраховання рослин Подільської губернії та сусідніх місцевостей”.⁵⁹

Цікавими бачаться також праця Богдана Діаковського “Наш ліс і його мешканці”,⁶⁰ статті уродженця Дашева Юзефа Сапальського (1815 – 1888) “Про градові бурі в Королівстві Польському”,⁶¹ “Різноманітні способи, які використовуються для захисту полів від побиття градом”,⁶² “Про насіння, яке впало в нашому краї під час бурі”,⁶³ його наукова розвідка “Дослідження про органічні творіння на земній кулі”⁶⁴ та ін.

На теренах України народилося багато визначних поляків. Серед уродженців Східного Поділля – такі славетні особистості, як гітарист-віртуоз М. Соколовський (1818 – 1883), зоолог, етнограф й археолог, засновник Львівського музею етнографії та художнього промислу В. Дзедушицький (1825 – 1899), конструктор, автор проектів літака й підводного човна С. Джевецький (1843 – 1938), політичний діяч і лікар, засновник першого в Польщі санаторію для хворих на туберкульоз К. Длуський (1850 – 1930), піаніст, композитор, політичний і культурний діяч, перший прем’єр-міністр незалежної Польщі І. Падеревський (1860 – 1941), архітектор В. Городецький (1863 – 1930) та ін.⁶⁵ Усі вони ввійшли в історію свого народу, здобули світову славу. З іншого боку, українські поляки створили культурні цінності, які є невід’ємною складовою української культури, а їхня культура – це також невіддільна частина української історії, предмет краєзнавчих досліджень.

¹ Пісні та романи українських поетів. – Т. 1. – К., 1956. – С. 326.

² Этнографические сведения о Подольской губернии. – Каменец-Подольск, 1869. – С. 52.

³ *Хоменко Б. В.* Зуїха Явдоха Микитівна // З-над Божої ріки: Літературний словник Вінниччини. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 1998. – С. 119.

⁴ *Гальчак С. Д.* Земля над Россю... – С. 52.

⁵ *Подолінний А. М.* Олійничук Семен Микитович // З-над Божої ріки... – С. 247 – 248.

⁶ Правда про унію: Документи і матеріали. – Львів, 1968. – С. 84.

⁷ Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – С. 27.

⁸ *Колесник В.* Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник. – Вінниця: ВМГО “Розвиток”, 2007. – С. 21.

⁹ *Прокопчук В.* Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 44.

¹⁰ Давня історія Подільської губернії, що є продовженням первісної історії народів Російської держави, створена графом Яном Потоцьким. – СПб., 1805. – 45 с. (франц. мова).

¹¹ *Potocki J.* Atlas archeologique de la Russie europeenne. – Petersburg, 1805. – 60 s.

¹² *Баженов Л. В.* Alma mater подільського краєзнавства... – С. 11 – 12.

¹³ *Гурський В.* Могилівський повіт у Подільській губернії. – Краків, 1902 (польськ. мова).

- ¹⁴ *Кжижановський С.* Тульчин. – Краків, 1862 (польськ. мова).
- ¹⁵ *Кжижановський С.* Костьол П[ресвятої] Д[іви] Марії в Могилеві над Дністром. – Краків, 1867 (польськ. мова).
- ¹⁶ *Кжижановський С.* Показчик населених пунктів Брацлавського воєводства. – Краків, 1869 (польськ. мова).
- ¹⁷ *Марчинський В.* Статистичний, топографічний та історичний опис Подільської губернії. – Т. I – III, Вільно, 1820 – 1823 (польськ. мова).
- ¹⁸ *Колесник В.* Відомі поляки в історії Вінниччини... – С. 409.
- ¹⁹ *Яблоновський А.* Історичний атлас Речі Посполитої Польської – епоха перелому з XVI на XVII століття. Розділ 2. Руські землі. – Варшава; Відень, 1889 – 1904 (польськ. мова).
- ²⁰ *Колесник В.* Відомі поляки в історії Вінниччини... – С. 862 – 863.
- ²¹ Там же; – С. 617.
- ²² *Пуласький К.* Суди присяжних на Поділлі // *Niwa*, 1882.
- ²³ *Пуласький К.* Відомості про дві бронзові пам'ятки, знайдені на Поділлі // *Ramieŋnik Fizjografizny*, 1889.
- ²⁴ *Колесник В.* Відомі поляки в історії Вінниччини... – С. 127.
- ²⁵ *Антонович В. Б.* Автобіографічні записки // Літературно-науковий вісник. – К.; Львів, 1908. – Т. 43. – Кн. IX. – С. 395.
- ²⁶ Там же; – С. 396.
- ²⁷ *Винокур І. С., Петров М. Б.* Володимир Антонович і Поділля // Поділля і Волинь у контексті українського національного відродження. – Хмельницький, 1995. – С. 266.
- ²⁸ *Антонович В.* Моя исповедь // Основа. – 1862. – Январь. – С. 95, 96.
- ²⁹ *Баженова С. Е.* Етнографія України у творах представників “української школи” у польській літературі // Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині: історія і сучасність. Наук. зб. III Всеукр. конф. етнології Поділля. – Кам'янець-Подільський, 2002. – С. 66 – 69.
- ³⁰ *Шпильова Л.* Вітвицький Стефан // З-над Божої ріки... – С. 46.
- ³¹ *Кирчів Р.* Український фольклор у польській літературі (період романтизму). – К., 1971. – С. 145 – 155.
- ³² *Вервес Г.* Юліуш Словацький і Україна. – К., 1959.
- ³³ *Глинський І.* Наш земляк – Северин Гошинський // Вінницька правда. – 1968. – 20 липня.
- ³⁴ *Прокопчук В. С.* Краєзнавство на Поділлі... – С. 45.
- ³⁵ *Гроза С.* Подільсько-українські повісті. – Т. I – II, Вільно, 1842 (польськ. мова).
- ³⁶ *Гроза С.* Опис могил та інших старожитностей Махнівського повіту. – Вільно, 1843 (польськ. мова).
- ³⁷ *Нейман М.* Стара Брацлавщина та її люди // Київ. старовина, 1889 (рос. мова).
- ³⁸ *Zb. Wiadom. Do Antrop. Kraj*, 1884. – Т. XIII.
- ³⁹ Киевская старина, 1883.
- ⁴⁰ Там же.
- ⁴¹ *Ateneum*, 1885.
- ⁴² *Мишанич С. В.* Передмова // Українські народні пісні в записах Софії Тобілевич. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 16.
- ⁴³ *Гальчак С. Д.* Земля над Россю... – С. 27.
- ⁴⁴ *Колесник В.* Відомі поляки в історії Вінниччини... – С. 63.
- ⁴⁵ *Wędowniec*, 1883.
- ⁴⁶ *Gazeta Lubelska*, 1884.

- ⁴⁷ Zbiór Wiadomości Autropologicznej AU, 1888.
- ⁴⁸ *Баженова С.* Юзеф Ролле: життя, діяльність, творчість. – Вид. друге, доп., переробл. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 179 с.
- ⁴⁹ *Dr. Antoni J. Zameczki* Podolski na kresach multanskich. – Wyd. 2-e. – Т. I – III. – Warszawa, 1880.
- ⁵⁰ *Dr. Antoni J.* Opowiadania historyczne. – Ser. 1 – 7. – Lwow, 1876 – 1991; - Ser. 8. – Warszawa, 1892.
- ⁵¹ *Мельничук Л. С.* Етнографія Поділля в дослідженнях польських істориків XIX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. 9. – Вінниця, 2005. – С. 330.
- ⁵² *Антонович В.* Иосиф Иосифович Ролле (Dr. Antoni J.). Некролог // Киевская старина. – 1894. - № 2. – С. 305 – 310.
- ⁵³ *Мельничук Л. С.* Етнографія Поділля в дослідженнях польських істориків XIX ст. ... – С. 331 – 332.
- ⁵⁴ *Колесник В.* Відомі поляки в історії Вінниччини... – С. 23.
- ⁵⁵ *Малікова Л.* Забуті парки Вінниччини // Подільська старовина: Наук. зб.: До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею / Відп. ред. Т. Р. Соломонова. – Вінниця, 2003. – С. 180 – 183.
- ⁵⁶ *Анджейовський А.* Ботанический очерк местностей, лежащих между Бугом и Днестром, от реки Збруч до Черного моря // Записки общества сельского хозяйства Южной России. – 1885. - № 2. – С. 3 – 72; - № 3. – С. 93 – 108; - С. 149 – 164.
- ⁵⁷ *Анджейовський А.* Ботаничний нарис місцевостей, відвіданих у подорожах поміж Бугом і Дністром аж до впадіння тих рік у море, здійснених у 1823 і 1824 роках. – Вільно, 1830 (польськ. мова).
- ⁵⁸ *Анджейовський А.* Флора України, або Опис рослин, що дико ростуть в Україні переддніпрянській і в сусідніх з нею околицях Волині, Поділля та Херсонської губернії. – Варшава, 1869 (польськ. мова).
- ⁵⁹ *Анджейовський А.* Исчисление растений Подольской губернии и смежных с ней местностей // Труды комиссии при университете св. Владимира для описания губерний Киевского учебного округа. – Т. 4. – Вып. 1. – К., 1860.
- ⁶⁰ *Дяковський Б.* Наш ліс і його мешканці. – Варшава, 1898 (польськ. мова).
- ⁶¹ Bibl. Warsz., 1852.
- ⁶² Там же.
- ⁶³ Там же, 1853.
- ⁶⁴ *Сапальський Ю.* Дослідження про органічні творіння на земній кулі. – Краків, 1872 (польськ. мова).
- ⁶⁵ *Колесник В.* Відомі поляки в історії Вінниччини... – С. 25.

3.2. Політика Російської імперії з науково-краєзнавчого вивчення краю

Підвалини краєзнавства у Східному Поділлі закладали й адміністративно-виконавчі структури органів влади, духовенство, науково-дослідні інституції Російської імперії.

27 березня 1793 року, за другим поділом Речі Посполитої, частину білоруських земель, а також Правобережну Україну, в т. ч. Поділля, інкорпоровано до складу Російської імперії. Тоді ж було повсюдно оголошено маніфест Катерини II про возз'єднання Поділля і Волині з Росією. Як зазначав у своїй праці "Історія Малоросії" історик М. Маркевич: "Наступил 1793 год и... второй раздел Польши; Россия приобрела 4553 квадратных мыли, 410 городов и местечек, 10081 село и 3011688 жителей. Вся Подольская область, половина Волыни и десять уездов Киевских достались на наш удел".¹

Для російських чиновників територія Поділля протягом першої половини ХІХ ст. залишалась краєм чужим і важкозрозумілим. Тут діяли особливі, не такі як в Росії, закони, що базувалися на Литовському статуті і магдебурзькому праві, населення міст переважно складалося із поляків та прибулих із ними євреїв, мешканці сільських поселень належали до величезних магнатських латифундій і знаходилися під владою пана чи управителя. Традиційно роль держави на цій території була незначною, як і в усій колишній Речі Посполитій. А тому функції вищої влади забезпечувала панська економія, представлена поляками. До першого польського повстання територія Поділля перебувала під повним контролем шляхти.²

Однак російська влада з перших днів своєї присутності почала робити спроби створити механізми впливу на ситуацію. Для закріплення своїх військово-політичних завоювань самодержавство відразу ж приступило до здійснення повсюдного контролю в регіоні. З метою запровадження загальної імперської державно-політичної системи з її методами управління та самодержавно-поліцейською владою, в суспільному житті Правобережної України здійснено низку політичних, адміністративно-територіальних, ідеологічних й інших заходів. Зокрема, Указом Катерини II ставилось завдання поступового переведення місцевих органів влади на організацію роботи за російським зразком, проведення поголового перепису населення, поділ краю на губернії та повіти.

Однак, враховуючи більш, як 350-літнє перебування регіону в складі Польщі, російське самодержавство, насамперед, прагнуло всіма заходами нейтралізувати пропольські настрої, з допомогою історії розбудити національні почуття українців, знайти підвалини єдності українського та російського народів. Розпочинаючи курс на русифікацію, царська адміністрація за раху-

нок краєзнавчих досліджень намагалась доказати споконвічність зв'язків, давність слов'янського коріння, розробити під певним ідеологічним ухилом місцеву історію й включити її до загальноросійської.

Ставилась конкретна політична мета – на основі історичних досліджень довести “братам-полякам”, що Поділля – здавна руська земля, а їх наміри повернути ці землі до складу Речі Посполитої – “...нездійсненна мрія розпашілої уяви”, такі собі “дитячі витівки поляків-католиків, що тішать себе надією бути повними панами в нашій чисто руській стороні”.³

Тому *самодержавство офіційно підтримало “вітчизнознавство”*, як тоді називали *краєзнавчий рух, сприяло його зародженню та розвитку в регіоні*.

Важливе значення у цих проектах мало створення фундаментальної *археографічної джерельної бази* на основі упорядкування державних архівів, поповнення їх численними документами з різних установ і приватновласників та публікації найважливіших з них для широкого кола науковців і читачів. З цією метою в 1834 р. у Петербурзі була створена археографічна комісія, спочатку як тимчасова, а з 1837 р. як постійна наукова установа для збирання, описування та видання історичних документів.⁴ Саме завдяки її зусиллям вийшов у світ досить інформативний п'ятнадцятитомник “Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России”,⁵ в якому є чимало відомостей про міста і села Східного Поділля від 1361 року до XVIII ст.

1843 р. в Києві була створена “Тимчасова комісія для розгляду давніх актів”. Офіційно комісія існувала як урядова установа при канцелярії Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора, але в ній переважно працювали викладачі місцевого університету ім. Святого Володимира. На основі зібраних актових книг, люстрацій та інших документів у поміщицьких, монастирських і урядових архівах, громадських і земських судах, приватних колекціях було видано чотири томи “Памятников, изданных Временной комиссией для разбора древних актов” (К., 1845, 1846, 1852, 1859), а також “Літопис Самовидця” у чотирьох томах (К., 1848, 1851, 1855, 1864), “Літопис Граб'янки” (К., 1854). В усіх цих публікаціях належно представлений Подільський регіон епохи середньовіччя.⁶

У 1858 р. професором М. Д. Іванишевим був розроблений план по організації видання Тимчасовою Комісією нового бага-

тотомного серіалу історичних документів під загальною назвою “Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, высочайше утвержденной Киевским, Подольским и Волынским генерал-губернатором”, який виконувався 55 років (1859 – 1914).⁷ Як уже відзначалось (див. 1 розділ), найбільше про Подільський край, у тому числі про Східне Поділля, йдеться в томах “Акти про козаків 1679 – 1716 рр.” (ч. III, т. 2, 1868), “Акти про гайдамаків” (ч. III, т. 3, 1876), “Постанови провінційних сеймиків Південно-Західної Русі в 1698 – 1726 рр.” (ч. II, т. 3, 1910), “Матеріали до історії самоуправління. Акти Барського староства”, підготовлені М. С. Грушевським (ч. VIII, т. 1, 1893; ч. VII, т. 2, 1894), “Акти про економічні і юридичні відносини селян в XVI – XVII ст.” (ч. VI, т. 1, 1876; ч. VI, т. 2, 1870), “Акти про землеволодіння в Південно-Західній Русі XV – XVIII ст.” (ч. VIII, т. 4, 1907) та інших.

Певного поштовху в розвитку регіональних досліджень надало утворене 1845 року в Петербурзі імператорське Російське географічне товариство. Воно двічі зверталося з Відозвою до подільського і волинського духовенства збирати “...в архівах цікаві документи, щоденники подорожей, церковні літописи, давні мапи і плани, замітки географічні, етнографічні й статистичні” та надсилати на адресу товариства рукописи “описів місць, церков, монастирів” й ін.⁸

Крім того, “у XIX столітті в новоутворених Київській, Волинській і Подільській губерніях вироблявся досвід збору, обробки, узагальнення й використання *статистичної інформації*”. Цим займались у першу чергу губернські статистичні комітети, що виникли у відповідності з “Постановою про створення губернських і обласних статистичних комітетів” від 20 грудня 1834 року. Основне їх завдання – збір та опрацювання адміністративно-господарських даних. Але в своїй діяльності органи вийшли далеко за статутні межі: вже 1839 року отримали завдання, пов’язані із збором інформації про давні містечка, станції, села, їх особливості”.⁹

1838 року на виконання царського указу в імперії почали виходити офіційні урядові газети “Губернские ведомости” в усіх 38 губерніях, у т. ч. в Житомирі, Полтаві, Катеринославі, Харкові, Чернігові та Кам’янець-Подільському. Їх видання здійснювала губернська адміністрація. “Подольские губернские ведомости”, що, як і інші часописи, видавались російською мовою і піддавались жорсткій цензурі, складалися з двох частин: офі-

ційної, де друкувалися постанови й розпорядження органів влади, і неофіційної – з подіями місцевого життя, матеріали з археології, історії, етнографії, економіки, географії, літератури, чим сприяли розвитку краєзнавства в регіоні.¹⁰

Вже в 1843 – 1844 рр. в неофіційній частині газети опубліковано цикл тематичних статей і нарисів “Историческое обозрение городов Подольской губернии”, в яких йшлося про Кам’янець-Подільський, Вінницю, Бар та інші населені пункти Поділля, в тому числі – Східного.¹¹ Проте зміст цих публікацій був схематичний і лише розкривав головні віхи минулого краю з певними помилками в хронології та викладенні фактів. Незважаючи на це, публікації пробуджували цікавість у все ширшого кола тих, хто був небайдужим до історії рідного краю. У 40-х рр. в адміністративному центрі губернії – м. Кам’янці-Подільському почав формуватися сталий осередок науковців і аматорів з числа православної інтелігенції (українців і росіян).¹²

Важливим результатом діяльності цього осередку стала підготовка і публікація його авторським колективом у 1853 – 1855 роках у “Журнале Министерства Внутренних Дел” семи оригінальних нарисів про повіті і міста Подільської губернії, з-поміж яких цікавим зображенням подій минулого, народного побуту й культури відзначаються “Историческая записка о городе Каменец-Подольском”¹³ (1853), “Ольгопольский уезд и его жители”¹⁴ (1853), “Литинский уезд и его жители”¹⁵ (1854), “Могилов-на-Днестре и жители его уезда”¹⁶ (1854), “Ямпольский уезд Подольской губернии и его город Ямполь”¹⁷ (1854).

А ще раніше, в 1843 р., в “Журнале Министерства Внутренних Дел” опубліковано “Атлас Подільської губернії”, автором якого значився подільський губернатор К. Я. Фліге.¹⁸ В роботі подано карти краю, плани і грав’юри окремих міст і подій та вміщено текстові пояснення до них й історичні довідки. Зрозуміло, у заздалегідь визначеній ідеологічній площині.

З метою протистояння офіційній польській пропаганді та широкого впровадження русифікації краю центральна і місцева адміністрації доручили в 1850 р. Подільській православної духовній семінарії (а також Київській духовній академії, Волинській православної духовній семінарії) не тільки формувати нове російське суспільство “освічених людей” і “стримувати натиск польсько-католицьких думок”, але у цьому спиратися на *духовенство краю* й приступити до створення *історико-статис-*

тичного опису церков і парафій Подільської православної єпархії, у якому б не було місця польській історії.¹⁹

Звернення до духовенства не було випадковим. За відсутності на Поділлі, в т. ч. Східному, академічних установ, вищих навчальних закладів ініціатором і організатором місцевого краєзнавчого руху й регіонального вивчення виступала православна церква та її духовні навчальні заклади і священники (ще в 1796 р. духовні управління були створені в усіх 13-и повітових центрах Подільської губернії: Брацлаві, Бершаді, Вінниці, Вербовці, Гайсині, Городку, Кам'янці, Літині, Летичеві, Проскуріві, Ушиці, Хмільнику, Ямполі). Саме єпархіальна влада чи не першою зрозуміла всю важливість, доцільність і перспективність створення та діяльності під своїм контролем краєзнавчих товариств і осередків. І хоча церква при цьому ставила суто прагматичну мету: звести діяльність науковців та краєзнавців до вузькоконфесійних завдань, спрямувати їх на протидію католицизму і польською ідеологією, проте практика життя постійно вносила свої корективи та виводила дослідників на широкий простір вивчення громадянської історії, активізації їх до участі в громадських рухах. Одночасно розбудова краєзнавчих осередків на Поділлі позитивно вплинула і на саму церкву, якісно підвищувала її просвітницьку функцію, зрештою, стала одним із важливих факторів розвитку руху за її демократизацію та українізацію,²⁰ оскільки Синод ревниво слідкував за діяльністю церковних і монастирських діячів, забороняючи будь-яку українізацію релігійного життя, зокрема використовувати україномовні тексти Святого письма, проводити богослужіння, церковно-релігійні обряди і ритуали, викладання Закону Божого в школах, навчання в семінаріях українською мовою.

Важливе значення для організації створення історико-статистичних описів єпархій мали "Подольские епархиальные ведомости", які почали систематично виходити в Кам'янець-Подільському з 1 січня 1862 р. і стали своєрідною трибуною краєзнавчих напрацювань дослідників. Однак ретроспективний аналіз перших публікацій священників, викладачів духовних закладів свідчить, що більшість з них висвітлювали історію краю, не виходячи за визначені ідеологічні межі, – з позицій "общерусскости" і офіційної доктрини "православия, самодержавия и народности", вбачаючи обов'язок у боротьбі з польсько-католицьким впливом.

Хоча редакції “Єпархіальних відомостей” (аналогічні видання виходили також в інших українських губерніях) публікували історичні й культурологічні матеріали місцевих науковців і ентузіастів, стали їх науково-краєзнавчим осередком, проте на середину 60-х років XIX ст. громадськості стало зрозуміло, що без створення спеціальних науково-краєзнавчих товариств, комітетів, які б очолили краєзнавчий рух, неможливо рішуче розв’язати завдання регіонального вивчення губерній. Насамперед, це бажання краєзнавців усвідомила єпархіальна влада, яка не хотіла втрачати ініціативу у консолідації місцевих дослідників під своїм началом і контролем та таким чином намагалася тримати їх у фарватері внутрішньої політики російського самодержавства й православної церкви.²¹

В середині 1864 р. тодішній єпископ Подільської єпархії Леонтій видав розпорядження Подільській духовній семінарії: “Існує нагальна потреба в історико-статистичному описі Подільської єпархії з уже давно виданою постановою найсвятішого Синоду. І я вважаю за потрібне утворити Комітет... при семінарії. Пропоную Правлінню подати мені проект статуту з Програмою даного опису. Головою Комітету повинен бути ректор семінарії, архимандрит Феогност”.²²

8 липня 1865 р. при Кам’янець-Подільській духовній семінарії офіційно засновано Комітет для вивчення церковно-історичного і статистичного опису Подільської єпархії, який згодом одержав назву “Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет”. До його складу увійшов 21 представник, у т. ч. 9 осіб від єпархіального відомства, 12 від семінарії, Кам’янецького, Приворотського і Шаргородського духовних училищ.²³ Це були талановиті краєзнавці, аматори, ентузіасти краю, які невдовзі у своїй праці порушили чисто чиновницькі плани і перетворили його в авторитетну і визнану в Україні й в Росії науково-громадську організацію. Вона була переіменована 1903 року в Подільське церковне історико-археологічне товариство, яке діяло до 1920 року. Товариство мало значні видавничі можливості, широко використовувало “Подольские епархиальные ведомости”, “Подольские губернские ведомости” і опублікувало “Труды Подольского историко-статистического комитета” (Вип. I – XII, 1870 – 1916 pp.).²⁴

Діяльність комітету започаткував своєю плідною працею священик Михайло Якимович Орловський (1807 – 1887). Він зібрав бібліотеку із 2349 рідкісних книг і рукописів, підготував, опублі-

кував у “Подольских епархиальных ведомостях” описи Вінниці, Летичева, Літина, Меджибожа, Ольгополя, Проскурова, Сатанова, Смотрича, Чорного Острова, Ямполья, Ярмолинець та інших населених пунктів. Ім'я і праці М. Я. Орловського стали відомими за межами Поділля. Він був обраний дійсним членом імператорського вільного економічного товариства, імператорського географічного товариства, був членом-співробітником “Подольских епархиальных ведомостей”, а також членом Подільського губернського статистичного комітету, удостоєний медалі “За корисні праці”.²⁵

Одночасно члени комітету ректор Подільської духовної семінарії М. В. Симашкевич, М. І. Яворовський, С. М. Лобатинський та інші також надрукували низку історико-статистичних нарисів. Чимало праць дослідників стосуються історії Східного Поділля.

“Особливий інтерес викликав історико-статистичний опис с. Почапинець та “Історико-географічний та етнографічний нарис Поділля” М. В. Симашкевича (1845 – 1922). Виходець з Поділля, він народився в с. Голодьки біля Хмільника... Ще під час навчання в Петербурзькій духовній академії цікавився історією рідного краю, збирав матеріали. Ставши викладачем Кам'янецької духовної семінарії, отримав вчений ступінь магістра, вступив до Комітету і почав регулярно друкуватися: “Історичний опис м. Хмельника” (1869), “Римський католицизм та його ієрархія на Поділлі” (1871 – 1872)., “Покажчик історико-археологічних пам'яток”. Ставши ректором семінарії, Симашкевич багато зробив для становлення подільського краєзнавства і припинив дослідження краю лише з переміщенням 1884 року до Новочереська...

Микола Іванович Яворовський (1842 – 1919) залишив кілька десятків праць з історії та етнографії Поділля. Серед них – “Нарис з побуту сільських священиків Подільської ієрархії” (1867 – 1868); “Уніатські церковно-літературні пам'ятники” (1869); історико-статистичні описи церков і приходів с. Голубечого Ольгопільського повіту (1872), Бару і Свято-Покровського монастиря (1875)..., “Матеріали до історії Брацлавського староства” та інші...

Чимало зробив Яворовський для увічнення пам'яті тих, хто займався історією Поділля. Його перу належать “Спогади про Йосипа Йосиповича Ролле”, некрологи про подільських краєзнавців, зокрема, Созонта Михайловича Лобатинського (1842 – 1908) – члена історико-статистичного комітету, педагога, авто-

ра історичних описів міст Тульчина, Тиврова (1873), приходів і церков Брацлавського повіту (1885).”²⁶

Зусиллями членів комітету тільки в “Подольських епархиальних ведомостях” до 1875 року поміщено шістдесят один, а до 1903 р. – ще понад сорок історико-статистичних і географічних описів міст і сіл краю. Крім того ними складено алфавітний покажчик 21696 географічно-топографічних назв поселень і пам’яток природи.²⁶

На рубежі 80 – 90-х років XIX ст. секретар Подільського історико-статистичного комітету В. К. Гульдман видав фундаментальні праці “Подільська губернія. Досвід історико-географічного опису” і “Населені місця Подільської губернії”, в яких вперше подано довідковий матеріал майже про всі міста, містечка і села краю. У 1905 р. нове видання “Населені місця Подільської губернії” здійснив О. П. Крилов.²⁸

У другій половині XIX століття Подільським краєм серйозно зацікавилась академічна і вузівська наука, котра, однак, була не завжди об’єктивною у своїх висновках. Так, наприклад, розглядаючи побіжно в “Історії Росії з найдавніших часів” події ранньосередньовічної доби на Поділлі, відомий російський історик М. С. Соловйов продовжив і зміцнив позиції офіційної дворянської історіографії у трактуванні українських земель у русифікаторському плані.

Проте визначальними все ж є не відмічені недоліки, а інформаційність та новизна наукових досліджень. Зокрема, узагальнюючі роботи з історії краю здійснили спільно М. І. Петров (писав основний текст) і колишній Подільський губернатор, офіційний історик і видавець П. М. Батюшков (допомагав у збиранні матеріалів і публікації), які за дорученням Петербурзької Академії наук видали книгу “Поділля. Історичний опис” (СПб., 1881). Майбутній академік М. П. Дашкевич видав книгу “Болхівська земля і її значення в російській історії” (1876). У цей же період активно розробляли історію краю інші поділлєзнавці: О. І. Тарнавський у праці “Коротка історія Поділля в запитаннях і відповідях” (1893), І. К. Михайлович – “Про минуле Поділля: історичний нарис” (1895).²⁹

Широкого розмаху набули *археологічні дослідження*. Зокрема, на теренах України їх проводили Московське археологічне і Російське археологічно-нумізматичне товариство (засновані в 1846 р.), Імператорська археологічна комісія (заснована в 1839 р.), Миколаївський (1809 р.), Одеський (1825 р.), Керченський

(1826 р.), Херсонський (1890 р.) археологічні музеї. Археологічною діяльністю займалися також наукові товариства в Києві та Львові, Київський, Харківський та Новоросійський (Одеський) університети, деякі церковно-археологічні товариства.

Зусиллями генерал-губернатора Д. Г. Бібікова та міністра освіти Л. О. Петровського в 1843 р. було засновано Київську археологічну комісію, що замінила “Тимчасовий комітет для пошуку старожитностей у м. Києві” (1835 – 1843). Археологічна діяльність комісії розпочалася в 1845 р.

Проводились археологічні дослідження й у Східному Поділлі. Так, у 1886 р. М. Ч. Нейман дослідив 2 кургани біля с. Переорки Вінницького повіту, в яких виявлено поховання із залізними списами, ножами та кінською зброєю, ряд інших об’єктів.

У 1891 р. професор В. Б. Антонович біля містечка Кальника розкопав 3 скіфських кургани. В них виявлено великі дерев’яні шатрові споруди, основою котрих служили дубові палі. Під спорудами знайдено людські кістки, біля яких були залізні кинджали, бронзові тригранні вістря стріл, великі амфори, уламки глиняного посуду, вудила.³⁰

Крім того дослідження археологічних старожитностей здійснювалось на аматорському рівні. Так, у 1846 році археолог-аматор Г. Оссовський дослідив курган біля с. Сорока (тепер: Іллінецького району). Тут доречно згадати, що ще у 1795 р. п’ять французьких емігрантів, що жили у графа Потоцького в м. Дашеві, розкопали частину насипу згаданого кургану і використали землю для будівництва греблі в містечку Кальнику. Під час розкопок, за попередніми даними, зустрічалися людські й кінські кістки та залізна зброя. Г. Оссовський дообстежив курган. За повідомленням В. Антоновича, наприкінці XIX ст. висота останця кургану становила 10 сажнів (21,3 м). Він і сьогодні є найвищим курганом на території Вінницької області – близько 11 метрів.

У 1858 р. інший археолог-аматор Волошинський розкопав 7 курганів біля с. Довжок теперішнього Погребищенського району. В них було знайдено 5 маленьких ліпних глиняних посудин, 2 бронзові скроневі кільця, бронзовий спіралеподібний брашлет, бронзові напилки та ніж.³¹

Проте археологічними розкопками захоплювалися не тільки вчені-археологи та краєзнавці-аматори, а й багато поміщиків-дилетантів. Матеріали таких розкопок, зазвичай виконаних недбало, без будь-якої методики, руками селян, не публікували-

ся, бо не відповідали навіть тодішнім вимогам. Знахідки зберігалися в приватних колекціях, до яких не мали доступу науковці, з часом зникали. Результати цих розкопок практично невідомі до сьогодні. Так, 1820 р. біля с. Славна (тепер: Липовецького району) поміщик Богданович розкопав курган, відомості про який не збереглися. В 1831 р. невідомо ким було розкопано курган біля с. Бабинці (нині: Погребищенського району). В ньому знайдено поховання в сидячому стані у кам'яному склепі. Біля с. Бурківцеь того ж району у 1838 р. поміщик Туркул розкопав курган, в якому виявив кам'яні знаряддя, а близько 1850 р. хтось розкопав ще 2 кургани. Четвертий курган біля цього ж села розкопав у 1872 р. поміщик Гейбович і знайшов людські кістяки, обкладені деревом. У 1840 р. поміщик Мадейський виявив на городищі біля с. Скибинець теперішнього Погребищенського району золотий ланцюжок, мозаїчну ікону Богородиці, 2 золоті персні та золоту медаль Стефана Баторія. Всі ці речі він з часом загубив. А у 1850 і 1852 рр. розкопав ще 2 кургани, де були: в одному – кам'яна полірована сокира-молот та кремінна полірована сокира, а в іншому – скелети вершника (із бронзовою гривнею на шиї) та коня, під якими лежали людські кістяки в кілька ярусів і при них маленькі глиняні горщики.³²

Чималу небезпеку для пам'яток старовини (не лише археологічного походження) становили також перекупники та торговці старожитностями, що мандрували по країні і скуповували речі з цінних металів для переплавки. Ось чому не випадково на Першому Археологічному з'їзді, що відбувся 1869 р. в Москві, було запропоновано порушити клопотання перед урядом про заборону промислів скупників.

Усі виявлені пам'ятки старовини – археологічні, живопису, писемності, архітектури – царська влада брала під безпосередній контроль. Для цього чи не щороку складались та доповнювались списки таких об'єктів, котрі після подання Міністерству внутрішніх справ затверджувались “височайшим указом” самим царем. Відтоді вони розглядались виключно як надбання, “споконвічна” власність імперії, невід'ємна складова “її історії”.

У той же час існували суто науковий інтерес учених-краєзнавців до дослідження старожитностей новоприєднаних до імперії територій, турбота про їхнє збереження. Про це також йшлося на Першому Археологічному з'їзді.

“Лише тоді, коли пам’ятки будуть врятовані від забуття – вони будуть захищені від руйнації і нищення, а цієї мети, – наголошував, зокрема, голова Московського археологічного товариства Олексій Сергійович Уваров, – можна досягти, лише об’єднавши наукові сили країни”...³³

1889 до Кам’янця-Подільського із Бахмута переїхав Юхим Йосипович Сіцинський (1859 – 1937). Він розпочав активну діяльність у складі Подільського єпархіального історико-статистичного комітету, і вона згодом принесла йому визнання видатного археолога, історика, етнографа і музеєзнавця. Дізнавшись, що в Бакоті виявлено печери, 18 вересня 1889 року разом з колишнім своїм учителем М. І. Яворовським він виїхав туди, провів огляд коридорів, гробниць, інших пам’яток, написав статтю “Бакота – столиця Пониззя”, що привернула увагу професора В. Б. Антоновича. І той не забарився приїхати з археологічною експедицією для проведення розкопок у Бакоті. Особиста участь у розкопках, зв’язки зі своїми кореспондентами дали можливість Ю. Й. Сіцинському підготувати “Археологическую карту Подольской губернии”, в якій зафіксовано і систематизовано біля двох тисяч пам’яток різного періоду, ³⁴ в т. ч. Східного Поділля: Немирівського городища, городищ біля с. Літинки Літинського повіту, побіля сіл Сабарова і Якушинець Вінницького повіту, в містечку Печера Брацлавського повіту та ін. ³⁵

Не залишились у тіні також *народознавчі дослідження*. Насамперед, стимулювали краєзнавчу діяльність і співпрацю науковців з місцевими дослідниками по нагромадженню і систематизації значної кількості фактичного матеріалу з питань матеріальної і духовної культури населення регіону етнографічно-статистичні експедиції в Західно-Руський край, проведені Російським географічним товариством у 1868 – 1870 рр. під керівництвом П. П. Чубинського та Південно-Західним відділом географічного товариства у Києві (1873 – 1876 рр.). Зокрема, експедиція П. П. Чубинського провела фольклорно-етнографічне обстеження кількох сотень сіл, хуторів і містечок 54 повітів Київської, Волинської і Подільської губерній. Матеріали експедиції, опубліковані Російським географічним товариством в Петербурзі в семитомному виданні (1872 – 1877),³⁶ охоплюють значну частину Кам’янецького, Проскурівського, Лeticівського та інших повітів і включають записи усної народної творчості, календарні і сімейні обряди, народні вірування і знання, народ-

ні звичаї, а також етнографічно-статистичні описи українського, польського і єврейського населення.³⁷

Значну наукову цінність мають публікації з етнографії і фольклору Поділля, що з'явилися протягом 60 – 70-х років XIX ст. на сторінках місцевих періодичних видань: “Трудов историко-статистического комитета”, “Подольских губернских ведомостей”, “Подольских епархиальных ведомостей”. Провідними дослідниками Східного Поділля виступили краєзнавці А. І. Димінський, І. Данильченко і ректор Подільської духовної семінарії М. В. Симашкевич.

Зокрема, сільський лікар і службовець, уродженець с. Борщівців (тепер: Могилів-Подільського району) Андрій Іванович Димінський (1829 – 1905) тільки в 60-х роках XIX ст. зібрав на Поділлі, головним чином, в Ушицькому і Могилівському повітах, понад 2,5 тис. народних пісень, 2 тис. казок, легенд, 2 тис. приказок і загадок, частина з яких була передана етнографічно-статистичній експедиції П. П. Чубинського, Подільському історико-краєзнавчому комітету та М. П. Драгоманову, який включив окремі записки у збірник “Історичні пісні малоруського народу” (1874).³⁸ Одночасно А. П. Димінський видав свою розвідку “Українські Подільські родинні і любовні пісні”. Проте зазнав переслідувань з боку властей за пропаганду прав українського народу.

Спробу подати деякі узагальнення етнографічного вивчення краю зробив І. Данильченко у праці “Етнографічні відомості про Подільську губернію” (1869),³⁹ в якій розглянув зразки народних звичаїв і вірувань сільських жителів. Значним досягненням у поділлязнавстві стала ґрунтовна публікація М. В. Симашкевича “Історико-географічний і етнографічний нарис Поділля” (1875 – 1876),⁴⁰ де підбито певні підсумки народознавчих досліджень регіону.⁴¹

Привертало до себе увагу Східне Поділля, як, врешті, і весь Подільський регіон, й *природознавців*. Ними було зроблено картографічне і топографічне вивчення Подільської губернії, складено територіально-адміністративні і геодезичні карти. Геологічні і геоморфологічні обстеження краю, дослідження його ландшафтів, пошуків корисних копалин здійснили геологи С. Сташиць (1806), Г. Яковицький (1827 – 1840), Е. Ейхвальд (1830), Г. Бледе (1840).⁴² У 1867 р. геолог М. П. Барбот де Марні дослідив силурійські пласти Придністров'я. Його колега В. В. Доучаєв здійснив експедиційне вивчення в 1877 – 1878 і 1881

роках Ольгопільського, Вінницького, Могилів-Подільського і Проскурівського повітів Подільської губернії та обґрунтував геолого-геоморфологічну будову регіону.

Важливе значення для життя України і Поділля відігравали дослідження кліматичних умов, обґрунтування їх закономірностей і прогнозів, здійснені у 80 – 90-х роках XIX ст. О. В. Колосовським. Крім того, учений започаткував у 1886 р. на Поділлі та в інших губерніях Південно-Західної України постійну метеорологічну службу, встановив відповідну мережу метеорологічних постів.

Своєрідність та багатство флори, високий рівень видового ендемізму Західного і Східного Поділля привернули увагу ботаніків і біологів. Зокрема, професор Київського університету В. Г. Бессер після копітих експедиційних досліджень початку XIX ст. опублікував двотомну працю про флору Східної Галичини (1809) і книгу про флору Південно-Західного краю. Інший відомий ботанік професор того ж університету О. С. Рогович описав рослинність Подільської губернії середини XIX ст. Ботанічними дослідженнями Подільського лісостепу займалися учені В. Монтрезор (1877, 1878, 1881), І. Ф. Шмальгаузен (1886). У працях цих авторів розглянуто питання якісного складу флори, подано наукову ботанічну класифікацію і систематизацію, визначено її районування, згуртовано рідкісні види рослин.

Дослідження тваринного світу Поділля розпочаті працями К. Ф. Кесслера (1853, 1856). Проте науковці довгий час не проявляли жвавого інтересу до фауни краю.

Загалом природознавче вивчення Поділля порівняно з гуманітарним було менш результативним, хоча й конче необхідним для потреб господарства. Природознавці лише розпочали на рубежі XIX – XX ст. галузеві дослідження краю.⁴³

Дані дослідження, як і більшість інших, проводились на замовлення державних інституцій, мимохідь сприяючи розвитку в регіоні краєзнавства.

¹ *Маркевич М.* Історія Малоросії. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. – XVI. – С. 626.

² *Задорожнюк А. Б.* Практика нагород і заохочень у політиці російської влади наприкінці XVIII – I половині XIX ст. у Подільській губернії // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2008. – Т. 18: На пошану професора В. С. Степанкова. – С. 309.

- ³ Подольские епархиальные ведомости. – 1886. - № 2. – С. 61.
- ⁴ *Баженов Л. В.* Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст. ... - С. 17.
- ⁵ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Т. 1 – 15, СПб., 1863 – 1892.
- ⁶ *Баженов Л. В.* Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст. ... - С. 17.
- ⁷ Там само; - С. 18.
- ⁸ *Кошель О.* Православне духовенство в краєзнавчому русі Правобережної України у XIX ст. // II Міжнародний конгрес українських істориків “Українська історична наука на сучасному етапі розвитку”. Кам’янець-Подільський, 17 – 18 вересня 2003 р. Доповіді та повідомлення / Редактори: Л. Винар, О. Завальнюк. – Кам’янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острогож: Вид-во На УОА, 2007. – Т. 3. – С. 185.
- ⁹ *Прокопчук В. С.* Під егідою Українського комітету краєзнавства... – С. 17.
- ¹⁰ *Прокопчук В. С.* Краєзнавство на Поділлі... – С. 20.
- ¹¹ Подольские губернские ведомости. – Каменец-Подольск, 1843. - №№ 31 – 35, 37 – 38, 40 – 43; 1844. - №№ 12 – 26.
- ¹² *Баженов Л. В.* Alma mater подільського краєзнавства... – С. 16.
- ¹³ Журнал Министерства Внутренних Дел. – 1853 – Ч. 1. – С. 1 – 48.
- ¹⁴ Журнал Министерства Внутренних Дел. – 1853 – Ч. 11. – С. 51 – 52.
- ¹⁵ Журнал Министерства Внутренних Дел. – 1854 – Ч. 4. – С. 8 – 9.
- ¹⁶ Журнал Министерства Внутренних Дел. – 1854 – Ч. 6. – С. 8 – 9.
- ¹⁷ Журнал Министерства Внутренних Дел. – 1854 – Ч. 8. – С. 13 – 14.
- ¹⁸ Атлас Подольской губернии. Исторические объяснения планов и рисунков атласа Подольской губернии, составленные губернатором К. Я. Флиге в 1842 г. // Журнал Министерства Внутренних Дел. – СПб., - 1843. – Ч. 1. – С. 1 – 3; - Ч. 2. – С. 311 – 353.
- ¹⁹ *Федоренко С., Честечко Л.* До історії написання першого історико-статистичного опису Подільської єпархії // Матеріали IX Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам’янець-Подільський, 1995. – С. 207, 208.
- ²⁰ *Зінченко А. Л.* Благочестя національного руху: Українська церква на Поділлі в першій третині XX ст. – К.: Освіта, 1993. – С. 24, 25.
- ²¹ *Кошель О.* Православне духовенство в краєзнавчому русі Правобережної України... – С. 186.
- ²² *Сіцінський Ю.* Історичний огляд діяльності Кам’янець-Подільського церковного історико-археологічного товариства / Кам’янець-Подільський міський державний архів. – Ф. 3333, оп. 1, спр. 24, арк. 1 – 5.
- ²³ *Кошель О.* Православне духовенство в краєзнавчому русі Правобережної України... – С. 187.
- ²⁴ *Баженов Л. В.* Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст. ... – С. 20.
- ²⁵ *Прокопчук В. С.* Краєзнавство на Поділлі... – С. 24.
- ²⁶ Там само; - С. 29 – 30.
- ²⁷ *Стельмашова А. І.* Діяльність Подільського церковного історико-археологічного товариства // Хмельницькому 500: Тези доп. наук.-теорет. конференції. – Хмельницький, 1990. – С. 60 – 62.
- ²⁸ *Баженов Л. В.* Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст. ... – С. 21.
- ²⁹ Там само; - С. 24, 25; 29.
- ³⁰ *Потупчик Марина, Потупчик Михайло.* Археологічні дослідження території Вінниччини в XIX – на початку XX ст.: огляд археологічного вивчення краю //

Подільська старовина: Наук. зб.: До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею / Відп. ред.: Т. Р. Соломонова; Ред. кол.: Л. Р. Кароєва, К. І. Висоцька, Л. Д. Ерліх. – Вінниця, 2003. – С. 45.

³¹ Там само; - С. 44.

³² Там само; - С. 43.

³³ Григор'єва Т. Ф. З історії створення закону про збереження пам'яток старовини // Краєзнавство. – 2005. - № 1 – 4. – С. 41.

³⁴ Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі... – С. 34, 35.

³⁵ Сіцінський Ю. Й. Археологічна карта Подільської губернії / Упорядник О. Л. Баженов. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – 130 с.

³⁶ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским Географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. – СПб., 1872 – 1877. – Т. I – VII.

³⁷ Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст. ... – С. 32 – 33.

³⁸ Драгоманов М., Антонович В. Исторические песни малорусского народа. – К., 1874 – 1875. – Т. 1 – 2.

³⁹ Данильченко И. Этнографические сведения о Подольской губернии. – Вып. 1: Народные юридические обычаи и народные верования, суеверия и предрассудки. – Каменец-Подольский, 1869. – 56 с.

⁴⁰ Симашкевич М. В. Историко-географический и этнографический очерк Подолии. – Каменец-Подольский, 1875. – Ч. I; 1876. – Ч. II – III.

⁴¹ Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст. ... – С. 35 – 36.

⁴² Ройченко Г. І. Етапи географічних досліджень Поділля // Тези доп. обл. наукової конференції “Проблеми історичної географії Поділля”. – Кам'янець-Подільський, 1982. – С. 7 – 8.

⁴³ Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст. ... – С. 16; 40 – 42.

3.3. Внесок представників української інтелігенції

Посильний внесок у зародження краєзнавства у Східному Поділлі здійснили представники української інтелігенції, хоч це було вкрай нелегко.

По-перше, досить серйозною перешкодою стала *русифікаторська політика царизму*. Ще за царювання Миколи I, який запровадив обов'язкову попередню цензуру друкованої продукції, з Петербурга в Україну надійшов суворий наказ пильно стежити за українською літературою, не допускати в ній “переваги любові до батьківщини”, тобто до України, “над любов'ю до вітчизни”, тобто до імперії. Політично неблагодіїмним вважався всякий, хто виявляв інтерес до українських старожит-

ностей, історії, літератури, мови – цементуючої сили української нації. У Московському університеті знайшлися навіть професори, які в лекціях і в пресі стали цілком серйозно запевняти, що українська мова є та сама російська, але попсована польською.

Тому значне занепокоєння царських властей викликав поданий на розгляд цензури на початку 60-х рр. XIX ст. український переклад Євангелія, зроблений Ф. Морачевським. Спеціально утворена комісія Синоду винесла безапеляційне рішення: визнати рукопис небезпечним і шкідливим лише через мову перекладу. Спроба донести слово Боже до українців їхньою рідною мовою була зустрінута вкрай неприязно як світською, так і церковною владою Російської імперії.

Одразу ж потому царський міністр внутрішніх справ П. Валуєв 18 липня 1863 р. видав і розіслав в усі українські губернії циркуляр, яким суворо заборонялося друкування українських книг “навчальних і взагалі призначених для початкового читання народу”. Навчання українською мовою визначалося ним як політична пропаганда, а ті, хто за це брався, звинувачувалися в “сепаратистських задумах, ворожих Росії і загибельних для Малоросії”.

Слова валуєвського циркуляра про те, що й самої української мови як такої “не було, не має і бути не може”, свідчили про відверто антиукраїнське спрямування всієї внутрішньої політики царського уряду.

Згодом тиск царату ще більше посилювався. В середині 70-х рр. XIX ст. в Петербурзі була створена таємна урядова комісія, що мала виробити ефективні заходи щодо боротьби проти українства. Після майже року роботи ця комісія дійшла висновку, що “допустити окрему літературу простонародним українським наріччям означало б покласти тривалий ґрунт для переконання у можливості відокремлення, хоча б і в далекому найбутньому, України від Росії”.

Доповідну записку з проектом відповідного указу негайно відправили Олександрю II, котрий тоді перебував на відпочинку в німецькому містечку Емс. 17 травня 1876 р. цар підписав цей ганебний указ, який повністю заборонив друкувати будь-які книжки українською мовою (навіть тексти до музичних творів) або ввозити таку літературу з-за кордону, говорити українською мовою на театральній сцені. Саму назву “Україна” царська цензура заміняла на “Малоросія”.

Лише демократична революція 1905 – 1907 рр. поклала край офіційному знуцанню над мовою та культурою українського народу.¹

По-друге, такою ж суттєвою перешкодою було *соціальне становище* абсолютної більшості українців, яке фактично закривало дорогу до знань, самоствердження. Тільки окремі найбільш обдаровані особистості, долаючи хронічну бідність, кріпосну неволю, зуміли не загубитись у безмірній масі знедолених, стали гордістю й славою України.

В кріпосній, безправній родині народився Тарас Григорович Шевченко (1814 – 1861), про якого безсмертний І. Я. Франко писав: “Він був сином мужика – і став володарем в царстві духа. Він був кріпаком – і став велетнем у царстві людської культури”. Колишній козачок поміщика П. В. Енгельгардта, викуплений у 1838 р. з кріпосної неволі славетним російським художником Карлом Брюлловим, Т. Г. Шевченко у 1846 р. у складі експедиції Київської археографічної комісії як художник та збирач фольклорних і етнографічних матеріалів побував на Поділлі.

А дещо раніше, отримавши у травні 1843 р. відпустку, надану йому Академією мистецтв (м. Петербург), після чотирнадцятирічної перерви відвідав батьківський край, котрий залишив безправним підлітком-кріпаком. Поїздка в Україну була дуже плідною. Як художник він здійснив сотні начерків та етюдів з натури, які привіз із собою до Петербурга. Тоді ж у нього визрів задум систематичного видання великої серії офортів під назвою “Живописна Україна” – своєрідної енциклопедії історії, побуту, народної творчості минулого й сучасного життя українського народу. Але здійснити свій задум Т. Шевченкові не пощастило через брак коштів. Наприкінці 1844 р. вийшов єдиний випуск “Живописної України”, який став визначним здобутком українського мистецтва...

Першим населеним пунктом у Східному Поділлі, котрий восени 1846 року відвідав великий Кобзар, було с. Морозівка (нині: Погребищенського району). Далі у межах теперішньої Вінниччини, як уже згадувалося, його маршрут пролягав через населені пункти Плисків, Липовець, Брацлав, Шпиків, Джурин, Могилів-Подільський, Яришів, Муровані Курилівці. Повертаючись із Кам'янця-Подільського, Т. Г. Шевченко відвідав Хмільник та Уланів.

Крім фольклорних записів, у його обов'язки входив також збір відомостей про могили та урочища, описування й замалювання архітектурних пам'яток, виявлення історичних документів і придбання їх тощо.

Нині важко судити, де Кобзар зупинявся найдовше. Але, без сумніву, поета найбільше цікавили ті місця, де в минулому відбувалися події визвольної війни українського народу проти польсько-шляхетських поневолювачів, а також ті, що пов'язані з Коліївщиною та антикріпосницьким рухом під проводом Устима Кармелюка, котрого Т. Г. Шевченко назвав "славним лицарем", який хотів "відновити гайдамаччину". Цікавили руїни колишніх фортифікаційних споруд, існуючі маєтки, церковні споруди, кургани, козацькі могили. Не випадково у своїй повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали" він писав:

"На полях Волыни и Подолии вы часто любуетесь живописными развалинами массивных замков и палат, некогда великолепных... Что же говорят пытливому потомку... частые могилы на берегах Днепра и грандиозные руины дворцов и замков на берегах Днестра? Они говорят о рабстве и свободе..."²

На жаль, зібраний та опрацьований фольклорно-етнографічний матеріал до нас не дійшов. Після повернення з експедиції за участь у Кирило-Мефодіївському товаристві Т. Г. Шевченко був заарештований і відправлений до Петербурга. Хоча III відділ не зміг довести його участі у цій таємній політичній організації, проте відніс до особливо небезпечних політичних ворогів самодержавства. Було вирішено: "Художника Шевченко за сочинение возмутительных и в высшей мере дерзких стихотворений, как одаренного крепким телосложением, определить рядовым в Оренбургский Отдельный корпус, с правом выслуги, поручив начальству иметь строжайшее наблюдение, дабы от него, ни под каким видом, не могло выходить возмутительных и пасквильных сочинений". Затверджуючи це рішення III відділу, Микола I власноручно збоку написав: "Под строжайший надзор и с запрещением писать и рисовать"...³

Збереглися лише тексти трьох народних пісень. Під час обшуку уже на засланні в 1850 р. поет пояснив: "Стихи и песни на малороссийском наречии не моего сочинения, а записанные мною во время бытности моей в Киевской, Каменец-Подольской и Волынской губернии, как песни народные".⁴

Поділля знайшло своє відображення у ряді його творів. Так, у поемі "Гайдамаки" (1841) показано боротьбу народних мас

Правобережжя на чолі з М. Залізняком та І. Гонтою проти польської шляхти. Страта Івана Гонти в с. Сербях (тепер: с. Гонтівка Чернівецького району), мученицька смерть селянського ватажка викликали співпереживання поета, його гнівний голос на захист поневоленого народу.

Подільська природа і люди, історія і культура складають зміст поеми “Меж скалами, неначе злодій” (1848), віршів “Ой ви-острю товариша” (1848), “Марку Вовчку” (1859), повісті “Художник” (1856), щоденника “Журнал” (1857 – 1858), листів, ілюстрацій до книги М. Полевого “История Суворова” (“Прощання Суворова з солдатами в Тульчині”) (1842).⁵

Тяжкі умови праці, постійні переслідування з боку царських властей, цензурні утиски, побутова невлаштованість, підірване змолоду здоров’я не дали розквітнути яскравому таланту Анатолія Патрикійовича Свидницького (1834 – 1871), котрий зробив чималий внесок у дослідження народознавства, зокрема демонології Східного Поділля.

Народився він в с. Маньківцях Гайсинського повіту в родині сільського священика. Дитинство майбутнього письменника “минуло серед простих людей, було осяяне красою народних звичаїв і обрядів. Будь-яка робота – чи то біля печі дерли пір’я, чи плели серед хати солом’яник, перемивали посуд на лаві біля порога, чи пряли – супроводжувалося співанням пісень, оповідями казок, фантастичних історій, і хлопчик постійно перебував у полоні незвичайних образів народної поезії”,⁶ яку увібрав у серце на все життя.

Підрісши, навчався у Кам’янець-Подільській духовній семінарії. Проте за рік до закінчення курсу навчання всупереч волі батька залишив семінарію і в 1857 р. став студентом Київського університету – спочатку медичного, а згодом – історико-філологічного факультету. Позбавлений будь-якої батьківської підтримки, з перших же днів перебування в Києві тяжко бідував. Врешті, через відсутність коштів розпрощався із намірами здобути омріяну освіту.

Відраду шукав у творчості. На основі юнацьких спостережень з-під його пера вийшли фольклорно-етнографічні нариси “Злий дух”, “Відьми, чарівниці й упирі, чи то ж примхи і примхливі оповідання люду українського”, “Великдень у подолян”.

Фольклористична праця “Злий дух” була однією з перших наукових розвідок А. П. Свидницького. Тут були зібрані народні вірування про диявола – злого духа, який, за народним пере-

конанням, хоч і брав разом з Богом участь у створенні світу й людей, проте був ворожим людині і штовхав її на негідні вчинки. Приземлення біблійних персонажів, яскраво виявлений дуалізм, критицизм у ставленні до офіційної релігії, церкви та її служителів – ці характерні риси зібраних дослідником матеріалів засвідчують також і ставлення його самого до сутності народної демонології. Він вважав, що вільне трактування селянином питань створення світу, походження людини є однією з особливостей української міфології.

Зібрані на Поділлі фольклорно-етнографічні матеріали лягли також в основу його головного твору “Люборацькі. Сімейна хроніка”.

В останні роки свого короткого життя А. П. Свидницький написав близько двадцяти невеликих оповідань та нарисів російською мовою. Серед них “Прошлый быт православного духовенства”, “За год до холеры,” “Из путевых записок по Подольской губернии” та ін., в яких теж порушується народознавча проблематика.

Схожа життєва та творча біографія ще одного представника української інтелігенції – поета Степана Васильовича Руданського (1834 – 1873), уродженця с. Хомутинів (тепер: с. Руданське Калинівського району). У 1849 – 1855 рр., після закінчення Шаргородської духовної бурси, навчався у Кам’янець-Подільській духовній семінарії. Теж здобував фах лікаря, у студентські роки дуже бідував. Живучи весь час впроголодь, переобтяжений виснажливою працею, у молодому віці важко захворів і в суворих кліматичних умовах російської столиці ледь не помер від сухот.

У Кам’янці-Подільському став організатором гуртка з вивчення народного побуту і фольклору Поділля. На основі подільського народного епосу в 1851 – 1854 рр. створив балади “Вечорниці”, “Упир”, “Розбійник”. У 1852 році видав двотомну працю “Народні малоросійські пісні, зібрані в Подільській губернії С. В. Р.”,⁷ в яку включено 156 українських пісень родинно-побутового і соціально-ужиткового характеру, в 1862 р. – збірник “Копа пісень”.

Проте чи не найбільшу цінність у плані дослідження українського побуту становить його етнографічний нарис “Подольське весілля”.⁸ Тут подається докладний опис народного ритуалу за днями – від середи аж до понеділка і 134 обрядові пісні.

Серед фольклорної спадщини поета – записані ним на Поділлі історичні (“Ой був Сава в Немирові в ляхів на обіді”), рекрутські (“Бодай же той головою наложив, хто до Кам’янця дорожку проложив”) та ліричні (“Україно моя мила”, “Ти, дівчино моя” та ін.) пісні.

Крім того С. В. Руданський записав чимало легенд, частина яких увійшла до збірника М. Драгоманова “Малороссийские народные предания и рассказы” (1876), а зібрані ним у с. Хомутинях 298 прислів’їв і приказок у 1864 р. опублікував М. Номис у книзі “Українські прислів’я, приказки і таке інше”.

С. В. Руданського, як й інших членів народознавчого гуртка Подільської духовної семінарії (Павла Гліщинського, Анатолія Свидницького, Каленика Шейковського) по-праву можна віднести до фундаторів фольклорно-етнологічного вивчення рідного Поділля в дусі українського національно-культурного відродження.⁹

Не дивлячись на намагання царату підмінити споконвічні місцеві традиції “російським колоритом”, коли живе українське слово адміністративно витіснялось казенним російським, народна пісня – відфільтрованим імперською владою російським словоспівом, серед якого найголовнішим був гімн “Боже, царя храни”, серйозний інтерес до народознавства проявляла письменниця Марія Олександрівна Вілінська (Марко Вовчок) (1833 – 1907), яка у 1855 – 1859 рр. разом із своїм чоловіком, відомим фольклористом О. В. Марковичем, проживала в Немирові. Тут вивчала побут, звичаї, фольклор. Спостереження, записані легенди, народні пісні Поділля знайшли глибоке відображення в її творчості, зокрема, в повісті “Інститутка”, казці “Кармелюк”, в “Народних оповіданнях”, інших творах.¹⁰

В “Народних оповіданнях” вона розробляє родинно-побутові мотиви в дусі українських народних пісень і казок (оповідання “Свекруха”, “Чумак”, “Сон”), запрошує читача у світ стародавніх українських повір’їв та легенд, у часи козацтва, коли у вирі бурхливих подій бойового, неспокійного віку гартувалися могутні, вольові і горді характери (“Данило Гурч”, “Максим Гримач”). Найяскравіша мовна особливість “Народних оповідань” – поєднання пісенної і народно-розмовної стихії.

У казці “Кармелюк” письменниця наділяє свого героя рисами романтичної винятковості, але разом з тим відображає і реальне ставлення селян до героя. Вони підтримують свого захисника в нерівній боротьбі, співчують його важкій долі, в своїх

піснях і переказах про Кармелюка висловлюють сподівання на його визволення з сибірської каторги.¹¹

Чільне місце посіло Поділля у житті та творчості неперевершеного майстра художнього слова Михайла Михайловича Кочубинського (1864 – 1913). Народився у Вінниці, дитинство і юність минули в Радівцях, Барі, Кукавці, Шаргороді, Станіславчику, Пикові. У 1880 р. закінчив Шаргородське духовне училище, але через нестатки не зміг далі вчитися. У 1880 – 1882 рр. перебував у Кам'янці-Подільському. Потім повернувся до Вінниці. У 1891 р. вчителював у с. Лопатинцях (тепер: Шаргородського району), активно збирав місцевий фольклор і вивчав побут села, який майстерно описав у своїх оповіданнях, повістях “Харитя”, “Ялинка”, “П'ятизолотник”, “На віру”, “Коні не винні”, у статті “Вироби селянок з Поділля на виставці в Чикаго”.¹²

У 1860 – 1880-х рр. був тісно пов'язаний із Східним Поділлям (як власник невеликих маєтків у с. Садовій Могилів-Подільського і с. Кордишівці Брацлавського повітів) Михайло Петрович Старицький (1840 – 1904). Збираючи історико-етнографічний матеріал, відвідав Вороновицю, Немирів, Брацлав та інші населені пункти краю. Як співробітник Південно-Західного відділення Російського географічного товариства помістив у київських газетах “Заря” і “Труд” серію статей про Поділля. Проте найбільш яскраво його історичне минуле змалював у своїй трилогії “Богдан Хмельницький” (1895 – 1907), романі “Руїна” (1899), повістях “Облога Буші” (1891), “Заклятий скарб: Подільська легенда” (1892). Значної популярності здобув написаний ним історичний роман “Розбійник Кармелюк” (1903), в якому відтворена антифеодальна боротьба селян Поділля першої половини XIX ст.¹³

Біля колиски краєзнавства у Східному Поділлі стояли також інші відомі ентузіасти: згадуваний А. І. Димінський (автор ще й “Збірки подільських казок 1850 – 1860-х рр. волосного писаря Димінського”), С. О. Венгрженовський, І. О. Шипович, Л. І. Похилевич, Н. В. Молчановський.

Уродженець Могилів-Подільщини Сергій Олександрович Венгрженовський (1844 – 1913) свою краєзнавчу діяльність розпочав із збору фольклорних матеріалів. Зокрема у Гайсині, Гайсинському повіті, де працював співробітником Подільського акцизного відомства, крім записів народних пісень, легенд, переказів, досліджував побут, звичаї, вірування місцевих мешканців, народну медицину. Одним із перших звернув увагу на

виявлення національних традицій у вишиванках, ткацтві та писанках подолян. Опублікував 20 робіт: “Исторический очерк унии в Брацлавщине”, “Материалы для истории унии в бывшем Брацлавском воеводстве”, “Языческий обычай в Брацлавщине “гонити шуляка”¹⁴ та ін. З 1890 р. був членом Подільського історико-археологічного товариства.

Родом із Могилів-Подільщини також Іван Омелянович Шипович. Народився у сім’ї православного священика. Початкову освіту здобув у Шаргородському духовному училищі. В 1873 – 1879 рр. навчався в Подільській духовній семінарії. У 1882 р. закінчив Києво-Могилянську академію (із ступенем кандидата богослов’я). Того ж року отримав призначення на посаду інспектора Подільської семінарії. З 1883 р. викладав у Приворотському духовному училищі (тепер: с. Подільське Дунаєвецького району Хмельницької області). Саме тут заявив про себе як краєзнавець. Став активним членом Подільського церковного історико-археологічного товариства. Почав досліджувати місцеву історію і опублікував у “Подольских епархиальных ведомостях” декілька розвідок. З 1893 р. – викладач Вінницького реального училища. В кінці століття підготував до друку “Літопис Вінницького капуцинського кляштору”. Серйозно займався археологією. Багато років очолював археологічну комісію при Вінницькій міській управі. Зокрема, віднайшов під Вінницею Сабарівське слов’янське городище.¹⁵

У с. Збаржівці (тепер: Погребищенського району), теж в родині священика, народився Леонтій Іванович Похилевич, відомий фундаментальними працями “Сказание о населенных местностях Киевской губернии” та “Уезды Киевский и Васильковский. Статистические и исторические нотатки”. У першій книзі він широко подав відомості про населені пункти теперішніх Погребищенського, Липовецького, Оратівського, частини Іллінецького та Козятинського районів Вінниччини.¹⁶

Уродженець с. Лозуваті (тепер: Липовецького району) Никандр Васильович Молчановський був учнем і послідовником В. Б. Антоновича. У 1884 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Досліджував історію України й Поділля періоду раннього середньовіччя. Автор ґрунтовної історико-краєзнавчої праці “Очерк известий о Подольской земле до 1434 г.”¹⁷

В 1890-х роках науковий інтерес до Східного Поділля проявив видатний український історик Михайло Сергійович Грушев-

ський (1866 – 1934), присвятивши дослідженню діяльності Барського староства ряд своїх праць, котрі лягли в основу його магістерської дисертації. Серед них “Этнографические данные о барской околичной шляхте до конца XVIII в.”, “Организация старостинского и околичного управления в Барском старостве”, “Барське староство”.¹⁸

Етнографічними дослідженнями східноpodільських населених пунктів займався краєзнавець С. Долінський,¹⁹ деякі інші його послідовники.

Їхня праця не минула безслідно, адже в умовах тотальної русифікації, безпрецедентних гонінь царизму на українську мову й літературу, які загрожували українству національною смертю, краєзнавство стало не лише надійним фундаментом історичної пам'яті народу, але й формою самозахисту від ударів долі. Саме самовіддані зусилля кількох поколінь українознавців, етнографів, фольклористів (і не лише українського походження) підтримали в суспільстві, в тому числі у Східному Поділлі, інтерес до культури, мови, традицій українського народу, його культурно-духовної спадщини, зберегли їх.

¹ Історія України: нове бачення: У 2 т. / О. І. Гуржій, Я. Д. Ісаєвич, М. Ф. Котляр та ін.; Під ред. В. А. Смолія. – К.: Україна, 1995. – С. 265 – 267.

² Шевченко Т. Г. Твори в 5 т. – Т. 4: Повісті. – К.: Дніпро, 1978. – С. 311 – 312.

³ Бородін В. Тарас Шевченко // Там само. – Т. 1: Поетичні твори (1837 – 1847). – С. 14.

⁴ Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах. – К., 1950. – С. 166 – 167.

⁵ Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі... – С. 43.

⁶ Хропко П. П. Анатолій Свидницький // Анатолій Свидницький. Романи. Оповідання. Нариси. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 6.

⁷ Руданський С. В. Народные малороссийские песни, собранные в Подольской губернии С. В. Р. – Каменец-Подольский, 1852. – Т. 1 – 2.

⁸ Руданський С. В. Подольськеє весілля. – Ялта, 1861. – 61 с.

⁹ Баженов Л. В. Фольклорно-етнографічне вивчення краю в Подільській духовній семінарії в середині XIX – на початку XX ст. // Наук.-практич. конференція “Культура України і слов'янський світ” / Тези доповідей та повідомлень. – Ч. 1. – К., 1992. – С. 97.

¹⁰ Українські письменники.: Біобібліографічний словник. – В 5-и т. – К., 1963. – Т. 2. – С. 108 – 139.

¹¹ Крутнікова Н. Є. Марко Вовчок // Марко Вовчок. Оповідання, казки, повісті, роман. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 14; 24.

¹² Хоменко Б. Коцюбинський Михайло Михайлович // 3-над Божої ріки... – С. 152 – 153.

¹³ *Лісовий П. М.* Поділля в історичних творах М. П. Старицького // 2-а республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей. – К., 1982. – С. 339 – 341.

¹⁴ *Венерженовский С. А.* Исторический очерк унии в Брацлавщине // Труды Подольского историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1887. – Вып. 3. – С. 1 – 142; *Он же.* Материалы для истории унии в бывшем Брацлавском воеводстве // Труды Подольского историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1890. – Вып. 5. – С. 1 – 186; *Он же.* Языческий обычай в Брацлавщине “гонити шуляка” // Киевская старина. – 1895. – Т. 50. – С. 282 – 323.

¹⁵ *Баженов Л. В.* Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 400.

¹⁶ *Гальчак С. Д.* Краєзнавство Східного Поділля. – Вінниця: “Книга-Вега” ВАТ “Віноблдрукарня”, 2005. – С. 26 – 27.

¹⁷ *Молчановский Н. В.* Очерк известий о Подольской земле до 1434 г. – К.: Типография Киевского университета, 1885. – 388 с.

¹⁸ *Грушевський М. М.* Барське староство. – 2-е вид., доп. – К., 1894; *Он же.* Етнографические данные о Барской околичной шляхте до конца XVIII в. // Чтения исторического общества Нестора-летописца. – К., 1892. – Т. VI; *Он же.* Организация старостинского и околичного управления в Барском старостве // Чтения исторического общества Нестора-летописца. – К., 1895. – Т. IX.

¹⁹ *Долинский С.* Етнографические заметки, собранные в м. Загниткове Ольгопольского уезда // Подольские епархиальные ведомости. – 1885. - № 36; 1887. - №№ 40 – 43.

4. РОЗВИТОК, ВИДИ І ФОРМИ КРАЄЗНАВСТВА В ХХ СТОЛІТТІ

4.1. На етапі становлення

На початку ХХ ст. продовжилось становлення краєзнавства на теренах Східного Поділля. Як і раніше, значну увагу до регіону проявляв Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет, серед членів якого було чимало осіб, котрі жили і працювали у Східному Поділлі чи народилися тут. Так, станом на 1901 рік почесним членом комітету був професор В. Б. Антонович, дійсними членами: Василевський Є., священник с. Будки Вінницького повіту, Дабіжа П., священник с. Пенківки-Мурованої Ямпільського повіту, Добржанський Ф. П., законовчитель Немирівської гімназії, Злотчанський Л. І., священник с. Нагоряни Кам'янецького повіту, Мазюкевич В. М., інтендантський чиновник із Жмеринки, Мартиновський В. А., священник Браїлівського монастиря, Симашкевич К. В., священник с. Голодьки Літинського повіту, Солтановський К., протоієрей м. Могилева-Подільського, Шипович І. О., священник, законовчитель Вінницького реального училища, Янушевський І. Є., учитель Тульчинського духовного училища.

Крім того, велику групу складали чинні члени-змагальники: Бачинський А. А., благочинний 5 округу Літинського повіту, Бачинський К. А., священник, благочинний 5 округу Брацлавського повіту, Борзаковський І., священник м. Теплика Гайсинського повіту, Венгрженівський С. О., чиновник акцизного відомства в м. Гайсині, Гиньковський Р., священник, благочинний 4 округу Гайсинського повіту, Грепачевський Н., протоієрей, благочинний 1 округу Вінницького повіту, Грепачевський Ф., благочинний 3 округу Вінницького повіту, Григоренко Г., протоієрей, благочинний 1 округу Брацлавського повіту, Грущенко А., священник, благочинний 2 округу Гайсинського повіту, Дверницький І., священник с. Біляни Могилівського повіту, Дверницький А., священник, благочинний 5 округу Могилівського повіту, Дмитревський Д., протоієрей, благочинний 3 округу Гайсинського повіту, Добротворський Д., священник с. Медвідки Вінницького повіту, Доб'я С., священник, благочинний 5 округу Вінницького

повіту, Долинський С. І., священник м. Загніткова Ольгопільського повіту, Думанський А., священник, благочинний 5 округу Ямпільського повіту, Зушинський Н., священник с. Макарівки Гайсинського повіту, Калинович В., священник, благочинний 5 округу Ольгопільського повіту, Кошубський О., священник, благочинний 2 округу Ольгопільського повіту, Колтоновський С., священник, благочинний 3 округу Ольгопільського повіту, Кривицький М., священник с. Вінківців Літинського повіту, Кульчицький І., священник с. Гордіївки Ольгопільського повіту, Лазаревич М. І., священник, благочинний 2 округу Ямпільського повіту, Лашкарев І., священник, благочинний 2 округу Літинського повіту, Лисецький І. А., священник, благочинний 3 округу Ямпільського повіту, Лукашевич Є., священник, благочинний 1 округу Ямпільського повіту, Лященко, священник, благочинний 1 округу Гайсинського повіту, Людкевич І., протоієрей, благочинний 3 округу Могилівського повіту, Маньковський Г., священник, благочинний 4 округу Ямпільського повіту, Микулинський Ф., священник, благочинний 2 округу Могилівського повіту, Монастирський І. М., священник, благочинний 1 округу Могилівського повіту, Новицький М., священник, благочинний 3 округу Брацлавського повіту, Пашута А. М., священник с. Старі Хутори Вінницького повіту, Родкевич М. Д., протоієрей м. Хмільника Літинського повіту, Сергій, архімандрит Шаргородського монастиря, Симашкевич В. В., священник, благочинний 6 округу Літинського повіту, Слаболицький І., священник, благочинний 2 округу Вінницького повіту, Смеречинський, священник м. Вороновиці Брацлавського повіту, Танашевич, протоієрей, благочинний 5 округу Гайсинського повіту, Трублаєвич, священник, благочинний 4 округу Літинського повіту, Усаневич О., священник с. Жмеринки Вінницького повіту, Чернявський Г., священник с. Івчі Літинського повіту, Цапукевич І., священник, благочинний 4 округу Вінницького повіту, Шаравський К. О., священник, благочинний 1 округу Літинського повіту, Шероцький Є. І., протоієрей, благочинний 1 округу Ольгопільського повіту, Якубовський Т., священник, благочинний 4 округу Ольгопільського повіту.¹

Впродовж існування комітету його діяльність вийшла далеко за межі церковної історії. Це дало підставу єпархіальному керівництву порушити клопотання перед Синодом про його реорганізацію. У вересні 1903 року таке рішення було прийняте. Указ Синоду гласив: "Існуючий в м. Кам'янці-Подільському єпархіальний історико-статистичний комітет перетворити в

церковне історико-археологічне товариство і поданий Статут цього товариства затвердити”.

У відповідності з статутом відбулися вибори. Головою став протоієрей Ю. Й. Сіцінський, його заступником і казначеєм – М. І. Яворовський, завідувачем бібліотекою – М. І. Бичковський. Підготовлений на цей час десятий випуск праць дістав назву “Трудов Подольского церковного историко-археологического общества (бывшего историко-статистического Комитета)” (1904). Уточнення та нумерація свідчили про наступність і розвиток діяльності попереднього колективу краєзнавців. Редактором решти випусків “Трудов...” залишився Ю. Й. Сіцінський. З цього часу почався новий період діяльності дореволюційних краєзнавців Поділля, об’єднаних новим товариством.²

У плані *історичного краєзнавства* до серйозних розробок минулого краю належать праці його членів подільсезнавців В. К. Гульдмана “Помісне землевладіння в Подільській губернії” (1903) і “Пам’ятки старовини на Поділлі” (1901), В. С. Якубовича “Міщани і селяни Брацлавського староства в боротьбі з старостинською владою за свободу і земську власність” (1911), І. О. Шиповича “Про кордони колишньої Брацлавщини, історичне життя та стосунки Брацлавщини і Поділля” (1914), М. І. Яворовського “Черты из религиозной и бытовой жизни Подолии в минувшие века” (1905), “История гражданской и церковной жизни Подолии” (1912) та ін.

На початку ХХ ст. помітно розширюється тематика *етнографічного* пізнання регіону. Зокрема, увага багатьох членів історико-археологічного товариства була зосереджена на вивченні культової архітектури. Цій темі найбільше своїх праць присвятив Ю. Сіцінський: “Исчезающий тип деревянных церквей” (1904), “Характерные черты древних церквей Подолии” (1912), “К вопросу о сохранении памятников старинного церковного зодчества” (1914) та ін., опублікованих на сторінках “Подольских епархиальных ведомостей”, “Православной Подолии”, “Трудах Подольского историко-археологического общества”. Тему народного іконопису розвивав К. Широцький. Цікава у цьому ракурсі його розвідка “Розписна пасіка” – про розмальовані вулики образами святих, картинами євангельських сюжетів та побутових сцен з життя подолян.

Інтенсивні зміни, що відбувалися під впливом соціально-економічних факторів в побуті населення пореформеної Росії, призвели до переорієнтації подільсезнавства на вивчення про-

блем *матеріальної культури*, господарської діяльності, а також народного мистецтва.³ У подільських часописах все більше з'являється публікацій, в яких висвітлюються громадський побут, приватне життя населення, народна архітектура, одяг, обрядова їжа, господарська культура, ремесла та промисли, торговельна діяльність мешканців краю. Так, чимало різноманітних етнографічних відомостей друкують на своїх шпальтах “Подольские епархиальные ведомости”, даних про етнічний склад населення – “Подольские губернские ведомости”, статистичну інформацію про міграційні процеси в краї та еміграцію подолян до Росії – “Православная Подолия”, журнал “Экономическая жизнь Подолии”. Багатий матеріал про сільську та містечкову архітектуру, в якому подано інтер'єр і планування будинків (переважно єврейських), господарських споруд, інколи всього двору, садиби, міститься на сторінках тих же “Подольских губернских ведомостей”.

Та особливий інтерес проявляється до кустарництва і ремісництва. Серед ґрунтовних праць у вивченні історії розвитку ремісництва на Поділлі, в т. ч. Східного, – “Матеріали для вивчення цехів Подолії” Ю. Сіцинського,⁴ опубліковані в “Трудах Подольского церковного историко-археологического общества”. У праці йдеться про залишки цехового самоврядування у подільських кустарів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. та ремісничі осередки, які автор вивчав експедиційно.

Помітнішою стає зацікавленість до згадуваної проблематики й державних установ. Ще з 80-х років ХІХ ст. на зростання інтересу владних структур та громадськості Поділля до допоміжних занять населення регіону вплинула активна діяльність Головного управління землевлаштування і землеробства Росії з його відділом сільської економії і сільськогосподарської статистики, кустарним комітетом та музеєм. Провідником ідей центральних інституцій щодо кустарних промислів краю стало Подільське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості, зокрема його кустарний відділ.⁵ За час існування кустарний відділ, фактично аж до запровадження земств на Поділлі, проводив значну роботу на підтримку кустарництва губернії.⁶

Активному й детальному дослідженню кустарних промислів Поділля сприяли також виставки, які почали проводитися Подільським товариством сільського господарства і сільськогосподарської промисловості на початку ХХ ст. Починаючи з 1899

року, з метою заохочення розвитку, кустарні відділи були представлені на подільських сільськогосподарських виставках.⁷

Свій вклад у вивчення матеріальної культури Поділля зробили також земські установи. Вони виникли в Російській імперії в пореформений період на підставі “Положення про губернські і повітові земські установи” від 1 січня 1864 року і в 60 – 90-х рр. XIX ст. почали функціонувати в 36 губерніях європейської частини Росії, в тому числі – на Лівобережжі, півдні України, з 1911 р. – на Правобережжі. На Подільську губернію земські реформи були поширені указом Сенату лише 14 березня 1911 року.⁸

В 1912 – 1913 рр. губернська земська управа здійснила ґрунтовний аналіз кустарних промислів. Було розповсюджено 2243 анкети, зроблено спеціальні поїздки, результатом яких стала цікава узагальнююча праця “Кустарні промисли Поділля” (1916).⁹

З січня 1913 р. розпочалося експедиційне обстеження й закупівля експонатів для кустарної виставки в Санкт-Петербурзі. Для цієї мети Подільським земством залучались 5 дослідників: О. Прусевич, В. Свідзінський, Л. Трофімов, П. Штельмах, Ю. Александрович, які мали досвід такої роботи. Було вивчено 10 найбільш поширених кустарних промислів губернії: гончарний, ткацький, килимарний, народної вишивки, кушнірський, шевський, вичинки шкіри, каменотесний, деревообробний та корзиноплетіння.¹⁰ Результати досліджень репрезентувались під час роботи виставки.

Крім того, стан та розвиток окремих промислів знайшли висвітлення у ряді праць дослідників. Так, детальні дані анкетування повітів опубліковано у праці О. Карапута “Ремесленное образование и его возможные перспективы для Подольской губернии”.¹¹ Питанням деревообробного промислу присвячена стаття Ю. Александровича “Опыт воссоздания истории дереводельных промыслов Подольской губернии”,¹² гончарного, зокрема глиняної кераміки, – публікація А. Солухи “Огнестойкое сельское строительство, его развитие и перспективы в Подольской губернии”,¹³ ткацького – краєзнавчо-наукова розвідка В. Свідзінського “О ковровом ткачестве в Подольской губернии”.¹⁴ Аналіз діяльності Ялтушківського “шкіряного заводу” міститься в статті О. Прусевича “Кожевенное дело в Подольской губернии”,¹⁵ відомості про діяльність та проблеми кустарів-чоботарів м. Хмільника – дослідження Г. Слоницького “Коперация среди кустарей-сапожников”.¹⁶

Продовжувало також розвиватись *природознавче* вивчення Поділля, зумовлене, насамперед, потребами промислового перевороту, зрослими соціально-економічними вимогами суспільства. Зокрема дієвим осередком по природничому вивченню краю стало утворене 1911 року в Кам'янці-Подільському професором П. М. Бучинським “Товариство Подільських природодослідників і любителів природи”, яке діяло до 1916 року. За п'ять років існування воно видало три томи “Записок Подольского общества естествоиспытателей и любителей природы” (1912, 1913, 1915), на сторінках яких відображено широкий спектр досліджень краю.¹⁷

Розвивалась наукова та дослідницька діяльність й безпосередньо на теренах Східного Поділля.

Зокрема, як і раніше, значна увага проявлялась до *археологічних досліджень*.

У 1901 р. в Іллінці прибув відомий російський археолог генерал М. Ю. Брандербург. За дорученням Археологічної комісії на околиці містечка на землях графині Сан-Донато він розкопав великий скіфський курган (діаметр 50 м., висота 8,5 м) та невеликий курган (1,4 м заввишки) біля с. Паріївка (тепер: Іллінецький район).

Спочатку досліджувався курган біля с. Паріївка, ¹⁸ один з 8 курганів на полях по правому берегу р. Соб. В кургані виявилося два поховання – основне і впускне. Основне поховання було повністю пограбоване. У впускному виявлено частково пограбоване поховання скіфського воїна. В могилі знайдено майже повний комплект його озброєння: бронзові поножі, бронзову нагрудну бляху від панцира, 9 напівсферичних пластинок, частину бронзового паска, лавровидне залізне вістря списа й уламок іншого вістря, залізне вістря дротика та 2 бронзові тригранні вістря до стріл. В грабіжницькому ході виявлена амфора типу Солоха I, що дозволило датувати це поховання другою половиною IV ст. до н. е. ¹⁹

В 1901 р. М. Ю. Брандербург провів лише розвідкові роботи. Наступного року він доручив А. І. Шелюжку заздалегідь зняти насип великого кургану і підготувати центральне поховання до розкопок. Розкопавши центральне поховання, М. Ю. Брандербург виявив, що воно було пограбованим ще в давнину. Але грабіжники, мабуть випадково, пропустили велику прямокутну електрову пластину, прикрашену тисненням рельєфним зображенням сцен із життя Ахілла. Крім того в похованні були знай-

дені ще кілька золотих пластинок, бронзові та кістяні вістря стріл, пара бронзових кнемід (поножей), уламки залізного ножа, кінських вудил, глиняного посуду та незначні рештки людських кісток. Курган датується IV – III ст. до н. е.

Всі ці знахідки були передані до Ермітажу і Музею артилерії в Санкт-Петербурзі.

У 1904 – 1905 рр. біля с. Борисівка (тепер: Іллінецький район) досліджував поселення трипільської культури відомий український археолог-трипіллезнавець М. Ф. Біляшівський. Тут він виявив кілька землянок оригінальної конструкції, які дозволили зробити цінні висновки щодо особливостей трипільського домобудування.²⁰

В 1909 р. інший археолог С. С. Гамченко провів невеликі розвідкові розкопки на Немирівському городищі. У північній частині фортифікаційної споруди, де розташоване центральне укріплення, він зафіксував 20 площадок і відзначив планомірну забудову поселення в шаховому порядку. З 10 закладених траншей 5 були порожні, в решті виявлено культурний шар. Досліджено площадку і цікаву споруду із 3 пар циліндричних ям. Серед знахідок – фрагменти кераміки, знаряддя праці та відщепи з кременю, уламки зернотерток, статуеток, кісток тварин.

Наступного року княгиня М. Г. Щербатова запропонувала Археологічній комісії через графа О. О. Бобринського продовжити її коштом дослідження городища, яке, до того ж, грабували місцеві селяни, і розкопки мали врятувати його від хижацтва. Оскільки С. С. Гамченко не зміг виїхати туди, то розкопки були доручені О. А. Спіцину. Влітку О. А. Спіцин разом зі своїми університетськими слухачами виявив 2 господарські ями та 8 давньоруських жител із пічками-кам'янками. Були знайдені також кілька кремінних знарядь, фрагмент бронзового кельта, кілька скіфських бронзових вістрів до стріл та шпильок, уламки кістяного псалія, кілька давньоруських речей XI – XII ст., глиняні катушки і прясла. Найбільшу частину знахідок склали численні фрагменти керамічного посуду різних періодів: трипільської культури, грецького імпорту VI ст. до н. е., передскіфського і скіфського часу.

Частина знахідок із Немирівського городища зберігалася у маєтку М. Г. Щербатової, але невдовзі у вирі революційних подій вони були втрачені...²¹

На початку XX ст. у Східному Поділлі активно заявили про себе краєзнавці В. В. Боржковський, Г. В. Брілінг, І. О. Демчен-

ко, І. Ч. Зборовський, М. Д. Леонтович, В. Ю. Свідзинський, К. В. Широцький.

Уродженець містечка Мізякова (тепер: с. Мізяків Калинівського району) Валеріан Васильович Боржковський у 1902 р. став вінничанином. До цього закінчив Шаргородське духовне училище, де навчався в одному класі з М. Коцюбинським, дружба з котрим тривала до кінця життя письменника. Вчився у Кам'янець-Подільській духовній семінарії, з якої був виключений за приналежність до народницької організації "Подільська дружина". Оселившись у Вінниці, розгорнув активну наукову діяльність. Як дослідник здійснив етнографічні, економічні та історичні розвідки рідного краю. Вивчав соціально-побутові, культурні явища подільського села, етно-психологічні особливості селянства. Автор наукового дослідження про м. Вінницю "Старый Город".²² Друкувався в "Киевской старине", де, зокрема, опублікував краєзнавчі статті "Парубоцтво" как особая группа в малорусском сельском обществе",²³ "Лирники (на Подолии)",²⁴ у часописах "Матеріали до української етнології", "Экономическая жизнь Подолии" та інших виданнях.

У 1907 р. до Вінниці приїздить уродженець білоруського м. Борисова Густав Вольдемарович Брілінг (1867 – 1941). Тут працює викладачем реального училища, слідчим суддею та почесним мировим суддею. Створює групу ентузіастів – збирачів старожитностей, до якої увійшли місцеві художники Д. І. Коротков, В. Ф. Коренєв, дрібний поміщик І. С. Урбанський, колега Г. В. Брілінга по судовій практиці Д. Ф. Гrepачевський і тоді ще початкуючий, а згодом всесвітньовідомий художник Натан Альтман. Нею велась значна робота по збиранню музейної колекції, вивченню пам'яток, а також організаційна діяльність по визначенню приміщення для майбутнього музею. На жаль, влада не відгукнулася на ініціативу ентузіастів.

В 1914 р. Г. В. Брілінгу тимчасово довелося перервати дослідження Східного Поділля, оскільки після призначення на посаду окружного судді місцем роботи була визначена Полтавщина. Однак посіяні паростки краєзнавства не пропали даремно, щедро прорісши в наступних 20-х роках.

З 1908 року працював у Вінниці економістом уродженець с. Маянова (тепер: Тиврівського району) Володимир Юхимович (Євтимович) Свідзинський (1885 – 1941). Як активний краєзнавець узяв участь в організованому земством вивченні народних промыслов Поділля. У виданій 1916 р. книзі "Кустарные

промыслы Подольской губернии” йому належить нарис про ткацтво.²⁵ Крім того з-під його пера вийшли дослідження “О ковровом ткачестве в Подольской губернии”, “Народні українські пісні про останню світову війну”.²⁶

У 1909 – 1914 рр. учасником семи подільських етнографічних експедицій був уродженець с. Вільшанки (тепер: Крижопільського району), вихованець Подільської духовної семінарії, приват-доцент Петербурзького університету Костянтин Віталійович Широцький (1866 – 1919). 1058 зібраних під час них матеріалів передав музею етнографії в Петербурзі.

Тоді ж опублікував ряд статей на краєзнавчі теми: “Черты античной и древне-христианской живописи на украинских писанках”, “Несколько слов о местных рождественских обычаях”, “Народные поверья в будних днях недели и празднование этих дней простым народом”, “Из жизни бывших военных поселений Подолии”, “Подольские “колядки” и “щедривки” (Их историческое развитие и смысл)”, “Очерки по истории декоративного искусства Украины” та ін.²⁷

Син священика Іван Олександрович Демченко, родом із с. Росоші (тепер: Липовецького району), працював лікарем у Липовецькому повіті, зокрема, в с. Монастирищі (1890 – 1902 рр.) та Іллінцях (1903 – 1909 рр.). У вільні від роботи години сповна віддавався вивченню місцевого фольклору, краєзнавчо-етнографічним дослідженням. У 1905 р. окремою брошурою опубліковано його фольклорний запис “Українське весілля з голосами”. Праця мала схвальний відгук у читачів і перевидавалась у 1908 та 1911 рр.

Уродженець с. Яланця (тепер: Бершадського району) Іполит Чеславович Зборовський (1875 – 1942) у 1907 – 1909 рр. був засновником перших на Вінниччині кооперативів і споживчих товариств. З 1912 р. за дорученням відомого вченого М. Ф. Біляшівського також займався збором записів фольклору, етнографічних матеріалів Поділля.

Проте чи не найактивнішим збирачем фольклору, насамперед музично-пісенного, на початку ХХ ст. був уродженець с. Селевинців (тепер: Немирівського району) Микола Дмитрович Леонтович (1877 – 1921). Після навчання в Подільській духовній семінарії він працював учителем музики і співів у школах Поділля: в Чукові (1898 – 1901 рр.), Вінниці (1902 – 1905 рр.), Тульчині (1905 і в 1919 рр.), Тиврові, Летичеві. У 1917 – 1919 роках був викладачем музично-драматичного інституту імені

М. В. Лисенка, працював в українській державній хоровій капелі в Києві. У 1919 р. повернувся до Тульчина, де керував хуждожньою самодіяльністю. Основу його творчості складав музичний фольклор Поділля. Він обробив 150 українських народних пісень, з яких значна кількість є подільськими. Опублікував “Перший збірник пісень з Поділля” (1901 р.) і “Другу збірку пісень з Поділля” (1903 р.).²⁸

Сприяли розвитку краєзнавства на теренах Східного Поділля також місцеві громадські організації, культурно-освітні заклади, часом – органи представницької влади.

У 1903 р. у Вінниці було засновано медичне товариство. В 1909 р. воно нараховувало в своєму складі 49 членів. Товариство ініціювало відзначення 100-річчя з дня народження М. І. Пирогова. За ініціативою свого почесного члена графа Д. Гейдена (автора праці “Стан земельного питання у Вінницькому повіті...”,²⁹ в якій на великому статистичному матеріалі обґрунтовується необхідність збереження поміщицького землеволодіння як основи господарського життя, за рахунок перерозподілу селянської землі і наділення кожній безземельній або малоземельній сім’ї не більше 1 – 2 десятин) утворило комісію для організації збору коштів на увічнення пам’яті видатного хірурга побудовою лікарні його імені. Вінницька повітова та Подільська губерньська земські управи згодом підтримали ініціативу. Товариству безкоштовно було виділено 2400 кв. сажнів міської землі вартістю 15 тис. крб. В 1910 р. закладено камінь з пам’ятним написом, де пізніше встановлено бюст М. І. Пирогова.³⁰

У 1908 р. засновано Вінницьке літературно-артистичне товариство та Могилівське відділення товариства дослідників Подністров’я, яке тоді ж намагалося створити у м. Могилеві-Подільському музей.³¹

В 1907 р. в с. Потоках Вінницького повіту відкрито першу на Поділлі учительську семінарію. У жовтні 1909 р. її було переведено до Вінниці. Для старшокласників семінарія щороку організовувала екскурсії по місцях історичних подій, прищеплюючи таким чином любов до краєзнавства. Кошти надавав згадуваний граф Д. Гейден, який був почесним попечителем семінарії. Так, у 1910 р. студенти їздили в міста Рівне, Вільно, Петербург; у 1911 – 1912 роках здійснили подорож по місцях подій Вітчизняної війни 1812 р. Після таких подорожей вони складали

звіти, в яких мало проявитися вміння передати спостереження, враження.³²

14 грудня 1910 р. міська дума своєю ухвалою створила ініціативну групу на чолі з головою археологічної комісії І. Шиповичем для того, щоб “переглянути назви вулиць з метою воскресіння і відновлення в пам’яті місцевого аборигена і прибульця подій з історії краю та Вінниці”.³³

У 1915 р. було започатковано музей при згадуваному Подільському товаристві сільського господарства і сільськогосподарської промисловості, співробітники якого поставили собі за мету зібрати “...матеріали для самого широкого і різнобічного вивчення губернії у сільськогосподарському, природничо-історичному, демографічному, культурно-історичному, економічному та ін. відношеннях, фіксувати еволюцію тих чи інших культурних цінностей, набутих чи втрачених населенням на шляхах його розвитку”.³⁴

Створення універсального публічного музею у Вінниці почали обговорювати у місцевих органах самоврядування з 1916 року. Передбачалося, що музей належатиме Вінницькому повітовому земству, а безпосередньо опікуватись ним буде “Товариство ревнителів збереження культурно-історичних пам’яток Поділля”. Серед його відділів планували художньо-промисловий, художній, археологічний, історичний, нумізматичний, етнографічний і бібліотеку. Діяльність закладу мала обмежитися збиранням колекцій та влаштуванням тематичних виставок і лекцій.³⁵

Сприяло розвитку краєзнавства відкриття у Вінниці на початку XX століття Народного дому та міської Гоголівської бібліотеки, функціонування деяких навчальних закладів, зокрема, відкритого в 1912 р. учительського інституту.

Народний дім розпочав роботу 1902 р. з просвітницькою метою. Він розміщувався на Замості на місці теперішнього будівельного технікуму (між тюрмою і тодішнім Олександрівським проспектом). У ньому розміщувалась бібліотека, читальна зала, де проводились народні читання, влаштовувались розважальні вечори.

Гоголівська бібліотека заснована 1907 р. На початку її діяльності книжковий фонд складав 6,5 тисяч книжок. Бібліотека передплачувала 45 періодичних видань і нараховувала близько 2 тис. читачів. Фінансування закладу здійснювалось за рахунок

членських внесків, плати за користування книжками, з державного бюджету.³⁶

Проте слід сказати, що Вінницька бібліотека була далеко не першою у Східному Поділлі. Ще 7 квітня 1899 р. гостинно відкрила двері відвідувачам міська публічна книгозбірня у Барі, котра утримувалась за рахунок коштів міста. У 1900 р. започатковано діяльність Гайсинської публічної бібліотеки ім. Пушкіна. Публічні бібліотечні заклади функціонували також у Літині та Ольгополі, відіграючи важливу роль у культурно-освітньому житті регіону.³⁷

Сприяли розвитку краєзнавства також осередки засновані ще в 1868 р. (у Львові) культурно-освітньої громадської організації “Просвіта”, які в умовах царської реакції по-можливості відкривали в населених пунктах читальні і бібліотеки, видавали українською мовою популярну літературу, шкільні підручники тощо.

Подільське товариство “Просвіта” виникло 19 квітня 1906 р. в м. Кам’янці-Подільському. Воно мало свою мережу і в Східному Поділлі. Серед перших почали діяти філії Подільської “Просвіти” в м. Могилеві-Подільському (керівник Йоахим Августинович Волошиновський) та в містечку Печера Брацлавського повіту.

Діяльність останньої пов’язана з іменем місцевого священика Івана Софроневича Кульматицького, який заснував осередок у 1906 р. При ньому працювали бібліотека і драматично-хоровий гурток, вистави якого ставилися за участю оркестру графа Потоцького. Більшість музикантів оркестру були просвітянами.

Мало місце й *наукове пізнання природи*, зокрема клімату та погодних явищ краю. Цьому сприяла діяльність мережі метеорологічних станцій (вони функціонували в Немирові, Жмеринці, Шереметці, Крижополі, Козятині, Ялтушкові, Уладівці, Вінниці, низці інших населених пунктів). Однак окремо варто виділити діяльність Нижче-Ольчедаївської обсерваторії Могилівського повіту – метеорологічного закладу вищого типу, заснованого графом І. Д. Морковим. 1906 року тут вперше в Україні було здійснено аерологічні спостереження. Наступного року в рамках міжнародних днів дослідження верхніх шарів атмосфери з неї було запущено шість куль-зондів. Протягом майже цілого десятиліття тут щороку здійснювався запуск 24-х куль-зондів. Приблизно таку ж кількість разів наукова апаратура піднімалась за допомогою повітряних зміїв. Час від часу виконувались

метеоспостереження на пілотованих повітряних кулях. Польоти здійснювались навіть під час першої світової війни.³⁸

На обсерваторії велись ще екстраординарні спостереження (спостереження за кометою Галей, актинометричні спостереження за допомогою компенсаційного піргеліометра Онгстрема, магнітні спостереження тощо).

У 1913 році службовці обсерваторії взяли участь у Київській Всеукраїнській виставці. Експертною комісією за працю Нижче-Ольчедаївській обсерваторії була присуджена “Высшая награда”.

Обсерваторія була суперницею Головної Фізичної Обсерваторії у Петербурзі, могла б стати гордістю не тільки української, але й європейської науки. Була розгромлена в 1918 р. Прилади, наукова бібліотека, дані спостережень були знищені.³⁹

Поряд з Нижче-Ольчедаївською обсерваторією цінні напрацювання у пізнанні стихійних явищ, кліматичних процесів мали в своєму активі Деревчинська, Кам'янець-Подільська, Плотянська станції. Та смерч революційних подій і громадянської війни, який пронісся над краєм, повністю зруйнував їх, як і всю існуючу в ньому метеорологічну мережу...

Однак в цілому на початку ХХ століття, як і в другій половині ХІХ-го, краєзнавство у Східному Поділлі розвивалось у руслі історико-статистичних і, насамперед, фольклорно-етнографічних досліджень. Це можна пояснити тим, що для глибокого вивчення історичних процесів необхідні були високий науково-освітній рівень, фахова підготовка дослідників (така, яку, скажімо, мали В. Б. Антонович, М. С. Грушевський, К. В. Широцький), що виявилось практично неможливим для переважної більшості ентузіастів-краєзнавців у даних історичних умовах. Значно доступнішим було вивчення усної народної творчості, традицій та побуту населення. Саме воно сприяло масовості краєзнавчого руху, стало його першоосновою на етапі становлення.

¹ Кошель О. Між церквою і наукою. Історичний нарис діяльності Подільського церковного історико-археологічного товариства (1865 – 1920). – К.; Кам'янець-Подільський. – С. 65 – 67.

² Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі... – С. 49.

³ Баженов Л. В. Поділлія в працях дослідників і краєзнавців... – С. 36.

⁴ Сицинский Е. Материалы для истории цехов в Подолии // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – 1904. – Вып. 10. – С. 417 – 494.

⁵ Лобанский Ф. Л. Краткий обзор 12-летней деятельности Подольского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. – Винница, 1911. – С. 3.

⁶ Батирева І. М. Дослідження матеріальної культури подолян кінця XIX – початку XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вип. 13. – Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2008. – С. 218.

⁷ Прусевич А. Обзор данных о кустарных промыслах Подольской губернии // Экономическая жизнь Подолии. – 1913. - № 14. – С. 43.

⁸ Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі... – С. 52.

⁹ Там само; - С. 53.

¹⁰ Батирева І. М. Дослідження матеріальної культури подолян... – С. 218.

¹¹ Карапут А. С. Ремесленное образование и его возможные перспективы для Подольской губернии // Экономическая жизнь Подолии. – 1915. - № 6 – 11.

¹² Александрович Ю. Опыт воссоздания истории древодельных промыслов Подольской губернии // Экономическая жизнь Подолии. – 1917. – С. 18 – 26.

¹³ Солуха А. Огнестойкое сельское строительство, его развитие и перспективы в Подольской губернии // Экономическая жизнь Подолии. – 1917. - № 3 / 4. – С. 10 – 28.

¹⁴ Свидзинский В. О ковровом ткачестве в Подольской губернии // Экономическая жизнь Подолии. – 1915. - № 1. – С. 42 – 52.

¹⁵ Прусевич А. Кожевенное дело в Подольской губернии // Экономическая жизнь Подолии. – 1915. - № 15. – С. 32 – 41.

¹⁶ Слоницкий Г. Кооперация среди кустарей-сапожников // Экономическая жизнь Подолии. – 1913. - № 17. – С. 46, 47.

¹⁷ Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 41.

¹⁸ Бранденбурга Н. Е. Журнал раскопок Н. Е. Бранденбурга (1888 – 1902 гг.). – СПб., 1908. – С. 139 – 141.

¹⁹ Галанина Л. К. Скифские древности Приднепровья: (Эрмитаж. Коллекция Н. Е. Бранденбурга). – М., 1977. – С. 32 – 35.

²⁰ Біляшівський М. Борисівське городище // Трипільська культура на Україні. – К., 1926. – Вип. 1. – С. 1 – 7.

²¹ Потупчик Марина, Потупчик Михайло. Археологічні дослідження території Вінниччини в XIX – на початку XX ст. // Подільська старовина... – Вінниця, 2003. – С. 46 – 48.

²² Боржковский В. В. Старый город. – Винница, 1911.

²³ Боржковский В. В. “Парубоцтво” как особая группа в малорусском сельском обществе // Киевская старина. – 1887. – Т. 18. – С. 765 – 777.

²⁴ Боржковский В. В. Лирники (на Подолии) // Киевская старина. – 1888. – Т. 26. – С. 653 – 708.

²⁵ Свидзинский В. Е. Ткачество на Подолье // Кустарные промыслы Подолья. – К., 1916.

²⁶ Свидзинский В. О ковровом ткачестве в Подольской губернии // Экономическая жизнь Подолии. – 1915. - № 1. – С. 42 – 52; Він же. Народні українські пісні про останню світову війну // Освіта. – Кам'янець-Подільський, 1919. - № 3.

²⁷ Широцкий К. В. Черты античной и древнехристианской живописи на украинских писанках // Православная Подолия. – 1909. - № 15. – С. 490; Он же. Несколько слов о местных рождественских обычаях // Православная Подолия. – 1910. - № 1. – С. 3 – 9; Он же. Народные поверья в будних днях недели и празднование этих дней простым народом // Православная Подолия. – 1910. - № 38. – С. 841 – 849, № 39. – С. 857 – 860; Он же. Из жизни бывших военных поселений Подолии // Православная Подолия. – 1911; Он же. Подольская “ко-

лядки" и "щедривки" (Их историческое развитие и смысл) // Православная Подолия. – Каменец-Подольский, 1908; *Он же*. Очерки по истории декоративного искусства Украины. – К., 1914.

²⁸ *Прушківська Н. М.* Леонтович – подільський майстер хорової мініатюри // Тези доповідей і повідомлень 19-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1999. – С. 75, 76.

²⁹ *Граф Д. Гейден*. Положение земельного вопроса в Винницком уезде и попытка устроить безземельных и малоземельных. – Немиров, 1906.

³⁰ Вінниця. Історичний нарис / Гол. редактор проф. Подолинний А. М. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – С. 85.

³¹ Подолия. – 1908. – 17 августа.

³² Вінниця. Історичний нарис... – С. 89, 90.

³³ Там само; - С. 81.

³⁴ К вопросу об открытии Музея Подольского общества сельского хозяйства // Подольский хозяин. – 1915. - № 7. – С. 2.

³⁵ *Соломонова Т. Р.* Розвиток музейної справи Поділля 1860 – 1924 років // Подільська старовина: Наук. зб. – Вип. IV / Вінницький обласний краєзнавчий музей. – Вінниця: ДП "Державна картографічна фабрика", 2008. – С. 8.

³⁶ *Кароєва Л. Р., Лиса Л. С., Філін О. О.* Срібна мить (поштові листівки та фотографії з музейної колекції). – Вінниця: РВВ ВАТ "Віноблдрукарня", 1998. – С. 36, 37.

³⁷ *Єсюнін С. М.* Культурно-освітнє середовище міст Подільської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 11: Матеріали сьомого круглого столу "Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі". Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету. – С. 208, 209.

³⁶ Гидрометеорологическая служба Украины за 50 лет Советской власти / Составители: Б. Ф. Матушевский, Л. З. Прох; ответств. редакторы: Т. К. Богатырь, Т. К. Логвинов. – Л., 1970. – С. 46.

³⁷ *Півошенко І.* Клімат Вінницької області. – Вінниця, 1997. – С. 10.

4.2. Стан краєзнавства в роки Української національної революції і громадянської війни (1917 – 1920)

Важливим періодом для подільського краєзнавства стали роки національної революції та громадянської війни (1917 – 1920 рр.), коли фактично закладались передумови майбутнього українського національного відродження.

Започаткували добу національно-визвольних змагань революційні події лютого – березня 1917 р. Тоді 27 лютого повалено самодержавство, а вже 4 березня 1917 р. було утворено Українську Центральну Раду. В кінці листопада – на початку грудня 1917 р. влада не лише у Вінниці, але й на більшій час-

тині Поділля належала українським національним силам, які розпочали активну державотворчу працю.

Надзвичайно важливе значення у подальшій долі українського народу в цей час мав III Універсал Центральної Ради, проголошений 7 (20) листопада 1917 р. За ним на етнічних українських землях проголошувалася Українська Народна Республіка з широкими демократичними правами (щоправда, у федерації з Росією). Та все ж подія викликала значний резонанс у тогочасному суспільстві. Зокрема, у Вінниці 17 листопада 1917 р. в приміщенні міського театру відбулося урочисте засідання місцевої думи, присвячене обговоренню III Універсалу та ставленню до Центральної Ради. Представники майже усіх політичних партій, представлених у думі, заявили про свою підтримку Універсалу.¹

Розпочинаючи практичне втілення національної ідеї, розбудови духовного життя, Українська Центральна Рада оперлась на краєзнавство, зокрема у плані *охорони пам'яток історії, культури*, їх збереження та належного використання.

Вже навесні 1917 р. в Києві почала діяти ініціативна група по створенню громадського центру координації зусиль охоронців пам'яток. 12 травня відбулися збори, на яких проголошено про утворення Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні. Серед членів комітету були подолани Ю. Й. Сіцинський, І. Ч. Зборовський, К. В. Широцький.²

“...Статут визначав мету і завдання новоствореного органу – реєстрація пам'яток, формування банку даних про них, здійснення заходів по збереженню, вивченню й популяризації, охорона, у тому числі – за рахунок відновлення, створення нових і підтримку діяльності існуючих музеїв, архівів і бібліотек як важливих пам'яткоохоронних та краєзнавчих структур. У такий спосіб планувалася охорона рухомих пам'яток. Щодо монументальних пам'яток історії та культури, то Центральний комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва в Україні зайняв жорстку позицію: не допускати зносу високомистецьких, якщо вони навіть представляли попередню політичну добу”.³

Невдовзі у складі Генерального секретаріату народної освіти виник пам'яткоохоронний відділ, роботу якого та Комітету направляла спільна Рада, очолювана відомим українським археологом, етнографом, мистецтвознавцем М. Ф. Біляшівським (1867 – 1925). Її члени розуміли, що без мережі пам'яткоохоронних організацій, без опори на широкий актив справитись із

завданням не можливо. Тому сприяли формуванню пам'ятко-охоронних органів, співпрацювали з ними.

Тісні контакти Рада мала із створеним 28 квітня 1917 року у Вінниці Подільським товариством охорони культурно-історичних цінностей,⁴ котре ставило за мету “збір і дослідження пам'яток в місцях їх зберігання, розвиток у населення естетичних смаків і прикладної художньої освіти”, а також утворення “Подільського обласного художньо-промислового і наукового музею”, де зберігалися б рухомі пам'ятки старовини та мистецтва.⁵

Велика робота проводилась по поверненню в Україну її реліквій, вивезених в Росію. 17 жовтня 1917 року Секретарство народної освіти зажадало від губернських комісарів, щоби всі археологічні знахідки, що мають наукову цінність, не пересилались за межі України, а відправлялися до Києва на експертизу. Відділ охорони пам'яток задекларував право видачі дозволу на археологічні розкопки.

Влітку 1917 року Центральна Рада порушила питання перед Тимчасовим урядом про повернення в Україну козацьких клейнодів. Восени в Петербурзі вже діяла комісія з реєстру українських пам'яток, яку очолив Ф. К. Вовк. У квітні 1918 року в Україні була створена спеціальна комісія з питань повернення пам'яток з Росії. Вже тоді вдалося дещо з українських реліквій повернути назад.⁶

В умовах *революційного оновлення суспільного життя відродилися “Просвіти”*. Вони знайшли підтримку українських державних органів і вже в червні 1917 року провели перший з'їзд, виробили тактику дій в умовах українського культурного будівництва, структуру просвітницьких організацій: губернські “Просвіти”, повітові філії, осередки на місцях – у містах і селах. Відповідно до рішень з'їзду почалося формування просвітницьких організацій. До кінця літа 1917 року в Україні діяло їх більше 2000.⁷

У тому ж році створюється і починає діяти очолювана Іваном Юхимовичем Озерянським вінницька “Просвіта”, серед основних напрямків діяльності якої були краєзнавчі дослідження. У липні 1918 р. нею організовано ряд виставок творів подільських, галицьких і буковинських кустарів та виробів художньої майстерні самої “Просвіти”. В наступному місяці осередок розмістився в будинку колишнього Вінницького комітету народної творчості. У цьому ж приміщенні були бібліотека, їдальня для

учнів українських гімназій, кінематограф з динамомашиною, купленою за кошти осередку.

У 1918 р. працівники Вінницької психіатричної лікарні заснували ще один міський осередок “Просвіти”. Існували осередки також у Липовці, Могилеві-Подільському, Сербях, Кукавці, Сніткові, в с. Нижній Кропивні Гайсинського повіту, с. Журавному Вінницького повіту, деяких інших населених пунктах.

Вінницьке культурно-освітнє товариство “Просвіта” найбільшого піднесення в своїй діяльності набуло в другій половині 1919 року. Саме в цей час товариство випускало власну щоденну газету “Шлях”, утримувало симфонічний оркестр, народний сад.

Працювала міська “Просвіта” і навесні 1920 р. під час недовгого відновлення Української Держави. Слід зазначити, що при змінах влади в місті Товариство припиняло діяльність або змінювало напрямки роботи.⁸

Осередки “Просвіти” засновували й фінансували школи, зокрема у Вінниці та Козятині, формували бібліотечні фонди, відроджували українські свята та обряди, популяризували минуле краю, його фольклор, етнографічні знання, всіма засобами пробуджували в широких масах інтерес до краєзнавства, виховуючи їх на героїчних сторінках минулого,⁹ ставши своєрідними центрами українознавства.

Центральна Рада заклала основи українського *архівного будівництва*. У вересні 1917 р. при Генеральному секретаріаті було засновано папірне архівне управління, згодом реорганізоване в Головне архівне управління, з метою “врятування архівів, що гинули масово в часи розрух, і приведення в порядок того, що вдалося врятувати”.¹⁰

На Східному Поділлі перші кроки в організації архівної справи були зроблені в період гетьманату (*29 квітня 1918 р. внаслідок державного перевороту до влади прийшов гетьман П. Скоропадський; тоді ж Українську Народу Республіку перейменовано в Українську державу*). Ініціатором створення регіонального архіву виступило командування Другого Подільського корпусу, що дислокувалось у Вінниці. Зокрема, згідно з наказом командира корпусу від 14 липня 1918 р. при штабі його помічника було сформовано окремий відділ для збору і сортування військово-історичного майна. 26 липня тимчасовий штат військово-історичного відділу приступив до виконання своїх обов’язків, а у жовтні був затверджений командиром корпусу

Петром Ярошевичем. Головою військово-історичного відділу 31 липня 1918 р. було призначено сотника Володимира Копилова, діловодом – Володимира Карловського, урядовцем – Марію Вікул. З 19 вересня відділ перебував у готелі “Пасаж” на Миколаївському проспекті м. Вінниці.¹¹

Не меншого значення влада гетьманату надавала збереженню культурно-історичної спадщини українського народу. У 1918 р. Міністерство народної освіти загалом асигнувало на збирання та охорону археологічних пам'яток 3 млн. крб.

За його ініціативою 14 травня 1918 р. питання охорони пам'яток історії та культури розглядалося і на засіданні Вінницької міської думи. Тоді ж, після доповіді голови Подільського товариства охорони культурно-історичних пам'яток Ващенко (згадане Товариство мало в своєму розпорядженні різних архівних документів на 100 тис. крб.), а також ґрунтовних дебатів, дума ухвалила постанову: передати “испрашиваемое Подольским обществом охраны культурно-исторических памятников помещение в “Мурах” под устройство...” Подільського обласного художньо-промислового і наукового музею.¹²

Проте приміщення “Мурів” не відразу передано музею. Вже 24 травня 1918 року єпископ Подільський і Брацлавський оскаржив рішення Вінницької міської думи губернському старості С. Кисельову, як незаконне, на тій підставі, що постановою Вінницької міської думи від 2 травня 1914 р. приміщення “Мурів” були передані Вінницькому єпархіальному управлінню і єпископу Вінницької єпархії на весь час їх перебування у Вінниці. Будь-які дії губернський староста Поділля оцінював насамперед з точки зору законності. 26 травня 1918 р. С. Кисельов у листі до голови думи не погодився з її рішенням від 14 травня, а у червні 1918 р. опротестував його в Кам'янець-Подільському окружному суді.¹³

У свою чергу, це рішення суду було скасоване Вінницькою міською управою у Державному Сенаті. Згодом до справи втрутилася Директорія УНР (14 грудня 1918 р. П. Скоропадський зрікся влади), яка у своєму листі на адресу міського голови від 18 грудня 1918 року зазначала: “Справа утворення у Вінниці музею є дуже важна, бо в сей мент багато культурно-історичних пам'яток гине від вивезення за границю”. Тому Директорія наполягала, щоб “у найближчому засіданні думи в першу чергу поновили ранішу постанову думи про передачу Мурів зазначеному товариству під музей, додержавши всі формаль-

ності з боку закону”, а виписку з протоколу думи негайно надіслати до Міністерства внутрішніх справ.¹⁴

У січні 1919 р. Міністерство освіти Директорії УНР утворило комісію в складі професора Й. Пеленського, архітектора М. Мушинського, керівника архівно-музейного відділу Подільської губернської народної управи Ю. С. Александровича, а також представників від Міністерства внутрішніх справ, Подільського товариства охорони культурно-історичних пам'яток, Вінницької міської управи.¹⁵ 23 січня 1919 р. Вінницька дума приймає нову постанову про музей. За нею Подільському товариству охорони культурно-історичних пам'яток для організації музею повністю передавалося приміщення в “Мурах”, за винятком Казанської церкви та квартири священика. Негайній передачі підлягали всі вільні кімнати верхнього поверху, а решта – не пізніше 1 травня 1919 р. Нижній поверх передавався Товариству в міру нагромадження історичного матеріалу та розвитку музею,¹⁶ але джерело фінансування не визначалося, тому приміщення так і не використали.

З тимчасовим встановленням більшовицької влади ситуація ще більше загострилася. 16 квітня 1919 р. Вінницький губревком звернувся до волосних ревкомів “вжити всіх заходів для збереження бібліотечно-історичних пам'ятників і предметів мистецтва, які зараз становлять народне надбання”, у разі необхідності, відрядити навіть військові частини для попередження погромів.¹⁷ Йшлося також про державну реєстрацію культурних цінностей та націоналізацію зібрань, що залишились без власників. Для запобігання загибелі приватних, зокрема, власних збірок, художник В. Ф. Коренєв і Г. В. Брілінг, який знову повернувся до Вінниці, заклали так званий “Народний музей” у квартирі В. Коренєва в будинку К. Вілінського (тепер: вул. Грушевського, 30).

На долю засновників музею в ті буремні часи випали нелегкі випробування. Будь-якого дня цінна колекція могла стати здобиччю, а швидше всього – жертвою безглузлого погрому мародерів з числа представників швидкозмінюваної “влади”.

Одного разу з польськими жовнірами з'явився колишній п'ятничанський пан Грохольський. Впізнав серед експонатів свої речі – завантажив на величезну фуру й подався з ними за польським військом. Іншого разу реквізицією зайнявся один з ад'ютантів Петлюри, обставляючи його резиденцію у колиш-

ньому будинку місцевого фабриканта Львовича (тепер приміщення обласного радіокомітету).¹⁸

Аналогічна небезпека підстерігала й заснований у 1918 році І. Ч. Зборовським краєзнавчий музей у Бершаді.

У тому ж році Брацлавська повітова земська управа ухвалила рішення про відкриття власного музею з відділами: “природничо-історичним, кустарним, сільськогосподарським, педагогічним...”,¹⁹ котрий також наряджався на подібну небезпеку...

Та все ж, реалізуючи задекларовані 10 травня 1918 р. в Урядовому повідомленні принципи національно-культурної політики, що ґрунтувались на створенні системи української національної освіти, розвитку науки й мистецтва, культурно-просвітницьких заходах, втіленні в життя ідеї подальшого і всебічного розвитку української національної культури, забезпечення прав української мови в школі, державних та громадських установах,²⁰ гетьманат, а пізніше Директорія УНР, виконуючи власні програмні цілі, домоглись певних здобутків.

Гетьманський уряд, зокрема, чимало уваги надавав *розвитку театрального та хорового мистецтва*. В результаті у м. Вінниці діяли 2 українських театри, з яких особливо популярним був міський театр, де виступала українська трупа Павла Прохоровича, що ставила п'єси різних українських драматургів (“Нещасне кохання” Манька, “Безталанна” Карпенка-Карого, “Глитай або ж павук” Кропивницького, “Лісова квітка” Яновської та ін.). У вересні 1918 р. зусиллями представників музичного відділу управління мистецтв і громадськості Поділля відбулося заснування Українських національних хорів у Кам'янці- і Могилеві-Подільському. В їх статуті зазначалось, що головним завданням є “студіювання української народної пісні і творів українських композиторів, а також пісень і композицій інших народів”.²¹

Тоді ж у Вінниці існував свій *кіноматограф*. Зокрема, певне поживавлення в життя місцевих любителів кіно вніс театральний діяч В. Й. Скарський. 13 жовтня 1918 р. він відкрив у Вінниці власну кіностудію, яка розпочала зйомки міста та його околиць. Відзнята стрічка демонструвалася у місті з 17 жовтня 1918 р.²² (на той час у Вінниці функціонували три великі кінотеатри: “Експрес”, “Патеграф” та “Ампір”).

Радою Міністрів гетьманату були створені сприятливі умови для розвитку *видавничої справи*. Загалом, у 1918 році на Поділлі видано не менше 82 книг. З них варто відзначити праці

таких авторів: Григоріїв-Наш "Поділля: Географічно-історичний нарис" (Кам'янець-Подільський, 1918), М. Добровольський "Коротка українська граматика" (Брацлав, 1918), С. Іваницький та Ф. Шумлянський "Російсько-український словник": У 2-х т. (Вінниця, 1918), С. Русова "Початковий підручник французької мови" (Вінниця, 1918), Є. Савицький "Наука геометрії для нижчих класів шкіл середніх" (Вінниця, 1918), А. Воронець "Український буквар" (Кам'янець-Подільський, 1918) та ін.

Оскільки в 1918 р. серед подільського духовенства існувала думка про необхідність здійснення богослужіння в церквах українською мовою, виникла необхідність перекладу релігійних текстів із старослов'янської на українську мову і відповідно з'явилися такі видання, як "Історія Нового Заповіту", складена священиком Я. Степанківським, "Український катехіз".

Завдяки сприятливим умовам, створеним урядом, у 1918 р. більш, ніж у двічі, в порівнянні з 1917 р., зросла чисельність української періодики у Подільській губернії. Всього в цей час на Поділлі виходило 31 періодичне видання, з них 24 газети; 7 журналів; 15 – українською мовою, 15 – російською, 1 – польською.²³

Проте чи не найбільших успіхів уряд гетьманату досяг у *сфері освіти*. Це тим більш важливо, коли зважити на те, що із 33 млн. чол. населення країни 75 % були неписьменними. В окремих регіонах даний показник сягав ще вищих значень. Так, на Поділлі не мало освіти 84,5 % населення.²⁴ Завдяки зусиллям уряду за короткий термін часу створено централізовану систему управління освітою, що забезпечувало можливості чіткого й ефективного керівництва галуззю, її українізації. Зокрема у 1918 / 1919 навчальному році на Поділлі відкрито вісімдесят дев'ять навчальних закладів: 31 нижчу початкову школу (1 – 4 роки навчання), 28 вищих початкових шкіл (3 – 4 роки навчання), 30 середніх шкіл (8 – 11 класи). Серед останніх – 6 українських гімназій і шкіл національних меншин, зокрема, у Кам'янці-Подільському – 2 польські гімназії. За іншими даними, наприкінці 1918 р. на Поділлі діяли 128 нижчих початкових шкіл і 141 вища початкова школа, з яких відповідно 50 і 79 були відкриті у 1918 р.²⁵

Значні здобутки гетьманський уряд мав у розвитку вищої освіти. В серпні 1918 року засновано державні українські університети в Києві та Кам'янець-Подільському, організовано 2

народні університети (один із них у Вінниці) та 12 нових учительських семінарій по всій Україні.²⁶

Перший за всю історію краю вищий навчальний заклад – Кам'янець-Подільський державний український університет було відкрито 22 жовтня 1918 р. У ньому “...майбутні інтелігенти студіювали українознавство, зокрема історію української мови, історію українського писемства, історію України, географію України, українську штуку (мистецтво), археологію України тощо. Ці науки закладали основу національного світогляду українського інтелігента, який мав служити не російській, австрійській, польській чи румунській державі, а своїй українській, взявши на себе роль поводири неосвіченого народу, прокладаючи йому шлях до кращого майбутнього як у соціальному, так і культурному вимірі”.²⁷

Університет прийняв у свої стіни талановитих учених, справжніх подвижників науки. Очолив колектив доктор філології, професор І. І. Огієнко. На історико-філологічному факультеті він читав курс історії української культури. Його книга “Українська культура” в 1918 році вийшла 100-тисячним тиражем. Вона ввібрала в себе чимало яскравих сторінок подільської історії та культури. Курс слов'янознавства, історію подільської мови, старослов'янську мову викладав приват-доцент М. О. Драй-Хмара. На кафедрі історії працював майбутній академік І. П. Крип'якевич.

Ректор залучив до викладання відомих професорів: П. М. Бучинського, К. В. Широцького, О. З. Неселовського. 3 травня 1919 року в університеті читав лекції з історії Поділля Ю. Й. Сіцинський. Перелік тем свідчив не тільки про уподобання приват-доцента, але й увагу, яка надавалась в університеті історії краю: “Загальний огляд історії Поділля”, “Найдавніші сліди існування людини на Поділлі”, “Стародавні племена і народи на Поділлі”, “Початок християнства на Поділлі”, “Побужжя і Пониззя за часів Галицького князівства”, “Болохівські князі і Болохівська земля”, “Князі Кориатовичі й заснування Кам'янця”. Декан історико-філологічного факультету професор П. В. Клименко вивчав історію цехів і ремесел Поділля. Д. І. Дорошенко видав працю “Про минулі часи на Поділлі”.²⁸

Тісний зв'язок із вузом мав й уродженець Черкащини Никифор Якович Григоріїв (Григоріїв-Наш; 1883 – 1953). Як активний учасник революції 1905 року в Києві, він у 1907 році був висланий під нагляд поліції до повітового міста Літина, де вчи-

телював. Наступного року перебрався до Кам'янця. З перебазуванням уряду Директорії УНР влітку – восени 1919 року до Кам'янця-Подільського тимчасово виконував обов'язки Міністра народної освіти, займався питаннями українізації освіти та охорони пам'яток історії і культури. Саме йому належить першість у виданні згаданого підручника для вищої і середньої школи краю “Поділля: Географічно-історичний нарис”.

Унікальність цього першого в регіоні україномовного підручника полягала в тому, що в його трьох головних розділах “Історичний огляд”, “Географічний огляд” й “Визначні місця на Поділлі” стисло і в доступній науково-популярній формі систематизовано і розглянуто увесь комплекс поділлєзнавства в просторі, часі та всіх галузях краєзнавства.

У ті буремні часи в місті над Смотричем розпочав свою наукову діяльність з регіональних досліджень історії Поділля згодом відомий у XX столітті як знаний польський учений-академік Леон Ігнацій Бялковський (1885 – 1952), уродженець с. Писанки (тепер: Шаргородського району). Зростаючи як учений-історик, до кінця свого життя продовжував досліджувати різні аспекти минулого рідного йому Поділля, видав у Львові 1925 року монографію “На польсько-українському прикордонні” й, таким чином, сформувався як представник польської наукової україністики...²⁹

Загалом гетьманський уряд багато зробив для того, щоб український народ мав змогу вчитися рідною мовою, вивчати надбання української культури. Було здійснено українізацію нижчої початкової школи, докладались великі зусилля для дерусифікації вищої школи, проведено значну роботу по вдосконаленню організації навчального процесу, створенню учнівських товариств, підтримці вчительських спілок.

Робота по реформуванню освіти ще більше посилилась за Директорії. Поглиблюючи чітко визначений курс на українізацію, у “Проект Єдиної школи на Україні” було закладено принципові вимоги щодо впровадження в освітній процес *краєзнавства*. У “Проекті” зазначалося, що через історію, краєзнавство “повинно бути виплекане в дітях розуміння зв'язку між сучасним життям і минулим, щоб дитина відчувала культурний зв'язок з життям тих людей, що раніш осіли в краї. Історія поруч з рідною мовою вкладає й зміст у національне почуття дитини”.³⁰

У значній мірі краєзнавчий принцип побудови навчально-виховного процесу формувався на основі ідей тогочасних ви-

датних педагогів. Послідовно відстоювала і втілювала його в життя Софія Федорівна Русова (1856 – 1940), котра щоліта з 1909 по 1917 р. мешкала у Вінниці. Вона чітко розуміла, що “націоналізація школи не обмежується тим, що наука вся викладається на рідній мові, а в тому, щоб у школі одбивалася душа народу, його етнографічний склад, його національна творчість”. Краєзнавство на її думку мало пронизувати всю систему національного виховання, бо “через пошану до свого народу виховує в дітей шану до других народів і тим приведе нас не до вузького відокремлення, а до широкого єднання й світового порозуміння між народами і націями”.³¹

І Українська Центральна Рада, і гетьманат Української держави, і Директорія УНР велику увагу надавали також *бібліотекам*. Їхня краєзнавча праця зводилась у першу чергу до врятування книжкових фондів приватних бібліотек поміщиків, що втекли зі своїх маєтків, евакуйованих або й розпущених установ та організацій, що залишили цінні книжкові фонди, упорядкування й популяризації краєзнавчої літератури.³²

Усі три вищі інституції української державної влади *підтримували діяльність Подільського церковного історико-археологічного товариства*, у складі якого було чимало представників Східного Поділля. Так, станом на 22 червня 1919 р. серед дійсних його членів значилися: Александрович Ю. С., службовець архівного відомства м. Вінниці, Бачинський І. К., мировий суддя в м. Літині, Венгрженовський Г. А., чиновник акцизного відомства в Літинському повіті, Добжанський Ф. П., протоієрей, законовчитель Немирівської гімназії, Іваницький С. М., викладач комерційного училища в Могилеві-Подільському, Михалевич І. К., директор жіночої гімназії в м. Могилеві-Подільському, Павлинов В. І., протоієрей, законовчитель Вінницької гімназії, Сілін І. Г., священник м. Уланова Літинського повіту, Симашкевич К. В., протієрей с. Голодшок Літинського повіту, Станкевич Л. С., священник с. Храпачки Гайсинського повіту, Стрельчевський С. І., священник с. Курилівки Вінницького повіту, Чупринський В. М., священник с. Грабівця Брацлавського повіту, Шипович І. О., законовчитель Вінницького реального училища, Яшинський М. І., священник с. Зозулинець Літинського повіту; серед членів-змагальників: Бачинський А. А., протоієрей м. Новокосянтинова Літинського повіту, Гиньовський Ф. П., проієрей с. Вищий Ташлик Гайсинського повіту, Гречулевич В. Я., протоієрей с. Антополя Брацлавського повіту, Дверницький А. С., про-

тоієрей м. Бара Могилівського повіту, Калинович В. М., священник с. Дмитрашківки Ольгопільського повіту, Кульчицький В. А., священник с. Бурштен Брацлавського повіту, Лазаревич М. І., протоієрей с. Стіни Ямпільського повіту, Лашкар'єв І. К., священник с. Загніткова Ольгопільського повіту, Лисецький І. К., священник с. Красногірки Ямпільського повіту, Маньківський Г. Т., протоієрей с. Писарівки Ямпільського повіту, Наклаєвич О. О., протоієрей Гайсинського кафедрального собору, Родкевич М. Д., протоієрей м. Хмільника Літинського повіту, Співачевський Є., протоієрей с. Могилівки Вінницького повіту, Томасевич М. Ф., священник с. Чоботарки Ольгопільського повіту, Цапукевич В. А., священник с. Павлівки Вінницького повіту, Шероцький Ю. І., протоієрей Ольгопільського кафедрального собору, Щербинський І., протоієрей с. Секретарки Брацлавського повіту...³³

Українська національно-демократична революція сприяла національному піднесенню в регіонах, контрольованих органами української влади, в т. ч. на Східному Поділлі. Розпочавши в 1917 році практичне втілення національної ідеї, розбудову духовного життя, молода українська демократія у вирі перманентних військових дій, що рухались по трагічній для неї траєкторії, зуміла зберегти, а по деяких напрямках й розвинути діяльність істориків, етнографів, фольклористів, природодослідників, музейників, пам'яткоохоронців, надати їй національного характеру. Краєзнавство все більше набувало національних ознак.

1917 – 1920 рр. були етапом прикладання максимальних зусиль до збереження дореволюційного набутку, рятування історико-культурних пам'яток і закладання підвалин нового за змістом, а в деяких напрямках – і формою українського регіоназнавства, його українізації.³⁴

У горнилі битв громадянської війни українська національно-демократична революція, за словами видатного українського мислителя І. Лисяка-Рудницького, в силу історичних обставин, що склалися, “не досягла своєї остаточної мети, але... внутрішньо переродила суспільство України, створила Україну як модерну політичну націю. На цьому фундаменті з того часу розвивається все далі українське життя”.³⁵

¹ Вінниця: Історичний нарис... – С. 130.

² *Прокопчук В. С.* Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 81, 82.

- ³ Прокопчук В. С. Під егідою Українського комітету краєзнавства... – С. 49.
- ⁴ Там само; - С. 50.
- ⁵ Соломонова Т. Р. Розвиток музейної справи Поділля 1860 – 1924 років... – С. 8.
- ⁶ Прокопчук В. С. Під егідою Українського комітету краєзнавства... – С. 51, 52.
- ⁷ Там само; - С. 46.
- ⁸ Яцюк О. Діяльність Товариства “Просвіта” в місті Вінниці у 1918 – 1920 рр. // Вінниця – 630. Матеріали 1-ї Вінницької науково-теоретичної конференції. – Вінниця, 1993. – С. 70.
- ⁹ Прокопчук В. С. Під егідою Українського комітету краєзнавства... – С. 47.
- ¹⁰ Там само; - С. 58.
- ¹¹ Вінниця: Історичний нарис... – С. 136.
- ¹² Кравчук О. Здійснення національно-культурної політики гетьманату на Поділлі в 1918 р. // Вінниччина: історія і сучасність. До 70-річчя створення Вінницької області. – Вінниця, 2002. – С. 34.
- ¹³ Кравчук О. М., Марценюк Н. М. Діяльність владних структур Української держави на Поділлі у національно-культурній сфері (1918 р.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 11: Матеріали сьомого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету”. – С. 231.
- ¹⁴ Вінниця: Історичний нарис... – С. 135.
- ¹⁵ Соломонова Т. Р. Розвиток музейної справи Поділля 1860 – 1924 років... – С. 9.
- ¹⁶ Вінниця: Історичний нарис... – С. 135.
- ¹⁷ Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 82.
- ¹⁸ Кароєва Л. Р. Густав Вольдемарович Брилінг // Подільська старовина: Зб. наукових праць / Вінницьк. обл. краєзн. музей; Відп. ред. В. А. Косаківський. – Вінниця: РВВ ВАТ “Віноблдрукарня”, 1998. – С. 7, 8.
- ¹⁹ Подольская жизнь. – 1918. – 3 ноября.
- ²⁰ Державний вісник. – 1918. - № 1. – 16 травня.
- ²¹ Жизнь Подолии. – 1918. - № 60. – 24 сентября.
- ²² Вінниця: Історичний нарис... – С. 137.
- ²³ Кравчук О. М., Марценюк Н. М. Діяльність владних структур Української держави на Поділлі у національно-культурній сфері (1918 р.)... – С. 231, 232.
- ²⁴ Зубалій О. Д., Рященко Д. С. Освітній рух в Україні у добу національно-державного відродження (1917 – 1920 рр.) // Український історичний журнал. – 1998. - № 3. – С. 15.
- ²⁵ Калитко С. Л., Кравчук О. М. Поділля в період гетьманату 1918 р.: консервативна модель внутрішньополітичної стабілізації // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вип. 13. – Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2008. – С. 248.
- ²⁶ Антонишин А. П. Розвиток освіти на Поділлі в Українській державі (1918 р.) // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Завальнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. (відп. ред.) та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 2. – С. 180.
- ²⁷ Завальнюк О. М. Національно-патріотичне виховання студентів Кам'янець-Подільського державного українського університету: історичний аспект (1918 – 1920 рр.) // Освіта і культура на Поділлі... – Т. 11. – С. 7, 8.
- ²⁸ Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 63.

- ²⁹ Баженов Л. В. Alma mater подільського краєзнавства... – С. 72 – 74.
- ³⁰ Основи будівництва вільної єдиної трудової соціалістичної школи на Україні // Вільна українська школа. – 1918 / 19. - № 8 – 9. – С. 149 – 152.
- ³¹ Прокопчук В. С. Під егідою Українського комітету краєзнавства... – С. 35, 36.
- ³² Там само; С. 58.
- ³³ Олексій Кошель. Між церквою і наукою. Історичний нарис діяльності Подільського церковного історико-археологічного товариства (1865 – 1920). – К., Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 65 – 68.
- ³⁴ Прокопчук В. С. Під егідою Українського комітету краєзнавства... – С. 60; 32.
- ³⁵ Лисяк-Рудницький І. Українська революція з перспективи сорокліття // Історичні есе. – К., 1994. – Т. 2. – С. 50.

4.3. У період утвердження більшовицької влади

У 1917 – 1920 рр. влада на Східному Поділлі була досить нестійкою, періодично переходила із рук в руки. Край (чи окремі його частини) контролювали то Тимчасовий уряд, то Центральна Рада, то гетьманат, то Директорія, то австро-угорські війська, то білополяки, то денікінці, то більшовики. Останні ж проявили чи не найбільшу наполегливість у кровопролитному громадянському протистоянні. Так, лише Вінницею – столицею краю – вони володіли з жовтня до середини листопада 1917 р., з 9 січня по 13 лютого 1918 р., з 18 березня по 10 серпня 1919 р., з початку січня по 23 квітня та з 19 червня по 20 жовтня 1920 р., остаточно закріпившись на теренах Вінниччини в листопаді того ж року.

Утверджуючи свою владу, прибулі з Росії чи з русифікованих міст Східної України більшовицькі лідери стали активно втручатись у справу місцевої подільської громади, навчальних закладів, громадських організацій. Такі дії загострили конфлікт між більшовиками та місцевою інтелігенцією.¹

“Головна причина полягала в *ідеологічній несумісності нової радянської влади і старої науково-краєзнавчої інтелігенції*, вихованої здебільшого на нормах загальнолюдської біблійної моралі. Ця несумісність ще задовго до 1917 року була закладена в букву і дух марксизму-ленінізму: суспільство – це співжиття протилежних класів, а отже – світоглядів, між якими не може бути миру. Боротьба цих груп (наукова, ідейна, світоглядна – у тому числі) є закономірністю і рушійною силою про-

гресу. Взявши владу, більшовицька партія і її державний механізм втілили цю ідейну установку в докончену практику. Ще в роки громадянської війни учасниками “червоного терору” було завдано перших ударів по старій інтелігенції, чим ослаблено соціальну базу краєзнавства”² – в особі “старорежимних” освітян та науковців більшовики бачили чи не найбільшу власну небезпеку. Особливе занепокоєння викликали учасники Української революції 1917 – 1920 рр. Та й саме населення Поділля органи більшовицької влади вважали за “політично неблагонадійне”, “антирадянськи налаштоване”.

12 квітня 1919 року у Вінниці був арештований і вивезений до Києва Юхим Онуфрійович Щириця (1880 – 1919). Революційні події винесли викладача Вінницького учительського інституту на вершину педагогічної кар’єри. Спочатку був обраний головою Вінницької учительської спілки, 20 квітня 1918 року став подільським губернським комісаром освіти, за Директорії – заступником Міністра народної освіти, а 5 червня 1919 р. газети повідомили: “Ю. О. Щириця... розстріляний в порядку червоного терору за контрреволюцію”. Такої ж участі зазнали краєзнавець й етнограф В. Боржковський (1864 – 1919), учитель О. Кочуба та інші.³

23 січня 1921 року від руки агента ЧК в хаті батька-священника в с. Марківці теперішнього Теплицького району загинув видатний український композитор, хоровий диригент, збирач подільського музичного фольклору М. Д. Леонтович (1877 – 1921), котрий за часів Центральної Ради певний час працював діловодом секції музичного відділу Міністерства народної освіти УНР. В секретному рапорті начальника Гайсинської повітової міліції губернському начальству від 9 лютого 1921 р. з приводу трагічної події йшлося:

“В ніч на 23 січня агент повітчека Грищенко пострілом з гвинтівки вбив сина священника с. Марківки, Кіблицької волості, Миколу Леонтовича – 43 років, в якого Грищенко ночував, і 26-го січня Грищенко, який переховувався в м. Теплику, при переслідуванні його чинами міліції, пострілом з гвинтівки поранив у живіт міліціонера Твердохліба”.⁴

Невдовзі після похорону Миколи Дмитровича тульчинські чиновники прийняли рішення про виселення вдови М. Д. Леонтовича з її помешкання у Тульчині, а також про конфіскацію меблів та музичних інструментів композитора...⁵

У протигагу свавілля, увічнюючи пам'ять, ім'я митця стали носити утворена у Вінниці в квітні 1922 року капела, котра нарахувала в своїх рядах 40 чоловік, а згодом – місцеве відділення музичного товариства. Але "...у лютому 1926 року, піддавши діяльність товариства ім. Леонтовича нищівній критиці на урядовому рівні, його ліквідували і утворили Всеукраїнське товариство революційних музикантів, оскільки ім'я Миколи Леонтовича було визнано неактуальним для радянської доби..."⁶

В 1920 р. за розпорядженням № 276 від 31 серпня Народного комісаріату освіти Української Соціалістичної Радянської Республіки припинив діяльність Кам'янець-Подільський державний український університет, реорганізований в Інститут теоретичних наук, на базі якого 26 лютого 1921 р. утворено два самостійних вищих навчальних заклади – інститут народної освіти та сільськогосподарський інститут.

Із реорганізацією університету перестало збиратися й практично припинило діяльність Подільське історико-археологічне товариство, що відіграло виняткову роль у зародженні та утвердженні краєзнавства в регіоні. За 55 років існування Комітет, а далі – Товариство не тільки виконали своє пряме призначення – видали описи всіх церков і парафій, а й створили матеріальну, документальну й археографічну базу, підготували сотні дослідників з числа учителів, священиків, службовців різних губернських установ, виробили концепцію, методика літописання, розгорнули діяльність на всіх напрямках краєзнавчих досліджень.⁷

Та священослужителі, котрі складали переважну більшість історико-археологічного товариства, не сприймалися більшовиками як їхні спільники, навпаки – органи більшовицької влади з особливою підозрою ставились до краєзнавчих осередків, котрі виникли в дореволюційний період, їхніх членів. Досить сказати, що в жовтні 1922 р. голова товариства Ю. Й. Сіцинський, який тоді працював директором заснованого ним же Кам'янець-Подільського музею, був звільнений з посади. "Священослужитель не може завідувати радянською установою",⁸ – говорилося в розпорядженні Вінницької губполітосвіти.

Намагаючись розправитись із духовенством, більшовицька влада під приводом допомоги населенню губерній, що потерпіли від голоду, вдалася до відвертого пограбування церковних цінностей. 21 січня 1922 р. на засіданні ЦК КП(б)У була прий-

нята директива про початок агітації серед населення щодо збирання золотих і срібних предметів із діючих церков.

На місцях створювали відповідні комісії. За переховування церковного майна, за рішенням Ревтрибуналу, винуватців карали примусовими роботами на термін до одного року і конфіскацією усього церковного майна. Фактично кампанія з вилучення церковних цінностей перетворилася на пряму боротьбу проти церкви за позбавлення її економічної сили та ідеологічного впливу на маси.

Аморальний характер нової влади в її ставленні до історико-культурних цінностей, їх власників виразно ілюструє лист В. І. Леніна від 19 березня 1922 року, адресований В. Молотову і членам ЦК РКП(б) з грифом “суворо таємно”. “Саме тепер і тільки тепер *[мова йде про голод 1922 року в Поволжі і семи губерніях України]* (ми можемо і тому повинні) провести вилучення церковних цінностей з найскаженішою і нещадною енергією і не зупиняючись перед придушенням якого завгодно опору, – говорилося в ньому. – Нам, щоб то не стало, необхідно провести вилучення церковних цінностей найрішучішим і найшвидшим чином, чим ми можемо забезпечити собі фонд у декілька мільйонів золотих карбованців (потрібно згадати гігантські багатства деяких монастирів і лавр)... А зробити це з успіхом можна тільки тепер. Всі міркування вказують на те, що пізніше зробити це нам не вдасться, бо ніякий інший момент, крім відчайдушного голоду, не дасть нам такого настрою широких селянських мас, який би або забезпечував нам співчуття цих мас, або, в крайньому випадку, забезпечував би нам нейтралізацію цих мас в тому розумінні, що перемога в боротьбі з вилучення цінностей залишиться безумовно і повністю на нашому боці... Чим більше число представників реакційного духовенства і реакційної буржуазії вдасться нам з цього приводу розстріляти, тим краще”.⁹

У Вінниці, як і по всій Україні, діяла губернська комісія з вилучення церковних коштовностей. Щомісяця вона звітувала відділу ДПУ про хід кампанії. В першій половині 1922 р. в 12 округах та м. Вінниці були вилучені цінності з 1048 церков, 81 костюлу, 188 синагог, 21 монастиря. На 30 червня 1922 р. із семи вінницьких церков, одного костюлу та вісімнадцяти синагог було забрано різних предметів вагою 9 пудів 32 фунти 48 золотників (*один золотник дорівнював 4,266 г.* С. Г.) та 67,7 золотників золота.¹⁰ В той же час губвиконком звітував Рад-

наркому України, що серед них “цінностей для музеїв не виявлено”, хоч серед речей тільки Літинського повіту був золотий хрест з 20 рубінами, який складав велику мистецьку цінність.¹¹

Безпрецедентне пограбування, інші прояви негативного ставлення до церкви викликали справедливий осуд подільських краєзнавців. Так, уродженець с. Степашок (тепер: Гайсинського району) Юрій Семенович Александрович, турбуючись про долю культових пам'яток, з болем і тривогою писав 10 березня 1923 року на адресу Всеукраїнської Академії наук (ВУАН), що, вийшовши переможцем у громадянській війні, радянська влада на початку 20-х років розпочала відверту боротьбу проти ідеологічних опонентів правлячої більшовицької партії. Зокрема, масового удару зазнали релігійні та церковні організації. Саме проти них були спрямовані кампанії, що хвилю прокотилися по Україні в цей час: по ліквідації хатніх церков та монастирів і святих мощів, вилученню церковних цінностей у фонд боротьби з голодом 1921 – 1922 рр., перереєстрації релігійних громад, обов'язковому страхуванню культових споруд і т. д. “...Поціляючи в церкву, вони, водночас, мали одним із своїх наслідків масову загибель культурно-історичних цінностей, якими вони володіли. Сучасні події перебудови поновому життю народу, на жаль, пов'язані з такою загибеллю пам'ятників культури, що коли так буде продовжуватися надалі і не буде можливості попередити це, то ми не будемо мати матеріалів для історії багатьох проявів нашої культури.

Загибель пам'яток культури, – продовжував він, – посилюється тією обставиною, що охоронцем пам'ятників культури, головним чином, є церква, а нові життєві інтереси, що народжуються, часто ідуть в розріз церковності”.

До свого листа Ю. С. Александрович додав доповідну записку “Про загрозу справі збереження рідкісних і цінних недосліджених пам'яток старовини української народної архітектури у зв'язку з суцільним страхуванням церковних приміщень”. В ній краєзнавець повідомляв, що за розпорядженням Подільського губвиконкому розпочалось обов'язкове страхування усіх будівель, в тому числі церков. Свого часу, нагадував Ю. С. Александрович, в такий спосіб земства прагнули припинити діяльність малоприбуткових млинів. Однак, тоді обов'язкове страхування не поширювалось на старовинні культові споруди, які заборонялось зносити без попереднього дослідження.

На думку автора доповідної записки, на Поділлі на прискіпливу увагу науковців заслуговували 883 церкви XIV – першої половини XIX ст. “Матеріали, які збереглися в цих будівлях, – зауважував він, – настільки цінні для нашої культури, і при цьому різнохарактерні, що скільки-небудь повну їх оцінку неможливо дати в рамках доповідної записки”. Ю. С. Александрович усвідомлював складність дослідження та охорони такої кількості пам’яток в умовах відсутності фахівців відповідної кваліфікації. “При здійсненні усіляких заходів по охороні пам’яток культури необхідно мати на увазі незвичайну культурну відсталість усієї України, а особливо нашої губернії, і той, на жаль, сумний факт, що народів не має у своєму розпорядженні людей з досвідом у музейній справі...”

У зв’язку з цим Ю. С. Александрович пропонував передати старовинні церкви, які релігійні общини не погоджувалися брати у своє користування, у розпорядження органів народної освіти, звільнивши їх від обов’язкового страхування культових пам’яток. На його думку “це убезпечило б пам’ятки архітектури від загибелі..., дало б можливість зберегти для науки і культури цінні ікони, іконостаси, зразки ювелірного виробництва, народних промислів, архівні документи, стародруки та ін., що зберігалися в них”.¹²

На жаль, державні органи не прислухались до цілком слушних пропозицій подільського пам’яткоохоронця.

Не з меншою підозрою радянські службовці ставилися до діяльності осередків “Просвіти”, оскільки багато просвітян підтримували політику УНР. У лютому 1921 р. були скликані повітові з’їзди представників усіх культурно-освітніх установ Поділля. На них завідувачі структур політосвіти поставили завдання розпочати остаточну реорганізацію всіх культустанов у бік “пролетаризації”. Ухвалено рішення про переведення осередків “Просвіти” на єдиний зразковий радянський статут. Відхилення від нього не допускалося. Новий статут вимагав поширювати серед населення соціалістичну культуру.

Преса тих років пояснювала неможливість існування “Просвіт” як культурно-просвітницьких центрів, бо вони відтворювали національні почуття, створювали ідеал лицаря-козака, яскравими фарбами малювали минуле славної України, захоплювали українську громадськість “блакиттю” українського неба, “жовтизною” її степів. На всеукраїнській нараді завідувачів відділів губкомів у лютому 1922 р. зазначалося: “Репрезентуючи

українську інтелігенцію, “Просвіти” являють собою величезну загрозу радянській владі і всьому пролетаріату на селі”. В 1922 році в Подільській губернії налічувалося 662 організації “Просвіти”.

Наступним кроком більшовицької влади щодо діяльності “Просвіти” були “соціальні чистки”. Почалися численні арешти багатьох просвітян та закриття просвітницьких товариств. 11 лютого 1922 р. в центральній пресі була опублікована стаття В. Коряка “Просвітянство”, в якій “Просвіти” названо організаціями войовничого націоналізму, контрреволюційними, петлюрівськими, які діяли в союзі “з бандами і закордонною еміграцією”.¹³ Це стало вказівкою до проведення кампанії закриття організацій “Просвіти”. В листопаді 1922 р. Народний Комісаріат освіти України прийняв рішення про перетворення всіх осередків “Просвіти” в хати-читальні, які були утворені за пропозицією тодішнього першого секретаря ЦК КП(б)У Г. Мануїльського. Основні функції сільбудів визначав переписаний за класовим принципом статут. Просвітяни повинні були організовувати клуби, театри, пункти з ліквідації неписьменності, проведення пропагандистсько-лекторської роботи для поширення “соціалістичного знання, боротьби з куркульсько-буржуазними впливами та побутом”. Був встановлений повний контроль над культустановами з боку місцевих органів радянської влади. До складу просвітянських осередків укорінювалися представники незаможних селян. Непокірні більшовицькій партії осередки ліквідовувалися. На початку 1923 р. на Поділлі діяло 206 організацій “Просвіти”, з них 33 філії “Просвіти” – на комуністичних засадах. 1 квітня 1923 р. нараховувалося 185 організацій, на 1 липня – жодної.¹⁴ Офіційне пояснення повсюдного закриття осередків “Просвіт”: “у зв’язку з організацією нових, породжених радянською системою, культурно-освітніх установ та організацій”.¹⁵

У “петлюрівщині” губернським відділом ДПУ були звинувачені працівники Вінницьких педагогічних курсів, які під час навчання учнів використовували здобутки національної культури і традицій. “Для покращення політичної роботи Вінницьких педагогічних курсів у 1925 р. проведено чистку: із 27 “попівських синків” виключено 7 і умовно залишилося 8...”¹⁶

Проте слабкість більшовицької влади в перші роки свого існування змушувала її загрозувати з різними політичними силами й рухами, звертатись до висунутих в роки революції при-

вабливих програмних гасел, втілювати їх у життя, що створювало ілюзію багатоукладності й ринковості господарювання, віри в національно-культурне відродження, в можливість розбудови української державності.

Так, більшовики змушені були обережно підходити до вирішення національного питання і відмовитись від відверто проімперської, русифікаторської політики, що позитивно впливало на розвиток краєзнавства, сприяло національно-культурному будівництву, створенню мережі наукових, освітніх та культурних закладів, масовому виданню україномовних газет і журналів, наукових збірників, книг.

21 вересня 1920 р. Рада Народних Комісарів УСРР прийняла постанову про обов'язкове введення української мови в школах і радянських установах республіки. У ній був наказ центральним і місцевим органам освіти розробити план для розвитку українських освітніх установ та відкрити в губернських, повітових містах вечірні школи для вивчення радянськими службовцями і партійцями української мови. Державні установи, повинні були обслуговувати людей саме українською мовою.

У підтримку спланованої кампанії в періодичних виданнях з'явилися передові статті, які закликали червоноармійців, службовців радянського апарату "оволодіти українською мовою та культурою". В основному всі вони закінчувалися закликом: "Українізуйтесь!"¹⁷

На початку серпня 1923 року на Поділлі розпочали діяльність губерньська, а в округових центрах – окружні комісії з українізації. До їх складу увійшли представники відділів партосвіти, райвиконкомів, керівники установ. Дозволялося брати участь в комісіях особам, які плідно працювали на культурно-освітній ниві УНР. Багато з них повірили в національні гасла більшовиків і активно включилися в українознавчий процес. Так, у Вінниці до складу окружної комісії з українізації увійшов один із лідерів партії українських соціалістів-самостійників В. Отамановський.

Однак те, що це була політична гра, засвідчила Дев'ята подільська губерньська конференція, яка відбулася в березні 1923 року. На ній голова губвиконкому В. Порайко виголосив: "Яким чином ми прихилимо селянство на свою сторону? Однією з форм, безумовно, є українська мова. Для нас мова не має ніякого значення. Вона є лише засобом, щоб прихилити селян на

свою сторону, і якщо в якомусь районі потрібно буде говорити китайською, ми, зрозуміло, будемо нею говорити”.

За ним “розкрив карти” член губкому Я. Гандзей: “Хто бажає української мови? Української мови бажає піп, вчитель, пономар, прикажчик і всякий інший мотлох. Що стосується рядового робітника, селянина, особливо незаможного, то він цього не прагне. Але мова може послужити прекрасною зброєю комуністичного виховання”.¹⁸

У липні 1923 р. розпочалась українізація державного апарату у Вінницькому окрузі. Влада вимагала відкривати курси з українознавства, які спочатку майже не функціонували, бо службовці брали участь у боротьбі з “бандитизмом”, збирали продовольчу розкладку у селян, тому часу на навчання у них не вистачало...

Для здійснення українізації, насамперед, використовувались навчально-освітні заклади, хоч влада передбачала для них іншу роль. В 1922 р. було затверджено Кодекс законів про народну освіту УСРР, в якому проголошувалася боротьба за розкріпачення трудящих мас від духовного рабства, розвиток самосвідомості, створення нового покоління людей комуністичного суспільства, з психологією колективізму, суспільно необхідною кваліфікацією і матеріалістичним світоглядом. Нова школа повинна бути знаряддям диктатури пролетаріату, провідником комунізму. Не випадково ще з 1921 р. українські навчальні заклади перетворювали на радянські трудові школи. Під кінець 1921 р. в Подільській губернії нараховувалось 2365 трудових загальноосвітніх шкіл, в яких навчалися 153 з 729-и тис. (25 %) дітей...¹⁹

Навчання пробуджувало інтерес до знань, а вони ставали інструментом пізнання минулого, його героїчних і трагічних сторінок, досвіду, уроків.²⁰

Зростає інтерес до пізнання рідного краю й серед широких мас трудящих, посилювалося їхнє прагнення до розуміння своєї історії, примноження духовних багатств.

Більшовицька влада, заграючи з народом, всіляко заохочувала розвиток краєзнавства.

За визначенням академіка П. Т. Тронька, “на хвилі національно-культурного піднесення краєзнавство із занять одинок зростає до рівня державної справи, поєднуються його наукові і громадські форми, утворюються дієві осередки, які стають на чолі краєзнавчого руху”.²¹

В той же час з перших років становлення більшовицької влади помітне намагання її політичних структур ввести в краєзнавчий рух такі форми організації, які відповідали б стратегічним завданням “будівничих нового суспільства”. 6 квітня 1921 р. “з метою збереження і вивчення нових борців і будівничих комуністичної громади, досвіду великої боротьби пролетаріату України і його комуністичної партії” було утворено “Комісію по історії Української революції і комуністичної партії” (іспарт). Станом на 1925 р. в Україні вже діяло 20 місцевих іспартвідділів, у тому числі у Вінниці. Результатом їхньої діяльності став збір документів з історії революційної боротьби, видання збірників та створення музеїв революції...²²

При цьому, перебудовуючи основи економічного ладу, партія й держава акцентували увагу на спрямування науки та краєзнавства на вивчення продуктивних сил, розвиток економіки, проводили політику перенесення центру уваги народних мас з історичного краєзнавства на виробниче, що в кінцевому результаті мало призвести до згортання краєзнавчих структур до-революційних часів, нейтралізувати звернення до історії, як засобу каталізації національної ідеї...²³ Тому пріоритет у підтримці надавався тим краєзнавчим осередкам, які у своїй діяльності відмовлялися від дослідження національно-культурних аспектів, клали в основу роботи пропонований “виробничий принцип”.

Важливим поштовхом у розвитку регіональних досліджень стала I Всеросійська конференція краєзнавчих тваристів, що відбулася в Москві 19 – 21 грудня 1920 р. Конференція запропонувала краєзнавчим осередкам встановити живий зв'язок з центральними науковими установами і товариствами для координації діяльності і обрала з цією метою ЦБК – Центральне бюро краєзнавства при Академії наук (з 1924 р. воно підпорядковувалося Наркомосу).²⁴

В Україні також відбувся процес згуртування краєзнавчих сил. Науково-організаційним та координаційним центром тут на початку 20-х років виступила створена ще за часів гетьманату Всеукраїнська Академія наук, насамперед, діючі в її складі етнографічна комісія (1921 р.), музей-кабінет антропології та етнології ім. Ф. Вовка (1921 р.), комісія краєзнавства (1922 р.), культурно-історична (1924 р.) та інші. Нештатними працівниками ряду комісій ВУАН були вінничани В. Д. Отамановський, М. І. Білінський, Ю. С. Александрович.

Особливо плідною виявилась діяльність комісії краєзнавства, котра встановила постійний зв'язок з ЦБК, науковими відділами і секціями республіканської Академії, провела чималу роботу по створенню і зміцненню місцевих краєзнавчих осередків, товариств та активізації їхньої дослідницької діяльності.

Посилилася також увага до краєзнавства з боку державних, громадських організацій Вінниці – губернського центру Поділля. Ще 28 липня 1921 року колегія Подільської губнаросвіти розглянула питання про стан вивчення краю і прийняла рішення про необхідність широкого всебічного розгортання дослідницької роботи, створення для цього спеціального товариства, вироблення його статуту.²⁵

Найкраще цей намір втілила в життя задумана як “велика книгозбірня місцевого значення по всіх паростках людського знання, де було б згуртовано все книжкове багатство, яке є на Поділлі”,²⁶ *Вінницька філія Всенародної бібліотеки України*, створена за ініціативою Всеукраїнської Академії наук. За наказом Подільського губернського військово-революційного комітету від 23 вересня 1920 року Вінницький обласний архів передав бібліотеці книжки, газети, відозви, оголошення та іншу друковану продукцію, рукописи, справи, документи, портрети, малюнки, старожитності, а також весь другий поверх помешкання “Мури” (12 кімнат) з меблями.²⁷ Крім згаданих матеріалів її фонд склали рештки родових бібліотек польської шляхти, зокрема Грохольських, Руссановських, Бнінських, а також 5 тис. книг, передані Вінницьким товариством “Просвіта”, що згодом стали основою відділу україніки, 4 тис. – отримані від сільськогосподарської бібліотеки губземвідділу (мабуть, колишньої бібліотеки Подільського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості), 20 тис. – від губнаросвіти (в основному з колишніх приватних бібліотек), 185 книг, більшість яких складали окремі томи “Свода законів Росийской империи”, передані Гоголівською міською бібліотекою.²⁸

Крім книг філія намагалася збирати інші види письмових джерел. Так, у громадянина Замотина-Ширяя було придбано сімнадцять грамот XVII – XVIII ст. за підписами І. Мазепи, Д. Апостола, І. Скоропадського, М. Миклашевського, Петра І. Виконувала вона також доручення Всенародної бібліотеки України. Зокрема, у Вінниці було придбано і передано до Києва архів українського громадського і державного діяча, письменника Д. Марковича, перевезено з Немирова до Вінниці, а згодом

частково до Києва, бібліотеку розстріляної більшовиками княгині М. Щербатової.²⁹

Першим читачам-відвідувачам бібліотека відкрила двері читального залу 7 березня 1921 року.

На початку цього ж року, задля збереження у цілісності бібліотечного фонду, Вінницька філія отримала охоронні листи від ВУАН за підписом її секретаря академіка А. Ю. Кримського і від наркомату освіти за підписом наркома Г. Ф. Гринька. Згідно з ними філія як бібліотека академічного типу мала право збирати та використовувати літературу будь-якого змісту. Цей захист став у нагоді, коли губернське ДПУ спробувало цензурувати бібліотечний фонд, зокрема, намагалось вилучити такі, на його погляд, антирадянські книжки: “Курс історії України” Д. Дорошенка, “Коротка історія України” І. Крип'якевича, “Курс географії України” А. Хоменка.³⁰

Тимчасово виконуючим обов'язки директора книгозбірні було призначено В. Є. Лосє,³¹ згодом, з 15 лютого 1921 року, – В. В. Пфейфера.³² З березня 1922 року³³ Вінницьку філію очолив видатний історик-краєзнавець Поділля Валентин Дмитрович Отамановський (1893 – 1965), спершу як виконуючий обов'язки директора, а з 1924 р. – як повноправний керівник. Завдяки його ентузіазму і організаторським здібностям філія визначилась як науково-краєзнавчий заклад.³⁴

24 червня 1924 року було затверджено її новий статут. Згідно з ним вона мала: а) “зібрати найновішу літературу по всіх науках і галузях знання всіх народів і всіх віків, всіма мовами – друковану і писану; літературу українською мовою та з галузі українознавства; всю літературу, видану на території Подільського регіону, а також літературу, присвячену вивченню Поділля, де б і якою мовою не було її видано; б) утворити найзручніші для населення форми користування книжковими багатствами Філії; в) збирати, реєструвати і опрацьовувати весь бібліографічний матеріал свого району”.³⁵

На кінець 1923 року у своїй структурі філія мала відділи: “Україніка” з підвідділами “Революція в Україні”, “Шевченківський”, “Подоліка”, загальний, газетно-графічний з підвідділом “Музикалія”, рукописів та стародруків з підвідділом раритетів (мав близько 100 унікальних рукописів і стародруків), відділ марксизму. Підвідділ “Подоліка” отримав від Ю. Й. Сіцинського 200 книг та журналів, серед них “Труды епархиального историко-статистического комитета”, “Подольские епархиальные

ведомости". Поступово "Подоліка" зібрала більше 1000 одиниць краєзнавчої літератури. На її базі 15 березня 1924 року за ініціативою В. Д. Отамановського було відкрито *Кабінет виучування (вивчення) Поділля*, що діяв на громадських засадах. Очолив його професор А. І. Ярошевич. Першими консультантами Кабінету стали професор М. І. Безбородько, М. І. Білінський, В. Д. Отамановський, В. І. Рахинський. На 1 січня 1924 року книжковий фонд філії досяг 1 млн. томів.

Краєзнавці, що гуртувались навколо Кабінету, вивчали історію, географію, флору і фауну краю, етнографію і фольклор, оголошували на засіданнях доповіді, виступали з лекціями науково-популярного характеру в різних аудиторіях Вінниці. З інтересом сприймалися слухачами екскурси в минуле – "Назва м. Вінниці, її походження та транскрипція" М. Білінського, "Будинок "Мури" та його історія" І. Шиповича, "Доля лісів Поділля" А. Ярошевича. Велика увага надавалась популяризації краєзнавчої літератури – підготовці бібліографічних покажчиків, довідників.

З 16 по 21 лютого 1924 року в "Мурях" діяла виставка, приурочена 350-річчю надрукування першої в Україні книги. Її відвідали 122 організовані групи, близько 5 тисяч чоловік.

Пізніше матеріали виставки стали експонатами музею друку, створеного при філії.³⁶

Складніше розвивалось *музейництво*, а на його основі – *музейне краєзнавство*, хоч на початку 20-х років у Східному Поділлі з'явилися навіть перші сільські краєзнавчі музеї – у школах сіл Озаринці теперішнього Могилів-Подільського району та Вила-Ярузькі – теперішнього Чернівецького. Ініціаторами їх створення стали педагоги О. О. Кривицький і М. С. Котенко-Шевченко.³⁷

Однак головним музейним закладом краю був Вінницький історично-побутовий (народний) музей, який з грудня 1920 р. очолив уродженець Літина, випускник Академії художеств Степан Іванович Слободянюк, а з 1923 р. – згадуваний раніше Густав Вольдемарович Брілінг. Під час громадянської війни музей піддався пограбуванню, зазнав руйнувань. Як згадував у своєму "Короткому життєписі" Г. В. Брілінг, "в кінці 1920 р. поляки вивезли наш музей, після чого я заснував другий... Тяжкі умови перших років (1919 – 1922) відомі усім, хто працював у нашій галузі" ...³⁸

У період з 1 жовтня 1921 р. по 1 січня 1922 р. приміщення музею було відремонтовано,³⁹ а от фондів явно не вистачало. Так, у звіті губернській інспекції наросвіти за 1923 рік його директор повідомляв, що у відділі чистого мистецтва експонуються дуже посередні картини, в історичному – цехові прапори та нумізматична колекція, археологічному – кістки мамонта і два-три десятки керамічних знарядь, у відділі прикладного мистецтва – кілька килимів. У штаті два працівники. Коштів для розвитку не було.⁴⁰

В наступному році в музеї функціонували історико-археологічний, етнографічний, керамічний, нумізматичний відділи, картинна галерея, бібліотека.

Не обминув Східного Поділля й започаткований в першій половині 20-х років процес “переосмислення ролі й місця музейних закладів у суспільному житті, будівництві нового ладу, спрямований на їх підпорядкування ідеологічним завданням партії, пошук нових принципів побудови музеїв, музейних експозицій, їх класифікації, нових форм і методів діяльності...”⁴¹

Полум’я громадянської війни виявилось досить спустошливим. За словами відомого кліматолога професора Л. Г. Данилова, який у 20-х роках жив і працював у Вінниці, “...не що й давно як улітку 1922 р. Поділля з метеорологічного боку уявляло з себе, власне кажучи, пустелю”.⁴² Це ж можна сказати не тільки про зруйновану базу метеорологічних станцій та постів спостереження за кліматом і погодою, але й про пам’ятки старовини – палаці, монументальні пам’ятники, котрі руйнувались особливо масово, предмети мистецтва. І не лише на Поділлі. Тому об’єктивно виникла необхідність у спеціальному органі, який би координував роботу по *збереженню пам’яток минулого*. У лютому 1919 року ним став Всеукраїнський комітет охорони пам’яток мистецтва і старовини (ВУКОПМИС), який згідно з Положенням про комітет ставив своєю метою “реєстрацію, охорону, збір, вивчення і популяризацію всіх тих творів майстерності, які найбільш показові для свого часу і можуть служити свого роду документами з історії побуту і творчості”.⁴³

ВУКОПМИС звернувся до губвиконкомів з пропозицією про створення відповідних місцевих структур. 7 травня 1919 року телеграма голови ВУКОПМИСу надійшла до Подільського губвиконкому: “Вжуйте заходів охорони художніх цінностей садиби Ралії Мещерської та інших Жмеринського повіту. Організуйте комітет охорони пам’ятників мистецтва і старовини”.⁴⁴ Але у

зв'язку з військовими діями на території краю тільки 3 березня 1921 року рішенням президії Подільського губревкому був створений губернський комітет охорони пам'ятників старовини, природи і мистецтва на чолі із заввідділом мистецтв губнаросвіти О. О. Найдишевим. На початку 1921 року почали формуватися повітові пам'яткоохоронні комітети в Гайсині, Кам'янці-Подільському.⁴⁵

Приклад активності демонстрував Київський губернський пам'яткоохоронний комітет. Його працівники ледь встигали реагувати на факти варварського ставлення до пам'яток минулого. У грудні 1920 року, побувавши в Погребищенській волості Бердичівського повіту, інструктор Київського губкомітету Л. Грінберг виявив пограбованою садибу Ігнат'євих, зруйнованими інші пам'ятники, тому звернувся до місцевих властей з пропозицією посилити охорону історико-мистецьких пам'яток.⁴⁶

Планувалося створити пам'яткоохоронні комітети в Жмеринці, Бершаді, Летичеві, Могилеві-Подільському. Але роботу вони не розгорнули. Наприкінці 1921 року ВУКОПМИС, після утворення на його основі архівного управління і Головмузею при НКО УСРР, припинив діяльність.⁴⁷

Однак громадська увага до пам'яток старовини не послаблювалась. Бив тривогу з приводу “загрози справі збереження рідкісних і цінних недосліджених пам'яток” пам'яткоохоронець Ю. С. Александрович. 1924 року вінницькі активісти-краєзнавці В. Д. Отамановський, Г. В. Брілінг ініціювали видання так званої обов'язкової постанови з питань пам'яток. 25 вересня 1924 року Подільський губвиконком постановою “Про охорону пам'ятників революційного минулого, старовини, мистецтва і природи” підкреслив їх значення, заборонив руйнування, несанкціоновані розкопки, зобов'язав місцеві органи влади взяти під охорону будинок декабриста П. І. Пестеля в Тульчині, фортецю в Кам'янці-Подільському, “Мури” і садибу М. Коцюбинського у Вінниці, залишки фортеці в Хмільнику.

Питання охорони пам'яток залишалось актуальним і 1925 року. 15 січня 1925 року представницька нарада губернського політосвітнього активу у Вінниці вирішила “приступити до виявлення існуючих пам'ятників давнини, залучаючи до цього учителів і учнівську молодь”...⁴⁸

Відбувалося становлення дуже важливої для розвитку історичного краєзнавства *державної архівної справи*. Актуальність вирішення цього питання зумовлювалась гостротою проблеми

охорони документальної спадщини українського народу, особливо у зв'язку із паперовою кризою, переробкою на різних фабриках архівних документів (насамперед незафонованих через брак часу та нерозуміння цінності задокументованої інформації), використання їх торгівельними організаціями як обгорткового матеріалу. 7 лютого 1920 року постановою уряду було створено особливу архівну комісію для охорони цінних у науковому плані архівних матеріалів й вилучення та утилізації таких, що не мали “ділової та історичної цінності”. У її складі був академік Л. І. Багалій, інші фахівці, здатні зробити максимальний заслін нищенню джерельної спадщини. 20 квітня 1920 року прийнято постанову Раднаркому УСРР “Про націоналізацію і централізацію архівної справи на Україні”. Архіви – урядові, громадські, монастирські і церковні, приватні збірки, рідкісні книги й друковані видання – оголошувались всенародними. Заборонялося нищення будь-яких справ без дозволу архівних секцій губКОПМИСів. Бездоглядні архіви переходили у відання цих секцій. Всі, хто мав офіційні документи попередніх урядових установ, зобов'язані були негайно повідомити про це губКОПМИСи при губвідділах освіти. На основі цієї постанови на базі архівної секції ВУКОПМИСу було створено Головне архівне управління, яке зайнялося формуванням мережі державних архівів.⁴⁹

На Поділлі губернське архівне управління очолив Ю. С. Александрович, який до переїзду в 1921 р. у Вінницю працював науковим співробітником музеїв Києво-Печерської лаври. Виявив неабияку турботу про збереження розрізнених архівно-документальних фондів, зареєструвавши та взявши під охорону 1231 відомчий архів губернії.

3 червня 1921 року ряди подільських архівістів поповнив уродженець с. Велика Мечетня Балтського повіту Подільської губернії (тепер: Кривоозерського району Миколаївської області) колишній випускник філологічного факультету Київського університету Сергій Степанович Смеречинський. Спершу (з 24 червня 1921 р.) він працював в Подільській губернській архівній комісії інструктором з утилізації паперу, а з 1 січня 1922 р. – ученим архівістом архівної секції Подільського губернського комітету охорони пам'яток культури, мистецтва та старовини (губКОПМИСу). Після ліквідації цієї установи був ученим секретарем Подільського губернського архівного управління (з 1

квітня 1922 р.), а з наступного року очолив Губарх та історичний архів при ньому.

Працювати ж довелось у надзвичайно складних умовах. Ось як про це писав сам С. С. Смеречинський у статті “Архивное дело на Подолии”, надрукованій 21 грудня 1923 р. в губернській “Рабоче-крестьянской газете”:

“На Поділлі, через повну відсутність засобів, всі розпорядження Центру про охорону архівів не виконувались, і це не зважаючи на існування цілого ряду архівних установ. В результаті ми маємо загибель архівів старих установ на 50 процентів, а по округах архіви майже повністю загинули. Це продовжується до самого останнього часу і приводить до загибелі ряду дорожніх цінних матеріалів, так цінних для майбутнього дослідника Поділля”.

Красномовний приклад сказаного – загибель архівів Контрольної Палати, Духовної Семінарії з біографічними матеріалами А. Свидницького та С. Руданського, казначейства та багатьох інших установ у Кам'янці-Подільському. Не кращою була ситуація із збереженням архівних матеріалів і у Вінниці, однак молодий завідувач не пасував перед труднощами.

Чималу роботу по впорядкуванню та систематизації архівних документів С. С. Смеречинський виконав уже в перші місяці свого керівництва архівом. Так, з 1 вересня по 19 грудня 1923 р. було впорядковано 7 архівних фондів загальною кількістю понад 6000 справ, описано 5115 справ та книг, здійснено 19 приймань архівів різних установ, зокрема, ліквідованих частин Червоної армії, обстежено 5 установ, видано ряд інструкцій та об'їзників щодо охорони архівів, зареєстровано 72 установи, а також видано чимало довідок громадянам та організаціям (Губміліції, Губсуду, Радпартшколі тощо). Важливим також було напрацювання принципів відбору документів на архівне зберігання з огляду на їх наукове значення, складу описів, формування фондів, що значно полегшило роботу дослідників у пізнанні багатьох аспектів минулого рідного краю. Завдяки тривалому наполяганню С. С. Смеречинського 12 травня 1925 р. архіву було повернуто частину приміщення, яка з 1922 р. використовувалась Губмісцевгоспом як склад будівельних матеріалів. Написав статтю “Де шукати і як роздобути архіви УНР”,⁵⁰ брав участь у Всеукраїнській нараді архівних працівників, яка відбулася у 1924 р. у Харкові. 1 серпня 1925 р., після розформування губерній, С. С. Смеречинський був затверджений на

посаді завідувача Вінницького окружного архівного управління, на якій пропрацював до 26 жовтня 1927 року...⁵¹

Краєзнавством займалися й інші державні інституції, окремі аматори. Зокрема, чільне місце займало краєзнавство в навчально-виховному процесі Вінницького інституту народної освіти. На 15 червня 1923 року інститут мав 93-х студентів. Лекції читали відомі дослідники й організатори краєзнавства на Вінниччині В. В. Пфейфер, С. І. Слободянюк-Подольян, Ф. А. Кондрацький, М. І. Безбородько – активні члени наукової ради Вінницької філії Всенародної бібліотеки України, згодом – консультанти Кабінету виучування Поділля. Тому й залучали студентів до краєзнавчої практики, підготовки краєзнавчих доповідей, статей, таким чином готуючи їх до наступної самостійної краєзнавчої роботи в школах. Однак 1924 року Вінницький ІНО був приєднаний до Кам'янець-Подільського інституту народної освіти, припинивши своє існування.⁵²

Дев'ять етнографічних експедицій до 1925 року організувала етнографічна комісія ВУАН. Із нею тісно співробітничав секретар комісії з вивчення звичаєвого права В'ячеслав Арсенович Камінський, який у 1921 – 1922 рр. жив у Вінниці, очолював тут Подільську губернську комісію з охорони пам'яток давнини, мистецтв і природи. На основі подільського фольклору та етнографії опублікував два дослідження: “Матеріали для характеристики малоруських говорів Подільської губернії” та “Етнографічні матеріали, записані в с. Будках Вінницького повіту Подільської губернії”.

Учасник Першої світової війни Мефодій Васильович Рябий, уродженець с. Кукавки (тепер: Могилів-Подільського району), жив і працював у рідному селі на різних посадах (рахівником, продавцем, секретарем сільради та ін.). В 20-х рр. захопився краєзнавством. Налагодив зв'язки з науковими установами Києва і Вінниці. Передавав етнографічній комісії ВУАН понад 300 записів народних пісень. Здійснив записи багатьох обрядів, думи “Івась Коковченко” (від лірника Семена Кухаря), прислів'їв, приказок. Займався археологією, написав і опублікував історію села, писав статті про художника В. А. Тропініна, що свого часу перебував у Кукавці, виявив 5 його картин, склав каталоги творів митця.

У 1922 – 1923 рр. жила в Погребищі, де створила народний самодіяльний театр, займалась фольклорною діяльністю, уродженка с. Новоселиці (тепер: Жмеринського району) актор-

ка, дружина І. К. Карпенка-Карого (І. К. Тобілевича) Софія Віталіївна Тобілевич (Зося Дитківська).⁵³

Ще з 1917 року почала записувати усну народну творчість майбутня славетна українська фольклористка уродженка Погребища Настя Андріанівна Присяжнюк. Налагодила зв'язок з етнографічною комісією і Кабінетом музичної етнографії ВУАН та безпосередньо з відомим ученим, професором Київської консерваторії, чоловіком Лесі Українки Климентієм Васильовичем Квіткою. У 1922 році вона надіслала у Київ 150 найбільш популярних у селищі ліричних пісень.

Потім Н. А. Присяжнюк зробила опис традиційного погребищенського весілля з усіма піснями й обрядами, що його супроводжували (більше 650 пісень), зібрала понад 200 календарних обрядових пісень, півтори тисячі ліричних, історичних, соціально-побутових та інших, списала цілі стоси зошитів приказками, прислів'ями, переказами, легендами, гуморесками, казками, ретельно занотовуючи почуті народні скарби...⁵⁴

Загалом же в 1921 – 1925 рр. переважала державна форма краєзнавства, представниками і виразниками якої стали Всеукраїнська Академія наук, її відділи, комісії, наукові товариства, музеї, архіви, бібліотеки, пам'яткоохоронні організації. Краєзнавство мало явно виражений науковий характер. В той же час створювались організаційно-методичні та кадрові передумови розгортання масового краєзнавчого руху. Крім того, вже в ці перші післявоєнні роки проглядались негативні тенденції – ідейно-політична нетерпимість, однодумність, радянська ідеологізація краєзнавства.⁵⁵

¹ *Посвітак О. А.* Політичні репресії проти культурно-освітньої та наукової інтелігенції Поділля на початку 1920-х рр. // *Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей.* – Вип. 34. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – С. 23.

² *Прокопчук В. С.* Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ - початку ХХІ століття... – С. 54.

³ *Мазурик В. С., Шпильова Л. М.* Громадський та культурний діяч Поділля поч. ХХ ст. Ю. О. Щириця // *Культура Поділля: історія і сучасність.* Наук. зб. – Хмельницький, 1993. – С. 257.

⁴ ДАВО, ф. Р – 195, оп. 4, спр. 28, арк. 116.

⁵ *Завальнюк К. В., Стецюк Т. В.* Червоний смерч над Поділлям. – Вінниця: ДП "Державна картографічна фабрика", 2008. – С. 96.

⁶ Вінниця: Історичний нарис... – С. 177.

⁷ *Прокопчук В. С.* Під егідою Українського комітету краєзнавства... – С. 15, 16.

⁸ *Прокопчук В. С.* Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 78.

- ⁹ *Прокопчук В. С.* Під егідою Українського комітету краєзнавства... – С. 109: 3 посиланням на: Історія в школі. – 1998. - № 2. – С. 3.
- ¹⁰ ДАВО, ф. Р – 925, оп. 2, спр. 879, арк. 18.
- ¹¹ Там само. – Арк. 6.
- ¹² *Нестуля О. О. Ю. С.* Александрович про стан охорони культових пам'яток Поділля на початку 20-х років ХХ ст. // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. – С. 156, 157.
- ¹³ Вісті ВУЦВК. – 1922. – 11 лютого.
- ¹⁴ Вінниця: Історичний нарис... – С. 173, 174.
- ¹⁵ *Гальчак С. Д.* Краєзнавство Східного Поділля... – С. 46.
- ¹⁶ *Посвітак О. А.* Політичні репресії проти культурно-освітньої та наукової інтелігенції Поділля на початку 1920-х років... – С. 30.
- ¹⁷ Вінниця: Історичний нарис... – С. 171.
- ¹⁸ Там само. – Арк. 174.
- ¹⁹ *Кузьмінець Н. П.* Діяльність місцевих органів влади на Поділлі (1920 – 1925 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. VI. – Вінниця, 2003. – С. 154.
- ²⁰ *Прокопчук В. С.* Під егідою Українського комітету краєзнавства... – С. 11.
- ²¹ *Тронько П. Т.* Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи). – К., 2000. – С. 39.
- ²² *Савчук В. О.* Еволюція державної політики щодо краєзнавчого руху України у 20-х – 30-х рр. ХХ ст. // Краєзнавство. – 2005. – С. 18.
- ²³ *Прокопчук В. С.* Під егідою Українського комітету краєзнавства... – С. 63.
- ²⁴ *Баженов Л. В.* Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 45.
- ²⁵ *Прокопчук В. С.* Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 66.
- ²⁶ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі: ІР НБУВ). Архів НБУВ, спр. 33, арк. 33.
- ²⁷ Там само. – Арк. 1.
- ²⁸ *Соломонова Т. Р.* Становлення Вінницької філії Всенародної бібліотеки при УАН (ВУАН) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. 10. – Вінниця, 2006. – С. 253.
- ²⁹ Там само. – С. 254.
- ³⁰ Там само. – С. 253.
- ³¹ ІР НБУВ. Архів НБУВ, спр. 56, арк. 2.
- ³² ІР НБУВ. Архів НБУВ, спр. 40, арк. 24.
- ³³ ДАВО, ф. Р – 524, оп. 1, спр. 279, арк. 50.
- ³⁴ *Баженов Л. В.* Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 48.
- ³⁵ ІР НБУВ. Архів НБУВ, спр. 339, арк. 1.
- ³⁶ *Прокопчук В. С.* Під егідою Українського комітету краєзнавства... – С. 79.
- ³⁷ Там само. – С. 97.
- ³⁸ ЦДАВО України, ф. Р – 166, оп. 2, спр. 832, арк. 3.
- ³⁹ Вінниця: Історичний нарис... – С. 166.
- ⁴⁰ ДАВО, ф. Р – 254, оп. 1, спр. 654, арк. 170 – 174.
- ⁴¹ *Прокопчук В. С.* Під егідою Українського комітету краєзнавства... – С. 106.
- ⁴² *Данилов Л.* Клімат Поділля. – Вінниця, 1924. – С. VII.

- ⁴³ Историческое краеведение в СССР: вопросы теории и практики. – К., 1991. – С. 265.
- ⁴⁴ ЦДАВО України, ф. Р – 166, оп. 1, спр. 690, арк. 75.
- ⁴⁵ Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 83.
- ⁴⁶ Прокопчук В. С. Під егідою Українського комітету краєзнавства... – С. 112.
- ⁴⁷ Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 83.
- ⁴⁸ Прокопчук В. С. Під егідою Українського комітету краєзнавства... – С. 114.
- ⁴⁹ Там само. – С. 107, 108.
- ⁵⁰ Записки історично-філологічного відділу Всеукраїнської Академії Наук. – 1926. – Кн. 7 – 8.
- ⁵¹ Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Червоний смерч над Поділлям... – С. 151, 152.
- ⁵² Прокопчук В. С. Під егідою Українського комітету краєзнавства... – С. 99.
- ⁵³ Гальчак С. Д. Земля над Россю... – С. 26 – 28.
- ⁵⁴ Там само. – С. 53.
- ⁵⁵ Прокопчук В. С. Під егідою Українського комітету краєзнавства... – С. 63, 117, 118.

4.4. “Зоряний” злет регіонального дослідництва

У травні 1925 року в Харкові відбулася Перша Всеукраїнська краєзнавча конференція. Її основні завдання полягали в тому, щоб, як писала газета “Вісті” – орган Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, “...знайти форми об’єднання [краєзнавчого] руху в одну науково-громадську організацію, закласти певний організаційний фундамент і, прямуючи на втягнення найширших працюючих мас в дослідження стану продукційних сил країни, використати весь цей рух для підвищення народного господарства і продукційних сил України”. А ще – “забезпечення краєзнавчому рухові надійного ідеологічно-наукового керівництва і знайти її головні принципи та форми праці, що будуть особливо корисні для сучасного розвитку народного господарства і культури України”. І, нарешті, – “підведення матеріальної бази під науково-дослідну і культурно-освітню працю краєзнавчих організацій”.¹

Головною на краєзнавчому форумі була доповідь “Радянська влада, народне господарство і краєзнавство”. Доповідач О. І. Буценко розкрив основні причини активізації краєзнавчого руху, а також деякі концептуальні засади його дальшого роз-

виту. Всю роботу дослідники мали будувати на матеріалістичному фундаменті вчення Маркса-Енгельса-Леніна. Головний напрям при цьому – “природничі досвіди, вивчення продуктивних сил країни, стану промисловості, села”. Соціальна база краєзнавства – сільська інтелігенція, техперсонал у містах, студентство. Пропонувалося настільки спростити цю роботу за формою і методами, щоб вона була доступною “до розуміння широких кіл населення”. Доповідач застерігав: “Підходити до цього треба зовсім з новими поглядами, треба цілком розірвати з старими методами краєзнавства, які тільки мали своєю метою охорону інтересів буржуазії”.

Не менш важливою була й доповідь Олександра Ароновича Лазариса “Сучасний стан краєзнавства в СРСР”, адже вона містила відповідь на питання, що слід розуміти під “новим радянським краєзнавством”. Краєзнавство минулого, на думку доповідача, було пристосоване до потреб капіталістів і велося кабінетними ученими. Тому й закликав “відмовитися від старих методів”, забезпечити “матеріалістичний підхід в галузі вивчення побуту, народних багатств, продуктивних сил країни”. По-суті, йшлося про згортання історичного краєзнавства, етнографічних, фольклорних досліджень, відмову від послуг і досвіду старих учених, краєзнавців, а натомість – залучення до вивчення корисних копалин, виробничих справ аматорів з числа нової поки слабо підготовленої інтелігенції, робітників і селян, студентів.²

На конференції було утворено Український комітет краєзнавства – першу централізовану інституцію, що мала належну підтримку Наркомосу, Головнауки й інших зацікавлених установ, котра організаційно об’єднала творчий потенціал численного загалу дослідників та літописців рідного краю. Створення даного Комітету на тлі політики українізації підбило підсумок ініціатив української громадськості щодо вивчення регіональної історії. Український комітет краєзнавства всебічно сприяв написанню історії населених пунктів України, вивченню окремих промислових і сільськогосподарських підприємств, посиленню пам’яткоохоронної роботи, збереженню існуючих й створенню нових музейних експозицій.

Вінниччину на конференції представляли краєзнавці В. Д. Отамановський, який виступив із повідомленням “Краєзнавство та методологія бібліотечної роботи”, і О. О. Савостіанов. З поверненням делегатів активізувалася робота на місцях.

Зокрема, ще ширше розгорнули свою діяльність Вінницька філія Всенародної бібліотеки ВУАН та Кабінет виучування Поділля. Так, бібліотекарі філії стали ініціаторами створення бібліографічної секції Кабінету, що прагнула скласти “Bibliographa Podolika”, яка мала містити: а) усю літературу про Поділля незалежно від місця її видання; б) часописи, що виходили на території краю; в) твори авторів-подолян та праці про них. Пошук краєзнавчих матеріалів мав проводитись “...на підставі реєстрів, складених науковими консультантами Кабінету виучування Поділля, та їхніх вказівок, на підставі покажчиків, каталогів та бібліографічних відділів у журналах, через систематичне опрацювання журналів та збірників...”³

Бібліографічні описи систематизувалися за міжнародною десятизмальною класифікацією, в межах кожної галузі – за алфавітом прізвищ авторів та назв видань. Редактором кожного відділу був певний науковий консультант Кабінету. Планувалося друкувати серію “Матеріали до історії друку та бібліографії Поділля”. Першим її томом став історико-бібліографічний збірник “Часописи Поділля”. Другий том, присвячений продуктивним силам краю, мав виходити у трьох випусках: “Бібліографія економіки Поділля” (редактор – проф. А. Ярошевич), “Бібліографія флори Поділля” (проф. О. Савостянов), “Бібліографія сільсько-го господарства” (проф. С. Городецький). Третій том складався з двох випусків: історія та етнографія краю. На жаль, оприлюднено було тільки покажчик, присвячений пресі регіону, хоча є відомості, що були майже готові випуски з економіки та фолкlorу Поділля.⁴

Тоді ж розпочали свою роботу садово-городня, історії Вінниці та її околиць, деякі інші секції Кабінету, вийшли друком перші праці його членів: А. Зекцера “1905 рік на Поділлі” (1925), В. Храневича “Ссавці Поділля” (1925), “Птахи Поділля” (1925 – 1926), “Минуле фавни Поділля” (1925 – 1926), “Нарис фавни Поділля” (1925 – 1926).

З часу заснування Кабінет виучування Поділля поклав початок систематичного, комплексного дослідження краю та поширення знань про нього. Недарма на ексклібрисі цього згодом досить відомого не лише у Східному Поділлі науково-методичного центру був вміщений девіз: “Внеском нашим до української науки нехай буде дослідження та опис цілого Поділля”.⁵

До роботи були залучені кілька десятків вчених, художників, письменників та інших представників інтелігенції. Серед ав-

торів видань Кабінету кліматолог Л. Данилов, ботанік О. Савостіанов, історик і бібліограф М. Білінський, фармацевт Л. Морейніс, інженер О. Бируля, співробітники бібліотеки Л. Тимошенко, М. Хращевський, Н. Співачевська, В. Рот (Вінниця), зоолог В. Храчевич, історик і археолог Ю. Сіцінський (Кам'янець-Подільський), академік С. Єфремов, економіст С. Городецький (Київ), директор бібліотеки Наукового товариства ім. Т. Шевченка історик І. Кревецький (Львів).

Робота Кабінету базувалася на глибоко науковій основі. Він підтримував наукові зв'язки й здійснював обмін виданнями зі 180 установами й організаціями України, СРСР, Західної Європи, Америки, Близького Сходу.⁶

Філія та її Кабінет видали 26 праць краєзнавчого характеру, що склали своєрідну енциклопедію поділлєзнавства. Такою кількістю видань вони навіть перевершили попередній задум про 16 – 18 книг. 1, 4 – 7 та 18 випуски отримали премії всеукраїнських конкурсів наукових праць, що засвідчує їхню наукову ґрунтовність. 4 – 7 випуски енциклопедії склали згадувані праці професора В. Храчевича “Славці Поділля”, “Птахи Поділля”, “Минуле фавни Поділля”, “Нарис фавни Поділля”, які отримали премії Комісії, створеної Укрнаукою Народного комісаріату освіти для відзначення кращих наукових праць. Премію отримала й книга професора Л. Данилова “Клімат Поділля”.

Кабінет послідовно втілював у життя ідею опису населених пунктів Вінниччини, підготував програму обстеження, разом з Вінницькою окружною інспектурою народної освіти оголосив конкурс на кращий опис. Актив Кабінету створив плакат “Опис Вінницької округи”, високо поцінований громадськістю. Над плакатом працювали О. Савостіанов, Л. Тимошенко, Л. Данилов, О. Чередников, І. Любомудров та І. Озерянський. Цей редакційний колектив очолювали В. Отамановський та В. Самутин. Плакат містив карту округу, коротку історичну довідку, бібліографію, відомості про діячів краю, природу, клімат, водні багатства, корисні копалини, рослинність і тварин, територію і населення, освіту, охорону здоров'я, господарські досягнення.⁷

Кабінет був також *досить авторитетним науково-методичним центром краєзнавства*. Ним розроблено і поширено примірний статут окружного (районного) краєзнавчого товариства, орієнтовний план його роботи, ряд програм для збору відомостей з різних галузей життя, обстеження населених пунктів, показчик літератури про край. Цим сприяв підготовці кадрів

краєзнавців – прагнув ліквідувати краєзнавчу неписьменність, “підвищити класифікацію з поділлезнавства всіх адміністраторів, службовців, вчителів, робітників землі і лісу”.

Він ініціював слухання на засіданнях Українського комітету краєзнавства 31 грудня 1927 року і 14 січня 1928 року питань удосконалення краєзнавчої роботи в Україні. 5 березня 1928 року Український комітет краєзнавства просив Народний комісаріат освіти направити обіжника окрвиконкомом про сприяння цій роботі та обіжника шкільним закладам про посилення краєзнавчої роботи й зв’язку з краєзнавчими товариствами.⁸

Плідна діяльність Кабінету була високо оцінена. Академія наук України неодноразово поширювала досвід роботи закладу та його керівника, характеризуючи працю подолян як взірць краєзнавчої роботи.⁹

Справді, важко переоцінити роль у розвитку краєзнавства на теренах Східного Поділля Валентина Дмитровича Отамановського – невтомного дослідника Поділля, який вбачав сенс свого життя в служінні Україні. Історик за фахом, він володів сімома мовами. Саме його знання, наполегливість, сподвижницька самовідданість зробили філію бібліотеки і Кабінет загальнодоступними осередками української культури і науки.

Сім’я Отамановських переїхала до Вінниці влітку 1920 р. Молодий вчений, як уже згадувалося, спочатку працював завідувачем українського відділу Вінницької філії Всенародної бібліотеки ВУАН, а згодом її директором. За перші роки перебування в місті він підготував велику, з ґрунтовними теоретичними висновками, монографію “Вінницька міщанська громада до кінця XVIII ст. – еволюція правового положення та устрою на основі соціально-господарського розвитку території міста”. У 1926 р. були здані до друку перші два її томи. Перший том називався “Вінниця як тип українського міста Південного Правобережжя XVI – XVII ст. Еволюція правового стану та устрою на тлі суспільно-економічного розвитку Побужжя XVI – XVII ст. та процесу формування станів”. Другий том був такого ж характеру, як і перший, висвітлював життя Вінниці у XVIII ст. Всього за задумом автора монографія мала складатися з чотирьох томів.

Особливу увагу В. Д. Отамановський надавав забезпеченню організації та науково-методичному керівництву мережею краєзнавчих осередків Поділля. У цьому плані слід виділити його працю “Краєзнавство на Поділлі, найближчі його завдання

та потреби й роль у краєзнавчій праці Кабінету виучування Поділля” (1926 р.).

Робота складалася з трьох розділів. У першому розділі автор аргументовано доводив, що знання історії краю – необхідна умова вмілого господарювання, а тому потрібно створювати науково-дослідні краєзнавчі заклади для всебічного вивчення краю та поширення знань про нього серед адміністраторів, службовців, вчителів, кооператорів тощо. В другому розділі проаналізував краєзнавчу роботу на Поділлі, дореволюційну спадщину, доробок за часів УНР, діяльність перших радянських осередків, зокрема Кабінету виучування Поділля. У третьому розділі розглянув проблеми та перешкоди на шляху краєзнавчої роботи, піддав критиці місцеві та центральні органи за їх недостатню допомогу краєзнавцям. Незважаючи на те, що вів мову конкретно про краєзнавство на Поділлі, праця, безперечно, мала велике значення як методичний посібник для краєзнавчих закладів всієї України.

Важливими були також його публікації у “Вістях ВУАН” “Праця та стан Вінницької філії Всенародної бібліотеки України та Кабінету виучування Поділля на 1 травня 1929 р.” та “Про потребу утворення Кабінетів виучування територій у культурно-економічних осередках УСРР міжокружного (краєзнавчого) значення. (З досвіду Вінниці)”.¹⁰

Крім того керований ним Кабінет виучування краю розгорнув велику роботу по увічненню пам’яті визначних українців шляхом встановлення меморіальних дошок на будинках, де вони мешкали. Зокрема, багато сил доклав Валентин Дмитрович гідному вшануванню класика української літератури М. Коцюбинського.

Головним наслідком цих зусиль і роботи, що почалася ще в 1924 р., стало створення меморіального музею. 8 листопада 1927 р. в будинку, де народився письменник, в урочистій обстановці було відкрито музей його імені.

Степан Руданський – ще одна велична фігура української літератури, якою опікувався В. Д. Отамановський. Він не обмежився встановленням пам’ятних знаків у Шаргороді, Хомутинях, Калинівці, Кам’янець-Подільському, а поїхав у Ялту, де з 1861 р. Степан Васильович працював міським лікарем. Тут на поліг на впорядкуванні житла та могили славного письменника – знавця подільського фольклору.

Невтомний дослідник дбав про збереження старовинних будівель Вінниці, в першу чергу, “Мурів” – найстарішого комплексу цегельно-кам’яних споруд міста, могили українського композитора П. І. Ніщинського в с. Ворошилівці, склепу лікаря і педагога М. І. Пирогова, охорону могили одного з діячів Центральної Ради Д. Марковича, критика-галичанина М. Євшана (Миколи Йосиповича Федюшка), поховань галицьких солдатів, що в 1919 р. вмерли у Вінниці від тифу.

Тісно співпрацював із Кабінетом виучування Поділля Г. В. Брілінг, який ще в 1919 р. повернувся до Вінниці і активно включився у вивчення та збереження подільської старовини. З того часу він співробітник, а з 1923 р. – завідувач Вінницького краєзнавчого музею. Тільки в 1927 – 1928 рр. з його участю зібрано понад 2 тис. археологічних пам’яток, 3426 етнографічних предметів, 652 витвори образотворчого мистецтва. Пройнятий турботою про збереження старожитностей для прийдешніх поколінь, власноручно підготував схвалену губвиконкомом постанову “Про охорону пам’яток революційного минулого, старовини, мистецтва і природи” (1924 р.) та інструкцію по охороні пам’яток історії та культури (1925 р.).¹¹

На початку 20-х років передав значну кількість археологічних знахідок Вінницькому краєзнавчому музею, а також Кам’янець-Подільському Давньосховищу Іван Омелянович Шипович – член Церковно-археологічного та Історичного товариств при Київській духовній академії, Історичного товариства Несторалітописця, Московського археологічного товариства, Київського товариства старожитностей мистецтва. З 1924 р. він науковий консультант з археології Кабінету виучування Поділля. Підготував до друку працю “Вінницькі Мури: Історичний нарис” (не видано), а також спогади “Про Шаргородське духовне училище” (1926 р.).

Діяльними членами Кабінету були краєзнавці історик А. Зекцер та геолог Р. Р. Виржиківський. Перший досліджував події 1905 р. на Поділлі,¹² другий – тераси Дністра, описавши їх в геологічних путівниках по Поділлі.¹³ Клімат краю вивчав метеоролог професор Леонід Григорович Данилов, який в 1921 – 1929 рр. проживав у Вінниці і очолював службу погоди Подільського відділу сільськогосподарського наукового комітету.¹⁴

Активно співробітничали з Кабінетом виучування Поділля викладач Вінницького фармацевтичного технікуму Олександр

Олександрович Савостіанов (1874 – 193?), який досліджував природу і побут населення Вінниччини [опублікував понад 20 праць, серед них “Дика рослинність Поділля” (1925), “Ботанічні екскурсії в околицях Вінниці” (1933)], та провідний архівіст регіону Юрій Семенович Александрович (1894 – 193?).

Плідно працював з Кабінетом старший бібліотекар Вінницької філії Всенародної бібліотеки ВУАН Микола Михайлович Хращевський (1889 – 1955), який захоплювався літературним краєзнавством. Зокрема, в “Записках історико-філологічного відділу Української АН” надрукував статті “Деякі фразеологічні особливості мови А. Свидницького” (1929), “Ще нові дані до ялтинської біографії Руданського”, “Степан Руданський в оповіданнях своїх родичів та інших людей”, “До біографії Д. Марковича” (Збірник “Література”, 1928). Автор окремих видань: “Михайло Коцюбинський під час свого навчання в Бару” (1929), “Вінницька державна друкарня ім. Леніна. Коротка історія та сучасний стан друкарства у Вінниці” (1930) та ін.

З 1921-го по 1926 р. бібліотекарем Вінницької філії Всенародної бібліотеки ВУАН, Кабінету виучування Поділля працював вінничанин Микола Іванович Білінський (1852 – 193?), різнопланово досліджуючи історію та етнологію Східного Поділля. Його перу, зокрема, належать праці “Вінницький замок: Історичний нарис з доби XV – XVIII ст.”, “Назва Вінниці та її трансформація”, “Життя і діяльність Кармалюка на підставі судових актів та народних пісень”, “Пісні і оповідання про Кармалюка і галицьких опришків”, “Часописи Поділля: Історичний нарис з доби 1838 – 1927 рр.”, “З минулого пережитого”.¹⁵

Крім Вінницької філії Всенародної бібліотеки ВУАН та Кабінету виучування Поділля численні дослідники краю гуртувались й в інших краєзнавчих формуваннях, мережа котрих постійно розширювалась.

4 жовтня 1925 року відбулася установча краєзнавча конференція у Вінниці. Їй передувала велика підготовча робота. Ініціативна група розробила організаційно-методичні основи створення і діяльності *Вінницького окружного краєзнавчого товариства*. Опираючись на вже існуючий досвід, запропонувала учасникам конференції “Основні засади організації Вінницького краєзнавчого товариства”, які передбачали:

“1. Вінницьке краєзнавче товариство утворюється на підставі постанов 1-ї Всеукраїнської краєзнавчої конференції, що відбулася 28 – 31 травня 1925 року в Харкові.

2. Товариство ставить собі за мету й завдання вивчення продуктивних сил Вінницької округи (Поділля), задовольняючи своєю дослідною та науково-популяризаторською роботою нагальні потреби сучасної економіки та сприяння розвиткові культури.

3. Товариство здійснює своє завдання шляхом організації екскурсій, лекцій, утворення різних гуртків, комісій, курсів.

4. Товариство веде свою працю в контакт з науковими, культосвітніми організаціями, шкільними закладами та окремими особами.

5. До складу Товариства можуть належати як організації, так і окремі особи, що цікавляться краєзнавчою справою і можуть бути своєю роботою корисні для здійснення завдань Товариства.

6. Для заснування Товариства ініціативна група має зібрати установчі збори за згодою й участю представників місцевої влади, окрІНО, Робосу, вузів та ін.”¹⁶

Ці намітки лягли в основу обговорення форм і методів діяльності Товариства, а згодом стали основою проекту його статуту.

Ініціативу скликання перших організаційних зборів у Вінниці перебрало правління спілки “Робос”. У погодженні з місцевим відділенням Секції наукових робітників воно 25 вересня 1925 року на своєму засіданні розглянуло напрацювання ініціативної групи у складі Баганюка, Доброгряя, Кондрачука, Шпанівського і вирішило скликати згадану установчу конференцію. На ній були заслухані й обговорені доповіді Л. Моренка “Завдання краєзнавчих товариств”, Д. Шпанівського “Краєзнавство й трудова школа”; створено Вінницьке окружне краєзнавче товариство, його бюро з 11 осіб; головою обрано Ф. Самутіна, заступником Б. Когана, секретарями Д. Шпанівського і Ю. Кондрачука.¹⁷

1926 – 1927 рр. на Вінниччині з’явилось 12 районних краєзнавчих товариств. Велику роль в їх формуванні відіграв особисто В. Д. Отамановський та актив Кабінету виучування Поділля, виробивши примірний статут районного краєзнавчого товариства та беручи участь у зборах по створенню таких товариств.¹⁸

У травні 1926 року було створене Тульчинське окружне краєзнавче товариство. Його заснували 12 членів-фундаторів. За вимогою центру і традицією, яка утверджувалась на Поділлі, його очолив голова окрвиконкому М. Голубятников, відпові-

дальшим секретарем став П. Зельдович. Наприкінці 1926 року Товариство налічувало 63 члени, в основному – учителі, інженери, агрономи, кооператори, робітники, селяни, розподілені за секціями – природничою, історико-етнографічною, економічною. Діяла секція так званих кореспондентів – членів Товариства, що не ввійшли в інші секції. Кількісний склад Товариства помітно зростав – 1927 року воно налічувало 109 членів, 1928 – 200.¹⁹ Крім того мало на місцях 680 кореспондентів і за “активну роботу в напрямку виробничого краєзнавства” було віднесено до кращих таких колективів в Україні.²⁰

Тульчинські краєзнавці працювали в контакті з Українським комітетом краєзнавства, Етнографічною комісією ВУАН, Кам’янець-Подільським науковим товариством ВУАН, що об’єднувало викладачів вузів, технікумів, Вінницькою філією Всенародної бібліотеки ВУАН і її Кабінетом виучування Поділля. У вересні 1926 року вони виявили сприяння співробітнику ВУАН і члену Українського геологічного комітету Василенку в геологічному обстеженні побережжя тульчинських річок. А співробітнику Київського сільськогосподарського музею Ю. Александровичу – у зборі краєзнавчих матеріалів у с. Бубнівка, де він записав спогади 108-літнього Андрія Гончара про кріпацькі часи.

У контакті з фахівцями формувались професійні якості місцевих дослідників. Учителю музики Тульчинського педтехнікуму Д. Клеванчук записав від старожилів понад 250 народних мелодій. Подружжя Соколових з Тульчинської центральної трудової школи створило гербарій Тульчинщини.

Прихильно ставились до краєзнавчих зусиль тульчинців Ю. Й. Сіцинський, В. О. Геринович, О. В. Красовський з Кам’янця, обрані почесними членами Тульчинської окружної краєзнавчої організації.

Найголовнішим завданням окружне краєзнавче товариство вважало формування мережі краєзнавчих гуртків, районних товариств. У жовтні 1926 року в Тульчині було створено філію музичного товариства імені М. Леонтовича та хорову капелу на базі педагогічного технікуму.

Окружне краєзнавче товариство ініціювало і всіляко підтримувало створення Тульчинського краєзнавчого музею. Його члени збирали експонати. Товариство оголосило конкурс на кращу ентомологічну збірку, добилося виділення окривконко-

мом 2000 крб. на оформлення музею. І він був відкритий 3 жовтня 1927 року.

Велика заслуга в цьому належить Іполиту Чеславовичу Зборовському, який народився 12 серпня 1875 р. в с. Яланець Ольгопільського повіту в дворянській сім'ї. Після закінчення гімназії, Одеської художньої школи, 1901 р. стажувався в Мюнхені. Захопився музейною справою. Мав наукові зв'язки з професором В. Б. Антоновичем, який допомагав у його археологічних заняттях. У 1916 – 1917 роках очолював за дорученням М. Ф. Біляшівського – директора Київського художньо-промислового та наукового музею експедицію в Галичину та Буковину по збору пам'яток старовини і мистецтва для музею. 1920 року заснував у Бершаді наукове товариство імені Антоновича, створив і очолював протягом 1920 – 1922 рр. музей.

Якраз до нього звернувся Тульчинський окрвиконком по допомогу у створенні музею, і він, маючи великий досвід, досить швидко впорався із завданням. Музей мав природничий, історико-побутовий, економічний та природничий відділи. Останній зібрав палеонтологічну, орнітологічну колекції, гербарій і збірку корисних копалин, комплект мап. В історико-побутовому відділі експонувалось 600 писанок, колекції вишивок, килимів, гончарних виробів, монет і медалей, що належали покійному професору К. В. Широцькому. Діяла й бібліотека з 1500 книг. 1927 року журнал “Краєзнавство” відгукнувся на цю подію, повідомивши, що музей розпочав збір матеріалів до книги “Горожанська війна на Тульчинщині”.

Результати дослідницької праці тульчинські краєзнавці публікували в пресі. Побачили світ статті К. Соколова “Перспективи краєзнавчої праці на Тульчинщині”, В. Нікітського “Декабристів рух на Тульчинщині” та інші. Використовували члени товариства й можливості бюлетня, який видавав окрвиконком. У числі 16-му бюлетня, що вийшов 1926 року, були опубліковані матеріали “Стан споживчої кооперації Тульчинського округу”, “Кон'юнктурний огляд господарств Тульчинщини”, “Хлібні ціни”, “Хлібозаготівля” та інші, які фіксували стан господарства округу, формували таким чином джерельну базу для дальших краєзнавчих досліджень. У Тульчині виходив також бюлетень окрплану з матеріалами, що стосувалися різних сторін життя округу.

Зусиллями Тульчинського краєзнавчого товариства вдалося врятувати історичну колону, збудовану графом Потоцьким

на честь відвідин 1787 року Тульчина королем Станіславом Августом. Спочатку вона була зафарбована в червоний колір і використовувалась як місце для революційних гасел, а згодом на неї замахнулися комунальники – хотіли знести. Краєзнавці відстояли пам'ятку.

Певних успіхів досягли вони у царині природничих досліджень. Так, член краєзнавчого товариства Г. І. Корженівський у газеті “Український економіст” опублікував статтю “Корисні копалини Тульчинської округи”, в якій описав основні корисні копалини регіону: торф, граніт, каолін, вапняки та ін.

Учитель К. Н. Соколов протягом 1926 – 1929 років працював над утворенням гербарію тульчинської флори. Під час ботанічних екскурсій він визначив і описав нові види рослин цього регіону. Природничою секцією краєзнавчого товариства була складена карта поширення рідкісних рослин Тульчинського округу: береки, карликової бруслини, сріблястої липи, дерену, омели дубової та ін.

Тульчинське окружне краєзнавче товариство активно співпрацювало з Харківською науково-дослідною кафедрою прикладної ботаніки в справі вивчення диких рослин округу, які мали господарське значення. Членами товариства було зібрано та відіслано насіння ряду цінних з господарського боку диких рослин: буркуна, ожини, кропиви, люцерни та ін.

Велику увагу тульчинські краєзнавці надавали розвитку метеорологічних спостережень. З березня 1927 року Тульчинське краєзнавче товариство регулярно відправляло в Укрмет дані фенологічних спостережень. У листопаді 1927 року в Тульчині за допомогою Укрмету було засновано метеорологічну станцію 3-го розряду. Набір приладів для метеорологічних спостережень надіслав Подільський відділ Укрмету.

Результати своїх досліджень тульчинські краєзнавці узагальнили у збірнику “Тульчинщина”. Цикл 1. “Природа Тульчинщини”, котрий вийшов у 1929 році.²¹

Досягнення тульчинських краєзнавців були настільки вагомими, що їх не раз відзначали Кабінет виучування Поділля та журнал “Краєзнавство”.²²

Влітку 1926 року заявило про своє існування Немирівське районне краєзнавче товариство. У вересні того ж року були створені районні краєзнавчі організації в Дашеві, Липовці, Іллінцях (Лінцях), Межирові, Жмеринці, Літині, Тиврові, Калинівці, Вороновиці, Красному. Вони активно включилися у різнопланову

ве дослідження терену теперішньої Вінницької області, розгорнули пошук документальних свідчень, боролися за збереження багатой історико-культурної спадщини Подільського краю.

30 квітня 1927 року Український комітет краєзнавства розглянув протокол організаційної конференції погребіщенських краєзнавців, затвердив його, визнавши таким чином існування й діяльність під своєю егідою ще одного краєзнавчого товариства на Вінниччині.²³

Наприкінці 1928 року сформувалося Могилів-Подільське окружне краєзнавче товариство. До організаційного згуртування місцевих краєзнавців спонукав лист Народного комісаріату освіти, підписаний заступником наркома Приходьком, що надійшов до окрвиконкому в березні 1928 року. У ньому підкреслювалося, що Могилівщина дещо відстає з вирішенням організаційних питань, створенням музею, рекомендувалося протягом 1928 – 1929 рр. обладнати краєзнавчий музей.

Було створено ініціативну групу для заснування краєзнавчого товариства і музею, на що Укрнаука відгукнулася схвальним листом.²⁴

18 січня 1929 року президія Могилів-Подільського окрвиконкому заслухала повідомлення В. Ю. Свідзинського про громадську ініціативу, рішення зборів групи фундаторів краєзнавчого товариства та музею й вирішила: “Приймаючи до уваги значення музею як одного із засобів вивчення продукційних сил в окрузі, поширення краєзнавчих дослідів, вважати за необхідне негайно організувати музей округового значення”.²⁵ На посаду завідувача був висунутий О. В. Іванов. Укрнаука погодилася із запропонованою кандидатурою.²⁶

Олександр Васильович Іванов (1884 – 194?) увійшов в історію сподвижником краєзнавства. По закінченню історико-філологічного факультету Київського університету вчителював у Ямполі (1908 р.), а через рік – у Могилеві-Подільському. Був учасником Першої світової війни. Демобілізувавшись, повернувся до Могилева-Подільського і продовжував працювати вчителем до виходу на пенсію (у 1930 р.). Був директором Могилів-Подільського краєзнавчого музею, головою ради місцевого краєзнавчого товариства. Налагодив співпрацю з багатьма установами ВУАН: Етнографічною комісією, Інститутом географії та картографії, Комісією охорони пам’яток культури, музеєм діячів мистецтва та науки, Кабінетом музичної пісенності, Кабінетом антропології ім. Ф. Вовка, Інститутом української науко-

вої мови, Комісією краєзнавства та ін. Під час перебування в Могилеві-Подільському родини Косачів тісно спілкувався з нею. Здійснив ряд етнографічних досліджень: “Що роблять з мерця-ми”, “Звичаї, пов’язані з дитиною на Поділлі”, “Причини до пізнання весільної та похоронної обрядовості”, “Весілля в с. Кали-тинці”, “Про народні звичаї “коляду” і “гаївку” на Поділлі”. Автор історико-краєзнавчих нарисів про цілий ряд сіл та містечок Мо-гилів-Подільщини, зокрема, нарису “Пам’ятки мистецтва в місті Шаргороді Могилівської округи”. Описав пам’ятки культури 88-и подільських сіл.²⁷

Плідну роботу в складі Могилів-Подільського окружного краєзнавчого товариства проводив Олександр Олексійович Кривицький (1886 – 1946), завідуючий Озаринецькою початко-вою школою. Він мав ґрунтовну освіту – закінчив 1907 року ви-щі педагогічні курси в Петербурзі, протягом 1911 – 1930, 1941 – 1946 рр. учителював в Озаринцях.²⁸ Тут на початку 20-х рр. заснував перший краєзнавчий музей на Поділлі при школі, пер-ші учнівські природничі і фольклорно-етнографічні гуртки. Вив-чав історію, археологію, геологію, флору і фауну, фольклор і етнографію Могилів-Подільщини, зібрав значні колекції старо-житностей і пам’яток природи краю.

У цьому ж районі в с. Вила-Ярузькі з 1923 р. працював ди-ректором школи М. С. Котенко-Шевченко (1887 – 1942). У 20 – 30-і роки очолюваний ним сільський навчальний заклад був се-ред кращих на Поділлі. Як географ та історик обладнав у школі археологічний та геологічний музеї, які славилися експозиція-ми серед громадських музеїв України. Виявив поблизу села і дослідив городище скіфського періоду, зібрав велику колекцію матеріальної культури. Водночас записав багато українських народних пісень, казок, прислів’їв, приказок.

Протягом 1926 – 1928 рр. були створені музеї в Бершаді, Гайсині, Краснопільці.²⁹

У квітні 1929 р. при очолюваній В. Д. Отамановським Він-ницькій філії Всенародної бібліотеки ВУАН постав музей друку. Його зародком була виставка, влаштована філією ще у 1924 р. з нагоди 350-річчя видрукування в Україні першої книги – “Апо-стола” (друкарня Івана Федорова у Львові, 1574 р.). Основою виставки стали видання з фондів бібліотеки. Вони викликали неабиякий інтерес громадськості міста. Протягом місяця тут побувало біля 5 тис. відвідувачів. Тому виникла ідея створити постійну експозицію з історії друку, поповнивши її за рахунок

відділу рідкісних видань і стародруків та надавши їй відповідне ідеологічне спрямування.

Структурно музей був побудований за тематико-хронологічним принципом і складався з семи відділів: 1) світовий (власне, західно-європейський) друк, 2) український друк з підвідділом подільського друку, 3) національний друк в СРСР, 4) східний друк, 5) часописи України з підвідділом часописів Поділля, 6) ілюстрований друк, 7) еволюція друкарської техніки.³⁰

Концептуальною ідеєю, покладеною в основу експозиції, стало розкриття теми на тлі різних соціально-економічних формацій, відповідних духовних потреб суспільства та технічного розвитку друкарської техніки.

Головною ж частиною експозиції були ретельно відібрані оригінальні видання з фондів бібліотеки. Разом з тим для розкриття окремих тем широко використовувались допоміжні матеріали: репродукції, малюнки, схеми та пояснювальні тексти. Зокрема, у відділі світового друку представлено у вигляді репродукцій старовинні рукописи, яких не було у збірці бібліотеки, у відділі друкарської техніки – зразки сучасних тканин з вибією як ілюстрація найдавнішого способу друку на тканинах.

Розвиток технології друку в основному простежений за малюнками різних друкарських приладів від верстата Гутенберга до ротаційної машини, а також за зразками шрифтів, матриць кліше. На відкритті музею експонувалась також запозичена в місцевій друкарні ручна машина “Американка”.

Серед експонатів музею було чимало унікальних, зокрема, видання невідомого друкаря 1487 р. і дві венеціанські книги 1499 р. З раритетів XVI – XVIII ст. демонструвались “Опис Європейської Сарматії” Алессандро Гваньїні (1581, Венеція), старовинні географічні карти, біблія у перекладі німецькою Мартіна Лютера (1693, Люнебург), твори Горація (1728, Амстердам), Вольтера (1785), Гомера (1788, Париж), Петрарки (1790, Парма) тощо.

Репродукціями титульних сторінок двох видань було представлено і першу друкарню на Поділлі, засновану 1608 року в Панівцях (нині: Хмельницька область). Ця друкарня за 4 роки свого існування випустила всього 7 видань, які, безумовно, є раритетами, оскільки єзуїти за пропаганду реформаційних поглядів визнали їх єретичними та спалили у 1611 р.

Музей досить широко представляв подальший подільський друк Кам'янця-Подільського, Могилева-Подільського, Тульчи-

на, Немирова, Брацлава, Браїлова. Це була продукція різних видавців та різними мовами – українською, російською, єврейською, польською. Окремо демонструвались видання Кабінету виучування Поділля. У відділі, який репрезентував часописи України, був підвідділ часописів Поділля, де експонувались фотокопії виданих у Кам'янці-Подільському першого місцевого часопису “Подільські губернські відомості” (1838) та першої місцевої газети “Подільський листок” (1881), а також перших у Вінниці часопису “Довідковий листок Подільського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості” (1899) і газети “Вінницька газета” (1906). Фотографією репрезентували й першу україномовну газету Поділля “Світова Зірниця” (1906). Поруч можна було побачити в оригіналі першу українськомовну газету з Вінниці “Подільська воля” (1917), видання 20-х років.

Музееві надавалося характерне для радянського ладу ідеологічне забарвлення. Місцева преса вбачала в експозиції класове протистояння між заможними і бідними верствами населення, наголошуючи на зіставленні розкішних художніх видань, “в яких кохалась західноєвропейська аристократія”, і пізнішої масової продукції, яку відрізняло “спрощення зовнішнього вигляду книги, здешевлення для її широкого розповсюдження”. Навіть секція наукових робітників, яка складалась із високоосвічених фахівців дореволюційної формації, на зборах у приміщенні музею друку 9 квітня 1929 р. протоколом № 8 пропонувала посилити пропагандистське спрямування експозиції, зокрема звернути увагу на “книжкову макулатуру, яку вживає буржуазне суспільство для мас”, а також у відділі національного друку показати ставлення царизму до друку національних меншин імперії (йшлося про заборони 1863, 1876 і 1915 рр.), “щоби на тлі їх краще виділити правильну національну політику радянської влади”...³¹

Краєзнавчий актив Східного Поділля потурбувався про вшанування заслуг Д. К. Заболотного.

Данило Кирилович Заболотний (1866 – 1929) народився в с. Чоботарка (тепер: Крижопільського району) в бідній селянській родині. Став видатним ученим-мікробіологом та епідеміологом, президентом Академії наук України, членом ВУЦВК та ЦВК СРСР. Працюючи комісаром освіти та охорони здоров'я Ольгопільського повіту, дбав про ремонт і опалення шкіл, проводив санітарно-освітню роботу серед населення. Допомогав

жителям Чоботарки в благоустрої села, відкрив профшколу, надавав медичну допомогу землякам.

Раднарком України затвердив заходи, підготовлені комітетом по увічненню пам'яті Д. К. Заболотного. Ними передбачалося перейменування села Чоботарки в Заболотне, оголошення садиби, де він народився, заповідником республіканського значення, будівництво в рідному селі академіка будинку науки і здоров'я, присвоєння його імені мікробіологічному інституту в Києві, Одеському медінституту та Одеському ботанічному саду. Наркомату освіти було запропоновано збудувати в 1931 році семирічку.³²

13 січня 1930 року встановлено стипендії імені академіка Д. К. Заболотного, в тому числі для студентів Кам'янець-Подільського інституту народної освіти та Тульчинського педтехнікуму...³³

Краєзнавчий рух набирал все масовішого характеру, охоплював інтелігенцію, представників інших верств населення, які в міру ліквідації неписьменності прилучалися до культурних надбань, турбувалися про їхнє примноження. На відміну від попередніх етапів, краєзнавство Поділля все більше ставало українським по духу, відповідало інтересам українського народу. Бурхливо розвиваючись, воно знаходило підтримку в зростаючих рядах ентузіастів, утверджуючись як невід'ємний елемент суспільного життя.

¹ Вісті. – 1925. – 29 травня.

² *Прокопчук В. С.* Під егідою Українського комітету краєзнавства... – С. 129.

³ Звідомлення Бібліографічної секції Кабінету виучування Поділля з 1 квітня 1926 р. до 1 квітня 1928 р. / Вінницьк. філ. Всенар. б-ки України; Каб. виучування Поділля. – Вінниця, 1928. – С. IV. – (Вип. 21).

⁴ *Соломонова Т. Р.* Становлення Вінницької філії Всенародної бібліотеки при УАН (ВУАН)... – С. 255, 256.

⁵ *Циганюк В. Ф.* Краєзнавство і заклади культури: проблеми, пошуки, знахідки // Подільська старовина: Зб. наук. праць / Відп. ред. В. А. Косаківський. – Вінниця, 1993. – С. 276.

⁶ *Кот С. І.* Честі своєї не зрадив // Репресоване краєзнавство (20 - 30 роки). – К.: Рідний край, 1991. – С. 135.

⁷ *Прокопчук В. С.* Під егідою Українського комітету краєзнавства... – С. 181.

⁸ Там само. – С. 180, 181.

⁹ *Воловик В. П., Григорчук П. С.* В. Д. Отамановський – видатний історик України, організатор краєзнавчої роботи на Поділлі // Наукові записки Вінниць-

кого державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. – Серія: Історія. – Вінниця, 2002. – Вип. IV. – С. 115 – 122.

¹⁰ *Отамановський В.* Праця та стан Вінницької філії Всенародної бібліотеки України та Кабінету виучування Поділля на 1 травня 1929 р. // Вісті ВУАН. – 1929. – № 5 – 6. – С. 126 – 130; *Він же.* Про потребу утворення Кабінетів виучування територій у культурно-економічних осередках УРСР міжкоружного (краєзнавчого) значення. (З досвіду Вінниці) // Вісті ВУАН. – 1929. – № 7 – 8. – С. 31 – 35.

¹¹ *Брілінг Г. Г., Кароєва Л. Р.* Г. В. Брілінг – засновник Вінницького музею // Тези доповідей VII Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989. – С. 5, 6.

¹² *Зекцер А.* 1905 рік на Поділлі. – Ч. 1: Аграрні заколоти та заворушення наймитів рр. 1904 – 1906. – Вінниця, 1925. – 43 с.; Ч. 2: Робітничий рух та діяльність робітничих організацій рр. 1905 – 1906. – Вінниця, 1925. – 125 с.

¹³ *Виржиківський Р. Р.* Нова гряда сарматських рифових вапняків на Поділлі // Вісник Українського відділу геологічного комітету. – К., 1928. – Вип. 11. – С. 18 – 29; *Він же.* Про дислокацію Східного Поділля // Четвертинний період. – К., 1931. – Вип. 3; *Он же.* Геологический путеводитель по Западной Подолии. – К., 1926; *Он же.* Новые данные по геологии Приднестровья // Вестник геологического комитета. – К., 1927. – Т. 2.

¹⁴ *Данилов Л. Г.* Клімат Поділля. – Вінниця, 1924; *Він же.* Хвилі погоди: новий метод синоптичного аналізу. – Вінниця, 1925; *Він же.* До питання про засухи Правобережної України. – Вінниця, 1922.

¹⁵ *Білінський М. І.* Вінницький замок: Історичний нарис з доби XV – XVIII ст. – Вінниця, 1926. – 18 с.; *Він же.* Назва Вінниці та її трансформація. – Вінниця, 1925; *Він же.* Життя і діяльність Кармалюка на підставі судових актів та народних пісень. – Вінниця, 1924; *Він же.* Пісні і оповідання про Кармалюка і галицьких опришків (рукопис). – Вінниця, 1924; *Він же.* Часописи Поділля: Історичний нарис з доби 1838 – 1927 рр. – Вінниця, 1927 – 1928. – Ч. I – II; *Він же.* З минулого пережитого. 1870 – 1888 // Україна. – К., 1928. – Кн. 2. – С. 117 – 132.

¹⁶ ДАВО, ф. Р – 552, оп. 1, спр. 38, арк. 143.

¹⁷ *Прокопчук В. С.* Під егідою Українського комітету краєзнавства... – С. 173, 174.

¹⁸ Там само. – С. 174.

¹⁹ Там само. – С. 175.

²⁰ *Калитко С. Л.* З історії розвитку краєзнавства на Поділлі в 20-х рр. XX ст. // II Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. – С. 295.

²¹ *Кокус В. В.* Роль Тульчинського окружного краєзнавчого товариства у розвитку регіональних природничих досліджень в 20 – 30-х роках XX століття // Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 21 – 23 жовтня 2008 р., Вінниця / Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 2008. – С. 44 – 46.

²² *Прокопчук В. С.* Під егідою Українського комітету краєзнавства... – С. 175 – 178.

²³ Там само. – С. 174, 175.

²⁴ ЦДАВО України, ф. Р – 166, оп. 6, спр. 2281, арк. 13 – 13зв.

²⁵ ЦДАВО України, ф. Р – 166, оп. 6, спр. 9411, арк. 14.

²⁶ *Прокопчук В. С.* Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 81.

²⁷ *Гуць М. В.* Іванов Олександр Васильович // З-над Божої ріки... – С. 120, 121.

²⁸ Прокопчук В. С. Під егідою Українського комітету краєзнавства... – С. 178.

²⁹ Каросєва Л. Р. Розвиток краєзнавчої роботи на Поділлі у 20-х роках ХХ ст. // Тези доповідей шостої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1988. – С. 45.

³⁰ Борщевська Н. Музей друку: Провідник. – Вінниця, 1930. – С. 7, 8.

³¹ Каросєва Л. Р. Музей друку у Вінниці // Подільська старовина. – Вінниця, 2003. – С. 225 – 228.

³² ЦДАВО України, ф. Р – 166, оп. 9, спр. 45, арк. 32.

³³ Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 89.

4.5. Згортання краєзнавства в умовах наступу тоталітаризму

Однак перетворення краєзнавчого руху у всенародне явище, глибоке звернення його до джерел національної самосвідомості народу не відповідали стратегічним намірам більшовицького тоталітарного режиму по створенню унітарного Союзу РСР. Демократичний за своїм характером, формами та методами роботи краєзнавчий рух, спрямований на вивчення та популяризацію історико-культурних особливостей окремих регіонів, вже не вписувався в контури командно-адміністративної системи, що активно формувалася, не вкладався в тогочасні концепції радянської історії, не узгоджувався з монопольними претензіями кремлівських ідеологів на істину.

На краєзнавчі структури повсюдно в Україні було розгорнуто наступ, значно посилено ідеологічний диктат. Так, ще в 1929 році ЦК КП(б)У зажадав їх партизації, ¹ що фактично означало згортання рядів дослідників рідного краю з числа старої дореволюційної науково-краєзнавчої інтелігенції, вихованої здебільшого на нормах загальнолюдської моралі, принципах об'єктивності, відданості історичній істині, оскільки через ідейні переконання їм практично була закрита дорога в більшовицьку партію.

У наступні роки ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У послідовно й методично затискували наукову думку та творчість істориків-краєзнавців, про що свідчать прийняті ними постанови та рішення. Так, у постанові “Про журнал “Під прапором марксизму” (25.01.1931) ЦК ВКП(б) закликав “вести рішучу боротьбу за генеральну лінію партії”, висував ідеологічні вимоги до засобів інформації, у т. ч. – наукових. 15 березня 1931 року різкої оцінки

зазнала Комакадемія в постанові “Про роботу Комакадемії”.² “Загострення класової боротьби знайшло в останні роки своє яскраве відображення і на теоретичному фронті”, – констатував ЦК ВКП(б), і вимагав, “щоби був забезпечений більш тісний зв’язок наукової роботи з актуальними завданнями соціалістичного будівництва і класової боротьби пролетаріату”. Від науковців і краєзнавців вимагалось пов’язувати проблематику досліджень із завданнями соціалістичного будівництва, виконанням п’ятирічки за 4 роки...³ 11 жовтня 1931 року газета “Правда” опублікувала постанову ЦК ВКП(б), яка схвалила пропозицію пролетарського письменника Максима Горького про видання серії збірників “Історія заводів”. Постанова чітко формувала ідеологічне замовлення партії: “Збірники ці повинні дати картину розвитку старих і виникнення нових заводів, їх роль в економіці країни, становище робітників до революції, форми і методи експлуатації на старих заводах, боротьбу робітників з підприємцями, побутові умови, виникнення революційних організацій і роль кожного заводу в революційному русі, роль заводу і зміни відносин на заводі після революції, зміни типу робітника, ударників, змагання і піднесення виробництва в останні роки...”⁴

Та особливо нищівними були *політичні репресії*, розв’язані більшовицьким режимом в кінці 20-х – 30-х роках ХХ століття й спрямовані у першу чергу проти тієї ж старої української інтелігенції, котра доклала багато зусиль у 1917 – 1920 рр. до втілення в життя ідей незалежної демократичної України, не могла прийняти більшовицької ідеології насильства, диктату, виявившись приреченою.

Одним із перших в Україні непоправних втрат зазнало подільське краєзнавство.

26 серпня 1929 р. був арештований і безпідставно притягнутий до судової відповідальності у справі так званої “Спілки визволення України”, сфабрикованої органами НКВС, В. Д. Отамановський. Вченого звинувачували в націоналізмі, в тодішньому реакційному розумінні, й конкретно в організації Вінницького відділення цієї “Спілки...”, хоч жодного члена організації у місті так і не виявили.

Через два тижні Валентин Дмитрович заявив слідчому, що він “ніколи не збирався скидати український уряд нашої СРР, ніколи не належав до контрреволюційних організацій та й сама така діяльність мені не властива. Я культурник й дослідник від

природи, а тому просто абсурдно ставити мені такі звинувачення”.

В. Д. Отамановському приписували зв'язки із закордоном, бо знайшли листи й журнал “Нові шляхи”, що видавався у Львові Ф. Колессою, не забули його співробітництва з видавництвом “Вернигора”, участі в студентському гуртку. Під ярлик “націоналізму” була віднесена його пропозиція впорядкувати могили галицьких солдатів, що померли у Вінниці від тифу. Ще 1925 – 1926 рр. Кабінет виучування Поділля готував хронологію основних подій в краї за період 1917 – 1921 рр. Було записано 124 події, робота продовжувалася. Слідчі розцінили її як контрреволюційну, ідеологічно шкідливу. Від нього вимагали назвати прізвища співучасників, серед яких слідчому дуже хотілося бачити Ю. Й. Сіцинського, засновника Тульчинського краєзнавчого музею І. Ч. Зборовського, директора Вінницького музею Г. В. Брілінга та інших. Але він заперечував як і свою, так і їхню участь у невідомій йому контрреволюційній організації.⁵

Методи слідства того часу нині відомі. Не дивно, що 14 листопада 1929 року В. Д. Отамановський у відчаї написав слідчому: “Безвинно ув'язнений вже скоро 3 місяці, я не почував вже ніякого прив'язання до життя й відчуваю, як руйнується мій інтелект, а сам стою на межі божевілля. Щоб припинити ці моральні муки, я готовий підписати вам чистий бланк або навіть написати свідчення по вашій вподобі, щоб таким чином уможливити скоріше моє засудження, бо далі терпіти не можу й волю смерті”.⁶

10 січня 1930 року з'явилося його “каяття”, “визнання” причетності до СБУ, провини перед владою. Однак він твердив, що склад СБУ йому невідомий, та і “мої націоналістичні хитання були інколи непомітні навіть для мене самого, і я щиро вважав себе за людину радянської орієнтації”.

На прикладі В. Д. Отамановського добре проглядається технологія масового психозу, який роздмухувався засобами масової інформації. 4 квітня 1930 року вінницька газета “Червоний край” облила брудом свого колишнього активного дописувача, автора 72 наукових розвідок, редактора 23 видань Кабінету виучування Поділля, опублікувавши репортаж з допиту Отамановського під заголовком “Контрреволюціонери з СБУ перед радянським судом”. 20 квітня 1930 року в цій же газеті було вміщено виступ адвоката Отамановського: “Процес СБУ:

перед вироком жовто-блакитним контрреволюціонерам”. Через кілька днів та ж газета повідомила про вирок у справі СБУ.⁷

В. Д. Отамановського засудили на п'ять років таборів суво-рого режиму і два роки поразки в громадянських правах. Відбувши ув'язнення, він повторно був засуджений у липні 1934 р. на десять років. Місцем заслання визначалась Татарія...

З арештом В. Д. Отамановського було грубо зупинено роботу науково-координаційного краєзнавчого центру Східного Поділля – Кабінету виучування Поділля.

Того ж року зазнав арешту С. С. Смеречинський. Його звинуватили у контрреволюційній антинародній діяльності і як одного з учасників Вінницького відділення “Спілки визволення України”. Подальша його доля невідома.

Був заарештований уродженець с. Вовковинці Деражнянського району (тепер: Хмельницької області) Володимир Герасименко (1895 – 1984) – активний дослідник Східного Поділля, автор праць “Кармалюк в українській народній пісні” (1922), “Степан Руданський – етнограф” (1928), “Вишивки на Тульчинщині” (1929), “Степан Руданський”, “Анатолій Свидницький” та ін.

У 1932 р. репресивні засоби застосовано до І. О. Шиповича. Його було арештовано і за так звану контрреволюційну пропаганду позбавлено волі на три роки та у віці 75 років відправлено до Сибіру.

Немало зробив для вивчення Правобережної України Костянтин Васильович Мощенко (1876 – 1963), завідуючий відділом станкового живопису Всеукраїнського музейного містечка в Лаврі та народного мистецтва Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка, де він не раз експедиційно обстежував Київщину, Волинь, Поділля, збирав етнографічні матеріали. Упродовж 1926 і 1927 років привіз з Поділля близько 500 предметів кераміки, килимарства, різьблення, а 1929 року організував їх виставку. Доклав зусиль до врятування старовинного палацу в Яневі на Вінниччині. Але 1930 року Укрнаукою був “вичищений” з музейних установ, а 1933 року заарештований “за участь у контрреволюційній організації музейників”, висланий до Казахстану. У повоєнні роки опинився в еміграції, де немало трудився на користь української історичної науки.⁸

Тривалий період з Поділлям, Волинню і Київщиною була пов'язана діяльність пам'яткоохоронця Ф. Л. Ернста. Працюючи інспектором Київської крайової комісії з охорони пам'яток іс-

торії та культури, він не раз піднімав голос на захист пам'яток історії й мистецтва, виїжджав на місця, втручався в конкретний перебіг справ з метою захисту народних цінностей. 25 – 27 квітня 1929 року перебував у Могилеві-Подільському, де з відомою окривконкому комунальниками приступили до розборки ратуші. Вивчаючи обстановку, доповідав наркомуну освіти України: “Архітектура ратуші – суто барокова і є одним з гарних зразків цивільного барокового будівництва на Україні”.⁹ Спираючись на цей висновок, Народний комісаріат освіти звернувся до Могилів-Подільського окривконкому з вимогою зберегти цінну історико-архітектурну споруду. А коли це не допомогло і були розібрані деякі будівлі, що прилягали до ратуші, Народний комісаріат освіти надіслав листа і до ВУЦВК.

У жовтні 1933 року Ф. Л. Ернст був арештований “за активну участь у створеному ще 1923 року контрреволюційному осередку Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка”, а згодом – в інших “контрреволюційних організаціях” і засуджений на три роки виправно-трудова таборів. Строк відбував на будівництві Біломор-Балтійського каналу. 16 липня 1941 року арештований знову, звинувачений не тільки в контрреволюційній діяльності, а й зраді Батьківщини і 28 жовтня 1942 року розстріляний.¹⁰

9 грудня 1933 р. необгрунтовано ув'язнено Г. В. Брілінга. У 1940 р. – ще раз. Під час другого арешту усі рукописи з історії, етнографії Поділля було знищено. Сліди 73-річного Г. В. Брілінга загубилися в таборах репресованих на півночі СРСР (28.08.1988 р. його повністю реабілітовано).

Із 1935 року у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї, очолюючи художній відділ, працював Василь Іванович Сільвестров (1888 – 1937). Четвертого грудня 1937 року на його квартирі (проживав у Вінниці на Старому місті по вулиці 1905 року) несподівано налетіли енкавеесівці. В постанові про арешт висувалось абсурдне звинувачення, що Сільвестров Василь Іванович “являється учасником антисоветской организации УВО и проводил активную антисоветскую деятельность”. У чому конкретно виявлялась ця діяльність, слідство так і не дало переконливої відповіді. Як один із доказів наводилися слова Сільвестрова, що “в компартії майже всі шкурники”, а також його твердження, що “при радянській владі вчені ведуть собаче життя”. Все ж зібраних “доказів” виявилось достатньо, аби засудити митця до смертної кари. Більшовицька куля обірвала

його життя 16 грудня 1937 року, в самий розквіт творчого злету та омріяних сподівань ¹¹ (В. І. Сільвестров був чудовим художником, зокрема, великим майстром гравюри; його роботи демонструвались на виставці в столиці Фінляндії місті Хельсінкі, на вернісажах у Туреччині, Лондоні, в країнах Прибалтики, Греції, Персії).

Доречно відмітити, що в 30-і роки музеї стали своєрідними експериментальними майданчиками. Партійно-державні функціонери намагались прищепити їм невластиві обов'язки пропагандиста ідей партії. Це склало основу конфлікту між кадрами професійних музейників і владою. Кампанія впровадження в музейну практику нових принципів, методів і форм роботи вилася в боротьбу з “речовим фетишизмом”, “захисниками старого мотлоху”. У націоналізмі були звинувачені директори Вінницького музею Бріліг, Висоцький, завідувачі відділами, співробітники Лабунський, Михайловський, Дувальчук.

Двічі був репресований і загинув на засланні фундатор Тульчинського окружного краєзнавчого товариства, організатор і перший директор Тульчинського краєзнавчого музею Іполит Чеславович Зборовський. ¹²

Атмосферу, яка панувала в музейних установах Вінниччини, яскраво передають архівні документи того часу:

З документа ДАВО за 1932 р.

“...Вінницький історико-побутовий музей до сьогоднішнього дня був музеєм історичним за експозицією експонатів за типовою схемою для окр. краєзнавчих музеїв, рекомендованою від Укр. Науки з 13/III-1930 року. Ця схема є зараз застаріла і не відповідає для сучасних умов музейної роботи. Тим більше, що в музеї досі нема таких конче потрібних відділів, як природничий та *соціалістичного будівництва*. Виходячи з таких конче потрібних відділів, як природничий та соціалістичного будівництва, сектор науки НКО УСРР наказує негайно ліквідувати той стан експозиції і ті методи роботи, що цього часу виливались у історичних музеях, а це торкається і Вінницького музею...”

Одночасно з ліквідацією поділу на відділи і запровадження експозиції *історичного матеріалізму* за принципом суспільних формацій, перед Вінницьким музеєм постало завдання реорганізації на обласний краєзнавчий музей. Базою для цього є теперішні збірки музею, що охоплюють собою (етнографія, мис-

тецтво, історія революції) терен колишнього Поділля та положення музею у минулому, як краєвого музею Поділля...”¹³

*Із висновків обстеження Вінницького обласного
краєзнавчого музею (1936 р.)*

“Вінницький обласний краєзнавчий музей має 3 відділи: історичний, природничий та художній. На початку 1936 року окремим існував музей революції за самостійним бюджетом. За пропозицією Пропагандистського відділу обкому та облно, останній ліквідували. Тематика музею революції повинна бути включена в роботу історичного відділу.

Всі відділи музею по кількості представлених експонатів та оформлення експозицій, сама тематика (тематика не погоджена з партійними організаціями та облОНО) не відбивають історію та розвиток Вінниччини, є намагання не на дійсних фактах подати матеріал, а штучно змонтувати експозиції.

Виставлені експонати в більшості не мають певного визначення та політично не витримані по змісту...

Кожна тема не має короткого Марксистсько-Ленінського пояснення вступу до теми з тим, щоб виставлені експонати доповнювали б самої суті...

Ні одної цитати немає Леніна-Сталіна, а також ніде немає ні одного портрета вождя народів тов. Сталіна, ні Леніна, за виключенням одної статуї Леніна в кімнаті народної творчості, яка має досить негарний вигляд...

Матеріал був. музею Революції весь винесений на горище музею. З боку директора музею Висоцького не вживалось ніяких заходів щодо поповнення історичного відділу революційною тематикою, не дивлячись на те, що музей в травні м-ці одержав 45 тис. крб. спеціально на музей революції... По заяві був. зав. історичного відділу та парторга музею т. Семенова, директор музею Висоцький заявив, “що революційну тематику не варто вводити, щоб не влопатись...”

[У художньому відділі] висять багато портретів був. помічників, як Потоцьких тощо, але про їх роль в закріпаченні селянства нічого не сказано. Під час екскурсій звертається увага тільки на художній бік, зовсім не подається соціально-політичного змісту... Немає зовсім портретів наших вождів партії та керівників уряду...

Для того, щоби історичний відділ обласного краєзнавчого музею правильно показував історію края, щоби він дійсно став допоміжним фактором по реалізації постанови ЦК ВКП(б) та РНК про викладання історичної науки та зауважень керівників: Сталіна, Кірова, Жданова по цим питанням, необхідно будувати експозиції відділу так, щоби вони були науково обґрунтовані, відповідали б історичній дійсності та її послідовності, та виражали б дійсні відношення людей та форми класової боротьби, а всі пояснення та надписи до цих експозицій повинні давати марксистсько-ленінську тобто єдино-історично правильну характеристику історичних подій та їх учасників...”¹⁴

З доповідної записки зав. культосвітнім відділом Вінницького обкому партії Піжук секретарю обкому КП(б)У Співаку (1937 р.)

“По Вінницькій області (в старих межах) налічується 9 музеїв, з них 8 краєзнавчих та 1 літературний музей Коцюбинського.

З організацією нових областей, в нашій області залишилось 4 музеї (Могилів-Подільський краєзнавчий, Вінницький обласний краєзнавчий, Тульчинський краєзнавчий та Вінницький музей Коцюбинського).

Перевіркою роботи музеїв встановлено, що робота музеїв занедбана і знаходиться зовсім в незадовільному стані.

В переважній більшості музеїв, хоча формально організовано по декілька відділів (історичний, природничий, художній та ін.), але по суті проводять деяку роботу лише природничі відділи. Наприклад, ...в Тульчинському краєзнавчому музеї з наявних трьох відділів – історичного, природничого та художнього, працює лише природничий. Такий стан і в інших музеях...

За останні роки музеї майже зовсім не поповнюються експонатами. В таких музеях, як Вінницькому обласному та в Тульчинському були випадки пропажі та розкрадання експонатів. Наприклад, у Вінницькому обласному музеєві (колишні директори музею Лабунський (1934 – 1935) та Висоцький (1936 – 1937) розікрали досить багато коштовних речей...

Майже всі музеї науково-дослідної роботи не переводять. Це пояснюється до певної міри тим, що на наукову роботу від-

пускаються зовсім незначні кошти, а також відсутністю штатних одиниць для наукових робітників...

Більшість музеїв кваліфікованими та перевіреними кадрами по їх політичних та ділових ознаках ще не укомплектовані... Членів та кандидатів в КП(б)У, а також комсомольців на музейній роботі працює дуже мало. Наприклад, у Вінницькому обласному музеї працює 2 чл. ВКП(б)У та 1 чл. ЛКСМУ, в Могилів-Подільському музеї працює 1 чл. КП(б)У.

Слід відмітити, що на музейну роботу пролізли троцькісти-бухарінці та буржуазно-націоналістична наволоч, яка довгий час орудувала в музеях, особливо в Бердичівському, Кам'янецькому та Вінницькому обласному музеях.

Культосвітнім відділом Обкому КП(б)У разом з облнаросвітою за останній час викрито – знято з роботи 17 ворогів народу та бездіяльників, які по суті розвалювали роботу. В Бердичівському музеї викрито і знято з роботи 5 чол. В Кам'янець-Подільському музеї викрито і знято з роботи 4 чол. У Вінницькому обласному музеї викрито і знято з роботи 4 ворогів народу та бездіяльників.

В наслідок того, що в музеях орудували довгий час вороги народу та бездіяльники, культурно-масова робота музеями проведена зовсім незначна... Музеї нашої області до цього часу не організували антирелігійних відділів й по суті зовсім не провадять антирелігійної пропаганди.

Щоб змінити роботу музеїв намічено проробити наступне:

1. Зміцнити музеї кваліфікованими кадрами за рахунок перевірених, політично-грамотних комуністів та комсомольців.

...3. До ХХ річниці Великої Пролетарської революції організувати в кожному музеї відділ – Сталінської Конституції.

...6. Перевірити наявні експонати музеїв, вилучити ті, які не мають цінності та закінчити інвентаризацію всіх експонатів музеїв".¹⁵

*Із довідки про діяльність Могилів-Подільського
краєзнавчого музею (1937 р.)*

"...Музей розміщений в колишній церкві. Приміщення для нового оформлення відділів музею невідповідне. Зимою приміщення майже не опалюється, що спричиняється до руйнування експонатів. Приміщення для фондів, робочої кімнати наукових працівників, а також місця для канцелярії музею немає...

Відділу Великої Пролетарської революції і громадянської війни в музеї немає...

Незважаючи на те, що музей приміщенням не забезпечений, міськрада в минулому році ухвалила зняти з приміщення музею кровельне залізо і приступила до здійснення цього. Хоч ця ухвала міськради і була скасована, але одна кімната цими “діями” приведена до такого стану, що зараз не може бути використана для потреб музею...”¹⁶

Із доповідної записки культосвітньому відділу Вінницького обкому КП(б)У про діяльність Тульчинського краєзнавчого музею (1937 р.)

“...Виникає питання: як же музей як політосвітня установа задовольняє широкий потяг трудящих, чи відповідає Тульчинський музей тим вимогам, які ставляться до краєзнавчих музеїв? Треба зі всією рішучістю сказати, що ні. Справжній радянський краєзнавчий музей повинен показати життя даного району так, як воно є, показати його всебічно. Такого показу в Тульчинському музеї немає. Музей відірваний від життя району, не вивчає його.

Основним відділом районного краєзнавчого музею повинен бути *відділ соціалістичного будівництва*. Такого відділу в Тульчинському музеї немає. В музеї не можна довідатися ні про колгоспне будівництво району, ні про передовиків соціалістичної праці...

Основним змістом історичного відділу повинен бути показ боротьби трудящих з їх експлуататорами. Музей повинен виховувати ненависть до експлуататорських класів, показати експлуатацію трудящих і їхню боротьбу за своє визволення. Всього цього в історичному відділі Тульчинського музею немає... У всьому історичному відділі (та не тільки в історичному, а в усьому музеї) буквально нема жодної цитати з творів Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна”.¹⁷

Із доповідної записки зав. сектором політосвіти облвню Рейнера Л. М. про діяльність Тульчинського краєзнавчого музею (1937 р.)

“...Музей далеко не відповідає тим вимогам, які ставляться перед краєзнавчими музеями. При музеї організовані такі від-

діли: історичний, природничий та відділ “Сталінської Конституції”... Головний недолік в роботі Тульчинського музею – це відірваність музею від життя району. Зовсім не відбито і не показано матеріалів з життя й побуту працюючих району, навіть в такому відділі, як “Сталінська Конституція” зовсім не показано, що дала Сталінська конституція працюючим Тульчинського району...

Зовсім незадовільні ставки. Директор музею одержує 225 крб., екскурсвод 130 крб. Зовсім незадовільний загальний бюджет музею. Асигнувань на 1937 рік по місцевому бюджету було 17 тис. крб., з них всього 6 тис. крб. на обладнання і орг. витрати. Ці кошти вже повністю використані...”¹⁸

“ДОПОВІДНА ЗАПИСКА

*До зав. культосвітнім відділом обкому КП(б) т. Руня
від зав. сектором політосвіти облвено Рейнера Л. М.*

На Вашу пропозицію про перевірку роботи Вінницького обласного краєзнавчого музею та робітників, що там працюють, зокрема Дувальчука, повідомляємо, що у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї працює з 1935 року директором музею член партії Висоцький.

За весь цей час перебування Висоцького в музеї робота не тільки не покращала, а навпаки, значно занепала.

Висоцький по суті ізолював музей від маси, ніяких зв'язків з підприємствами, організаціями, як районів області, так і самої Вінниці не мав. Жодний з відділів музею (історичний, природничий, художній), не дивлячись на те, що він працює в музеї понад 2 роки, не приведено до порядку і не працює.

Дисципліна серед робітників музею зовсім відсутня.

При перевірці стану роботи музею встановлено цілий ряд грубих фінансових порушень. Авторитетом серед робітників музею Висоцький зовсім не користується.

Крім того зараз нами встановлено, що Висоцький цілком свідомо приховував у себе трьохкiстiв-контрреволюціонерів. В музеї працювала на науковій роботі підозріла людина Дувальчук.

Йому неодноразово було запропоновано звільнити його від роботи. Більше того, коли на зборах робітників музею, під час обговорення матеріалів процесу про викриття антирадянського

троцькістського паралельного центру, цей самий троцькіст Дувальчук виступив з “речью” про те, що: “Троцький колись був великою людиною” і т. д. і т. д. Мною було викликано Висоцького та запропоновано зараз же зняти Дувальчука з роботи і повідомити про нього органам НКВС.

При перевірці виявлено, що Висоцький дійсно Дувальчука наказом з роботи зняв, але зовсім не вказав на те, що його знято за троцькізм. Мало того, на скликаних спеціальних зборах робітників музею, Висоцький заявив, що виступ Дувальчука не зовсім контрреволюційний, що ніби Дувальчук заплутався і т. д.

Після зняття Дувальчука з роботи Висоцький видав Дувальчуку довідку, що такий звільнений з роботи за власним бажанням.

Вважаю, що Висоцького потрібно притягнути до партійної відповідальності і зняти негайно з посади директора музею.

Прошу Вашої санкції про передачу Висоцьким негайно справи музею одному з робітників музею.

15.II.37.”¹⁹

“НАКАЗ ВІД 15.II.1937 р.

Зважаючи на те, що директор Вінницького обласного краєзнавчого музею Висоцький Ф. М. протягом 2-х років на цій роботі не тільки не налагодив, а розвалив роботу музею, що Висоцький весь час приховував троцькіста Дувальчука та в час його викриття захищав його, зокрема на виробничій нараді, і водночас видав Дувальчуку довідку, написану самим Дувальчуком про те, що він звільнений з роботи за власним бажанням, в той час, коли Висоцькому було запропоновано об'єднано зняти його з роботи, а тому наказую:

1. Директора Вінницького обласного краєзнавчого музею Висоцького Ф. М. з роботи зняти.

2. За приховування та захист троцькіста Дувальчука, як про члена партії, справу скерувати МПК.

3. Тимчасове виконання обов'язків директора музею покласти на робітника музею тов. Шелест О. М.

Заст. зав. об'єднано Шойбман”.²⁰

Процес над над так званою Спілкою визволення України дав можливість органам ДПУ нанести удар і по системі освіти, зокрема вищої школи. На Поділлі до відповідальності було

притягнуто 160 “ворожих елементів”, що складало більше 5 процентів викладачів і студентів 8 закладів: Кам’янець-Подільського і Бердичівського педінститутів, Вищої комуністичної сільськогосподарської школи, Вінницького педагогічного технікуму, шовкотехнікуму та інших. Останні два були закриті.²¹

Почалася нічим не виправдана реорганізація вузів, мета якої полягала не в удосконаленні структури чи навчально-виховного процесу, а нейтралізації “ворожих елементів” з числа дореволюційної професури. Університети, за словами голови управління професійної освіти Народного комісаріату освіти Я. П. Ряппо, “цитаделі ворожої буржуазно-кадетської професури”, були ліквідовані взагалі. Їх історико-філологічні та юридичні факультети перетворювалися, як і сталося з Кам’янець-Подільським державним українським університетом, на педагогічні інститути, економічні і статистичні – в інститути народного господарства, медичні – у медінститути. Скорочувалася кількість студентів, строки їх навчання. 1935 року, наприклад, Вінницький педінститут був реорганізований із чотирирічного в дворічний.

Наступна хвиля репресій практично розтрощила Вінницький обласний відділ народної освіти. Було заарештовано 32 учителів шкіл міста, 24 викладачів і 14 студентів Вінницького медінституту. В педінституті був репресований ряд викладачів та його ректор І. Р. Малий.²²

1933 року органи ДПУ “викрили” у Вінниці осередок Української військової організації. Його створення приписувалося завідувачу художнього відділу Вінницького краєзнавчого музею, педагогу, поету і прозаїку, члену філії селянських письменників “Плуг” Миколі Ферапонтовичу Нарушевичу, арештованому 19 липня 1933 року. Останнім земним притулком подолянина стали Соловки. Постановою засідання Трійки Управління НКВС Ленінградської області від 27 жовтня 1937 р. М. Ф. Нарушевича було засуджено до розстрілу. Життя його обірвалося в один із днів у період з 27 жовтня до 1 – 4 листопада 1937 р., коли виконувався вирок в урочищі Сандармах.²³

Ледь не загинув у той час Михайло Панасович Стельмах, що теж проходив у справі “Української військової організації”.²⁴

Були репресовані вінницькі літератори, члени філії селянських письменників “Плуг” байкар Микита Годованець, прозаїк Петро Крижанівський, поет і нарисовець Василь Максимець, поети Панько Педа, Трохим Блажчук (Огневик) та ін.²⁵

У грудні 1933 р. заарештовано, безпідставно звинувачено в контрреволюційній діяльності й на кілька років вислано за межі України уродженця с. Михайлівки Бершадського району Родіона Андрійовича Скалецького – композитора, фольклориста, краєзнавця, який з 1926 р. викладав українську мову й співи в кооперативному та педагогічному технікумах Тульчина, в школах Ольгополя, відродив засновану М. Леонтовичем народну хорову капелу, очолював її в 1926 – 1932 рр.

17 жовтня 1937 р. був розстріляний як ворог народу автор циклу історичних нарисів з життя Липовецького повіту (“Унія та возз’єднання уніатів в 1794 – 1795 році в межах сучасного Липовецького повіту” та ін.) митрополит Української автокефальної православної церкви Василь Костянтинович Липківський (1864 – 1937). У вирок, типовому для сотень справ, змайстрованих проти українських діячів, зазначалося, що він “обвиняється в том, что являлся одним из руководителей националистической фашистской организации украинских церковников, ставивших целью отторжение Украины от СССР и создание самостоятельного государства фашистского толка...”²⁶

Репресій зазнали також В. І. Камінський, О. О. Кривицький, М. В. Рябий, Н. А. Присяжнюк, ряд інших дослідників рідного краю.

Таким чином 30-і роки були найбільш трагічними для краєзнавчого руху. Саме в цей час сотні його організаторів у всіх регіонах України були піддані політичному тиску і репресовані. Так влада продемонструвала, що на цьому етапі їй не потрібні організації, в яких сповідується принцип демократизму, пріоритетними є проблеми рідної мови, культури, збереження пам’яток історії.

Вкрай негативно на краєзнавстві позначився свідомо організований сталінською владою *голодомор 1932 – 1933 років*, визнаний нині Верховною Радою України, багатьма парламентами світу геноцидом українського народу. Тоді тисячі краєзнавців, починаючи від допитливих підлітків-школярів і кінчаючи дорослими, загинули страшною голодною смертю. На одному лише Поділлі (Вінницька область в 1932 – 1933 роках об’єднувала 71 район теперішніх Вінниччини, Хмельниччини, Житомирщини, Київщини) від голодомору загинуло від 781574 чол. до 1127761 чол.²⁷ (архівні джерела містять суперечливу інформацію) – значно більше, ніж під час німецько-фашистської окупації.

Ще одна причина занепаду краєзнавчого руху – курс на “виробниче краєзнавство”, вивчення “продукційних сил”, який ослабив можливості, соціальну базу й інтерес дослідників, загнав краєзнавство в глухий кут. Адже геологічні дослідження, вивчення корисних копалин, природи, рослинності і т. д. вимагали спеціальної підготовки, достатнього рівня професійності, чого не вистачало масам.²⁸

У 1937 році постановою Раднаркому СРСР усі краєзнавчі організації взагалі були ліквідовані.²⁹

У Східному Поділлі краєзнавчий рух в умовах утвердження тоталітаризму був згорнутий навіть раніше, про що свідчить хоч би те, що станом на 15 листопада 1936 року у Вінницькій області діяло 6902 гуртки: 746 осередків поточної політики, 435 – антирелігійних, решта – художньої самодіяльності. І – жодного краєзнавчого.³⁰ Система гуртків у селах і містах краю втратила краєзнавчий характер, набула політико-виховного спрямування...³¹

¹ Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ – початку ХХІ століття... – С. 138.

² Там само. – С. 145.

³ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Т. 5: 1929 – 1932. – М.: Политиздат, 1984. – С. 264.

⁴ Правда. – 1931. – 11 октября.

⁵ Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі... – С. 92.

⁶ Кот С. І. Честі своєї не зрадив (В. Д. Отамановський) // Репресоване краєзнавство. – К., 1991. – С. 139.

⁷ Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 93.

⁸ Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 111, 112.

⁹ ЦДАВО України, ф. Р – 166, оп. 6, спр. 9411, арк. 23.

¹⁰ Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 115 – 116.

¹¹ Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Червоний терор над Поділлям... – С. 147.

¹² Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 108, 109.

¹³ ДАВО, ф. П – 136, оп. 6, спр. 10, арк. 4.

¹⁴ ДАВО, ф. П – 136, оп. 6, спр. 835, арк. 6 – 8, 14.

¹⁵ ДАВО, ф. П – 136, оп. 6, спр. 835, арк. 1 – 4.

¹⁶ ДАВО, ф. П – 136, оп. 6, спр. 835, арк. 77, 78.

¹⁷ ДАВО, ф. П – 136, оп. 6, спр. 835, арк. 95, 96.

¹⁸ ДАВО, ф. П – 136, оп. 6, спр. 835, арк. 100.

¹⁹ ДАВО, ф. П – 136, оп. 6, спр. 835, арк. 32, 33.

²⁰ ДАВО, ф. П – 136, оп. 6, спр. 835, арк. 34.

²¹ *Нагорний В. І.* Трагедія української культури. 1930 – 1937 (На матеріалах Поділля) // V Всеукраїнська конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень. – К., Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 284.

²² *Прокопчук В. С.* Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 94, 95.

²³ *Завальнюк К. В., Стецюк Т. В.* Червоний терор над Поділлям... - С. 106, 107.

²⁴ Вінниця: Історичний нарис... - С. 170.

²⁵ Там само.

²⁶ Архів Служби безпеки України, ф. II, спр. 65865, арк. 90.

²⁷ Національна Книга Пам'яті жертв голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Вінницька область. – Вінниця: ДП “ДКФ”, 2008. – С. 58.

²⁸ *Прокопчук В. С.* Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 139.

²⁹ *Баженов Л. В.* Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 60.

³⁰ Культурне будівництво в Українській РСР. 1928 – червень 1941: Збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 241.

³¹ *Прокопчук В. С.* Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 144.

4.6. У трагічні сорокові

Не менш драматичний період довелось пережити подільському краєзнавству (і не лише подільському) в наступні 40-і роки. Тисячі краєзнавців-аматорів – учителів, архівістів, музейників, пам'яткоохоронців, бібліотекарів – загинули на фронтах Другої світової війни, забравши з собою нереалізовані творчі проекти, досвід, що накопичувався десятиліттями. Крім того з початком віроломного вторгнення гітлерівців у межі СРСР були ліквідовані сотні репресованих за політичними мотивами в'язнів: з наближенням німецьких військ більшовицька влада поряд з поспішною евакуацією різноманітного устаткування матеріально-технічної бази народно-господарського комплексу стала гарячково арештовувати і винищувати усіх наявних потенційних “ворогів народу” – у першу чергу представників української інтелігенції, котрі відстоювали національні інтереси і яких хоч в чомусь можна було запідозрити в “українському буржуазному націоналізмі”.

Не уникнув цієї долі, зокрема, уродженець с. Маянова (тепер: Тиврівського району), один із фундаторів подільського краєзнавства 20-х рр. XX ст. Володимир Юхимович Свідзинський (1885 – 1941). 3 січня 1921 р. він очолював Кам'янець-Подільський повітовий комітет охорони пам'яток старовини, мис-

тецтва і природи, з грудня 1922 р. – працював у новоствореному повітовому архівному управлінні, з серпня 1923 р. – очолював його. З січня того ж року по липень 1925 р. також був аспірантом науково-дослідної кафедри історії та економіки Поділля при Кам'янець-Подільському інституті народної освіти, підготував ряд ґрунтовних історичних довідок (“Боротьба подільських селян з польськими легіонерами в 1918 році”, “Події на селах подільських у 1917 – 1918 роках” та ін.). У 1925 – 1941 рр. мешкав у Харкові, де з деякими перервами працював літературним редактором журналу “Червоний шлях” (з 1936 р. – “Літературний журнал”), а також у Техвидаві. 27 вересня 1941 року арештований органами НКВС.

У пред’явленій йому постанові на арешт зазначалось, що “Свидзинский В. Е. в прошлом служил при Петлюре в министерстве прессы, резко антисоветски настроен против мероприятий партии и правительства. Систематически ведет антисоветскую агитацию, восхваляя германскую армию и ожидая ее прихода”. Ці ж збиті звинувачення невдовзі пролунали і на слідстві, яке вів сержант Нечаєв. Вочевидь дане слідство було недовгим, а його результати заздалегідь визначеними, оскільки у кримінальній справі на В. Ю. Свідзинського виявився наявним лише один протокол допиту від 2 жовтня 1941 р. Про його характер красномовно свідчить зміст запитань слідчого та відповідей в’язня:

“Вопрос. Где и в качестве кого вы служили при Петлюре?

Ответ. В издательском отделе в качестве литературного редактора в г. Каменец-Подольске, издавались там только учебники и местный журнал “Экономическая жизнь Подолии”.

Вопрос. Следствие располагает данными о том, что вы вели антисоветские разговоры по поводу войны Германии и СССР, восхваляли германскую армию и ожидали ее прихода. Расскажите следствию о проводимой вами антисоветской деятельности.

Ответ. Это не верно, немцев я ненавижу и таких разговоров не вел. Об этом может подтвердить критик Гельдфанбель Григорий Михайлович.

Протокол с моих слов записан верно, мной прочитан”.¹

У цій справі нічого не сказано про обставини загибелі подільського краєзнавця – етнолога, архівіста, літератора, перекладача. Про них одним із перших заговорив відомий українст

із Канади Яр Славутич. У документальній книзі “Розстріляна муза” (Детройт, 1955) він писав:

“Схоплений енкаведистами, [В. Ю. Свідзинський] у великому гурті українців під арештом відходив на схід. Поблизу Харкова, спинившись на нічліг, охоронці колони загнали заарештованих у якусь велику будівлю, а вранці, щоб позбутися тягару і швидше втекти від німців, що наступали вже на п'яти, облили бензином наповнену людьми дерев'яну будівлю і запалили. Так 1941 року загинув, спалений живцем один із найбільш обдарованих представників високого мистецтва української поезії”...²

За аналогічних обставин (під час поспішного відступу радянських військ) десь у жмеринських лісах був розстріляний академік К. О. Студинський...³

Дивом не зачепила репресивна хвиля лише окремих amatorів краєзнавчого руху. І серед них Олексу Воропая, Степана Килимника.

Перший, закінчивши у 1940 році Агрономічну академію, спочатку працював агрономом, потім учителював у с. Вороновиці під Вінницею, де активно займався етнографічними та фольклорними дослідженнями. Під час Другої світової війни організував у Вороновиці гурт молоді, яка ставила за мету боротьбу за самостійну Україну. Під кінець війни емігрував до Німеччини. Потім жив в Англії. Тут став доктором слов'янської етнології, доктором природничих наук. Основна його праця – “Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. У двох частинах” (обидві вийшли в Мюнхені, перша 1958 р., друга – в 1966 р.). В ній він створив (за висловом автора) “суцільний образ народнокалендарних звичаїв протягом цілого року”. Обряди та етнографічні твори, зафіксовані на Вінниччині, займають у праці значне місце. Він також автор спогадів про голодомор “В дев'ятім крузі”, на які багато разів посилався Р. Конквест у своїй знаменитій книзі “Жнива скорботи”.⁴

Уродженець с. Якушинців (тепер: Вінницького району) Степан Іванович Килимник закінчив Вінницький учительський інститут, Феодосіївський вищий педагогічний інститут, Харківський університет. Учителював, був директором школи. Народний побут і усну творчість досліджував з дореволюційних часів. У 1943 р. разом із родиною емігрував до Західної Європи. В 1949 р. переїхав до Канади, де розпочав наукову діяльність. Надрукував більше 100 наукових розвідок з історії, етнографії,

фольклористики, літературознавства, підготував книги “Мої спогади” та “Пізнай себе”, виступав з лекціями, співробітничав у різних наукових товариствах. Головна праця – шеститомне етнографічно-фольклорне дослідження “Український рік у народних звичаях в історичному освітленні” – стала визначним здобутком української і світової науки.⁵

З наближенням фронту велика небезпека нависла над скарбницями історичних та духовних цінностей Східного Поділля – архівами, музеями тощо. Так, ще 7 липня 1941 р., коли гітлерівці вже вдерлися в межі Подільського краю, керівник архівного відділу лейтенант НКВС Нікітін отримав наказ підготувати найцінніші документи секретного фонду Вінницького обласного історичного архіву до евакуації, а всі інші – спалити протягом 24-х годин. Архівіст за покликанням, лейтенант Нікітін намагався переконати керівництво в доцільності евакуації і тих документів, котрі мають важливе історичне, наукове та народногосподарське значення. Проте начальник УНКВС по Вінницькій області Шаблінський підтвердив наказ: знищити! На щастя виконати його вдалося лише частково.

Уже наступного дня після відправлення до тилу документів секретного фонду в архів розмістився штаб однієї з військових частин Червоної армії, що відступала. Після її відходу 19 липня 1941 р. Вінницею заволоділи війська вермахту. Але їм було не до архіву. Він взагалі ніким не охоронявся, кожен міг просто прийти і взяти стос “паперу”, щоб, скажімо, розтопити піч. Під час війни деякі унікальні документи було втрачено назавжди.

Лише наприкінці серпня до архіву виявила увагу новоутворена українська адміністрація – 24 серпня 1941 року Вінницьке міське самоврядування затвердило одну посаду архіваріуса, на якого покладались обов’язки видавати, в міру можливості, деякі довідки. З 15 листопада 1941 року з дозволу фельдкомендатури архів відновив роботу в повному обсязі, про що сповіщалось в місцевій пресі. До кінця року ним видано 34 довідки – переважно відповідей на запити німецької влади та обласної управи. Німці цікавилися будівництвом мостів через р. Південний Буг, електростанції, мережею водогону та каналізації Вінниці, навчальними закладами міста в дореволюційний та передвоєнний час, статутами Спілки мисливців та Спілки безбожників. Обласна управа виявила зацікавленість до податкових документів та роботи Держбанку...⁶

У перших числах липня 1941 року отримав розпорядження про евакуацію Вінницького обласного краєзнавчого музею та його працівників тодішній директор музейного закладу Георгій Микитович Ширшов. Буквально через три-чотири дні після цього все обладнання музею та його цінності були ретельно запаковані і підготовлені до евакуації (окремі громіздкі металеві предмети, щоб не дістались ворогові, викинуті в нечистоти). Однак невдовзі Г. М. Ширшова та цілий ряд співробітників було мобілізовано до армії, і найбільша на Вінниччині скарбниця предметів побуту та старовини залишилася без керівництва.

Не дали пропасти їм, як й остаточно згаснути полум'ю краєзнавства на Вінниччині в роки нацистської окупації, Василь Іванович Подольський та Мусій Романович Кондратенко. Обидва з 1939 року працювали в музеї: перший – науковим співробітником, другий – завідувачем історичного відділу.

Перед приходом німців керівництво музеєм дісталось М. Р. Кондратенку, який через важку хворобу (епідемічний енцефаліт) та відсутність обіцяного транспорту залишився віч-на-віч з виниклими проблемами. Про ці нелегкі для всіх часи Мусій Романович залишив свідчення, перебуваючи у засланні в Річтабі у Воркуті (березень 1954 р.):

“...В цей час директора музею і усіх військовозобов'язаних співробітників мобілізували в армію. Директор музею Ширшов, йдучи, в порядку наказу і комсомольської дисципліни, передав мені музей, наказав не залишати, все берегти, мати зв'язок з обл. виконкомом, із заст. голови облвиконкому Кекіною, яка була відповідальна за евакуацію музею, звідки і очікувати машини і разом з музеєм виїхати. Час ішов. Я непокоївся, щоденно звертався в облвиконком та інші інстанції. Мені обіцяли, заспокоювали, деякі докоряли за панікерство, а самі тим часом змінювались, передавали функції іншим, а самі виїжджали. Я хотів покинути музей і піти, але нікому було передати, а залишити все напризволяще, на розграбування і знищення я, по-перше, боявся відповідальності, а по-друге, почуття морального обов'язку і любов до цінностей, до музею, не дозволили мені так вчинити”.⁷

Ставши таким чином директором, М. Р. Кондратенко з приходом німецьких окупантів був звільнений з посади як молодий радянський фахівець, комсомолец. Проте залишився працювати в історичному відділі музею спочатку на громадських засадах, а з червня 1943 р. – з оплатою.

Директором же музею було призначено В. І. Подольського. Саме з його іменем чи не найбільше пов'язано збереження фондів у воєнне лихоліття. Цікаві його спогади про той драматичний час:

“...Після німецько-фашистської окупації України та міста Вінниці було оголошено, що все завойоване музейне майно належить Німеччині.

Перш за все було зроблене розпорядження про знищення музею Революції. Я на це не пішов і дав розпорядження заховати всі експонати, заставивши їх картинами. Німці вважали, що їх наказ виконано, і більше не турбували про вищевказані експонати.

Всі німці люблять нумізматику, тому ми змушені були заховати всі монети та медалі. Через деякий час штадскомісар Маргенфельд забрав 6 картин на тимчасове користування, але так їх і не повернув. Багато німців роздивлялись, що знаходиться цікаве в музеї, привернули особливу їх увагу українські килими, вишивки, гончарні вироби та археологічні речі.

В ніч з 18 на 19 листопада 1943 року німці підпалили будинок Вінницького педагогічного інституту, який цілком прилягав до музею. Вогонь перекинувся на горище та дерев'яні двері, що відокремлювали вищезгадувані будинки один від одного. Від пожежі частково згоріли дах, стеля, а головне, дуже цінна бібліотека, частково були пошкоджені історичний і природознавчий відділи. Безпосередньо після пожежі приїхав уповноважений рейхскомісара України Штампфус і на підставі своїх повноважень забрав багато речей з етнографії та археології, зокрема: керамічні вироби, українські килими, зразки вишивок і писанок. На великий жаль, Штампфус нишпорив по всіх кутках музею і виявив частину захованих монет, які забрав до вивозу. На щастя, Штампфус знайшов не всі сховані монети.

Побачивши таке грабування музею, ми з художником відібрали речі, зокрема, картини, мармур, порцеляну, замурували їх в окрему велику комору, яка не мала вікон. В березні місяці біжучого року червоноармійські частини почали визволення Вінницької області і 20 березня взяли Вінницю.

Недалеко від музею стояла німецька гармата, вибухи якої викликали таке коливання даху, що посипалась черепиця, один снаряд пробив дах і стелю.

Приведення в порядок приміщення музею, за відсутності черепиці та заліза на дах, алебастру та вапна, затягнулося на

4 місяці. Тільки до 3 вересня вдалося влаштувати музей настільки, щоб можливо було його відкрити для огляду. Зокрема, було реконструйовано музей Революції, який майже не потерпів від німців, бо був добре захований...”⁸

Після визволення м. Вінниці у 1944 р. В. І. Подольський залишився на своїй посаді. Будував нову експозицію з відділом Великої Вітчизняної війни. Пізніше працював науковим співробітником художнього відділу, потім бібліотеки музею. У 1950 р. у 83-річному віці вийшов на пенсію. Опублікував ряд наукових статей, краєзнавчих газетних публікацій.

М. Р. Кондратенко в перші роки окупації викладав історію України у фармацевтичному та будівельному технікумах, на курсах німецької мови при Вінницькому педагогічному інституті, був позаштатним кореспондентом газети “Вінницькі вісті” (“Winpizaer Nachrichten”), виступав полум’яним пропагандистом і популяризатором славних сторінок героїчного минулого, а також життєвого і творчого подвигу представників духовної культури українського народу. Він був автором краєзнавчих нарисів “Звістка про Немирівське городище”, “Місто Вінниця в XIV – XVIII ст.”, “Петро Іванович Ніщинський”, “Володимир Великий та його діяльність”, “Творчість українського народу”, “Вікопмна дата” (до 285-ї річниці смерті Б. Хмельницького), “К. Широцький – дослідник української культури”, “У Вінницькому музеї”, “Вінницькі “Мури”, “Церква св. Миколи у м. Вінниці”. Підготував до друку рукописи відомого українського культурного та державного діяча, науковця й краєзнавця К. В. Широцького, архів якого зберігався у краєзнавчому музеї. Так, саме завдяки зусиллям Мусія Романовича читачі змогли познайомитися на сторінках “Вінницьких вістей” з такими роботами К. В. Широцького, як “Минуле Подільської землі” та “Нарис з історії художньої культури Галичини”. На прохання керівника відділу освіти обласної управи О. В. Серафимовича М. Р. Кондратенко розробив шкільну програму з історії України для старших класів, котра вийшла друком у грудні 1941 р. Брав участь у написанні підручника з історії України, який готував той же відділ освіти.⁹

Невелику краєзнавчу статтю “Спогади про Вінницю (кінець XIX і початок XX століття)”¹⁰ опублікував на шпальтах “Вінницьких вістей” В. І. Подольський. У 1942 – 1943 рр. на її сторінках побачили світ праці також інших дослідників: Г. Мельника “Українські різдвяні звичаї”,¹¹ “Український Великдень”,¹² А. Трембовецького “Навчання М. Коцюбинського у м. Бару”,¹³

“Будинок-музей М. М. Коцюбинського”,¹⁴ Ф. Барвинюка “Анань Волинець”,¹⁵ П. Петренка “Дмитро Маркович”,¹⁶ І. Костецького “Давньоукраїнський звитязький епос”,¹⁷ М. Сірого “Уламки стародавніх звичаїв на св. Андрія на Вінниччині”.¹⁸

Звісно, газета, насамперед, була рупором окупаційних властей. Її сторінки рясніли тенденційно підбіраною офіційною хронікою, матеріалами, що вихваляли правителів Третього рейху на чолі з А. Гітлером, так званий “новий порядок”. Але в певній мірі, як бачимо, вона була й своєрідною краєзнавчою трибуною. Справа в тім, що в її редакції працювали члени похідних груп українських націоналістів, насамперед бандерівського крила ОУН, які з’являлись в населених пунктах услід за наступаючими гітлерівцями. Члени таких груп намагалися проникнути і захопити у свої руки створені окупаційною владою міські і сільські управи, поліцію, суд, господарські заклади, органи преси, церкву тощо. В одному з німецьких донесень сказано, що “вони намагаються проникнути до політичної адміністрації і роблять спробу пробудити серед населення потяг до ідеї незалежної і суверенної України”. Свій вплив особливо намагалися поширити на населення територій, що знаходились на схід від Західної України. Це їм в значній мірі вдалося. Вже в кінці липня 1941 р. вони з’явилися у Вінниці, Калинівці, Літині, в деяких інших населених пунктах Вінниччини.

Чотирнадцятого серпня 1941 р. німецькі органи влади зазначали, що похідні групи ОУН (Бандери) інтенсивно розширюють свою пропагандистську діяльність на користь “створення незалежної і соборної Української держави” в центрі України, зокрема в районах Житомира, Бердичева, Вінниці, а також в районах Умані й Могилева-Подільського. В донесеннях з місць підкреслювалось, що тон пропаганди цієї організації ставав усе більше антинімецьким.¹⁹

25 листопада 1941 року айнзацкоманда Ц / 5, що дислокувалася в Києві, дала наказ усім постам поліції безпеки і СД рейхскомісаріату “Україна” (Київ, Дніпропетровськ, Миколаїв, Рівне, Житомир, Вінниця) арештовувати і таємно страчувати без суду членів ОУН (Бандери):

“Незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання в Рейхскомісаріаті [“Україна”], мета якого – створення незалежної України. Всі активісти руху Бандери повинні бути негайно арештовані й після ґрунтового допиту таємно знищені як грабіжники”.²⁰

Тісно співпрацюючи з німцями, націоналісти переслідували власну мету – за сприятливих умов проголосити незалежну Українську державу. Розрахунок був простий: розпочавши смертельну війну проти Радянського Союзу, Німеччина, врешті, переможе його, але при цьому й сама досить ослабне. Створяться сприятливі умови для здійснення на руїнах СРСР “української революції”. Для її успішного проведення, найголовніше було підготувати до цього часу сили українців, щоб рішуче заявити про себе як про реальний державотворчий фактор.

Масштабне збройне протистояння гітлерівцям мало розпочатись лише у визначений головним Проводом ОУН час. Як згадував окружний керівник, військовий референт обласного Проводу ОУН на терені Вінниччини Є. Алетіяно-Попівський, ще у першій половині 1942 року оунівці “...почали підготовку, щоб створити т. зв. південно-західний фронт; осідком його головного командування мала бути Вінниця. [Вони] робили облік усіх матеріалів і резервів, потрібних для мілітарної справи. Вивчали також обставини, враховуючи завдання військової Округи р. Бога і південного Подністров'я. А завдання... на випадок повстання було таке:

- 1) Розбріти війська окупантів, у потребі навіть збройною силою, та звільнити від них наш терен дії;

- 2) Перешкодити активній дії будь-яких “автономістів” чи “федералістів”, себто, малоросів, під тим чи іншим прапором;

- 3) Обсадити своїми збройними силами всі важливі об'єкти, щоб зберегти їх незнищеними для потреб Української держави;

- 4) У воєнно-визвольний час поставити все життя нашого краю під контроль військової національно-революційної української адміністрації, при збереженні та активізації органів місцевого українського самоврядування;

- 5) Діяти між р. Богом і Південним Дунаєм на теренах, що замешкані переважно українським населенням...”²¹

Однак потенційні повстанці так і не дочекались відповідної команди головного Проводу ОУН: ні в час, коли Вінниччина стогнала, стікала кров'ю під ногами супостатів, ні в період визволення її від “коричневої чуми”. Ідеологічні засади (бажання дочекатися розгрому СРСР та помітного ослаблення Німеччини) виявилися сильнішими нагальних потреб історичного моменту, не дозволили полум'ям прихильникам реалізації національної ідеї об'єктивно збагнути трагічні суперечності суворой дійсності...

Увагу до вивчення Східного Поділля проявляла й німецька окупаційна влада. Свідчення цього – збережений архівний документ “Історико-географічне дослідження Гайсинського гебіту”.²² Однак основна мета його появи – не захоплення героїчним минулим місцевого населення, його уподобаннями і традиціями, а скрупульозне вивчення потенційних багатств краю (матеріальних, природних, культурно-мистецьких) з метою пограбування.

Ще до початку війни спеціальна робоча група доктора Мюльмана розробила плани пограбування завойованих держав, а з початком бойових дій втілював їх у життя Айнзацштаб при Міністерстві окупованих східних територій. Поширеними способами пограбування мистецьких та інших цінностей була їх передача в нібито тимчасове користування вищим офіцерам для умеблювання офісів, квартир, нищення, розкрадання, а також планомірний відбір і вивезення до Німеччини. Цю політику підтримувало і Крайове управління архівами, бібліотеками, музеями, що діяло під керівництвом Рейхскомісаріату “Україна”. Вивезення культурних цінностей інколи прикривалося організацією виставок, реорганізаціями, реекспозиціями та іншими “заходами”.²³

Однак найтипівішим виявилось елементарне пограбування. Так, у грудні 1943 р. окупанти спакували найбільш цінні експонати Вінницького краєзнавчого музею, завантажили в автомашини і вивезли. За офіційною оцінкою, фондові втрати музею від окупації міста складали 6 тисяч експонатів.²⁴

Зазнав втрат обласний історичний архів. Вже восени 1941 року через передачу віруючим Української автокефальної православної церкви приміщення Свято-Покровського собору, було суттєво скорочено його корисну площу. Те, що із обладнаних у храмі архівосховищ терміново доводилося забрати значну кількість документів, розмістити які фактично не було де, до уваги не бралось. Вони так і валялися протягом усього періоду окупації в коридорі, проходах решти сховищ, у підсобних кімнатах архіву, де руйнувались, безповоротно втрачались.²⁵

У жовтні 1943 року за розпорядженням Вінницького гебітс-комісара в архіві було вилучено ще дві кімнати для розміщення бібліотеки евакуйованого з Києва краєзнавчого інституту. При цьому “свої справи [архівісти] тимчасово складали у підвалі та на підлозі”²⁶ (наступного місяця все бібліотечне майно переміщено із Вінниці в Краків). В листопаді, після пожежі в педін-

ституті, в приміщення архіву перемістився німецький відділ пропаганди, зайнявши згадувані 2 кімнати, а також архівосховище, в якому довелось розібрати стелажі та всі документи винести в коридор.²⁷ Крім того, головне архівосховище й підвал були віддані під розміщення майна однієї з німецьких військових частин (“доступ в це сховище для службовців архіву припинився”).²⁸ В грудні в архіві розмістилась ще й редакція евакуйованої із Харкова газети “Нова Україна”.²⁹

До всього, будинок архіву перебував в аварійному стані, що підтверджував у листі від 19 грудня 1943 р., адресованому крайовому управлінню архівами, бібліотеками і музеями, керівник архіву К. Глазирін: “На основі пункту 2-го “Правил внутрішнього розпорядку в обласних архівах”, маю честь донести крайовому управлінню, що будинок, у якому розміщується Вінницький обласний архів, перебуває в загрозовому стані”.³⁰

Знищувалась та руйнувалась матеріальна база краєзнавства й іншим шляхом: наприклад, генеральний директор німецьких архівів доктор Вінтер дозволив “продавати акти (архівні справи), відібрані на макулатуру”...³¹ Загалом на Вінниччині окупанти знищили 257 архівних фондів (43 тисячі справ).³²

Та найбільше потерпали матеріальні пам’ятки від варварства і пограбування. На Вінниччині окупанти спалили та розграбували 433 школи, 22 технікуми, медичний і педагогічний інститути, спалили обласну бібліотеку. У с. Борщагівці Погребищенського району були зірвані рельєфні зображення з пам’ятника Кочубею та Іскрі, у с. Юзвині Вінницького району спалено будинок, в якому у ранні дитячі роки мешкав відомий російський поет М. О. Некрасов.³³

Зоря визволення над Східним Поділлям зійшла 20 грудня 1943 року. Через 99 днів (28 березня 1944 р.) Вінниччина остаточно була звільнена від нацистських загарбників.

У післявоєнний час поряд з відбудовою зруйнованого народного господарства *радянська влада певну увагу звернула й на забуте нею краєзнавство*. Насамперед, з ідеологічних міркувань (щоб максимально скористатись славою здобутих над ворогом перемог, утвердити в свідомості людей переконання, що якими б сильними не уявлялись гітлерівці, керований партією більшовиків народ сильніший за них і що над зухвалими претендентами на “світове панування” навіть можна сміятися, що курс, обраний ВКП(б) на чолі з її вождем Й. В. Сталіном – єдиноправильний, що саме за її ідеали на фронтах і в тилу від-

давали життя герої, що визначальну роль у кровопролитній боротьбі відіграв “старший брат” – великий російський народ то-що). 11 серпня 1944 року Раднарком УРСР прийняв постанову “Про збирання фольклору, створеного за час Великої Вітчизняної війни, та проведення республіканської наради практиків-збирачів фольклору”, якою доручив Наркомату освіти та управління в справах мистецтв через відділи освіти, будинки народної творчості організувати вчителів, культосвітніх працівників, колективи будинків народної творчості на збір фольклору, створеного на фронтах, у партизанських загонах, на окупованих територіях. Постанова передбачала розробку рекомендацій з цього питання, виділення премій збирачам фольклору, проведення наради з 50 практиками й видання в IV кварталі 1944 року збірки кращих зразків фольклору.³⁴

Було здійснено своєрідну рівізію вцілілих пам'яток історичного минулого. З метою уточнення і виявлення архітектурних, художніх та історичних пам'яток виконком Вінницької міської ради 2 вересня того ж року створив спеціальну комісію. 18 серпня 1945 року виділив 7500 крб. для встановлення меморіальних дошок у місцях історичного значення.

31 серпня 1946 року Вінницький облвиконком постановою “Про стан благоустрою і охорони пам'яток культури і старовини, видатних історичних місць на території Вінницької області” затвердив перший список пам'ятників республіканського значення, куди ввійшли Немирівське городище, наскельне зображення в с. Буша Ямпільського району, приміщення Літинської тюрми, де свого часу був ув'язнений У. Кармалюк, музей-садиба М. Коцюбинського.³⁵

Облвиконком зобов'язав відповідні органи посилити контроль за станом пам'ятників, попередив про неприпустимість їх використання не за призначенням, затвердив нові реєстри пам'яток історії, архітектури і мистецтва, до яких включив 188 об'єктів. Серед них 133 пам'ятники республіканського і 55 пам'ятників місцевого значення. До реєстру ввійшли садиби М. М. Коцюбинського, Д. К. Заболотного, будинок О. В. Суворова в Тиманівці, будинок декабристів у Тульчині, приміщення Літинської в'язниці, захоронення Д. Нечая, П. Ніщинського, М. Леонтовича, окремих Героїв Радянського Союзу.³⁶

Однак і в цей період мало місце руйнування історичних пам'яток. 1945 – 1946 рр. були розібрані і використані як буди-

вельний матеріал цегляні стіни “Мурів” у Вінниці, замкова стіна – у Тульчині...³⁷

29 травня 1946 року Рада Міністрів СРСР прийняла постанову “Про створення і спорудження бюстів двічі Героїв Радянського Союзу”. 1948 року розпочато створення 19 таких пам’яників. На Вінниччині – двічі Герою Радянського Союзу уродженцю с. Жорнище Іллінецького району І. Н. Бойку.

Проявлялась турбота про збереження могил воїнів, партизанів, підпільників, спорудження пам’ятних знаків полеглим на рідній землі, тим, хто відстояв свободу і незалежність Батьківщини у боротьбі з нацизмом. Це стало патріотичним покликанням народу, насамперед, ентузіастів-краєзнавців...

Ще в 1944 році союзний уряд прийняв рішення створити в с. Шереметка під Вінницею меморіальний музей-садибу М. І. Пирогова. 13 вересня 1947 року військово-медичний музей Збройних Сил СРСР, до якого увійшли будинок, де жив засновник військово-польової хірургії, будинок-аптека, садиба в 16 га та склеп з набальзамованим тілом М. І. Пирогова, був офіційно відкритий у садибі Вишня. Музейні експозиції зайняли 10 залів головного корпусу та будинку-аптеки. У парку встановлено бюст ученого роботи скульптора І. Крестовського.³⁸

1948 року мережу Вінницьких музеїв поповнив музей О. В. Суворова в с. Тиманівці Тульчинського району. Він мав близько 700 експонатів, пов’язаних з життям відомого полководця, його перебуванням 1796 – 1797 рр. на Поділлі. Музей одним з перших став народним.³⁹

Станом на 1 січня 1950 року вінницькі музеї – обласний краєзнавчий та літературно-меморіальний М. М. Коцюбинського, меморіальні музеї академіка Д. К. Заболотного, М. І. Пирогова, Тульчинський та Могилів-Подільський мали 14 тисяч експонатів. 1949 року їх відвідало близько 55 тисяч екскурсантів.⁴⁰

У 40-х роках з’явилися окремі дослідження по Поділлю: кандидатська дисертація В. Д. Отамановського “Вінниця як тип українського міста південного Правобережжя XIV – XVI ст. Еволюція правового стану на фоні соціально-економічного розвитку Побужжя XIII – XVII ст. і процесу утворення станів. Історично-юридичне дослідження” (1946 р.), стаття члена-кореспондента АН України К. Г. Гуслистого, присвячена Брацлавщині,⁴¹ наукові розвідки з історії антикріпосницької боротьби в краї П. А. Лаврова,⁴² аналізу подій лютневої буржуазно-

демократичної та жовтневої революцій, громадянської війни на Поділлі – І. О. Пшука,⁴³ деякі інші.

Серед географічних досліджень краю варто відзначити перші спроби економіко-географічного аналізу Вінницької області, яку здійснив у кандидатській дисертації і окремих роботах А. І. Консевич.⁴⁴ Автор обґрунтував природньо-ресурсний потенціал, основні напрями раціонального розміщення і розвитку найбільш оптимальних галузей господарства області.⁴⁵

Геології краю присвятив свою роботу Л. Лингерсгаузен,⁴⁶ ботанічним аспектам – М. І. Котов.⁴⁷

У той же час не припинялись репресії. Так, відразу після визволення м. Вінниці від гітлерівців був заарештований органами НКВС згадуваний співробітник місцевого краєзнавчого музею М. Р. Кондратенко. В обвинувальному висновку, складеному 7 серпня 1944 р., було зазначено, що “оставшись на временно оккупированной немецко-фашистскими войсками [территории] города Винницы, являясь членом националистической организации ОУН, проводил активную борьбу против Советской власти, за создание так называемой “самостийної України”. По заданию одного из руководителей ОУН – Серафимовича, излагал идеи украинских националистов в националистическо-фашистской прессе. Написал националистическую программу по истории Украины, по которой проводились занятия в школах Винницкой области, пропагандировал националистические идеи среди населения, подготовил к печати книгу “История Украины”, в которой вносил свои коррективы с требованиями украинских националистов, хранил контрреволюционную литературу, то есть в преступлениях, предусмотренных ст. 54-1 “а” и 54-11 УК УССР”,⁴⁸ за що був засуджений до 20 років каторжних робіт (реабілітований в 1991 р.).

І все це – як “подяка” більшовицької влади за невтомну працю, за постійний ризик в умовах ворожої окупації в ім'я збереження музейних цінностей. З боєм і гіркотою згадував про це на слідстві Мусій Романович: “Під час німецької окупації поставив собі за мету зберегти музей до приходу тих, хто доручив це. В музеї працював невідлучно, незважаючи на те, що більшість часу мені зарплати не платили. Працював не за гроші, а в ім'я збереженості.

Нами було врятовано і надано радянській владі:

1) Весь музей революцій з рев. документами, марксистсько-ленінською літературою, портретами вождів, плакатами і т. п.

2) Всі найкращі матеріали музею, які замуровані в секретній від німців кімнаті і сховані взагалі.

3) Бібліотека з радянською літературою

4) Стародавня література і документи.

В період німецької окупації сторожа денного і нічного у нас не було, тому більше всього, особливо у небезпечні часи, охо-ронував усе я, де був удень і вночі.

Головне у моїй справі було зберегти цінності музею і у своїй галузі роботи прислужитись батьківщині. Це була мета, для якої повністю був відданий..."⁴⁹

За зв'язки в роки Другої світової війни з українським національним рухом був засуджений відразу по війні на 17 років таборів майбутній подільський краєзнавець, фольклорист, етнограф, музеєзнавець Володимир Петрович Вовкодав.

У післявоєнний час отримав 10 років таборів (разом із дочкою Оксаною) М. М. Хращевський.

Довга рука беріївського відомства дістала аж в Парижі онука В. Б. Антоновича професора Михайла Дмитровича Антоновича. Він був таємно доставлений до Москви і засуджений на 25 років ув'язнення та 5 років заслання. Йому приписали і участь у війні на боці Німеччини, і, головне, – "антирадянську" спрямованість лекцій, які до війни читав у Берлінському університеті, а після війни – у Парижі.⁵⁰

Маховик репресій продовжував працювати...

¹ Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Червоний смерч над Поділлям... – С. 133 – 135.

² Там само. – С. 140, 141.

³ Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 165.

⁴ Подолінний А. М. Воропай Олекса // 3-над Божої ріки... – С. 55.

⁵ Там само. – С. 145, 146.

⁶ Гальчак С. Д. Таємниці століть донести до нащадків // Пульсуючі джерела (м. Вінниця). – 2008. – 24 грудня.

⁷ Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Червоний смерч над Поділлям... – С. 80.

⁸ Подольський В. І. Дещо про Вінницький обласний краєзнавчий музей та музей Революції // Історія музею в документах і спогадах: Ювілейний випуск з нагоди 80-річчя заснування музею / Відп. за вип. Л. Р. Каросєва. – Вінниця: РВВ ВАН "Віноблдрукарня", 1998. – С. 74, 75.

⁹ Соломонова Т. Р. Музей під час німецько-фашистської окупації: доля співробітників // Подільська старовина: Науковий збірник / До 85-річчя засну-

вання Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 15 – 23.

¹⁰ Winnizaer Nachrichten (Вінницькі вісті). – 1943. – 1 січня.

¹¹ Winnizaer Nachrichten (Вінницькі вісті). – 1942. – 7 січня.

¹² Winnizaer Nachrichten (Вінницькі вісті). – 1942. – 5 квітня.

¹³ Winnizaer Nachrichten (Вінницькі вісті). – 1942. – 11 жовтня.

¹⁴ Winnizaer Nachrichten (Вінницькі вісті). – 1942. – 25 квітня.

¹⁵ Winnizaer Nachrichten (Вінницькі вісті). – 1942. – 11 січня.

¹⁶ Winnizaer Nachrichten (Вінницькі вісті). – 1943. – 14 листопада.

¹⁷ Winnizaer Nachrichten (Вінницькі вісті). – 1942. – 18 січня.

¹⁸ Winnizaer Nachrichten (Вінницькі вісті). – 1943. – 16 грудня.

¹⁹ Bundesarchiv, Koblenz (Федеральний архів Німеччини, м. Кобленц). – R 28 / 216. – F. 20.

²⁰ International Military Tribunal. – Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher von dem International Militärgerichtshof. – Bd. XXXX. – Nürnberg, 1946. – S. 269, 270.

²¹ Алетіяно-Попівський Є. З ідеєю в серці – зі зброєю в руках: Збірка писань. – Лондон: Українська видавнича спілка у В. Британії, 1980. – С. 17.

²² ДАВО, ф. П – 138, оп. 4, спр. 77.

²³ Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 163.

²⁴ Потупчик М., Соломонова Т. Музей під час німецько-фашистської окупації: доля колекції // Подільська старовина. – Вінниця, 2003. – С. 10.

²⁵ Гальчак С. Д. Архівна справа на Вінниччині в роки німецько-фашистської окупації // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 4. – С. 203.

²⁶ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 1, спр. 22, арк. 17; 29.

²⁷ Там само. – Арк. 18 зв.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само. – Спр. 27, арк. 23 зв.

³¹ Там само. – Спр. 44, арк. 1.

³² Ковальова Є. П. Архівне будівництво на Вінниччині в післявоєнні роки // Тези доповідей шостої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1988. – С. 72.

³³ Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 164.

³⁴ Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. Зб. док. Том II (червень 1941 – 1960 рр.). – К., 1961. – С. 57.

³⁵ ДАВО, ф. Р – 2700, оп. 5, спр. 77, арк. 61.

³⁶ Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 182.

³⁷ Там само.

³⁸ Там само. – С. 185.

³⁹ ДАВО, ф. Р – 5300, оп. 2, спр. 19, арк. 15.

⁴⁰ Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 185.

⁴¹ Гуслистий К. Г. До історії Брацлавського повстання в 90-х роках XVI ст. // Наукові записки Інституту історії АН УРСР. – Уфа, 1943. – Кн. 1. – С. 157 – 161.

⁴² *Лаєров П. П.* Устим Якимович Кармалюк (Из истории крестьянского движения в Подольской губернии в 20 – 30 гг. XIX в.) // Труды исторического факультета Киевского университета. – 1940. – Т. 1. – С. 153 – 173; *Лаєров П. А.* Селянський рух у Подільській губернії в першій половині XIX ст. // Наукові записки Київського університету. – К., 1946. – Т. 5. – Вип. 2. – С. 131 – 186.

⁴³ *Пшук І. О.* До історії боротьби за встановлення і зміцнення Радянської влади на Поділлі // Наукові записки Вінницького педагогічного інституту. – Вінниця, 1948. – Вип. 1. – С. 36 – 49.

⁴⁴ *Консевич А. І.* Економіко-географічна характеристика Вінницької області. Канд. дис. – К., 1949; *Консевич А. І.* Экономико-географический очерк Винницкой области. – К., 1948.

⁴⁵ *Баженов Л. В.* Поділль в працях дослідників і краєзнавців... – С. 67.

⁴⁶ *Линггесгаузен Л.* Геологічна еволюція Поділля і південного Наддністрів'я // Кн.: Праці молодих вчених. – К., 1941.

⁴⁷ *Котов М. І.* Геоботанічний нарис південної частини Вінницької області // Ботанічний журнал АН УРСР. – 1940. - № 2.

⁴⁸ *Завальнюк К. В., Стецюк Т. В.* Червоний смерч над Поділлем... – С. 84.

⁴⁹ Там само. – С. 84, 85.

⁵⁰ *Прокopcук В. С.* Відродження науково-краєзнавчих досліджень у педагогічних вузах Правобережної України в 50-х – на початку 60-х років XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2005. – Вип. IX. – С. 275.

4.7. У роки відродження

У лещатах тоталітаризму суспільство жило до середини 50-х років – смерті Й. В. Сталіна, Л. П. Берії. У рік кончини “вождя народів” у таборах ГУТАБУ перебувало 2,5 млн. радянських громадян.¹ Це акумулювало в суспільстві страх, посилювало його. Лавина ж партійних постанов, передових статей, ідеологічних нарад і семінарів все більше втискувала науково-краєзнавчу творчість у прокрустове ложе заборон та обмежень, що стосувалося буквально усіх сфер життя. Показовою у цьому плані є наукова діяльність студентських гуртків Вінницького педагогічного інституту. Ось тематика доповідей, наукових повідомлень, закладена в плани 1950 – 1951 навчального року і котра свідчить про повний відрив від місцевої історії: “Про день народження товариша Сталіна”, “Учення товарища Сталіна о языке”, “Образы В. И. Ленина и И. В. Сталина в украинской советской поэзии”, “Герой гражданской войны Чапаев”, “Страны народной демократии на путях к социализму”, “Велика перемога китайського народу” тощо. Пробивалися лише зрідка “дозволені” теми про Вінниччину у Великій Вітчизняній війні, Миколу Островського, чиє ім'я носив вуз.²

1953 рік породив у суспільстві надії на зміни, хоч деякий час саме політичне й державне керівництво було в нерішучості щодо ідеологічного осмислення ситуації. XX з'їзд КПРС (березень 1956 р.), постанова ЦК “Про подолання культу особи і його наслідків” (червень 1956 р.) охарактеризували це явище в історії партії і народу культом особи Сталіна, показали причини і сутність, негативні наслідки, накреслили заходи демократизації партійного, державного управління, суспільного життя взагалі. У представників науки, краєзнавців появилася надія на усунення з творчого життя методів адміністрування, декретування.³

З настанням так званої “хрущовської відлиги” їхні сподівання все більше набували реальних рис.

Важливим фактором, що сприяв активізації історико-краєзнавчих досліджень, стало *відзначення 300-річчя возз'єднання України з Росією*. Саме так тоді трактувалися події, пов'язані з Переяславською радою 1654 року, у постанові ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і Президії Верховної Ради СРСР від 9 грудня 1953 року “Про 300-річчя возз'єднання України з Росією” і “Тезах про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654 – 1954 рр.)”, схвалених ЦК КПРС. Це були нові ідеологічні лекала для історичних наук, літератури і мистецтва в питанні взаємовідносин України і Росії як у минулому, так і на майбутнє. І все ж, попри ці обмеження наукової творчої думки, ювілей активізував дослідження історії національно-визвольної боротьби середини XVII ст.⁴

У січні 1954 р. Президія Верховної Ради УРСР на ознаменування подій 1648 – 1654 рр. на Поділлі та заслуг Б. Хмельницького перейменувала обласний центр м. Проскурів на м. Хмельницький, а Кам'янець-Подільську область – у Хмельницьку, що дало поштовх до глибокого вивчення національно-визвольної боротьби 1648 – 1654 рр. на території не лише області, а й всього Поділля, в т. ч. Східного, участі у цій боротьбі подолан.⁵

Великим досягненням української науки стала підготовка і видання 1953 року трьохтомного збірника документів і матеріалів про вікопомні події 300-річної давнини.⁶ Збірник вмістив 747 документів, які розкривали історію боротьби українського народу за національне визволення від 1620 до 1654 року, перебіг подій визвольної боротьби на Поділлі, Волині, Київщині – на цьому головному театрі військових і політичних дій середини

XVII ст. і таким чином склав документальну основу дальших краєзнавчих досліджень в регіоні.⁷

У другій половині 50-х років предметом наукових, краєзнавчих досліджень стали події першої російської революції, революційна боротьба 1917 року у зв'язку з їх ювілеями. Краєзнавчі матеріали, присвячені цим подіям, публікувались, зокрема, у "Наукових записках" Вінницького педінституту, що почали виходити в 50-х роках, аналогічному виданні Кам'янець-Подільського педагогічного вузу. Насамперед, це статті доцента І. О. Пшука "Поділля напередодні революції 1905 – 1907 рр.", "Аграрний рух на Вінниччині під час революції 1905 – 1907 років", завідувача кафедри історії СРСР І. С. Зеленюка "Революційний рух на Поділлі в період народної революції 1905 – 1907 років у Росії", "Селянський рух на Поділлі в роки століпінської реакції і нового революційного підйому (1907 – 1914 рр.)", "Поділля напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції", "До питання про боротьбу трудящих мас на Поділлі за владу рад в період мирного розвитку революції" та ін.

З середини 50-х років пройшла хвиля *політичних реабілітацій*. Дехто з відомих у 20-і роки краєзнавців повернувся до рідних домівок і, незважаючи на пережите, продовжив науково-краєзнавчу працю.

У 1958 році в Україну повернувся В. Д. Отамановський. Хоч жити у Вінниці вченому більше не довелося, проте його науковий інтерес, і в період заслання, і в роки роботи в Харківському медичному інституті, був постійно прикутий до Східного Поділля. Після успішного захисту кандидатської дисертації, в 1949 р. учений підготував для захисту докторську дисертацію "Вінниця як тип українського міста Південного Правобережжя XVIII ст. Еволюція правового стану на фоні соціально-економічного розвитку Брацлавщини XVII – XVIII ст. і процесу утворення міських станів. Історико-юридичне дослідження", але захист несподівано був відмінений. Причини невідомі, хоч можна здогадуватися, що якусь частину вченої ради не задовольняло те, що велика теоретична історико-правова проблема розглядалась на прикладі лише одного міста. В. Д. Отамановський гідно пережив і цей удар долі й підготував новий варіант докторської дисертації: "Міста Правобережної України під пануванням шляхетської Польщі від середини XVII до кінця XVIII ст. Проблема виникнення і розвитку українського феодального міста", яку за-

хистив у 1956 році. Тут уже фігурувала ціла низка міст Правобережжя...

Із сибірського заслання повернулася в рідне Погребище Настя Андріанівна Присяжнюк (1894 – 1987). З подвоєною енергією віддалася давньому захопленню, що стало змістом життя. Прислухалася до кожного влучного слова, почутої пісні, намагалася глибше осягнути витоки багатовікових традицій, обрядів, вірувань. Щорічно зростав її науковий доробок. Під кінець життя він складався з історії Погребища, в т. ч. хроніки багатьох погребищенських родин; розвитку освіти, медичного обслуговування; походження місцевих імен, прізвищ і прізвиस्क, опису народного харчування в Погребищі (250 страв), довгорічних досліджень подільського весілля; розвідки про квіти в народному побуті, про лікарські рослини. Вона зафіксувала чи не всі календарні та родинні обряди, громадські свята, вела спостереження за погодою; досліджувала подільські говори; збирала та упорядковувала близько 7 тисяч (з варіантами) пісень, 4,5 тисячі оповідальних творів, величезну кількість прислів'їв, матеріали до народного сонника, здійснила опис весілля та ін. Написала ряд нарисів про видатних носіїв фольклору, з якими їй довелося спілкуватись, працю "Пісня в моєму житті". Опублікувала у місцевій пресі понад 150 краєзнавчих статей. Головним підсумком її життя став збірник "Пісні Поділля".⁸ Значну кількість записів надрукувала в різних томах серії "Українська народна творчість", що їх випускало в світ з початку 60-х років видавництво "Наукова думка": "Колядки та щедрівки (зимова обрядова поезія трудового року)" (1965 р.), "Жартівливі пісні" (1967 р.), "Танцювальні пісні" (1970 р.) та ін.

Відбувши необґрунтоване покарання, після Другої світової війни повернувся до педагогічної та творчої пісенно-краєзнавчої діяльності Р. А. Скалецький (1899 – 1984). Він тривалий час працював у Вінницькому обласному інституті вдосконалення вчителів, середній школі № 3 ім. М. Коцюбинського. Керував секцією самодіяльних композиторів в обласному Будинку народної творчості. З 1959 р. – відповідальний секретар Музично-хорового товариства України. Автор 598 пісень – переважно хорових, побудованих на фольклорній основі, а також складних акапельних творів, пісень для ансамблів та солістів на слова Т. Шевченка, С. Руданського, Я. Шпорти та ін. Особливо плідною була творча співдружність композитора з поетом-подолянином В. Юхимовичем. Їм належать два збірники щедрівок і ве-

сільних пісень – “Щедрий вечір, добрий вечір!” та “На Поділлі – весілля” (обидва видані в 1969 р.). Добірки його творів увійшли до колективних збірок “Край Подолії прекрасний” (Вінниця, 1961), “Степанові Руданському” (Одеса, 1968). Виступав із статтями про М. Леонтовича, П. Ніщинського, Н. Присяжнюк та інших діячів культури. Аранжував 150 народних пісень і танців. Усього з уст народу записав на Вінниччині 320 пісень, серед них 146 – весільні, решта – історичні, соціально-побутові, чумацькі, рекрутські, веснянки, купальські, жнивварські, щедрівки, ліричні, жартівливі.

Повернувся з далекої Воркути В. П. Вовкодав. У 1958 р. закінчив Вінницьке медичне училище. З 1960 р. працював зав. медпунктом у с. Кармалюковому Жмеринського району. Відтоді активно займався краєзнавством. Дослідник антифеодальної боротьби селян Поділля 20 – 30-х рр. XIX ст., один із ініціаторів створення і директор сільського музею Устима Кармалюка. Здійснив записи народної творчості, обрядів, повір’їв, прикмет, топонімів краю, зібрав більше двох тисяч народних пісень, понад дві тисячі прислів’їв та приказок.

Несправедливе покарання не похитнуло любові до краєзнавства М. В. Рябого. В 1953 р. заснував у рідній Кукавці сільський краєзнавчий музей. Опублікував велику серію літературно-краєзнавчих розвідок про перебування у Могилеві-Подільському видатних діячів літератури, мистецтва і науки. Його фольклорні записи увійшли до збірників “Зацвіла калина” (Вінниця, 1959 р.), “Народ про Кармалюка” (К., 1961 р.) та інших.

Невтомістю на фольклорній ниві відзначився і уродженець с. Зятківців (тепер: Гайсинського району) Гнат Трохимович Танцюра (1901 – 1962), котрий у різні роки викладав українську мову та літературу у школах сіл Клебані Тульчинського району, Зятківців та в м. Гайсині. У 1950 р. він упорядкував і передав в ІМФЕ АН УРСР 2385 пісень, близько 300 казок, 1536 прислів’їв та приказок, 615 загадок, 200 творів дитячого фольклору, чимало інших матеріалів, зібраних на Вінниччині. У наступні роки фонд його записів значно поповнився. Дуже плідною, зокрема, була 12-річна праця вченого з талановитою народною співачкою Я. М. Сивак (Зуїхою). Дослідження народних традицій та звичаїв також склали основу творчості краєзнавця.

“Зібрані матеріали є, без сумніву, – писав директор Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України й

письменник М. Т. Рильський, – єдиним зразком в історії української і світової фольклористики”.⁹

З 1950-х років активно почала займатися фольклорно-етнографічним вивченням краю уродженка с. Слободи-Яришівської Могилів-Подільського району Марія Оксентіївна Руденко (1915 – 2003) – краєзнавець, етнограф, педагог, майстриня декоративно-ужиткового мистецтва, заслужений працівник культури України, лауреат премії ім. П. Чубинського. В 1948 р. вона закінчила Вінницький педагогічний інститут. Працювала учителькою в школі. З 1962 р. керівник самодіяльного ансамблю “Горлиця”, удостоєного звання народного. Авторка сценаріїв ряду обрядових свят: “Свята весни” (зб. “Агіткультбригада”, 1963 р.), “Новорічні щедрювання” (зб. “Свята праці і достатку”, 1963 р.) та ін. Здійснила запис весілля (1963 р., публ. “Весілля в селі Слобода-Яришівська” у кн. “Весілля”. – К., 1970. – Т. 2). Зібрала кілька тисяч пісень, понад тисячу прислів’їв, приказок і загадок, багато казок, легенд, переказів, творів інших жанрів, частина яких опублікована у 80-х роках у збірниках “Народні оповідання” (1983 р.), “Балади. Родинно-побутові стосунки” (1988 р.), “Пісні родинного життя” (1988 р.). Зібрала 54 зразки народної вишивки. Була також самобутньою майстринею паперових витинанок, які демонструвалися на виставках в Україні та за її межами, відзначені нагородами. Піввіку, до кінця життя (14.05.2003 р.), популяризувала народні традиції та історію краю в науковій і місцевій періодиці.¹⁰ За рішенням Міністерства культури України її будинок з численними фольклорно-етнографічними колекціями перетворено на народний музей.

У 1945 – 1953 рр. як старший науковий співробітник ІМФЕ АН УРСР збирав фольклор у батьківському краї уродженець с. Дяківець Літинського району майбутній видатний український письменник, поет, фольклорист, академік АН УРСР, державний і громадський діяч, Герой Соціалістичної Праці, лауреат Державної премії СРСР, Ленінської та Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка, депутат Верховної Ради СРСР Михайло Панасович Стельмах (1912 – 1983). Саме фольклор, любов до рідної землі у поєднанні з непересічним талантом надихнули майстра слова на високу творчість. Відображення історії, соціальних протиріч, побуту села, природи Поділля, особливо Вінниччини, становлять основу таких широко відомих його романів як “Велика рідня” (1951 р.), “Кров людська – не водиця” (1957 р.), “Хліб і сіль” (1959 р.), “Правда і кривда” (1961 р.), “Дума про те-

бе" (1962 р.), автобіографічних повістей "Гуси-лебеді летять" (1964 р.), "Щедрий вечір" (1967 р.). Одночасно М. П. Стельмах був упорядником ряду фольклорних збірок, у яких представлені народні пісні з Поділля, зокрема відомої збірки "Народна лірика", що вийшла друком у 1956 р.

Понад тисячу народних пісень, зібраних у рідному краї, передала Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнології Г. М. Яремчук із с. Рожична Оратівського району.

Незважаючи на спроби влади, партійних органів під виглядом боротьби з пережитками минулого відправити в небуття пласт народної культури – календарно-обрядової, пісенної, фольклорної, ентузіасти зберігали, записували й поширювали усну народну творчість, даючи їй друге дихання.

У 50-і роки, після прийняття 22 лютого 1950 року постанови Ради Міністрів УРСР з питань музейного будівництва, активізувалася *музейна краєзнавча робота*. У червні того ж року з'явився проект "Типового положення про краєзнавчий музей республіканського та місцевого підпорядкування". Держава робила спробу, з одного боку – узагальнити досвід створення й організації роботи наймасовіших музейних закладів – краєзнавчих, адже в Україні розгорнулася робота щодо їх створення, з іншого – не допустити якихось ідеологічних відхилень. Тому І-й розділ "Загальні положення" підкреслював, що краєзнавчий музей є науково-дослідною і культурно-освітньою установою, "яка шляхом всебічного вивчення краю, збирання та експозиційного показу музейних матеріалів на основі марксистсько-ленінського світогляду повинна вести пропаганду наукових і політичних питань з метою комуністичного виховання населення і мобілізації на виконання господарсько-політичних завдань".¹¹

Проте найважливіша місія музеїв заключалась у збереженні та пропаганді місцевої історії, до чого, власне, й зводилась діяльність музейних закладів Вінниччини. Так, не порушуючи визначені ідеологічні рамки, Тульчинський музей взяв активну участь у відзначенні 150-річчя від дня народження О. В. Суворова. Перебування ушанованого полководця на Поділлі відобразив у музейній експозиції. Проводив екскурсії, бесіди, лекції. Була підготовлена брошура "Суворов на Вінниччині"...

20 березня 1950 року Вінницький облвиконком прийняв рішення, яким затвердив заходи щодо поліпшення матеріальної бази і науково-краєзнавчої праці діючих та створення нових музеїв, насамперед, громадських.

1954 року виник краєзнавчий музей у с. Потоки Жмеринського району, 1956 року відкрито музейну кімнату М. Островського у Вінницькому педінституті.

1958 року помітною подією на Вінниччині стало відкриття в с. Ободівка Тростянецького району музею сільськогосподарської комуни, створеної 1924 року за ініціативою Г. І. Котовського. Місцевий краєзнавець-ентузіаст В. Х. Бабенко з активом зібрав 3000 експонатів, обладнав музейний заклад, який згодом удостоївся звання народного.

1959 року був відкритий музей С. В. Руданського в с. Хомутинях Калинівського району. Великий вклад у його створення зробили завідувач бібліотекою Євгена Всеволодівна Грош, сільські учителі.

У лютому 1958 року у Вінниці 200 краєзнавців, музейників, пам'ятоохоронців обговорили завдання, що витікали з наказу Мінікультури УРСР "Про створення музейних кімнат у сільських клубах". Нарада вилилася в огляд краєзнавчої роботи взагалі. Були накреслені плани її вдосконалення, у центр уваги поставлено створення музейних кутків, кімнат, нових музеїв.

До кінця 50-х років Вінниччина мала 15 громадських музеїв – нових осередків краєзнавства. У звіти музеїв був введений розділ – "Краєзнавча робота", який вимагав інформації, а отже й роботи зі створення краєзнавчих гуртків, краєзнавчих матеріалів. Така постановка справи активізувала науково-краєзнавче дослідництво.¹²

Важливим напрямом історико-краєзнавчих досліджень залишалася *пам'ятоохоронна робота*. Вона й надалі стимулювалася прагненням влади і народу відновити пам'ятники, що зазнали нищення в роки війни, увічнити подвиг народу на фронтах і в тилу, важливі події та видатні особистості.

Вінницькі дослідники поряд з увічненням пам'яті полеглих героїв Великої Вітчизняної війни зібрали свідчення про 41 пам'ятне місце, пов'язане з подіями визвольної війни українського народу в 1648 – 1654 рр., дислокацією козацьких частин, похованнями. Відповідно до постанови ЦК КПУ "Про встановлення меморіальних дошок на історичних місцях, пов'язаних з визвольною війною українського народу 1648 – 1654 рр.", гранітні обеліски були споруджені в с. Четвертинівка Тростянецького району на місці Батозької битви, на могилі Данила Нечая, Івану Богуну – у Вінниці. Тільки на пам'ятник Д. Нечая облвиконком виділив 6 тис. карбованців.¹³

Було взято під державну охорону Кукавську церкву, що у Могилів-Подільському районі, збудовану за планом В. А. Тропініна. 1958 року на ній встановлено меморіальну дошку...¹⁴

Більш відчутну допомогу ученим, краєзнавцям подавали *архіви*. Вони ставали не тільки джерелом наукової інформації, а й центрами специфічної краєзнавчої роботи. У 1957 р. збірник документів і матеріалів про події березня 1917 – лютого 1918 років на Поділлі, підготовлений працівниками держархівів Хмельницької та Вінницької областей, видало Хмельницьке обласне видавництво.¹⁵ 1959 року вийшов збірник документів і матеріалів під загальною редакцією М. І. Мехеди, який підготували архівісти Вінниці і Кам'янця-Подільського. Він продовжив попередню тему і висвітлив події до грудня 1920 року, досить однобічно розкривши тему громадянської війни в краї. Однак для дослідників залишалися недоступними документи про державотворчу діяльність Центральної Ради, гетьманського уряду, Директорії, національно-демократичну революцію, Українську Народну Республіку, Українську державу, національно-визвольні змагання 1917 – 1920 рр. взагалі.¹⁶

Відроджували краєзнавчу роботу в притаманних їм формах *бібліотеки*. Сформувавши фонди літератури (1950 року у Вінницькій області працювало 1712 бібліотек з книжковим фондом 1122300 примірників проти відповідно 1079 і 897900 – у 1940-му), вони почали накопичувати суто краєзнавчу літературу, укладати картотеки, проводити тематичні виставки, створювати бібліографічні покажчики з метою її популяризації.¹⁷

Набувало розмаху *шкільне краєзнавство*, на якому держава робила особливий наголос, намагаючись вкласти у нього заздалегідь визначений зміст, про що, зокрема, переконує обширна стаття заступника директора Вінницького обласного інституту удосконалення вчителів К. І. Степанова “Поліпшити краєзнавчу роботу”, опублікована у виданому в 1959 році збірнику “Наш край”.¹⁸

В прийнятому Верховною Радою СРСР Законі про перебування школи, йшлося в ній, зазначається, що головним завданням радянської школи є підготовка учнів до життя, суспільно-корисної праці, дальшого підвищення рівня загальної і політехнічної освіти, підготовка освічених людей, які б добре знали основи наук, виховання молоді в дусі глибокої поваги до принципів соціалістичного суспільства, в дусі ідей комунізму. В роботі шкіл, здійсненні навчально-виховного процесу, скерова-

ного на забезпечення виконання цих важливих завдань, значна роль належить саме краєзнавству.

Всебічне вивчення свого села, району, області та використання зібраного матеріалу в навчанні і вихованні дітей сприяє активізації навчального процесу, поліпшенню якості навчання, допомагає поєднати навчання з практикою комуністичного будівництва, сприяє вихованню в учнів радянського патріотизму.

Краєзнавство в шкільній роботі є могутнім засобом боротьби з формалізмом у викладанні, засобом розвитку творчого мислення і практичних дій, формування в них свідомого ставлення до дійсності.

Краєзнавча робота велику роль відіграє в політехнічному навчанні, в підготовці учнів до практичної діяльності. Ознайомлення школярів з основними принципами виробництва, з найголовнішими його галузями найкраще можна здійснити на основі вивчення місцевого виробництва, що є одночасно одним із основних завдань і краєзнавчої роботи.

Розуміючи велике пізнавальне значення шкільного краєзнавства, чимало шкіл області вже протягом багатьох років, повідомляв автор, займається вивченням рідного краю. Зібрані матеріали вчителі з успіхом використовують в навчально-виховній роботі. Більшість працівників шкіл цілком правильно розуміє, що одним із важливіших загальнопедагогічних принципів шкільного краєзнавства є поєднання теорії з практикою, навчання з життям соціалістичної Батьківщини, комплексне вивчення рідного краю.

Значна частина шкіл дає учням знання про свій край, його природу й багатства, економіку, історію і культуру, про досягнення за роки Радянської влади, забезпечує знання першочергових завдань дальшого комуністичного будівництва в країні.

Краєзнавча робота в школах охоплює:

а) вивчення природи і природних багатств краю: ґрунтів, рослинності, тваринного світу, корисних копалин, гідроресурсів, проведення метеорологічних та фенологічних спостережень;

б) вивчення історії і культури краю, збір документів, переказів та матеріальних пам'яток давніх часів і особливо радянського періоду;

в) вивчення і охорону місцевих історичних пам'ятників, вивчення мистецтва, усної народної творчості, побуту і звичаїв, мовних територіальних діалектів;

г) вивчення господарської діяльності населення свого краю, досвіду передовиків промисловості і сільського господарства, методів боротьби за високу продуктивність сільського господарства.

Не менш різноманітною є краєзнавча робота і по методах її здійснення. Школи широко практикують записи розповідей старожилів, бесіди, екскурсії, походи по рідному краю, спостереження за погодою, збір різних колекцій і гербаріїв та інше.

У статті наводились конкретні факти діяльності шкільних краєзнавців. Так, цікава й змістовна робота по вивченню свого краю здійснювалася в Чапаєвській середній школі Бершадського району, в якій належним чином був обладнаний географічний майданчик, де систематично велися спостереження за температурою та вологістю повітря, тиском атмосфери, напрямом вітру, кількістю опадів. Такі ж змістовні спостереження за погодою проводились у Вінницькій середній школі № 4, Соболівській СШ Теплицького району, Потоцькій СШ Жмеринського району та ін. Даними шкільних метеорологічних станцій користувалися колгоспи. В с. Потоках, наприклад, бригадир рілнничої бригади в гарячу пору польових робіт часто заходив у школу дізнатись, що показує барометр, який прогноз погоди на завтра. Матеріали метеорологічної станції Чапаєвської СШ Бершадського району використовувала Вінницька обласна метеорологічна станція.

Краєзнавці багатьох шкіл проводили значну роботу по дослідженню ґрунтів, їх типів, структурності, фізичних властивостей, кислотності, способів піднесення родючості. В багатьох школах було виготовлено колекції місцевих ґрунтів, дано детальну характеристику їх.

З великим інтересом юні краєзнавці вивчали також місцевий рослинний і тваринний світ. Виготовляли колекції дерев. Описуючи їх, зазначали, для чого може бути використана та чи інша порода. Збирали лікарські рослини.

Вивчали також корисні копалини краю, оскільки Вінниччина багата на природні будівельні матеріали, серед яких і граніт, і піски, і вапняки, і глини...

Важливе місце в роботі юних краєзнавців займали також питання історії краю. "Співставляючи прекрасне сучасне з тяжким минулим, учні переконувались, що справжня історія подолан, як і всіх трудящих країни, розпочалася тільки з перемоого Великої Жовтневої соціалістичної революції". Зокрема багато

попрацювали над вивченням історії свого села учні Жданівської СШ Хмільницького району.

Проте найголовнішим об'єктом діяльності шкільних краєзнавців все ж було “вивчення господарської діяльності населення краю, ознайомлення з місцевим виробництвом”. З цією метою організовувались “екскурсії на заводи і фабрики, в колгоспи та радгоспи, вивчався технологічний процес виробництва та організація праці”: учні знайомились з тим, “...як при соціалістичній системі самі трудящі керують народним господарством і як самовіддано вони працюють. В багатьох школах області можна побачити, як результат проведеної роботи, таблиці технологічного процесу виробництва цукру, суперфосфату, каоліну, зразки продукції місцевих підприємств тощо. У Вінницькій СШ № 4 під керівництвом учителя хімії Л. Ю. Соміна виготовлено діючі моделі заводів по виробництву сірчаної кислоти, суперфосфату, каоліну та іншої продукції місцевих підприємств. Змістовна робота в цьому напрямку проводиться в СШ № 1 міста Вінниці, в Тульчинській СШ № 3, в Глуховецькій СШ Комсомольського району, в Скоморошківській СШ Плисківського району та в інших школах”.

Грунтовно вивчали юні краєзнавці сільське господарство області. Працюючи на навчально-дослідних ділянках, в комплексних виробничих колгоспних бригадах, учні набували певних умінь і навичок праці в сільському господарстві, оволодівали агротехнікою вирощування високих врожаїв пшениці, цукрових буряків, кукурудзи, картоплі та інших культур, “акліматизували нові сільськогосподарські рослини, зокрема такі, як трава пайза, активно пізнавали свій край, його економіку”.

Добре було поставлено вивчення сільськогосподарського виробництва і підготовку учнів до майбутньої практичної діяльності в сільському господарстві в Печерській середній школі Шпиківського району. “Навчально-дослідні ділянки цієї школи – це справжня лабораторія високого врожаю. Школа проводить цікаву роботу по виведенню ранніх сортів помідорів, капусти, огірків, по вирощуванню високого врожаю кукурудзи. Школа протягом декількох років – учасник Всесоюзної сільськогосподарської виставки”.

Аналогічну роботу проводили Соболівська СШ Теплицького району, Білопільська СШ Козятинського району, Левківська семірічна школа Шпиківського району та ін.

“Отже, – за визначенням К. І. Степанова, – значна частина вчителів цілком правильно розуміє, що проводити краєзнавчу роботу – це не тільки фіксувати те, що є, а й брати участь у роботах по благоустрою свого краю – організувати роботу учнів по озелененню своєї місцевості, по закладанні плодоягідних садів і розсадників...”

Переважна більшість шкіл, проводячи краєзнавчу роботу, розуміє також добре й те, що вивчати свій край, його розвиток – означає знайомити учнів насамперед з людьми, які здійснюють цей розвиток, знайомити їх з новаторами виробництва, з передовиками. Вінниччина може пишатися передовими людьми, особливо в сільському господарстві. Лише в 1958 році за визначні успіхи в розвитку сільського господарства Президія Верховної Ради СРСР присвоїла групі майстрів землеробства і тваринництва, партійним і радянським працівникам області високі почесні звання Героя Соціалістичної Праці, 2121 чол. відзначено орденами і медалями Радянського Союзу. Орденом Леніна нагороджено нашу область...”¹⁹

Спроба повернути краєзнавство на “виробничі рейки” спостерігалась не лише в школах. Під тиском краєзнавчої активності дослідників ЦК КПРС повернувся до ідеї написання історії фабрик і заводів, започаткованої і похороненої у 30-х роках. Постановою від 21 жовтня 1958 року “Про книги з історії фабрик і заводів” зобов’язав партійні організації підтримати рух, забезпечити підготовку і публікацію книг з історії промислових і сільськогосподарських підприємств, особливу увагу звернувши на їх досягнення під час соціалістичного будівництва. Ставилася мета в такий спосіб посилити ідейно-політичне виховання трудящих відданості справі партії, справі комуністичного будівництва.

Робота над історією фабрик і заводів знову набула планового, організованого характеру. У 50 – 60-х роках вийшла низка нарисів, у першу чергу – про великі підприємства. В аграрних областях, до яких належала Вінниччина, основна увага була звернута на дослідження минулого й досягнень колгоспів, радгоспів.²⁰ У цей час з’явилися роботи М. І. Зільберта “Соціалістична Вінниччина”,²¹ М. К. Гненного “Шостий п’ятирічний план Вінниччини в дії”,²² П. К. Безкоровайного “Розвиток цукрової промисловості на Вінниччині (1917 – 1957 рр.)”,²³ Н. Я. Железної “Трудівники Вінниччини в боротьбі за піднесення громадського тваринництва”,²⁴ Л. С. Максимова “Ремонт машин-

но-тракторного парку за цілорічним графіком (з досвіду Дмитрашківської МТС Вінницької області)”²⁵ М. Д. Портного “Садівництво колгоспу “Шлях комунізму” (Чернівецький район Вінницької області)”²⁶ та ін.

Проте дослідників і краєзнавців більше надихав на творчість інтерес до героїзму та нескоренності подолян у відgrimілій Великій Вітчизняній війні.

Уродженець с. Андрушівки (тепер: Погребищенського району) Валентин Остапович Речмедін (1916 – 1986) з її початком добровольцем пішов на фронт. Тоді ж у 1941-у потрапив в оточення, однак, уникнувши полону, добрався до рідного села. Тут включився в антифашистську діяльність підпільної групи, на основі якої сформувався партизанський загін (цей загін згодом влився в Другу партизанську бригаду ім. Сталіна, котра діяла у східних районах Вінниччини). Був редактором газети “Партизанська правда”. Мужність подільських партизанів, зокрема земляків із Андрушівки та сусіднього села Паріївки, описав у 50-х роках у романі “Коли закипала кров”. Цікавим краєзнавчим дослідженням є також його документальна повість “Дівчина в терновому вінку” (1967 р.) – про Мотрю Присяжнюк з Погребища, яку за участь у боротьбі проти царського самодержавства у 1908 р. було засуджено до страти.

Ретельно досліджував партизанський та підпільний рух на Вінниччині колишній фронтовик уродженець с. Люлинець (тепер: Калинівського району) Микола Лазарович Бабій (нар. 1918). Результатом науково-краєзнавчого пошуку стали опубліковані ним статті та тези доповідей на наукових конференціях: “Партійне керівництво антифашистською боротьбою на Вінниччині”, “Вінниця в перші дні війни. Боротьба трудящих проти гітлерівців під час окупації. Звільнення міста від окупантів”, “Партійно-політична і масово-агітаційна робота серед партизанів і населення тимчасово окупованої території”, “Допомога партизанів Вінниччини в розгромі фашистських загарбників”²⁷ та ін. У 1967 р. дослідник захистив кандидатську дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, а в 1975 р. у співавторстві з В. Кравчуком видав путівник “Партизанськими стежками Вінниччини”.

Протидії ворогові народних месників присвятила дисертаційне дослідження “Вінницьке об’єднання партизанських загонів під командуванням Я. І. Мельника в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників” Є. В. Сафронова.

Неабиякий інтерес громадськості викликала серія опублікованих в кінці 50-х – на початку 60-х років документальних статей та нарисів завідувача архівним відділом Вінницького облвиконкому Івана Авксентійовича Безуглого про антифашистський і партизанський рух на Вінниччині, практично невідому на той час для широкого загалу ставку А. Гітлера “Вервольф”. Копітка праця краєзнавця увінчалася виходом у світ у 1962 р. його документальної повісті “Таємниці “Вервольфу”, спонукала до пошукової діяльності багатьох інших дослідників.

Доклав зусиль по відродженню та розгортанню краєзнавчого руху на Вінниччині і старший науковий співробітник архівного відділу УМВС по Вінницькій області (з 1953 р., а з 1954 р. – начальник підрозділу Держархіву області) уродженець с. Шкуринець (тепер: с. Прибузького Вінницького району) Арсен Гнатович Бабенко, проявивши в 50 – 60-х рр. чималу публікаторську активність. Він був співавтором праць “Боротьба за встановлення радянської влади на Вінниччині” (1957 р.) та “Культурне будівництво на Вінниччині в роки радянської влади” (1959 р.), одним із авторів-упорядників путівника “Вінницький обласний державний архів” (1960 р.), упорядником збірника документів “Петр Запорожец” (1962 р.), членом редколегії і співупорядником видань “Поділля в період відбудови народного господарства: 1921 – 1925” (1957 р.), “Вінниччина в період Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 : Хроніка подій” (1965 р.), членом авторського колективу опублікованої в 1964 р. монографії “Вінниця: Історичний нарис”.

Інтерес до подій Великої Вітчизняної війни зумовлювався в значній мірі підготовкою до відзначення 20-річчя Перемоги. Причому він охоплював чи не всі верстви і категорії громадян, у т. ч. шкільну молодь. Саме тоді зародився *слідопитський рух*. Походи школярів по місцях бойової слави, догляд за могилами, пам’ятниками загиблих, зустрічі з ветеранами, визволителями, створення музейних кімнат, куточків стали звичними формами їх краєзнавчої, патріотичної діяльності. Результати досліджень висвітлювала місцева преса, шкільні стінгазети. У такий спосіб молодь проходила велику школу дослідництва і разом з тим – патріотичного виховання. Школярі с. Заболотне Крижопільського району зібрали фото і біографічні дані 163-х полеглих односельчан. У Шаргородському районі слідопити допомогли знайти імена 205 загиблих і викарбувати їх на стелах, за що отримали подяку Міністерства оборони СРСР.²⁸

Зростаючи активність у вивченні рідного краю проявляли науковці, сфера інтересів яких була досить обширною.

Уродженець смт Томашполя Абрам Зіновійович Барабой (1902 – 1983) хоч в 50-х рр. працював у Києві (з 1954 р. – старшим науковим співробітником, з 1959 р. – завідувачем відділу допоміжних історичних дисциплін Інституту історії Академії наук УРСР), не обділяв увагою Поділля, досліджуючи соціально-економічні проблеми та селянські рухи на Правобережній Україні в XIX ст. У цьому переконують його праці “Правобережная Украина в 1848 г.”, “Обезземелювання поміщиками кріпосних селян Подільської губернії і посилення експлуатації їх в період між інвентарною і “селянською” реформами”, “Селянський рух і діяльність інтелігенції Правобережної України напередодні реформи” та ін.²⁹

З лютого 1949 р. до останніх днів життя працював доцентом Вінницького державного педагогічного інституту Наум Соколонович Кветний (1919 – 1991). Одночасно займався дослідженням історичного минулого Вінниччини, особливо подій 1917 – 1920 рр., багато часу віддавав проблемам краєзнавства, зокрема, поширенню краєзнавчих знань серед шкільної і студентської молоді та серед громадськості. Автор путівника “Пам’ятні місця Вінниччини” (1966 р.), історичного нариса “Вінниця” (1964 р., у співавторстві), методичних розробок з краєзнавства “Вивчай історію свого краю” (1964 р., у співавторстві).

Близько 100 праць з історії краю за час роботи у цьому ж вузі (з 1947 р.) опублікував уродженець с. Конатківців Шаргородського району Іван Опанасович Пшук (1918 – 2003). Він теж один з найпомітніших учасників відродження краєзнавства на Вінниччині у післявоєнний період. Це ж можна сказати про його колегу по вузу уродженця с. Уладівки Літинського району Михайла Федоровича Присяжнюка (1920 – 2009), доцента Вінницького державного медичного інституту ім. М. І. Пирогова Йосипа Григоровича Тельмана (нар. 1923).

У 50-х роках ряд археологічних експедицій у басейн Південного Побужжя для вивчення ранньослов’янських пам’яток другої половини першого тисячоріччя нашої ери здійснив доцент Вінницького педагогічного інституту Павло Іванович Хавлюк (1925 – 2001). На матеріалах проведених досліджень підготував і успішно захистив кандидатську дисертацію “Антські поселення середньої частини Південного Побужжя”, написав цикл статей.³⁰

Все активніше заявляли про себе природодослідники, опублікувавши в 50 – 60-х роках ряд наукових праць, присвячених природі Поділля. Так, у цей час з'явилися роботи Г. Х. Дікенштейна “Про межу між силуром і девоном на Поділлі”,³¹ М. Н. Ключникова “Палеогенові відклади в басейні р. Дністер”,³² “Палеогенові відклади в басейні р. Південний Буг”,³³ Є. К. Лазаренка і Б. І. Сребродольського “Мінералогія Поділля”,³⁴ А. П. Бурдейного і М. Б. Рубіна “Вінницька область: Географічний нарис”,³⁵ Л. І. Воропай “Ерозійні процеси у Середньому Придністров’ї”,³⁶ “Подільське Побужжя”,³⁷ Г. О. Кузнецової “Флора і рослинність Поділля, як пам’ятка природи”,³⁸ О. О. Осичнюка “Геоботанічне районування Середнього Побужжя”,³⁹ Л. К. Опалатенко і К. А. Татарінова “Ховрах європейський на Придністров’ї”⁴⁰ та ін.

Особливо потужним імпульсом у відродженні та розвитку краєзнавства на Вінниччині стала підготовка до *видання 26-томної “Історії міст і сіл Української РСР”*, ініціатором створення, головою Головної редколегії якої був найавторитетніший краєзнавець України, теперішній Герой України, академік НАН України, доктор історичних наук, професор Петро Тимофійович Тронько.

Для написання літопису населених пунктів Східного Поділля в 1962 р. у Вінниці було сформовано обласну редакційну колегію, котра стала своєрідним творчим та координаційним центром. До її складу увійшли викладачі вищих навчальних закладів, музейні, архівні, бібліотечні працівники. Поступово налагоджувалася робота районних і міських комісій сприяння. На Вінниччині їх кількість спиралася на зусилля близько двох тисяч ентузіастів: учителів, журналістів, краєзнавців-аматорів.

Насамперед, сповна було використано творчий та науковий потенціал професорсько-викладацького складу вузів обласного центру, на що, зокрема, націлювала Головна редакційна колегія, яка, розглянувши питання про участь кафедр суспільних наук вузів Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти України, 21 жовтня 1964 р. рекомендувала включити написання нарисів і довідок у плани наукової роботи кафедр гуманітарного профілю. У Вінницькій області для підготовки тому було залучено 45 викладачів, серед яких 26 докторів та кандидатів наук.

Не менш вагомий внесок у підготовку унікальної праці внесли архівні установи Вінниччини. Їхніми зусиллями у короткі

терміни доукомплектовано фонди для використання обласною редколегією та авторськими колективами. Цінний досвід каталогізації фондів, набутий Вінницьким обласним державним архівом, був відзначений Головною редакційною колегією видання в особі завідуючого відділом історії міст і сіл Інституту історії АН України О. О. Парасунька. Наскільки ефективно проходила робота у згаданій архівній установі, засвідчує зростання кількості карток у систематичному і географічному каталогах. Так, якщо на початку 1965 р. налічувалася 61 тисяча карток, то на 1 січня 1967 р. — вже 103,5 тисяч.

Не менш результативно виявилась діяльність з розробки довідково-бібліографічного апарату “Історії міст і сіл Української РСР” Вінницької обласної бібліотеки ім. К. Тімірязєва. За час підготовки тому вінницькими бібліографами аналітично розписано близько 5 тис. примірників книг, журналів, газет, серед яких 1200 видань дожовтневого періоду.⁴¹

Сам том “Вінницька область” вийшов друком у 1972 році, у підсумку ставши колективною книгою десятків місцевих науковців, краєзнавців. Зокрема, значний внесок у виявлення та опрацювання архівних документів, використаних у літописній праці, зробив А. Г. Бабенко, підготували нариси, енциклопедичні інформаційні добірки уже згадувані вчені М. Л. Бабій, М. Ф. Присяжнюк, Н. С. Кветний, І. О. Пшук, Й. Г. Тельман, а також науковці і краєзнавці А. О. Безсонний, Г. Я. Буртяк, С. Я. Вініковецький, В. П. Воловик, Д. К. Дудкевич, Л. П. Зінченко, Г. А. Лютворт, В. О. Птушенко та інші. Для багатьох із них участь у підготовці тому стала важливою сходинкою професійного зростання, допомогла утвердитись як ученим, краєзнавцям, розширила творчий та науковий діапазон (С. Я. Вініковецький, Л. П. Зінченко, В. П. Воловик та ін.).

Уродженець м. Вінниці Семен Якович Вініковецький (1922 — 2002) по закінченню історичного факультету Вінницького державного педагогічного інституту працював завідувачем архівного відділу Вінницького облвиконкому, у вузах міста. З 1972 р. доцент Вінницької філії Київського торговельно-економічного інституту. Досліджував Поділля кінця XIX — початку XX ст., автор путівників, упорядник збірників документів і матеріалів з історії краю, зокрема, “Революційні події 1905 — 1907 рр. на Поділлі”, “Поділля в період відбудови народного господарства (1921 — 25 рр.)”, “Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни” та ін.

Леонід Петрович Зінченко, викладач Вінницького державного педінституту, зосередив наукову увагу на історії та етнографії Поділля. Брав активну участь у створенні в педінституті народознавчого центру.

Вінничанин Валентин Пилипович Воловик (1927 – 2002) уже тоді зарекомендував себе зрілим істориком, вдумливим, допитливим дослідником Подільського краю. У 1964 р. з-під його пера (у співавторстві) вийшов друком історичний нарис “Вінниця”. Наступного року він був одним із співавторів книги “Вінниччина в період Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.: Хроніка подій”. У складі авторського колективу опублікував у вінницькому томі “Історії міст і сіл Української РСР” історичні нариси про Вінницю та Брацлав.

Разом з тим, багатотомник, у т. ч. вінницький том, не був позбавлений недоліків. На його зміст наклав відбиток принцип партійності, класового підходу. Слабо розкрита козацька доба, багатоплановість і складність процесів, що проходили в Україні в 1917 – 1920 рр., у період колективізації. Зовсім не висвітлені голодомор 1932 – 1933 рр., репресії 20 – 30-х, 50 – 60-х років,⁴² свідомо замовчано імена багатьох дослідників рідного краю.

Етапом у розвитку краєзнавчого руху стало створення в 1966 році *Українського товариства охорони пам’ятників історії та культури*. Вінницьку обласну організацію Товариства очолив професор Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського В. М. Борщевський. Крім нього безпосередніми організаторами первинних осередків на Вінниччині виступили також директор Вінницького краєзнавчого музею І. І. Заєць, доцент педінституту Н. С. Кветний, директор Тульчинського краєзнавчого музею О. І. Копайгородська, директор Вінницького відділення Художнього фонду А. Л. Мороз та інші. Завдяки зусиллям ентузіастів вже на початок 70-х років в області працювала 2241 первинна організація, де об’єднувалося 312 тис. членів.

Їхня основна діяльність, насамперед, зосереджувалась на охороні, дослідженні та популяризації пам’яток. Було проведено їх реставрацію, паспортизацію, визначено категорію цінності. Найцінніші пам’ятники мистецтва, історії та археології взято під охорону держави. Зокрема, до категорії пам’яток республіканського значення тоді віднесли погруддя двічі Героя Соціалістичної Праці Т. П. Марцин в с. Голубечому Крижопільського району, бюст двічі Героя Радянського Союзу І. Н. Бойка

в с. Жорнище Іллінецького району, склеп-могили видатного хірурга М. І. Пирогова в с. Пироговому Вінницького району, могили козацького полковника Данила Нечая у с. Черемошному Тиврівського району, оборонні споруди в с. Буші Ямпільського району. Всього 18 об'єктів.⁴³

Творча праця дослідників знаходила схвалення в краї, пробуджувала серед його мешканців почуття гордості за рідну землю, її героїчних захисників, численні покоління невтомних працелюбів, які не раз відроджували її з руїн і попелу.

¹ Голос України. – 2000. - № 43. – 11 березня. – С. 8, 9.

² *Прокопчук В. С.* Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 204, 205.

³ Там само. – С. 205, 206.

⁴ Там само. – С. 213.

⁵ Там само. – С. 215.

⁶ Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трёх томах / Редкол.: П. П. Гудзенко, А. К. Касименко, А. А. Новосельский, А. Л. Сидоров, Л. В. Черепин, Ф. П. Шевченко. – М., 1953.

⁷ *Прокопчук В. С.* Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 214.

⁸ Пісні Поділля (запис Насті Присяжнюк в селі Погребище. 1920 – 1970 рр.). – К.: Наукова думка, 1976.

⁹ *Баженів Л. В.* Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 66.

¹⁰ *Руденко М.* Сплітайся, весільний віночку // Вінницька правда. – 1966. – 10 грудня; *Вона ж.* Подільські витинанки – прекрасні // Наддністрянська правда (Могилів-Подільський). – 1980. – 19 серпня.

¹¹ *Прокопчук В. С.* Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 225.

¹² Там само. – С. 227, 228.

¹³ Там само. – С. 231.

¹⁴ ДАВО, ф. Р – 5321, оп. 1, спр. 1, арк. 19.

¹⁵ Боротьба за владу Рад на Поділлі (березень 1917 р. – лютий 1918 р.). Документи й матеріали / Упор. І. І. Кириченко, І. В. Гарнага, Ц. М. Фірштейн. – Хмельницький, 1957. – 306 с.

¹⁶ *Прокопчук В. С.* Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 219; 217.

¹⁷ Там само. – С. 221.

¹⁸ *Степанов К. І.* Поліпшити краєзнавчу роботу // Наш край: З досвіду краєзнавчої роботи в школах Вінниччини. – Вінниця: Вінницьке обласне книжково-газетне видавництво, 1959. – С. 3 – 15.

¹⁹ Там само. – С. 12, 13.

²⁰ *Прокопчук В. С.* Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 235.

²¹ *Зільберт М. І.* Соціалістична Вінниччина. – Вінниця, 1956. – 30 с.

²² *Гненний М. К.* Шостий п'ятирічний план Вінниччини в дії. – Вінниця, 1957. – 28 с.

²³ *Безкоровайний П. М.* Розвиток цукрової промисловості на Вінниччині (1917 – 1957 рр.). Короткий нарис. – Вінниця, 1957. – 25 с.

²⁴ *Железная Н. Я.* Трудівники Вінниччини в боротьбі за піднесення громадського тваринництва. – Вінниця, 1957. – 24 с.

²⁵ *Максимов Л. С.* Ремонт машинно-тракторного парку за цілорічним графіком (з досвіду Дмитрашківської МТС Вінницької області). – К.: Держсільгоспвидав УРСР, 1956. – 44 с.

²⁶ *Портной М. Д.* Садівництво колгоспу “Шлях до комунізму” (Чернівецький район Вінницької області). – К.: Держсільгоспвидав УРСР, 1955. – 28 с.

²⁷ *Бабій М. Л.* Парти́йне керівництво антифашистською боротьбою на Вінниччині // УІЖ. – 1964. - № 3; *Він же.* Вінниця у перші дні війни. Боротьба трудящих міста проти гітлерівців під час окупації. Звільнення міста від окупантів // Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця, 1964 (у співавторстві); *Він же.* Парти́йно-політична і масово-агітаційна робота серед партизанів і населення тимчасово окупованої території // Матеріали наукової конференції вузів Вінниці, присвяченої 20-річчю перемоги над Німеччиною. – Вінниця, 1965; *Він же.* Допомога партизанів Вінниччини в розгромі загарбників // Доповіді і повідомлення наукової конференції. – Вінниця, 1965.

²⁸ *Прокопчук В. С.* Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 235; 338.

²⁹ *Барабой А. З.* Правобережная Украина в 1848 г. // Исторические записки. – М., 1950. – Т. 34. – С. 86 – 121; *Він же.* Обезземелювання поміщиками кріпосних селян Подільської губернії і посилення експлуатації їх в період між інвентарною і “селянською” реформами // Наукові записки Інституту історії АН УРСР. – К., 1958. – Вип. 12. – С. 83 – 108; *Він же.* Селянський рух і діяльність інтелігенції Правобережної України напередодні реформи // Український історичний журнал. – 1965. - № 2.

³⁰ *Хавлюк П. И.* Раннеславянские поселения в средней части Южного Побужья // Советская археология. – 1961. - № 3. – С. 185 – 201; *Он же.* Раннеславянские поселения Семенки и Самчинцы в среднем течении Южного Буга // МИА. – М., 1963. – Т. 108. – С. 320 – 250.

³¹ *Дикенштейн Т. Х.* О границе между силуром и девоном на Подолии // Докл. АН УССР, новая серия. – 1953. – Т. 90. – № 6.

³² *Клюшников М. Н.* Палеогеновые отложения в бассейне р. Днестр // Научные записки Киевского университета. Геологический сборник. – 1950. – Вып. 10. – Т. 9. – № 3.

³³ *Клюшников М. И.* Палеогеновые отложения бассейна р. Южный Буг // Труды Института геологических наук АН УССР. – 1951. – Вып. 6.

³⁴ *Лазаренко Є. К., Сребродольський Б. І.* Мінералогія Поділля. – Львів, 1969.

³⁵ *Бурдейний А. П., Рубін М. Б.* Вінницька область: Географічний нарис. – К., 1967.

³⁶ *Воропай Л. И.* Эрозионные процессы на Среднем Поднестровье // Вестник МГУ. – Серия 5: География. – 1965. - № 5. – С. 18 – 26.

³⁷ *Воропай Л. И.* Подольское Побужье // Физико-географическое районирование Украинской ССР. – К.: Издательство КГУ, 1968. – С. 247 – 260 (в соавтор.).

³⁸ *Кузнецова Г. О.* Флора і рослинність Поділля, як пам'ятка природи // Кн.: Матеріали про охорону природи на Україні. – К., 1958. – Вип. 1.

³⁹ *Осичнюк В. В.* Геоботанічне районування Середнього Побужжя // Наук. щорічник Київського університету за 1957 рік. Біологічний факультет. – К., 1958. – Вип. 2. - № 1.

⁴⁰ *Опалатенко Л. К., Татаринов К. А.* Ховрах європейський на Подністров'ї // Доп. АН УРСР. – К., 1955. – № 6.

⁴¹ *Каньоса А. М.* Наукові та громадські форми історичного краєзнавства на Поділлі (кінець 50-х – 80-і рр. XX ст.) // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Донецьк, 2001. – С. 8, 9.

⁴² *Прокопчук В. С.* Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 129.

⁴³ *Каньоса А. М.* Наукові та громадські форми історичного краєзнавства на Поділлі... – С. 12, 13.

4.8. В період “розвиненого соціалізму”

У 70-х роках, після XXIV (1971 р.) та XXV (1976 р.) з'їздів КПРС в СРСР активно заговорили про побудову в радянській країні суспільства “розвиненого соціалізму” – за словами Генерального секретаря КПРС, нового керівника держави Л. І. Брежнєва – “такої ступені зрілості нового суспільства, коли завершується перебудова всієї сукупності взаємин на внутрішніх, притаманних соціалізму, колективістських засадах”.¹ Основні риси розвиненого соціалізму офіційно було визначено і закріплено у прийнятій у жовтні 1977 року новій Конституції СРСР. У зв'язку із цими подіями перед ідеологічними службами країни ставилось недвозначне завдання – повсюдне прославляння наявних здобутків у соціально-економічній, військово-політичній, культурно-освітній сферах, авангардної ролі КПРС, її “мудрої зовнішньої та внутрішньої політики”, рішуча неприязнь інакодумства. Кожен член суспільства мав збагнути велич системи, “гвинтиком” якої був, відчути особисту приналежність до нової історичної єдності – радянського народу, що “по-братньому” об'єднався навколо великого російського. Це стосувалося мешканців усіх регіонів.

Тому зовсім не випадково в культурно-освітньому розвитку столиці Східного Поділля – Вінниці все зриміше стала проявлятися політика русифікації міста. З кінця 60-х до середини 80-х років дитячі садки, школи, вищі навчальні заклади і технікуми поступово переводилися на російську мову. При цьому відповідні органи державного управління посилялися на бажання батьків, які в свою чергу, мотивували таке рішення тим, що практично в усіх середніх і вищих навчальних закладах викладання предметів велося російською мовою. Діловодство в партійних і державних установах міста, не кажучи вже про заводи і фабрики, здійснювалося виключно російською мовою.

Практична реалізація постанови ЦК КПРС про посилене вивчення та викладання російської мови (1978) призвела до особливого становища вчителів російської словесності в школах, яким і платили на 15 відсотків більше за ту ж саму, що і в їхніх колег, кількість годин. Те, що багато високопоставлених керівників міста взагалі не знали української мови і відкрито демонстрували це широкому загалу, вважалося нормою. Не бажаючи потрапити в розряд “націоналістів”, немало керівників українського походження, що добре володіли рідною мовою, відмовлялися спілкуватися нею.

У 1983 р. ЦК КПРС прийняв чергову постанову про посилення вивчення російської мови в школах, що означало фактичне чергове підштовхування процесу русифікації національних окраїн СРСР. На цей час уже більшість дітей вінничан відвідували класи, де навчання велося російською мовою. Відлучення українців від власної мови, а отже й культури, формувало у них почуття меншовартості.²

А десятиліттям раніше, у 1972 р., активізувалась боротьба політичного органу республіки – ЦК Компартії України з інакдумством, будь-якою спробою відходу в дослідницькій роботі від ідейно-політичних вимог. Ідеологічний апарат республіканської організації очолив вправний утискувач національно-культурного руху В. Маланчук. Краєзнавців впрямли в ідеологічну вуздечку, що тривалий період, аж до звільнення 1979 року В. Маланчука з посади секретаря ЦК КПУ по ідеології, гальмувала краєзнавчий рух в усіх його формах.³

Так, у жовтні 1970 року була створена Вінницька організація Спілки письменників України. Зрозуміло, що її робота в ті часи була жорстко контрольована партійно-державною адміністрацією, вийти за дозволені межі у сфері впливу на народ вона не могла, але й влада, у свою чергу, не могла заборонити любити рідну землю, писати рідною мовою, плекати чисті людські почуття. В такій роздвоєності жили й працювали тоді радянські письменники, численні сплановані акції яких відзначалися нерідко формалізмом. У той же час вони намагалися виховувати в своїх читачів та слухачів національні і загальнолюдські духовні цінності.

Вінницькі письменники допомагали створювати в області бібліотеки, літературні музеї, ініціювали відкриття пам'ятників і меморіальних дошок письменникам-землякам, сприяли роботі

Товариства охорони пам'яток історії і культури, товариства книголюбів, інших громадських організацій.⁴

До самого ж Українського товариства охорони пам'яток історії і культури влада мала серйозні претензії. Хоч за напрямом своєї діяльності воно було покликане турбуватися про старовину, проте, заслухавши у жовтні 1972 р. питання про його діяльність, політбюро ЦК Компартії України визнало, що в роботі цієї громадської організації “мають місце факти захоплення старовиною, її ідеалізації, некритичного ставлення до архаїчних форм в побуті і звичаях”. У цій же постанові зазначалося, що до Товариства потрапляють люди “сумнівної громадської репутації, іноді з ідейно нечіткими поглядами”.⁵

Зрозуміло, що, виходячи з таких критеріїв, чимало незручних для КПУ осіб (через їхні “ідейно нечіткі погляди”) було й у Вінницькій обласній організації, яка станом на 29 березня 1974 року нараховувала 515 тисяч членів, об'єднаних в 3 тисячі первинних організацій.⁶ Проте пам'яткоохоронці, визначивши головним своїм завданням виявлення, збереження і популяризацію пам'ятників історії та культури, що складало один із важливих напрямів краєзнавчої роботи, протягом першого десятиліття існування самої організації поставили під державну охорону 515 пам'ятників, зібрали 0,5 млн. крб. на будівництво 150 пам'ятників.⁷ Зокрема, в такий народний спосіб увічнено бюстом і музейними експозиціями в с. Хомутинцях Калинівського району видатного поета С. В. Руданського, І. Гонту в с. Гонтівці Могилів-Подільського району.⁸

Важливим доповненням цієї роботи була діяльність юних слідопитів. У 1971 – 1972 навчальному році в школах Вінниччини діяло 3600 експедиційних загонів, які вивчали і описували бої Б. Хмельницького, І. Богуна, М. Кривоноса, Д. Нечая, відшукували імена загиблих у Великій Вітчизняній війні,⁹ ініціювали встановлення пам'ятних знаків.

Наполегливість і цілеспрямованість партійних керівників у насаджуванні комуністичної ідеології проявлялася у жорсткому переслідуванні своїх ідеологічних противників. Так, у січні 1972 року за звинуваченням у шпигунській діяльності був арештований уродженець с. Рахнівки Гайсинського району майбутній Герой України поет Василь Стус...

Послідовною була влада й в постійному посиленні атеїстичної пропаганди.

З ініціативи центру, а за ним, у свою чергу, і республіканських керівних структур, завирувала ідея запровадження нових радянських свят і обрядів. У всіх державних структурах створювалися спеціальні обрядові комісії, впорядковувалися будинки або спеціальні приміщення для здійснення обрядів. Розроблялися сценарії ритуалів проведення реєстраційних актів громадянського стану, на місцях у багатьох випадках батькам новонароджених вручали спеціальні медалі. Діяльність місцевої влади, спрямована на запровадження нових обрядів, надто перебільшувалася. Вважалося, що уявне (але зовсім не реальне) усунення з життя релігійних обрядів і якнайширша заміна їх новими радянськими обрядами створювали підґрунтя для нового соціалістичного способу життя. Втім ідея директивного впровадження нової обрядовості повсюдно успіху не здобула. До яких лише спроб не вдавалася держава, щоб надати принадності радянським святам та обрядам, але церкву та релігію у цій справі відтіснити не вдалося. Релігійна обрядовість у тій же Вінниці залишалася високою...¹⁰

Своїм ідейним завданням ЦК КПРС підпорядковував й діяльність музеїв. Постановою “Про підвищення ролі музейних закладів у комуністичному вихованні трудящих” вимагав посилити їхню роль у соціалістичному будівництві, ідейно-політичному вихованні трудящих. Ці вимоги враховувалися в роботі Вінницького обласного краєзнавчого музею, який після кількох років ремонтно-реставраційних робіт у 1970 р. відновив свою діяльність, збільшивши експозиційну площу до 2400 квадратних метрів, розгорнувши 20 експозиційних, виставочних і лекційних залів. На початку 80-х років у результаті централізації музейних закладів його відділами стали вінницький музей декоративно-прикладного мистецтва, тульчинський музей П. І. Пестеля, тиврівський краєзнавчий музей, музей Василя Порики у с. Порик Хмільницького району.

В 1977 році музейна мережа Східного Поділля поповнилася ще одним закладом – в с. Марківка Теплицького району було відкрито меморіальний музей М. Д. Леонтовича,¹¹ який теж мав працювати у визначених ідеологічних рамках.

Та попри це, краєзнавчий рух в регіоні продовжував розвиватися. На історико-краєзнавчій конференції, яка відбулася 8 – 9 червня 1972 року у Вінниці, висловлювались навіть пропозиції про створення в області координаційного краєзнавчого центру. Що стосується роботи самої конференції, то на пле-

нарному та секційному засіданнях було заслухано 102 доповіді та повідомлення з історії, археології, економіки, етнографії і фольклору, літературознавства. Її учасники зробили екскурсію до трипільського поселення Кліщів і Немирівського городища скіфського періоду.¹³

Продовжувалося наукове вивчення регіону. Так, ще в кінці 60-х років під керівництвом Й. С. Винокура розпочалось стаціонарне археологічне дослідження черняхівських ранньослов'янських поселень, поховань в околицях с. Бернашівки Могилів-Подільського району, с. Буші Ямпільського району. Результатом роботи цих експедицій стало видання Й. С. Винокуром у 1972 р. монографії «Історія та культура черняхівських племен» і захист однойменної докторської дисертації (1978), публікація ним у співавторстві з Б. О. Тимощуком узагальнюючої праці «Давні слов'яни на Дністрі».¹⁴

Директор Вінницького обласного краєзнавчого музею (на початку 70-х рр., а згодом доцент Вінницького педінституту) І. І. Заєць провів археологічне дослідження трипільських поселень на Південному Бузі біля с. Кліщів та інших місцях, курганного комплексу скіфського часу біля с. Тютки і відповідно захистив кандидатську дисертацію «Давні землеробські поселення середньої течії Південного Бугу в другій половині IV тис. до н. е.» (1975), опублікував ряд статей, які мали актуальне значення для археологічної науки.¹⁵

Над проблемою вивчення неолітичних пам'яток трипільської культури працювали й інші археологи. Зокрема, вагомий внесок у цьому плані вніс київський археолог В. М. Даниленко, який, досліджуючи у 60 – 70 роках 30 поселень в Немирівському, Гайсинському і Тростянецькому районах, виділив тут південнобузьку культуру.¹⁶

Незабаром, після виділення південнобузької культури, інший учений – В. І. Макаревич на Середньому Дністрі дослідив схожі комплекси і запропонував об'єднати їх з побузкими в єдину буго-дністровську культуру.

Буго-дністровська культура є найбільш ранньою не лише на Поділлі, а також на території України, всієї Східної Європи. Вона складалася на основі місцевих мезолітичних племен приблизно в другій половині VI тисячоліття до н. е. Основним заняттям «буго-дністриан» було мисливство і рибальство, рослинне та молюскове збирання. Але поряд з ними поши-

рювались і навиків ведення відтворюючих форм господарства – землеробство і скотарство.

Невеликі поселення “буго-дністрян” “обладнувалися переважно заглибленими прямокутними житлами, заповненими своєрідними кістяними мотиками, зернотертками, крем’яним мікролітичним інструментарієм, фрагментами плоскодонних горщиків та горщиків з високими вінцями, широковідкритих чаш з лійкоподібним низом і плоским дном, предметами культу тощо. Всі перераховані форми посуду прикрашалися загладжувальними лініями в поєднанні з відбитками гребінцевого штампa, канелюрами”.¹⁷

Наприкінці VI – на початку V тисячоліття до н. е. буго-дністрівська культура, що проіснувала понад тисячу років, припинила свій розвиток, а її носії зійшли з історичної арени. Деякі дослідники вважають, що вони взяли участь у формуванні трипільської культури (культури вже наступної епохи – епохи міді), що займає особливе місце в історії Поділля.¹⁸

Досліджувались й інші сторінки історії краю. Зокрема, проблеми кризи і занепаду феодально-кріпосницької системи та розвитку капіталістичних відносин у різних галузях економіки Східного Поділля знайшли глибоке відображення й аналіз у працях Л. Е. Раковського “Розвиток цукрової промисловості в Подільській губернії в XIX – поч. XX ст.”,¹⁹ А. І. Мамалиги “Капіталістична еволюція селянських господарств Подільської губернії”,²⁰ М. Н. Лещенка і А. І. Мамалиги “Аграрно-капіталістична еволюція поміщицьких господарств Подільської губернії в 1861 – 1900 рр.”.²⁰ Антикріпосницький рух на Поділлі першої половини XIX ст. і особливо виступи селян під проводом У. Кармалюка висвітлено в дослідженні В. П. Вовкодава “Вшануємо пам’ять народного героя”.²²

Крок вперед зроблено в етнографічному дослідженні самобутнього традиційного народного мистецтва Поділля, зокрема художнього ткацтва і вишивки, килимарства, художніх особливостей гончарства, різьблення по дереву, а також вивченню побуту, сім’ї, обрядовості, етнокультурних процесів і міжетнічних зв’язків населення краю²³ (зокрема, в статтях В. А. Гудака “Керамічна веселка Поділля”, “Творчість гончарів Бара”²⁴ та ін.).

Питання природодослідництва краю порушено в праці А. Д. Кучерука “Загальна інженерно-геологічна характеристика Поділля”,²⁵ літературного краєзнавства – в посібнику для вчите-

лів В. М. Борщевського “Вивчення творчості М. М. Коцюбинського в школі”,²⁶ працях В. І. Тищенка “Кармалюк в творчості Василя Кучера”,²⁷ Н. С. Шумади “Степан Руданський і фольклор Поділля”²⁸ та ін.

У 70-х роках заявили про себе як про активних краєзнавців й інші дослідники: журналісти Л. О. Білозерова, В. Д. Бовкун, Н. І. Булаєвська, Т. В. Підласко, архівісти О. О. Березовський, Г. Ю. Дробчак, Ю. С. Жугін, педагоги Є. В. Горб, О. В. Гусев, М. С. Солоненко, науковці О. І. Андрушко, А. І. Байраківський, І. В. Валько, С. Д. Плахотнюк, колишній командир партизанського загону П. Т. Кугай, військовослужбовець Л. О. Сахневич.

Луїза Олександрівна Білозерова опублікувала путівник “Приїздить до Вінниці”, краєзнавчі нариси “Вишивальниці з Клембівки”, “Серця братерству вірні”. Видали путівники також Владислав Дмитрович Бовкун (1934 – 2003) – “Гордість Поділля” (у співавторстві), Тихін Васильович Підласко (1930 – 1987) – “Три музеї одного села” (про музеї в с. Тиманівці Тульчинського району), “Легендарний Базіль” (про музей Героя Радянського Союзу, національного героя Франції В. Порики в його рідному селі).

Уродженець с. Літинські Хутори (тепер: с. Садове Літинського району) Олексій Власович Гусев (1932 – 1976) брав участь у підготовці та написанні тому “Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область”. Вивчав географію та історію Літинщини, досліджував визвольний рух на Поділлі під проводом Устима Кармалюка. У місцевій районній газеті “Радянське життя” вів рубрику “Люби і знай свій рідний край”. Опублікував понад 30 статей краєзнавчої тематики, в тому числі дослідження “Древністю гартований рідний Літин наш”, “Славний лицар (дати життя і діяльності У. Я. Кармалюка на Літинщині)”.²⁹ Підготував до друку краєзнавчий нарис про історію Літина та його околиць, який вийшов друком уже після його смерті.

Уродженець с. Станіславчика Жмеринського району Михайло Петрович Солоненко (1912 – 1994) з 1946 р. жив у Жмеринці. Один із організаторів районного відділення Українського товариства охорони пам’яток історії та культури, музеїв Ю. Смолича в Жмеринці та С. Надсона в с. Носківцях, був ректором Жмеринського народного університету пропаганди пам’яток історії та культури. Співавтор путівника “Жмеринка”, автор краєзнавчого нарису “Жмеринка – місто Юрія Смолича”.³⁰

Євдокія Василівна Горб (1911 – 1997) зібрала на Вінниччині півтисячі пісень, чимало прислів'їв та приказок, легенд та переказів, дві тисячі народних оповідань, топонімічний матеріал Східного Поділля, а також численні документи, фотокартки та інші матеріали про підпільників, партизанів Вінниччини. На цій основі написала і опублікувала документальні повісті “Тревожная юность” (у співавторстві з Г. Минацькою), “Не здаюсь”, “Світи, моя зоря”, “Незримий поєдинок”. Багато років вивчала життя і творчість М. Трублаїні. Її фольклорні записи увійшли до збірників “Зацвіла калина”, “Колядки та щедрівки”, “Жартівливі пісні”, “Радянська пісня”, “Євшан-зілля”, у двотомне видання “Весілля” та ін. Авторка статей про фольклористів Г. Танцюрю, Н. Присяжнюк, М. Руденко.³¹

Уродженець с. Павлівки Калинівського району Петро Трохимович Кугай (1921 – 1981), який з 1970 р. працював у м. Вінниці заступником генерального директора виробничого об'єднання м'ясної промисловості, виступав у періодичній пресі зі статтями і спогадами про антифашистський рух на Вінниччині. У 1974 р. у співавторстві з С. Калінічевим написав документальну повість “Біля вовчого лігва”, а через десять років наступну – “Звіра ще тільки поранено”. У першій йдеться про юних підпільників з с. Павлівки, які завдавали ударів окупантам на підступах до ставки Гітлера “Вервольф”. Друга тематично продовжує першу; основні події пов'язані з рейдом партизанського з'єднання на території Вінницької і Кам'янець-Подільської (тепер: Хмельницької) областей. Правдиво змальовано виснажливі бої з ворогом, атмосферу тих важких років.

Підпільно-партизанська тематика захоплювала й науковця, уродженця с. Зарудинців Немирівського району Івана Васильовича Валька (1930 – 2003). У 1971 році він видав друком документальну повість “Куди летиш, журавлику?”, в якій йдеться про юного партизана-зв'язківця В. Саморуху.

Маловідомі сторінки Великої Вітчизняної війни на Вінниччині, подвиги вінничан на фронтах Другої світової війни стали темою краєзнавчих досліджень гвардії полковника у відставці Леоніда Олександровича Сахневича. У 1970 р. у співавторстві з вінницьким журналістом Олександром Дмитровичем Воронюком він видав книгу нарисів “Сяйво золотих зірок” – про Героїв Радянського Союзу – уродженців Вінницької області.

З початку 1970-х років краєзнавчий рух на Вінниччині став все більше набувати організованих форм. Його координуючим

центром дедалі зриміше ставала Вінницька обласна організація Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, яку до 1979 р. очолював згадуваний професор Василь Митрофанович Борщевський. Вмілий організатор і талановитий дослідник, він зробив значний внесок у справу охорони, збереження, пропаганди і популяризації пам'яток історії та культури краю, літературного краєзнавства. Опублікував понад 300 праць. Співавтор та упорядник збірників “Літературно-мистецька Вінниччина” (1969 р.), “Краса України – Поділля” (1972 р.), “У дорозі молодій і вічній: Спогади про Миколу Трублаїні” (1977 р.). Один із організаторів обласних і ряду міжвузівських та республіканських наукових конференцій, в тому числі 8-ї славістичної, присвячених життю і творчості Т. Шевченка, Марка Вовчка, М. Коцюбинського, М. Стельмаха, що відбувалися у Вінниці.³²

Для розвитку краєзнавства, його наукових основ мало велике значення також створення в 1979 р. в структурі академічного Інституту історії України відділу історичного краєзнавства. Саме з його ініціативи було започатковане проведення Всеукраїнських наукових конференцій з історичного краєзнавства. Перші чотири з них відбулися у Полтаві, Чернігові, Миколаєві, Вінниці.

Черговою сходинкою розвитку краєзнавчого руху на Вінниччині стали 80-і роки, в яких, як ніколи, яскраво спостерігалось прагнення керівної і спрямовуючої сили тогочасного радянського суспільства – Комуністичної партії взяти під свій безпосередній контроль, спрямувати розвиток краєзнавства в руслі визначених нею ідеологічних догм і стереотипів, у першу чергу на засадах радянського патріотизму, пролетарського інтернаціоналізму, дружби народів, возвеличення особливої ролі в суспільстві “старшого брата” – російського народу. В той же час любов до “малої батьківщини” не повинна була розглядатись крізь призму національної свідомості, а в центр уваги дослідників – потрапляти десятиліттями замовчувані теми. Спостерігалось її намагання стати на чолі процесу, сформувані його засади через такі високоефективні засоби впливу на свідомість мас як преса, радіо, телебачення, художня література, кіно, театралізовані дійства (свята), вміло оформлені музейні експозиції, монументальне та духовне увічнення героїв, образ і слава яких не виходили за межі домінуючої ідеологічної парадигми.

Для цього було зроблено справді чимало. Так, під кінець 80-х років в області працювали 7 державних музеїв – обласний краєзнавчий з трьома відділеннями (історії руху декабристів у Тульчині і Героя Радянського Союзу, національного героя Франції В. В. Порики в с. Порику Хмільницького району, народного декоративно-прикладного мистецтва у Вінниці), Могилів-Подільський, Тульчинський і Тиврівський районні краєзнавчі, меморіальні – академіка Д. К. Заболотного в Крижопільському районі та музеї-садиби М. М. Коцюбинського і М. І. Пирогова у Вінниці, які щорічно відвідували майже 700 тисяч чоловік.³³ Крім них діяла широка мережа колгоспних, шкільних музеїв, музейних кімнат на промислових підприємствах, а також тематичних – революційної, бойової і трудової слави, партизанської слави, хліба, ремесел тощо. В с. Тиманівці Тульчинського району функціонували відразу три музеї – краєзнавчий, О. В. Суворова, художній, в м. Барі – музей селянського побуту, в с. Вільшанці Крижопільського району – літературний музей М. Трублаїні. В кінці 80-х років відкрито народний музей-бібліотеку М. П. Стельмаха в с. Дяківцях Літинського району.

Тоді ж, як заявлялося, “з метою відродження українських народних промислів” було створено республіканський центр Подільського народного гончарства в с. Бубнівці Гайсинського району, котрий об’єднував музей Подільського гончарства (музей братів Герасименків) у бригадному селі Новоселівці, школу-студію, виробничу базу; у Слідянській восьмирічній школі Могилів-Подільського району – ковальський і гончарний цехи, в Дзигівській Ямпільського – ткацьку майстерню, у Щітківській Вінницького – майстерню по виготовленню виробів з дерева та лози.

Всього у 1986 році у Вінницькій області функціонували 628 громадських музеїв та музейних кімнат, 14 з яких мали звання народних.¹⁴

Рух за створення громадських музеїв і музейних кімнат, що ґрунтувався як на адміністративних методах керівництва культурою, так і на місцевому ентузіазмі, став важливим імпульсом розвитку краєзнавства в регіоні, викликав у широких верств населення зацікавлення історією і культурою рідного краю.

Постановою бюро обкому партії, виконкому обласної Ради народних депутатів, президії обласної ради професійних спілок, бюро обкому ЛКСМ України (на початку 90-х років – Молодіжної Демократичної Спілки), правління обласних організацій

Спілок письменників, художників України, Товариства української мови імені Т. Г. Шевченка, Музичного товариства УРСР та ін. було визначено перелік свят літератури та мистецтва на Вінниччині, що проголошувалися традиційними: республіканське літературно-мистецьке Шевченківське свято “В сім’ї вольній, новій”, місцем проведення якого визначались м. Вінниця та населені пункти області; літературне свято “Дружба народів – дружба літератур” – м. Немирів; свято “Літературна субота М. М. Коцюбинського” – м. Вінниця; “Стельмахівські дні” – с. Дяківці Літинського району; свято сатири і гумору – Калинівський район; свято хорового мистецтва та свято духової музики і хореографії – м. Вінниця, райони області; “Тропінінські дні” – с. Кукавка Могилів-Подільського району; свято народної творчості та скульптурного мистецтва “Подільський оберіг” – с. Буша Ямпільського району; свято “Світанки над Россю” – Погребищенський район; свято фольклорного мистецтва (на приз Г. Т. Танцюри) – Гайсинський район; свято фольклору та етнографії – с. Слобода-Яришівська Могилів-Подільського району. Встановлено заохочувальні премії: імені М. Коцюбинського – за кращу книгу року; імені двічі Героя Соціалістичної Праці П. О. Желюка – за кращий твір про колгоспне село Вінниччини; за кращий твір образотворчого мистецтва, архітектурні, оформлювані розробки, музейні експозиції; імені М. Леонтовича – кращому хоровому колективу за виконавську майстерність; кращому духовому оркестру – за виконавську діяльність; обласна комсомольська премія імені М. Трублаїні – за кращий твір на молодіжну тематику в галузі літератури та мистецтва; обласна комсомольська премія імені Л. Балабанова – за кращу журналістську роботу з молодіжної тематики; обласна журналістська премія імені К. Гришина – за кращий публіцистичний твір на теми виховання трудящих на революційних, бойових і трудових традиціях Комуністичної партії і радянського народу. В той же час краєзнавча діяльність не заохочувалась ніякою премією.

У 1989 році під час проведення Днів дружби Вінницької області і Келецького воєводства Польщі відкрито два пам’ятники уродженцям Східного Поділля: в с. Кальнику Іллінецького району – Ярославу Івашкевичу, видатному польському письменнику, лауреату міжнародної премії миру, і в с. Вендичанах Могилів-Подільського району – генералу армії С. Г. Поплавсько-

му, Герою Радянського Союзу, ушанованому воєначальнику Радянських Збройних Сил та Війська Польського.

Того року у м. Вінниці встановлено величний пам'ятник видатному українському письменнику М. М. Коцюбинському (він став такою ж значимою скульптурою, як і встановлена в місті ще в 1971 р. великому російському хірургу М. І. Пирогову). Поповнилася новими погруддями облаштована в центральному парку культури і відпочинку імені М. Горького алея видатних уродженців Вінниччини.

Широкого розмаху набуло відкриття іменних полів знаних земляків – Героїв Радянського Союзу, полеглих воїнів-“афганців”, а в Бершадському районі крім них з'явилися ще й поле імені першого комсомольця с. П'ятківки Мефодія Титова, вбитого куркулями в період колективізації, поле кращого механізатора, зачинателя руху за інтенсивне використання зернових комбайнів Оксентія Карповича Рябошапки (с. Маньківка)...

Важливу справу зробили співробітники відділу історико-краєзнавчих досліджень Інституту історії АН УРСР, розпочавши у 1984 р. видання матеріалів до зводу пам'ятників історії і культури. Випуск 8-й, присвячений пам'ятникам історії і культури Вінницької області, склав велику джерельну цінність не тільки для пам'яткоохоронців, а й істориків-краєзнавців.³⁵

1984 та 1986 роки ознаменувалися важливими знахідками вінницьких археологів. 1984 року біля с. Пороги Ямпільського району було відкрито поховання сарматського царя першого століття нової ери, а 1986-го – біля с. Гордіївки Тростянецького району – кургани епохи бронзи. В обох похованнях знайдено унікальні золоті, срібні, бронзові, керамічні витвори давнього мистецтва, що поповнили колекцію Вінницького обласного краєзнавчого музею.

Особливо значимою подією у розвитку краєзнавчого руху на Вінниччині стало проведення з 1984 року *щорічних обласних історико-краєзнавчих конференцій*. Їх організатором виступив завідувач кафедри загальної історії Вінницького державного педагогічного інституту доктор історичних наук, професор Микола Миколайович Кравець. Учений поклав на себе також обов'язки відповідального редактора збірників тез доповідей та повідомлень. Всього під його керівництвом проведено 19 таких конференцій. Вони дозволили підняти роль історичного краєзнавства, розширили поле досліджень, диференціювали їх, сприяли зростанню рядів дослідників рідного краю.

Серед нових яскравих постатей, що з'явилися на краєзнавчому горизонті області в цей час, – журналісти О. С. Гордієвич, С. А. Гребельський, кооператор М. С. Гнатюк, науковці В. К. Борисенко, Л. Ф. Жовнір, М. Ф. Лихогляд, П. М. Лісовий, І. М. Маковійчук, Л. Ц. Масловська та ін.

Уродженець м. Хмільника Сергій Андрійович Гребельський дослідив історичне минуле Голодьок, Терешполя, Сальниці, Уланова, Чернятинця, Маркушів, Жданівки, ряду інших населених пунктів Хмільницького району, у співавторстві з Н. Я. Гольденбергом видав путівник про місто-курорт Хмільник. Фотокореспондент ТАРС-ПАТАУ (тепер: Укрінформу) Олександр Сергійович Гордієвич став автором трьох фотоальбомів “Вінниччина”, фотоальбомів “Подільські пейзажі”, “Вінниця”, фотоілюстрацій до путівників “Бершадь”, “Бар”, “Немирів”, “По Південному Бугу”, “Гордість Поділля”, багатьох інших краєзнавчих видань.

Уродженець с. Павлівки Калинівського району Михайло Васильович Гнатюк (1910 – 1996) під час Великої Вітчизняної війни боровся з ворогом у складі Другої партизанської бригади ім. Сталіна на Вінниччині. Після перемоги над ворогом обрав професію кооператора, котра, однак, не перешкоджала у вільний час братися за перо, захоплюватись літературним краєзнавством. Йому належать численні статті про життя і творчість С. Руданського, А. Свидницького, Марка Вовчка, М. Коцюбинського, М. Стельмаха, В. Земляка, Є. Гуцала, В. Юхимовича та інших, рецензії на нові твори письменників-вінничан. Особливо часто писав про свого земляка, уродженця с. Павлівки, О. Кунзича, доклав чимало зусиль для вшанування його пам'яті у рідному селі. Він також автор низки спогадів і нарисів про партизанський рух на Вінниччині в роки Другої світової війни. Розшукував і надсилав до музеїв області різні документи, фотоматеріали, публікації тощо, допомагав в організації нових музейних закладів. Багато зусиль доклав, зокрема, до заснування музею партизанської слави у с. Дашеві Іллінецького району.³⁶

Літературознавство Поділля досліджував професор Вінницького педінституту Павло Миколайович Лісовий (1923 – 1999), опублікувавши ряд статей та тез доповідей, з якими виступав на конференціях, зокрема “Російські митці на Поділлі”, “Українські письменники-класики XIX ст. про Кармалюка”, “О. С. Пушкін і Поділля”.³⁷ Доцент кафедри історії України цього ж

вузу, уродженець с. Черепашинець Калинівського району Микола Франкович Лихогляд (1960 – 2001) – українсько-молдавські зв'язки, в т. ч. місце в них Подільського Придністров'я, його колеги доценти Лариса Флорівна Жовнір та Людмила Цезарівна Масловська (нар. 1951 р.) – економіко-географічні аспекти сучасного Поділля, питання екології та раціонального природо-користування в краї.

Уродженці Вінниччини Валентина Кирилівна Борисенко, Іван Михайлович Маковійчук (1930 – 1991) зосередили дослідницьку увагу на фольклорно-етнографічних традиціях Поділля. Нові фольклорні записи, зроблені на Вінниччині, опублікував у збірниках “Весільні пісні” (К., 1982 р.), “Народні оповідання” (К., 1983 р.), “Калинова сопілка” (К., 1989 р.) Володимир Петрович Вовкодав.

Творчих здобутків домоглись й інші науковці та краєзнавці. Так, з-під пера Л. В. Баженова вийшли дослідження “З історії соціал-демократичного руху на Вінниччині наприкінці XIX – поч. XX ст.”,³⁸ “Географічний і статистичний опис революції 1905 – 1907 рр. на Поділлі”,³⁹ Г. Д. Кузьмирчука – “Декабристи на Вінниччині”.⁴⁰

Активно розвивався процес дослідження музичного, літературного краєзнавства, місцевого мовознавства (морфологія, лінгвістика, топоніміка й ін.), як засобу осмислення духовної культури Поділля. Зокрема, проаналізували творчість, її фольклорну основу відомого композитора М. Д. Леонтовича та інші аспекти музичного життя на Поділлі XVIII – XX ст. музикознавці В. Ф. Іванов, Л. О. Іванова.⁴¹ Подали наукову оцінку творчості подільських письменників В. М. Борщевський,⁴² П. М. Лісовий,⁴³ Є. І. Сохацька.⁴⁴

Водночас науковці і краєзнавці досягли певних результатів у розробці мовознавчих проблем Поділля, опрацювавши різні аспекти топоніміки, ономастики, ойконіміки, гідроніми, ізолекси в історичному розвитку краю.⁴⁵

Окремо слід сказати про роботу природодослідників.

60 - 80-і роки характеризувалися спалахом науково-технічної революції, яка, зокрема, поглибила процеси індустріалізації, урбанізації на Поділлі, призвела до нераціональної і часто хижацької експлуатації людських і природних ресурсів, до катастрофічних змін в екології навколишнього середовища, до розриву між потребами суспільства і продуктивними силами. В цих умовах галузеві академічні науково-дослідні установи, ін-

ституту, природничі факультети вузів, науково-технічні і природоохоронні товариства розгорнули активну діяльність по комплексному вивченню надр, гідрології, фауни, флори, ґрунтознавства та інших реалій природи Поділля для практичного використання промисловістю, сільським господарством, енергетикою, іншими галузями економіки краю.

З другої половини 80-х років головна увага природознавчих наукових сил, краєзнавців спрямовувалась на дослідження екологічного стану, оздоровлення навколишнього середовища, збереження природних ресурсів, фауни і флори, створення нових заказників, заповідників, пам'яток природи і, головне, на подолання трагічних наслідків Чорнобильської катастрофи. В цьому плані спостерігалася значна активізація громадськості, партії "зелених" та інших природознавчих організацій і товариств. Проте економічна криза в республіці, особливо на початку наступних 90-х років, завдала значної шкоди практичному втіленню в життя рекомендацій науковців, зусиль громадськості по стабілізації економічної ситуації в країні, в т. ч. й на Поділлі.⁴⁶

Гальмівні процеси в економіці породжували зміну світоглядних позицій в суспільстві. У 80-х роках активізувалася боротьба інтелігенції за гласність, свободу слова, історики, краєзнавці, повертаючи людей до витоків, будили патріотичні почуття, кликали втілити в життя національну ідею. Незважаючи на утиски, арешти й інші прямі прояви репресій, вони намагалися знайти відповіді на питання, поставлені часом, об'єктивно і всебічно реконструювати замовчувані з ідеологічних міркувань сторінки української історії.

¹ ССРСР в 70-е годы. – М.: Политиздат, 1981. – С. 17.

² Вінниця: Історичний нарис... - С. 244.

³ *Прокопчук В. С.* Історичне краєзнавство Правобережної України... - С. 329.

⁴ Вінниця: Історичний нарис... - С. 342, 343.

⁵ *Литвин В.* Історія України: Підручник. – К.: Наукова думка, 2006. – С. 653, 654.

⁶ ДАВО, ф. Р – 5330, оп. 1, спр. 89, арк. 102.

⁷ *Прокопчук В. С.* Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... - С. 135.

⁸ *Прокопчук В. С.* Історичне краєзнавство Правобережної України... - С. 328.

⁹ *Прокопчук В. С.* Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... - С. 136.

¹⁰ Вінниця: Історичний нарис... - С. 245.

- ¹¹ Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України... - С. 316; 319.
- ¹² Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... - С. 130.
- ¹³ Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України... - С. 336.
- ¹⁴ Винокур І. С., Тимошук Б. О. Давні слов'яни на Дністрі. – Ужгород, 1977.
- ¹⁵ Заєць І. І. Кліщів – нове поселення трипільської культури // Археологія. – 1973. - № 10. – С. 48 – 61; Заєц І. І. Курганний комплекс раннескифского времени с. Тютки Винницкой области // Советская археология. – 1976. - № 1. – С. 256 – 260.
- ¹⁶ Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... - С. 80.
- ¹⁷ Гусєв С. О. Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV – III тис. до н. е. – Вінниця, 1995. – С. 235.
- ¹⁸ Гальчак С. Д. Поділля: природа, людина – еволюція, історичний розвиток (кліматичний фактор в історичному антропогенезі). – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2006. – С. 83, 84.
- ¹⁹ Раковський Л. Е. Розвиток цукрової промисловості в Подільській губернії в XIX – поч. XX ст. – Вінниця, 1977.
- ²⁰ Мамалига А. І. Капіталістична еволюція селянських господарств Подільської губернії // УІЖ. – 1977. - № 10.
- ²¹ Лещенко М. Н., Мамалига А. І. Аграрно-капіталістична еволюція поміщицьких господарств Подільської губернії в 1861 – 1900 рр. // УІЖ. – 1975. - № 9. – С. 81 – 92.
- ²² Вовкодав В. П. Вшануємо пам'ять народного героя // УІЖ. – 1974. - № 2. – С. 149, 150.
- ²³ Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... - С. 97.
- ²⁴ Гудак В. А. Керамічна веселка Поділля // Кн.: Наука і культура України. – К., 1973. – С. 406 – 409; Гудак В. А. Творчість гончарів м. Бара // Кн. Українське мистецтвознавство. – К., 1974. – Вип. 6. – С. 146 – 150.
- ²⁵ Кучерук Д. Д. Загальна інженерно-геологічна характеристика Поділля. – К., 1974.
- ²⁶ Борщевський В. М. Вивчення творчості М. М. Коцюбинського в школі: Посібник для вчителів. – К., 1975.
- ²⁷ Тищенко В. І. Кармалюк в творчості Василя Кучера. – К., 1971.
- ²⁸ Шумада Н. С. Степан Руданський і фольклор Поділля // Народні пісні в записах Степана Руданського. – К., 1972. – С. 5 – 19.
- ²⁹ Гусєв О. В. Древністю гартований рідний Літин наш // Радянське життя (Літин). – 1971. - № 95 – 97, 99 – 103; Він же. Славний лицар (дати життя і діяльності У. Я. Кармалюка на Літинщині) // Радянське життя. – 1972. – 27 лютого.
- ³⁰ Подолинний А. М. Солоненко Михайло Петрович // 3-над Божої ріки... - С. 276, 277.
- ³¹ Подолинний А. М. Горб Євдокія Василівна // 3-над Божої ріки... - С. 68, 69.
- ³² Гальчак С. Д. Борщевський Василь Митрофанович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю: Довідник / Всеукраїнська спілка краєзнавців. Ред. колегія: П. Т. Тронько (гол.), О. Г. Бажан, В. В. Врублевська, Ю. З. Данилюк та ін.; Упорядники: Т. Ф. Григор'єва, Г. А. Вербиленко, Р. В. Маньківська та ін. – К., Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 7, 8.
- ³³ Буртяк Г. Я. Час практичних дій. – Одеса: Маяк, 1990. – С. 108.
- ³⁴ Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... - С. 132.

³⁵ Памятники истории и культуры Винницкой области. Материалы к своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР. Выпуск 8. – К., 1990.

³⁶ *Хоменко Б. В.* Гнатюк Михайло Васильович // 3-над Божої ріки... – С. 68, 69.

³⁷ *Лісовий М. П.* Російські митці на Поділлі // Тези доповідей V Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1980. – С. 74 – 76; *Він же.* Українські письменники-класики про Кармалюка // Народний герой Устим Кармалюк: Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 64 – 66; *Він же.* Пушкін і Поділля // VII Подільська історико-краєзнавча конференція. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 51 – 53.

³⁸ *Баженов Л. В.* 3 історії соціал-демократичного руху на Вінниччині наприкінці XIX – поч. XX ст. // Тези II-ї історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1984. – С. 15, 16.

³⁹ *Баженов Л. В.* Географічний і статистичний опис революції 1905 – 1907 рр. на Поділлі // Тези доповідей обласної наукової конференції "Проблеми історичної географії Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 103 – 105.

⁴⁰ *Казьмирчук Г. Д.* Декабристи на Вінниччині. – Вінниця, 1986.

⁴¹ *Іванов В. Ф.* Микола Леонтович (спогади, листи, матеріали). – К., 1982; *Іванова Л. О. М. Д.* Леонтович. Практичний курс навчання співу у середніх школах України. – К., 1989.

⁴² *Борщевський В. М.* Співець землі подільської // М. П. Стельмах і Вінниччина: Бібліографічний покажчик. – Вінниця, 1987. – С. 3 – 10.

⁴³ *Лісовий П. М.* Поділля в історичних творах М. П. Старицького // II республіканська конференція з історичного краєзнавства. – К., 1982. – С. 339 – 341.

⁴⁴ *Сохацька Є. І.* Марко Вовчок і "Современник" // Тези доповідей і повідомлень республіканської наукової конференції, присвяченої 150-річчю з дня народження Марка Вовчка. – Вінниця, 1983.

⁴⁵ *Павликівська Н. М.* Мікрогідроніми Поділля, як джерело до вивчення історії краю // VI Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція. – Вінниця, 1983. – С. 82, 83; *Купчинська З. О.* Відприсвійні топоніми Поділля // VIII Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція. – Вінниця, 1989. – С. 107, 108.

⁴⁶ *Баженов Л. В.* Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 100 – 105.

4.9. У час "перебудови"

У березні 1985 року генеральним секретарем ЦК КПРС було обрано М. С. Горбачова, який заявив про необхідність змін у всіх сферах життя. Почалася так звана "перебудова", суть якої полягала передусім у виправленні окремих негативних рис існуючої суспільно-економічної системи, намаганні будувати уже соціалізм "із людським обличчям", тобто надати функціонуючому впродовж багатьох десятиліть тоталітарному режиму більше привабливості в очах світової спільноти та співвітчизників.

Загалом, перебудовний процес включав три етапи. Перший з них характеризувався як період порівняно оптимістичного бачення “революції зверху”. Реформатори вважали тоді, що вони дістануть потрібні результати “малою кров’ю”, не змінюючи корінних засад і принципів суспільства. Цей стан охоплював два роки (1985 – 1986) і проходив під гаслом “Більше соціалізму!” Другий етап мав уже інший лейтмотив – “Більше демократії!” Він характеризувався провалом започаткованих Кремлем економічних реформ і пробудженням суспільства від політичної летаргії під впливом політики гласності (1987 – 1988). Другий етап теж контролювався ініціаторами реформ. Керування державою і контроль над суспільством цілком перебували в руках центру, тоталітарна природа якого не зазнала істотних змін. Третій етап “перебудови” (1989 – 1991) можна назвати етапом політики реформ. “Ініціатива верхів” не зімкнулася, як сподівався на це М. С. Горбачов, з масовим рухом “знизу”. Неконтрольовані компартійним апаратом вибори в органи державного управління змінили обличчя політичного режиму. Внаслідок розщеплення компартійно-радянської влади на владу компартійних комітетів і владу радянських органів диктатура почала зникати. Це викликало суверенізацію суспільства. Тоталітарна влада стала переростати в демократичну.¹

У Східному Поділлі політичне, соціальне і духовне життя в 1985 – 1991 роках розвивалось у тому ж руслі, що й в Україні загалом. В умовах розпочатої в країні перебудови все зриміше помічалось прагнення зростаючої частини населення краю до корінних демократичних перетворень, звільнення з-під пресу партійного диктату, перегляду усталених ідеологічних норм і кліше, чому сприяли гласність і плюралізм думок, формування різних точок зору, що успішно пробивали дорогу. Під їх впливом руйнувались ідеологічні догми, пробуджувалась національна свідомість мас, дедалі голосніше звучали вимоги демократизації суспільно-політичного життя. Започатковувалися новий, об’єктивний погляд на вітчизняну історію, деполітизація і демократизація краєзнавчих досліджень, самого краєзнавчого руху. Поставали із небуття трагічні сторінки далекого й близького минулого.

Зокрема, активізувалась робота Вінницької обласної організації Українського товариства охорони пам’яток історії і культури, котра нараховувала на той час 3502 первинні організації із загальною кількістю 600 тис. членів. Їх зусиллями було взято

під охорону 3700 пам'ятників і пам'ятних знаків, акумульовано і використано на будівництво та реконструкцію пам'ятників більше 3 млн. крб., встановлено на честь полеглих у Великій Вітчизняній війні земляків і воїнів-визволителів біля 2 тисяч пам'ятників і пам'ятних знаків.

За ініціативою та участю обласної організації встановлено пам'ятники Марку Вовчку, декабристу Павлу Пестелю, відкрито музеї Марку Вовчку, Юрію Смоличу, Ярославу Шпорті.²

Із першими променями перебудови й гласності секція пам'яток історії Товариства, очолювана професором М. М. Кравцем, розробила програму "Часи козацькі" й почала повертати народу пам'ять про козацьке минуле на Поділлі, закликала громадськість до збору коштів на спорудження пам'ятних знаків у селах Красному Тиврівського району, Стіні Томашпільського району, пам'ятників Івану Богуну у м. Вінниці, Данилу Нечаяу – у смт Брацлаві, меморіальних дошок у Барі і Буші,³ ідетинфікувала місце Батозької битви в Тростянецькому районі.⁴

Секція пам'яток археології (керівник І. І. Заєць) паспортизувала майже 1500 поселень, городищ і курганів, добилася встановлення на багатьох із них охоронних знаків.

Активно діяла також секція пам'яток літератури, фольклору та етнографії, очолювана доцентом Вінницького педінституту А. М. Подолинним. Вона організовувала експедиції для вивчення і збору пам'яток етнографії і фольклору, об'єднала десятки ентузіастів, серед яких Ганна Максимівна Яремчук, збирачка і виконавець народних пісень, кобзар, автор близько 100 пісень та дум, ряду книг Володимир Максимович Перепелюк, який протягом 26-и років був учасником Державного хору ім. Г. Верьовки, Євдокія Василівна Горб, учителька-фольклористка та ін.⁵

Краєзнавчою тематикою все більше проймалися засоби масової інформації. Так, на шпальтах найтиражнішої в області газети "Вінницька правда" з'явилася краєзнавча рубрика "Вінниччина". Журналісти обласного радіо регулярно вели радіоальманах "Скарби подільської історії". Звичними стали краєзнавчі сторінки, а також рубрики "Люби і знай свій рідний край", "Відгомін віків", "Наша історія" та ін. в районних газетах області.

24 жовтня 1987 року виникла Вінницька обласна організація Українського фонду культури, яка виступила фундатором створеного 23 вересня 1988 року *Вінницького обласного краєзнавчого товариства "Поділля"*, надала йому матеріальну під-

тримку у видавничих справах. Біля його витоків стояли А. Л. Зінченко, Л. Р. Каросєва, Л. М. Шпильова. Очолив краєзнавче товариство “Поділля” талановитий молодий вчений, доцент кафедри загальної історії Вінницького державного педагогічного інституту, уродженець с. Парпурівців Вінницького району Арсен Леонідович Зінченко, згодом обраний народним депутатом України. Товариство сформувало секцію вивчення наслідків сталінських репресій на Вінниччині, внесло ряд пропозицій про перейменування вулиць, створення геральдичних комісій, здійснило ряд публікацій, в яких проглядались нові історіографічні підходи. Тоді ж приступило до реалізації намічених десяти довгострокових програм. Серед них чимало краєзнавчих: “Історична Брацлавщина”, “Меморіал”, “М. М. Коцюбинський”, “П. І. Чайковський”, “Книга пам’яті”, “Вінницькі “Мури”, “Настя Присяжнюк”, “П. І. Пестель”, “Лядовський печерний храм”, “Бушанський заповідник”. Фінансувало конкурс на кращу краєзнавчу працю, провело з Вінницькою обласною організацією письменників відзначення 125-річчя М. М. Коцюбинського, республіканське літературно-мистецьке шевченківське свято “В сім’ї вольній, новій”.⁶

Секція вивчення сталінських репресій на Вінниччині невдовзі переросла в самостійне товариство “Меморіал”, котре очолила директор обласного краєзнавчого музею Л. Р. Каросєва. Саме з уст членів товариства “Меморіал” у 1988 році прозвучала ідея будівництва у м. Вінниці пам’ятника жертвам репресивних дій сталінсько-більшовицького режиму...⁷

У цей період, в обстановці гласності, коли цензура суттєво послабшала, а комуністична ідеологія швидко втрачала свої позиції, виникли й інші осередки “неформальних”, тобто непідконтрольних КПРС, об’єднань: Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка, Конгрес української інтелігенції, дискусійний філософський клуб “Істина”, за ініціативою якого в листопаді 1988 року було утворено Народний фронт України сприяння перебудові.⁴ Навесні 1989 року відродила свою діяльність вінницька “Просвіта”. Вона чимало зробила для вшанування народного героя, козацького полковника Івана Богуна, відзначення шевченківських дат, повернення в духовне життя вінничан звичаїв, традицій та обрядів попередників.⁹

У другій половині 80-х років набула певної специфіки фондова робота державних музеїв – новий неупереджений погляд на історію України обумовив нові напрямки у виявленні та оп-

рацюванні музейних фондів. Так, прагнучи якнайповніше висвітлити злочини тоталітарної системи, працівники Вінницького краєзнавчого музею розпочали збір документів та спогадів громадян, які були жертвами політичних репресій.¹⁰

Зазнала змін експозиційна тематика. Вона все частіше стала відгукуватися на злобу дня.

В 1990 році з ініціативи Академії наук України, Інституту історії АН України, Українського фонду культури, ряду інших громадських організацій на I-у Установчому з'їзді відновила свою діяльність *Всеукраїнська спілка краєзнавців*, проголосивши себе правонаступницею ліквідованого в 30-х роках в умовах активного формування тоталітарної системи Українського комітету краєзнавства. Відповідно до затвердженого з'їздом Статуту основним завданням її діяльності стало виховання у громадян почуття національної самосвідомості, глибокої поваги до історії, культури, мови, традицій українського народу, а також інших народів, пов'язаних з ним своєю долею, шанобливе ставлення до скарбів рідної природи та культури.¹¹

Виступаючи у вересні того ж року на дев'ятій Вінницькій обласній історико-краєзнавчій конференції, А. Л. Зінченко свою доповідь присвятив актуальним завданням *подільського краєзнавства*, особливо виділивши необхідність ґрунтовного вивчення процесу пробудження подолян до політичного життя, питань національно-культурного і національно-політичного руху. Дуже важливим, на його переконання, було вивчення демографії населення різних періодів життя народу в динаміці, об'єктивне розкриття процесів, пов'язаних із громадянською війною, репресіями, голодом, Великою Вітчизняною війною, керованими міграціями та руйнуванням українського національного середовища. Проте найактуальнішим завданням вивчення історії краю більшої частини ХХ ст. А. Л. Зінченко вважав звільнення краєзнавства від гіпертрофованої політизації, конформізму та підпорядкування політичній кон'юктурі.¹²

Нові, малодосліджені теми все послідовніше виносилися на розгляд наукових, науково-краєзнавчих конференцій, ставали предметом гарячих суперечок і дискусій вчених та краєзнавців, викликали жвавий інтерес широких кіл громадськості. Досить сказати, що на 12-и Вінницьких обласних історико-краєзнавчих конференціях протягом 1983 – 1993 рр. заслухано близько 1400 доповідей і повідомлень. Лише за 1980 – 1985 рр. співробітники Вінницького педінституту опублікували понад ти-

сячу назв праць, серед яких 13 монографій, 18 збірників, 12 підручників і краєзнавчих посібників.¹³

Під тиском народних мас 26 січня 1990 року ЦК Компартії України оприлюднив нарешті постанову, яку не наважувався прийняти протягом ледь не шести десятиліть, – “Про голод 1932”.

“ЦК Компартії України постановляє, – говорилося в згаданому документі, – визнати, що голод 1932 – 1933 років став справжньою трагедією народу, наслідком злочинного курсу Сталіна та його найближчого оточення (Молотов, Каганович) щодо селянства. Засудити безпринципну політику тодішнього керівництва республіки (Косіор, Чубар) у проведенні хлібозаготівель. Рішуче відмежуватись від насильницьких, репресивних методів вирішення проблем суспільного розвитку”.¹⁴

А роком раніше, в 1989-у, пам’ятник жертвам голодомору та репресій, фашизму, загиблим воїнам-інтернаціоналістам відкрито в Тульчині. Методом народної будови тут встановили центральну скульптуру, яка символізувала людську пам’ять усіх поколінь...

В умовах розпаду СРСР була піддана гострій критиці і відкинута концепція викладу історії радянського суспільства. Перед науковцями постало завдання з позицій історичної правди висвітлити особливо ті місця минулого, які свідомо замовчувалися, або не знайшли належного відображення і оцінки в офіційній літературі.

На рубежі 80 – 90-х років відбувся перелом у підходах до історії радянського Поділля місцевих дослідників і краєзнавців. Зокрема, оперуючи документальними свідченнями, вони розпочали розробляти і доводити до відома громадськості такі раніше маловідомі сторінки минулого краю, як становище церкви на Поділлі у 20 – 30-і роки, голодомор у Подністров’ї в 1924 – 1926 рр., голодомор 1932 – 1933 років, сталінські репресії.¹⁵ У цей період з’явилися дослідження А. Л. Зінченка “Чи була відокремлена церква від держави у 20-і роки”,¹⁶ “Голод 1924 – 1926 рр. на Подністров’ї”,¹⁷ І. Г. Шульги “Коментар історика”,¹⁸ “Голодомор 1947 року на Поділлі”,¹⁹ Ф. А. Винокурової, Є. П. Ковальової “Голод на Вінниччині в 1932 – 1933 рр. очима очевидців”,²⁰ Ю. Г. Пилявця “Голодомор 1947 року на Вінниччині”,²¹ Л. Р. Кароєвої “З історії місць заховань репресованих 30-х років у Вінниці”,²² С. І. Кота “Честі своєї не зрадив”²³ та ін. Вийшли буклети “Правдою відтворимо історію”,²⁴ “Пам’ятаю 33-й...”²⁵

Страшна правда про злочини тоталітарного режиму зусиллями науковців і краєзнавців нарешті пробила собі дорогу...

Прийняттям 16 липня 1990 року Верховною Радою України Декларації про державний суверенітет України та проголошенням 24 серпня 1991 року Акта незалежності України було відкрито нову сторінку в історії українського народу – часу розбудови Української держави.

¹ Литвин В. М. Історія України... – С. 661.

² Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 136, 137.

³ Народним коштом. Плакат-звернення. – Тиврів, 1990.

⁴ Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 330.

⁵ Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 137, 138.

⁶ Там само. – С. 146, 147.

⁷ ДАВО, ф. П – 136, оп. 84, спр. 28, арк. 45.

⁸ Вінниця: Краєзнавчий нарис... – С. 248.

⁹ Філонов Л. В. Діяльність Вінницького обласного товариства "Просвіта" (1991 – 1992 рр.) // Тези доповідей одинадцятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1992. – С. 211, 212.

¹⁰ Каньоса А. М. Наукові та громадські форми історичного краєзнавства на Поділлі... – С. 10.

¹¹ Краєзнавство. – 2005. - № 1 – 4. – С. 14.

¹² Зінченко А. Л. Актуальні завдання подільського краєзнавства // Тези доповідей 9-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1990. – С. 4, 5.

¹³ Білоус В. О. Вінницький педагогічний інститут імені М. Островського // Тези доповідей четвертої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1986. – С. 39.

¹⁴ Радянська Україна. – 1990. – 4 лютого.

¹⁵ Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 95.

¹⁶ Зінченко А. Л. Чи була відокремлена церква від держави у 20-і роки // УІЖ. – 1992. – № 1. – С. 104 – 114.

¹⁷ Зінченко А. Л. Голод 1924 – 1926 рр. на Подністров'ї // Тези доповідей дев'ятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1990. – С. 78, 79.

¹⁸ Шульга І. Г. Коментар історика // 33-й: голод. Народна книга-меморіал. – К., 1991. – С. 33 – 42.

¹⁹ Шульга І. Г. Голодомор 1947 року на Поділлі // V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей і повідомлень. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 237, 238.

²⁰ Винокурова Ф. А., Ковальова Є. П. Голод на Вінниччині в 1932 – 1933 рр. очима очевидців // Тези доповідей дев'ятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1990. – С. 84, 85.

²¹ Пулявець Ю. Г. Голодомор 1947 року на Вінниччині // V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 328 – 330.

²² *Каросва Л. Р.* З історії місць заховань репресованих 30-х років у Вінниці // V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 299, 300.

²³ *Кот С. І.* Честі свої не зрадив // Репресоване краєзнавство (20 – 30-і роки). – К., Хмельницький, 1991. – С. 133 – 142.

²⁴ *Правдою відтворимо історію / Буклет.* – Вінниця, 1989.

²⁵ *Пам'ятаю 33-й... / Буклет.* – Вінниця, 1989.

5. РОЗВИТОК КРАЄЗНАВСТВА В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

5.1. На етапі розбудови української державності

З утворенням суверенної Української держави, падінням ідеологічних бастионів тоталітарного режиму, “після десятиліть тоталітарної задухи, – як справедливо зазначив заступник голови Національної спілки краєзнавців України, доктор історичних наук, професор О. П. Реєнт, – науковці змогли дихнути на повні груди”.¹ Здобуття Україною незалежності дозволило поглянути на історичне минуле з позицій правди та об’єктивності, зняти завісу недоступності до раніше заборонених тем, відкрити невідомі події та факти минувшини, повернути із забуття імена незаконно репресованих і викреслених з народної пам’яті, що стало об’єктивною необхідністю в умовах значного посилення інтересу всіх верств суспільства до своєї історії, її першовитоків та джерел.

Нового змісту набули такі відомі поняття, як “батьківщина”, “національна свідомість”, “патріотизм”. А це потребувало звернення до історичного коріння, відродження історичної пам’яті – пізнання минулого з його героїчними й трагічними сторінками і, особливо, – минулого того міста, села, селища, яке стало малою батьківщиною кожного громадянина. Звідси – й звернення до краєзнавства, яке найбільше імponує кожному інтелектуальному й емоційному поруху людини, формує патріотичні почуття, усвідомлення причетності до долі України, яку плекали попередники і за яку відповідальне кожне наступне покоління, кожен її громадянин.²

В нових історичних умовах краєзнавчий рух став реальним інструментом суспільної енергії навколо збереження історико-культурної спадщини і довкілля, глибокого пізнання та всебічного дослідження і вивчення скарбів рідного краю.

На початку 90-х років ХХ ст., коли розпочалась розбудова української державності, стан краєзнавства у Східному Поділлі визначався, в певній мірі, рівнем роботи у цьому напрямку музеїв, бібліотек, клубних установ. Разом з тим, важливим фак-

тором впливу на розвиток краєзнавства та його популяризацію залишалися вищі й середні навчальні заклади області, туристичні організації, будинки дітей і юнацтва, станції юних натуралістів, ряд громадських організацій, об'єднань.

Що стосується діяльності *закладів культури* Вінниччини по розгортанню краєзнавства, то вони домоглися певних здобутків.

Визнаним осередком краєзнавчої роботи став, зокрема, обласний краєзнавчий музей, який значно активізував пошуково-краєзнавчі зусилля по формуванню джерельної бази, в результаті чого його колекція збільшилась на 5 тисяч предметів і нараховувала у 1993 році 71262 музейних предмети основного й допоміжного фонду.³ Особлива увага працівників музею зосереджувалась на вивченні питань колонізації краю, зародження розвитку економіки, культури, освіти, науки, формування української нації, дослідженні раніше закритих тем голодомору, насильницької колективізації, репресій. Започатковувалася робота над вивченням і дослідженням тем “Формування української державності”, “Історія українського війська”, “Етнографія Поділля”. Практично завершено дослідження теми “Участь вінничан у війні в Афганістані 1979 – 1989 рр.”, що дало змогу провести докорінну реекспозицію відкритого 1993 року (на правах відділу) в приміщенні історичної пам'ятки – колишньої водонапірної башти в центрі Вінниці – музею-меморіалу пам'яті воїнів, які загинули в Афганістані. Розгорнуто стаціонарні виставки “Поділля в період Центральної Ради, Гетьманату і Директорії”, “Насильницька колективізація, голодомор, репресії 30-х років на Вінниччині”. 1992 року тематична виставка, присвячена пам'яті жертв політичних репресій, експонувалася в одному із вінницьких храмів Української автокефальної церкви.

Тоді ж проведено науково-краєзнавчу конференцію “Етнографія Поділля”, опубліковано доповіді, що прозвучали на ній. Було розпочато підготовку до видання першого наукового збірника “Подільська старовина”, приуроченого 100-річчю від дня народження В. Д. Отамановського.

Зосередили свою увагу музейники також на підготовці до видання каталогів ентомологічної та нумізматичної колекцій, ввели в електронну базу даних наукові паспорти, що стосувалися керамічної групи експонатів, склали ряд науково-довідкових тематичних картотек: “Події національно-визвольної війни 1648 – 1654 рр. на Поділлі”, “Військові частини – учасники бой-

ових дій по обороні території Віницької області в червні – липні 1941 року” тощо.

Обласний краєзнавчий музей все виразніше відіграв роль методичного центру з координації роботи державних та громадських музейних установ, пам’яткоохоронної роботи в області (станом на перше січня 1993 року на державному обліку перебувало 17 державних, 180 громадських музеїв, 2881 пам’ятник археології, історії, мистецтва).⁴

За його методичними вказівками створено експозицію Топашпільського районного краєзнавчого музею, музею історії с. Дружелюбівки Калинівського району, вдосконалено експозиції Бершадського і Жмеринського районних музеїв, створено музей історії с. Северинівки Жмеринського району, доповнено експозиції музею історії с. Четвертинівки Тростянецького району, В. С. Стуса у с. Рахнівці Гайсинського, М. Д. Леонтовича – с. Марківці Теплицького районів. В громадських музеях 20-и районів Вінниччини взято на облік оригінальні предмети музейних колекцій.

Здійснювалася робота по підготовці матеріалів тому “Пам’ятники історії і культури Вінницької області. Матеріали до зводу пам’ятників історії і культури народів СРСР по Українській РСР”. Було підготовлено наукові статті більш як про 100 пам’ятників та пам’ятних місць, пов’язаних з життям та діяльністю незаслужено забутих діячів культури, науки, мистецтва, зокрема, історика і політичного діяча Михайла Грушевського, поетів-подолан Володимира Свідзинського, Василя Стуса та інших.

Слід зважити на те, що все це робилося в умовах глибокої економічної кризи, яка, за спогадами директора музею Л. Р. Кароєвої, “...охопила українське суспільство у першій половині 1990-х років, боляче вдарила по музейній діяльності. Брак фінансування, викликав у працівників музею зневіру: чи вдасться реалізувати потенціал – свій власний і музейних відвідувачів? Але парадоксальність ситуації в тому, що саме цей занепад спричинив підйом ініціативи та творчості. Тривалий час життєздатність музею майже без державної фінансової підтримки і з заборгованою зарплатнею тримались виключно на ентузіазмі, таланті й відданості справі тих, хто тут працював... У пошуках “своїх” аудиторії до плану роботи включили концерти камерної музики, звані вечори, театр народного одягу, дитячі конкурси та великі етнографічні свята просто неба”.⁵

Згодом реалізовувались інші проекти і заходи.

2002 року вінницькі музейники оформили пересувну виставку “Наш біль – Афганістан”, здійснили 14 виїздів автомузею в навчальні заклади, військові частини. До 350-річчя Батозької битви оформили і демонстрували під час урочистостей в с. Четвертинівка виставку “Відлуння козацької доблесті”. Виставки “Т. Г. Шевченко і Вінниччина”, “Т. Г. Шевченко і Поділля”, “Шевченкіана в музейній збірці” супроводжували шевченківське свято “В сім’ї вольний, новий”. Ювілеям визволення і перемоги над фашизмом приурочено виставки “Партизанськими стежками”, “Реліквії війни”, виїзди автомузею в с. Осіївку Бершадського району до місця базування партизанського загону С. О. Печеного. 2002 року загалом було здійснено 55 виїздів автомузею з 125 виставками, які оглянули 44772 чол.⁶

Цікаві пошукові роботи з метою поновлення експозицій, формування нових фондів вів Вінницький літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського. Тут комплектувались колекції рукописів творів, першодруків, особистих речей лауреатів літературної премії імені Михайла Коцюбинського (А. Бортняка, Д. Дереча, В. Кобця, М. Каменюка, В. Тимчука, Г. Усача, М. Стрельбицького та інших майстрів художнього слова Вінниччини). Характерною ознакою роботи цього музею була – творча співпраця з обласними організаціями Спілок письменників, художників, громадськими організаціями.

У 1991 році гостинно відкрив двері першим відвідувачам музей “Літературна Немирівщина”, що складався із чотирьох експозиційних кімнат. Зокрема, одну із них було виділено класику світової літератури, уродженцю м. Немирова М. О. Некрасову. В інших розміщувались експозиційні матеріали, що повідомляли про життєвий шлях та творчі здобутки Марка Вовчка, Г. Мачета, В. Кузьменка, А. Янченка, К. Лазаренка, І. Волошенюка та інших літераторів, композитора і фольклориста М. Лентовича.

1993-й став роком народження Оратівського районного краєзнавчого музею.

Потужно заявив про себе як про мистецько-краєзнавчий заклад створений ще в кінці 1987 року Вінницький обласний художній музей, що до цього функціонував як художній відділ обласного краєзнавчого музею. 1993 року у ньому було відкрито постійно діючу експозицію образотворчого мистецтва та створено науково-просвітницький відділ “Салон мистецтв”. З того часу науково-дослідна робота згадуваного музейного закладу

спрямовувалась на дослідження та вивчення колекцій творів живопису, графіки, скульптури, декоративно-ужиткового мистецтва, творчої діяльності митців Східного Поділля, розвитку українського образотворчого мистецтва XVIII – XXI століть у контексті світової культури. Відповідно до груп збереження науковими співробітниками музею здійснювалось науково-пошукове опрацювання тем “Трипільська культура на Поділлі”, “Скульптура в збірці Вінницького обласного художнього музею”, “Подільський народний одяг в збірці Вінницького обласного художнього музею”, “Гончарство Поділля”, “Особливості подільської вишивки”, “Подільська народна ікона”, “Сучасне мистецтво Вінниччини”, “Фестивалі-конкурси дитячої візуальної творчості”, “Порцеляна в збірці Вінницького обласного художнього музею”, “Мініатюра в збірці Вінницького обласного художнього музею”, “Заслужені майстри народної творчості України”, “Західноєвропейське мистецтво XVII ст. в збірці Вінницького обласного художнього музею”, “Українська графіка XIX ст. у збірці Вінницького обласного художнього музею”, “Меблі в збірці Вінницького обласного художнього музею”, “Народний живопис у фондах Вінницького обласного художнього музею”, “Нове у просвітницькій діяльності музеїв”.

У грудні 1997 року з нагоди 100-річчя від дня народження М. Д. Леонтовича в Тульчині було відкрито музей-квартиру композитора. За життя його дочки Галини Миколаївни Леонтович музейна установа складалась із меморіальної кімнати, що розповідала про життєвий шлях славетного подолянина. Після смерті Галини Миколаївни усі інші кімнати будинку було передано музею, в результаті чого він поповнився ще 4-ма експозиційними залами, заповненими досить цікавими експонатами: піаніном, домашніми та особистими речами композитора, рукописами його творів, документальними стендами. Серед експонатів рідкісні документи та фотографії. Зокрема, свідоцтво на ім'я Миколи Леонтовича про закінчення ним Шаргородського початкового училища, фото Кам'янець-Подільської духовної семінарії, в якій він навчався в 1892 – 1899 роках, свідоцтво про її закінчення, рукопис статті “Як я організував оркестр в сільській школі”, фото, на якому зображені М. Д. Леонтович з товаришами по Чуківській школі, фото будинку церковно-вчительської школи м. Вінниці, в якій в 1902 р. митець викладав співу та керував учнівським хором і духовим оркестром, родин-

не фото композитора з дружиною К. Жалкевич та донькою Галиною тощо.

У 90-х роках ряду провідних музеїв України надано статус національних. Серед них – музею-садибі М. І. Пирогова (1997). На той час в його фондах зберігалось понад 16 тис. експонатів (прижиттєві видання праць вченого, меморіальні речі, медичний інструментарій та аптечне начиння XIX ст., твори живопису, графіки, скульптури, фотографії).

1990 р. набув статусу державного музей історії комуни ім. Котовського, 29.12.1994 р. перейменований в Ободівський краєзнавчий музей (Тростянецький район). В 1991 р. отримав статус державного створений ще в 1979 р. на громадських засадах музей П. І. Чайковського та Н. Ф. фон-Мекк (сmt Браїлів Жмеринського району). 21 травня 1993 р. такий же статус надано Літинському музею ім. У. Кармалюка.

Загалом у кінці XX – на початку XXI століть у Східному Поділлі працювали Вінницький обласний, Могилів-Подільський, Тиврівський, Бершадський, Піщанський, Тульчинський, Ободівський, Оратівський, Літинський краєзнавчі музеї, музей історії м. Козятина, історичний музей Гайсинщини, Жмеринський історичний музей, Вінницький обласний художній, Вінницький літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського, Шаргородський та Ямпільський музеї образотворчого мистецтва, меморіальний музей М. Д. Леонтовича (м. Тульчин), музей гончарного мистецтва – музей-садиба братів Герасименків (с. Новоселівка Гайсинського району), музей П. І. Чайковського і Н. Ф. фон-Мекк (сmt Браїлів), музей “Літературна Немирівщина”, музей М. П. Стельмаха (с. Дяківці Літинського району), музей Героя Радянського Союзу В. В. Порика (с. Порик Хмільницького району), музей історії авіації та космонавтики ім. О. Ф. Можайського (с. Вороновиця Вінницького району), національний музей-садиба М. І. Пирогова, меморіальний музей-садиба академіка Д. К. Заболотного (с. Заболотне Крижопільського району), музей пам’яті воїнів, які загинули на території Афганістану (1978 – 1989) (м. Вінниця). Функціонували державний історико-культурний заповідник “Буша” (Ямпільський район), ряд громадських музеїв, кількість яких, проте, через існуючі матеріально-фінансові труднощі помітно скоротилася...

Важливими осередками науково-дослідницької та організаційно-масової роботи з краєзнавства залишались *бібліотеки*, котрі поряд з іншими різноманітними фондowymi надходжен-

нями зберігали на своїх полицях неоціненні скарби попередніх поколінь – літературу про рідний край. І чи не найбільше – головна книгозбірня Східного Поділля – Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва. Так, серед рідкісних видань, що збереглися до нашого часу, одна з найвідоміших інкунабул-велетнів – “Книга хронік” (Нюрнберг, 1493), ілюстрована портретами і малюнками від початку світу, книга “Опис Європейської Сарматії” О. Гвагніні (Спіра, 1581), видана латинською мовою, яка містить герб і опис Поділля, “Опис земної кулі” А. Абрагама (Антверпен, 1595) – латиномовний географічний атлас, виданий фірмою Плантенів, де позначена Подолія і подається її опис. Такі ж Вергілієва “Енеїда” (Краків, 1590), твори Аристотеля (1597) грецькою та латинською мовами, Промови та Листи до друзів Цицерона (Париж, 1684, 1685).

Із збережених найцінніших пам’яток українського книгодрукування є кириличні видання старих друкарень у Києві (лаврська), Львові (друкарня братства), Почаєві (Успенського монастиря). До них належать “Тріодіон...” (Почаїв, 1744), “Тріодь пісна” (Львів), “Тріолі он цвітний” (Почаїв, 1768), “Літургікон або Служебник...” (Почаїв, 1778).

Серед прижиттєвих рідкісних видань творів класиків української літератури – книги Т. Шевченка, М. Коцюбинського, П. Куліша, І. Франка, В. Стефаника, Л. Українки, С. Руданського.

Збереглись передані у відділ літератури та інформації з питань краєзнавства більше двохсот підшивок місцевих газет початку ХХ століття, в тому числі перші подільські часописи “Справочный Листок Подольского Общества Сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности”, “Экономическая жизнь Подолии”, “Червоне Поділля”, “Винницкая жизнь”, “Подолія”, “Земля”, журнали “Подольские губернские ведомости” (1842 – 1893 рр.), “Подольские епархиальные ведомости” за 1867, 1871, 1873, 1875, 1877, 1886, 1887 роки, “Хозяйство Подолии” (1922), “Подольский хозяин” (1915 – 1917) та ін.⁷

Краєзнавство стало пріорітетним напрямком у роботі бібліотеки. Зокрема, в ній виробилась певна система видання краєзнавчих бібліографічних посібників. Упродовж 25-и минулих років, починаючи ще з 1957-го, щорічно видавалась серія “Література про Вінницьку область за [...] рік”, 20 років – “Знаменні і пам’ятні дати Вінниччини”. Користувались популярністю серед читачів також покажчики серії “Наші видатні земляки” (для прикладу назовемо хоча б “Марко Вовчок і Вінниччина”, “Устим

Кармалюк”, “М. Стельмах і Вінниччина”, або покажчики з серії “Вчені нашого краю”). Як правило, до роботи над бібліографічними посібниками залучались провідні науковці Вінниці – в ролі наукових консультантів, авторів вступних статей і безпосередніх співавторів-укладачів.

Працівники відділу краєзнавчої літератури надавали увагу пошуковій та науково-дослідницькій роботі. Вони брали участь у підготовці народної книги-меморіалу “33-й: голод”, в республіканських наукових конференціях з історичного краєзнавства та обласних історико-краєзнавчих конференціях. Однією з наукових тем, над якою працювала бібліотека, стало також дослідження історії бібліотечної справи на Поділлі.

Активізували краєзнавчу роботу й інші бібліотечні заклади. Цьому сприяло проведення у 1990 році дводенного обласного семінару-практикуму бібліографів центральної бібліотечної системи (ЦБС) “Краєзнавча робота бібліотек області”. На семінарі аналізувався стан цього напрямку роботи, надавалися консультації з окремих питань, було чимало виступів про конкретний досвід сільських бібліотекарів, проводилися практичні заняття. З великою цікавістю слухачі семінару ознайомилися з досвідом роботи бібліотеки с. Пилява Тиврівського району (зав. Г. К. Красовська) та с. Талалаї Погребищенського району (зав. М. П. Онищук), відзначивши, що успіхи, яких досягли ці ентузіасти, є наслідком багаторічної кропіткої самовідданої праці.

У багатьох бібліотеках з’явилися рукописні альбоми, присвячені історії села, записи спогадів старожилів, зразків фольклору. В Калинівському районі проведено конкурс на кращий краєзнавчий альбом.

Все більше бібліотекарі прилучалися до пошукової діяльності. Наприклад, Ганна Кузьмівна Красовська з с. Пилява Тиврівського району, створюючи “Книгу пам’яті”, склала списки не лише односельців, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни, а й тих, хто помер від голоду 1932 – 1933 рр. та зазнав сталінських репресій. Така робота проводилась й в інших районах.

Заслужувала на увагу діяльність клубів краєзнавчого й народознавчого спрямування при бібліотеках, котрих лише у 1992 р. було дев’яносто сім. В основу їх роботи було покладено масові заходи, що сприяли популяризації краєзнавчих знань. Так, у багатьох районах області відновлювалися народ-

ні свята Івана Купала, Калити, Андрія та ін., проводилися вечори, присвячені видатним землякам – В. Стусу, М. Леонтовичу, М. Стельмаху, С. Руданському, презентації книги О. Воропая “Звичайі нашого народу”. Серед масових заходів також варто згадати краєзнавчий вечір “Жива вода відродження”, який відбувся у Могилеві-Подільському, “Моє рідне село” (с. Талалаї Погребищенського району, с. Юшківці Оратівського району), “Подільські вечорниці” у Томашпільському районі, вечорниці “Гостини в Прокопа та Одарки” у Ямпільському районі. На одному із занять клубу “Берегиня”, що успішно функціонував у Піщанській районній бібліотеці, присутні зустрілися із заслуженим працівником культури Ф. Ущаповським – художнім керівником народного самодіяльного вокально-інструментального ансамблю “Лаври”, цікавим самобутнім художником. Відбулася зацікавлена розмова про культурологічне середовище району, знайомство з картинами митця, лунали пісні й музика у виконанні місцевих аматорів. Як правило, організовуючи подібні заходи, або заняття клубів за інтересами, бібліотекарі виходили за межі суто бібліотечних форм роботи, проте спільна діяльність завжди йшла на користь загальної справи.⁸

Розуміючи значення краєзнавчої роботи, обласне управління культури облдержадміністрації з 1993 р. своїм наказом ввело у штати районних центральних бібліотек посади бібліографів-краєзнавців ЦБС, що покликані були не лише організовувати цю роботу безпосередньо у бібліотеках району, а й здійснювати координацію та кооперування діяльності усіх закладів, організацій, установ, які займалися краєзнавством.

Тематика рідного краю посідала значне місце і в роботі *будинків культури, клубів, парків культури й відпочинку, аматорських кіностудій*. Все частіше при підготовці масових заходів ними використовувався місцевий фольклор, враховувались місцеві особливості проведення народних свят чи обрядів. Клубні працівники намагалися не просто відзначити певне народне свято, але й не втратити при цьому його аутентичності. Зрозуміло, що такий підхід вимагав великої підготовчої пошукової роботи (фольклорні записи, вивчення відповідної літератури тощо). Зате кожен клубний захід набував неповторності, навіть якщо в його основі лежав типовий сценарій, адже в кожному районі, селі активно залучалися твори місцевих поетів, композиторів, художників, народних майстрів. Таким чином,

клуб або будинок культури виконували не лише функцію закладу дозвілля, але й до певної міри – краєзнавчого осередку.

Важливими напрямками краєзнавчої роботи залишалися дослідження і розвиток образотворчого мистецтва, краєзнавчого кіно і фото.

Станом на 1993 р. обласним науково-методичним центром культури і мистецтва було зареєстровано 1500 майстрів живопису, вишивки, ткацтва, кераміки, різьблення по дереву та інших видів народного мистецтва.

Дійовою формою популяризації творчості народних майстрів стали виставки декоративно-прикладного мистецтва під відкритим небом, традиційні обласні виставки. Так, 24 серпня 1992 р. на майдані біля обласного краєзнавчого музею відбулося свято “Жива душа мого народу” з нагоди першої річниці незалежності України, на якому експонувалися 360 творів народних майстрів Вінниччини. Свою майстерність тут демонстрували заслужений майстер народної творчості України гончар О. Г. Луцишин, майстриня витинанки М. В. Гоцуляк та інші. Щорічно у Вінниці проводились традиційні виставки народного мистецтва, де сотні аматорів області мали можливість показати свої кращі твори.

1993 року на Вінниччині діяли 32 краєзнавчих фотогуртки, 6 народних кіностудій. Аматори відроджували забуті сторінки історії, її видатних людей, фіксували фото- та кінолітопис рідного краю. Зокрема, серйозну роботу по створенню краєзнавчих кінострічок проводила народна кіностудія Гайсинського РБК (керівник А. Н. Філонов). Нею чимало було зроблено по збереженню та популяризації звичаїв, обрядів, традицій Гайсинщини. Насамперед, вражала своїм драматизмом і емоційною напругою кінострічка про земляків, які загинули під час Великої Вітчизняної війни під спільною назвою “Ніхто не забутий, ніщо не забуде”. Чимало добрих справ записали на свій рахунок також Хмільницька, Тульчинська, Піщанська, Бершадська, Чечельницька кіностудії.⁹

Традиційними центрами краєзнавства залишалися *архіви*, зокрема, Державний архів Вінницької області. Після підпорядкування йому обласного партійного архіву значно зросла документальна база. На рубежі тисячоліть вона складала майже півтора мільйона одиниць зберігання. Характерно, що з багатьох із них було знято гриф секретності і в дослідників з'явилася чудова можливість широко ознайомитись із раніше недо-

ступною інформацією, поглянути на деякі події новими очима. Помітно збільшилася кількість самих дослідників, які працювали в його читальних залах, у тому числі над краєзнавчою тематикою.

Роботі архівів сприяли прийнятий в 1993 році закон “Про національний архівний фонд і архівні установи”, а також зацікавленість держави у розбудові архівної системи. Так, Указом Президента України від 30 жовтня 1998 року встановлено День працівників архівних установ – 24 грудня. Держава визнала їх працю суспільно-важливою, подбала про соціальний захист: з початку 2003 року керівні та наукові працівники були прирівняні до держслужбовців, зросла їх середньомісячна зарплата. Помітні зрушення в оплаті праці відбулися 2005 року. Вони стали можливими і завдяки розпорядженню Президента України від 2 вересня 2000 року “Про невідкладні заходи щодо розвитку архівної справи”, яке визначило комплекс доручень Кабінету Міністрів, обласним державним адміністраціям щодо вдосконалення нормативно-правової бази, методичного забезпечення, інформатизації, зміцнення матеріально-технічних умов збереженості документів.

Масове роздержавлення, приватизація, поява суб'єктів різних форм власності, численних громадсько-політичних об'єднань значно активізували процеси документотворення і документообігу. Посилилась роль відомчих архівів. З'явилися нові – так звані “трудові архіви”, які концентрують великий масив кадрових документів збанкрутілих, реорганізованих, ліквідованих підприємств.

Ознакою нового в діяльності архівних закладів стало формування Національного архівного фонду, що об'єднує сукупність тих архівних документів, які відображають історію матеріального і духовного життя народу, є надбанням української нації,¹⁰ а також, зрозуміло, багатющою джерельною базою для наукових і краєзнавчих досліджень.

Помітним осередком краєзнавчих студій зарекомендував себе створений 1993 року у Вінницькому державному педагогічному університеті ім. М. Коцюбинського *народознавчий центр*, що став функціонувати як громадська структура і об'єднав не тільки групу ентузіастів-викладачів і студентів, педагогів міста, а й 2 спеціалізованих кабінети, науково-дослідну та навчально-методичну лабораторії, виставкову галерею. Провідна тема Центру – традиційно-побутова культура, що вив-

чається шляхом організації експедицій, анкетування, збору спогадів, матеріалів, організації виставок, конкурсів, підготовки наукових робіт, методичних порад, рекомендацій, сценаріїв, планів-конспектів уроків.¹¹

Активним суб'єктом краєзнавчого руху на початку 90-х років стала *школа*. Специфіка шкільного краєзнавства полягала в тому, що серед усіх функцій, притаманних краєзнавству, переважали навчально-освітня й патріотично-виховна. Їх реалізація досягалася введенням у програму історії України 5 – 11 класів уроків про рідний край, його минуле й сьогодення, проведенням гурткових занять у дошкільних загальноосвітніх і позашкільних закладах. До краєзнавчого пошуку учнівську молодь спонукали також рухи, експедиції, конкурси, які ініціювали Міністерство освіти і науки, Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, Всеукраїнська спілка краєзнавців, зокрема, започаткований 1990 року рух “Моя земля – земля моїх батьків”, проголошені і здійснювані в його рамках історико-географічні експедиції “Краса і біль України”, “Сто чудес України”, акції “Пам'ять”, “Збережемо пам'ять про подвиг”, присвячені ювілеям визволення України та перемоги над фашизмом. Участь в експедиціях ставала все масовішою.¹²

Важливими подіями у краєзнавчому русі Східного Поділля стали вихід у світ у 1994 – 1997 рр. дев'ятитомного видання “Книга Пам'яті України. Вінницька область”,¹³ тритомника “Книги Скорботи України. Вінницька область”¹⁴ (2001 – 2003), першого тому меморіального видання “Вінницький мартиролог. Книга пам'яті жертв політичних репресій на Вінниччині (20 – 50-і рр. XX ст.)”¹⁵ (2001), книги “Дзвони пам'яті”¹⁶ (1990) – про трагедію сіл, знищених фашистами в роки війни на території Вінницької, Тернопільської, Хмельницької областей, в результаті чого увічнено пам'ять десятків тисяч уродженців краю, котрі загинули під час суспільно-політичних катаклізмів, Другої світової війни.

У серпні 1992 року побачили світ перші номери культурно-мистецького тижневика Вінниччини “Камертон-ікс” (редактор М. Т. Барась, у 1993 – 1998 рр. – С. Д. Гальчак); з 1999 р. почала видаватись історична серія “Наукових записок Вінницького державного педагогічного університету” (під редакцією проф. П. С. Григорчука). І часопис, і наукове видання стали потужною трибуною краєзнавців області...

Що ж стосується кількості людей, які за велінням серця, незважаючи на брак фінансової та матеріальної підтримки, спрямовували свої зусилля на виховання у співвітчизників високого почуття патріотизму, глибокої поваги до власної історії, культури, мови, традицій, то вона постійно зростала. Зокрема, на Вінниччині в 90-і роки ХХ-го – перші роки ХХІ ст. вагомо заявили про себе невтомною працею на ниві краєзнавства понад 150 чоловік – історики, географи, мистецтвознавці, етнографи, філологи, археологи, екологи, викладачі вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, учителі, музейники, архівісти, бібліотекарі, пам'яткознавці, журналісти, студенти, учні.

Різноманітна тематика їхніх досліджень. Так, науковці Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського Сергій Олексійович Гусєв, Іван Іванович Заєць (1921 – 2007), Віктор Афанасійович Косаківський, викладач суспільних дисциплін Бершадського медичного училища Євген Петрович Паламарчук та директор цього навчального закладу Іван Юрійович Андрієвський, завідувачка сектору археології Вінницького обласного краєзнавчого музею Марина Євгенівна Потупчик стали авторитетними знавцями унікальної трипільської культури, на пам'ятки якої так багате Східне Поділля. В результаті науково-краєзнавчий світ збагатився добротними монографіями “Трипільська культура Середнього Побужжя IV – III тис. до н. е.”¹⁷ С. О. Гусєва, “Трипільська культура на Поділлі”¹⁸ І. І. Зайця, цікавим дослідженням “Зорі Трипілья”¹⁹ І. Ю. Андрієвського та Є. П. Паламарчука (в останньому автори спробували розшифрувати візерунки на керамічних виробах древніх майстрів).

Не менш успішними були дослідження поховань ямної археологічної культури та скіфських курганів Подільського Придністров'я, які здійснював завідувач сектору археології відділу охорони пам'яток історії та культури управління культури Вінницької облдержадміністрації Михайло Валентинович Потупчик.

Причетний до важливих в історії археології краю відкриттів – поховання сарматського царя I століття нашої ери (с. Пороги Ямпільського району), курганів епохи бронзи (с. Гордіївка Тростянецького району) колишній працівник обласної археологічної інспекції Володимир Петрович Прилипко. В обох похованнях, як уже згадувалося, ним знайдено унікальні золоті, срібні,

бронзові, керамічні витвори давнього мистецтва, які з успіхом демонструвалися на виставках в музеях України, близького та далекого зарубіжжя.

Успішно досліджував ранній залізний вік на Поділлі завідувач відділу охорони пам'яників історії та культури управління культури Вінницької облдержадміністрації Борис Іванович Лобай. Присвятив життя вивченню ранньослов'янських пам'яток в краї доцент Вінницького державного педуніверситету Павло Іванович Хавлюк (1925 – 2001), опублікувавши близько 100 праць. Серед них “Ранньо-зарубинецьке селище Райки Іллінецького району на Вінничині”, “Сучасний стан черняхівської проблеми на території України і Молдавії”²⁰ та ін.

Заступник директора Юзефо-Миколаївського цукрокомбіна-ту Козятинського району Павло Федорович Мельник (1930 – 2002) до останніх днів життя особливий інтерес проявляв до історії Поділля часів Київської Русі, монголо-татарської навали. На основі зібраних матеріалів прийшов до висновку, що вирішальна битва, в якій були розгромлені золотоординські загарбники, відбулася не на р. Синюсі, а невеликій притоці Південного Бугу Сливоді, що протікає територією Хмельницького та Калинівського районів.²¹

Крім того, підготував до друку об'ємне дослідження про населені пункти Козятинського району “На споконвічних перехрестях” (видане в 2009 р. після його смерті).

Козацький період в історії Поділля – сфера наукового інтересу старшого наукового працівника Вінницького обласного краєзнавчого музею Лілії Анатоліївни Гальчевської та старшого наукового співробітника музею Гетьманства м. Києва вінничанина Олександра Юрійовича Дана, який опублікував у 2004 році дві ґрунтовні праці “Козацтво Брацлавщини у боротьбі за свободу і незалежність (1648 – 1676 рр.)” і “Вінниччина козацька: Історія Вінницького козацького полку” (у співавторстві з В. В. Кривошеєю). Козацька доба періоду Хмельниччини, соціально-економічне становище в Україні на Поділлі наприкінці XVII – початку XVIII ст. – предмет наукового інтересу також доцента Вінницького державного педуніверситету Олексія Карповича Струкевича.

Завідувачка науково-методичного відділу Вінницького обласного краєзнавчого музею Ірина Антонівна Дорош досліджувала Поділля часів пізнього середньовіччя та новітні сторінки історії краю, авторка численних краєзнавчих розвідок: “До істо-

рії літописного містечка Прилуки”, “Боротьба шляхти за земельні володіння у північно-західній частині Брацлавського воєводства на рубежі XVI – XVIII століть”, “Особливості розвитку феодальної власності на землях Брацлавщини (кінець XIV - початок XVII ст.)”²² та ін.

Рентні стосунки в приватних маєтках Східного Поділля XVII – XIX ст., цеховий устрій приватних міст та містечок Брацлавщини у XVIII ст., історію населених пунктів Східного Поділля та родоводи шляхти стали предметом наукової уваги заступника директора Державного архіву Вінницької області Олександра Степановича Петренка. Видав друком нариси з історії с. Луки-Мелешківської. Автор-упорядник збірника документів “Брацлавське намісництво”, співавтор-упорядник збірника документів “Ревізійний перепис населення 1795 р.: Брацлавська губернія. Частина перша: Брацлавський повіт”.²³

Надзвичайно широке коло наукових інтересів уродження с. Дяківець Літинського району члена-кореспондента Національної академії наук України, академіка Української академії історичних наук, доктора історичних наук, професора Олександра Петровича Реєнта: історія України XIX – початку XX століття, історія Української революції 1917 – 1920 рр., Другої світової війни, проблеми розбудови України на сучасному етапі. Один із провідних учених-істориків України, заступник директора Інституту історії України НАН України з наукової роботи, заступник головного редактора “Українського історичного журналу”, головний редактор збірника “Проблеми історії України XIX – початку XX століття”. Автор більше 400 наукових праць, серед них 17 монографій, навчальних посібників для загальноосвітньої та вищої школи, ряду брошур. Особливо плідним для вченого став період незалежності України. В цей час з-під його пера вийшли такі фундаментальні праці як “Робітництво України і Центральна Рада” (1993 р.), “Більшовизм і Українська революція 1917 – 1920 рр.” (1994 р.), “Україна на межі цивілізацій (історико-політологічні розвідки)” (1995 р.), “Україна: проблема самоорганізації (начерки новітньої доби)” (1996 р.), “Українська революція і робітництво. Соціально-економічні та політичні зміни 1917 – 1920 рр.” (1996 р.), “Українсько-російські переговори в Москві (січень – лютий 1919 р.). Документи” (1996 р., співавт.), “Українська національна ідея і християнство” (1997 р., співавт.), “Українське наукове товариство. 1907 – 1921 роки” (1998 р., співавт.), “У робітнях історичної

науки" (1999 р.), "Українські визвольні змагання 1917 – 1921 рр.", Т. 10 (1999 р., співавт.), "Історія України. Навчальний посібник для IX класу" (2000 р.), "Історія України. Навчальний посібник для X класу" (2001 р.), "Історія України. Навчальний посібник" (2001 р.), "Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.)" (2003 р.) та ін. У багатьох із них крізь призму історії розглядається й Поділля. За значний особистий внесок у розроблення проблеми вітчизняної історії нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України. Відмінник народної освіти України. Лауреат премії Президії НАН України ім. М. І. Костомарова, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки 2001 р. за цикл праць "Україна крізь віки".

Один із провідних краєзнавців України, координаторів краєзнавчого руху в державі. У 80-х рр. був членом експертної комісії по пам'ятках республіканського Товариства охорони пам'яток історії та культури. В 1996 р. обраний, а в 2003 р. переобраний заступником голови Спілки краєзнавців України. Як член редколегії взяв участь у підготовці видань "II з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців: Матеріали і документи" (1997 р.), "Історичне краєзнавство і культура: Наукові доповіді та повідомлення VIII-ї Всеукраїнської конференції" (У 2-х ч., 1997 р.), "Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи" (2003 р.), "III з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців: Матеріали і документи" (2004 р.). Член редколегії науково-популярного журналу "Краєзнавство", а також щорічника "Наукові записки Вінницького державного університету імені М. М. Коцюбинського. Історія", що став не лише затвердженим Вищою Атестаційною Комісією України науковим фаховим виданням з історичних наук, але й публікаторською трибуною місцевих літописців рідного краю. Очолює журі секції "Історичне краєзнавство" всеукраїнських конкурсів-захистів науково-дослідницьких праць учнів – членів Малої Академії наук України. За вагомий внесок у розвиток краєзнавства, збереження національної історико-культурної спадщини О. П. Реєнт удостоєний почесного звання "Заслужений діяч науки і техніки України".

Плідно розпочали дослідження: кооперативного руху на Поділлі кінця XIX – початку XX ст. викладач Вінницького кооперативного коледжу економіки і права Валерій Пилипович Рекрут, розвитку освіти у ті ж роки – викладач Вінницького державного педуніверситету Микола Григорович Вороліс, просвітниць-

ко-культурної діяльності – проректор з виховної роботи цього ж вузу Олександр Іванович Криворучко.

Розкрити невідомі сторінки раніше закритої в СРСР теми – повстанський рух на Поділлі періоду національно-визвольних змагань (20-х років ХХ ст.) – поставили перед собою завдання провідний спеціаліст Державного архіву Вінницької області Костянтин Вікторович Завальнюк і завідувачка відділу новітньої історії Вінницького обласного краєзнавчого музею Лариса Іванівна Семенко, і в цьому досягли певних успіхів. Особливо К. В. Завальнюк, автор книг “Лицарі волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-і роки ХХ ст.)”, “Трагедія отамана Волинця” (у співавторстві з Р. М. Ковалем), “Орел Подільського краю” та ін.

Діяльність місцевих органів влади Подільської губернії в 1920 – 1925 рр. успішно досліджувала аспірантка Вінницького державного педагогічного університету Наталія Петрівна Кузьмінець, період непу в краї – науковці цього ж вузу Олена Олексіївна Лойко та Василь Митрофанович Мазур, проблеми селянства в 20 – 30-х рр. – заступник директора з навчально-виховної роботи Вінницького торговельно-економічного університету Степан Іванович Дровозюк, а також доцент Вінницького державного педуніверситету Олег Анатолійович Мельничук – спів-автор монографії “Комітети незаможних селян на Поділлі”.

Повномасштабно розповіли у своїх працях про жакхливу українську трагедію – голодомор 1932 – 1933 рр., а також голод на Поділлі в 1925, 1946 – 1947 рр., професор Вінницького державного педагогічного університету Ілля Гаврилович Шульга (1921 – 1993) – автор монографічних досліджень “Голод на Поділлі: 1925, 1932 – 1933, 1947 рр.”, “Гірка правда”, начальник відділу формування Національного архівного фонду і діловодства Державного архіву Вінницької області Володимир Іванович Петренко,²⁴ старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України Валерій Юрійович Васильєв – автор документальної праці “Командири великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та Північний Кавказ. 1932 – 1933” (спільна ред. з Ю. Шаповалом), письменник і кіносценарист Борис Наумович Хандрос – автор документальних повістей “Мор” (присвяченої трагічним подіям в с. Озаринцях і сусідніх населених пунктах Могилів-Подільського району), “Смертні листи” (приурочена аналогічним подіям у с. Сосонці Вінницького району). Тема голодомору стала одним із аспектів науково-

краєзнавчих досліджень науковців Вінницького державного педуніверситету професора Петра Семеновича Григорчука, доцента Сергія Леонідовича Калитка, заступника директора Вінницького обласного краєзнавчого музею Катерини Іванівни Вищоцької, директора Воронівської загальноосвітньої школи Хмільницького району Миколи Никифоровича Дороша, начальника архівного відділу Липовецької райдержадміністрації Олександра Івановича Рогового, колишнього голови Плебанівської сільської ради Шаргородського району Анатолія Никифоровича Нагребецького та ін.

Успішно започаткували розкриття ще однієї раніше закритої теми – політичні репресії на Поділлі в 20 – 30-х рр. минулого століття – той же В. Ю. Васильєв [співавтор праці “Політичні репресії на Поділлі: 20 – 30 рр. XX ст.” (спільно з С. Л. Калитком, П. М. Кравченком, Р. Ю. Подкуром)], доценти Вінницького державного педагогічного університету Павло Миколайович Кравченко та Ігор Васильович Мазило, їхній колега з Вінницького медичного національного університету Валерій Павлович Лацiba (заступник голови обласної редколегії, керівник науково-видавничої групи “Реабілітовані історією”), письменник Віктор Мефодійович Тимчук, журналіст Валерій Іванович Лазаренко, педагог Іван Григорович Паламар, програміст Анатолій Михайлович Малигін. Дослідженням “червоного терору” активно займався нині покійний професор Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова Анатолій Трохимович Давидюк (1938 – 2002).

Результатом колективних зусиль науковців, краєзнавців і місцевих органів влади став вихід у світ в 2001 р. першого тому “Вінницького мартирологу: Книги пам’яті жертв політичних репресій на Вінниччині (20 – 50-і рр. XX ст.)”, проведення у м. Вінниці міжнародних науково-практичних конференцій “Політичні репресії на Поділлі в XX столітті” (2001 р.), “Голодомор як засіб політичного терору” (2002 р., 2003 р.), “Доля української інтелігенції у контексті української історії (XX – початок XXI ст.)” (2004 р.).

Не менша увага дослідників історії Східного Поділля була прикута до подій Великої Вітчизняної війни радянського народу 1941 – 1945 рр. Вони, зокрема, стали об’єктом вивчення та наукового інтересу проректора з навчальної роботи Вінницького державного педагогічного університету Анатолія Даниловича Ткаченка, доцента Вінницького інституту регіональної економі-

ки та управління Юрія Олексійовича Ніколайця. Таємниці нацистського об'єкта № 1 на території Вінниччини – ставки А. Гітлера “Вервольф” намагалися розгадати колишній керівник управління Служби безпеки України у Вінницькій області генерал-майор Іван Максимович Загородній, начальник планово-економічного відділу Вінницького виробничого об'єднання “Хімпром” Ярослав Андрійович Бранько – голова Вінницької обласної організації пошуковців-дослідників, бізнесмен Вадим Миколайович Вітковський, журналістка Луїза Олександрівна Білозерова, письменник Микола Олександрович Рябий.

Героїзм вінничан на фронті та у ворожому тилу стали предметом дослідження журналіста Олександра Дмитровича Воронюка (1938 – 2009), письменника і журналіста Івана Степановича Волошенюка, колишніх працівників козятинської міліції Леоніда Павловича Кривова та Олександра Івановича Тихенького (1954 – 2005), літинського педагога-пенсіонера Петра Степановича Ткачука.

Пошуку імен полеглих захисників Вітчизни та визволителів Вінниччини з нацистської неволі, увічненню їх пам'яті надавали особливої уваги керівник пошуково-видавничого агентства “Книга Пам'яті України. Вінницька область”, відповідальний секретар редакційної колегії багатотомних видань “Книга Пам'яті України. Вінницька область”, “Книга Скорботи України. Вінницька область” Володимир Іванович Конверський, нагороджений за активну пошукову діяльність по увічненню жертв війни Почесною відзнакою Президента України, пошуковці вінничанин Дмитро Дмитрович Александров [цим же активно займалась його нині покійна дружина Ніна Григорівна Александрова (1924 - 2001)], мешканець с. Красне Тиврівського району Іван Іванович Безкоровайний, освітянин з с. Журавного Літинського району Арсен Іванович Веселюк. Завдяки їхній сподвижницькій праці, пошуку та наполегливості багатьох інших краєзнавців за роки незалежності в області вийшли друком 9 томів книги пам'яті та 3 томи – книги скорботи Вінниччини.

Соціально-економічна історія подільського села періоду 20-х – 60-х років ХХ століття стала об'єктом уваги тодішнього доцента Вінницького державного педагогічного університету Івана Мироновича Романюка. Соціально-політичним подіям на Поділлі в минулому столітті присвятили свої дослідження доценти Вінницького національного технічного університету Андрій Іванович Безуглий та Леонід Володимирович Філонов, до-

цент Вінницького інституту регіональної економіки та управління Наталія Олександрівна Гушинець. Релігійне життя Вінниччини вивчали доцент Вінницького державного педагогічного університету Анатолій Кононович Лисий, уже згадуваний Арсен Леонідович Зінченко – професор Київського міжнародного університету, начальник відділу зберігання, обліку та довідкового апарату Державного архіву Вінницької області Олена Миколаївна Галамай, начальник головного управління праці та соціального захисту населення Вінницької облдержадміністрації Віталій Володимирович Давиденко, молодший науковий працівник Вінницького обласного краєзнавчого музею Богдан Миколайович Хіхляч, релігійну сфрагістику – науковий співробітник Інституту історії України НАН України, уродженець м. Немирова Віталій Павлович Перкун, геральдику Поділля – його колега Юрій Костянтинович Савчук, діяльність органів місцевого самоврядування – старший викладач Вінницького інституту регіональної економіки та управління Ольга Федорівна Мельничук і доцент Вінницького державного педуніверситету Олександр Іванович Яременко, книжкову справу на Поділлі – завідувачка бібліотекою Вінницького обласного краєзнавчого музею Тетяна Робертівна Кароєва (Соломонова), історію преси – головний редактор обласної газети “Подолія” Володимир Вікторович Климчук і старший викладач Вінницького державного педуніверситету Ольга Анатоліївна Коляструк, історію ветеринарної медицини в краї – ветпрацівник Станіслав Леонідович Машталір, подвиги вінничан під час виконання інтернаціонального обов’язку в Республіці Афганістан – військовий журналіст Анатолій Григорович Гончар, історію пожежної охорони області – учасник ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС Михайло Микитович Ястремський, топоніміку Поділля – професор Вінницького державного педагогічного університету Михайло Ананійович Тростогон, суспільно-політичну діяльність молоді на сучасному етапі – доцент Вінницького коледжу менеджменту Дмитро Олександрович Мельников.

Різні аспекти історії Поділля вивчали працівники Державного архіву Вінницької області Володимир Михайлович Верховлюк, Євгенія Павлівна Ковальова, директор Вінницького обласного краєзнавчого музею Людмила Ростиславівна Кароєва, директор інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету доцент Юрій Анатолійович Зінько, доцент Ігор Петрович Мельничук та професор цього ж

вузу Олексій Герасимович Лойко, доцент Вінницького національного технічного університету Людмила Прокопівна Громова, журналісти Гурій Юхимович Дробчак (1930 – 2007), Олександр Микитович Дмитрук, Василь Миколайович Паламарчук, Любов Аполінаріївна Добринська, Ганна Василівна Секрет, бібліограф-краєзнавець Козятинської центральної районної бібліотеки Лілія Павлівна Макаревич.

Історії рідного району присвятили свій краєзнавчий пошук Михайло Федорович Купчишин та Антон Григорович Мичак із Шаргородщини, Василь Тимофійович Огороднік з Оратова, Едуард Петрович Подільський з Погребища, м. Вінниці – Анатолій Михайлович Секретарьов, селищу Чечельнику – Віктор Афанасійович Косаківський, рідним селам – Рахмат Бадретдінов, Анатолій Никифорович Нагребецький, Дмитро Іванович Фарисей та ін.

Творчість діячів літератури, культури і мистецтва Вінниччини успішно досліджували професори Вінницького державного педагогічного університету Анатолій Мусійович Подолінний та Борис Васильович Хоменко, письменники Леонід Трохимович Пастушенко, Михайло Миколайович Потупейко, журналісти Сергій Іванович Алексєєв, Віталій Матвійович Барабан, Федір Іванович Бежнар, викладач Тульчинського училища культури Віктор Андрійович Святелик, а працівники Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва Галина Миколаївна Авраменко та Ольга Григорівна Ніколаєць активно популяризували бібліографію краю.

Дослідженню та вивченню багатого фольклору Східного Поділля віддавали весь вільний час науковий співробітник ІМФЕ Академії наук України уродженець с. Зятківців Гайсинського району Микола Костянтинівич Дмитренко, доценти Вінницького державного педагогічного університету Анатолій Федорович Завальнюк та Володимир Іванович Пальонний, народна цілителька Ганна Филімонівна Коваль (с. Велика Стадниця Вінницького району), викладач Барського педагогічного училища Антоніна Іванівна Сторожук, поетеса, уродженка с. Білашок Погребищенського району Валентина Петрівна Сторожук (Буздиган), доцент Вінницького інституту регіональної економіки та управління Світлана Олександрівна Творун, педагог Павло Іванович Ткачук (с. Уладівка Літинського району), керівник аматорського фольклорно-етнографічного ансамблю “Русава” Зоя Зосимівна Чорна (с. Стіна Томашпільського району). Не з мен-

шим захопленням вивчали етнографію регіону науковці Вінницького державного педагогічного університету Лідія Семенівна Мельничук (1955 – 2005), Леонід Петрович Зінченко, старший лаборант народознавчого центру кафедри української та зарубіжної культури згадуваного вузу Євгенія Михайлівна Косаківська, музеєзнавець Людмила Серафимівна Лиса.

Питання розвитку культури та мистецтва на Вінниччині поставили в центр краєзнавчого пошуку заслужені працівники культури України директор Вінницького обласного центру народної творчості Тетяна Омелянівна Цвігун та директор Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва Василь Федорович Циганюк (1948 – 2006), доцент кафедри культурології, мистецтва та дизайну Вінницького національного технічного університету Олена Василівна Зінько, доцент Вінницького державного педагогічного університету Алла Михайлівна Тростогон.

Вагомий внесок у дослідження пам'яткознавства Східного Поділля зробили заступник директора з наукової роботи Музею історії Києва Дмитро Васильович Малаков, вінницький письменник Володимир Семенович Рабенчук, бершадський журналіст Федір Харитонович Шевчук, вінничанин Микола Романович Мудраченко. Без сумніву, їхні напрацювання будуть використані у “Зводі пам'яток історії та культури по Вінницькій області”, робота над яким розпочалася і успішно триває.

Однак краєзнавство на Вінниччині носить не лише суто український характер. В останні десятиліття все зриміше проявили його інтернаціональні риси. Місцеві українські дослідники, глибоко вивчаючи історичний шлях рідного народу, з великим інтересом ставилися до історико-культурної спадщини, побутових традицій інших народів, усіх національних меншин, доля яких тісно пов'язана з Україною. Так, у 2004 р. на двох мовах (українській і чеській) вийшла друком книга Лариси Ярославівни Лановик “Прадідів розчищені джерела”,²⁵ в якій розповідається про минуле та сьогодення чеської громади с. Миколаївка Козятинського району.

Цілий ряд праць присвятила висвітленню холокосту на Вінниччині заступник директора Державного архіву Вінницької області Фаїна Аврамівна Винокурова. Серед них “Вінницька область. Катастрофа (Шоа) і Опір. Свідчення євреїв – в'язнів концтаборів і гетто, учасників партизанського руху і підпільної боротьби” (1994 р.), “Євреї Вінниччини в період Другої світової

війни. Маловідомі документи та нові інтерпретації” (2000 р.) і інші.

Пам’ятникам жертв холокосту у Вінницькій області, єврейським некрополям Східного Поділля, історії вінницької Ієрусалимки в творчості єврейських митців Поділля присвятила свій творчий пошук завідувачка відділу давньої історії Вінницького обласного краєзнавчого музею Алла Володимирівна Ліпська. Її колега по роботі Вікторія Василівна Колесник – польський проблематиці.

Сфера наукових інтересів доцента Вінницького державного педагогічного університету Віталія Анатолійовича Тучинського – етнокультурний розвиток молдавської національної меншини Півдня України в XIX – XX ст.

Важливою і невід’ємною формою дослідження рідного краю є географічне краєзнавство. Його основні завдання полягають у вивченні довкілля району, міста чи села, зокрема, місцевого рельєфу, клімату та погоди, рік, озер, боліт, ґрунтів, рослинності і ландшафтів у цілому, в економіко-геологічному вивченні господарства, населення і природничих пунктів. Таке вивчення сприяє покращенню екологічних умов і більш раціональному природокористуванню.

Географічне краєзнавство теж успішно розвивалося на Вінниччині на межі тисячоліть і досягло певних здобутків. Так, уродженець с. Будьки Жмеринського району науковий співробітник науково-виробничого кооперативу “Археолог” при Інституті археології НАН України Олександр Степанович Ситник успішно захистив кандидатську дисертацію на тему: “Середній палеоліт Придністровського Поділля”. Успішно справлялася з поставленими завданнями по вивченню геології і палеонтології краю старший науковий працівник Вінницького обласного краєзнавчого музею Тетяна Миколаївна Куценко.

Професор Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського Григорій Іванович Денисик став знаним фахівцем по вивченню фізичної географії, ландшафтів та екології Поділля. Один з організаторів і співавторів видання “Атласу природи Вінницької області” як посібника для шкіл і краєзнавців. Клімат та екологію Поділля, історію метеорології краю досліджував доцент цього вузу Іван Максимович Півошенко (1935 – 2003). Спеціалізація ще одного доцента вузу Людмили Цезарівни Масловської – дослідження економічної географії та екології Поділля на сучасному етапі.

Природно-заповідний фонд Вінниччини, охорону біологічного розмаїття, стан навколишнього природного середовища вивчала і пропагувала начальник Державного управління екології та природних ресурсів у Вінницькій області, згодом заступник міністра охорони навколишнього природного середовища України Олена Григорівна Яворська.

Відзначилися невтомністю, активним творчим пошуком чимало інших літописців рідного краю. В серці кожного з них струменіли любов до краси України – Поділля, його багаті історії, бережливе ставлення до традицій та культурної спадщини краю, до відродження і збереження неоціненного скарбу – історичної пам'яті рідного народу.

Своєрідними ж центрами краєзнавства на Східному Поділлі в роки розбудови української державності стали Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського, Вінницький обласний краєзнавчий музей, Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва, Вінницький обласний центр народної творчості, Державний архів Вінницької області.

А от єдиного авторитетного центру, який координував би краєзнавчий рух на теренах краю, в області не було. Спершу досить діяльне обласне краєзнавче товариство “Поділля” після обрання його керівника А. Л. Зінченка народним депутатом України помітно знизило свою активність й існувало суто формально. Обласна організація Українського товариства охорони пам'яток історії та культури не наділялась такими повноваженнями, та й після смерті в 1992 р. її керівника В. М. Борщевського з ряду об'єктивних і суб'єктивних причин в її діяльності теж спостерігався певний спад. Таким авторитетним центром могла бути обласна організація Всеукраїнської спілки краєзнавців, але вона не функціонувала, що, зокрема, відзначалось на III з'їзді Всеукраїнської спілки краєзнавців: на жаль, вінницька краєзнавча громада “не оформлена, як складова Спілки...”²⁶

Що стосується проблем в діяльності пам'яткоохоронців, то про них досить суттєво йшлося в статті першого заступника начальника управління культури Вінницької облдержадміністрації В. Ф. Циганюка “Краєзнавство і заклади культури: проблеми, пошуки, знахідки”:

“...В області біля двохсот мистецьких творів монументального характеру. Це пам'ятники визначним діячам, героям наці-

онально-визвольних рухів, воїнам-односельцям, діячам літератури і мистецтва. Головна проблема тут бачиться в тому, що на протязі попередніх років відсутність серйозного наукового ставлення, технічна недосконалість при створенні пам'ятників монументального мистецтва призвели до появи значної кількості пам'ятників, що не становлять історично-художньої цінності і виготовлені з нетривких матеріалів. Комплексне обстеження дало підстави зняти 244 таких пам'ятники з державного обліку.

Поліпшення стану охорони пам'яток історії і культури потребує негайного перегляду існуючих пам'яткоохоронних структур, зосередження державної політики в цьому питанні в одному державному органі, що передбачено проектом "Закону про охорону пам'яток культури". Адже сьогодні має місце така ситуація, коли пам'ятки археології, історії і монументального мистецтва опікають органи Міністерства культури, пам'ятки архітектури, декоративно-прикладного та садово-паркового мистецтва – Мінбуд, природного ландшафту – Комітет охорони природного навколишнього середовища. Значна кількість пам'яток є комплексними, тобто належать одночасно до двох або трьох видів. Це часто створює конфліктні ситуації між власниками різного підпорядкування.

Відсутність нового законодавства про охорону пам'яток призводить до порушень існуючих законів та інструкцій, які іноді розглядаються як застарілі і тому, мовляв, не діючі.

Це стосується спорудження пам'ятників без відповідного дозволу, знесення і перенесення пам'ятників (Липовецький, Барський, Піщанський, Шаргородський район). В планах навчання працівників держадміністрацій і Рад доцільно було б передбачити пам'яткоохоронну тематику.

Будівельні, шляхові організації продовжують ухилятися від погодження проектів земляних робіт з обласною науково-дослідною археологічною інспекцією, створеною обласною держадміністрацією на кадровій базі колишньої археологічної експедиції краєзнавчого музею. В першу чергу це стосується м. Вінниці, м. Гнівані, Тульчинського району. На місцях це питання ніким не контролюється. Тому виникає необхідність у штатній одиниці при місцевих органах влади, яка б займалася пам'яткоохоронною роботою, координувала роботу сільських Рад, господарських органів, контролювала дотримання існуючого законодавства.

Особливої уваги вимагають археологічні пам'ятки. По-перше, потрібні розвідувальні роботи по виявленню нових пам'яток (а їх ще дуже багато), по-друге, захищати і охороняти взяті на облік, оскільки багато з них нищаться діяльністю людини (розорювання) та ін. Під загрозою знищення сотні пам'яток в береговій смузі Дністровського водосховища. Для цього потрібні значні кошти.

Особливого дослідження вимагає історико-заповідна територія стародавніх сіл і міст області із залученням до цієї роботи спеціалістів дослідних інститутів і центрів.

З кожним роком зменшуються кошти, які повинні виділяти сільські Ради та господарства на ремонт пам'ятників. В 1992 р. не виділили кошти в Барському, Гайсинському, Жмеринському, Калинівському районах. Більше того, 8 районів не спромоглися використати на ремонтно-реставраційні роботи виділені бюджетні кошти в 1992 р.

Чимало відділів культури вважають справу охорони пам'ятників другорядною. Протягом 2 років лише 5 районів розглядали це питання на засіданнях відділів...

Земля вінницька зберігає чимало археологічних таємниць. Але на перешкоді їх виявлення стоїть не менше проблем. І найскладніша з них – зупинити розорювання курганів, висота яких не перевищує тридцять – п'ятдесят сантиметрів. На місці деяких курганів вже залишилися лише плями, які можуть визначити лише кваліфіковані спеціалісти. Звідси одне з найважливіших завдань обласної археологічної інспекції – прискорити наукове вивчення та дослідження таких курганів на території області..."²⁷

Через брак фінансування скорочувалась кількість громадських музеїв, ніяк не могла розпочатись чи проводитись у повному обсязі реставрація історичних об'єктів, які вкрай потребували такого виду робіт, недостатньо поповнювався книжковий фонд бібліотек...

Та попри ці інші негаразди краєзнавчий рух у Східному Поділлі набирав розмаху, ставав справою все нових й нових ентузіастів, які бачили в ньому своє покликання, сенс власного життя.

¹ Рєєнт О. П. Погляд у третє тисячоліття (перспективи розвитку суспільних наук Української держави) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – Вип. 8. – К.: Рідний край, 1999. – С. 11.

² Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 363, 364.

³ Циганюк В. Ф. Краєзнавство і заклади культури: проблеми, пошуки, знахідки // Подільська старовина: Збірник наукових праць. – Вінниця, 1993. – С. 277.

⁴ Там само.

⁵ Кароєва Л. Р. Музей не стоїть на місці // Подільська старовина: Наук. збірник: До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 39.

⁶ Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 400.

⁷ Вільчинська О. І древні, і сучасні видання // Панорама. – 1998. – 27 травня; Гавриш М. Старовинні видання книг // Радянська Україна. – 1958. – 29 серпня; Кам'яний Б. Завітайте у скарбницю знань // Вінницька газета. – 2000. – 22 січня; Костко О. Дивнії перли // Вінницька правда. – 1977. – 6 лютого.

⁸ Циганюк В. Ф. Краєзнавство і заклади культури... – С. 279.

⁹ Там само. – С. 280, 281.

¹⁰ Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 403.

¹¹ Там само. – С. 386.

¹² Там само. – С. 392; 394.

¹³ Книга Пам'яті України. Вінницька область. – У 9-и т / Гол. редколегії Ільчук М. М. (1; 2; 7 тт.); Ткаченко А. Д. (3 – 8 тт.), відп. секретар Конверський В. І., Азаров С. Г., Александров Д. Д., Гальчак С. Д. та ін. – К.: Наукова редакція головної редакційної колегії Книги Пам'яті України при видавництві “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 1994 – 1997.

¹⁴ Книга Скорботи України. Вінницька область. – У 3-х т. / Гол. редколегії Шестопалюк О. В., відп. секретар Конверський В. І., Азаров С. Г., Гальчак С. Д. та ін. – Вінниця: Вінницька обласна редакційна колегія Книги Пам'яті України, 2001 – 2003.

¹⁵ Вінницький мартиролог. Книга пам'яті жертв політичних репресій на Вінниччині (20 – 50-і рр. XX ст.). – Т. 1 / Ред. кол.: С. П. Татусяк (гол.), В. П. Лацита (заст. гол.), П. М. Кравченко (відп. секретар), А. Я. Бранько, С. Д. Гальчак та ін. – Вінниця, 2001. – 398 с.

¹⁶ Дзвони пам'яті: Художні та документальні твори. – Вип. 5: Книга про трагедію сіл, знищених фашистами в роки війни на території Вінницької, Тернопільської, Хмельницької областей / Упоряд. М. Ф. Каменюк та ін. – К.: Радянський письменник, 1990. – 206 с.

¹⁷ Гусєв С. О. Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV – III тис. до н. е. – Вінниця: Антекс-УЛТД, 1995. – 304 с.

¹⁸ Заєць І. І. Трипільська культура на Поділлі. – Вінниця: Тезис, 2001. – 184 с.

¹⁹ Андрієвський І. Ю., Паламарчук Є. П. Зорі Трипілья. – Вінниця: Тезис, 2001. – 150 с.

²⁰ Хаєлюк П. І. Ранньозарубинецьке селище Райки Іллінецького району на Вінниччині // Тези доповідей і повідомлення 17-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997. – С. 37 – 39; Він же. Сучасний стан черняхівської проблеми на території України і Молдавії // Тези доповідей 18-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1998. – С. 24, 25.

²¹ Мельник П. Ф. Місце битви змінити не можна // Подолія. – 1996. – 30 квітня; Він же. На Синюсі чи на Сниводі? (Гіпотези місцевого краєзнавця про

битву на Сниводі з татарами 1362 р.) // Вісник Козятинщини. – 1998. – 12 вересня.

²² *Дорош І. А.* До історії літописного містечка Прилуки // Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 1993. – С. 147 – 152; *Вона ж.* Боротьба шляхти за земельні володіння у північно-західній частині Брацлавського воєводства на рубежі XVI – XVIII століть // Подільська старовина. – Вінниця, 1998; *Вона ж.* Особливості розвитку феодальної власності на землях Брацлавщини (кінець XVI – початок XVII ст.) // Подільська старовина. – Вінниця, 2002.

²³ *Петренко О. С.* Лука-Мелешківська: Нариси з історії села. – Вінниця: Універсум, 1999. – 338 с.; *Він же.* Брацлавське намісництво. – Вінниця: Велес, 2001. – 328 с.; *Він же (у співавторстві з Ю. Леуном).* Ревізійний перепис населення 1795 р.: Брацлавська губернія. – Частина 1: Бершадський повіт. – Т. 1. – Вінниця: Консоль, 2003. – 284 с.

²⁴ *Петренко В. І.* Голодомор 1932 – 1934 років – геноцид народу України // Трагедія голодомору на Вінниччині 1932 – 1933 рр.: [Бібліогр. покажч.] / Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 2003. – С. 7 – 20; *Він же.* Голодомор 1932 – 1934 рр. – злочин проти українського народу // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 6. – Вінниця, 2003. – С. 67 – 75; *Він же.* Голодомор 1932 – 1934 років в Україні як засіб політичного терору // Актуальні проблеми внутрішньої політики. [Національна академія державного управління при Президентові України]. – К., 2004. – Вип. 1. – С. 124 – 136.

²⁵ *Лановик Л. Я.* Прадідів розчищені джерела. – Вінниця: Тірас, 2004. – 144 с.

²⁶ III з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (29 – 30 жовтня 2003 року). Матеріали та документи. – К.: Видавн. центр “Академія”, 2004. – С. 34.

²⁷ *Циганюк В. Ф.* Краєзнавство і заклади культури... – С. 278, 279.

5.2. В умовах сьогодення

Бурхливо розвивається краєзнавство у Східному Поділлі (як *масовий громадський рух, інтегральне поділлєзнавство*) на сучасному етапі існування суверенної, незалежної Української держави. Не зважаючи на об'єктивні і суб'єктивні соціально-економічні труднощі, що мають місце в процесі суспільного розвитку (насамперед, світова економічна криза, котра зачепила й Україну), реалізуються (або ж уже втілені в життя) державні проекти: «Програма розвитку краєзнавства на період до 2010 року», прийнята Кабінетом Міністрів України в 2002 р., міжгалузева програма «Пізнай свою країну», виконання якої передбачено у 2007 – 2012 рр. Міністерством культури і туризму України, Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України, Державним комітетом телебачення і радіомовлення України, наповнюється конкретикою Указ Президента України від 23

вересня 2001 р. № 35 “Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні”. Стають реальністю основні завдання, поставлені в цих документах: значне поліпшення науково-дослідницької роботи, піднесення організаційно-методичного рівня та координаційної діяльності усіх краєзнавчих ланок в області, активізація та розширення краєзнавчого руху...

Словна перейняв на себе функції провідного регіонального центру *Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського*, який у 2012 р. відзначає свій віковий ювілей (ректор професор О. В. Шестоपालук). Вивченням різноманітних аспектів історії, природи, фольклору, етнографії, народних традицій, побуту, ремесел, лексики Східного Поділля займаються, насамперед, його структурні підрозділи: інститут історії, етнології і права, інститут філології й журналістики, природничо-географічний факультет. Ними регулярно видаються “Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського” (серії: “Історія”, “Філологія”, “Географія”). До краєзнавства залучено десятки викладачів, сотні студентів вузу. Їх творчий диференційований пошук увінчується науковими, науково-краєзнавчими працями, організацією різноманітних конференцій, “круглих столів”, семінарів, цікавими доповідями та повідомленнями на них.

Ініціатором проведення наукових заходів, як регіонального, так і всеукраїнського рівня, постійно виступає *Інститут історії, етнології і права* (директор доцент Ю. А. Зінько). Зокрема, традиційним для нього стало проведення регіональних наукових конференцій. Так, 27 – 28 жовтня 2005 р. відбулася чергова XX Вінницька наукова історико-краєзнавча конференція, у роботі якої взяли участь понад 150 науковців. За її результатами видано науковий збірник “Вінниччина: минуле та сьогодення (Пам’яті визначного дослідника Подільського краю В. П. Воловика)”. Назва наукової конференції, що відбулася 25 грудня 2005 року: “Політичні репресії та голодомори на Вінниччині в XX столітті в контексті національної політики”. 28 вересня 2006 року проведено наукову конференцію “Грушевський М. С. – державотворець, громадський діяч, публіцист”, 31 жовтня того ж року – “Регіональна політика на сучасному етапі державотворення: проблеми децентралізації, ризики та перспективи впровадження”. 25 – 26 жовтня 2007 року відбулася XXI Вінницька наукова історико-краєзнавча конференція, за результатами якої опубліковано збірник наукових праць “Вінниччина:

минуле та сьогодення (Пам'яті визначного археолога, дослідника Подільського краю І. І. Зайця)".

У 2008 році Україна і весь православний світ відзначали 1020-ліття хрещення Київської Русі. Дата співпала із відзначенням 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. Інститут історії, етнології і права та Вінницька єпархія Української Православної Церкви організували наукову конференцію, присвячену цим славним подіям, – з метою ознайомлення жителів регіону з історією релігійного життя Поділля, богословською та релігієзнавчою думкою краю, видатними релігійними діячами, храмами та сакральним мистецтвом Поділля. 18 вересня 2008 року на базі інституту відбулася Всеукраїнська науково-теоретична конференція, присвячена 1020-літтю хрещення Русі та 250-річчю Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. Було видано науковий збірник "Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне".

Вшановуючи пам'ять жертв голодомору 1932 – 1933 рр., інститут історії, етнології і права проводив наукові заходи з метою розширення кола історичних джерел, залучення до вивчення проблеми голодомору молодих дослідників, ознайомлення української та світової громадськості зі справжніми причинами й наслідками цього антинародного акту.

Тема міжнародної наукової конференції, що відбулася 17 – 18 травня 2012 року, – "Україна і Польща: історичне сусідство". На ній йшлося про формування ідентичності двох народів, важкі сторінки воєн і досягнення спільних цілей у мирні часи, культурні взаємовпливи та практику повсякдення сусідів, діяльність видатних особистостей та місце і роль поляків в історії Поділля.

XXII Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція була присвячена 360-річчю утворення Української козацької держави. Тема наступної XXIII-ї, що відбулася 20 – 21 жовтня 2011 р., – «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення», – присвячена 100-річчю заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, XXIV-ї (1 червня 2012 р.) – 360-річчю історичної битви під Батогом (Тростянецький район Вінницької області).

Окремо слід виділити плідну роботу кафедри етнології (до березня 2012 р.: кафедра етнології та спеціальних історичних дисциплін; завідувач доктор історичних наук, професор О. А. Коляструк), створеної 1 вересня 2006 р. на базі функціону-

ючого в 1993 – 2005 рр. у вузі Народознавчого центру. Її поява зумовлена роллю та важливістю етнології в утвердженні незалежної Української держави. Адже, за словами знаного, авторитетного подільського науковця Л. В. Баженова, у системі українського народознавства саме етнологія поруч із фольклористикою та мистецтвознавством – важливі складові галузі «суспільного буття та науки, які безпосередньо формують і визначають менталітет, уклад і духовність нації, а поворотні періоди історії Вітчизни є яскравим виразником національно-культурного відродження».¹

Викладачі кафедри щоліта проводять етнографічні експедиції по дослідженню українського села за участю вчителів, краєзнавців і студентів, для чого спеціально розроблені запитальники й опубліковано «Програму етнографічного вивчення Поділля». Останніми роками викладачі кафедри брали участь у 14 польових експедиціях селами Вінницької та Хмельницької областей. Як результат п'яти наукових експедицій, проведених у тісній співпраці з місцевими краєзнавцями, – видання фундаментальних історико-етнографічних праць «Легенди з-над сивого Бужка»² та «Буша»,³ присвячених природі, археології, історії, етнографії та фольклору подільських сіл.

Завдяки етнографічним практикам сформувалася значна частина рукописного та музейного фондів навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля, яка постала у 2005 р. внаслідок реорганізації Народознавчого центру. На сьогоднішній день її рукописний фонд з етнології Поділля містить понад 2,7 тис. одиниць зберігання. Фондова колекція нараховує близько 3800 од. зб., 425 із них представлено в постійнодіючій експозиції етнографічного музею, відкритого в університеті. З фондової колекції були створені тематичні виставки, серед них: «Подільський рушник», «Народний одяг подолян», «Народна іграшка», «Великодня писанка», «Великодні обереги», «Гончарство Східного Поділля», «Килими Поділля», а також проведено мистецькі презентації «Між вічністю і часом» А. Паніматченко, «Казки світла» С. Мелабанської, «Рукотворне диво» І. Тесленка.

За музейною експозицією студенти та відвідувачі мають можливість ознайомитися з етнографічною культурою всіх районів Вінницької області та деяких територій сусідніх Житомирської, Київської, Кіровоградської, Одеської, Хмельницької областей.

З 2010 р. кафедра працює над темою «Трансформація культури Поділля другої половини ХХ – початку ХХІ століття: етнічний аспект». За угодою з Державним архівом Вінницької області (2009 р.) здійснює накопичення відомостей про історію Поділля шляхом усної історії.

Цінним видом роботи для формування практичних навичок є також комплектування збірки електронних копій подільських фотокарток «Старе подільське фото», що використовуються для створення фотовиставок та ілюстрування профільних видань. Так, позитивний резонанс мала виставка «Старе Поділля: українське весілля», організована зі світлин кафедральної колекції. За нею було не лише проілюстровано традицію подільського весільного обряду, а й проведено його етнореконструкцію з показом костюмів, ужиткових речей, автентичним співом та частуванням.⁴ Чималий інтерес нагромаджена колекція представляє у контексті актуальних сьогоденні досліджень з візуальної антропології та візуальної історії.

У травні 2011 р. у циклі «Історія подільського села» було представлено на 120 світлинах село Житники Муровано-Куриловецького району. Світлини подано за наступними рубриками: «Ми – українці», «Народження сім'ї», «Міцна сім'я – міцна держава», «Наша слава не вмере, не загине!», «Діти – наша радість», «Школа – наш рідний дім», «Трудові будні», «Народні умільці», «Ансамбль «Хор-ланка», «Краєвиди села», «Цілющі джерела».⁵

Для вироблення у студентів практичних навичок двічі на рік проводяться Дні народознавства: «На Покрову» (жовтень) та «До Великодня» (березень – квітень). Їх програма обов'язково включає проведення майстер-класів із народних подільських ремесел: вишивки, гончарства, писанкарства, фітодизайну, солом'яно- та лозоплетіння, бісеру, витинанки, розпису на склі тощо.⁶

Широкого розмаху в інституті набула студентська наукова діяльність. За останні роки відбулась низка заходів, присвячених відзначенню визначних подій та вшануванню пам'яті видатних імен краю. Так, 22 грудня 2006 року викладачі та студенти інституту разом із управлінням освіти і науки облдержадміністрації взяли участь у конференції, присвяченій ювілею Д. К. Заболотного. 26 лютого 2007 р. відбулися урочистості з нагоди вшанування пам'яті Данила Нечая, організовані Вінницькою обласною державною адміністрацією та громадськи-

ми організаціями міста. 27 лютого 2007 року вони брали участь в роботі “круглого столу”, присвяченого 90-річчю утворення Центральної Ради.

У зв'язку з 75-и роковинами Голодомору в Україні та виконуючи відповідний Указ Президента України, 20 листопада 2008 року Інститут історії, етнології і права разом із Вінницькою обласною державною адміністрацією та краєзнавчим товариством “Поділля” провів студентську наукову конференцію на тему “Голодомор 1932 – 1933 років на Вінниччині: причини та наслідки”. За результатами наукової конференції опубліковано збірник наукових праць “Вісник студентського наукового товариства інституту історії, етнології і права”, приурочений вшануванню пам'яті жертв голодомору в Україні 1932 – 1933 рр.

У 2008 та 2011 рр. побачили світ чергові студентські вісники.⁷ 10 лютого 2007 року на базі інституту за участю управління освіти і науки облдержадміністрації проведено конкурс учнівських робіт з історії Вінниччини серед учнів старших класів загальноосвітніх шкіл з нагоди 75-річчя утворення Вінницької області. У конкурсі взяли участь 230 старшокласників, які таким чином прилучилися до вивчення історії рідного краю. 5 травня 2007 року інститут та управління освіти і науки виступили організаторами обласної історико-краєзнавчої конференції учнів 9 – 11 класів шкіл області.

Загалом, за останні десять років інститутом було організовано чи співорганізовано понад триста конференцій, “круглих столів”, семінарів.

Викладачі інституту брали участь у написанні історичного нариса про Вінницю,⁸ активно залучилися до роботи над Зводом пам'яток історії та культури України (Вінницька область), видавши в 2011 р. інформаційно насичений словник-довідник «Пам'ятки історії та культури Вінницької області»,⁹ що складається з чотирьох розділів: пам'ятки археології, архітектури та містобудування, монументального мистецтва. Кожен розділ сформовано за принципом адміністративно-територіального поділу та абеткою назв населених пунктів. Опис пам'яток містить назву об'єкта, його адресу, видову належність та час створення, а також додаткову інформацію, яка пояснює або уточнює значущість пам'ятки. За їхньої активної участі побачили світ чергові випуски «Наукових записок Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія».¹⁰

Чимало здобутків й в активі *Інституту філології та журналістики* (директор доцент В. В. Кононенко).

З 1999 року почали видаватися “Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія”.¹¹ У 2009 році вийшло одинадцятье число видання.¹² Причому десятий випуск здійснено у двох томах. У 2003 році з’явився ще один збірник наукових праць інституту: “Філологічні студії”.¹³ Зокрема, станом на квітень 2009 року видано сім збірників. У 2008 році до них додалися також “Лінгвістичні студії”, “Літературознавчі студії”, збірники наукових статей “Мовна палітра Поділля”, “Журналістика і мистецтво слова”. Усі видання крім прямого призначення стали також своєрідною краєзнавчою трибуною (у плані мовознавства та літературознавства тощо). Про це свідчать опубліковані на їхніх сторінках численні праці: Г. Козловської “Структурно-типологічні різновиди неоднослівних мікротопонімів Вінниччини”,¹⁴ “Топонімізація номенклатурної географічної лексики з мікротопонімії Вінниччини”,¹⁵ А. Черниченко “Стилістичні особливості творчості В. Стуса”,¹⁶ Н. Павликівської “Гідронімія басейну Південного Бугу”,¹⁷ А. Костюк, Н. Катеринич “Лексика традиційного будівництва Поділля у світлі народних вірувань (на говірковому матеріалі села Збаржівка Погребищенського району Вінницької області)”,¹⁸ А. Костюк, О. Цвіркун “Етнолінгвістичні основи транспортної лексики (на матеріалі діалектної лексики с. Соболівки Теплицького району Вінницької області)”,¹⁹ Л. Білоус “Лексика Вінниччини на позначення семми “поле”²⁰ та “Словотворчі типи географічних номенів Вінниччини на позначення рослинного покриву”,²¹ Н. Швець “Особливості мовлення жителів с. Колюхів Тиврівського району Вінницької області”,²² С. Супрун, І. Березовської “Діалектний простір Степана Руданського”,²³ Т. Яковенко, К. Максименко “Подільські сторінки в житті та творчості Михайла Старицького”,²⁴ С. Єлисеєвої “З історії літературного життя Вінниччини (перша пол. XX ст.)”,²⁵ А. Подолинного “Вінницькі сторінки в науці про мову”,²⁶ “З історії вінницького видання повісті М. Коцюбинського “Тіні забутих предків” (літературно-краєзнавчий матеріал до уроків з вивчення життя і творчості М. М. Коцюбинського)”,²⁷ В. Гандзюка “Українізація, цензурування газетної періодики на Поділлі у 1919 р.”,²⁸ В. Гандзюка, Ю. Семенко “Становлення шкільної освіти на Поділлі у добу Директорії УНР (на матеріалах вінницької газети “Шлях”, 1919

р.)”,²⁹ В. Гандзюка, М. Воронюк “Преса УНР про культурно-мистецьке життя Поділля”³⁰ та ін.

Духом краєзнавства були пройняті проведені на базі інституту Всеукраїнські наукові конференції “Михайло Коцюбинський – митець, педагог, громадянин” (16 – 17 вересня 2004 року), “Літературне краєзнавство Поділля в системі сучасної освіти: стан, проблеми, перспективи” (22 березня 2011 р.), наукові конференції “Українська мова на перехрестях історії” (7 листопада 2008 року), “Літературне краєзнавство” (грудень 2008 року), Всеукраїнська науково-теоретична конференція, присвячена 100-річчю від дня народження Михайла Стельмаха (25 – 26 травня 2012 року), студентські науково-практичні конференції “Дослідження говірок Поділля” (лютий 2007 року), “Мовна палітра Поділля” (грудень 2007 року, червень 2008 року), численні інші.

Це ж можна сказати про опубліковані праці провідних науковців вузу: В. Ф. Погребенник “Антитоталітарний дискурс української прози ХХ ст.: трагедія голодомору”,³¹ Н. Л. Іваницької “Не ламай калину, не стріляй у птаха: Тематично згруповані тексти на екологічну тематику”,³² А. М. Подолинного “Вінниччина філологічна”,³³ Б. В. Хоменка “Подільськими стежками Михайла Коцюбинського: До 140-річчя від дня народження”,³⁴ “У храмі рідного слова: Статті, нариси, рецензії”³⁵ тощо.

Яскраво простежується краєзнавча тематика і в працях викладачів кафедри фізичної географії *природничо-географічного факультету університету* (завідувач кафедри професор Г. І. Денисик). Так, в останні роки вийшли їхні колективні монографії “Середнє Побужжя”³⁶ та “Середнє Придністров’я”,³⁷ монографічні праці Г. І. Денисика, О. М. Вальчук “Дорожні ландшафти Поділля”,³⁸ Г. І. Денисика, О. І. Бабчинської “Селитебні ландшафти Поділля”,³⁹ Г. І. Денисика, Г. С. Хаєцького, Л. І. Стефанкова “Водні антропогенні ландшафти Поділля”,⁴⁰ навчальні посібники “Географія Вінницької області” (за редакцією Г. І. Денисика, Л. Ф. Жовнір),⁴¹ О. В. Мудрака “Основи екології”,⁴² А. В. Гудзевича “Заповідні куточки Вінниці”,⁴³ Ю. В. Яцентюка “Геоєкологія”,⁴⁴ краєзнавчі нариси “Містечка Східного Поділля”,⁴⁵ “Подільські Товтри”,⁴⁶ праці Г. І. Денисика, Ю. В. Яцентюка “Вінниця та її околиці”,⁴⁷ Ю. В. Яцентюка “Природа міста Вінниці”⁴⁸ та ін.

Своєрідним літописом природничо-географічного краєзнавства стали збірники наукових статей “Наукові записки Вінниць-

кого державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія”, що засвідчують вміщені на їх сторінках публікації: О. І. Бабчинської “Антропогенізація природи приміської зони Вінниці”,⁴⁹ М. О. Шмагельської “Історичні зрізи” змін ландшафтів Подільського Побужжя”,⁵⁰ В. І. Захарченко “Вплив ринкової кон’юнктури на регіональне зосередження і розміщення промислового виробництва (на матеріалах Вінницької області)”,⁵¹ Б. В. Кіндзюка, А. В. Бірюкова “Дослідження гідрогеографічних і топологічних показників річок Немія, Дерло, Мурафа”,⁵² І. М. Войни “Висотна диференціація лісових ландшафтів Вінницької області”,⁵³ О. М. Вальчук “Прогноз розвитку дорожніх ландшафтів Східного Поділля”,⁵⁴ О. В. Дедова “Сучасний агроекологічний стан ґрунтів Східного Поділля і перспектива його поліпшення”,⁵⁵ І. П. Гамалій “Екологічний стан водних антропогенних ландшафтів басейну р. Рось”,⁵⁶ Г. В. Чернової “Ресурсно-рекреаційний потенціал Вінницької області”,⁵⁷ інші праці науковців.

В активі вінницьких дослідників природничого краєзнавства й монографія С. Д. Гальчака “Поділля: природа, людина – еволюція, історичний розвиток (кліматичний фактор в історичному антропосоціогенезі)”,⁵⁸ колективна монографія “Екологічна безпека Вінниччини”,⁵⁹ що вийшла друком у 2008 році. Матеріали, викладені в ній, присвячені теоретичним і практичним аспектам регіональної екологічної безпеки. Розглянуто загальні питання природної й техногенної безпеки, зокрема, атмосферного повітря, поверхневих вод, підтоплених і радіаційно забруднених територій, агросфери, лісових і водно-болотних екосистем, твердих побутових і токсичних відходів, оборонної промисловості. Визначено джерела і види діяльності, що становлять екологічну небезпеку від загроз медико-біологічного характеру, запропоновано комплекс заходів щодо впровадження нетрадиційних джерел енергії на Вінниччині. Обґрунтовано необхідність створення заповідних територій як просторових елементів регіональної екологічної мережі в контексті збалансованого розвитку.

Регулярно проводяться представницькі міжнародні та Всеукраїнські наукові форуми (2007 р. – міжнародна наукова конференція «Історична географія: початок ХХІ сторіччя»; 2008 р. – міжнародний науково-практичний семінар «Перспективи розвитку сільського зеленого туризму в Україні та Польщі», Всеукраїнська науково-практична конференція «Хімічна та екологіч-

на освіта: стан і перспективи розитку»; 2010 р. – міжнародна науково-практична конференція, присвячена культурним ландшафтам; 2011 р. – Всеукраїнська науково-практична конференція «Туризм як фактор розвитку регіону»).

"Природничо-географічний факультет здавна виконує важливу координаційно-освітню місію, а тепер ще й є центром двох регіональних відділень товариств (Вінницьке відділення Українського географічного товариства – проф. Денисик Г. І. – та Вінницьке відділення Українського товариства фізіологів – проф. Кур'яни В. Г.)".⁶⁰

Виходячи із завдань, поставлених у згадуваних Указі Президента та постанові Кабінету Міністрів України, які вимагають значного поліпшення науково-дослідної роботи, піднесення організаційно-методичного рівня та координаційної діяльності усіх краєзнавчих ланок, спільним рішенням Інституту історії України НАН України, Кам'янець-Подільського державного університету, Центру дослідження історії Поділля, 1 листопада 2006 року було створено *Вінницьку філію Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському державному (тепер: національному) університеті імені Івана Огієнка* – науково-дослідну установу з функціями наукового закладу та громадської організації. Її керівником на громадських засадах призначено тодішнього директора Державного архіву Вінницької області, кандидата історичних наук С. Д. Гальчака.

Основну увагу члени філії зосередили на науково-пошуковій та видавничо-публікаторській роботі. Вже в тому ж 2006 р. вийшли друком згадувана монографія С. Д. Гальчака "Поділля: природа, людина – еволюція, історичний розвиток", монографічні дослідження І. І. Зайця "Витоки духовної культури українського народу",⁶¹ В. П. Рекрута "З людьми і для людей..." (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець XIX – початок XX ст.),⁶² книги М. Н. Дороша "Хмільницька земля в перекику століть"⁶³ та "Святиня над Сниводою"⁶⁴ (у співавторстві з Я. Микитиним), К. В. Завальнюка "Земні сліди зоряних воєн",⁶⁵ С. О. Творун "Українські обрядові хліби: На матеріалах Поділля".⁶⁶ При сприянні філії побачили світ книги О. С. Барнасюка "Історія міста Немирова від найдавніших часів до сьогодення",⁶⁷ А. Н. Нагребецького "Шлях крізь віки: Нариси історії шкіл Шаргородського району на Вінниччині",⁶⁸ Л. Д. Пипи, А. П. Речмедіна "Хай святиться ім'я твоє". Героїчне життя і

смерть підпільниці Марини Ващенко”,⁶⁹ В. Р. Ружила “Несгибаемые”,⁷⁰ П. В. Синюка “Станіславчик: погляд у минуле”,⁷¹ Л. В. Філонова “Із плину часу”,⁷² А. Й. Черниша “Немирівщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.”,⁷³ М. М. Ястремського, М. П. Лаціса, В. П. Сокола “Вінничани і зірка Полин”.⁷⁴ За участі членів філії В. П. Лациби, В. Ю. Васильєва, К. В. Завальнюка, С. Л. Калитка, П. М. Кравченка, Р. Ю. Подкура та ін. було завершено роботу над збірником документів і матеріалів багатотомника “Реабілітовані історією”.⁷⁵

В наступному 2007 році успішно реалізовано новий творчий проект: впорядковано та видано об’ємний збірник документів і матеріалів “Голод та голодомор на Поділлі: 1920 – 1940 рр.”⁷⁶ Тоді ж започатковано видання меморіального багатотомника “Переможці. Учасники бойових дій Другої світової і Великої Вітчизняної воєн, які померли в повоєнний період, та ті, що проживають на території області”.⁷⁷ Перший том меморіального серіалу відкрито вступною статтею “Внесок вінничан у Перемогу”⁷⁸ члена обласної редколегії С. Д. Гальчака.

Такою ж значимою подією став вихід у світ історичного нарису «Вінниця»,⁷⁹ який повідує про історію та розвиток міста від часу його народження до наших днів. У складі авторського колективу було чимало членів філії: С. О. Гусев, О. Ю. Дан, Ю. А. Зінько, О. А. Коляструк, П. М. Кравченко, А. К. Лисий, А. М. Подолинний, І. М. Романюк, В. А. Тучинський, С. О. Царенко. Головним редактором видання став професор А. М. Подолинний.

Під егідою філії вийшли документально-літературні збірки К. В. Завальнюка, Т. В. Стецюк “Як на вільне, на радісне свято...”,⁸⁰ А. Гарматюка “Літературно-журналістським пером”,⁸¹ праці М. Н. Дороша “Чорні покоси”,⁸² А. Н. Нагребцького “Калинівка Шаргородська”,⁸³ при сприянні філії – науково-краснзнавчі дослідження В. М. Вітковського “На вістрі часу. Органи державної безпеки України на Вінниччині (Поділля). 1917 – 2007”,⁸⁴ А. Ф. Завальнюка “Микола Леонтович. Листи, документи, духовні твори”,⁸⁵ І. М. Загороднього “Ставка Гітлера “Вервольф” в пространстве и времени”,⁸⁶ С. О. Царенка “Градострой словено-руський”.⁸⁷

Особливо продуктивним у роботі філії виявився 2008 рік. Оскільки у ньому на державному рівні відзначалась 75-а річниця пам’яті жертв голодомору 1932 – 1933 рр., основна науково-пошукова діяльність акцентувалась на вивченні невідомих сторінок та масштабу геноциду українського народу. Даниною

пам'яті безневинних жертв страшної трагедії став, насамперед, вихід у світ об'ємного тому "Національна Книга пам'яті жертв голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Вінницька область",⁸⁸ до видання якого максимум зусиль доклали члени філії В. І. Петренко, П. М. Кравченко, Р. Ю. Подкур, І. П. Мельничук, В. П. Лациба та ін. Їхніми зусиллями забезпечено ґрунтовний науковий коментар трагічних подій і причин, що спонукали біду, повернено із небуття тисячі імен загиблих від голодної смерті мешканців краю.

Дослідженню геноциду присвячено монографії В. В. Подоляна, В. П. Рекрута "Особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах голодомору 30-х років ХХ століття",⁸⁹ а також В. І. Петренка "Більшовицька влада та українське селянство у 20 – 30-х рр. ХХ ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-геноциду (за матеріалами Поділля)".⁹⁰ Монографічна праця В. В. Подоляна і В. П. Рекрута стала переможцем обласного творчого конкурсу та відзначена першою грошовою премією, а також удостоєна диплома Міністерства освіти і науки України, Українського інституту національної пам'яті за 3-є місце у номінації "За довгорічну дослідницьку роботу" – як призер і переможець Всеукраїнського просвітницько-патріотичного конкурсу вчинених дій щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років "Голодомор 1932 – 1933 років. Пам'ять народу" та відзначена відповідною грошовою премією. Отримані кошти у розмірі 5 тис. гривень В. В. Подолян і В. П. Рекрут перерахували Тиманівському будинку інвалідів (Тульчинський район).

Тема голодомору знайшла належне висвітлення у краєзнавчих дослідженнях А. Н. Нагребецького "Трагедія мого краю: Етапи "великого шляху" на Шаргородщині: розкуркулення, колективізація, голодомор",⁹¹ М. Н. Дороша "Запланований мор",⁹² "Червоний терор",⁹³ Н. Ф. Таранюк "Трагічні сторінки в історії Іллінеччини",⁹⁴ інших авторів.

У 2008 р. надруковано книги Л. О. Білозерової, І. М. Ткачук "Цей загадковий "Вервольф": Історія, наукові розвідки, таємниці, розгадані та адресовані в майбутнє",⁹⁵ А. К. Лисого, В. В. Голоскевича "Небо на землі: 3 історії Спасо-Преображенського кафедрального собору",⁹⁶ О. І. Рогового, М. Богданова "Родословие Достоевских: В поисках утерянных звеньев",⁹⁷ С. О. Царенка, В. Є. Козюка "Вінниця: погляд у минуле",⁹⁸ М. П. Лаціса, В. Ф. Сокола, М. М. Ястремського «Вінничани під полиновою

зорею»,⁹⁹ Б. В. Хоменка «У храмі рідного слова».¹⁰⁰ Вийшов друком підготовлений К. І. Висоцькою довідник «Вінниччина музейна».¹⁰¹

Членами філії опубліковано також понад сорок різнопланових наукових статей на історико-краєзнавчу тематику.¹⁰²

Крім того вони взяли участь у ряді міжнародних заходів: С. Д. Гальчак – у міжнародному форумі на вшанування 75-х роковин голодомору 1932 – 1933 років в Україні (м. Київ), науково-практичній конференції, присвяченій 50-річчю дружби між Вінницькою областю та Свентокшинським воєводством (Польща, м. Кельце), К. В. Завальнюк – 18-й міжнародній конференції “Історія релігій в Україні” (м. Львів), К. В. Завальнюк, В. А. Тучинський, В. П. Рекрут – “Придністровське Поділля: історія і сучасність” (м. Кам’янка невизнаної Придністровської Молдавської Республіки), Л. І. Семенко, В. І. Петренко, А. Н. Нагребецький, С. О. Творун, Т. Р. Соломонова, К. В. Завальнюк – “Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону” (м. Вінниця) та ін.

Філія була одним із організаторів Першої міжнародної науково-практичної конференції “Бар, Барська земля – крізь призму століть”, присвяченої 607-й річниці м. Бара та 85-й – Барського району. За її сприяння почала виходити обласна науково-популярна, мистецько-краєзнавча газета “Пульсуючі джерела” (редактор М. С. Гедз).

4 березня 2009 року на фасаді будинку колишньої міської думи, що по вулиці Соборній у центральній частині Вінниці, відкрито меморіальну дошку видатному діячу Української національної революції 1918 – 1920 рр. Д. В. Марковичу. Це стало не лише актом доброї волі вінничан, але й успішним завершенням науково-краєзнавчого пошуку члена філії В. П. Рекрута, який тривалий час намагався повернути із забуття ім’я славного сина українського народу. Цій справі він приурочив також успішний захист у Переяславі-Хмельницькому своєї кандидатської дисертації «Дмитро Маркович в кооперативному та громадсько-політичному житті України (друга половина XIX – початок XX ст.)» (крім В. П. Рекрута у 2009 р. кандидатські дисертації захистили члени філії С. Л. Трухманова та В. В. Подолян, у січні 2010 р. – В. І. Петренко).

У 2009 р. репрезентовано унікальне видання – підготовлену О. І. Роговим карту “Вінниччина козацька”. Вона стала чудовим наочним матеріалом для студентів та учнів шкіл.

Набула подальшого розвитку науково-пошукова, видавничо-публікаторська діяльність філії: побачили світ монографії С. Д. Гальчака "Украинские остарбайтеры Подольского региона",¹⁰³ "На узбіччі суспільства",¹⁰⁴ В. О. Гандзюка «Часописи Поділля в процесі творення державницької ідеології українства (1917 – 1920 рр.)»,¹⁰⁵ навчальний посібник О. А. Бакальця «Історія України з найдавніших часів до початку ХХІ ст.»,¹⁰⁶ довідник укладачів Т. О. Цвігун, Н. А. Сентемон, Т. Г. Гец «Народні майстри Вінниччини»,¹⁰⁷ праці А. М. Подолинного «Тільки б голос твій чути...» Українська мова у двадцятому сторіччі»,¹⁰⁸ М. Л. Вдовцова «Романтичні овиди Кетрос»,¹⁰⁹ К. В. Завальнюка, С. М. Борсуковського «Незламні. Ямпільці в обороні державності: 1917 – 1925 рр.»,¹¹⁰ П. Ф. Мельника «На споконвічних перехрестях»,¹¹¹ І. У. Цурканя «Мій рід, моє село»¹¹² та ін.

Цікаву тему порушив у праці «Битва на Синій Воді 1362 року: правда і домисли»¹¹³ член філії М. Н. Дорош, звернувши свій погляд на доленосну для Поділля січу, яка ще й досі окутана пеленою таємниць.

Продовженням цієї теми став упорядкований С. Д. Гальчаком збірник статей, документів, публікацій «Українське Куликове поле: на берегах Синюхи чи Сливоди? До 650-річчя історичної битви на річці Сині Води»,¹¹⁴ що вийшов уже в 2010 р. Це – своєрідна полеміка науковців і краєзнавців, які намагаються прояснити істину в існуючій проблемі.

Того ж року вийшли друком фольклорний збірник «Романівське весілля»,¹¹⁵ автором якого є дослідниця із Бершадського району Г. Г. Годованець, а науковим редактором член філії Ф. Х. Шевчук, збірник документів і матеріалів «Жизнь в оккупации: Винницкая область. 1941 – 1944 гг.»¹¹⁶ (колектив авторів-укладачів: В. Ю. Васильєв, Р. Ю. Подкур, С. Д. Гальчак, А. Вайнер), книги С. Д. Гальчака «Герої Поділля: Герої Радянського Союзу – уродженці Вінницької, Тернопільської та Хмельницької областей»,¹¹⁷ «Пізнаючи історію малої батьківщини: Діяльність краєзнавців Вінниччини у 2005 – на поч. 2010 рр.»,¹¹⁸ третє видання його монографії «Визволення Вінниччини від нацистських загарбників»,¹¹⁹ вийшли двохтомник праць Й. А. Волошиновського «Розмови про кооперацію»,¹²⁰ упорядкований В. В. Подолянком та В. П. Рекрутом, науково-краєзнавчі дослідження К. В. Завальнюка та Т. В. Стецюк «Українська амазонка Олександра Соколовська (отаманша Маруся»,¹²¹ М. Дороша, М. Сметаніна «Розгойдані дзвони»,¹²² А. Н. Нагребець-

кого «Насіківка моя, Насіківка»,¹²³ документальний збірник «Вінницькі Мури – як джерело освіти в краї»,¹²⁴ упорядкований В. В. Колесник, та ін.

З ініціативи членів філії К. В. Висоцької, Т. О. Цвігун у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї розгорнуто тематичну виставку творів народного малярства «Славетні імена». Членами філії І. М. Романюком та В. М. Паламарчуком порушено перед громадою сіл Микулинці та Ріжок Літинського району питання збереження пам'яті про колишній місцевий храм імені Олександра Невського, що впродовж століть був важливим осередком духовності. Тоді ж на місці, де стояла велична культова споруда, було встановлено символічний хрест.

Члени філії взяли активну участь у міжнародних наукових конференціях «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть», «Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку», що відбулися у м. Вінниці, а також у Другій міжнародній науковій конференції «Барська земля Поділля: Європейська спадщина та перспективи сталого розвитку (до 470-ї річниці надання місту Бар Магдебурзького права)».

Не менш продуктивним у діяльності філії був 2011 рік. Тоді вийшли друком праці членів філії: монографія С. Д. Гальчака «Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: ХІХ – поч. ХХІ ст.»,¹²⁵ документальна повість І. А. Бабака, В. М. Вітковського «Чужбины для подвига нет. Non ce il paese stragniero per l'atto eroico»¹²⁶ та краєзнавчі нариси В. М. Вітковського «Дорога на Ельбрус»,¹²⁷ праці М. Л. Вдовцова «Зерно з татових черевиків»,¹²⁸ Ю. В. Яцентюка «Екомережі Вінницької області»,¹²⁹ А. Н. Нагребецького, Н. М. Юніцької «Наш ДЕРЕБЧИН»,¹³⁰ А. Н. Нагребецького «Шаргород – еврейское местечко»,¹³¹ альбом «Визначні пам'ятки Вінниччини»,¹³² довідкове видання «Пам'ятки історії та культури Вінницької області»,¹³³ науково-краєзнавчі дослідження М. Н. Дороша «Витоки. Призабуті сторінки нашої історії. Хмільницький район. Дослідження, оповіді, версії»,¹³⁴ «Битва на Синій Воді (або таємниця річки Сниводи)»,¹³⁵

Члени філії стали ініціаторами проведення та доповідачами на багатьох науково-краєзнавчих форумах, що відбулися на Вінниччині: Всеукраїнській науковій конференції «Літературне краєзнавство Поділля в системі сучасної освіти: стан, проблеми, перспективи» (С. Д. Гальчак, С. О. Гусєв, О. А. Коляструк, І. М. Романюк, Т. Р. Соломонова, В. А. Косаківський); ХХІІІ Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції «Освіта

на Поділлі та сьогодення» (Ю. А. Зінько, В. О. Гандзюк, В. А. Тучинський, Т. Р. Соломонова, А. К. Лисий, С. Д. Гальчак); Козятинській районній історико-краєзнавчій конференції «Спекотне літо 41-го на Козятинщині» (С. Д. Гальчак, Л. П. Макаревич), під час якої було відкрито пам'ятний знак захисникам міста залізничників, і інших.

Знаковою в історико-краєзнавчому житті Вінницької області стала ініційована філією Міжнародна наукова конференція «Синьоводська битва 1362 року – визначальна подія в історії України», що відбулася 24 квітня 2012 р. в м. Хмільнику,¹³⁶ в роботі якої взяли участь понад 200 науковців та краєзнавців України і Білорусі, у тому числі чимало членів філії. Локалізуючи місце історичної січі, переважна більшість доповідачів схилилась до думки, висловленої у свій час ще М. С. Грушевським, що вона сталася не на р. Синюсі (Кіровоградщина), а на берегах р. Сніводи (Вінниччина). Прийнято рішення встановити в с. Уланові у вересні 2012 р., коли відзначатиметься 650-річчя битви, пам'ятний знак визволителям Поділля від золотоординського іґа, а також розпочати археологічні дослідження на можливому місці бою литовсько-руського (українського)-білоруського війська на чолі з князем Ольгердом з військом ординських ханів Котлубуга, Качибєя і Дмитра Солтана.

Слід зауважити, що чимало членів філії успішно співпрацюють й в інших науково-краєзнавчих та громадсько-краєзнавчих структурах. Так, А. М. Подолинний – голова Вінницького осередку Наукового товариства ім. Шевченка, К. В. Завальнюк – член історичного клубу «Холодний яр», товариств «Просвіта», «Меморіал», «Поділля», О. І. Роговий – член товариства «Поділля», Українського геральдичного товариства, голова міжрайонного краєзнавчого центру «Соб», Г. І. Денисик – керівник обласного осередку Всеукраїнської екологічної ліги, К. І. Висоцька – голова правління громадської організації «Асоціація музеїв області», С. Д. Гальчак – голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців, член правління Національної спілки краєзнавців України. Він, а також К. А. Висоцька, О. І. Роговий, С. Л. Калитко, В. П. Рекрут, були делегатами останніх Всеукраїнських з'їздів краєзнавців. Чимало членів філії є членами правління обласної організації Національної спілки краєзнавців України. У той же час відіграють провідну роль у житті та діяльності філії.

На превеликий жаль, про деякого з них доводиться говорити в минулому часі: в 2007 – 2011 рр. пішли з життя члени філії доктор історичних наук, професор Микола Миколайович Кравець, кандидати наук, професори Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Іван Іванович Заєць, Олексій Герасимович Лойко, Борис Васильович Хоменко, заслужений працівник культури України, директор Вінницького обласного краєзнавчого музею Людмила Ростиславівна Кароєва, директор музею Устима Кармалюка Володимир Петрович Вовкодав (с. Кармалюкове Жмеринського району).

Всього у списку філії (разом із М. М. Кравцем, І. І. Зайцем, О. Г. Лойком, Б. В. Хоменком, Л. Р. Кароєвою, В. П. Вовкодав) 65 членів. Серед них 9 докторів, 29 кандидатів наук, 11 професорів, 14 доцентів, 2 старших наукових співробітники. 11 чол. удостоєні почесного звання «Заслужений працівник...», 4 – «Почесний краєзнавець України».

Одим із провідних центрів краєзнавства Східного Поділля став *Державний архів Вінницької області* (директор С. Д. Гальчак; з березня 2009 р. – Ю. В. Легун). Пожвавленню його науково-методичної та дослідницької діяльності сприяла висока кваліфікація співробітників, котрі працювали у ньому: у 1999 – 2008 рр. троє із них стали заслуженими працівниками культури України, шестеро – кандидатами історичних наук (крім того підготовлено до захисту кандидатську дисертацію ще одним працівником). Такі якісні показники виявилися чи не найкращими серед архівних закладів держави! Архівісти брали активну участь у міжнародних, Всеукраїнських, регіональних наукових, науково-практичних та науково-краєзнавчих конференціях, тематичних “круглих столах”, були офіційними опонентами під час захисту кандидатських дисертацій, виступали з доповідями та повідомленнями на семінарських заняттях, у засобах масової інформації, вели лекційні курси у вузах, інших навчальних закладах обласного центру, видали ряд ґрунтовних монографій та збірників документів. Серед них: монографії С. Д. Гальчака “Східні робітники” з Поділля у Третьому рейху”,¹³⁷ “Визволення Вінниччини від нацистських загарбників”,¹³⁸ біобібліографічний збірник “Краєзнавці Вінниччини”,¹³⁹ навчальний посібник “Краєзнавство Східного Поділля”,¹⁴⁰ згадувана монографія В. І. Петренка “Більшовицька влада та українське селянство у 20 – 30-х рр. XX ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-

геноциду (за матеріалами Поділля)”, науково-документальні дослідження Ф. А. Винокурової “Євреї Вінниччини в період другої світової війни. Маловідомі документи та нові інтерпретації” (т. 3),¹⁴¹ О. С. Петренка “Матеріали ревізійного перепису населення 1795 – 1796 рр. у фондах Державного архіву Вінницької області” (у співавторстві з Ю. В. Легуном),¹⁴² “Історія адміністративно-територіального устрою Вінниччини від найдавніших часів до сучасності”,¹⁴³ К. В. Завальнюка “Останній із визначних Щеньовських”,¹⁴⁴ “Життя в ім’я України”,¹⁴⁵ “Червоний смерч над Поділлям” (у співавторстві з Т. В. Стецюк),¹⁴⁶ “Східне Поділля в добу Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 р. – грудень 1918 р.)” (у співавторстві з Т. В. Стецюк),¹⁴⁷ спогади В. Приходька “Під сонцем Поділля”.¹⁴⁸ Творчим здобутком є також видання карти визволення Вінницької області від нацистських загарбників.

Тривала робота над виявленням унікальних та особливо цінних документів, складались тематичні переліки виявлених у фондах архіву таких джерел. У результаті отримано нові дані з історії вірменської спільноти на Поділлі; з історії громад греків, сербів та волохів на теренах Вінниччини; про існування в роки Другої світової війни на території Вінницької області концентраційних таборів та гетто.

Здійснено виявлення і підготовлено комплект ксерокопій документів для Всеукраїнської документальної виставки “Українська історія в автографі”, документальної виставки “Невільники Третього рейху”, до збірників документів “Влада і церква на захисті Вітчизни 1941 – 1945 рр.”, “Культурно-освітня робота в Україні в 1945 – 1980 рр.” Підготовлено тематичні переліки документів до комп’ютерної енциклопедії “З історії парламентаризму в Україні”, каталогу довідкових видань та ін.

Крім того архівісти в порядку ініціативного інформування повідомляли потенційних користувачів про те, які наявні документи можна використати з нагоди знаменних та пам’ятних дат в історії області, її районів, міст, сіл, установ, підприємств, ювілеїв видатних особистостей, котрі стали окрасою краю, для проведення загальнодержавних заходів.

Значно активізувалася виставкова діяльність. Постійно проводились документальні виставки, приурочені Дню Соборності, Дню Перемоги, Дню Конституції та Дню Незалежності України. Організовувались вони й з нагоди інших важливих дат. До 60-річчя Великої Перемоги: “Вдячні Вам, визволителі”, “Нові

та маловідомі документи про війну та Велику Перемогу”, “Про що писала місцева преса в травні 1945 р.” (проводилась спільно з обласним краєзнавчим музеєм), “Підпільно-партизанський рух на Вінниччині в період нацистської окупації (1941 – 1944 рр.”, “Документи Державного архіву Вінницької області про долю радянських та німецьких військовополонених”; до 75-річчя створення Вінницької області: “Вінниччині – 75”; до чергової річниці аварії на Чорнобильській АЕС: “Чорнобиль та його відлуння у документах Державного архіву Вінницької області”; до 70-річчя Великого терору в Україні: “Історія пам’ятає”, “Реабілітовані історією”; до Дня працівників архівних установ: “З історії архівного будівництва на Вінниччині”; до 75-річчя голодомору 1932 – 1933 рр.: “Голодомор 1932 – 1933 рр. в документах архіву”, “Голод та голодомор на Поділлі 1932 – 1933 рр.”, яку трансформовано у постійну.

Вшануванню жертв голодомору в Україні присвячено документальні виставки, організовані архівними відділами райдержадміністрацій: “Голодомор: Україна пам’ятає” (м. Гайсин), “Голодомор 1932 – 1933 рр. мовою документів” (сmt Іллінці), “Невиплакані сльози України” (сmt Крижопіль), “Розп’ята душа всевищої печалі – 75-річчю Голодомору в Україні присвячується” (м. Могилів-Подільський), “Архівні документи викривають” (сmt Піщанка), “Сумні роковини”, “Голодомор 1932 – 1933 рр. – документи свідчать” (сmt Тростянець), “Не померкне у пам’яті людській” (м. Шаргород) та ін. Крім того, архівним відділом Козятинської міської Ради спільно з міським управлінням освіти підготовлено виставку учнівських рефератів на зазначену тематику.

Працівники усіх архівних установ області брали участь у громадських заходах – мітингах-реквіємах, акції “Запали свічку”, мітингах з нагоди відкриття пам’ятників, меморіалів жертв голодомору 1932 – 1933 років.

Державним архівом Вінницької області, архівними установами Вінниччини організовано ряд інших тематичних виставок: “Видатні діячі Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки”, “Місто Вінниця у повоєнний період”, “З історії місцевого самоврядування на Вінниччині”, “Наше минуле: 560 років тому м. Хмільнику надано Магдебурзьке право” (Хмільник), “Державність України мовою архівних документів” (Калинівка)...

Тривала багаторічна робота над виданням нового путівника “Державний архів Вінницької області”.

Крім того, у 2007 – 2008 рр., вперше за останніх чи не 50 років здійснено капітальний ремонт приміщення основного корпусу облдержархіву, розташованого в пам’ятці стровини “Єзуїтський монастир”, який відтепер став окрасою міста (на ремонтно-реставраційні роботи витрачено понад 5 млн. грн.). Архівну установу (також вперше) оснащено потужною комп’ютерною та копіювальною технікою, що позитивно позначилось на умовах роботи працівників архіву і дослідників, можливостях по створенню документального страхового фонду (в електронному варіанті). В оновлених читальних залах архіву в останні роки працювали не лише вітчизняні науковці та дослідники, а й дослідники з близького та далекого зарубіжжя: Росії, Білорусі, Молдови, Польщі, Німеччини, Нідерландів, США, Франції, Ізраїлю. Але основним контингентом дослідників були студенти вінницьких вузів, котрі на підставі архівних документів поринали у незвідане історичне минуле свого краю.

Значно зросла роль у розвитку краєзнавства регіону *Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва*, що в 2007 році відзначила свій віковий ювілей ¹⁴⁹ (директор Н. І. Морозова), *книгозбірень* області, мережа яких складалася на початок 2009 року із 993 закладів. За кількістю публічних бібліотек Вінницька область на цей час займала 2-е місце в Україні. У їхніх фондах нараховувалось 16964000 примірників книг.

Важливою подією у бібліотечному житті регіону стала Всеукраїнська науково-практична конференція “Історичні витoki козацького роду в Україні”, котра у вересні 2004 року пройшла на базі ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. В її роботі взяли участь фахівці Національної парламентської бібліотеки України, державних книгозбірень, заступники директорів та завідувачі відділами краєзнавчої літератури обласних універсальних наукових бібліотек України, науковці з Києва, Вінниці, музейні, архівні працівники, викладачі, краєзнавці та директори центральних районних бібліотек Вінниччини. Матеріали конференції видані 9 брошурами і використовуються бібліотеками як краєзнавчі ресурси.¹⁵⁰

Це ж можна сказати й про міжнародну науково-практичну конференцію “Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону”, що відбулася 21 – 23 жовтня 2008 року за

участю бібліотечних фахівців, науковців, представників краєзнавчих, національно-культурних товариств, творчих спілок, музеїв, архівів Вінниччини, а також ряду регіонів України, Російської Федерації й Польщі. На пленарному засіданні, яке проходило 21 жовтня на базі ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, в доповідях, повідомленнях учасників конференції було озвучено цікаві наукові розвідки, що стосувалися дослідження джерельної бази вивчення краю, історії окремих бібліотек як важливої складової бібліотечного краєзнавства, діяльності краєзнавчих товариств, проблем голодомору 1932 – 1933 рр. на Поділлі, стану розвитку туристичного краєзнавства тощо. 22 жовтня відбулося виїзне засідання за назвою “Краєзнавство як територія конкурентного розвитку бібліотеки” на базі ЦБ та бібліотеки-філії с. Клебань Тульчинської ЦБС. На заключному засіданні було обговорено і прийнято рекомендації, адресовані фахівцям бібліотек, усім, хто цікавиться проблемами розвитку краєзнавства.

Учасники конференції відзначили, що краєзнавча діяльність стала одним із пріоритетних напрямків в роботі бібліотек всіх систем і відомств, вирішує завдання наукового, виробничого, просвітницького й виховного характеру, підвищення патріотизму та духовності членів суспільства. Вона має давні традиції, проте за останні роки чітко проглядаються нові тенденції: автоматизація бібліографування краєзнавчих документів і створення краєзнавчих електронних баз даних, інформаційне обслуговування з використанням комп’ютерних технологій, вдосконалення різноманітних форм обслуговування читачів краєзнавчої літератури, популяризація не тільки краєзнавчих видань, але й краєзнавчих знань, пошукова і дослідницька робота, впровадження активних форм навчання бібліографів-краєзнавців. Бібліотеки налагодили партнерські взаємозв’язки і працюють в координації з усіма установами, організаціями, творчими спілками, національно-культурними товариствами, зацікавленими у розвитку краєзнавства, науковцями, краєзнавцями-любителями, приватними колекціонерами. Пошукова, дослідницька робота та видання книг місцевих авторів здійснюється не лише краєзнавчими товариствами, але й за підтримки органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Матеріали конференції опубліковано окремим збірником.¹⁵¹

Такою ж значимою виявилася II-а Міжнародна науково-практична конференція “Краєзнавство: історичний досвід та

перспективи розвитку", яка відбулася 13 – 15 жовтня 2010 р. на базі ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. У її роботі взяли участь представники управління і туризму Вінницької обласної державної адміністрації, директори та провідні фахівці Державної історичної бібліотеки України, Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, Житомирської ОУНБ ім. Олега Ольжича, Кіровоградської ОУНБ ім. Д. І. Чижевського, Миколаївської ОУНБ ім. О. Гмиря, Рівненської ОУНБ, Херсонської ОУНБ ім. О. Гончара, Хмельницької ОУНБ ім. М. Островського, Вінницької обласної бібліотеки для юнацтва, Вінницької обласної бібліотеки для дітей ім. І. Я. Франка, центральних районних (міських), відомчих наукових бібліотек м. Вінниці, науковці, аспіранти вищих навчальних закладів міст Києва, Вінниці, Острога, Кракова (Республіка Польща), Дніпропетровська, представники громадських краєзнавчих організацій, національно-культурних товариств, наукові співробітники музеїв, Державного архіву Вінницької області.

На конференції розглядався широкий спектр проблем краєзнавчої діяльності не лише на Вінниччині, але й у інших регіонах України і близького зарубіжжя за такими основними напрямками: джерела та наукові дослідження з історії краю; бібліотечне краєзнавство як основний напрямок діяльності бібліотек; метод усної історії як складова краєзнавства; історичне краєзнавство; народознавче краєзнавство; природничо-географічне краєзнавство; туристичне краєзнавство; архітектурне краєзнавство. На розгляд учасників конференції було представлено біля 70 наукових доповідей, повідомлень. Проходили пленарні, секційні, виїзні засідання.¹⁵²

Помітних здобутків досягнуто у видавничій діяльності. Так, у 2003 році фахівцями головної книгозбірні області підготовлено фундаментальне видання – довідник "Вінниччина бібліотечна" (авторський колектив: В. Ф. Циганюк, П. І. Цимбалюк, І. М. Журавлівський) – про історію і сьогодення всіх книгозбірень системи Міністерства культури і мистецтва України та провідних відомчих бібліотек. Книга стала переможцем конкурсу методичних видань обласних універсальних бібліотек України, що проводився Державною історичною бібліотекою України, де зайняла 1 місце в номінації "Кращий посібник з дослідження історії бібліотек".

Зовсім іншого плану, але не менш важливий збірник наукових праць, підготовлений фахівцями ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, вийшов у 2004 році – "Інформаційний ресурс бібліотеки. Інова-

ції. Суспільство” (автор проекту, керівник авторського колективу В. Ф. Циганюк, редакційна група та упорядники: М. Г. Спиця, Г. М. Авраменко, О. І. Кізян). Це цінне як для користувачів, так і бібліотечних фахівців наукове дослідження, інформаційного ресурсу головної книгозбірні області, яке включає документи на традиційних та електронних носіях інформації, аудіовізуальні матеріали, довідково-пошуковий апарат, зібраний майже за 100-літню історію установи багатьма поколіннями її працівників.

Проте, чи не найвагоміша у цьому плані колективна монографія “Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека в контексті історії та інноваційному поступі сьогодення”,¹⁵³ приурочена віковому ювілею книгозбірні, в якій ґрунтовно висвітлено становлення, основні етапи розвитку та здобутки бібліотечного закладу.

Велику цінність становить також бібліографічний покажчик “Столітній шлях бібліотеки у її виданнях”.¹⁵⁴

Власне, на таку оцінку заслуговують й бібліографічні покажчики “Постать Василя Стуса над плином часу”,¹⁵⁵ “Українська художня книга XIX – поч. XX ст. (З фонду рідкісних і цінних видань Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва)”,¹⁵⁶ буклети та брошури, присвячені іншим видатним землякам-вінничанам, пам’ятним датам в історії Вінниччини, розтиражований у формі електронних дисків інформаційно насичений довідник “Вінниччина: туристичний довідник” (2009 р.), а також опублікований двома мовами (українською та англійською) краєзнавчий довідник “Вінниччина туристична”,¹⁵⁷ в якому представлена інформація про найбільш привабливі туристичні куточки Вінницької області, археологічні, архітектурні, історичні пам’ятки, віковічні народні традиції, обряди, звичаї та подано відомості про видатні постаті, що складають золотий фонд краю, чимало уваги приділено опису його унікальних природних перлин, неповторних пам’яток садово-паркового мистецтва.

З 2009 року почав видаватися альманах “Подільський книжник”.¹⁵⁸

Серед здобутків останнього часу – літературно-художнє дослідження “Родина Косачів і Поділля”,¹⁵⁹ що присвячене маловідомим сторінкам перебування родини Косачів на Поділлі, а також її творчим зв’язкам з культурними та освітніми діячами краю, відкриває нові сторінки в біографії славетної родини Лесі

Українки на подільській землі, видання "І в смерті з рідним краєм поріднюсь": Василь Стус і Вінниччина"...¹⁶⁰

Одним із значних напрямів у діяльності ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва стала цілеспрямована робота по прищепленню любові до рідної мови. Так, щороку 9 листопада нею різноплановою палітрою заходів відзначається День української писемності і мови. Особливо запам'ятався вінничанам літературно-мистецький вечір "Яке прекрасне рідне слово! Воно не світ, а всі світи" (2005). У ньому крім науковців, письменників, освітян, бібліотечних працівників, представників місцевої влади, взяв участь народний аматорський фольклорно-етнографічний колектив Вишківського сільського будинку культури з Немирівського району, додавши торжеству неповторного колориту.¹⁶¹

У тому ж 2005 році започатковано науково-просвітницькі Подільські Кирило-Мефодіївські читання. Щорічно почали видаватися тези наукових доповідей і повідомлень цих читань під загальною назвою "Константинополь". Встановлено на фасаді бібліотеки барельєф святих рівноапостольних Кирила і Мефодія.

29 – 30 травня 2009 року пройшли п'яті Подільські Кирило-Мефодіївські читання під загальною назвою "Традиції слов'янських просвітителів св. Кирила і Мефодія і сучасні освіта та культура". Крім пленарних засідань, працювали тематичні секції: "Релігійно-філософська та культурна спадщина св. Кирила і Мефодія", "Освіта, школа, музей, бібліотека в контексті педагогічно-культурної спадщини", "Історія, мистецтво, література і сучасність" та ін. Відбулося виїздне засідання у с. Борскові Тиврівського району, де обговорено питання "Культурно-мистецькі куточки Поділля. Тиврівські сторінки".

Починаючи з 2002 р., ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва спільно з обласним центром народної творчості, при активній участі національно-культурних товариств, що діють на Вінниччині, організовує свята за загальною назвою "Мови різні – душа одна". На таких вечорах знаходить своє відображення розмаїття мов та культур різних національних меншин, що проживають в області. 2006 р. до цього свята підготовлено збірник "Квітни, мово!" (укладач Л. Введенська, вступна стаття Г. Куделі).

Активізувалася краєзнавча діяльність чи не всіх бібліотек області. Вони ведуть збір неопублікованих матеріалів свідків історичних подій, займають активну позицію в описі та збереженні матеріальних пам'яток історії, записують і відтворюють

обряди та традиції краю, активно працюють з підростаючим поколінням в напрямку пізнання ним народної творчості й історії своєї “малої батьківщини”.

Понад десять років при Тульчинській центральній районній бібліотеці діє літературно-мистецьке об’єднання “Оберіг”, засідання якого постійно відвідують творчі особистості всього району. Подібний клуб “9 муз” при Козятинській центральній бібліотеці об’єднує талановиту молодь як міста, так і сіл району.

На базі народознавчих куточків створюються міні-музеї, етнографічні куточки, народні архіви. Саме такий куточок під назвою “Світу не пізнаєш, не знаючи краю свого” оформлено в Іванівській сільській бібліотеці Калинівського району. В ньому зібрано багато експонатів: домоткане полотно, скатертини, взуття, вишиті сорочки, рушники, гончарні вироби, знаряддя праці, вироби місцевих майстрів, а також оформлено фотостенди “Пам’ятаємо” – про місцеві трагічні події війни 1941 – 1945 років.

Під час пошукового бібліотечного краєзнавства з’являються цікаві проекти. Одним із них стало створення і ведення бібліотекарями Могилів-Подільського району фольклорного літопису регіону “Кожне сільце має своє слівце”, а кінцевою метою даного проекту є видання збірника приказок. Іновацією у роботі комунального закладу “Барська районна бібліотека” у 2007 р. було започаткування краєзнавчого проекту “Барчани за кордоном”. Бібліотекарі Теплицького району, записуючи в с. Велика Мочулка з вуст старожилів легенди та перекази, від 87-річної Людмили Лукавої почули старовинні пісні. Це наштовхнуло їх на подальший збір пісенних текстів у інших селах та відтворення їх звучання. В результаті, при центральній районній бібліотеці з’явився ансамбль автентичної пісні “Вишня”, учасниками якого є бібліотекарі району. Колективу присвоєно звання “народний”.¹⁶²

Бібліотекарі області беруть активну участь у написанні історії своїх населених пунктів, бібліографічних довідників про них.¹⁶³ Тростянецька центральна районна, Ободівська сільська бібліотека та історико-краєзнавчий музей підготували до видання матеріали “Хочу про тебе все знати, рідна Ободівко моя”. Немирівська центральна районна бібліотека збирила і видала нариси з історії селища Брацлав та села Чуків; книгозбірні Вінницької ЦБС – матеріали, присвячені історії християнських храмів свого району – “Перлини Вінницьких святинь”; Туль-

чинська центральна районна бібліотека – путівник “Тульчинський край – красо поміж сторіч”...

Окрім того, продовжуються спільні проекти ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва з центральними районними бібліотеками щодо підготовки і випуску буклетів та брошур про видатних діячів краю. Унікальні краєзнавчі матеріали, зібрані бібліотеками регіону, мають велику наукову цінність і є нематеріальними пам'ятками культури Вінниччини.

Потужно заявив про себе створений у березні 2011 р. на базі Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва науково-краєзнавчий клуб “Дослідник краю” (кер. Т. В. Котуз). Щомісяця у стінах бібліотеки проводяться презентації книг краєзнавців м. Вінниці та області, численні інші культурно-просвітницькі заходи.

Активізація бібліотечного краєзнавства відбулася під час проведення заходів до 75-и та 80-річчя заснування Вінницької області. Бібліотечні виставки, бібліографічні огляди літератури, краєзнавчі читання, літературні вечори, зустрічі з видатними земляками, конкурси на кращого знавця краю, проведення занять клубів та об'єднань краєзнавців – ось неповний перелік різноманітних форм, з допомогою яких розкривали бібліотеки історію і сьогодення регіону...¹⁶⁴

Власне, краєзнавчою діяльністю в області займаються всі заклади культури і мистецтва. Своєрідним її координатором впродовж багатьох років виступає *Вінницький обласний центр народної творчості* (директор Т. О. Цвігун), який у січні 2009 року відзначив своє 70-річчя. У різні періоди з ним плідно співпрацювали видатні фольклористи Г. Танцюра, Н. Присяжнюк, М. Руденко, М. Рябий, Є. Горб. Своїми здобутками і проблемами діляться сучасні збирачі народних перлин В. Вовкодав, З. Чорна, Г. Коваль.

З його ініціативи, а також *управління культури і туризму обласної державної адміністрації* (начальник М. В. Скрипник) на Вінниччині започатковано цілу низку культурно-мистецьких заходів. Серед них – фестиваль-конкурс автентичних колективів на приз Гната Танцюри, свята народного мистецтва “Українська витинанка” та “Великодня писанка”, пленер скульпторів-каменотесів “Подільський оберіг”, свято кобзарського мистецтва “Струни вічності” імені Володимира Перепелюка, хореографічного мистецтва ім. В. Рум'янцева, хорової музики ім. М. Леонтовича, мистецьке свято “Пісенні крила сивої зозулі”, дні сатири і гумору ім. С. Руданського, свята культури національних

меншин “Подільські барви”, національної кухні “Чим хата багата, тим й рада”, симпозіум-практикум з народного гончарства “Бубнівська кераміка”. Багато заходів переросли у всеукраїнські й стали візитівками Вінницької області.

З ініціативи вінничан започатковано Всеукраїнську культурно-мистецьку акцію “Мистецтво одного села”, схвально оцінену громадськістю не лише регіону, а й держави. В її рамках усі бажачі мають нагоду ознайомитися з самобутньою культурою багатьох подільських сіл.

22 серпня 2008 року в Центральному парку культури і відпочинку м. Вінниці пройшов обласний фестиваль народної творчості “Скарби Поділля”.

Особливим багатством та неповторністю відзначалася виставкова експозиція “Хутір обжинковий”, де було представлено близько 150 запашних короваїв та обрядових хлібів з 73-х територіальних громад. Випечені з борошна нового врожаю, вони відрізнялися один від одного формою, оздобленням і розмірами. Деякі з них прикрашали назви “Україні”, “Незалежності – 17”, а теплицькі коровайниці створили чотири неповторних короваї, що стали частинами карти району. Також “Хутір обжинковий” заворожував дідухами, обжинковими снопами, гільцями, деревами та квітками.

Жанровим розмаїттям вражав “Хутір майстровий”, де було зібрано понад 1700 виробів трьохсот майстрів з 248-и сіл і містечок. Вишивка, ткацтво, писанка, витинанка, гончарство, народне малярство, різьба по дереву, плетіння з соломи, лози та рогози завжди були поширені на теренах Вінниччини. Шанувальники прекрасного не лише милувалися витворами ужиткового та декоративно-прикладного мистецтва, а й могли взяти участь у майстер-класах, які проводили народні умільці. Секретами ділилися майстри гончарства Тетяна Шпак і Валентина Живко (с. Бубнівка Гайсинського району), Роман Чмерук (м. Погребище), писанкарі Тетяна Мороховець (м. Могилів-Подільський) та Лариса Шаран (с. Вінницькі Хутори Вінницького району), Тетяна Пірус та її донька Ольга Безверха (м. Вінниця), різьбяр Петро Пипа (с. Андрушівка Погребищенського району), вишивальниця Наталя Шпак (смт Турбів Липовецького району), коваль Руслан Бойчук (м. Вінниця), майстер лозоплетіння Володимир Ігнушев (с. Гуцинці Калинівського району), каменотеси Віталій та Микола Пірняки (с. Буша Ямпільського району), майстер соломоплетіння Володимир Карпуша (с. Вінницькі Ху-

тори Вінницького району) та майстриня рогозоплетіння Галина Заєць (с. Щітки цього ж району). Керівник студії дитячої творчості “Барви України” Ірина Шостак-Орлова робила ляльки зі своїм юним, але вже досить відомим вихованцем Костею Сапуном. Таке спілкування було корисним не лише для відвідувачів, а й самих митців, яким хотілося почути відгуки від тих, для кого вони творять.

Вабила до себе й “Вулиця пасічників”, де про цілющі властивості меду розповідали Олександр Довгалюк (м. Ямпіль), Василь Ременяк (с. Високе Томашпільського району), Петро Косаківський (с. Вербка Чечельницького району) та Михайло Грабарівський (сmt Піщанка). Її продовженням була виставкова експозиція “Прийшов до нас медовий Спас”, яка нагадувала українське село в золоту передосінню пору. Особливого колориту експозиції надавали плетені тини, оформлені плодами, квітами, лікарськими рослинами та ужитковими предметами...

У фольклорне перевесло вплітали свої голоси народні аматорські колективи області – чоловічі ансамблі “Оратаї” Оратівського РБК, “Жайвір” Немирівського РБК, “Рівненські козаки” Рівненського СБК Мурованокуриловецького району, фольклорний гурт “Подільські музики” Вінницького РБК, чоловічі вокальні гурти Тростянецького РБК, “Веселий день” Липовецького РБК, ансамбль української пісні “Надбужани” Гушинецького СБК Калинівського району, чоловічий гурт “Завзяті холостяки” Іллінецького РБК, фольклорний ансамбль “Кумасеньки” Калинівського РБК та чоловічий фольклорний ансамбль “Кряжани” Крижопільського РБК.

Всіма барвами веселки вигравали вишиванки, запаски, плахти, опічки та хустки з бабусиних скринь, фондів обласного краєзнавчого та районних музеїв, що експонувалися на виставках “Традиційні українські костюми” і “Старовинні тернові хустки”.

Всього на обласному фестивалі народної творчості “Скарби Поділля” було представлено близько двох тисяч виробів народного мистецтва. Його учасниками стали півтори тисячі народних майстрів та аматорів з чотирьохсот населених пунктів. Фестиваль став підтвердженням того, що в області народне мистецтво живе, відроджується і розвивається, наповнюючись глибоким змістом та завойовуючи серця підростаючого покоління,¹⁶⁵ а також ґрунтовною фактологічною базою для нових

фольклорно-етнографічних та народознавчих досліджень науковцями, краєзнавцями.

Наступного року відбувся аналогічний обласний фестиваль, на якому набули подальшого розвитку започатковані форми діяльності.¹⁶⁶ У 2010 – 2011 рр. побачили світ тематичні альбоми "Різдвяне свято",¹⁶⁷ "Великодня писанка"...¹⁶⁸

Як і в попередні роки, провідну роль у розвитку краєзнавства відіграють *музейні заклади* області, насамперед, *Вінницький обласний краєзнавчий музей* (директор К. І. Висоцька), відомий як науково-освітній, науково-методичний та пам'яткоохоронний центр східного регіону Поділля.

У 2006 – 2008 рр. його співробітниками опубліковано 87 наукових статей, написаних переважно на фондових матеріалах головної скарбниці раритетів області, підготовлено 123 тематично-експозиційних планів стаціонарних та пересувних виставок. У 2006 р. започатковано видання науково-практичного збірника "Музейний вісник Вінниччини". В 2008 р. вийшов у світ його третій випуск.¹⁶⁹ Тоді ж здійснено видання четвертого тому наукового збірника "Подільська старовина",¹⁷⁰ альбому "Сім чудес Вінниччини".¹⁷¹

Ряд фундаментальних видань підготовлено фахівцями музею у 2007 р., зокрема, Вікторією Колесник – біографічний словник "Відомі поляки в історії Вінниччини"¹⁷² та історичний нарис "Подільське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості (1896 – 1918)",¹⁷³ Ларисою Семенко – нариси з історії музичного життя в Україні 1910 – 1930-х років "Їх поєднала пісня Леонтовича",¹⁷⁴ альбом "Раритети Вінницького обласного краєзнавчого музею", присвячений 75-річчю утворення Вінницької області та 90-річчю музею.

В їх активі й брошура "Сестринівка – початок шляху" (2006) – про експозиції музею М. Грушевського у с. Сестринівка Козятинського району, буклети "Літературно-меморіальний музей М. П. Стельмаха" (2007), "Сім чудес Вінниччини" (2008), "Путівник по Вінницькому обласному краєзнавчому музею" (2007).

Результатом науково-дослідницької роботи стали також розробка концепцій стаціонарної виставки "Народна медицина Східного Поділля", пересувних виставок "Родовід Грушевського", "Лікарські рослини краю", оновлення та доповнення експозицій "Наші земляки – Праведники миру", "Діяльність Центральної Ради на Поділлі", "З історії державотворчого процесу 1917 – 1920-х років", відкриття 29 вересня 2006 року згаду-

ваного музею М. Грушевського в садибі його діда протоієрея Захарія Опокова, спільна з науковцями інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського науково-практична експедиція в с. Круподеринці Погребищенського району, археологічне вивчення території колишнього замку в м. Бар (разом із фахівцями Інституту історії археології НАН України), зібрання комплексу матеріалів про культурно-просвітницьку діяльність Української республіканської капели О. Кошиця в роки Української революції на Поділлі, напрацювання по вивченню об'єктів біологічного та ландшафтного різноманіття в рамках проектів “Дослідження ґрунтів Вінницької області”, “Дослідження просторових елементів екомережі Вінниччини”, “Флора краю”.

Вагомі й напрацювання, реалізовані у формі доповідей та повідомлень на наукових форумах. У 2006 р.: міжнародних конференціях “Слов’яноруська ювелірна справа та її витoki” (м. Санкт-Петербург, Росія); “З історії старообрядницьких громад Східного Поділля”; з нагоди 105-ї річниці з дня народження видатного подільського фольклориста Гната Танцюри; Всеукраїнській – з проблем сучасного народного мистецтва (м. Опішня Полтавської області); науково-практичній – з нагоди 140-річчя від дня народження М. С. Грушевського. В 2007 р.: черговій XXI Вінницькій науково-історичній краєзнавчій; науково-практичній – з нагоди 60-річчя заснування музею О. В. Суворова (с. Тиманівка Тульчинського району); Всеукраїнському “круглому столі” з питань українського текстилю (м. Київ). В 2008 р.: міжнародній науковій конференції “Національна інтелігенція в історії та культурі України” (м. Вінниця); Всеукраїнських – “Подільське традиційне ткацтво”; “Музейні колекції: історія, дослідження, атрибуція”; науково-практичній – “Українська революція 1917 – 1920-х років: погляд крізь десятиліття”; під час Подільських Кирило-Мефодіївських читань.

Не менша увага надавалась працівниками музею науково-освітній роботі.

У 2006 – 2008 рр. музеєм спільно з обласним центром дитячого та юнацького туризму проведено 18 – 20 обласні краєзнавчі олімпіади “Моя Вінниччина” для учнів загальноосвітніх шкіл, третю та четверту краєзнавчі олімпіади серед учнів Вінницького політехнічного технікуму. До 62-ї річниці Перемоги та 63-ї річниці звільнення Вінницької області від німецько-фашистських загарбників влаштовано зустрічі ветеранів Великої

Вітчизняної війни із студентами вінницьких вузів під назвами “Пісні, що вели нас до Перемоги”, “Ми вас не забули”, організовано “круглий стіл” на тему “Визволення Вінниччини”. 2 березня 2007 р. співробітниками відділу культурно-освітньої роботи проведено зустріч головного архітектора м. Вінниці С. О. Царенка із студентами першого курсу Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського під назвою “Вінниччина, кучерявий краю, про твоє минуле й дні твої...”, приурочену 75-річчю Вінницької області. 16 грудня 2008 р. відбулася аналогічна зустріч відомого краєзнавця, члена правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України В. П. Рекрута з учнями Вінницького технічного ліцею, присвячена 160-річчю від дня народження видатного громадського діяча доби Української революції 1917 – 1920 рр. Д. В. Марковича. Цикл занять на тему “Обрядовий костюм Східного Поділля” проведено із студентами третього курсу Вінницького національного технічного університету.

Музей активно співпрацює й з іншими школами, вузами, дитячими навчальними закладами м. Вінниці та області, які успішно використовують його експозиції для поглиблення та закріплення знань учнів і студентів з історії, народознавства, географії, біології.

З метою ґрунтовнішого засвоєння краєзнавчого матеріалу в навчальному процесі організовуються оглядові та тематичні екскурсії.

Отримати знання з історії та етнографії України учні 1 – 3 класів можуть у клубах “Барвінок та Ромашка”, “Музейний Знайко”. Учні 5 – 8 класів можуть поповнити свої знання в клубі шанувальників історії Поділля – “Клію” та етнографії – “Мокоша”, які працюють при музеї і є дійовою формою у вихованні патріотизму, поваги до героїчного минулого рідного краю та збереження народних традицій Поділля.

Щоб краще зрозуміти й навчитися берегти природу, стати її другом, для учнів 5 – 6 класів діє клуб “Екос”.

На клубних зустрічах можна не тільки почути цікаві розповіді досвідчених фахівців, а й взяти участь у традиційних українських святах – Святого Миколи, Різдва Христового, Теплою Олексі, Великодня, Івана Купала тощо. У творчих майстернях діти навчаються виготовляти писанки, готують паску за двохсотрічним рецептом, милуються старовинним народним вбранням.

У 2008 р. започатковано діяльність музейних клубів “Славетні літератори Вінниччини” та “Подільське сонечко” (для дітей-інвалідів з вадами зору).

На базі музею функціонують клуби історичної реконструкції “Білий вовк” та “Аркона”, відбуваються щотижневі зібрання колекціонерів, регулярно проводяться презентації книг, зустрічі з письменниками, художниками, ветеранами Великої Вітчизняної війни та праці, воїнами-інтернаціоналістами, представниками національних громад Вінниччини – російської, польської, німецької, єврейської, циганської...

Сприяють науково-освітній роботі масові, театралізовані заходи. Так, у 2006 р. у музеї відбувся 1-й Вінницький обласний фестиваль, приурочений святкуванню Міжнародного дня музеїв. Глядачі мали можливість познайомитися з унікальними експонатами районних музеїв, виставкою з фондів обласного краєзнавчого музею “У неділю рано зілля копала”, присвяченій темі народної медичної мудрості.¹⁷⁵

Запам’ятався вінничанам та гостям міста й фестиваль страв на Святвечір, проведений в 2007 р. напередодні Різдвяних свят. Захід мав характер просвітницько-благодійної акції. Святкові столи прикрашали, згідно з традицією, дванадцять різдвяних страв із різних куточків Вінниччини. Під час дійства присутні отримали інформацію про українські християнсько-різдвяні обряди, дохристиянські українські традиції, що збереглися до нашого часу.

Впродовж вересня – листопада 2008 р. проведено 12 заходів акції пам’яті жертв голодомору 1932 – 1933 рр. “33 хвилини”, в якій взяли участь учні, представники молодіжних організацій Вінниччини, лідери студентського самоврядування.

У проведенні різноманітних акцій музеїв з успіхом співпрацює з громадськими організаціями, творчими спілками, закладами культури, освіти.

Досить ефективною формою науково-освітньої роботи стали виїзди автомuzeю з тематичними виставками. Зокрема, в 2006 – 2008 рр. здійснено 210 таких виїздів. Тематика пересувних виставок: “З історії української державності”, “Основні віхи національного державотворення”, “Поділля в добу національно-визвольних змагань”, “З історії Конституції України”, “Людомор на Поділлі”, “Подвиг землі Подільської”, “Реліквії війни”, “Сакральні пам’ятки Східного Поділля”, “Афганістан – наш

біль”, “Під чорним крилом Чорнобиля”, “Визначні археологічні пам’ятки Вінниччини”, “Сім чудес Вінниччини” (з 2008 р.).

Крім того в липні – серпні 2006 р. науковими співробітниками музею було здійснено 10 виїздів автомузею в оздоровчі дитячі табори Вінниччини з тематичними виставками “Основні віхи національного державотворення”, “Із історії Конституції України”, “М. С. Грушевський і Вінниччина”, “Визначні археологічні пам’ятки Вінниччини”, “Майстерня слов’янського ювеліра V – VII ст.”, “Реліквії війни”, “Ткані обереги Східного Поділля”, “Українська народна іграшка”, “Орнаменти в писанках”, “Зброя XVII – XIX століть у збірці музею”, “Етнографія Східного Поділля”, “Під чорним крилом Чорнобиля”, які оглянуло 1846 дітей. Їм прочитано 68 лекцій.

Взагалі кожен виїзд автомузею супроводжується читанням лекцій на краєзнавчу тематику. У 2007 р. їх прочитано 277. Слухачами були понад 45 тис. чол.

Проте чи не основна форма діяльності музею – виставкова робота.

Внаслідок археологічних та етнографічних експедицій суттєвих змін зазнала експозиція виставкових залів, значно доповнена унікальними знахідками. Фонди музею нараховують біля 100 тис. одиниць зберігання, серед яких – унікальна колекція золотих прикрас доби бронзи та сарматського періоду, що експонувалась на шести міжнародних виставках. Славиться він й нумізматичною та етнографічною збірками, колекцією зброї та мінералів.

Велика виставкова зала є однією з найпрестижніших експозиційних площ у місті, тому у ній проходять виставки відомих художників, народних митців Вінниці та інших міст України (лише останнім часом: живописців Миколи Сороки, Дмитра Самошевського, Володимира Козюка, майстра виготовлення рукотворних гобеленів Олександра Ковальчука, інших народних умільців).

Протягом 2006 – 2008 рр. музейниками створено 121 виставку, в т. ч. 92 стаціонарних і 29 пересувних.

Зокрема, у 2006 році особливим успіхом у відвідувачів користувались виставки “Скарби Вінниччини”, “Мережане марево” (виставка витинанок і писанок Оксани Городинської), “Весна Перемоги”, “У неділю рано зілля копала” (виставка народної медичної мудрості), “Законодавчі акти УНР та ЗУНР”, “Доля остарбайтерів”, “Прадавнє каменотесне ремесло Поділля”,

“Родовід Грушевського”, “Розгойдані дзвони пам’яті” (художньо-документальна виставка, приурочена поминальним дням жертв голодомору та політичних репресій), “Жіноче обличчя Вінниччини”, “Монети незалежної України”, а також пересувна виставка історико-державного заповідника “Трипільська культура” (Черкаська область). В 2007 р. – стаціонарні виставки “Митці Вінниччини – до 75-річчя Вінницької області”, “Народний костюм Східного Поділля”, “На зламі епох. Українське мистецтво 1980 – 1990-х років. (З колекції Н. Кривуци та В. Федюкіна)”, “Спогади Старої Вінниці” (старі фотографії з колекції В. Козюка), “Подільські сонети”, пересувні виставки “Історичний портрет Вінниччини”, “Вінниччині – 75!”, “Вінничани – борці за незалежність”, “Вінниця і вінничани”, “Розсекречена пам’ять” та “УПА: історія нескорених”, розгорнутих на базі архівних документів СБУ.

Запам’яталися й виставки, експоновані в 2008 році.

На вшанування пам’яті жертв голодомору в Україні 18 квітня було відкрито виставку “Ми звинувачуємо! Голодомор 1932 – 1933 років – геноцид українського народу”, що базувалася на матеріалах Українського інституту національної пам’яті, документах Державного архіву Вінницької області та музейних експонатах. Також до 75-х роковин голодомору 1932 – 1933 рр. спільно з Вінницькою обласною організацією Національної спілки художників України реалізовано історико-мистецький проект “Україна скорботна. 1933-й рік”.

Вінницький обласний краєзнавчий музей брав участь у святкуванні 1020-річчя хрещення Київської Русі, створивши виставку “Скарби духовності нашої”, котра за хронологією охоплювала період XI – XX ст. На ній було представлено найкращі ікони, книги та культові предмети православної, греко-католицької та старообрядницької громад області. Надруковано буклет, в якому висвітлено історію та сьогодення православної церкви на Вінниччині.

Схвальний відгук отримали також виставки “На рубежі знаменних дат”, “Пам’ятки Вінниччини – погляд крізь віки”, “Поляки і Вінниччина: сторінки історії”, “Дмитро Маркович – видатний громадський і кооперативний діяч доби Української революції”, “Вінниччина туристична”.

До Дня незалежності України працівники музею взяли участь у створенні виставок “Мамина хустка”, “Подільські верети”, “Рушнікова дорога”, “Обрядовий одяг українців Вінниччи-

ни”, на яких були представлені пам’ятки матеріальної культури з усіх районів Східного Поділля...

Виставкова діяльність є найбільш мобільним підрозділом музейної експозиції і спрямована на постійних відвідувачів музею, гостей міста, всіх, хто відкриває для себе духовну скарбницю рідного краю, прагне скласти реальну і повну картину життя регіону. Щороку музей відвідують понад 200 тис. осіб – вінничан та гостей міста.

Такою ж важливою є й науково-методична робота, спрямована на розширення музейної мережі, вдосконалення експозицій, збереження музейних колекцій, активізацію науково-дослідної роботи, покращення діяльності музейних закладів області.

Вони теж гідно заявляють про себе. Майже в усіх них працюють краєзнавчі клуби, гуртки. Так, на базі Тульчинського краєзнавчого музею діють гуртки “Юний краєзнавець” та “Патріот”; в Оратові користуються популярністю організований на базі місцевого краєзнавчого музею етнографічний колектив “Берегиня”, літературне об’єднання “Вишневий сад”, клуб “Надвечір’я”; в музеї “Літературна Немирівщина” працює клуб “Суніра”. На базі Бершадського краєзнавчого музею організовано “Вернісаж села Баланівка”, відбулась краєзнавча конференція “Наш край: минуле і сучасне”; на базі Могилів-Подільського краєзнавчого музею проведено краєзнавчу конференцію “Наша Могилівщина”; Літинський краєзнавчий музей організував конкурси “Люби і знай свій рідний край”, “Знай Україну, історію її бережи”...

Їхні двері постійно відкриті численним відвідувачам...

Значна увага і музейними закладами, і органами місцевого самоврядування, і структурними підрозділами виконавчої влади надається *пам’яткоохоронній роботі*.

У Вінницькій області зосереджені усі види та категорії пам’яток, які є об’єктами національної та регіональної політики. Станом на 01.03.2009 року на державному обліку перебувало 4302 пам’ятки: 1739 – археології, 1893 – історії, 574 – містобудування та архітектури, 96 – монументального мистецтва. Відповідно до чинного законодавства до Державного реєстру об’єктів культурної спадщини національного значення занесено 189 пам’яток, серед яких Немирівське городище скіфського періоду, палац Потоцьких у м. Тульчині, склеп-усипальниця М. І. Пирогова в м. Вінниці та ін. Крім того, 215 пам’яток національ-

ного і місцевого значення, що потребують спеціального режиму охорони, включені до Переліку об'єктів культурної спадщини України, які не підлягають приватизації.

На основі найбільшого комплексу пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення рішенням Уряду створено державний історико-культурний заповідник "Буша". За час його роботи вжито невідкладних заходів по впорядкуванню території, визначення меж охоронних зон регулювання забудови, затверджено Генеральний план розвитку заповідника, облаштовується рекреаційна зона. Науковими працівниками зібрана колекція для створення музею "Оборона Буші", проводиться науково-дослідницька та експозиційна робота, музеєфіковано дохристиянський та християнський храм V – XVI ст., житло трипільської культури IV – III тис. до н. е. Послідовно заповідник набуває ознак важливого туристичного об'єкту Вінницької області. У 2008 р. його відвідало понад 12,5 тис. чоловік, проведено 346 екскурсій для дітей та дорослих, що порівняно більше, ніж у 2007 році (11 тис. чол. відвідувачів, 250 екскурсій).

У 2007 – 2009 рр. активізувалась пам'яткоохоронна робота з виявлення та взяття на облік нових об'єктів культурної спадщини, контролю за станом існуючих пам'яток, підготовки їх до електронної паспортизації, складання охоронних договорів згідно нових форм, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України. Водночас визначено межі охоронних зон історичних міст Вінниці, Тульчина, Хмільника. Виконано наукові дослідження та фіксацію історичної забудови міста Бар, археологічні дослідження пам'яток у Тульчинському районі – поселення періоду неоліту VI – V тис. до н. е. в с. Печері, поселення трипільської культури IV – III тис. до н. е. на території державного історико-культурного заповідника "Буша". Триває обстеження лінії Летичівського та Могилів-Ямпільського укріпрайонів.

Значно поліпшилася ситуація щодо контролю за збереженням і використанням земель історико-культурного призначення. Всі проекти виділення (відведення) земельних ділянок юридичним та фізичним особам на території області погоджуються після проведення археологічної експертизи, що сприяє попередженню незаконної передачі у приватну власність земель історико-культурного призначення. Пам'яткоохоронною службою в 2008 р. опрацьовано 1551 проект землеустрою, при цьому обстежено 7,7 тис. га земельних ділянок з видачею відповідних

висновків та не допущено передачі більше 50 гектарів землі, на яких виявлено пам'ятки історії, археології, попереджено пошкодження більше 30 давніх поселень і курганів.

За сприяння органів місцевого самоврядування, виконавчої влади, громадських організацій і творчих спілок споруджено пам'ятники Івану Богуну в с. Кальник Іллінецького району, Олексі Новаківському у с. Нова Ободівка Тростянецького, двічі Герою Радянського Союзу Івану Черняхівському в смт Вапнярка Томашпільського, монументи козацької слави в Козятинському та Погребищенському районах. Проведено впорядкування та музеєфікацію історичної садиби родини Михайла Грушевського у с. Сестринівка Козятинського району.

Значна увага виявляється вшануванню пам'яті жертв голодомору 1932 – 1933 років та політичних репресій. Протягом 2007 – 2008 років встановлено понад 800 пам'ятників та пам'ятних знаків.

У рамках реалізації заходів з підготовки та відзначення 65-ї річниці визволення України розпочато роботи з благоустрою пам'ятників на честь воїнів-визволителів, відомих історичних постатей періоду Великої Вітчизняної війни. За рахунок коштів місцевих бюджетів та спонсорської допомоги здійснено впорядкування 75-и військових меморіалів, 119 братських та одиночних могил. На проведення ремонтно-відновлювальних робіт використано понад 1 млн. 041 тис. грн., в тому числі з місцевих бюджетів – 885,7 тис. грн. Найбільше коштів спрямовано на ці цілі у Гайсинському (243,5 тис. грн.), Барському (173,1 тис. грн.), Бершадському (135,7 тис. грн.) районах.

Здійснено низку надзвичайно важливих заходів з інвентаризації об'єктів культурної спадщини, в результаті чого 99 пам'яток монументального мистецтва та 4 пам'ятки історії, що не відповідають сучасним критеріям, виключено з Державного реєстру. Із оглянутих 254 пам'яток історії та 806 пам'яток археології, виявлено пошкодження 219 пам'яток. Найбільш враженими є скіфські городища в селах Кальник Іллінецького та Северинівка Жмеринського, слов'янське городище в с. Ободівка Тростянецького районів. Створено базу даних на об'єкти культурної спадщини, що знаходяться в аварійному стані і потребують першочергових реставраційних робіт.

Слід відзначити, що в 2006 – 2009 рр. значно активізовано роботу щодо виконання реставраційних заходів на найбільш значимих об'єктах історико-культурного призначення (палац

Потоцьких у м. Тульчині, Домініканський монастир (Свято-Преображенський собор), Єзуїтський монастир у м. Вінниці, палац О. Ф. Можайського у смт Вороновиці Вінницького району). Виготовлено проектно-кошторисну документацію на проведення ремонтно-реставраційних робіт на пам'ятках національного значення (собор Гранівського монастиря в с. Слобода-Тишківська Гайсинського, палац Владислава Потоцького в смт Дашеві Іллінецького районів) та пам'ятці місцевого значення (обласний академічний музично-драматичний театр ім. М. Садовського). Загальна сума капіталовкладень на цих об'єктах у 2006 – 2008 роках складала 8 млн. 140 тис. грн., у тому числі 5 млн. 858 тис. грн. – з державного бюджету.

Поряд з цим продовжується робота з реалізації заходів обласної програми паспортизації об'єктів культурної спадщини. За рахунок додатково виділених коштів з місцевих бюджетів виготовлено 51 паспорт на пам'ятки історії та археології Бершадського, Чечельницького, Томашпільського, Ямпільського районів, міст Вінниці, Ладжигина, Козятина.

Триває підготовка багатотомного енциклопедичного видання “Звід пам'яток Вінницької області”. Робочою групою редакційної колегії підготовлено 700 наукових статей на пам'ятки археології, архітектури та історії, з яких 550 направлено на рецензію до профільних інститутів Національної Академії наук України. Виготовлено 56 карт-схем, таблиць та ілюстрацій, складено словники на всі об'єкти культурної спадщини області.

Проведено наукові дослідження та пошук матеріалів Великої Вітчизняної війни в архівах Міністерства оборони Росії, де виявлено і опрацьовано документи військових частин 206-ї, 294-ї, 180-ї стрілецьких дивізій 27-ї та 40-ї армій Другого Українського фронту, які брали участь у звільненні території Вінницької області від нацистських загарбників у 1944 році.

Проте питання охорони і збереження культурної спадщини потребує поліпшення. Вінницька область залишається малодослідженою на предмет виявлення унікальних об'єктів культурної спадщини. Повністю недосліджені Мурованокuriловецький, Чернівецький, Чечельницький, Піщанський, Томашпільський, Барський райони, лише частково обстежені Бершадський, Літинський, Могилів-Подільський, Тростянецький райони, більше десяти районів мають середній рівень дослідження. Обмежене фінансування фактично призупинило вивчення території області з метою виявлення пам'яток археології та надання цим

землям статусу земель історико-культурного призначення, що є загрозою для їх збереження. За офіційними даними академічних наукових установ на землях сільських територіальних громад Вінницької області знаходиться 1423 пам'ятки археології, що потребують дослідження. На організацію цієї роботи необхідно орієнтовно понад 2,3 млн. грн.

Загрозою для збереження пам'яток археології (особливо курганів і городищ) є безконтрольне використання їх для сільськогосподарських потреб – розорювання. Найбільше випадків розорювання зафіксовано в Бершадському, Іллінецькому, Липовецькому, Оратівському, Теплицькому, Тростянецькому, Тульчинському, Ямпільському районах. Щорічно пошкоджуються оранкою не тільки пам'ятки місцевого значення, а й національного. Зокрема, розорюється дитинець унікального Немирівського городища скіфського періоду.

Станом на 01.03.2009 р. більше тисячі давніх поселень використовувалися для сільськогосподарського призначення і тільки 20 з користувачів мали відповідні дозволи та підписали охоронні договори.

Незадовільною є робота органів виконавчої влади і місцевого самоврядування з обліку та паспортизації об'єктів культурної спадщини, їх наукового вивчення, класифікації та державної реєстрації, включення зон охорони до проектів планування забудови й реконструкції міст та селищ. Проблемним залишається реалізація обласної програми паспортизації об'єктів культурної спадщини – в процентному відношенні виготовлено менше 1,5 % паспортів від передбачених програмою.

Не менш важливим є розширення реставраційної бази, адже близько 70 % об'єктів культурної спадщини, особливо пам'яток архітектури та містобудування в багатьох районах області мають незадовільний технічний стан, до 10 % – аварійні, 16 пам'яток національного значення потребують ремонтно-реставраційних або консерваційних робіт. За попередніми розрахунками, орієнтовна вартість протиаварійних та консерваційних робіт становитиме понад 150 млн. грн. У 2008 р. фінансування на ці потреби склало всього 1 відсоток.

Вжитих заходів недостатньо для повного відновлення братських могил та індивідуальних військових поховань. Із 1134-х пам'яток Вінниччини, віднесених до періоду Другої світової війни, 95 потребують негайного ремонту або заміни. Є необхідність у завершенні роботи із перепоховання загиблих військо-

вополонених та створення на базі поховань меморіального комплексу в м. Вінниці.

Практично не можливо забезпечити ефективний контроль за дотриманням пам'яткоохоронного законодавства та оперативно реагувати в разі його порушення через відсутність в області спеціально уповноваженого органу охорони культурної спадщини, який би мав статус юридичної особи.

Питання “Про стан охорони об'єктів культурної спадщини Вінницької області та завдання щодо його поліпшення” розглянуто на сесії обласної ради, що відбулася 23 квітня 2009 р. (з інформацією виступила начальник управління культури і туризму облдержадміністрації М. В. Скрипник) та прийнято відповідне рішення. У ньому підкреслено, що охорона, збереження та використання пам'яток культурної спадщини й надалі розглядається як одне із пріоритетних напрямків роботи органів виконавчої влади і місцевого самоврядування. Виходячи з цього, зобов'язано розглянути дане питання також на сесіях місцевих рад, передбачити кошти на реалізацію заходів обласної програми паспортизації об'єктів культурної спадщини на 2003 – 2010 роки, ввести у відділах (управліннях) культури і туризму райдержадміністрацій, виконкомів міських рад міст обласного значення посаду спеціаліста з питань охорони культурної спадщини. При формуванні бюджету на 2010 та наступні роки передбачити кошти на обстеження території області з метою виявлення пам'яток археології та надання землям, на яких вони розміщені, статусу земель історико-культурного призначення. Запропоновано користувачам (власникам) земель історико-культурного призначення відповідно до Закону України “Про охорону культурної спадщини” укласти договори з органом охорони культурної спадщини (управлінням культури і туризму облдержадміністрації) та вивести із сільськогосподарського використання кургани і городища.

Рекомендовано обласній державній адміністрації порушити в установленому порядку клопотання перед Кабінетом Міністрів України про цільове фінансування робіт з реставрації пам'яток національного значення: палаців Потоцького в Тульчині, О. Ф. Можайського в смт Вороновиці Вінницького району та комплексу “Мури” у м. Вінниці. Внести обґрунтовані пропозиції на розгляд чергової сесії обласної ради щодо фінансування завершення робіт з підготовки енциклопедичного видання Зводу пам'яток історії та культури України (том “Вінницька область”).

Управлінням культури і туризму, містобудування і архітектури, капітального будівництва облдержадміністрації розробити та внести в установленому порядку на розгляд сесії обласної ради регіональну програму збереження і використання пам'яток архітектури на період 2010 – 2020 років.

Увага до охорони і збереження пам'яток історії та культури, природного довкілля, духовно-мистецьких надбань мешканців краю, їхніх ремесел, звичаїв, традицій сприяли розвитку *туристичного краєзнавства*.

Особливо потужний імпульс воно отримало після прийняття 18 грудня 2007 року Вінницькою обласною радою рішення про визначення переможців обласного конкурсу “Сім чудес Вінниччини”. У номінації “Чудес” ними стали 7 об'єктів, у номінації “Перлини” – 21 об'єкт. Це – відомі і невідомі широкому загалу пам'ятки історії, культури, музеї та природоохоронні і садово-паркові об'єкти, пам'ятки мистецтва, що розташовані на території області. Зокрема, переможцями визнані:

1. Браїлівська скарбниця: Свято-Троїцький жіночий монастир XVIII ст. Української Православної Церкви, Державний музей П. І. Чайковського і Н. Ф. фон-Мекк – пам'ятка архітектури XIX ст. (смт Браїлів, Жмеринський район);

2. Історико-культурний комплекс “Буша” та Гайдамацький яр (V – XIX ст., Ямпільський та Чернівецький райони);

3. Історико-культурний центр духовності та злагоди: костел Святого Флоріана XVI ст., Свято-Миколаївський чоловічий монастир XVIII – XIX ст., синагога XVI ст. (м. Шаргород);

4. Національний музей-садиба М. І. Пирогова (м. Вінниця);

5. Немирівське городище – Великі вали (VII – VI ст. до н. е., с. Сажки, Немирівський район);

6. Палац Потоцьких – пам'ятка архітектури XVIII ст. (м. Тульчин);

7. Свято-Усікновенський скельний чоловічий монастир XI ст. Української Православної Церкви (с. Лядова, Могилів-Подільський район).

Затверджено об'єкти, віднесені до номінації “Перлини Поділля”:

1. Архітектурно-парковий комплекс “Маєток Грохольських-Можайських” – пам'ятка архітектури XVIII ст. (смт Вороновиця, Вінницький район);

2. Історичні місця Батозької битви 1652 р. (с. Четвертинівка, Тростянецький район);

3. Грушанська світа – геологічна пам'ятка (с. Грушка, Могилів-Подільський район);
4. Кармелітський монастир – пам'ятка архітектури XVII ст. (м. Бар);
5. Комплекс пам'яток архітектури і містобудування національного значення “Мури” – Домініканський та Єзуїтський монастирі XVII ст. (м. Вінниця);
6. Іллінецька астроблема – кратер на місці падіння астероїда (с. Лугова, Іллінецький район);
7. Літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського (м. Вінниця);
8. Літературно-меморіальний музей М. П. Стельмаха (с. Дяківці, Літинський район);
9. Михайлівська церква – пам'ятка архітектури XVIII ст. (с. Дашів, Іллінецький район);
10. Місто-курорт “Хмільник – радонова скарбниця”;
11. Музей гончарного мистецтва (с. Новоселівка, Гайсинський район);
12. Музей просто неба (с. Круподеринці, Погребищенський район);
13. Музей-садиба академіка Д. К. Заболотного (с. Заболотне, Крижопільський район);
14. Одвічна Русава – “Сонна поляна”, урочище “Глибокий яр”, “Яланецька скеля”, мурована церква, кладовище XIX ст., будинок лісника та млин XIX – початку XX ст. (с. Стіна, Томашпільський район);
15. Олександрівський парк XIX ст. (с. Благодатне, Томашпільський район);
16. Палац та парк графа Львова – пам'ятка архітектури XVIII ст. (с. Чернятин, Жмеринський район);
17. Палац та парк княгині М. Щербатової – пам'ятка архітектури кінця XIX ст. (м. Немирів);
18. Пам'ятні місця М. Д. Леонтовича – меморіальний музей у м. Тульчин, музей у с. Марківка Теплицького району, музей “Літературна Немирівщина” у м. Немирів;
19. Свято-Преображенська церква, пам'ятка архітектури XVII ст. (с. Поличинці, Козятинський район);
20. Урочище “Устянська дача” – ботанічний заказник загальнодержавного значення (с. Поташня, Бершадський район);
21. Храм Покрови Пресвятої Богородиці, пам'ятка архітектури XVIII ст. (с. Каташин, Чечельницький район).

Усі вони включені в екскурсійні маршрути туристичними операторами Вінниччини, серед яких: Вінницьке обласне закрите акціонерне товариство по туризму та екскурсіях “Вінницятурист”, ПП “Альпін-тур”, ПП “Тревел-люкс-тур”, ПП “Туристичний салон “Чайка-тур”, ПП “Укрвінтур”, ПП туристична агенція “Укрвіза”, ПП туристичний оператор “Он тревел”, Товариство з обмеженою відповідальністю “7 мередіан”, Товариство з обмеженою відповідальністю “Академія активного відпочинку”, Товариство з обмеженою відповідальністю “Вінницьке бюро міжнародного молодіжного туризму “Супутник”, Товариство з обмеженою відповідальністю “Олві-тур”.

З метою популяризації згадуваних та інших об’єктів обласною державною адміністрацією, обласною радою, управлінням культури і туризму, Вінницьким обласним краєзнавчим музеєм, асоціацією музеїв Вінниччини видруковано згадувані альбом та буклет “Сім чудес Вінниччини”,¹⁷⁶ туристичну карту-путівник “Славетні імена і визначні місця Вінниччини”,¹⁷⁷ розгорнуто тематичну виставку “Сім чудес Вінниччини”.

Її експонування за межами Вінницької області, зокрема, в містах Севастополі, Дніпропетровську, показало, що туристичними ресурсами Східного Поділля приємно вражені численні відвідувачі й бажають побачити усе на власні очі.

Але на сьогодні є маса проблем у розвитку регіонального туризму, що не дають можливості, в першу чергу, туристичним установам, освоювати екскурсійні маршрути по області (відсутність менеджменту сфери послуг на місцях, необхідного транспортного сполучення, впорядкованих доріг тощо).¹⁷⁸

Серед інших здобутків обласного краєзнавчого музею – видання довідника “Вінниччина музейна”,¹⁷⁹ буклету “Видатні особистості Вінниччини”,¹⁸⁰ унікального альбому “Визначні пам’ятки Вінниччини”,¹⁸¹ проведення 9 – 10 вересня 2010 р. міжнародної наукової конференції “Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть”,¹⁸² присвяченої вивченню найвизначнішої пам’ятки Вінниці – історико-архітектурного комплексу “Мури”...

Увага до краєзнавства – предмет діяльності й *громадських організацій*.

Саме як громадська організація з жовтня 2006 року офіційно відродилось у Вінниці *товариство “Поділля”* (голова професор Ю. В. Легун), об’єднавши спершу майже три десятки учасників – і колишніх, і молоде поповнення. Якщо на початку 90-х років її основні зусилля спрямовувалися на просвітницьку

практику та об'єднання краєзнавців, то нині актуальності набуває наукова і видавнича діяльність.

За перші роки свого існування товариство “Поділля” долучилось до організації видання знакових для історії краю книг – “Нарисів історії подільського селянства”: 1917 – 1930 рр.” Арсена Зінченка, двох праць Вікторії Колесник “Відомі поляки в історії Вінниччини”, “Подільське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості. 1896 – 1918. Історичний нарис”, дослідження Олександра Петренка “Історія адміністративно-територіального устрою Вінниччини від найдавніших часів до сучасності”, збірника документів і матеріалів “Поділля в добу УНР та Української держави П. Скоропадського”, головним упорядником якого став вінницький історик Костянтин Завальнюк, не менш цікавого збірника Олександра Логінова та Лариси Семенко “Вінниця у 1917 році. Революція у провінційному місті”, спогадів Віктора Приходька “Під сонцем Поділля”.

Члени товариства працюють і над кількома іншими видавничими проектами.

Іншим важливим напрямком діяльності “Поділля” є поширення наукової інформації за допомогою сучасних комп’ютерних технологій. Товариство розпочало сканування і переведення у цифровий режим багатотомного (майже 100 томів) видання “Подільських єпархіальних відомостей” (1862 – 1905 рр.). За цим масштабним багаторічним проектом передбачається робити цифрові копії номерів часопису і укладати до них географічні та іменні покажчики.

Оскільки в області відчувається брак постійнодіючої системи обігу інформації між краєзнавцями регіону, доречним є створення обласного краєзнавчого сайту – джерела інформації, майданчика для дискусій і спілкування. Товариство “Поділля” вбачає одним з своїх найближчих завдань реалізацію цього проекту.

Спільно з Інститутом історії, етнології і права воно реалізує науково-дослідні програми “Старі подільські фотографії”, “Дослідження історичного некрополю Вінниці”, “Побут повоєнного села Вінницької області”. Поруч з вирішенням важливих організаційних проблем долучилося до проведення багатьох регіональних і міжнародних наукових конференцій в області.

Важливим завданням є вивчення досвіду попередників-краєзнавців, популяризація їхніх досягнень. Маловивченою

сторінкою подільського краєзнавства є діяльність Товариства подолян, що діяло при Українській Вільній Академії Наук (УВАН) у Нью-Йорку наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. З метою збору інформації про цю організацію, голова краєзнавчого товариства у листопаді 2007 року працював у архіві УВАН у Нью-Йорку. Отримана інформація буде донесена до краєзнавчої громадськості в окремих публікаціях.¹⁸³

У 2007 році у Вінниці з'явилася *краєзнавча літературно-мистецька громадська організація “Велика рідня”* (почесний президент член Національної спілки письменників України Олена Вітенко, голова – член Національної спілки письменників України, заслужений працівник культури України, кандидат філологічних наук, доцент Тетяна Яковенко). Головна мета діяльності організації: відродження та збереження духовної, історичної та культурної самобутності населення України, створення, збереження і поширення набутків української літератури і мистецтва інших етносів, які проживають на території України, розвиток і захист української мови, збереження і популяризація культурно-мистецької спадщини минулого; завдання: розвиток і пропаганда літературно-мистецького, краєзнавчо-пізнавального туризму, співпраця на договірних засадах з громадськими організаціями просвітницького, історико-краєзнавчого напрямку, культурними центрами та фондами, що діють на Вінниччині, в Україні та за її межами; напрямки діяльності: проведення літературних свят, творчих семінарів, конференцій, фестивалів, ювілеїв, громадсько-політичних заходів, міжнародних зустрічей митців з метою поглиблення культурного співробітництва та духовного збагачення, підтримка видань краєзнавчого, історичного, літературно-художнього, мистецького спрямувань.

Організацією засновано літературно-мистецьку премію імені Марка Вовчка. Вшанування її перших лауреатів відбулося в Немирові. Ними стали співачка і композитор, викладач Немирівської музичної школи Ольга Янушкевич, згадувані Олена Вітенко та Тетяна Яковенко, завідувачка відділу організаційно-методичної та дозвілєвої роботи Вінницького обласного центру народної творчості Валентина Сторожук.¹⁸⁴

З метою вшанування пам'яті видатного українського письменника М. П. Стельмаха її члени здійснили поїздку у с. Дяківці Літинського району.¹⁸⁵

Організацією видано перше число літературно-мистецького альманаху “Подільське перевесло”, до якого увійшли твори її

членів, в яких прославляється рідний край, його звичаї та обряди, люди праці й родинні стосунки...¹⁸⁶

Успішно функціонує *Вінницький обласний осередок Всеукраїнської екологічної ліги* (керівник професор Г. І. Денисик). У силу специфіки своєї діяльності він займається дослідженням екологічних проблем Вінницької області та України, проводить екологічні акції очищення території від сміттєзвалищ, відновлення лісів, проектує та оснащує екологічні стежки, займається екологічною освітою населення, прищеплюючи йому любов до рідного краю, бережливе ставлення до природних пам'яток "малої батьківщини"...

Четвертого жовтня 2007 року відбулися установчі збори по створенню *Вінницької обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців*, яка під такою назвою існувала до 12 січня 2010 р., коли на чергових установчих зборах було створено *Вінницьку обласну організацію Національної спілки краєзнавців України* (юридично зареєстровану Головним управлінням юстиції у Вінницькій області 29 квітня 2010 р.). Тоді ж обрано її правління, яке очолив С. Д. Гальчак. Нині вона об'єднує у своїх рядах 47 членів – науковців вінницьких вузів, членів згадуваних громадських організацій, інших краєзнавців-аматорів Східного Поділля.

У їхньому активі, крім відміченого вище: встановлення з ініціативи Героя Радянського Союзу М. Сищикова та Героя Соціалістичної Праці І. Бондарчука пам'ятного знака партизанам Вінниччини на меморіалі Слави, що в обласному центрі, облаштування на фасадах будинків Вінниці та ряду населених пунктів області меморіальних дошок Героям Радянського Союзу, Героям Соціалістичної Праці, іншим видатним особистостям, котрі у різний час прославили рідну Вінниччину, організація низки міжнародних, Всеукраїнських, регіональних науково-краєзнавчих конференцій, культурно-просвітницьких заходів та плідна участь у них.

У 2009 – 2011 рр. членами Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України опубліковано близько ста робіт: М. Л. Вдовцова "Зерно з татових черевиків",¹⁸⁷ С. Д. Гальчака "Украинские оstarбайтеры Подольского региона",¹⁸⁸ "На узбіччі суспільства",¹⁸⁹ "Герої Поділля",¹⁹⁰ "Визволення Вінниччини від нацистських загарбників",¹⁹¹ "Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: ХІХ – поч. ХХІ ст.",¹⁹² В. О. Гандзюка "Часописи Поділля в процесі творення державницької ідеології

українства",¹⁹³ М. Н. Дороша "Битва на Синій Воді 1362 року: правда та домисли",¹⁹⁴ "Витоки",¹⁹⁵ "Ференц Ліст і Кароліна Віттенштейн: драма великого кохання",¹⁹⁶ "Битва на Синій Воді 1362 року (або таємниця річки Сниви)",¹⁹⁷ К. В. Завальнюка, С. М. Борсуковського "Незламні. Ямпільці в обороні державності. 1917 – 1925",¹⁹⁸ А. Н. Нагребецького "Насіківка моя, Насіківка",¹⁹⁹ А. М. Подолинного "Тільки б голос твій чути..." Українська мова у двадцятому сторіччі",²⁰⁰ О. І. Рогового "Про що шумлять верби: історичні нариси про Коричинці – Ротмистрівку – Вербівку (XVIII – XXI століття)",²⁰¹ Ю. В. Яцентюка "Екомережі Вінницької області",²⁰² документальні збірники "Вінницькі Мури – як джерело освіти в краї",²⁰³ "Розмови про кооперацію"²⁰⁴ (твори Й. А. Волошиновського), "Жизнь в оккупации. Винницкая область"²⁰⁵ та ін.

У цей період за значний особистий внесок у розвиток краєзнавчого руху, збереження національно-культурної спадщини М. Н. Дорош, В. В. Колесник, В. В. Подолян, В. П. Рекрут удостоєні звання "Почесний краєзнавець України", В. В. Войтович, Н. І. Морозова, В. І. Петренко, А. М. Подолинний нагороджені грамотами Національної спілки краєзнавців України.

На превеликий жаль, не обійшлося й без труднощів. Оскільки Вінницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України не має власного офісу, а її юридична адреса значиться такою ж, як й Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва (за згодою директора бібліотечного закладу Н. І. Морозової – члена правління обласної краєзнавчої організації), це не влаштовує Вінницьку міську податкову інспекцію, яка вважає, що існування краєзнавчої структури – фікція, а тому її слід закрити. З цієї метою податківці звернулися до Феміди, а краєзнавцям довелося відстоювати право на існування осередку творчої спілки у судових інстанціях. Проте Вінницький окружний суд 24 жовтня 2011 р., Вінницький окружний адміністративний суд 29 листопада 2011 р., Вищий адміністративний суд України 29 лютого 2012 р. не задовольнили позовних вимог Державної подакової інспекції у м. Вінниці.

Не зважаючи на складнощі, попереду нові здобутки краєзнавців. Адже об'єднує кожного святе почуття любові до рідного краю, гордості за свою "малу батьківщину", котрі додають оптимізму, творчої снаги і сил, віри у краще майбутнє, насамперед, Матері-України.

¹ *Баженов Л. В.* Про етнологічне вивчення Поділля та Південно-Східної Волині у XIX – 80-х рр. XX ст. // Поділля та Волинь у контексті українського національного відродження: наук. збірник. – Хмельницький, 1995. – С. 5 – 8.

² *Легенди з-над сивого Бужка: природа, археологія, історія, етнографія та фольклор сіл Митинці, Хотьківці, Вереміївка і Заруддя Красилівського району на Хмельниччині* / Ред. колегія: С. О. Гусев, В. А. Косаківський та ін. – К., 2010. – 344 с.

³ *Буша: природа, археологія, історія, етнографія та фольклор* / За наук. ред. В. А. Косаківського. – Вінниця, 2009. – 206 с.

⁴ *Коваль Г.* Відродити традиції минувшини // Педагог. – 2009. - № 3, грудень. – С. 2.

⁵ *Федорчук І.* Українське село – журавлине крило, материнське тепло // Педагог. – 2011. – № 8 (395), травень. – С. 4.

⁶ *Коляструк О., Гребеньова В.* Етнологічні студії в Інституті історії, етнології і права: наукові пошуки і здобутки, виклики і перспективи // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 72 – 74.

⁷ Вісник студентського наукового товариства Інституту історії, етнології і права. – Вип. 9. – Вінниця, 2008. – 612 с.; Вісник студентського наукового товариства Інституту історії, етнології і права. – Вип. 10. – Вінниця, 2011. – 480 с.

⁸ Вінниця: Історичний нарис / Гол. редактор проф. Подолинний А. М. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304 с.

⁹ Пам'ятки історії та культури Вінницької області: словникова частина / Упорядники: Ю. А. Зінько, М. Р. Мудраченко та ін. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. – 400 с.

¹⁰ Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2010. – Вип. 18. – 417 с.; Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2011. – Вип. 19. – 417 с.

¹¹ Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія / Ред. кол.: П. С. Дудик (гол. редактор), Н. С. Іваницька, Н. Г. Городецька та ін. – Вип. 1. – Вінниця, 1991. – 149 с.

¹² Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія / Від. ред. Н. Л. Іваницька. – Вип. 11. – Вінниця, 2009. – 343 с.

¹³ Філологічні студії: Збірник наукових праць / Редколегія: Теклюк В. Я. (голова) та ін.; відповідальні за випуск: Супрун Л. В., Поляруш Н. С., Куш О. П. та ін. – Вип. 1. – Вінниця: Вид-во Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, 2003. – 226 с.

¹⁴ *Козловська Г.* Структурно-типологічні різновиди неоднослівних мікротопонімів Вінниччини // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Філологія: Збірник наукових праць / Відп. ред. Іваницька Н. Л. – Вип. 4. – Вінниця: Вид-во Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, 2002. – С. 50 – 54.

¹⁵ *Козловська Г. І.* Топонімізація номенклатурної географічної лексики з мік-ротопонімії Вінниччини // Філологічні студії: Зб. наук. праць. – Вип. 2. –

Вінниця: Вид-во Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, 2004. – С. 5 – 8.

¹⁶ *Черниченко А. В.* Стилістичні особливості творчості В. Стуса // Там само. – С. 105 – 107.

¹⁷ *Павликівська Н. П.* Гідронімія басейну Південного Бугу // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія / Ред. кол.: П. С. Дудик (гол. редактор), Н. С. Іваницька, Н. Г. Городецька та ін. – Вип. 1. – Вінниця, 1991. – С. 24 – 29.

¹⁸ *Костюк А. В., Катеринич Н. П.* Лексика традиційного будівництва Поділля у світлі народних вірувань (на говірковому матеріалі села Збаржівка Погребищенського району Вінницької області) // Філологічні студії: Зб. наук. статей. – Вип. 5. – Вінниця: Вид-во Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, 2007. – С. 53 – 55.

¹⁹ *Костюк А. В., Цвіркун О. М.* Етнолінгвістичні основи транспортної лексики (на матеріалі діалектної лексики с. Соболівка Теплицького району Вінницької області) // Там само. – С. 55 – 57.

²⁰ *Білоус Л.* Лексика Вінниччини на позначення семими "поле" // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Філологія: Збірник наукових праць / Відп. ред. Іваницька Н. Л. – Вип. 10. Т. 2. – Вінниця: Вид-во Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, 2002. – С. 7 – 10.

²¹ *Білоус Л.* Словотворчі типи географічних номенів Вінниччини на позначення рослинного покриву // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Філологія: Збірник наукових праць / Відп. ред. Іваницька Н. Л. – Вип. 11. – Вінниця: Вид-во Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, 2002. – С. 53 – 57.

²² *Швець Н. Д.* Особливості мовлення жителів с. Колюхів Тиврівського району Вінницької області // Філологічні студії: Зб. наук. праць. – Вип. 7. – Вінниця: Вид-во Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, 2009. – С. 89 – 91.

²³ *Супрун С. В., Березовська І. В.* Діалектний простір Степана Руданського // Філологічні студії: Зб. наук. статей. – Вип. 4. – Вінниця: Вид-во Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, 2006. – С. 175 – 181.

²⁴ *Яковенко Т. В., Максименко К. А.* Подільські сторінки в житті та творчості Михайла Старицького // Там само. – С. 290 – 292.

²⁵ *Слисева С.* З історії літературного життя на Вінниччині (перша пол. XX ст.) // Філологічні студії: Зб. наук. праць. – Вип. 1. – Вінниця: Вид-во Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, 2003. – С. 202, 203.

²⁶ *Подолінний А. М.* Вінницькі сторінки в науці про мову // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Філологія: Збірник наукових праць / Відп. ред. Іваницька Н. Л. – Вип. 11. – Вінниця: Вид-во Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, 2002. – С. 45 – 48.

²⁷ *Подолінний А. М.* З історії вінницького видання повісті М. Коцюбинського "Тіні забутих предків" (літературно-красназнавчий матеріал до уроків з вивчення життя і творчості М. М. Коцюбинського) // Філологічні студії: Зб. наук. праць. – Вип. 3. – Вінниця: Вид-во Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, 2005. – С. 261, 262.

²⁸ *Гандзюк В.* Українізація, цензурування газетної періодики на Поділлі у 1919 р. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Філологія: Збірник наукових праць / Відп. ред. Іваницька Н. Л. – Вип. 8. – Вінниця: Вид-во “Діло”™ СПД Данилюк В. Г., 2006. – С. 199 – 203.

²⁹ *Гандзюк В. О., Семенюк Ю. В.* Становлення шкільної освіти на Поділлі у добу Директорії УНР (на матеріалах вінницької газети “Шлях”, 1919 р.) // Філологічні студії: Зб. наук. статей. – Вип. 6. – Вінниця: Вид-во Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, 2008. – С. 226 – 229.

³⁰ *Гандзюк В. О., Воронюк М. О.* Преса УНР 1919 року про культурно-мистецьке життя Поділля // Філологічні студії: Зб. наук. статей. – Вип. 5. – Вінниця: Вид-во Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, 2007. – С. 385 – 389.

³¹ *Пограбенник В. Ф.* Антитоталітарний дискурс української прози ХХ ст.: трагедія голодомору. – Вінниця: Астконт, 2007. – 184 с. [Монографія].

³² *Іваницька Н. Л.* Не ламай калину, не стрілай у птаха: Тематично згруповані тексти на екологічну тематику. – Вінниця, 2005. – 308 с.

³³ *Подолінний А. М.* Вінниччина філологічна: Довідник. – Вінниця, 2004. – 134 с.

³⁴ *Хоменко Б. В.* Подільськими стежками Михайла Коцюбинського: До 140-річчя від дня народження. – Вінниця, 2004. – 144 с.

³⁵ *Хоменко Б. В.* У храмі рідного слова: Статті, нариси, рецензії. – Вінниця: Видавничий відділ Вінницької картографічної фабрики, 2008. – 256 с. [Монографія].

³⁶ *Середнє Побужжя / За ред. Г. І. Денисика.* – Вінниця: Гіпаніс, 2002. – 280 с. [Монографія].

³⁷ *Середнє Придністров'я / За ред. Г. І. Денисика.* – Вінниця: ПП “Видавництво “Теза”, 2007. – 431 с. [Монографія].

³⁸ *Денисик Г. І., Вальчук О. М.* Дорожні ландшафти Поділля. – Вінниця: ПП “Видавництво “Теза”, 2005. – 178 с. [Монографія].

³⁹ *Денисик Г. І., Бабчинська О. І.* Селитебні ландшафти Поділля. – Вінниця: ПП “Видавництво “Теза”, 2006. – 256 с. [Монографія].

⁴⁰ *Денисик Г. І., Хаєцький Г. С., Стефанков Л. І.* Водні антропогенні ландшафти Поділля. – Вінниця: ПП “Видавництво “Теза”, 2007. – 216 с. [Монографія].

⁴¹ *Географія Вінницької області: Навчальний посібник / За ред. Денисика Г. І., Жовнір Л. Ф.* – Вінниця: Гіпаніс, 2004. – 308 с.

⁴² *Мудрак О. В.* Основи екології: Навчальний посібник. – Вінниця, 2004. – 310 с.

⁴³ *Гудзевич А. В.* Заповідні куточки Вінниці. – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2008. – 84 с.

⁴⁴ *Яцентюк Ю. В.* Геоєкологія: Навчальний посібник. – Вінниця: “Едельвейс”, 2007. – 397 с.

⁴⁵ *Містечка Східного Поділля / Під заг. ред. Г. Денисика.* – Вінниця: Видавництво “Тезис”, 2002. – 92 с.

⁴⁶ *Подільські Товтри / За заг. ред. Г. Денисика.* – Вінниця: Видавництво “Тезис”, 2005. – 88 с.

⁴⁷ *Денисик Г. І., Яцентюк Ю. В.* Вінниця та її околиці. – Вінниця: ПП “Видавництво “Теза”, 2008. – 128 с.

⁴⁸ *Яцентюк Ю. В.* Природа міста Вінниці. – Вінниця: “Едельвейс і К”, 2008. – 128 с.

⁴⁹ *Бабчинська О. І.* Антропогенізація природи приміської зони Вінниці // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія / Ред. кол.: Г. І. Денисик (відп. ред.) та ін. – Вінниця, 2004. – Вип. 7. – С. 51 – 57.

⁵⁰ *Шмагельська М. О.* "Історичні зрізи" змін ландшафтів Подільського Побужжя // Там само. – С. 78 – 82.

⁵¹ *Захарченко В. І.* Вплив ринкової кон'юнктури на регіональне зосередження і розміщення промислового виробництва (на матеріалах Вінницької області) // Там само. – С. 121 – 134.

⁵² *Кіндзюк Б. В., Бірюков А. В.* Дослідження гідрографічних і топологічних показників річок Немія, Дерло, Мурафа // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія / Ред. кол.: Г. І. Денисик (відп. ред.) та ін. – Вінниця, 2007. – Вип. 13. – С. 18 – 22.

⁵³ *Война І. М.* Висотна диференціація лісових ландшафтів Вінницької області // Там само. – С. 22 – 28.

⁵⁴ *Вальчук О. М.* Прогноз розвитку дорожніх ландшафтів Східного Поділля // Там само. – С. 54 – 60.

⁵⁵ *Дедов О. В.* Сучасний агроекологічний стан ґрунтів Східного Поділля і перспектива його поліпшення // Там само. – С. 89 – 94.

⁵⁶ *Гамалій І. П.* Екологічний стан водних антропогенних ландшафтів бассейну р. Рось // Там само. – С. 134 – 139.

⁵⁷ *Чернова Г. В.* Ресурсно-рекреаційний потенціал Вінницької області // Там само. – С. 210 – 220.

⁵⁸ *Гальчак С. Д.* Поділля: природа, людина – еволюція, історичний розвиток (кліматичний фактор в історичному антропогенезі). – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2006. – 368 с. [Монографія].

⁵⁹ *Воропаєв Є. І., Головатюк Г. С., Гринюк І. І., Дабіжук Т. М., Димань Т. М., Кравчук Г. І., Кушнір С. Л., Мормітко В. Г., Мудрак Г. В., Мудрак О. В., Нагорняк О. М., Нейко І. С., Петрук Р. В., Рочняк І. І., Ткаченко С. Й.* Екологічна безпека Вінниччини / За заг. ред. Олександра Мудрака. – Вінниця: ВАТ "Міська друкарня", 2008. – 456 с. [Монографія].

⁶⁰ *Гудзевич А., Стефанков Л.* Центр природничо-географічної освіти на Поділлі: особливості формування та реалії сьогодення // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення». (До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського). – Вінниця, 2011. – С. 51.

⁶¹ *Заєць І. І.* Витоки духовної культури українського народу. – К.: Аратта, 2006. – 328 с. [Монографія].

⁶² *Рекрут В. П.* "З людьми і для людей..." (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець XIX – початок XX ст.). – Вінниця: ПП Балук І. Б., 2006. – 408 с. [Монографія].

⁶³ *Дорош М. Н.* Хмельницька земля в переклику століть. – Ч. 1. – Вінниця: О. Власюк, 2006. – 118 с.

⁶⁴ *Дорош М. Н., Микин Я.* Святина над Сливодою: Історичний нарис. – Вінниця: О. Власюк, 2006. – 84 с.

⁶⁵ *Завальнюк К. В.* Земні сліди "зоряних воєн". – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – 120 с.

⁶⁶ *Творун С. О.* Українські обрядові хліби: На матеріалах Поділля. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – 96 с.

⁶⁷ *Барнасюк О. С.* Історія міста Немирова від найдавніших часів до сьогодення. – Вінниця, 2006. – 132 с.

⁶⁸ *Нагребецький А. Н.* Шлях крізь віки: Нариси історії шкіл Шаргородського району на Вінниччині. – Вінниця, 2006. – 464 с.

⁶⁹ *Піпа Л. Д., Речмедін А. П.* “Хай славиться ім'я твоє”. Героїчне життя і смерть підпільниці Марини Ващенко. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – 112 с.

⁷⁰ *Ружило В. Р.* Несгибаемые. – Вінниця, 2006. – 193 с.

⁷¹ *Синюк П. В.* Станіславчик: погляд у минуле. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2006. – 360 с.

⁷² *Філонов Л. В.* Із плину часу: Історико-документальні нариси, публіцистика. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – 120 с.

⁷³ *Черниш А. Й.* Немирівщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. – Вінниця: Консоль, 2006. – 628 с.

⁷⁴ *Ястремський М. М., Лаціс М. П., Сокіл В. П.* Вінничани і зірка Полин: Фотонарис. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – 352 с.

⁷⁵ Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область / Редколегія тому: І. С. Гамрецький (голова), В. П. Лациба, С. С. Нешик, С. Д. Гальчак та ін. Упорядники: В. П. Лациба (кер.), В. І. Білокінь, К. Д. Бухін, В. Ю. Васильєв, К. В. Завальнюк, С. Л. Калитко, П. М. Кравченко, І. Г. Паламар, Р. Ю. Подкур, О. К. Струкевич. – Кн. І. – Вінниця: ДП “ДКФ”, 2006. – 908 с.

⁷⁶ Голод та голодомор на Поділлі: 1920 – 1940 рр.: Збірник документів і матеріалів / Редколегія тому: І. С. Гамрецький (гол.), В. П. Лациба, С. С. Нешик, С. Д. Гальчак та ін.; Упорядники: П. М. Кравченко (кер.), В. Ю. Васильєв, С. Л. Калитко, В. І. Петренко, Р. Ю. Подкур. – Вінниця: ДП “ДКФ”, 2007. – 800 с.

⁷⁷ Переможці. Учасники бойових дій Другої світової і Великої Вітчизняної воєн, які померли в повоєнний період, та ті, що проживають на території області / Обласна ред. колегія: Спіріданова Л. М. (гол.), Нешик С. С. (заст. гол.), Харчук В. Є. (відп. секретар), Азаров С. Г., Бранько Я. А., Гальчак С. Д. та ін.; Упорядн.: Харчук В. Є., Вершигора О. Д., Конверський В. І., Лиманець Г. М., Паламар В. Г. – Т. 1. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2007. – 512 с.

⁷⁸ *Гальчак С. Д.* Внесок вінничан у Перемогу // Переможці... – Т. 1. – С. 9 – 30.

⁷⁹ Вінниця: Історичний нарис / Гол. редактор проф. Подолинний А. М. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304 с.

⁸⁰ *Завальнюк К. В., Стецюк Т. В.* “Як на вільне, на радісне свято...” – Ч. 1: Українська поезія доби національно-визвольних змагань (1917- 1921 рр.) / Вінницька обласна організація товариства “Меморіал ім. В. Стуса; Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському державному університеті; Історичний клуб “Холодний Яр”. – Вінниця: Видавництво “Діло”™ СПД Данилюк В. Г., 2007. – 492 с.

⁸¹ *Гарматюк А.* Літературно-журналістським пером: Спогади про письменників, відгуки на творчість побратимів по перу, оповідання, репортажі з літературно-мистецьких свят, журналістські праці / Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському державному університеті. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2007. – 288 с.

⁸² *Дорош М. Н.* Чорні покоси: Публіцистика. Документи. – Вінниця: О. Влашок, 2007. – 176 с.

⁸³ *Нагребецький А. Н.* Калинівка Шаргородська / Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському державному університеті. – Вінниця, 2007. – 180 с.

⁸⁴ *Вітковський В. М.* На вістрі часу. Органи державної безпеки України на Вінниччині (Поділля). 1917 – 2007. – Вінниця: Континент-Прим, 2007. – 464 с.

⁸⁵ *Завальнюк А. Ф.* Микола Леонтович. Листи, документи, духовні твори. До 130-ї річниці від дня народження. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2007. – 272 с.

⁸⁶ *Загородній І. М.* Ставка Гітлера “Вервольф” в пространстве и времени. – Вінниця: ООО “Консоль”, 2007. – 256 с.

⁸⁷ *Царенко С. О.* Градострой словено-руський: Нариси з містобудування та культурології. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2007. – 112 с.

⁸⁸ Національна Книга Пам'яті жертв голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Вінницька область / Обл. ред. колегія: Спірідонова Л. М. (гол.), Лациба В. П. (заст. голови), Василюк С. М., Гальчак С. Д. та ін.; автори-упорядники: Лациба В. П. (кер.), Вижга В. В., Кравченко П. М., Мельничук І. П., Петренко В. І., Подкур Р. Ю. – Вінниця: ДП “ДКФ”, 2008. – 1360 с.

⁸⁹ *Подольан В. В., Рекрут В. П.* Особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах голодомору 30-х років ХХ століття / Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті; Наук. редактор Гальчак С. Д. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2008. – 420 с.

⁹⁰ *Петренко В. І.* Більшовицька влада та українське селянство у 20 – 30-х рр. ХХ ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-геноциду (за матеріалами Поділля) / Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті; Державний архів Вінницької області; Наук. редактор Гальчак С. Д. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”. – 2008. – 320 с.

⁹¹ *Назаребецький А. Н.* Трагедія мого краю: Етапи “великого” шляху на Шаргородщині: розкуркулення, колективізація, голодомор / Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2008. – 476 с.

⁹² *Дорош М. Н.* Запланований мор. Публіцистика. Документи. – Вінниця: О. Власюк, 2008. – 316 с.

⁹³ *Дорош М. Н.* Червоний мор. Публіцистика. Документи. – Вінниця: О. Власюк, 2008. – 210 с.

⁹⁴ *Таранюк Н. Ф.* Трагічні сторінки в історії Іллінеччини. – Вінниця: Книга-Вега, 2008. – 244 с.

⁹⁵ *Білозерова Л. О., Ткачук І. М.* Цей загадковий “Вервольф”: Історія, наукові розвідки, таємниці, розгадані та адресовані в майбутнє. – Вінниця: ПП “Едельвейс і К”, 2008. – 170 с.

⁹⁶ *Лисий А. К., Голоскевич В. В.* Небо на землі. З історії Свято-Преображенського кафедрального собору. – Вінниця: Видання Вінницької єпархії, 2008. – 88 с.

⁹⁷ *Роговой А., Богданов М.* Родословие Достоевских: В поисках утерянных звеньев. – М.: Акрополь, 2008. – 160 с.

⁹⁸ *Царенко С., Козюк В.* Вінниця: погляд у минуле: Фотоальбом. – К.: Оранта, 2008. – 256 с.

⁹⁹ *Лаціс М. П., Сокіл В. Ф., Ястремський М. М.* Вінничани під полиновою зорею: Фотонарис (вид. друге, доопрацьоване). – Вінниця: Книга-Вега, 2008. – 440 с.

¹⁰⁰ Вінниччина музейна: Довідник / Вінницький обласний краєзнавчий музей; Відп. за випуск Висоцька К. І. – Вінниця, 2008. – 96 с.

¹⁰¹ *Хоменко Б. В.* У храмі рідного слова: Літературно-критичні статі, нариси та рецензії. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2008. – 356 с.

¹⁰² *Бакалець О. А.* Галузінські та Йолтуховські: шляхетські родоводи барської околичної шляхти ХV – ХХІ ст. (генеалогічний аспект) // Бар, Барська

земля крізь призму століть. – Бар, 2008. – С. 80 – 87; *Бакалець О. А.* Барські скарби монет XVI – XVIII століть // Там само. – С. 141 – 153; *Бакалець О. А.* Марія Дмитрієнко – визначний історик Поділля // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. XIV. – Вінниця, 2008. – С. 340 – 343; *Бранько Я. А.* Коли була окупована Вінниця в липні 1941 року (Маловідомі сторінки боїв на Вінниччині) // Подільська старовина: Наук. зб. – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 350 – 354; *Висоцька К. І.* Відреставровані раритети // Там само. – С. 33 – 34; *Вітковський В. М.* Українська розвідка і контррозвідка на Поділлі в період національно-визвольних змагань (90-і рр. XVIII ст. та 1917 – 1919 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. XIII. – Вінниця, 2008. – С. 226 – 230 с.; *Галамай О. М.* Листи В. Липківського до М. Борецького // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне. – Вінниця, 2008. – С. 314 – 321; *Гальчак С. Д., Гальчак Н. П.* Стан освіти у Північній “Транснїстрі” (1941 – 1943 рр.) // 3б. наук. праць Вінницького державного аграрного університету / Редкол.: Серeda Л. П. (гол. ред.) та ін. – Вінниця, 2008. – Вип. 33. – С. 270 – 284; *Гальчак С. Д., Гальчак Н. П.* Стан освіти на Вінниччині в період Великої Вітчизняної війни (німецька зона окупації, 1941 – 1943 рр.) // Там само. – С. 285 – 304; *Гальчак С. Д.* Вінницький обласний науковій бібліотеці – 100 років // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Подільський національний університет, наукова бібліотека; ред. колегія: О. М. Завальнюк, голова, В. С. Прокопчук, відп. ред. [та ін.]. – Вип. 1. - Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет, 2008. – С. 134 – 137; *Гальчак С. Д.* “Набуття батьківщини” оstarбайтерами з Поділля // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 378 – 379. – С. 67 – 72; *Гальчак С. Д.* Особлива категорія репатріантів (1942 – 1948 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Історія / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2008. – Вип. XIII. – С. 126 – 130; *Гальчак С. Д.* Умови життя та праці подільських репатріантів – представників міської і сільської інтелігенції в повоєнному радянському суспільстві // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. - Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 11: Матеріали сьомого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі”. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету. – С. 297 – 307; *Гандзюк В. О.* Ідеї української державності на сторінках періодичних видань Поділля в добу Гетьманату // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 378 – 379. – С. 176 – 179; *Гандзюк В. О.* Відстоювання ідей державності часописами Поділля в останній період Директорії УНР (1920 р.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Історія / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2008. – Вип. XIII. – С. 257 – 261; *Гандзюк В. О.* Концептуальні підвалини розвитку освіти та культури на Поділлі в добу гетьманату (за матеріалами газет 1918 р.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. - Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 11. – С. 241 – 347; *Дан О. Ю.* Козацькі полки Брацлавщини у військовій історії України // Бар, Барська земля – крізь призму століть... - Бар, 2008. – С. 162 – 164; *Дорош І. А.* Село Хомутинці – демографічний зріз першої половини XIX ст. Родина священників Руданських: генеалогія роду (до 175-ї річниці від дня народження С. В. Руданського) // Подільська старовина. – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 159

– 170; *Дровозюк С. І.* Подільські чудеса у публікаціях 20-х рр. XX ст. // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне. – Вінниця, 2008. – С. 282 – 285; *Завальнюк К. В., Стецюк Т. В.* Поет, учений, патріот Володимир Свідзинський (1985 – 1941) // Подільська старовина. – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 296 – 307; *Зінько Ю. А.* Релігійне життя на Вінниччині в роки нацистської окупації (1941 – 1943 рр.) // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне... - Вінниця, 2008. – С. 139 – 141; *Косаківський В. А.* Топоніміка селища Чечельник на Південно-Східному Поділлі // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 378 – 379. – С. 184 – 190; *Косаківський В. А.* До історії заселення басейну річки Савранка (з найдавніших часів до сьогодні) // Подільська старовина. – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 88 – 108; *Косаківський В. А.* Рослинний світ Чечельницького району на Вінниччині та його охорона // Там само. – С. 388 – 397; *Лисий А. К.* З історії Барського спиртзаводу // Бар, Барська земля – кризь призму століть... - Бар, 2008. – С. 332 – 338; *Лисий А. К.* Таємний радник із Бару В. Я. Буяновський // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Історія / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2008. – Вип. XIV. – С. 111 – 115; *Лисий А. К.* Відомості про освячення Преображенського собору 1866 р. // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне... - Вінниця, 2008. – С. 262 – 264; *Мельничук І. П.* Події голоду 20 – 30 – 40-х років XX ст. в Барському краї (на матеріалах Державного архіву Вінницької області) // Бар, Барська земля – кризь призму століть. – Бар, 2008. – С. 316 – 321; *Мельничук І. П.* Становище релігійних громад на Поділлі в 20-х рр. XX ст. (на матеріалах ДАВО) // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне... - Вінниця, 2008. – С. 310 – 314; *Паламарчук В. М.* Синя Вода чи Снивода? Чи можна вірити Михайлу Грушевському?... // Хмельниччина: Дивокрай. - № 1 2007 - № 1 2008. – С. 14 – 15; *Петренко В. І.* Масове розкуркулення українського селянства в 1930 – 1933 рр.: механізм творення голодомору // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Історія / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2008. – Вип. XIII. – С. 112 – 120; *Рекрут В. П.* Кооперативна та державницька діяльність П. П. Відибіди на Поділлі в добу Української революції (1917 – 1920 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 18: На пошану професора В. С. Степанкова. – С. 342 – 354; *Рекрут В. П.* Від Стрільчинець до Нью-Йорка: життєві інститути й духовне сходження владики Палладія // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне... - Вінниця, 2008. – С. 217 – 225; *Рекрут В. П.* Будівничий кооперації Поділля Іполит Зборовський // Подільська старовина. – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 277 – 296; *Романюк І. М., Зінько Ю. А.* Поділля і поділлєзнавство як історико-географічний фактор у творчості М. Грушевського // Бар, Барська земля – кризь призму століть... - Бар, 2008. – С. 224 – 229; *Семенко Л. І.* Подільські сторінки життя диригента Олександра Кошиця // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Історія / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2008. – Вип. XIV. – С. 347 – 350; *Семенко Л. І.* Театральне життя у Вінниці під час окупації 1941 – 1944 років // Подільська старовина. – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 341 – 349; *Соломонова Т. Р.* Книга у Бару XVI – XVII ст. // Бар, Барська земля – кризь призму століть... - Бар, 2008. – С. 87 – 90; *Соломонова Т. Р.* Рукописна книжкова традиція Поділля XV – XVII ст. // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 378 – 379. – С. 67 – 72; *Соломонова Т. Р.* Кни-

гозабезпечення уніатських церков Брацлавщини наприкінці XVIII ст. (за матеріалами генеральної візитарії церков Брацлавського деканату 1795 р.) // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне... - Вінниця, 2008. – С. 69 – 72; *Соломонова Т. Р.* Розвиток музейної справи Поділля 1860 – 1924 // Подільська старовина. – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 5 – 19; *Соломонова Т. Р.* Книжкова торгівля на Поділлі першої половини XIX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. - Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 11. – С. 190 – 197.

¹⁰³ *Гальчак С. Д.* Украинские остарбайтеры Подольского региона (Вторая мировая война, послевоенный период). – Винница: Меркьюри-Подолье, 2009. – 544 с. [Монографія].

¹⁰⁴ *Гальчак С. Д.* На узбіччі суспільства: Доля українських «остарбайтерів» (Поділля, 1942 – 2007 рр.). – Вінниця: Меркьюри-Поділля, 2009. – 768 с.; іл. 16 с. [Монографія].

¹⁰⁵ *Гандзюк В. О.* Часописи Поділля в процесі творення державницької ідеології українства (1917 – 1920 рр.). – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2009. – 386 с. [Монографія].

¹⁰⁶ *Бакалець О. А.* Історія України з найдавніших часів до початку XXI ст. – Глухів, 2009. – 370 с.

¹⁰⁷ Народні майстри Вінниччини: довідник / Укладачі: Т. О. Цвігун, Н. А. Сентемон, Т. Г. Гец. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2009. – 120 с.

¹⁰⁸ *Подолінний А. М.* «Тільки б голос твій чути...» Українська мова у двадцятому сторіччі. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2009. – 350 с.

¹⁰⁹ *Вдовцов М. Л.* Романтичні овиди Кетрос / Вид. 2-е, доп., переробл. – Вінниця, 2009. – 150 с.

¹¹⁰ *Завальнюк К. В., Борсуковський С. М.* Незламні. Ямпільці в обороні державності: 1917 – 1925 рр.

¹¹¹ *Мельник П. Ф.* На споконвічних перехрестях. – Вінниця, 2009. – 332 с.

¹¹² *Цуркань І. У.* Мій рід, моє село / Автор-упорядник А. Н. Нагребський. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2009. 124 с.

¹¹³ *Дорош М. Н.* Битва на Синій Воді 1362 року: правда і домисли. – Вінниця: О. Власюк, 2009. – 188 с.

¹¹⁴ Українське Куликове поле: на берегах Синюхи чи Сниводи? До 650-річчя історичної битви на річці Сині Води: Збірник документів, статей, уривків з наукових праць / Упорядник С. Д. Гальчак; Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка; Вінницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України. – Вінниця: Меркьюри-Поділля, 2010. – 152 с.; іл. 4 с.

¹¹⁵ *Годованець Г. В.* Романівське весілля. – Вінниця, 2010. – 312 с.

¹¹⁶ Жизнь в оккупации: Винницкая область. 1941 – 1944 гг. / Сост.: В. Ю. Васильев, Р. Ю. Подкур, С. Д. Гальчак, Д. Байрау, А. Вайнер. – М.: Российская Энциклопедия политических и экономических наук (РОССПЭН). – 2010. – 864 с.

¹¹⁷ *Гальчак С. Д.* Герої Поділля: Герої Радянського Союзу – уродженці Вінницької, Тернопільської та Хмельницької областей. – К.: Видавничий дім «АДЕФ-Україна», 2010. – 232 с.

¹¹⁸ *Гальчак С. Д.* Пізнаючи історію малої батьківщини: Діяльність краєзнавців Вінниччини у 2005 – на поч. 2010 рр. – Вінниця: Меркьюри-Поділля, 2010. – 148 с.

- ¹¹⁹ Гальчак С. Д. Визволення Вінниччини від нацистських загарбників (20 грудня 1943 р. – 28 березня 1944 р.): Монографія / 3-є вид.: доповн., переробл. – Вінниця: Консоль, 2010. – 420 с.
- ¹²⁰ Волошиновський Й. А. Розмови про кооперацію / Упоряд.: В. В. Подольян, В. П. Рекрут; наук. ред. С. Д. Гальчак. – У 2 т. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – Т. 1. – 544 с.; Т. 2. – 360 с.
- ¹²¹ Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Українська амазонка Олександра Соколовська (отаманша «Маруся»). – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2010. – 88 с.
- ¹²² Дорош М., Сметанін М. Розгойдані дзвони. – Вінниця: О. Власюк, 2010. – 176 с.
- ¹²³ Нагребецький А. Н. Насіківка моя, Насіківка. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2010. – 300 с.
- ¹²⁴ Вінницькі Мури – як джерело освіти в краї / 2-е вид.; Упоряд., вступ. ст., прим. В. В. Колесник. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2010. – 154 с.
- ¹²⁵ Гальчак С. Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: ХІХ – поч. ХХІ ст.: Монографія. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2011. – 788 с.
- ¹²⁶ Бабак І. А., Витковский В. Н. Чужбины для подвига нет. Non se il paese stragniero per l'atto eroico: Документальная повесть. – Вінниця: ФЛП Горбачук І. П., 2011. – 96 с.
- ¹²⁷ Вітковський В. М. Дорога на Ельбрус: Нариси-спогади. – Вінниця: ФОП Данилюк, 2011. – 186 с.
- ¹²⁸ Вдовцов М. Л. Зерно з татових черевиків. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – 288 с.
- ¹²⁹ Яценчук Ю. В. Екомережі Вінницької області. – Вінниця: ПП «ТД Едельвейс і К», 2011. – 128 с.
- ¹³⁰ Нагребецький А. Н., Юніцька Н. М. Наш Деревчин. – Вінниця: ПП Балюк І. М., 2011. – 492 с.
- ¹³¹ Нагребецький А. Н. Шаргород – еврейское местечко. – Вінниця: ГП «ГКФ», 2011. – 264 с.
- ¹³² Визначні пам'ятки Вінниччини: Альбом / Відповід. за випуск К. Висоцька. – Вінниця, 2011. – 400 с.
- ¹³³ Пам'ятки історії та культури Вінницької області: словникова частина / Упоряд.: Ю. А. Зінько, С. Д. Гальчак, С. О. Гусєв та ін. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. – 400 с.
- ¹³⁴ Дорош М. Н. Витоки. Призабуті сторінки нашої історії. Хмільницький район. Дослідження, оповіді, версії. – Вінниця, 2011. – 324 с.
- ¹³⁵ Дорош М. Н. Битва на Синій Воді (або таємниця річки Снивида). – Вінниця, 2011. – 212 с.
- ¹³⁶ Синьоводська битва 1362 року – визначальна подія в історії України: Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Хмільник Вінницької області, 24 квітня 2012 р. / Відп. ред. С. Д. Гальчак. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – 212 с.
- ¹³⁷ Гальчак С. Д. «Східні робітники» з Поділля у Третньому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. – Вінниця: «Книга-Вега» ВАТ «Віноблдрукарня», 2004. – 344 с. [Монографія].
- ¹³⁸ Гальчак С. Д. Визволення Вінниччини від нацистських загарбників (20 грудня 1943 р. – 28 березня 1944 р.) / 2-е вид.: доповн., перероб. – Вінниця: «Книга-Вега» ВАТ «Віноблдрукарня», 2005. – 416 с. [Монографія].
- ¹³⁹ Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини: Біографії. Бібліографія. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – 224 с.
- ¹⁴⁰ Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля. – Вінниця: «Книга-Вега» ВАТ «Віноблдрукарня», 2005. – 144 с.

¹⁴¹ *Винокурова Ф. А.* Євреї Вінниччини в період другої світової війни. Маловідомі документи та нові інтерпретації. – Т. 3: Учасники бойових дій на фронтах з нацизмом і трудівники тилу. – Вінниця: Антекс, 2000. – 335 с.

¹⁴² *Петренко О. С., Легун Ю. В.* Матеріали ревізійного перепису населення 1795 – 1796 рр. У фондах Державного архіву Вінницької області. – Вінниця: О. Власюк, 2005. – 72 с.

¹⁴³ *Петренко О. С.* Історія адміністративно-територіального устрою Вінниччини від найдавніших часів до сучасності. – Вінниця: ПП “Едельвейс і К”, 2008. – 56 с.

¹⁴⁴ *Завальнюк К. В.* Останній із визначних Щеньовських: Черленківська минаушина. – Вінниця, 2004. – 48 с.

¹⁴⁵ *Завальнюк К. В.* Життя в ім'я України. – Вінниця: О. Власюк, 2005. – 128 с.

¹⁴⁶ *Завальнюк К. В., Стецюк Т. В.* Червоний смерч над Поділлям. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2008. – 248 с.

¹⁴⁷ *Завальнюк К. В., Стецюк Т. В.* Східне Поділля в добу Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 р. – грудень 1918 р.): Збірник документів та матеріалів. – Вінниця: О. Власюк, 2008. – 208 с.

¹⁴⁸ Віктор Приходько. Під сонцем Поділля: спогади. - Ч. 2 / Упорядники і автори передмови Ю. Легун, О. Кравчук. - Вінниця: ТОВ “Консоль”, 2011. - 416 с.

¹⁴⁹ *Гальчак С. Д.* Вінницький обласний науковій бібліотеці – 100 років // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Подільський національний університет, наукова бібліотека; ред. колегія: О. М. Завальнюк, голова, В. С. Прокопчук, відп. ред. [та ін.]. – Вип. 1. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет, 2008. – С. 134 – 137.

Столітній шлях бібліотеки у її виданнях: Бібліогр. покажч. / Уклад.: Г. М. Авраменко, О. М. Панчук; Ред. М. Г. Спиця; Відп.: Н. І. Морозова; Упр. культури і туризму Вінницьк. облдержадміністрації, Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 2007. – 112 с. [та ін.].

¹⁵⁰ *Куделя Г. Д.* Бібліотечне краєзнавство – пріоритетний напрямок регіональної культурної політики // Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 21 – 23 жовтня 2008 р., Вінниця / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 2008. – С. 9.

¹⁵¹ Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 21 – 23 жовтня 2008 р., Вінниця / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 2008. – 144 с.

¹⁵² Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: матеріали другої Міжнародної науково-практичної конференції. 13 – 15 жовтня 2010 р., Вінниця / Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. - Вінниця, 2011. – 127 с.

¹⁵³ Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека в контексті історії та інноваційному поступі сьогодення: Монографія / Автор. колектив: Г. М. Авраменко, Т. В. Герасимова, І. М. Журавлівський, О. І. Кізян, Т. В. Кузьмич, А. Й. Лучко, Н. І. Морозова, В. Я. Середнюк, М. Г. Спиця, О. В. Стояльникова, П. І. Цимбалюк; Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 2007. – 312 с.

¹⁵⁴ Столітній шлях бібліотеки у її виданнях: Бібліогр. покажч. / Уклад.: Г. М. Авраменко, О. М. Панчук; Ред. М. Г. Спиця; Відп.: Н. І. Морозова; Упр. культури і туризму Вінницьк. облдержадміністрації, Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 2007. – 112 с.

¹⁵⁵ Постать Василя Стуса над плином часу: Бібліографічний показчик часу: 70-річчю від дня народження присвячується (1938 – 1985): (Бібліогр. показчик) / Укладачі: Г. Авраменко, О. Зелена, М. Спиця. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2008. – 240 с.

¹⁵⁶ Українська художня книга XIX – поч. XX ст. (з фонду рідкісних і цінних видань Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва): Бібліографічний показчик / Вступ. ст. А. Подолінного. Уклад. Л. Б. Сеник, С. І. Мумро. Ред. Л. Сеник; Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 2007. – 48 с.

¹⁵⁷ Вінниччина туристична: краєзнавчий довідник / Упоряд. О. Кізян; ред. М. Спиця; дизайн Н. Спиця; відп. за випуск Н. Морозова; управління культури і туризму Вінницької облдержадміністрації; Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2009. – 432 с.

¹⁵⁸ Подільський книжник: альманах. – Вип. 1 (2008) / Уклад. Т. Р. Соломонова. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2009. – 156 с.; Подільський книжник: альманах. – Вип. 1 (2009) / Уклад. Т. Р. Соломонова. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2010. – 164 с.; Подільський книжник: альманах. – Вип. 3 (2010) / Уклад. Т. Р. Соломонова. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2010. – 156 с.

¹⁵⁹ Родина Косачів і Поділля: літературно-краєзнавче дослідження / Підгот. К. В. Завальнюк, І. М. Журавлівський, Т. В. Стецюк; відп. за випуск Н. І. Морозова. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2011. – 104 с.

¹⁶⁰ “І в смерті з рідним краєм поріднюсь”: Василь Стус і Вінниччина / Упоряд.: Н. Ю. Гнатюк, Т. Г. Ковальський. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2011. – 528 с.

¹⁶¹ Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека в контексті історії та інноваційному поступі сьогодення... - С. 180.

¹⁶² *Слотюк Г. М., Марченко Т. М.* Бібліотечне краєзнавство: форми діяльності бібліотек області // Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону... – Вінниця, 2008. – С. 56, 57.

¹⁶³ Моє село, для мене ти єдине: бібліографічний список. – Тирлівка, 2007. – 12 с.; Славні нащадки вільних козаків. Видатні уродженці Козятинщини: біо-бібліографічний показчик. – Козятин, 2007. – 72 с.; Село моє рідне, як мамині очі: Путівник з історії села Мазурівки. – Тульчин, 2007. – 20 с.; Моє рідне село – барвіста моя Красносілка: бібліографічний список. – Красносілка, 2007. – 11 с.; Село Бронниця в друкованому слові та спогадах старожилів: бібліографічний список. – Бронниця, 2007. – 5 с.

¹⁶⁴ *Куделя Г. Д.* Бібліотечне краєзнавство – пріоритетний напрямок регіональної культурної політики // Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону... – С. 6 – 9.

¹⁶⁵ Скарби Поділля: Фотоальбом / Управління культури і туризму Вінницької обласної державної адміністрації, Вінницький обласний центр народної творчості; Відповід. за випуск Тетяна Цвігун. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2008. – 52 с.

¹⁶⁶ Другий обласний фестиваль “Скарби Поділля”: Альбом. – Вінниця: ТОВ “Консоль”, 2009. – 78 с.

¹⁶⁷ Різв'яне диво. – Вінниця, 2010. – 56 с.

¹⁶⁸ Великодня писанка. – Вінниця, 2011. – 88 с.

¹⁶⁹ Музейний вісник Вінниччини: Науково-практичний збірник. Вип. 3 / Ред. кол.: К. І. Висоцька (відп. ред.), О. В. Логінов (наук. ред.), Л. Р. Кароєва та ін.; Вінницький обл. краєзн. музей. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2008. – 144 с.

¹⁷⁰ Подільська старовина: Науковий збірник. Вип. IV / Ред. кол.: Висоцька К. І. (відп. ред.), Кароева Л. Р., Логінов О. В., Майданюк Н. І., Семенко Л. І., Соколонова Т. Р.; Вінницький обл. краєзн. музей. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2008. – 408 с.

¹⁷¹ Сім чудес Вінниччини: Альбом / Вінницький обласний краєзнавчий музей; відп. за випуск К. Висоцька. – Вінниця, 2008. – 80 с.

¹⁷² *Колесник В. В.* Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник. – Вінниця: ВМГО “Розвиток”, 2007. – 1008 с.

¹⁷³ *Колесник В. В.* Подільське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості (1896 – 1918): Історичний нарис. – Вінниця: Розвиток, 2007. – 160 с.

¹⁷⁴ *Семенко Л. І.* Їх поєднала пісня Леонтовича... (Нариси з історії музичного життя в Україні 1910 – 1930-х років). – Вінниця: ПП “Едельвейс”, 2007. – 276 с.

¹⁷⁵ *Висоцька К. І.* Музей і час // Пульсуючі джерела. – 2008. – 12 травня.

¹⁷⁶ Сім чудес Вінниччини: Альбом / Вінницький обласний краєзнавчий музей; відп. за випуск К. Висоцька. – Вінниця, 2008. – 80 с.; Сім чудес Вінниччини [Буклет] / Вінницька обласна державна адміністрація, Вінницька обласна рада, Управління культури і туризму, Вінницький обласний краєзнавчий музей; Авторський колектив: К. Висоцька, Т. Журунова, А. Ліпська, Ю. Михалюк. – Вінниця, 2008. – 16 с.

¹⁷⁷ Славеті імена і визначні місця Вінниччини: Туристична карта-путівник / Вінницька обласна державна адміністрація, Вінницька обласна рада, управління культури і туризму, Асоціація музеїв Вінниччини; Автор. колектив: К. І. Висоцька, І. А. Дорош, О. І. Ковтонюк, Т. Л. Мельник. – Вінниця, 2007. – 48 с.

¹⁷⁸ *Дорош І. А.* Вінниччина. Туристичне краєзнавство. Проблеми часу // Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 21 – 23 жовтня 2008 р., Вінниця / Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 2008. – С. 126 – 131.

¹⁷⁹ Вінниччина музейна: Довідник / Гол. ред. колегії К. І. Висоцька. – Вінниця, 2008. – 96 с.

¹⁸⁰ Видатні особистості Вінниччини: Буклет / Авт. колектив: К. Висоцька, Л. Гальчевська, Т. Журунова, С. Шароварська; Асоціація музеїв Вінниччини. – Вінниця, 2009. – 8 с.

¹⁸¹ Визначні пам'ятки Вінниччини: Альбом / Відп. за випуск К. Висоцька. – Вінниця, 2011. – 400 с.

¹⁸² Вінницькі Мури. Погляд крізь віки: Матеріали міжнародної наукової конференції “Єзуїтський комплекс крізь призму століть”. 9 – 10 вересня 2010 р. / Відповід. ред. К. Висоцька. – Вінниця: ВМГО “Розвиток”, 2011. – 512 с.

¹⁸³ *Легаун Ю. В.* Обласне краєзнавче товариство “Поділля”: завдання та перспективи діяльності // Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону... - Вінниця, 2008. – С. 33 – 35.

¹⁸⁴ “Щоб наше слово не вмирало...” // Вінниччина. – 2008. – 22 березня.

¹⁸⁵ До витоків “Великої рідні” // Вінниччина. – 2008. – 17 травня.

¹⁸⁶ Подільське перевесло: Літературно-мистецький альманах / Упорядник Яковенко Т. В. – Вип. 1. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2008. – 160 с.

¹⁸⁷ *Вдовцов М. Л.* Зерно з татових черевиків. – Вінниця: ТОС “Консоль”, 2011. – 288 с.

¹⁸⁸ *Гальчак С. Д.* Украинские оstarбайтеры Подольского региона (Вторая мировая война, послевоенный период): Монография. – Винница: Меркьюри-Подоліе, 2009. – 544 с.

¹⁸⁹ Гальчак С. Д. На узбіччі суспільства: Доля українських "остарбайтерів" (Поділля. 1942 – 2007 рр.): Монографія. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2009. – 768 с.

¹⁹⁰ Гальчак С. Д. Герої Поділля: Герої Радянського Союзу – уродженці Вінницької, Тернопільської та Хмельницької областей. – К.: Видавничий дім "АДЕФ-Україна", 2010. – 232 с.

¹⁹¹ Гальчак С. Д. Визволення Вінниччини від нацистських загарбників (20 грудня 1943 р. – 28 березня 1944 р.): Монографія / 3-є вид.: доп., переробл. – Вінниця: Консоль, 2010. – 420 с.

¹⁹² Гальчак С. Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: XIX – поч. XXI ст.: Монографія. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2011. – 788 с.

¹⁹³ Гандзюк В. О. Часописи Поділля в процесі творення державницької ідеології українства (1917 – 1920 рр.): Монографія. – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г. – 386 с.

¹⁹⁴ Дорош М. Н. Битва на Синій Воді 1362 року: правда та домисли / Наук. ред. С. Д. Гальчак. – Вінниця: О. Власюк, 2009. – 188 с.

¹⁹⁵ Дорош М. Н. Витоки. Призабуті сторінки нашої історії. Хмельницький район. Дослідження, оповіді, версії. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2011. – 324 с.

¹⁹⁶ Дорош М. Н. Ференц Ліст і Кароліна Віттенштейн: драма великого кохання. – Вінниця, 2011. – 124 с.

¹⁹⁷ Дорош М. Н. Битва на Синій Воді 1362 року (або таємниця річки Сниноди). – Вінниця, 2011. – 212 с.

¹⁹⁸ Завальнюк К. В., Борсуковський С. М. Незламні. Ямпільці в обороні державності. 1917 – 1925. – Вінниця: Книга-Вега, 2009. – 228 с.

¹⁹⁹ Нагребецький А. Н. Насіівка моя, Насіівка. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2010. – 300 с.

²⁰⁰ Подолинний А. М. "Тільки б голос твій чути..." Українська мова у двадцятому сторіччі. – Вінниця: ТОВ "Консоль", 2009. – 350 с.

²⁰¹ Роговий О. І. Про що шумлять верби: історичні нариси про Коричинці – Ротмистрівку – Вербівку (XVIII – XXI ст.). – Вінниця: ДП "Державна картографічна фабрика", 2010. – 344 с.

²⁰² Яцентюк Ю. В. Екомережі Вінницької області. – Вінниця: ПП "ТД Едельвейс і К", 2011. – 128 с.

²⁰³ Вінницькі Мури – як джерело освіти в краї / 2-е вид.; Упоряд., вступ. стаття, прим. В. Колесник. – Вінниця: ВМГО "Розвиток", 2010. – 154 с.

²⁰⁴ Волошиновський Й. А. Розмови про кооперацію / Упоряд.: В. В. Подолян, В. П. Рекрут; наук. ред. С. Д. Гальчак. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – Т. 1. – 544 с.

Волошиновський Й. А. Розмови про кооперацію / Упоряд.: В. В. Подолян, В. П. Рекрут; наук. ред. С. Д. Гальчак. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – Т. 2. – 360 с.

²⁰⁵ Жизнь в оккупации. Винницкая область. 1941 – 1944 гг. / Сост.: В. Ю. Васильев, Р. Ю. Подкур, С. Д. Гальчак, Д. Байрау, Д. Вайнер. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – 856 с. – (Документы советской истории).

6. КРАЄЗНАВЦІ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Краєзнавство як масовий науково-громадський рух і наукове дослідження краю – це діяльність конкретних осіб – уродженців Східного Поділля, тих, хто жив і творив тут чи бував на подільській землі, вивчаючи її історичне минуле, культуру, традиції, побут. Серед тих, хто склав когорту дослідників краю:

АВРАМЕНКО Галина Миколаївна

(26.03.1948, с. Тучин Гощанського району Рівненської області) – бібліограф, краєзнавець. У 1970 р. закінчила Харківський державний інститут культури. З того ж року працює у Вінницькій обласній універсальній науковій бібліотеці ім. К. А. Тімірязєва: організатор відділу краєзнавчої літератури, завідувачка відділу науково-бібліографічного та інформаційного обслуговування (1983 – 2007 рр.), провідний бібліограф відділу літератури та інформації з питань краєзнавства. Нагороджена відзнакою “За багаторічну плідну працю в галузі культури”. Заслужений працівник культури України (2007 р.). Бере активну участь у діяльності громадських організацій краєзнавчого спрямування. Досліджує і широко пропагує літературу про історію, природу Вінниччини, життя і діяльність письменників-земляків, видатних діячів Поділля. Персонально і у співавторстві підготувала, відредагувала та видала понад 100 бібліографічних видань, статей, методичних матеріалів. Зокрема, брала участь у складанні бібліографічних списків до видання “Навічно в пам’яті народній” – про вінничан – Героїв Радянського Союзу, щорічників “Література про Вінницьку область”, “Календарів знаменних і пам’ятних дат Вінниччини”. Член авторського колективу з підготовки і видання монографії “Вінницька обласна універсальна бібліотека в контексті історії та інноваційному поступі сьогодення”, одна із авторів-упорядників довідково-інформаційного видання “Інформаційний ресурс бібліотеки. Інновації. Суспільство”, багатьох інших.

Тв.: Література про Вінницьку область за 1971 рік: Бібліогр. покажчик / Ред. Г. М. Авраменко. – Вінниця, 1972. – 131 с.; Література про Вінницьку область за 1972 рік: Бібліогр. покажчик / Ред. Г. М. Авраменко. – Вінниця, 1973. – 100 с.; Знаменні і пам’ятні дати Вінниччини 1976 року / Ред. Г. М. Авраменко. – Вінниця, 1975. – 18 с.; Вінниччина в десятих п’ятиріччі: Реком. список літератури / Ред. Г. Авраменко. – Вінниця, 1977. – 4 с.; Література про Вінницьку область за 1976 рік: Бібліогр. покажчик / Уклад.: Г. М. Авраменко, В. Ф. Погуць. – Вінниця, 1977. – 125 с.; Український композитор М. Д. Леонтович (1877 – 1921): Реком. список л-ри / Уклад.: С. І. Савчук, Г. М. Авраменко. –

Вінниця, 1977. — 4 с.; Братні зв'язки вінничан: Реком. покажчик л-ри / Уклад.: Г. М. Авраменко та ін. — Вінниця, 1982. — 34 с.; 75 років Вінницькій державній обласній науковій бібліотеці ім. К. А. Тімірязєва (1907 — 1982): Бібліогр. покажч. л-ри / Склад. Г. М. Авраменко... — Вінниця, 1982. — 21 с.; Степан Руданський: Рекомендаційний список. — Вінниця, 1983. — 13 с.; Природа і природні багатства Вінниччини: Бібліографічний покажчик. — Вінниця, 1983. — 63 с.; Марко Вовчок і Вінниччина: Рекомендаційний покажчик. — Вінниця, 1983. — 13 с.; Природа і природні багатства Вінниччини: Бібліогр. покажч. л-ри / Уклад.: Г. М. Авраменко та ін. — Вінниця, 1983. — 59 с.; А. П. Свидницький: Рекомендаційний покажчик. — Вінниця, 1984. — 18 с.; Вінниччина у Великій Вітчизняній війні (1941 — 1945): Бібліографічний покажчик. — Вінниця, 1984. — 84 с.; Пам'ятники історії і культури Вінницької області: Научно-вспомогательный библиографический указатель. — Вінниця, 1986. — 190 с.; Ілля Гаврилович Шульга: Бібліографічний покажчик. — Вінниця, 1991. — 24 с. (у складі укладачів: Л. М. Шпильової, О. Д. Закривидороги, Л. О. Мельник); Тарас Шевченко і Вінниччина: Бібліографічний покажчик. — Вінниця, 1991. — 43 с.; "Гіркий був келих життєвий...": Бібліогр. покажч. / Упоряд.: Г. М. Авраменко та ін. — Вінниця, 1995. — 65 с.; Науково-педагогічна діяльність М. І. Пирогова: Бібліографічний покажчик. — Вінниця, 1997. — 65 с.; Пироговський меморіал у Вінниці: Бібліографічний покажчик. — Вінниця, 1997. — 23 с.; Імена, повернуті на Батьківщину: Бібліографічний покажчик. — Вінниця, 1998. — 45 с. (співукладач з О. І. Кізян); Василь Хмелюк — поет, художник: Бібліографічний список. — Вінниця, 1998. — 5 с.; Мова — невмирущий скарб народу: Бібліографічний покажчик. — Вінниця, 2000. — 57 с. (співукладач з О. Кізян); "Гіркий був келих життєвий...": Бібліографічний покажчик. — Вінниця, 2001. — 75 с. (співукладач з О. Кізян; передмова В. Лациби); Син Подільської землі, співець її краси і слави: До 90-річчя від дня народження М. П. Стельмаха: Бібліографічний список. — Вінниця, 2002. — 5 с.; Тарас Шевченко і Вінниччина: Бібліографічний покажчик / Укладачі: Г. Авраменко, О. Кізян, Б. Хоменко. Вступ. ст. "Шевченкіана Вінниччини" Б. Хоменка; Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. — Вінниця, 2004. — 107 с.; Афганська неоголошена війна: вінницький вимір: Бібліогр. покажчик / Уклад.: Г. Авраменко та ін. — 2004. — 124 с.; Двомовність чи дволичність? (Мовне питання в Україні: консолідація, а не розкол). — Вінниця, 2006. — 44 с. (укладач бібліографії; вступ. стаття В. Ф. Циганюка); Столітній шлях бібліотеки у її виданнях: Бібліогр. покажч. / Уклад.: Г. М. Авраменко, О. М. Панчук; Ред. М. Г. Спиця; Відп. Н. І. Морозова; Упр. культури і туризму Вінницьк. облдержадм., Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. — Вінниця, 2007. — 112 с. Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека в контексті історії та інноваційному поступі сьогодення: Монографія / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. — Вінниця, 2007. — 312 с. (у складі групи авторів: Т. В. Герасимової, М. І. Журавльовського, О. І. Кізян та ін.); Постать Василя Стуса під плинним часу: 70-річчю від дня народження присвячується (1938 — 1985): (Бібліогр. покажчик) / Укладачі: Г. Авраменко, О. Зелена, М. Спиця. — Вінниця: ДП "Державна картографічна фабрика", 2008. — 240 с.; Михайло Каменюк — письменник, журналіст: до 60-річчя від дня народження: бібліографічний покажчик / Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Уклад. О. М. Зелена; ред. Г. М. Авраменко, М. Г. Спиця; відп. за випуск Н. І. Морозова. — Вінниця, 2008. — 48 с.; Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини 2009 року: хронологічний довідник / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; уклад. Г. М. Авраменко; ред. М. Г. Спиця; відп. за вип. Н. І. Морозова. — Вінниця, 2008. — 100 с.; З невичерпних подільських криниць: до 70-річчя від дня народження Анатолія Подолінного:

біобібліогр. Показчик / Уклад. Г. М. Авраменко. – Вінниця, 2010. – 56 с.; Творець архітектурної історії Вінниці початку XX століття: до 150-річчя від дня народження Г. Г. Артинова (1860 – 1919): бібліогр. показчик / Уклад. Г. М. Авраменко. – Вінниця, 2010. – 32 с.; Кабінет вивчення Поділля – яскрава сторінка краєзнавчого руху на Вінниччині (1924 – 1930): бібліогр. показчик / Укладач. Г. М. Авраменко, Т. Р. Соломонова. – Вінниця, 2011. – 112 с.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини: Біографії. Бібліографія. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – С. 5.

АЛЕКСАНДРОВ Дмитро Дмитрович

(24.03.1923, с. Нікольське Дугненського району Тульської області, Росія – 29.03.2011, м. Вінниця) – пошуковець-дослідник, краєзнавець. Полковник у відставці. З 1970 р. жив у Вінниці. Учасник Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. Активно займався увічненням пам'яті воїнів, полеглих у роки Другої світової війни. Разом із дружиною Александровою Ніною Георгіївною встановив імена більше 24 тисяч воїнів, котрі загинули під час оборонних та визвольних боїв за Вінницю і область (про 5 тис. імен полеглих, що вважалися невідомими, повідомлено у військомати України), а також понад 100 імен радянських військовополонених, які загинули в німецько-фашистських концтаборах, розташованих у Вінниці. Член редколегії 9-томного видання “Книга Пам'яті України. Вінницька область”, Українського фонду пошуку “Пам'ять”, обласної міжвідомчої комісії у справах увічнення жертв війни та політичних репресій. За активну пошуково-краєзнавчу діяльність нагороджений Президентом України орденом “За заслуги” III та II ступенів. Почесний пошуковець України.

Тв.: Не забуваймо! // Жовтневі зорі (м. Козятин). – 1991. – 9 травня (у співавторстві з Н. Г. Александровою); Той березень 1944 // Вінниччина. – 1992. – 20 березня; Стежками пам'яті // Вінниччина. – 1996. – 20 січня; Безвісти пропали // Вінницька газета. – 1998. – 19 березня; Вони не пропали безвісти // Вінницька газета. – 2000. – 15 січня; Стало Поділля рідним для білорусів // Вінниччина (м. Вінниця). – 2000. – 20 березня; Повернення з безвісти // Подолія (м. Вінниця). – 2000. – 20 квітня; Пам'ять про Велику Вітчизняну // Вінниччина. – 2001. – 30 листопада (у співавтор.); Вони у нашій пам'яті живуть // Вінниччина. – 2002. – 13 березня; Хрест на останках радянських військовополонених // Вінницька газета. – 2004. – 22 квітня.

Літ.: Терещук О. Хоч і 75, а пошук триває // Вінниччина. – 1998. – 28 березня; Серце, віддане людям: Про подвиг пошуковців-дослідників України по увічненню пам'яті захисників Вітчизни / Книга Пам'яті України; Український фонд пошуку “Пам'ять”. – К.: ВВП “Компас”, 2001. – С. 7; Гальчак С. Д. Александров Дмитро Дмитрович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю: Довідник / Всеукраїнська спілка краєзнавців. Ред. колегія: П. Т. Тронько (гол.), О. Г. Бажан, В. В. Врублевська, Ю. З. Данилюк та ін.; Упорядники: Т. Ф. Григор'єва, Г. А. Вербиленко, Р. В. Маньківська та ін. – К.; Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 7 – 8; Пустіва В. Життя – це пошук, пошук – це жит-

тя // *Вінницька газета*. – 2005. – 24 березня; Гальчак С. Д. *Краєзнавці Вінниччини...* – С. 5 – 6.

АЛЕКСАНДРОВА Ніна Георгіївна

(14.11.1924, м. Курган Челябінської області, Росія – 14.05.2001, м. Вінниця) – пошуковець-дослідник, краєзнавець. Учасниця Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. Активно займалась увічненням пам'яті воїнів, полеглих у роки Другої світової війни. Разом із чоловіком Александровим Дмитром Дмитровичем встановила імена більше 24 тисяч воїнів, котрі загинули під час оборонних та визвольних боїв за Вінницю і область (про 5 тис. імен полеглих, що вважалися невідомими, повідомлено у військкомати України). За активну пошуково-краєзнавчу діяльність нагороджена Грамотою Міністерства оборони України. Почесний пошуковець України.

Тв.: Не забуваймо! // Жовтневі зорі (м. Козятин). – 1991. – 9 травня (у співавтор.); У війни обличчя не жіноче... // Панорама (Вінниця). – 1995. – 11 травня (у співавтор.); Земля подільська пам'ятає їх // Вінниччина. – 1996. – 22 березня (у співавтор.); Хто проливав кров за визволення Вінниччини // Вінницька правда. – 1999. – Березень; Під небом Європи // Сільські вісті Вінниччини. – 2001. – 5 травня (у співавтор.).

Літ.: Вішш Н. Він і вона 50 років разом // 33 канал (м. Вінниця) – 1997. – 27 листопада; Серце, віддане людям: Про подвиг пошуковців-дослідників України по увічненню пам'яті захисників Вітчизни / Книга Пам'яті України; Український фонд пошуку "Пам'ять". – К.: ВВП "Компас", 2002. – С. 7; Гальчак С. Д. Александрова Ніна Григорівна // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 7; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 6.

АЛЕКСАНДРОВИЧ Юрій (Георгій) Семенович

(01.04.1894, с. Степашки Гайсинського повіту Подільської губернії (Вінниччина) – після 1942) – краєзнавець, етнолог, етнограф, музеєзнавець, архівіст. У 1920 р. працював науковим співробітником музеїв Києво-Печерської лаври. 1921 р. переїздить до Вінниці і призначається зав. губернським архівним управлінням. До 1924 р. за його ініціативою зареєстровано і взято під охорону 1231 архів губернії. Засновник державного архіву Вінницької області. В 20-х роках співробітничав з Кабінетом вивчення Поділля при Вінницькій філії бібліотеки ВУАН. Опублікував 10 робіт з етнографії краю.

Тв.: Материалы по этнографии Подолии // Известия. – 1922. – 20, 22 декабря; Опыт воссоздания истории древодельных промыслов Подольской губернии // Экономическая жизнь Подолии. – 1917. – № 5. – С. 18 – 26; Каменистые-кустари и ремесленники Подольской губернии // Кустарные промыслы Подолии. – К., 1916. – С. 465 – 501; Об исследовании местного стильного

вишивального орнаменту в Винницькому уезді Подольської губернії // *Економическая жизнь Подолии*. – 1917. – № 2. – С. 19 – 24; Кустарно-исторический отдел музея Подольской губернии // *Економическая жизнь Подолии*. – 1915. – № 4. – С. 9 – 18.

Літ.: *Пам'ятники історії та культури Винницької області: Матеріали до Своду пам'яток історії та культури...* – К., 1990. – Вип. 8. – С. 15; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст.: Історіографія, біобібліографія, матеріали. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 110; Нестуля О. О. Ю. С. Александрович про стан культових пам'яток Поділля на початку 20-х років XX ст. // *Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження*. – Хмельницький, 1995. – С. 156 – 157; Вінниччина в датах: Хронологічний довідник. – Вінниця, 2000. – С. 61; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 7; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля. – Вінниця: "Книга-Вега" ВАТ "Віноблдрукарня", 2005. – С. 50 – 52; Коляструк О. А. Штрихи до портрета поділлянця Ю. С. Александровича за матеріалами приватного листування з Д. І. Яворницьким // *Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція*. – Могилів-Подільський; Кам'янець-Подільський: Оіум, 2006. – С. 224 – 228.

АЛЕКСЕЄВ Сергій Іванович

(03.07.1943, с. Велика Виска Маловисківського району Кіровоградської області) – журналіст, фольклорист, краєзнавець. Тривалий час працював на журналістській роботі, зокрема, з 1986 р. по 2004 р. – власним кореспондентом Національної радіокомпанії України у Вінницькій області. Створив серію літературних і радіозамальовок про діячів культури і мистецтва Поділля. Заслужений журналіст України, лауреат Всеукраїнської літературної премії ім. С. Руданського.

Тв.: *Подільська муза: Замальовки з нагоди...* / Перед. сл. В. Циганюка. Післямова С. Дровозюка. – Вінниця: Велес, 2001. – 112 с.; *Безстрокове відрядження: Бібліографія. Рецензії. Творчий практикум*. – Вінниця: О. Власюк. – 2004. – 168 с.

Літ.: Бортняк А. Неложними устами // *Вінниччина*. – 2001. – 24 липня; Хоменко Б. Невтомна муза Сергія Алексеєва // *Вінниччина*. – 2001. – 16 листопада; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 7 – 8; Алексеєв Сергій Іванович // *Вінниччина журналістська* / Автор-упорядник В. Лисенко. – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. – С. 6.

АНДЖЕЙОВСЬКИЙ Антоні

(1785, м-ко Варковичі, Волинь – 12.12.1868, м. Ставище, Київщина) – польський ботанік. Походив із незаможного шляхетського роду. Початкову освіту здобув у Корці. Закінчив Волинську гімназію (Кременець). Маючи потяг до природознавства, закладав парки та впорядковував оранжереї в шляхетських садибах. У 1814 – 1830 рр. на кошти Волинського ліцею, в якому працював на посаді ад'юнкта кафедри ботаніки та зоології, разом із профе-

сором В. Бессером здійснив кілька наукових ботанічних подорожей по Волинській, Подільській, Київській і Херсонській губерніях, за результатами яких опублікував ряд наукових праць. Після закриття ліцею переведений до університету св. Володимира (Київ) на посаду ад'юнкта кафедри природничої історії, а в 1839 р. – до ліцею О. Безбородька в Ніжині Чернігівської губернії. Там дослужився до пенсії. З 1852 р. жив із сім'єю в м. Немирові Брацлавського повіту. Залишив по собі велику наукову спадщину, в якій досліджується й флора Східного Поділля.

Тв.: Ботанічний нарис місцевостей, відвіданих у подорожах між Бугом і Дністром, від Збруча аж до Чорного моря, здійснених 1814, 1816, 1818 і 1822 роках. – Вільно, 1823 [польськ. мова]; Ботанічний нарис місцевостей, відвіданих у подорожах поміж Бугом і Дністром аж до впадіння тих рік у море, здійснених у 1823 і 1824 роках. – Вільно, 1830 [польськ. мова]; Флора України або Опис рослин, що дико ростуть в Україні переддніпрянській і в сусідніх з нею околицях Волині, Поділля та Херсонській губернії. – Част. I. – Варшава, 1869 [польськ. мова]; Нотатки про деякі викопні ракушки Волині, Поділля. – М., 1830 [польськ. мова]; Исчисление растений Подольской губернии и смежных с ней местностей // Труды комиссии при университете св. Владимира для описания губерний Киевского учебного округа. – Т. 4. – Вып. 1. – К., 1860.

Літ.: Колесник В. Анджейовський Антоні // Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2007. – С. 27 – 29.

АНДРОЩУК Олександр Володимирович

(01.01.1974, с. Горбівці Літинського району) – дослідник історії України другої половини ХХ ст., краєзнавець. У 1997 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. В 1997 – 2000 рр. вчителював у школах Вінниччини (учитель історії та правазнавства). У 2000 – 2003 рр. – аспірант, а з 2003 р. – молодший науковий співробітник, науковий співробітник відділу новітньої історії та політики Інституту історії України НАН України. Кандидат історичних наук (2004 р.; кандидатська дисертація “Адміністративно-територіальні зміни в УРСР: плани, втілення, наслідки (друга половина 40-х – 60-і роки ХХ ст.)”). Автор низки краєзнавчих публікацій.

Тв.: Політика перейменувань об'єктів адміністративно-територіального поділу в УРСР в 40 – 60-і роки ХХ ст.: мета, механізм реалізації, недоліки // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 22 – 23. – К., 2003; Реорганізація сільських адміністративно-територіальних одиниць в УРСР: мотиви, засоби реалізації, наслідки (друга половина 40-х – 60-ті роки ХХ ст.) // Український історичний збірник. – 2003. – Вип. 6. – К., 2004; Демографія українського села XVI – XXI ст. крізь призму історико-краєзнавчого дослідження // Краєзнавство. – 2005. – № 1 – 4.

Літ.: Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006 / відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – С. 478.

АНДРУШКО Олександр Іванович

(25.05.1931, с. Вербівка Самбірського району Львівської області – 03.01.1991, Вінниця) – історик, краєзнавець Поділля, кандидат історичних наук (з 1974 р.), доцент (з 1977 р.). У 1966 р. закінчив історичний факультет Львівського університету. З 1973 р. працював старшим викладачем, доцентом, завідувачем кафедри Вінницького державного педагогічного інституту. Досліджував історію Поділля XIX – XX ст. Учасник багатьох регіональних історико-краєзнавчих, наукових конференцій.

Тв.: Роль безпартійних робітничих конференцій у піднесенні трудової і політичної активності робітників Поділля // Тези доповідей VI Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1988. – С. 43, 44; Ідейно-виховна робота на Вінниччині в роки довоєнних п'ятирічок // Тези доповідей VIII Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989. – С. 75, 76; Л. Г. Дейч – один з перших марксистів-подолян // VII Подільська історико-краєзнавча конференція. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 15 – 17 (у співавторстві); Роль шефства робітничого класу Поділля над селом у відбудові продуктивних сил сільського господарства (1921 – 1925) // Проблеми економічної географії Поділля: Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 10 – 12.

Літ.: Калитко С. Л., Зінько Ю. А. Дослідник Подільського краю // Тези доповідей і повідомлення XVIII-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1998. – С. 80 – 82; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 113; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 8.

АНДРУЩЕНКО Володимир Петрович

(26.07.1943, с. Ситківці Немирівського району) – журналіст, краєзнавець. Член Національної спілки журналістів України (1975 р.). Працював у редакціях калинівської, немирівської районних газет Вінниччини, новоселицької, що на Буковині. З 1977 до 2003 р. – власкор «Вінницької правди» (нині «Вінниччина»). За цей час на сторінках часописів надрукував сотні різножанрових матеріалів, серед яких чільне місце займала тематика подільського села, краєзнавства. Автор книг «Лелеки прилітають на щастя», «За покликом серця» та інших.

Тв.: До зустрічі в Буші! // Вінниччина. – 1998. – 20 червня; Живе джерело народних традицій // Вінниччина. – 1998. – 4 липня; Створюється вдома... краєзнавчий музей // Вінниччина. – 1999. – 5 лютого; Там, де Оса тихо в'ється. – Вінниця: О. Власюк, 2006. – 149 с.

АНТОНОВИЧ Володимир Боніфатійович

(06 (18).01.1834, містечко Махнівка, тепер с. Комсомольське Козятинського району Вінницької області – 08 (21).03.1908, Київ) –

видатний український історик, археолог, археограф, етнограф, фольклорист, професор, член-кореспондент Російської Академії Наук (з 1901 р.), голова історичного товариства Нестора-літописця (1881 – 1887, з 1896 р.), почесний член Подільського історико-археологічного товариства (з 1891 р.). У 1850 р. закінчив Одеську гімназію, медичний (1855 р.) та історико-філологічний факультети Київського університету. Один з організаторів та ідеологів Київської громади. В 1863 – 1880 рр. – головний редактор Тимчасової комісії для розгляду давніх актів у Києві, з 1878 р. – професор російської історії Київського університету. Засновник власної історичної школи, що в особі його учнів Д. Багалія, П. Голубовського, М. Грушевського, М. Довнар-Запольського, І. Линниченка, О. Левицького, Н. Молчановського та ін. заклала підвалини сучасної української історичної науки. Значний його внесок у розвиток української етнографії, фольклористики, філософії. Автор понад 300 наукових праць, головним чином з історії України від найдавніших часів до XIX ст. У 1863 – 1902 рр. опублікував дев'ять томів “Архива Юго-Западной России”, в яких широко відображена в статтях і документах історія Поділля і Волині XIV – XVIII ст. Проводив в цьому краї археологічні дослідження (розкопав залишки давньоруського Бакотського скельного монастиря на Дністрі біля Старої Ушиці (1890 – 1891 рр.), склав археологічну карту Волині). У багатьох книгах спеціально розглядав питання захоплення Поділля литовцями і поляками в XIV – XVI ст., про самоуправління м. Кам'янця-Подільського, становище селян в XVI – XVIII ст., народні повстання в XVIII ст. Скерував своїх учнів на вивчення даного регіону. Передав чимало книг, археологічних матеріалів Кам'янець-Подільському Давньосховищу (історичному музею). Взяв участь в експедиції, яка під керівництвом П. Чубинського збирала в 1869 – 1870 рр. народознавчі та фольклорні матеріали в Київській, Подільській, Волинській, частково Полтавській, Мінській, Гродненській та Седлецькій губерніях. Разом з М. Драгомановим видав “Исторические песни малорусского народа” в 2 т. (К., 1874 – 1875). Цю ґрунтовну працю високо оцінила наукова громадськість України й Західної Європи, а Російська АН відзначила її Уварівською премією. Коментуючи українські народні пісні, розглядав їх в контексті усної поезії інших народів. Палко обстоював право українського народу на розвиток національної культури. За кращі роботи з історії України сучасні дослідники США і Канади відзначаються премією ім. В. Б. Антоновича.

Тв.: Архив Юго-Западной России. – К., 1870. – Ч. 3. – Т. II; – К., 1876. – Ч. 3. – Т. III; – К., 1886. – Ч. 4. – Т. I; – К., 1890. – Ч. 7. – Т. II; – К., 1893. – Ч. 8. – Т. I; О скальных пещерах на берегу Днестра Подольской губернии // Труды VI археологического съезда в Одессе. – Одесса, 1894. – Т. 1. – С. 86 – 102; Бакотский скальный монастырь // Киевская старина. – 1891. – Сентябрь; Ар-

хеологическая карта Волынской губернии // Труды XI археологического съезда в Киеве. – М., 1901. – Т. I. – С. 1 – 132; Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. – К., 1885. – 351 с.; Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах В. В. Тарновского. – К., 1885. – Вып. I – IV (співаєт. В. А. Бец); Грановщина. Эпизод из истории Брацлавской Украины // Киевская старина. – 1888. – № 1 – 3; Православный монастырь и его унияцкая летопись: Из истории Сатановского монастыря Подольской губернии // Киевская старина. – 1882. – № 2; Путевые очерки Подолии // Киевская старина. – 1884 – 1885; Исторические песни малорусского народа. – К., 1874. – Т. 1 – 2 (співаєт. М. Драгоманов).

Літ.: Е. С. (Сицинский). Профессор Владимир Бонифатьевич Антонович // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – Каменец-Подольский, 1911. – Вып. XI. – С. 401 – 404; Коваленко Л. А. Антонович Володимир Боніфатійович // УЛЕ. – К., 1988. – Т. 1. – С. 73 – 74; Киян О. І. Життєвий та творчий шлях В. Б. Антоновича // УІЖ. – 1991. – № 2. – С. 64 – 76; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 114, 115; Хоменко Б. Антонович Володимир Боніфатійович // 3-над Божої ріки: Літературний біобібліографічний словник Вінниччини / Упорядкування і загальна редакція А. М. Подолінного. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 1998. – С. 11 – 12; Короткий В. А. Антонович Володимир Боніфатійович // Енциклопедія історії України. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 2003. – С. 105, 106; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 9 – 10; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 11 – 13; Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. – К.: Рідний край, 1995. – С. 39, 40; Короткий В. А. Антонович Володимир Боніфатійович // Енциклопедія історії України: У 8 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1: А – В. – С. 105 – 106; Петренко О. С. До питання про час і місце народження В. Б. Антоновича // Подільська старовина: Наук. зб. – Вип. IV / Вінницьк. обл. краєзн. музей. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2008. – С. 170 – 173.

АНТОНЮК Михайло Петрович

(21.01.1932, с. Іванівці Тиврівського району Вінницької області) – педагог, краєзнавець. Закінчив Вінницьке педучилище, факультет фізичного виховання Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, хіміко-біологічний факультет Уманського педагогічного інституту. Тривалий час працював учителем у Сербинівській СШ (Жмеринський район), директором Стодулинецької школи того ж району, завідувачем Жмеринського райвідділу народної освіти. Автор численних краєзнавчих публікацій у пресі та книги “Через віхи історії” – про історичне минуле населених пунктів Жмеринщини.

Тв.: Через віхи історії: Краєзнавчі нариси. – Вінниця: О. Власюк, 2004. – 574 с.

АНЦИБОР Анатолій Іванович

(28.12.1962, с. Бронниця Могилів-Подільського району Вінницької області) – педагог-психолог, краєзнавець. Член Націо-

нальної спілки краєзнавців України. У 1983 р. закінчив філологічний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Викладач кафедри педагогіки й психології Вінницького обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників. Кандидат психологічних наук. Виступає у пресі з краєзнавчими публікаціями.

Тв.: "Звідки пішла бути земля"... погребещенська // Пульсуючі джерела (м. Вінниця). – 2008. – 24 липня; Кароліна Ржевська й Олександр Пушкін // Пульсуючі джерела. – 2008. – 12 серпня; 21 серпня; 12 вересня; 27 жовтня; 12 листопада; Чужоземка // Пульсуючі джерела. – 2009. – 12 січня; 24 січня.

Літ.: Лисенко В. Г. Вінниччина журналістська: Журналісти нашого краю в засобах масової інформації і не тільки... – Вінниця, 2009; Гальчак С. Д. Регіональна інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – поч. 2010 рр.). – Вінниця: Меркюри-Поділля, 2010. – С. 20 – 21.

АСАУЛЮК Олекса Самійлович

(04.10.1903, с. Зозівка, тепер: Липовецького району Вінницької області – 23.02.1992, м. Липовець Вінницької області) – педагог, краєзнавець. У 1932 р. закінчив Одеський інститут соціалістичного виховання. Тоді ж очолив педагогічний колектив школи в с. Нападівці Липовецького району. Учасник Великої Вітчизняної війни. У 1945 – 1953 рр. директор школи в с. Війтівцях Липовецького району, в 1955 – 1966 рр. – учитель історії цієї ж школи. Автор численних газетних публікацій краєзнавчої тематики: спочатку були дослідження війтвецького минулого, давньоруської Піщані, перекази про Саву Чалого, Суворова, Достоєвського. Далі писав про історію Липовця, комсомольський рух, колгоспне будівництво, події Другої світової війни на території рідного району... Своїми публікаціями започаткував розвиток краєзнавчого руху на Липовеччині.

Літ.: Роговий О. Слово про краєзнавця (до 100-річчя з дня народження О. С. Асаулюка) // Липовецькі вісті (м. Липовець). – 2003. – 22 жовтня.

БАБЕНКО Арсен Гнатович

(19.07.1920, с. Шкуринці Вінницького повіту Подільської губернії, тепер Вінницького району Вінницької області – 12.06.1973, м. Вінниця) – історик, архівіст, краєзнавець. У 1939 р. закінчив Вінницьке педагогічне училище, в 1948 р. – учительський інститут, у 1953 р. – історичний факультет Вінницького педагогічного інституту. З 1939 р. учителював у с. Соколівці Крижопільського району, а після війни (в 1946 – 1950 рр.) – в рідному селі. Деякий час працював в органах безпеки та у правоохоронних органах;

з 1953 р. – в архівних установах: спочатку старшим науковим співробітником архівного відділу УМВС по Вінницькій області, з 1954 р. – начальником підрозділу Держархіву Вінницької області. Доклав чимало зусиль для активізації науково-дослідної й видавничої діяльності архіву, сприяв розгортанню краєзнавчої роботи в області. Співавтор праць “Боротьба за встановлення радянської влади на Вінниччині” (1957 р.) та “Культурне будівництво на Вінниччині в роки радянської влади” (1959 р.). Один із авторів-упорядників путівника “Вінницький обласний державний архів” (1960 р.), упорядник збірника документів “Петр Запорожец” (1962 р.), член редколегії і співупорядник видань: “Поділля в період відбудови народного господарства: 1921 – 1925” (1957 р.), “Вінниччина в період Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945: Хроніка подій” (1965 р.) та ін. Був членом авторського колективу монографії “Вінниця: Історичний нарис” (1964 р.). Зробив значний внесок у виявлення та опрацювання архівних документів для тому “Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область” (1972 р.). Автор довідкових матеріалів у цьому томі. Виявив глибокий інтерес до історії України та допоміжних історичних дисциплін. На основі архівних матеріалів опублікував у періодичній пресі низку статей з емблематики України різних періодів історії. Одній з проблем емблематики присвятив кандидатську дисертацію “Печатки радянських державних установ України 1917 – 1925 років”. За трагічним збігом обставин життя автора обірвалося саме того дня, на який було призначено її захист.

Тв.: Козятин // *Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область.* – К., 1972. – С. 298 – 308 (у співавторстві з Й. М. Моковим).

Літ.: Воловик В. П., Вінковецький С. Я. *Архівіст, історик, краєзнавець А. Г. Бабенко // Друковані витоки Поділля: творчі історії краю: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції.* – Ч. 1. – Хмельницький: Поділля, 1994; Хоменко Б. В. Бабенко Арсен Гнатович // *Українські архівісти: Біо-бібліографічний довідник.* – У 3-х вип. – Вип. 2: 1940 – 1960-ті рр. / Держкомархів України. УДНДІАСД; Упорядн.: Т. В. Портнова. – К., 2002. – С. 8 – 9; Гальчак С. Д. *Краєзнавці Вінниччини...* – С. 10 – 11; Гальчак С. Д. *Краєзнавство Східного Поділля...* – С. 77 – 78; *Українські архівісти (XIX – XX ст.): Біо-бібліогр. довідник / Держкомархів України. УДНДІАСД; Упоряд.: І. Б. Матяш (кер.), С. Л. Зворський, Л. Ф. Приходько та ін.* – К., 2007. – С. 30 – 31.

БАБЕНКО Іван Денисович

(20.04.1925, с. Великі Бучки Сахновщинського району Харківської області) – культпрацівник, архівіст, журналіст, краєзнавець. Закінчив Харківський бібліотечний інститут. Працював в Іллінцях на Вінниччині: завідувачем відділу культури, загальним, архівним відділом, секретарем райвиконкому, а також у редакції Іллінецької райгазети “Трудова слава”. Близько сорока років

займається краєзнавчою діяльністю. Автор численних публікацій на краєзнавчу тематику в місцевій пресі.

Тв.: *Сторінки історії Іллінеччини в працях археологів, істориків, краєзнавців. – Іллінці, 1995 р.; Іллінеччина в глибині століть і в наш час. – Іллінці, 2001. – 120 с.*

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 11 – 12.

БАБІЙ Микола Лазарович

(11.11.1918, с. Люлинці Комсомольського, тепер Калинівського району Вінницької області) – педагог, історик, краєзнавець. У 1938 р. закінчив Вінницький учительський інститут. Учасник Другої світової війни. Працював на партійній та викладацькій роботі. З 1968 р. кандидат історичних наук, з 1972 р. – доцент. Завідував кафедрою марксизму-ленінізму Вінницької філії Київського торговельно-економічного інституту. Досліджував партизанський та підпільний рух на Вінниччині під час окупації області німецько-фашистськими загарбниками. Член редколегії тому “Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область”. Учасник регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Автор близько 20-и праць.

Тв.: *Большевистское подполье и партизанское движение на Винничине в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941 – март 1944 гг.) // Тези доповідей і повідомлення наукової конференції. – Вінниця, 1963; Партизанская подпольная партизанская печать на Винничине в годы Великой Отечественной войны // Тези доповідей і повідомлення кафедр марксизму-ленінізму Вінницького медінституту і Вінницької філії Київського політехнічного інституту. – Вінниця, 1964; Партійне керівництво антифашистською боротьбою на Вінниччині // УІЖ. – 1964. – № 3; Вінниця в перші дні війни. Боротьба трудящих міста проти гітлерівців під час окупації. Звільнення міста від окупантів // Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця, 1964 (у співавт.); Партійно-політична і масово-агітаційна робота серед партизанів і населення тимчасово окупованої території // Матеріали наукової конференції вузів Вінниці, присвяченої 20-річчю перемоги над Німеччиною. – Вінниця, 1965; Допомога партизанів Вінниччини в розгромі фашистських загарбників // Доповіді і повідомлення наукової конференції. – Вінниця, 1965; Вінниччина в період Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.: Хроніка подій. – К.: Наукова думка, 1965 (у співавт.); Комуністична партія – натхненник і організатор боротьби трудящих Поділля проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни (червень 1941 – березень 1944) / Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К., 1967. – 284 с.; Вінницька область // Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. – К., 1972. – С. 9 – 75 (у співавторстві з М. Ф. Присяжнюком, В. О. Птущенком, І. П. Пшучком, Й. Г. Тельманом).*

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 12; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 76 – 77.

БАБІЙ Петро Наумович

(08.08.1938, с. Комарове Тиврівського району Вінницької області) – цукровар, краєзнавець. У 1965 р. закінчив Київський технологічний інститут харчової промисловості. Інженер-технолог цукристих речовин. У 1966 – 1976 рр. працював на Гніванському, Моївському, Майданецькому цукрових заводах, 1976 – 2000 рр. – на Попельнянському (Житомирська область) підприємстві по забезпеченню нафтопродуктами. Після виходу на пенсію мешкає у с. Урожайному (Комарові). Захоплюється краєзнавством. Автор численних краєзнавчих публікацій.

Тв.: Стрижавка – перлина Південно-Східного Поділля: історико-документальний нарис. – Вінниця: Книга-Вега, 2002. – 48 с.; Села над Бугом-рікою: Історико-краєзнавчі нариси. – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2008. – 220 с.; Козацька історія села Мізаківські Хутори: історичний нарис до 600-річчя з дня заснування козацького поселення 1406 – 1410. – Вінниця: Книга-Вега, 2008. – 398 с.; Голос з рідного краю. – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2009. – 240 с.

БАДРЕТДІНОВ Рахмат

(23.02.1917, с. Велике Куйсарине, тепер Аргаяського району Челябінської області Російської Федерації – 30.03.1995, с. Якушинці Вінницького району Вінницької області) – педагог, краєзнавець, перекладач. Народився в сім'ї башкирського селянина. В 14 років залишився круглим сиротою. Після семирічки закінчив у 1936 р. Месгутівське педагогічне училище в Башкирії. Два роки вчителював. Протягом 1938 – 1940 рр. перебував на військовій службі, потім працював учителем-бібліотекарем в одному з підрозділів воєнізованої охорони на Далекому Сході. Учасник Другої світової війни. 3 травня 1944 р. жив у с. Якушинцях поблизу Вінниці, де працював учителем і вихователем дитячої трудової колонії, а в 1965 – 1976 рр. – СПТУ. 1954 р. вступив на історико-філологічний факультет Вінницького педагогічного інституту. Вищу освіту завершив 1961 р. в Одесі. Ґрунтовно оволодів українською мовою. Виступав у місцевій пресі з літературними та публіцистичними творами. Проте особливий інтерес проявив до краєзнавства. Його перу належать історико-краєзнавчі дослідження про села Якушинці і Зарванці, нарис "Село в лиху годину" (1993), в якому йдеться про голодомор 1932 – 1933 рр., репресії 1937 – 1938 рр. та події часів Другої світової війни. У 80-х рр. написав історію Якушинецької дитячої трудової колонії (ці праці чекають на видавця).

Лит.: Хоменко Б. Бадретдінов Рахмат // З-над Божої ріки... – С. 15; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 13.

(01.01.1946, м. Старокостянтинів Хмельницької області) – історик, педагог, краєзнавець, доктор історичних наук, професор, дійсний член Української академії історичних наук (1999), член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (1998), директор Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. І. Огієнка (з 1995), член Національної спілки краєзнавців України та член її правління, голова правління Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України (з 2008 р.). В 1968 р. з відзнакою закінчив історичний факультет Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. По завершенню навчання вчителював у середній школі с. Грушки Володарсько-Волинського району Житомирщини, де заявив про себе як про відповідального, творчого вчителя: створив історичний кабінет, організував низку походів учнів по історичних місцях області, підготував і провів першу в районі науково-практичну історико-краєзнавчу конференцію. В 1969 р. за розпорядженням Міністерства народної освіти України повернувся у рідний вуз. Працював асистентом (з 1969 р.), старшим викладачем (з 1972 р.), у 1975-1993 рр. – деканом історичного факультету. В 1974 р. захистив кандидатську дисертацію, присвячену дослідженню польського повстання 1830 – 1831 рр. на Правобережній Україні. В 1993 р. перейшов на посаду провідного наукового співробітника педінституту, докторанта Інституту історії України НАН України. В 1996 р. першим в Україні захистив докторську дисертацію з проблем історичного краєзнавства: “Становлення і розвиток історичного краєзнавства Правобережної України (кінець XVIII – перші десятиріччя XX ст.)”. Досліджує і популяризує історію та історіографію України і Польщі, проблеми славістики, історичного краєзнавства і регіональної історії Поділля та Волині, біографістики. Сформував власну наукову школу з регіональних досліджень історії України. Автор монографій і книг “Нариси історії Поділля” (1990), “Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст.” (1993), “Історичне краєзнавство Правобережної України” (1995), “Справа його життя. М. Ю. Костиця” (2002), “Alma mater подільського краєзнавства” (місто Кам'янець-Подільський – осередок історичної регіоналістики XIX – початку XXI століття)” (2005) та інших. Опублікував понад 300 наукових та науково-популярних статей. Член авторських колективів та редколегій багатомовних видань “Звід пам'яток історії та культури України: Хмельницька область”, “Книга Пам'яті України. Хмельницька область”, “Реабілітовані історією. Хмельницька область” та ін. Делегат II (1997 р.), III (2003 р.), IV (2008 р.), V (2012 р.) з'їздів Всеукраїнської спілки краєзнавців (з 2008 р.: Національної спілки

краєзнавців України). Як діяч краєзнавчого руху на Поділлі і Волині причетний до організації і проведення більше 100 міжнародних, Всеукраїнських і регіональних науково-краєзнавчих конференцій, симпозіумів, “круглих столів”. Учасник Всеукраїнських наукових конференцій з історичного краєзнавства (починаючи з II-ї в 1982 р.), Вінницьких обласних історико-краєзнавчих конференцій (починаючи з 1-ї в 1983 р.), багатьох міжнародних і Всеукраїнських історико-краєзнавчих зібрань, міжнародних наукових декабристських читань у Києві, міжнародних наукових конгресів українців. Один із організаторів Могилів-Подільських краєзнавчих конференцій (1996, 2006, 2009) та міжнародної науково-краєзнавчої конференції “Бар, Барська земля – крізь призму століть” (2008 р.). Особливо велика роль професора Л. В. Баженова в справі організації і координації регіональних досліджень і впровадження їх результатів у практику наукового та громадського життя на посаді директора Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам’янець-Подільському національному університеті ім. І. Огієнка. На цій посаді плідно співпрацює з краєзнавцями Вінниччини, координує їхню діяльність. З 2003 р. професор Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського (за сумісництвом). Голова спеціалізованої вченої ради у Кам’янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, член спеціалізованої вченої ради у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, член учених рад Кам’янець-Подільського національного університету і Хмельницького інституту післядипломної педагогічної освіти. Відмінник освіти України (1981), Заслужений працівник освіти України (2003), лауреат республіканської премії ім. Дмитра Яворницького, Хмельницької обласної премії ім. Юхима Сіцинського. Нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України «За вагомий особистий внесок у збереження історичної пам’яті та духовності української нації».

Тв.: Восстание 1830 – 1831 гг. на Подоллии // Советское славяноведение: Материалы IV конференции историков-славистов СССР. – Минск, 1969. – С. 468 – 475; 3 історії соціал-демократичного руху на Вінниччині наприкінці XIX – поч. XX ст. // Тези II-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1984. – С. 15 – 16; Географічний і статистичний опис революції 1905 – 1907 рр. на Поділлі // Тези доповідей обласної наукової конференції “Проблеми історичної географії Поділля”. – Кам’янець-Подільський, 1987. – С. 103 – 105; 3 історії соціал-демократичного руху на Вінниччині наприкінці XIX – поч. XX ст. // Тези доповідей II Вінницької історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1984. – С. 15 – 16; Історичне краєзнавство Поділля на сучасному етапі // IV республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей і повідомлення. – К., 1989. – С. 48 – 50; Участь подільян у соціальному русі в Королівстві Польському в 70 – 80-х роках XIX ст. // Тези доповідей VIII Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінни-

ця, 1989. – С. 47– 48; *Нариси історії Поділля: На допомогу вчителю.* – Хмельницький, 1990 (у співавторстві); *Суспільно-політичний рух на Поділлі у XIX ст.* // Музей і Поділля: Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1990; *Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали.* – Кам'янець-Подільський, 1993. – 470 с.; *Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Бібліографія.* – Хмельницький: Доля, 1995. – 256 с.; *Польський національно-визвольний рух 20-х років XIX ст. і декабристи України* // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм. – Т. 5. – С. 237 – 241; *До питання про періодизацію Подільського історичного краєзнавства* // Педагогічний вісник: Щоквартальний науково-методичний журнал. – Хмельницький, 2002. – № 2. – С. 60 – 62; *Револьюційні мотиви у творчості представників "української школи" в польській літературі 20 – 40-х рр. XIX ст.* // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. – Т. 2. – С. 16 – 21 (у співавторстві з С. Е. Баженовою); *Болохівське князівство в дослідженнях Київської наукової історичної школи 70-х років XIX – початку XX ст. (До 170-річчя від дня народження Володимира Антоновича)* // Літописний Губин в контексті історії Болохівської землі XII – XIII ст.: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К.; Хмельницький; Кам'янець-Подільський; Старокозятинів, 2004. – С. 15 – 21; *Трагічні події голодомору на Поділлі 1932 – 1933 рр. у дослідженнях і публікаціях учених і краєзнавців (1990 – 2003)* // Голодомор як засіб політичного терору: Матеріали науково-практичної конференції. – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – С. 89 – 95; *Alma mater подільського краєзнавства (місто Кам'янець-Подільський – центр історичної регіоналістики XIX – початку XXI століть).* – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – 416 с.; *Могилівщина в наукових і краєзнавчих дослідженнях і публікаціях за останнє десятиріччя (1996 – 2006 рр.)* // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський: Оіюм, 2006. – С. 24 – 32; *Мурафські Товтри: природа та історія* // Там само; - С. 280 – 282 (у співавт. з Г. І. Денисюком); *Історія міста Бара Вінницької області в дослідженнях науковців і краєзнавців XIX – початку XXI століття* // Бар, Барська земля – кризь призму століть / Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції. – Бар, 2008. – С. 10 – 15; *Володимир Січинський (1894 – 1962 рр.). Життя, діяльність, творчість в ім'я України: монографія.* – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. – 236 с. (у співавтор. з В. Л. Логвіною); *Польська громада Могилівщини та її видатні представники у XIX – на початку XX ст.* // Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція: зб. матеріалів. – Могилів-Подільський; Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – С. 105 – 115; *Реформування краєзнавчого руху в Україні та розвиток історико-краєзнавчих досліджень на Поділлі у 2007 – 2010 рр.* // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов П. В. (відп. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 32 – 38; *Вчений-історик М. М. Кравець завжди в пам'яті і серці моїм* // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодні»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 333 – 337; *Магдебурзьке право XIV – XV ст. На Поділлі – фундамент сучасного міського самоврядування* // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені

Михайла Коцюбинського. Вип. 19. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2011. – С. 8 – 11; Подільська "Просвіта" 1906 – 1923 рр. у працях учених і краєзнавців ХХ – початку ХХІ ст. // Подільська "Просвіта": історія і сьогодення: збірник наукових праць за підсумками регіональної науково-краєзнавчої конференції, м. Кам'янець-Подільський, 2 – 3 червня 2011 р. / Редкол.: О. М. Завальнюк (гол.) та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – С. 119 – 123; Кам'янець за Коріатовичів // Синьоводська битва 1362 року – визначальна подія в історії України: Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Хмельник Вінницької області, 24 квітня 2012 р. / Відп. ред. С. Д. Гальчак. – Вінниця: ПП Балук І. Б., 2012. – С. 176 – 180.

Літ.: Завальнюк О. М. Баженов Лев Васильович // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – Т. 1. – С. 27 – 40; Баженов Лев Васильович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – К., 2003. – Т. 1. – С. 13; Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 126; Завальнюк О., Філініук А. Академіку Л. В. Баженову – 60 // Хмельниччина: Дивокрай. – 2005. – № 1 – 2. – С. 79 – 82; Баженов Лев Васильович // Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа): бібліографічний покажчик. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. (Серія: Наукові школи університету; вип. 12). – С. 3 – 24.

БАЖЕНОВ Олександр Львович

(25.10.1977, м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області) – історик, археолог, краєзнавець, педагог, кандидат історичних наук (2005 р.), член Національної спілки краєзнавців України, дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України. Закінчив історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту (університету). Працював у відділі Старого міста і екскурсій Кам'янець-Подільського міськвиконкому, науковим співробітником у Національному природному парку "Подільські Товтри". З 2005 р. працює на кафедрі історії народів Росії та спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка: асистентом, старшим викладачем. Докторант.

Тв.: Про заселення Середнього Подністров'я в IX – XI ст. // Матеріали IV Міжнародної археологічної конференції студентів і молодих вчених. Київ, 14 – 16 травня 1996 р. – К.: Соборна Україна, 1996. – С. 177 – 178; Улчі та тиверці за літописними повідомленнями // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць. – Чернівці, 2001. – С. 241 – 245; Пониззя і Болохівська земля // Літописний Губин в контексті Болохівської землі XII – XIII ст.: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26 червня 2004 р. – Київ; Хмельницький; Старокосянтинів, 2004. – С. 79 – 85; Археологічна карта Є. Сіцінського і дослідження Середнього Подністров'я періоду Київської Русі // Юхим Сіцінський в історії та культурі Поділля: Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: К-ПДУ, інформ-вид. від., 2004. – С. 141 – 144; Історія та культура

БАЖЕНОВА Стефанія Едуардівна

(01.09.1947, м. Городок Хмельницької області) — вчений-історик, культуролог, краєзнавець. Доктор історичних наук (2010 р.), член Національної спілки краєзнавців України (2008 р.). У 1969 р. закінчила історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту (нині національний університет ім. І. Огієнка). У 1969 — 1997 рр. працювала у Кам'янець-Подільському історичному музеї-заповіднику (науковим співробітником, завідувачем відділу, директором. Провідний науковий співробітник, очолює сектор історії культури Поділля. Член редакційних колегій «Хмельниччина: Дивокрай», «Краєзнавець Хмельниччини» та інших науково-краєзнавчих збірників, які видаються Центром дослідження історії Поділля. Автор чотирьох монографій і книг, більше ста наукових статей, присвячених історії та культурі Правобережної України, організатор численних наукових конференцій, симпозіумів. За досягнення в галузі історико-краєзнавчих досліджень нагороджена Почесною грамотою Інституту історії України НАН України (2005 р.) та грамотами Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка.

Тв.: *До питання про історію заселення Поділля в IX — XI ст. // Проблеми історичної географії Поділля: тези доп. обласної наукової конф. — Кам'янець-Подільський, 1982. — С. 52 — 53; Поширення творів Т. Г. Шевченка на Поділлі у XIX — на поч. XX ст. // Т. Г. Шевченко і Поділля: тези доп. науково-практичної конференції. — Кам'янець-Подільський, 1989. — Т. 1. — С. 52 — 54; Володимир Січинський і Поділля // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження: наук. зб. — Хмельницький: Доля, 1995. — С. 295 — 299; Роль польської історичної науки у розвитку поділлязнавства другої половини XIX ст., на прикладі творчості Й. Ролле // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: Історичні науки. — Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. держ. пед. ун-т, 1998. — Т. 2 (4). — С. 26 — 31; Популярна гігієна Й. Ролле — як джерело до вивчення природних умов та соціально-економічного становища Поділля в другій половині XIX ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. держ. пед. ун-т, 2000. — Т. 4 (6). — С. 29 — 32; «Замки подільські на молдавському прикордонні» Юзефа Антонія Ролле як джерело до вивчення середньовічної історії Правобережної України // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: зб. наук. праць. — Чернівці: Золоті литаври, 2001. — Т. 1. — С. 154 — 159; Юзеф Антоній Ролле: життя, діяльність, творчість. — Кам'янець-Подільський: Центр Поділлязнавства, 2001. — 224 с.; Витоки музеїв на Поділлі // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. — Кам'янець-Подільський: Оіум, 2002. — С. 81 — 84; Представник «української школи» в польській літературі 20 — 40-х рр. XIX ст. Северин Гоцинський // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. — Тернопіль, 2003. — Вип. 2. — С. 103 — 105; Події Коліївщини в*

творчості представників «української школи» в польській літературі доби романтизму // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2004. – Т. 12. – С. 450 – 457; Юліуш Словацький і Україна. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. держ. ун-т, інформ.-видав. відділ, 2004. – 104 с.; В. Гурський, Ю. І. Крашевський, Ю. Ропле: перехрестя долі // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський; Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – С. 222 – 224; Події Коліївщини у баченні Ю. Словацького на підставі поетичної драми «Срібний сон Соломеї» // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 10. – С. 115 – 120; Історія та духовне життя міста Бара в працях Миколи Яворівського: до 165-річчя вченого Поділля // Бар. Барська земля крізь призму століть: мат.-ли міжнародної науково-практич. конф. (17.05.2008). – Бар, 2008. – С. 35 – 39; Від романтизму до реалізму. «Українська школа» в польській літературі 20 – 90-х років XIX ст.: етапи діяльності, історія України в творчості її представників. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2009. – 400 с.; Суспільно-економічний і політичний стан польської меншини Правобережної України в період українського національного відродження (60 – 90-і роки XIX ст.) // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Абет-ка, 2010. – С. 292 – 301.

Літ.: Баженов Л. В. Баженова Стефанія Едуардівна // Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 120 – 121; Баженова Стефанія Едуардівна // Краєзнавці України (сучасні дослідники рідного краю): довідник. – Київ; Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 14 – 15; Стефанія Едуардівна Баженова // Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа): бібліографічний покажчик. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. (Серія: Наукові школи університету; вип. 12). – С. 24 – 31.

БАЙРАКІВСЬКИЙ Анатолій Іванович

(01.06.1935, м. Тульчин Вінницької області) – культпрацівник, краєзнавець, доктор філософії, професор. У 1970 р. закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. Працював зав. районним відділом культури в м. Тульчині, з 1970-х рр. – зав. відділом Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945”. З 1978 р. – в Київському інституті зв'язку (нині: Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій), зав. кафедрою гуманітарних наук, проєктор з гуманітарної освіти. Відмінник освіти України, Почесний зв'язківець України. Досліджує проблеми воєнної історії, заводу “Арсенал”, організатор міжвузівських студентських конференцій, ініціатор запровадження курсу “Краєзнавство” в технічному вузі, створення студентського етнографічно-краєзнавчого гуртка. Автор понад 50 наукових праць.

Літ.: Байраківський Анатолій Іванович // *Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю...* – С. 15 – 16; Гальчак С. Д. *Краєзнавці Вінниччини...* – С. 13 – 14.

БАКАЛЕЦЬ Олексій Андрійович

(16.04.1959, с. Давидківці Хмельницького району Хмельницької області) – історик, педагог, краєзнавець, нумізмат. У 1980 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. В 1980 – 1985 рр. учитель історії Войнашівської середньої школи Барського району. З 1985 р. працює у Барському педагогічному училищі (тепер: Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського): викладачем історії України та історичного краєзнавства (1985 – 1989 рр.), заступником директора коледжу з науково-методичної роботи та міжрегіональних зв'язків (з 2002 р.). Член Національної спілки краєзнавців України. Член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Кандидат історичних наук. Досліджує проблеми економіки та грошового обігу Гетьманщини і Поділля. Учасник Всеукраїнських, міжрегіональних, регіональних наукових, науково-практичних історико-краєзнавчих конференцій. Ініціатор проведення місцевих і міжрегіональних науково-практичних конференцій, присвячених діяльності М. С. Грушевського на Поділлі та створення куточка-музею М. Грушевського у Барському гуманітарно-педагогічному коледжі. Автор понад 40 наукових праць.

Тв.: *Нарис історії грошового обігу в Україні (VI ст. до н. е. – кінець XX ст.).* – Дунаївці, 2000; *Українська гривня на межі тисячоліть* // *Хочу все знати* (м. Вінниця). – 2001. – № 41; *Безмонетний період в історії України* // *Хочу все знати.* – 2001. – № 46; *Українські гроші 1917 – 1920 років* // *Хочу все знати.* – 2002. – № 7; *Українські ювілейні монети із серії “Герої козацької доби”* // *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції.* – Вінниця, 2004. – С. 38 – 40; *Барський скарб польсько-литовських монет XVII століття* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ імені М. Коцюбинського.* – Вип. 6. – Вінниця, 2003. – С. 125 – 127; *Малий історико-нумізматичний довідник.* – Бар, 2003; *Організація фінансової справи та спроба карбування власних монет за гетьманування Б. Хмельницького* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ імені М. Коцюбинського.* – Вип. 7. – Вінниця, 2004. – С. 12 – 18; *Українські літописи XVII – XVIII ст. про економіку та грошовий обіг Гетьманщини.* – Бар, 2004; *Російська копійка в грошовому обігу України другої половини XVII – першої чверті XVIII ст.* // *Історико-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. праць.* – Число 12. – Ч. 1. – К.: НАН України. Інститут історії України, 2005. – С. 142 – 171; *Грошова політика Центральної Ради на чолі з М. Грушевським в 1917 – 1920 рр.* // *Історична та літературна спадщина Михайла Грушевського: Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції.* – К. – Львів – Кам'янець-

Подільський – Вінниця – Бар, 2005. – С. 93 – 96; *Гроші та грошовий обіг на Поділлі в XVII – XVIII ст. (за скарбовими матеріалами 1844 – 2005 рр.)* // *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження.* – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 84 – 96; *Фінансова політика, грошовий обіг Гетьманщини та Поділля в кінці XVII – XVIII століттях (за письмовими та скарбовими джерелами).* – Бар, 2005. – 90 с.; М. С. Грушевський про господарство та грошові відносини в Барському старостві у XV – XVIII ст. // *Грушевський М. С. – державотворець, громадський діяч, вчений, публіцист.* – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – С. 169 – 184; *Велико-Бушівський скарб 2004 р. західноєвропейських монет XVII ст.* // *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження.* – Вінниця, 2007. – С. 111 – 115; *Галузінські та Йолтуховські: шляхетські роди барської околичної шляхти XV – XXI ст. (генеалогічний аспект)* // *Бар, Барська земля – крізь призму століть...* – С. 80 – 87; *Скарби монет як джерело для вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648 – 1781 рр.).* – К.: Стило, 2008. – 390 с.; *Історія України з найдавніших часів до початку XXI ст.* – Глухів, 2009. – 370 с.; *Магдебурзьке право на території України в дослідженнях українських науковців і краєзнавців XIX – початку XX ст.* // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.* Вип. 19. Серія: *Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука.* – Вінниця, 2011. – С. 295 – 301.

Літ.: Гальчак С. Д. *Регіональна інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – поч. 2010 рр.).* – Вінниця: Меркюри-Поділля, 2010. – С. 21 – 23.

БАНІТ Андрій Володимирович

(11.02.1962, смт Любар Любарського району Житомирської області) – журналіст, історик, краєзнавець. Закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Працював у Вінниці на телебаченні, у закладах культури. Автор численних газетних публікацій з історії Вінниччини. У 1996 р. виїхавши в Ізраїль, продовжує роботу над темою “Видатні євреї – уродженці Вінниччини”, висвітлює історію хасидизму.

Літ.: *Вінниччина журналістська / Автор-упорядник В. Г. Лисенко.* – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. – С. 14.

БАРАБАН Віталій Матвійович

(02.08.1939, смт Муровані Курилівці Мурованокуриловецького району Вінницької області) – журналіст, краєзнавець, член Національної спілки журналістів України. У 1963 р. закінчив філологічний факультет Чернівецького державного університету. З того часу на журналістській роботі. Працював у редакціях Могилів-Подільської райгазети “Наддністрянська правда”, обласних газет “Комсомольське плем’я”, “Вінницька правда”, “Вінниччина”. Активно досліджує історію рідного краю. Опублікував у місцевій пресі понад 100 краєзнавчих розвідок.

Тв.: Живий екран // Комсомольське плем'я (м. Вінниця). – 1969. – 29 березня; Пісня вела вперед // Вінницька правда. – 1987. – 11 грудня; Невмируща скорбниця // Земля Подільська (м. Вінниця). – 1992. – 5 серпня; Невідомі сторінки // Земля Подільська. – 1992. – 12 вересня; Михайло Старицький і Поділля // Земля Подільська. – 1992. – 10 жовтня; Тепло дихають фотографії // Панорама. – 1994. – 4 травня; Оцінку ставить час // Камертон-ікс (м. Вінниця). – 1994. – 30 червня; Пісенний вінок Родіона Скалецького // Камертон-ікс. – 1994. – 28 листопада; Овчаренко – син Овчаренка // Панорама. – 1997. – 19 квітня; Пісня наша ще не скінчилась // Панорама. – 1997. – 16 липня; Почерк Соколовського // Вінниччина. – 1998. – 4 квітня; Невідомий Василь Грегудевич // Дорога. Транспорт. Пішохід (м. Вінниця). – 2001. – 24 листопада; Хто він, архітектор Артинов? // Дорога. Транспорт. Пішохід. – 2003. – 22 березня.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 14; Вінниччина журналістська. – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. – С. 14.

БАРАБАН Леонід Іванович

(14.10.1929, с. Кривохижинці, тепер: Мурованокриловецького району Вінницької області) – літературознавець, критик, мистецтвознавець. Кандидат мистецтвознавства (1968 р.). У 1956 р. закінчив філологічний факультет Чернівецького університету. Працював відповідальним секретарем райгазети “Прапор Ілліча” (сmt Тиврів). Упродовж 1959 – 1962 рр. навчався в аспірантурі ІМФЕ ім. М. Рильського АН України за спеціальністю “театральне мистецтво”. Після захисту дисертації працював у цьому ж інституті на різних посадах. З 1989 р. поєднує наукову роботу з педагогічною як доцент Київського інституту театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого. Друкується з 1955 р. Основне коло наукових зацікавлень – історія розвитку української драматургії і театру XIX і XX ст., в т. ч. на Поділлі, жанрово-стильові напрями і течії українського сценічного мистецтва, його інтернаціональні зв'язки, творчість видатних діячів культури, літературно-мистецькі традиції Поділля. Ці та інші проблеми учений розглядає у працях, що вийшли окремими виданнями: “Час дії – наші дні” (1968 р.), “На сцені – людина праці” (1979 р.), “Певец дружби и единения” (1979 р.) та ін. У різних збірниках та журналах опублікував низку досліджень.

Тв.: У світовій скорбниці // Народна творчість та етнографія. – 1969. – № 5; Марко Вовчок і аматорський театр: II половина XIX ст. // Народна творчість та етнографія. – 1970. – № 5; Довга дорога на Бахтин: До 90-річчя з дня народження В. Симановича // Наше Придністров'я. – 1993. – 13 квітня; Микола Садовський: роки в еміграції // Вінницький край. – 2007. – № 3 (10). – С. 167 – 174.

Літ.: Хоменко Б. В. Барабан Леонід Іванович // 3-над Божої ріки: Літературно-бібліографічний словник Вінниччини / 2-е вид., доп. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 2001. – С. 16.

БАРАБОЙ Абрам Зіновійович

(05.02.1902, смт Томашпіль Вінницької області – 15.04.1983, м. Київ) – історик, дослідник Поділля, доктор історичних наук (з 1966 р.). У 1936 р. закінчив історичний факультет Київського державного університету і вступив до аспірантури по кафедрі історії України. Кандидатська дисертація “Причини приєднання України до Росії у 1654 р.” (1939 р.). У 1938 – 1941 рр. – доцент кафедри історії СРСР Київського державного університету. В 1941 – 1946 рр. перебував на військовій службі. В 1946 – 1947 рр. завідував кафедрою історії СРСР Омського педагогічного інституту. З 1947 р. працював у вузах Києва. В 1953 – 1954 рр. – молодший науковий співробітник, у 1954 – 1959 рр. – старший науковий співробітник відділу археографії, в 1959 – 1962 рр. – старший науковий співробітник відділу допоміжних історичних дисциплін Інституту історії Академії наук УРСР. З 1962 р. – пенсіонер. Досліджував історію визвольної війни українського народу 1648 – 1654 рр., соціально-економічні проблеми, селянські рухи на Правобережній Україні й Поділлі у XIX ст. Опублікував понад 30 наукових статей у збірниках, журналах, близько 50 ст. в УРЕ. Брав участь у підготовці 2-томної “Історії Української РСР”, документального збірника “3 історії утворення комнезамів на Україні” (К., 1958), видань “Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919 – 1920 рр.)” (К., 1957), “Отмена крепостного права на Украине” (К., 1961) та ін.

Тв.: *К вопросу о причинах присоединения Украины к России в 1654 // Историк-марксист. – 1939. – № 2; Історія СРСР: Методичний посібник для студентів-заочників історичних факультетів університетів і педагогічних інститутів. – К., 1940 – 1941; Обезземелювання поміщиками кріпосних селян Подільської губернії і посилення експлуатації їх в період між інвентарною і “селянською” реформами // Наукові записки Інституту історії АН УРСР. – К., 1958. – Вип. 12. – С. 83 – 108; Правобережная Украина в 1848 г. // Исторические записки. – М., 1950. – Т. 34. – С. 86 – 121; Селянський рух і діяльність інтелігенції Правобережної України напередодні реформи // Український історичний журнал. – 1965. – № 2; Революція і реформи в суспільному розвитку. – К., 1970.*

Літ: *РЕІУ. – К., 1969. – Т. 1. – С. 108; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 121; Гальчак С. Д. Барабой Абрам Зіновійович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 16; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 14 – 15; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 78; Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006... – К., 2006. – С. 481 – 482.*

БАРНАСЮК Олександр Сергійович

(26.03.1981, м. Вінниця) – педагог, краєзнавець. До 1991 р. проживав у м. Немирові, де закінчив початкову школу. Навчання

продовжив у 27-й школі м. Вінниці. В 2005 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. По закінченню вузу працює спеціалістом Федерації профспілок Вінницької області. Захоплюється краєзнавством. Автор книги "Історія міста Немирова від найдавніших часів до сьогодення".

Тв.: *Історія Немирівської гімназії (кінець XVII – початок XX ст.)* // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 79 – 84 (у співавтор. з І. М. Романюком); *Історія міста Немирова від найдавніших часів до сьогодення.* – Вінниця, 2006. – 132 с.; Княгиня М. Г. Щербатова в історії м. Немирова // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XI: За матеріалами II Міжнародної наукової конференції "Національна інтелектуальна в історії та культурі України у XIX – XXI століттях". – Вінниця, 2006. – С. 96 – 99; Профспілки Вінниччини – 75 років діяльності (1932 – 2007). – Вінниця, 2007. – 47 с. (у співавтор. з В. Г. Парашуком); Профспілки Вінниччини в роки голодомору 1932 – 1933 рр. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XII. – Вінниця, 2007. – С. 174 – 177 (у співавтор. з І. М. Романюком); Болеслав Потоцький (1805 - 1893) - меценат подільської освіти та культури // Україна і Польща: історичне сусідство: Збірник матеріалів міжнародної конференції. – Вінниця: ТОВ "Нілан ЛТД", 2012. – С. 183 – 188.

БАТИРЄВА (Олійник) Ірина Миколаївна

(15.10.1978, м. Вінниця) – історик, етнолог, краєзнавець. Кандидат історичних наук (2006 р.). У 2000 р. з відзнакою закінчила Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. Працювала у вчителю музики та народознавства у Вінницькому гуманітарно-естетичному коледжі № 29 (за сумісництвом), у 2002 – 2005 рр. навчалась на заочному відділенні аспірантури на кафедрі етнології та краєзнавства Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. 3 грудня 2001 р. працює у Вінницькому державному педагогічному університеті ім. М. Коцюбинського: старшим лаборантом Народознавчого центру, методистом навчально-наукової лабораторії, асистентом, старшим викладачем кафедри етнології. Старший викладач кафедри кафедри філософії та суспільно-політичних дисциплін. Коло наукових інтересів: етнографічне краєзнавство, аграрна культура українців, етнографічне музеєзнавство. Автор більше 20-и публікацій краєзнавчої тематики.

Тв.: *Фольклор Поділля в творчості Родіона Скалецького* // Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині: історія і сучасність: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 2002. – С. 251 – 256; *Відображення етнокультурних взаємин на Поділлі в другій половині XIX століття за матеріалами періодики* // Етнічна історія народів Європи. – 2003. – № 15. – С. 51 – 55; *Народознавчий гурток Кам'янець-Подільської духовної семінарії в середині XIX ст.* // Вісник Київського національ-

ного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2004. – Вип. 74 – 76. – С. 96 – 99; Юзеф Антоній (Йосип Йосипович) Ролле як етнограф Поділля // Народна культура Поділля в контексті національного виховання: 36. наук. праць Міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця, 2004. – С. 322 – 335; Андрій Димінський – етнограф Поділля другої половини XIX ст. // Етнічна історія народів Європи. – 2005. – № 19. – С. 119 – 125; Анатоль Патрикійович Свидницький – етнограф-фольклорист Поділля середини XIX ст. // Р. Ф. Кайндль. Нові етноісторичні виміри. Матеріали II Міжнародного наукового семінару "Кайндльівські читання". – Чернівці: Прут, 2005. – С. 277 – 283; Висвітлення питань духовної культури Поділля у другій половині XIX – початку XX ст. на сторінках місцевих та центральних часописів // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Історія. – Вінниця, 2007. – Вип. XII. – С. 177 – 181; Етнографічні польові дослідження у шкільному курсі народознавства // Формування у молодого покоління основних засад національної самосвідомості, основ національної культури та суспільної моралі (на допомогу викладачам суспільних дисциплін, класним керівникам, наставникам академічних груп): Методичний посібник. – Вінниця, 2007. – С. 113 – 132; Дослідження етнографії й фольклору Поділля XIX ст. представниками польської інтелігенції // Вісник Інституту історії, етнології і права: Збірник наукових праць. – Вінниця, 2009. – Вип. VII. – С. 76 – 79; "Погосподарські книги" як джерело вивчення етносоціальної та етнODEMOграфічної ситуації на Вінниччині у повоєнний період (на прикладі с. Мурафа Шаргородського району Вінницької області) // Вісник Інституту історії, етнології і права: Збірник наукових праць. – Вінниця, 2010. – Вип. VIII; Відображення міжетнічних взаємин українського та польського населення Поділля у місцевій періодиці другої половини XIX ст. (етнографічний аспект) // Україна і Польща: історичне сусідство: Збірник матеріалів міжнародної конференції. – Вінниця: ТОВ "Нілан ЛТД", 2012. – С. 296 – 302.

БАЦЕНКО Катерина Савівна

(05.12.1921, с. Вила-Ярузькі Чернівецького району Вінницької області) – мовознавець, краєзнавець, кандидат філологічних наук (з 1959 р.), доцент (з 1966 р.). У 1946 р. закінчила філологічний факультет Одеського університету. У 1947 – 1950 рр. працювала в Луцькому вчительському інституті. З 1950 р. – ст. викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. З 1981 р. – пенсіонер. Вивчала мовні діалекти українського населення Хмельниччини, топоніміку краю. Подала матеріали місцевої мови до "Діалектологічного атласу України". Учасниця ряду Подільських історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: До питання про ізолекси Хмельниччини (на матеріалі термінів рільництва) // Мовознавство. – К., 1969. – № 6. – С. 62 – 65; Назви деяких побутових реалій у західноподільських говірках // Тези доповідей XII республіканської діалектологічної наради. – К., 1965. – С. 22 – 23; Про деякі терміни обробки дерева в говорах Хмельниччини // Матеріали II Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів, 1968. – С. 213 – 215; Давньоруські елементи в лексичі говірок Хмельницької області // Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Хмельницький, 1965. – С. 115 – 117.

Літ.: Краєзнавці про свій край: Списки літератури. – Хмельницький, 1973. – С. 3; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 125; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 15.

БЕЖНАР Федір Іванович

(12.11.1968, смт Вороновиця Вінницького району Вінницької області) – педагог, журналіст, краєзнавець, член Національної спілки журналістів України. У 1995 р. закінчив філологічний факультет Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Островського. Працював учителем у с. Кальнишівці Тиврівського району, в редакціях газет “Подільська зоря” (Вінниця), “Дорога. Транспорт. Пішохід” (Вінниця), “Агротехсервіс” (Київ). Нині помічник редактора ТОВ “Видавництво “Поділля”. Займається краєзнавством. Досліджує творчість свого славетного земляка В. Перепелюка, інших відомих митців-земляків, минуле рідного селища. Співавтор документального збірника “Пам’ять серця”.

Тв.: Чарівник з Вороновиці // Корчагінець (м. Вінниця). – 1990. – 14 березня; Подільський кобзар // Подільська зоря (м. Вінниця). – 1990. – 1 травня; Наспівала бандура талант // Земля Подільська. – 1991. – Серпень; Бандури звуки чарівні // Хата (м. Київ). – 1997. – Травень; червень; липень; За чверть століття до Маресьєва // Подільська зоря. – 1997. – 27 червня; У Вороновицю свято завітало // Сільський час (Київ). – 1998. – 23 жовтня; Наш розвідник в абвергрупі – 102 // Подільська зоря. – 1998. – 13 листопада; Мальований – прізвище мистецьке // Вінницька газета. – 1999. – 17 червня; Подільський соловей Карпат // Дорога. Транспорт. Пішохід. – 2003. – 26 квітня.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 16; Вінниччина журналістська / Автор-упорядник В. Г. Лисенко. – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. – С. 16.

БЕЗБАХ Ілля Васильович

(07.06.1945, м. Тульчин Вінницької області) – художник, музейник, краєзнавець. Закінчив музично-педагогічний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. З 1987 р. директор обласного художнього музею. Художник-живописець. Працює у жанрі станкового живопису. Учасник семи міжнародних, близько двадцяти республіканських та обласних виставок. Заслужений діяч мистецтв України (2000 р.). Захоплюється краєзнавством.

Тв.: На полотні картини й долі // Пульсуючі джерела. – 2008. – 12 серпня; 21 серпня; Застиглий плін доби караваджизму // Пульсуючі джерела. – 2008. – 12 вересня; Зодчий і живописець // Пульсуючі джерела. – 2009. – 12 січня.

БЕЗКОРОВАЙНИЙ Іван Іванович

(02.05.1925, с. Красне Тиврівського району Вінницької області) – пошуковець-дослідник, краєзнавець. Учасник Великої Вітчизняної війни, інвалід війни другої групи. Живе у смт Гнівань того ж району. З 1979 р. активно займається увічненням пам'яті бойових побратимів, в т. ч. полеглих земляків, військовослужбовців, котрі віддали своє життя у 1941 – 1944 рр. під час оборонних та визвольних боїв на території Тиврівського району, Вінницької області. Повернувшись із небуття більше 3-х тисяч імен загиблих. Автор меморіальної книги “Без вісті не пропали”. Почесний пошуковець України. Здійснює постійну опіку над місцевим історичним музеєм. Останнім часом поповнює його фонди макетами подільських церков, виготовленими власноруч.

Тв.: Без вести не пропали. – Ужгород: Карпати-Патент, 1994. – 152 с.

Літ.: Серце, віддане людям: Про подвиг пошуковців-дослідників України по увічненню пам'яті захисників Вітчизни / Книга Пам'яті України; Український фонд пошуку “Пам'ять”. – К.: ВВП “Компас”, 2002. – С. 8; Почесний пошуковець з Гнівані, який встановив імена понад 3 тисячі безвісти зниклих, робить макети церков без жодного гвіздка // 33-й канал (Вінниця). – 2003. – 15 січня; Гальчак С. Д. Безкоровайний Іван Іванович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 18; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 16, 17; Єрофєєва С. Більше трьох тисяч імен невідомих солдатів встановив гніванчанин Іван Безкоровайний... // 33-й канал. – 2009. – 6 травня.

БЕЗУГЛИЙ Андрій Іванович

(08.11.1959, м. Вінниця) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук (1989 р.). У 1981 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського. Доцент кафедри українознавства Вінницького національного технічного університету. Учасник регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Местная печать Винниччины и военно-патриотическая работа среди населения (20 – 30 гг.) // Тези доповідей і повідомлення 8-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1985; Деякі особливості становлення Вінницького муздрамтеатру та його вплив на формування культурного середовища міста в першій чверті XX століття // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 3. – Вінниця, 2001; Репресії серед працівників цукрової промисловості Вінниччини у 30-і роки XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. Коцюбинського. – Вип. 4. – Вінниця, 2002; Дві справи про неіснуючу шпигунську організацію на Поділлі у XX ст. // Політичні репресії на Поділлі в XX столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця: Велес, 2002 (у співавіт.).

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 17.

БЕЗУГЛИЙ Іван Авксентійович

(03.12.1925, с. Чумаки, тепер П'ятихатського району Дніпропетровської області – 13.07.1995, м. Вінниця) – історик, краєзнавець, архівіст. Учасник Другої світової війни. У 1951 р. закінчив історичний факультет Дніпропетровського університету. Був на комсомольській і партійній роботі. З 1953 р. жив у Вінниці, працював в управлінні КДБ УРСР у Вінницькій області. З 1966 р. до виходу на пенсію завідував архівним відділом Вінницького облвиконкому. З кінця 1950 рр. друкувався в обласній і республіканській пресі, опублікував велику кількість статей та нарисів про антифашистський і партизанський рух на Вінниччині, досліджував ставку А. Гітлера “Вервольф”.

Тв.: Тайны «Вервольфа»: Документальная повесть. – К., 1962; Облава на озброєного вояка: Роман (у співавторстві з М. Рябим). – К., 1986.

Літ.: Загребельний П. Героїзм і байдужість // Літературна Україна. – 1963. – 4 червня; Курашкевич К., Янчук Б. Заговорило каміння “Вервольфа” // Молодь України. – 1963. – 14 червня; Прилюк Д. Герої сходять на п'єдестал // Колгоспне село. – 1963. – 21 серпня; В таємній скрині абвера // Комсомольське плем'я. – 1987. – 24 січня; Хоменко Б. Безуглий Іван Авксентійович // З-над Божої ріки... – С. 19; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 17 – 18; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 77; Лисенко В. Г. Вінниччина журналістська: Журналісти нашого краю в засобах масової інформації і не тільки... – Вінниця, 2010. – С. 17.

БЕРЕЗОВСЬКИЙ Олександр Олександрович

(20.08.1919, с. Яланець Бершадського повіту Подільської губернії, тепер: Бершадського району Вінницької області) – історик, архівіст, краєзнавець. Трудову діяльність розпочав у 1934 р. у рідному селі санітаром амбулаторії Червоного Хреста. У 1935 – 1939 рр. працював на підприємствах м. Дніпродзержинська. Учасник Великої Вітчизняної війни. Нагороджений бойовими нагородами. Впродовж 1946 – 1953 рр. працював в апараті Чернівецького, в 1954 – 1961 рр. – Черкаського обкомів Компартії України. В 1950 р. закінчив історичний факультет Чернівецького педагогічного інституту. Був завідувачем відділу соціального забезпечення Черкаського облвиконкому. В 1973 – 1981 рр. працював науковим співробітником в партархіві Черкаського обкому КПУ. Вніс значний внесок у підготовку двох видань книги “Герої – визволителі Черкащини” (1975 р., 1980 р.), провів активну пошукову роботу в архіві Міністерства оборони СРСР, Центральному військово-морському архіві, інших архівах, протягом багатьох років листувався з родичами, однополчанами героїв. Йому вдалося відшукати фотографії майже усіх героїв. В результаті цієї роботи в партархіві були сформовані окремі справи на кожного

Героя Радянського Союзу – визволителя Черкащини. Брав участь у підготовці збірників документів “Трудящі Черкащини в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції”, “Розвиток соціалістичного сільського господарства Черкащини”. Автор 34 статей, опублікованих у пресі.

Літ.: Бєлік М. Березовський Олександр Олександрович // Українські архівісти: Біобібліографічний довідник. – У 3-х вип. – Вип. 2: 1940 – 1960-ті рр. – К., 2002. – С. 18 – 19; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 18 – 19; Українські архівісти (XIX – XX ст.)... – С. 59 – 60.

БИРУЛЯ Олександр Костянтинович

(27.03.1882, м. Новоолександрівськ (Литва) – 04.08.1967, м. Харків) – краєзнавець, інженер, доктор технічних наук (з 1940 р.), професор (з 1953 р.), заслужений діяч науки України (1953 р.). Учасник Першої світової і Великої Вітчизняної воєн. У 1916 р. закінчив Петроградський інститут інженерів шляхів сполучення. У 1920 – 1931 рр. керував шляховим будівництвом на Східному Поділлі. Одночасно викладав у Вінницькому учительському інституті, брав активну участь у краєзнавчих дослідженнях, займався вивченням історії забудови Вінниці, геології та гідрології Поділля. В 1931 – 1934 рр. – заступник директора науково-дослідного інституту шляхів у Харкові, згодом професор вузів цього міста.

Тв.: Архітектурна історія Вінниці / Передм. О. Тарнопольського. – Вінниця, 1930. – 68 с.; Ріка Буг та її сточище: Матеріали по гідрології ріки. – Вінниця, 1928. – 87 с.; Дороги из местных материалов. – М., 1955; Геологія і гідрологія Поділля. – Вінниця, 1930.

Літ.: УРЕ. – 2-е вид. – К., 1977. – Т.1. – С. 433; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 128 – 129.

БИТИНСЬКИЙ Микола Оверкович

(24.11.1883, м. Літин, тепер селище міського типу Вінницької області – 24.12.1972, м. Торонто, Канада) – учений-геральдист, художник, військовий та громадський діяч. Закінчив педагогічні курси та художньо-промислову школу в Кам'янці-Подільському. Учасник Першої світової війни. В роки визвольних змагань в Україні займав старшинські посади в українському війську. У польських таборах для інтернованих осіб редагував часописи “Нове життя” і “Український сурмач”. Учасник боїв за Карпатську Україну (1939 р.). Після Другої світової війни перебував у Німеччині, з 1951 р. жив у Торонто, де викладав на курсах українознавства ім. Г. Сковороди і на курсах ім. І. Котляревського. Був членом Української Вільної Академії наук, Братства Святого Володимира та

інших громадських організацій. Автор праць з геральдики “Альбом гербів українських земель”, “Герби українських гетьманів”, “Уніформи Українського війська доби визвольної боротьби 1917 – 1921 рр.”, “Державні відзнаки України”.

Тв.: Сузір'я лицарів: Збірник творів. – Торонто: Вид-во Н. Битинської, 1975. – 192 с.

Літ.: Записки Українського генеалогічного і геральдичного товариства. – Майямі, 1971. – № 2 (12); Полковник Микола Битинський (1993 – 1972) // Вісті комбатанта. – 1973. – № 3; Завальнюк К. Вірний син України // Панорама (Вінниця). – 2000. – 7 червня; Подолинний А. Битинський Микола Оверкович // З-над Божої ріки: Літературний біобібліографічний словник Вінниччини / Упорядкування і загальна редакція А. М. Подолинного. – 2-е вид., доповнене і переробл. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 2001. – С. 26; Завальнюк К. Битинський Микола Оверкович // Незборима нація. – 2002. – № 8. – С. 3; Висоцька К. З сузір'я лицарів // Подільська старовина: Науковий збірник: До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 229 – 234; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 19; Савчук Ю. К., Шпильова Л. М. Битинський Микола // Енциклопедія історії України... – Т. 1. – С. 255.

БІЛІНСЬКИЙ Микола Іванович

(16.01.1852, м. Вінниця – 193?, м. Кам'янець-Подільський) – український історик, етнограф, мовознавець, краєзнавець і бібліограф Поділля. Навчався в Кам'янець-Подільській духовній семінарії, закінчив історико-філологічний факультет Київського університету (1875 р.). Опублікував в Женеві розвідку “Пісня про панщину” (1876 р.). До 1877 р. працював учителем Кам'янець-Подільської гімназії. В 1880 р. співробітничав з Б. Грінченком по виданню “Словника української мови”. До 1910 р. редактор газет, чиновник в Києві, Житомирі, Херсоні, Одесі. З 1910 р. співробітник газет “Вінницький голос”, “Слово Подолии”, “Свободный голос”. З 1921 р. бібліотекар, старший бібліотекар відділів “Україніка”, рукописів, стародруків, раритетів, науковий консультант Вінницької філії Всенародної бібліотеки ВУАН, Кабінету виучування Поділля. Будучи секретарем біографічного гуртка, що існував при біобібліографічній секції Кабінету виучування Поділля, взяв активну участь у підготовці біографій більше 40 видатних діячів Поділля. Видав ряд праць. З 1926 р. жив у Кам'янці-Подільському. Різнопланово досліджував історію та етнографію краю.

Тв.: Вінницький замок: Історичний нарис з доби XV – XVIII ст. – Вінниця, 1926. – 18 с.; Назва Вінниці та її трансформація. – Вінниця, 1925; Життя і діяльність Кармалюка на підставі судових актів та народних пісень. – Вінниця, 1924; Пісні і оповідання про Кармалюка і галицьких опришків (рукопис). – Вінниця, 1924; Часописи Поділля: Історичний нарис з доби 1838 – 1927 рр. – Вінниця, 1927 – 1928. – Ч. I – II; З минулого пережитого. 1870 – 1888 // Україна. – К., 1928. – Кн. 2. – С. 117 – 132.

Літ.: Каросва Л. Р. Вчені-етнографи Поділля // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 11, 12; Бульба Т. С. Краєзнавець М. Білінський // Тези доповідей одинадцятій Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1992. – С. 53; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 130; Подолинний А. Білінський Микола Іванович // З-над Божої ріки... – С. 24; Вінниччина в датах... – С. 52; Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 70 – 71.

БІЛОЗЕРОВА Луїза Олександрівна

(26.04.1941, м. Оренбург, Росія) – журналіст, публіцист, краєзнавець, член Національної спілки журналістів України. У 1964 р. закінчила факультет журналістики Львівського державного університету ім. І. Франка. З того часу працює у Вінниці в редакціях обласних газет, власним кореспондентом республіканського часопису “Правда України”, редактором “Вінпрофінформу”. Лауреат премій ім. Я. Галана, К. Гришина, “Золоте перо”. Автор ряду путівників про обласний центр Вінниччини, науково-краєзнавчих розвідок про ставку А. Гітлера “Вервольф”, екологію краю.

Тв.: Вінниця. – Одеса: Маяк, 1968; Серця братерству вірні. – Одеса: Маяк, 1970; Вишивальниці з Клембівки. – Одеса: Маяк, 1970; Приїждіть до Вінниці. – Одеса: Маяк, 1973; Пам'ятай, товаришу! // Вінницька правда. – 1986. – 13 травня; “Вервольф” – рокова тайна Гітлера? – Вінниця, 1996; Цей загадковий “Вервольф”: Історія, наукові розвідки, таємниці розгадані та адресовані у майбутнє. – Вінниця: ПП “Едельвейс і К”, 2008. – 170 с. [у спів-автор. з І. М. Ткачук].

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 20, 21; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – 2010 рр.). – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 23 – 24; Вінниччина журналістська / Автор-упорядник В. Г. Лисенко. – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. – С. 20.

БІЛОУС Валентина Степанівна

(20.09.1960, м. Сарни Ровенської (тепер: Рівненської) області) – бібліотекар, краєзнавець. У 1983 р. закінчила Рівненський державний інститут культури за спеціальністю бібліотекознавство та бібліографія. У 1983 – 1986 рр. працювала у Вінницькій обласній юнацькій бібліотеці (старшим бібліотекарем, в. о. завідувача відділу обслуговування), 1986 – 1987 рр. – бібліотеці Волинського національного педагогічного університету ім. Лесі Українки, з травня 1987 р. працює у бібліотеці Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського (з 2006 р. – на посаді директора). Велику увагу приділяє краєзнавчій роботі. В рамках бібліотечного краєзнавства вивчає та досліджує історію освітан-

ської бібліотеки. Автор більше 20 публікацій з краєзнавчої тематики.

Тв.: Бібліотека Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського: стратегія розвитку // Історія освітянських бібліотек України: наук. зб. / АПН України; ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; редкол.: П. І. Рогова та ін. – К., 2006. – С. 251 – 257; Одна з найстаріших бібліотек міста над Бугом святкує своє 95-річчя // Педагог. – 2008. – Вересень (№ 1). – С. 2; Студентська бібліотека // Подільський книжник. – Вип. 2 (2009) / Уклад. Т. Р. Соломонова. – Вінниця, 2010. – С. 9 – 16; Традиційні та інноваційні форми краєзнавчої роботи у бібліотеці Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (13 – 15 жовтня 2010 р.). – Вінниця, 2011. – С. 65 – 66; Бібліотека Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського як осередок інформаційного забезпечення освітян // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 84 – 88; Краєзнавча діяльність бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського // Літературне краєзнавство Поділля в системі сучасної освіти: стан, проблеми, перспективи: зб. наук. праць / Ред. колегія: О. М. Куцевол (голов. ред.). – Вінниця: ТОВ «Ландо ПТД», 2011. – С. 53 – 57.

БІЛОЦЬКА Ольга Альбертівна

(03.11.1954, м. Київ) – дослідниця історії та історіографії революційного руху в Україні. В 1975 р. закінчила Вінницький державний педагогічний інститут. В 1975 – 1976 рр. – асистент кафедри історії СРСР і УРСР Чернігівського педагогічного інституту, в 1976 – 1979 рр. – аспірантка, 1979 – 1986 рр. – молодший науковий співробітник відділу історії капіталізму Інституту історії АН УРСР. Кандидатська дисертація: “Радянська історіографія грудневого збройного повстання 1905 р. на Україні” (1984 р.). Нині проживає в Австралії.

Тв.: Грудневе збройне повстання 1905 р. на Україні в мемуарній літературі // УІЖ. – 1981. – № 1; Советская историография декабрьского вооруженного восстания 1905 г. на Украине. – К., 1987.

Літ.: Вчені Інституту історії України: Бібліографічний довідник / Серія “Українські історики”. – Вип. 1. – К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006... – К., 2006. – С. 488.

БІЛЯШІВСЬКИЙ Микола Федотович

(12.10.1867, м. Умань, тепер: Черкаської області – 24.04.1926, м. Київ; похований у м. Каневі) – український археолог, етнограф, мистецтвознавець, академік ВУАН (з 1919 р.), дійсний член Все-

українського археологічного комітету (з 1917 р.). У 1887 – 1890 рр. навчався у Київському, в 1892 – 1893 рр. – Московському університетах, закінчив Новоросійський (Одеський) університет. Засновник і редактор часопису “Археологическая летопись”, що виходив у 1891 – 1893 і 1903 – 1905 рр. Один із засновників і директор Київського міського художньо-промислового і наукового (тепер: історичного) музею. Член 1-ї Державної Думи (1906 р.). Досліджував археологічні пам'ятки на території Київщини, Волині й Поділля від кам'яного віку до раннього середньовіччя, вивчав нумізматику. В 1890 – 1917 рр. зібрав і записав численні зразки народної поезії, пісень, загадок, прислів'їв і приказок, легенд і переказів.

Тв.: *Борисівське городище (Іллінецький район Вінницької області) // Трипільська культура на Україні. – К., 1926. – Вип. 1; Ближайшие задачи археологии юга России // Киевская старина. – 1903. – № 1; Наші національні скарби. – К., 1918; Про український орнамент // Записки Наукового товариства в Києві. – 1908. – Вип. 3; справа українського мистецтва. – К., 1918; Борисівське городище // Трипільська культура на Україні. – К., 1926. – Вип. 1.*

Літ.: Грушевський М. М. Ф. Біляшівський [Некролог]. – Україна, 1926. – Кн. 2 – 3; Курінний П. Академік М. Ф. Біляшівський як археолог. – К., 1926; Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. – Чернівці, 1997. – С. 162, 163; Горбик В. А., Піскова Е. М. Біляшівський М. Ф. // Українська біографістика. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 75 – 80; Енциклопедія української історії. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1. – С. 295; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 130 – 131.

БОВКУН Владислав Дмитрович

(27.09.1934, м. Ічня Ічнянського району Чернігівської області – 05.11.2003, м. Вінниця) – юрист, журналіст, краєзнавець. У 1955 р. закінчив Білоруський державний університет (юридичний факультет). Працював на Вінниччині в органах прокуратури, на партійній роботі. Був редактором обласної газети “Вінницька правда”, головою обласної журналістської організації. Захоплювався краєзнавством. Досліджував історію Поділля ХХ століття.

Тв.: *В бою і труді: Сторінки з історії комсомолу Вінниччини – 1919 – 1925 роки. – Одеса: Маяк, 1969. – 75 с. (у співавтор. з А. А. Міняйлом); Гордість Поділля: Путівник (у співавторстві з І. П. Грущенком, Н. С. Кветним та ін.). – Одеса: Маяк, 1979. – 135 с.; Нариси Вінницької обласної партійної організації. – Одеса: Маяк, 1980. – 343 с. (чл. авторського колективу, ред. колегії); В єдиному строю – до спільної мети: Документи і матеріали про економічні й культурні зв'язки трудящих Вінницької області з трудящими областей братніх республік (1946 – 1977) / Ред. кол.: В. Д. Бовкун (від. ред.) та ін. – Одеса: Маяк, 1980. – 231 с.; Нові звичаї, добрі традиції: Зб. статей. – Одеса: Маяк, 1983. – 80 с. (упорядник).*

Літ.: Лисенко В. Феномен Владислава Бовкуна // *Вінниччина. – 2004. – 28 вересня; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 21; Вінниччина журна-*

БОЙТА Анатолій Миколайович

(14.04.1959, с. Кричанівка Могилів-Подільського району Вінницької області) – педагог, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України, дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. І. Огієнка. В 1980 р. закінчив Вінницький державний педагогічний інститут ім. М. Островського. Учитель історії. До виходу на пенсію вчителював у рідному селі. Один із ініціаторів створення сільського краєзнавчого музею, організатор районних краєзнавчих конференцій “Козацтво на Могилівщині”, “Політика радянської влади на Могилівщині в 20 – 50-х рр. XX століття”.

Тв.: Матиролог Могилівщини. Книга пам'яті жертв політичних репресій 20 – 50-х років XX століття. – Могилів-Подільський, 2008 (у співавторстві з Ю. В. Ткачук); 3 когорти нескорених // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 213.

Літ.: Гальчак С. Д. Регіональна інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 24 – 25.

БОНДАР Василь Іванович

(06.02.1931, м. Боярка Києво-Святошинського району Київської області – 26.05.2005, м. Вінниця) – педагог, краєзнавець. Кандидат філософських наук (1967 р.). У 1953 р. закінчив філософський факультет Київського державного університету ім. Т. Шевченка, у 1966 р. – аспірантуру при цьому ж вузі. Працював вчителем у Вінницькій СШ № 17, на комсомольській та партійній роботі. У 1966 – 1969 рр. старший викладач, у 1969 – 1978 рр. – доцент Вінницької філії Київського політехнічного інституту, з 1979 р. – зав. кафедрою Вінницького політехнічного інституту, з 1993 р. – професор Вінницького національного технічного університету. Член науково-редакційної групи тому “Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область”. Автор ряду краєзнавчих публікацій.

Тв.: Некоторые закономерности повышения культурно-теоретического уровня советского крестьянства // Матеріали конференції кафедр суспільних наук м. Вінниці, присвяченої XX-річчю перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. – Вінниця, 1965; Як людина пізнає навколишній світ // Вінницька правда. – 1969. – 21 лютого; Бродецьке // Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – К., 1972. – С. 309 – 319 (у співавторстві); Тиманівка // Там само. – С. 640 – 650 (у співавторстві).

БОНДАР Василь Петрович

(29.12.1935, с. Верхівка Барського району Вінницької області) – історик, архівіст. Навчався у Тульчинському педучилищі. В 1963 р. закінчив історичне відділення історико-філософського факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Направлений на роботу в Архівне управління при Раді Міністрів УРСР. Працював архіваріусом Центрального державного історичного архіву УРСР, старшим науковим співробітником, старшим інспектором, архівістом I категорії, головним спеціалістом, начальником відділу використання документів та інформації Архівного управління. З великою відповідальністю ставився до виконання почесної справи збирання, зберігання і всебічного використання цінного народного надбання – документів державного архівного фонду СРСР. Працюючи начальником відділу кадрів Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР, чимало зробив у справі добору, підготовки і виховання молодих кадрів архівістів. У 1982 – 1983 рр. обіймав посаду директора Центрального державного архіву Жовтневої революції, вищих органів влади і органів державного управління УРСР. Брав участь у роботі багатьох всесоюзних і республіканських конференцій. Був членом оперативної групи Оргкомітету Всесоюзної наукової конференції “Про досвід написання історії міст і сіл, фабрик і заводів, колгоспів і радгоспів СРСР”.

Літ.: Українські архівісти (XIX – XX ст.)... – С. 72 – 73.

БОНДАРЧУК Володимир Гаврилович

(29.07 (11.08).1905, с. Дениші, тепер: Житомирського району Житомирської області) – український геолог, академік АН України (з 1951 р.), заслужений діяч науки України (1970 р.), лауреат Державної премії України (1976 р.). У 1924 р. закінчив Волинський інститут народної освіти. До 1938 р. працював в Українському геологічному управлінні, з 1930 р. викладав у київських вузах. У 1944 – 1951 рр. – ректор Київського університету, 1951 – 1953 рр. – заступник Голови Ради Міністрів України, 1953 – 1963 рр. – директор інституту геології АН України. Автор праць з тектоніки, регіональної геології і геології антропогену, геоморфології України, в яких належно представлено Поділля. Зокрема, глибоко розробив питання Подільського плато, його територіальні межі, описав Побужжя (визначив в районі Вінниці 3 тераси) і Подністров'я (виявив 6 терас).

Тв.: Геологія України. – К., 1959; Очерки по региональной тектоорогении. – К., 1972; Закономерности развития региональной тектоники Украины. – К., 1983 (у співавтор.).

Літ.: Лебедев П. М., Лебедев Ю. П. Дослідження В. Г. Бондарчука з геоморфології Поділля // Тези доповідей VII Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989. – С. 59; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 133.

БОНДАРЧУК Петро Миколайович

(09.07.1967, с. Чернятка Бершадського району Вінницької області) – дослідник проблем історії української культури, профспілкового руху, релігійних процесів в Україні. В 1989 – 1994 рр. навчався на історичному факультеті Київського державного університету. В 1995 – 1998 рр. – аспірант, у 1998 – 2000 рр. – молодший науковий співробітник, 2000 – 2002 рр. – науковий співробітник відділу історії культури українського народу, з 2002 р. – старший науковий співробітник відділу історії України другої половини XX ст. Інституту історії України НАН України. Кандидатська дисертація “Профспілки УСРР як об’єкт та суб’єкт політики українізації (1920-і рр.)” (2000 р.).

Тв.: Національно-культурна політика більшовиків в Україні на початку 1920-х років. – К., 1998; Українізаційні процеси у профспілковому русі УСРР (20-ті роки XX ст.). – К., 1999; Політика українізації і профспілки УСРР (1920-і рр.). – К., 2002; Політика коренізації в радянській Україні (1920 – 1930-і рр.). – К., 2003 (упоряд., у півавторстві); Релігійність населення України (середина 1940-х – середина 1980-х років): Теоретичні проблеми та загальна характеристика // Україна XX ст.: Культура, ідеологія, політика. – Вип. 8. – К., 2005; Релігійна поведінка православних віруючих в Україні (середина 1940-х – середина 1980-х рр.) // Україна XX століття: Культура, ідеологія, політика. – Вип. 9. – К., 2005.

Літ.: Українські історики XX ст.: Бібліогр. довідн. / Серія “Українські історики”. – Вип. 2: У 2 ч. – К., 2004; Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006... – К., 2006. – С. 492.

БОНКОВСЬКИЙ Дионізи

(16.04.1816, м. Вороновиця Брацлавського повіту – 30.08.1881, м. Богуслав) – поет, композитор, фольклорист. Походив із дрібношляхетської родини. Працював канцеляристом у Новоград-Волинському (1834 – 1838) і Радомиському (1838) земських судах, у канцелярії київського цивільного губернатора, бердичівським повітовим суддею. Один із найпопулярніших польських авторів, які писали українською. Компонував тексти й мелодії своїх пісень, орієнтуючись на поетику й музику фольклорної пісенності. Частина пісень є переспівами, парафразами народних: наприклад, “Гандзя” є переробкою народної пісні про однойменну героїню, варіанти якої відомі з записів XVIII ст. Автор текстів і мелодій пісень “Гнів Гандзі, цяці-молодички”, “Козак Воля”, “Нудьга козака”, “Тропак”, тексту пісні “Нема ж мені чого треба”, ме-

лодії до вірша Т. Г. Шевченка “Нащо мені чорні брови” і до вірша І. Завадського “Де шлях чорний”. Першодруки його творів з’явилися окремими випусками (без дат) у Києві: у музичному видавництві польського композитора А. Копіцинського (50 – 60-і рр.) і в серії “Українська ліра” нотного видавництва книгаря Л. Ідзиковського (70-і рр.). Опублікував статтю “Про музику українських народних пісень” (1869), в якій простежив особливості українського музичного фольклору.

Літ.: Дремлюга М. Українська фортепіанна музика: дожовтневий період. – К., 1968. – С. 123 – 124; Колесник В. Бонковський Діонізі // Відомі поляки в історії Вінниччини... – С. 62 – 63.

БОРЕЦЬКИЙ Віталій Васильович

(31.01.1981, с. Нова Гребля Калинівського району Вінницької області) – педагог, письменник, краєзнавець. Кандидат філологічних наук, викладач кафедри журналістики Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Член Національної спілки письменників України (2005 р.). Очолює Кабінет молодого автора при Вінницькій письменницькій організації. Досліджує генеалогію подільських родин, зокрема, родин рідного села, захоплюється літературним краєзнавством. Лауреат обласної премії ім. М. Коцюбинського.

Тв.: Плекаючи дерево... Про книгу Михайла Вдовцова «Романтичні овиди Кетрос» // Вінницький край. – 2009. – № 2 (18). – С. 144 – 145; Від «Фати моргани» – до «Мантри-омани» // Експрес «Молодість»: Альманах. – Вінниця: ФОП Рогальська І. О., 2011. – С. 3 – 4; Славний шлях Інституту філології й журналістики // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодні»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 38 – 42; Стильові особливості сучасної подільської поезії // Літературне краєзнавство Поділля в системі сучасної освіти: стан, проблеми, перспективи: зб. наук. праць / Ред. колегія: О. М. Куцевол (голов. ред.). – Вінниця: ТОВ «Ландо ЛТД», 2011. – С. 286 – 290.

БОРЖКОВСЬКИЙ Валеріан Васильович

(1864, містечко Мізяків, тепер с. Мізяків Калинівського району Вінницької області – 01.06.1919, м. Київ) – краєзнавець, етнограф, історик Поділля, громадсько-політичний діяч. Народився в сім’ї священика. Закінчив 1880 р. Шаргородське духовне училище, де навчався в одному класі з М. Коцюбинським, дружба з яким тривала до кінця життя письменника. Того ж 1880 р. вступив до Кам’янець-Подільської духовної семінарії, з якої був виключений за приналежність до народницької організації “Подільська

дружина". Закінчив Одеську духовну семінарію. Проживав і працював у Бессарабії, Єнісейській губернії, в Галичині. 1902 р. оселився у Вінниці і розгорнув активну наукову та громадську діяльність. Після лютневої революції (1917 р.) – вінницький комісар Тимчасового уряду, активний учасник визвольних змагань українського народу. 12 квітня 1919 р. заарештований ЧК, вивезений до Києва, де невдовзі розстріляний. Як дослідник здійснив етнографічні, економічні та історичні розвідки Подільського краю. Друкувався в "Киевской старине", "Матеріалах до української етнології", "Экономической жизни Подолии" та ін. виданнях. Вивчав соціально-побутові, культурні явища подільського села, етнопсихологічні особливості селянства.

Тв.: "Парубоцтво" как особая группа в малорусском сельском обществе // Киевская старина. – 1887. – Т. 18. – С. 765 – 776; Старый Город. – Вінниця, 1911; Лирники (на Подолии) // Киевская старина. – 1888. – Т. 26. – Сентябрь. – С. 653 – 708.

Літ.: Козуб С. Валеріан Боржковський (1864 – 1919): Матеріали до його політичної та громадської діяльності // За сто літ. – Харків, 1930. – Кн. 5; Мазурик В. С., Шпильова Л. М. В. В. Боржковський – подільський учений і громадський діяч кінця XIX – початку XX ст. // Тези доповідей 10-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1991. – С. 45, 46; Мазурик В. С., Шпильова Л. М. Етнографічні розвідки Валеріана Боржковського // Етнографія Поділля. Тези доповідей наукової конференції. – Ч. 2. – Вінниця, 1992; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 133 – 134; Хоменко Б. Боржковський Валеріан Васильович // З-над Божої ріки... – С. 30, 31; Вінниччина в датах... – С. 55; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 21, 22; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 34; Денисенко Г. Г. Боржковський Валеріан Васильович // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 342.

БОРИСЕНКО Валентина Кирилівна

(17.07.1945, с. Хижинці Вінницького району Вінницької області) – етнограф, історик, краєзнавець, доктор історичних наук. У 1968 р. закінчила історичний факультет Київського університету. Працювала старшим науковим співробітником в ІМФЕ АН України, зав. сектором рукописних фондів. Нині професор, завідувач кафедри етнології та історичного краєзнавства Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. Досліджує весільну обрядовість, особливості у традиційній культурі і побуті українців і поляків Поділля на рубежі XIX – XX ст., інші етнографічні аспекти краю. Учасниця міжнародних, Всеукраїнських наукових, науково-практичних, регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Опублікувала понад 170 наукових статей. Автор трьох монографій, чотирьох навчальних посібників. Заслужений діяч науки і техніки України (2005 р.).

Тв.: *На весіллі на Поділлі // Наше слово.* – 1989. – № 6; *Весільні звичаї та обряди на Україні: Історико-етнографічне дослідження.* – К.: Наук. думка, 1988. – 192 с.; *Пища польських крест'ян Подолли (кінець XIX – поч. XX вв.) // СЗ.* – 1973. – № 3; *Деякі особливості народного одягу поляків Поділля (кінець XIX – поч. XX ст.) // Народна творчість та етнографія.* – 1973. – № 2. – С. 55 – 59; *Весільна обрядовість поляків в с. Тарабанівці на Вінниччині // Народна творчість та етнографія.* – 1971. – № 3. *Весільні звичаї та обряди на Україні: історико-етнографічне дослідження.* – К., 1988; *Весільні звичаї та обряди // Поділля / за ред. Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. Є. та ін.* – К., 1994; *Традиції та життєдіяльність: на матеріалах святково-обрядової культури українців: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів.* – К., 2000; *Нариси з історії української етнології (1920 – 1930 рр.).* – К., 2002; *Свіча пам'яті: Усна історія про геноцид українців у 1932 – 1933 роках.* – К., 2007; *Обряди перших років життя людини // Народна культура українців: життєвий цикл людини. Діти, дитинство. Дитяча субкультура.* – К., 2008. – Т. 1. – С. 82–95; *Українки в історії / за заг. ред. В. Борисенко.* – К., 2010.

Літ.: *Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців...* – С. 135; *Сторожук В. П. Борисенко Валентина Кирилівна // Вінниччина фольклорна: Довідник / Упорядники А. М. Подопинний, Т. О. Цвігун.* – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – С. 10 – 11; *Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини...* – С. 22 – 23; *Н. В. Жмуд. В. К. Борисенко як дослідниця етнічної культури Поділля // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодні»:* До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 280 – 282.

БОРЩЕВСЬКИЙ Василь Митрофанович

(15 (28).12.1909, с. Новоселівка, тепер Пологівського району Запорізької області – 25.12.1992, м. Вінниця) – літературознавець, краєзнавець, педагог, кандидат філологічних наук (з 1955 р.), професор (з 1965 р.), заслужений працівник вищої школи УРСР (1970), лауреат премії ім. Коцюбинського (1993), голова Вінницької обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (1966 – 1979 рр.). Закінчив у 1940 р. філологічний факультет Запорізького педінституту. Учасник Другої світової війни. З 1945 р. – викладач, а з 1946 по 1990 р. (з перервою у 1948 – 1949 рр.) – зав. кафедри української літератури Вінницького педагогічного інституту. Досліджував українсько-російські літературні зв'язки, творчість письменників М. Коцюбинського, М. Стельмаха, М. Рильського, С. Руданського, Т. Шевченка, І. Франка та ін. Зробив значний внесок у розвиток літературного й історичного краєзнавства на Вінниччині, в справу охорони, збереження, пропаганди і популяризації пам'яток історії та культури краю. Опублікував понад 300 праць. Співатор та упорядник ряду збірників: “Літературно-мистецька Вінниччина” (1969 р.), “Краса України – Поділля” (1972 р.), “У дорозі молодії і вічній: Спогади про Миколу Трублаїні” (1977 р.). Один із орга-

нізаторів обласних і ряду міжвузівських та республіканських наукових конференцій, в тому числі 8-ї славістичної, присвячених життю і творчості Т. Шевченка, Марка Вовчка, М. Коцюбинського, М. Стельмаха, що відбувалися у Вінниці. Тривалий час був науковим кореспондентом НДІ педагогіки УРСР.

Тв.: *Краса України* – Поділля: Збірник. – Одеса: Маяк, 1972. – 259 с. (упорядн.); *Вивчення творчості М. М. Коцюбинського в школі: Посібник для вчителів.* – Видання 2-е, перероблене і доповнене. – К.: Радянська школа, 1975. – 197 с.; *Дорогоцінні самоцвіти: Народна творчість трудящих Вінниччини // Народна творчість та етнографія.* – 1969. – № 4. – С. 82 – 86; *Земля, щедра талантами: Літературно-мистецька Вінниччина // Матеріали республіканської конференції з проблем синтаксису українського сучасного літературного мовлення.* – Вінниця, 1974. – С. 3 – 6; *Співець землі Подільської // М. Стельмах і Вінниччина: Бібліографічний покажчик.* – Вінниця, 1987. – С. 3 – 10; *На службі великої мети: Актуальні проблеми краєзнавства // Комсомольське плем'я (Вінниця).* – 1979. – 30 березня.

Літ.: *Борщевський В. М. – В кн.: Учені вузів Української РСР.* – К., 1968. – С. 71; *Крижанівський С. Педагог-літератор // Літературна Україна.* – 1969. – 26 грудня; *Зарудний М., Крижанівський С. Неспокій покликає у дорогу // Літературна Україна.* – 1979. – 28 грудня; *Гуцало Є. На ниві освіти і літератури // Літературна Україна.* – 1984. – 29 грудня; *Крижанівський С. А. Борщевський Василь Митрофанович // УЛЕ.* – К., 1988. – Т. 1. – С. 224; *Василь Митрофанович Борщевський: Бібліографічний покажчик / Вступна стаття проф. С. А. Крижанівського.* – Вінниця, 1990. – 24 с.; *Крижанівський С., Перебийніс П. Народився вчителем // Літературна Україна.* – 1990. – 25 січня; *Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 136 – 137; Подолінний А. Борщевський Василь Митрофанович // З-над Божої ріки... – С. 32 – 33; Гальчак С. Д. Борщевський Василь Митрофанович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 26 – 27; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 23 – 24; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 82 – 86.*

БОСИЙ Павло Васильович

(25.02.1965, м. Могилів-Подільський Вінницької області) – музеєзнавець, краєзнавець. Закінчив Кіровоградський педінститут. Працював науковим співробітником, заступником директора, директором Кіровоградського обласного краєзнавчого музею, проктором Кіровоградського соціально-педагогічного інституту “Педагогічна академія”. Дослідник історії пам’яток архітектури Кіровограда. Автор-упорядник видання “Іноземні підприємці в Єлисаветграді” (за матеріалами архіву Роберта Ельворті) (1996 р.).

Літ.: *Босий Павло Васильович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 27; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 24.*

БРАНЬКО Ярослав Андрійович

(04.09.1935, рудник ім. Чубаря Широківського району Дніпропетровської області) – економіст, краєзнавець, пошуковець-дослідник. Член Національної спілки краєзнавців України. У 1953 р. закінчив середню школу, згодом – Одеський статистичний технікум і Одеський кредитно-економічний інститут. Працював у Вінницькому облстатуправлінні (1960 – 1963 рр.), планово-економічному відділі Подільського раднаргоспу (1963 – 1966 рр.), з 1966 р. – на Вінницькому хімзаводі: старшим економістом, заступником начальника відділу праці, начальником планово-економічного відділу. Активно захоплюється краєзнавством. Учасник багатьох регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Систематично виступає із краєзнавчими розвідками в обласній пресі. Основна сфера досліджень – Велика Вітчизняна війна 1941 – 1945 рр. на Поділлі. З 1979 р. бере участь у пошуково-дослідницькій роботі по встановленню імен воїнів, котрі загинули під час оборонних та визвольних боїв за Вінницю і область. Встановив понад 1000 до цього невідомих імен. Як активний учасник пошуку захисників Вітчизни, котрі загинули у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр., наказом начальника Військового меморіального центру Збройних Сил Російської Федерації нагороджений нагрудним знаком “За активний пошук” (2005 р.). Як член редколегії брав активну участь у підготовці та виданні 9-томного видання “Книга Пам’яті України. Вінницька область”. Голова Вінницької обласної організації пошуковців-дослідників, член Вінницької обласної організації Українського товариства охорони пам’яток історії та культури та Українського фонду пошуку “Пам’ять”. Науковий співробітник Вінницького обласного краєзнавчого музею.

Тв.: Подвиги воїнів Радянської Армії в боях на Вінниччині в роки Великої Вітчизняної війни // Тези доповідей другої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 40-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 років. – Вінниця, 1984. – С. 43; “Вєрвольф”: що ми знаємо про це? // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – № 1 / 2 (10 / 11). – 1999. – С. 428 – 442; Вооруженный волк не вооружен и не опасен, но попрежнему окутан тайной. – Техника молодежи. – 1998. – № 4. – С. 24 – 26; До питання про постать Панченка-Лєвченка в антифашистському русі у Вінниці 1941 – 1944 рр. // Поділля в контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Вінниця, 2001. – С. 256 – 259 (у співавтор.); Генеральний план “Ост” і будівництво “вельможних” ставок німецького рейху на Житомирщині і Вінниччині // Житомирщина на зламі століть: Міжнародна науково-краєзнавча конференція. – Наук. зб. “Велика Волинь”. – Т. 21. – Житомир: Мак, 2000. – С. 192; Розкриємо таємниці будівництва ставок Гітлера, Герінга і Гімmlера в Україні // Соборність українських земель в контексті подій другої світової війни: Матеріали загальноукраїнської конференції. – Кривий Ріг: Мінерал, 2000. – С. 160, 161; Велика Вітчизняна війна в істо-

рії об'єкту "Вервольф" // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 132 – 134 (у співавтор.); Маловідомі сторінки історії визволення Вінниччини в 1943 – 1944 рр. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 193 – 196; Став Героєм Росії за визволення... Могилів-Подільського // Вінницький край. – 2007. – № 4 (11). – С. 79 – 88; Коли була окупована Вінниця в липні 1941 року (Маловідомі сторінки боїв на Вінниччині) // Подільська старовина: Наук. зб. – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 350 – 354; Він малював портрет Шевченка // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (13 – 15 жовтня 2010 р.). – Вінниця, 2011. – С. 86 – 88.

Літ.: Серце, віддане людям: Про подвиг пошуковців-дослідників по увічненню пам'яті захисників Вітчизни / Книга Пам'яті України; Український фонд пошуку "Пам'ять". – К.: ВВП "Компас", 2001. – С. 7; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 25 – 26.

БРІЛІНГ Густав Вольдемарович

(1867, м. Борисов (Білорусь) – 19.10.1941) – краєзнавець, музеєзнавець Поділля. Закінчив 1888 р. Немирівську гімназію, 1894 р. – Київський університет і одночасно художню школу М. І. Мурашко. В 1907 р. переїздить до Вінниці, працює викладачем реально-го училища, слідчим суддею та почесним мировим суддею. Створює групу ентузіастів – збирачів старожитностей. У 1914 – 1919 рр. окружний суддя на Полтавщині. З 1919 р. – співробітник, з 1923 р. – завідуючий Вінницьким краєзнавчим музеєм. Тільки в 1927 – 1928 рр. з його участю зібрано понад 2 тис. археологічних пам'яток, 3426 етнографічних предметів, 652 витворів образотворчого мистецтва. Автор постанови губвиконкому "Про охорону пам'яток революційного минулого, старовини, мистецтва і природи" (1924 р.), інструкції по охороні пам'яток історії та культури (1925 р.). У 1933 р. необгрунтовано ув'язнений. Під час другого арешту 1940 р. усі рукописи з історії, етнографії Поділля були знищені. Сліди 73-річного Брілінга Г. В. загубилися в таборах репресованих на півночі СРСР. 28.08.1988 р. реабілітований.

Літ.: Кот С. І. Дослідник Подільської старовини // Репресоване краєзнавство (20 – 30-і роки). – К., 1991. – С. 191 – 198; Кароєва Л. Із туману холодного минулого // Україна. – 1989. – № 28. – С. 8 – 9; Брілінг Г. Г., Кароєва Л. Р. Г. В. Брілінг – засновник Вінницького музею // Тези доповідей VII Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989. – С. 5 – 6; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 138 – 139; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 26; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 35; 53; Кароєва Л. Р. Густав Вольдемарович Брілінг // Подільська старовина: Зб. наук. праць. – Вінниця, 1998. – С. 5 – 15; Кароєва Л. Р. Написання мемуарів – злочин // Реабілітовані історією. Вінницька область. – Вінниця, 2005. Кн. 1. – С. 729 – 734; Кот С. І. Брілінг Густав Вольдемарович // Енциклопедія історії України... – Т. 1. – С. 378.

БУКО Валентин Анатолійович

(1942, м. Немирів Вінницької області) – краєзнавець. Мешкає у Києві. Автор-упорядник збірника документів та спогадів очевидців про діяльність Немирівського патріотичного підпілля, очолюваного його батьком Анатолієм Антоновичем Буко, схопленого та страченого німецько-фашистськими окупантами, інших краєзнавчих праць.

Тв.: А завтра була війна...: Документи, публікації і свідчення учасників і про учасників Немирівського партизанського підпілля. – Немирів, 2003. – 128 с.; Чарівне Поділля: Репертуарний збірник вокально-інструментальних творів для аматорських музичних колективів / Вид. 2-е, доопрац. – Вінниця: Нова Книга, 2011. – 360 с.

БУЛАЄВСЬКА Наталія Іванівна

(05.09.1939, с. Терешки Барського району Вінницької області) – журналіст, пам'яткоохоронець, краєзнавець. У 1966 р. закінчила Український поліграфічний інститут (м. Львів), в 1969 р. – Вищу партійну школу при ЦК Компартії України. Працювала редактором районної газети “Колос” у смт Погребище Вінницької області (1969 – 1971 рр.). З 1971 р. працює в Київській обласній організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Заступник голови цієї організації. Член правління Національної спілки краєзнавців України. Основні напрямки дослідницької діяльності – історія міст і сіл України, пам'ятки історії та культури Київщини. Автор більше 100 наукових статей і розвідок, постійна ведуча на українському радіо рубрик “Голос Києва”, “Пам'ятки історії та культури Київщини”. Заслужений працівник культури України.

Тв.: Вишгородська ікона // Старожитності. – 1992. – № 6; Реліквії Рудого Села. – Київська правда. – 18; 22 листопада; Закарбовані для вічності // Київщинознавство. – К., 2001.

Літ.: Титова О. Булаєвська Наталія Іванівна // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 30 – 31; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 26 – 27; Вінниччина журналістська / Автор-упорядник В. Г. Лисенко. – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. – С. 30.

БУРТЯК Григорій Якович

(10.01.1936, с. Жабокричка Чечельницького району Вінницької області – 07.07.2012, м. Вінниця) – педагог, партійний працівник, краєзнавець. У 1955 р. закінчив Бершадське педучилище, в 1963 р. – філологічний факультет Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. Тривалий час працював на Вінниччині на

комсомольській та партійній роботі. В 1973 р. захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук. Працював у Вінницькому національному технічному університеті, доцентом Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Автор ряду публікацій на краєзнавчу тематику. Активно займався створенням музеїв та музейних кімнат в населених пунктах Вінницької області.

Тв.: Вінниця // *Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область*. – К., 1972. – С. 76 – 112 (у співавторстві з С. Я. Вініковецьким, В. П. Воловиком, Н. С. Квєтним, Г. А. Лютовортом); *Нариси Вінницької обласної партійної організації*. – Одеса: Маяк, 1980. – 343 с. (чл. авторського колективу, ред. колегії); *Час практичних дій*. – Одеса: Маяк, 1990. – 152 с.; *Нескорений край // Дзвони пам'яті: Худож. та докум. твори*. – Вип. 5: Книга про трагедію сіл, знищених фашистами у роки війни на території Вінницької, Тернопільської, Хмельницької областей. – К.: Радянський письменник, 1990. – С. 8 – 11.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 27; Станіславська Є. Григорій Буртяк: "Люблю і поважаю молодість, бо добре пам'ятаю свою" // *Погляд (м. Вінниця)*. – 2006. – 1 – 8 січня.

БЯЛКОВСЬКИЙ (Bialkowski) Леон Ігнацій

(01.02.1885, с. Пасинки, тепер: Шаргородського району Вінницької області – 21.01.1952, Люблін (Польща) – польський історик, поділлєзнавець, академік Польської АН (з 1949 р.). Закінчив Ягеллонський університет у Кракові. В 1918 – 1920 рр. працював приватним доцентом Кам'янець-Подільського державного університету. Емігрував до Польщі. З 1926 р. професор Люблінського університету. Досліджував генеалогію шляхетських родин, соціально-економічну історію України і особливо Поділля епохи феодалізму. В своїй праці "Поділля в XVI ст." на основі кам'янецьких земських актових книг розглянув деякі питання соціальної структури населення і економічного життя Подільського воєводства.

Тв.: *Поділля в XVI ст. Риси суспільні і господарські*. – Варшава, 1920 (польська мова); *Поріччя Мурахи в XV – XVI ст.: відбитка із "Записок Кам'янець-Подільського Державного Університету" (т. II)*. – Кам'янець на Поділля, 1920. – 20 с.; *На Подільсько-українському прикордонні*. – Львів, 1925.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 142; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 27 – 28; Вербиленко Г. А. Бялковський Леон Ігнацій // *Енциклопедія історії України...* – Т. 1. – С. 424.

ВАЛЬКО Іван Васильович

(27.11.1930, с. Зарудинці Немирівського району Вінницької області – 30.11.2003, м. Київ) – журналіст, краєзнавець, учений, письменник. Доктор філософських наук, професор. Закінчив се-

редню школу у Немирові, факультет журналістики Київського університету (1954 р.). 20 років працював у пресі, потім вів наукову роботу в Академії наук, викладав у вузах. Автор документальної повісті на тему війни “Куди летиш, журавлику?” (1971 р.), в якій ідеться про юного партизана-зв’язківця В. Саморуху. У 1995 р. видав ще один твір: “Вогонь на себе: Історико-філософський роман із 20 днів ХХ ст.” У романі розповідається про народного месника з Поділля Івана Калашника, який під час Другої світової війни діяв у німецько-фашистському тилу, а також про підпільників Немирівщини.

Літ.: Речмедін В. Ще один з плеяди юних // Літературна Україна. – 1971. – 27 липня; Буяровський Ю. Журавлик летит к цели // Правда України. – 1971. – 6 августа; Подолинний А. Валько Іван Васильович // З-над Божої ріки... – С. 40, 41; Гальчак С. Д. Красзнавці Вінниччини... – С. 28; Вінниччина журналістська... – С. 33.

ВАСИЛЬЄВ Валерій Юрійович

(04.09.1961, м. Узин Київської області) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук (з 1989 р.). У 1982 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. В 1983 – 1986 рр. – асистент кафедри історії КПРС цього вузу. В 1986 – 1989 рр. – аспірант Київського державного університету, в 1989 – 1998 рр. – доцент кафедри політології Вінницького державного педагогічного університету. В 1998 – 2000 рр. – доцент кафедри гуманітарних наук Вінницького державного медичного університету. З 2001 р. – старший науковий співробітник відділу регіональних проблем Інституту історії України НАН України. Досліджує політичні репресії на Поділлі і в Україні в 20 – 30-х рр. ХХ ст., причини голодомору 1932 – 1933 рр., голоду 1946 – 1947 рр., етнонаціональні проблеми. Учасник міжнародних, Всеукраїнських наукових, науково-практичних, регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Автор більше 100 праць.

Тв.: Топологія селянських виступів на Поділлі в першій половині ХІХ – 20 – 30-х рр. ХХ століття // Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 1993. – С. 191 – 194 (у співавтор.); Невідомий голод 1934 – 1935 рр. на Поділлі // Тези доповідей і повідомлення ХІХ Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1993. – С. 53, 54 (у співавтор. з Р. Ю. Подкуром); Подільське селянство у голодоморі 1932 – 1933 рр.: настрої, оцінки, дії (Соціально-психологічний аналіз) // VI Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С. 317; Коллективизация и крестьянское сопротивление на Украине (ноябрь 1929 – март 1930 гг.). – Вінниця, 1997. – с. 64 – 66 (у співавтор. з Л. Віолою); Політичні репресії на Поділлі (20 – 30-х рр. ХХ ст.). – Вінниця: Логос, 1999. – 248 с. (у співавторстві з Калитком С. Л., Кравченком П. М., Подкуром Р. Ю.); Причини та механізми здійснення масових політичних репресій на території Вінницької

області в 20 – 30-і рр. // *Політичні репресії на Поділлі (20 – 30-і рр. XX ст.)*. – В., 1999. – С. 9 – 23; *Українське село в 1934 році: політика радянського керівництва* // *Історія України: Маловідомі імена, події, факти*. – Вип. 19. – К., 2001. – С. 282 – 296; *Репресивна політика керівництва СРСР на Поділлі: погляд з XXI століття* // *Політичні репресії на Поділлі в XX столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. – Вінниця: Велес, 2002. – С. 12 – 17; *Механізм арештів та допитів в НКВД-МГБ у 30 – 40-х роках XX ст.* // Там же; – С. 88 – 92; *Командири великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932 – 1933 рр.* – К.: Генеза, 2001. – 399 с. (спільна ред. з Ю. Шаповалом); *Інформування Л. Кагановича органами ГПУ УСРР в 20-х рр. XX ст.* // *Історія України: Маловідомі імена, події, факти*. – Вип. 20 – 21. – К., 2002. – С. 336 – 349; *Вплив “великого терору” (1937 – 1938 рр.) на сільське господарство України* // *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*. – Вип. 30. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 163 – 173; *Еврейский вопрос: поиски ответа: Документы 1919 – 1926 гг.* – Вып. 1 / Центр изучения и публикации документов евр. истории «Храни и помни». Предисл., прим., прилож. Л. И. Килимника. – Винница: Глобус-Пресс, 2003. – 351 с. (упорядник; спільно з П. М. Кравченком, Л. Н. Малащенком, Р. Ю. Подкур); *Коммунистическая власть против религии Моисея: Документы 1920 – 1937 и 1945 – 1953 гг.* / Ред. серии, отв. за вып. Л. И. Килимник; Центр изучения и публикации документов евр. истории «Храни и помни». – Винница: Глобус-Пресс, 2005. – 383 с. (упорядник; спільно з П. М. Кравченком, Р. Ю. Подкур); *Політичні репресії на Вінниччині 1918 – 1980-ті роки* // *Реабілітовані історією. Вінницька область / Редколегія: І. С. Гамрецький (голова), В. П. Лацба (керівник), С. С. Нешик (заст. голови), П. М. Кравченко (відп. секретар), М. Г. Баландюк, С. М. Василюк, С. Д. Гальчак, М. М. Гунько та ін.*; Упорядники: В. П. Лацба (керівник), В. І. Білоконь, Д. К. Бухін, В. Ю. Васильєв, К. В. Завальнюк, С. Л. Калитко, П. М. Кравченко, І. Г. Паламар, Р. Ю. Подкур, О. К. Струкевич. – Кн. 1. – Вінниця: ДП “ДКФ”, 2006. – С. 9 – 92 (у співавторстві з П. Кравченком, Р. Подкур); *Політичні репресії на Вінниччині 1918 – 1980-ті роки* // *Реабілітовані історією. Вінницька область / Ред. кол.: Гамрецький І. С. (гол.) та ін.*; Упоряд.: Лацба В. П. (кер.) та ін. – Кн. 1. – Вінниця: ДП “ДКФ”, 2006. – С. 9 – 92 (у співавторстві з П. Кравченком, Р. Подкур); *Голод 1932 – 1933 рр. в Україні: новітні інтерпретації та тенденції в українській історіографії* // *Голод та голодомор на Поділлі 1920 – 1940: Збірник документів та матеріалів / Ред. кол.: Гамрецький І. С. (гол.) та ін.*; Автори-упорядники: Подкур Р. Ю., Васильєв В. Ю., Кравченко П. М., Лацба В. П., Мельничук І. П., Петренко В. І. – Вінниця: ДП “ДКФ”, 2007. – С. 5 – 26; *Жизнь в оккупации. Винницкая область. 1941 – 1944 гг.* / сост. В. Ю. Васильев, Р. Ю. Подкур, С. Д. Гальчак, Д. Байрау, А. Вайнер. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – 856 с. – (Документы советской истории).

Літ.: Гальчак С. Д. *Красзнавці Вінниччини...* – С. 29; *Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006...* – К., 2006. – С. 498; Гальчак С. Д. *Регіональна інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля*. – Вінниця: Меркюрі-Поділля, 2010. – С. 25 – 27.

ВДОВЦОВ Михайло Леонтійович

(07.03.1955, с. Кетроси (Довжок) Ямпільського району Вінницької області) – історик, природоохоронець, краєзнавець. За-

кінчив Вінницький державний педагогічний інститут (за фахом учитель історії) та Львівський національний лісотехнічний університет. Працював генеральним директором об'єднання “Вінницяоблагроліс”. Проводив велику природодослідницьку та природоохоронну роботу. Зокрема, відродив Олександрівський парк графині Бенет (с. Олександрівка Томашпільського району), природничі об'єкти Гайдамацького яру історико-культурного комплексу “Буша” (с. Буша Ямпільського району). Створив перший на Вінниччині зоопарк (м. Вінниця). Докладає зусиль по збереженню та реконструкції старих парків, розташованих на території Вінницької області. У 2012 р. призначений головою Могилів-Подільської районної державної адміністрації. Голова постійної комісії з питань культури, духовності та історичної спадщини Вінницької обласної ради. Автор ряду краєзнавчих видань та публікацій, ініціатор і організатор регіональних краєзнавчих конференцій.

Тв.: Бубнівська кераміка. – Бубнівка, 1998. – 81 с. (у співавтор. з І. П. Мельничуком, Л. С. Мельничук); Романтичні овиди Кетрос / Вид. 2-е, доп., переробл. – Вінниця, 2009. – 150 с.; Зерно з татових черевиків. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – 288 с.; Пам'ятати про подвиг // Синьоводська битва 1362 року – визначальна подія в історії України: Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Хмельник Вінницької області, 24 квітня 2012 р. / Відп. редактор С. Д. Гальчак. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – С. 13 – 14.

Літ.: Гальчак С. Д. Регіонознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 28.

ВЕНГРЖЕНОВСЬКИЙ Сергій Олександрович

(07.10.1844, на Могилів-Подільщині, тепер Вінницької області – 26.09.1913, с. Могильна, тепер у межах м. Гайсина Вінницької області) – етнограф, фольклорист, історик, краєзнавець, член Подільського історико-археологічного товариства (з 1890 р.). Закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію, був вільним слухачем історико-філологічного факультету Одеського університету. З 1887 р. працював у Подільському акцизному відомстві (до 1902 р. у м. Гайсині, з 1903 р. – в с. Могильна Гайсинського повіту). Досліджував побут, звичаї, вірування, народну медицину, фольклор Поділля. Публікував статті в “Киевской старине” (1886 – 1895 pp.), в “Подольских епархиальных ведомостях”. Один з перших звернув увагу на виявлення національних традицій у вишиванках, ткацтві та писанках подолян. Передавав протягом 1890 – 1910 pp. багато книг, речей, колекцію фольклорно-етнографічних матеріалів Кам'янець-Подільському давньосховищу. Опублікував 20 робіт.

Тв.: Исторический очерк унии в Брацлавщине // Труды Подольского историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1887. – Вып. 3. – С. 1 – 142; Материалы для истории унии в бывшем Брацлавском воеводстве // Труды Подольского историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1890 – 1891. – Вып. 5. – С. 1 – 186; Языческий обычай в Брацлавщине «гонити шуляка» // Киевская старина. – 1895. – Т. 50. – С. 282 – 323; Еще кое-что о Кармалюке // Киевская старина. – 1886. – № 7. – С. 553 – 554.

Літ.: Венерженовский С. А. // Украинская жизнь. – К., 1913. – № 11. – С. 90; РЕУ. – К., 1969. – Т. 1. – С. 26; Баженев Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 146; Подолинний А. М. Венерженовський Сергій Олександрович // Вінниччина фольклорна... – С. 11; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 29, 30; Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 58; Усенко П. Г. Венерженовський Сергій Олександрович // Енциклопедія історії України... – Т. 1. – С. 475.

ВЕРХОВЛЮК Володимир Михайлович

(21.03.1956, с. Клітенка Хмільницького району Вінницької області) – історик, архівіст, краєзнавець. У 1981 р. закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Шевченка за спеціальністю "архівознавство та допоміжні історичні дисципліни". З 1981 р. працює в Державному архіві Вінницької області. Начальник, провідний спеціаліст відділу інформації та використання документів. Досліджує різні аспекти історії рідного Поділля. Автор численних краєзнавчих публікацій в місцевій пресі.

Тв.: Перші піонери Вінниччини // Комсомольське плем'я. – 1987. – 19 травня; Йшла війна народна // Нові горизонти (Жмеринка). – 1991. – 30 травня; В ті далекі 20-і роки // Чечельницькі вісті. – 1991. – 19 грудня; Сторінки історії // Панорама (Вінниця). – 1992. – 25 лютого; Славнозвісний Устим // Подільська зоря (Вінниця). – 1992. – 11 березня; Фольклористи-краєзнавці у фондах Вінницького державного архіву // Етнографія Поділля. Тези доповідей наукової конференції. – Ч. II. – Вінниця, 1992. – С. 33, 34; Про що писали газети // Літинський вісник. – 1993. – 1 жовтня; Документи державного архіву Вінницької області про Гната Танцюру // Тези доповідей XII Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1993. – С. 95, 96 (у співавтор. з Є. П. Ковальовою); Церква Святого Миколая у Вінниці // Вінницька газета. – 1994. – 27 січня; Поділля в творчості Кобзаря // Подільська зоря. – 1996. – 8 березня; До 100-річчя заснування лікарні ім. Ющенка // Земля Подільська. – 1997. – 6 червня; Фашистський смерч пронісся над Вінниччиною // Вінницька газета. – 1998. – 9 травня; Москва салютувала Вінниці // Подільська зоря. – 1999. – 18 березня; Непересічний фольклорист Г. Т. Танцюра // Панорама. – 2001. – 9 червня; Етапи творення. З глибини віків: До 70-річчя Вінницької області // Подоля. – 2002. – 27 лютого; 3 плеяди славетних: до 70-річчя від дня народження П. І. Ніщинського // Маяк (Тиврів). – 2002. – 21 вересня.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 30 – 31.

ВИНОКУР Іон Срулевич (Ізраїлевич)

(14.07.1930, м. Ружин Житомирської області – 19.09.2006, м. Київ) – археолог, історик, краєзнавець, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник вищої школи України, академік Академії вищої школи України, академік Української академії історичних наук. Обирався членом правління Всеукраїнської спілки краєзнавців. У 1953 р. закінчив історичний факультет Чернівецького державного (нині: національного) університету ім. Ю. Федьковича. Працював у цьому ж вузі, в Житомирському обласному краєзнавчому музеї. В 1962 р. захистив кандидатську дисертацію. З березня 1963 р. працював на історичному факультеті Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту (нині: національного університету), пройшовши шлях асистента, старшого викладача, доцента, професора, з 1969 р. – завідувача кафедри історії СРСР і УРСР, з 1991 р. – завідувача кафедри історії народів Росії та спеціальних історичних дисциплін. У 1978 р. в Інституті археології АН України захистив докторську дисертацію “Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя (перша половина I тис. н.е.).” В 1980 р. став професором. З 1963 р. заснував в Кам'янець-Подільському педуніверситеті археологічну експедицію, навчально-наукову археологічну лабораторію, які стали центрами щорічних регіональних досліджень на території Хмельницької, Вінницької і сусідніх областей Поділля та Волині залишків давніх культур первісного суспільства та доби середньовіччя. За час діяльності експедиції нею було здобуто понад 40 тисяч старожитностей, які поповнили фонди і експозиції місцевих музеїв та Інституту археології НАН України, стали основою проведення наукових конференцій, видання монографій та інших праць. Академік І. С. Винокур є автором понад 400 праць, з них біля 40 монографій, книг, інших окремих видань. Серед найважливіших, в яких значно відображена давня історія і культура подільського краю, в т. ч. Вінничини, праці “Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II – V ст. н. е.” (1972), “Давні слов'яни на Дністрі” (1977), “Історія Лісостепоного Подністров'я та Південного Побужжя” (1985), “Буша” (1991), “Слов'янські ювеліри Подністров'я” (1997), “Черняхівська культура: витоки і доля” (2000), “Літописний Губин XII – XIII ст. Болохівська земля” (2004) та ін. За його ініціативою і співавторством видані навчальні посібники для потреб освіти “Нариси історії Поділля” (1990), “Історія Поділля і Південно-Східної Волині” (1993, 1994), “Археологія України” (1994, 2004), “Історія України” (2005). Учасник I (1991), II (1996), III (2003) з'їздів Всеукраїнської спілки краєзнавців. Член редколегії колективного видання “Пам'ятки історії та культури України. Хмельницька область”, журналів “Краєзнавство”, “Археологія”, “Історія”,

“Хмельниччина: Дивокрай”, інших наукових видань. Один з організаторів проведення відомих в Україні і за рубежом I – XI Подільських історико-краєзнавчих конференцій (1965 – 2004) та численних міжнародних і Всеукраїнських науково-краєзнавчих конгресів, конференцій, симпозіумів, що відбулися у 90-х рр. – на початку XXI ст. у Кам’янець-Подільському, Меджибожі, Могилеві-Подільському та інших містах. Засновник власної наукової школи, що досліджує давню і середньовічну історію та культуру України, і, зокрема, Вінничину та Хмельниччину, яка представлена підготовленими ним докторами і кандидатами наук, аспірантами, здобувачами і краєзнавцями. Ім’я вченого занесено до Книги пошани Хмельницької області.

Тв.: *Історія та культура черняхівських племен.* – К.: Наукова думка, 1972. – 180 с.; *Історія Лісостепового Придністров’я та Південного Побужжя.* – К.; Одеса, 1985. – 126 с.; *Давні слов’яни на Дністрі.* – Ужгород: Карпати, 1977. – 110 с. (у співавторстві з Б. О. Тимощуком); *Нариси історії Поділля: На допомогу вчителю.* – Хмельницький, 1990. – 327 с. (у співавторстві); *Репрезентоване краєзнавство.* – К., 1991. – 492 с. (у співавторстві); *Буша: Історико-краєзнавчі нариси / Авт.: І. С. Винокур, М. Б. Петров, В. С. Степанков та ін.* – Хмельницький: Ред.-вид. відділ, 1991. – 152 с.; *Слов’янські ювеліри Придністров’я (За матеріалами досліджень Бернашівського [Вінницька область] комплексу середини I тис. н. е.).* – Кам’янець-Подільський: Оіум, 1997. – 200 с.; *Черняхівська культура: витoki і доля / За ред. С. В. Трубочанінова.* – Кам’янець-Подільський: Абетка, Оіум, 2000. – 376 с.; *Літописний Губин XII – XIII ст. Богохвіська земля.* – Вип. 1. За матеріалами археологічних досліджень 1997 – 2003 років. – К., Кам’янець-Подільський, Хмельницький, Старокостянтинів, 2004. – 206 с. (у співавторстві); *Археологія України: Навчальний посібник для вузів.* – К., 1994. – 318 с. (у співавторстві з Д. Я. Телегіним); *Археологія України: Підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів.* – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 480 с.; *Давня і середньовічна історія України: Навчальний посібник для учнів середніх шкіл.* – К.: Глобус, 1996. – 224 с.

Літ.: Іон Срулевич Винокур: *Бібліографічний довідник.* – Хмельницький, 1989. – 32 с.; *Учені Хмельниччини: Бібліографічний покажчик.* – Хмельницький, 1988. – С. 83 – 85; *Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців...* – С. 147 – 149; *Баженов Л. В. Alma mater подільського краєзнавства...* – С. 114 – 116, 156, 157; *Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність...* – С. 142, 150; *Давня і середньовічна історія України (історико-археологічний збірник).* На пошану Іона Винокура з нагоди 70-річчя. – Кам’янець-Подільський: К-ПДПУ, 2000. – 360 с.; *Баженов Л. В. Винокур Іон Ізраєлевич (Срулевич) // Кам’янець-Подільський державний університет в особах.* – Кам’янець-Подільський: Оіум, 2003. – Т. 1. – С. 67 – 80; *Тронько П., Войтенко В., Завальнюк О., Баженов Л., Костиця М., Прокопчук В., Філіпюк А., Копилов С. Академіку Іону Винокуру – 75 // Хмельниччина: Дивокрай.* – 2005. – № 1 – 2. – С. 77, 78; *Баженов Л. В., Костиця М. Ю., Прокопчук В. С. Подвижник науки, освіти, культури (До 75-річчя від дня народження І. С. Винокура) // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету: Історичні науки.* – Кам’янець-Подільський: Оіум, 2005. – Т. 14: На пошану академіка І. С. Вино-

кура. – С. 7 – 23. *Світлій пам'яті вченого [Некролог]. – Студентський меридіан (м. Кам'янець-Подільський). – 2006. – 29 вересня;*

ВИНОКУРОВА Фаїна Аврамівна

(29.01.1947, м. Вінниця) – історик, архівіст, краєзнавець, заслужений працівник культури України, кандидат історичних наук. 1973 р. закінчила Московський історико-архівний інститут. Працює заступником директора Державного архіву Вінницької області. Доцент Вінницького територіального представництва Відкритого міжнародного Університету розвитку людини “Україна”. Член Національної спілки журналістів України. Галузі наукових інтересів – архівознавство, історичне краєзнавство, історія України періоду становлення української державності 20 – 30 рр. ХХ ст., історія Другої світової війни, етнопонаціональні дослідження. Учасниця міжнародних, Всеукраїнських, обласних науково-практичних конференцій, симпозіумів. Член Академічної Ради наукового товариства “Ткума”. Автор більше 50 наукових публікацій.

Тв.: *Вінницька область. Катастрофа (Шоа) і Опір: Свідчення євреїв – в'язнів концтаборів і гетто, учасників партизанського руху і підпільної боротьби. – К.; Тель-Авів: Бейт Лохамей ха-Геттаот, 1994. – 191 с. (упорядник; у співавт. з Й. Маляром); Голод 1932 – 1933, 1946 – 1947 рр. Вінницька область: Документи і матеріали. – Вінниця: Антекс-УЛТД, 1998. – 223 с. (автор-упорядник; у співавторстві з Р. Подкуром); Голокост у Вінницькій області // Єврейські корені в Україні та Молдові. – Нью-Йорк, 1999. – С. 332 – 335; Євреї Вінниччини в період другої світової війни. Маловідомі документи та нові інтерпретації. – Т. 3: Учасники бойових дій на фронтах з нацизмом і трудівники тилу. – Вінниця: Антекс, 2000. – 335 с.; Протистояння особистості політиці нацистського геноциду в Україні: документальні свідчення, інтерпретації, роздуми // Архів України: – 2001. – № 4 – 5. – С. 118 – 131; Там само. – № 6. – С. 54 – 63; Поглиблене розуміння Голокосту, значення нових архівних відкриттів // Голокост в епоху геноциду: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Лондон; Оксфорд. – 2000. – С. 119 – 128; Сприйняття тих, що пережили Голокост. До питання про компенсації жертвам нацизму, повернення конфіскованої власності в контексті питання джерелознавчої бази державних архівів України // Перегляд діянь націонал-соціалізму: підхід до угод з приводу примусової праці, експропріації, компенсації і реституції: Матеріали міжнародної конференції. – Відень, 2001. – С. 14 – 26; 39 – 42; Значення свідочств тих, що пережили Голокост, у вивченні опору нацизму // Спадщина Голокосту від тих, хто залишився живим: Тези доповідей III міжнародної науково-практичної конференції. – Єрусалим, 2002. – С. 101, 102; 3 історії єврейської нацменшини у 20 – 30 рр. ХХ ст. // Національні меншини Правобережної України. Історія і сучасність: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Житомир, 1999. – С. 28 – 37; Створення та діяльність єврейських органів місцевого самоврядування у 20 – 30-і роки ХХ ст.: Огляд архівних джерел // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 1999. – Вип. 1. – С. 149 – 154; Доля євреїв Трансїстрії під час німецько-румунської окупації: огляд архівних джерел //*

Студії з архівної справи та документознавства / Держкомархів України; УНДІАСД; Редкол.: І. Б. Матяш (гол. ред.) та ін. – К., 2003. – Т. 9. – С. 94 – 96; Документи та свідчення викривають... (Голод 1932 – 1933 рр. на Вінниччині за матеріалами Державного архіву Вінницької області) // Подільська старовина: Науковий збірник: До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного музею. – Вінниця, 2003. – С. 128, 129; Холокост на Вінниччині: сравнительный анализ архивных документов о судьбах евреев в немецкой и румынской зонах оккупации 1941 – 1944 // Вестник научно-просветительского центра «Ткума». – 2003. – №№ 8; 9; 10; Меморіальні архіви - лекції Державного архіву Вінницької області як складова джерельної бази вивчення історії геноциду єврейського населення під час Другої світової війни // Архіву України. – 2005. – № 1 – 3. – С. 241 – 247.

Літ.: Степаненко А. Жнива скорботи: очищення правдою // Вінницька газета. – 1999. – 30 березня; Мельник В. Книга Болю. – Панорама. – 1994. – 24 грудня; Шевчук Ф. Мовою фактів і серця // Панорама. – 2000. – 7 серпня; Штейнман Б. Червона книга правди // Вінницька газета. – 2000. – 11 березня; Редкое сочетание достоинств // Еврейский меридиан. – К. – № 4 – 32. – 2001. – Лютий; Френкель О. Нові видання // Науково-інформаційний бюлетень. – Санкт-Петербург. – С. 9; Рейхман Г. Як не я, то хто? // Час. – Єрусалим. – 2002. – 9 травня; Григорчук П., Зінко Ю. Рецензія на збірник документів та матеріалів: Голод 1932 – 33, 1946 – 47. Вінницька область // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 1999. – Вип. 1. – С. 177 – 179; Гальчак С. Д. Винокурова Фаїна Аврамівна // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 35 – 36; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 31 – 33; Українські архівісти (XIX – XX ст.)... – С. 109 – 111.

ВИРЖИКІВСЬКИЙ Р. Р.

(Дати народження і смерті невідомі). Геолог, краєзнавець. У 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. проживав у Вінниці, був активним членом Кабінету виучування Поділля, співробітничав з геологічним комітетом і установами ВУАН. У 1923 р. вивчав тераси Дністра і виділив у районі Могилева-Подільського 6 терас. Автор геологічних путівників по Поділлю.

Тв.: Нова гряда сарматських рифових вапняків на Поділлі // Вісник Українського відділу геологічного комітету. – К., 1928. – Вип. 11. – С. 18 – 29; Геологический путеводитель по Западной Подолии. – К., 1926; Новые данные по геологии Приднестровья // Вестник геологического комитета. – К., 1927. – Т. 2; Про дислокацію Східного Поділля // Четвертинний період. – К., 1931. – Вип. 3; Заметки о Кудринском месторождении гипса в Подолии // Вестник геологического комитета. – К., 1924. – Вып. 5.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 415; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 33.

ВИСОЦЬКА Катерина Іванівна

(09.01.1959, с. Михайлівка Шаргородського району Вінницької області) – історик, музеєзнавець, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України. У 1980 р. закінчила історичний

факультет Вінницького державного педагогічного інституту. В 1983 – 1986 рр. працювала у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї, в 1987 – 1990 рр. – партійному архіві Вінницького ОК КПУ. В 1990 р. повернулася на роботу в музей. Працювала завідуючою відділом новітньої історії, з 1999 р. – заст. директора краєзнавчого музею з наукової роботи. З 2008 року директор музею. Член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Делегат III-го та IV з'їздів Національної спілки краєзнавців України. Голова правління громадської організації «Асоціація музеїв Вінниччини». Вивчає проблеми історії краю першої половини XX ст., активно пропагує краєзнавство. Автор музейних експозицій “Поділля в добу визвольних змагань 1917 – 1921 рр.”, “Репресії на Вінниччині”, “Голодомор 1932 – 1933 рр. на Поділлі”, стаціонарних та пересувних виставок “Подільський родовід: історія родини Кульматицьких”, “Вінницька трагедія (репресії у Вінниці)”, “Грошовий обіг на Поділлі в 1917 – 1920 рр.” та ін., низки краєзнавчих видань. Організатор численних науково-краєзнавчих конференцій.

Тв.: “Меморіал”. Вінницьке обласне історико-просвітницьке товариство // Довідник неурядових організацій Вінницької області. – Вінниця, 2000. – С. 114; З сузір'я лицарів // Подільська старовина: Науковий збірник: До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 229 – 234; Сестринівка: початок шляху (За матеріалами експозицій музею М. С. Грушевського у с. Сестринівка Козятинського району / Л. Кароєва (відп. ред.): Вінницький обласний краєзнавчий музей. – Вінниця, 2006. – 28 с. (у складі групи авторів); Славетні імена і визначні місця Вінниччини: Туристична карта-путівник / Вінницька обласна державна адміністрація, Вінницька обласна рада, управління культури і туризму, Асоціація музеїв Вінниччини; Автор. колектив: К. І. Висоцька, І. А. Дорош, О. І. Ковтонюк, Т. Л. Мельник. – Вінниця, 2007. – 48 с.; Відреставровані раритети // Подільська старовина: Наук. зб. – Вип. IV / Вінницьк. обл. краєзн. музей. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2008. – С. 19 – 23; Сім чудес Вінниччини: Альбом / Вінницьк. обл. краєзнавч. музей; відп. за випуск К. Висоцька. – Вінниця, 2008. – 80 с.; Краєзнавство у контексті музейної роботи // Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 21 – 23 жовтня 2008 р., Вінниця / Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 2008. – С. 73 – 74; Сім чудес Вінниччини [Буклет] / Вінницька обласна державна адміністрація, Вінницька обласна рада, Управління культури і туризму, Вінницький обласний краєзнавчий музей. – Вінниця, 2008. – 16 с. (у співавтор. з Т. Журуновою, А. Ліпською, Ю. Михайлюк); Музей і час // Пульсуючі джерела. – 2008. – 12 травня; Порятунком раритети // Пульсуючі джерела. – 2009. – 12 січня; Видатні особистості Вінниччини: Буклет. – Вінниця, 2009. – 8 с. [У співавтор. з Л. Гальчевською, Т. Журуновою, С. Шароварською]; Освіта на Вінниччині кінця XVIII – початку XXI ст. в збірці музейних предметів Вінницького обласного краєзнавчого музею // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодні»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 365 – 372. [У співавтор. з Г. С. Гальчевською];

Вінницький краєзнавчий музей: шлях від післявоєнної розрухи до XXI століття століть // Вінницькі Мури. Погляд крізь віки: Матеріали міжнародної наукової конференції «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть». 9 – 10 вересня 2010 р. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2011. – С. 437 – 452.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 33, 34; Гальчак С. Д. Регіональнознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 29 – 30.

ВИГУРЖИНСЬКИЙ Владіслав Олександрович

(23.10.1972, м. Тульчин Вінницької області) – бібліотекар, краєзнавець. У 1994 р. закінчив Український поліграфічний інститут ім. І. Федорова (тепер: Львівська академія друкарства), здобувши спеціальність інженера-механіка, в 1996 р. – Київський міжрегіональний інститут післядипломної освіти (юрист-консультант). З 2009 р. працює бібліотекарем Тульчинської районної бібліотеки для дорослих. Активно захоплюється краєзнавством. Автор низки фотоальбомів та краєзнавчих праць.

Тв.: *Фотолітопис: Тульчин – вчора, Тульчин – сьогодні.* – Вінниця, 2007. – 84 с.; *Музей О. В. Суворова (с. Тиманівка).* – Тульчин, 2008. – 12 с.; *Палац Потоцького 1782 р.: Фотоальбом.* – Тульчин, 2011. – 16 с.; *Тульчин: Путівник.* – Тульчин, 2011. – 12 с.; *Ніхто не забутий, ніщо не забуто: Заозернянським ветеранам Великої Вітчизняної війни присвячується.* – Тульчин, 2012. – 48 с.

ВИЛЬЧИНСЬКА Зоя Володимирівна

(06.02.1954, м. Козятин Вінницької області) – історик, педагог, архівіст, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України. В 1979 р. закінчила історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Працювала на комсомольській роботі. В 1979 – 1996 рр. – викладач суспільних дисциплін Козятинського залізничного училища, 1996 – 2000 рр. – учитель історії Козятинської ЗОСШ № 4. З 2001 р. працює начальником архівного відділу Козятинської міської ради. Активно захоплюється краєзнавством. Досліджує історію Вінниччини та рідного міста. Автор численних публікацій краєзнавчої тематики в місцевій пресі. Член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Тв.: *Безкровна війна.* – РІА-Козятин. – 2001. – 28 листопада; *Звідки приїхав на постамент паровоз – візитна картка міста.* – РІА-Козятин. – 2002. – 18 квітня; *Зберігати історичну пам'ять.* – РІА-Козятин. – 2002. – 8 листопада; *Минуле допомагає зрозуміти сьогодні.* – РІА-Козятин. – 2004. – 22 квітня; *Невідомі сторінки з історії Козятина.* – РІА-Козятин. – 2004. – 10 червня; *Бойові танки наступали на Козятин залізницею.* – Вісник Козятинщини. – 2004. – 24 січня; *В боях за місто відзначились.* – РІА-Козятин. – 2005.

– 17 травня; Не викреслити з пам'яті. – РІА-Козятин. – 2005. – 5 травня; Козятин – місто залізничників. – РІА-Козятин. – 2005. – 22 вересня; Про історію нашої залізниці. – РІА-Козятин. – 2005. – 16 череня; До 100-річчя трагедії – 12 грудня 1905 року розстріляли братів Валдаєвих. – РІА-Козятин. – 2005. – 15 грудня; Чого нас вчить історія. – РІА-Козятин. – 2006. – 2 березня; Страшні дні окупації. – РІА-Козятин. – 2006. – 6; 13 липня; Повертаючись до історії міста. – РІА-Козятин. – 2006. – 20 липня; Білановому роду – немає переводу. – Вісник Козятинщини. – 2006. – 8 березня; Наш земляк – Михайло Грушевський. – РІА-Козятин. – 2006. – 14 вересня; Вшановуємо пам'ять великого земляка. – РІА-Козятин. – 2006. – 28 вересня; Про зустріч Симона Петлюри з членами Крзятинської "Просвіти" // Моє місто (м. Козятин). – 2012. – 31 березня.

Літ.: Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 30 – 32.

ВІНИКОВЕЦЬКИЙ Семен Якович

(23.05.1922, м. Вінниця – 17.07.2002, м. Вінниця) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук (з 1972 р.). Закінчив 1950 р. історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Працював завідувачем архівного відділу Вінницького облвиконкому, у вузах Вінниці. З 1972 р. доцент Вінницької філії Київського торговельно-економічного інституту (нині: Вінницький торговельно-економічний інститут). Кандидатська дисертація: "Поділля в період відбудови народного господарства (1921 – 25)". Досліджував Поділля кінця XIX – XX ст., автор путівників, упорядник збірників документів і матеріалів з історії краю. Учасник II – VIII Подільських, I – IX Вінницьких історико-краєзнавчих конференцій. Автор більше 100 робіт.

Тв.: *Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область.* – К., 1972 (член редколегії, співавтор нарисів); *Вінниця: Історичний нарис.* – Вінниця, 1964 (у співавтор.); *Вінок безсмертя: Книга-меморіал про спалені села. Вінницька область.* – К.: Політвидав України, 1988 (у співавтор.); *Боротьба з неписьменністю на Поділлі у відбудовний період (1921 – 25) // Проблеми етнографії Поділля: Тези доповідей.* – Кам'янець-Подільський, 1986. – С. 63, 64; *Економічне становище Подільської губернії напередодні революційних подій 1917 р. // Проблеми економічної географії Поділля: Тези доповідей.* – Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 121, 122 (співаєт. В. П. Воловик); *Документи Державного архіву Вінницької області – джерела історії м. Проскурова в перші роки радянської влади (1919 – 1925) // Хмельницькому 500: Тези науково-практичної конференції.* – Хмельницький, 1991. – С. 23 – 25; *З історії культурного життя Поділля 1921 – 1925 років (за матеріалами Вінницького обласного державного архіву) // Подільська старовина: Науковий збірник.* – Вінниця, 1993. – С. 196 – 200 (у співавтор.); *Відбудова та реконструкція промисловості Вінниці в 20-х роках XX ст. // Тези доповідей і повідомлень 18-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1998. – С. 61 – 63 (у співаєт. з Воловиком В.); *Петр Запорожец: Документи и материалы.* – Винница, 1962 (упорядн.); *Революційні події 1905 – 1907 рр. на Поділлі: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця,

1956 (упорядн., член редколегії); Поділля в період відбудови народного господарства (1921 – 25 рр.): Збірник документів і матеріалів. – Вінниця, 1957 (упорядник, член редколегії); Вінниччина в період Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.: Хроніка подій. – К.: Наукова думка, 1965 (упорядн., член редколегії); Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни: Збірник документів і матеріалів. – Одеса: Маяк, 1971 (упорядн.).

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 149, 150; Гальчак С. Д. Вініковецький Семен Якович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 36, 37; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 34 – 35; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 81; Гальчак С. Д. Одержимий творчістю і добротою // Вінницька газета. – 2012. – 25 травня.

ВІТВИЦЬКИЙ (Witwicki) Стефан

(13.09.1802, с. Янів, тепер: с. Іванів Калинівського району Вінницької області – 15.04.1847, Рим) – польський письменник, публіцист, фольклорист, етнограф. Навчався у Вінниці, де батько обіймав посаду директора школи. Закінчив Кременецький ліцей (1819 р.), з 1820 р. навчався у Варшавському університеті, працював в урядовій комісії внутрішніх справ, домашнім учителем. Учасник польського повстання 1830 – 31 рр. У 1832 р. емігрував до Франції, а згодом оселився в Римі. Літературну діяльність розпочав з 20-х рр. Перші книги-збірки “Балади і романси” (Т. 1 – 2, 1824 – 25 рр.) та “Нотатки Подолянина” (1826 р.). Автор збірок публіцистичних статей “Вечори пілігрима” (Т. 1 – 2, 1833 – 35 рр.) і “Листи з-за кордону” (1832 р.). В основі балад “Вечір святого Анджея” (1824 р.), “Замкова гора в Кременці” (1825 р.), віршів “Втеча”, “Воїн”, “Лелеки”, збірки “Сільські пісеньки” (1830 р.) й ін. широко використано подільський фольклор. Твори Вітвицького мали романтичний характер, окремі з них українською мовою переклав О. Стаєцький.

Тв.: Антологія польської поезії. – К., 1979. – Т. 1. – С. 175 – 177.

Літ.: Сорокін В. Друг Шопена та Міцкевича з Янева // Комсомольське плем'я. – 1987. – 26 лютого; Курчів Р. Ф. Вітвицький Стефан // УЛЕ. – К., 1988. – Т. 1. – С. 336; Баженов Л. Поділля в працях дослідників... – С. 150; Шпильова Л. Вітвицький Стефан // З-над Божої ріки... – С. 46; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 35; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 13 – 14.

ВІТЕНКО Олена Андріївна

(09.12.1960, с. Дубовець Немирівського району Вінницької області) – поетеса, фольклористка, громадський діяч. За фахом – економіст. Закінчила Київський торгово-економічний інститут, Вінницький державний технічний університет. Тривалий час працювала у сфері торгівлі, а також начальником управління внут-

рішньої політики Вінницької облдержадміністрації. Обирався народним депутатом України (5-го скликання). Член Національної спілки письменників України, президент Вінницької обласної краєзнавчої літературно-мистецької організації “Велика рідня”. Автор близько десяти книг. Лауреат премії ім. Марка Вовчка.

Літ.: Вітенко Олена Андріївна // Подільське перевесло: Літературно-мистецький альманах. – Вип. 1. – Вінниця: ДП “ДКФ”, 2008. – С. 4.

ВІТКОВСЬКИЙ Вадим Миколайович

(08.03.1960, с. Борівка Чернівецького району Вінницької області) – журналіст, краєзнавець, лауреат Вінницької обласної премії ім. М. Трублаїні. Закінчив факультет журналістики Київського університету (1982 р.) і Вищі курси КДБ СРСР (1986 р.). Працював редактором багатотиражної газети “За інженерні кадри” Вінницького політехнічного інституту, кореспондентом обласної газети “Комсомольське плем’я”, з 1984 р. – на службі в обласному управлінні КДБ України. В 1990 – 1995 рр. – начальник прес-центру обласного управління КДБ (СБУ). Підполковник запасу. З 1995 р. працює в комерційних структурах. Автор багатьох художніх, художньо-документальних творів, зокрема, повісті “Ранок повсталого Поділля” – про історію зародження Подільської губчека. Підготував до друку низку творів про таємниці ставки Гітлера під Вінницею. Взяв участь у підготовці видань “Мученики за віру: Біографічні дані служителів культу Вінницької єпархії, репресованих в роки сталінізму” та “Червоні жорна: Спогади репресованих, членів їх родин, свідків, репресій”, що вийшли у Вінниці. Здійснив дослідження історії діяльності органів державної безпеки в 1917 – 2007 рр. на Поділлі, зокрема, на Вінниччині.

Тв.: Йшли походом партизани. – Харків: Промінь, 1984; Ранок повстало-го Поділля. – Одеса: Маяк, 1988; Січневий грім. – Одеса: Маяк, 1990; Товариш Ельза. – К., 1990; Зрадлива фортуна Льови Задова. – К., 1993 (у співавтор. з В. Попиком); Мученики за віру: Біографічні дані служителів культу Вінницької єпархії, репресованих в роки сталінізму. – Вінниця, 1993; До таємниць “Вервольфу” // Матеріали II-ї історико-краєзнавчої конференції “Вінниця: минуле і сучасне”, присвяченої 50-річчю визволення м. Вінниці від німецько-фашистських загарбників. – Вінниця, 1994. – С. 60 – 62 (у співавтор. з В. С. Калюжним, Л. З. Бобровниковим); Масові репресії на Вінниччині у 1937 – 1938 роках // Вінниця – 630: Матеріали I-ї Вінницької науково-теоретичної конференції. – Вінниця, 1993. – С. 85 – 88 (у співавтор. з В. С. Калюжним); Червоні жорна: Спогади репресованих, членів їх родин, свідків репресій. – Вінниця, 1994; Капкан на перевертня. – К., 1999; На вістрі часу. Органи державної безпеки України на Вінниччині (Поділлі) 1917 – 2007. – Вінниця: Континент-Прим, 2007. – 464 с.; Українська розвідка і контррозвідка на Поділлі в період національно-визвольних змагань (90-і рр. XVI – першій половині XVII ст. та 1917 – 1919 рр.) // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського / Історія. – Вип. XII. – Вінниця,

2008. – С. 226 – 230; *Дорога на Ельбрус: Нариси-спогади.* – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2011. – 186 с.; *Чужбини для подвига нет. Non se il paese straglieria per l'atto eroico: Документальная повесть.* – Винница: ФЛП Горбачук И. П., 2011. – 96 с. [В соавтор. с И. А. Бабаком].

Літ.: Тимчук В. Публікувати... не можна // *Вінниччина.* – 1993. – 13 липня; Мельник В. Страшніший від Солженіцина // *Вінницька газета.* – 1993. – 26 серпня; Лазаренко В. Вітковський Вадим Миколайович // *3-над Божої ріки...* – С. 46, 47; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 36; Гальчак С. Д. Регіонознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 32 – 34; *Вінниччина журналістська...* – С. 37.

ВОВКОДАВ Володимир Петрович

(15.12.1926, с. Лозни Летичівського району Хмельницької області – 04.03.2012, с. Кармалюкове Жмеринського району Вінницької області) – краєзнавець, фольклорист, етнограф, музеєзнавець. За зв'язки у роки Другої світової війни з українським національно-визвольним рухом був засуджений відразу по війні на 17 років таборів. Покарання відбував на воркутинських шахтах. Після повернення закінчив у 1958 р. Вінницьке медичне училище. З 1960 р. працював зав. медпунктом у с. Кармалюковому Жмеринського району на Вінниччині. Відтоді активно займався краєзнавством. Дослідник антифеодальної боротьби селян Поділля 20 – 30-х рр. XIX ст., один з ініціаторів створення і директор сільського музею У. Кармалюка. Здійснив записи усної народної творчості, обрядів, повір'їв, прикмет, топонімів краю, зібрав більше двох тисяч народних пісень, понад дві тисячі прислів'їв та приказок. Його записи увійшли до збірників “Весільні пісні” (К., 1982 р.), “Народні оповідання” (К., 1983 р.), “Калинова сопілка” (К., 1989 р.), “Український сонник” (К., 1991 р.) та ін. Підготував рукописний збірник легенд та переказів про Кармалюка “Останній гайдамака”. Лауреат премії ім. П. Чубинського (1996 р.). Учасник багатьох регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті.

Тв.: *Вшановуємо пам'ять народного героя (У. Кармалюка)* // УІЖ. – 1974. – № 2. – С. 149 – 150; *Устим Кармалюк у переказах та легендах земляків* // Літературно-мистецька Вінниччина. – Одеса, 1969. – С. 115 – 117; *В музеї Устима Кармалюка* // Народна творчість та етнографія. – 1982. – № 1. – С. 87, 88; *Дерева-пам'ятки на батьківщині Кармалюка* // Народна творчість та етнографія. – 1985. – № 6; *Родовід Кармалюка* // Народний герой Устим Кармалюк: Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 34, 35; *Доба сталінізму і застою в приказках земляків Кармалюка* // Прапор. – 1990. – № 6. – С. 167 – 171; *Голодомор 33 р. в приказках одного села* // Етнографія Поділля / Тези доповідей наукової конференції. – Ч. 1. – Вінниця, 1992. – С. 30 – 33; *Актуальні проблеми історичного краєзнавства на Він-*

ниччині // *Тези доповідей XII Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1993. – 3, 4; А. С. Гуренко – секретар академіка Агафангела Кримського // *Тези доповідей XII Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1993. – С. 83; Літинщина – вогнище національно-визвольного руху на Поділлі // *Тези доповідей 15-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1996. – С. 53, 54; Із криниці народної творчості // *Тези доповідей 16-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1997. – С. 62, 63; *Найдорожчий скарб України – її історія // Подолія*. – 2001. – 10 березня; *Жмеринський край: Історико-краєзнавчий нарис*. – Вінниця: Друк, 2003. – 60 с. (у співавтор. з В. Лазаренком); *Генеалогічне дерево мого роду // Народна культура Поділля в контексті національного виховання: Збірник наукових праць*. – Вінниця, 2004. – С. 69 – 73.

Літ.: Подолінний А. Краєлюб // *Пам'ятки України*. – 1985. – № 3. – С. 50; Лазаренко В. *Витоки вічної любові // Комсомольське плем'я*. – 1985. – 25 березня; Подолінний А. *До криниць народного слова: Буклет*. – Вінниця, 1989; Баженов Л. *Поділля в працях дослідників і краєзнавців...* – С. 76, 88, 97, 99, 152, 153; Стрельбицький М. *Нації і культури донор духовний // Вінницька газета*. – 1996. – 26 грудня; Подолінний А. *Вовкодав Володимир Петрович // Знад Божої ріки...* – С. 47 – 48; Гальчак С. Д. *Краєзнавці Вінниччини...* – С. 36, 37; Гальчак С. Д. *Краєзнавство Східного Поділля...* – С. 71 – 72; Гальчак С. Д. *Регіоназнавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля*. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 34 – 36.

ВОВЧОК Марко (Вілінська Марія Олександрівна)

(22.12.1833, с. Єкатерининське Єлеського району Липецької області Російської Федерації – 10.08.1907, хутір Долинський, тепер у межах м. Нальчика Кабардино-Балкарської респ.) – письменниця, класик української літератури. Разом з своїм чоловіком, відомим фольклористом О. В. Марковичем у 1855 – 1859 рр. проживала в Немирові на Вінниччині. Тут активно вивчала місцеві побут, звичаї, фольклор. Спостереження, записані легенди, народні пісні Поділля знайшли глибоке відображення в її творчості, зокрема, в повісті “Інститутка” (1858), казці “Кармелюк”, в “Народних оповіданнях” (1862) й ін.

Тв.: *Твори в 7-и т.* – К.: Наукова думка, 1964 – 1966; *Твори*. – В 3-х т. – К.: Дніпро, 1975; *Народні пісні у записах Марка Вовчка: Двісті українських пісень / Упорядн. О. І. Дей.* – К.: Музична Україна, 1979. – 215 с.

Літ.: *Українські письменники: Біобібліографічний словник*. – В 5-и т. – К., 1963. – Т. 2. – С. 108 – 139; Недзвінський А. *Марко Вовчок: Семінарія*. – К.: Вища школа, 1981. – 156 с.; *Марко Вовчок і Вінниччина: Рекомендаційний покажчик літератури*. – Вінниця, 1983. – 15 с.; Баженов Л. В. *Поділля в працях дослідників і краєзнавців...* – С. 153; Катарзіна Т. І. *Вовчок Марко // Енциклопедія історії України...* – Т. 1. – С. 590.

ВОЙНАРОВСЬКИЙ Анатолій Володимирович

(09.05.1971, с-ще Гнівань Тиврівського району Вінницької області) – педагог, історик, краєзнавець. Кандидат історичних наук.

У 1997 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. В 1997 – 1998 рр. працював учителем історії Кущинецької ЗОШ I – III ступенів Гайсинського району, 1998 – 1999 рр. – викладачем суспільно-політичних дисциплін Вінницького училища мистецтв і культури ім. М. Леонтовича. З 1999 р. працює у Вінницькому державному педагогічному університеті ім. М. Коцюбинського: викладачем кафедри філософії (1999 – 2002 рр.), викладачем кафедри історії слов'янських народів (2004 – 2011 рр.), з 2012 р. – заступником декана-директора інституту історії, етнології і права. В 2002 – 2004 рр. навчався в аспірантурі цього ж вузу. Автор низки статей краєзнавчої тематики.

Тв.: Окремі аспекти розвитку мисливського господарства на прикладі Вінницької округи у 1920-х рр. // Вінниччина: минуле і сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXI Вінницької наукової історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 2007. – С. 216 – 221; І. О. Шипович та його "історичні свідчення про село Борівку Ямпільського повіту" // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-теоретичної конференції "Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне". – Вінниця, 2008. – С. 196 – 199. [У співавтор. з В. В. Черняком]; Пам'ятки історії та культури Вінницької області: словникова частина як історичне джерело // Пам'ятки історії та культури Вінницької області: словникова частина / Упорядники: Ю. А. Зінько, М. Мудраченко та ін. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. – С. 6 – 45 {У співавтор. з П. М. Кравченком}; Особливості стану освіти національних груп Поділля в 20-х рр. XX ст. // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 161 – 162.; Репресії проти поляків Поділля в 20 – 30-х рр. XX ст. // Трагічні сторінки радянського Поділля. – Вінниця, 2011.

ВОЙТОВИЧ Валерій Васильович

(28.05.1950, с. Вінківці Віньковецького району Хмельницької області) – педагог, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України. Член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. У 1972 р. закінчив історичний факультет Кам'янець-Подільського педагогічного інституту імені В. П. Затонського. Вчителював у школах Рівненщини і Вінниччини. З 1978 р. викладач історії Могилів-Подільського технологічно-економічного коледжу. Організатор та учасник ряду археологічних експедицій у Могилів-Подільському районі, I-ї, II-ї та III-ї Могилів-Подільських регіональних краєзнавчих конференцій, керівник міськрайонного осередку Товариства української мови імені Т. Г. Шевченка ("Просвіта") (в 1989 – 1998 рр.), ініціатор краєзнавчих досліджень та проведення реставраційних будівельних робіт на території комплексу "Лядовський

скельний монастир”. Активно пропагує історичне минуле Придністров’я. Президент екологічного центру «Поділля – Дністер».

Тв.: Стан народної освіти в Могилівському повіті наприкінці XIX – на початку XX ст. // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський; Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2006. – С. 255 – 260 (у співавтор. з О. В. Войтовичем); 3 історії санітарної справи Могилівщини (кінець XVIII – початок XX ст.) // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. колегія: Завальнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. (відп. ред.) та ін. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2007. – С. 284 – 290.

Літ.: Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 36 – 37.

ВОЛОВИК Валентин Пилипович

(30.07.1927, м. Вінниця – 22.02.2002 р., м. Вінниця) – історик, археограф, краєзнавець, кандидат історичних наук (з 1968 р.), доцент (з 1970 р.). Закінчив у 1956 р. історичний факультет Київського університету. З 1956 р. працював на різних посадах у Вінницькому педінституті (нині – державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського). Професор кафедри історії слов’янських народів. Кандидатська дисертація: “Боротьба за владу Рад на Поділлі. (1917 – 1920)”. Досліджував різні періоди історії Поділля XX ст. Учасник численних регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Опублікував понад 100 праць.

Тв.: Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця, 1964. – 254 с. (у співавт.); Вінниччина в період Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.: Хроніка подій. – К., 1965. – 141 с. (у співавт.); Поділля в період відбудови народного господарства (1921 – 1925): Збірник документів і матеріалів. – Вінниця, 1957. – 625 с. (упорядн.); Класова боротьба в Подільській губернії перед першою світовою війною // Матеріали II-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів, 1968. – С. 22 – 25; Вінниця // Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. – К., 1972. – С. 76 – 112 (у співавтор. з Г. Я. Буртяком, С. Я. Вініковецьким, Н. С. Квєтним, Г. А. Лютворттом); Брацлав // Вказана праця. – С. 481 – 489 (у співавтор. з І. В. Бугаєвичем, П. Ф. Смирновим); Культурне будівництво на Поділлі у 1920 р. // Проблеми етнографії Поділля: Тези доповідей наукової конференції. – Кам’янець-Подільський, 1986. – С. 60, 61; 3 історії встановлення влади Рад у Проскуріві // Хмельницькому 500: Тези науково-практичної конференції. – Хмельницький, 1991. – С. 23 – 25 (у співавт.); 3 історії культурного життя Поділля 1921 – 1925 років (за матеріалами Вінницького обласного державного архіву) // Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 1993. – С. 196 – 200 (у співавтор.); Судовий процес “СВУ” та інтелігенції Поділля // Тези доповідей XII Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1993. – С. 96, 97; Міське господарство Вінниці в 30-х роках XX ст. // Тези доповідей і повідомлень 18-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1998. – С. 70 – 72 (у співавт.); Історія України в дослідженнях вінницьких істориків // Україна: минуле, сьогодні, майбутнє. – К., 1999. – С. 16 – 29 (у співавт.); Селянство Поділ-

ля в боротьбі проти більшовицької влади навесні 1919 р. // Тези доповідей і повідомлень 19-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1999. – С. 41 – 43 (у співавт.); Події лютневої 1917 р. революції на Поділлі // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 1999. – Вип. 1. – С. 58 – 62 (у співавт.); Зміни адміністративно-територіального устрою Поділля – Вінниччини // Поділля в контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Вінниця, 2001. – С. 153 – 157 (у співавтор.); Останні події Української революції 1917 – 1920 рр. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. III. – Вінниця, 2001. – С. 41 – 44 (у співавтор. з Ю. А. Зінком); Антифашистський рух у Вінниці в роки окупації, 1941 – 1944: спроба узагальнення // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 6. – К., 2002. – С. 252, 253 (у співавт.); Склад злочину: дослідження історії Поділля // Реабілітовані історією. Вінницька область... – Кн. 1. – Вінниця: ДП “ДКФ”, 2006. – С. 718 – 723 (у співавтор. з П. Григорчуком).

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 151; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 38, 39; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 82; Баженов Л. В., Лисий А. К. Літописець Поділля (відомий учений-краєзнавець Валентин Пилипович Воловик) // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 9 – 14; Григорчук П. С. Видатний педагог, гуманіст і вчений // Там само. – С. 14 – 16; Буяльський Б. А. Критично мислячий історик // Там само. – С. 16 – 17; Кравець М. М. Видатний краєзнавець // Там само. – С. 17 – 19; Калитко С. Л. Подвижник науки // Там само. – С. 19 – 21; Ординський Е. С. Справжній український інтелігент // Там само. – С. 21 – 22; Довгошия С. Т. Людина високих принципів і високої відповідальності // Там само. – С. 22 – 24; Заєць І. І. До портрета професора В. П. Воловика // Там само. – С. 25 – 26; Воловик Л. О. Велике щастя зустріти таку людину // Там само. – С. 27 – 28; Вініковецька Ж. С. Друг і порадник мого батька // Там само. – С. 28 – 29; Коляструк О. А. Ніколи не пізно // Там само. – С. 29 – 31; Хоменко Б. В. Мій друг і порадник // Там само. – С. 31 – 35; Синиця К. В. У нашої вдячній пам'яті // Там само. – С. 35 – 36.

ВОЛОВИК Володимир Миколайович

(11.08.1968, м. Вінниця) – педагог, географ, краєзнавець. У 1990 р. закінчив Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського, здобувши фах географа-біолога. З того часу працює у Вінницькому держпедуніверситеті. Доцент кафедри фізичної географії. Кандидат географічних наук (кандидатська дисертація: «Ландшафтознавчий аналіз рекреаційних умов та ресурсів Східного Поділля»). Сфера інтересів: ландшафтознавство (історичне, антропогенне). Опублікував понад 120 науково-навчальних праць, 1 монографію.

Тв.: Історико-культурні особливості освоєння печер // Серенє Придністров'я. – Вінниця: Видавництво «Теза», 2007. – С. 236 – 243; Етнокультурне ландшафтознавство // Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Географія та екологія: наука та освіта», 15 – 16 квітня 2010 р., Умень. – Умань, 2010. – С. 23 – 25; Вірменські культурні ландшафти містечок Поділля // Наукові записки Тернопільського національного педагогіч-

ного інституту імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – Тернопіль: СМП «Тайп». – № 1 (Випуск 29). – 2011. – С. 11 – 16; Етнокультурні ландшафти містечок Поділля. Монографія. – Вінниця: ВНТУ, 2011. – 270 с.

ВОЛОШЕНЮК Іван Степанович

(03.07.1938, с. Ометинці Немирівського району Вінницької області) – письменник, журналіст, краєзнавець, заслужений журналіст України. У 1957 р. закінчив факультет журналістики Київського університету. Працював у редакції Брацлавської райгазети, на обласному радіо, в редакціях газет “Сільські вісті”, “Вінниччина”. Автор документальних книг “В ім’я хліба” (про відоме с. Шляхову на Вінниччині), “Ви чуєте, журавлі” (про людей села Кунки Гайсинського району), “Немирівська трагедія” (про життя і долю учасників героїчної підпільної боротьби з ворогом у роки Великої Вітчизняної війни у Немирівському районі Вінницької області), численних художніх та публіцистичних творів. Лауреат обласної журналістської премії ім. К. Гришина, колгоспної премії ім. П. Желюка, лауреат Всеукраїнської літературної премії ім. М. М. Коцюбинського. У 1998 р. визнаний кращим журналістом України. Член Національної спілки журналістів України, член Національної спілки письменників України (з 1986 р.).

Тв.: В ім’я хліба. – К., 1980; Ви чуєте, журавлі. – К., 1985; Пронизливий зойк війни // Дзвони пам’яті: Худож. та документ. твори. – К.: Радянський письменник, 1985. – С. 11 – 23; Алло, пришліть кореспондента: Роздуми. Публіцистика. – К., 1997; Немирівська трагедія: Есе. – Вінниця: О. Власюк, 2002; Скарби Гайдамацького Яру // Вінниччина. – 2002. – 12 липня; І Крим, і Рим, і мідні труби. – Вінниця: О. Власюк, 2005. – 272 с.; Музей подільської кераміки у Буші // Подільська зоря. – 2008. – 12 вересня; Все те, що на серце лягло. – Вінниця: О. Власюк, 2008. – 255 с.; П. Є. Каленич – головний спонсор // В. Д. Мороз. Червоне – гордість моя. – Вінниця, 2010. – 142 с.; Печалі неосвячених могил. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – 360 с.

Літ.: Рябий М. Зачарування людиною // Комсомольське плем’я (Вінниця). – 1983. – 3 березня; Телятникова С. Кожен образ торкнувся мого серця // Камертон-ікс (Вінниця). – 1994. – 28 лютого; Подолинний А. Волошенюк Іван Степанович // 3-над Божої ріки... – С. 51 – 52; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 39 – 40; Вінниччина журналістська / Автор-упорядник В. Г. Лисенко. – Вінниця: ФОП Горбачук І. П. 2010. – С. 41.

ВОЛОШИНОВСЬКИЙ (Wołoszynowski) Юліан Йоахимович

(04.04.1898, с. Серби, тепер с. Гонтівка Могилів-Подільського району Вінницької області – 16.12.1977, Варшава) – польський письменник, публіцист, театральний критик, перекладач. У 1917 р. закінчив гімназію у Києві. Навчався в Київському і Варшавському університетах. Автор історичних повістей, в яких описується Поділля, – “Про Твардовського, сина поміщиці” (1927 р.),

“Словацький” (1929 р.), “Рік 1863” (1931 р.). У збірках “Подільські оповідання” (1959 р.), “Перед сходом місяця” відтворив життя Поділля кінця XIX – поч. XX ст., злиденне становище селян Могилів-Подільщини, використав місцеві перекази про І. Гонту і М. Залізняка, подав тексти українських пісень у перекладі на польську мову.

Тв.: Волошиновський Й. А. Розмови про кооперацію: Вибрані твори та публікації / Упоряд.: Подолян В. В., Рекрут В. П. – Вінниця: Меркьрі-Поділля, 2010. – Т. I. – 544 с.; Волошиновський Й. А. Розмови про кооперацію: Вибрані твори та публікації / Упоряд. В. В. Подолян, В. П. Рекрут. – Вінниця: Меркьрі-Поділля, 2010. – Т. II. – 360 с.

Літ.: Лозинський І. Першовідкривачі // Жовтень. – 1987. – № 1; Лозинський І. М. Волошиновський Ю. // УЛЕ. – К., 1988. – Т. 1. – С. 350; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 151, 152; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 40; Рекрут В. П., Подолян В. В. Йоахим Волошиновський у становленні українського кооперативного руху (1897 – 1939 рр.). – Вінниця, 2005. – 456 с. Подолян В. В. Йоахим Волошиновський і його роль у запровадженні та становленні кооперації на Поділлі: кінець XIX – початок XX століття // Автореф. дис. ...канд. іст. наук: спец.: 07.00.01. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 20 с.

БОРОЛІС Микола Григорович

(25.01.1948, с. Вернянка Липовецького району Вінницької області) – педагог, історик, краєзнавець. У 1976 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Працював учителем історії, завучем загальноосвітньої середньої школи № 2 м. Вінниці (1977 – 1979 рр.), зав. кабінетом історії інституту післядипломної перепідготовки кадрів (Вінниця, 1979 – 1987 рр.). Старший викладач кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету (з 1987 р.). Сфера краєзнавчих інтересів – розвиток освіти на Поділлі в другій половині XIX – на початку XX ст. Учасник Всеукраїнських наукових та регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Стан викладання та навчання в початкових школах Поділля в другій половині XIX ст. // Тези доповідей і повідомлення 18-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1988. – С. 39, 40; Особливості розвитку жіночої освіти на Вінниччині (друга половина XIX – початок XX ст.) // Поділля в контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Вінниця, 2001. – С. 134 – 136 (у співавт.); Освітній та культурний розвиток Поділля в XIX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 40 – 42 (у співавт.); Церковно-парафіяльні школи на Поділлі в другій половині XIX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 34 – 36; Перші кроки Вінницького учительського інституту // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 154, 155; Особливості навчання і виховання учнів у середніх закладах Поділля в XIX ст.

// Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 9. – 2005. – С. 244 – 247; Вивчення краєзнавчого матеріалу на уроках історії України “Наш край у давнину” // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський; Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2006. – С. 267 – 271; Стан середньої освіти на Поділлі у 1891 – 1901 рр. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XII. – Вінниця, 2007. – С. 187 – 189; Освітній та культурний розвиток Поділля в XIX ст. // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011р.). – Вінниця, 2011. – С. 110 – 113 [У співавтор. з О. М. Вороніс].
Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 40 – 41.

ВОРОНЮК Олександр Дмитрович

(09.01.1938, с. Ялтушків Барського району Вінницької області – 04.12.2008, м. Вінниця) – журналіст, краєзнавець. У 1960 р. закінчив факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Працював у редакції обласної газети “Радянська Житомирщина” (1960 р.), редакції Вінницького обласного радіо (1960 – 1972 рр.), власкором Українського радіо по Вінницькій області (1972 – 1974 рр.), завідувачем кореспондентським пунктом Укртелерадіо (1974 – 1986 рр.), а також у редакціях місцевих газет: Оратівської “Ленінський шлях”, вінницьких “Південний Буг”, “Панорама”, “Вінницька газета”. Член Національної спілки журналістів України. Лауреат премії республіканського журналу “Перець”, обласної журналістської премії ім. Костянтина Гришина. Захоплювався краєзнавством. Автор численних публікацій про Героїв Радянського Союзу – уродженців Вінницької області.

Тв.: Сонце над Бугом. – Одеса: Маяк, 1967. – 225 с. (у складі колективу авторів); Сяйво золотих зірок. – Одеса: Маяк, 1970. – 225 с. (у співавтор. з Л. О. Сахневичем); Овеянные славой имена. – Одесса: Маяк, 1983. – 310 с. (у складі колективу авторів).

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 41; Власний кореспондент Олександр Воронюк // Вінниччина. – 2008. – 9 грудня [Некролог]; Вінниччина журналістська / Автор-упорядник В. Г. Лисенко. – Вінниця: ФОП Горбачук І. А., 2010. – С. 42.

ВОРОПАЙ Лариса Іванівна

(16.02.1929) – фізикогоеограф, кандидат географічних наук, доцент. У 1952 р. закінчила Московський університет, працювала доцентом, зав. кафедрою фізичної географії (1978 – 1983 рр.) Чернівецького університету. Активний діяч Географічного товариства України. Досліджує проблеми фізичної географії, геоморфології, геосистеми, екології Середнього Подністрів'я, Поділля,

в т. ч. Вінниччини. Один із організаторів у Чернівцях міжвузівських і регіональних наукових географічних конференцій. Опублікувала близько 50 робіт.

Тв.: *Эрозионные процессы на Среднем Поднестровье* // Вестник МГУ. – Серия 5: География. – 1965. - № 5. – С. 18 – 26; *Подольское Побужье* // Физико-географическое районирование Украинской ССР. – К.: Издательство КГУ, 1968. – С. 247 – 260 (у співавт.); *Антропогенные изменения природы Винницкой области* // Физическая география и геоморфология. – 1978. – Вып. 19. – С. 13 – 17; *Селитебные геосистемы физико-географических районов Подолии*. – Черновцы, 1982. – 90 с. (у співавт.); *Основні напрямки комплексних історико-географічних досліджень Поділля* // Проблеми історичної географії Поділля: Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1982. – С. 10, 11 (у співавт.); *Карстовые ландшафты как геосистема*. – Чернівці, 1985. – 88 с. (у співавт.).

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 155.

ВОРОПАЙ Олексій Іванович

(09.11.1913, Одеса – 1989, Лідс, Великобританія) – етнограф, фольклорист, біолог, доктор слов'янської етнології, доктор природничих наук. Закінчив Агрономічну академію (1940 р.). Працював агрономом, учителював у с. Вороновиці під Вінницею. Під час Другої світової війни організував у Вороновиці гурт молоді, що ставила за мету боротьбу за самостійну Україну. Під кінець війни депортований до Німеччини, був в'язнем нацистських таборів. У повоєнний час певний період поневірявся у таборах для переміщених осіб. Потім жив і працював у Англії. Основна його праця – “Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. У двох частинах” (обидві вийшли у Мюнхені, перша в 1958 р., друга – в 1966 р.). В ній він створив за висловом автора “суцільний образ народно-календарних звичаїв протягом цілого року”. Обряди та етнографічні твори, зафіксовані на Вінниччині, займають у праці значне місце. Він також автор спогадів про голодомор “В дев'ятім крузі”, на які багато разів посилається Р. Конквест у своїй знаменитій книзі “Жнива скорботи”, збірника “Ясир: листи, оповідання і народна творчість у німецькій неволі”.

Тв.: *Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис*: – У 2 т. – К.: Оберіг, 1991. – Т. 1. – 455 с.; – Т. 2. – 448 с.; *Ясир: листи, оповідання і народна творчість у німецькій неволі* / Зібрав і впорядкував О. Воропай. – Лондон: Укр. вид. Спілка, 1966. – 66 с.

Літ.: Дрозд В. *Енциклопедія народної духовності* // Літературна Україна. – 1991. – 31 жовтня; Студецький М. Олекса Воропай – наш земляк // Поділля (Вінниця). – 1992. – 7 квітня; Подолінний А. Воропай Олекса // 3-над Божої ріки... – С. 55; Гальчак С. Д. *Краєзнавці Вінниччини...* – С. 42; Герасимова Г. П. Воропай Олексій Іванович // *Енциклопедія історії України...* – Т. 1. – С. 636.

ВОСКОЛУП Валерій Петрович

(29.12.1970, с. Широке Барського району Вінницької області) – історик, археолог, краєзнавець. У 1995 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського. З того часу працює викладачем соціально-економічних дисциплін Барського педагогічного училища (тепер: Барський гуманітарно-педагогічний коледж ім. М. Грушевського). У 2001 р. певний період працював на посаді начальника відділу внутрішньої політики Барської райдержадміністрації. Брав участь в археологічних розкопках на території Вінниччини. Учасник регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Археологічна розвідка в басейні ріки Рову // Тези доповідей і повідомлення XVIII Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1998 (у співавтор.); Вельбарські поселення у верхів'ях Південно-Бузького басейну // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. I. – Вінниця, 1999; Черняхівський могильник Скитка (За матеріалами розкопок П. І. Хавлюка) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. II. – Вінниця, 2000; Археологічні дослідження черняхівського поселення біля с. Гармаки Барського району Вінницької області // Там само; Козаки і освіта // Історичні витоки козацького роду в Україні / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Вінниця, 2004; Михайло Грушевський і Поділля // Історична та літературна спадщина Михайла Грушевського / Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції. – К.; Львів; Вінниця; Кам'янець-Подільський; Бар, 2005. – С. 19 – 21.

ГАЛАМАЙ Олена Миколаївна

(15.03.1972, м. Вінниця) – історик, архівіст, краєзнавець. У 1996 р. закінчила історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Працювала начальником відділу зберігання, обліку та довідкового апарату в Державному архіві Вінницької області. Нині працівник Державного архіву Рівненської області, викладач Рівненського міжнародного економіко-гуманітарного університету (за сумісництвом). Дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті. Кандидат історичних наук. Досліджує проблеми державно-церковних відносин на Поділлі в 20 – 30-х роках ХХ ст.

Тв.: Актуальні питання української історії у фондах Державного архіву Вінницької області // Поділля в контексті української історії: Матеріали наукової конференції. – Вінниця, 2001. – С. 32 – 38; Реалізація політики відокремлення церкви від держави у 20-х роках ХХ століття на Поділлі // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2001. – Вип. 3. – С. 81 – 84; Безбожницька політика радянської держави (20 – 30-і роки ХХ ст. // Політичні репресії на Поділлі в ХХ ст.: Матеріали міжнародної науково-прак-

тичної конференції. – Вінниця, 2002. – С. 152 – 156; Особливості релігійного життя на волинському Поділлі // Архіви – скарбниці людської пам'яті: Наук. збірник. – Т. 26. – Житомир: Волинь, 2002. – С. 95 – 99; Православ'я на Поділлі у 20-х роках XX століття // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2002. – Вип. 4. – С. 94 – 98; Документи Державного архіву Вінницької області про обновленську церкву в 20-х рр. XX ст. // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С. 81 – 87; Вплив владних структур на стосунки між релігійними течіями Поділля 20-х рр. XX ст. // Література та культура Полісся. – Вип. 21. – Ніжин, 2002. – С. 159 – 164; ГПУ и обновленческая церковь на Подолье. 1922 – 1926 гг. // Исторический архив. – Москва, 2002. – № 6. – С. 52 – 68; Релігійні чудеса на Вінниччині // Вінниччина: історія та сучасність / За ред. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2002. – С. 50 – 54; Передумови та причини перенесення центру Подільської єпархії з Кам'янця-Подільського до Вінниці // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Т. 4. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 111 – 116; “Погорілкивщина” у подільському православ'ї // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – С. 582 – 589; Українське обновленство на Поділлі // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 9. – Вінниця, 2005. – С. 291 – 295; Особливості радянської модернізації релігійного життя на Поділлі у 20-х рр. XX ст.: Автореферат дис. ... к - та іст. наук. – К., 2006. – 20 с.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 42 – 43; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 37 – 39.

ГАЛЬЧАК Сергій Дмитрович

(09.02.1949, с. Сосни Літинського району Вінницької області) – журналіст, історик, краєзнавець, архівіст, член Національної спілки журналістів України, член правління Національної спілки краєзнавців та Спілки архівістів України, перший заступник голови правління Вінницької обласної організації Національної спілки журналістів України, голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, керівник Вінницької філії і почесний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. І. Огієнка. В 1973 р. закінчив факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, в 1979 р. – ВПШ при ЦК КПУ. В 2003 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, у 2012 р. – в Інституті історії України НАН України – доктора історичних наук. Понад двадцять років працював у редакціях районних та обласних газет Вінниччини (завідувачем відділу – у Літинській райгазеті “Радянське життя”, обласній молодіжній “Комсомольське плем'я”, заступником редактора обласної газети “Земля Подільська”, редактором Погребищенської райгазети “Колос”, обласної культурно-мистецької газети “Каммертон-ікс”), а також на комсомольській та партійній роботі, в

апараті секретаріату Вінницької обласної Ради народних депутатів, директором Державного архіву Вінницької області (1996 – 2009 рр.), старшим викладачем кафедри історії слов'янських народів Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського (2004 – 2007 рр.). З 2009 р. доцент кафедри журналістики цього ж вузу, з 2012 р. – її завідувач. У 1998 – 2002 рр. за сумісництвом працював на кафедрі українознавства Вінницького національного технічного університету. Член редколегій видань “Книга Пам'яті України. Вінницька область”, “Книга Скорботи України. Вінницька область”, “Переможці. Книга Пам'яті України. Вінницька область”, “Національна Книга Пам'яті жертв голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Вінницька область”, “Вінницький мартиролог”, “Звід пам'яток історії та культури по Вінницькій області”, “Реабілітовані історією. Вінницька область”. Делегат III, IV та V-го з'їздів Національної спілки краєзнавців України. Досліджує різні аспекти історичного минулого Поділля. Учасник міжнародних, Всеукраїнських, регіональних наукових та історико-краєзнавчих конференцій. Автор більше 100-а праць, у тому числі монографій “Східні робітники” з Поділля у Третьому рейху”, “Визволення Вінниччини від нацистських загарбників”, “Поділля: природа, людина – еволюція, історичний розвиток”, “Украинские оstarбайтеры Подольского региона”, “На узбіччі суспільства: Доля українських оstarбайтерів (Поділля, 1942 – 2007 рр.)”, “Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: XIX – поч. XXI ст. ” За вагомий внесок у розвиток краєзнавства, збереження національної історико-культурної спадщини удостоєний почесного звання “Заслужений працівник культури України” (2001 р.). Лауреат обласної журналістської премії ім. К. Гришина. Нагороджений також почесною відзнакою Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка “За вагомий внесок у розвиток освіти та науки” (2009 р.) та “Золотою медаллю української журналістики” (2009 р.).

Тв.: В боях за Вінниччину. – Вінниця, 1994. – 96 с.; Ступені мужності: Розповіді про вінничан – повних кавалерів ордена Слави. – Вінниця, 1995. – 152 с.; Земля над Россо: Краєзнавчі нариси. – Вінниця, 1995. – 125 с.; Археологічні культури Поділля. – Вінниця, 1998. – 63 с.; Праслов'янське городище під Немировом // Тези доп. і повідомл. 16-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1998. – С. 26, 27; Поділля в найдавніші часи: Геолого-кліматичне минуле. – Вінниця: Логос. – 1999. – 38 с.; “Білі плями” скорботи: Причини голодомору 1932 – 1933 та голоду 1946 – 1947 років на Поділлі. – Вінниця: Логос, 1999. – 50 с.; Опір та боротьба “оstarбайтерів”-подільян у фашистській неволі // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 8. – К.: Рідний край, 1999. – С. 477 – 482; Використання румунської окупаційною адміністрацією трудових ресурсів Поділля у 1941 – 1944 рр. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 11. – К.: Рідний край, 2000. – С. 195 – 204; Німецько-фашистський окупаційний режим на Вінниччині: цивільне населення – жертва терору і насильства (вступна стаття) // Книга Скор-

боти України. Вінницька область. – Т. 1. – Вінниця: обласна редакційна колегія Книги Пам'яті України, 2001. – С. 5 – 23; Депортації населення Поділля до Німеччини в роки Другої світової війни // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 12. – К.: Рідний край, 2001. – С. 23 – 34; Сили національно-визвольного спрямування на теренах Поділля в період нацистської окупації краю // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 136 – 146; Державний архів Вінницької області в період нацистської окупації // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий наук. зб. – Вип. 5: Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства. – К., 2002. – С. 86 – 94; Нацистський геноцид на Вінниччині // Сторінки воєнної історії України: Збірник наук. ст. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 209 – 214; Листи “остарбайтерів” з Поділля як документальне джерело про їхнє життя в нацистському рейху // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С. 271 – 285; Выдающиеся личности русской истории, принимавшие участие в русско-турецких войнах, и связь их с Винниччиной // Приднестровские исторические чтения: А. В. Суворов глазами современников и потомков. – Вип. 1. – Тирасполь, 2002. – С. 83 – 86; Подільські “остарбайтери” у нацистському рейху: умови праці та побуту // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 20 – 21. – К., 2002. – С. 142 – 156; Культурно-духовні обмеження як форма дискримінації “остарбайтерів”-подолян у нацистському рейху // Студії з архівної справи та документознавства / Держкомархів України; УНДІАСД; Редкол.: І. Б. Матяш (гол. ред.) та ін. – К., 2003. – Т. 9. – С. 148 – 150; Ставлення державно-партійної влади СРСР та УРСР до “остарбайтерів”-репатріантів // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 208 – 214; Ідеологічні аспекти репатріації “остарбайтерів”-подолян в умовах “холодної війни” // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 6. – Вінниця, 2003. – С. 168 – 178; Фільтрація як обов'язковий елемент репатріації “східних робітників” // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 25. – К., 2004. – С. 412 – 420; Подоляни – Герої Радянського Союзу // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 7. – Вінниця, 2004. – С. 136 – 146; На вістар Перемоги // Вінницький край. – 2004. – № 1. – С. 99 – 109; Передумови та причини голодомору 1932 – 1933 рр. на Поділлі // Голодомор як засіб політичного терору (Матеріали науково-практичних конференцій). – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – С. 15 – 23; Подільські сторінки в біографіях Джозефа Конрада та Марка Соколовського // Polacy na Podolu / Pamiętnik Kijowski. – Т. 7. – Kijów, 2004. – С. 389 – 396; “Східні робітники” з Поділля у Третньому рейху. – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – 344 с.; Визволення Вінниччини від нацистських загабників. – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – 200 с.; Контрнаступ німецьких військ на Вінниччині (січень 1944 року) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – К., 2004. – Вип. 26. – С. 333 – 353; Боротьба радянських партизанів і підпільників проти здійснення загарбниками масової депортації населення Поділля в нацистську Німеччину // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – С. 59 – 69; Архівна справа на Вінниччині в роки німецько-фашистської окупації // Освіта, наука і культура на Поділлі: 36. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 4. – С. 200 – 211; Вклонілось величі подвигу // Вінничани – творці Перемоги: Фотоальбом. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – С. 2 – 14; Краєзнавчий рух на Вінниччині в умовах незалежності України // Краєзнавство. – 2005. – № 1 – 4. – С. 58 – 64; Зародження краєзнавства у Східному Поділлі // Освіта, наука і культура на

Поділля: 36. наук. праць. — Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. — Т. 5: Матеріали круглого столу "Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII — на початку XXI ст." — С. 190 — 211; Внесок вінничан у перемогу над нацизмом // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. — Вінниця: ДП ДКФ, 2005. — С. 198 — 215; "Остарбайтери" Поділля: поліційно-адміністративні заходи нацистів у проведенні депортації населення до Німеччини // Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля. — Т. 1: Десятиріччю Центру дослідження історії Поділля присвячується. — Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. — С. 420 — 465; Визволення Вінниччини від нацистських загарбників (20 грудня 1943 р. — 28 березня 1944 р.) / 2-е вид.: доповн., переробл. — Вінниця: "Книга-Вега" БАТ "Віноблдрукарня", 2005. — 416 с.; Краєзнавчі Вінниччини: Біографії. Бібліографія. — Вінниця: Книга-Вега, 2005. — 224 с.; Краєзнавство Східного Поділля. — Вінниця: "Книга-Вега" БАТ "Віноблдрукарня", 2005. — 144 с.; Внесок антифашистів — громадян іноземних країн у визволення Вінниччини від німецько-фашистських загарбників // Сторінки воєнної історії України: 36. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. — К., 2005. — Вип. 9. — Част. 2. — С. 23 — 34; Поділля: природа, людина — еволюція, історичний розвиток (кліматичний фактор в історичному антропосоціогенезі). — Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2006. — 384 с.; Політика румунської окупаційної влади на території Північної Трансїстрії // Архіви окупації. 1941 — 1944 / Держ. ком. архівів України; Упорядн. Н. Маковська. — Т. 1: Більше не таємно. — К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. — С. 840 — 848; Історичні аспекти становлення й розвитку місцевого самоврядування у Східному Поділлі в дорядянський період // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — Вип. XI. — К.: Інститут історії України, 2006. — С. 206 — 217; Стан освіти на Вінниччині під час німецької окупації (1941 — 1943 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. — Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. — Т. 7: Матеріали круглого столу "Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII — на початку XXI ст." — С. 287 — 302; Стан освіти у північній "Трансїстрії" (1941 — 1943 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. — Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. — Т. 8: Матеріали четвертого круглого столу "Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі". — С. 157 — 168; Етапування "східних робітників" з Поділля в нацистське рабство // "То була неволя..." Спогади і листи остарбайтерів / НАН України. Інститут історії України. Меморіальний комплекс "Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 — 1945 років". — К., 2006. — С. 50 — 62; Внесок вінничан у перемогу над нацизмом // Переможці. Книга Пам'яті України. Вінницька область / Ред. кол.: Спїрїдонова Л. М. (гол.), Нешик С. С. (заст. гол.), Харчук В. Є. (відповід. секретар) та ін. — Т. 1. — Вінниця: ДП "Державна картографічна фабрика", 2007. — С. 9 — 30; Відмінності в окупаційній політиці німецьких та румунських загарбників на Поділлі // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. колегія: Завальнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І. (відп. ред.) та ін. — Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. — Т. 2. — С. 107 — 115; "Набуття Батьківщини" остарбайтерами з Поділля // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. — Чернівці: Рута, 2008. — Вип. 378 — 379. — С. 67 — 72; Особлива категорія репатріантів (1942 — 1948 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Історія. — Вінниця, 2008. — Вип. XIII. — С. 126 — 130; Умови життя та праці подільських репатріантів — представників міської і сільської інтелїгенції в повоєнному радянському сус-

пільстві // *Освіта і культура на Поділлі. Збірник наукових праць*. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2008. – Т. 11: Матеріали сьомого круглого столу "Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі". Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету. – С. 297 – 307; Знайомтесь: Надросся: Не для млина добірні зерна слави / Пульсуючі джерела (м. Вінниця). – 2008. – 12 квітня; Сяючий метеор гітарного світу // Пульсуючі джерела. – 2008. – 12 травня; Пушкін у Борщагівці // Пульсуючі джерела. – 2008. – 24 липня; Таємниці століть донести до нащадків // Пульсуючі джерела. – 2008. – 24 грудня; Політика німецької окупаційної влади стосовно використання робочої сили із загарбаних територій у початковий період війни // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського: збірник наукових праць. Серія: Історія. – Вінниця, 2009. – Вип. 15. – С. 102 – 109; Украинские оstarбайтеры Подольского региона (Вторая мировая война, послевоенный период). – Винница: Меркьюри-Подолье, 2009. – 544 с.; На узбіччі суспільства: Доля українських "остарбайтерів" (Поділля, 1942 – 2007 рр.). – Вінниця: Меркьюри-Поділля, 2009. – 768 с.; Герої Поділля: Герої Радянського Союзу – уродженці Вінницької, Тернопільської та Хмельницької областей. – К.: Видавничий дім «АДЕФ-Україна», 2010. – 232 с.; Українське Куликове поле: на берегах Синюхи чи Сниви? До 650-річчя історичної битви на річці Сині Води: Збірник документів, статей, уривків з наукових праць / Упоряд. С. Д. Гальчак. – Вінниця: Меркьюри-Поділля, 2010. – 152 с.; Жизнь в оккупации. Винницкая область. 1941 – 1944 гг. / сост. В. Ю. Васильев, Р. Ю. Подкур, С. Д. Гальчак, Д. Байрау, А. Вайнер. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – 856 с. – (Документы советской истории); Регіональна інституція Східного Поділля: Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – поч. 2010 рр.). – Вінниця: Меркьюри-Поділля, 2010. – 160 с.; Пізнаючи історію малої батьківщини: Діяльність краєзнавців Вінниччини у 2005 – 2010 рр. – Вінниця: Меркьюри-Поділля, 2010. – 148 с.; Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: XIX – поч. XXI ст. – Вінниця: Меркьюри-Поділля, 2011. – 788 с.; Зародження бібліотечного краєзнавства у Східному Поділлі // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (13 – 15 жовтня 2010 р.). – Вінниця, 2011. – С. 53 – 58; Преса Вінниччини періоду Великої Вітчизняної війни (1942 – 1944 рр.) // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 77 – 84; Облік як форма контролю та стеження за репатріантами у повоєнному СРСР // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: збірник статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – Вип. 36. – С. 316 – 327; Літинський район // Переможці. Учасники бойових дій Другої світової і Великої Вітчизняної воєн, які померли в повоєнний період або проживають на території області. Вінницька область. – Вінниця, 2010. – Т. 4. – С. 395 – 399; Стан освіти на Вінниччині в період Другої світової війни // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодні»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 197 – 211; Українські робітники нацистської Німеччини: вербування, примусова праця, репатріація // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.: Історичні нариси. Книга друга. – К.: Наукова думка, 2011. – С. 44 – 92. [У співавтор. з Т. Пастушенко, М. Шевченко]; Колишні примусові робітники райху в незалежній Україні: проблеми їхньої остаточної соціальної

реабілітації // *Волинські історичні записки: Збірник наукових праць*. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – Т. 6. – С. 53 – 58; *Державний архів Вінницької області в період нацистської окупації століть* // *Вінницькі Мури. Погляд крізь віки: Матеріали міжнародної наукової конференції «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть»*. 9 – 10 вересня 2010 р. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2011. – С. 417 – 425; *Роль українських письменників та інших представників вітчизняної інтелігенції в зародженні краєзнавства на Східному Поділлі* // *Літературне краєзнавство Поділля в системі сучасної освіти: стан, проблеми, перспективи: зб. наук. праць / Ред. колегія: О. М. Куцевол (голов. ред.)*. – Вінниця: ТОВ «Ландо ЛТД», 2011. – С. 66 – 74. [У співавтор. з Н. П. Гальчак]; *Вітчизняна та зарубіжна історіографія щодо місця Синьоводської битви* // *Синьоводська битва 1362 року – визначальна подія в історії України: Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Хмільник Вінницької області, 24 квітня 2012 р. / Відп. ред. С. Д. Гальчак*. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – С. 37 – 45. [У співавтор. з О. Є. Лисенком]; *Становище цивільних примусових робітників Райху в Україні (1945 – 2010 рр.): історичні, соціально-побутові, правові аспекти (на матеріалах Волині та Поділля): Монографія*. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – 512 с.; *Ступені мужності / 2-е вид., доповн., перероб.* – Вінниця: ПП. Балюк І. Б., 2012. – 224 с.

Літ.: Зелінський Ф. Археологічна культура Поділля // *Тези доповідей і повідомлення 19-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1999. – С. 98, 99; *Подільський Е. Листи у вічність* // *Колос (Погребище)*. – 1995. – 4 березня; *Миколайчук Л. Про солдатську славу і мужність* // *Панорама (Вінниця)*. – 1995. – 22 листопада; *Совко В. Наша книжка* // *Вінницька газета*. – 1995. – 22 серпня; *Лазаренко В. Гальчак Сергій Дмитрович* // *3-над Божої ріки...* – С. 57; *Гальчак Сергій Дмитрович* // *Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю...* – С. 41 – 42; *Савченко С. Оберіг вічності* // *Ядро інтелігентності*. – Вінниця: Подолія, 2004. – С. 84 – 90; *Пастушенко Л. Т. Науковий подвиг Сергія Гальчака* // *Подолія*. – 2004. – 20 квітня; *Пастушенко Л. Т. Тихий подвиг ентузіастів* // *Погляд (м. Вінниця)*. – 2005. – 24 серпня; *Баженов Л. В. Alma mater подільського краєзнавства...* – С. 203, 233, 239, 246, 250 – 252, 296, 297, 334, 342, 373, 374; *Дмитрук О. Про хліб, землю і клімат* // *Вінницька газета*. – 2007. – 6 листопада; *Гальчак Сергій Дмитрович* // *Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / За редак. М. М. Романова*. – Львів, 2007. – Вип. 14. – С. 72 – 73; *Українські архівісти (XIX – XX ст.)...* – С. 130 – 131; *Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини 2009 року: хронологічний довідник / Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тимірязєва; уклад. Г. М. Авраменко...* – Вінниця, 2008. – С. 20, 21; *Лисенко В. Г. Вінниччина журналістська: Журналісти нашого краю в засобах масової інформації і не тільки...* – Вінниця, 2010; *Сергій Дмитрович Гальчак* // *Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа): бібліографічний покажчик*. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. (Серія: Наукові школи університету; вип. 12). – С. 82 – 88.

ГАЛЬЧЕВСЬКА Лілія Анатоліївна

(21.04.1967, м. Житомир) – історик, музеєзнавець, краєзнавець. У 1992 р. закінчила історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Після закінчення вузу працює у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї. Старший науковий

співробітник. Досліджує козацький період в історії Поділля. Учасника міжнародних, Всеукраїнських наукових, науково-практичних конференцій.

Тв.: Козацькі люльки // Запорізьке козацтво: Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції. – Запоріжжя, 1996; Козацькі люльки // Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 1998. – С. 43 – 51; Полково-сотенний лад на Поділлі та Брацлавщині у XVII – XVIII ст. // Вінниччина – край козацької слави: Доповіді Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Вінниця, 2001. – С. 6 – 12; Традиційні головні убори українців Східного Поділля кінці XIX – XX ст. // Подільська старовина. – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 362 – 388; Видатні особистості Вінниччини: Буклет. – Вінниця, 2009. – 8 с. [У співавтор. з К. Висоцькою, Т. Журуною, С. Шароварською].

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 45 – 46.

ГАЛЬЧЕВСЬКИЙ Василь Володимирович

(12.02.1942, с. Іскриня Літинського району Вінницької області) – педагог, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України. У 1971 р. закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Працював учителем історії та суспільствознавства, директором Жданівської школи Хмельницького району, з 1980 по 1996 рік – завідувачем Хмельницького міського відділу освіти, методистом, інспектором Хмельницького районного відділу освіти. Голова міської організації товариства «Просвіта».

Тв.: З любов'ю в серці: Краєзнавчий альманах. – Хмельник, 2003; Квіти пам'яті. – Хмельник, 2011.

ГАМЧЕНКО Сергій Свиридович

(1859, с. Ратне Ковельського повіту, тепер: смт Волинської області – 1934, м. Київ) – український археолог, віце-президент Всеукраїнського археологічного комітету АН України (з 1928 р.). До 1917 р. військову службу офіцера поєднував з науковою роботою в галузі історії. Археологічну діяльність розпочав у 1878 р. під керівництвом проф. В. Б. Антоновича. З 1886 р. очолював самостійні експедиції. В 1909 – 1913, 1928 – 1930 рр. здійснив археологічне вивчення на Поділлі і Волині (обстежив трипільські пам'ятки поблизу Балти, Тульчина, Немирова, Старокостянтинова та ін.). В Інституті археології НАН України зберігаються матеріали, зібрані ним на Поділлі (1456 арк.). Досліджував епоху неоліту, ранніх слов'ян і період IX – XIII ст. в Україні.

Тв.: Спостереження над даними дослідів з трипільської культури 1909 – 1913 рр. (Досліди на Поділлі) // Трипільська культура на Україні. – К., 1926. – Вип. 1.

Літ.: Макаревич М. Л. С. С. Гамченко // КСЧА. – 1960. – Вип. 10. – С. 141 – 143; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 161; Швидкий В. П. Гамченко Сергій Свиридович // Енциклопедія історії України. – К., 2003. – Т. 2. – С. 48; Ляшко С. М. Гамченко Сергій Свиридович // Енциклопедія трипільської культури. – К., 2004. – Т. II. – С. 113 – 114.

ГАНДЗЮК Віталій Олександрович

(04.04.1977, с. Гальчинці Теофіпольського району Хмельницької області) – філолог, педагог, етнограф, фольклорист, краєзнавець. У 1999 р. закінчив філологічний факультет Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Працював у Вінницькому технічному коледжі, обласній державній адміністрації, диктором, редактором літературно-художніх програм Вінницького обласного радіо, помічником ректора Вінницького державного педагогічного університету, завідувачем кафедри журналістики інституту філології і журналістики цього ж вузу. Кандидат наук із соціальних комунікацій (2008 р.). Доцент. Член Національної спілки краєзнавців України. Член Національної спілки журналістів України. Досліджує історію преси Поділля, народні звичаї краю.

Тв.: *Просимо на весілля: Етнографічний нарис.* – Вінниця, 2001. – 52 с.; *Вінницький журнал "Реаліст" як віддзеркалення учнівського життя провінції // Образ.* – Вип. 7. – К.: Вид-во Інституту журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, 2006. – С. 82 – 87; *Громадянсько-патріотична лірика в часописах Поділля доби Директорії (1919 р.) // Філологічні студії: Збірник наукових статей / ВДПУ ім. М. Коцюбинського.* – Вип. 4. – Вінниця, 2006. – С. 212 – 216; *Українізація: цензурування газетної періодики на Поділлі у 1919 році // Наукові записки. Філологія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського.* – Вип. 8. – Вінниця, 2006. – С. 191 – 194; *Преса як джерело вивчення історії Могилів-Подільського в 1919 році // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський: Оіум, 2006. – С. 158 – 164; Ідея єдиної національної школи у пресі Поділля (1919 р.) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського.* – Вип. XI. – Вінниця, 2006. – С. 334 – 338; *Газета "Народна воля" про національно-патріотичні настрої подолян у 1917 році // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць: Матеріали четвертого круглого столу "Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі".* – Т. 8. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2006. – С. 46 – 55; *Відстоювання ідей автономії України в добу Центральної Ради вінницьким часописом "Свободный голос" (1917 р.) // Філологічні студії: Збірник наукових статей.* – Вип. 5. – Вінниця: Вид-во Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М. Коцюбинського, 2007. – С. 381 – 385; *Преса УНР 1919 року про культурно-мистецьке життя Поділля // Там само; - С. 385 – 389 (у співавтор. з М. О. Воронюк); Армія УНР на Поділлі у травні – липні 1919: поразки та перемоги (за газетною періодикою 1919 р.) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського.* – Вип. XII. – Вінниця, 2007. – С. 318 – 322; *Герарал гетьманської України Яків Гандзюк // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження.* – Вінниця, 2007. – С. 247 – 252; *Ідеї української державності на сторінках періодичних видань Поділля в добу Гетьманату // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник*

наукових статей. *Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини.* – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 378 – 379. – С. 176 – 179; Відстоювання ідеї державності часописами Поділля в останній період Директорії УНР (1920 р.) // *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського / Історія.* – Вип. XIII. – Вінниця, 2008. – С. 257 – 261; Концептуальні підвалини розвитку освіти та культури на Поділлі в добу гетьманату (за матеріалами газет 1918 р.) // *Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008.* – Т. 11. – С. 241 – 247; *Часописи Поділля в процесі творення державницької ідеології українства (1917 – 1920 рр.).* – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2009. – 386 с. [монографія]. *Університет в новітню добу (2003 – 2011 рр.): основні вектори діяльності // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.).* – Вінниця, 2011. – С. 11 – 32; Типологічна класифікація газетної періодики Поділля в гетьманську добу (1918 р.) // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 19. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука.* – Вінниця, 2011. – С. 52 – 57; Подільська "Просвіта" на сторінках місцевих часописів доби Директорії УНР (1919 – 1920 рр.) // *Подільська "Просвіта": історія і сьогодення: збірник наукових праць за підсумками регіональної науково-краєзнавчої конференції, м. Кам'янець-Подільський, 2 – 3 червня 2011 р. / Редкол.: О. М. Завальнюк (гол.) та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011.* – С. 123 – 128; *Історична битва на Сниводі: полеміка на сторінках сучасної вінницької преси року // Синьоводська битва 1362 року – визначальна подія в історії України: Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Хмільник Вінницької області, 24 квітня / Відповід. редактор С. Д. Гальчак.* – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – С. 65 – 69; *Польсько-українське вієсько у боротьбі з більшовиками навесні 1920 р. (за матеріалами подільських газет) // Україна і Польща: історичне сусідство: Збірник матеріалів міжнар. конференції.* – Вінниця: ТОВ "Нілан ЛТД", 2012. – С. 392 – 398; *Недоспівана пісня хор-ланки.* – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – 92 с. Літ.: Гальчак С. Д. *Регіонально-історична інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля.* – Вінниця: Меркюрі-Поділля, 2010. – С. 46 – 48.

ГЕДЗ Микола Сергійович

(13.02.1960, с. Нова Гребля Калинівського району Вінницької області) – краєзнавець, літературознавець, письменник, член Національної спілки краєзнавців України, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, член Національної спілки письменників України (2005 р.). У 1981 р. закінчив філологічний факультет Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського. Вчителював у школах Липовецького та Калинівського районів. У 1987 – 2006 рр. працював директором Кіровської загальноосвітньої школи (Калинівський район). Головний редактор Вінницької обласної науково-популярної, мистецько-краєзнавчої газети "Пульсуючі джерела". Досліджує політичні процеси 20 – 30-х рр. XX ст. в Калинівському

районі, історико-етнографічну, літературну спадщину краян (XIX – XX ст.). Укладач, редактор 12-и краєзнавчих, наукових та літературно-художніх видань, автор низки краєзнавчих розвідок. Учасник міжнародних, регіональних наукових, науково-краєзнавчих конференцій. Відмінник освіти України.

Тв.: *Репресії 1937 року в селі Кіровка // Політичні репресії на Поділлі в XX столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції.* – Вінниця: Велес, 2002. – С. 175 – 179; *Калинівщина літературна. Антологія XIX – XX століть.* – Вінниця: Континент-ПРИМ. – 184 с.; *Презентація посмішки. Гумор поетів Калинівщини.* – Вінниця: Книга-Вега, 2002. – 72 с.; *Воскресімо розтерзану правду // Прапор перемоги (м. Калинівка).* – 2002. – 30 листопада; *Чим завинили сини? // Прапор перемоги.* – 2003. – 30 липня; *Голос Наддніпрянської трембіти // Пульсуючі джерела (м. Вінниця).* – 2008. – 24 вересня; *Колосся вічності.* – Вінниця: БФ «Спадщина», 2010. – 96 с.

Літ.: *Енциклопедія сучасної України.* – Київ: БАТ Поліграфкнига, 2006. – Т. 5. – С. 434; *Квіт подільського слова: Антологія творів сучасних письменників Вінниччини.* – Вінниця: ДП ДКФ, 2006. – С. 497 – 501; *Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля.* – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 48 – 49.

ГЕЙДЕН Дмитро Олександрович

(Серед. XIX – поч. XX ст.) – великий поміщик Вінницького повіту Подільської губернії, краєзнавець, публіцист, громадсько-політичний діяч консервативного напрямку. Родич відомого графа Петра Олександровича Гейдена – буржуазно-поміщицького діяча епохи революції 1905 – 1907 рр. Боровся за збереження поміщництва на Поділлі. В насиченій статистикою праці “Становище земельного питання у Вінницькому повіті” (1906 р.) доводив, що безземельним і малоземельним селянським сім’ям цілком достатньо виділити по 1 десятині землі. Виступав за поступове вирішення земельного питання, яке б не зачіпало інтересів поміщицького господарства як основи економіки.

Тв.: *Положение земельного вопроса в Винницком уезде и попытка устроить безземельных и малоземельных.* – Немиров, 1906. – 20 с.

Літ.: *Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців...* – С. 163; *Завальнюк К. В. Дмитро Гейден – перший редактор першого часопису Вінниччини // Українська періодика: Історія і сучасність / Доповіді та повідомлення 7-ї Всеукраїнської наук.-теоретич. конф.* – Львів, 2002. – С. 614 – 618.

ГЕРАСИМЕНКО Володимир Якович

(28.07.1895, с. Вовковинці, тепер: смт Деражнянського району Хмельницької області – 26.09.1984, м. Київ) – український літературознавець, доктор філологічних наук (з 1960 р.), член Кам’янець-Подільського при УАН товариства (з 1925 р.). У 1922 р.

закінчив Кам'янець-Подільський інститут народної освіти і викладав у цьому інституті в 20-і роки. У 1944 – 1948 та 1958 – 1966 рр. працював в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України. Досліджував взаємозв'язки і взаємодію національних літератур. Вивчав літературну спадщину подолян С. Руданського, А. Свидницького й ін., опрацював подільський фольклор про У. Кармалюка. Автор окремих розділів 8-томної “Історії української літератури” (т. 3 – 4).

Тв.: Кармалюк в українській народній пісні // Записки Кам'янець-Подільського при УАН товариства. – Серія: Історико-філологічна. – Одеса; Кам'янець-Подільський, 1926; Анатолій Свидницький. – К., 1959. – 133 с.; Степан Руданський. – К., 1985; Усадьба Н. И. Пирогова «Вишня» (Краткий исторический очерк). – Винница, 1950. – 35 с.

Літ.: Сарана Ф. К. В. Я. Герасименко // УЛЕ. – К., 1988. – Т. 1. – С. 408 – 409; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 164.

ГНАТЮК Михайло Васильович

(22.05.1910, с. Павлівка Калинівського району Вінницької області – 09.04.1996, м. Вінниця) – працівник споживчої кооперації, літературний краєзнавець. Після закінчення школи сільської молоді в с. Черепашинцях Калинівського району здобув у 1931 р. професійну освіту у Вінницькому кооперативному технікумі. Згодом навчався заочно на Вищих кооперативних курсах Центроспілки (Москва). Одержав призначення на роботу в Щербанівку на Донеччині. Там невдовзі став співробітником газети “Кочегарка” у Горлівці. Був учасником воєнного походу в Західну Україну (1939 р.) та радянсько-фінляндської війни 1939 – 1940 рр. Під час Великої Вітчизняної війни боровся з ворогом у складі Другої партизанської бригади ім. Сталіна на Вінниччині. Після війни працював у системі споживчої кооперації. За журналістське перо взявся в кінці 20-х рр. Свої перші кореспонденції надсилав до Вінницької окружної газети “Червоний край”. Відтоді систематично друкувався в обласній та центральній пресі. Йому належать численні статті про життя і творчість С. Руданського, А. Свидницького, Марка Вовчка, М. Коцюбинського, М. Стельмаха, В. Земляка, Є. Гуцала, В. Юхимовича та інших, рецензії на нові твори письменників-вінничан. Особливо часто писав про свого земляка, уродженця с. Павлівки, О. Кундзіча, доклав чимало зусиль для вшанування його пам'яті у рідному селі. Він також автор низки спогадів і нарисів про партизанський рух на Вінниччині в роки Другої світової війни. Розшукував і надсилав до музеїв області різні документи, фотоматеріали, публікації тощо, допомагав в організації нових музейних закладів. Багато зусиль доклав, зокрема, до заснування музею партизанської слави у Дашеві Іллінецького району.

Літ.: Хоменко Б. З юнацьким запалом // Комсомольське плем'я. – 1980. – 22 травня; Хоменко Б. В. Гнатюк Михайло Васильович // З-над Божої ріки. – 2-е вид. – С. 68 – 69; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 46 – 47.

ГНАТЮК Ніна Юхимівна

(18.03.1947, с. Безводне Ямпільського району Вінницької області) – поетеса, журналістка, краєзнавець. У 1974 р. закінчила філологічний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Працювала у редакції Ямпільської райгазети “Слово хлібороба”, кореспондентом Вінницького обласного радіо. Керувала обласним літературним об’єднанням. У 1991 – 1996 рр. жила у Києві, де на Українському радіо вела літературні передачі, зокрема радіопрограму “Кобзар”, присвячену життю і творчості Т. Г. Шевченка. Повернувшись до Вінниці, працювала в облдержадміністрації. Нині знову мешкає у Києві. Заступник головного редактора газети “Слово Просвіти”. Член Національної спілки письменників України (з 1971 р.), Вінницької обласної краєзнавчої літературно-мистецької організації “Велика рідня” (з 2007 р.). Авторка близько десяти поетичних збірок, численних краєзнавчих та літературознавчих публікацій. Лауреат премій ім. Миколи Трублаїні (1968 р.), ім. Миколи Островського (1978 р.), ім. Тараса Мельничука (1998 р.), ім. Михайла Коцюбинського (2008 р.).

Тв.: Йому судилося безсмертя // Вінниччина. – 1988. – 24 січня; І ожила у камені Мар'яна // 33 канал. – 1998. – 25 червня; І оживе давня слава // Вінниччина. – 1998. – 1 серпня; Мені зоря засіяла нині вранці // Слово Просвіти. – 2008. – 10 – 16 січня. – С. 8; Поет, борець, добродій // Постать Василя Стуса під плином часу: 70-річчю від дня народження присвячується (1938 – 1985): Бібліографічний покажчик / Укладачі: Г. Авраменко, О. Зелена, М. Спиця. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2008. – С. 6 – 9; «І в смерті з рідним краєм поріднюсь»: Василь Стус і Вінниччина / Упоряд.: Н. Ю. Гнатюк, Т. Г. Ковальський. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. – 528 с.; Йому колядки пахнули дитинством // «І в смерті з рідним краєм поріднюсь»: Василь Стус і Вінниччина / Упоряд.: Н. Ю. Гнатюк, Т. Г. Ковальський. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. – С. 157 – 162.

Літ.: Качкан В. До джерела краси // Кн. Дивосвіти. – К., 1986. – С. 241 – 253; Хоменко Б. В. Гнатюк Ніна Юхимівна // З-над Божої ріки... – С. 64 – 65; Гнатюк Ніна Юхимівна // Подільське перевесло: Літературно-мистецький альманах. – Вип. 1. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2008. – С. 21.

ГОЛЯЧЕНКО Олександр Макарович

(13.02.1940, с. Малі Горошки Володарськ-Волинського району Житомирської області) – краєзнавець, історик медицини, доктор медичних наук (з 1979 р.), професор (з 1987 р.). У 1963 р. за-

кінчив Вінницький медичний інститут. З 1983 р. – зав. кафедрою соціальної медицини Тернопільського медичного інституту. Досліджує соціальні аспекти, історію медицини Поділля, діяльність видатних медиків краю.

Тв.: *Историко-медицинская жизнь Винничины // Советское здравоохранение. – 1968. – № 6; Селянин села Чоботарки // Україна. – 1969. – № 11; Музей Д. К. Заболотного: Путівник. – Одеса: Маяк, 1983. – 56 с.*

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 170.

ГОНЧАР Анатолій Григорович

(23.05.1941, смт Літин Літинського району Вінницької області) – журналіст, краєзнавець, член Національної спілки журналістів. У 1970 р. закінчив факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Працював у редакції Літинської райгазети “Радянське життя”. Після закінчення у 1973 р. Донецького вищого військового командного училища до 1987 р. – кадровий військовий. Звільнившись у відставку в званні підполковника, працював у редакції обласної газети “Подолія” (Вінниця). Заслужений журналіст України (2000 р.). Лауреат обласної журналістської премії ім. В. Гетьмана. Голова Вінницької Спілки учасників бойових дій в Афганістані. Автор книг про вінничан – учасників бойових дій в Республіці Афганістан.

Тв.: *Чорний тюльпан: Книга пам'яті про загиблих воїнів-“афганців” Вінницької області. – Вінниця, 1998. – 456 с.; Ми пройшли Афган. – Вінниця, 1999. – 480 с.; Повірка, або “афганці” Вінниці. – У 2-х т.: – Т. 1. – Вінниця, 2000. – 416 с.; – Т. 2. – Вінниця: Книга-Вега, 2001. – 495 с.; В полоні криз. – Літин, 2008. – 350 с. Вінничани – воїни-інтернаціоналісти, воїни-миротворці: Художньо-документальна книга-фотолітопис. – Вінниця: Книга-Вега, 2008. – 304 с.; “Чорний тюльпан-2”. Книга пам'яті про загиблих у Афганістані воїнів-інтернаціоналістів Вінницької області / Вид. 2-е, випр. та поповн. – Вінниця: Книга-Вега, 2012. – 528 с.; Мій 70 травень. Поезія. Проза. Публіцистика. Краєзнавство. – Вінниця, 2012. – 304 с.*

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 47.

ГОРБ Євдокія Василівна

(28.02.1911, с. Рождественське, тепер Прохорівського району Белгородської області, Росія – 06.07.1997, Вінниця) – педагог, фольклорист, етнограф, краєзнавець. Закінчила Харківський фінансово-економічний інститут і Академію комуністичного виховання ім. Крупської у Москві. З 1937 р. вчителювала переважно на Вінниччині. Зібрала півтисячі пісень, чимало прислів'їв та приказок, легенд та переказів, дві тисячі народних оповідань, топонімічний матеріал Східного Поділля. Зібрала також численні документи, фотографії, особисті речі та інші матеріали про під-

пільників, партизанів Вінниччини. На цій основі написала і опублікувала документальні повісті “Тревожная юность” (у співавтор. з Г. Минацькою), “Не здаюсь”, “Світи, моя зоря”, “Незримий поєдинок”. Багато років вивчала життя і творчість М. Трублаїні. Її фольклорні записи увійшли до збірників “Зацвіла калина”, “Колядки та щедрівки”, “Жартівливі пісні”, “Радянська пісня”, “Євшан-зілля”, у двотомне видання “Весілля” та ін. Є. В. Горб – автор статей про фольклористів Г. Танцюру, Н. Присяжнюк, М. Руденко.

Тв.: Збирач народної творчості // Кн.: Горизонт. – Одеса: Маяк, 1981. – С. 142 – 144; Талант і працелюбність збирачки // Народна творчість і етнографія. – 1976. – № 1. – С. 102 – 103; Тревожная юность. – Вінниця, 1965 (у співавтор.); Зацвіла калина. – Вінниця, 1959; Вишенька і Вінничка; Вінницькі мури // Вінницька газета. – 1993. – 16 березня.

Літ.: Березовський І. П. Сучасні збирачі фольклору // Народна творчість та етнографія. – 1996. – № 5. – С. 20 – 25; Подолинний А. М. “Твоїми, народде, устами...” // Вінницька правда. – 1983. – 12 листопада; Дмитренко М. Не попів – полум’я // Літературна Україна. – 1987. – 12 листопада; Швед Т. Особовий фонд Є. В. Горб // Тези 8-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989. – С. 85 – 86; Баженов Л. В. Поділля у працях дослідників і краєзнавців... – С. 97; 170, 171; Подолинний А. Горб Євдокія Василівна // З-над Божої ріки... – С. 68 – 69; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 47 – 48.

ГОРДІСВИЧ Олександр Сергійович

(15.05.1943, м. Славута Хмельницької області) – журналіст, фотохудожник, краєзнавець, член Національної спілки журналістів України. З 1964 р. мешкає у Вінниці. В кінці 60-х – на початку 70-х рр. навчався на філологічному факультеті Вінницького державного педагогічного інституту. З 1960 р. на журналістській роботі. У 1964 – 1976 рр. – фотокореспондент Вінницької обласної молодіжної газети “Комсомольське плем’я”. З 1976 р. – фотокореспондент ТАРС-РАТАУ (тепер: Укрінформу). Автор трьох фотоальбомів “Вінниччина”, фотоальбомів “Подільські пейзажі”, “Вінниця”, фотоілюстрацій до путівників “Бершадь”, “Бар”, “Немирів”, “По Південному Бугу”, багатьох інших краєзнавчих видань.

Тв.: Вінниччина: Фотоальбом. – К.: Мистецтво, 1977 (у співавтор.); Вінниччина: Фотоальбом. – К.: Мистецтво, 1987 (у співавтор.); Вінниччина: Фотоальбом. – К.: Чорлі, 1998 (у співавтор.); Вінниця: Фотоальбом. – К.: Мистецтво, 1982; Подольские пейзажи: Фотоочерк. – Одесса: Маяк, 1981; Гайсин: Путівник. – Одеса: Маяк, 1973 (фотоілюстрації); Бар: Путівник. – Одеса: Маяк, 1974 (фотоілюстр.); Хмельник курортний: Путеводитель. – Одесса: Маяк, 1974 (фотоілюстр.); Приїздить до Вінниці: Путівник. – Одеса: Маяк, 1975 (фотоілюстр.); Партизанськими стежками Вінниччини: Путівник. – Одеса: Маяк, 1975 (фотоілюстр.); По Южному Бугу: Путеводитель. – Одесса: Маяк, 1976 (фотоілюстр.); Немирів: Путівник. – Одеса: Маяк, 1978 (фо-

тоїлюстр.); Бершадь: Путівник. – Одеса: Маяк, 1978 (фотоілюстр.); Козятин: Путівник. – Одеса: Маяк, 1979 (фотоілюстр.); Тульчин: Путівник. – Одеса: Маяк, 1980 (фотоілюстр.); Хмельник: Путівник. – Одеса: Маяк, 1986 (фотоілюстр.); Три музеї села Тиманівки: Путівник. – Одеса: Маяк, 1987 (фотоілюстр.); "Краса України": твори поетів і фотохудожників Вінницької, Тернопільської та Хмельницької областей про рідне Поділля. – Вінниця: ДП "ДКФ", 2006. – С. 160 (добірка фотографій); Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304 с. (добірка фотографій); Вінницький край: Літературно-мистецький журнал. – № 2 (9), 2007 (фотоілюстр.); Вінницький край: Літературно-мистецький журнал. – № 4 (11), 2007 (фотоілюстр.); Фотомоделі Подільського зоопарку: Фотоальбом. – Вінниця: О. Власюк, 2007. – С. 71; Побачити і відчуті: Фотоальбом. – Вінниця: О. Власюк, 2008. – 72 с.; Чотири вінницькі броди: 75-річчю Вінницької області присвячується. – Вінниця: ТОВ "Консоль", 2008. – 256 с. (добірка фотографій); Національний музей-садиба М. І. Пирогова: Фотоальбом. – Вінниця: ТОВ "Консоль", 2011; Вінниччина: Фотоальбом. – Вінниця: ТОВ "Консоль", 2011 (у співавтор.); "Барвінок": Фотоальбом. – Вінниця: ТОВ "Консоль", 2011. – 103 с. (у співавтор.).

Літ.: Осьмушко В. Дух творчості, що вічно з ним // Подолія. – 2003. – 14 травня; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 48 – 49; Каменюк М. «Планета Україна» Олександра Гордієвича // Вінницький край. – 2007. – № 4 (11). – С. 97 – 100.

ГОРОБЕЦЬ Микола Панасович

(21.12.1935, с. Слобода-Шлишковецька Могилів-Подільського району Вінницької області – 23.12.1996) – культпрацівник, педагог, журналіст, краєзнавець. Працював завідувачем клубу, бібліотеки. Закінчив історичний факультет Чернівецького державного університету. Викладав історію у школі. Працював на партійній та журналістській роботі: у Могилів-Подільській райгазеті "Наддністрянська правда", власкором "Вінницької правди". Друкував літературно-краєзнавчі розвідки у пресі. Понад десять років очолював Могилів-Подільське літературно-мистецьке об'єднання "Дністрова веселка". Автор книги "Їх пам'ятає Придністров'я".

Літ.: Вінниччина журналістська / Автор-упорядник В. Лисенко. – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. – С. 57.

ГОРОДЕЦЬКИЙ Сергій Ількович

(70-і рр. XIX ст. – 193?) – краєзнавець, географ, агроном, член Кам'янець-Подільського при УАН товариства (з 1925 р.). В 1924 – 1929 рр. викладав у Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті спеціальне хліборобство і селекцію рослин. Автор праць з історії сільського господарства, фізико-географічного опису Поділля. Подальша доля С. І. Городецького невідома.

Тв.: Сільське господарство Поділля перед першою світовою війною. – Вінниця, 1929. – 210 с.; Спроба фізико-географічної районізації Поділля //

Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. – 1924. – Т. 1.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 173.

ГОРОДИНСЬКА Оксана Василівна

(01. 10. 1964, с. Конищів Барського району Вінницької області) – педагог, краєзнавець, художник, майстер народної творчості. Член Національної спілки краєзнавців України та Національної спілки майстрів народного мистецтва України. Заслужений працівник культури України. Закінчила Сорокське педучилище (Молдавія), Глухівський педінститут ім. Сергєєва-Ценського. Вивчає та пропагує народне мистецтво. Ініціатор створення Могилів-Подільського Будинку народної творчості. З 1999 р. його директор. Організатор Всеукраїнських форумів “Українська витинанка”, що проводяться в Могилеві-Подільському. Голова громадської організації “Творче об’єднання “Барви Поділля”.

Тв.: Народне мистецтво Подністров'я // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – С. 213 – 217; Асоціативність і народність української витинанки // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 1.

ГОСЛАВСЬКИЙ Маурицій

(05.10.1802, м. Фрампіль, тепер: с. Косогірка Ярмолинецького району Хмельницької області – 17.11.1834, м. Станіслав, тепер м. Івано-Франківськ) – польський поет, фольклорист. Навчався спочатку у Вінниці і Кам'янець-Подільському, а в 1821 – 1824 рр. – у Кременецькому ліцеї. Здобувши освіту, працював приватним учителем. У 1825 – 1826 рр. перебував у родині Михальських у Кордишівці (нині на карті Вінниччини є три населених пункти з такою назвою: у Козятинському районі – село і станція, у Вінницькому районі – село). Як учасник польського повстання 1830 – 1831 рр. зазнав переслідувань, емігрував до Галичини. Восени 1834 р. заарештований і помер в австрійській в'язниці. Критики називали його “співцем Поділля”. В поемах “Поділля” (1826 р.), “Дума про Нечая”, “Зимут Кордиш, або Здобуття Немирова” (обидві в 1827 р.) змалював трагічні картини подільської минувшини, оспівав красу України, широко використав український фольклор. Здійснив опис подільського весілля з текстами пісень.

Тв.: (Вірші) В кн.: Антологія польської поезії. – Т. 1. – К., 1979.

Літ.: Кирчів Р. Український фольклор у польській літературі (період романтизму). – К., 1971. – С. 145 – 155; Сорокін В. Польський автор “Пророка

України" // Комсомольське плем'я. – 1987. – 7 квітня; Подолинний А. М. Голославський Маурицій // З-над Божої ріки. – 2-е вид. – С. 77; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 49.

ГОЦУЛЯК Марія Василівна

(15.02.1950, с. Восводчинці Могилів-Подільського району Вінницької області) – журналіст, етнограф, майстер народної творчості. Член Національної спілки краєзнавців України. Член ревізійної комісії Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. У 1980 р. закінчила Київський державний університет ім. Т. Шевченка (факультет журналістики). Працювала в редакціях газет Вінниччини “Наддністрянська правда”, “Слово Придністров'я”, “Камертон-ікс”. З 2003 р. директор Могилів-Подільського музею етнографії і народної творчості ім. Марії Руденко. Один із організаторів Могилів-Подільських краєзнавчих конференцій. Лауреат премії ім. Івана Огієнка.

Тв.: Становлення незалежної газети // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – С. 200 – 203.

Літ.: Вінниччина журналістська / Автор-упорядник В. Лисенко. – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. – С. 58.

ГОЩИНСЬКИЙ (Goszczynski) Северин

(04.11.1801, с. Іллінці, тепер: смт Вінницької області – 25.02.1876, Львів) – польський поет, публіцист, фольклорист, представник “української школи” в польській літературі. Народився в багатодітній бідній родині управителя маєтку. Дитинство і юність пройшли на Поділлі і Волині. В 1814 – 1815 рр. навчався у Вінницькій польській гімназії, потім в Умані (1816 – 1819 рр.). У 1820 р. переїхав до Варшави, де вступив до таємної Спілки вільних поляків-братів. У 1821 – 30 рр. жив в Україні, багато подорожував, у т. ч. по Поділлі, і збирав народні пісні, епос, вивчав історію і побут населення. Учасник польського повстання 1830 – 31 рр. Після його поразки оселився в Галичині. 1838 р. емігрував до Франції і повернувся в Україну до Львова в 1872 р. У поемі “Канівський замок” (1828 р.) з демократичних позицій висвітлив боротьбу українських селян проти польської шляхти за часів повстання 1768 р. Автор поеми “Вечір напередодні Івана Купала” (1834 р.), повісті “Король старого замку” (1842 р.) й ін. У своїй творчості оспівав природу, відтворив життя і побут людей України, зокрема Поділля.

Тв.: Антологія польської поезії. – К., 1979. – Т.1; Канівський замок. – В кн. Шашкевич М., Вагилевич, Головацький Я. Твори. – К., 1982.

Літ.: Франко І. Поет-герой // Франко І. Збір творів. – Т. 27. – К., 1980; Глинський І. Наш земляк – Северин Гоцинський // Вінницька правда. – 1968. – 20 липня; Пилипчук Р. Гоцинський С. // УЛЕ. – К., 1988. – Т. 1. – С. 473; Лісова Г. П. Северин Гоцинський і Леонард Совінський на Поділлі // Тези 8-ї Вінницької історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989. – С. 39 – 40; Баженів Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 174; Подолинний А. Гоцинський Северин // З-над Божої ріки... – С. 72 – 73; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 50; Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 45.

ГРЕБЕЛЬСЬКИЙ Сергій Андрійович

(10.12.1936, м. Хмільник Вінницької області) – журналіст, краєзнавець, член Національної спілки журналістів України. Закінчив Одеський сільськогосподарський інститут. Трудове життя присвятив журналістиці. Працював у редакціях Літинської та Хмільницької райгазет, власкором обласних газет “Вінниччина”, “Подолія”. Заслужений журналіст України. Активний краєзнавець. Дослідив історичне минуле Голодьок, Терешполя, Сальниці, Уланова, Чернятинця, Маркушів, Жданівки та ін. населених пунктів Хмільницького району. З краєзнавчою тематикою виступав у місцевій пресі. Співавтор двох путівників.

Тв.: Хмільник: Путівник. – Одеса: Маяк, 1986 (у співавтор. з Н. Я. Гольденбергом); Моргун і К^о. Не старіють душею ветерани м. Хмільника. – Вінниця: О. Власюк, 2005. – 36 с.; Хмільник. – Вінниця: Книга-Вега, 2012. – 56 с.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 50 – 51; Вінниччина журналістська / Автор-упорядник В. Лисенко. – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. – С. 58.

ГРЕЙМ Міхал

(15.09.1828, м. Желєхув Гарволінського повіту, Польща – 15.01.1911, м. Кам'янець-Подільський) – краєзнавець Поділля, художник-фотограф, нумізнат, видавець, громадський діяч, член Подільського історико-археологічного товариства (з 1886), Російського географічного товариства (з 1875), член Антропологічної комісії Краківської АН (з 1876), член товариства любителів природи, антропології і етнографії Московського університету (з 1884), член-кореспондент польського краєзнавчого товариства у Варшаві (з 1906) й ін. Освіту здобув у Варшаві. В 1852 р. переїхав до Кам'янця-Подільського. Тут працював робітником, а в 1856 – 1872 рр. – директором губернської друкарні. З 1872 заснував у місті фотодрукарню. Власні фотографії відзначалися високою художньою майстерністю і відзначені медалями на фотовиставках в Нюрнберзі (1885), Львові (1895), Києві (1897) і Варшаві (1900). Активно досліджував історію краю, збирав етнографічні матеріали і сформував нумізнатичну колекцію (понад 4 тис. мо-

нет). Протягом 1889 – 1910 рр. опублікував серію статей про скарби Поділля і знахідки монет, зокрема в повітах: Брацлавському (коло Немирова, у Сокилецькому лісі, Луці-Немирівській, Ярах, Пархилівці), Могилівському (Бар, Серебрині), Ольгопільському (Флорині), Літинському (Лопатинці, Лисогірка).

Тв.: Знахідки монет у Подільській губернії // Відомості нумізматично-археологічні. – Варшава, 1889 – 1910. – Т. I – X (25 статей, польс. мова).

Літ.: Баженов Л. В. Грейм Михайло Йосипович // Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст.... – С. 176; Завальнюк О. М., Комарницький О. Б. Минуле і сучасне Кам'янець-Подільського: Історичні нариси. – Вип. 1. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 52 – 56; Колесник В. Грейм Міхал // Відомі поляки в історії Вінниччини... – С. 127 – 128.

ГРИГОРЕНКО Олександр Петрович

(28.09.1948, с. Сербинівка Старокостянтинівського району Хмельницької області) – історик, краєзнавець, педагог, доктор історичних наук (1995 р.), професор (1997 р.), академік Міжнародної академії інформатизації (2010 р.), завідувач кафедри міжнародної інформації Хмельницького національного університету, дійсний член Центру дослідження історії Поділля (1995 р.). Автор 350 наукових праць, в т. ч. 134 – з історії Поділля.

Тв.: Вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка на Поділлі в 1914 р. // Малиниця в просторі і часі: матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції. – Малин, 1996. – С. 131 – 132; Священик Ю. Сіцінський і дослідження Подільського краю // Християнство і культура: історія, традиції, сучасність: збірник наукових праць. – Полтава, 1998. – С. 47 – 51; Участь молоді Поділля в сільськогосподарському виробництві. 1960 – 1980-ті роки // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Том 15. – С. 459 – 467; Формування публічних бібліотек у містах Подільської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 117 – 123; Місто Бар Подільської губернії на сторінках адрес-календарів кінця XIX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 19. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2011. – С. 291 – 295; З історії становлення релігійного життя польської національної меншини на Поділлі // Україна і Польща: історичне сусідство: Збірник матеріалів міжнародної конференції. – Вінниця: ТОВ "Нілан ЛТД", 2012. – С. 156 – 168.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст.; Григоренко Олександр Петрович // Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа): бібліографічний покажчик. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. (Серія: Наукові школи університету; вип. 12). – С. 39 – 45.

(06.08.1941, с. Щаслива Липовецького району Вінницької області) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук. У 1968 р. закінчив історичний факультет Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка. В 1968 – 1971 рр. навчався в аспірантурі згадуваного вузу. З 1971 р. працює у Вінницькому державному педагогічному інституті (з 1998 р. – Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського). Професор. Тривалий час був деканом історичного факультету. Завідував кафедрою історії слов'янських народів. Дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті. Підготував 5 кандидатів історичних наук. Відповідальний редактор редакційної колегії наукового фахового видання з історичних наук “Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія” (станом на травень 2009 р. видано 15 випусків). Учасник і організатор багатьох регіональних історико-краєзнавчих, науково-практичних конференцій. Досліджує історію Поділля 20 – 30-х рр. ХХ ст. З історії краю опублікував більше 100 робіт.

Тв.: Вінок безсмертя: Книга-Меморіал. – К.: Політвидав України, 1988. – 587 с. (у співавт.); Вінницька округа в середині 20-х р. в статистичних даних // Тези доп. і матеріали 4-ї республіканської наукової конференції з історичного краєзнавства. – К., 1989; Джерела з історії культурного будівництва на Вінниччині в 20-х роках // Етнографія і соціальна географія Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 118 – 121; Публікації документів з історії Поділля радянського періоду // 5-а Всеукраїнська наукова конференція з історії краєзнавства: Тези доп. і повідомлення. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 557 – 559; Вплив сталінізму на культуру Поділля в 30-х роках ХХ ст. // Культура Поділля: історія і сучасність. – Хмельницький, 1993. – С. 91 – 93; Перебування Михайла Грушевського на Поділлі // Тези доповідей і повідомлень VI Всеукраїнської наукової конференції з історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С. 239 – 241; Поділля в період гетьманату: деякі аспекти політичного розвитку // Поділля і Волинь в контексті історії національного відродження. – Хмельницький, 1995. – С. 60 – 66; Особливості культурного будівництва на Поділлі в 30-х рр. ХХ ст. // Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність / VII Всеукраїнська наукова конференція. – Ч. 2. – К., 1996. – С. 331 – 333; Переселення селян Подільської губернії у США та Бразилію (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // Тези доповідей 15-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1996. – С. 30 – 32; Допомога подолян голодуючим Поволжя в 1921 – 1922 рр. // Тези доповідей 16-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997. – С. 49 – 51; Соціально-економічне становище Поділля в роки першої світової війни // Перша світова війна і слов'янські народи. – К., 1998. – С. 67 – 69; Реалізація реформи органів управління та самоврядування в Подільській губернії в 1918 році // Матеріали X Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 361 – 365; Кам'янецька доба “української революції” // Матеріали X

Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 372 – 384; *Комнезами на Поділлі*. – Вінниця, 2001. – 160 с. (у співавтор.); *Взаємодія революційних трибуналів та надзвичайних комісій в Україні 1918 – 1922 рр. (на матеріалах Поділля)* // *Актуальні проблеми вітчизняної і все-світньої історії*. – Луанськ, 2001. – С. 189 – 194; *Правове становище м. Вінниці у XVII – XVIII ст. (за працями В. Д. Отамановського)* // *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. – Вип. 15. – К.; Донецьк, 2001. – С. 123 – 128; *Зміни адміністративно-територіального устрою Поділля – Вінниччини* // *Поділля в контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції*. – Вінниця, 2001. – С. 153 – 157 (у співавт.); *Вплив німецько-австро-угорських військ на політичні процеси в Україні в 1918 році* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. – Вип. III. – Вінниця, 2001. – С. 38 – 40 (у співавтор. з О. І. Яременком); *Історичний факультет Вінницького педуніверситету: минуле і сучасне* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 12 – 17 (у співавт.); В. Д. Отамановський – видатний історик України, організатор краєзнавчої роботи на Поділлі // *Там же*. – С. 115 – 122 (у співавтор.); *Мовна політика в школах України в кінці 50-х – першій половині 60-х рр. XX ст.* // *Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник*. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С. 87 – 91 (у співавтор.); *Ліквідація заможного селянства (“куркулів”) на Поділлі* // *Політичні репресії на Поділлі в XX столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. – Вінниця: Велес, 2002. – С. 137 – 141 (у співавтор. з Ю. Степанюком); *Продовольча політика більшовиків на Поділлі у 1919 – 1920 рр.* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 76 – 81 (у співавторстві з О. А. Мельничуком); *Історико-теоретичні проблеми становлення постіндустріальної соціальної системи* // *Там же*. – С. 151 – 154 (у співавт.); *Деякі аспекти культурно-національного процесу на Поділлі на початку 20-х років XX ст.* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. – Вип. 6. – Вінниця, 2003. – С. 145 – 150; *Подольанин І. Я. Падеревський – визначний польський політичний та музичний діяч* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. – Вип. 7. – Вінниця, 2004. – С. 132 – 136 (у співавт.); *Початок більшовицького наступу на українську національну культуру на Поділлі на початку 20-х рр. XX ст.* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. – Вип. VIII. – Вінниця, 2004. – С. 141 – 145 (у співавтор. з Н. П. Кузьмінець); *Видатний педагог, гуманіст і вчений* // *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження*. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 14 – 16; *Господарська політика місцевих органів влади Поділля в першій половині 20-х рр. XX ст.* // *Там же*. – С. 97 – 101 (у співавтор. з Н. П. Кузьмінець); *Етнічний склад сільського населення Вінниччини за результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 р.* // *Там же*. – С. 293 – 297 (у співавтор. з Т. А. Мельничуком); *Розвиток сільськогосподарської кооперації в 20-і роки XX століття* // *Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля*. – Т. 1: *Десятиріччю Центру дослідження історії Поділля присвячується*. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – С. 382 – 390 (у співавтор. з І. М. Романюком); *Сільські ради національних меншин в Україні в 20-х рр. XX ст.* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. – Вип. 9. – Вінниця, 2005. – С. 110 – 114; *Національно-культурне будівництво на Поділлі в 20-і рр. XX ст.* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. – Вип. XI. – Вінниця, 2006. – С. 211 – 215 (у співавтор. з Н. П. Кузьмінець); *Склад злочину: дослідження історії Поділля // Реабілітовані історії. Вінницька область... – Кн. 1.* – Вінниця, ДП “ДКФ”, 2006. – С. 718 – 723 (у співавтор. з В. Воловиком);

Із історії створення надзвичайних комісій на Поділлі у 1920-х рр. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 227 – 230; Релігійне життя на Вінниччині у роки нацистської окупації (1941 – 1943 рр.) // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне. До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору (матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 18 вересня 2008 р.). – Вінниця, 2008. – С. 100 – 103 [у співавтор. з Н. Кузьмінець]; Інститут історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: історія та сучасність // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 32 – 37 [у співавтор. з Ю. А. Зінком, В. А. Тучинським]; Освітня політика як один із напрямків діяльності місцевих органів влади Поділля на початку 1920-х рр. // Там само. – С. 155 – 159 [у співавтор. з Н. П. Кузьмінець]; Становлення системи охорони здоров'я в Подільській губернії // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 19. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2011. – С. 57 – 61. [у співавтор. з Н. П. Кузьмінець]; Ігнацій Ян Падеревський - уродженець Вінниччини, видатний державний діяч і композитор Польщі // Україна і Польща: історичне сусідство: Збірник матеріалів міжнародної конференції. – Вінниця: ТОВ "Нілан ЛТД", 2012. – С. 258 – 262 [у співавтор. з В. Єрмаковою]; Ярослав Івашкевич – подолянин, класик польської літератури // Там само. – С. 338 – 343 [у співавтор. з Т. Гусельниковою]; Репресії проти польського населення Поділля у 20-30-ті рр. XX ст. // Там само. – С. 441 – 445. [у співавтор. з Н. Герасимовою]; Польські національні сіпрази у 1920-х рр. XX ст. // Там само. – С. 416 – 423; Деякі особливості аграрних відносин в Подільській губернії на початку 20-х рр. XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 20. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2012. – С. 212 – 216.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 177, 178; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 51 – 53; Зінко Ю. А., Мельничук О. А. Учитель, історик-науковець, наставник молоді професор П. С. Григорчук (до 70-річчя від дня народження) // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 276 – 278; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркюри-Поділля, 2010. – С. 49 – 53.

ГРОЗА (Groza) Сильвестр Венжик

(07.01.1793, містечко Меджибіж, тепер село Летичівського району Хмельницької області – 04.08.1849, с. Безіменне, тепер Козятинського району Вінницької області) – польський письменник, публіцист, представник “української школи” в польській літературі. Навчався в Уманській школі базиліан (1802 – 1809 рр.) та Вінницькій гімназії (1809 – 1812 рр.), працював у Кам'янець-

Подільському (1812 – 1819 рр.). Часто мандрував Поділлям, був у Літині, Летичеві, Махнівці, Бердичеві, писав на подільські теми: “Поезії” (т. 1 – 2, 1836 р.), “Подільсько-українські повісті, взяті з дійсних образів” (т. 1 – 2, 1842 р.), повісті “Банкрутство” (1843 р.), “Попрядки українки” (1844 р.), нарис “Купайло” (1842 р.) та ін.

Літ.: Пилипчук Р. Я. Гроза С. В. // УЛЕ. – К., 1988. – Т. 1. – С. 500; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 180 – 181; Подолинний А. Гроза Сильвестр Венжик // З-над Божої ріки... – С. 80 – 81; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 53.

ГРОМОВА Людмила Прокопівна

(02.12.1951, м. Дубно Рівненської області) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук (1984 р.), доцент. В 1977 р. закінчила історичний факультет Київського університету. Завідувачка кафедри українознавства Вінницького національного технічного університету (1995 – 2005 рр.), з 2005 р. – доцент кафедри політології цього ж вузу. Учасниця регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Нариси історії Поділля: Навчальний посібник. – Ч. 1. – Вінниця: ВДТУ, 2002. – 127 с. (у співавт. з А. Б. Пономаренко); Продовольча криза на Поділлі в 1927 – 1928 рр. // Тези доповідей і повідомлення 18-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1998. – С. 60, 61; Опір подільського селянства політиці “воєнного комунізму” // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 3. – Вінниця, 2001 (у співавт.); Використання краєзнавчого матеріалу в курсі історії України: Методичні рекомендації для викладачів і студентів. – Вінниця: ВПІ, 1993. – 21 с. (у співавт.); Методичні рекомендації і плани семінарських занять з курсу “Краєзнавство” для слухачів підготовчого відділення. – Вінниця: ВПІ, 1993. – 21 с. (у співавт.); Нариси історії Поділля: Навчальний посібник. – Частина 1. – Вінниця: ВДТУ, 2002. – 127 с. (у співавт.); Роль Червоної Армії у партійному та державному будівництві в Подільській губернії на початку 20-х рр. (за матеріалами Державного архіву Вінницької області) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 9. – Вінниця, 2005. – С. 251 – 253 (у співавт. з А. Б. Пономаренко).

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 53 – 54.

ГРУШЕВСЬКИЙ Михайло Сергійович

(29. 09.1866, м. Холм, тепер: Хелм (Польща) – 25. 11. 1934, м. Кисловодськ, похов. у Києві) – видатний український мислитель, історик, літературознавець, письменник, дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка, академік АН України (з 1924 р.), академік АН СРСР (з 1929 р.), голова Української Центральної Ради (1917 р.). У трирічному віці разом батьками жив на батьківщині

матері Глафіри Захарівни в с. Сестринівці Бердичівського повіту (тепер: Козятинського району Вінницької області). У 1873, 1876, 1882, 1885 рр. сім'я Грушевських певний час знову мешкала у цьому селі. Перебування в ньому справило великий вплив на формування М. Грушевського. Сестринівку він згадував з великою любов'ю: "...і коли я все-таки любив Сестринівку незвичайно, страшенно мріяв про неї й линув душею до неї цілими десятиліттями мого життя то се було тому, що як-не-як се був властиво одинокий пункт, де я міг зв'язуватись з українською стихією, дотикатися до української землі, до її природи, до її культури". У 1888 р. М. Грушевський відвідав с. Сестринівку самотійно. 6 травня він сповідувався у сільській Покровській церкві у свого діда по матері протоірея Захарія Опокова (Опоцкевича). В 1890 р. закінчив історико-філософський факультет Київського університету, де студіював під керівництвом вчителя-історика В. Б. Антоновича. З 1894 р. – зав. кафедрою історії Східної Європи Львівського університету, голова Наукового товариства (1897 – 1913 рр.), редактор "Записок НТШ [Наукового товариства ім. Шевченка]", член редколегії журналу "Літературно-науковий вісник" у Львові (1898 – 1907 рр.), засновник і голова Українського наукового товариства і редактор його "Записок" (1908 – 1914 рр.), редагував журнал "Україна" (1914, 1917 – 1918, 1924 – 1930 рр.). Один із організаторів Націонал-демократичної партії Галичини. У 1917 р. примкнув до Української партії есерів, очолив Українську Центральну Раду. В лютому – березні 1919 р. разом з урядом С. Петлюри прибув до Кам'янця-Подільського. Тут виступав з лекціями в Українському університеті, гімназії, редагував газету "Голос Поділля", працював над підручником з історії України, обраний почесним членом Подільського історико-археологічного товариства. З кінця березня емігрував до Австрії і очолив у Відні Український соціологічний інститут. В 1924 р. повернувся на Батьківщину, став працювати керівником секції історії України історичного відділення ВУАН. З 1931 р. на роботі в наукових установах Москви, зазнав переслідувань з боку репресивних органів влади. Залишив велику творчу спадщину. Вперше в історіографії створив цілісну працю з історії України з найдавніших часів до середини XVII ст. В його фундаментальній праці "Історія України-Руси" (Т. 1 – 10, 1898 – 1936 рр.) в ряді місць розглядається минуле Поділля. Так, у третьому томі йдеться про Галицько-Волинське князівство, куди входило Пониззя, у сьомому – десятому – про козацькі часи, події 1648 – 1654 рр. під Пилявою, Кам'янцем, Батогом, Жванцем. Окремі роботи присвячені дослідженню Барського староства, зокрема його магістерська дисертація (1894 р.), яка лягла в основу монографії. В п'яти її розділах розкрито процес заселення південно-східного Поділля в XV – на початку XVI ст., стан місцевого управ-

ління, землеволодіння, охарактеризовано територію і населення в Барському старостві. Певний інтерес для дослідників Поділля складає зроблений М. С. Грушевським опис Подільських замків та інших аспектів життя краю доби середньовіччя.

Тв.: *Історія України-Руси*. – Львів; Київ, 1898 – 1936. – Т. 1 – 10; *Нарис історії українського народу*. – Львів, 1904; *Історія української літератури*. – К.; Львів, 1923 – 1927. – Т. 1 – 5; *Барское староство: Исторические очерки* (XV – XVIII в.). – К., 1894; *Этнографические данные о Барской околичной шляхте до конца XVII в.* // *Чтения исторического общества Нестора-летописца*. – К., 1892. – Т. VI; *Организация старостинского и околичного управления в Барском старостве* // *Чтения исторического общества Нестора-летописца*. – К., 1895. – Т. IX; *Южно-Русские господарские замки в половине XVI в.* – К., 1890; *Опис подільських замків до 1494 р.* // *Записки наукового товариства ім. Шевченка*. – Львів, 1895. – Т. VII. – Кн. 3. – С. 3–16.

Літ.: Ювілейний збірник на пошану академіка М. С. Грушевського. – К., 1929. – Т. 3. – С. 3 – 104; Пиріг Р. Я. М. С. Грушевський між історією і політикою (1924 – 1934) // *УІЖ*. – 1991. – № 4. – С. 54 – 66; Кравець М. М. Значення праць М. С. Грушевського для вивчення історії Поділля // *Тези доповідей X Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1991. – С. 3 – 5; Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі... – С. 40, 41; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 181, 182; Верстюк В. Ф., Пиріг Р. Я. М. С. Грушевський: *Коротка хроніка життя та діяльності*. – К.: Либідь, 1996. – 144 с.; Баженов Л. В. *Alma mater подільського краєзнавства...* – С. 7, 51, 53, 73, 80, 81, 93, 138, 154, 187, 274, 275, 311, 380; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 27, 28; Верба І. В. *Грушевський Михайло Сергійович* // *Енциклопедія історії України*. – К., 2003. – Т. 2. – С. 232 – 235; *Історична та літературна спадщина Михайла Грушевського: матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції*. – Бар, 2005. – 247 с.; Зінько Ю., Романюк І. *Поділля і поділлязнавство як історико-географічний фактор у творчості М. С. Грушевського* // *Грушевський М. С. – державотворець, громадський діяч, вчений, публіцист*. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – С. 200 – 205; *Сестринівка: початок шляху: За матеріалами експозиції музею М. С. Грушевському у с. Сестринівка Козятинського району / Л. Р. Каросва (відп. ред.): Вінницький обласний краєзнавчий музей*. – Вінниця, 2006. – 28 с.

ГУДАК Василь Андрійович

(11.06.1941, с. Монастирець Жидачівського району Львівської області) – мистецтвознавець, етнограф, краєзнавець, кандидат мистецтвознавства (з 1986 р.). У 1968 р. закінчив Львівський інститут прикладного та декоративного мистецтва. З 1968 р. асистент, з 1974 р. – старший викладач, з 1991 р. – доцент цього інституту. Кандидатська дисертація: “Народна кераміка Східноподільського регіону УРСР (художні особливості)” (1986 р.). Досліджує гончарство, народне керамічне мистецтво Східного і Західного Поділля. Учасник VII – VIII Подільських, VIII – IX Вінницьких історико-краєзнавчих, Подільських географічних конференцій. Опублікував по Поділлю понад 40 робіт.

Тв.: *Керамічна веселка Поділля // Наука і культура України. – К.: Знання, 1973. – С. 406 – 409; Теоричність гончарів м. Бара // Кн.: Українське мистецтвознавство. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 146 – 150; Про кераміку Вінницької області // Зб.: Високе призначення радянського мистецтва. – Львів: Вища школа, 1975. – С. 120 – 131; Символіка в орнаменті народної кераміки Вінниччини // Зб.: Громадянське покликання митця. – Львів: Вища школа, 1977. – С. 26 – 36; Художні особливості із с. Лісове Барського району на Вінниччині // Проблеми етнографії Поділля: Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1986. – С. 126, 127; До проблем завдань та взаємозв'язку сучасного краєзнавства й народних художніх промислів // V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 19 – 21; Розета як тип орнаментальних композицій у мисницарстві Поділля // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 40 – 45.*

Літ.: *Запаско Я. П., Овсійчук В. А. та ін. Мистецтво оновленого краю (про творчість художника-кераміста Гудака В. А.). – К.: Мистецтво, 1979. – С. 133 – 135; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 183 – 184.*

ГУДЗЕВИЧ Анатолій Васильович

(26.04.1962, с. Морозівка Погребищенського району Вінницької області) – педагог, географ, краєзнавець. У 1988 р. закінчив природничо-географічний факультет Вінницького державного педагогічного університету. З 1990 р. працює на кафедрі фізичної географії цього вузу. Доцент. Кандидат географічних наук (1996 р.); кандидатська дисертація: «Динаміка техногенних ландшафтів Поділля». Оприлюднив понад 150 праць, у яких значну увагу приділено проблемам регіонального природокористування, охорони навколишнього середовища та краєзнавству.

Тв.: *Вулиці Вінниці / Укладач А. В. Гудзевич. – Вінниця, 2003. – 64 с.; Зелені «оази» Вінниці. – Вінниця: Логос, 2005. – 32 с.; Вулиці Вінниці: довідник для вінничан та гостей міста / Уклад. А. В. Гудзевич. – 2-е вид., доповн. і переробл. – Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2007. – 80 с.; Заповідні куточки Вінниці: навч. посібник. – Вінниця: Данилюк В. Г., 2008. – 84 с.; Природничі особливості Бушанської сільської ради // Буша: природа, археологія, історія, етнографія та фольклор сіл Бушанської сільської ради / За наук. ред. В. А. Косаківського. – Вінниця: Вінницька газета, 2009. – С. 9 – 22.*

ГУК Олександр Павлович

(16.10.1924, с. Залужжя Теплицького району Вінницької області – 1999, с. Вахнівка Липовецького району Вінницької області) – педагог, краєзнавець. Учасник Великої Вітчизняної війни. У 1950 р. закінчив Уманський державний учительський інститут, 1955 р. – Вінницький державний педагогічний інститут. Учитель історії. Працював на педагогічній роботі, а також на господарській (13 років був головою колгоспу "Росія" с. Вахнівки). Ініціатор

створення у селі краєзнавчого музею, який згодом отримав статус народного, обладнання кургану Слави, встановлення пам'ятних знаків про події Великої Вітчизняної війни.

Тв.: Моє село: яким воно було (до 420-річчя с. Вахнівки) // Липовецькі вісті. – 1998. – №№ 21 – 27; – 1999. – № 3.

ГУЛЯЄВА Наталія Юріївна

(20.04.1978, м. Таганрог, Росія) – живописець, графік, етнограф. Захоплюється батьком і петриківським розписом, зі всіх видів народного мистецтва перевагу надає витинанці. Закінчила факультет художньої графіки Одеського педагогічного університету. Живе в с. Рахни-Лісові Шаргородського району. Учителю образотворчого мистецтва Рахнянської СЗОШ. Керівник шкільного гуртка образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва “Пролісок”. Активна учасниця обласних та Всеукраїнських виставок. У творчому доробку майстрині – понад 200 витинанок та 4 персональних виставки. Член Вінницької обласної краєзнавчої літературно-мистецької громадської організації “Велика рідня”. Лауреат Подільської літературно-мистецької премії “Кришталева вишня” (2001 р.). Автор методичного посібника “Витинанка” (Вінниця: Книга-Вега, 2007).

Літ.: Гуляєва Наталія Юріївна // Подільське перевесло: Літературно-мистецький альманах. – Вип. 1. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2008. – С. 20.

ГУЛЬДМАН Віктор Карлович

(185? – 1907, Кам'янець-Подільський) – краєзнавець, статистик Поділля, член Подільського єпархіального історико-статистичного комітету (з 1886), Подільського історико-археологічного товариства (з 1903), член-кореспондент Московського археологічного товариства. Протягом 1886 – 1903 рр. працював секретарем Подільського губернського статистичного комітету. Досліджував історію, економіку, демографію, проблеми землеволодіння, культуру, клімат і природні умови Поділля. Автор першого зведеного опису населених місць Подільської губернії (1893).

Тв.: Населенные места Подольской губернии. Алфавитный перечень населенных пунктов. – Каменец-Подольский, 1893. – 636 с.; Подольская губерния: Опыт географическо-статистического описания. – Каменец-Подольский, 1889. – 514 с.; Памятники старины в Полесьи. – Каменец-Подольский, 1901. – 50 с.; Климат Подольской губернии. – Каменец-Подольский, 1889.

Літ.: Баженов Л. В. Гульдман Віктор Карлович // Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст. ... – С. 184.

ГУМЕНЮК Феодосій Максимович

(06.09.1941, с. Рибчинці Хмільницького району) – живописець, графік. Закінчив Дніпропетровське художнє училище (1965 р.; навчався в майстерні Я. Калашника), Ленінградський інститут живопису, скульптури й архітектури ім. Рєпіна (1971 р.; навчався в майстерні Й. Серебрянського). У своїх роботах особливу увагу приділяв сюжетам з історії українського козацтва, які подавав в іншому, ніж офіційна історіографія, світлі (зокрема, твір “Сивий гетьман Мазепа”, 1976 р.), через що був позбавлений ленінградської прописки і змушений у 1977 р. переїхати до Дніпропетровська. Але й тут зазнав переслідувань. У 1992 р. переїхав до Києва, де з 1993 р. очолив навчально-творчу майстерню історичного живопису в Українській академії мистецтв. З 2000 р. професор кафедри живопису і композиції цієї академії. Основні твори на історичну тематику: “Вірність Україні” (1972 р.), “Гетьман Дорошенко” (1975 р.), “Гонта і Залізняк” (1976 р.), “Гайдамаки” (1979 р.), “Гетьманська молитва” (1981 р.), “Маруся Чурай” (1986 р.), “Портрет гетьмана Сагайдачного” (1991 р.), “Кобзар Вересай” (1994 р.), “Мазепа і Карл XII” (1995 р.). Лауреат Державної премії України ім. Т. Шевченка (1993 р.). Заслужений діяч мистецтв України (1995 р.).

Літ.: Головка В. В. Гуменюк Феодосій Максимович // Енциклопедія історії України. – К., 2003. – Т. 2. – С. 254.

ГУНАШЕВСЬКИЙ Михайло

(Поч. XVII ст., поблизу Брацлава, тепер: Вінницька область – 60 – 70 рр. XVII ст.) – літописець. Належав до дрібної української православної шляхти. У 1647 р. закінчив Замойську єзуїтську академію, але від православної віри не відступився і цього ж року одержав сан піддиякона. Згодом опинився на Наддніпрянщині, потрапив до канцелярії Війська Запорізького. В 1652 р. їздив у складі посольства Б. Хмельницького до Москви. В 1653 р. виступав як довірена особа І. Виговського в його зносинах з московським послом в Україні. Брав участь у Переяславській Раді, в Гадяцькому договорі з Польщею в 1659 р. По війні 1648 – 1654 рр. повернувся до духовного сану, був київським протопопом, ігуменом Межигірського монастиря. У березні 1649 р. подарував Ставропігійському братству у Львові укладену з різних матеріалів збірку, в якій містився й літопис “Ісписаніє літом от Рождества Христова 1498, і по нім ідущих”, названий пізніше Львівським. М. Грушевський вважав цей літопис скоріше “нотатками сучасника, які межують з мемуарами, нотатками українського студента 1640-

х років”. Літопис засвідчує глибокий патріотизм, демократичні настрої, прихильність до народних низів його автора.

Літ.: Бевзо О. Львівський літопис і Остозький літописець. – К., 1970; Подолинний А. М. Гунашевський Михайло // З-над Божої ріки... – С. 85 – 86.

ГУРСЬКИЙ Владислав Юліанович

(03.07.1822, с. Немиринці Вінницького повіту – 01.11.1902, с. Котюжани Могилівського повіту) – громадський діяч, колекціонер, історик-аматор. Навчався у Вінницькій гімназії, Харківському університеті. У 1858 р. як делегат від Могилівського повіту засідав у Подільському дворянському комітеті для поліпшення побуту поміщицьких селян. Вирізнявся поміркованими поглядами і виступав за заміну панщини чиншем. У 1872 – 1878 рр. мешкав у Житомирі, звідки у 1887 р. переїхав у Котюжани. Від початку 70-х рр. підтримував тісний контакт з Й. Ролле. У результаті багатолітньої праці зібрав розпорошені рештки кількох великих місцевих архівів, у тому числі більшу частину архіву Барського старства. На їхній основі написав географічно-історичний опис Могилівського повіту, інші праці.

Тв.: Могилівський повіт у Подільській губернії. – Краків, 1902 (польс. мова); Королівські привілеї на різні маєтки в Подільському воєводстві від 1460 до 1774 р. (рукопис; польс. мова).

Літ.: Матвеев А. Ю. Владислав Гурський // Духовні витоки Поділля. – С. 23 – 25; Колесник В. Гурський Владислав // Відомі поляки в історії Вінниччини. – С. 153 – 155.

ГУСЄВ Олексій Власович

(18.02.1932, с. Літинські Хутори, тепер с. Садове Літинського району Вінницької області – 04.11.1976, смт Літин Вінницької області) – педагог, краєзнавець. У 1955 р. з відзнакою закінчив історико-філологічний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Працював у Літині на педагогічній та партійній роботі. Активно займався краєзнавчою діяльністю. Вивчав географію та історію Літинщини, досліджував визвольний рух на Поділлі під проводом У. Кармалюка. Брав участь у підготовці та написанні тому “Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область”. У місцевій райгазеті “Радянське життя” вів рубрику “Люби і знай свій рідний край”. Опублікував понад 30 статей краєзнавчої тематики. За життя підготував до друку нарис про історію Літина та його околиць.

Тв.: Древністю гартований рідний Літин наш // Радянське життя (Літин). – 1971. – №№ 95 – 97, 99 – 103; Славний лицар (дати життя і діяль-

ності У. Я. Кармалюка на Літинщині) // *Радянське життя*. – 1972. – 27 лютого; *Історія Літина: з найдавніших часів до початку XX століття*. – Вінниця, 2004. – 90 с. (у співавтор.).

Літ.: Гусєв Олексій Власович // *Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю...* – С. 55 – 56; Гальчак С. Д. *Краєзнавці Вінниччини...* – С. 54.

ГУСЄВ Сергій Олексійович

(27.02.1964, смт Літин Вінницької області) – історик, археолог, педагог, краєзнавець, кандидат історичних наук (з 1993 р.). В 1985 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Навчався в аспірантурі Інституту археології НАН України. З 1987 р. працює у Вінницькому державному педагогічному університеті ім. М. Коцюбинського (завідувач кафедри української та зарубіжної культури, перший проректор з науково-педагогічної роботи). Доцент. Досліджує трипільську культуру на території України, зокрема у Побужжі. Кандидатська дисертація: “Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV – III тис. до н. е.” Автор близько 100 публікацій трипільознавчої тематики у вітчизняних та зарубіжних фахових виданнях. Брав участь в археологічних експедиціях Інституту археології НАН України, Ленінградського відділення Інституту археології АН СРСР, Вінницького педінституту, а також у наукових конференціях та симпозіумах.

Тв.: *Трипільське поселення біля с. Лисогірки* // VI Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція: Тези доповідей. – Вінниця, 1988. – С. 3 – 4; *Трипільське поселення біля с. Курилівки* // VII Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція: Тези доповідей і повідомлення. – Вінниця, 1989. – С. 12; *Нові пам'ятки трипільської культури в Середньому Побужжі* // VIII Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція: Тези доповідей і повідомлення. – Вінниця, 1989. – С. 9 – 10 (у співавтор.); *Топографія трипольських поселень Середнього Побужжя* // Раннеземельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине: Тезисы докладов. – Тальянки, 1990. – С. 129 – 131; *Трипільське поселення біля с. Білозірки Літинського району* // XI Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція: Тези доповідей і повідомлення. – Вінниця, 1992. – С. 12, 13; *До історії подільського гончарства* // Етнографія Поділля. – Вінниця, 1992. – С. 50 – 54 (у співавтор.); *До питання про гончарні печі трипільської культури* // *Трипільська культура України (до 100-річчя відкриття): Тези доповідей і повідомлення*. – Львів, 1993. – С. 13 – 15; *Пам'ятки розвинутого Трипілля Середнього Побужжя* // *Археологія*. – 1993. – № 3. – С. 114 – 127; *Трипільське поселення Ворошилівка на Південному Бугу* // *Подільська старовина*. – Вінниця, 1993. – С. 53 – 77 (у співавтор.); *Середньотрипільське поселення Сосни на р. Згар* // II краєзнавчі читання у м. Вінниці. – Вінниця, 1995; *Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV – III тис. до н. е.* – Вінниця: Антекс – УЛТД, 1995. – 304 с.; *Hausmodelle der Tripolje-Kultur* // *Praehistorische Zeitschrift*. – 1995. – Band. 70. – Heft. 2. – P. 175 – 189; *До питання про колесо в трипільській культурі* // *Археологія*. – 1995. – № 1. – С. 69 – 74; – *Трипільські поселення поблизу Немирова* // *Археологія*. – 1995. – №

3. – С. 73 – 81; *Моделі жител трипільської культури* // *Археологія*. – 1996. – № 1. – С. 15 – 29; *К вопросу о транспортных средствах трипольской культуры* // *Российская археология*. – 1998. – № 1. – С. 15 – 28; *Особливості орнаментації моделей жител трипільської культури* // *Давня і середньовічна історія України*. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 57 – 68; *Багатошарове трипільське поселення Березова, ур. Берег* // *Археологія*. – 2000. – № 4. – С. 35 – 40 (у співавтор.); *Історія Літина: з найдавніших часів до початку XX століття*. – Вінниця, 2004. – 90 с. (у співавторстві); *Трипільські поселення у м. Вінниці* // *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження*. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 57 – 60 (у співавтор. з В. А. Косаківським); *Нові археологічні дані з історії Літина* // *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження*. – Вінниця, 2007. – С. 105 – 108; *Вінниця: Історичний нарис*. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304 с. (чл. авторського колективу); *Археологічні пам'ятки м. Вінниці* // *Пам'ятки історії та культури Вінницької області: словникова частина / Упорядники: Ю. А. Зінько, М. Р. Мудраченко*. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2010. – С. 46 – 50.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 54 – 55; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 53 – 56.

ГУЦАЛ Анатолій Федорович

(09.09.1946, с. Липівка Городоцького району Хмельницької області) – історик, археолог, краєзнавець. У 1968 р. закінчив історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. По закінченні вузу працював вчителем історії Городківської середньої школи Крижопільського району Вінницької області. З 1969 р. відповідальний секретар Кам'янець-Подільського міського відділення Товариства охорони пам'яток історії та культури. З того ж року старший лаборант Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту по кафедрі історії СРСР і УРСР. У 1975 – 1978 рр. аспірант Інституту археології АН УРСР. Нині доцент кафедри історії народів Росії та спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету. Відомий фахівець з археології Середнього Подністров'я раннього залізного віку.

Тв.: Давні міри, письмо та календар: Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2001. – 168 с.; *Порівняльна характеристика матеріальної культури Григорівського і Рудковецького городищ* // *Тези II Вінницької історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1984; *Бернашевський могильник із Середнього Подністров'я в системі пам'яток раннього залізного віку* // *Скифы, хозары, славяне и Древняя Русь / Международная научная конференция, посвященная 100-летию со дня рождения профессора М. П. Артамонова*. – СПб., 1998; *Житло на Поділлі у X – VI ст. до н. е.* // *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки*. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2005. – Т. 14: *На пошану академіка І. С. Винокура*. – С. 36 – 46; *Городища епохи раннього заліза Могилів-Подільського регіону* // *Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція*. – Могилів-Подільський; Кам'янець-Подільський: Оіум, 2006. – С. 41 – 46; *Залізні мечі із Бернашівського*

могильника // *Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2007. – Т. 1. – С. 167 – 172; Археологія Барщини // Бар, Барська земля – кризь призму століть / Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції. – Бар, 2008. – С. 426 – 429.*

Літ.: Винокур А. Ф. Анатолій Федорович Гуцал // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2003. – Т. 1. – С. 119 – 124.

ГУШИНЕЦЬ Наталія Олександрівна

(24.06.1954, с. Негін Смотрицького району Хмельницької області) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук (1985 р.). У 1975 р. закінчила історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Працювала на кафедрі українознавства Вінницького національного технічного університету. Доцент Вінницького інституту регіональної економіки та управління. Учасниця регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Репресії серед працівників цукрової промисловості Вінниччини у 30-і рр. XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 129 – 132 (у співавт.); Дві справи про неіснуючу шпигунську організацію на Поділлі у XX ст. // Політичні репресії на Поділлі в XX ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця: Велес, 2002. – С. 163 – 166 (у співавт.); Опір подільського селянства політиці “воєнного комунізму” // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 3. – Вінниця, 2001 (у співавт.); Використання краєзнавчого матеріалу в курсі історії України: Методичні рекомендації для викладачів та студентів. – Вінниця: ВПІ, 1993. – 25 с. (у співавт.); Методичні рекомендації і плани семінарських занять з курсу “Краєзнавство” для слухачів підготовчого відділення. – Вінниця: ВПІ, 1993. – 21 с. (у співавт.).

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 56.

ДАВИДЕНКО Віталій Володимирович

(16.06.1960, смт Поліське Поліського району Київської області) – педагог, економіст, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України. У 1986 р. закінчив філософський факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, в 2000 р. – Міжрегіональну академію управління персоналом за спеціальністю “фінанси”. Працював начальником головного управління праці та соціального захисту населення Вінницької облдержадміністрації. Доктор політичних наук (2008 р.), професор, академік Української академії політичних наук, Міжнародної Кадрової Академії, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Голова Вінницької обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Заслужений працівник соціальної сфери України. Автор більше 100-а наукових праць, у тому числі трьох підручників. За-

хоплюється краєзнавством. Досліджує історію Свято-Усікновенського скельного чоловічого монастиря Української православної церкви (Лядовського скельного монастиря, Могилів-Подільський район).

Тв.: Таємниці скельного монастиря. – Вінниця: МАУП, 2003. – 284 с.; Стежка до святого місця, або як починалась історія Лядовської гори // Вінницький край. – 2004. – № 1. – С. 113 – 121; Вибір преподобного Антонія // Вінницький край. – 2004. – № 2. – С. 101 – 113; Лядова: забуті віки // Вінницький край. – 2005. – № 1. – С. 106 – 114; Монастир. – Вінниця: О. Власюк, Вінницький інститут МАУП, 2005. – 254 с.; Чи «въ лето 6871... Литва» Корець «взяша»? // Синьоводська битва 1362 року – визначальна подія в історії України // Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Хмельник Вінницької області, 24 квітня 2012 р. / Відп. ред. С. Д. Гальчак. – Вінниця: Балюк І. Б., 2012. – С. 146 – 149.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 56 – 57; Гальчак С. Д. “Монастир” Віталія Давиденка // Хмельниччина: Дивокрай: Науково-краєзнавче видання. – 2006. – № 1 – 2. – С. 87 – 89; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 55 – 56.

ДАВИДЮК Анатолій Трохимович

(15.06.1938, с. Дашківці Літинського району Вінницької області – 14.10.2002, м. Вінниця) – історик, краєзнавець. У 1969 – 1972 рр. – аспірант Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка. У 1973 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, а в 1988 р. – доктора історичних наук. З 1989 р. – професор. Після закінчення аспірантури працював старшим викладачем Вінницького політехнічного інституту, з 1973 р. – доцентом Вінницького педагогічного інституту, з 1981 р. – завідувачем кафедри суспільних наук Вінницького державного медичного університету ім. М. Пирогова. Організатор та учасник багатьох регіональних наукових, історико-краєзнавчих конференцій. Автор близько 60 наукових праць з проблем суспільно-політичної активності робітничого класу України в довоєнний період, історичної краєзнавчої тематики.

Тв.: Гайсин // Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. – К., 1972. – С. 193 – 203 (у співавторстві з П. С. Кривком); Музей-садиба М. І. Пирогова – культурно-освітній центр медичного виховання на Поділлі // Культура Поділля: історія і сучасність. – Хмельницький, 1993. – С. 232; Як одвітив брат за брата: Маловідомі сторінки з життя родини Коцюбинських у радянські часи // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1995. – С. 366 – 371; Доля ректорів Вінницького медуніверситету довоєнних років (1934 – 1941 рр.): [Репресії до О. П. Смолянської, Г. Д. Бриліант, М. О. Васильця, Л. П. Кононенка] // Тези доповідей і повідомлення 18-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1998. – С. 79 – 80; Чужі серед своїх:

[“Справа” колишніх учасників громадянської війни, червоних партизанів і підпільників Вінниччини в обласному управлінні НКВС. 1937 –1938 рр.] // Вінницька газета. – 1998. – 27 – 29 січня, 3 лютого; Застосування психологічного та фізичного впливу слідчими Вінницької тюрми в період масових репресій (1937 – 1938 рр.) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. І. – Вінниця, 1999. – С. 101 – 106; Жертви червоного терору. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 2001. – 274 с.; Сторінки людських трагедій // Вінницький мартиролог: Книга пам’яті жертв політичних репресій на Вінниччині (20 – 50-і рр. XX ст.). – Т. 1. – Вінниця: Велес, 2001. – С. 8 – 18; До питання про періодизацію більшовицького терору в Україні // Політичні репресії на Поділлі в XX ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця, 2002. – С. 17 – 21; Доля Смолянських // Реабілітовані історією. Вінницька область... – Кн. 1. – Вінниця: ДП “ДФ”, 2006. – С. 652 – 671; Чужі серед своїх // Там само. – С. 685 – 699; Засуджений до розстрілу по-смертно // Там само. – С. 700 – 717; “Контрреволюційна” музика // Там само. – С. 769 – 782; “Звинувачення не знайшло підтвердження” // Там само. – С. 792 – 794; Як нищили куркуля // Там само. – С. 803 – 813.

Літ.: Давидюк Анатолій Трохимович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 57 – 58; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 57.

ДАН Олександр Юрійович

(24.11.1967, м. Вінниця) – історик, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України. У 1995 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Генеральний директор ТОВ «Украгроінвест». Досліджує історію козацтва на Поділлі. Член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Учасник міжнародних, Всеукраїнських, регіональних наукових, науково-практичних конференцій з проблем краєзнавства, історичної пам’яті народу.

Тв.: Козацтво Брацлавщини у боротьбі за свободу і незалежність (1648 – 1676 рр.). – 2-е вид. – К.: Видавничий дім “Стилос”, 2004. – 288 с.; Цивілізаційний підхід в дослідженні українського козацтва // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 7. – Вінниця, 2004. – С. 240 – 246 (у спів-автор.); Вінниччина козацька: Історія Вінницького козацького полку. – К.: Видавничий дім “Стилос”, 2004. – 204 с. (у співавтор. з В. В. Кривошеєю); Брацлавщина у лютому – березні 1651 р. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 122 – 126; Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304 с. (чл. авторського колективу); Козацькі полки Брацлавщини у військовій історії України // Бар, Барська земля – крізь призму століть / Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції. – Бар, 2008. – С. 162 – 164.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 58; Гальчак С. Д. Регіонально-значуща інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 56 – 57.

ДАНИЛОВ Леонід Григорович

(14.03.1874 – 193?, м. Київ) – учений метеоролог України і Поділля, професор. Закінчив у 1895 р. географічний факультет Казанського університету. В 1921 – 1929 рр. проживав у Вінниці і очолював службу погоди Подільського відділу сільськогосподарського наукового комітету. В 1929 р. переїхав до Києва, де працював в бюро довготривалих прогнозів погоди України, викладав фізичну географію у вузах. Автор праць про природу Поділля, в яких вперше обґрунтовано, узагальнено і враховано особливості кліматичних умов краю. Опублікував понад 100 праць.

Тв.: Клімат Поділля. – Вінниця, 1924; Хвилі погоди: новий метод синоптичного аналізу. – Вінниця, 1925; До питання про засухи Правобережної України. – Вінниця, 1922; Кліматичні умови Південного Поділля. – Одеса, 1918; Об організації служби предсказания для нужд сельского хозяйства Украины. – К., 1917.

Літ.: Півошенко І. М. Л. Г. Данилов – перший синоптик Поділля // Тези доповідей 6-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1988. – С. 48 – 49; Баженов Л. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 189; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 58; Гальчак С. Д. Поділля: природа, людина – еволюція, історичний розвиток (кліматичний фактор в історичному антропосоціогенезі). – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2006. – С. 304 – 307.

ДАНИЛОВА Ірина Юріївна

(04.10.1982, м. Вінниця) – історик, правознавець, краєзнавець. Кандидат історичних наук. У 2004 р. закінчила історичний факультет Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. З 2008 р. працює старшим викладачем кафедри правознавства Інституту історії, етнології і права цього вузу. Активна учасниця Всеукраїнських та регіональних наукових, науково-практичних, історико-краєзнавчих конференцій. Досліджує історико-правові аспекти взаємостосунків державної влади та релігійних організацій у повоєнний період в Україні (на Поділлі). Автор низки статей з історії рідного краю.

Тв.: Нелегальні протестантські релігійні організації в Україні у 1945 – 1955 рр.: становище та взаємовідносини з органами радянської влади // Вісник інституту історії, етнології і права. – Вінниця, 2009. – Вип. 7. – С. 27 – 32; Джерельна база з історії протестантських релігійних організацій в Україні (1945 – 1955) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2009. – Вип. XVI. – С. 291 – 296; Антираелігійна пропаганда органів радянської влади та її реалізація на Вінниччині у повоєнний період // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2009. – С. 479 – 484; Зареєстровані протес-

тантські релігійні організації та їх стосунки з місцевими органами влади // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2009. – Вип. XVII. – С. 186 – 192.

ДЕМЧЕНКО Іван Олександрович

(02.02.1856, с. Росоша Липовецького повіту Київської губернії (тепер: с. Росоша Липовецького району Вінницької області) – ?) – лікар, етнограф. Син священика. Закінчив медичний факультет Київського університету (1883 р.). Працював лікарем у Липовецькому повіті, зокрема в Монастирищі (тепер: Черкаська область; 1890 – 1902 рр.), Іллінцях (1903 – 1909 рр.). У 1905 р. в Одесі опубліковано його фольклорний запис: “Українське весілля з голосами”, виконаний в 1896 – 1900 рр. і підготовлений до друку в 1903 р. в Іллінцях. “Українське весілля...” перевидавалося в 1908 і 1911 рр.

Тв.: Весілля в містечку Монастирище Липовецького повіту Київської губернії // У кн.: Весілля. – У 2-х кн. – Кн. 1. – К., 1970. – С. 147 – 219.

Літ.: Подолинний А. М. Демченко Іван Олександрович // 3-над Божої ріки. – 2-е вид. – С. 97 – 98; Гальчак С. Д. Красзнаці Вінниччини... – С. 59.

ДЕНИСИК Григорій Іванович

(07.12.1949, с. Онут Заставнівського району Чернівецької області) – фізико-географ, еколог, поділлєзнавець, доктор географічних наук, професор. У 1975 р. закінчив географічний факультет Чернівецького університету. Працює у Вінницькому державному педагогічному університеті ім. М. Коцюбинського, з 1987 р. – завідувач кафедри фізичної географії. Спеціалізується на дослідженні фізичної географії, ландшафтів та екології Поділля. Один з організаторів і співавторів видання “Атласу природи Вінницької області”, як посібника для шкіл і красзнавців. Опублікував близько 100 робіт.

Тв.: Атлас природи Вінницької області. – М.: ГУГК, 1987; Толтры Юго-Запада СССР // Изв. ВГО. – Л., 1987. – Т. 119. – Вып. 5. – С. 434 – 438; З історії розвитку сільськогосподарських ландшафтів Поділля // Проблеми економічної географії Поділля: Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 149; Сучасні екологічні проблеми подільського Побужжя // Проблеми екології Поділля: Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1989. – С. 63 – 65; Географічні дослідження міста Вінниці та його околиць // Вінниця – 630: Матеріали І-ї Вінницької науково-теоретичної конференції. – Вінниця, 1993. – С. 90 – 92; Белігеративні ландшафти околиць міста Вінниці // Матеріали II-ї історико-краєзнавчої конференції “Вінниця: минуле і сучасне”, присвяченої 50-річчю визволення України від німецько-фашистських загарбників. – Вінниця, 1994. – С. 67, 68; Техногенные ландшафты Подольских Толтр, их структура и класси-

фикація // Кн.: *Фізич. географія і геоморфологія*. – К.: Вища школа, 1981. – Вип. 25. – С. 65 – 69; *Антропогенный карст Подолья // География и природные ресурсы*. – 1984. – № 4. – С. 152 – 154; *Південний Буг // Український географічний журнал*. – 1998. – № 1. – С. 55 – 56; *Природнича географія Поділля*. – Вінниця: Еко-Бізнес-Центр, 1998. – 184 с.; *Річка Соб: легенди та реальність // Краєзнавство. Географія. Туризм*. – 1998. – Березень. – С. 3 (у співавт.); *Простори Вінниччини: Краєзнавчі нариси*. – Вінниця: Еко-Бізнес-Центр, 1999. – 92 с. (у співавт. з В. Е. Любченком); *Дорожні ландшафти Поділля*. – Вінниця: ПП “Видавництво “Теза”, 2005. – 178 с. (у співавтор. з О. М. Вальчук); *Природне середовище Могилів-Подільська: структура, проблеми природокористування та шлях оздоровлення // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський; Крам’янець-Подільський: Оіюм, 2006. – С. 272 – 277 (у співавтор. з А. В. Гудзевичем); Унікальність природи і ландшафтів Середнього Придністров’я // Там само; – С. 278 – 279 (у співавтор. з Г. В. Мудраком); *Мурафські Товтри: природа та історія // Там само; – С. 280 – 282 (у співавтор. з Л. В. Баженовим); Селитебні ландшафти Поділля*. – Вінниця: ПП “Вид-тво “Теза”, 2006. – 256 с. (у співавтор. з О. І. Бабчинською); *Водні антропогенні ландшафти Поділля*. – Вінниця: ПП “Видавництво “Теза”, 2007. – 216 с. (у співавтор. з Г. С. Хаєцьким, Л. І. Стефанковим); *Вінниця та її околиці*. – Вінниця: ПП “Видавництво “Теза”, 2008. – 128 с. (у співавтор. з Ю. В. Яцентюком); *Перлини Східного Поділля*. – Вінниця: Видавництво “Тезис», 2008. – 168 с. [у співавтор. з Г. В. Черновою, А. В. Гудзевичем, А. В. Дручинським]; *Природа Вінниччини*. – Вінниця: Консоль, 2009. – 136 с.; *З історії розвитку антропогенного ландшафтознавства у Вінницькому педуніверситеті // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.)*. – Вінниця, 2011. – С. 82 – 84.*

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 59 – 60; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 125 – 126; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 58 – 59.

ДЕНИСОВА Людмила Михайлівна

(16.01.1947, м. Дніпропетровськ) – архітектор, краєзнавець. З 1966 р. мешкає і працює у Вінниці. Працювала архітектором у проектних установах і організаціях міста, архітектором Ленінського району м. Вінниці, начальником обласної інспекції з охорони пам’яток та містобудування. Автор численних публікацій краєзнавчої тематики.

Тв.: «Коло річки Бог...»: історія храму – історія народу // Віра Брацлавщини. – 1991. – Липень (№ 9). – С. 6; Перший головний архітектор Вінниці залишив чудову творчу спадщину і... білі плями в своїй біографії // Вінницькі відомості. – 2000. – 25 червня; Кумбари // Подільський телеграф. – 2001. – 21 червня (№ 1). – С. 9; Вінниця на рубежі двох століть // Подільський телеграф. – 2001. – 26 липня (№ 6). – С. 10; «Ілюзіон»... Яким він був у Вінниці? // Подільський телеграф. – 2001. – 9 серпня. – С. 10; Миський архітектор Г. Г. Артинов // Подільський телеграф. – 2001. – 30 серпня; «Єрусалимка» – міс-

течко в місті // Подільський телеграф. – 2001. – 4 жовтня (№ 15). – С. 10; Архітектурно-композиційний вплив пам'яток комплексу «Мури» на містобудівне середовище центральної частини м. Вінниці століть // Вінницькі Мури. Погляд крізь віки: Матеріали міжнародної наукової конференції «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть». 9 – 10 вересня 2010 р. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2011. – С. 453 – 466; Історія костелу Матері Божої Скорботної смт Стрижавки // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (13 – 15 жовтня 2010 р.). – Вінниця, 2011. – С. 117 – 120.

ДЕРЕВІЦЬКА Пелагія Хомівна

(13.03.1911, с. Троща теперішнього Липовецького району – 03.03.1999, с. Зозів Липовецького району Вінницької області) – педагог, краєзнавець. Все життя працювала у с. Зозові вчителькою. Захоплювалась його історією. Зібрала та опублікувала у місцевій пресі низку історико-краєзнавчих публікацій з його минулого.

Тв.: Сказати всю правду (голодомор-33) // Нове життя (сміт Липовець). – 1993. – 12 лютого; 3 березня; Віків сивий затінок // Нове життя. – 1993. – 12 травн; Була колись церква // Нове життя. – 1993. – 25 вересня; Йшла війна народна // Нове життя. – 1993. – 17 листопада; Історія рідної школи // Нове життя. – 1995. – 5 квітня; 29 квітня; 24 червня; Зозів, вулиця Селеківка // Нове життя. – 1997. – 5 квітня; Зозів, вулиця Закорчма // Нове життя. – 1997. – 12 квітня; Соб починається біля Зозова // Нове життя. – 1997. – 31 травня; Зозів, вулиця Бондарівка // Нове життя. – 1997. – 7 червня; Зозів, вулиця Вовкотрубівка // Нове життя. – 1997. – 22 жовтня; Зозів, вулиця Моцарівка // Нове життя. – 1998. – 11 квітня.

ДЖИЛОВСЬКА Алла Прокопівна

(18.05.1941, с. Бархотово Новосибірської області, Російська Федерація) – педагог, викладач-методист, краєзнавець. Закінчила філологічний факультет Ленінградського університету. Вчителювала, працювала завідуючою художнім відділом Вінницького обласного краєзнавчого музею. Останні 20 років працює викладачем естетики Вінницького професійно-технічного училища № 15. Виступає у періодиці з краєзнавчими статтями.

Тв.: Апостол краси і правди // Вінницький альбом: Літературно-художній та історико-краєзнавчий альманах. – 3-й випуск. – Вінниця: Тезис, 2005. – С. 61 – 68.

ДЗЭДУШИЦЬКИЙ (Dzieduszucki) Влодзімеж

(10 (22).06.1855, с. Яришів, тепер Могилів-Подільського району Вінницької області – 6 (18).09.1899, с. Питориця поблизу м. Сокаль) – польський зоолог, етнограф, археолог, член-корес-

понтент Краківської АН (з 1881 р.). Закінчив Львівський університет. Зібрав значні ботанічні, зоологічні, етнографічні і археологічні колекції в Галичині, і зокрема в Західному Поділлі, які передав заснованому ним у Львові природничо-етнографічному музею і які збереглися тут до наших днів. Автор праць із зоології, краєзнавства, статей з археології і етнографії західно-українських земель. Писав праці польською мовою.

Тв.: *Про наших хребетних тварин.* — Львів, 1876; *Каталог місцевих птахів.* — К., 1880.

Літ.: Дзедушицький В. // *УРЕ.* — 2-е вид. — К., 1979. — Т. 3. — С. 337; Баженів Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... — С. 191 — 192; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... — С. 60.

ДИМІНСЬКИЙ Андрій Іванович

(1829, с. Борщівці, тепер: Могилів-Подільського району Вінницької області — 14.01.1915, с. Струга, тепер Новоушицького району Хмельницької області) — фольклорист, етнограф, краєзнавець, член Російського Географічного товариства. Закінчив 1840 р. Кам'янець-Подільську повітову школу. Подальшу освіту здобував самотужки, працюючи сільським фельдшером, волосним писарем. З 1849 р. розпочав збирання фольклорно-етнографічних матеріалів у багатьох селах сучасної південно-східної Хмельниччини. В 1868 р. його доробок складав 2500 народних пісень, 2000 казок, 2000 приказок і загадок, налічував численні зразки прозових жанрів, опису побуту селян. Співробітничав з етнографами П. П. Чубинським, М. П. Драгомановим, Подільським єпархіальним історико-статистичним комітетом. У 70 — 90-х рр. зазнавав переслідувань з боку властей за сподвижництво в українському національному русі, вів нужденне життя. Оскільки зібрані його матеріали мало публікувалися, то більшість рукописів А. І. Димінського сьогодні зберігаються в ІМФЕ НАН України. Тільки з 20-х рр. XX століття була визнана і оцінена творчість А. І. Димінського.

Тв.: *Збірка подільських казок 1850 — 1860-х рр. волосного писаря Димінського // Етнографічний вісник.* — К., 1927. — Кн. 4. — С. 160 — 172; *Левченко М. Казки та оповідання з Поділля в записах 1850 — 1860-х років. (Матеріали А. І. Димінського).* — К.: 1928. — 91 с.; *Собрание подольских песен, сказок, загадок Дыминского А. И. // Неделя.* — 1969. — 16 ноября.

Літ.: Рябий М. В. Андрій Іванович Димінський // *Народна творчість та етнографія.* — 1965. — № 2. — С. 76, 77; Димінська С. *Подвижницьке життя // Україна.* — 1981. — № 2. — С. 11; *Шаблювський В. Відзначення 150-річчя з дня народження А. І. Димінського // Народна творчість та етнографія.* — 1980. — № 3. — С. 107; *Письменники Хмельниччини: Бібліографічний покажчик.* — Хмельницький, 1989. — С. 62; *Баженів Л. В. Поділля в працях дослідників і кра-*

єзнавців... – С. 194 – 195; Гальчак С. Д. *Краєзнавці Вінниччини...* – С. 60 – 61; Прокопчук В. С. *Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність...* – С. 57.

ДІДЕНКО Василь Іванович

(13.04.1944, с. Мізяківські Хутори Вінницького району Вінницької області) – педагог, краєзнавець. У 1974 р. закінчив історичний факультет Кам'янець-Подільського педагогічного інституту ім. Затонського. Більше двадцяти років життя присвятив педагогічній роботі. Працює учителем Майданської та Стрижавської (Вінницький район) неповних загальноосвітніх шкіл. Як краєзнавець, досліджує історію Поділля, докладає зусиль по збереженню вітчизняних пам'яток історії та культури.

Тв.: *Стрижавка – перлина північно-східного Поділля: Історично-документальний нарис.* – Вінниця: "Книга-Вега" ВАТ "Віноблдрукарня". – 2002. – 200 с.; *Козацька історія села Мізяківські Хутори.* – Вінниця: *Книга-Вега*, 2008. – 392 с.

ДМИТРЕНКО Микола Костянтинович

(19.12.1955, с. Зятківці Гайсинського району) – фольклорист, етнограф, письменник, доктор філологічних наук. Професор. У 1979 р. закінчив філологічний факультет Київського університету ім. Т. Г. Шевченка, в 1983 р. – аспірантуру Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН України. Завідувач відділу фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Редактор-засновник всеукраїнського часопису "Народознавство" (1993 р.). Досліджує проблеми теорії фольклору, історії фольклористики, архаїчні вірування, символіку, міфи, легенди. На Поділлі записав понад тисячу народних пісень, багато легенд, переказів, прислів'їв, анекдотів. Основні праці: "Теорія народної словесності як напрям вітчизняної філологічної науки 60 – 80-х XIX ст." (1983 р.), "Михайло Панасович Стельмах" (1986 р.), "Збирачі народних перлин: Гнат Танцюра, Настя Присяжнюк, Іван Гурин, Мирослав Мицик" (1989 р.), "Український сонник" (1991 р.), "Словник українського фольклору" (1993 р.). Автор художньо-документальної повісті "Я воскресну!" про життя славетних земляків – збирача фольклору Гната Танцюра та народну співачку Явдоху Зуїху.

Літ.: *Пісні рідного села // Трибуна праці (м. Гайсин).* – 1986. – 25 жовтня; *Фольклористично-етнографічна діяльність Г. Т. Танцюри // Етнографія Поділля: Тези доповідей наукової конференції (червень 1992 р.).* – Ч. 2. – Вінниця. – С. 20 – 23; *Український фольклор як об'єкт краєзнавства // Літературне краєзнавство Поділля в системі сучасної освіти: стан, проблеми, перспективи: зб. наук. праць / Ред. колегія: О. М. Куцевол (голов. ред.).* – Вінниця: ТОВ «Ландо ЛТД», 2011. – С. 7 – 12.

Літ.: Доробок ученого // Друге читача. – 1985. – 26 вересня; Новосад В. Збирач народних перлин // Вінницька правда. – 1989. – 27 вересня; Знайом-тесь: редактор // Народознавство. – 1994. – № 1. – Січень; Подолинний А. Дмитренко Микола Костянтинович // 3-над Божої ріки... – С. 92 – 93; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 61 – 62.

ДМИТРУК Володимир Іванович

(10.01.1976, с. Хороша Липовецького району Вінницької області) – історик, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України. У 1998 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Кандидат історичних наук (з 2002 р.). Науковий співробітник (з 2002 р.), старший науковий співробітник (з 2004 р.) відділу регіональних проблем Інституту історії України НАН України. Учасник міжнародних, Всеукраїнських наукових, науково-практичних, регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: З історії с. Скитка Липовецького району Вінницької області // Матеріали наукової конференції викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного інституту. – Вінниця, 1998; Краса Липовеччини // Липовецькі вісті. – 1998. – 28 серпня; Скитківській школі – 140 (з історії створення) // Липовецькі вісті. – 2000. – 30 вересня; Хороший край, хороші люди (До 210-річчя с. Хорошої Липовецького району): Буклет. – Липовець: Поліграфіст., 1999. – 10 с.; Протесні ініціативи населення міст України щодо окупації Чехословаччини в 1968 р. // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 20 – 21. – К., 2002. – С. 173 – 185; Комплексна програма розвитку краєзнавства на період до 2010 року та перспективи її реалізації на Вінниччині // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2003. – Т. 9. – С. 94 – 96; III з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (29 – 30 жовтня 2003 р.): Матеріали та документи. – К., 2004 (упоряд., у співавтор.).

Літ.: Дмитрук Володимир Іванович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 63; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 62; Українські історики ХХ ст.: Біобібліогр. довід. / Серія “Українські історики”. – Вип. 3. – К, 2006; Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006... - К., 2006. – С. 534 – 535.

ДМИТРУК Олександр Микитович

(06.02.1957, с. Лука-Мелешківська Вінницького району Вінницької області) – журналіст, краєзнавець. Закінчив філологічному факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Працював у редакціях газет: районної “Колгоспна зоря” (Вінниця), обласної селянської “Земля Подільська”, міської “Вінницька газета”, обласної телерадіокомпанії. Власний кореспондент національного радіо. Вивчає та пропагує історію рідного краю. Автор численних публікацій краєзнавчої тематики. Лауреат обласних журналістських премій ім. В. Гетьмана, К. Гришина,

“Золоте перо”, лауреат премії “Золоте перо” Національної спілки журналістів України та гран-прі міжнародного конкурсу.

Тв.: Калинівка. Земля, до якої повертаються люди: Документальний нарис. – Вінниця: Південний Буг, 1997. – 62 с.; Політичний портрет Зіновія Красівського: Документальні нариси. – Вінниця: Південний Буг, 1995. – 30 с. (співавтор-упорядник); Обласному радіо – 70. – Вінниця: Логос, 2002. – 68 с. (співавтор-упорядник); Тризна: Історичний роман у двох книгах / Кн. перша: Звитяга. Кн. друга: Лицар. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2007. – 520 с.; Іван Богун – полковник: Історичний роман-хроніка. – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2008. – 400 с.; Отаман Яків Шепель: Роман. – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2009. – 340 с.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 62 – 63.

ДОКУЧАЄВ Василь Васильович

(01.03.1846, с. Сілюково, тепер: Смоленської області (Росія) – 08.11.1903, м. Петербург) – російський географ, природознавець, професор (з 1883 р.). У 1871 р. закінчив Петербурзький університет, в якому викладав до 1892 р. У 1892 – 1895 рр. – директор Новоолександрівського інституту сільського господарства і лісівництва, де створив першу в Росії кафедру ґрунтознавства. Основоположник наукового генетичного ґрунтознавства, загальної агрономії, вчення про географічні зони. У 1877 та 1888 – 1894 рр. очолював експедиційні дослідження України, в т. ч. Поділля (1877 – 1878, 1881 рр.). Зокрема, вивчав ґрунти, особливості фізеографії в Ольгопільському, Вінницькому, Могилів-Подільському, Ямпільському і Проскурівському повітах. Розробив першу в світі природничо-історичну класифікацію ґрунтів, відкрив закон вертикальної зональності ґрунтів.

Тв.: Сочинения. – М.; Л., 1949 – 1961. – Т. 1 – 9.

Літ.: Вернандер Н. Б. В. В. Докучаев творець вітчизняного ґрунтознавства. – К., 1961; Кироянов Г. Ф. Василий Васильевич Докучаев. 1846 – 1903. – М., 1966; Герасимов И. Учение В. В. Докучаева и современность. – М., 1986; Тимофеева Е. П., Глушук М. М. В. В. Докучаев і вивчення ґрунтів Поділля // Тези доповідей VI Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1988. – С. 31; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 199.

ДОРОШ Ірина Антонівна

(08.05.1945, м. Вінниця) – історик, музеєзнавець, краєзнавець. У 1971 р. закінчила з відзнакою Київський книготорговий технікум, у 1978 р. – Мурманський педагогічний інститут за спеціальністю «суспільствознавство та історія». З 1984 р. працює у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї. Завідувачка науково-методичного відділу. Активно займається краєзнавчою діяль-

ністю. Автор експозиційного проекту першого у Вінниці музею міліції Вінниччини. Досліджує Поділля часів пізнього середньовіччя (XIV – XVII ст.) та новітні сторінки історії краю. Учасниця наукових читань у Києво-Могилянській академії (2000 р.), де презентувала свою працю “Лядовський скельний монастир”. Автор численних краєзнавчих розвідок.

Тв.: *До історії літописного містечка Прилуки // Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 1993. – С. 147 – 152; Боротьба шляхти за земельні володіння у північно-західній частині Брацлавського воєводства на рубежі XVI – XVII століть // Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 1998. – С. 52 – 69; Особливості розвитку феодалної власності на землях Брацлавщини (кінець XIV – початок XVII ст.) // Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 2002; Землеволодіння української шляхти на Брацлавщині з кінця XIV до середини XVII ст. // Подільська старовина: Науковий збірник / До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 65 – 82; Лядова – перлина Подністров'я: природнича та історико-культурна пам'ятка // Там само. – С. 103 – 116 (у співавтор. з Т. Мельник); Село Хомутиці – демографічний зріз першої половини XIX ст. Родина священників Руданських: генеалогія роду (до 175-ї річниці від дня народження С. В. Руданського) // Подільська старовина. – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 159 – 170; Вінниччина. Туристичне краєзнавство. Проблеми часу // Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону... – Вінниця, 2008. – С. 126 – 131; Письмові джерела як основа краєзнавства та її використання у туристичному краєзнавстві // Там само. – С. 131 – 133; Атеований небесами // Пульсуючі джерела. – 2008. – 12 квітня; Лядовський скельний монастир // Пульсуючі джерела. – 2008. – 27 жовтня.*

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 63.

ДОРОШ Микола Никифорович

(01.01.1951, с. Воронівці Хмельницького району Вінницької області) – педагог, історик, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України. Закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського. Директор Воронівської загальноосвітньої школи I – III ступеней Хмельницького району. Відмінник освіти України. Член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Почесний краєзнавець України. Почесний громадянин Хмельницького району. Активно займається краєзнавством. Досліджує історію Хмельницького району, Поділля.

Тв.: *Українське Куликове поле, все таки, на Сниводі // Хочу все знати. – 1996. – 31 липня; Шляхами Тараса // Життєві обрії (м. Хмельник). – 1996. – 28 вересня; 30 листопада; Топонімічний довідник Хмельницького району. – Вінниця: УНІВЕРСУМ, 2001. – 68 с.; Історичні сторінки Хмельницького краю. – Вінниця: Велес, 2002. – 102 с.; Хмельницькі світовиди: Бібліографічний словник. – Вінниця: Велес, 2002. – 119 с.; Зламани колоски: Публіцистика. Документи. – Вінниця: Велес, 2003. – 128 с.; Факти, що не підлягають сумніву // Голодо-*

мор як засіб політичного терору: Матеріали науково-практичних конференцій. – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – С. 69 – 76; ...А пам'ять жива. – Вінниця: О. Власюк, 2005. – 60 с.; Хмільницька земля в перекику століть. – Ч. 1. – Вінниця: О. Власюк, 2006. – 118 с.; Святиня над Снивою. Історичний нарис. – Вінниця: О. Власюк, 2006. – 84 с. (у співавтор. з Я. Микитином); Ще раз про битву на Синій воді – Сниводі // Хочу все знати. – 2007. – 10 лютого; Чорні покоси: Публіцистика. Документи. – Вінниця: О. Власюк, 2007. – 176 с.; Тужив за нею Ферент Ліст // Вінницький край. – 2007. - № 4 (11). – С. 107 – 110; Запланований мор. Публіцистика. Документи. – Вінниця: О. Власюк, 2008. – 316 с.; Червоний терор. Публіцистика. Документи. – Вінниця: О. Власюк, 2008. – 210 с.; Битва на Синій Воді 1362 року: правда та домисли – Вінниця: О. Власюк, 2009. – 188 с.; Битва на Синій Воді 1362 року (або таємниці річки Сниви). – Вінниця, 2011. – 212 с.; Витоки. Призабуті сторінки нашої історії. Хмільницький район. Дослідження, оповіді, версії. – Вінниця, 2011. – 324 с.; Особливості та маршрут походу русько-литовського війська 1362 року на татарські володіння в Україні року // Синьоводська битва 1362 року – визначальна подія в історії України: Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Хмільник Вінницької області, 24 квітня / Відповід. редактор С. Д. Гальчак. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – С. 101 – 145; Древній Уланів – на перехресті віків і шляхів. Нариси до історії селища. – Вінниця: ПП. Балюк І. Б., 2012. – 172 с.; Снивода – в житті моїм і долі. Природа, витоки, люди, художнє слово. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – 184 с. [у співавтор. з В. М. Дорошем]; Битва на Синій Воді 1362 року в контексті історії Вінниччини: навчально-методичний посібник. – Вінниця: ПП. Балюк І. Б., 2012. – 108 с. [у співавтор. з В. А. Степанюк]; Битва на Синій Воді 1362 року: історична реальність. – Вінниця: Консоль, 2012. – С. 292 с.

Літ.: Козюк Є. Краєзнавець із Воронівець // Подолія. – 2001. – 18 липня; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 63, 64; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 60 – 61.

ДРОБЧАК Гурій Юхимович

(24.11.1930, с. Джурин Шаргородського району Вінницької області – 25.12.2007, м. Вінниця) – педагог, культпрацівник, журналіст, краєзнавець. У 1950 р. закінчив Тульчинський культпросвітній технікум, у 1956 р. – Бельцький учительський інститут (Молдова), в 1962 р. – Вінницький державний педагогічний інститут ім. М. Островського (філологічний факультет). Працював учителем, культпрацівником, на комсомольській та партійній роботі. Був директором Вінницького обласного державного архіву. Тривалий час працював на журналістській роботі (власним кореспондентом газети «Сільські вісті» у Вінницькій області). Член Національної спілки журналістів України. Заслужений журналіст України. Автор численних публікацій на краєзнавчу тематику.

Тв.: Селянський депутат 2-ї Державної Думи, обраний від селян Подільської губернії в 1906 р. // Україна. – 1968. – № 3; До історії розвитку друкарської справи на Вінниччині // Український історичний журнал. – 1969. - № 1; Три музеї одного села: Путівник. – Одеса: Маяк, 1970. – 68 с. (у співавтор. з

Т. В. Підласком); *До біографії селянина-вільнодумця С. М. Олійничука* // *Український історичний журнал*. – 1973. – № 8; *Вироби Михайла Маслюка* // *Народна творчість та етнографія*. – 1977. – № 3 (у співавтор.).

Літ.: Гальчак С. Д. *Краєзнавці Вінниччини...* – С. 64.

ДРОВОЗЮК Лідія Миколаївна

(19.02.1954, с. Новоселиця Літинського району Вінницької області) – історик, педагог, краєзнавець. Кандидат педагогічних наук. У 1975 р. закінчила історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту, працювала у школі та в бібліотеці. Доцент кафедри педагогіки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Захоплюється краєзнавством. Досліджує історію школи на Поділлі.

Тв.: Земства і народна школа на Правобережній Україні у 1904 – 1920 рр. – Вінниця, 1997. – 47 с.; Гласні Вінницького повітового земства про відродження української національної школи (1911 – 1918) // Матеріали III історико-краєзнавчої конференції “Вінниця: минуле і сучасне”, присвяченої 50-річчю визволення України від фашистських загарбників. – Вінниця, 1994. – С. 24 – 27; Нижча ремісничі і сільськогосподарська освіта на Правобережній Україні в кінці XIX – на поч. XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2000. – Вип. 3. – С. 167 – 169; 3 історії загальноосвітньої школи на Поділлі у XVI – першій половині XIX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2001. – Вип. 5. – С. 128 – 131.

ДРОВОЗЮК Степан Іванович

(11.02.1954, с. Торків Тульчинського району Вінницької області) – історик, краєзнавець, доктор історичних наук. Член Національної спілки краєзнавців України. У 1975 р. закінчив історичний факультет Вінницького педінституту, в якому працював викладачем, деканом історичного факультету. Професор. Був також заступником голови Вінницької обласної держадміністрації, головою комітету у справах преси та інформації облдержадміністрації, заступником директора Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету. Ректор Вінницького обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників. Досліджує різні аспекти історії Поділля 20 – 30-х рр. XX ст. Учасник і організатор регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: 3 історії діяльності добровільного товариства “Друзі дітей на Вінниччині” (1932 – 1936) // 7-а Подільська історико-краєзнавча конференція. – Кам’янець-Подільський, 1987. – С. 52 – 54; Заяви та скарги селян як джерело з історії Вінниччини (1921 – 1928 рр.) // Тези доповідей восьмої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989. – С. 71, 72; Депу-

тати Всеукраїнських з'їздів Рад як виразники потреб інтересів подільського селянства // 8-а Подільська історико-краєзнавча конференція. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 13, 14; Акціонерні товариства м. Проскурова на початку 20-х рр. XX ст. // Хмельницькому 500: Тези науково-практичної конференції. – Хмельницький, 1991. – С. 15 – 16 (у співавт.); Селянський самосуд на Поділлі у 20-ї рр. XX ст. (До питання про правосвідомість селянства) // V Всеукраїнська конференція "Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України" (жовтень 1991 р.) / Тези доповідей і повідомлень. – К., 1991. – С. 275 – 277; Духовне життя подільського селянства у 20-і роки // Тези доповідей X Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1991. – С. 101, 102; Листи, заяви та скарги селян як фольклористичне джерело // Проблеми етнографії і соціальної географії Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 167 – 169; Духовне життя подільського селянства у 20-і роки XX ст. (схема конкретно-історичного дослідження) // Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 1993. – С. 200 – 205; Правосвідомість подільського селянства у 20 – 30-і роки XX ст.: історіографія та джерела // Поділля в контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Вінниця, 2001. – С. 233 – 238; Масовий релігійний рух в Україні у 20-х рр. XX ст.: Історіографія проблеми // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 247 – 253; Народна культура і "культурна революція": історіографія гуманітарного конфлікту // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 20 – 21. – К., 2002. – С. 186 – 199; Словесні форми протесту українського селянства проти сталінського режиму в кінці 20-х – 30-х рр.: історіографія проблеми // Український селянин: Збірник наукових праць. – 2002. – Вип. 6. – С. 24 – 26; Питання національної свідомості селянства 20 – 30-х рр. в українській історіографії // Етнічна історія народів Європи. – 2002. – Вип. 13. – С. 30 – 33; Народна культура в умовах утвердження тоталітарного режиму в Україні у 20 – 30-х рр. XX ст.: історіографія проблеми // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 234 – 240; Людина, яка творила добро // "Україна була його любов'ю...": Спогади про Іллю Шульгу. – Вінниця: О. Власюк, 2003. – С. 26 – 27; Висвітлення духовних аспектів геноциду 1932 – 1933 рр. в українській історіографії // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – Вип. 7. – С. 250 – 257; Соціально-психологічний портрет сільського "активіста" в українській історіографії // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – Вип. 9. – С. 360 – 372; "Куркульська агітація": радянський міф чи історична реальність? (Історіографічні роздуми) // Україна XX століття: культура, ідеологія, політика. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – Вип. 7. – С. 380 – 389; Духовні трансформації в українському селі в умовах суцільної колективізації: історіографічна проблема // Історіографічні дослідження в Україні. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – Вип. 14. – С. 127 – 150; Українське селянство і національний церковний рух 20-х рр. XX ст.: історіографія // Український селянин: Збірник наукових праць. – 2004. – Вип. 8. – С. 47 – 50; Соціально-політичні настрої українського селянства у 20 – 30-х рр. XX ст.: історіографічний аспект // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – Вип. 12. – С. 70 – 83; Сільські вчителі у культурно-духовних процесах 20 – 30-х рр. XX ст. (історіографічний аспект) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія, 2004. – Вип. VIII. – С. 34 – 42; Національно-

культурне та духовне життя українського селянства у 20 – 30-х рр. XX століття: історіографічний нарис [Монографія]. – Вінниця: О. Власюк, 2005. – 364 с.; Більшовицькі технології "перевиховання" української інтелігенції періоду "воєнного комунізму" // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XI: За матеріалами II Міжнародної наукової конференції "Національна інтелігенція в історії та культурі України у XIX – XXI століттях". – Вінниця, 2006. – С. 193 – 198; Поведінка сільських активістів під час суцільної колективізації та голодомору українського народу (1932 – 1933) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 34. – К., 2007. – С. 67 – 79; Подільські чудеса у публікаціях 20-х рр. XX ст. // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне... – Вінниця, 2008. – С. 282 – 285; Людинознавчі аспекти у краєзнавстві 20-х рр. XX ст. // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (13 – 15 жовтня 2010 р.). – Вінниця, 2011. – С. 45 – 46.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 417; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 64, 65; Гальчак С. Д. Регіональна інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 61 – 64.

ДУДКЕВИЧ Дмитро Климентійович

(10.01.1937, с. Кинашів Тульчинського району Вінницької області – 29.11.2005, м. Вінниця) – журналіст, краєзнавець. Трудову діяльність розпочав у 1955 р. літературним працівником, завідувачем відділу редакції Тульчинської райгазети "Комуністичним шляхом" ("Зоря комунізму"). З 1957 по 1961 рік працював секретарем Тульчинського райкому ЛКСМУ, а згодом – інструктором райкому партії. У 1962 р. повернувся на журналістську ниву. Працював завідувачем відділу Тульчинської райгазети, завідувачем відділу, заступником редактора обласної газети "Вінницька правда". Одночасно в 1968 р. закінчив факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, а у 1978 р. – факультет працівників преси ВПШ при ЦК Компартії України. В 1991 – 2000 рр. очолював редакцію газети "Вінниччина". З 2002 р. працював шеф-редактором, заступником головного редактора обласної газети "Подолія". Член Національної спілки журналістів України. Заслужений журналіст України. Автор численних публікацій на краєзнавчі теми.

Тв.: Тульчин // Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. – К., 1972. – С. 628 – 640 (у співавторстві з А. О. Безсонним, Н. С. Кветним).

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 66; Хай світлою буде пам'ять... [Некролог] // Подолія. – 2005. – 2 грудня.

ДЯЧОК Олег Олександрович

(28.05.1964, смт Вапнярка Томашпільського району Вінницької області) – історик, краєзнавець. У 1986 р. закінчив історичний факультет Дніпропетровського університету. Працює тут на ка-

федрі історіографії та джерелознавства (з 1990 р.). Досліджує історію України, в т. ч. Поділля XV – XVI ст., за творами іноземних авторів. З історії Поділля опублікував ряд робіт.

Тв.: Історія й географія Поділля XIII – XVII ст. за “Хронікою Європейської Сарматії” // Тези доповідей V Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1987. – С. 78.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 205; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 66.

ЕРЛІХ Лариса Дмитрівна

(20.05.1948, м. Євпаторія, Крим) – музеєзнавець, краєзнавець. У 1970 р. закінчила філологічний факультет Харківського педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди. У 1972 – 1976 рр. працювала в Хмельницькому обласному краєзнавчому музеї. З 1977 р. працює у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї: екскурсоводом, зав. відділом масової науково-освітньої роботи, вченим секретарем (з 1992 р.). Автор виставок “Колекція срібла Вінницького краєзнавчого музею”, “Прикраси з колекції Вінницького краєзнавчого музею”, “Історія Вінницького краєзнавчого музею”, “Відлуння минулого” та ін., а також краєзнавчих публікацій у наукових виданнях. Учасниця міжнародних та Всеукраїнських наукових конференцій.

Тв.: Вироби зі срібла в колекції музею // Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 1998. – С. 69 – 79; Родинна реліквія Замоївських // Там же. – С. 88 – 90; Предмети іудаїки в експозиції Вінницького краєзнавчого музею // Проблеми Холокосту в Україні: Тези 1-ї міжнародної конференції. – Дніпропетровськ, 2001; Колекція самоварів у збірці Вінницького краєзнавчого музею // Подільська старовина: Науковий збірник / До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 33 – 37.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 66 – 67.

ЄРОФЕЇВ Іван Федорович

(08.10 (26.10).1888, с. Андрушівка Погребищенського району – 27.11.1953, смт Ворзель Київської області) – письменник, історик, літературознавець, етнограф, фольклорист. У 1907 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Працював на кафедрі історії української культури ВУАН та в музеї Слобідської України (Харків), викладав у вузах Харкова й Києва. Брав участь у роботі низки наукових комісій та товариств; активно співробітничав із Українським комітетом охорони пам'яток культури. Член спілки селянських письменників “Плуг”. Автор праць “Українські думи і їх редакції” (1910 р.), “До питання про Кармалюка” (1924 р.), “До питання про старі українські міри ваги та грошовий облік” (1927 р.), повісті “Олекса Довбуш” (1945 р.).

Один із упорядників збірника документів “Устим Кармалюк” (1948 р.). Досліджував творчість Т. Шевченка, М. Гоголя, Г. Сковороди, П. Грабовського, В. Чумака та інших майстрів художнього слова. Автор багатьох розвідок з фольклористики, історії театру.

Тв.: *Українські думи і їх редакції*. – К., 1910; *До питання про Кармалюка // Червоний шлях*. – 1924. – № 6; *До питання про старі українські міри ваги та грошовий облік // В кн.: Роботи з метрології*. – Ч. 2. – Харків, 1927.

Літ.: Сарана Ф. *Вшануємо його працю // Літературна Україна*. – 1972. – 6 жовтня; Гальчак С. Д. *Земля над Россю*. – Вінниця, 1995. – С. 32 – 34; Бондарчук П. М. *Єрофеїв Іван Федорович // Енциклопедія історії України*. – К., 2005. – Т. 3. – С. 127.

ЄСЮНІН Сергій Миколайович

(02.08.1968, м. Глухів Сумської області) – краєзнавець, музеєзнавець. Кандидат історичних наук (2011 р.). Член Національної спілки краєзнавців України (2000 р.). Дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України (2004 р.), член Національної спілки журналістів України (2005 р.). З 1972 р. мешкає у м. Хмельницькому. Від 1995 р. працює у Хмельницькому обласному краєзнавчому музеї, від 2006 р. – провідний науковий співробітник. Упорядник та член редколегії, співавтор краєзнавчого збірника «Літопис Хмельниччини», який від 2001 р. періодично видає Хмельницький обласний краєзнавчий музей, редактор краєзнавчої сторінки «КраЄвид» Хмельницької обласної газети «Є-Поділля». Автор понад 700 публікацій з історико-краєзнавчої тематики, у т. ч. 7-ми монографій та 7-ми книг, близько ста нарисів і статей у наукових та краєзнавчих збірниках. Учасник багатьох міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференцій з історії та краєзнавства, пошуково-дослідницьких та археологічних експедицій. Ініціатор та учасник створення низки музеїв області. Заслужний працівник культури України (2009 р.), лауреат обласної премії ім. Ю. Сіцінського (2000 р.), міської премії ім. Б. Хмельницького (2005 р.), міської премії ім. М. Орловського (2007 р.), регіональної премії «Скарби землі Болохівської» (2008 р.).

Тв.: *Роль міст як адміністративних, економічних, культурно-освітніх центрів Подільської губернії в другій пол. XIX – на поч. XX ст. // Матеріали V Буковинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції*. – Чернівці, 2005. – Т. I: *Історія України. Краєзнавство*. – С. 109 – 112; *Стан православної церкви у містах Подільської губернії наприкінці XIX ст. // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Церква і держава у служінні народові», 2 – 4 листопада 2005 р. – Хмельницький, 2006. – С. 374 – 378; Могилів-Подільський у другій половині XIX ст. // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція: матеріали та доповіді. – Могилів-Подільський, 2006. – С. 91 – 96; *Розвиток промисловості у заштатних містах Подільської губернії другої**

половини XIX століття // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського: зб. наук. праць. Серія: Історія. – Вінниця, 2007. – Вип. 12. – С. 194 – 197; Становлення банківсько-кредитної системи у містах Подільської губернії в другій половині XIX – початку XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського: зб. наук. праць. Серія: Історія. – Вінниця, 2008. – Вип. 13. – С. 212 – 216; Місто Бар Могилівського повіту у другій половині XIX – на початку XX ст.: соціально-економічні аспекти // Третя Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський; Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – С. 116 – 124; Благоустрій та створення міської інфраструктури у містах Подільської губернії у другій пол. XIX – на поч. XX ст. // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 323 – 336.

Літ.: Мальована Н. Є. Лауреати обласних премій – працівники Хмельницького обласного краєзнавчого музею // Музейний щорічник – 2003: матеріали конференції «Музей та музейна справа на початку III тисячоліття». – Чернівці, 2003. – С. 22 – 25; Єсюнін Сергій Миколайович // Лауреати обласних премій Хмельниччини: біобібліографічний покажчик. – Хмельницький, 2004. – С. 23 – 24; Єсюнін Сергій Миколайович // Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа): бібліографічний покажчик. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. (Серія: Наукові школи університету; вип. 12). – С. 88 – 94.

ЖМУД Наталія Вікторівна

(18.12.1976, с. Одая Тульчинського району Вінницької області) – педагог, історик, етнолог, краєзнавець. Кандидат історичних наук (2006 р.). У 1992 р. закінчила Вінницьке педагогічне училище, а в 1999 р. з відзнакою – Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. Працювала вчителем, лаборантом, науковим співробітником відділу "Український етнологічний центр" Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (2004 - 2006 рр.), доцентом кафедри етнології та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Доцент кафедри філософії та суспільно-політичних дисциплін цього ж вузу (з 2012 р.).

Тв.: До питання про становлення української народної педагогіки // Матеріали до української етнології: зб. наук. праць. – К., 2003. - Вип. 3. - С. 42 - 45; Апотропеїчна функція української народної іграшки як засобу етнопедагогіки // Актуальні проблеми культурологічного та музично-естетичного виховання. – Вінниця: ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 2003. – Вип. 1. – С. 31 – 33; Традиції сімейного спілкування: гендерні аспекти // Матеріали до української етнології: зб. наук. праць. – К., 2005. – Вип. 5. – С. 12 – 26; Традиції молодіжних громад на Поділлі: етнопедагогічний аспект (поч. XX – 1960-ті рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університе-

ту імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Зб. наук. праць. – Вінниця, 2007. – Вип. 12. – С. 189 – 194; Дитина як архетип етнічної культури українців // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Зб. наук. праць. – Вінниця, 2008. – Вип. 13. – С. 297 – 302; Дитячі ініціації на Вінниччині другої половини ХХ – початку ХХІ століття // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. 28. – С. 95 – 101; Міфологізація етногенезу українців // Біля витоків моделювання мовної свідомості східних слов'ян: Збірник матеріалів загальноуніверситетської студентської наукової конференції. – Вінниця: Вид-во ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 2010. – С. 8 – 13; Звичаєво-обрядова культура літнього циклу на Поділлі // Подільські джерела: Історії золотої провінції. Альманах. – Вінниця, 2011. – С. 167 – 181; В. К. Борисенко як дослідниця етнічної культури Поділля // Матеріали ХХІІІ Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 280 – 282; Образ "чужого" в традиційній зимовій обрядовості українців // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 20. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2012. – С. 12 – 17.

ЖОВНІР Лариса Фролівна

(01.03.1947, м. Чернігів) – географ, краєзнавець, кандидат географічних наук (з 1984 р.). У 1970 р. закінчила географічний факультет Київського університету. Доцент, завідувач кафедри економічної та соціальної географії Вінницького педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Досліджує економіко-географічні аспекти сучасного Поділля, питання раціонального природокористування. Учасниця Подільських історико-краєзнавчих конференцій. Оpubлікувала понад 20 робіт.

Тв.: Розвиток агропромислового комплексу Вінницької області (1981 – 1985) // Тези доповідей V Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1987; Удосконалення інфраструктури агропромислового комплексу Вінницької області // Проблеми економічної географії Поділля: Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 77 – 79 (у співавт.); Оптимізація еколого-економічних противоріччя в умовах Подолля // Матеріали науково-практичної конференції. – Черновці, 1990.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 209; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 67.

ЖУГІН Юрій Семенович

(21.06.1934, с. Михайлівка Андріївського району Донецької області – 18.10.2006, м. Вінниця) – педагог, архівіст, краєзнавець. У 1956 р. закінчив Вінницький державний педагогічний інститут. Історик. Працював учителем середньої школи, викладачем у вузах Вінниці, на партійній роботі, директором Вінницького облас-

ного партархіву. Член Національної спілки журналістів України. Автор наукових статей з історії України, підпільно-партизанської боротьби періоду Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.), краєзнавства.

Тв.: *Навечно в пам'яті народної: Очерк.* – Одесса: Маяк, 1979. – 80 с. (в соавтор. с А. И. Степаненко).

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 68.

ЖУРУНОВА Тетяна Георгіївна

(20.08.1963, м. Вінниця) – культуролог, мистецтвознавець, музейник, краєзнавець. У 1992 р. закінчила Санкт-Петербурзький інститут живопису, скульптури та архітектури ім. І. Є. Рєпіна Російської академії мистецтв. У 1985 – 1987 рр. працювала науковим співробітником відділу декоративно-ужиткового мистецтва Вінницького обласного краєзнавчого музею, у 1987 – 2004 рр. – науковим співробітником, завідувачкою відділу образотворчого мистецтва Вінницького художнього музею, з 2004 р. – завідувачка сектору виставкової і рекламної роботи Вінницького обласного краєзнавчого музею. Член Національної спілки художників України. Удостоєна Подяки Кабінету Міністрів України. Захоплюється краєзнавством.

Тв.: *Стиль модерн в архітектурі Вінниці // Вінниці – 630: Матеріали I Вінницької науково-теоретичної конференції.* 1363 – 1993. – Вінниця, 1993. – С. 60 – 64; *Сім чудес Вінниччини: Альбом / Вінницький обласний краєзнавчий музей; Ред. колегія: К. Висоцька, Т. Журунова, С. Шароварська.* – Вінниця, 2008. – 80 с.; *Видатні особистості Вінниччини: Буклет.* – Вінниця, 2009. – 8 с. [У співавтор. з К. Висоцькою, Л. Гальчевською, С. Шароварською]; *Творча реалізація історико-мистецького проекту «Вінницькі Мури – погляд крізь віки» століть // Вінницькі Мури. Погляд крізь віки: Матеріали міжнародної наукової конференції «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть».* 9 – 10 вересня 2010 р. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2011. – С. 467 – 476; *Виставкова політика Вінницького обласного краєзнавчого музею як спосіб віддзеркалення культурно-мистецького життя регіону // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (13 – 15 жовтня 2010 р.).* – Вінниця, 2011. – С. 110 – 112.

ЗАБАЙРАЧНИЙ Ілля Архипович

(03.08.1909, с. Заїковка Білокуракинського району Луганської області – 24.04.1998, м. Вінниця) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук. У 1938 р. закінчив Харківський державний бібліотечний інститут, у 1941 р. – Харківський державний педагогічний університет, у 1947 р. – Вищу партійну школу при ЦК ВКП(б) (Москва). У 1950 – 1960-х рр. викладав у Кам'янець-Подільському

сільськогосподарському інституті, в 70-х – на початку 90-х років – доцент Вінницького політехнічного інституту. Досліджував історико-партійні аспекти на Поділлі початку ХХ ст.

Тв.: *Распространение искровской литературы на Подолии // Сборник трудов Каменец-Подольского сельскохозяйственного института. – Каменец-Подольский, 1957. – С. 9 – 13; Микола Павлович Тарногородський. – Одеса: Маяк, 1972. – 119 с.; Муровані Курилівці // Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. – К., 1972. – С. 454 – 462 (у співавтор. з С. Д. Кучером); Джурин // Там же. – С. 710 – 718 (у співавтор. із Н. Б. Блаватником).*

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 417; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 68.

ЗАБАШТА Ростислав Васильович

(1959, м. Київ) – етнограф, мистецтвознавець. У 1982 р. закінчив Київський художній інститут. Працював у Музеї народної архітектури та побуту України (м. Київ), музеї українського гончарства (с. Опішня Полтавської області). Досліджує давнє народне мистецтво скульптури, каменотесного і гончарного ремесла Поділля, народної обрядовості та побуту. Учасник Подільських історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Буша: *Історико-краєзнавчий нарис. – Хмельницький: Облполіграфвидав, 1991. – 150 с. (у співавтор.); Каменярське мистецтво Поділля (сучасний стан і проблеми відродження) // Тези доповідей науково-практичної конференції "Реставрація, консервація, атрибуція пам'яток мистецтва на Україні". – Кам'янець-Подільський, 1989. – С. 112 – 114; До питання еволюції й формальнообразної структури монументальної скульптури слов'ян-язичників // VII Подільська історико-краєзнавча конференція. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 38 – 40.*

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 210, 211.

ЗАБЛОЦЬКИЙ Анатолій Петрович

(01.10.1941, м. Майдан-Грузький (тепер: с. Вербівка) Літинського району Вінницької області – 02.11.1988, м. Вінниця) – журналіст, перекладач, краєзнавець. У 1959 – 1962 рр. навчався на філологічному факультеті Вінницького педінституту. Був методистом Вінницького обласного Будинку народної творчості. З 1966 р. працював у редакції газети "Комсомольське плем'я" (м. Вінниця): старшим літпрацівником, завідувачем відділу листів, відділу шкільної та студентської молоді, відділу пропаганди. Пропагував польсько-радянську дружбу, перекладав твори сучасних польських письменників. Написав цикл есе та науково-популярних нарисів для юнацтва "З життя скарбів". Виступав із розвідками краєзнавчої тематики.

Тв.: Ямпіль // Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – К., 1972. – С. 725 – 374.

Літ.: Хоменко Б. В. Заблоцький Анатолій Петрович // З-над Божої ріки... – С. 109.

ЗАБОЛОТНИЙ Данило Кирилович

(16 (28).12.1866, с. Чоботарка, тепер с. Заболотне Крижопільського району Вінницької області – 15.12.1929, Київ, похований у Заболотному) – видатний український мікробіолог, епідеміолог, академік АН СРСР (з 1929 р.), академік АН України (з 1922 р.), Президент АН України (1928 – 1929 рр.). Закінчив у 1891 р. фізико-математичний факультет Новоросійського (Одеського), у 1894 р. – медичний факультет Київського університетів. У 1894 – 1895 рр. працював лікарем у м. Кам'янці-Подільському. В 1898 р. організував першу в Росії кафедру бактеріології. В 1924 – 1928 рр. – професор Військово-медичної академії в Ленінграді. Один з основоположників вітчизняної епідеміологічної науки. Під час перебування у Кам'янець-Подільському збирав відомості з історії та існуючих епідемій на Поділлі, які використав у наукових працях і для розробки методів профілактики та лікування епідемічних хвороб.

Тв.: Вибрані праці. – К., 1969. – 393 с.; О применении антидифтеритной сыворотки в Подольской губернии // Подольские губернские ведомости. – 1896. – № 38; К вопросу о бактериологии холеры (из наблюдений над холерной эпидемией 1894 г. в Подольской губернии) // Труды 1-го съезда врачей Подольской губернии 15 – 24 февраля 1895 г. – Каменец-Подольский, 1895. – С. 159 – 170; Исследования по чуме. – СПб., 1899.

Літ.: Білай В. Данило Кирилович Заболотний. – К.: Наук. думка, 1979. – 87 с.; Дроботько В. Г. Данило Кирилович Заболотний. – К., 1958. – 97 с.; Московець С. С. Академік Д. К. Заболотний. – К., 1966. – 223 с.; Рябий М. О. Далека зіронька на життєвому полі: Поштовий роман академіка Д. К. Заболотного // Хочу все знати. – 1993. – 16 червня; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 211; Брега Г. С. Заболотний Данило Кирилович // Енциклопедія історії України. – К., 2005. – Т. 3. – С. 184; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 68 – 69.

ЗАВАЛЬНЮК Анатолій Пилипович

(02.06.1938, с. Юрківці, тепер: с. Лани Тиврівського району Вінницької області) – педагог, радіоінженер, краєзнавець. В 1952 – 1956 рр. навчався у Вінницькому педагогічному училищі, після закінчення якого працював учителем у середній школі с. Мефодіївки Зноб-Новгородського району Сумської області. Учасник освоєння цілинних земель (м. Кокчетав, Казахстан). У 1970 р. закінчив Новосибірський електротехнічний інститут. Тоді ж по-

вернувся на Вінниччину. Працював на заводах ВО “Термінал”, у СКТЕ “Модуль” Вінницького політехнічного інституту. Захоплюється краєзнавством. Автор науково-краєзнавчого дослідження “Село Юрківці на Черленківщині. 400 років”. Підготував до друку історико-документальну книгу “Село Юрківці і Яришівські маєтності”.

Тв.: Село Юрківці на Черленківщині. 400 років: Історико-документальний нарис. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 2003. – 92 с.

ЗАВАЛЬНЮК Анатолій Федорович

(28.04.1942, с. Клини Волочиського району Хмельницької області) – композитор, фольклорист, краєзнавець. Закінчив оркестровий та історико-теоретичний факультети Львівської консерваторії ім. М. Лисенка (1967 р.), аспірантуру Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М. Рильського (1983 р.). З 1967 р. працює у Вінницькому педінституті. Кандидат мистецтвознавства, з 1985 р. – доцент, а з 2003 р. – професор Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Декан музично-педагогічного факультету (з 1997 р.). Член Спілки композиторів України (1984 р.). Брав участь у створенні меморіального музею композитора М. Леонтовича в с. Марківці Теплицького району Вінницької області. Учасник міжнародних наукових конференцій. Основна проблематика його публікацій пов'язана з дослідженням подільського музичного фольклору, творчістю українських композиторів. Автор статей і посібників, у тому числі монографії “Микола Леонтович. Дослідження, документи, листи”.

Тв.: Микола Леонтович. Дослідження, документи, листи. – Вінниця, 2003; Традиційні літні обрядові пісні // Музика. – 1977. – № 5; Музей М. Д. Леонтовича на Вінниччині // Музика. – 1977. – № 6; Типологія українських літніх обрядових пісень // Музика. – 1980. – № 4; Деякі риси східнослов'янської спільності в українських піснях літнього сонцестояння // Музика. – 1982. – № 1; Про роль традиційного фольклору в сучасному побуті села // Музыкальное искусство социалистического общества: Сборник. – К., 1982; Народнописенні діалекти Поділля // 36. матеріалів Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997; Народні пісні Поділля – невичерпні скарби культури українського народу // 36. матеріалів наукової конференції. – Вінниця, 1997; Микола Леонтович – славетний український композитор // Вінницький альбом: Літературно-художній та історико-краєзнавчий альманах. – 3-й вип. – Вінниця: Тезис, 2005. – С. 5 – 16; Микола Леонтович. Листи, документи, духовні твори. До 130-ї річниці від дня народження. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2007. – 272 с.; Українські літні обряди та пісні. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2008. – 304 с.

Літ.: Цвігун Т. О. Завальнюк Анатолій Федорович // Вінниччина фольклорна... – С. 30; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 69 – 70.

ЗАВАЛЬНЮК Іван Григорович

(10.08.1936, с. Лісова Лисіївка Калинівського району) – технік-будівельник, педагог, краєзнавець. У 1965 р. закінчив Вінницький будівельний технікум. З 1964 по 1979 р. працював майстром, в 1979 – 1999 рр. – старшим майстром виробничого навчання Вінницького вищого ПТУ № 5. Відмінник освіти України. Вийшовши на пенсію, захопився краєзнавством. Автор історичного дослідження про рідне село. Підготував до друку також книгу “Родовід Завальнюків (1750 – 2000 роки) села Лісової Лисіївки”.

Тв.: Історія села Лісова Лисіївка. – Вінниця: Тірас, 2003. – 96 с.

ЗАВАЛЬНЮК Костянтин Вікторович

(19.02.1963, с. Комарів, нині с. Урожайне Тиврівського району Вінницької області) – історик, архівіст, краєзнавець, кандидат історичних наук (1999 р.), член Національної спілки журналістів України, член Національної спілки краєзнавців України. У 1984 р. закінчив історичний факультет Вінницького педагогічного інституту, вчителював. З 1994 р. працівник Державного архіву Вінницької області. Дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України при Кам'янець-Подільському національному університеті, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Основні напрями досліджень: історія повстанського руху 20-х років ХХ ст. на Поділлі, літературно-мистецьке Поділля, палеоофологія та ін. Автор більше 70 науково-краєзнавчих та наукових праць. Учасник Всеукраїнських, регіональних наукових, науково-практичних, історико-краєзнавчих конференцій. Лауреат обласних премій ім. О. Гетьмана та К. Гришина. Член історичного клубу “Холодний Яр”.

Тв.: Торговельні зв'язки Східного Поділля з Білорусією в другій половині ХІХ ст. // Тези доповідей ХІV Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1995; Аномальні явища в подільському небі в 1912 – 1913 рр. // Тези доповідей ХV Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1996; Журавлівське повстання 1920 р. // Тези доповідей ХVІ Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997; Ананій Волинець – організатор повстанського руху на Поділлі в 1917 – 1920 роках // Тези доповідей та повідомлення ХVІІ Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1998; Повстанський генерал з Федорівки // Тези доповідей та повідомлення ХVІІІ Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1998; Торгівля промисловими товарами між Україною та Білорусією у другій половині ХІХ ст. // УІЖ. – 1998. – № 4; Український генерал Яків Гандзюк // Тези доповідей та повідомлення ХІХ Вінницької обласної

історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1999; Лицарі волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-і роки XX ст.). – Вінниця: Логос, 2000. – 286 с.; Дмитро Гейден – перший редактор першого часопису Вінниччини // Українська періодика: Історія і сучасність / Доповіді та повідомлення 7-ї Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. – Львів, 2002. – С. 614 – 618; Українська амазонка Олександра Соколовська (отаманша “Маруся”) // Історія міст і сіл Великої Волині: Науковий збірник “Велика Волинь” / Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Ч. 2. – Житомир, 2002. – С. 34 – 37; Трагедія отамана Волинця. – К.: Дюкор, 2002. – 288 с. (у співавт. з Р. М. Ковалем); Микола Міхновський. Самостійна Україна / Упорядники Р. Коваль, В. Рог, К. Завальнюк. – К.: Дюкор, 2002. – 80 с.; Матеріали до біографії Я. В. Гальчевського (за документами держархіву Вінницької області) // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С. 225 – 230; Сальнику, що в імені твоєм? // Подільська старовина: Науковий збірник / До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 82 – 85; Отаман-галичанин Іван Голуб: повстанець і журналіст // Українська періодика: історія і сучасність: Доповіді та повідомлення 8-ї Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. – Львів, 2003. – С. 868 – 874; Український державний і громадський діяч П. І. Чечель (1890 – 1951) // Житомиру – 1125 (884 – 2004): Наук. зб. “Велика Волинь”: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Т. 31. – Житомир: Косенко, 2004. – С. 346 – 349; Орел Подільського краю: Історико-документальні нариси. – К., Львів: Галицька видавнича спілка, 2004. – 48 с. (у співавтор. з В. Резніком та Л. Філоновим); Останній із визначних Щеньовських: Черленківська минушина. – Вінниця, 2004. – 48 с.; Життя в ім'я України. – Вінниця: О. Власюк, 2005. – 128 с.; Провісники волі: Науково-довідкове видання. – Літин, 2005. – 352 с.; Перший секретар Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявський (штрихи до об'єктивного історичного портрету) // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 131 – 136 (у співавтор. з В. П. Лацобою, О. К. Струкевичем); Білоруське кіно творилось у с. Селище, або Тиврівщина кінематографічна // Там же. – С. 233 – 236; Часопис січових стрільців “Стрілецька думка” // Кобудь – Костянтинів – Старокостянтинів: історія, археологія, архітектура. Науковий збірник “Велика Волинь”: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Т. 34. – Старокостянтинів, 2006. – С. 101 – 105 (у співавторстві з Т. В. Стецюк); Земні сліди “зоряних воєн”. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – 120 с.; Бабчинецько-Ямпільське повстання 1921 року // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський; Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – С. 164 – 169 (у співавторстві з Т. В. Стецюк); Володимир Чернявський – організатор і жертва політичного терору на Вінниччині // Реабілітовані історією. Вінницька область... – Кн. 1. – Вінниця: ДП “ДКФ”, 2006. – С. 630 – 642 (у співавтор. з В. Лацобою, О. Струкевичем); Микола Нарушевич: співець із “Розстріляного відродження” // Там само. – С. 741 – 746; Натхненний вічністю (Валеріан Тарноградський у поезії та в житті) // Там само. – С. 751 – 757; “Логіка” сталінського судочинства // Там само. – С. 824 – 826; “Неозброєний, але небезпечний” // Там само. – С. 870 – 872.; Отаман Семен Заболотний – новітній козак-чорноморець з роду Заболотних // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Завальнюк О. М., Войтенко В. І., Баженов Л. В. (відповід. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 1. – С. 417 – 431 (у співавтор. з Т. В. Стецюк); “Як на вільне, на радісне свято...”.

– Ч. 1: Українська поезія доби національно-визвольних змагань (1917 – 1921 рр.). – Вінниця: Видавництво-друкарня “Діло”.^{ТМ} СПД Данилюк В. Г., 2007. – 76 с. (у співавтор. з Т. В. Стецюк); Нові документи про К. В. Широцького (Широцького) // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 72 – 75; Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304 с. (чл. авторського колективу); Поет, учений, патріот Володимир Свідзінський (1885 – 1941) // Подільська старовина. – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – 296 – 307 (у співавтор. з Т. В. Стецюк); Червоний смерч над Поділлям. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2008. – 248 с. (у співавтор. з Т. В. Стецюк); Східне Поділля в добу Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 р. – грудень 1918 р.): Збірник документів та матеріалів. – Вінниця: О. Власюк, 2008. – 208 с. (Упорядник; у співавтор. із Т. В. Стецюк); Початки краєзнавчих досліджень на Поділлі // Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 21 – 23 жовтня 2008 р., Вінниця. – Вінниця, 2008. – С. 35 – 39 (у співавтор. з Т. В. Стецюк); Незламні. Ямпільці в обороні державності: 1917 – 1925 рр. – Вінниця: Книга-Вега, 2009. – 228 с. (у співавтор. з С. М. Борсуковським); Отаман Брацлавщини Артем Онищук // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. редактор) та ін. – Кам’янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 674 – 680 [у співавтор. з Т. В. Стецюк]; Краєзнавець з Голубечого протоієрей М. І. Яворовський (1842 – 1919) // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (13 – 15 жовтня 2010 р.). – Вінниця, 2011. – С. 82 – 84. [у співавтор. з Т. В. Стецюк]; Родина Косачів і Поділля: літературно-краєзнавче дослідження / Упорядник. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. – 104 с. [спільно з Т. В. Стецюк, І. М. Журавльовським]; Освіта у с. Сальник Вінницького повіту Подільської губернії (1795 – 1917 рр.) // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 113 – 115 [у співавтор. з Т. В. Стецюк]; Мури в 1918 – 1920 роках століть // Вінницькі Мури. Погляд крізь віки: Матеріали міжнародної наукової конференції «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть». 9 – 10 вересня 2010 р. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2011. – С. 279 – 296; Український легальний часопис періоду німецької окупації «Тижневик Барської округи» // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 19. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2011. – С. 306 – 309. [у співавтор. з Т. В. Стецюк]; Український державний та освітній діяч Йосип Знозвиський (1863 – 1920) . // Подільська “Просвіта”: історія і сьогодення: збірник наукових праць за підсумками регіональної науково-краєзнавчої конференції, м. Кам’янець-Подільський, 2 – 3 червня 2011 р. / Редкол.: О. М. Завальнюк (гол.) та ін. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – С. 128 – 130. [у співавтор. з Т. В. Стецюк].

Літ.: Гальчак С. Д. Завальнюк Костянтин Вікторович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 75; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 70 – 71; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 64 – 68.

ЗАВАЛЬНЮК Олександр Михайлович

(28.11.1951, м. Сміла (тепер: Черкаської області) – історик, педагог, краєзнавець, доктор історичних наук. У 1972 р. закінчив історичний факультет Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. В 1980 р. в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка захистив кандидатську дисертацію на тему: “Селянський аграрний рух на Правобережній Україні (березень 1917 – січень 1918 рр.). У 1982 – 1984 рр. працював заступником, в 1993 – 2001 рр. – деканом історичного факультету Кам'янець-Подільського державного університету. З листопада 2001 р. – виконуючий обов'язки, з січня 2002 р. – ректор цього університету. Професор. Заслужений працівник освіти України (2004 р.). Академік АН вищої освіти України, Міжнародної Кадрової Академії. Член Національної ради з історичного краєзнавства, міжвідомчої координаційної ради з питань краєзнавства при Президії НАН України, наукового товариства Нестора Літописця, член правління Всеукраїнського товариства ім. Івана Огієнка, лауреат премії ім. Івана Огієнка (2009 р.), Всеукраїнської премії ім. Д. Яворницького, голова осередку Українського історичного товариства ім. М. С. Грушевського, обласного відділу Академії наук вищої освіти України, керівник регіонального відділення всеукраїнського фонду ім. М. Драгоманова. Делегат II, IV та V з'їздів Національної спілки краєзнавців України. Член правління Національної спілки краєзнавців України. Відомий як дослідник вищої університетської освіти періоду Української революції 1917 – 1920 рр., створення й бойової діяльності Української Галицької армії, в т. ч. на території Вінниччини. Автор понад 400 наукових праць, з них – 30-и монографій і навчальних посібників, численних краєзнавчих публікацій. Організатор та активний учасник багатьох міжнародних, Всеукраїнських, регіональних наукових, науково-практичних, історико-краєзнавчих, вузівських конференцій.

Тв.: Боротьба трудового селянства Вінниччини за здійснення декрету про землю (жовтень 1917 – січень 1918 рр.) // Тези доповідей II Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1984. – С. 26, 27; До питання про утворення і численний склад Вінницької більшовицької організації у 1917 році // Тези III Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1985. – С. 4, 5; Загони червоної гвардії на Вінниччині (жовтень 1917 – січень 1918 рр.) // Тези доповідей IV Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1986. – С. 3; І. І. Огієнко у Вінниці // Тези доповідей XII-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1993. – С. 43, 44; Культурне будівництво на Вінниччині в 1918 – 1920 рр. // Тези доповідей VI Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1998. – С. 41; Утворення партійних і комсомольських осередків на Вінниччині у 20-х рр. // Тези доповідей VII Вінницької обласної краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989. – С. 33, 34; Приватне володіння у Вінницькому повіті на початку XX ст. // Тези доповідей X Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.

– Вінниця, 1991. – С. 49, 50; Профспілкові організації Вінниці в 1917 – 1920 роках // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 61, 62; (у співавтор. з А. Суровим); Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.): Історичний нарис. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2001. – 148 с. (у співавтор. з С. В. Олійником); Українська влада і подільські євреї (1919 – 1920 рр.) // Міжнародна конференція в контексті українського державотворення: історія та сучасність. Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 73 – 85; Подільські бібліотеки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т. 2. – С. 3 – 15 (у співавтор. з О. Б. Комарницьким); Подільські містечка в добу Української революції (1917 – 1920 рр.) [Монографія]. – Кам'янець-Подільський: Абетка НОВА, 2005. – 320 с. (у співавтор. з О. Б. Комарницьким); Містечка Могилівщини в добу Української революції 1917 – 1920 рр. // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський; Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – С. 145 – 157 (у співавтор. з О. Б. Комарницьким); Портрет історика-професіонала // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 18. – С. 9 – 18; Земства Поділля в добу Української революції 1917 – 1920 рр. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 220 с. (у співавтор. з В. Б. Стецюком); Роль інтелігенції і громадських чинників у творенні державних українських університетів за Центральної Ради // Слов'янський світ і Україна: Збірник наукових праць. – Рівне: О. Зень, 2011. – С. 97 – 110;

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 211; Досліджуючи духовні скарби України. До 60-річчя від дня народження і 35-річчя науково-педагогічної діяльності професора О. М. Завальнюка / Уклад. О. Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 368 с.

ЗАГОРОДНІЙ Іван Максимович

(03.09.1942, с. Савчине Крижопільського району Вінницької області) – юрист, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України. Трудове життя розпочав на підприємствах Донбасу. Після строкової служби в армії закінчив Харківський юридичний інститут. Працював в органах прокуратури, потім впродовж 30-и років проходив службу в Комітеті державної безпеки України на посадах слідчого, оперативного працівника. Обіймав різні керівні посади в центральному апараті Служби безпеки України. Біля 6-и років очолював Управління СБ України у Вінницькій області. Генерал-майор. Досліджує історію Поділля періоду Другої світової війни. Особливий інтерес проявляє до колишньої ставки А. Гітлера “Вервольф”, що знаходилась неподалік Вінниці.

Тв.: Руїни “Вервольфу” свідчать. – Вінниця: Консоль, 2002. – 208 с.; Ставка Гітлера “Вервольф” в пространстві і часі. – Вінниця: ООО “Консоль”, 2007. – 256 с.; Втрачені покоління. – Вінниця: Едельвейс, 2010. – 854 с.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 71 – 72; Гальчак С. Д. Регіональна інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 68 – 69.

ЗАГОРОДНІЙ Микола Андрійович

(05.08.1954, с. Веселий Кут Тальнівського району Черкаської області) – кіноаматор, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України. У 1980 р. закінчив Український інститут інженерів водного господарства. З 2007 р. очолює народну аматорську кіностудію "Гіпаніс" при Хмільницькому районному Будинку культури. Плідно працює як режисер-документаліст, створив відеолітопис знакових для м. Хмільника та району подій, відомих уродженців Хмільниччини. Автор документальних фільмів "Хмільницький самородок", "Високе небо Анатолія Афанасенка", "Ріка його долі" – про відомого краєзнавця Миколу Дороша, "Із берега розстріляних світів" – про маловідому сторінку біографії українського письменника, мовознавця, в'язня сумління Бориса Антоненка-Давидовича, – період, коли письменник майже рік проживав у с. Білий Рукав Хмільницького району. Також автор кінорозповіді про відомого майстра подільської витинанки Дмитра Власійчука. Активно працює над новими творчими проектами.

Літ.: Околюшко П. Кіностудії "Гіпаніс" – 25 // Життєві обрії (м. Хмільник). – 2011. – 30 грудня; Степанюк В. Задивлений в душу природи // Я та місто (м. Хмільник). – 2011. – № 16; Степанюк В. Славний ювілей // Там само.

ЗАЄЦЬ Іван Іванович

(16.01.1921, с. Рудька Зарічанського району Дніпропетровської області – 02.07.2007, м. Вінниця) – історик, археолог, краєзнавець, музеєзнавець, кандидат історичних наук (з 1975 р.). У 1955 р. закінчив історичний факультет Грозненського університету. Протягом 70-х років був директором Вінницького обласного краєзнавчого музею. З 1980 р. працював у Вінницькому державному педагогічному інституті (тепер державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського). Професор кафедри історії слов'янських народів. Кандидатська дисертація: "Давні землероби середньої течії Південного Бугу в другій половині IV тисячоліття до нашої ери". Досліджував пам'ятки трипільської культури Східного Поділля. Учасник регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Опублікував близько 100 робіт, в т. ч. монографію "Трипільська культура на Поділлі" (2001 р.). Дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті.

Тв.: Діяльність Вінницького краєзнавчого музею в 60-х роках // Тези доповідей VII Вінницької обласної краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989. – С. 6; Отчет о проделанной работе археологической экспедицией Винницкого краеведческого музея за 1973 год. – Винница, 1973. – Фонды областного краеведческого музея. – 9 с.; Пам'ятки трипільської культури на території

Південного Побужжя // Матеріали 3-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів, 1970. – С. 105, 106; Кліщів – нове поселення трипільської культури // Археологія. – К., 1973. – № 10. – С. 48 – 61; Трипольское поселение Клищев на Южном Буге // СА. – 1974. – № 4. – С. 180 – 200; Курганный комплекс раннескифского времени у с. Тютьки Винницкой области // СА. – 1976. – № 1. – С. 256 – 260; Керамический комплекс Клищева // КСИА АН СССР. – 1986. – № 185. – С. 14 – 21 (в соавтор.); Тваринницька направленість господарства трипільських племен на Південному Бугу в другій половині IV тис. до н. е. // Проблеми економічної географії Поділля: Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 179 – 180; Трипольская культура Побужья в свете технологического изучения ее керамики // Проблемы истории та археології давнього населення Української РСР. – Одеса, 1989. – С. 72 – 73 (в співавтор.); Интерьер жилищ трипольского поселения Клищев // Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине: тезисы докладов I полевого семинара. – Тальянки, 1990. – С. 69 – 73; Модель житла з трипільського поселення Ворошилівка // Археологія. – 1992. – № 3. – С. 130 – 132 (у співавтор.); Поселение трипольской культуры Клищев на Южном Буге. – К.: Наукова думка, 1992. – 176 с. (у співавтор. з С. Рижовим); Трипільське поселення Ворошилівка на Південному Бугу // Подільська старовина. – Вінниця, 1993. – С. 53 – 77 (у співавтор.); Людина і природа Поділля від кам'яного до раннього залізного віку. – Вінниця, 1999. – 116 с. (у співавтор.); Хлібороби трипільської культури Поділля // Поділля в контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Вінниця, 2001. – С. 45 – 54; Трипільська культура на Поділлі. – Вінниця: Тезис, 2001. – 184 с.; Бушанський природничо-археологічний та архітектурно-скульптурний комплекс // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 7; Соціальний устрій трипільських племен Поділля // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 7. – Вінниця, 2004. – С. 92 – 97; До портрета В. П. Воловика // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 25 – 26; Наш край у глибині століть // Вінницький альбом: Літературно-художній та історико-краєзнавчий альманах. – 3-й випуск. – Вінниця: Тезис, 2005. – С. 335 – 337; Витоки духовної культури українського народу. – К.: Аратта, 2006. – 328 с.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 214; Гальчак С. Д. Заєць Іван Іванович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 77; Винокур І. С. Правдива сповідь професора // Педагог (м. Вінниця). – 2005. – Лютий (№ 8); Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 72, 73; Мазур В. М. Життєві дороги І. І. Зайця – військового, науковця, педагога // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 13 – 18; Григорчук П. С. Життя, віддане людям // Там само; – С. 21 – 22; Хоменко Б. В. У невідомому пошуку істини і добра // Там само; – С. 22 – 26; Денисук Г. І. У моїй пам'яті – назавжди // Там само; – С. 26 – 27; Лисий А. К. Із недалекого минулого // Там само; – С. 40 – 41; Калитко С. Л. Великий трудівник // Там само; – С. 47 – 50; Косаківський В. А. Заєць І. І. – людина, вчений, педагог // Там само. – С. 52 – 55; Косаківський В. А., Рудь В. С. І. І. Заєць – дослідник трипільської культури на Поділлі // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 301 – 304; Гальчак С. Д. Регіональна інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 69 – 71; Від військової контррозвідки до вив-

ЗАПЛОТИНСЬКА Олена Олександрівна

(26.07.1979, м. Погребище Вінницької області) – дослідниця української історії другої половини ХХ ст. У 2001 р. закінчила історичний факультет Вінницького державного педагогічного університету. В 2001 – 2005 рр. – аспірантка Інституту історії України НАН України. В 2001 – 2004 рр. – провідний бібліограф наукової бібліотеки, 2004 – 2005 рр. – молодший науковий співробітник, з 2005 р. – науковий співробітник відділу новітньої історії та політики Інституту історії України НАН України. У 2006 р. захистила кандидатську дисертацію на тему: “Інтелектуальний нонконформізм в Україні в 60 – 70-х роках ХХ століття (Історико-культурний аспект)”.

Тв.: Українське шістдесятництво: визначення дефініцій та історіографія проблеми // Український історичний збірник 2002. – Вип. 5. – К., 2003; Літературно-мистецьке життя України в дзеркалі партійної політики 1960-х років // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика: 3б. ст. – Вип. 8. – К., 2005; Літературно-мистецький простір 1970-х: Політика партії та інтелектуальний нонконформізм // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика. 3б. ст. – Вип. 9. – К., 2005.

Літ.: Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006... – К., 2006. – С. 544 – 545.

ЗАРЕМБА Сергій Захарович

(23.01.1947, с. Підбереззя Горохівського району Волинської області – 27.01.2003, Київ, похов. у с. Копистирин Шаргородського району Вінницької області) – історик, краєзнавець, пам'яткознавець, доктор історичних наук, заслужений діяч науки і техніки України, член Українського комітету Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць (ICOMOS). Своєю “малою батьківщиною” вважав Шаргородщину, звідки родом його батьки і куди родина повернулася в 1952 р. Довгий час жив у с. Пасинки Шаргородського району. Закінчив Копистиринську середню школу цього ж району, а в 1969 р. – історичний факультет Одеського державного університету ім. І. Мечникова. В 1969 – 1971 рр. методист, консультант правління Одеської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, 1971 – 1974 рр. – аспірант Інституту історії Академії наук Української РСР, 1974 – 1979 – молодший науковий співробітник відділів історії феодалізму, джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін, 1979 – 1986 – старший науковий співробітник відділу історико-краєзнавчих досліджень Інституту історії Академії наук

УРСР, 1986 – 1990 рр. – доцент кафедри політичної історії Київського інженерно-будівельного інституту. З 1990 р. – заступник голови Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОPIK). В 1991 – 2003 рр. директор Центру пам'яткознавства Національної Академії наук України. Досліджував історію українського літописання, питання історичного краєзнавства. Виокремив пам'яткознавство як науковий напрямок в системі спеціальних історичних дисциплін, спрямований на дослідження історико-культурної спадщини. Тема кандидатської дисертації (1974 р.): “Хронологія українського літописання другої половини XVII – початку XVIII ст.”, докторської (1996 р.) – “Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність”. Один із організаторів Всеукраїнських наукових конференцій з історичного краєзнавства. Відповідальний секретар редакційної колегії та автор окремих розділів першого тому другої книги восьмитомника “Історія Української РСР”, член редколегій часописів “Київська старовина”, “Вісник УТОPIK”, періодичних збірок наукових праць “Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні” (випуски I – XI), “Проблеми архівознавства і джерелознавства”, головний редактор збірки наукових статей “Праці Центру пам'яткознавства” (випуски I – V), автор майже 150 праць.

Тв.: *Хронологічні системи літописів Самовидця, Г. Граб'янки, С. Величка // Український історичний журнал. – 1974. – № 8; До питання про предмет історичного краєзнавства: історіографічний огляд // Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства на Україні в період побудови соціалістичного суспільства // Друга республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства, 19 – 21 жовтня 1982 р., м. Вінниця: Тези доповідей. – К., 1982; Українське пам'яткознавство. Історія, теорія, сучасність. – К., 1995; Українське м-тво охорони пам'яток історії та культури: Історичний нарис. – К., 1998; Нариси з історії українського пам'яткознавства. – К., 2002.*

Літ.: *Заремба С. З. // Інститут історії України Національної Академії наук України. 1936 – 2006. – К., 2006; Калитко С. Л. Внесок С. З. Заремби у розвиток історичного краєзнавства України // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2004; Калитко С. Л. Проблеми історичного краєзнавства в науковому доробку С. З. Заремби // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії / Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2004; Овчаренко П. Заремба С. З. // Вчені Інституту історії України [НАН України]: Біобібліографічний довідник. – К., 1998. – Вип. 1; Овчаренко П. Заремба С. З. // Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю). – К; Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1; Український історик Сергій Заремба: документи та матеріали до біографії / Упоряд. Т. І. Ківишарь. – К., 2007; Заремба О. С. Заремба Сергій Захарович // Енциклопедія сучасної України. – К., 2010. – Т. 3. – С. 317.*

ЗАХАР'ІН Іван Миколайович

(08. (20).11.1839, за іншими даними – 1833, м. Тамбов, Росія – 07. (20).10.1906, м. Кисловодськ, Росія) – російський живописець.

Навчався в Тамбовському повітовому училищі (1844 – 1851 рр.) і Тамбовській гімназії (за іншими даними – освіту отримав у приватному навчальному закладі). Служив офіцером у війську, мировим посередником. У 1879 – 1880 рр. – мировий суддя Літинського повіту Подільської губернії. У 1880 – 1882 рр., будучи мировим суддею у м. Хмільнику, перебував під судом за звинуваченням в убивстві. Після року домашнього арешту був виправданий. Друкувався у багатьох російських журналах та газетах. Автор дослідження «Мировой суд в Подолии». Значний історико-краєзнавчий інтерес становить його щоденник за 1873 – 1905 рр.

Тв.: Мировой суд в Подолии // Русская старина. – 1897. – №№ 2 – 7.

Літ.: Русские писатели. 1800 – 1917: Биографический словарь. – М., 1992. – Т. 2. – С. 331 – 332; Подолинний А. М. Захар'їн Іван Миколайович // З-над Божої ріки. – 2-е вид. – С. 124, 125; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 73.

ЗАХАРЧЕНКО Володимир Іванович

(1954, с. Малі Коровинці Чуднівського району Житомирської області) – економгеограф, кандидат географічних наук, доцент. Закінчив географічний факультет Львівського університету. Працює на кафедрі географії Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Досліджує сучасні проблеми економічного розвитку Вінницької і Хмельницької областей.

Тв.: Взаємодія територіальних систем промисловості і розселення в народногосподарському комплексі Вінницької області // Проблеми економічної географії Поділля: Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 32 – 34 (у співавторстві).

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 215.

ЗБОРОВСЬКИЙ Іполит Чеславович

(1875, с. Яланець, тепер Бершадського району Вінницької області – 08.08.1937) – краєзнавець, етнограф, музеєзнавець, кооператор, громадський діяч. Навчався в художній школі Одеси, завершив освіту в Мюнхені. Засновник на Вінниччині перших кредитних споживчих сільськогосподарських товариств (1907 – 1927 рр.). З 1911 р. захопився збором записів фольклору, етнографічних матеріалів Поділля. В 1917 р. заснував у Бершаді краєзнавчий музей. Тоді ж був репресований гетьманською владою. Після звільнення з тюрми працював у Києві. На початку 1919 р. повернувся в рідне село, де займався кооперативними справами. У 1920 р. став фундатором наукового товариства ім. Антоновича, заснував у Бершаді краєзнавчий музей, який очолював протягом 1920 – 1922 років. У 1927 р. організував краєзнавчий

музей у Тульчині, реставрував будинок, у якому жив П. І. Пестель, брав участь у створенні Тульчинського краєзнавчого товариства. В 1930 р. репресований. Через 3 роки знову повернувся в с. Яланець. Працював у Тиманівському санаторії та агрономом в Яланецькому колгоспі. У 1937 р. репресований втретє. 08.08.1937 року розстріляний.

Тв.: Кое-что о писании // ПЕВ. – 1902. – № 15. – С. 363 – 367.

Літ.: Памятники истории и культуры Винницкой области. Материалы к своду памятников истории и культуры... – К., 1990. – Вып. 8. – С. 18 – 20; Кот С. І. І. Ч. Зборовський і розвиток краєзнавства на Поділлі // VI Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С. 221, 222; Кот С. Іполит Зборовський – музеєзнавець і дослідник української старовини // Київська старовина. – 1996. – № 6. – С. 82 – 86; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 216; Степаненко А. Г. Обпалені світанки. – Вінниця: Велес, 2002. – С. 117 – 122; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 74; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 39, 40; Кот С. І. Зборовський Іполит Чеславович // Енциклопедія історії України. – К., 2005. – Т. 3. – С. 305, 306; Рекрут В. П. Будівничі кооперації Вінниччини: Іполит Зборовський // Кооператор Поділля. – 2006. – 27 червня; Кароева Л. Р. Трагічна доля одного з фундаторів музеєзнавства та краєзнавства на Поділлі // Реабілітовані історією. Вінницька область. – Вінниця, 2006. – Кн. 1. – С. 729 – 734.

ЗЕКЦЕР А.

(Дати народження і смерті невідомі). Історик, краєзнавець. В 20-і рр. ХХ ст. проживав у Вінниці, був активним членом Кабінету виучування Поділля при Вінницькій філії ВУАН (1924 – 1929 рр.). Досліджував події революції 1905 р. на Поділлі.

Тв.: 1905 рік на Поділлі. – Ч. 1. Аграрні заколоти та заворушення наймитів рр. 1904 – 1906. – Вінниця, 1925. – 43 с.; – Ч. 2. Робітничий рух та діяльність робітничих організацій рр. 1905 – 1906. – Вінниця, 1925. – 125 с.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ... – С. 418; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 75.

ЗЕЛЕНЮК Іван Степанович

(1909, м. Джурин, тепер Шаргородського району Вінницької області (за деякими даними – в Іркутській губернії, Росія) – 05.12.1966, м. Кам'янець-Подільський) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук (з 1952 р.), громадсько-політичний діяч, депутат Верховної Ради України (1941 – 1947 рр.). Учасник Великої Вітчизняної війни. У 1946 р. закінчив історичний факультет Чернівецького університету. В 1944 – 1945 рр. перший секретар Чернівецького обкому КПУ. В 1946 – 1966 рр. ректор Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. Спеціалізувався на дослідженні революційного руху на Поділлі 1905 – 1917 рр. Працював

над докторською дисертацією “1917 рік на Поділлі”. Організатор 1-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції (1965 р.).

Тв.: 1917 рік на Поділлі. — Львів: Каменярь, 1966. — 166 с.; Революційний рух на Поділлі в період народної революції 1905 — 1907 рр. у Росії // Наукові записки Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. — Хмельницький, 1956. — Т. 3. — С. 3 — 50; Селянський рух на Поділлі в роки столипінської ре-акції (1907 — 1914) // Наукові записки Кам'янець-Подільського педагогічного ін-ституту. — Хмельницький, 1958. — Т. 5. — С. 3 — 31.

Літ.: Баженов Л. В. Поділлія в працях дослідників і краєзнавців... — С. 216 — 217; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... — С. 74, 75; Філіпюк А. Г. Іван Сте-панович Зеленюк // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. — Кам'янець-Подільський: Оюм, 2003. — Т. 1. — С. 141 — 156.

ЗЕНІНА Алла Миколаївна

(03.10.1930, с. Лучинець Мурованокуриловецького району Він-ницької області — 23.06.1988, м. Київ) — історик. Кандидат історич-них наук (1970 р.). У 1953 р. закінчила історичний факультет Хар-ківського університету, в 1956 — аспірантуру цього вузу. З 1956 р. викладач кафедри історії КПРС Харківського університету. В 1958 — 1960 рр. — викладач Південносахалінського університету марк-сизму-ленінізму, в 1966 — 1972 рр. — старший викладач кафедри історії КПРС Харківського університету. З 1973 р. до виходу на пенсію (1985 р.) працювала в Інституті історії АН УРСР (молод-шим та старшим науковим співробітником відділу історії дружби народів СРСР). Досліджувала проблеми історії УСРР — УРСР, взаємозв'язки українського народу з російським, білоруським і молдавським народами. Брала участь у написанні колективних монографій “Великий советский народ” (1976 р.), “Нерушимая дружба украинского и белорусского народов” (1978 р.), “Неруши-мая дружба украинского и молдавского народов в период соци-ализма” (1980 р.), “Дружба и братство украинского и русского на-родов” (1982 р., кн. 2) та ін., восьмого тому “Історії Української РСР” (1979 р., кн. 2). Автор монографії “Боевое содружество со-ветских партизан в годы Великой Отечественной войны 1941 - 1944” (К., 1985). Лауреат Державної премії УРСР у галузі науки і техніки (1984 р.).

Літ.: Вчені Інституту історії України: Біобібліографічний довідник. Серія: “Українські історики”. — Вип. 1. — К., 1998; Брега Г. С. Зеніна Алла Миколаївна // Енциклопедія історії України. — К., 2005. — Т. 3. — С. 353.

ЗІНЧЕНКО Арсен Леонідович

(20.07.1948, с. Парпурівці Вінницького району Вінницької об-ласті) — історик, краєзнавець, доктор історичних наук, професор. У 1975 р. закінчив історичний факультет Вінницького держав-

ного педагогічного інституту. Працював доцентом кафедри загальної історії цього інституту. Був головою Вінницького обласного краєзнавчого товариства "Поділля". Обирався народним депутатом України (1990 р.). Живе у Києві. Працює у Київському інституті лідерства та соціальних наук. Досліджує історію селянства, церкви, топоніміку Поділля, проблеми краєзнавства на основі нових підходів до вивчення минулого краю.

Тв.: *К истории армянских колоний на Правобережной Украине // Историко-филологический журнал. — Ереван, 1982. — № 4. — С. 137 — 153; Реформа государственной деревни и секуляризация церковного землеустройства в западных губерниях Российской империи // Исторические записки. — Вып. 112. — М., 1985. — С. 98 — 125; Архівні документи з історії аграрних відносин XVII — у першій половині XIX ст. // Архіви України. — 1986. — № 3. — С. 63 — 65; Ринкові зв'язки церковних маєтків Східного Поділля в першій половині XIX ст. // Тези доп. IV Вінницької обласної істор.-краєзн. конференції. — Вінниця, 1986; Мукарявський маєток Подільської губернії наприкінці XVIII — першій половині XIX ст. // VII Подільська істор.-краєзн. конференція. Секція: історія дожовтневого періоду. — Кам'янець-Подільський, 1987. — С. 53 — 54; Маєтки православного духовенства на Поділлі в першій половині XIX ст. // Тези доповідей VI Вінницької наукової обласної краєзн. конференції. — Вінниця, 1988. — С. 23 — 25; 3 історії краєзнавства на Поділлі // Тези доповідей IV республіканської конференції з історії краєзнавства. — Миколаїв, 1989; Голод 1924 — 1926 рр. на Подністров'ї // Тези доповідей IX Вінницької обласної істор.-краєзн. конференції. — Вінниця, 1990. — С. 78 — 79; Актуальні завдання Подільського краєзнавства // Тези доповідей 9-ї Вінницької обласної істор.-краєзн. конференції. — Вінниця, 1990. — С. 3 — 5; "На камені і кукіль не росте" // Україна. — 1991. — № 15. — С. 1 — 4; 3 історії селянського руху на Правобережній Україні у XVIII — першій половині XIX ст. // УІЖ. — 1991. — № 1. — С. 36 — 45; Становлення української національної церкви на Поділлі // V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. — Кам'янець-Подільський, 1991. — С. 354, 355; Подільська специфіка відродження церкви // Сучасність. — 1992. — № 10. — С. 91 — 97; Чи була відокремлена церква від держави у 20-і роки // УІЖ. — 1992. — № 1. — С. 104 — 114; Благовісництво Василя Липківського // Київська старовина. — 1993. — № 5. — С. 104 — 125; Акти візитації монастирів і костьолів XVIII — першої половини XIX сторіччя як історичне джерело // Подільська старовина: Наук. зб. — Вінниця, 1993. — С. 205 — 213; Благовістя національного духу. Українська церква на Поділлі в першій третині XX ст. — К.: Освіта, 1993. — 256 с.; Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці XVII — в першій половині XIX століття. — К., 1994. — 179 с.; Педагогічне служіння Василя Липківського // Рідна школа. — 1996. — № 5 — 6. — С. 14 — 18; Визволитися вірою. Життя і діяння митрополита Василя Липківського. — Ки-їв: Дніпро, 1997. — 424 с.; Поділля: Навч. посібник з історії рідного краю для 5 — 9 класів. — К.: Проза, 1998. — 208 с.; Румунський окупаційний режим у Подністров'ї в роки другої світової війни: окупаційна влада в Трансїстрії // Київська старовина. — 2000. — № 2. — С. 116 — 132; Українське селянство в обороні церкви в роки колонізації // Матеріали Всеукраїнської науково-практич. конференції до 2000-ліття християнства. — К.: МІЛП, 2000; Неоціненна спадщина українського православ'я: до 80-річчя УАПЦ // Українська культура. — 2001. — № 9 — 10; Зона виживання: система політичних репресій в реаліях українського буття // Політичні репресії на Поділлі в XX ст.: Матеріали між-*

народної наук.-практ. конференції. – Вінниця: Велес, 2002. – С. 24 – 31; Ієрархи Української Церкви: митрополит Микола Борецький, архієпископ Костянтин Кротевич, митрополит Іван Павловський. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2003. – 156 с.; Підтримка урядом УНР у вигнанні визвольної боротьби в Правобережній Україні (лютий 1921 – січень 1922) // Київська старовина. – 2004. – № 5. – С. 121 – 132; Історія дипломатії: від давнини до нового часу / Науч. посібник. – Вид. 2-е, доп. – К.: “Проза”, 2005. – 560 с.; Пропольські гасла в селянських повстаннях 1930 р. // Творча спадщина Симона Петлюри в контексті сучасного державотворення. Матеріали Всеукраїнської наук. конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження Голови Директорії та Головного Отамана військ Української Народної Республіки Симона Петлюри. 20 травня 2004. – К.: Українська видавнича Спілка, 2005. – С. 105 – 120; Микола Горбович, який будував український світ // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського / Історія. – Вип. IX. – Вінниця, 2006. – С. 386 – 390; Реформа 1861 р. в Україні як дискусійне поле історичної науки // Київська старовина. – 2006. – № 2. – С. 33 – 45; Нова економічна політика і революційні трибунали на Могилівщині у 1921 – 1922 рр. // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту: Історичні науки. – Т. 16. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 246 – 253; “Забудьте свою вчительку” // Реабілітовані історією. Вінницька область... – Кн. 1. – Вінниця: ДП “ДКФ”, 2006. – С. 783 – 788; Архітектурний образ духовної єдності народу // Релігійне життя Поділля: Зб. матер. Всеукр. наук.-теорет. конференції: До 1020-річчя хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. – Вінниця, 2008. – С. 229 – 239; Служіння і спадщина Митрополита Василя Липківського: Матеріали Всеукр. конф. Київ, 17 листопада 2007 р. / Всеукраїнське т-во імені Митрополита Василя Липківського. – К., 2008. – 240 с. (упорядник); Нариси історії подільського селянства: 1917 – 1930 рр. – Вінниця, 2008. – 334 с.; Учителство в повстанському русі на Поділлі в 1920-ті – на початку 1930-х років // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодні»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 148 – 155; Новітня історія релігійних спільнот України: Навчальний посібник. – К.: Київський університет ім. Б. Грінченка, 2011. – 408 с.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 217; Гальчак С. Д. Зінченко Арсен Леонідович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 81, 82; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 75 – 76; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 98, 99.

ЗІНЧЕНКО Леонід Петрович

(23.03.1936, с. Варварівка Карлівського району Полтавської області) – історик, краєзнавець, етнограф. У 1959 р. закінчив історико-філологічний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Працював на комсомольській та партійній роботі. В 1978 р. в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. Рильського АН УРСР захистив дисертацію кандидата історичних наук. З того часу на викладацькій роботі. 15 років очолював кафедру української і зарубіжної культури Вінницького державного педагогічного інституту (тепер: педагогічного універ-

ситету). Нині доцент згадуваної кафедри. Вивчає історію та етнографію Поділля. Брав активну участь у створенні в педуніверситеті народознавчого центру. Учасник регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Автор близько 100 праць.

Тв.: *Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область.* – К., 1972. – 778 с. (у складі колективу авторів); *Нові традиції, свята та обряди на Вінниччині.* – Вінниця, 1980. – 60 с.; *Готуємо виконавців нових обрядів.* – К.: Знання, 1981. – 48 с.; *Фольклористи і етнографи Поділля // Проблеми етнографії Поділля: Тези доповідей наукової конференції.* – Кам'янець-Подільський, 1986.; *Письменник, педагог, етнограф, фольклорист // Культура Поділля: історія і сучасність: Матеріали II-ї науково-практичної конференції, присвяченої 500-річчю м. Хмельницького.* – Хмельницький, 1993. – С. 245 – 246; *Народна демонологія подільян: Навчальний посібник для вузів.* – Вінниця, 2002. – 112 с.; *Неорелігії, або сучасні нетрадиційні релігії: Навчальний посібник для вузів.* – Вінниця, 2002. – 116 с.; *Православ'я в Україні.* – Вінниця, 2003. – 188 с.; *Сторінки фольклористики Поділля // Народна культура Поділля в контексті національного виховання: Збірник наукових праць.* – Вінниця, 2004. – С. 69 – 73.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 76 – 77.

ЗІНЬКО Олена Василівна

(31.01.1962, м. Хмельницький) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук (з 1993 р.). Випускниця Вінницької середньої школи № 15. В 1983 р. закінчила історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту, в 1993 р. – аспірантуру при Київському національному університеті ім. Т. Г. Шевченка. З 1997 р. доцент кафедри культурології, мистецтва та дизайну Вінницького національного технічного університету. Досліджує культуру Поділля. Учасниця міжнародних, Всеукраїнських наукових, регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: *Театральна Вінниця у 20-х роках // Матеріали 1-ї Вінницької науково-теоретичної конференції.* – Вінниця, 1993. – С. 82 – 85; *Вивчення найдавніших культур Поділля в курсі культурознавчих дисциплін у вищих навчальних закладах // Культура і освіта: проблеми, пошуки, творчі знахідки: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції.* – Т. 1. – Вінниця, 1995. – С. 51, 52; *Монументальна архітектура XVI ст. м. Шаргород // Тези доповідей 14-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1995. – С. 14, 15 (у співавтор.); *Молодь і просвітянський рух в Україні. Історіографічне осмислення проблеми в літературі 20-х років // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження: Науковий збірник.* – Хмельницький, 1995. – С. 340, 341; *Мистецька спадщина В. З. Коновалюка // Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції.* – Ч. 2. – К., 1995. – С. 392 – 394; *Особливості свят та обрядів на Поділлі // Тези доповідей 15-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1996. – С. 92 – 94; *Подільські народні вірування та повір'я // Тези доповідей 16-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1997. – С. 78 – 79; *Подільський народний кос-*

тєм // Тези доповідей і повідомлення 17-ї Вінницької історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997. – С. 75, 76; Монументальна архітектура м. Бар // Тези доповідей і повідомлення 19-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1999. – С. 81 – 83; Походження українського народу // Україна: минуле, сьогодення, майбутнє: Збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 38 – 47; Релігійна ситуація на Вінниччині у 20-х – 30-х роках ХХ ст. // Поділля у контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Вінниця, 2001. – С. 229 – 232 (у співавтор.); Література 20-х років ХХ ст. про участь молоді в релігійному та антирелігійному рухах доби національно-культурного відродження України // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 3. – Вінниця, 2001. – С. 216 – 219; Вінниця в період непу // Вінницька газета. – 2004. – 25, 27 травня, 2, 8, 10, 15, 17, 24, 30 червня, 6, 8, 13, 15 липня; Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304 с. (чл. авторського колективу); М. А. Тростогон: людина, педагог, митець // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 324 – 332. [У співавтор. з О. М. Кравчуком].

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 77 – 78.

ЗІНЬКО Юрій Анатолійович

(25.04.1956, с. Скибин Іллінецького району Вінницької області) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук (з 1990 р.). Член Національної спілки краєзнавців України. У 1973 р. закінчив Чуківську середню школу Немирівського району, у 1983 р. – історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. З того ж року працює у цьому вузі (з 1998 р.: Вінницькому державному педагогічному університеті ім. М. Коцюбинського): на кафедрі політичної історії та кафедрі історії слов'янських народів (з 1991 р.). Доцент (з 1996 р.). Тривалий час був заступником декана, з 2004 р. – декан історичного факультету, а з 2005 р. – директор Інституту історії, етнології і права цього ж вузу. Дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Член редколегії видання “Національна Книга Пам'яті жертв голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Вінницька область”. Учасник міжнародних, Всеукраїнських наукових, науково-практичних, регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Автор більше 100 наукових праць, відповідальний редактор низки наукових, науково-краєзнавчих збірників.

Тв.: Шефська допомога трудового селянства Поділля військовим госпіталям в роки Великої Вітчизняної війни // Тези доповідей VII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 162; Культурно-освітня робота на селі в 20-х роках: На матеріалах с. Чукова Немирів-

ського району // Тези доповідей 11-ї Вінницької обласної істор.-краєзн. конференції. – Вінниця, 1992. – С. 71 – 72; Всенародна допомога інвалідам в роки Великої Вітчизняної війни // Вінниця: минуле і сучасне: Матеріали 3-ї істор.-краєзн. конференції, присвяченої 50-річчю визволення України від фашистських загарбників. – Вінниця, 1994. – С. 51 – 53; Наш край: Навчально-методичний посібник на допомогу вчителів історії та учням 6 – 9 класів загальноосвітніх шкіл. – Вінниця, 1997. – 114 с. (у співавтор.); Діяльність закладів культури Вінниччини в 1944 – 1945 рр. // Тези доповідей 16-ї Вінницької обласної істор.-краєзн. конференції. – Вінниця, 1997. – С. 66 – 68; Палаці Потоцьких на Східному Поділлі // Тези доповідей і повідомлення 17-ї Вінницької обласної істор.-краєзн. конференції. – Вінниця, 1997. – С. 43, 44 (у співавтор.); Допомога трудящих Вінниччини пораненим радянським воїнам в роки Великої Вітчизняної війни // 3-я республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доп. – К., 1984. – С. 283; Турбота трудящих Поділля про поранених воїнів Червоної Армії, які опинились на тимчасово окупованій території в роки Великої Вітчизняної війни // Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України: Тези доповідей і повідомлень V Всеукраїнської конференції. – К.: Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 550, 551; Культурно-просвітницька діяльність Потоцьких на Східному Поділлі // Історичне краєзнавство і культура: VIII Всеукраїнська конференція. – К.; Харків, 1997. – С. 161 – 163; Релігійна ситуація на Вінниччині у 20 – 30-х рр. XX ст. // Поділля в контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Вінниця, 2001. – С. 229 – 232 (у співавтор.); Переслідування радянським режимом священослужителів та віруючих на Вінниччині у 20 – 30-х рр. XX ст. // Політичні репресії на Поділлі в XX ст.: Матеріали міжнародної наук.-практ. конференції. – Вінниця: Велес, 2002. – С. 147 – 149; Сільське господарство Вінниччини в період німецької окупації (1941 – 1944 рр.) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 1999. – Вип. 1. – С. 122 – 124; Християнські релігійні громади в Україні в 1941 – 1943 рр. // Історія слов'янських народів: актуальні проблеми дослідження. – Вип. 6. – К., 2000; Строительство и эксплуатация немецким командованием сооружения «Вервольф» под Винницей в годы Великой Отечественной войны // Героическое и трагическое лихолетье. – Смоленск: Смядынь, 2000. – С. 154 – 157; Вінниця як важливий економічний центр Поділля останньої третини XIX – поч. XX ст. // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії: 36. наук. праць. – Луганськ, 2001. – С. 51 – 53 (у співавтор.); Останні події Української революції 1917 – 1920 рр. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 3. – Вінниця, 2001. – С. 41 – 45; Політика радянської влади щодо протестантських релігійних громад у документах Державного архіву Вінницької області // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 3. – Вінниця, 2001. – С. 256 – 260; Аграрні відносини на Вінниччині в період німецької окупації (1941 – 1944 рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 16. – К.; Донецьк, 2001. – С. 136 – 140; Освітні заклади Вінниччини у роки німецько-фашистської окупації (1941 – 1943 рр.) // Сторінки воєнної історії. – Вип. 6. – К., 2002. – С. 176 – 179 (у співавтор.); Роль з'їзду Рад у системі місцевих органів влади на Поділлі на початку 20-х рр. XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 73 – 76 (у співавтор.); Державно-церковні відносини у 20-х роках XX ст. на Поділлі у документах Державного архіву Вінницької області // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 6. – Вінниця, 2003. – С. 270 – 273; Особливості функціонування навчальних закладів Вінниччини в період нацистського режиму (1941 – 1944 рр.) // Наукові записки. Іс-

торія / ВДПІ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 7. – Вінниця, 2004. – С. 132 – 136 (у співавтор.); Василь Стус – видатна постать в історії України XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 8. – Вінниця, 2004. – С. 237 – 239 (у співавтор. з Т. П. Пірус); Легендарний командир УПА Омелян Грабець (Батько) // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 197, 198 (у співавтор. з М. М. Кравцем); Інформація уповноваженого ради в справах релігійних культів у Вінницькій області як джерело вивчення релігійної ситуації на Вінниччині в роки “відлиги” // Там же. – С. 275 – 278; Поділля і поділлязнавство як історико-географічний фактор у творчості М. С. Грушевського // Грушевський М. С. – державотворець, громадський діяч, вчений, публіцист. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – С. 200 – 205 (у співавтор. з І. Романюком); Релігійне життя на теренах Вінниччини у 50-х – 60-х рр. XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XI: За матеріалами II Міжнародної наукової конференції “Національна інтелігенція в історії та культурі України у XIX – XXI століттях”. – Вінниця, 2006. – С. 304 – 306; Буша: стан і перспективи археологічних досліджень // Матеріали XII Подільської істор.-краєзн. конференції. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. I. – С. 224 – 227 (у співавтор. з В. А. Косаківським, Ю. С. Степанчуком); Ідеологічний тиск на вчительство Вінниччини в повоєнні роки // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XII. – Вінниця, 2007. – С. 224 – 227 (у співавтор. з Л. М. Романець, І. М. Романюком); Політика і державна діяльність воєводи Брацлавського та Київського Адама Кисіля (1580 – 1653 рр.) // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 131 – 136 (у співавтор. з Ю. С. Степанчуком); Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304. (чл. авторського колективу); Релігійне життя на Вінниччині у роки нацистської окупації (1941 – 1943 рр.) // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне... – Вінниця, 2008. – С. 139 – 141; Нацистська політика «тотального вилучення сільськогосподарської продукції на Вінниччині» // Вінниччина: минуле та сьогодення. – Вінниця, 2009. – С. 440 – 444; Інститут історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: історія та сучасність // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 32 – 37 [у співавтор. з П. С. Григорчуком, В. А. Тучинським]; Перші півстоліття з історії Барського спиртзаводу // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 19. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2011. – С. 48 – 52. [у співавтор. з А. К. Лисим]; Проблеми демографії Поділля XIII – XIV століть // Синьоводська битва 1362 року – визначальна подія в історії України: Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Хмільник Вінницької області, 24 квітня 2012 р. / Відп. ред. С. Д. Гальчак. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – С. 150 – 158. [у співавтор. з О. Кравчуком]; Батозька битва і її значення для національно-визвольної війни 1648 - 1657 рр. // XXIV Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція “Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)”. Збірник матеріалів. Вінниця, 1 – 2 червня 2012 р. – Вінниця, 2012. – С. 19 – 23. [у співавтор. з І. С. Кушко]; Піклування населення України про поранених радянських військовослужбовців у роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Ми-

хайла Коцюбинського. Вип. 20. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2012. – С. 114 – 117.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 78 – 80; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 71 – 75.

ЗОЗУЛЯ Юрій Пилипович

(01.01.1960, с. Довжок Ямпільського району) – педагог, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України. Працював учителем місцевої сільської загальноосвітньої школи I – III ступенів. Очолював туристично-краєзнавчий гурток. Ініціатор створення у селі музею Семена Ільницького та музею етнографії, побуту й етнології. Автор чотирьох книг пам'яті про учасників Великої Вітчизняної війни – уродженців с. Довжку, численних краєзнавчих публікацій у місцевій пресі.

Літ.: Волошенюк І. С. Довжків багато, а Кетроси – одні (краєзнавець Юрій Зозуля – за відновлення давньої назви рідного села) // Вінниччина. – 2012. – 27 квітня.

ЗУЇХА Явдоха

(справж. – СИВАК Явдоха Микитівна)

(01.03.1855, с. Кушинці, тепер: Гайсинського району Вінницької області – 19.10.1935, с. Зятківці Гайсинського району Вінницької області) – народна співачка, носій фольклору. Народилася в кріпацькій сім'ї, була неписьменною. Рано втратила матір. З дитинства поневірялася у наймах. Володіла феноменальною пам'яттю і тонким естетичним чуттям. Успадкувала вражаючі за обсягом і художньою цінністю скарби народної поезії і, збагативши їх своєю думкою та творчою уявою, передала наступним поколінням. З її вуст Г. Т. Танцюра записав 1008 народних пісень – календарно-обрядових, весільних, родинно-побутових, історичних, балад, жартівливих, – а також близько 400 прислів'їв та приказок, 156 казок, велику кількість загадок і етнографічних матеріалів. Пісенний репертуар Явдохи Зуїхи опубліковано окремою збіркою, частково вміщений у серійному виданні “Українська народна творчість”.

Тв.: Пісні Явдохи Зуїхи. Записав Гнат Танцюра. – К.: Наукова думка, 1965. – 810 с.

Літ.: Танцюра Г. Т. Записки збирача фольклору. – К., 1958; Юзвенко В. А., Яценко М. Г. Поетичний голос народу (Про Явдоху Зуїху) // Народна творчість та етнографія. – 1965. – № 5; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 219; Хоменко Б. Зуїха Явдоха Микитівна // З-над Божої ріки... – С. 119; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 80.

ІВАНЕВИЧ (ТРЕМБІЦЬКА) ЛІЛІЯ АНАТОЛІЇВНА

(10.09.1978, с. Пісочна Городоцького району Хмельницької області) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук (2006 р.), доцент, завідувач кафедри природничо-наукових дисциплін Хмельницького інституту конструювання, моделювання швейних виробів, член Національної спілки краєзнавців України, дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка. У 1995 р. закінчила із золотою медаллю ЗОШ № 1 у смт Ярмолинці, що на Хмельниччині, у 2000 р. – з відзнакою технологічний факультет Технологічного університету Поділля (нині Хмельницький національний університет). Інженер хімік-технолог. У 2000 – 2001 рр. – менеджер ТОВ «Тотос»; 2001 – 2004 рр. – офіс-менеджер Хмельницького відділення Дочірнього транспортно-експедиційного підприємства «ІСТ-Захід»; з 2004 – 2007 рр. – старший викладач, 2007 – 2008 рр. – в. о. доцента кафедри гуманітарних та соціо-економічних дисциплін, з 2008 р. завідувач кафедри природничо-наукових дисциплін згаданого вузу. Коло наукових інтересів – історія України, історія українського мистецтва, краєзнавство, народознавство, етнографія, поділлязнавство, бібліографія й історична біографістика. Автор близько ста наукових праць у фахових і періодичних виданнях.

Тв.: Визначні учні Подільської духовної семінарії // Матеріали до українського мистецтвознавства: Микола Леонтович і сучасна освіта та культура (до 125-річчя від дня народження): науковий збірник. – Київ; Кам'янець-Подільський: Медобори, 2003. – Вип. 4. – С. 48 – 50; Викладацька діяльність Костя Широцького // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця: Видавничий відділ Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, 2003. – Вип. 6. – С. 127 – 134; Священницький рід Широцьких-Квартировичів // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне. До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького Спасо-Преображенського собору». – Вінниця: Видавничий відділ Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, 2008. – С. 186 – 190.

Літ.: Іваневич (Трембіцка) Лілія Анатоліївна // Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа): бібліографічний покажчик. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. (Серія: Наукові школи університету; вип. 12). – С. 105 – 112.

ІВАНИЦЬКИЙ Сергій Федорович

(1888 – 194?, м. Ленінград) – російський історик, кандидат історичних наук (з 1937 р.), доцент. Працював на кафедрі середніх

віків Ленінградського педагогічного інституту. Досліджував проблеми суспільно-економічного розвитку Польщі другої половини XVIII ст., діяльність Барської конфедерації та селянські рухи на Волині і Поділлі. Кандидатська дисертація: “Барська конфедерація” (1937 р.).

Тв.: Польские мемуары о крестьянском восстании 1768 г. // Ученые записки Ленинградского пединститута им. А. И. Герцена. – 1938. – Т. 2. – С. 119 – 147; Значение Барской конфедерации в истории освободительного движения на Украине 1768 г. // Ученые записки Ленинградского пединститута им. А. Герцена. – 1939. – Т. 19. – С. 211 – 253; Польша во второй половине XVIII в. и возникновение Барской конфедерации // Там же. – 1939. – Т. 22. – С. 103 – 187; Первый период Барской конфедерации // Там же. – 1941. – Т. 45. – С. 222 – 259; Основные вопросы крестьянского восстания на Украине в 1768 г. // Ученые записки Ленинградского университета. Серия: Исторические науки. – 1945. – Т. 67. – Вып. 7.

Літ.: Историки-слависты СССР: Библиографический словарь-справочник. – М., 1981. – С. 81; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 219 – 220.

ІВАНОВ Володимир Федорович

(13.11.1937, с. Сербка Комінтернівського району Одеської області) – український історик музичної культури, музикознавець, фольклорист, кандидат мистецтвознавства (з 1973 р.), доцент (з 1977 р.), член Спілки композиторів України (з 1990 р.). У 1962 р. закінчив Воронежське музичне училище, в 1967 р. – Одеську консерваторію. У 1967 – 1974 рр. – асистент, старший викладач, декан музично-педагогічного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, аспірант ІМФЕ АН України. З 1974 р. працює зав. кафедрою, деканом музично-педагогічного факультету Миколаївського педагогічного інституту. Досліджує творчість композитора-подолянина М. Д. Леонтовича, народні пісні, музичний фольклор Поділля XVIII ст. Учасник V – VIII Подільських історико-краєзнавчих та етнографічних конференцій.

Тв.: Микола Леонтович (Спогади, листи, матеріали). – К.: Музична Україна, 1982. – 236 с.; Згадки про вірмен у фольклорі Поділля // Народна творчість та етнографія. – 1971. – № 1 (співаєт. Т. А. Сис); М. Леонтович і музичний фольклор Поділля // Народна творчість та етнографія. – 1977. – № 6; Подільські нотописи XVIII ст. // Проблеми етнографії Поділля: Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1986. – С. 191 – 192; Старовинний наспів на Поділлі у XVIII ст. // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 49 – 51; Зразок крюкової нотації на Поділлі у XVIII ст. // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: Наук. збірник. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 88 – 89.

Літ.: Шевелева А., Яровая Т. Педагог, музыковед, член союза композиторов (В. Ф. Иванов) // Южная правда (Николаев). – 1990. – 2 января; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 220 – 221.

ІВАНОВ Олександр Васильович

(17.08.1884, м. Кам'янець-Подільський – після 1949) – педагог, етнограф, фольклорист, краєзнавець, літератор. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету (1908 р.). З цього ж року вчителював у Ямполі на Поділлі, а через рік у Могилеві-Подільському. Учасник Першої світової війни. Демобілізувавшись, повернувся до Могилева-Подільського і продовжував працювати вчителем до виходу на пенсію у 1930 р. Був деякий час директором Могилів-Подільського краєзнавчого музею, головою ради місцевого краєзнавчого товариства. Налагодив співпрацю з багатьма установами УАН: Етнографічною комісією, Інститутом географії та картографії, Комісією охорони пам'яток культури, Музеєм діячів мистецтва та науки, Кабінетом музичної пісенності, Кабінетом антропології ім. Ф. Вовка, Інститутом української наукової мови, Комісією складання словника живої української мови, Комісією краєзнавства та ін. Під час перебування в місті родини Косачів тісно спілкувався з нею. Здійснив ряд етнографічних досліджень: “Що роблять з мерцями”, “Звичаї, пов'язані з дитиною на Поділлі”, “Причинки до пізнання весільної та похоронної обрядовості”, “Весілля в с. Калитинці”, “Про народні звичаї “коляду” і “гайку” на Поділлі”. Автор історико-краєзнавчих нарисів про цілий ряд сіл та містечок Могилівщини, описав пам'ятки культури у 88 подільських селах.

Тв.: *Замовлення від «пристріту» («вроки») й «переляку» // Побут. – 1928. – Ч. 2 – 3; Відозва до громадян Могилівщини // Бюлетень округового виконавчого комітету Могилівщини. – 1929. – № 31 – 32 (січ. – лют.); Пам'ятки мистецтва у місті Шаргороді Могилівської округи // Всеукраїнська АН. – 1930. – Ч. 1.*

Літ.: Гуць М. “Ні, не вмирай, моя мріє!”: Невідомі сторінки з життя і творчості Олени Пчілки // *Жива вода. – 1995. – № 5. – Травень*; Гуць М. В. Іванов Олександр Васильович // *З-над Божої ріки... – С. 120 – 121*; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 80 – 81; Черняк В. В. О. В. Іванов: штрихи до біографії // *Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодні»*: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 287 – 289.

ІВАНОВА Людмила Олександрівна

(28.05.1951, м. Кам'янець-Подільський) – музикознавець, педагог, кандидат педагогічних наук (з 1983 р.), доцент (з 1987 р.). В 1973 р. закінчила музично-педагогічний факультет Кам'янець-Подільського педінституту. В 1973 – 1975 рр. – викладач музичних дисциплін цього вузу. З 1975 р. працює старшим викладачем, доцентом кафедри хорового диригування Миколаївського

педінституту. Кандидатська дисертація: “Педагогічна спадщина М. Д. Леонтовича” (1983 р.). Досліджує педагогічні погляди подолання М. Д. Леонтовича та інших композиторів, письменників. Учасниця VI – VIII Подільських історико-краєзнавчих та етнографічних конференцій.

Літ.: М. Д. Леонтович. Практичний курс навчання співу у середніх школах України (з педагогічної спадщини композитора). – К.: Музична Україна, 1989. – 134 с.; Педагогічна діяльність М. Д. Леонтовича на Поділлі // Тези доповідей VI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1985. – С. 112 – 113; Формування педагогічних поглядів М. Д. Леонтовича у Подільській семінарії // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 34, 35; Подільські пісні у записах М. Д. Леонтовича // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 83 – 84.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 221.

ЙОЛТУХОВСЬКИЙ Микола Павлович

(02.01.1942, с. Йолтухи, тепер: с. Явтухи Деражнянського району Хмельницької області) – педагог, краєзнавець. У 1964 р. закінчив фізико-математичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. По закінченні вузу вчителював у Барському районі, працював заступником директора, директором районної заочної середньої школи, інспектором райвно. У 1980 – 2002 рр. – заступник директора Барської ЗОШ I – III ступенів № 4. Активний краєзнавець. Ініціатор створення районного краєзнавчого музею (1967 р.) та краєзнавчого залу в ЗОШ № 4 (1991 р.). Відзначений пам'ятними знаками республіканського товариства охорони пам'яток історії та культури. Член президії правління Барської районної організації згадуваного товариства. Досліджує історію Східного Поділля. Автор численних публікацій краєзнавчої тематики, автор герба і прапора територіальної громади міста. Учасник науково-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Академік з Краснопілки // Вінницька правда. – 1970. – 29 квітня; Математик з Поділля // Вінницька правда. – 1979. – 16 грудня; Подільський богатир // Вінницька правда. – 1980. – 9 липня; Історія рідного краю. – Ч. 1. – Бар, 1991. – 70 с.; – Ч. II. – Бар, 1992. – 60 с. (у співавторстві з І. Д. Барладиним); Подільська сторінка Володимира Сосюра // Камертон-ікс (м. Вінниця). – 1993. – 19 лютого; Повернення гімназії // Вінниччина. – 1993. – 2 жовтня; Листаючи забуті часописи // Подоля. – 1994. – 6 грудня; Сліди трипільської культури в Барському районі // Подільський край (м. Бар). – 1994. – 17 серпня; Польські поети-романтики, виплекані Поділлям // Подільський край. – 1996. – 3 грудня; Подільська пристань Анни Ахматової // Вінниччина. – 1997. – 25 січня; Фото з тривожного дитинства (родичі Лесі Українки в Барі) // Подільський край. – 1998. – 9 червня; Барський район: Інформаційний портрет. – Бар, 2001. – 76 с.; Наукова слава нашого краю. – Бар, 2001. – 23 с.; Укріпрайони Поділля // Подільський край. – 2003. – 21 червня; Вірмени на Поділлі // Поділь-

ський край. – 2003. – 15 липня; Події визвольних змагань у Барському старостві // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Історичні витоки козацького роду в Україні”. – Вінниця, 2004. – Ч. 3. – С. 23, 24; Михайло Грушевський – духовний вождь України // Історична та літературна спадщина Михайла Грушевського: матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції. – Бар, 2005. – С. 85 – 93; Рідне місто моє // Грушевський М. С. – державотворець, громадський діяч, вчений, публіцист. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – С. 223 – 226; Події визвольних змагань у Барському старостві // Бар, Барська земля – крізь призму століть... – С. 164 – 166; Магдебурзьке право і самоврядування в місті Бар та його передмістях у XVI – на початку XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 19. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2011. – С. 11 – 15; Поділля - колыска польських поетів-романтиків // Україна і Польща: історичне сусідство: Збірник матеріалів міжнародної конференції. – Вінниця: ТОВ “Нілан ЛТД”, 2012. – С. 234 – 239.

Літ.: Олійчук Г. Віч-на-віч з історією // Вінницька правда. – 1981 – 11 лютого; Нікітіна С. І фізик, і історик // Червоний промінь (м. Бар). – 1987. – 7 лютого; Зеленюк В. Твори, щоб жити у вічності... // Вінниччина. – 2003. – 16 травня.

КАЗЬМІРЧУК Григорій Дмитрович

(03.05.1944, с. Кальник Іллінецького району Вінницької області) – історик, краєзнавець, доктор історичних наук, професор. Закінчив історичний факультет Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. З 1987 р. працює у цьому ж вузі (доцентом кафедри історії народів Росії, професором). Спеціалізується по дослідженню декабристського руху, соціально-економічної історії першої половини XIX століття України та Поділля. Один із організаторів II – V Всеукраїнських конференцій “Декабристські читання”. Учасник IV – VIII Вінницьких історико-краєзнавчих конференцій. Співавтор двохтомної монографії про рідне село.

Тв.: *Декабристи на Вінниччині: В допомогу лектору.* – Вінниця, 1986. – 33 с.; *Провісники свободи на Вінниччині. До 165-річчя повстання декабристів: Методичні рекомендації.* – Вінниця, 1990. – 20 с. (у співавторстві з М. В. Лихоглядом); *Декабристи на Поділлі // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція.* – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 45 – 47; *Декабристи – географи Поділля // Тези доповідей XX Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1991. – С. 40 – 41 (у співавт.); *Роде наш красний: село Кальник: документи й дослідження.* – В 2-х книгах: монографія. – Кн. I: *Роде наш красний: село Кальник: документи й дослідження з історії села (кін. XVII – на поч. XX ст.).* – К.: Логос, 2006. – 118 с.; – Кн. II: *Роде наш красний: село Кальник: документи й дослідження з історії села Кальника наприкінці XVIII – поч. XX ст.* – К.: Логос, 2008. – 249 с. [У співавтор. з М. Казьмірчук].

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 223.

КАЛИТКО Сергій Леонідович

(23.08.1947, м. Калинівка Вінницької області) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук (з 1980 р.). Член Національної спілки краєзнавців України. Член ревізійної комісії Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. У 1969 р. закінчив історичний факультет Одеського державного університету ім. І. Мечникова. Вчителював. У 1973 – 1977 рр. працював у Вінницькому державному педінституті: лаборант, асистент. У 1977 – 1980 рр. навчався в аспірантурі при Київському держуніверситеті ім. Т. Г. Шевченка. По завершенні навчання повернувся у педінститут. Старший викладач, доцент. У 1991 – 1993 рр. завідував кафедрою історії та народознавства. Нині доцент кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Старший науковий редактор науково-видавничої групи редакції багатотомного видання “Реабілітовані історією. Вінницька область”, науковий редактор видання “Вінницький мартиролог”. Дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам’янець-Подільському національному університеті та Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. Досліджує соціально-політичні процеси на Поділлі в ХХ ст. Учасник міжнародних, Всеукраїнських наукових, науково-практичних, регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Автор більше 100 праць. Відмінник освіти України. У 2008 р. за вагомий особистий внесок у розвиток краєзнавчого руху, науково-дослідну, просвітницьку і культурологічну діяльність, спрямовану на популяризацію духовної спадщини українського народу, високий професіоналізм нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України.

Тв.: З історії розвитку краєзнавства на Поділлі в 20-рр. ХХ ст. // II республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей. – К., 1982. – С. 295; Публікації з проблем історичного краєзнавства Вінниччини і 1986 – 1990 рр. // V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези і доповіді. – К.; Кам’янець-Подільський, 1991; Революційні діячі про деякі історичні події на Вінниччині // Тези доповідей XI Вінницької історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1993; Архівні джерела з історії культури на Поділлі наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Тези доповідей ХІІІ Вінницької історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1994; Богдан Хмельницький та наш край // Історія національно-державного будівництва в Україні (до 400-річчя з дня народження Б. Хмельницького: матеріали наукової конференції викладачів та студентів історичного факультету. – Вінниця, 1995 [у співавтор. з С. Л. Сергіїчуком]; Східне Поділля в середині ХVІІ ст. в сучасній українській історіографії // Тези доповідей 15-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1996. – С. 20 – 22 (у співавтор.); М. Грушевський і Поділля // Тези доповідей 16-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997. – С. 23 –

25; Видання історико-краєзнавчої літератури на Вінниччині в 1991 – 1997 рр. // Тези доповідей і повідомлення 17-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997. – С. 85, 86 (у співавт.); Наукова спадщина І. Г. Шульги в царині поділлєзнавства // Тези доповідей і повідомлення 18-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1998. – С. 82 – 83; Діячі Центральної Ради та Східне Поділля // Тези доповідей і повідомлення 19-ї Вінницької історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1999. – С. 37 – 39; Політичні репресії на Поділлі (20 – 30-х рр. XX ст.). – Вінниця: Логос, 1999. – 248 с. (у співавтор.); Політика керівництва Компартії щодо польської національної меншини наприкінці 20-х – 30-х років (на матеріалах Вінницької області) // Поляки на Хмельниччині: Погляд крізь віки. Збірник наукових праць. Хмельницький: Поділля, 1999. – С. 338; Історія Східного Поділля 20 – 30-х років XX ст. в сучасних публікаціях // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Вінниця: ВДПУ, 2001. – С. 21 – 32; Українська радянська та сучасна історіографія українсько-польського міжнародного конфлікту в роки Другої світової війни // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки / Українська історіографія на рубежі століть: Матеріали міжнародної наукової конференції. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – С. 682 – 686 (у співавт.); Богдан Хмельницький і Східне Поділля // Вінниччина – край козацької слави: До 350-річчя розгону польських загарбників під Вінницею: збірник доповідей науково-практичної конференції. – Вінниця, 2001; Політичні репресії серед шкільної молоді Вінниччини в 20 – 40-і рр. XX ст. // Політичні репресії на Поділлі в XX ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця: Велес, 2002. – С. 202 – 207; Діяльність ОУН – УПА на Східному Поділлі в історико-краєзнавчих публікаціях // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 258 – 262 (у співавтор.); Гарна людина, талановитий вчений // “Україна була його любов’ю...”: Спогади про Іллю Шульгу. – Вінниця: О. Власюк, 2003. – С. 46 – 52; Внесок С. З. Заремби у розвиток історичного краєзнавства України // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2004; Подвижник науки // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 19 – 21; Голодомор 1932 – 1933 рр. на Східному Поділлі в історико-краєзнавчих публікаціях // Другий міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку»: доповіді та повідомлення. – Кам'янець-Подільський; Нью-Йорк; Острого. – 2005. – Т. 1; Гірка доля подільських чехів // Реабілітовані історією. Вінницька область... – Кн. 1. – Вінниця: ДП “ДКФ”, 2006. – С. 831 – 838; Політичні репресії серед шкільної молоді Вінниччини 20-х – 40-х рр. XX ст. // Там само; С. 873 – 883; Поділля в період Гетьманату 1918 р.: консервативна модель внутрішньо-політичної стабілізації // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 7; Матеріали третього круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст. – С. 224 – 251 (у співавтор. з О. М. Кравчуком); Історична демографія Східного Поділля // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 1. – С. 63 – 71 (у співавтор. з О. М. Кравчуком, В. В. Танцюрюю); Документи Державного архіву Вінницької області про функціонування табору та будівництва № 211 НКВС СРСР // III Міжнародний конгрес українських істориків «Українська історична наука на шляху творчого поступу»: доповіді та повідомлення. – Луцьк, 2007. – Т. 1; Матеріали до біографії Ф. А. Кондрацького у фондах державного архіву Вінницької області

// Вісник інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2008. – Вип. 6; Вінницький період діяльності академіка Д. І. Водзінського // Антонінський край у просторі та часі: Науковий збірник «Велика Волинь»: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Житомир, 2008. – Вип. 39. – Т. 2; Публікації початку ХХІ ст. про діяльність ОУН-УПА на Східному Поділлі // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження: матеріали ХХІІ Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 2009; Спогади Віктора Приходька як джерело з історії Подільського регіону початку ХХ століття // Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць. – К.: УНІСЕРВ, 2010. – С. 90 – 99. [У співавтор. з О. М. Кравчуком]; Початкова і середня освіта на Поділлі у 1917 – навесні 1918 р. за спогадами В. Приходька // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2010. – Т. 16: Матеріали круглого столу «Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі». 22 жовтня 2010 року. – С. 91 – 103 [У співавтор. з О. М. Кравчуком]; Микола Кравець: людина, вчений, патріот // Там само. – С. 286 – 294 [У співавтор. з О. М. Кравчуком]; Подільський період в житті та діяльності М. М. Кравця // Матеріали ХХІІІ Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 339 – 344. [У співавтор. з О. М. Кравчуком]; Батозька битва в історико-краєзнавчих публікаціях 60-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. // ХХІV Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція "Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)". Збірник матеріалів. Вінниця, 1 – 2 червня 2012 р. – Вінниця, 2012. – С. 9 – 12. [У співавтор. з О. М. Кравчуком].

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 82, 83; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. – Вінниця, 2010. – С. 76 – 78; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 76 – 78; Калитко Сергій Леонідович // Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа): бібліографічний покажчик. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. (Серія: Наукові школи університету; вип. 12). – С. 112 – 117.

КАМЕНЮК Михайло Феодосійович

(10.11.1948, с. Григорівка Могилів-Подільського району) – письменник, журналіст, літературознавець, перекладач, краєзнавець, видавець, громадський діяч. Навчався на факультеті української філології Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського. Працював кореспондентом, завідувачем відділу Литинської райгазети “Радянське життя”, кореспондентом, заступником редактора, редактором Вінницької обласної молодіжної газети “Комсомольське плем'я”, спецкором обласної газети “Вінницька правда”, власкором республіканських газет “Молодь України” та “Комсомольское знамя”. На початку 1990-х рр. працював генеральним директором Вінницької державної те-

лерадіокомпанії. Працював також у часописах “Подолія”, “За Батьківщину”, “Правий берег”. Очолював Вінницьку обласну організацію Спілки письменників України, був помічником народного депутата Верховної Ради України першого скликання митрополита Агафангела (Савіна О. М.). З 2000 р. працював начальником видавництва “Книга-Вега” (Вінниця), директором комунального підприємства “Книжково-журнальне видавництво” (2004 – 2007 рр.), начальником інформаційно-видавничого відділу Національної академії державної податкової служби України (м. Ірпінь Київської області). Заступник редактора журналу “Вінницький край”, власний кореспондент журналу “Україна” у Вінницькій області, газети “Селянська правда” по Поділлю та Буковині. Член правління Українського фонду культури, редколегії журналу “Дніпро”. Голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки письменників України. Автор 16-и поетичних збірок, драми “Софія Потоцька” (у співавторстві з І. І. Кокуцою), численних літературознавчих та краєзнавчих публікацій. Заслужений працівник культури України (1988 р.), лауреат премії ім. К. Гришина (1976 р.), ім. М. Трублаїні (1971 р.), ім. Коцюбинського (1978 р.), ім. А. Малишка (1986 р.). Удостоєний також ордена Нестора Літописця Української Православної Церкви.

Тв.: Колектив пише свою історію // Комсомольське плем'я. – 1969. – 7 серпня; Гонтівчани // Комсомольське плем'я. – 1969. – 2 вересня; На пульсі сьогодення // Комсомольське плем'я. – 1970. – 16 квітня; Мій народ – моя аудиторія // Вінницька правда. – 1980. – 17 липня; Новосілля в куточку історії // Комсомольське плем'я. – 1980. – 14 жовтня; Велика рідня Шляхової // Комсомольське плем'я. – 1981. – 5 січня; Таємниці сарматських поховань // Молодь України. – 1984. – 10 листопада; Веселка над Сапіжанкою // Дніпро. – 1984. – № 11. – С. 93, 94; З істор давніх легенд // Вінницька правда. – 1986. – 27 серпня; З істор давніх легенд // Вінницька правда. – 1986. – 27 серпня; Буша – кам'яна ріка // Комсомольське плем'я. – 1986. – 28 серпня; Хліб і сіль душі нашої // Вінницька правда. – 1987. – 29 травня; Буша – орлине гніздо // Комсомольське плем'я. – 1987. – 19 листопада; На Шаповіім шляху // Вінницька правда. – 1990. – 16 листопада; Цар Микола І у Вінниці // Подолія. – 1992. – 13 лютого; “Вінницька школа”: міф чи реальність // Київ. – 1994. – № 2. – С. 105 – 111; Скарби бункера Гітлера // Україна молода. – 2001. – 12 грудня. – С. 12; І знову про “Вервольф” // Независимый курьер. – 2003. – 3 апреля; Вмерти і співати із могили: чотири плачі за матір'ю у подільській пісні // Громада. – 2006. – 10 червня; Полиновий трунок Леоніда Пастушенка // Вінницький край. – 2007. – № 2. – С. 191 – 193; Чотири вінницьких броди: Історія Вінницької області за 75 років: люди, події, факти. – Ч. 4. Випробування свободою. Вінниччина в роки незалежності // Вінницький край. – 2007. – № 4. – С. 5 – 45 (у співавтор. з В. Скрипником); Планета “Україна” Олександра Гордієвича // Там само. – С. 97 – 100; Лариса Семенко оживляє “Розстріляну музику” // Вінницькі відомості. – 2008. – 6 лютого. – С. 11; Колекціонер вічності // Вінницькі відомості. – 2008. – 12 березня. – С. 9; Мені б роси з-над Божої ріки, і хай зі мною мати поговорить... // Пульсуючі джерела. – 2008. – 12 травня; Оборона Буші – це для кожного з нас оборона душі // Вінницькі відомості. – 2008. – 9 жовтня. –

С. 10; Звужуючи «зону замовчування» // Пірогова М. М., Нагорний Ю. П. Невловимий Саша Жалов. Розповідь доньки партизана. – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2011. – С. 3 – 4.

Літ.: Потупейко М. М. Каменюк Михайло Феодосійович // Українська літературна енциклопедія. – К., 1990. – Т. 2. – С. 338; Пастушенко Л. Т. Каменюк – це більше, ніж поет // Вінницька газета. – 1995. – 7 грудня; Каменюк Михайло Феодосійович // Панорама. – 1996. – 21 лютого; Бондар М. Михайлові Каменюку – 50 // Літературна Україна. – 1998; Каменюк Михайло Феодосійович // Хто є хто в Україні. – К., 2001. – С. 175; Потупейко М. М. Каменюк Михайло Феодосійович // З-над Божої ріки... – Вінниця, 2001. – С. 140 – 141; Михайло Каменюк // Сто поетів Вінниччини за сто років: антологія ХХ ст. / Уклад., вступне слово, біогр. довід. А. М. Подолинний. – К., 2001. – С. 300 – 303; Михайло Каменюк – письменник, журналіст: до 60-річчя від дня народження: бібліогр. покажчик / Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; уклад. О. М. Зелена; ред. Г. М. Авраменко, М. Г. Спиця; відп. за вип. Н. І. Морозова. – Вінниця, 2008. – 48 с.

КАМІНСЬКИЙ В'ячеслав Арсенович

(22.07.1869, с. Косанове, тепер: Млинівського району Рівненської області – 1938) – педагог, етнограф, краєзнавець. У 1896 р. закінчив Варшавський університет. Учителював у Ковельській, Варшавській гімназіїх. Деякий час був директором однієї із них. З 1919 р. співробітник ВУАН, секретар комісії з вивчення народного звичаєвого права. У 1921 – 1922 рр. жив у Вінниці, очолював тут Подільську губернську комісію з охорони пам'яток давнини, мистецтв і природи. З кінця 1922 р. професор Київського художнього інституту. Репресований. Найважливіші праці: “Спроби класифікації звичаєвого права на Україні” (1925 р.), “Нариси звичаєвого права України” (1928 р.), “Матеріали для характеристики малоруських говорів Подільської губернії”, “Етнографічні матеріали, записані в с. Будках Вінницького повіту Подільської губернії”.

Тв.: Матеріали для характеристики малорусских наречий Подольской губернии // Живая старина. – Вып. 1-й. – 1902. – С. 74 – 96; Этнографические материалы, записанные в с. Будках Винницкого уезда Подольской губернии // Киевская старина. – Т. 92. – С. 20 – 31.

Літ.: Подолинний А. М. Камінський В'ячеслав Арсенович // З-над Божої ріки. – 2-е вид. – С. 141; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 81 – 82.

КАНЬОСА Микола Іванович

(09.02.1947, с. Медведівка Літинського району Вінницької області) – економіст, краєзнавець, кандидат економічних наук (з 1991 р.). У 1976 р. закінчив фізико-математичний факультет Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, у 1982 р. – економічний факультет Чернівецького університету. З 1986 р. працює в

Кам'янець-Подільському педагогічному інституті (тепер: Кам'янець-Подільський національний університет). Доцент. Завідувач кафедрою. Кандидатська дисертація: "Дія і використання закону економії робочого часу в умовах радикальної економічної реформи" (К., 1991). Досліджує різні аспекти сучасного економічного життя Поділля, зокрема Хмельницької області. Учасник Подільських історико-краєзнавчих і географічних наукових конференцій.

Тв.: Демографічна ситуація Хмельницької області // Проблеми економічної географії Поділля: Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 27, 28 (у співавт.); До питання про підвищення ефективності промисловості Поділля в умовах радикальної економічної реформи // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 67; Проблеми економіки в навчально-виховному процесі: Методичні рекомендації на допомогу вчителів. – Хмельницький, 1988. – 54 с. (у співавтор.).

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 224 – 225; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – 82.

КАРОЄВА Людмила Ростиславівна

(22.01.1947, м. Жмеринка Вінницької області – 19.05. 2008, м. Вінниця) – краєзнавець, музеєзнавець, заслужений працівник культури України (2002 р.). У 1971 р. закінчила факультет іноземних мов Вінницького педагогічного інституту, аспірантуру при науково-дослідному інституті культури (Москва). З 1971 р. працювала у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї, з 1992 р. – директором. Дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті. Спеціалізувалася з історіографії вивчення Поділля, досліджувала і популяризувала в місцевій пресі і науковій літературі різні аспекти історії Вінниччини і Поділля загалом. Була учасницею республіканських, Всеукраїнських та регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Опублікувала у місцевій пресі та наукових виданнях понад 50 робіт.

Тв.: Народні музеї Вінницької області // Тези доповідей IV Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1986. – С. 41; Із туману холодного минулого // Україна. – 1989. – С. 8, 9; Матеріали о памятниках истории и культуры в музеях области // Памятники истории и культуры Винницкой области. – К., 1990. – Вып. 8. – С. 65 – 79; Скарб динаріїє поблизу с. Глинськ Вінницької області // Археологія. – К., 1988. – № 2. – С. 82 – 86 (у співавт.); Краєзнавча діяльність Кабінету виучування Поділля в 20-і роки // Тези доповідей і повідомлення IV Республіканської наукової конференції з історичного краєзнавства. – К., 1989. – С. 42, 43; Із туману минулого (про долю Г. В. Брілінеа) // Україна. – 1989. – № 28. – С. 8, 9; 3 історії місць заховань репресованих 30-х років у Вінниці // V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1991. –

С. 299, 300; В. Д. Отамановський // Тези доповідей 10-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1991. – С. 84 – 85; Вчені – етнографи Поділля // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 11–12; Валентин Дмитрович Отамановський // Подільська старовина: Збірник наукових праць. – Вінниця, 1993. – С. 6 – 13 (у співавтор.); Срібна мить: Поштові листівки та фотографії з музейної колекції. – Вінниця: РВВ ВАТ “Віноблдрукарня”, 1998. – 48 с. (у співавтор.); Історія Вінницького краєзнавчого музею у документах першої половини ХХ ст. // Історія музею в документах і спогадах. – Вінниця, 1998. – С. 3 – 10; Густав Вольдемарович Бріліне // Подільська старовина: Збірник наукових праць. – Вінниця: РВВ ВАТ “Віноблдрукарня”, 1998. – С. 5 – 15; Музей не стоїть на місці // Подільська старовина: Науковий збірник / До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 38 – 41; Музей друку у Вінниці // Там само. – С. 224 – 229; Сестринівка: початок шляху: За матеріалами експозиції музею М. С. Грушевського у с. Сестринівка Козятинського району / Л. Кароєва (відп. редактор): Вінницький обласний краєзнавчий музей. – Вінниця, 2006. – 28 с.; Написання мемуарів – злочин // Реабілітовані історією. Вінницька область... – Вінниця: ДП “ДКФ”, 2006. – С. 729 – 734; Трагічна доля одного з фундаторів музеєзнавства та краєзнавства на Поділлі // Там само. – С. 735 – 740.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – 226, 227; Гальчак С. Д. Кароєва Людмила Ростиславівна // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 88, 89; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 85; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркюри-Поділля, 2010. – С. 78 – 80.

КАСІЯНЕНКО (ВОЛОШЕНЮК) Ганна Леонтіївна

(13.01.1941, с. Ометинці Немирівського району Вінницької області) – педагог, журналіст, краєзнавець. Закінчила Вінницький державний педінститут. Тривалий час (понад 20 років) працювала у Вінницькому обласному Товаристві природи, де систематично організовувала творчі тематичні конкурси юних художників “Барви Поділля”, “Джерело”, персональні виставки полотен майстрів пензля та робіт фотохудожників Вінниччини. Активно популяризує в пресі, зокрема, на сторінках “Вінницької газети”, в редакції якої працювала з 1992 р., а також інших часописах творчі здобутки відомих фольклористів, митців, народних майстрів області. У спідружності з вінничанином В. Романовим зняла фільм про відому фольклористку Настю Присяжнюк (м. Погребище) та подільського кобзаря Володимира Перепелюка. Автор численних публікацій у пресі з краєзнавчої тематики.

Тв.: Життя – пісня // Робітнича газета. – 1986. – 21 грудня; Повернувся в слові і граніті // Вінницька газета. – 1995. 7 вересня; Колиска великого вченого // Камертон-ікс. – 1997. – Вересень (№ 9); Ім'я митця шанує світ // Камертон-ікс. – 1997. – Грудень (№ 12); Народознавчий центр повертає до власної духовності // Вінницька газета. – 2000. – 11 липня; Малювали син і мама // Хочу все знати. – 2001. – 28 березня; І кожна пісня – то лише птаха,

якому крила ви дали для лету // *Вінницька газета*. – 2001. – 30 травня; *Шершнянські фольклористи // Хочу все знати*. – 2001. – 22 серпня; *Народної ниви жниця Настя Присяжнюк*. – Вінниця: Консоль, 2010. – 180 с.

КВЕТНИЙ Наум Соломонович

(09.01.1919, с. Василевичі Речицького району Гомельської області, Білорусь – 05.06.1991, м. Вінниця) – історик, краєзнавець, педагог. У 1941 р. закінчив історичний факультет Вітебського державного педагогічного інституту. Через каліцтво ноги, отримане в дитинстві, не служив в армії. В 1941 – 1945 рр. працював викладачем історії в залізничному технікумі м. Улан-Уде (Російська Федерація). В 1945 – 1948 рр. навчався в аспірантурі при Московському державному університеті, захистив кандидатську дисертацію. З лютого 1949 р. до останніх днів життя працював доцентом Вінницького державного педагогічного інституту. Займався дослідженням історичного минулого Вінниччини ХХ ст., особливо подій 1917 – 1920 рр. Багато часу віддавав проблемам краєзнавства, зокрема, поширенню краєзнавчих знань серед шкільної і студентської молоді та серед громадськості.

Тв.: Вінниця // Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – К., 1972. – С. 76 – 112 (у співавторстві з Г. Я. Буртяком, С. Я. Вініковецьким, В. П. Воловиком, Г. А. Лютовортом); *Тулечин // Там же*. – С. 628 – 640 (у співавтор. з А. О. Безсонним, Д. К. Дудкевичем); *Вінниця: Історичний нарис*. – Вінниця, 1964 (у співавт.); *Сонце над Бугом*. – Одеса; *Маяк*, 1967 (у співавт.); *Вивчай історію свого краю: Методичні розробки з краєзнавства*. – Вінниця, 1964 (у співавт.); *Вінниця: Путівник*. – Вінниця, 1961 (у співавт.); *Пам'ятні місця Вінниччини: Путівник*. – Одеса; *Маяк*, 1966; *Цвітущий край Подоли*. – Одеса: Маяк, 1989.

Літ.: Зінько Ю., Калитко С. Дослідник Вінниччини Н. С. Кветний // Тези доповідей і повідомлення 19-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1999. – С. 96 – 97; *Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини...* – С. 85 – 86.

КЖИЖАНОВСЬКИЙ Станіслав Філіп Якуб

(12.05.1841, м. Петербург – 31.03.1881, м. Варшава) – польський археолог, історик, колекціонер. У 1852 – 1856 рр. навчався у Немирівській гімназії. В 1857 р. подорожував разом з батьком по Західній Європі. Відвідуючи музеї, галереї та бібліотеки, захопився дослідженням старожитностей. В 1858 – 1860 рр. навчався на історично-філологічному факультеті університету св. Володимира (Київ), 1861 – на філософському факультеті Ягелонського університету (Краків). У 1870 р. закінчив університетські студії зі ступенем доктора. У 1875 р. поселився у Львові, де був одним із засновників і першим головою Археологічного товариства. Автор праць “Геральдичний словник для допомоги в археологічних по-

шуках...”, “Тульчин”, “Костьол П[ресвятої] Д[іви] Марії в Могилеві над Дністром”, “Покажчик населених пунктів Брацлавського воєводства” та ін. Крім того залишив у рукописі 6-томне дослідження про Брацлавщину (утрач.).

Тв.: *Геральдичний словник для допомоги в археологічних пошуках...* – Краків, 1870; *Тульчин.* – Краків, 1862; *Костьол П[ресвятої] Д[іви] Марії в Могилеві над Дністром.* – Краків, 1867; *Покажчик населених пунктів Брацлавського воєводства.* – Краків, 1869.

Літ.: Колесник В. Кжижановський Станіслав Філіп Якуб // *Відомі поляки в історії Вінниччини...* – С. 272 – 274.

КИЛИМНИК Степан Іванович

(05.01.1890, с. Якушинці Вінницького району Вінницької області – 10.05.1963, м. Торонто, Канада) – етнограф, фольклорист, літературознавець, історик, педагог. Закінчив Вінницький учительський інститут, Феодосіївський вищий педагогічний інститут, Харківський університет. Учителював, був директором школи, займався перепідготовкою учительських кадрів. Працював у Наркомосі УСРР. Брав участь у багатьох педагогічних з’їздах, нарадах, конференціях. Народний побут і усну творчість досліджував з дореволюційних часів. У 1943 р. разом з родиною емігрував до Західної Європи. Став членом Українського допомогового комітету; працював освітнім референтом в одному з еміграційних таборів в Австрії. В 1949 р. переїхав до Канади, де розпочав наукову діяльність. Надрукував більше 100 наукових розвідок з історії, етнографії, фольклористики, літературознавства, підготував книги “Мої спогади” та “Пізнай себе”, виступав з лекціями, співробітничав у різних наукових товариствах. Головна праця – шеститомне етнографічно-фольклористичне дослідження “Український рік у народних звичаях в історичному освітленні” – стала визначним здобутком української і світової науки.

Тв.: *Український рік у народних звичаях в історичному освітленні.* – К.: Обереги, 1994. – Кн. 1 (Т. 1: Зимовий цикл, Т. 2: Весняний цикл). – 400 с.; – Кн. 2 (Т. 3: Весняний цикл, Т. 4: Літній цикл). – 528 с.

Літ.: Подолінний А. М. Килимник Степан Іванович // *З-над Божої ріки.* – 2-е вид. – С. 145 – 146; Джуринська Т. Повернемо забуті імена (з досвіду пошуково-краєзнавчої роботи Вінницької районної бібліотеки) // *Камертон-ікс.* – 1997. – Травень (№ 5а); Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... С. 86 – 87; Ясь О. В. Килимник Степан Іванович // *Енциклопедія історії України.* – Т. 4. – К., 2007. – С. 284.

КІЗЯН Ольга Іванівна

(26.11.1951, с. Велика Виска Велико-Висківського району Кіровоградської області) – бібліотекар, бібліограф, краєзнавець. У

1973 р. закінчила Київський державний інститут культури ім. О. Є. Корнійчука. Працювала у Вінницькій центральній міській бібліотеці, Вінницькій бібліотеці для дітей ім. І. Я. Франка. З 1986 р. працює у Вінницькій обласній універсальній науковій бібліотеці ім. К. А. Тімірязєва. Завідувачка відділу довідково-бібліографічного та інформаційного обслуговування. Автор та упорядник численних біобібліографічних видань.

Тв.: Краєзнавча літературна біобібліографія як джерело популяризації літературного життя краю, творчості письменників-земляків // Подільський книжник: Альманах. – Вип. 3 / Укладач Т. Р. Соломонова. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2010. – С. 96 – 99.

КІЧИЙ Іван Васильович

(1943, с. Згоряни Любомльського району Волинської області) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук (з 1980 р.), доцент. У 1972 р. закінчив Луцький педагогічний інститут. Працює у цьому вузі зав. кафедрою історії України (з 1990 р.). Кандидатська дисертація: “Боротьба за владу Рад на Правобережній Україні (жовтень 1917 – лютий 1918 рр.)”. Учасник Подільських і Вінницьких історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Барська Рада робітничих і солдатських депутатів. Вінницький військово-революційний комітет // Кн. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні: Енциклопедичний довідник. – К., 1987. – С. 48 – 49; Вінницьке збройне повстання // Наука і суспільство. – 1984. – № 8. – С. 43 – 44; Діяльність Подільського ревкому в 1920 р. // Тези доповідей V Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1987. – С. 7 – 8.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 229.

КЛИМЧУК Володимир Вікторович

(28.07.1947, с. Дяківці Літинського району Вінницької області) – журналіст, краєзнавець, член Національної спілки журналістів України, заслужений журналіст України (1996 р.). Вищу освіту здобув, навчаючись на історичному факультеті Кам'янець-Подільського педагогічного інституту і на відділенні працівників засобів масової інформації Вищої партійної школи при ЦК КПУ. У 1983 р. захистив дисертацію на звання кандидата історичних наук. З 1996 р. ад'юнкт-професор. З 1970 р. на журналістській роботі: працював заступником редактора Літинської райгазети “Радянське життя”, редактором Вінницької райгазети “Подільська зоря”. У 1991 - 2008 рр. – головний редактор обласної газети “Подолія”. Лауреат журналістської премії СРСР (1981 р.), Всеукраїнської премії “Золоте перо” (1980 р., 1985 р.), обласної журналістської премії ім. К. Гришина. Активно займається краєзнавством.

Учасник міжнародних, Всеукраїнських, регіональних наукових, науково-практичних конференцій.

Тв.: Ганна з Мізакієвських Хуторів // Робітничо-селянський кореспондент, 1981. – № 10; 30 уроків Ганни Сороки // Журналіст України, 1982. – № 6; Щоденна, триразова, восьмиполосна... // Журналіст України, 1982. – № 7; Район високої ефективності тваринництва. – Одеса: Маяк, 1986; Місцева преса: дієвість газетної полоси // Радянська журналістика на шляхах перебудови. – К.: Вища школа, 1988. – С. 115 – 131; Вечір добрий людям добрим // Подолія. – 1991. – 26 грудня; Подільські портрети. – Вінниця: Подолія-К, 2002; Ядро інтелігентності [Гол. редактор і упорядник]. – Вінниця: Подолія, 2004. – 356 с.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 87.

КОВАЛЬ Василь Іванович

(1960, с. Яришів Могилів-Подільського району) – педагог, історик, краєзнавець. Закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Працює вчителем історії в Гніванській середній школі № 2, де створив музей історії селища. Досліджує історичне минуле та етнографію краю, керує краєзнавчими гуртками Вінницького обласного центру дитячого та юнацького туризму і екскурсій. Разом із вихованцями побував у багатьох історико-заповідних місцях Поділля – Меджибожі, Кам'янці-Подільському, Буші та ін. Автор низки краєзнавчих публікацій, зокрема, у місцевій пресі.

Тв.: Дорога крізь забуття: Документально-історичний нарис про с. Василієку Тиврівського району Вінницької області. – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2008. – 584 с. [У співавтор. з В. М. Рудим].

КОВАЛЬ Ганна Філімонівна

(01.01.1934, с. Велика Стадниця Вінницького району Вінницької області) – медпрацівник, фольклористка, етнограф. Закінчила Вінницьку фельдшерсько-акушерську школу (1954 р.). Живе в с. Бохониках Вінницького району. Працювала акушеркою в Бохониках, медсестрою в Прибузькому дитячому будинку, хірургічному відділенні обласної лікарні ім. М. Пирогова, Прибузькій допоміжній спецшколі. Народна цілителька. Пісні збирає змолоду. У студентські роки записала перекази про Івана Богуна, Данила Нечая, Максима Кривоноса, народні звичаї та обряди від Коляди до Калити. В Бохониках зафіксувала народні повір'я, примовки, загадки, приспівки. В 1986 р. з її ініціативи в селі створено аматорський фольклорно-етнографічний ансамбль “Брикса”, який невдовзі здобув популярність у всій області, удостоєний почесного звання “народний”. Колектив був учасником багатьох обласних і Всеукраїнських конкурсів та фестивалів, а також III Між-

народного телефестивалю української пісні та музики “Горицвіт” у Львові (2002 р.), переможцем першого Всеукраїнського конкурсу автентичної пісні на приз Г. Танцюри (2001 р.). За активну участь у пропаганді народних традицій і відродження духовності нагороджена орденом княгині Ольги III ступеня (2003 р.).

Літ.: Цвігун Т. О. Коваль Ганна Филімонівна // Вінниччина фольклорна. – С. 36 – 37; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 87 – 88.

КОВАЛЬ Олександр Іванович

(1960, с. Яришів Могилів-Подільського району) – педагог, краєзнавець. У 1981 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Працює учителем Гніванської загальноосвітньої школи № 2 (Тиврівський район), де створив шкільний краєзнавчий музей, обладнав кабінет краєзнавства. Автор більше десяти історико-краєзнавчих праць з історії Тиврівського району, міста Гнівані, сіл Василівка, Пилява, Шендерів, Яришів, народних промислів Тиврівщини.

Тв.: Гнівань: історія, сьогодення, майбутнє. – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – 60 с.; Ванна Миколи II в... Сутисках // Погляд. – 2007. – 8 – 14 березня; Дорога крізь забуття. Подорож з минулого в майбутнє: Документально-історичний нарис про село Василівку Тиврівського району на Вінниччині. – Вінниця: Данилюк В. Г., 2008. – 584 с. (у співавтор. з В. Рудим); З досвіду історико-краєзнавчої роботи в сучасній загальноосвітній школі // Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення. Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. 20 – 21 жовтня 2011 р.: до 100-річчя заснування ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вінниця: Корзун Д. Ю., 2011. – С. 247 – 250; Історія Тиврівщини. – Вінниця: ФОП Барановська Т. П., 2012. – 444 с. (у співавтор. з А. В. Тамтурою).

Літ.: Бежнар Федір. Дослідники рідного краю // Громада і закон. – 2007. – 16 березня.

КОВАЛЬОВА Євгенія Павлівна

(20.01.1940, м. Вінниця) – педагог, архівіст, краєзнавець. У 1969 р. закінчила філологічний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. З 1962 по 2006 р. працювала в Державному архіві Вінницької області: старшим науковим співробітником, старшим методистом, головним архівістом, головним охоронцем фондів, архівістом першої категорії. Активний краєзнавець. Учасниця регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Автор численних публікацій на краєзнавчу тематику в місцевій пресі.

Тв.: В'язниці впали – і свобода // Комсомольське плем'я. – 1987. – 12 березня; Архівне будівництво на Вінниччині в післявоєнні роки // Тези доповідей VI

Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1988. – С. 72; Голод на Вінниччині в 1932 – 1933 рр. очима очевидців // Тези доповідей IX Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1990. – С. 84, 85 (у співавтор.); Вогнем і мечем: Без білих плям // Панорама. – 1991. – 19 лютого; Так минав неписьменний час // Панорама. – 1991. – 21 травня; В похід за грамотність // Червоний промінь (Бар). – 1991. – 3 серпня; Сторінки історії: До 60-річчя Вінницької області. – 1992. – 25 лютого; Наш видатний земляк: До 125-річчя від дня народження Д. К. Заболотного // Молодий медик (Вінниця). – 1992. – 17 січня; Документи Державного архіву Вінницької області про Гната Танцюру // Тези доповідей XII-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1993. – с. 95 – 96 (у співавтор. з В. М. Верховлюком); Вінницька Єрусалимка // Вінницька газета. – 1994. – 19 грудня; Подолія в творчості Кобзаря // Подільська зоря. – 1996. – 8 березня.
Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 88.

КОЗЮК Володимир Євгенійович

(15.05.1972, с. Чеснівка Хмільницького району Вінницької області) – художник, колекціонер, краєзнавець, меценат. Заслужений художник України. Радник голови Вінницької облдержадміністрації з питань культури і духовності. Активно вивчає етнологію, народне мистецтво Поділля. Знаний серед українських та зарубіжних колекціонерів збирач старожитностей Подільського краю. Член правління Вінницького клубу колекціонерів. Власник однієї з найповніших в Україні добірок старовинних подільських листівок, а також старовинних фотографій, серед яких рідкісні види давніх подільських містечок, портретні зображення мешканців Вінниччини початку XX століття, зроблені тодішніми майстрами цієї справи у Вінниці, Могилеві-Подільському, Жмеринці, Теплику, Летичеві, Тульчині, Брацлаві. Окрему групу становлять побутові та постановочні фотографії українців у національному вбранні, які мають не тільки високу наукову цінність, але й викликають почуття спадкоємності поколінь і патріотичної гордості. Свою збірку колекцій неодноразово презентував на персональних виставках “Україна у старій листівці” (Вінницький обласний краєзнавчий музей, 2002 р.), “Вічне фото вчорашнього дня” (Вінницька обласна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва, 2005 р.), окремими експозиційними блоками – на виставках “Подільськими стежками” (Вінницький обласний краєзнавчий музей, 2006 р.), “Подільський народний костюм” (Вінницький обласний краєзнавчий музей, 2007), в історико-мистецькому проєкті “Січові стрільці” (Вінницький обласний краєзнавчий музей, 2003 р.). Досліджує та колекціонує також подільські народні ікони, пропагує їх на численних виставках: “Ікона рідного краю” (Вінницький обласний краєзнавчий музей, 2003 р.; Національний заповідник “Софія Київська” (2003 – 2004 рр.); літературно-меморіальний музей-квартира Павла Тичини (Київ, 2004 р.); Києво-Могилянська академія; краєзнавчий музей м. Бровари (2004 – 2005 рр.). Ікони

народних майстрів Поділля з його збірки стали основою експозицій виставок: “Перлини народного мистецтва Вінниччини” у Національному музеї українського народного декоративного мистецтва, “Скульптура та ікона України: історія врятування” в Українському музеї (США, Нью-Йорк, 2007). Подією у культурно-краєзнавчому житті регіону стала виставка “Подільський народний костюм”, основу якої склали експонати його етнографічної колекції. Засновник етнографічного центру при кафедрі культури Вінницького національного технічного університету, активно працює над створенням музею побуту та народного мистецтва Вінниччини.

Тв.: Поділля на старій листівці // Подільська старовина. – Вінниця, 2003; Вінниця. Погляд у минуле: Фотоальбом. – К.: Оранта, 2008. – 256 с. (у співавторстві з С. О. Царенком); Живопис. Світлина: Фотоальбом. – К.: Оранта, 2009. – 234 с.

Літ.: Гальчак С. Д. Регіональнознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 80 – 82.

КОЗЮК Євгеній Іванович

(17.05.1939, с. Чеснівка Уланівського (тепер: Хмельницького району) Вінницької області) – агроном, краєзнавець, громадський діяч. Член Національної спілки краєзнавців України. У 1966 р. закінчив Комаргородський сільськогосподарський технікум. Працював агрономом у місцевому господарстві, головою колгоспу ім. Лесі Українки. Неодноразово обирався депутатом сільради, а також головою виконкому Лип'ятинської сільської ради. Нині на заслуженому відпочинку. Автор та співавтор 13-и книг, численних краєзнавчих публікацій у місцевій пресі. За вагомий внесок у розвиток національної культури, активну просвітницьку діяльність та з нагоди 140-річчя від дня заснування Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, а також за значний внесок у дослідницьку та просвітницьку роботу по дослідженню історії Голодомору 1932 – 1933 рр., нагороджений грамотами Хмельницької райдержадміністрації та Хмельницької районної ради.

Тв.: Краєзнавець з Воронівець // Подолія (м. Вінниця). – 2001. – 18 липня; Творча хвиля «Ріки Бог» // Вінниччина. – 2002. – 4 червня; Кохання з барвінку несе // Вінниччина. – 2002. – 21 вересня; Месник у білому халаті // Життєві обрії (м. Хмельник). – 2003. – 2 серпня; Як ламали хребет українській нації // Вінниччина. – 2008. – 19 листопада; Страдницька доля митця // Життєві обрії. – 2010. – 6 серпня.

КОКРЯЦЬКИЙ Сергій Іванович

(18.05.1949, м. Вінниця – 31.08.1993, м. Вінниця) – педагог, природоохоронець, краєзнавець. Закінчив Вінницьку ЗОШ № 26, Вінницький державний педагогічний інститут, Вінницький державний політехнічний інститут. Ініціатор створення громадської природоохоронної та краєзнавчої експедиції “Поділля”. Починаючи з 1984 р., вона активно досліджувала пам’ятки природи та історії Вінниччини, широко висвітлюючи результати досліджень у засобах масової інформації. Перу С. І. Кокряцького належать історико-краєзнавчі розвідки, що стосуються скіфського періоду, вірувань ранніх слов’ян.

Тв.: Селянського родоводу // Вінницька правда. – 1987. – 1 жовтня; Легенди гайдамацького яру // Камертон-ікс. – 1992. – № 3 – 8; Україна – Велика Скитія // Камертон-ікс. – 1993. – 9, 16, 30 квітня, 28 травня, 4 червня; Етногенез подолян // Камертон-ікс. – 1993. – 17; 24 вересня.

КОЛЕСНИК Вікторія Василівна

(08.12.1969, м. Калинівка Вінницької області) – історик, бібліограф, музеєзнавець, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України. У 1991 р. закінчила історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. З 1994 р. працювала в краєзнавчому відділі Вінницької обласної наукової бібліотеки ім. К. Тімірязєва. З 2000 р. працює у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї. Старший науковий співробітник. Досліджує національні меншини Поділля. Автор ряду музейних виставок, зокрема “Вінниччина і вінничани (кінець ХІХ – початок ХХ ст).” Почесний краєзнавець України (2010 р.).

Тв.: Йоахим Волошиновський – визначний український громадський діяч першої половини 20 століття // Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 2003. – С. 195 – 224; Вінниця Яна Лозовського // Вінницький край. – 2006. – № 2 (6). – С. 89 – 106; Станіслав Стемпковський (1870 – 1952). Сторінки життя видатного подолянина // Вінниччина: Минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали ХХ Вінницької наукової історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 2005. – С. 171 – 188; Забутий герой 1812 року // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський; Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2006. – С. 204 – 208; Подільське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості (1896 – 1918): Історичний нарис. – Вінниця: Розвиток, 2007. – 160 с.; Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник. – Вінниця: ВМГО “Розвиток”, 2007. – 1008 с.; Здзіслав Грохольський (1881 – 1968), останній діяч П’ятничан // Подільська старовина. – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 251 – 261; Тадеуш (Тадеуш Пжемислав Міхал) (1839 – 1913) – польський живописець і графік, громадський діяч // Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону... – Вінниця, 2008. – С. 106 – 111; Константи Підвисоцький (1810 – 1868): сторінки життя і діяльності // Подільський книжник: Альманах.

– Вип. I (2008) / Уклад. Т. Р. Соломонова. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2009. – С. 79 – 94; 400 років Вінницьким Мурам // *Вінниччина історична в образотворчому мистецтві: Альбом* / Укладач Л. Гринюк. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – С. 5; Польська і російська гімназії в поезуїтських Мурах у першій половині XIX ст. століть // *Вінницькі Мури. Погляд крізь віки: Матеріали міжнародної наукової конференції «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть»*. 9 – 10 вересня 2010 р. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2011. – С. 173 – 202.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 89; Гальчак С. Д. Регіональна інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 82 – 84.

КОЛЕСНИК Володимир Миколайович

(26.07.1946, с. Бронниця Могилів-Подільського району Вінницької області) – журналіст, держслужбовець, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України. У 1973 р. закінчив філологічний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Працював на комсомольській та партійній роботі, відповідальним секретарем міжрайонної газети “Слово Придністров’я”. З 1994 р. до виходу на пенсію (2005 р.) – головний інспектор по зв’язках з громадськістю та ЗМІ Могилів-Подільської митниці. Автор краєзнавчого нариса про рідне село, публікацій про видатних особистостей краю та ін.

Тв.: *Пушкін і подільський край* // *Вінниччина*. – 1999. – 5 червня; *Декабрист О. Й. Корнілович* // *Подільська зоря*. – 2000. – 3 серпня; *Славні потомки гетьмана* // *Подільська зоря*. – 2001. – 25 січня; *Слово і діло Андрія Сухолітка* // *Урядовий кур’єр*. – 2005. – 15 травня; *Бронниці – 620 років*. – Вінниця: Консоль, 2008. – 40 с.

КОЛЕССА Філарет Михайлович

(17.07.1871, с. Татарське (тепер: с. Піщани Стрийського району Львівської області) – 03.03.1947, м. Львів) – український фольклорист, музикознавець, композитор, літературознавець, академік АН України (з 1929 р.), член Наукового Товариства ім. Шевченка (з 1909 р.), голова цього товариства (з 1929 р.). У 1894 р. закінчив філософський факультет Львівського університету. До 1929 р. викладав у гімназіях Львова, Стрия, Самбора. З 1929 р. професор Львівського університету, одночасно директор державного етнографічного музею у Львові. Засновник українського етнографічного музикознавства, поклав початок дослідженням музичних діалектів в Україні. Здійснив фольклорно-етнографічні експедиції на Поділля, зібрав і опублікував у збірках жнивні та обрядові пісні Літинського повіту (тепер: Вінниччина).

Тв.: *Музикознавчі праці.* – К., 1970; *Фольклористичні праці.* – К., 1979; *Музичні твори.* – К., 1972.

Літ.: Шуст Я. Ф. М. Колесса. – К., 1955; Грица С. Філарет Михайлович Колесса. – К., 1962; Завальнюк А. Ф. Фольклористичне Поділля // *Тези доповідей VI Вінницької обласної істор.-краєзн. конференції.* – Вінниця, 1988. – С. 75; Баженов Л. В. Поділля у працях дослідників і краєзнавців... – С. 237.

КОЛОМІЄЦЬ Іван Михайлович

(19.01.1954, с. Майдан-Супрунівський [нині с. Підлісне] Літинського району Вінницької області) – педагог, краєзнавець. У 1978 році закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Учителював історії та правознавства Пенківської загальноосвітньої середньої школи I – III ступенів (Літинський район). Відмінник освіти. Член Всеукраїнського товариства "Просвіта" імені Тараса Шевченка. Автор низки краєзнавчих публікацій.

Тв.: *Літинщина в роки голодомору.* – Літин, 2006; *ОУН-УПА на Вінниччині в роки боротьби за Українську Самостійну Державу.* – Літин, 2010; *Майдан-Супрунівський (Підлісне). Від найдавніших часів до сьогодення.* – Вінниця: "Вінницька газета", 2012. – 324 с.

КОЛЯСТРУК Ольга Анатоліївна

(03.02.1958, м. Вінниця) – історик, краєзнавець. У 1979 р. закінчила історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту, в 1987 р. – аспірантуру при Інституті історії АН УРСР. У 1979 – 1980 рр. викладала історію в Барській середній школі № 2. З 1980 р. працює у Вінницькому державному педагогічному інституті (тепер: педагогічному університеті): доцентом кафедри всесвітньої історії, завідувачкою кафедри етнології та спеціальних історичних дисциплін; з 2012 р. – завідувачкою кафедри філософії та суспільно-політичних дисциплін. Професор. В 2003 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. У 2005 – 2008 рр. – докторант Київського національного університету ім. М. П. Драгоманова. Доктор історичних наук (2010 р.). Учасниця міжнародних, Всеукраїнських наукових, науково-практичних, регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: *Влада і преса в контексті політики українізації (20 – 30-і рр.)* // *Україна XX століття: культура, ідеологія, політика: Збірка статей.* – Вип. 3. – К., 1999. – С. 156 – 182; *Парадокси та уроки українізації 20 – 30-х рр. XX ст.* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського.* – Вип. 2. – Вінниця, 2000. – С. 139 – 150; *Мовотворчість газетної періодики УСРР (20-і роки XX ст.)* // *Історія України.* – К., 2000. – № 41. – С. 3 – 5; *Преса в умовах "наступу соціалізму" (кінець 20-х – початок 30-х років)* // *Наукові записки. Історія /*

ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 3. – Вінниця, 2001. – С. 113 – 118; 3 історії періодики на Поділлі // Поділлія у контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Вінниця, 2001. – С. 185 – 190; Українізація преси УСРР у 20 – 30-і рр.: Історіографія проблеми // Наукові записки Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки / Українська історіографія на рубежі століть: Матеріали міжнародної наукової конференції. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – С. 559 – 567; До історії українського авангардного мистецтва // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 98 – 102; Партійно-радянська преса та інтелігенція: проблема взаємин в умовах політики українізації // Історична наука: проблеми розвитку: Матеріали міжнародної наукової конференції. – Луганськ, 2002. – С. 100 – 105; Преса в радянській політичній системі 20 – 30-х рр. XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 104 – 110; Ніколи не пізно // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 29 – 31; До характеристики становища вінницької інтелігенції у 20-ті рр. XX ст. // Там само. – С. 161 – 166; Національна свідомість української інтелігенції у контексті політичних змін кінця XIX – 20-х рр. XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 9. – Вінниця, 2005. – С. 85 – 90; Штрихи до портрета подільського Ю. С. Александровича за матеріалами приватного листування з Д. Я. Яворницьким // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський; Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – С. 224 – 228; Побутування подільської інтелігенції в умовах голоду 1920-х рр. // Політичні репресії та голодомори на Вінниччині в XX ст. у контексті національної пам'яті: Матеріали обласної науково-практичної конференції, 24 листопада 2005 р. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – С. 121 – 127; Протоколи засідань Вченої ради Вінницького інституту народної освіти як джерело для вивчення повсякденного життя викладацької інтелігенції міста 1920 – 1922 рр. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 230 – 234; 3 життя подільського священика (20-і рр. XX ст. за його листами) // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – С. 185 – 191; Реалії повсякдення науково-освітньої інтелігенції Поділля у 20-х рр. XX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі. 36. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 9. – С. 265 – 275; Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304 с. (чл. авторського колективу); Психологічний стан і почування подільського духівництва в 1920-і рр. // Матеріали Вінницької науково-практичної конференції на честь 1020-річчя хрещення Русі і 250-річчя Спасо-Преображенського кафедрального собору, 18 вересня 2008 р., м. Вінниця. – Вінниця, 2008. – С. 148 – 152; Книга доби Просвітництва та її вплив на культуру повсякденності // Подільський книжник: Альманах. – Вип. 3 / Укладач Т. Р. Соломонова. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2010. – С. 60 – 72; Соціальна історія кризь призму повсякденності // Повоєнна Україна: написи соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко: У 3-х частинах. – Ч. 1, 2. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – С. 39 – 48; Джерела з історії повсякденності // Там само. – С. 49 – 72; Етнологічні студії в Інституті історії, етнології і права: наукові пошуки і здобутки, виклики і перспективи // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця,

2011. – С. 70 – 75 [У співавтор. з В. О. Гребеньовою]; Проблема мовленнєвої культури на сторінках преси 20 – 30-х рр. XX ст. // Літературне краєзнавство Поділля в системі сучасної освіти: стан, проблеми, перспективи: зб. наук. праць / Ред. колегія: О. М. Куцевол (голов. ред.). – Вінниця: ТОВ «Ландо ЛТД», 2011. – С. 311 – 316; Образ козака-героя у народній творчості // XXIV Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція "Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)". Збірник матеріалів. Вінниця, 1 – 2 червня 2012 р. – Вінниця, 2012. – С. 174 – 177; Повсякденне життя українського суспільства у перші повоєнні роки (1944 – 1947) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 20. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2012. – С. 131 – 135.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 89, 90; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 84 – 86.

КОМАРНИЦЬКИЙ Олександр Борисович

(23.02.1974, с. Пижівка Новоушицького району Хмельницької області) – історик, архівіст, краєзнавець. У 1998 р. закінчив історичний факультет Кам'янець-Подільського педагогічного університету. Працював завідувачем навчального корпусу історичного факультету (1999 – 2001 рр.), директором Кам'янець-Подільського міського державного архіву (2001 – 2002 рр.). З 2002 р. помічник ректора Кам'янець-Подільського державного університету. В 2005 р. захистив кандидатську дисертацію на тему “Містечка Правобережної України в добу Української революції 1917 – 1920 рр.” Автор понад 100 наукових та численних краєзнавчих публікацій, в т. ч. про події, що відбувалися на теренах Вінниччини. Учасник міжнародних, Всеукраїнських, регіональних наукових, історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Єврейське громадське самоврядування в 1917 – 1918 рр.: на матеріалах містечок Правобережної України // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2003. – Вип. V. – С. 64 – 69; Містечка Правобережної України у 1917 – 1920 рр.: міжетнічний аспект // Історія України: Маловідомі імена, події, факти / Збірник статей. – К., Донецьк: Рідний край, 2001. – Вип. 15. – С. 52 – 57; Містечкове населення Правобережної України і австро-угорська та німецька військові адміністрації (1918 р.) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2004. – Вип. VII. – С. 27 – 31; Становище єврейських громад у добу гетьманату П. Скоропадського (на матеріалах містечок Правобережної України) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 13. – С. 165 – 176; Українське містечко: поняття, демографічний, етнічний і конфесійний склад населення (на матеріалах Правобережної України кінця XIX – початку XX ст.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 12. – С. 120 – 129; Містечка Правобережної України і вибори до Всеросійських Установчих Зборів наприкінці 1917 р. // Кра-

єзнавство. — К., 2002. — № 1 — 4. — С. 86 — 89; Українська влада і подільські євреї (1919 — 1920 рр.) // Міжнаціональні відносини в контексті українського державотворення: історія та сучасність (Міжнародний науковий “круглий стіл” у дні проведення в Хмельницькій області міжнародного фестивалю національних культур: української, російської, польської, вірменської, єврейської, литовської, турецької, 15 вересня 2001 р., м. Кам’янець-Подільський): Науковий збірник. — Кам’янець-Подільський, 2001. — С. 73 — 85 (у співавтор. з О. М. Завальнюком); Єврейська національна школа в містечках Правобережної України 1917 — 1918 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. — Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2003. — Т. 3. — С. 139 — 149; Населення Подільської губернії і Українські Установчі збори наприкінці 1917 — на початку 1918 рр. (за матеріалами містечок) // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету. — Кам’янець-Подільський, 2003. — Вип. 2. — В 2-х т. — Т. 1. — С. 60 — 64; “Просвіти” містечок Подільської губернії в період Української революції 1917 — 1920 рр. // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного педагогічного університету: Збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів, присвяченої 85-й річниці Української національно-демократичної революції, 15 — 16 квітня 2002 р. — В 2-х т. — Кам’янець-Подільський, 2002. — Т. 1. — С. 100 — 102; Просвітницько-освітній рух у містечках Подільської губернії в 1917 — 1918 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. — Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2004. — Т. 4. — С. 68 — 78; Стан освіти в містечках Подільської губернії періоду Української революції (1917 — 1920 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. — Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2002. — Т. 2. — С. 40 — 49; Містечка Подільської губернії напередодні національно-демократичної революції // Матеріали X Подільської історико-краєзнавчої конференції. — Кам’янець-Подільський, 2000. — С. 250 — 254; Містечкові бібліотеки Подільської губернії перед Українською революцією 1917 — 1920 рр. // Бібліотеки в інформаційному суспільстві: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю Хмельницької ОУНБ ім. М. Островського, 21 вересня 2001 р. — Хмельницький, 2001. — С. 240 — 247; Містечкові євреї Правобережної України і Українська державність в 1917 — 1920 рр. // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії: Матеріали I Всеукраїнської наукової конференції, 8 — 9 лютого 2001 р. — Луганськ: Східноукраїнський національний університет, 2001. — С. 155 — 158; Польське землеволодіння в містечках Подільської губернії (кінець XIX — початок XX ст.) // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції. — Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2004. — С. 221 — 228; Розвиток промисловості містечок Подільської губернії (кін. XIX — початок XX ст.) // Поділля в контексті української історії / Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 29 — 30 листопада 2001 р. — Вінниця, 2001. — С. 137 — 144; Подільські містечка в добу Української революції (1917 — 1920 рр.) [Монографія]. — Кам’янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. — 320 с. (у співавтор. з О. М. Завальнюком); Містечка Вінницького району в добу Центральної Ради // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. — Вінниця, 2007. — С. 238 — 243; Історія України: матеріали для підготовки до тестування. Навч. посібник. — Кам’янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2007. — 456 с.; Містечка Барщини у добу Української революції 1917 — 1920 рр. // Бар, Барська земля — крізь призму століть... — Бар, 2008. — С. 306 — 312; Студентство педагогічних навчальних закладів Поділля наприкінці 20-х — на початку 30-х рр. XX ст. (за матеріалами місцевих молодіжних газет) // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: Присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура / Завальнюк О. М. (голова), Вой-

тенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 498 – 506; Громадська діяльність студентів Вінницького інституту соціального виховання (педагогічного, учительського інституту) у 30-ті рр. ХХ ст. // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (13 – 15 жовтня 2010 р.). – Вінниця, 2011. – С. 21 – 22; Журнал «Студент революції» про студентство педагогічних навчальних закладів Поділля на початку 30-х рр. ХХ ст. // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодні»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 392 – 395; Досліджуючи духовні скарби України. До 60-річчя від дня народження і 35-річчя науково-педагогічної діяльності професора О. М. Завальнюка / Уклад. О. Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 368 с.; "Просвіта" містечок Правобережної України у добу Української революції 1917 – 1920 рр. // Подільська "Просвіта": історія і сьогодення: збірник наукових праць за підсумками регіональної науково-краєзнавчої конференції, м. Кам'янець-Подільський, 2 – 3 червня 2011 р. / Редкол.: О. М. Завальнюк (гол.) та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – С. 69 – 77.

КОМІСАРЧУК Микола Христофорович

(16.03.1940, с. Стіна Томашпільського району Вінницької області – 21.06.2007, м. Бар Вінницької області) – педагог, філософ, історик, краєзнавець. У 1968 р. закінчив філологічний факультет Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островерхого. Ще під час навчання у вузі почав працювати учителем, після його закінчення – заступник директора з навчально-виховної роботи. З 1973 по 1985 рр. – на партійній роботі. У 1977 р. закінчив Вищу партійну школу при ЦК Компартії України. В 1985 р. призначений директором Барського педагогічного училища (тепер: Барський гуманітарно-педагогічний коледж ім. М. Грушевського). В 2007 р. закінчив докторантуру Міжрегіональної академії управління персоналом, захистив дисертацію на звання доктора філософії. Заслужений працівник освіти України (2001 р.). Учасник міжрегіональних та обласних конференцій в галузях педагогіки, історії та краєзнавства.

Тв.: Уряд добрих намірів (до 85-річчя IV Універсалу Центральної Ради // Барчани (м. Бар). – 2003. – 17 січня; Українська інтелігенція і відродження національної еліти // Хочу все знати (м. Вінниця). – 2003. – 2 квітня; Непроста доля древнього міста // Історична та літературна спадщина Михайла Грушевського / Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції. – К.; Львів, Вінниця; Кам'янець-Подільський; Бар, 2005. – С. 7 – 10.

Літ.: Прощай, Учителю з великої літери! [Некролог] // Подолія. – 2007. – 23 червня.

КОНВЕРСЬКИЙ Володимир Іванович

(12.06.1925, с. Ярове, тепер Тульчинського району Вінницької області) – краєзнавець. Учасник Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. У 1958 р. закінчив Одеську ВПШ при ЦК КПУ. Працював на Вінниччині на комсомольській, радянській та партійній роботі. Був першим секретарем Шпиківського РК ЛКСМУ (1949 – 1952 рр.), головою Оратівського (1962 – 1963 рр.), Липовецького (1963 – 1966 рр.) райвиконкомів, першим секретарем Піщанського райкому партії (1966 – 1978 рр.). В 1979 – 1989 рр. – уповноважений ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР. З 1989 р. – керівник пошуково-видавничого агентства “Книга Пам’яті України. Вінницька область”, відповідальний секретар редакційної колегії багатотомних видань “Книга Пам’яті України. Вінницька область”, “Книга Скорботи України. Вінницька область”. За активну пошукову діяльність по увічненню жертв Другої світової війни 7 травня 1995 р. нагороджений Почесною відзнакою Президента України.

Тв.: Книга Пам’яті України. Вінницька область. – У 9-и т. / Гол. редколегії Ільчук М. М. (1; 2; 7 тт.); Ткаченко А. Д. (3, 4, 5, 6, 8 тт.), відповід. секретар Конверський В. І. – К.: Наукова редколегія головної редакційної колегії Книги Пам’яті України при видавництві “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана. – 1994 – 1997; Книга Скорботи України. Вінницька область. – У 2-х т. / Гол. редколегії Шестопалюк О. В., відповід. секретар Конверський В. І. – Вінниця: обласна редакційна колегія Книги Пам’яті України. – 2001 – 2002.

Літ.: Безсмертя. Книга Пам’яті України. 1941 – 1945 / Гол. редколегія (гол. І. О. Герасимов). – К.: Пошуково-видавниче агентство “Книга Пам’яті України”, 2000. – С. 843; 939; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 90.

КОНДРАТЕНКО Мусій Романович

(1912, с. Пугачівка, тепер: Коростенського району Житомирської області – ?) – історик, краєзнавець, музеєзнавець, педагог. У 1939 р. закінчив історичний факультет Київського педагогічного інституту. Отримав призначення на посаду завідувача історичним відділом Вінницького краєзнавчого музею. З початком Великої Вітчизняної війни його директор. Після приходу німців звільнений з музею як молодий радянський фахівець, комсомолец. Проте залишився працювати в історичному відділі музею спочатку на громадських засадах, а з червня 1943 р. – з оплатою. У перші роки окупації працював також позаштатним кореспондентом газети “Вінницькі вісті”, викладав історію України у фармацевтичному та будівельному технікумах, на курсах німецької мови при Вінницькому педагогічному інституті. Автор краєзнавчих нарисів про вінницькі “Мури”, церкву святого Миколи у Вінниці, Немирівське городище, біографічних нарисів про

П. І. Ніщинського, К. В. Широцького та ін. На прохання керівника відділу освіти обласної управи О. В. Серафимовича розробив шкільну програму з історії України для старших класів, яка вийшла друком у грудні 1941 р. Брав участь у написанні підручника з історії України, який готував той же відділ освіти. Після визволення міста заарештований органами НКВС (1944 р.), засуджений на 20 років каторжних робіт. Реабілітований 7 жовтня 1991 р.

Тв.: Програма з історії України для старших класів середньої школи. – Немирів, 1941; Звітка про Немирівське городище // Вінницькі вісті. – 1941. – 14 вересня; Вінниця в XIV – XVIII ст. // Вінницькі вісті. – 1941. – 19 вересня; Петро Іванович Ніщинський // Вінницькі вісті. – 1941. – 2 листопада; Про навчання дітей історії. – Вінницькі вісті. – 1942. – 1 лютого; Вінниця в XVII – XVIII ст. // Вінницькі вісті. – 1942. – 23 серпня; К. Широцький – дослідник української культури // Вінницькі вісті. – 1942. – 1 жовтня; У Вінницькому музеї // Вінницькі вісті. – 1942. – 5 листопада; Вінницькі Мури // Вінницькі вісті. – 1942. – 29 листопада; 1943. – 14 березня; Церква св. Миколи у м. Вінниці // Вінницькі вісті. – 1943. – 7 січня.

Літ.: Соломонова Т. Музей під час німецько-фашистської окупації: доля співробітників // Подільська старовина: Науковий збірник / До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 18 – 23; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 91; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 63.

КОНОНЕНКО Валерій Васильович

(01.09.1970, с. Велика Бушинка Немирівського району Вінницької області) – педагог, історик, краєзнавець. Кандидат історичних наук (2004 р.). Закінчивши Вінницьке педагогічне училище, був вихователем групи продовженого дня у Брацлавській СШ № 2, служив в армії, а по закінченні Вінницького державного педагогічного університету – працював викладачем історії Вінницького коледжу бізнесу, методистом Центру підвищення кваліфікації державних службовців Вінницької обласної державної адміністрації. З 2001 р. працює у Вінницькому державному педагогічному університеті ім. М. Коцюбинського (викладачем, старшим викладачем, доцентом кафедр політології, правознавства. У 2004 – 2011 рр. виконував обов'язки заступника директора інституту історії, етнології і права з навчальної роботи. З грудня 2011 р. директор інституту філології й журналістики). Доцент (2007 р.). Коло наукових інтересів: соціальна історія України другої половини ХХ ст., історія національних меншин України та Поділля.

Тв.: Оцінка голоду 1946 – 1947 рр. населенням Поділля // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип II. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2000. – С. 178 – 182; Антирадянські виступи на території Вінницької області в перші післявоєнні роки (1945 – 1947 рр.) // На-

укові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. III. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2001. – С. 127 – 130; Проведення грошової реформи 1947 р. на Вінниччині // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. IV. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2002. – С. 152 – 155; Настрої населення Вінниччини у перші післявоєнні роки (1945 – 1950 рр.) // Вінниччина: історія та сучасність. Матеріали обласної історико-краєзнавчої конференції «Вінниччина очима молодих істориків». – Вінниця, 2002. – С. 86 – 92; Репресивна політика радянської влади проти селян Поділля в кінці 40-х рр. XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. V. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2003. – С. 134 – 137; Релігійна політика радянської влади на Поділлі у перші повоєнні роки (1945 – 1948 рр.) // Вінниччина: минуле і сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 264 – 269. [у співавтор. з В. М. Даниленком]; Вплив голодоморів 1932-33, 1946-47 років на національну та соціальну структуру населення Вінниччини у повоєнний період // Політичні репресії та голодомори на Вінниччині в XX столітті у контексті національної пам'яті. Матеріали обласної науково-практичної конференції. 24 листопада 2005 р. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – С. 165 – 169; Діяльність ОУН-УПА на території Поділля у повоєнний період (1945 – 1953) // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 319 – 325; Національна освіта єврейських громад Поділля // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 177 – 181.

КОНСЕВИЧ А. І.

(Дата і місце народження невідомі). Економіст, географ, краєзнавець, кандидат географічних наук (з 1949 р.). Працював у 40 – 70-х рр. у вузах Вінниці, Києва. Кандидатська дисертація: “Економіко-географічна характеристика Вінницької області” (К., 1949).

Тв.: *Економико-географический очерк Винницкой области.* – К.: Издательство АН УССР, 1948. – 35 с.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 419; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 92.

КОПАЙГОРОДСЬКА Ольга Іванівна

(31.12.1918, м. Тульчин Вінницької області) – музейник, краєзнавець. У 1950 – 1988 рр. працювала директором Тульчинського краєзнавчого музею. Автор багатьох публікацій з історії Тульчинщини, в тому числі путівників по рідному місту та музею, дослідниця біографії видатних людей, життя яких тісно пов'язане з Подільським краєм. Завдяки її зусиллям у Тульчині відкрито квартиру-музей М. Д. Леонтовича. Почесний мешканець міста.

Літ.: Лисенко В. Г. Вінниччина журналістська: Журналісти нашого краю в засобах масової інформації і не тільки... – Вінниця, 2009.

КОРИЦЬКИЙ Віктор Феодосійович

(16.05.1931, Рогнедово Брянської області, Росія – 03.1993, м. Вінниця) – журналіст, краєзнавець. У 1955 р. закінчив філологічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. В 1955 – 1956 рр. працював заступником директора Бучачського медичного училища на Тернопільщині, в 1955 – 1958 рр. – зав. відділом газети “Колгоспне життя” (Тернопільська обл.), 1958 – 1963 рр. – літпрацівником, зав. відділом обласної газети “Вінницька правда”, 1963 – 1991 рр. – на різних посадах у Вінницькому обласному комітеті Компартії України. Упорядник та один із авторів фотоальбому “Вінниця”, книги нарисів про Героїв Радянського Союзу – уродженців Вінницької області “Овеянные славою имена”, інших книг, путівників.

Тв.: Вінниця: Путеводитель. – Одесса: Маяк, 1985. – 110 с.; Овеянные славою имена: Герои Советского Союза – уроженцы Винниччины /[Барабан В. М., Воронюк А. Д., Гальчак С. Д., Корицкий В. Ф. и др.; Редкол.: Буртяк Г. Я. (отв. ред.) и др.; Вступ. ст. А. Нехаевского]. – 2-е изд., перераб. и доп. – Одесса: Маяк, 1989. – 312 с.

Літ.: Вінниччина журналістська / Автор-упорядник В. Лисенко. – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. – С. 111.

КОРОТИНСЬКА Людмила Дмитрівна

(03.03.1962, с. Курники Тиврівського району Вінницької області) – педагог, музейниця, фольклористка. Випускниця Вінницького педагогічного інституту (1985), Вінницького державного агрономічного університету (2008). Працювала учителем української мови і літератури у Жажнівській загальноосвітній школі, де створила сільський музей “Не замули прабатьківські джерельця”, присвячений уродженцю села М. Я. Калиновичу – відомому мовознавцю, академіку АН УРСР. Працювала з видатним кобзарем з с. Вороновиця Вінницького району В. М. Перепелюком. Автор збірки фольклорних творів рідного краю “Пісенні скарби”. Обиралася депутатом Вінницької обласної ради 5-го скликання.

Літ.: Тиврівщина: Краєзнавчі нариси. – Тиврів: ТОВ “Нілан-ЛТД”, 2012. – С. 175 – 176; Тамтура Анатолій, Коваль Олександр. Історія Тиврівщини. – Вінниця: ФОП Барановська Т. П., 2012. – С. 169.

КОСАКІВСЬКИЙ Віктор Афанасійович

(31.01.1962, смт Чечельник Вінницької області) – історик, краєзнавець, музеєзнавець, етнограф. Член Національної спілки кра-

єзнавців України. У 1988 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Працював у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї зав. сектором археології (з 1990 р.), зав. відділом етнографії (з 1992 р.). З 2000 р. викладач кафедри української і зарубіжної культури, заступник декана філологічного факультету, старший викладач кафедри етнології та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Член колегії обласного управління культури і туризму Вінницької обласної державної адміністрації. Дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті. В галузі археології досліджує трипільську культуру, в галузі етнології – ремесла та промисли, звичаї і обряди, у галузі фольклористики – родинно- та календарно-обрядові пісні українців Східного Поділля, в галузі історії та краєзнавства – історико-етнографічні особливості окремих населених пунктів Поділля, в галузі музеєзнавства – розвиток етнографічних музеїв та етнографічні колекції музеїв України. Кандидат історичних наук. Учасник багатьох міжнародних, Всеукраїнських, регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Пізньотрипільське поселення Чечельник на Побужжі // Тези VI Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1988. – С. 5; Кераміка трипільського поселення Чечельник // Тези доповідей VII Вінницької історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989. – С. 13; Пізньотрипільські поселення в басейні р. Савранки // Тези доповідей VIII Вінницької історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989. – С. 10, 11; Ткацтво та вишивка в с. Курава наприкінці XIX – першій половині XX ст. // Музей і Поділля: Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 74 – 76 (співавт. Т. І. Вовчук); Про деякі особливості трипільського поселення Чечельник // Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине: Тезисы докладов I полевого семинара. – Тальянки, 1990. – С. 200 – 204; Результати палеоботанічного дослідження трипільського поселення Чечельник // Тези доповідей X Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1991. – С. 14, 15 (у співавтор. з Г. О. Пашкевич); Бої під Вінницею в березні 1651 р. у висвітленні Гулевича // Там само. – С. 30, 31 (під псевдонімом В. А. Жмурко); Весілля в с. Хомутинях // Тези доповідей і повідомлення V Всеукраїнської наукової конференції з історичного краєзнавства. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 564, 565; З історії подільських сіл Вербка та Чечельник // Там само. – С. 643 – 645; Батозька битва 1652 р. у висвітленні М. Гечинського // Тези доповідей XI Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1992. – С. 27 (під псевдонімом В. А. Жмурко); М. Д. Яковшина – народна подільська співачка // Там само. – С. 90, 91; Керамічне виробництво міста Бару наприкінці XIX – початку XX ст. // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 38 – 40; До історії подільського гончарства // Етнографія Поділля: Тези доповідей наукової конференції. – Вінниця, 1992. – Ч. 2. – С. 50 – 54 (у співавторстві з С. О. Гусевим); Пізньотрипільська кера-

міка басейну р. Саєранки // Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник. – К. – Опішня, 1993. – С. 148 – 150; Дослідження житла на трипільському поселенні Чечельник // Археологічні відкриття в Україні 1991 року. – Луцьк, 1993. – С. 48, 49; Пізньотрипільське поселення Чечельник на Побужжі // Подільська старовина. – Вінниця, 1993. – С. 3, 4; Ревізія Вінницького замку 1545 року // Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 1993. – С. 322 – 332; Весілля в с. Хоменках Шаргородського району Вінницької області (XX ст.) // Там само. – С. 373 – 377; Зображення тварин на кераміці з трипільського поселення Чечельник // Археологія. – 1994. – № 1. – С. 148, 149; Подільська колядка // Тези доповідей XV Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1996. – С. 94 – 96; Зближення образу смерті зі шлюбом в українському фольклорі та обрядах // Меджибіж: 850 років історії. Матеріали науково-практичної конференції. – Межибіж, 1996. – С. 77 – 79; Гончар О. Г. Луцишин // Тези доповідей XVI-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997. – С. 85 – 87; Рушники Східного Поділля // Поетика та семантика українського рушника: символ, знак. Тези доп. – К., 1997; Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 1998. – 150 с. (відповід. редактор); Відбитки тканини на кераміці з пізньотрипільського поселення Ялтушків на Поділлі // Подільська старовина. – Вінниця, 1998. – С. 29 – 40 (у співавтор. з В. В. Очеретним, В. П. Прилипком); Скіфський кинжал з с. Вахнівка // Подільська старовина: Збірник наукових праць. – Вінниця, 1998. – С. 41 – 43; Килими Поділля – унікальна частина українських килимів // Український килим: генеза, іконографія, стилістика. – К., 1998. – С. 35; Відбитки тканин на кераміці з пізньотрипільського поселення Бернашівка на Поділлі // Трипільське поселення Кошилівці – Обоз (до 120-річчя відкриття): Міжнародна археологічна конференція. – Запорожжя, 1998. – С. 41 – 43; Малювання на склі на Східному Поділлі // Гончарівські читання (п'яті). Феноменологія українського народного мистецтва: форма і зміст. Тези доповідей і повідомлень. – К., 1998. – С. 10 – 12; Нариси з історії Чечельника. З найдавніших часів до наших днів. – Вінниця, 2000. – 214 с. (співавтор. С. В. Вовк, С. В. Таранець); Народний одяг жителів містечка Чечельник на Східному Поділлі // Проблеми етнографії, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині. Історія і сучасність: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 2002. – С. 133 – 141; Народна архітектура містечка Чечельник на Південно-Східному Поділлі // Там само. – С. 331 – 341; Одяг подолян XIX – XX століть // Народне мистецтво. – 2002. – № 3 – 4. – С. 36 – 39; Писанки Поділля // Подільська старовина: Науковий збірник / До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 166 – 173; Українська сорочка в пісенному фольклорі Поділля // Українське народознавство: стан, перспективи розвитку на зламі віків. – 36. наук. праць: Матеріали других міжнародних науково-практичних читань, присвячених пам'яті українського фольклориста Михайла Пазяка. – К., 2002. – С. 427 – 433; Ткацтво на Вінниччині з найдавніших часів до сьогодення // Народне мистецтво. – 2002. – № 3 – 4. – С. 46 – 48; Ремесла, промисли та народні майстри // Одічна Русава (етнографія та фольклор с. Стіна на Поділлі). – Вінниця, 2003. – С. 39 – 62; Знахарство та народна медицина // Там само. – С. 113, 114; Довкілля в уявленнях, віруваннях, повір'ях, легендах та усних оповідях стінан // Там само. – С. 115 – 118 (у співавтор. з Л. Г. Пономар); Легенди та перекази на Південно-Східному Поділлі // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 6. – Вінниця, 2003. – С. 178 – 182; Музей Народознавчого центру Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського // Ма-

теріали до української етнології: Збірник наукових праць. — К., 2004. — Вип. 4 (7). — С. 84, 85; Чечельницька група пам'яток трипільської культури початку пізнього етапу в мікрорайоні Південного Бушу та Дністра // Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції "Древні землероби Європи: нові відкриття та гіпотези", присвяченої ювілею видатного дослідника трипільської культури К. К. Черниш. — Збараж, 2004. — С. 43 — 45; Археологічні пам'ятки Чечельницького району на Вінниччині: історія виявлення та дослідження // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. — Вип. 7. — Вінниця, 2004. — С. 97 — 99; З історії етнологічного дослідження Поділля // Матеріали до етнології Поділля: Польові дослідження. — Вінниця, 2005. — Вип. 1. — С. 6 — 12; Пісенний фольклор с. Лопатинці (Шаргородський район Вінницької області) // Там само. — С. 119, 120 (у співавтор. з Є. Косаківською); До історії заселення басейну річки Савранка (з найдавніших часів до сьогодення) // Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля. — Т. 1: Десятиріччю Центру дослідження історії Поділля присвячується. — Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. — С. 200 — 217; Трипільські поселення у м. Вінниці // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. — Вінниця: ДП ДКФ, 2005. — С. 57 — 60 (у співавтор. з С. О. Гусєвим); Етнічний та кількісний склад населення Чечельника у XVI — на початку XXI ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. — Вип. X. — Вінниця, 2006. — С. 212 — 216; Буша: стан і перспективи археологічних досліджень // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. — Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. — Т. 1. — С. 224 — 227 (у співавтор. з Ю. А. Зінком, Ю. С. Степанчуком); Археологічні дослідження на р. Бужок // Вісник Інституту історії, етнології і права. — Збірник наукових праць. — Вінниця, 2008. — Вип. 6. — С. 7 — 10; Топоніміка селища Чечельник на Південно-Східному Поділлі // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. Чернівці: Рута, 2008. — Вип. 378 — 379. — С. 184 — 190; Особливості релігійного життя містечка Чечельник на південно-східному Поділлі в XIX — на початку XXI ст. // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне... — Вінниця, 2008. — С. 156 — 160; Рослинний світ Чечельницького району на Вінниччині та його охорона // Там само. — С. 388 — 397; Подолянка (Кларісе Ліспектор) — класик бразильської літератури // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського / Історія: 36. наук. праць. — Вип. XIV. — Вінниця, 2008. — С. 372 — 374; Чечельник та його околиця // Пульсуючі джерела. — 2008. — 12 травня; Топоніміка // Буша: природа, археологія, історія, етнографія та фольклор сіл Бушанської сільської ради / За наук. ред. В. А. Косаківського. — Вінниця: Вінницька газета, 2009. — С. 23 — 26; Археологічні дослідження 2007 — 2009 років // Там само. — С. 27 — 44 [У співавтор. з В. С. Рудем]; Скельний храм: історія дослідження // Там само. — С. 45 — 53 [У співавтор. з В. С. Рудем]; Ремесла, промисли та допоміжні види господарства // Там само. — С. 95 — 122; Народні оповідання, або Невизнана історія нашого життя // Там само. — С. 132 — 143; Архів Жмурко Аверкі Захаровича (1855 р. н.) та його сина Арехти (Арефу) (1896 — 1972) як джерело з історії м. Чечельник на Південно-Східному Поділлі першої половини XX століття // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. редактор) та ін. — Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. — С. 123 — 131; І. І. Заєць — дослідник трипільської культури на Поділлі // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла

Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 301 – 304. [У співавтор. з В. С. Рудем]; 3 історії костелу у містечку Чечельник на Південно-Східному Поділлі // Польща: історичне сусідство: Збірник матеріалів міжнародної конференції. – Вінниця: ТОВ "Нілан ЛТД", 2012. – С. 153 – 156; Пам'ятки каменотесного мистецтва у с. Буша Ямпільського району Вінницької області // Там само. – С. 284 – 292. [У співавтор. з В. Іванчише-ним]; Батозька битва очима її сучасника // XXIV Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція "Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)". Збірник матеріалів. Вінниця, 1 – 2 червня 2012 р. – Вінниця, 2021. – С. 31 – 32.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 242, 243; Бібліографічний покажчик наукових праць викладачів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (1983 – 2001). – Вип. 4. – Ч. 1. – Кн. 1 / Уклад: Н. С. Кравець, К. В. Чернега. – Вінниця: ВДПУ, 2002. – С. 190 – 195; Вінниччина фольклорна: Довідник / Упорядники: А. М. Подолінний, Т. О. Цвігун. – Вінниця: Книга-Вега, 2003. – С. 39, 40; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 92, 93; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 86 – 91.

КОСАКІВСЬКА Євгенія Михайлівна

(06.08.1968, с. Деревчин Шаргородського району Вінницької області) – педагог, музеєзнавець, етнолог, краєзнавець. У 1991 р. закінчила фізико-математичний факультет Житомирського державного педуніверситету. Працювала у м. Вінниці учителем, в обласному художньому музеї. З 2003 р. старший лаборант кафедри української та зарубіжної культури, з 2006 - 2012 рр. – кафедри філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету. Вихователька дитячого садка. Наукові інтереси пов'язані з етнографічним музейництвом Поділля, етнологією, краєзнавством та дослідженнями традиційно-побутової культури подолян. Автор низки публікацій краєзнавчої тематики.

Тв.: Етнографічне музеєзнавство Поділля. Сучасний стан та перспективи розвитку // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 6. – Вінниця, 2003. – С. 182 – 185; Історія формування етнографічної колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вип. 7. – Вінниця, 2004. – С. 150 – 153; Етнографічне музеєзнавство (Рекомендації до складання програм для студентів спеціалізації "Українознавство") // Культура і ечитель: Зб. наук. праць / Авт. колектив під кер. А. Б. Щербо. Відп. ред. Д. М. Джола. – Вінниця: ВДПУ – "Вінниця", 2004. – С. 150 – 153; Коса і вінок у етнопедагогіці українців // Там само. – С. 220 – 227; Етномузеєзнавство Поділля: становлення і розвиток // Народна культура Поділля в контексті національного виховання: Зб. наук. праць / Ред. кол. Н. Л. Іваницька та ін. – Вінниця, 2004. – С. 309 – 313; Етнографічний музей та рукописні фонди народознавчого центру Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського // Там само. – С. 287 – 290 (у співавтор.); Розвиток етнографічного музеєзнавства на Поділлі в кінці XIX – на початку XX ст. // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'я-

нець-Подільський: Оіюм, 2004. – С. 542 – 545; Пісенний фольклор с. Лопатинці (Шаргородський район Вінницької області) // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження. – Вінниця, 2005. – Вип. 1. – С. 119, 120 (у співавтор.); Орнаментовані ярма з Поділля // Там само. – С. 66, 67 (у співавтор.); Народний одяг в колекціях Вінницьких музеїв // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XII. – Вінниця, 2007. – С. 197 – 199.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 93.

КОТ Сергій Іванович

(22.10.1958, м. Київ) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук (з 1990 р.). У 1980 р. закінчив історичний факультет Київського педагогічного інституту. З цього ж року працює в Інституті історії України АН України (тепер: НАН України): лаборант, аспірант, науковий співробітник (з 1991 р.). Кандидатська дисертація: “Охорона пам’яток історії та архітектури в Україні (1943 – поч. 60-х рр.)”. Досліджує історію пам’яток архітектури і культури Поділля і, зокрема, Вінницької області.

Тв.: Охорона пам’яток на Поділлі в перші роки Радянської влади за документами Вінницького обласного держархіву // Хмельницькому 500: Тези науково-практичної конференції. – Хмельницький, 1991. – С. 75 – 77; Документи государственного архива Винницкой области по истории охраны памятников за годы Советской власти // Памятники истории и культуры Винницкой области / Материалы к своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР. – К., 1990. – Вип. 8. – С. 4 – 33; Чесні своєї не зрадив (В. Д. Отамановський) // Репресоване краєзнавство (20 – 30-і роки). – К. 1991. – С. 133 – 142; Дослідник Подільської старовини (Г. В. Брілінга) // Там само; – С. 191 – 198; Діяльність Г. В. Брілінга на Вінниччині // Тези доповідей X Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1991. – С. 85; І. Ч. Зборовський і розвиток краєзнавства на Поділлі // VI Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С. 221, 222; Брілінг Густав Вольдемарович // Енциклопедія історії України... – Т. 1. – С. 378; Зборовський Іполит Чеславович // Там само. – Т. 3. – С. 305, 306.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля у працях дослідників і краєзнавців... – С. 245; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник / Серія “Українські історики”. – Вип. 1. – К., 1998.

КОТУЗ Тетяна Вікторівна

(11.09.1980, с. Рожнятівка Томашпільського району Вінницької області) – культуролог, бібліотекар, краєзнавець. У 1998 р. закінчила Тульчинське училище культури, в 2006 р. – філологічний факультет Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Завідувачка відділу літератури та інформації з питань краєзнавства Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва (з 2010 р.). У березні 2011 р. очолила науково-краєзнавчий клуб «Дослідник краю», що

функціонує у цій бібліотечній установі. Тісно співпрацює з обласною організацією Національної спілки краєзнавців України, регулярно проводячи у залах бібліотеки презентації творчих здобутків краєзнавців Вінниччини, інші науково-краєзнавчі та краєзнавчо-просвітницькі заходи.

Тв.: Популяризація краєзнавчих ресурсів – важливий сегмент діяльності сучасної наукової бібліотеки (з досвіду роботи Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва) // Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України: Всеукраїнська науково-практична конференція. – Вінниця, 2011; Шевченківські премії // Подільський книжник: Альманах. Вип 4. / Укладач Т. Р. Соломонова. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2012.

КОТЕНКО-ШЕВЧЕНКО М. С.

(1887 – 1942) – краєзнавець Поділля, педагог. З 1923 р. директор школи в с. Вила-Ярузькі Могилів-Подільського району на Вінниччині. У 20 – 30-і роки ця сільська школа була серед кращих на Поділлі. Як географ та історик обладнав у школі археологічний та геологічний музеї, які славилися експозиціями серед громадських музеїв України. Виявив поблизу села і дослідив городище скіфського періоду, зібрав велику колекцію матеріальної культури, знайшов поклади трепелу, гіпсу. Водночас записав багато українських народних пісень, казок, прислів'їв, приказок. Ці записи досі зберігаються в колі його сім'ї і чекають свого дослідника.

Літ.: Півошенко І. М. Подільський краєзнавець М. С. Котенко-Шевченко // Тези доповідей IV Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1986. – С. 20; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 245; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 94; Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 75.

КОТИК Алла Василівна

(25.07.1990, м. Немирів Вінницької області) – журналіст, краєзнавець. У 2011 р. закінчила Інститут журналістики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Навчається у магістратурі цього ж вузу. Активно захоплюється краєзнавством.

Тв.: Особливості діяльності радянських податкових органів в Україні у добу "воєнного комунізму" (за матеріалами Подільської губернії) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 16. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2009. – С. 133 – 137; З історії формування підґрунтя інформаційної політики радянського періоду в Подільському регіоні // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. редактор) та ін. – Кам'янець-По-

дільський: Абетка, 2010. – С. 366 – 371; Немирівське скіфське городище VII – V ст. до н. е. // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (13 – 15 жовтня 2010 р.). – Вінниця, 2011. – С. 43 – 44; Газета «Подільський край» крізь призму історії // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 19. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2011. – С. 310 – 312.;

КОТОВ Михайло Іванович

(27.10.1896, м. Задонськ, тепер: Липецької області (Росія) – 25.08.1978, м. Київ) – український ботанік, доктор біологічних наук (з 1941 р.), професор (з 1943 р.), лауреат Державних премій СРСР (1952 р.) і України (1969 р.). У 1922 р. закінчив Харківський інститут народної освіти. Працював у вузах і науково-дослідних інститутах Харкова і Києва. Досліджував систематику, проблеми ботанічної географії, геоботаніки, ресурсознавства України, охорони природи і, зокрема, вивчав флору Вінниччини. Один з авторів видань “Визначник рослин УРСР” і “Флора УРСР”.

Тв.: Геоботанічний нарис південної частини Вінницької області // Ботанічний журнал АН УРСР. – 1940. – № 2. – С. 325 – 374.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 246.

КОЦЮБИНСЬКА Катерина Яківна

(Листопад 1893, м. Феодосія – червень 1963, м. Чернігів) – педагог, літературознавець, краєзнавець. Дружина Х. М. Коцюбинського. Закінчила гімназію (1910 р.) та Вищі жіночі (Бестужевські) курси в Петрограді (1917 р.). Викладала російську мову та літературу в різних навчальних закладах Феодосії та Києва. У 1926 – 1934 рр. – старший науковий співробітник музею М. Коцюбинського у Вінниці; водночас читала лекції у Вінницькому педінституті. З жовтня 1934 р. працювала в Чернігівському музеї М. Коцюбинського. За її безпосередньою участю вийшли три збірники матеріалів про М. Коцюбинського (1940, 1941, 1943 рр.), альбом “Будинок-музей М. Коцюбинського” (1934 р.). Автор двох путівників по музеях – вінницького і чернігівського (1930, 1954 рр.). Брала участь у виданні п'ятитомника творів М. Коцюбинського (1947 – 1951 рр.) та тритомника (1955 – 1956 рр.), готувала до друку його листування, рецензувала художні твори та наукові праці про письменника.

Тв.: Замітки і підкреслення М. Коцюбинського на книжках власної бібліотеки // Радянське літературознавство. – 1938. – Кн. 2 – 3. – С. 159 – 171; Як М. Коцюбинський працював над повістю “Fata morgana” // Вітчизна. – 1950. – № 5. – С. 157 – 164.

Літ.: Подолинний А. М. Коцюбинська Катерина Яківна // *З-над Божої ріки...* – С. 150 – 151.

КОЦЮБИНСЬКИЙ Михайло Михайлович

(5 (17).09.1864, м. Вінниця – 12 (25).04.1913, м. Чернігів) – видатний український письменник. Дитинство і юність прозаїка минули в селах і містечках Поділля – у Радівцях, Барі, Кукавці, Шаргороді, Станіславчику, Пикові. У 1880 р. закінчив Шаргородське духовне училище на Вінниччині. У 1880 – 1882 рр. перебував у Кам'янці-Подільському. Повернувся до Вінниці. В 1890 р. виїхав до Львова, де познайомився з І. Франком та іншими громадськими діячами. У 1891 р. вчителював у с. Лопатинцях (тепер Шаргородського району), активно збирав місцевий фольклор і вивчав побут села. В 1892 – 1897 рр. був членом фольклорної комісії в Бесарабії і Криму. З 1897 р. поселяється в Чернігові. Тут очолював товариство “Просвіта” (1906 – 1908 рр.), написав найкращі твори. Поділля посіло вагоме місце у його творчості. З глибоким реалізмом він зобразив побут подільських селян у ранніх оповіданнях і повістях “Харитя”, “Ялинка” (1891 р.), “П’ятизолотник” (1892 р.), “На віру” (1892 р.), написаних у Вінниці, та ін. Написав етнографічну статтю “Вироби селянок з Поділля на виставці в Чикаго” (1892 р.). З ініціативи Вінницької організації СПУ 1981 р. засновано обласну, а з 1993 р. – Всеукраїнську літературну премію ім. М. Коцюбинського. Ім’я письменника носить Вінницький державний педагогічний університет.

Тв.: *Твори у 7-и томах.* – К., 1973 – 1975. – Т. 1 – 7.

Літ.: *Спогади про Михайла Коцюбинського.* – К., 1962; М. Коцюбинський // *Матеріали 2-ї наукової конференції пам’яті письменника: До 100-річчя з дня народження.* – Вінниця, 1963; Логвиненко Г., Хоменко Б. *Музей М. М. Коцюбинського у Вінниці: Путівник.* – Одеса: Маяк, 1989. – 62 с.; Коцюбинская И. *Михаил Коцюбинский.* – М., 1969; Антонюк Є. М. *Подільський фольклор та етнографія у творчості Михайла Коцюбинського // Проблеми етнографії Поділля: Тези доповідей наукової конференції.* – Кам’янець-Подільський. – 1986. – С. 172 – 174; Баженов Л. В. *Поділля в працях дослідників і краєзнавців...* – С. 247; Хоменко Б. В. *Коцюбинський Михайло Михайлович // З-над Божої ріки...* – С. 152, 153; Гальчак С. Д. *Краєзнавці Вінниччини...* – С. 94, 95; Гальчак С. Д. *Краєзнавство Східного Поділля...* – С. 20, 21.

КОЦЮБИНСЬКИЙ Хома Михайлович

(6 (19).10.1870, м. Вінниця – 01.05.1956, м. Чернігів) – музейний працівник, громадський діяч. Брат М. М. Коцюбинського. У 1896 р. закінчив народний університет ім. Шанаявського в Москві. Працював помічником секретаря військового прокурора Московського військового округу. Переїхав до Петербурга, де служив бібліотекарем у Міністерстві фінансів. Захопився громадсь-

кою діяльністю, деякий час був секретарем видавничого товариства, що видавало українські книжки. “За участь у нелегальних гуртках” в січні 1901 р. висланий на три роки на Волинь. Працював тут контролером, в акцизному відомстві, а з 1915 і до 1923 рр. – в Чернігівській губернії, потім у Києві, де, зокрема, завідував дитбудинком. У 1925 р. запрошений до Вінниці для організації музею М. М. Коцюбинського. Був його директором з часу відкриття (1927 р.) до 1934 р. Восени цього року отримав нове запрошення: до Чернігова для організації ще одного музею М. М. Коцюбинського. У 1935 р. музей було відкрито. Очолював його до кінця свого життя. Автор спогадів про М. М. Коцюбинського. Упорядкував кілька збірників про письменника.

Тв.: Кілька слів про мого брата М. М. Коцюбинського // Україна. – 1927. – Кн. 1 – 2. – С. 194 – 195; Моя остання зустріч з братом М. Коцюбинським // Пролетарська правда. – 1928. – 26 квітня.

Літ.: Єременко Н. Перший директор музею письменника – його брат // Вінницька газета. – 1993. – 21 вересня; Подолинний А. М. Коцюбинський Хома Михайлович // 3-над Божої ріки... – С.153, 154.

КРАВЕЦЬ Микола Миколайович

(24.11.1928, с. Бабичі Білгорайського повіту на Хелмщині (Польща) – 20.07.2011, м. Вінниця) – історик, краєзнавець, письменник, доктор історичних наук (з 1965 р.), професор (з 1969 р.). У 1949 р. закінчив історичний факультет Львівського педінституту. Вчителював у школах Волині. В 1954 – 1955 рр. – старший викладач Станіславського (Івано-Франківського) педагогічного інституту, в 1955 – 1968 рр. – науковий співробітник Інституту суспільних наук України у Львові. В 1968 – 1972 рр. – зав. кафедри історії України Львівського університету ім. І. Я. Франка, в 1972 – 1975 рр. – завідувач кафедри історії СРСР і України Чернівецького державного університету. З 1975 р. зав. кафедри загальної історії Вінницького державного педагогічного інституту. Докторська дисертація: “Селянство Східної Галичини і Північної Буковини в другій половині XIX ст.” (1965 р.). Досліджував соціально-економічні процеси Буковини, Східної Галичини XIX – початку XX ст., різні аспекти історії Західного і Східного Поділля. Організатор і відповідальний редактор збірників тез доповідей I – XIX Вінницьких обласних історико-краєзнавчих конференцій (1984 – 1999 рр.), учасник багатьох Подільських історико-краєзнавчих конференцій. Автор 5 монографій та більше 500 праць із всесвітньої історії, історії України, в т. ч. Поділля. Почесний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті.

Тв.: *Селянство Східної Галичини і Північної Буковини в другій половині XIX ст.* – Львів, 1964; *Вінок безсмертя.* – К., 1988 (у співавтор.); *3 історії формування революційної обрядовості на Західному Поділлі в період капіталізму // Проблеми етнографії Поділля: Тези доповідей наукової конференції.* – Кам'янець-Подільський, 1986. – С. 92; *Поділля на сторінках літопису Григорія Граб'янки // Тези доповідей VI Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1988. – С. 19 – 20; *Значення праць М. С. Грушевського для вивчення історії Поділля // Тези доповідей X Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1991. – С. 3 – 5; *ОУН в Вінниці (1941 – 1944) // Матеріали XIII Вінницької історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1994; *Освіта на Поділлі в перші повоєнні роки // Тези доповідей XV Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1996. – С. 65 – 67 (у співавтор.); *Настрої населення Вінниччини в 1947 р. [за матеріалами МДБ] // Тези доповідей і повідомлення XVIII Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1998. – С. 88 – 91; *Жертви більшовизму на Вінниччині // Тези доповідей і повідомлення XIX Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1999. – С. 11 – 15; *Нариси з історії селянства Північної Буковини на початку XX століття.* – Вінниця, 1998. – 174 с.; *Роль Запорізької Січі у визвольній боротьбі українського народу.* – Вінниця, 1999. – 246 с.; *Видатний краєзнавець // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження.* – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 17 – 19; *Легендарний командир УПА Омелян Грабець (Батько) // Там же.* – С. 197, 198 (у співавтор. з Ю. А. Зінком); *Терор на Вінниччині в роки тоталітаризму // Там же.* – С. 251 – 253; *Полум'яний патріот // "Україна була його любов'ю...": Спогади про Іллю Шулєу.* – Вінниця: О. Власюк, 2003. – С. 56 – 59.

Літ.: РЕІУ. – К., 1970. – Т. 2. – С. 493; *Историки-слависты СССР: Библиографический словарь-справочник.* – М., 1981. – С. 94; *Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників XIX – XX ст. ...* – С. 247, 248; *Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини...* – С. 95, 96; *Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля...* – С. 94, 95; *Кравчук О. Подвижничество Миколи Кравця: Вінницький період у науковій творчості визначного українського історика // Пульсуєчі джерела.* – 2008. – 24 листопада; *Калитко С. Л., Кравчук О. М. Микола Кравець: людина, вчений, патріот // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць.* – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 16: *Матеріали круглого столу «Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі».* 22 жовтня 2010 року. – С. 286 – 294; *Баженов Л. В. Вчений-історик М. М. Кравець завжди в пам'яті і серці моїм // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.).* – Вінниця, 2011. – С. 333 – 337; *Зінченко А. Л. Спогад про вчителя й товариша // Там само.* – С. 337 – 339; *Калитко С. Л., Кравчук О. М. Подільський період в житті та діяльності М. М. Кравця // Там само.* – С. 339 – 344; *Неприцький О. А. Спогади про доктора історичних наук, професора М. М. Кравця // Там само.* – С. 344 – 345.

КРАВЧЕНКО Іван Іванович

(20.07.1899, с. Довгалівське (тепер: Рокитнянського району Київської області) – 18.02.1953, м. Київ) – історик, архівіст, доктор історичних наук, професор (з 1952 р.). У 1924 р. закінчив Київський інститут народної освіти. Працював старшим науковим спів-

робітником Київського облдержархіву (1928 – 1937 рр.), бібліотеки АН України (1938 – 1940 рр.), викладачем Моздоцького вчительського інституту (1941 – 1942 рр.), Ростовського університету (1942 – 1944 рр.), деканом історичного факультету, проректором Чернівецького університету (1944 – 1952 рр.), зав. кафедрою Київського фінансово-економічного інституту (з 1952 р.). Докторська дисертація: “Нариси економічної історії Правобережної України з кінця XVIII і в першій половині XIX ст. (До проблеми розкладу феодалізму в сільському господарстві)” (1951 р.). Досліджував соціально-економічні процеси та інші історичні аспекти України XVIII – першій половині XIX ст., у т. ч. Поділля.

Тв.: Ямпільський маєток наприкінці XVIII та першої чверті XIX ст. // Студії історії Української науково-дослідної кафедри у Києві. – К., 1929. – Т. 2; Польське повстання 1831 р. на Поділлі. (Рукопис). // Відділ рукописів ЦНБ України. – Ф. X. – № 14554. – 103 арк.

Літ.: Пількевич С. Д. Кравченко І. І. // РЕІУ. – К., 1970. – Т. 2. – С. 493.

КРАВЧЕНКО Павло Миколайович

(05.09.1957, м. Погребище Вінницької області) – історик, краєзнавець. У 1982 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. З того ж року працює у цьому вузі (тепер: державному педагогічному університеті) – на кафедрі історії КНРС (після 1991 р. – політичної історії України). У 1997 р. захистив кандидатську дисертацію. Доцент. Завідувач кафедри етнології, доцент кафедри всесвітньої історії. Досліджує Поділля 20-х – 40-х рр. XX ст. Відповідальний секретар обласної редколегії та один із авторів-упорядників книги “Реабілітовані історією. Вінницька область”, видання “Національна Книга Пам’яті жертв голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Вінницька область”. Учасник Всеукраїнських наукових, регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Допомога українців євреям у Погребищі в 1941 – 1942 рр. // Тези доповідей 14-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1995. – С. 86; Індустріалізація в Україні: ідеологічне підґрунтя і політична боротьба (20-і – перша половина 30-х рр.). – Вінниця, 1997. – 112 с.; Шляхи поповнення індустриальних будов України робочою силою (середина 20-х – перша половина 30-х рр.) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. І. – Вінниця, 1999. – С. 93 – 100; Подільське село в умовах голоду 1934 – 1935 рр. // Тези доповідей і повідомлення 19-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1999. – С. 52, 53; Політичні репресії на Поділлі (20 – 30-х рр. XX ст.). – Вінниця: Логос, 1999. – 248 с. (у співавтор.); Механізми депортації населення з прикордонних районів Вінницької області в 1935 р. // Матеріали X-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам’янець-Подільський, 2000. – С. 450 – 452 (у співавтор.); Документи про арешти свідків розкопок 1943 року у Вінницькому парку // Полі-

тичні репресії на Поділлі в XX столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця: Велес, 2002. – С. 195 – 199; Командири великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932 – 1933 рр. / За ред. В. Васильєва, Ю. Шаповала. – К., Генеза, 2001. – 399 с. (рецензія) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 264 – 267; Еврейський вопрос: поиски ответа: Документы 1919 – 1926 гг. – Вип. 1 / Центр изучения и публикации документов еврейской истории «Храни и помни». Предисл., прим., прилож. Л. И. Килимника. – Вінниця: Глобус-пресс, 2003. – 351 с. (упорядник; спільно з В. Ю. Васильєвим, Л. Н. Малащенком, Р. Ю. Подкурор); Коммунистическая власть против религии Моисея: Документы 1920 – 1937 и 1945 – 1953 гг. / Ред. серии, отв. за вып. Л. И. Килимник; Центр изучения и публикации документов еврейской истории «Храни и помни». – Вінниця: Глобус-Пресс, 2005. – 383 с. (упорядник; спільно з В. Ю. Васильєвим, Р. Ю. Подкурор); Анти-релігійна боротьба на Вінниччині в другій половині 50-х – на початку 60-х рр. XX ст. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 272 – 275; Документи Державного архіву Вінницької області про настрої сільської інтелігенції Поділля в 1920-х рр. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XI: За матеріалами II Міжнародної наукової конференції “Національна інтелігенція в історії та культурі України XIX – XXI століть”. – Вінниця, 2006. – С. 346 – 349 (у співавтор. з І. П. Мельничуком та В. І. Петренком); Політичні репресії на Вінниччині 1918 - 1980-ті роки // Реабілітовані історією. Вінницька область... – Кн. 1. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – С. 9 – 92 (у співавтор. з В. Васильєвим, Р. Подкурор); Польські “контрреволюціонери” з Погребищенського району // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 326 – 328; Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304 с. (чл. авторського колективу); Голодомор 1932 – 1933 рр. у документах та матеріалах // Національна Книга Пам'яті жертв голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Вінницька область. – Вінниця, 2008. – С. 1049 – 1052 (у співавтор. з В. Петренком, Р. Подкурор); Педагог, краєзнавець І. П. Пшук // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 323 – 324; «Пам'ятники історії та культури Вінницької області: словникова частина» як історичне джерело // Пам'ятки історії та культури Вінницької області: словникова частина / Упорядники: Ю. А. Зінько, М. Р. Мудраченко та ін. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. – С. 6 – 45 [у співавтор. з А. В. Войнаровським].

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 96, 97; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркюрі-Поділля, 2010. – С. 93 – 95.

КРАВЧУК Олександр Миколайович

(11.12.1978, м. Вінниця) – історик, педагог, краєзнавець. Кандидат історичних наук. У 2002 р. з відзнакою закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. У 2008 – 2008 рр. вчителював у Новогребельській СЗОШ та СЗОШ № 13 м. Вінниці. З 2008 р. працює на кафедрі всесвітньої історії Вінницького державного педагогіч-

ного університету ім. М. Коцюбинського (асистент, старший викладач). Автор близько ста наукових, науково-краєзнавчих праць. Співупорядник 2-ї частини спогадів голови Подільської земської управи у 1918 – 1920 рр. В. Приходька «Під сонцем свободи», виданих друком у 2011 р.

Тв.: *Причини падіння Української держави на Поділлі в листопаді 1918 р. // Матеріали звітної конференції викладачів і студентів історичного факультету за 1998 р. – Вінниця, 1999. – С. 63 – 64; Австро-угорські війська на Поділлі в травні – серпні 1918 р. // Вісник студентського наукового товариства історичного факультету. Випуск 1. – Вінниця, 2000. – С. 22 – 24; Губернський староста Поділля С. Кисельов в спогадах голови самоврядування регіону В. Приходька (1918 р.) // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 636 – 648; Становлення гетьманської системи управління в Подільській губернії (1918 р.) // Поділля у контексті української історії. – Вінниця, 2001. – С. 172 – 176; Здійснення національно-культурної політики гетьманату на Поділлі в 1918 р. // Вінниччина: історія і сучасність. До 70-річчя створення Вінницької області. – Вінниця, 2002. – С. 30 – 38; Історична демографія Східного Поділля // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 1. – С. 63 – 71 [У співавтор. з С. Л. Калитком, В. В. Танцюрою]; Поділля в період повалення влади гетьмана Павла Скоропадського (листопад – грудень 1918 р.) // Подільська старовина. – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 330 – 341; Суди Вінниччини в період Гетьманату 1918 р. // Збірка наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Українська Держава Павла Скоропадського: державотворчість замисли та історичні наслідки». – Хмельницький, 2008. – С. 44 – 53; Подвижництво Миколи Кравця: Вінницький період у науковій творчості визначного українського історика // Пульсуючі джерела. – 2008. – 24 листопада; Суспільно-політичні, економічні і культурно-освітні процеси на Могилівщині в період гетьманату // Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 203 – 214; Подоляни в Українській господарській академії в Подєбрадах // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2009. – С. 406 – 416; Встановлення влади Директорії УНР на Поділлі (листопад – грудень 1918 р.) // Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Кам'янець-Подільський, 6 – 7 жовтня 2009 р. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 205 – 220; Спогади В. Приходька як джерело з вивчення історії кооперації на Поділлі // Споживча кооперація Поділля: через століття до майбутнього (27 – 28 травня 2010 р.). – Вінниця, 2010. – С. 84 – 87. [У співавтор. з С. Л. Калитком]; Спогади Віктора Приходька як джерело з історії Подільського регіону початку XX століття // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Випуск 32. – К., 2010. – С. 90 – 98. [У співавтор. з С. Л. Калитком]; Чеський період в науковій і освітній діяльності В. Січинського (1923 – 1945 рр.) // Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Січинського та Володимира Січинського: збірник матеріалів Міжнародної науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Ю. Січинського і 115-річчю від дня народження В. Січинського. – Кам'янець-Подільський, 2010. – 312 с. – С. 161 – 167. [У співавтор. з С. Л. Калитком]; Виходець з Поділля Іванці Ян Падеревський: митець і політик (1860 – 1941 рр.) // Освіта, наука і*

культура на Поділлі. — Кам'янець-Подільський, 2010. — Вип. 16. — С. 268 — 282. [У співавтор. з С. Л. Калитком]; Початкова і середня освіта на Поділлі у 1917 — навесні 1918 р. за спогадами В. Приходька // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. — Кам'янець-Подільський: Оіум, 2010. — Т. 16: Матеріали круглого столу «Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі». 22 жовтня 2010 року. — С. 91 — 103 [У співавтор. з С. Л. Калитком]; Микола Кравець: людина, вчений, патріот // Там само. — С. 286 — 294 [У співавтор. з С. Л. Калитком]; Культурно-освітня діяльність В. Приходька на Поділлі в 1917 — 1920 рр. // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодні»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 — 21 жовтня 2011 р.). — Вінниця, 2011. — С. 267 — 274; М. А. Тростогон: людина, педагог, митець // Там само. — С. 324 — 332 [У співавтор. з Ю. А. Зінком]; Подільський період в житті та діяльності М. М. Кравця // Там само. — С. 339 — 344 [У співавтор. з С. Л. Калитком]; Спогади В. Приходька: повернення на батьківщину // Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади. Ч. 2 / Упорядники і автори передмови Ю. Легун, О. Кравчук. — Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. — С. 3 — 4; Подільські просвітяни в період Гетьманату 1918 р. // Подільська "Просвіта": історія і сьогодні: збірник наукових праць за підсумками регіональної науково-краєзнавчої конференції, м. Кам'янець-Подільський, 2 — 3 червня 2011 р. / Редкол.: О. М. Завальнюк (гол.) та ін. — Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. — С. 78 — 90; Проблеми демографії Поділля XIII — XIV // Синьоводська битва 1362 року — визначальна подія в історії України: Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Хмільник Вінницької області, 24 квітня 2012 р. / Відп. ред. С. Д. Гальчак. — Вінниця: ПП Балук І. Б., 2012. — С. 150 — 158 [У співавтор. з Ю. А. Зінком]; Батозька битва в історико-краєзнавчих публікаціях 60-х рр. XX ст. — початку XXI ст. // XXIV Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція "Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)". Збірник матеріалів. Вінниця, 1 — 2 червня 2012 р. — Вінниця, 2021. — С. 9 — 12. [У співавтор. з С. Л. Калитком].

КРАСІВСЬКИЙ Олександр Володимирович (Лесь Красівський)

(187? — 193?) — природознавець, геолог, краєзнавець, професор, член Кам'янець-Подільського наукового при УАН товариства (з 1925 р.). В 1918 — 1920 рр. професор Кам'янець-Подільського державного українського університету, з 1921 р. — Кам'янець-Подільського інституту народної освіти, в 1922 — 1928 рр. — Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту. Досліджував ґрунтоутворюючі процеси природи Поділля, у 1916 — 1924 рр. проводив геологічні обстеження краю.

Тв.: До геології Побужжя. — К., 1922; До питання східної межі розповсюдження Сармата на Поділлі // Український геологічний вісник. — К., 1923. — Вип. 1; Геологічні дослідні на Ольгопільщині у 1921 р. // Записки науково-дослідної кафедри Кам'янця. — Кам'янець-Подільський. — 1925. — Т. 1. — С. 1 — 48; Уваги щодо новіших ґрунтоутворюючих відкладів Поділля // Записки сіль-

ського господарського інституту в Кам'янці на Поділлі. — Кам'янець-Подільський, 1924. — Т. 1. — С. 18 — 32; До питання ґрунтоутворюючих порід і новіших відкладів Поділля // Записки Кам'янець-Подільського наукового при УАН товариства. — Кам'янець-Подільський, 1928. — Т. 1. — С. 85 — 90.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... — С. 249.

КРИВИЦЬКИЙ Олександр Олексійович

(30.03.1886, с. Дзигівка Ямпільського повіту Подільської губернії — 09.12.1946, с. Озаринці Могилів-Подільського району Вінницької області) — краєзнавець, член Ради Всеукраїнського етнографічного товариства (з 1928 р.), член-кореспондент науково-дослідного геологічного інституту АН України. У 1907 р. закінчив вищі педагогічні курси у Петербурзі. В 1911 — 1930 рр. — учитель і завідувач початкової школи в с. Озаринці. Тут на початку 20-х рр. заснував перший краєзнавчий музей на Поділлі при школі, перші учнівські природничі і фольклорно-етнографічні гуртки. Вивчав історію, археологію, геологію, флору і фауну, фольклор і етнографію Могилівщини, зібрав значні колекції старожитностей і пам'яток природи краю. В 1933 р. зазнав переслідувань з боку властей, виїхав до м. Донецька. Повернувся в с. Озаринці в 1941 р. і працював учителем школи.

Тв.: Про явища дислокаційного метаморфізму на Могилівщині // Бюлетень Могилівського ОВК. — 1927. — № 14; Про розчленування покладів Сенюмана на Могилівщині // Бюлетень Могилівського ОВК. — 1928. — № 24; Короткий попередній відчит про геологорозвідкову працю на Могилівщині улітку 1927 р. // Бюлетень Могилівського ОВК. — 1927. — № 16.

Літ.: Рябий М. В. О. О. Кривицький // Народна творчість та етнографія. — 1966. — № 2. — С. 85, 86; Філонов Л. В. О. О. Кривицький — учитель-народознавець // Тези доповідей VIII Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. — Вінниця, 1989. — С. 73; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... — С. 250; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... — С. 97; Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... — С. 75.

КРИВОВ Леонід Павлович

(07.10.1942, м. Ніколаєвськ-на-Амурі Хабаровського краю, Російська Федерація) — пенсіонер МВС України, краєзнавець. Працював начальником відділення Держпожежнагляду Козятинського району. Майор внутрішньої служби у відставці. Активно займається краєзнавством. Виступає у місцевій пресі. У співаторстві з О. І. Тихеньким підготував до друку книгу "І пам'ять серця промовля..." — про діяльність підпільної організації "Залізничник" під час німецько-фашистської окупації м. Козятина.

Тв.: В боях за Махнівку // Вісник Козятинщини. — 1998. — 29 квітня; Розстріляний в Лефортово // Вісник Козятинщини. — 2000. — 1 березня; Пекло

сорок першого... // Вісник Козятинщини. – 2000. – 2 лютого; Нескорені // Вісник Козятинщини. – 2000. – 6 травня; Син підпільника // Вісник Козятинщини. – 2002. – 14 серпня; Героями не народжуються // Вісник Козятинщини. – 2003. – 4 січня; Заради життя на землі. – Вінниця: Вінницька газета, 2011. – 368 с.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 98.

КРИВОРУЧКО Олександр Іванович

(30.10.1962, смт Тростянець Вінницької області) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук (з 1994 р.). У 1987 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. В 1991 – 1994 рр. навчався в аспірантурі при Київському державному педагогічному університеті ім. М. Драгоманова. Доцент кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, проректор з виховної роботи. Досліджує Поділля кінця XIX – середини XX ст. Учасник Всеукраїнських наукових, регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Автор 30 праць.

Тв.: Діяльність земельних відділів Проскурівщини в 1918 – 1925 рр. // Хмельницькому – 500: Тези доповідей науково-теоретичної конференції. – Хмельницький, 1991; Порівняння стану народної освіти та медичного обслуговування в селах та містах Поділля в першій половині 1920-х рр. // Тези доповідей 10-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1991; Повстання селян Тульчинської округи в березні 1930 р. // Тези доповідей 14-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1995; Соціально-національна характеристика інтелігенції Подільської губернії кінця XIX – початку XX ст. // Матеріали звітної наукової конференції викладачів і студентів історичного факультету за 1995 р. – Вінниця, 1996; Культурно-просвітницькі заклади в УСРР на початку 1920-х рр. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 2. – Вінниця, 2000. – С. 123 – 127; Урбанізаційний рух в УСРР в 20-х – 30-х рр. XX ст. через призму культурних взаємин села і міста // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 3. – Вінниця, 2001. – С. 98 – 100; До витоків “теорії боротьби двох культур” // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 102 – 104.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 98 – 99.

КРИВОШЕЯ Володимир Володимирович

(09.06.1958, смт Софіївка Софіївського району Дніпропетровської області) – історик, краєзнавець. Доктор історичних наук, професор. Заслужений діяч науки і техніки України. У 1980 р. закінчив історичний факультет Дніпропетровського державного університету, в 1986 р. – ВПШ при ЦК КПУ. У 1995 – 2008 рр. – старший; провідний; головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН

України. Перший заступник голови Українського інституту національної пам'яті.

Тв.: Вінниччина козацька: Історія Вінницького козацького полку. — К.: Видавничий дім "Стилос", 2004. — 204 с. [У співавтор. з О. Ю. Даном]; Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. — К.: Вид. дім "Стилос", 2004. — 391 с.; Персональний склад старшини Брацлавського і Кальницького полків в період Національної революції // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. — 2010. — Вип. 18. — С. 189 — 200; Козацька старшина армії Б. Хмельницького за новими архівними джерелам // XXIV Всеукраїнська наукова конференція "Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)". 1 — 2 червня 2012 р., м. Вінниця. — Вінниця, 2012. — С. 34 — 43; Уманська фортеця — втрачений символ військової слави // Там само. — С. 191 — 195 [у співавтор. з С. А. Васільєвим].

КРИКУН Микола Григорович

(09.05.1932) — історик-славіст, краєзнавець, кандидат історичних наук (з 1965 р.), доцент. У 1957 р. закінчив історичний факультет Львівського університету. Працював у цьому ж вузі зав. кафедрою історії південних і західних слов'ян (з 1984 р.). Кандидатська дисертація: "Народонаселення Подільського воєводства в XVII — XVIII ст. (1629 — 1776)" (1965 р.). Досліджує проблеми історичної географії, демографії, аграрних відносин Поділля XVI — XVIII ст. Учасник V — VIII Подільських історико-краєзнавчих конференцій. З історії Поділля опублікував близько 30 праць.

Тв.: Матеріали про переселення народних мас Поділля в останній чверті XVII ст. // НІБ архівного управління УРСР. — 1964. — № 6. — С. 63 — 68; Втечі на Поділля в першій половині XVIII ст. // Вісник Львівського університету. Серія: Історія. — Львів, 1965. — Вип. 3. — С. 62 — 67; Границі і повітовий поділ Брацлавського воєводства в XVI — XVIII ст. // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. — К.: Наукова думка, 1982. — Вип. 8. — С. 88 — 99; Початки подільського повітового устрою // Проблеми української історичної мідієвістики. — К., 1990. — С. 33 — 52; Динаміка кількості поселень Брацлавського воєводства в XVII — XVIII ст. // Проблеми історичної географії України: Збірник наукових праць. — К.: Наукова думка, 1991. — С. 33 — 42.

Літ.: Історики-славісти СССР // Биобиблиографический словарь-справочник. — М., 1981. — С. 96; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... — С. 251 — 252.

КРУЧЕК Олександр Алікович

(30.08.1961, м. Гайсин Вінницької області) — дослідник проблем історії культури України XX ст. У 1983 р. закінчив історичний факультет Ленінградського державного університету. В 1984 — 1990 рр. — ст. лаборант, асистент кафедри історії КПРС Київського автомобільно-дорожнього інституту, в 1990 — 1991 рр. — викла-

дач суспільних дисциплін Ірпінського індустріального технікуму. В 1991 – 1996 рр. – співробітник координаційної групи по підготовці “Історії української культури” в 5-ти томах Інституту історії України НАН України. В 1996 – 1998 рр. – молодший науковий співробітник відділу історії культури українського народу Інституту історії НАН України. Кандидатська дисертація “Культура в УСРР в 1920 – 1923 рр. як об’єкт державної політики” (1997 р.).

Тв.: Становлення державної політики УСРР в галузі національної культури (1920 – 1923). – К., 1996.

Літ.: Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник / Серія “Українські історики”. – Вип. 1. – К., 1998.

КТИТАРЕВ Сергій Олександрович

(23.09.1903, м. Вінниця - ?) – дослідник історії революційного руху початку ХХ ст. У 1925 р. закінчив Вінницький інститут народної освіти. В 1937 – 1940 рр. навчався, викладав у Київському педагогічному інституті. В 1950 – 1952 рр. – старший науковий співробітник, завідувач відділу Київського філіалу Центрального музею В. І. Леніна. В 1950 – 1952 рр. – молодший науковий співробітник відділу історії радянського періоду, 1952 – 1955 рр. – старший науковий співробітник відділу історіографії і фондів, 1955 – 1964 рр. – старший науковий співробітник відділу капіталізму Інституту історії АН УРСР. Кандидатська дисертація “Кореспонденції ленінської “Іскри” про революційний рух на Україні” (1951 р.). Оpubлікував близько 40 праць.

Тв.: Перша російська революція та її історичне значення // Наукові записки Інституту історії АН УРСР. – 1955. – Вип. 6; Ленінська “Іскра” і піднесення революційного руху на Україні. – К., 1959.

Літ.: Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник / Серія “Українські історики”. – Вип. 1. – К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006... – К., 2006. – С. 571.

КУГАЙ Петро Трохимович

(13.07.1921, с. Павлівка Калинівського району Вінницької області – 15.11.1981, м. Вінниця) – краєзнавець. Учасник партизанського руху в Україні в роки Великої Вітчизняної війни. В 1941 – 1943 рр. був організатором і керівником підпільної молодіжної організації в рідному селі, потім – командиром партизанського загону, який швидко виріс у велике з’єднання. Після звільнення Вінниччини від німецько-фашистських загарбників працював у системі народної освіти, на комсомольській і партійній роботі. В 1955 р. закінчив Вінницький державний педагогічний інститут, у 1966 р. – Київський інститут народного господарства. З 1970 р. –

заступник генерального директора Вінницького виробничого об'єднання м'ясної промисловості. Виступав в періодичній пресі зі статтями і спогадами про антифашистський рух на Вінниччині. У співавторстві з С. Калінічевим написав документальні повісті "Біля вовчого лігва" (1974 р.) та "Звіра ще тільки поранено" (1984 р.). У першій йдеться про юних підпільників с. Павлівки Калинівського району, які завдавали ударів окупантам на підступах до ставки Гітлера. Друга тематично продовжує першу; основні події пов'язані з рейдом партизанського з'єднання на території Вінницької і Хмельницької областей. Правдиво змальовано виснажливі бої з ворогом, атмосферу тих важких років.

Тв.: *Біля вовчого лігва*. – К.: Політвидав України, 1974. – 225 с. (у співавторстві з С. С. Калінічевим); *Звіра ще тільки поранено*. – К.: Політвидав України, 1984. – 206 с. (у співавторстві з С. С. Калінічевим).

Літ.: Бурченко Д. За велінням серця // В кн.: Кугай П., Калінічев С. *Біля вовчого лігва*. – К., 1974; Глущенко С. Поруч з об'єктом "Вервольф" // *Літературна Україна*. – 1975. – 30 травня; Гненний М. Рейд по Поділлі // *Вінницька правда*. – 1985. – 23 лютого; Хоменко Б. В. Кугай Петро Трохимович // *Знайдімо Божої ріки*. – 2-е вид. – С. 175 – 176; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 99.

КУЗЬМІНЕЦЬ Наталія Петрівна

(01.03.1974, м. Вінниця) – історик, краєзнавець. Закінчила з відзнакою історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Доцент кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Кандидат історичних наук. Досліджує діяльність місцевих органів влади Подільської губернії в 1920 – 1925 рр. Учасниця Всеукраїнських та регіональних наукових, науково-практичних конференцій. Автор більше 30 наукових статей.

Тв.: *Селянські товариства взаємодопомоги на Поділлі* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. – Вип. 2. – Вінниця, 2000. – С. 113 – 115; *Проведення столипінської аграрної реформи на Поділлі* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. – Вип. 3. – Вінниця, 2001. – С. 34 – 38; *Політика більшовиків в українському селі у 1919 – 1920 рр.* // *Український селянин: Збірник наукових праць* (За ред. С. В. Кульчицького, А. Г. Морозова). – Вип. 6. – Черкаси, 2002. – С. 89 – 91 (у співавторстві.); *Двоєвладдя в подільському селі у 20-і рр. XX ст.* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 63 – 67; *Більшовицька трансформація політичної системи у першій половині 20-х років XX ст.: На матеріалах українського Поділля* // *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. – Вип. 13. – Ізмаїл, 2002. – С. 3 – 6 (у співавтор.); *Роль з'їздів Рад у системі місцевих органів влади на Поділлі на початку 20-х рр. XX ст.* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 73 – 76 (у співавтор.); *Діяльність місцевих органів влади на Поділлі (1920 – 1925 рр.)* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбин-*

ського. – Вип. 6. – Вінниця, 2003. – С. 150 – 157; Місцеві Ради Поділля в умовах становлення тоталітарного ладу на Україні (1920 – 1925 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. збірник. – Вип. 2. – Вінниця, 2004. – С. 20 – 24; Ревкоми на Поділлі 1917 – 1921 рр. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 7. – Вінниця, 2004. – С. 123 – 126; Торговельна політика більшовиків в першій половині 20-х рр. XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 9. – Вінниця, 2005. – С. 105 – 109; Більшовицька політика “оживлення” Рад і її проведення на Поділлі в першій половині 20-х рр. XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 10. – Вінниця, 2006. – С. 89 – 95; Національно-культурне будівництво на Поділлі в 20-і роки XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XI: За матеріалами II Міжнародної наукової конференції “Національна інтелігенція в історії та культурі України у XIX – XXI століттях”. – Вінниця, 2006. – С. 211 – 215 (у співавтор. з П. С. Григорчуком); Господарська політика місцевих органів влади Поділля в галузі промисловості і транспорту (1921 – 1925 рр.) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XII. – Вінниця, 2007. – С. 203 – 206; Створення і діяльність міліції на Поділлі у 1920-ті рр. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 243 – 247; Сільські ради Поділля на початку 20-х рр. XX ст. // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського / Історія. – Вип. XIII. – Вінниця, 2008. – С. 275 – 277; Влада і православна церква на Поділлі в першій половині 20-х рр. XX ст. // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне... – Вінниця, 2008. – С. 100 – 103 (у співавтор. з П. С. Григорчуком); Освітня політика як один із напрямків діяльності місцевих органів влади Поділля на початку 1920-х рр. // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 155 – 159 [У співавтор. з П. С. Григорчуком]; Становлення системи охорони здоров'я в Подільській губернії на початку 1920-х рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 19. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2011. – С. 57 – 61. [У співавтор. з П. С. Григорчуком]; Формування правової культури козацької доби // XXIV Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція “Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)”. Збірник матеріалів. Вінниця, 1 – 2 червня 2012 р. – Вінниця, 2012. – С. 209 – 211; Організація охорони материнства і дитинства на Поділлі на початку 1920-х рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 20. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2012. – С. 208 – 212.
Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 100.

КУНДЗИЧ Олесь Леонардович

(22.04.1904, с. Павлівка, тепер: Калинівського району Вінницької області – 20.06.1964, м. Київ) – український письменник, публіцист, літературний критик і перекладач. Учасник Великої Вітчизняної війни. Навчався на педагогічних курсах у Вінниці, у 1926 р. закінчив Харківський інститут народної освіти. Трудову і творчу діяльність розпочав у рідному селі. Видав низку творів, в яких

відображене життя і побут подолян. Для багатьох повістей, оповідань і нарисів прототипами героїв послужили односельці Павлівки (роман "Окупант", повість "Як Тарас їхав по Україні", "Дорога на Кам'янець" й ін.).

Літ.: Присяжнюк М. Ф. О. Л. Кундзіч – відомий український письменник // Тези доповідей IX Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1990. – С. 104 – 105; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 255 – 256.

КУНИЦЯ Марина Миколаївна

(12.08.1958, м. Чернівці) – географ, краєзнавець, кандидат географічних наук, доцент. У 1980 р. закінчила географічний факультет Чернівецького університету. З 1985 р. працює на кафедрі економгеографії Брянського педагогічного інституту (Росія). Спеціалізується з історичної та економічної демографії України й Поділля. Учасниця Подільських географічних конференцій.

Тв.: Селибетные геосистемы физико-географических районов Подольи. – Черновцы: Издательство ЧГУ, 1982. – 90 с. (у співавт.). Закономерности формирования селибетных геосистем Подольи // Взаимодействие общества и природы в процессе общественной эволюции. – М., 1981. – С. 97 – 108; Селибетные геосистемы физико-географических районов Винницкой области // Физическая география и геоморфология. – 1982. – Вып. 30. – С. 69 – 76.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 258.

КУПЧИК Микола Мусійович

(18.11.1953, с. Лемешівка Калинівського району Вінницької області) – краєзнавець, державний службовець. Член Національної спілки краєзнавців України. У 1988 р. закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. Заступник голови Козятинської райдержадміністрації. Член редколегії видання "Лихоліття голодомору. Хроніка Козятинського району". Один із розробників герба Козятинського району. Організатор та учасник регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Розвиток адміністративно-територіального устрою // Вісник Козятинщини. – 2000. – 19 серпня; До 120-ї річниці центральної районної лікарні // Вісник Козятинщини. – 2009. – 29 жовтня.

КУПЧИШИН Михайло Федорович

(25.10.1923, с. Слобода-Мурафська Шаргородського району Вінницької області) – партійний працівник, краєзнавець. Закінчив Вінницький енергетичний технікум та історичний факультет

Одеського педагогічного інституту. Учасник Другої світової війни. У післявоєнні роки працював інструктором Шаргородського райкому КПУ, на партійній роботі в Івано-Франківській області, на відповідальних посадах в ЦК КП України. З 1987 р. пенсіонер. Займається краєзнавчою діяльністю. Особливий інтерес проявляє до минулого рідного краю.

Тв.: *Шаргородщина: Сторінки історії.* – К., 2002. – 320 с. (у співавторстві з А. Мичаком); *Мурафа і Клекотина (давна і сучасність).* – К., 2003. – 304 с.; *Рід наш – цвіт наш...* – К.: Логос, 2008. – 126 с.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 100 – 101.

КУРІННИЙ Петро Петрович

(01.05.1894, м. Умань – 1972, м. Мюнхен, Німеччина) – український археолог, етнограф. Закінчив Уманську гімназію у 1913 р та Київський університет св. Володимира у 1917 р. У 1911 – 1913 рр. проводив самостійні експедиції для збирання археологічних та етнографічних матеріалів на Уманщині, Липовеччині, Звенигородщині, Черкащині. У 1913 р. працював у проф. Фармаковського в Ольвії та на розкопках курганів біля Умані. У 1913 – 1914 рр. практикант Київського музею старовини і мистецтва (у В. Хвойки та М. Біляшівського). З 1915 року – секретар історико-етнографічного гуртка при Київському університеті. Був одним із фундаторів Комітету охорони пам'яток старовини в Києві. У 1916 р. керував археологічною експедицією в Пензенській та Саратовській губерніях. З 1918 р. – учитель історії, а з 1921 – директор Уманської чоловічої гімназії, засновник і перший директор соціально-історичного музею Уманщини. У 1924 р. обраний дійсним членом ВУАК, в 1924 р. – директором Музею культів і побуту в Києво-Печерській Лаврі. Дослідник білогрудівської та трипільської культур. У 1925 – 1928 рр. за дорученням УАН керував експедиціями на поселеннях трипільської культури в Плискові, Чернявці. В 1925 р. брав участь в експедиції М. Біляшівського на Борисівському городищі в Іллінецькому районі. З 1925 по 1932 рр. – директор Всеукраїнського музейного містечка та Лаврського заповідника. У 1929 р. обраний вченим секретарем ВУАН. У 1928 – 1930 рр. – науковий співробітник кафедри мистецтвознавства при ВУАН. 1933 р. заарештований “за членство в контрреволюційній організації”, протягом 5 років не мав права працювати за фахом. Під час окупації німецькими військами України залишився у Києві. У вересні 1943 р. емігрував до Німеччини, де, врешті, зупинився у Мюнхені. Працював професором Українського Вільного університету, був дійсним членом НТШ, головою УАН у Німеччині, членом редакційної колегії журналу “Український історик” (США).

Тв.: Рясцька могила на Бердичівщині // КЗ ВУАК за 1926. – К., 1927. – С. 71 – 78; Важливі матеріали щодо встановлення відносної хронології трипільських селищ // Хроніка археології та мистецтва. – 1930. – Ч. 2. – С. 23 – 30.

Літ.: Ляшко С. М. Курінний Петро Петрович // Енциклопедія трипільської культури. – К., 2004. – Т. II. – С. 288 – 289; Потупчик М. В., Потупчик М. Є. Археологічні дослідження на Вінниччині 1920-х – першій половині 1940-х років ХХ ст. // Подільська старовина... – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 62 – 63.

КУЦЕВОЛ Ольга Миколаївна

(15.06.1960, м. Кривий Ріг Дніпропетровської області) – учений-педагог, викладач, краєзнавець. Доктор педагогічних наук (2007 р.), професор (2010 р.). У 1981 р. з відзнакою закінчила філологічний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Учителювала в середніх школах Вінниччини (1981 – 1988 рр.). З 1988 р. викладач Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського. У 1990 – 1993 рр. – аспірант Київського державного педагогічного університету ім. М. Горького. В 1993 – 2003 рр. працювала на кафедрі української літератури ВДПІ ім. М. Островського (з 1998 р. – педагогічного університету ім. М. Коцюбинського). У 2003 – 2006 рр. – докторант Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. З червня 2007 р. до березня 2012 р. – завідувач кафедри методики філологічних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Нині професор кафедри української літератури цього ж вузу. Досліджує проблеми викладання української та світової літератури, у тому числі творчість письменників рідного краю. Організатор Всеукраїнських конференцій "Літературне краєзнавство Поділля в системі сучасної освіти: стан, проблеми, перспективи", "Формування толерантності школярів у процесі їхнього культурологічного розвитку" та ін., редактор наукових збірників.

Тв.: Ідейно-естетична роль епіграфа до роману "Чотири броди" М. Стельмаха // Літературна Вінниччина: доповіді та повідомлення обласної науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю з дня народження Михайла Стельмаха, 22 – 23 травня 1992 р. – Вінниця, 1992. – С. 26 – 27; Заповіт людяності, добра і любові (Погляд на роман Василя Земляка "Зелені Млини" через призму його епіграфа) // Літературна Вінниччина: доповіді та повідомлення обласної науково-методичної конференції, присвяченої 70-річчю з дня народження Василя Земляка (23 – 24 квітня 1993 р.). – Вінниця, 1993. – С. 11 – 15; "Тіні забутих предків" М. Коцюбинського в 10 класі. Проблема генетичної пам'яті як основи духовності людини // Літературна Вінниччина: М. Коцюбинський (Сторінки творчої біографії). – Вінниця, 1997. – С. 71 – 74; Народнопісенні джерела епіграфів у творах Михайла Стельмаха // Літературна Вінниччина. Імена і творчі здобутки. – Вінниця, 1998. – С. 27 – 28; "Болів я болем слова нашого": Урок позакласного читання за творчістю Григорія Кочура // Дивослово. – 2000. – № 1. – С. 42 – 46; Розвиток творчої уяви читачів

у процесі вивчення імпресіоністичної прози М. Коцюбинського в 10 кл. // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту. Серія "Філологія". – Вип. 7. – Вінниця, 2005. – С. 151 – 155; Вінницькі сторінки життєтворчості Григорія Кочура // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (13 – 15 жовтня 2010 р.). – Вінниця, 2011. – С. 78 – 81; Вивчення літературного краєзнавства Вінниччини в середніх школах: здобутки й перспективи // Літературне краєзнавство Поділля в системі сучасної освіти: стан, проблеми, перспективи: зб. наук. праць / Ред. колегія: О. М. Куцевол (голов. ред.). – Вінниця: ТОВ «Ландо ЛТД», 2011. – С. 32 – 40; Вивчення життєпису Юрія Клена через призму художньо-документальних та літературних джерел // Творчість Юрія Клена і міжвоєнна доба в українській літературі: зб. наук. праць. – Вип. 2 / Ред. колегія: І. Руснак (голов. ред.) та ін. – Вінниця: ТОВ "Фірма "Планет", 2012. – С. 360 – 379.

Літ.: Педагог з-над Божої ріки... // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колежіумах. – 2010. – № 6. – С. 41 – 44; Подолінний А. М. До вершин майстерності // Педагог. – 2010. – № 9 (червень). – С. 3; Віддана освіті та освітянам // Освіта України. – 2010. – № 45 (15 червня). – С. 7; Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини 2010 року: хронологічний довідник / Вінницьк. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; уклад. Г. М. Авраменко; ред. М. Г. Спиця, Г. М. Слотюк; відповід. за вип. Н. І. Морозова. – Вінниця, 2009. – С. 80 – 83; З-над Божої ріки. Літературний біобібліографічний словник Вінниччини / Упоряд. і заг. ред. А. М. Подолінного. Вид. 2-е, переробл. і доп. – Вінниця: Континент-Прим, 2001. – С. 184.

КУЦЕНКО Тетяна Миколаївна

(12.07.1969, м. Бар Вінницької області) – природознавець, мусезнавець, краєзнавець. У 1994 р. закінчила природничо-географічний факультет Вінницького державного педагогічного інституту (тепер: державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського). З 1994 р. працює у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї. Старший науковий працівник. Вивчає історичну геологію та палеонтологію краю.

Тв.: Палеонтологічні знахідки в колекції Вінницького краєзнавчого музею // Подільська старовина: Науковий збірник / До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 23 – 28.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 101.

ЛАДАНЯК Інна Анатоліївна

(18.11.1981, смт Тиврів Вінницької області) – педагог, історик, краєзнавець. Закінчила музично-педагогічний (2004 р.) та історичний (2008 р.) факультети Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Викладач Вінницького кооперативного інституту. Кандидат історичних наук. Захоплюється краєзнавством. Досліджує історію подільської кооперації 20-х рр. XX ст.

Тв.: *Заходи більшовиків щодо перебудови кооперації Подільської губернії на радянський лад (1920 – 1921 рр.)* // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 16. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2009. – С. 128 – 133; *Культурно-освітня діяльність споживчої кооперації Поділля у перші роки непу* // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 450 – 458; *Розвиток споживчої кооперації Поділля на початку НЕПу* // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Зб. наук. праць. – Вип. 18. – Вінниця, 2010. – С. 224 – 230; *Особливості організації кооперативної освіти на Поділлі у 1925 – 1928 роках* // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодні»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 181 – 187.

ЛАЗАНСЬКА Тамара Іванівна

(10.07.1945, с. Велике Козятинського району Вінницької області) – дослідниця соціально-економічного розвитку України та робітничого руху середини XIX – поч. XX ст. Кандидат історичних наук (1986 р.). В 1974 р. закінчила історичний факультет Київського державного університету. В 1967 – 1975 рр. – старший лаборант, 1975 – 1987 рр. – молодший науковий співробітник, 1987 – 1989 рр. – науковий співробітник, 1989 – 2002 рр. – старший науковий співробітник відділу історії України XIX – поч. XX ст. Інституту історії України.

Тв.: *История Украинской ССР: В 10 т. – Т. 4. – К., 1983* (відповід. секретар тому, у співавтор.); *Государственные крестьяне Украины в период кризиса феодально-крепостнической системы. – К., 1989; Хроника революционного рабочего движения на Украине (1900 – 1917). – К., 1987* (у співат.); *Хроника рабочего движения на Украине (1861 – 1899). – К., 1991* (у співавтор.); *Українське питання в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): В 3 ч. – Ч. 1. – К., 1999* (у співавтор.); *Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.). – К., 1999.*

Літ.: *Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник / Серія “Українські історики”. – Вип. 1. – К., 1998; Інститут Історії України НАН України. 1936 – 2006... – К., 2006. – С. 579.*

ЛАЗАРЕНКО Валерій Іванович

(31.03.1954, с. Селянщина Черняхівського району Житомирської області – 03.02.2007, м. Вінниця) – журналіст, краєзнавець, громадський діяч, член Національної спілки журналістів України. Разом з батьками мешкав у с. Вівсяниках Козятинського району, згодом у Вінниці, де закінчив середню школу № 1. Навчався на

факультеті журналістики Київського університету, звідки був виключений за покладання квітів до пам'ятника Т. Г. Шевченку 22 травня 1972 р. Після служби в армії закінчив заочне відділення філологічного факультету Вінницького педагогічного інституту. Працював на Вінниччині в редакціях газет "Прапор перемоги", "Комсомольське плем'я", "Колгоспна зоря", власкором газети "Голос України", кореспондентом зарубіжного радіо "Свобода" у вінницькому регіоні, головним редактором журналу "Правозахисник". Був президентом Вінницької громадської організації "Правозахисний фонд – 1937 р." Досліджував життя творчої інтелігенції Поділля, потерпілої внаслідок політичних репресій у ХХ ст. Автор 21 статті до літературного бібліографічного словника Вінниччини "3-над Божої ріки". Заслужений журналіст України (2004 р.). Лауреат Всеукраїнської літературної премії ім. М. Коцюбинського, подільської літературної премії "Кришталева вишня" та обласної журналістської премії ім. О. Гетьмана.

Тв.: Тут їх сліди // Колгоспна зоря (м. Вінниця). – 1988. – 13 вересня; Забутий кобзар // Вінницькі вісті. – 1993. – Січень. № 1. – С. 6; У 50-ліття Миколи Горбала // Українське слово (Париж). – 1991. – 15 вересня; Важка школа // Київ. – 1994. – № 11 – 12; Трагічна постать // Камертон-ікс. – 1993. – 30 липня; Пам'ятаєш, Михасю? // Камертон-ікс. – 1994. – 7 квітня; Збережена честь // Камертон-ікс. – 1993. – 16 липня; Вінок з Нью-Йорка // За Україну, за її волю. – Вінниця: Південний Буг, 1995. – С. 3 – 7; Крамольних віршів не писав // Київ. – 1995. – № 11 – 12; Соло на скрипці // Вісті з України. – 1996. – 23 травня; Терновий вінець: Есе // Велика зона. – Вінниця: БІКОМ, 1994. – С. 3 – 22; Смерть наздогнала у Харкові // Вінницькі відомості. – 1998. – 22 січня; Лист у майбутнє // Київ. – 1999. – № 1 – 2; Українська трагедія за Уралом // Пороги (Чехія). – 2001. – Квітень – червень; Жмеринський край: Історико-краєзнавчий нарис. – Вінниця: Друк, 2003. – 60 с. (у співавторстві з В. Вовкодавом).

Літ.: Хрієнко М. "Ретроспективна печаль" Валерія Лазаренка // Молодь України. – 1994. – 4 жовтня; Кимак Л. Сугестія доби // Панорама. – 1994. – 26 листопада; Подолінний А. М. Лазаренко Валерій Іванович // 3-над Божої ріки... – С. 167; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 101, 102; Пам'яті правдивого журналіста [Некролог] // Подолія. – 2007. – 6 лютого.

ЛАЗАРЕНКО Євген Костянтинович

(13 (26).12.1912, м. Харків – 01.01.1979, м. Київ) – відомий український геолог-мінералог, академік АН України (з 1969 р.), заслужений діяч науки України (з 1961 р.). У 1934 р. закінчив Харківський університет. З 1938 р. працював доцентом Воронежського університету, в 1942 – 1944 рр. – науковим співробітником Уральського філіалу АН СРСР, з 1944 р. – доцентом, з 1948 р. – професором, у 1951 – 1963 рр. – ректором Львівського університету. В 1969 – 1971 рр. – директор Інституту геологічних наук АН України, з 1972 р. – зав. відділом Інституту геохімії і фізики металів АН

України. З 1970 р. – президент Українського мінералогічного товариства. В дослідженнях займався загальною мінералогією, родовищами корисних копалин Уралу, України і, зокрема, Поділля, в т. ч. Вінниччини. Автор підручників з мінералогії. Теоретично обґрунтував створення Подільського Придністровського національного парку-заповідника (1978 р.)

Тв.: *Мінералогія Поділля*. – Львів: Вид-во ЛДУ, 1969. – 550 с. (у співавторстві з Б. І. Сребродольським).

Літ. Баженов Л. В. *Поділля в працях дослідників і краєзнавців...* – С. 264.

ЛАПТІН Петро Флорович

(24.12.1912, с. Івча Літинського району Вінницької області – 16.12.1986, м. Кам'янець-Подільський) – історик, краєзнавець, професор. У 1937 р. закінчив історичний факультет Київського університету. В 1948 р. став кандидатом історичних наук. В 1951 – 1986 рр. – доцент, професор кафедри загальної історії Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. Спеціалізувався з аграрної історії України й Поділля, методики викладання історії в вузах. Учасник I – VI Подільських історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: *Община в русской историографии последней трети XIX – нач. XX вв.* – К.: Наукова думка, 1971. – 300 с.; *І. Лучицький про общину на Україні // УІЖ*. – 1976. – № 6; *Маків: Історичний нарис // Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область*. – К., 1971 (у співавт.).

Літ.: *Вчені Хмельниччини: Бібліографічний покажчик*. – Хмельницький, 1988. – С. 98 – 100; Баженов Л. В. *Поділля в працях дослідників і краєзнавців...* – С. 264 – 265; Гальчак С. Д. *Краєзнавці Вінниччини...* – С. 102; Опря А. В., Винокур І. С. *Петро Флорович Лапін // Кам'янець-Подільський державний університет в особах*. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2003. – Т. 1. – С. 278 – 286.

ЛАЦИБА Валерій Павлович

(13.03.1952, с. Вотилівка Лисянського району Черкаської області) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук (з 1983 р.). У 1977 р. закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. З 1977 р. працює на кафедрі суспільних наук Вінницького державного медичного інституту ім. М. І. Пирогова (тепер: Вінницького національного медичного університету): старший викладач, доцент (з 1991 р.). Досліджує проблеми політичних репресій на Поділлі ХХ ст. Заступник голови обласної редколегії, керівник науково-видавничої групи редакції книги “Реабілітовані історією”, заступник голови обласної редколегії, один із авторів-упорядників видання “Національна Книга Пам'яті жертв голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Вінницька область”. Заслужений працівник освіти України (2009). Учасник

міжнародних, Всеукраїнських наукових, науково-практичних, регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: *Земська медицина на Поділлі на початку XX ст. // Тези доповідей і повідомлення 18-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1998. – С. 43, 44; Діяльність Вінницького повітового земства в галузі народної освіти та культури // Тези доповідей і повідомлення 19-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1999. – С. 34, 35; Вінницький мартиролог жертв політичних репресій 20 – 50-х рр.: формування, структура, значення // Політичні репресії на Поділлі у XX ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця, 2001. – С. 108 – 112; Вінницький мартиролог: Книга пам'яті жертв політичних репресій на Вінничині (20 – 50-і рр. XX ст.). – Т. 1. – Вінниця: Велес, 2001. – 398 с. (керівник науково-видавничої групи); Українська радянська та сучасна історіографія українсько-польського міжнаціонального конфлікту в роки другої світової війни // Українська історіографія на рубежі століть: Матеріали міжнародної наукової конференції. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – С. 682 – 686 (у співавтор.); Перший секретар Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявський (штрихи об'єктивного історичного портрету) // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 131 – 136 (у співавторстві з О. К. Струкевичем, К. В. Завальнюком); Родіон Андрійович Скалецький: доля таланту за тоталітаризму // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 7: Матеріали третього круглого столу "Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст." – С. 164 – 177 (у співавтор. з О. К. Струкевичем); Володимир Чернявський – організатор і жертва політичного терору на Вінничині // Реабілітовані історією. Вінницька область... – Кн. 1. – Вінниця: ДП "ДКФ", 2006. – С. 630 – 642 (у співавтор. з О. Струкевичем, К. Завальнюком); Типова доля боротьбиста // Там само. – С. 643 – 651 (у співавтор. з О. Струкевичем).*

Літ. : Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 103; Гальчак С. Д. Регіонознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 96 – 97.

ЛАЦІС Микола Петрович

(09.03.1937, Глобине Полтавської області) – журналіст, краєзнавець. Юнацькі роки провів у Полтаві, де здобув спеціальність учителя української мови, літератури та історії. З 1956 р. мешкав у Чорнобилі, працював у редакції місцевої газети "Прапор перемоги". В 1977 – 1979 рр. навчався у ВПШ при ЦК Компартії України. Учасник ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. У 1991 – 1996 рр. редактор Вінницької обласної газети "Земля Подільська". Вийшовши на заслужений відпочинок, мешкає у Вінниці. Співавтор ряду книг про вінничан – ліквідаторів Чорнобильської трагедії.

Тв.: *Вінничани і зірка Полин: Фотонарис. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – 352 с. (у співавторстві з В. Соколом, М. Ястремським); Вінничани під по-*

линоюю зорею: Фотонарис (вид. друге, доопрацьоване). – Вінниця: Книга-Вега, 2008. – 440 с.; іл. (у співавторстві з В. Соколом, М. Ястремським).

Літ.: Лисенко В. Г. Вінниччина журналістська: Журналісти нашого краю в засобах масової інформації і не тільки... – Вінниця., 2009; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 97 – 98.

ЛЕВИЦЬКИЙ Орест Іванович

(25.12.1848, с. Маячки, тепер: Новосанжарського району Полтавської області – 09.05.1922, м. Київ) – український історик, археолог, археограф, етнограф, фольклорист, правознавець, письменник, член Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, академік АН України (з 1919 р.). У 1874 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Працював учителем гімназії, секретарем Тимчасової комісії для розгляду давніх актів (1874 – 1921 рр.), співробітничав з редакцією журналу “Киевская старина”. В 1919 – 1921 рр. – віце-президент ВУАН, голова соціально-економічного відділу Академії. Досліджував історію України й Поділля XVII – XVIII ст. Видав “Літопис Самовидця” (1878 р.), “Хмільницький літопис” (1878 р.) та ін., які містять описи історичних подій на Поділлі.

Тв.: Основные черты внутреннего строя Западно-Русской церкви XVI и XVII вв. – К., 1884; Про актові книги, що стосуються історії Південно-Західного краю і Малоросії. – К., 1900; Про становище селян Південно-Західного краю в другій половині XIX ст. – К., 1906.

Літ.: Маскевич Л. Г., Сторчак А. І. Видатний історик, археограф, архіве́ст // УІЖ. – 1968. – № 2; Маскевич Л. Г. З історії становлення джерелознавства України // Феодалізм: Економіка. Класова боротьба. Культура: Зб. наук. праць. – К., 1986. – С. 191 – 201.

ЛЕГУН Юрій Вікторович

(07.05.1967, с. Нова Ободівка Тростянецького району Вінницької області) – історик, краєзнавець. У 1991 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. В 1992 – 1995 рр. навчався в аспірантурі при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка. В 1995 р. захистив кандидатську дисертацію. У 1995 – 2002 рр. працював старшим викладачем кафедри правознавства Вінницького державного аграрного університету. В 2002 – 2005 рр. – докторант Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. У 2005 р. працював на попередньому місці роботи на посаді доцента. З вересня 2006 р. завідувач кафедри етнології Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, з березня 2009 р. – директор Державного архіву Вінницької області. Восени 2006 р. очолив обласне краєзнавче товариство “Поділля”. З 2007 р.

доктор історичних наук. Професор. Досліджує селянську генеалогію Подільської губернії. Автор численних публікацій з даної та іншої краєзнавчої тематики.

Тв.: Ревізійні переписи кінця XVIII – сер. XIX ст. як джерело інформації щодо генеалогії селянських родин Подільської губернії // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К., 2003. – Число 10. – Ч. 1. – С. 169 – 184; Питання селянської генеалогії в дослідженнях російських істориків (1785 – 2001) // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Історія. – К., 2003. – Вип. 68. – С. 41 – 43; Українська селянська генеалогія: історіографія проблеми // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Історія. – К., 2003. – Вип. 69. – С. 76, 77; Джерела з селянської генеалогії кінця XVIII – початку XX ст. (на прикладі мікропопуляції з Ольгопільського повіту Подільської губернії) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2003. – С. 219 – 223; Ревізійний перепис населення 1795 р.: Брацлавська губернія. – Част. 1: Бершадський повіт. – Вінниця, 2003. – 284 с. (у співавтор. з О. Петренком); Значення картографічних матеріалів для реконструкції селянських родоводів (Подільська губернія, кінець XVIII – початок XX ст.) // Історико-географічні дослідження в Україні. – К., 2004. – Ч. 7. – С. 211 – 233; Генеалогічне значення викупних документів аграрної реформи із зібрання Російського Державного історичного архіву (за матеріалами Подільської губернії) // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Історія. – К., 2004. – Вип. 76. – С. 155 – 157; Матеріали до реконструкцій родоводів казенних селян Поділля (кінець XVIII – середина XIX ст.) у зібранні РДІА (Санкт-Петербурга) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К., 2004. – Число 11. – Ч. II. – С. 105 – 128; Селянська генеалогія в польській історіографії // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – К., 2004. – № 4 (28). – С. 228 – 233; Генеалогія селян Подільської губернії: джерела [Монографія]. – Вінниця: О. Власюк, 2005. – 516 с.; Методи дослідження селянської генеалогії у російській історіографії // Історико-географічні дослідження в Україні: 36. наук. праць. – К., 2005. – Ч. 8. – С. 210 – 222; Матеріали місцевих контор удільних відомств в Подільській губернії як історичне джерело // Наукові праці. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 10. – Вінниця, 2005. – С. 370 – 375; Класифікація джерел генеалогічного характеру селянських родин Правобережної України // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 36. наук. праць. – К., 2005. – Число 12. – Част. 1. – С. 249 – 270; Генеалогічне значення джерел церковного походження (Подільська губернія 1795 – 1917 років) // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Історія. – К., 2005. – Вип. 80. – С. 29 – 32; Викупні документи аграрної реформи як джерело генеалогії та історії селянських родин (за матеріалами Подільської губернії) // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Історія. – К., 2005. – Вип. 81. – С. 93 – 96; Значення матеріалів волосних судів як джерела з історії селянства Поділля // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2005. – Вип. X. – С. 284 – 292; Матеріали рівізійного перепису населення 1795 – 1796 рр. у фондах Державного архіву Вінницької області. – Вінниця: О. Власюк, 2005. – 72 с. (у співавтор. з О. Петренком); Селянська генеалогія Поділля: окреслення джерельної бази // Вінниччина: минуле і сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 40 – 45; Документи Селянського поземельного банку як джерело інформації щодо подільських селян кінця XIX – початку XX

ст. // *Пам'ять століть*. – К., 2006. – № 1. – С. 84 – 90; *Церковні візитації XVIII – XIX ст. як генеалогічне джерело // Сторінки історії*: 36. наук. праць. – К., 2006. – Вип. 22. – С. 178 – 185; *Перспективи досліджень селянської генеалогії в Україні: джерелознавчий аспект // Слов'янські обрії*: 36. наук. праць. – К., 2006. – Вип. 1. – С. 337 – 345; *Історіографія питання класифікації джерел з генеалогії селянства // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*: 36. наук. праць. – К., 2006. – Число 13. – Ч. 1. – С. 132 – 163; *Надбання Собанськими земель у Брацлавському воєводстві у 1780-х рр.: обставини і особливості // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. – Вип. XII. – Вінниця, 2007. – С. 89 – 91; *Реєстр Війська Запорізького 1649 р. як генеалогічне джерело з історії Східного Поділля // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження*. – Вінниця, 2007. – С. 84 – 88; *Матеріали з історії Теплицько-Бубнівського маєтку Потоцьких у зібранні Головного архіву давніх актів (м. Варшава) // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського / Історія. Вип. XIII. – Вінниця, 2008. – С. 328 – 331; Лист 1776 року до польського короля православних священиків Правобережної України // *Подільська старовина...* – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 109 – 138; *Товариство подолян при Вільній академії наук у США (кінець 1960-х – початку 1970-х рр.) // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського / Історія. – Вип. XIV – Вінниця, 2008. – С. 384 – 389; Обласне краєзнавче товариство "Поділля": завдання та перспективи діяльності // *Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. 21 – 23 жовтня 2008, Вінниця. – Вінниця, 2008. – С. 33 – 35; *Про краєзнавчу книгу і не тільки // Подільський книжник: Альманах*. – Вип. 1 (2008) / Уклад. Т. Р. Соломонова. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2009. – С. 9 – 12; *Друга частина спогадів В. Приходька «Під сонцем Поділля» як історичне джерело // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 105 – 123. [У співавтор. з О. М. Кравчуком]; *Визначення питання права власності на приміщення Мурів на початку XX ст. століть // Вінницькі Мури. Погляд крізь віки: Матеріали міжнародної наукової конференції «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть»*. 9 – 10 вересня 2010 р. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2011. – С. 245 – 254; *Архів у Мурах // Там само*. – С. 405 – 416; *Віктор Приходько. Під сонцем Поділля: спогади*. – Ч. 2 / Упорядники і автори передмови Ю. Легун, О. Кравчук. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – 416 с.***

ЛЕОНТОВИЧ Микола Дмитрович

(1 (13).12.1877, с. Селевинці, присілок Монастирок, тепер село Немирівського району Вінницької області – 23.01.1921, с. Марківка Теплицького району Вінницької області) – видатний український композитор, хоровий диригент, збирач подільського музичного фольклору, педагог. В 1892 – 1898 рр. навчався в Кам'янець-Подільській духовній семінарії, керував учнівським хором. Працював учителем музики і співів у школах Поділля в Чукові (1899 – 1901 рр.), Вінниці (1902 – 1905 рр.), Тульчині (1905 і в 1919 рр.), Тиврові і Летичеві. В 1903 – 1904 рр. був слухачем Петербурзької придворної хорової капели, в 1909 – 1914 рр. брав уроки

з теорії композиції у професора Б. Яворського (Москва). У 1917 – 1919 рр. працював викладачем музично-драматичного інституту ім. М. В. Лисенка, в українській державній хоровій капелі в Києві. У 1919 р. повернувся до Тульчина, де керував художньою самодіяльністю. Основу його творчості складав музичний фольклор Поділля. Він обробив 150 українських народних пісень, з яких значна кількість є подільськими. Опублікував “Перший збірник пісень з Поділля” (1901 р.) і “Другу збірку пісень з Поділля” (1903 р.). Загинув від руки бандита в хаті свого батька в с. Марківці.

Лит.: Гордійчук М. М. Микола Леонтович. – К., 1974; Прушківська Н. Н. Музично-педагогічна діяльність М. Д. Леонтовича на Поділлі // Тези доповідей III Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1985. – С. 78, 79; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 268; Іванова Л. О. М. Д. Леонтович. Практичний курс навчання співу у середніх школах України. – К.: Музична Україна, 1989. – 134 с.; Рябий М. О. Убивство Леонтовича // Вінниччина. – 1993. – 5 червня; Прушківська Н. М. Леонтович – подільський майстер хорової мініатюри // Тези доповідей і повідомлення 19-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1999. – С. 75, 76; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 103, 104; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 40; Завальнюк А. Ф. Микола Леонтович. Листи, документи, духовні твори. До 130-ї річниці від дня народження. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2007. – 272 с.

ЛИПКІВСЬКИЙ Василь Костянтинович

(07 (20).03.1864, с. Попудня Липовецького повіту Київської губернії, тепер Монастирищенського району Черкаської області – 27.11.1937, м. Київ) – церковний реформатор, педагог, письменник, перекладач, краєзнавець, митрополит Української автокефальної православної церкви. Кандидат богослов'я (з 1889 р.). У 1885 р. закінчив Київську духовну семінарію, в 1889 р. – Київську духовну академію. Працював законовчителем у школах Черкащини. В 1892 – 1903 рр. – настоятель собору в Липовці, голова Липовецького відділення єпархіальної училищної ради та доглядач церковних шкіл Липовецького повіту. Піклувався про розвиток народної освіти. З кінця 1903 р. – у Києві на освітній ниві, священник однієї із церков. Починаючи з 1905 р., – учасник руху за автокефалію Української православної церкви. В період визвольних змагань 1917 – 1920 рр. брав активну участь у церковно-реформаторському русі, в заснуванні українських парафій, перекладав українською мовою Святе письмо та богослужбові книги. Організаційне оформлення автокефальної православної церкви (УАПЦ) відбулося на Всеукраїнському православному соборі, який проходив 14 – 30 жовтня 1921 р. в Києві в Софіївському соборі. Тут протоірея Липківського В. К. було висвячено на архієпископа та обрано митрополитом Київським і всієї України Української автокефальної православної церкви. Як митрополит роз-

горнув активну діяльність, спрямовану на розвиток УАПЦ, об'їздив усю Україну, зокрема Вінниччину (Вінниця, Липовець, Гайсин, інші населені пункти). В 1926 р. зазнав арешту, а 20 жовтня 1927 р. на Другому Всеукраїнському православному соборі його на вимогу ГПУ було усунуто від керівництва УАПЦ. Останнє страдницьке десятиліття митрополита закінчилося новим арештом (22.10.1937 р.) та розстрілом 27.10.1937 р. Автор циклу історичних нарисів з життя Липовецького повіту: "Унія та возз'єднання уніатів в 1794 – 1795 році в межах сучасного Липовецького повіту" (1895 р.) та ін. На сторінках журналу "Церква і життя" (1927 – 1928 рр.) опублікував статті "Православна Христова церква українського народу", "Різдвяна драма" св. Дмитра Ростовського" та ін. Писав "Історію Української Православної Церкви", від якої зберігся лише сьомий розділ "Відродження Української Церкви". Залишив також багатий епістолярій.

Тв.: Проповіді на неділі й свята: слово Христове до українського народу // Українське православне братство імені митрополита Василя Липківського. – 1988.

Літ.: Зінченко А. Визволитися вірою. Життя і діяння митрополита Василя Липківського. – К., 1997; Хоменко Б. В. Липківський Василь Костянтинівич // 3-над Божої ріки. – 2-е вид. – С. 194 – 195; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 104 – 105; Краєзнавство Східного Поділля... – С. 60 – 61.

ЛИСА Людмила Серафимівна

(01.04.1939, с. Сокиринці Вінницького району Вінницької області) – краєзнавець, музеєзнавець. Закінчила 1970 р. історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. З 1972 р. працювала зав. відділом Вінницького обласного краєзнавчого музею. Досліджує і популяризує історію Вінниці, народні промисли, діяльність видатних людей Поділля. Опублікувала понад 30 робіт з історії та етнографії краю. Учасниця багатьох історико-краєзнавчих наукових конференцій.

Тв.: Поділля на картах Г. Л. Боппана // Тези доповідей 3-ї Вінницької історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1985. – С. 63 – 64; Розвиток кустарних промислів Поділля на початку ХХ ст. // Проблеми етнографії Поділля. Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1986. – С. 121, 122 (у співавт.); Музеї Вінниччини про народного месника (У. Кармалюка) // Народний герой Устим Кармалюк: Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 32 – 34 (співавт. А. К. Лисий); Незвичайна доля подолянки Марії Ковач // IV Подільська історико-краєзнавча конференція: Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 28, 29; Николай Григорьевич Козицкий (неизвестные страницы биографии) // Тезисы докладов республиканской научно-практической конференции. – Николаев, 1988; Сторінки історії Вінницького трамваю // 4-а республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей і повідомлення. – К., 1989. – С. 356 – 357; З історії освіти у м. Вінниці (II пол. ХІХ – поч. ХХ ст.) //

Подільська старовина. – Вінниця: РВВ ВАТ “Віноблдрукарня”, 1998. – С. 91 – 117; Срібна мить: Поштові листівки та фотографії з музейної колекції. – Вінниця: РВВ ВАТ “Віноблдрукарня”, 1998. – 48 с. (у співавт.); Вінницькі подвижники краєзнавства // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник. – Кам’янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С. 331 – 341 (у співавт.); Народний дім у Вінниці // Подільська старовина: Науковий збірник / До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 116 – 125; Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304 с. (чл. авторського колективу).

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 113, 114; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 105 – 106.

ЛИСЕНКО Володимир Григорович

(18.06.1939, смт Муровані Курилівці Вінницької області – 11.06.2010, м. Вінниця) – журналіст, краєзнавець. У 1963 р. закінчив факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Працював у часописах м. Києва, Молдавії, в редакціях Погребищенської райгазети “Колос”, Вінницької обласної молодіжної газети “Комсомольське плем’я”, на обласному радіо (м. Вінниця), а також у Вінницькому облвиконкомі, Художньому фонді України, Вінницькому театрі ляльок. Член Національної спілки журналістів України. З 1988 р. працював на посадах секретаря, голови Вінницької обласної організації Національної спілки журналістів України, головним редактором газети “Південний Буг”. Автор ряду документально-краєзнавчих книг.

Тв.: Шевченко на Поділлі / Автори-упорядники В. Рабенчук, В. Лисенко. – Вінниця, 1992. – 72 с.; Нові горизонти Анатолія Пачевського / Автори-упорядники Ю. Чорний, В. Лисенко. – Вінниця: Південний Буг, 1999. – 76 с.; Герой України Анатолій Пачевський. – Вінниця: Південний Буг, 2004. – 400 с.; Вінниччина журналістська / Автор-упорядник В. Лисенко. – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. – 320 с.

ЛИСИЙ Анатолій Кононович

(30.07.1944, м. Вінниця) – історик, педагог, краєзнавець, кандидат історичних наук (з 1984 р.), доцент (з 1990 р.), член Національної спілки журналістів України. У 1969 р. закінчив історичний факультет Ужгородського університету. Після вузу вчителював, працював у Вінницькому обкомі комсомолу, завідував відділом Вінницького обласного краєзнавчого музею. Викладає у Вінницькому державному педагогічному університеті ім. М. Коцюбинського на кафедрі історії України. Доцент. Дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам’янець-Подільському національному університеті. Член авторського колективу нової “Енциклопедії історії Украї-

ни". Веде на обласному телебаченні цикл краєзнавчих передач. Досліджує проблеми економіки, історії цукрової промисловості на Поділлі 20 – 50-х рр. XX ст., релігійного життя в краї, інші аспекти минулого регіону. Учасник міжнародних, Всеукраїнських наукових, науково-практичних, регіональних історико-краєзнавчих конференцій. З історії Поділля опублікував близько 200 робіт.

Тв.: Цукрова промисловість Поділля в 1921 р. // Тези доповідей V Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1987; Сто років з історії Городоцького цукрового заводу (1839 – 1939) // VII Подільська історико-краєзнавча конференція. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 68 – 70; Про стан цукрової промисловості Поділля після закінчення громадянської війни // Проблеми економічної географії Поділля: Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 12, 13; З історії Проскурівського цукрового заводу. 1891 – 1941 // Хмельницькому – 500: Тези науково-практичної конференції. – Хмельницький, 1991. – С. 21 – 23; До питання про перше перебування Директорії у Вінниці // Тези доповідей XII-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1993. – С. 40, 41; Нариси історії Подільської (Вінницько-Брацлавської) єпархії. 1795 – 1995. – Вінниця, 1995. – 120 с.; Нариси історії Гніванського костелу. – Вінниця, 1996. – 112 с.; Вінницький капуцинський монастир. – Вінниця, 1996. – 128 с.; До питання про перебування Директорії в Вінниці у лютому – березні 1919 р. // Україна: минуле, сьогодення, майбуття: 36. наук. праць. – Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. – К., 1999. – С. 201 – 207 (у співавтор.); Нариси історії Мурафського костелу. – Вінниця, 2000. – 150 с.; Баженова Стефанія. Юзеф Антоній Ролле: життя, діяльність, творчість. – Кам'янець-Подільський, 2001. – 244 с. // Поділля в контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Вінниця, 2001. – С. 89 – 92 (рецензія; у співавтор.); Репресії радянської влади щодо католиків подільського регіону: за слідчою справою ксьонза М. Туровського // Політичні репресії на Поділлі в XX ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця: Велес, 2002. – С. 156 – 159; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського: історія і сучасність // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 8 – 11 (у співавтор.); Вінницькі подвижники краєзнавства // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С. 331 – 334 (у співавтор.); Шаргородський костел Святого Флоріана: історія, події, люди. – Вінниця, 2003. – 200 с.; Аграрні заворушення селян Шаргородщини в березні 1930 р. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 115 – 117; Літописець Поділля (відомий учений-краєзнавець В. П. Воловик) // Вінниччина: минуле і сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 9 – 14 (у співавторстві з Л. Баженовим); До історії Вінницького реального училища // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 6: Матеріали другого круглого столу "Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII на початку XXI ст." – С. 267 – 272; Могилів-Подільський на сторінках "Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich" // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський; Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – С. 66 – 69; Репре-

сії радянської влади щодо католиків подільського регіону // Реабілітовані історією. Вінницька область... – Кн. 1. – Вінниця: ДП “ДФ”, 2006. – С. 854 – 856; Вінниця у 1914 – 1917 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі. 36. наук. праць. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 7: Матеріали третього круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.” – С. 230 – 234 (у співавтор. з Н. М. Марценюк); Вінницька магебурія очима Валентина Отамановського // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 143 – 145; Дві долі на тлі Національної революції // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 1. – С. 365 – 377; Вінниця між лютим і жовтнем 1917 р. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XII. – Вінниця, 2007. – С. 206 – 210; Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304 с. (чл. авт. колективу); 3 історії Барського спиртзаводу // Бар, Барська земля – крізь призму століть... Бар, 2008. – С. 332 – 338; Таємний радник із Бару В. Я. Буняківський // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського / Історія. – Вип. XIV. – Вінниця, 2008. – С. 111 – 115; Відомості про освячення Преображенського собору 1866 р. // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне... – Вінниця, 2008. – С. 262 – 264; Небо на землі. 3 історії Спасо-Преображенського кафедрального собору. – Вінниця: Видання Вінницької єпархії, 2008. – 88 с. (у співавтор. з В. Голоскевичем); Вінниця у 1914 – 1917 рр. // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2008. – Вип. XIII. – С. 230 – 234; Іван Богун: між сходом і заходом // Українсько-московські стосунки середини XVII ст.: матеріали міжнародної наукової конференції, 18 квітня 2008 р. – Умань, 2008. – С. 79 – 84; Каміонський Мойсей Ісаакович – засновник сіоністського руху у Вінниці // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Євреї в Україні: історія і сучасність». – Житомир, 2009. – С. 348 – 350; Наддністрянські музи Олександра Пушкіна // Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, 2009. – С. 413 – 415; До питання про присягу громадянства Брацлавського воєводства Люблінської унії 1569 року // Матеріали XXII наукової історико-краєзнавчої конференції «Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження». – Вінниця, 2009. – С. 189 – 195; Колиска української авіації // Воєнна історія Поділля та Буковини. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції. – К., 2009. – С. 172 – 175; Кам’янець-Подільський на сторінках «Хроніки європейської Сарматії» Олександра Гваньїні // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. редактор) та ін. – Кам’янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 51 – 54; Репресії проти студентів та викладачів історичного факультету Вінницького учительського інституту в 30-х рр. XX ст. // Вісник інституту історії, етнології і права. – Вінниця, 2010. – Вип. 8. – С. 42 – 45; 3 історії вінницьких навчальних закладів // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 16: Матеріали круглого столу «Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі». 22 жовтня 2010 року. – С. 64 – 70; Історичний факультет ВДПУ у 1930-х – 1941 рр. // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 63 – 69; Ілля Шульга – історик України і Поділля // Там само. – С. 274 – 276; Навчальні заклади в Мурах на початку XX ст. століть // Вінницькі Мури. Погляд крізь

віки: *Матеріали міжнародної наукової конференції «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть»*. 9 – 10 вересня 2010 р. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2011. – С. 257 – 268; *Перші півстоліття з історії Барського спиртзаводу* // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Вип. 19. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2011. – С. 48 – 52. [У співавтор. з Ю. А. Зінком]; *Бар на сторінках «Хроніки європейської Сарматії» Олександра Гваньїні* // *Там само*. – С. 268 – 269; *Синьоводська битва на сторінках енциклопедичних видань року* // *Синьоводська битва 1362 року – визначальна подія в історії України: Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Хмельник Вінницької області, 24 квітня* / Відповід. редактор С. Д. Гальчак. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – С. 62 – 64; *Єзуїти у Вінниці* // *Україна і Польща: історичне сусідство: Збірник матеріалів міжнародної конференції*. – Вінниця: ТОВ "Нілан ЛТД", 2012. – С. 25 – 29; *Батозька битва на сторінках енциклопедичних видань* // *XXIV Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція "Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)"*. Збірник матеріалів. Вінниця, 1 – 2 червня 2012 р. – Вінниця, 2021. – С. 23 – 26.

Літ.: Гальчак С. Д. *Краєзнавці Вінниччини...* – С. 106, 107; Лисий Анатолій Кононович // *Краєзнавці України (сучасні дослідники рідного краю): довідник*. – Київ: Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 14 – 15; Лисий Анатолій Кононович // *Українські історики XX століття: бібліографічний довідник. Серія «Українські історики»*. – К., 2006. – Вип. 2. – Ч. 3. – С. 117; Гальчак С. Д. *Регіональна інституція Східного Поділля: Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – поч. 2010 рр.)* // *Вінниця*, 2010. – С. 98 – 101; Лисий Анатолій Кононович // *Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа): бібліографічний покажчик*. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. (Серія: *Наукові школи університету*; вип. 12). – С. 125 – 128.

ЛИТВИН Сергій Харитонович

(05.01.1950, с. Запруддя Камінь-Каширського району Волинської області) – військовий історик, краєзнавець. Доктор історичних наук, професор. У 1984 р. закінчив Військово-політичну академію (м. Москва). У 1984 – 1992 рр. – викладач історії, 1992 – 1995 рр. – начальник кафедри українознавства Сімферопольського військового будівельного училища, 1995 – 2000 рр. – заступник начальника факультету з виховної роботи Севастопольського військово-морського інституту, 2001 – 2006 рр. – начальник кафедри історії Національної академії оборони України. Професор кафедри суспільних дисциплін Київської державної академії водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного. Заступник голови Всеукраїнської громадської організації "Український інститут воєнної історії" (з 2000 р.). З того ж року головний редактор журналу «Воєнна історія». Автор близько 100 праць з української історії, в т. ч. з історії Поділля.

Тв.: Симон Петлюра: диктатор чи демократ? (до суперечливості оцінок в українській історіографії) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державно-педагогічного університету: Історичні науки. – Т. 3 (5). – К., 1999. – С. 290 – 302; Провінція, якій судилося бути тимчасовою столицею УНР (Кам'янець-Подільський у добу Директорії) // Пам'ятки України. – К., 2000. – № 3 – 4. – С. 75 – 83; Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана: Монографія. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2001. – 640 с.; Від хибних трактувань, свідомих перекручень, безпідставних тверджень і замовчувань до історичної правди: необхідність та перспективи наукової локалізації місця Синьоводської битви // Воєнна історія. – К., 2011. – № 4. – С. 11 – 18; Синюха чи Снивода? Коли ж локалізуємо місце Синьоводської битви 1362 року? // Синьоводська битва 1362 року – визначальна подія в історії України: Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Хмельник Вінницької області, 24 квітня 2012 року / Відп. ред. С. Д. Гальчак. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – С. 22 – 36.

ЛИТВИНЕНКО Анатолій Юрійович

(11.07.1935, с. Костянтинівка Краснокутського району Харківської області) – природознавець, краєзнавець. У 1957 р. закінчив лісгосподарський факультет Харківського сільськогосподарського інституту ім. В. Докучаєва. Працював лісовпорядником у Гомельській області (Білорусь). З 1965 р. живе і працює у Вінниці: в лісовій дослідній станції, обласній інспекції по охороні природи. З 1985 р. очолює Вінницьку обласну організацію Українського товариства охорони природи, одночасно (з 1990 р.) редактор інформаційно-екологічного вісника “Природа і люди”. Вивчає, пропагує і оберігає природний ландшафт Поділля. Відмінник охорони природи України.

Тв.: Парки Вінниччини. – Одеса: Маяк, 1972. – 50 с.; Реєстр природно-заповідного фонду Вінниччини. – Вінниця, 1986 (у співавтор.); Червона книга Вінниччини. – 2-е вид. – Вінниця, 1995. – 105 с.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 107 – 108.

ЛИХОГЛЯД Микола Франкович

(01.01.1960, с. Черепашинці Калинівського району Вінницької області – 11.03.2001, м. Вінниця) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук (з 1988 р.). У 1981 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Працював у цьому ж вузі доцентом кафедри історії України. Кандидатська дисертація: “Українсько-молдавські зв'язки в період імперіалізму”. Спеціалізувався з історії Поділля XIX – початку XX ст.

Тв.: Розповсюдження революційної літератури в прикордонних містах України і Молдавії в період революції 1905 – 1907 рр. // Тези доповідей 1-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1983; Поділля в історії економічних зв'язків між Україною і Молдавією в кінці XIX – на початку XX ст. // Тези доповідей 6-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. –

Кам'янець-Подільський, 1985. – С. 19, 20; Місце Подільського Подністров'я в економічних зв'язках України і Молдавії наприкінці XIX – початку XX ст. // VII Подільська історико-краєзнавча конференція. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 17, 18; Розвиток домашніх промислів у Подільській губернії в кінці XIX – на початку XX ст. // V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей і повідомлення. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 566, 567; Наш край: Навчально-методичний посібник на допомогу вчителю історії та учням 6 – 9 класів загальноосвітніх шкіл. – Вінниця, 1997. – 114 с. (у співавтор.); До питання про становлення та розвиток системи податків у гетьманській державі Б. Хмельницького (середина XVII – перша половина XVIII ст.) // Тези доповідей і повідомлення 19-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1999. – С. 102 – 103.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 269, 270; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 108 – 109.

ЛІПСЬКА Алла Володимирівна

(01.01.1949, м. Тиврів Тиврівського району Вінницької області) – краєзнавець, етнограф, музеєзнавець. У 1974 р. закінчила факультет іноземних мов Вінницького державного педагогічного інституту. З 1976 р. працює у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї: старшим науковим співробітником, завідувачкою науково-дослідницького відділу давньої історії. Досліджує історію конфесійних культур Поділля, сакральне мистецтво краю, а також культуру нацменшин Поділля. Автор близько 50 наукових праць.

Тв.: Село Борсків в дослідженнях етнографа-аматора Красильнікова Т. Т. (1904 – 1988 рр.) // Етнографія Поділля: Матеріали наукової конференції. – Ч. 1. – Вінниця, 1992; Колекція культових глиняних предметів з фондів Вінницького краєзнавчого музею // Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник. – Опішня; К., 1993. – С. 356 – 358; Писанки Поділля // Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 1993. – С. 334 – 337; Са-кральне мистецтво українців Поділля // V Гончарівські читання. – К., 1998. – С. 64; Колекція юдаїки Вінницького обласного краєзнавчого музею // Єврейська історія та культура в Україні: Матеріали наукової конференції. – К., 1997; Пам'ятники жертвам геноциду в Вінницькій області // Катастрофа європейських євреїв під час Другої світової війни: Матеріали наукової конференції. – К., 2000. – С. 232; Ікони Поділля // Незасіяне поле заростає бур'янами: Історія, проблеми і перспективи духовної культури на Поділлі / Упорядник Л. Дідур. – Вінниця: ТІТТУР, 2001. – С. 11 – 15; Вінницька Ієрусалимка в творчості єврейських митців Поділля // Доля єврейської духовності та матеріальної спадщини в XX ст.: Матеріали наукової конференції. – К., 2002. – С. 295; Єврейські некрополі Східного Поділля // Подільська старовина: Науковий збірник / До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 174 – 178; Рукописні книги старообрядницької громади Східного Поділля з колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею // Подільська старовина. – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 24 – 30; Сім чудес Вінниччини [Буклет] / Вінницька обласна державна адміністрація, Вінницька обласна рада, Управління культури і туризму, Вінниць-

кий обласний краєзнавчий музей. – Вінниця, 2008. – 16 с. (у співавтор. з К. Висоцькою, Т. Журуновою, Ю. Михайлюк); *Ікони Поділля // Пульсуючі джерела*. – 2009. – 12 січня; *З історії товариства «Динамо» в Мурах століть // Вінницькі Мури. Погляд крізь віки: Матеріали міжнародної наукової конференції «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть»*. 9 – 10 вересня 2010 р. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2011. – С. 429 – 436; *Пам'ятки православної архітектури Вінницької області // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (13 – 15 жовтня 2010 р.)*. – Вінниця, 2011. – С. 120 – 122; *Науково-дослідницька робота Вінницької культурно-просвітницької спілки поляків // Україна і Польща: історичне сусідство: Збірник матеріалів міжнародної конференції*. – Вінниця: ТОВ "Нілан ЛТД", 2012. – С. 621 – 625.

Літ.: Гальчак С. Д. *Краєзнавці Вінниччини...* – С. 109; Гальчак С. Д. *Краєзнавство Східного Поділля...* – С. 124.

ЛІСОВИЙ Павло Миколайович

(23.09.1923, с. Коржівці Деражнянського району Хмельницької області – 20.02.1999, м. Вінниця) – літературознавець, краєзнавець, доктор філологічних наук (з 1972 р.), професор. Учасник Другої світової війни. У 1951 р. закінчив філологічний факультет Ужгородського університету. В 1952 – 1974 рр. – викладач Ужгородського університету, в 1974 – 1986 рр. – проректор з наукової роботи Вінницького державного педагогічного інституту. В 1986 – 1996 рр. працював на кафедрі української літератури цього інституту. Досліджує літературознавство Поділля XIX – XX ст. Учасник V – VIII Подільських, I – IX Вінницьких історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: *Музеї Вінниччини: Путівник*. – Одеса: Маяк, 1979. – 40 с.; *Російські митці на Поділлі // Тези доповідей V Подільської історико-краєзнавчої конференції*. – Кам'янець-Подільський, 1980. – С. 74 – 76; *Українські письменники-класики XIX ст. про Кармалюка // Народний герой Устим Кармалюк: Тези доповідей*. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 64 – 66; *О. С. Пушкін і Поділля // VII Подільська історико-краєзнавча конференція*. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 51, 52; *Тема Поділля в творах Тараса Шевченка // V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей і повідомлення*. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 562 – 563.

Літ.: *Вчені Хмельниччини: Біобібліографічний покажчик*. – Хмельницький, 1988. – С. 53, 54; *Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців...* – С. 271; *Подолінний А. Лісовий Павло Миколайович // З-понад Божої ріки...* – С. 175; *Гальчак С. Д. Лісовий Павло Миколайович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю...* – С. 123 – 124; *Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини...* – С. 110.

ЛОБАЙ Борис Іванович

(02.11.1938, м. Шепетівка Хмельницької області) – історик, архівіст, краєзнавець. Закінчив історичний факультет Київського

державного університету ім. Т. Г. Шевченка. З 1970 р. працював завідувачем відділу Вінницького обласного краєзнавчого музею. Завідувач відділу охорони пам'яток історії та культури управління культури Вінницької облдержадміністрації. Досліджує ранній залізний вік на Поділлі. Брав участь в археологічних експедиціях Вінницького державного педагогічного інституту (1964 – 1970 рр.) та Вінницького обласного краєзнавчого музею (в 1971 – 1981, 1985 – 1990 рр.). Автор більше 10-и наукових публікацій.

Тв.: Кургани скіфського часу на Вінниччині // Археологія. – 1977. – Вип. 21; До вивчення етнічної належності Фарзая та Інсмєя // Археологія. – 1989. – № 1; Сарматы Северо-Западного Причерноморья в I в. н. э. (погребение знати в с. Пороги). – К., 1991 (в соавтор.).

Літ.: Гальчак С. Д. Лобай Борис Іванович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 124 – 125; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 110 – 111.

ЛОБАТИНСЬКИЙ Созонт Михайлович

(07.09.1842, с. Дмитрашківка, тепер: Піщанського району Вінницької області – 26.11.1909, м. Томськ, Росія) – краєзнавець, історик релігії, археолог, член Подільського історико-археологічного товариства (з 1869 р.). У 1865 р. закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію, в 1869 р. – Київську духовну академію. В 1869 – 1875 рр. – викладач Кам'янець-Подільської духовної семінарії. У 1875 – 1899 рр. – настоятель Петропавлівської церкви у Кам'янець-Подільському. За допущену фінансову розтрату в 1899 р. зісланий до м. Томська. Продовжував залишатися членом Подільського історико-археологічного товариства, передав Кам'янець-Подільському Давньосховищу (історичному музею) понад 100 книг. Досліджував церковне життя на Поділлі, історію міст і сіл краю. Публікував статті головним чином у “Подольских епархиальных ведомостях”.

Тв.: Историко-статистическое описание м. Тульчина Винницкого уезда // Подольские епархиальные ведомости. – 1873. – № 19; Историко-статистическое описание приходов и церквей Брацлавского уезда Подольской епархии с историческим очерком Брацлавского воеводства // Подольские епархиальные ведомости. – 1875. – № № 11, 13, 19, 20, 21, 22; – 1876. – № № 1, 3, 4, 5; Учреждение Минской, Изяславской и Брацлавской епархий и воссоединение униатов с православной церковью Подолии // Подольские епархиальные ведомости. – 1885. – № № 8, 9, 22; К истории воссоединения униатов Брацлавского воеводства во второй половине прошлого столетия // Подольские епархиальные ведомости. – 1890. – № 5 – 6; О раскольниках Подольской епархии // Подольские епархиальные ведомости. – 1866. – № № 20 – 24.

Літ.: Яворовский Н. Созонт Михайлович Лобатынский // Труды Подольского историко-археологического общества. – Каменец-Подольский. – Вып. XI. – С. 404 – 407; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 271 – 272; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 111 – 112.

ЛОБОДА Андрій Митрофанович

(1871, м. Свенцяни, тепер: Швенчоніс (Литва) – 01.01.1931, м. Київ) – відомий український фольклорист, літературознавець, академік АН України (з 1922 р.), член-кореспондент АН СРСР (з 1923 р.). У 1894 р. закінчив Київський університет. З 1904 р. професор російської літератури цього ж університету. В 1921 – 1930 рр. очолював Етнографічну комісію АН України, підтримував тісні зв'язки з Вінницькою філією ВУАН, з фольклористами, етнографами, краєзнавцями Поділля. У своїх працях виступав прихильником історичного методу дослідження. Вивчав пісенний слов'янський епос, історію української літератури. У творах використовував матеріали Поділля.

Тв.: Доля етнографії на Україні. – К., 1926.

Літ.: Попов П. М. Академік А. М. Лобода як фольклорист // Народна творчість і етнографія. – 1959. – № 2; Березовський І. П. Лобода А. М. // УРЕ. – 2-е вид. – К., 1981. – Т. 6. – С. 209; Баженов Л. В. Поділля у працях дослідників і краєзнавців... – С. 272.

ЛОЙКО Олексій Герасимович

(17.02.1939, с. Городище Житомирського району Житомирської області – 23.06.2009, м. Вінниця) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук (з 1971 р.), професор. Закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Завідував кафедрою історії України Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського (з 1988 р.). З 2006 р. – професор цієї кафедри. Дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті. Досліджував різні аспекти історії Поділля. Учасник міжнародних, Всеукраїнських наукових, науково-практичних, регіональних історико-краєзнавчих конференцій. З історії краю опублікував понад 50 робіт.

Тв.: Вінок безсмертя: Книга-Меморіал. – К., 1988 (у співавтор.); Памятники истории и культуры Винницкой области: Материалы к Своду памятников истории и культуры. – К., 1990. – Вып. 8 (у співавтор.); М. Грушевський – видатний історик, політичний, державний та громадський діяч України // Тези доповідей 16-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997. – С. 6 – 8; Сільське господарство Вінниччини на початку 20-х років // Там же; – С. 48, 49; З історії становлення народної освіти на Вінниччині в умовах непу // Тези доповідей і повідомлення 17-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997. – С. 57, 58 (у співавтор.); Охорона здоров'я населення Поділля в період непу // Тези доповідей і повідомлення 18-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1998. – С. 59, 60; До питання про перебування Директорії в Вінниці у лютому – березні 1919 р. // Україна: минуле, сьогодення, майбуття: Збірник наукових

праць / Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. – К., 1999. – С. 201 – 207 (у співавтор.); До питання про колегоспне будівництво на Поділлі в період нової економічної політики // Поділля у контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Вінниця, 2001. – С. 225 – 229 (у співавтор.); Професійна освіта на Вінниччині за часів НЕПу // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. III. – Вінниця, 2001. – С. 84, 85; Ліквідація неписьменності в період непу // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 85 – 87; Релігійне життя на Поділлі в умовах непу // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. IV. – Вінниця, 2002. – С. 91 – 94; Початковий період радгоспного будівництва на Поділлі в 1917 – 1920 рр. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 102 – 105 (у співавторстві з О. О. Стадник).

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 273; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 112 – 113; Гальчак С. Д. Регіонознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 101 – 103.

ЛОЗОВИК Михайло Петрович

(21.03.1957, смт Летичів Хмельницької області) – педагог, краєзнавець. Закінчив факультет фізичного виховання Вінницького державного інституту ім. М. Островського. Працював тренером-викладачем Вінницької спортивної школи олімпійського резерву. Викладач кафедри фізичного виховання Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Учасник Всеукраїнських, регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Автор більше 30-и науково-краєзнавчих публікацій.

Тв.: Становлення фізкультурно-спортивного руху на Вінниччині з кінця XIX ст. до середини 20-х років XX ст. // Вісник інституту історії, етнології і права: зб. наук. праць. – Вінниця, 2011. – С. 32 – 36; Спортивні здобутки студентів-істориків ВДПУ на легкоатлетичних аренах // Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення: матеріали XXIII Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 2011. – С. 101 – 103; Становлення фізкультурно-спортивного руху на Поділлі з кінця XIX ст. до середини 20-х років XX ст. // Фізична культура, спорт та здоров'я нації: зб. наук. праць. – Т. 1. – Вінниця, 2011. – С. 37 – 40; Становлення особистості уродженця Вінниччини, славного кошового Січі Запорозької Івана Дмитровича Сірка // XXIV Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція: зб. наук. праць. – Вінниця, 2012. – С. 109 – 112; Розвиток фізкультурно-спортивного руху в селах Вінниччини в 1948 – 1949 рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2012. – С. 156 – 163.

ЛОТОЦЬКИЙ Олександр Іванович

(185? – 1939, м. Варшава) – український історик, публіцист, професор, громадсько-політичний діяч, член Подільського історико-археологічного товариства (з 1896 р.). Юнацькі роки провів

у Кам'янець-Подільському. Закінчив Київську духовну семінарію. До 1898 р. працював чиновником Київської контрольної палати, у 1898 – 1917 рр. – чиновником державного контролю у Петербурзі. За змістом роботи був куратором Подільської губернії. Активний діяч української громади у Петербурзі, добре знав М. Грушевського, співробітничав і полемізував з ним. В роки громадянської війни виїхав до Варшави і працював професором в Українському науковому інституті. Публікував в "Подольских епархиальных ведомостях", в центральній пресі статті, нариси з історії церкви, про стан освіти на Поділлі. У книзі "Спомини минулого" подав детальний і цікавий опис життя і побуту Поділля наприкінці XIX ст.

Тв.: Народное образование в Подолии в прошлом и настоящем // Кн. «Образование: Педагогический и научно-популярный журнал». – СПб., 1899. – № 4. – С. 71 – 91; – № 5. – С. 29 – 53; Где обучалось подольское духовенство до учреждения Подольской духовной семинарии. – Каменец-Подольский, 1898; Брацлавский монастырь. Очерк истории // Календарь на 1897 год. – СПб., 1896; Спомини минулого. – Варшава, 1932. – Ч. 1.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 273 – 274.

ЛЮБАЦЬКА Людмила Вікторівна

(28.02.1961, с. Жданово Шаргородського району Вінницької області) – педагог, музейник, краєзнавець, майстер народної творчості. За фахом – учитель-біолог. Працювала старшим науковим співробітником Вінницького обласного краєзнавчого музею, завідувачкою відділу обласного центру народної творчості. Науковий співробітник літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського (м. Вінниця). Активний організатор літературно-мистецьких свят. Демонструвала власні вироби і твори народних майстрів Вінниччини на виставці-презентації "Культура України на межі тисячоліть" (Київ, 2004). На Президентській виставці (Київ, 2004) представляла хліби Вінниччини. Організатор III Всеукраїнського форуму-свята "Українська витинанка" (Могилів-Подільський, 2005). У с. Кліщів на Тиврівщині створила приватний музей архітектури та побуту "Подільська хата". Автор науково-краєзнавчих праць "Т. Г. Шевченко – художник", "Духм'яний аромат солодкуватої Червоної лілеї", "М. Коцюбинський на Шаргородщині" (2009), "Народні промисли Вінниччини 19 – 20 ст." та ін.

Літ.: Вінниччина журналістська / Автор-упорядник В. Г. Лисенко. – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. – С. 133.

ЛЮБОВИЧ Микола Миколайович

(28.03.1855, м. Тульчин Вінницької області – 1935, м. Ростова-на-Дону) – історик-славіст, член-кореспондент АН СРСР (з 1924 р.). У 1877 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету, учень професора І. В. Луцицького. В 1877 – 1878 рр. – учитель історії Кам'янець-Подільської гімназії. З 1880 р. – доцент, з 1883 р. – професор Варшавського університету. В 1890 р. відвідав Кам'янець-Подільське Давньосховище (історичний музей) і передав в його фонди літературу, старожитності. В 1915 р. евакуювався до Ростова-на-Дону і працював тут в університеті. Докторська дисертація: “Початок католицької реакції і занепад реформації в Польщі” (Київ, 1890 р.). Досліджував феодальну Польщу. У своїх працях, які багаті на архівні матеріали, висвітлював події на Поділлі у XVI – XVII ст.

Тв.: *Обзор литературы по истории Польши XVI в. за истекший 1884 г. // Известия Санкт-Петербургского славянского благотворительного общества. – 1885. – Кн. 5 – 6; Иван Пидкова. Эпизод из исторических отношений Подольи и Молдавии в XVI в. // Подольские епархиальные ведомости. – 1878. – №№ 18, 19.*

Літ.: *Иванов Ю. Ф. Любович Н. Н. // Славяноведение в дореволюционной России. – Биобиблиографический словарь. – М., 1979. – С. 227 – 228; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 275; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 114.*

ЛЮБЧАК Олександр Омелянович

(25.05.1919, м. Котовськ Одеської області – 09.07.1998, м. Вінниця) – природознавець, краєзнавець. Закінчив Балтський (Одеська область) педагогічний технікум (у 1937 р.). Вчителював. У 1941 р. закінчив військово-політичне училище ім. М. Фрунзе. Учасник Другої світової війни, по завершенні якої тривалий час служив у армії. На Вінниччині з 1965 р. Один із засновників обласної організації Українського товариства охорони природи. У 1965 – 1987 рр. її відповідальний секретар. Активно займався природоохоронною та краєзнавчою діяльністю. Знавець тваринного світу Поділля. Автор краєзнавчих видань.

Тв.: *Виховання захисників природи. – К.: Радянська школа, 1985. – 70 с. (у співавтор. з Т. Зборжевською); Птахи подільських дібров: Нариси. – Одеса: Маяк, 1986. – 120 с.; Чарівне Поділля: Краєзнавчі нариси. – Одеса: Маяк, 1990. – 88 с.; Хто посадив липи? [Про ботанічну пам'ятку – липову алею від Тульчина до Хмельницького] // Земля Подільська. – 1993. – 30 червня.*

Літ.: *Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 114.*

ЛЮБЧЕНКО Василь Євгенійович

(15.06.1960, с. Пеніжково Христинівського району Черкаської області) – географ, поліграфіст, краєзнавець. Закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка та Тернопільську академію народного господарства. З 1986 р. працює у м. Вінниці на підприємстві "Державна картографічна фабрика". З 2001 року обіймає посаду головного редактора – начальника видавничого відділу підприємства. Кандидат географічних наук, голова Вінницького відділу Української картографічної асоціації, дійсний член Українського географічного товариства. Автор ряду публікацій з географічного краєзнавства, тематичного картографування, навчальних картографічних і дидактичних посібників, упорядник словника-довідника зі слов'янської міфології.

Літ.: Вінниччина журналістська / Автор-упорядник В. Г. Лисенко. – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. – С. 134.

МАГУРА Сильвестр Сильвестрович

(02.01.1897, с. Гусине (поблизу м. Холм Люблінської губернії) – 1937) – український археолог. Закінчив Миколаївську гімназію в м. Ревель Естляндської губернії (нині: Таллінн). 1917 р. вступив до Київського університету, але у 1920 р. перервав навчання і до 1922 р. працював учителем та завідуючим школою при цукроварні у Гайсині. Продовживши навчання і закінчивши Київський археологічний інститут, працював співробітником археологічного відділу Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка. Захистивши дисертацію, в середині 30-х років став одним із провідних українських археологів. В основному займався дослідженням поселень трипільської археологічної культури. Створив перший показник радянської літератури з археології України за 1917 – 1928 роки, який нараховував понад 250 назв. Безпідставно репресований. Розстріляний. Посмертно реабілітований у 1960 р.

Тв.: Коротке звітлення про археологічні розшуки на Козелеччині та в околицях Гайсина 1927 р. // НА ІА НАН України. – Ф. ВУАК. – № 116 / 38 – 38 а. – Арк. 2; Питання побуту на підставі уламків трипільської культури // Трипільська культура на Україні. – К., 1926. – Вип. 1; Дослідження так званої "трипільської культури" // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури Всеукраїнської Академії наук. – 1935. – Кн. 3 / 4.

Літ.: Мезенцева Г. Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. – Чернівці, 1997. – С. 44; Шовкопляс І. Г. Розвиток радянської археології на Україні (1917 – 1966). Бібліографія. – К., 1969; Ляшко С. М. Магура Сильвестр Сильвестрович // Енциклопедія трипільської культури. – К., 2004. – Т. 11. – С. 113, 114; Потупчик М. В., Потупчик М. Є. Археологічні дослідження на Вінниччині 1920-х – першій половині 1940-х років ХХ ст. // Подільська старовина. – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 64.

МАЗИЛО Василь Микитович

(25.10.1920, с. Олексенці Срібнянського району Чернігівської області – 19.01.1975, м. Вінниця) – історик, педагог, краєзнавець, кандидат історичних наук (1957 р.), доцент (1961 р.). Учасник Великої Вітчизняної війни, кавалер багатьох ратних нагород. У 1952 р. закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, невдовзі – аспірантуру при цьому вузі. У 1955 – 1958 рр. працював старшим викладачем Ужгородського державного університету, в 1958 – 1963 рр. – доцентом Вінницького державного медичного інституту (нині: національний університет) ім. М. Пирогова, в 1963 – 1975 рр. – доцентом Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського. Завершив роботу над докторською дисертацією, яку не встиг захистити. Автор більше 100 наукових праць. Член авторського колективу трьохтомного видання “Українська РСР в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941 – 1945”, удостоєного Державної премії Української РСР (1970 р.). Опублікував книгу “Нескорені патріоти. З історії боротьби проти фашистських загарбників на тимчасово окупованій території УРСР в роки Великої Вітчизняної війни” (1975 р.). Взяв активну участь у написанні тому “Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область”.

Тв.: Станіславчик // Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. – К., 1972. – С. 128 – 234 (у співавтор. з С. Г. Притвором); Комсомольське // Там же. – С. 319 – 327; Нескорені патріоти. З історії народної боротьби проти фашистських загарбників на тимчасово окупованій території УРСР у роки Великої Вітчизняної війни. – К., 1975.

Літ.: Мазило І. В. Викладацька і наукова діяльність В. В. Мазила у ВДПУ імені Михайла Коцюбинського // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 299 – 301.

МАЗИЛО Ігор Васильович

(17.04.1958, м. Вінниця) – історик, краєзнавець. У 1980 р. закінчив історичний факультет Ужгородського державного університету. З 1980 р. на викладацькій роботі в Вінницькому державному педагогічному інституті (тепер: державному педагогічному університеті ім. М. Коцюбинського). Кандидат історичних наук (з 1988 р.), доцент кафедри історії України (з 1992 р.). Дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України при Кам'янець-Подільському національному університеті. Досліджує події періоду Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. на Поділлі, а також суспільно-політичні процеси в краї в піс-

лявоєсний час. Член авторського колективу нової “Енциклопедії історії України”. Активно співпрацює з редколегією “Енциклопедії сучасної України”. В кінці 90-х рр. досліджував репресії тоталітарного режиму в 30-х рр. на Вінниччині. Один із авторів книги спогадів “Червоні жорна: Спогади репресованих, членів їх родин, свідків репресій” (Вінниця, 1994 р.). Був першим керівником науково-видавничої групи по підготовці книги “Вінницький мартиролог: Книга пам’яті жертв політичних репресій на Вінниччині (20 – 50-і рр. ХХ ст.)” (Вінниця, 2001 р.). Учасник міжнародних, Всеукраїнських наукових, науково-практичних, регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Автор ряду статей, методичних розробок з історії краю.

Тев.: Залізничники Вінниччини в період Великої Вітчизняної війни // Тези доповідей 2-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1984. – С. 95; Патріотичний рух залізничників Вінниччини (1944 – 1945 рр.) // Тези обласної краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1985; Використання краєзнавчого матеріалу в курсі історії СРСР (9 – 10 класи) // Методичні рекомендації для вчителів історії. – Вінниця, 1982 (у співавтор.); Вінницька партійна організація і відбудова залізничного транспорту // Тези доповідей 5-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1987; Залізничники Поділля в роки Великої Вітчизняної війни // Тези доповідей 7-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам’янець-Подільський, 1988; Дослідження трудового і бойового подвигу залізничників Вінницької магістралі періоду Великої Вітчизняної війни // Тези доповідей IV республіканської наукової конференції з історичного краєзнавства. – К., 1989. – С. 156; Боротьба залізничників Кам’янець-Подільської (Хмельницької) області в тилу німецько-фашистських окупантів (1941 – 1944) // Хмельницькому – 500: Тези науково-практичної конференції. – Хмельницький, 1991. – С. 79; Козацтво на Брацлавщині // Спецвипуск газет “Вінницькі вісті” та “Вечірня Вінниця”. – 1982. – Жовтень (у співавтор.); Східне Поділля в середині XVII ст. в сучасній українській історіографії // Тези доповідей 15-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1996. – С. 20 – 22 (у співавтор.); Становлення греко-католицької церкви на Вінниччині // Матеріали міжнародної наукової конференції. – Ужгород, 1996; Репресії тоталітарного режиму проти національних меншин у цукровій промисловості на Поділлі в 30-х роках ХХ ст. // Тези доповідей 16-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997. – С. 79, 80; Репресії проти працівників цукрової промисловості Вінниччини в 1937 – 1938 рр. // Тези доповідей і повідомлення 17-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997. – С. 67 – 69 (у співавтор.); До питання про ОУН – УПА на Вінниччині в роки другої світової війни // Тези доповідей і повідомлення 18-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1998. – С. 88 – 91; Дослідження про жертв тоталітарного режиму 30-х років на Вінниччині // Тези доповідей і повідомлення 19-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1999. – С. 49, 50; Репресії 30-х років проти національних меншин в Україні // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність. Наук. зб. Серія “Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині”. – Т. 18. – Житомир, 1999. – С. 379 – 382; Жертви репресій 30-х років на Вінниччині // Збірник наукових праць. – Вип. I. – Ужгород, 1999. – С. 127 –

132; Деякі аспекти історії об'єкта "Вервольф" під Вінницею в 1941 – 1944 рр. // Поділля в контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Вінниця, 2001. – С. 253 – 256 (у співавтор.); До питання про постать Панченка-Левченка в антифашистському русі у Вінниці 1941 – 1944 рр. // Там же; – С. 256 – 259 (у співавтор.); Антифашистський рух у Вінниці в роки окупації 1941 – 1944: спроба узагальнення // Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових статей. – Вип. 6. – К., 2002. – С. 252 – 254 (у співавтор.); Велика Вітчизняна війна в історії об'єкту "Вервольф" // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 132 – 134 (у співавтор.); Діяльність ОУН – УПА на Східному Поділлі в історико-краєзнавчих публікаціях // Там само. – С. 258 – 262 (у співавтор.); Залізничний транспорт України у 1943 – 45 рр.: проблеми відбудови і забезпечення військових перевезень // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 9. – Вінниця, 2005. – С. 171 – 174; Дослідження В. П. Воловиком політичних репресій у цукровій промисловості Вінниччини // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 240 – 242; Матеріально-побутові умови життя і праці інженерної інтелігенції Вінницької залізниці (1944 – 1950 рр.) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XI: За матеріалами II Міжнародної наукової конференції "Національна інтелігенція в історії та культурі України у XIX – XXI століттях". – Вінниця, 2006. – С. 273 – 275 (у співавтор. з В. В. Стецкевичем); 3 історії відбудови Жмеринського вагоноремонтного заводу в роки Великої Вітчизняної війни 1944 – 1945 рр. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 313 – 316; 3 історії відбудови Вінницької залізниці 1944 – 1950-х рр // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції... – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – С. 124 – 128; Залізничний транспорт України в період війни і перші повоєнні роки // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.: Історичні нариси. Книга друга. – К.: Наукова думка, 2011. – С. 661 – 687; Викладацька і наукова діяльність В. М. Мазила у ВДПУ імені Михайла Коцюбинського // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 299 – 301.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 275, 276; Гальчак С. Д. Мазило Ігор Васильович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 132, 133; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 115, 116; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркюри-Поділля, 2010. – С. 103 – 106.

МАЗУР Василь Митрофанович

(24.01.1950, с. Руданське Шаргородського району Вінницької області) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук. У 1973 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. З 1982 р. працює у цьому вузі (з 1998 р.: Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського). Асистент, старший викладач кафедри історії України. Досліджує становище робітничого класу в період непу, соціально-економічні проблеми Поділля 20 – 30-х рр. XX ст. Учасник регіо-

нальних історико-краєзнавчих конференцій. З історії краю опублікував близько 20 робіт.

Тв.: З історії Вінницького педагогічного інституту. 1919 – 1941 // Тези доповідей 3-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1985. – С. 17, 18; З історії боротьби з дитячою безпритульністю на Поділлі // Тези доповідей 6-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1988. – С. 47, 48; Національна політика в Україні у 20-х рр. XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 87 – 91; Національно-територіальні райони в Україні в 20-ті роки XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 6. – Вінниця, 2003. – С. 49 – 52; Етнографічні аспекти землеробства на Поділлі (друга половина XIX – XX ст.) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XII. – Вінниця, 2007. – С. 210 – 212; Народна агротехніка подолян (XIX – поч. XX ст.) // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 150 – 154.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 276; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 116 – 117.

МАЗУРИК Вадим Станіславович

(10.11.1961, м. Калинівка Вінницької області) – історик, краєзнавець. У 1982 р. закінчив історичний факультет Вінницького педагогічного інституту. Працював старшим викладачем на кафедрі історії слов'янських народів цього вузу. Нині на журналістській роботі: представник Національної ради з питань телебачення і радіомовлення у Вінницькій області. Одночасно – доцент Вінницького інституту Міжрегіональної академії управління персоналом, асистент кафедри журналістики Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського (за сумісництвом). Досліджує селянське питання в суспільно-політичній думці України в XVIII – першій половині XIX ст. Учасник регіональних історико-краєзнавчих конференцій. З історії краю опублікував більше 20 робіт.

Тв.: Устим Кармалюк – визначний керівник антифеодальної боротьби селян України // УІЖ. – 1987. – № 3. – С. 135 – 138 (у співавтор.); Формування класової свідомості селянських мас Поділля в ході антифеодальної боротьби першої половини XIX ст. // Народний герой Устим Кармалюк: Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 10 – 12; Польське повстання 1794 р. й Поділля // Тези доповідей 8-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989. – С. 33; Типологія селянських виступів на Поділлі в першій половині XIX ст. – 20 – 30-х рр. XX століття // Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 1993. – С. 191 – 194 (у співавтор.); Від Бару до Торговиці: Східне Поділля в контексті політичної системи Речі Посполитої // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 16 – 20.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 276; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 117 – 118.

МАЗУРИК Валерій Вадимович

(21.05.1983, м. Калинівка Вінницької області) – історик, краєзнавець. У 2006 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного університету. Молодший науковий співробітник Вінницького обласного краєзнавчого музею.

Тв.: *Українська автокефальна православна церква у Вінницьких Мурах (20 – 40-і роки XX ст.) століть // Вінницькі Мури. Погляд крізь віки: Матеріали міжнародної наукової конференції «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть»*. 9 – 10 вересня 2010 р. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2011. – С. 335 – 344; *Відкриття книжкового магазину-клубу у Туманівці // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення»*. (До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2011. – С. 218 – 219.

МАКАРЕВИЧ Лілія Павлівна

(21.03.1959, ст. Разіно Дзержинського району Житомирської області) – культпрацівник, бібліограф, краєзнавець. У 1978 р. закінчила Тульчинське училище культури. Працювала художнім керівником Будинку культури с. Козятин, інструктором, методистом Козятинського районного Будинку культури, з 1993 р. – бібліограф-краєзнавець Козятинської центральної районної бібліотеки. Ініціатор створення та директор музею історії м. Козятини (з 2002 р.). Активно займається пошуковою та краєзнавчою діяльністю. З краєзнавчими розвідками виступає в місцевій пресі.

Тв.: *Храм людського багатства // Вісник Козятинщини*. – 1998. – 30 вересня; *Козятинський маршал // Вісник Козятинщини*. – 1999. – 27 травня; *Корифеї української комедіографії // Вісник Козятинщини*. – 1999. – 24 липня; *Подольани в роки Вітчизняної війни // Вісник Козятинщини*. – 2000. – 1 березня; *Володар ордена Рівноапостольного князя Володимира // РІА-Козятин*. – 2001. – 29 березня; *В тилу ворога // Вісник Козятинщини*. – 2000. – 27 грудня; *Нащадки козаків // Вісник Козятинщини*. – 2001. – 16 травня; *Відомі діячі польського походження // Вісник Козятинщини*. – 2001. – 12 травня; *Вони творили славу цього міста // РІА-Козятин*. – 2002. – 5 грудня; *Що любили наші земляки у 20-х // Вісник Козятинщини*. – 2003. – 19 березня; *Нам є чим пишатись // Вісник Козятинщини*. – 2003. – 7 червня; *Славні нащадки вільних козаків. Видатні уродженці Козятинщини: Бібліографічний покажчик / Укладач Л. Макарович*. – Козятин, 2007. – 70 с.; *Битва під Махнівею // Пульсуючі джерела*. – 2008. – 24 червня; *Славний син Поділля // Пульсуючі джерела*. – 2009. – 24 січня.

Літ.: Гальчак С. Д. *Краєзнавці Вінниччини...* – С. 118; Гальчак С. Д. *Регіональна інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля*. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 106 – 107.

МАКАРЕВИЧ Михайло Леонтійович

(24.07.1901, м. Бердичів – 1988) – український археолог, краєзнавець, дослідник Поділля і Волині. В 1929 р. закінчив музейний відділ Київського художнього інституту. В 1930 – 1935 рр. працював художником та креслярем в ІІМК ВУАН. З 1937 і до 1971 р. – науковий співробітник Інституту археології АН України. Досліджував переважно пам'ятки трипільської культури та ранньої бронзи. Брав участь у трипільських експедиціях, в т. ч. на Вінниччині. Автор близько 30 наукових публікацій.

Тв.: Археологічні досліді в с. Білий Камінь [Вінницька область]. Розкопки 1928 р. // Кн. Трипільська культура. – К. 1940. – Т. 1. – С. 453 – 475; Исследования в районе с. Стена на Среднем Днестре // КСИА. – 1960. – Вып. 10. – С. 23 – 33; Середньбузька експедиція по дослідженню пам'яток трипільської культури // Археологічні пам'ятки УРСР. – К., 1952. – Т. 4. – С. 96 – 103.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 421; Мезенцева Г. Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. – Чернігів, 1997. – С. 45; Потупчик М. В., Потупчик М. Є. Археологічні дослідження на Вінниччині 1920-х – перша половина 1940-х років ХХ ст. // Подільська старовина. – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 64 – 65.

МАКОВІЙЧУК Іван Михайлович

(17.10.1930, с. Новоселиця-Літинська, тепер: с. Новоселиця Літинського району Вінницької області – 17.10.1991, Київ) – історик, журналіст, краєзнавець. Доктор історичних наук (з 1985 р.). У 1951 р. закінчив шкільне відділення Вінницького педагогічного училища ім. І. Франка. Учителював у Балинській семирічній школі Літинського району, був на комсомольській роботі. В 1956 р. закінчив Центральну комсомольську школу при ЦК ВЛКСМ (Москва), працював у редакції республіканської газети “Молодь України”, редактором районних газет у Дашеві та Іллінцях. З 1960 р. – редактор обласної молодіжної газети “Ленінське плем'я”, а згодом – “Вінницької правди”. В 1962 р. закінчив заочно Вищу партійну школу при ЦК КПРС (Москва), одержав призначення в апарат ЦК КПУ, тривалий час працював на кафедрі журналістики, мови й літератури Вищої партійної школи. В 1975 р. перейшов на роботу в Інститут історії АН УРСР. Його науковий доробок становить 120 праць, у т. ч. 11 монографій. У перебудовні часи опублікував статтю “Голод на Україні у 1946 – 47 рр.” (Український історичний журнал. 1990 р.). Виявив інтерес до народних звичаїв та обрядів, в т. ч. Поділля. Надрукував у газеті “Сільські вісті” сценарій літературного вечора, присвяченого Т. Шевченкові, “Роботящим рукам перелоги орать...”, в журналі “Соціалістична культура” – сценарій “Щедрий вечір”.

Тв.: Голод на Україні у 1946 – 47 рр. // Український історичний журнал. – 1990. – № 8 (у співавтор. з Ю. Г. Пиляцем). – С. 14 – 32; Роботящим рукам перелоги орать... // Сільські вісті. – 1964. – 19 січня; Щедрий вечір // Соціалістична культура. – 1968. – № 11.

Літ.: Нужний В. Досвід роботи журналіста // Сільські вісті. – 1978. – 20 вересня; Хоменко Б. В. Маковійчук Іван Михайлович // З-над Божої ріки... – С. 183, 184; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 118 – 119.

МАЛАКОВ Дмитро Васильович

(13.10.1937, м. Київ) – музейник, пам'яткоохоронець, краєзнавець. У 1960 р. закінчив Київський інженерно-будівельний інститут. Працював у системі Київенерго (1960 – 1964 рр.), на заводі “Арсенал” (1964 – 1977 рр.), науково-дослідному проектному інституті містобудування (1977 – 1992 рр.), з 1992 р. заступник директора з наукової роботи Музею історії Києва. Автор низки праць краєзнавчої та пам'ятникоохоронної тематики, присвячених вивченню історичного минулого Києва та Вінниччини.

Тв.: По Брацлавщині (от Винницы до Тульчина). – М.: Искусство, 1982. – 175 с.; По Восточному Подолью (от Жмеринки до Могилева-Подольского). – М.: Искусство, 1988. – 167 с.; Парки Діонісія Макклера // Старожитності. – 1993. – № 5 / 6. – С. 2, 3; Минуле Немирова. – К.: Оранта, 1998. – 110 с.; Чехи в Немирові // Хроніка 2000. – 1999. – № 25 – 26; Двадцять дев'ять зупинок від Хмельника до Хмельницького: путівник. – К.: Грані-Т, 2010. – 120 с.

Літ.: Гончаренко М. Малаков Дмитро Васильович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 134; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 119.

МАЛИГІН Анатолій Михайлович

(19.06.1951, м-ко Фрунзе Слов'яносербського району Луганської області) – краєзнавець. У 1973 р. закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. Астроном. Програміст. Працював у редакції газети “Кобза” (смт Тиврів Вінницької області). У 1993 – 2002 рр. – науковий працівник редакції книги “Реабілітовані історією” (Вінниця). Досліджує політичні репресії на Поділлі в ХХ ст. Учасник міжнародних науково-практичних, регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Червона акула: Єжовщина на Вінниччині. – Вінниця, 1995; Вінниччина в добу Директорії // Тези доповідей 15-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1996. – С. 40; Повстанський рух на Вінниччині в 1942 – 1944 рр. // Тези доповідей і повідомлення 19-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1999. – С. 3 – 11; Репресії 1919 – 1923, 1937 – 1947 років на Поділлі // Політичні репресії на Поділлі в ХХ ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця, 2001. – С. 112 – 116; Ішла війна з народами. – Вінниця, 2001. – 60 с.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 120.

МАНІЛЕНКО Петро Васильович

(02.07.1947, с. Чуків Немирівського району Вінницької області) – журналіст, краєзнавець. У 1973 р. закінчив філологічний факультет Вінницького педінституту, факультет журналістики ВПШ при ЦК Компартії України. Працював заступником редактора у районних газетах: гайсинської (Вінницька область) – «Трибуна праці», іультинської (Магаданської, що в Росії) – «Горняк Заполярья». Майже двадцять років був редактором газети «Бершадський край». Заслужений журналіст України. Лауреат обласних журналістських премій: імені Костянтина Гришина та Володимира Орлика. Захоплюється також краєзнавством. Автор декількох видань про промислові підприємства та населені пункти Бершадського району Вінницької області.

Тв.: Джулинка всміхається століттям: Історико-краєзнавчий нарис. – Вінниця: Вінницька газета, 2009. – 368 с.; Добридень, Березієко!: Історико-краєзнавчий нарис. – Вінниця: Вінницька газета, 2011. – 272 с.

Літ.: Вінниччина журналістська / Автор-упорядник В. Лисенко. – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. – С. 139.

МАНЯК Володимир Антонович

(06.11.1934, с. Криштопівка Волочиського району Хмельницької області – 15.06.2009, м. Київ) – український прозаїк, публіцист, член Спілки письменників України. Лауреат Державної премії ім. Т. Г. Шевченка (1993 р.) У 1956 р. закінчив факультет журналістики Львівського університету. Працював на вінницькому обласному радіо. Співробітник ряду редакцій газет і журналів України. Автор більше двадцяти книжок, серед яких важливе місце посідає роман-диалогія «Поділля» (1984 р.). Співупорядник фундаментального науково-публіцистичного видання «33-й: голод» (1933 на Хмельниччині і Вінниччині).

Тв.: 33-й: Голод: Народна книга-Меморіал. – К.: Радянський письменник, 1991. – 583 с. (співупорядник, автор статей "Голод: Чому і як?", "Повернути народові історію, а історії – правду").

Літ.: Мацько В. Літературне Поділля. – Хмельницький, 1991. – С. 45 – 46; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 280; Вінниччина журналістська / Автор-упорядник В. Лисенко. – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. – С. 139 – 140.

МАРИНИЧ Василь Миколайович

(10.09.1963, с. Тараски Хмельницького району Вінницької області) – педагог, краєзнавець. Член Національної спілки крає-

знавців України. У 1985 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Учителював історії Велико-Острожжеської загальноосвітньої школи I – III ст. Хмельницького району Вінницької області. Активно займається краєзнавством.

Тв.: Гортаючи архіви: Уланівський район 1941 – 1944 рр. // Життєві обрії (м. Хмельник). – 2004. – 21 лютого; Чорний шлях // Вікно у світ (м. Хмельник) // 2005. – № 5, січень; Трагічні сторінки з історії рідного краю // Життєві обрії. – 2005. – 28 травня; Історія рідного краю. Хмельницький район. – Вінниця: О. Власюк, 2009. – 178 с.; Давні могильники та кургани на Сниводі як можливі джерела локалізації історичної битви 1362 року // Синьоводська битва 1362 року – визначальна подія в історії України: Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Хмельник Вінницької області, 24 квітня 2012 р. / Відп. ред. С. Д. Гальчак. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – С. 164 – 170.

МАРЧИНСЬКИЙ Вавжинець

(1779, м. Каліш – 06.11.1845, м. Кам'янець-Подільський) – педагог, релігійний і громадський діяч, історик. З вересня 1811 р. жив на Поділлі неподалік Бара, найнявшись домашнім учителем у родині екс-маршалка шляхти Подільської губернії К. Пешинського. У 1814 р. вступив до католицької духовної семінарії в Кам'янець-Подільському. У 1816 р. висвячений на священника, став вікарієм і проповідником при катедральному костюлі в Кам'янці. З 1821 р. настоятель костюлу в Чорнокозинцях Кам'янецького повіту. У 1830 р. ввійшов до кам'янецької капітули, став асесором та екзаменатором ксьонзів – кандидатом на наукові ступені. Паралельно в 1819 – 1831 рр. був катехитом і капеланом, а в 1821 – 1823 рр. – ректором Кам'янецького повітового училища. В останні роки життя виконував функції візитатора клашторів Кам'янецької дієцезії. Упорядник тритомника “Статистичний, топографічний та історичний опис Подільської губернії”. У першому томі подав короткий узагальнюючий статистичний опис і нарис історії Поділля, опис Кам'янецької дієцезії, а також Кам'янецького, Ушицького, Проскурівського та Летичівського повітів; у другому – статті про освіту, євреїв, землеробство, торгівлю на Поділлі, а також описи Літинського, Могилівського та Ямпільського повітів; у третьому – статті про вірменів і добродійні заклади Поділля, описи решти повітів.

Тв.: Статистичний, топографічний та історичний опис Подільської губернії. – Т. I – III. – Вільно, 1820 – 1823.

Літ.: Кошель О. В. Вавжинець Марчинський – один із перших дослідників Поділля в XIX ст. // Поляки на Хмельниччині. – С. 548 – 551; Колесник В. Марчинський Вавжинець // Відомі поляки в історії Вінниччини... – С. 408 – 410.

МАСЛОВСЬКА Людмила Цезарівна

(25.04.1951, с. Непоротово Сокирянського району Чернівецької області) – економігеограф, краєзнавець, кандидат географічних наук, доцент. У 1975 р. закінчила географічний факультет Чернівецького університету. Працювала на кафедрі географії Вінницького державного педагогічного університету. Спеціалізується на дослідженнях економічної географії та екології Поділля на сучасному етапі. Опублікувала більше 20 робіт.

Тв.: Водоресурсний цикл і особливості його функціонування на регіональному рівні (на прикладі Вінницької області) // Економічна географія: Міжвідомчий збірник. – К.: Вища школа, 1989. – Вип. 41; Еколого-економічні аспекти підвищення ефективності водних меліорацій в народногосподарських комплексах регіонів (на прикладі Поділля) // 36.: Проблеми землекористування на сучасному етапі перебудови. – К.: Наукова думка. – 1989. – Вип. 3; Водогосподарський комплекс Вінницької області і основні проблеми його розвитку // Проблеми економічної географії Поділля: Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 42 – 43.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 282, 283; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 120 – 121.

МАЧТЕТ Григорій Олександрович

(03 (15).09.1852, м. Луцьк – 14 (27).08.1901, м. Ялта) – російський поет, письменник-демократ, революційний народник. У 1861 – 1865 рр. навчався у Немирівській гімназії на Вінниччині. Виключений з неї за співчуття польському повстанню 1863 р. У 1863 р. продовжив студіювання у Кам'янець-Подільській гімназії, де став одним з організаторів народницької “Кам'янець-Подільської комуни” (1868 р.). У зв'язку з виключенням з гімназії екстерном склав іспити на звання народного вчителя. Працював учителем історії у повітових училищах Могилева-Подільського (1869 – 1870 рр.) і Кам'янця-Подільського (1870 – 1872 рр.). Разом із сподвижниками О. Романовським та І. Речицьким 1872 р. виїхав до США для заснування народницької комуни. Після невдачі повернувся до Росії і до 1885 р. перебував на засланні. Згодом проживав на Кавказі, Одесі, Житомирі, Києві. Зустрічався і підтримував зв'язки з М. Старицьким, М. Коцюбинським, Лесею Українкою. Почав друкуватися з 1873 р. Автор вірша “Замучен тяжелою неволею” (1876 р.). У своїй творчості часто звертався до зображення природи, побуту, соціальних проблем Поділля. Одним із кращих творів про подільське село є роман “І один у полі воїн” (1886 р.), в якому описано життя кріпаків напередодні реформи 1861 р.

Тв.: Избранное. – К., 1968.

Літ.: Перапівська С. П. Г. О. Мачтет і Поділля // Тези доповідей II Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1984. – С. 20, 21; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 285.

МАШТАЛЕР Станіслав Леонідович

(21.06.1935, с. Глинянці Немирівського району Вінницької області) – ветпрацівник, краєзнавець. Закінчив Київський сільськогосподарський інститут (1958 р.). Працював головним ветлікарем ветеринарного відділу управління сільського господарства Вінницької області, заступником начальника управління ветеринарної медицини Вінницької облдержадміністрації. Досліджує історію ветеринарної медицини Поділля, зокрема, Вінниччини.

Тв.: Літопис ветеринарної медицини Вінниччини. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 2001. – 344 с.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 121.

МЕДВЕДСЬКА Інна Миколаївна

(05.04.1968, с-ще Жовтень Ширяєвського району Одеської області) – журналіст, краєзнавець. У 1996 р. закінчила факультет журналістики Київського державного університету. Працювала головним редактором "Ладижинської газети". З 2002 р. завідувач відділу обласної газети "Вінниччина". Автор численних публікацій краєзнавчої тематики.

Тв.: Тіні незабутих предків // Хочу все знати (Спецвипуск газ. "Вінниччина". – 2002. – 7 серпня; Живе каміння Буші // Хочу все знати. – 2006. – 26 серпня.

Літ.: Вінниччина журналістська / Автор-упорядник В. Г. Лисенко. – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. – С. 144.

МЕЛЬНИК Любов Валеріївна

(14.02.1978, м. Орел (Росія) – педагог, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України. У 2004 р. закінчила Глухівський державний педагогічний університет. Старший науковий співробітник Могилів-Подільського краєзнавчого музею (з 2008 р.). Учасниця регіональних науково-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Могилів-Подільщина в роки "великої чистки" // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 194 – 198. [У співавтор. з Н. М. Вартанович]; Вірменська присутність у Могилеві // Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 78 – 84. [У співавтор. з Ю. І. Красноштейном]; Будівництво оборонних споруд Могилів – Ям-

МЕЛЬНИК Павло Федорович

(25.12.1930, с. Куна Гайсинського району Вінницької області – 08.04.2002, с. Юзефо-Миколаївка Козятинського району Вінницької області) – агроном, краєзнавець. Після закінчення Уманського сільськогосподарського інституту (в 1958 р.) працював викладачем Уманського училища механізації, головою колгоспу “Україна” в с. Кордишівка (Козятинський район Вінницької області), інспектором Козятинського територіального управління сільськогосподарства, агрономом, начальником відділу, заступником директора Юзефо-Миколаївського цукрокомбінату (Козятинський район; 1964 – 1997 рр.). Активно займався краєзнавчою діяльністю. Особливий інтерес проявляв до історії Поділля часів Київської Русі, монголо-татарської навали. Підготував до друку ґрунтовне дослідження про населені пункти Козятинського району “На споконвічних перехрестях”.

Тв.: Місце битви змінити не можна // Подолія. – 1996. – 30 квітня; Не викреслити з пам'яті // Вісник Козятинщини. – 1997. – 28 червня; На Синюсі чи таки на Сніводі? (Гіпотези місцевого краєзнавця про битву на Сніводі з татарами 1362 р.) // Вісник Козятинщини. – 1998. – 12 вересня; Подільська географія в історичному зрізі // Подолія. – 1999. – 21 січня; Козятин – не єдиний дитинець подільського козацтва // Вісник Козятинщини. – 1999. – 16 червня; Самгородоччина – дитя Подолії // Подолія. – 1999. – 20 липня; Мовою фондів двох архівів // Вісник Козятинщини. – 1999. – 28 липня; От якби могили заговорили... // Панорама. – 2000. – 14 квітня; Кордишівський мовний феномен // Вісник Козятинщини. – 2000. – 17 травня; Корінням в сиву давнину. – 2000. – 9 серпня; Кунянська Троя // Панорама. – 2000. – 23 грудня; Коло каменя на Блажіївському полі // Хочу все знати (Вінниця). – 2001. – 30 травня; Того далекого 1176 р. // Панорама. – 2001. – 1 серпня; Великі біди маленької німецької общини: До 210-річчя с. Миколаївки Козятинського району // Хочу все знати. – 2001. – 15 вересня; Козацькі села Козятинщини // Вінниччина. – 2001. – 27 листопада; Іменем козацького ватажка // Вісті Козятинщини. – 2002. – 13 лютого; На споконвічних перехрестях. – Вінниця, 2009. – 332 с.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 121 – 122.

МЕЛЬНИК Тетяна Ларіонівна

(03.06.1958, с. Конишів Мурованокуриловецького району Вінницької області) – природознавець, музеєзнавець, краєзнавець. У 1980 р. закінчила географічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. З 1985 р. працює у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї. Старший науковий працівник. Автор 5 наукових публікацій про природу краю. Вив-

час проблеми екології Вінниччини в зв'язку з наслідками аварії на Чорнобильській АЕС.

Тв.: Вінниччина постчорнобильська // Подільська старовина: Науковий збірник / До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 158 – 165.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 122.

МЕЛЬНИКОВ Дмитро Олександрович

(05.12.1950, с. Заболотне Крижопільського району Вінницької області) – історик, краєзнавець. У 1975 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Кандидат історичних наук (з 1988 р.). Працював доцентом кафедри українознавства Вінницького національного технічного університету. Доцент кафедри суспільних наук Вінницького коледжу менеджменту. Учасник регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Участь студентської молоді в спорудженні об'єктів соціально-культурного побуту на селі // Проблеми економічно-географічного розвитку Поділля: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 1988; До питання про формування суспільно-політичних поглядів Д. К. Заболотного // Тези доповідей 6-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1988; Сучасники Великого Кобзаря // Шевченко і Поділля: Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський, 1989 (у співавтор.); Суспільно-політична діяльність молоді Вінниччини на сучасному етапі // Тези доповідей 8-ї Вінницької історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989; Студентське самоврядування у Вінницькому політехнічному інституті // Тези доповідей 10-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1991; Нова молодіжна управлінська структура на Вінниччині // Тези доповідей 11-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1992; Використання краєзнавчого матеріалу в курсі історії України: Методичні рекомендації для викладачів і студентів. – Вінниця: ВПІ, 1993. – 21 с. (у співавтор.); Методичні рекомендації і плани семінарських занять з курсу "Краєзнавство" для слухачів підготовчого відділення. – Вінниця: ВПІ, 1993. – 21 с. (у співавтор.); Молодь в управлінні виробничими процесами (80 – поч. 90-х рр. XX ст.) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 173 – 177; Молодь у сфері підприємництва: перші кроки, проблеми (90-і рр. XX ст.) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 9. – Вінниця, 2005. – С. 221 – 224; Молодіжний рух на Поділлі в період незалежності // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 272 – 275; Студентське самоврядування у вузах Вінниччини: здобутки, проблеми (90-і рр. XX ст. – 2007 р.) // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції... – С. 238 – 241; Освітня політика щодо селянства Поділля в 20 – 30-х рр. XX ст. // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 168 – 170 [у співавтор. з С. С. Плахотнюк].

МЕЛЬНИЧУК Ігор Петрович

(28.04.1953, с. Ладижинка Уманського району Черкаської області) – історик, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України. У 1978 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. З 1986 р. кандидат історичних наук. Працював заступником декана історичного факультету цього вузу (в 1987 – 1989 рр.). Нині доцент кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті. Один із авторів-упорядників видання “Національна Книга Пам'яті жертв голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Вінницька область”. Головний напрямком науково-краєзнавчих пошуків – історія та етнографія Поділля. Учасник міжнародних, Всеукраїнських наукових, науково-практичних, регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Преса Вінниччини про соціально-економічні відносини між містом і селом (20 – 30-і рр. XX ст.) // Тези доповідей 11-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1992; 3 історії Бубнівської кераміки на Поділлі // Тези доповідей 12-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1993; Народні промисли Подільської губернії на початку XX ст. // Тези доповідей 13-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1994; Молоді народні месники Кам'янець-Подільської області в роки Великої Вітчизняної війни // Тези доповідей 9-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995; Бубнівська кераміка. Симпозіум гончарів // Народне мистецтво. – 1997. – № 2; Німецько-фашистський окупаційний режим у Вінниці // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 1. – Вінниця, 1999; Бубнівська кераміка. – Бубнівка, 1999. – 81 с. (у співавтор. з Л. Мельничук, М. Вдовцовим); Голод 1924 – 1926 рр. на Поділлі: причини, наслідки // Україна у XX ст.: Уроки, проблеми, перспективи. – К., 2001; Історія Бубнівського гончарного промислу на Поділлі // Українська керамологія: Національний науковий щорічник. – Кн. 1. – Опішне, 2001 (у співавтор.); “Военно-статистическое обозрение Подольской губернии” як джерело до вивчення історії та культури краю // Поділля у контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Вінниця, 2001. – С. 17 – 20 (у співавтор.); Документи Державного архіву Вінницької області про голод 1924 – 1926 рр. на Поділлі // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 3. – Вінниця, 2001. – С. 260 – 263 (у співавтор.); Звіти відділів ДПУ як джерело вивчення історії краю 20-х рр. XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 261 – 263; Про репресивний характер земельної політики та податкової системи в період НЕПу (на матеріалах Поділля) // Політичні репресії на Поділлі в XX ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця, 2002; Документи Державного архіву Вінницької області про історію органів самоврядування на Поділлі (XIX – поч. XX ст.) // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник.

– Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С. 215 – 219; Фонди Державного архіву Вінницької області про діяльність органів місцевого самоврядування на Поділлі у XIX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 36 – 39; Магдебурзьке право на Вінниччині // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 6. – Вінниця, 2003. – С. 122 – 125; Допомога населення Поділля голодуючим у 1921 – 1923 рр. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 9. – 2005. – С. 248 – 250; Документи ДАВО про настрої селянства Поділля в період непу // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 48 – 52; Тульчинський округ в 20-х рр. XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 10. – Вінниця, 2006. – С. 260 – 262 (у співавтор. з А. Д. Ткаченко); Голод 1924 – 1925 рр. в Могилів-Подільській окрузі // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський; Кам'янець-Подільський: Оіом, 2006. – С. 180 – 185 (у співавтор. з Т. П. Антонішиною); Документи Державного архіву Вінницької області про настрої сільської інтелігенції Поділля в 1920-х рр. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XI: За матеріалами II Міжнародної наукової конференції “Національна інтелігенція в історії та культурі України у XIX – XXI століттях”. – Вінниця, 2006. – С. 346 – 349 (у співавтор. з П. М. Кравченком, В. І. Петренком); Вирок совісті // Реабілітовані історією. Вінницька область... – Кн. 1. – Вінниця: ДП “ДКФ”, 2006. – С. 801, 802; 3 історії міських окраїн Вінниці (Єрусалимка) // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 154 – 157; Події голоду 20 – 30 – 40-х років XX ст. в Барському краї (на матеріалах Державного архіву Вінницької області) // Бар, Барська земля – кризь призму століть... – Бар, 2008. – С. 316 – 321; Становище релігійних громад на Поділлі в 20-х рр. XX ст. (на матеріалах ДАВО) // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне... – Вінниця, 2008. – С. 310 – 314; Діяльність народознавчого центру ВДПУ (1993 – 2005 рр.) // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 93 – 96; Битва під Липовцем 1651 р. // XXIV Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція “Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)”. Збірник матеріалів. Вінниця, 1 – 2 червня 2012 р. – Вінниця, 2021. – С. 44 – 47.

Літ.: Гальчак С. Д. Мельничук Ігор Петрович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 140; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 123, 124; Гальчак С. Д. Регіональна інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркюри-Поділля, 2010. – С. 107 – 110.

МЕЛЬНИЧУК Костянтин Антонович

(29.06.1965, с. Ганнопіль Славутського району Хмельницької області) – педагог, краєзнавець. З дитячих років живе на Вінниччині. Працював монтажником радіоапаратури на Вінницькому заводі “Маяк”. З 1987 р. працівник Степанківської (Погребищенський район Вінницької області) середньої загальноосвітньої школи I – III ступенів: лаборант, завідувач господарством (з 1991 р.). Очололює шкільний туристично-краєзнавчий гурток. Досліджує ко-

лишні Летичівський та Могилів – Ямпільський укріплені райони, їхню роль в обороні Вінниччини в липні 1941 р. Віднайшов, описав, наніс на карту 1185 оборонних споруд. Відшукав місця захоронень майже 100 військовослужбовців РСЧА та вермахту. Здійснив із учнями понад 40 походів по території згаданих укріплених районів.

Тв.: Летичівський укріплений район. – Вінниця, 2002 (у співавторстві).

Літ.: Мельничук Костянтин Антонович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 140 – 141; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 124 – 125.

МЕЛЬНИЧУК Лідія Семенівна

(03.07.1955, смт Літин Вінницької області – 14. 10. 2005, смт Літин) – історик, краєзнавець, доктор історичних наук (з 2004 р.). У 1974 р. закінчила Немирівське педагогічне училище, в 1978 р. – історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського. В 1983 – 1986 рр. навчалася в аспірантурі при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка. З 1978 р. працювала асистентом, старшим викладачем, а після захисту кандидатської дисертації (1987 р.) – доцентом Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Очолювала народознавчий центр університету, створений з її ініціативи в 1993 р. Наукові інтереси пов'язувала з етнологією, краєзнавством та традиційно-побутовою культурою Поділля. Темою докторської дисертації стало дослідження гончарних промислів Поділля другої половини XIX – XX століть. Автор близько ста наукових публікацій. Учасниця міжнародних, Всеукраїнських та регіональних наукових, науково-практичних, історико-краєзнавчих конференцій, симпозіумів.

Тв.: Трудовий подвиг комсомольців Вінниччини у Великій Вітчизняній війні // Тези доповідей 2-ї республіканської наукової конференції з історичного краєзнавства. – К., 1982. – С. 301 – 304; Комсомол Вінниччини в роки Великої Вітчизняної війни: Методичні рекомендації. – Вінниця, 1983. – 31 с.; Про патріотичний рух комсомольців та молоді УРСР за створення фонду оборони // Український історичний журнал. – 1987. – № 5. – С. 66 – 73; Народні промисли Подільської губернії на початку XX ст. // Тези доповідей 13-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1994. – С. 40, 41 (у співавтор.); Роль народознавства у формуванні національної системи освіти та виховання // Початкова освіта в Україні: сучасність і перспективи: Тези доповідей міжвузівської науково-практичної конференції. – Вінниця, 1994. – С. 17, 18 (у співавтор.); 3 історії Бубнівського гончарного промислу. Бубнівська кераміка – 95 // Матеріали Всеукраїнського симпозіуму-практикуму з народного гончарства. – К., 1995. – С. 2 – 8; 3 історії Бубнівської кераміки // Культура і освіта: проблеми, пошуки, творчі знахідки: Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця, 1995. – С. 34 – 36 (у співавтор.);

М. С. Грушевський як дослідник історії козащини України // Україна на шляху до свободи і незалежності (до 130-річчя з дня народження М. Грушевського і 5-ї річниці незалежності України): Тези доповідей наукової конференції. – Вінниця, 1996. – С. 17 – 19; Бубнівська кераміка. – Бубнівка, 1999. – 81 с. (у співавтор. з І. Мельничуком, М. Вдовцовим); Традиції, вірування та звичаї подільських гончарів (на матеріалах Бубнівського гончарного осередку) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 2. – Вінниця, 2000. – С. 199 – 205; Діяльність установ Української Академії наук по вивченню гончарних промислів Поділля (20-і рр. XX ст.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 16. – К.; Донецьк, 2001. – С. 283 – 291; Жінки-гончарі Поділля // Етнічна історія народів Європи: Український жіночий рух і процеси державотворення. – Збірник наукових праць. – К., 2001. – С. 88 – 91; Етнопедагогічні традиції подільського гончарства // Етнічна історія народів Європи. – 2001. – Вип. 12. – С. 67 – 70; "Военно-статистическое обозрение Подольской губернии" як джерело до вивчення історії та культури краю // Поділля у контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Вінниця, 2001. – С. 17 – 20 (у співавтор.); Гончарні промисли Поділля у науковому доробку Є. Ю. Спаської // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 177 – 181; Гончарство Поділля XIX – початку XX століть: історіографія проблеми // Проблеми етнології, фольклору і мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині: історія та сучасність: Матеріали 3-ї Всеукраїнської етнологічної науково-практичної конференції. – Кам'янець-Подільський, 2002. – С. 83 – 95; Гончарство Східного Поділля. Минуле й сьогодні // Україна на межі тисячоліть: етнос, нація, культура: Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 2002; Народна культура і формування майбутнього вчителя (З досвіду роботи Народознавчого центру Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського) // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С. 81 – 87; Статус жінки у гончарних промислах Поділля // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 157 – 160; Гончарні цехи Поділля XVI – XIX ст. // Від роду до роду, від роду до роду: Народознавчі студії; Спогади друзів, колег, однодумців. – Кн. 1 / Упорядник І. П. Мельничук. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – С. 21 – 32; Традиції, вірування та звичаї подільських гончарів: На матеріалах бубнівського гончарного осередку // Там само. – С. 39 – 45; Історія Бубнівського гончарного промислу на Поділлі // Там само. – С. 46 – 61; Спомин про майстра // Там само; - С. 67 – 73; Гончарство Поділля в дослідженнях Олександра Прусевича // Там само; - С. 83 – 87; Гончарство Поділля в матеріалах етнографічних експедицій 20-х рр. XX ст. // Там само. – С. 88 – 94; Народні промисли Поділля в дослідженнях наукових осередків краю 20-х років XX ст. // Там само; - С. 95 – 107; Всеукраїнська Академія наук та вивчення гончарних промислів Поділля у 20-х роках XX ст. // Там само; - С. 108 – 115; Етнографія подільського гончарства: сучасний стан дослідження // Там само; - С. 122 – 130; Народні художні промисли Вінниччини // Там само; - С. 134 – 139; Народознавчий центр Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського // Там само; - С. 140 – 146.

Літ.: Кимак Л. Рушники в добрій батьківській хаті // Вінницька газета. – 1993. – 27 травня; Осінні зустрічі // Педагог. – 2000. – № 1; Касіяненко Г. Народознавчий центр повертає до власної духовності // Вінницька газета. – 2000. – 11 липня; Волошенюк І. С. Доктор народознавства Лідія Мельничук // Від роду до роду: Народознавчі студії; Спогади друзів, колег, однодумців. –

Кн. 1 / Упорядник І. П. Мельничук. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – С. 4 – 10; Коляструк О. А. Вона не вміла лінуватись і зраджувати // Там само; – С. 157, 158; Григорчук П. С. Перевраний політ // Там само; – С. 165 – 166; Калитко С. Л. Берегиня народних традицій // Там само. – С. 168 – 169; Подкур Р. Ю. Людина і Вчитель // Там само; – С. 169 – 171; Струкевич О. К. Лідію Семенівну пам'ятаю... – С. 176 – 177; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 125 – 127; Коломієць Л. І. Лідія Мельничук: віддіна Поділля // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодні»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 317 – 323.

МЕЛЬНИЧУК Олег Анатолійович

(15.05.1968, с. Мельниківці Немирівського району Вінницької області) – історик, краєзнавець, доктор історичних наук. У 1994 р. закінчив з відзнакою історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. В тому ж році був прийнятий на посаду старшого лаборанта кафедри історії України. В 1995 – 1998 рр. навчався в цільовій аспірантурі цього вузу. З 1998 р. асистент кафедри історії слов'янських народів, з 1999 р. – старший викладач, з 2002 р. – доцент кафедри правознавства Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. З 2005 р. заступник директора інституту історії, етнології і права з наукової роботи університету. З 2006 р. – докторант Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. З 2011 р. завідувач кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті. Автор більше п'ятдесяти наукових та навчально-методичних праць, в т. ч. 17 – з історії Поділля. Співавтор монографії “Комітети неможлих селян на Поділлі (1920 – 1933)”.

Тв.: *Комнезами і селянський рух на Поділлі в 1920 – 1925 рр.* // Тези доповідей 16-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997. – С. 56 – 58; *Участь комнезамів в аграрних перетвореннях на Поділлі: Навчальний посібник.* – Вінниця: Логос, 1998. – 39 с.; *Боротьба за владу на селі в 1920 – 1925 рр.: сільські ради проти комнезамів* // Нова політика. – 1998. – № 2. – С. 35 – 37; *Комітети неможлих селян в хлібозаготівельних кампаніях 1928 – 1932 рр. на Поділлі* // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського університету. – Кам'янець-Подільський, 1998. – С. 255 – 261; *Соціальний склад комнезамів Поділля* // Матеріали звітної наукової конференції викладачів та студентів історичного факультету за 1997 р. – Вінниця, 1998. – С. 68 – 70; *Місце комнезамів у системі радянської влади на Україні // Україна: минуле, сьогодні, майбутнє.* – К., 1999. – С. 226 – 237; *Участь комнезамів у зборі продподатку на Поділлі* // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 1. – Вінниця, 1999. – С. 79 – 85; *Запровадження соціалістичного землеустрою на Поділлі у 1920 – 1925 рр.* // Наукові записки.

Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 2. – Вінниця, 2000. – С. 115 – 123; Боротьба за владу в подільському селі у 20-х рр. XX ст. // Матеріали 10-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 394 – 399; Комнезами у боротьбі із селянським повстанським рухом на Поділлі // Актуальні проблеми вітчизняної і європейської історії: Матеріали 1-ї Всеукраїнської наукової конференції. – Луганськ, 2001. – С. 129 – 132; Комнезами у проведенні суцільної колективізації на Поділлі // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 3. – Вінниця, 2001. – С. 100 – 105; Участь комнезамів у здійсненні "другої революції" в подільському селі // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – Вип. 15. – К.; Донецьк, 2001. – С. 204 – 208; Комнезами у кооперативному русі на Поділлі // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 78 – 81; Продовольча політика більшовиків на Поділлі у 1919 – 1920 рр. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 76 – 81 (у співавтор.); Організація соціального забезпечення на Поділлі на початку 20-х рр. XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 6. – Вінниця, 2003. – С. 157 – 162 (у співавтор.); Особливості діяльності органів соціального забезпечення в Україні в період непу // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 7. – Вінниця, 2004. – С. 35 – 40; Політичні репресії радянської влади на життєвому шляху однієї подільської родини // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 245 – 251; Політичні репресії радянської влади в Україні (на прикладі однієї родини) // Реабілітовані історією. Вінницька область... – Кн. 1. – Вінниця: ДП "ДКФ", 2006. – С. 814 – 819; Фінансовий стан органів соціального страхування на Поділлі у 1920-ті рр. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 256 – 261; Учитель, історик-науковець, наставник молоді професор П. С. Григорчук (до 70-річчя від дня народження) // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 276 – 278. [У співавтор. з Ю. А. Зінком]; Організація пенсійного страхування на Поділлі у 1920-х рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 19. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2011. – С. 61 – 65.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 127, 128; Гальчак С. Д. Регіонально-наукова інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 110 – 113.

МЕЛЬНИЧУК Ольга Федорівна

(29.10.1971, с. Піщаниця Овруцького району Житомирської області) – педагог, історик, правознавець, краєзнавець, кандидат юридичних наук (з 2000 р.). Із золотою медаллю закінчила середню школу, а в 1994 р. з відзнакою – Вінницький державний педагогічний інститут (історичний факультет). Працювала інспектором відділу кадрів, молодшим науковим співробітником кафедри гуманітарно-прикладних дисциплін, старшим викладачем, завідувачою кафедрою правознавства Вінницького інституту регіональної економіки та управління. З 2002 р. – завідувачка кафедри пра-

вознавства Вінницького державного аграрного університету. Автор більше 40 наукових та навчально-методичних праць, в т. ч. 16 – з історії Поділля. Автор монографії “Адміністративний апарат та органи місцевого самоврядування на Поділлі у другій половині XIX століття” (Вінниця, 2001 р.).

Тв.: Губернська влада на Поділлі у другій половині XIX ст. // *Актуальні проблеми державного управління: Науковий збірник (спеціальний випуск).* – Харків, 1999. – № 2 (4). – С. 101 – 105; *Сільське самоврядування в Подільській губернії (друга пол. XIX ст.)* // *Юридичний вісник.* – 1999. – № 3. – С. 103 – 105; *Реалізація виборчого права в Подільській губернії за Міським положенням 1870 р.* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського.* – Вип. 1. – Вінниця, 1999. – С. 45 – 49; *Реалізація міської контрреформи 1892 р. на Поділлі* // *Матеріали 10-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції.* – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 63 – 68; *Волосний суд як орган селянського самоврядування на Поділлі у другій половині XIX ст.* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського.* – Вип. 2. – Вінниця, 2000. – С. 44 – 47; *Повітовий адміністративний апарат Подільської губернії // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії: Матеріали 1-ї Всеукраїнської наукової конференції.* – Луганськ, 2001. – С. 59 – 61; *Особливості системи імперського управління у Південно-Західному краї в другій половині XIX століття* // *Держава і право: Збірник наукових праць.* – Вип. 14. – К., 2001. – С. 95 – 98; *Губернська управа в системі адміністративного апарату на Поділлі у другій половині XIX ст.* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського.* – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 35 – 40; *Правовий статус органів місцевої влади в Російській імперії пореформеного періоду в працях дореволюційних державознавців* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського.* – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 223 – 226; *Організація соціального забезпечення на Поділлі на початку 20-х рр. XX ст.* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського.* – Вип. 6. – Вінниця, 2003. – С. 157 – 162 (у співавтор.); *Магдебурзьке право міста Вінниці в дослідженнях В. Д. Отамановського* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського.* – Вип. 9. – Вінниця, 2005. – С. 242 – 243.

Літ: Гальчак С. Д. *Краєзнавці Вінниччини...* – С. 128 – 129.

МЕСНЯНКІН Євген Йосипович

(08.06.1940, м. Кременчук Полтавської області) – інженер, журналіст, краєзнавець. У 1967 р. закінчив Харківський інститут інженерів комунального будівництва. В 1968 – 1971 рр. працював інженером Державного інституту по проектуванню тракторних заводів і заводів сільгоспмашин, у 1972 р. – відповідальним секретарем Барської (Вінницька область) районної організації товариства “Знання”. В 1972 – 1984 рр. – на партійній роботі (у цьому ж районі), в 1984 – 1991 рр. – голова Барського районного комітету народного контролю, 1991 – 2000 рр. – директор районного центру зайнятості. З 2002 р. – заступник редактора міської газети “Барчани”. Член Національної спілки журналістів України (з 2004 р.). Захоплюється краєзнавством. Автор численних публікацій

краєзнавчої тематики в місцевій пресі, зокрема, циклів матеріалів з історії міста та Барського району.

Тв.: Барчани ходили дерев'яними тротуарами // Барчани (м. Бар). – 2004. – 21 лютого; Місто Бар у творчості Ю. Словацького // Барчани. – 2005. – 20 серпня; Михайло Грушевський і ми // Барчани. – 2005. – 1 жовтня; Місто Бар і Барське староство (шляхи розвитку і підйому) // Історична та літературна спадщина Михайла Грушевського: матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції. – Бар, 2005. – С. 39 – 42; Історичний центр Бара: події і люди // Бар, Барська земля – крізь призму століть... – Бар, 2008. – С. 90 – 106; Роль Бони Сфорца та Бернарда Претвіча в становленні Магдебурзького права у місті Бар // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 19. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2011. – С. 8 – 11.

МИХАЛИЦЯ Оксана Анатоліївна

(20.06.1971. м. Хмільник Вінницької області) – бібліотекар, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України. У 1993 р. закінчила Київський національний інститут культури. Бібліограф-краєзнавець Хмільницької районної бібліотеки для дорослих. Автор численних краєзнавчих публікацій у місцевій пресі, співавтор відеофільмів "Літописний Хмільник", "Хмільницьке самоврядування – шлях до величі духу", створених аматорською кіностудією "Гіпаніс".

Тв.: Літописці рідного краю // Життєві обрії (м. Хмільник). – 2007. – 21 липня; Літописна скарбниця, або Хмільник, освячений у слові // Життєві обрії. – 2008. – 3 жовтня; Герб – безцінна пам'ятка: історія герба м. Хмільник // Життєві обрії. – 2008. – 10 жовтня; Між минулим і майбутнім: Історія Хмільницького музею // Життєві обрії. – 2008. – 7 листопада; За покликом серця // Життєві обрії. – 2009. – 2 квітня; Журавлиний ключ Покрови: Історія та сьогоднішнє Покровського храму м. Хмільника // Життєві обрії. – 2009. – 16 жовтня; Не хлібом єдиним живе людина // Життєві обрії. – 2010. – 4 червня; У ньому подих віків, у ньому доля і велич народу: Пам'ятники м. Хмільника // Життєві обрії. – 2010. – 24 вересня; 2011 рік у нашому районі: знаменні та пам'ятні дати // Життєві обрії. – 2011. – 28 січня; І найбільше для мене є свято на світанку зору зустрічати: Про українського поета, уродженця с. Сальниці Я. Шпорту // Життєві обрії. – 2011. – 11 лютого; Куточок землі з Божого раю // Життєві обрії. – 2011. – 18 лютого; Лишивши вічності сліди // Життєві обрії. – 2011. – 3 червня; Золоті розписи рідного краю // Життєві обрії. – 2011. – 17 червня; Давид Копиця – митець і громадянин // Життєві обрії. – 2011. – 1 липня; Вуелівська святиня: історія церкви на честь Феодосія Углицького, с. Вугли // Життєві обрії. – 2011. – 16 вересня; В граніті, бронзі, у серцях // Життєві обрії. – 2011. – 23 вересня; Село легенд і таємниць: історія, легенди с. Лозна // Життєві обрії. – 2011. – 25 листопада; Подіями багатий наш рідний край // Життєві обрії. – 2012. – 24 лютого.

МИХАЛЬЧУК Костянтин Петрович

(02.01.1841, с. Зозулинці, тепер Козятинського району Вінницької області – 20.04.1914, Київ) – мовознавець, етнограф, громадський діяч. Початкову освіту здобув у мм. Сквирі і Полонному. В 1859 р. вступив до Київського університету, але через “неблагонадійність” його не закінчив. У 1873 – 76 рр. працював у Південно-Західному відділі Російського географічного товариства, склав першу діалектологічну карту української мови (1871 р.), подав класифікацію діалектів. Вперше розробив програму для збирання українських діалектологічних матеріалів. В 1912 – 1914 рр. був редактором журналу “Украинская жизнь”. В етнографічних і мовознавчих працях К. П. Михальчука широко представлено подільський регіон.

Тв.: *Поляки Юго-Западного края // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. – Санкт-Петербург, 1872. – Т. VII. – 251 с. (співаєт. П. Чубинський); Программа для собирания особенностей малорусских говоров. – СПб., 1910. – 162 с.; К южнорусской диалектологии // Киевская старина. – 1893. – Сентябрь; Наріччя, піднаріччя й говори Південної Росії в зв'язку з наріччям Галичини. – К., 1877.*

Літ.: *Грушевський М. Костянтин Михальчук // Україна. – 1914. – № 2. – С. 5, 6; УРЕ. – 2-е вид. – К., 1981. – Т. 6. – С. 518; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників... – С. 288 – 289; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 129.*

МИЦИК Юрій Андрійович

(30.12.1949) – український історик, археограф, доктор історичних наук (з 1990 р.), професор (з 1991 р.), лауреат премії імені Д. І. Яворницького (1990 р.). У 1971 р. закінчив історичний факультет Дніпропетровського університету. Працює в цьому ж вузі на кафедрі історії України. Докторська дисертація: “Джерела з історії визвольної війни українського народу 1648 – 1654 рр.” У працях широко представлена історія Поділля XVI – XVII ст. Учасник V – VIII Подільських, V – X Вінницьких історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: *Сполохи козацької слави. Нариси (про Поділля XVII ст.). – Дніпропетровськ: Січ, 1991. – 206 с. (співаєт. В. С. Степанков, І. С. Стороженко); Нові дані про діяльність І. Сірка на Вінниччині (за матеріалами архівосховищ ПНР) // Тези доповідей VI Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1988. – С. 17 – 18.*

Літ.: *Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 289.*

МИЧАК Антон Григорович

(09.03.1953, с. Хоменки Шаргородського району Вінницької області) – геолог, географ, краєзнавець, кандидат геологічних наук.

Закінчив географічний факультет Львівського державного університету ім. І. Франка. Працював у Київському відділі Інституту геології та розробки паливних копалин АН СРСР. Тривалий час займався пошуками нафти та газу в Українських Карпатах. З 1991 р. – старший співробітник відділу аерокосмічних досліджень гео-екології Центру аерокосмічних досліджень Землі Інституту геологічних наук НАН України. За сумісництвом працює на посаді доцента Українського гуманітарного інституту (Київ). Вивчає геолого-географічну будову, а також історію Поділля. Співатор двох краєзнавчих праць.

Тв.: Хоменки: Історичні нариси. – К., 1998 (у співавтор. з В. М. Струком); Шаргородщина: Сторінки історії. – К., 2002 (у співавтор. з М. Ф. Купчиши-ним).

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 130.

МОВЧАНІВСЬКИЙ Тодось Миколайович

(09.05.1899, с. Берестовець (нині: Уманського району Черкаської області) – 1938) – український археолог, історик, етнограф, музеєзнавець. Навчався в Уманській бурсі, закінчив 3 класи Одеської семінарії і Київську семінарію. Працював директором школи у с. Берестовці (1919 – 1922) і с. Краснопільці Уманського району. У 1925 р. створив Бердичівський краєзнавчий музей і його філію в с. Погребище (нині: райцентр Вінницької області). У 1928 р. провів археологічні розвідки в населених пунктах Юр'ївка, Вовчинці, Погребище, Ружин та ін. Після реорганізації ВУАКУ у 1935 р. запрошений на посаду СІІМК ВУАН (потім ІІМК). Організував у жовтні 1933 р. конференцію археологів та етнографів, публікував інформаційні огляди про експедиційні роботи, проводив семінари з методики археологічних досліджень, щорічні звітні виставки інституту. У 1937 р. проводив розкопки на території Михайлівського собору у Києві. Наступного року заарештований по звинуваченню в належності до так званої української контрреволюційної організації і того ж року розстріляний. Реабілітований посмертно у 1971 р.

Літ.: Кононенко Ж. О. Із небуття (додаткові дані про трагічну долю вчених, що зазнали сталінських репресій у 1930 – 40-і та на початку 1950-х років // Археологія. – 1992. – № 1. – С. 105 – 106; Мезенцева Г. Г. Дослідники археології України... – С. 183; Мовчанівський Тодось Миколайович // Енциклопедія трипільської культури. – К., 2004. – Т. II. – С. 337 – 338; Потупчик М. В., Потупчик М. Є. Археологічні дослідження на Вінниччині 1920-х – першої половини XX ст. // Подільська старовина. – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 65 – 66.

МОЛЧАНОВСЬКИЙ Никандр Васильович

(1858, с. Лозувата Подільської губернії (Вінниччина) – 17.12.1906, Київ) – історик, поділлезнавець, учень і послідовник В. Б. Антоновича. У 1884 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. За участь у студентському русі виключався з університету. Працював на викладацькій роботі в Києві. Досліджував історію України й Поділля періоду раннього середньовіччя. В 1898 – 1899 рр. працював в історичному архіві Швеції над документами з історії України XVII ст., які опублікував в АЮЗР. Важливе місце в історіографії займає його праця про Поділля X – XV століть.

Тв.: *Очерк известий о Подольской земле до 1434 г.* – К.: Типография Киевского университета, 1885. – 388 с.

Літ.: Н. В. Молчановский (некролог) // *Подолія (г. Камень-Подольский)*. – 1906. – С. 280; *УРЕ*. – 2-е вид. – К., 1982. – Т. 7. – С. 96; Баженов Л. В. *Поділля в працях дослідників і краєзнавців...* – С. 291; Гальчак С. Д. *Краєзнавці Вінниччини...* – С. 130.

МОРОДЕЦЬКА Ганна Олександрівна

(08.01.1932, смт Оратів Вінницької області) – краєзнавець, історик. Закінчила Вищу партійну школу при ЦК КПРС. Працювала науковим працівником Хмельницького обласного партійного архіву, проректором інституту суспільно-політичних знань у м. Хмельницькому. Досліджує і популяризує у місцевій пресі підпільний і партизанський рух на Поділлі в роки Великої Вітчизняної війни, інші аспекти історії краю. Опублікувала близько 50 робіт.

Тв.: *Соціалістичне будівництво на Хмельниччині. 1921 – 1941: Документи і матеріали*. – Львів: Каменяр, 1989. – 207 с. (співупорядник); *Так розгорялося полум'я [Про А. З. Одуху]* // *Корчагінець (м. Хмельницький)* – 1985. – 23 лютого; *Нескорене Поділля* // *Корчагінець*. – 1987. – 12 липня; *Крізь роки і покоління* // *Корчагінець*. – 1987. – 18 липня.

Літ.: Баженов Л. В. *Поділля в працях дослідників і краєзнавців...* – С. 291 – 292; Гальчак С. Д. *Краєзнавці Вінниччини...* – С. 131.

МОРОЗОВА Наталія Іванівна

(09.08.1955, с. Курашівці Мурованокуріловецького району Вінницької області) – бібліотекознавець, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України. Член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Заслужений працівник культури України. Закінчила Київський інститут культури, здобувши фах бібліотекаря-бібліографа. З 1991 р. працює у Вінницькій обласній універсальній науковій

бібліотеці ім. К. А. Тімірязєва: бібліотекарем, головним бібліотекарем, завідуючою читальним залом, керівником служби інформаційно-бібліотечного сервісу, першим заступником директора. З 2007 р. директор Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. За сумісництвом доцент Вінницького інституту МАУП. Автор ряду краєзнавчих публікацій, організатор науково-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Бібліотечне краєзнавство: проблеми та перспективи розвитку // Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 21 – 23 жовтня 2008 р., Вінниця / Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 2008. – С. 10 – 17; Краєзнавча робота Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва: від традицій до інновацій // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (13 – 15 жовтня 2010 р.). – Вінниця, 2011. – С. 8 – 9.

МУДРАЧЕНКО Микола Романович

(24.08.1941, с. Волохівка Вовчанського району Харківської області) – педагог, краєзнавець. Закінчив історичний факультет Курського державного педагогічного інституту (1966 р.), працював учителем та директором у школах Шебекінського району Бєлгородської області Російської Федерації, а з 1971 р. – учителем історії та правознавства шкіл № 15 та № 31 м. Вінниці. Очолював методоб'єднання вчителів історії Замостянського району м. Вінниці. Відмінник освіти. Старший науковий редактор робочої групи редколегії тому Зводу пам'яток історії та культури Вінницької області.

Тв.: Пам'ятки історії та пам'ятні місця на Вінниччині: Калинівський та Оратівський райони. – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2009. – 316 с.; Археологічні пам'ятки м. Вінниці // Пам'ятки історії та культури Вінницької області: словникова частина / Упорядники: Ю. А. Зінько, М. Р. Мудраченко. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2001. – 400 с.

НАГРЕБЕЦЬКИЙ Анатолій Никифорович

(09.05.1945, с. Плебанівка Шаргородського району Вінницької області) – педагог, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України. Член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Трудовий шлях нерозривно пов'язав із рідним селом. Працював у колгоспі, викладав у школі математику й співи, очолював сільраду. Весь вільний час віддавав улюбленому заняттю – збирав і систематизовував матеріали з історії населеного пункту, в якому народився і виріс.

Автор розгорнутого історико-етнографічного нарису про с. Плебанівку, інших краєзнавчих праць та публікацій.

Тв.: *Моя Плебанівка: Історико-етнографічний нарис.* – Вид. 2-е, доповн., переробл. – Вінниця, 2004. – 230 с.; “...Нагівопустили села гуляла голодна смерть” // *Голодомор як засіб політичного терору: Матеріали науково-практичних конференцій.* – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – С. 65 – 69; *Ветерани Шаргородщини в роки Вітчизняної війни.* – Вінниця, 2005. – 470 с.; *Шлях крізь віки: Нариси історії шкіл Шаргородського району на Вінниччині.* – Вінниця, 2006. – 464 с.; *Калинівка Шаргородська.* – Вінниця, 2007. – 180 с.; *Трагедія мого краю: Етапи “великого” шляху на Шаргородщині: розкуркулення, колективізація, голодомор.* – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2008. – 476 с.; *Насіківка моя, Насіківка.* – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2010. – 300 с.; *Шаргород – єврейське местечко.* – Вінниця: ГП «ГКФ», 2011. – 264 с.; *Наш Деревчин.* – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2011. – 504 с.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 131; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 113 – 114.

НАЗАРЕНКО Юрій Іванович

(12 (25).05.1904, м. Конотоп, тепер Сумської області – 21.01.1991, Київ) – літературознавець, краєзнавець, журналіст, громадський діяч. Навчався в гімназії. З 1925 р. – на журналістській роботі. До Вінниці переїхав у 1929 р. В редакції окружної газети “Червоний край” завідував відділом культури; згодом у редакції обласної газети “Більшовицька правда” обіймав посаду секретаря, брав активну участь у культурно-мистецькому житті міста. В 1933 р. без відриву від роботи закінчив мовно-літературне відділення Вінницького інституту соціального виховання, протягом року викладав тут зарубіжну літературу. У 1934 р. залишив Вінницю. Працював в Одесі, Чернігові, Києві, де займався журналістською, літературною, науковою діяльністю. Постійно уважно стежив за літературно-мистецьким життям Вінниччини. Час від часу буваючи у Вінниці, брав участь у наукових конференціях і “літературних суботах” М. Коцюбинського, зустрічався з студентською та учнівською молоддю, підтримував творчі зв'язки з місцевими літераторами й журналістами. Стимулював розгортання краєзнавчої роботи в області. Завдяки його ініціативі й допомозі створено народні музеї Марка Вовчка й М. Некрасова в Немирові, С. Руданського в с. Хомутинях Калинівського району, П. Ніщинського в с. Ворошилівці Тиврівського району та ін.

Літ.: Дробчак Г. Володар безцінного скарбу // *Вінницька правда.* – 1968. – 20 березня; Шабатин П. Юрієві Назаренку – 85 // *Літературна Україна.* – 1989. – 8 червня; Хоменко Б. В. Назаренко Юрій Васильович // *3-над Божої ріки...* – С. 206 – 207; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 131 – 132.

НЕЙМАН (Neyman) Маріан Чеслав Гермогенович

(1852 – 1906) – польський і український фольклорист, етнограф, археолог. Працював присяжним повірним у Вінниці. Тут у кінці 90-х років зближився з М. Коцюбинським. Був активним співробітником журналу “Киевская старина”. Автор праць з питань українського фольклору та археології: “Куплетні форми народної південно-руської пісні” (К., 1883), “Малоруський пісенник XVIII ст.” (К., 1885), “Стара Брацлавщина та її люди” (К., 1889), “Нотатки археологічні з Поділля російського” (Варшава, 1889) й ін. Відредагував “Етнографічні матеріали з околиць Плискова Липовецького повіту” (1884), зібрані С. Дитківською, дружиною І. Тобілевича (І. Карпенка-Карого). Його праці є певним вкладом у краєзнавство Поділля.

Літ.: УРЕ. – 2-е вид. – К., 1982. – Т. 7. – С. 301 – 302; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 294; Хоменко Б. В. Нейман Чеслав Гермогенович // З-над Божої ріки... – С. 211; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 132.

НЕПРИЦЬКИЙ Олександр Анатолійович

(11.02.1977, м. Вінниця) – історик, краєзнавець. Кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Автор низки краєзнавчих публікацій.

Тв.: Із Закарпаття на Поділля з хистом і душою // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 278 – 280; Співпраця місцевих громад Вінницької області та Свентокшистського і Великопольського воєводств у 2003 – 2009 рр. // Україна і Польща: історичне сусідство: Збірник матеріалів міжнародної конференції. – Вінниця: ТОВ “Нілан ЛТД”, 2012. – С. 564 – 570.

НИКОЛАЄЦЬ Ольга Григорівна

(22.06.1949, смт Димер Київської області) – бібліотекар, бібліограф, краєзнавець. Закінчила Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. Працювала методистом Вінницької обласної організації Товариства охорони пам’яток історії та культури, з 1994 р. – завідувачка відділу краєзнавчої літератури Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва. Вивчає, систематизує і популяризує бібліографію краю. Учасниця регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: *До криниць народного слова: З досвіду роботи секції фольклору, етнографії та літератури, що працює при правлінні обласної організації Товариства охорони пам'яток історії та культури.* – Вінниця, 1989. – 10 с. (Укладач); *Уклін тобі, земля моя: З досвіду роботи Тиврівської районної організації українського Товариства охорони пам'яток історії та культури.* – Вінниця, 1991. – 8 с. (Укладач); *Настя Присяжнюк: До 100-річчя від дня народження: Бібліографічний покажчик.* – Вінниця, 1994. – 25 с. (Укладач); *Література про Вінницьку область за 1996 рік: Бібліографічний покажчик.* – Вінниця, 1997. – 168 с. (Упорядн.); *Література про Вінницьку область за 1997 рік: Бібліографічний покажчик.* – Вінниця, 1999. – 216 с. (Упорядн.); *Бібліотечне краєзнавство: пошуки, досвід, проблеми // Бібліотеки на рубежі ХХІ століття: Матеріали обласної науково-практичної конференції.* – Вінниця, 1999. – С. 37 – 39; *Література про Вінницьку область за 1998 рік: Бібліографічний покажчик.* – 2000. – 265 с. (Упорядн.); *Гнат Трохимович Танцюра: До 100-річчя з дня народження.* – Вінниця, 2001. – 6 с. (Укладач); *Тор Неве Ланге: До 150-річчя з дня народження.* – Вінниця, 2001. – 6 с. (Укладач); *Література про Вінницьку область за 2000 рік: Бібліографічний покажчик.* – Вінниця, 2001. – 159 с. (Упорядник); *Син Подільської землі, співець її краси і слави: До 90-річчя від дня народження М. П. Стельмаха.* – Вінниця, 2002. – 6 с. (Укладач); *Перлини української архітектури.* – Вінниця, 2002. – 8 с. (Укладач); *Вінницькій області – 70.* – Вінниця, 2002. – 10 с. (Укладач); *Література про Вінницьку область за 2001 рік: Бібліографічний покажчик.* – Вінниця, 2002. – 257 с. (Упорядн.); *Створення краєзнавчих інформаційних ресурсів: здобутки та перспективи // Бібліотека в інформаційному суспільстві: пошуки гармонії, шляхи трансформації: Тези регіональної науково-практичної конференції.* – Вінниця, 2002. – С. 52 – 55; *Трагедія голодомору на Вінниччині 1932 – 1933 рр. [Бібліограф. покажч.] / Вінничч. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва.* – Вінниця, 2003. – 84 с. (Укладач); *Земле моя, запашна, барвінкова...: Календар знаменних і пам'ятних дат Вінниччини 2007 року.* – Вінниця, 2006. – 196 с. (Упоряд. Спільно з Т. П. Крістофоровою); *Хроніка проведення Стусівських читань на Вінниччині та висвітлення подій в засобах масової інформації / Підгот. О. Ніколаєць // Життя, покладене на вітар України: До 70-річчя від дня народження В. Стуса – поета, правозахисника, людини (1938 – 1985): Методич.-бібліограф. матеріали / Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва.* – Вінниця, 2007. – С. 21 – 44. *Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 133.*

НІКОЛАЄЦЬ Юрій Олексійович

(15.03.1973, смт Димер Вишгородського району Київської області) – історик, краєзнавець, доктор історичних наук (з 2009 р.). У 1995 р. з відзнакою закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. В 1995 – 1998 рр. навчався в аспірантурі при Київському національному університеті ім. Т. Г. Шевченка. Працював на кафедрі політології Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Доцент, завідувач кафедри правознавства Вінницького інституту регіональної економіки та управління. Вивчає період Другої світової війни, зокрема, морально-політичний стан населення України, в тому числі Поділля, у перший період Великої Вітчизняної війни (червень 1941 – липень 1942 рр.). Учасник міжнародних, Всеук-

раїнських наукових, регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: *Дезертирство із лав Червоної Армії в Україні на початкових етапах Великої Вітчизняної війни* // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1997. – № 1 – 2; *Діяльність винищувальних батальйонів на Вінниччині в 1941 р.* // Тези доповідей 17-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997; *Промислові підприємства Вінниці в 1941 – 1942 рр.* // Тези доповідей і повідомлення 18-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1998. – С. 72 – 74; *Партизанський рух в Україні на початку війни: розвінчання міфів* // День. – 2000. – 5 травня; *“Блискавична війна”: плани і реальність* // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 3. – Вінниця, 2001; *Земельна реформа в умовах окупаційного режиму* // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 147 – 152; *Підготовка поповнення до Червоної Армії в Україні на початку війни СРСР та Німеччини* // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 126 – 132; *Земельна реформа в Україні в умовах окупаційного режиму 1941 – 1944 рр.* // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). – Вип. 26. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – С. 216 – 228; *Впровадження комуністичної ідеології в українському селі у другій половині 1940-х – середині 1960-х: історіографічні проблеми* // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). – Вип. 30. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 248 – 262; *Висвітлення вітчизняними дослідниками участі української інтелігенції в опозиційному русі у роки хрущовської “відлиги”* // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XI. – Вінниця, 2006. – С. 52 – 56.
Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 134.

НОМИС М.

(Симонов Матвій Терентійович)

(17 (29.11.1823), с. Заріч, тепер: Оржицького району Полтавської області – 27.12.1900 (08.01.1901), м. Лубни тієї ж області) – етнограф, фольклорист, письменник. Навчався у Лубенській повітовій школі (1832 – 1835 рр.), Переяславському духовному училищі (1835 – 1840 рр.), Полтавській гімназії (1840 – 1844 рр.). У 1848 р. закінчив словесний факультет Київського інституту. Вчителював у м. Ніжині. В 1852 – 1855 рр. викладав російську мову і літературу в Немирівській гімназії на Вінниччині. Згодом обіймав різні посади в Петербурзі, Пскові, Катеринославі, Житомирі, Лубнах. Літературну та фольклористичну діяльність розпочав з 1958 р. Підтримував дружні і творчі зв'язки з О. Марковичем та Марком Вовчком. У галузі народознавства йому належать нариси “Різдвяні святки”, “Крашанки в старину” та ін. Найгрунтовніша його фольклористична праця – “Українські приказки, прислів'я і таке інше” (1864 р.). Збірник містить 14339 прислів'їв та приказок. Чимало зразків народного мудрослів'я з цієї книжки зафіксовано на Вінниччині.

ОГОРОДНІК Василь Тимофійович

(03.07.1939, с. Жабокрич Крижопільського району) – культпрацівник, бібліограф, краєзнавець, член Національної спілки журналістів України. Закінчив Тульчинський культурноосвітній технікум, Московський державний інститут культури, Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. Працював завідувачем Тиврівської районної бібліотеки. Майже 15 років займав посаду відповідального секретаря Тиврівської районної організації Товариства охорони пам'яток історії та культури. Провідний бібліограф-краєзнавець Оратівської центральної районної бібліотеки. Член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Почесний краєзнавець України. Активно займається історичним краєзнавством. Оpubлікував ряд нарисів про маловідомі сторінки життя видатних письменників Поділля, понад сорок легенд, зібраних на території Оратівського району, є автором путівників, 17-и книг краєзнавчої тематики.

Тв.: *Легендами овіяна земля.* – 1998. – 84 с.; *Пам'ять серця.* – Вінниця: Велес, 2001. – 100 с.; *Перлина Поділля. Оратів: Путівник.* – Вінниця: Велес, 2001. – 76 с.; *3 чистих джерел.* – Вінниця: О. Власюк, 2003. – 108 с.; *В пошуках скарбів.* – Вінниця: О. Власюк, 2006. – 100 с.; *Відлуння подвигу.* – Вінниця: Вінницька обласна друкарня, 2010. – 160 с. [У співавтор. з В. Синицьким]; *Дорогою ціною: 20 років незалежності України.* – Вінниця: Книга-Вега, Вінницька обласна друкарня, 2011. – 96 с.

Літ.: Гальчак С. Д. *Краєзнавці Вінниччини...* – С. 134 – 135.

ОЛІЙНИЧУК Семен Микитович

(1798, с. Антонопіль, тепер Калинівського району Вінницької області – 08.08.1852, Шліссельбурзька фортеця поблизу Санкт-Петербургу, Росія) – історик, краєзнавець. Народився в кріпацькій сім'ї. Таємно від пана навчався у Вінницькій гімназії. Викритий, переховувався під іменем шляхтича Сорочинського. Працював учителем в парафіяльних і монастирських школах. У 1845 р. після багатьох пригод і злигоднів отримав у пана відпустку. Мандрував шляхами Подільської, Київської, Волинської губерній; враження від мандрівок відбив у рукописі “Исторический рассказ природных или коренных жителей Малороссии Заднепровской, то есть Киевской, Каменец-Подольской и Житомир-Волынской губерний про свое жите-бытие”. Почав над ним працювати у с. Яцківцях (тепер: с. Бруслинівка Літинського району). Рукопис незавершений, складав 158 аркушів. Йшлося в ньому про величезну суспільну несправедливість, трагедію українського народу – кріпацтво. Заарештований в Микільській Слобідці

під Києвом. Після суду ув'язнений в Шліссельбурзі. Помер у в'язниці в 1852 р.

Тв.: *Витяг з твору Семена Олійничука... // Селянський рух на Україні 1826 – 1846 рр.: Збірник документів і матеріалів*. – К., 1986. – С. 318 – 321.

Літ.: *Верховлюк В. Кріпосний інтелігент // Панорама*. – 1991. – 2 липня; *Подолінний А. М. Олійничук Семен Микитович // 3-над Божої ріки*. – 2-е вид. – С. 247 – 248; *Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини...* – С. 135; *Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля...* – С. 10 – 11.

ОПРЯ Анатолій Володимирович

(30.06.1947, м. Кам'янець-Подільський) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук (з 1992 р.), доцент (з 1987 р.). У 1971 р. закінчив історичний факультет Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. З 1972 р. працює у цьому ж вузі (нині: національний університет ім. І. Огієнка): на кафедрі загальної історії, кафедрі всесвітньої історії. Досліджує аграрні відносини, історію релігії на Поділлі початку ХХ ст. Автор близько 50 праць. Дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Тв.: *Переселення селян з Вінниччини в роки столипінської реформи // Тези доповідей II Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1984. – С. 13, 14; *Матеріальне становище православного духовництва Поділля на початку ХХ ст. // Тези доповідей VIII Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1989. – С. 56, 57; *Православне духовенство в реформаційному та національно-визвольному русі України (1900 – лютий 1917 р.)*. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2007. – 456 с.

Літ.: *Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців...* – С. 300, 301; *Завальнюк О. М. Опря Анатолій Володимирович // Кам'янець-Подільський державний університет в особах*. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – Т. 1. – С. 328 – 336.

ОРДА Наполсон

(11.02.1807, с. Вороцевичі Гродненського повіту – 26.04.1883, с. Янов Гродненського повіту) – композитор, художник, краєзнавець. Мешкав переважно у Франції, в останні роки життя – у Пінську, Варшаві. У 1847 р. став музичним директором Італійської опери в Парижі, а після її закриття – присвятив себе музиці й живопису. Загорівся ідеєю замалювати історичні й архітектурні пам'ятки давньої Речі Посполитої, які поступово руйнуються, і таким чином зберегти їх для прийдешніх поколінь. Близько 1872 р. взявся до виконання цього проекту. Зокрема, у 1872 – 74 рр. відвідав Київщину, Волинь, Поділля. Результатом творчої ман-

дрівки стали сотні малюнків тогочасних магнатських садиб, храмів, городищ, у тому числі, розташованих у Східному Поділлі. 260 робіт увійшли до “Альбому історичних краєвидів Польщі”.

Літ.: Задорожнюк А. Н. Орда про Поділля // Поляки на Хмельниччині... – С. 525 – 526; Колісник В. Орда Наполеон // Відомі поляки в історії Вінниччини... – С. 456 – 458.

ОРЛОВСЬКИЙ Михайло Якимович

(1807, с. Кочубіїв, тепер: Чемеровецького району Хмельницької області – 1889, м. Кам'янець-Подільський) – історик, краєзнавець, етнограф, священник, член Подільського історико-статистичного комітету (з 1865 р.), член редколегії “Подольских епархиальных ведомостей” (з 1865 р.), член російських етнографічного і географічного товариств. Закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію. З 1835 р. працював священником. Здійснив історико-статистичний опис майже всіх міст і містечок Подільської губернії, який й досі має важливе наукове значення для написання історії міст і сіл краю.

Тв.: *Историко-статистическое описание г. Винницы // Подольские епархиальные ведомости.* – 1863. – № 8; 1864. – № 2 – 8; Михайло Якимович Орловський (1807 – 1887): *Вибрані твори / Упорядники А. М. Трембіцький, С. М. Єсюнін.* – Хмельницький, Кам'янець-Подільський: ФОП Сисін О. В., 2007. – 276 с.

Літ.: Федоренко С. М. Подільський історик М. Я. Орловський // *Музей і Поділля: Тези доповідей наукової конференції.* – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 69 – 70; Баженов Л. В. *Поділля в працях дослідників і краєзнавців...* – С. 301.

ОРЛОВСЬКИЙ Петро Іванович

(1825 – 1913) – історик, член Подільського історико-археологічного товариства (з 1903 р.). Закінчив Київську духовну академію. Працював священником, протоіреєм Софіївського собору в Києві, у журналі “Киевская старина”, в губернських газетах. Публікував статті з історії православної церкви XVII – XVIII ст. в Україні, в т. ч. на Поділлі.

Тв.: *Материалы для истории православной церкви в бывшем Брацлавском воеводстве с 1776 по 1782 гг. // Польские епархиальные ведомости.* – 1891. – №№ 23 – 25, 28 – 33; *Материалы для истории православия и уни в Подолии во второй половине прошлого века // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета.* – Камеенец-Подольский, 1897. – Вып. 8.

Літ.: Енциклопедія українознавства: Словникова частина. – Париж; Нью-Йорк, 1966. – Т. 5. – С. 1877; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 301.

ОСТАПОВЕЦЬ (Шмигора) Тетяна Миколаївна

(02.04.1969, с. Купчинці Іллінецького району) – педагог, краєзнавець. У 1991 р. закінчила історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. З того часу працює учителем історії та права Купчинецької школи. Автор низки публікацій краєзнавчої тематики. Член Національної спілки краєзнавців України.

Тв.: Крізь епоху... Історія села Купчинці Іллінецького району Вінницької області. – К.: Видавництво "Дніпро", 2012. – 256 с. (у співавтор. з О. С. Остаповцем).

ОСТАШ Надія Лаврентіївна

(23.08.1942) – український мовознавець, краєзнавець, кандидат філологічних наук. У 1964 р. закінчила філологічний факультет Львівського університету. З 1973 р. науковий співробітник Інституту суспільних наук АН України у Львові. Досліджує мовні особливості, топоніми в Україні і на Поділлі XVI – першій половині XVII ст. З середньовічної топоніміки Поділля опублікувала більше десяти статей.

Тв.: Назви, пов'язані з домашнім господарюванням подолян у I половині XVII ст. // Проблеми етнографії Поділля: Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1986. – С. 198, 199; Назви населених пунктів Брацлавщини в I-й половині XVII ст. // Тези доповідей IV Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1986. – С. 58, 59; Пам'ятки української мови XVI – I половини XVII ст. як джерело до вивчення економічної географії Східного Поділля // Проблеми економічної географії Поділля: Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 162 – 164.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 303.

ОСТАШ Роман Іванович

(07.08.1947) – український мовознавець, краєзнавець, кандидат філологічних наук. У 1969 р. закінчив філологічний факультет Луцького педагогічного інституту. З 1971 р. – науковий співробітник Інституту суспільних наук АН України у Львові. Досліджує ономастику, антропонімію України й Поділля XVI – I-ї половини XVII ст. З подільської тематики опублікував ряд робіт.

Тв.: Давні слов'янські імена на Брацлавщині в I-й половині XVII ст. // Тези доповідей III Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця,

1895. – С. 59; *Назви професій, зафіксованих в антропонімії Східного Поділля XVI – I-ї половини XVII ст.* // *Проблеми економічної географії Поділля: Тези доповідей.* – Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 160 – 161; *Чисельність козаків у Брацлавському і Кагальницькому полках 1649 р.* // *Тези доповідей IX Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1990. – С. 29 – 30.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 304.

ОТАМАНОВСЬКИЙ Валентин Дмитрович

(14 (27).02.1893, с. Яблунівка, нині Новоукраїнського району Кіровоградської області – 10.03.1965, м. Харків) – історик, краєзнавець. Доктор історичних наук (1956 р.), професор (1957 р.). Закінчив Кієво-Печерську гімназію. З 1912 р. навчався в Київському університеті, політехнічному інституті, був членом студентської організації “Українська громада”. У 1917 р. від партії соціалістів-революціонерів обраний членом Центральної Ради. У 1918 – 1920 рр. студював у Віденському університеті. В 1920 р. повернувся до Києва і був направлений на роботу у Вінницьку філію Всенародної бібліотеки при ВУАН (1920 р.). Невдовзі став її завідувачим. У 1924 р. створив при бібліотеці “Кабінет виучування Поділля”, який став головним центром краєзнавчих досліджень на Вінниччині (до 1929 р. здійснено 30 видань з різних галузей краєзнавства). З Кабінетом виучування Поділля співробітничало понад 50 наукових установ Західної Європи, Америки, Близького Сходу та понад 180 закладів СРСР. В. Д. Отамановський брав активну участь у роботі Комісії по вивченню українського права при ВУАН та Науково-дослідної кафедри історії України, яку очолював академік М. С. Грушевський. У 20-і роки В. Д. Отамановський завершив роботу над двома дисертаціями: німецькою мовою про історію магдебурзького права на Поділлі у XIV – XVIII ст. на здобуття наукового ступеня доктора права та українською мовою “Вінницька міщанська громада від XV до кінця XVIII ст.: Еволюція правового стану та устрою...” Був відповідальним секретарем округової комісії увічнення пам’яті М. Коцюбинського, одним з ініціаторів створення меморіального музею та спорудження пам’ятника письменнику у Вінниці. Заслугою В. Д. Отамановського є також створення в очолюваній ним бібліотеці відділу “Подоліка” і праця в галузі краєзнавчої бібліографії, яка не втратила значення дотепер. Його творча та громадська діяльність була перервана арештом по сфабрикованій справі СБУ 26.08.1929 р. і засланням у Татарію до 1944 р. В Україну повернувся лише в 1958 р. З 1944 р. по 1964 р. працював доцентом, професором Красноярського, Сімферопольського, Саратовського, Харківського (з 1958 р.) університетів. Продовжував у післявоєнні роки активно досліджувати Поділля. Кандидатська дисертація: “Вінниця, як тип українського міста Південного Побужжя. XVI – XVII ст.” (Московський університет, 1946 р.). Докторська ди-

сертація: “Міста Правобережної України під владою шляхетської Польщі від середини XVII до кінця XVIII ст.” (1954 р.). З 1958 р. став вивчати історію медицини на Правобережній Україні і опублікував серію статей. З історії Поділля опублікував понад 50 праць. В серпні 1989 р. повністю реабілітований.

Тв.: Кабінет вивчення Поділля // *Рабоче-крестьянская газета* (Вінниця). – 1924. – 18 березня; Цикл лекцій Поділлязнавства // *Червоний край*. – 1924. – 2 вересня; Охорона пам'яток природи Поділля // *Червоний край*. – 1925. – 28 січня; Про утворення показово-дослідного саду подільської флори у м. Вінниця // *Червоний край*. – 1925. – 14 березня; Вінницька філія Всенародної бібліотеки України // *Нова книга*. – 1925. – № 4 / 6. – С. 68 – 69; Краєзнавство на Поділлі, найближчі його завдання та потреби й роль в краєзнавчій праці Кабінета вивчення Поділля. – Вінниця, 1926. – 15 с.; Бібліографія краю // *Бібліографічний збірник*. – Вінниця, 1926. – № 1; Вінниця та її минуле // *Вінниця, її околиці та вінницька округа: Провідник екскурсанта, приїжджого та краєзнавця*. – Ч. 1: Культура та природа. – Вінниця, 1927. – С. 11 – 17; Вінницька маадебурія в XVI – XVIII ст. – Вінниця, 1927; Часописи Поділля: історико-бібліографічний збірник з нагоди 150-ліття першої газети на Україні (1776 – 1926) та 10-ліття існування УСРР / Склали М. Білінський, Н. Співачевська та І. Кривецький; За ред. В. Отамановського. – Вінниця, 1927 – 1928. – С. 58 – 105; Про потребу утворення кабінетів вивчення територій у культурно-економічних осередках УРСР міжокругного (краєвого) значення (З досвіду Вінниці) // *Вісті ВУАН*. – 1929. – № 7 – 8. – С. 31 – 35; Праця про стан Вінницької філії Всеукраїнської бібліотеки України і Кабінету вивчення Поділля на 1 травня 1929 р. // *Вісті ВУАН*. – 1929. – № 5 – 6. – С. 126 – 130; До історії медицини та аптечної справи у Вінниці й Вінницькому повіті другої половини XVIII ст. // *Зб. пам'яті академіка Т. Г. Яновського*. – К., 1930. – С. 322 – 334; Вінниця как тип украинского города Южного Правобережья XVIII в.: Эволюция правового положения и устройства на фоне социально-экономического развития Брацлавщины XVII – XVIII вв. и процесса образования городского сословия: Автореферат дис... д-ра ист. наук. – Симферополь, 1949. – 22 с.; Города Правобережной Украины под властью шляхетской Польши от середины XVII до конца XVIII в.: (Пробл. возникновения и развития укр. феод. города): Автореферат дис... д-ра ист. наук. – Саратов, 1955. – 28 с.; Автобіографія ув'язненого Валентина Отамановського // *Подільська старовина*. – Вінниця, 1993. – С. 13 – 20; Моє каяття // *Подільська старовина*. – Вінниця, 1993. – С. 20 – 29; Вінниця в XIV – XVII століттях: Історичне дослідження. – Вінниця, 1993. – 462 с.

Літ.: Контрреволюціонери з “СВУ” перед радянським судом // *Червоний край* (Вінниця). – 1930. – 4 квітня; Отамановський Валентин // *Укр. заг. Енциклопедія* / Під ред. І. Раковського. – Львів; Станіслав; Коломия, 1932 – 1934. – Т. 2. – С. 956; Філонов Л. В. Значення праць В. Д. Отамановського для шкільного краєзнавства на Вінниччині // *Тези доповідей 6-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1988. – С. 102 – 103; Потембенько Й. О. Протест: (Прокуратури УРСР у справі СВУ. Включ. про В. Д. Отамановського) // *Літературна Україна*. – 1989. – 11 серпня. – С. 6, 7; Савцов В. Злочин, якого не було // *Радянська Україна*. – 1989. – 12, 13, 16, 19, 26, 27 вересня; Каросва Л. Р. Краєзнавча діяльність Кабінету вивчення Поділля в 1920-ті роки // *IV республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей і повідомлення*. – К., 1989. – С. 42, 43; Філонов Л. В.

Краєзнавець Отамановський // Вітчизна. – 1990. – № 11. – С. 191 – 192; Кот С. І. Честі свої не зрадив (В. Д. Отамановський) // Репресоване краєзнавство (20 – 30-і роки). – К.: Хмельницький, 1991. – С. 133 – 142; Кароєва Л. Р., Шпильова Л. М. Валентин Дмитрович Отамановський // Подільська старовина. – Вінниця, 1993. – С. 6 – 13; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 304 – 305; Воловик В. П. В. Д. Отамановський у спогадах // Подільська старовина. – Вінниця, 1993. – С. 30 – 31; Шлеймович М. С. Отамановський Валентин Дмитрович // З-над Божої ріки... – С. 223 – 224; Воловик В. П., Григорчук П. С. В. Д. Отамановський – видатний історик України, організатор краєзнавчої роботи на Поділлі // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 115 – 122; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 136 – 138; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 47 – 50; Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 68 – 70.

ОЧЕРЕТНИЙ Володимир Феодосійович

(28.03.1938, с. Воронівці, тепер: Хмельницького району Вінницької області – 11.02.2005, смт Тиврів Вінницької області) – журналіст, фотохудожник, краєзнавець. У 1975 – 1998 рр. працював фотокореспондентом Тиврівської райгазети “Маяк”. Друкував знімки також в обласній та республіканській пресі. Неодноразовий переможець, лауреат обласних, республіканських, всесоюзних, міжнародних фотоконкурсів. Ілюстратор ряду краєзнавчих путівників, художньо-публіцистичних видань. Ініціатор і безпосередній учасник створення музею М. Я. Калиновича та краєзнавчого музею в с. Жахнівці, краєзнавчих музеїв у Тиврові, селах Красному, Тростянці, Рахнах-Лісових Тиврівського району. Заслужений журналіст України. Почесний громадянин Тиврова.

Тв.: Зірка першої величини // Камертон-ікс. – 1993. – 14 травня.

Літ.: Володимир Очеретний [некролог] // Подолія. – 2005. – 16 лютого; Мокрицький А. Роси і німби фотомайстра. Володимир Очеретний у творчості, в житті і після нього // Вінницький край. – 2007. – № 4 (11). – С. 97 – 100.

ПАЛАМАР Іван Григорович

(07.03.1933, с. Яланець Томашпільського району Вінницької області) – педагог, краєзнавець. У 1953 р. закінчив Тульчинське педучилище, в 1963 р. – філологічний факультет Одеського державного університету. Вчителював у с. Цапівка Томашпільського району. У 1967 – 1968 рр. – відповідальний секретар Вінницької обласної організації Товариства охорони пам'яток історії та культури. В 70-х рр. – викладач технікуму громадського харчування (Вінниця), у 1981 – 1990 р. – зав. кабінетом інституту вдосконалення вчителів (Вінниця). З 1991 р. на редакторській роботі: науковий редактор та один із упорядників 9-томного видання “Книга Пам'яті України. Вінницька область”, провідний редактор,

зав. редакцією книги “Реабілітовані історією”. Редактор колективного збірника “Політичні репресії на Поділлі (20 – 30-і рр. XX ст.)”, першого тому багатотомного видання “Вінницький мартиролог”, автор коментарів та додатків до нього. Учасник регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Репресії 30-х років на Вінниччині: На матеріалах цукрової промисловості краю // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 1. – Вінниця, 1999. – С. 107 – 109 (у співавтор.).

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 138.

ПАЛАМАРЧУК Василь Миколайович

(18.02.1944, с. Гончариха Старосинявського району Хмельницької області) – журналіст, краєзнавець, член Національної спілки журналістів України, заслужений журналіст України (2004 р.). У 1974 р. закінчив факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, у 1984 р. – Вищу партійну школу при ЦК Компартії України. З 1967 р. на журналістській роботі: в редакціях газет “Радянське життя” (сmt Літин Вінницької області), “Хімік” (Вінниця), “Вінницька правда”. Тривалий час працював власкором “Робітничої газети” у Вінницькій області, був на партійній роботі. Займав також посади помічника голови Вінницької обласної держадміністрації, начальника комітету інформації Вінницької облдержадміністрації. У 2000 – 2006 рр. працював головним редактором обласної газети “Вінниччина”. З 2011 р. голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки журналістів України. Автор багатьох публікацій у пресі з краєзнавчої тематики. Лауреат обласної премії ім. М. Стельмаха.

Тв.: Лицар честі і безкорисливості // Робітнича газета. – 1986. – 12 січня; А ліс шумить // Робітнича газета. – 1987. – 26 липня; Співець знедоленого села // Робітнича газета. – 1994. – 10 березня; Так довго кують зозулі. – Вінниця, 2000. – 58 с. (у співавтор. з О. Терещуком); Синя Вода, чи Сливода? Чи можна вірити Михайлу Грушевському?.. // Хмельниччина: Дивокрай. – № 1 2007 – № 1 2008. – С. 14 – 15; Занапащена таємниця Сливоди // Вінниччина. – 2009. – 18 лютого; Йшла колона городом. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – 96 с.

Літ.: Подолинний А. М. Паламарчук Василь Миколайович // З-над Божої ріки... – С. 225, 226; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 139; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 114 – 115.

ПАЛАМАРЧУК Євген Петрович

(15.07.1936, с. Чернятка Бершадського району Вінницької області) – педагог, краєзнавець. У 1961 р. закінчив історичний факультет Одеського державного університету. Працював учителем історії, директором Чернятської неповної середньої школи, завідувачем відділу Бершадського райкому Компартії України та відділу народної освіти райвиконкому (Бершадь). З 1988 р. викладач суспільних дисциплін Бершадського медичного училища. Активно займається краєзнавством. Досліджує трипільський період на Поділлі.

Тв.: Бершадь: Путівник. – Одеса: Маяк, 1978; Зорі Трипілья. – Вінниця: Тезис, 2002. – 150 с. (у співавтор.).

Літ.: “Зорі Трипілья” в Бершаді // Подолія. – 2003. – 24 січня; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 139.

ПАЛЬОННИЙ Володимир Іванович

(06.04.1950, с-ще Глобине Полтавської області) – мистецтвознавець, педагог, фольклорист, краєзнавець. Закінчив Гадяцьке (Полтавська область) культосвітнє училище (1970 р.), Вінницький державний педагогічний інститут (1977 р.). За фахом учитель музики. Кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри теорії, історії музики та гри на музичних інструментах Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Автор посібника “Історія української музичної фольклористики 60 – 90 рр. ХХ ст.”, ряду публікацій на теми фольклору та краєзнавства.

Тв.: Весільні інструментальні капели Поділля (Придністров'я) // Наукові записки. Педагогіка і психологія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 8. – Вінниця, 2003. – С. 100 – 103; Сторінки творчої спадщини М. Д. Леонтовича // Наукові записки. Педагогіка і психологія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 9. – Вінниця, 2004. – С. 148 – 150; До питання творчого доробку М. Д. Леонтовича // Динаміка наукових досліджень: Матеріали III-ї міжнародної науково-практичної конференції. – Т. 6: Музика та життя. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – С. 39 – 49 (у співавтор.); Подільський фольклор та його збирач і дослідник Гнат Трохимович Танцюра // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 7. – Вінниця, 2004. – С. 104 – 111.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 139 – 140.

ПАНЧУК Володимир Григорович

(24.08.1944, с. Мар'янівка Гайсинського району Вінницької області) – інженер-будівельник, менеджер, краєзнавець. Закінчив Вінницький будівельний технікум та Харківський інженерно-будівельний інститут. Після здобуття вищої освіти (1968 р.) працював у Харкові. З 1993 р. генеральний менеджер компанії “INDIMO

VERTO” Об’єднаного Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. Академік академії економічних наук України. Співатор монографії “Україна: інтелект нації”, автор ґрунтового краєзнавчого дослідження про рідне село, його мешканців.

Тв.: *Мар’янівка: село, люди, доли. – К.: Інформаційно-видавничий центр “Інтелект”, 2003. – 424 с.*

ПАРАСУНЬКО Онуфрій Арсенович

(12.06.1913, с. Озаринці, тепер Могилів-Подільського району Вінницької області – 13.07.1992, м. Київ) – історик, доктор історичних наук (з 1963 р.), професор (1966 р.). Учасник Великої Вітчизняної війни. У 1940 р. закінчив юридичний факультет Київського державного університету. В 1940 – 1941 рр. – проректор Чернівецького державного університету. В 1946 – 1949 рр. працював у Київському державному університеті. З 1949 р. – старший науковий співробітник (у 1963 – 1967 рр. – зав. відділом історії міст і сіл УРСР) Інституту історії України АН УРСР. З 1971 р. завідувач кафедри історії СРСР Київського інституту культури. Автор праць з історії України епохи капіталізму, в яких належно представлено Поділля.

Тв.: *Массовая политическая забастовка в Киеве в 1903 г. – К., 1953; Положение и борьба рабочего класса Украины (60 – 90-е гг. XIX в.). – М.: Издательство АН СССР, 1963. – 576 с.*

Літ.: *РЕІУ. – К., 1971. – Т. 3. – С. 318; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 308; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 140; Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006... – К., 2006. – С. 612.*

ПАССЕК Тетяна Сергіївна

(15.08.1903, м. Петербург – 04.08.1968, там же) – російський археолог, доктор історичних наук (з 1947 р.), лауреат Державної премії. У 1924 р. закінчила факультет суспільних наук Ленінградського університету. З 1932 р. – старший науковий співробітник Інституту археології АН СРСР. З 1934 р. проводила археологічні дослідження трипільської культури та епохи міді і бронзи на території України (Поділля, Подністров’я). Учасниця Південно-Подільської (Дністровської) археологічної експедиції (1946 – 1950). Внесла вклад у розробку періодизації трипільської культури.

Тв.: *Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья. – М., 1961. – 203 с.; Итоги работ трипольской (Днестровской) экспедиции в 1950 г. // КСИИМК. – 1952. – Вып. 45. – С. 3 – 18; Раскопки трипольских поселений на Среднем Днестре // КСИИМК. – 1953. – Вып. 51. – С. 49 – 59; К вопросу о древнейшем поселении Днепровско-Днестровского бассейна // Кн.: Советская этнография: Сб. – М.; Л., 1947. – Вып. 6 – 7. – С. 47 – 70.*

Літ.: РЕІУ. — К., 1971. — Т. 3. — С. 334; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... — С. 308 — 309.

ПАСТУШЕНКО Леонід Трохимович

(05.12.1936, с. Говори Віньковецького району Хмельницької області) — письменник, публіцист, краєзнавець. У 1958 р. закінчив філологічний факультет Вінницького педінституту. Працював у редакції газети “Вінницька правда”, обласному комітеті радіомовлення, заступником редактора обласної молодіжної газети “Комсомольське плем’я”, власкором республіканських газет “Комсомольское знамя” і “Радянська Україна” у Вінницькій області. Власкор газети “Демократична Україна” та політичний оглядач газети “Подолія” (м. Вінниця). Лауреат обласної премії ім. М. Трубіаїні (1968 р.), премії колгоспу ім. П. Желюка (1986 р.), республіканської премії ім. Я. Галана (1991 р.). Заслужений журналіст України (1993 р.). Член Національної спілки письменників та Національної спілки журналістів України.

Тв.: Зустріч з маршалом // Радянська Україна. — 1987. — 4 листопада; Злочин без кари // Радянська Україна. — 1989. — 1 липня (у співавторстві з В. Савцовим); Іван Стаднюк: “Сповідь без каяття” // Радянська Україна. — 1991. — 18 вересня; Хто окультуристь Вінницю? // Подолія. — 1992. — 19 вересня; Подільський Клондайк // Демократична Україна. — 1993. — 20 травня; Хто украв Русь? // Подолія. — 1994. — 3 березня; Мойсей української прози // Подолія — 1994. — 15 вересня; Поклонімося могилі страждальця // Подолія. — 1995. — 12 вересня; Де ви, інтелігенти? // Вінниччина. — 2000. — 18 липня; Подвиг професора Давидюка // Демократична Україна. — 2002. — 26 лютого; Достоевський з-під Брацлава // Подолія. — 2002. — 15 листопада; Глибинний український гумор і сатира письменника-земляка Олега Чорногуза // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (13 — 15 жовтня 2010 р.). — Вінниця, 2011. — С. 102 — 104.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... — С. 141; Каменюк М. Ф. Поліновий рунук Леоніда Пастушенка // Вінницький край. — 2007. — № 2. — С. 191 — 193; Леонід Пастушенко — прозаїк, публіцист, журналіст: до 75-річчя від дня народження: біобібліографічний покажчик. — Вінниця, 2011. — 76 с.

ПАЩЕНКО Михайло Миколайович

(10.04.1938, с. Лука Немирівського району Вінницької області) — журналіст, письменник, краєзнавець. У 1970 р. закінчив філологічний факультет Вінницького педінституту. Друкувався в центральних газетах і журналах. Автор документальних повістей про антифашистське підпілля у Жмеринці під час Другої світової війни “Перевагу віддаю боротьбі” (1969 р.), “В редакцію не повернувся...” (2004 р.), детективної книги “Корупція” (1994 р.), до якої увійшли три повісті: “В зоні ставки “Вервольф”, “Тайни жен-

ского монастиря”, “Корупція”. Видав серію книг з історії споживчої кооперації Вінниччини. Лауреат обласної журналістської премії ім. К. Гришина, літературної премії ім. С. Руданського.

Тв.: В редакцію не вернувся... (Повість о жмеринских патриотах). – Вінниця: ООО «Консоль», 2004. – 260 с.

Літ.: Хоменко Б. В. Пащенко Михайло Миколайович // З-над Божої ріки... – С. 231.

ПЕРЕДЕРІЙ Олексій Михайлович

(19.10.1924, с. Лиса Гора Іллінецького району Вінницької області – 08.08.1997, м. Ірпінь Київської області) – педагог, музеєзнавець, краєзнавець. У 1968 р. закінчив Луцький педінститут. Працював учителем історії середньої школи № 3 м. Ірпіня. Досліджував історію міста, був ініціатором і засновником історико-краєзнавчого музею м. Ірпіня, головою міської організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

Літ.: Булаєвська Н. Передерій Олексій Михайлович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 168; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 141.

ПЕРЕЛЬМУТЕР Юхим Григорович

(13.01.1934, м. Вінниця) – економгеограф, краєзнавець, кандидат економічних наук (з 1977 р.), доцент. У 1956 р. закінчив Московський інститут інженерів землевпорядкування. В 1986 – 1994 рр. працював доцентом кафедри географії Вінницького державного педагогічного інституту. Кандидатська дисертація: “Організація угідь і сівозміни в колгоспах Вінницької області”. Досліджував проблему використання земельних ресурсів Східного Поділля. Учасник регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Опублікував понад 60 праць. Живе в США.

Тв.: Підвищення ефективності використання земельного фонду Вінницької області // Вісник сільськогосподарської науки. – К., 1975. – № 7; Земельный фонд Подоллии и пути повышения эффективности его использования // Проблемы землепользования на современном этапе перестройки. – К., 1989. – С. 60 – 64 (у співавтор.); Інтенсифікація використання земельних ресурсів Східного Поділля // Проблеми економічної географії Поділля: Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 97, 98 (у співавтор.); Охорона земельних ресурсів Вінницької області // Проблеми екології Поділля: Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1989. – С. 35 – 36 (у співавтор.); Еколого-географічні аспекти використання сільськогосподарських ландшафтів Вінницької області // Подільська старовина. – Вінниця, 1993. – С. 433 – 437 (у співавтор. з П. М. Сливкою, І. М. Півоненком).

ПЕРКОВСЬКИЙ Арнольд Леонідович

(16.01.1932, с. Северинівка Жмеринського району Вінницької області – 27.09.2005, м. Київ) – дослідник історичної географії України, демограф. У 1963 р. закінчив історичний факультет Київського державного університету. В 1963 – 1967 рр. – аспірант, 1965 – 1969 рр. – молодший науковий співробітник відділу історіографії та джерелознавства Інституту історії АН УРСР. У 1968 р. захистив кандидатську дисертацію “Народонаселення України в XVIII ст.”. У 1969 – 1996 рр. – молодший науковий співробітник, науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту економіки АН УРСР, 1996 – 1998 рр. – старший науковий співробітник Інституту психології Академії педагогічних наук України, за сумісництвом – старший консультант Національного інституту стратегічних досліджень (1996 р.). З 1998 р. на пенсії. Як демограф зробив значний внесок в опрацювання проблеми історичних законів народонаселення, вивчав історію демографії в Україні. Як спеціаліст у царині історичної демографії досліджував питання демографічних криз і катастроф в Україні, поєднуючи дескриптивний опис із суттєвими теоретичними узагальненнями. Останнім часом зосереджував увагу на опрацюванні питань геополітики та проблеми формування національних і територіальних еліт України та Росії XIX – XX ст.

Тв.: *К вопросу о законе народонаселения докапиталистических формаций // Демографические тетради. – Вып. 4 – 5. – К., 1972; Про демографічні втрати України у 30-х роках // Вісник Міжнародної асоціації україністів. – № 3. – К., 1991; Источники по национальному составу населения Украины в 1939 – 1944 гг. // Людские потери СССР в период Второй мировой войны: Сб. статей. – СПб., 1995; Розвиток демографічної думки в Україні (до 1921 р.) // Український історик. – 1995. – № 1 – 4 (124 – 127); Екстримальні ситуації і демографічні катастрофи в Україні (1920 – 1930) // Пам'ять століть. – 1997. – № 5.*

Літ.: *Демографический энциклопедический словарь. – М., 1985; Народонаселение: Энциклопедический словарь. – М., 1994; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довід. / Серія “Українські історики”. – Вип. 1. – К., 1998; Білокінь С. І. На зламах епохи: Спогади історика. – Біла Церква, 2005; Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006... – К., 2006. – С. 614 – 615.*

ПЕРКУН Віталій Павлович

(14.10.1976 р., м. Немирів Вінницької області) – історик, краєзнавець. У 1998 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного університету ім. Коцюбинського. В 1998 р. працював бібліографом Вінницької обласної універсальної бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва. В 1998 – 2001 рр. – аспірант, з

2001 р. – молодший науковий співробітник, науковий співробітник відділу спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України НАН України. Кандидат історичних наук (2002 р). Автор понад 20 наукових публікацій з української сфрагістики, зокрема, релігійної.

Тв.: *Костельні печатки: Брацлавський, Вінницький, Могилівський деканати (1800 – 1916 рр.). За матеріалами Державного архіву Вінницької області: Каталог.* – К., Вінниця, 1998; *“...І печаткою стверджую”: З історії печаток католицької церкви на Правобережній Україні (кінець XVIII – XX ст.).* – К., 2002; *Каталог печаток-матриць із фондів Вінницького обласного краєзнавчого музею (XIX – 80-і рр. XX ст.) // Подільська старовина: Науковий збірник / До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею.* – Вінниця, 2003. – С. 29 – 32; *Вінниця: Історичний нарис.* – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304 с. (чл. авторського колективу)..

Літ.: Гальчак С. Д. *Краєзнавці Вінниччини...* – С. 142; *Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006...* – К., 2006. – С. 615.

ПЕТРЕНКО Володимир Іванович

(14.07.1956, с. Вівсяники Козятинського району Вінницької області) – історик, краєзнавець, архівіст, член Національної спілки журналістів України, член Національної спілки краєзнавців України. У 1981 р. закінчив історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Вчителював у школах Вінниччини та Монголії. Відмінник освіти України (1999 р.). З 1994 р. працює в Державному архіві Вінницької області: начальником відділу формування НАФ і діловодства, старшим науковим співробітником (з 2010 р. – за сумісництвом). Завідувач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін Вінницького кооперативного інституту. Дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, заслужений працівник культури України (2007 р.). Досліджує політичні, соціально-економічні процеси на Поділлі 20 – 30-х рр. XX ст. Учасник міжнародних, Всеукраїнських, регіональних наукових та історико-краєзнавчих конференцій. Один із авторів-упорядників збірника документів та матеріалів “Голод та голодомор на Поділлі 1920 – 1940 рр.”, тому “Національна Книга Пам'яті жертв голодомору 1932 – 33 рр. Вінницька область”. Автор монографії “Більшовицька влада та українське селянство у 20 – 30-х рр. XX ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-геноциду (за матеріалами Поділля)”.

Тв.: *Сільське господарство Вінниччини у 1930-х роках XX століття // Тези доповідей 14-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1995. – С. 74 – 75; *Документи Державного архіву Вінницької області*

про колективізацію та голод на Поділлі у 1928 – 1934 роках // Тези доповідей 15-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1996. – С. 67, 68; Масові заворушення на Поділлі у 1925 році // Тези доповідей 16-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997. – С. 37, 38; Подільське село напередодні суцільної колективізації сільського господарства // Тези доповідей і повідомлення 18-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1998. – С. 67, 68; Політичне становище в селах Тульчинської округи навесні 1930 р. // Тези доповідей і повідомлення 19-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1999. – С. 50, 51; Подільське селянство у 1921 році // Краєзнавство. – 1999. – № 1 – 4. – С. 155 – 157; Причини масових виступів подільських селян проти радянської влади у 1921 році // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 7. – К., 1999. – С. 263 – 266; Репресії більшовиків в Україні у 1921 – 1922 рр. // Політичні репресії на Поділлі у ХХ ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця, 2001. – С. 126 – 130; Причини селянської війни проти більшовиків в Україні у 1920 – 1922 рр. (на матеріалах Поділля) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 67 – 71; Джерела Державного архіву Вінницької області для вивчення історії селянського опору більшовицькій політиці “воєнного комунізму” у 1920 – 1922 роках // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С. 202 – 205; Трагедія українського селянства (1932 – 1934 рр.) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 117 – 126; Голодомор 1932 – 1934 років – гееноцид народу України // Трагедія голодомору на Вінниччині 1932 – 1933 рр.: [Бібліогр. покажч.] / Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека імені К. А. Тимірязєва. – Вінниця, 2003. – С. 7 – 20; Голодомор 1932 – 1934 рр. – злочин проти українського народу // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 6. – Вінниця, 2003. – С. 67 – 75; Антинаціональний характер голодомору 1932 – 1933 років // Голодомор як засіб політичного терору: Матеріали науково-практичних конференцій. – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – С. 42 – 59; Документи Державного архіву Вінницької області як джерело вивчення голодомору 1932 – 1934 рр. на Поділлі // Голодомор як засіб політичного терору. – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – С. 118 – 128; Голодомор 1932 – 1934 років в Україні як засіб політичного терору // Актуальні проблеми внутрішньої політики [Адміністрація Президента України, Головне Управління з питань внутрішньої політики, Національна академія державного управління при Президентові України]. – К., 2004. – Вип. 1. – С. 124 – 136; Поділля у 1930 – 1931 рр.: початок великого голоду // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 9. – Вінниця, 2005. – С. 259 – 265; Документи Державного архіву Вінницької області як важливе джерело дослідження голоду 1928 – 1931 рр. в Україні // Студії Кам'янець-Подільського центру дослідження історії Поділля. – Т. 1: Десятиріччю Центру дослідження історії Поділля присвячується. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – С. 408 – 419; Закон про самообкладання 1928 р. та його роль в хлібозаготівельній політиці більшовицької держави // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ. – 2005. – С. 108 – 113; Дослідження голоду 1928 – 1931 рр. за документами Державного архіву Вінницької області // Політичні репресії та голодомори на Вінниччині в ХХ столітті у контексті національної пам'яті. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – С. 128 – 142; Репресивна хлібозаготівельна політика більшовиків у 1928 році та її наслідки // Краєзнавство. – 2006. – № 1 – 4. – С. 83 – 96; Хлібозаготівельна політика біль-

шовиків в Україні в 1929 р. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 10. – Вінниця, 2006. – С. 108 – 117; Документи Державного архіву Вінницької області про настрої сільської інтелігенції Поділля в 1920-х рр. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XI: За матеріалами II Міжнародної наукової конференції “Національна інтелігенція в історії та культурі України у XIX – XXI століттях”. – Вінниця, 2006. – С. 346 – 349 (у співавтор. з П. М. Кравченком та І. М. Мельничуком); Поділля у 1930 – 1931 роках: початок великого голоду // Хмельниччина: Дивокрай: Науково-краєзнавче видання. – 2006. – № 1 – 2. – С. 36 – 40; “Червоні валки” в системі хлібозаготівельних реквізицій в українському селі // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XII. – Вінниця, 2007. – С. 117 – 123; Масове розкуркулення українського селянства в 1930 – 1933 рр.: механізм творення голодомору // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського / Історія. – Вип. XIII. – Вінниця, 2008. – С. 112 – 120; Геноцид голодом на Вінниччині (Поділлі) у 1932 – 1933 рр.: передумови, причини та наслідки // Національна Книга Пам’яті жертв голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Вінницька область / Обл. ред. колегія: Спірідонова Л. М. (гол.), Лациба В. П. (заст. гол.), Нешик С. С. (заст. гол.), Василюк С. М., Гальчак С. Д., Гунько М. М., Дусар О. І., Зінько Ю. А., Кароєва Л. Р., Кравченко П. М., Лазаренко В. І., Малиновський М. А., Мушинський О. А., Подкур Р. Ю., Філонов Л. В.; Автор-упоряд.: Лациба В. В., Вижга В. В., Кравченко П. М., Мельничук І. П., Петренко В. І., Подкур Р. Ю. – Вінниця: ДП “ДФ”, 2008. – С. 7 – 64; Голодомор 1932 – 1933 рр. у документах та матеріалах // Там само. – С. 1049 – 1052 (у співавтор. з П. Кравченком, Р. Подкуром); Більшовицька влада та українське селянство у 20 – 30-х рр. XX ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-геноциду (за матеріалами Поділля). – Вінниця: ДП “ДФ”, Вінниця, 2008. – 230 с.; Наростання голодного мору на Поділлі (1928 – 1933 рр.) // Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону... – Вінниця, 2008. – С. 78 – 92; Тотальні реквізиції продовольства в українських селах впродовж 1928 – 1933 рр. // Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський; Кам’янець-Подільський: Оіом, 2009. – С. 273 – 289; Становлення дружніх відносин вінничан з поляками в останні десятиріччя // До 90-річчя союзу УНР і Польщі. Міжнародна науково-теоретична конференція. – вінниця, 2010. – С. 36 – 40; «Добровільні» фінансові зобов’язання селянства України у 1927 – 1933 рр. // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. редактор) та ін. – Кам’янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 458 – 466; Роль «буксирних» бригад у трагедії Голодомору 1932 – 1933 рр. в Україні // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (13 – 15 жовтня 2010 р.). – Вінниця, 2011. – С. 27 – 31; Генеза україно-польських відносин на Вінниччині в останні десятиріччя // Україна і Польща: історичне сусідство: Збірник матеріалів міжнародної конференції. – Вінниця: ТОВ “Нілан ЛТД”, 2012. – С. 510 – 578; “Експрес” оподаткування подільського селянства у 1928 – 1933 рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 20. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2012. – С. 197 – 202.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 142 – 144; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – поч. 2010 рр.). – Вінниця: Меркюрі-Поділля, 2010. – С. 115 – 119; Петренко Володимир Іванович // Історичне краєзнав-

ство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа): бібліографічний покажчик. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. (Серія: Наукові школи університету; вип. 12). – С. 141 – 146.

ПЕТРЕНКО Олександр Степанович

(08.02.1968, с. Лука-Мелешківська Вінницького району Вінницької області) – історик, краєзнавець, архівіст. У 1992 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. З 1992 р. працює в Державному архіві Вінницької області. Заступник директора. Досліджує рентні стосунки в приватних маєтках Східного Поділля XVIII – XIX ст., цеховий устрій приватних міст та містечок Брацлавщини у XVIII ст., історію населених пунктів Східного Поділля та родоводи місцевої шляхти. У 2005 р. захистив дисертацію кандидата історичних наук. Член краєзнавчого товариства “Поділля”.

Тв.: Опис документів, які зберігалися в маєтку князів Четвертинських, селі Янкові // Подільська старовина. – Вінниця, 1993. – С. 283 – 319; Лука-Мелешківська: Нариси історії села. – Вінниця: Універсум-Вінниця, 1999. – 338 с.; Брацлавське намісництво. – Вінниця: Велес, 2001. – 328 с.; Брацлавська губернія і Брацлавське намісництво // Київська старовина. – 2000. – № 1. – С. 44 – 61; До питання про поселення менонітів на Правобережній Україні (Колонія Михайлина на Брацлавщині) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 1. – Вінниця, 1999. – С. 36 – 41; Цеховий устрій приватних міст і містечок Східного Поділля // Проблеми історії України XIX – поч. XX ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – Вип. 2. – С. 127 – 136; Джерела з історії традиційних християнських церков у фондах Державного архіву Вінницької області дорадянського періоду // Подільська старовина: Науковий збірник / До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 86 – 96; Ревізійний перепис населення 1795 р.: Брацлавська губернія. – Частина 1: Бершадський повіт. – Т. 1. – Вінниця: Консоль, 2003. – 284 с. (у співавторстві з Ю. Легуном); Матеріали ревізійного перепису населення 1795 – 1796 рр. у фондах Державного архіву Вінницької області. – Вінниця: О. Власюк, 2005. – 72 с. (у співавторстві з Ю. Легуном); Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304 с. (чл. авторського колективу); До питання про час і місце народження В. Б. Антоновича // Подільська старовина. – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 170 – 173; Правовий статус та соціально-економічне становище громад національних меншин в приватних містах та містечках Східного Поділля наприкінці XVIII – першій третині XIX ст. // Там само. – С. 173 – 189; Історія адміністративно-територіального устрою Вінниччини від найдавніших часів до сучасності. – Вінниця: ПП “Едельвейс і К”, 2008. – 56 с.; Вінницькі Мури на рубежі XVIII – XIX століть // Вінницькі Мури. Погляд крізь віки: Матеріали міжнародної наукової конференції «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть». 9 – 10 вересня 2010 р. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2011. – С. 133 – 138.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 144 – 145; Українські архівісти (XIX – XX ст.)... – С. 476.

ПЕТРОВ Микола Борисович

(25.12.1952, с. Сирватинці Смотрицького (тепер: Городоцького) району Хмельницької області – 02.10.2008, м. Кам'янець-Подільський) – історик, археолог, поділлєзнавець, педагог, краєзнавець. У 1977 р. закінчив історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. По закінченні вузу працював у ньому на посаді старшого лаборанта кафедри історії СРСР і УРСР, брав активну участь в археологічних експедиціях, що вивчали пам'ятки рубежу і перших століть н. е. в Подністров'ї. З 1983 р. аспірант Інституту археології АН УРСР (нині Інститут археології НАН України). В 1987 р. захистив кандидатську дисертацію. З 1986 р. працював у Кам'янець-Подільському державному інституті (нині національному університеті ім. І. Огієнка). Професор (з 2002 р.). Досліджував історію Кам'янця-Подільського, а також історію міст та містечок Поділля, зокрема Східного, та Волині. Автор численних наукових праць, активний учасник і організатор історико-краєзнавчого руху в краї. Відмінник освіти України.

Тв.: Археологічна карта Буші // Тези доповідей Вінницької історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989; Буша. Історико-краєзнавчий нарис. – Хмельницький, 1991 (у співавтор. з І. С. Винокуром, В. С. Степанковим та ін.); До історії міста Хмільника XVI – XVIII ст. // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Визвольної війни українського народу середини XVII століття. – Стара Синява, 1988. – С. 276 – 280; Могилів-Подільський у писемних джерелах XVII – XVIII ст. // Перша Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, 1996. – С. 32 – 36; Володимир Антонович і Поділля // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. Науковий збірник. – Хмельницький, 1995. – С. 265 – 272 (у співавтор. з І. С. Винокуром); Опис подільських замків кінця XV ст. у науковому доробку М. С. Грушевського // Тези доповідей II-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1992. – С. 25 – 26.

Літ.: Баженов Л., Савчук В., Сушко О. Петров Микола Борисович (сучасні дослідження рідного краю). – Довідник. – Т. 1. – К., Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 169, 170; Степанков В. С. Микола Борисович Петров // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Т. 2. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – С. 346 – 364; Степанков В. С. Микола Борисович Петров // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 11: Матеріали сьомого круглого столу "Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі". Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету. – С. 464 – 483.

ПЕТРУК Василь Григорович

(19.04.1958, с. Кропивна Хмільницького району Вінницької області) – інженер-хімік-технолог, педагог, краєзнавець. У 1980 р. закінчив Івановський хіміко-технологічний інститут (Російська Федерація). У 1983 – 1985 рр. працював у Вінницькому науково-виробничому об'єднанні "Жовтень", 1985 – 1990 рр. – Вінницькому

державному педагогічному інституті. З 1990 р. працює у Вінницькому національному технічному університеті. Директор інституту екології та екологічної кібернетики, завідувач кафедри екології та екологічної безпеки, доктор технічних наук, професор, член-кореспондент Української технологічної академії, академік Української академії економічної кібернетики, академік Міжнародної академії наук екології та безпеки життєдіяльності, лауреат премії імені Івана Богуна, експерт Євросоюзу з інтегрованого управління та поведження з відходами, лауреат номінації «Людина року в галузі науки» за 2002 рік, заступник голови Конгресу української інтелігенції Вінниччини, голова Вінницької обласної екологічної молодіжної організації «Екотопія Поділля», член науково-методичної комісії з екології Міністерства освіти і науки, молоді і спорту України. Відмінник освіти України.

Тв.: Любіть Україну (автобіоєр. Повість життя, кохання і науки). – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2011. – 266 с.

ПЕТРУНЬ Федір Євстафійович

(1894, с. Устя Ольгопільського повіту Подільської губернії (нині: с. Устя Бершадського району Вінницької області) – 1963, м. Одеса) – бібліотекар, педагог, географ, краєзнавець. Кандидат географічних наук. У 1919 р. закінчив Новоросійський (нині Одеський) університет. У 1919 – 1931 рр. працював в Одесі бібліотекарем, завідувачем відділу комплектування Центральної наукової бібліотеки Вищої школи. Одночасно співпрацював в Інституті народної освіти (1921 – 1925 рр.), Інституті народного господарства (1923 – 1930 рр.). У 1927 – 1933 рр. виконував обов'язки вченого секретаря Одеської філії Всеукраїнської асоціації сходознавства. В грудні 1929 р. безпідставно арештований. Через відсутність складу злочину в 1930 р. відпущений на волю. Під час Великої Вітчизняної війни евакуювався в Майкоп, а потім в Байром-Алі, де 8 листопада 1944 р. захистив кандидатську дисертацію «Шляхи і підступи до Дністра». Після війни повернувся в Одесу, працював у місцевому університеті. Зарекомендував себе різнобічним дослідником, у т. ч. – середньовічного Поділля, зібравши чималі відомості про прибузькі поселення Вінницю, Брацлав, Сокилець (Вінниччина), Вітовтий та Піщаний Броди, Ак-Мечеть, Чапчаклей, Чичаклей, та опублікувавши їх у своїх наукових працях.

Тв.: К вопросу об источниках «Большого чертежа» // Журнал научно-исследовательских кафедр в Одессе. – 1924. – № 7. – С. 37 – 42; Московські переробки західноєвропейських мап // Ювілейний збірник на пошану Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. – К., 1927. – Ч. 1. – С. 625 – 636; Степове Побужжя в гос-

подарському та військовому укладі Українського пограниччя // Журнал научно-исследовательских кафедр в Одессе. – 1926. – Т. 2. – № 2. – С. 91 – 103; Східна межа Великого князівства Литовського в 30-х рр. XV ст. // Ювілейний збірник на пошану академіка М. С. Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. – К., 1928. – С. 165 – 168; Качибей на старинных картах // Записки общества естествоиспытателей. – 1928. – Т. 44; Ханські ярлики на українські землі: (До питання про татарську Україну) // Східний світ. – 1928. – № 2. – С. 170 – 188; Українські степи за ранньої татарської та литовської доби. Замітки і зауваження // Полуднева Україна, К., 1930. – С. 150 – 160.

Літ.: Петрунь Ф. Е. // Наука и научные работники СССР. Справочник. – Л., 1928. – С. 310; Амброз Ю. А. Краткий очерк жизни и научной деятельности Ф. Е. Петруня // Федор Евстафьевич Петрунь. Библиографический указатель / Сост. В. В. Самодурова. – Одесса, 1981. – 16 с.; Губарь О. Фонд Петруня // За наукові кадри. – 1984. – 23 березня; Фонд Петруня / Упорядн. І. Шепельська // Українська книга в іменних фондах наукової бібліотеки ОДУ ім. І. І. Мечникова. Бібліографічний покажчик. – Одеса, 1999. – С. 73 – 172; Білецька О. В. Дослідник середньовічного Поділля Федір Євстафійович Петрунь (1894 – 1963) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XI: За матеріалами II Міжнародної наукової конференції “Національна інтелекція в історії та культурі України у XIX – XXI століттях”. – Вінниця, 2006. – С. 316 – 321.

ПИПА Леонід Денисович

(20.11.1927, с. Плисків Погребищенського району Вінницької області) – журналіст, інженер-картограф, краєзнавець. Учасник Великої Вітчизняної війни. Закінчив географічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Понад 40 років працював у республіканському видавництві “Радянська школа”: займався художньо-технічним оформленням географічних карт і атласів. Працюючи в редакції “Книги Пам’яті України: місто-герой Київ”, вносив посильний внесок у справу повернення забутих імен учасників Великої Вітчизняної війни та співвітчизників, які загинули в інших війнах за кордонами нашої Батьківщини, в науково-пошукову роботу. Виступає в пресі з публікаціями, в яких прославляє велич подвигу співвітчизників у битві з нацистськими загарбниками. Зокрема, у співавторстві з А. П. Речмедіним на сторінках книги відтворив образ мужньої підпільниці із с. Паріївки Погребищенського району Марини Ващенко, замученої у гітлерівських катівнях.

Тв.: “Хай славиться ім’я твоє”. Героїчне життя і смерть підпільниці Марини Ващенко. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – 112 с. (у співавтор. з А. П. Речмедіним).

ПІВОШЕНКО Іван Максимович

(05.05.1935, с. Косанове Гайсинського району Вінницької області – 10.03.2003, м. Вінниця) – фізико-географ, еколог, краєзнавець, кандидат географічних наук. У 1960 р. закінчив Одеський гідрометеорологічний інститут. Працював завідувачем кафедри фізичної географії, професором Вінницького державного педуніверситету. Очолював обласну екологічну асоціацію “Зелений світ”. Досліджував клімат і екологію Поділля, зокрема Вінниці та Вінницької області, історію метеорології краю. Брав участь у регіональних історико-краєзнавчих конференціях. Опублікував більше 50 праць.

Тв.: Історія метеорологічних досліджень на Поділлі // Тези доповідей 5-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1987; Л. Г. Данилов – перший синоптик Поділля // Тези доповідей 6-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1988. – С. 48 – 49; Экологические проблемы воздушного бассейна Винницы // Тезисы доклада VI съезда Географического съезда УССР. – К., 1990; Реконструкція клімату Поділля // Тези доповідей 8-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989; Еколого-географічні аспекти використання сільськогосподарських ландшафтів Вінницької області // Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 1993. – С. 433 – 437 (у співавтор.); Медико-географічні дослідження розповсюдження захворювання жовтокаміною хворобою і зобом на території Вінницької області // Там же; – С. 437 – 441 (у співавтор.); Особливості забруднення повітряного басейну м. Вінниці // Там же; – С. 442 – 445 (у співавтор.); Кліматична характеристика атмосферних опадів м. Вінниці // Там же; – С. 445 – 453; Кліматичний нарис Липовецького району // Камертон-ікс. – 1993. – 2 липня; Клімат Вінниці. – Вінниця, 1995; Клімат Вінницької області. – Вінниця, 1997.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 314, 315; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 145; Некролог // Подолія: П'ятниця (м. Вінниця). – 2003. – 14 березня.

ПІДЛАСКО Тихін Васильович

(30.07.1930, с. Куниче Крижопільського району Вінницької області – 27.12.1987, м. Тульчин Вінницької області) – агроном, журналіст, краєзнавець. У 1956 р. закінчив агрономічний факультет Уманського сільськогосподарського інституту. Працював агрономом у Христинівському (Черкаська область) та Тростянецькому (Вінницька область) районах. З 1958 р. на журналістській роботі: завідувач відділу редакції Тростянецької райгазети “Прапор ленінізму” (1958 – 1962 рр.), у 1962 – 1969 рр. – працівник редакції Тульчинської райгазети “Зоря комунізму”, з 1969 р. – її редактор. Активно займався краєзнавчою діяльністю. Автор численних публікацій у пресі, краєзнавчого дослідження про Героя Радянського Союзу, національного героя Франції В. Порика, північників.

Тв.: Три музеї одного села: Путівник. – Одеса: Маяк, 1970 (у співавтор.); Легендарний Базиль. – Одеса: Маяк, 1974; Тульчин: Путівник. – Одеса: Маяк, 1980; Тульчинські троянди. – Тульчин, 2000. – 68 с.
Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 145 – 146.

ПІОРКОВСЬКИЙ Андрій Вікторович

(Дата народження та смерті невідомі; нар. в с. Нападівка Липовецького повіту Київської губернії – тепер: с. Нападівка Липовецького району Вінницької області) – краєзнавець. 25 років знаходився у рідному селі у якості офіціаліста. Потім переїхав у повітове містечко Липовець. Друкувався у "неофіційній частині" "Київських губернських відомостей". Автор краєзнавчого нарису "Село Нападівка", в якому вміщено легенди про походження та історичні відомості не лише с. Нападівки, але й сусідніх населених пунктів.

Тв.: Село Нападовка // Киевские губернские ведомости. – 1859. – № 9.
Літ.: Вінниччина журналістська / Автор-упорядник В. Г. Лисенко. – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. – С. 176 – 177.

ПІРНЯК Надія Борисівна

(19.02.1957, с. Буша Ямпільського району Вінницької області) – педагог, краєзнавець. Закінчила філологічний факультет Вінницького державного педагогічного інституту (тепер: Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського). Вчителювала. Науковий співробітник Державного історико-культурного заповідника "Буша". Автор більше 10-и наукових праць.

Тв.: Дух віків зберігає Буша // Ямпільські вісті. – 1995. – 19 липня; Буша – оберіг душі // Ямпільські вісті. – 2003. – 4 жовтня; Камінь – оберіг людської культури // Ямпільські вісті. – 2005. – 2 липня; Тут наших предків гордий дух вита // Ямпільські вісті. – 2006. – 1 січня; Скарби незвіданої Буші // Ямпільські вісті. – 2006. – 7 червня; Наийся води з цілющої криниці // Ямпільські вісті. – 2006. – 12 серпня; Наш рід з крем'янистих порід // Ямпільські вісті. – 2003. – 18 січня [У співавтор. з О. О. Пірняком]; Буша: Історичне минуле // Буша: природа, археологія, історія, етнографія та фольклор сіл Бушанської сільської ради / За наук. ред. В. А. Косаківського. – Вінниця: Вінницька газета, 2009. – С. 54 – 78 [У співавтор. з О. О. Пірняком]; Страви бушанської кухні // Там само. – С. 123 – 124.

ПІРНЯК Олександр Олександрович

(05.04.1953, с. Дорошівка Ямпільського району Вінницької області) – педагог, краєзнавець, заслужений працівник культури України. У 1989 р. закінчив Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. Працював учителем трудового

навчання, образотворчого мистецтва, художником-оформлювачем. З 2000 р. директор Державного історико-культурного заповідника "Буша" (Ямпільський район). Автор більше 10 наукових праць.

Тв.: Наш рід з крем'янистих порід // Ямпільські вісті. – 2003. – 18 січня [У співавтор. з Н. Б. Пірняк]; Буша: Історичне минуле // Буша: природа, археологія, історія, етнографія та фольклор сіл Бушанської сільської ради / За наук. ред. В. А. Косаківського. – Вінниця: Вінницька газета, 2009. – С. 54 – 78 [У співавтор. з Н. Б. Пірняк].

ПІРОГОВА Майя Максимівна

(07.10.1944, с. Серединка Бершадського району) – лікар-терапевт, краєзнавець. У 1970 р. закінчила Вінницький державний медичний інститут (нині: Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова). Працювала у Вапнярській дільничній лікарні Томашпільського району, Ладижинській міській лікарні. Захоплюється краєзнавством. Результатом багаторічного краєзнавчого пошуку стала, зокрема, документальна книга про батька Максима Сергійовича Корнійчука (Саші Жалова) – комісара Другої партизанської бригади ім. Сталіна, яка в роки Великої Вітчизняної війни діяла на території Вінниччини та сусідніх областей.

Тв.: Невловимий Саша Жалов. Розповідь доньки партизана. – Вінниця: Горбачук І. П., 2011. – 160 с. [У співавтор. з Ю. П. Нагорним].

ПІРУС Тетяна Петрівна

(07.04.1956, м. Вінниця) – історик, краєзнавець. У 1977 р. закінчила історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Працювала вчителем історії СШ № 1 м. Браїлова Жмеринського району (до 1979 р.), викладачем Вінницького педагогічного училища (до 1982 р.). У 1982 – 1986 рр. навчалась в аспірантурі науково-дослідного інституту педагогіки АН України. Старший викладач афедри етнології та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету. Досліджує питання методики викладання краєзнавства на уроках історії в школі на матеріалах Поділля. Опублікувала близько 20 праць.

Тв.: До питання морального виховання учнів на уроках історії в школах Хмельниччини // 8-а Подільська історико-краєзнавча конференція. Секція історії радянського періоду. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 133; Використання архівних документів на уроках історії в середній школі при вивченні тем краєзнавчого характеру // Тези доповідей 8-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989. – С. 105 – 106; Творча робота учнів під час вивчення краєзнавчого матеріалу // Тези і повідомлення IV респу-

блїканської наукової конференції з історичного краєзнавства. – К., 1989. – С. 438 – 439; Влияние историческо-краеведческого материала на формирование политических взглядов школьников // Тезисы докладов 1-й Правобережной научной конференции по историческому краеведению. – Кировоград, 1988. – С. 82 – 83; Весілля в Рахнах-Лїсових (I половина XX ст. – до поч. 60-х років XX ст.) // Подільська старовина. – Вінниця, 1993. – С. 365 – 372; Подільські писанки // Подолля. – 2001. – 10 квітня; Архаїчна символіка писанок с. Гущинці Калинівського району Вінницької області // Народна культура Поділля в контексті національного виховання: Збірник наукових праць. – Вінниця, 2004. – С. 214 – 218 (у співавтор. з К. Пірус); Василь Стус – видатна постать в історії України XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. VIII. – Вінниця, 2004. – С. 237 – 239 (у співавтор. з Ю. А. Зіньком); Ганна Секрет – з когорти дослідників Поділля // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XI: За матеріалами II Міжнародної наукової конференції “Національна інтелігенція в історії та культурі України у XIX – XXI століттях”. – Вінниця, 2006. – С. 383 – 386; Розвиток писанкарства на Вінниччині в період незалежності // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 375 – 379; Народознавство як вагомий чинник у вихованні майбутнього вчителя // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 89 – 92; Вчителі Рахнівсько-Лїсової ЗСШ № 1 та СЗШ № 2 Шаргородського району Вінницької області – випускники Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 20. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2012. – С. 238 – 241.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 316 – 317; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 146.

ПЛАХОТНЮК Світлана Степанівна

(10.09.1955, м. Гайсин Вінницької області) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук (з 1985 р.). В 1976 р. закінчила історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. В 1976 – 1977 рр. працювала викладачем Вінницького будівельного технікуму, в 1977 – 1978 рр. – Вінницького педінституту. З 1978 р. у Вінницькому державному політехнічному інституті (тепер: національному технічному університеті). Доцент кафедри політології і права (з 1991 р.). Досліджує культурні перетворення на Вінниччині в XX ст. Учасниця Всеукраїнських наукових, регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Опублікувала більше 30 праць краєзнавчої тематики. Автор монографії “Культура українського села: становлення, успіхи, прорахунки”.

Тв.: Розвиток культури на Вінниччині в 1960 – 1980 рр. // Тези обласної науково-теоретичної конференції. – Вінниця, 1986; Селянський рух на Поділлі в 1910 – 1914 рр. // Тези доповідей 11-ї Вінницької обласної науково-крає-

знавчої конференції. – Вінниця, 1992; *Культурне життя Вінниці у передвоєнні десятиріччя* // Вінниця: Минуле, сучасне: Матеріали конференції. – Вінниця, 1994; *Розвиток сільської художньої самодіяльності на Поділлі в роки перших п'ятирічок* // Проблеми етнографії Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1996; *Культура українського села: Становлення, успіхи, прорахунки.* – Вінниця, 1997. – 160 с.; *Політика українізації в Україні в 20 – 30-х рр. XX ст.* // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 3. – Вінниця, 2001. – С. 95 – 98; *Культурні перетворення на Вінниччині у післявоєнні роки (1945 – 1970 рр.)* // Поділля у контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Вінниця, 2001. – С. 293 – 298; *Крах політики українізації в 20 – 30-х рр. XX ст. в Україні* // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 107 – 115; *Українська національна ідея в контексті української історії* // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 168 – 171.

Літ.: Плахотнюк Світлана Степанівна // *Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю...* – С. 174; *Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини...* – С. 147.

ПЛАХОТНЮК Степан Дем'янович

(27.09.1927, с. Куна Гайсинського району Вінницької області – 30.10.2002, м. Вінниця) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук, доцент. У 1957 р. закінчив історичний факультет Ужгородського університету. Працював на кафедрі політичної історії Вінницького державного педагогічного інституту (з 1970 р.). Кандидатська дисертація: “Класова боротьба на Поділлі в роки реакції і нового революційного піднесення (1907 – 1914).” Досліджував різні аспекти історії революційного руху, культурного будівництва на Поділлі першої половини XX ст. Учасник регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Селянський рух на Поділлі в роки нового революційного піднесення 1910 – 1914 рр. // *УІЖ.* – 1968. – № 5. – С. 114, 115; *Класова боротьба на Поділлі в роки нового революційного піднесення (1910 – 1914)* // *Матеріали 3-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції.* – Львів, 1970. – С. 55 – 58; *Аграрні відносини на Поділлі напередодні Жовтня 1917 р.* // *Проблеми економічної географії Поділля: Тези доповідей наукової конференції.* – Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 123 – 125.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 318 – 319; *Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини...* – С. 147 – 148.

ПОГОНЧИК Григорій Олексійович

(1955, с. Баланівка Бершадського району) – педагог, історик, краєзнавець. У 1981 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Педагогічну діяльність розпочав учителем П'ятківської середньої школи. Потім був директором Михайлівської та Чапасівської середніх шкіл (Бершадський район), нині очолює педагогічний колектив Бершадської

ЗОШ I – III ступенів № 1. Відмінник освіти. Неодноразово обирався сільським та міським депутатом, депутатом Бершадської районної ради. Активно захоплюється краєзнавством. Відшукав на Бершадщині понад 100 могил масових розстрілів євреїв у роки Великої Вітчизняної війни. З його ініціативи на них встановлено пам'ятні знаки. Автор низки краєзнавчих праць.

Тв.: Дорога до храму. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2011. – 232 с.; Сторінки життя Бершадської ЗОШ I – III ступенів № 1. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – 536 с.; Село в краю Бершадським (Михайлівка, Романівка, Якубівка: історія). – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 464 с.; Голодомор 1932 – 1933 рр. на Бершадщині: спогади очевидців. – Вінниця: ТОВ "Меркьюрі-Поділля", 2013. – 424 с.

ПОДІЛЬСЬКИЙ Едуард Петрович

(01.09.1945, с. Яблуновиця, тепер Оратівського району Вінницької області) – педагог, журналіст, краєзнавець, член Національної спілки журналістів України. У 1969 р. закінчив філологічний факультет Донецького державного університету. Працював у школах Донецька та Київщини. З 1972 р. живе у м. Погребищі Вінницької області. Працював учителем місцевої середньої школи-інтернату. З 1974 р. на журналістській роботі: кореспондент, завідувач відділу Погребищенської райгазети “Колос”, власний кореспондент обласних газет “Подолія”, “Вінницькі відомості”, “Панорама”. Активно займається краєзнавством. Автор понад 100 газетних публікацій краєзнавчої тематики. Заслужений журналіст України (2003 р.). Лауреат обласної журналістської премії ім. К. Гришина.

Тв.: Іде понад Россю Тарас // Колос. – 1993. – 6 березня; Жниця лану пісеного // Колос. – 1993. – 15 вересня; Берегиня народного скарбу // Камертонікс. – 1994. – 29 грудня; Надросся – колиска славетностей: Передмова // У кн. Ляшук Г. У краю лебединних легенд. – Погребище, 2001; Калинове намисто Наросся. – Погребище, 2002. – 130 с. (автор, упорядник, редактор).

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 148.

ПОДКУР Роман Юрійович

(24.08.1970, смт Ємільчино Житомирської області) – історик, педагог, краєзнавець. У 1992 р. з відзнакою закінчив Вінницький державний педагогічний інститут, здобувши спеціальність учителя історії, суспільствознавства і права. Працював старшим науковим співробітником Державного архіву Вінницької області, викладачем кафедри зарубіжної та української культури Вінницького держпедінституту. В 1996 – 1999 рр. навчався в аспірантурі Інституту історії України Національної академії наук України. В квітні 1999 р. став кандидатом історичних наук. З того ж року

працює у відділі регіональних проблем історії України Інституту історії України НАН України. Старший науковий співробітник. Один із авторів-упорядників книг “Реабілітовані історією. Вінницька область”, “Голод та голодомор на Поділлі 1920 – 1940 рр.”, “Національна Книга Пам’яті жертв голодомору 1932 – 33 рр. Вінницька область” та ін., редактор збірника наукових статей “Історія України. Маловідомі імена, події, факти”. Учасник численних міжнародних, Всеукраїнських, регіональних наукових, науково-краєзнавчих конференцій. Автор більше 200 наукових статей. Член Національної спілки краєзнавців України. Член правління Національної спілки краєзнавців України. У 2008 р. за вагомий особистий внесок у розвиток краєзнавчого руху, науково-дослідну, просвітницьку і культурологічну діяльність, спрямовану на популяризацію духовної спадщини українського народу, високий професіоналізм нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України.

Тв.: *Переддень колективізації на Вінниччині // Подільська старовина. – Вінниця, 1993. – С. 213 – 218; До питання про українізацію Вінниччини в 1923 – 1927 рр. // Тези доповідей XII Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1993. – С. 48; “Вінницький обласний відділ ДПУ повідомляє...” (Суспільно-політичне життя Поділля на початку 30-х років за матеріалами ДПУ) // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1997. - № 1/2; Інформаційно-аналітичні матеріали ВУНК-ДПУ як джерело до вивчення діяльності політичних партій на Поділлі // Історія України: Маловідомі імена, події, факти / Зб. статей. – Вип. 2. – К.: Рідний край, 1997; Інформаційно-аналітичні матеріали колишніх спецслужб як джерело до вивчення релігійних процесів на Поділлі 20 – 30-х рр. XX ст. // Маловідомі імена, події, факти / Зб. документів. – Вип. 3. – К.: Рідний край, 1998; Голод 1932 – 1933, 1946 – 1947. Вінницька область: Документи і матеріали. – Вінниця: Антекс, 1998. – 224 с. (у співавтор. з Ф. Винокуровою); Документи Державного Політичного Управління як джерело до вивчення колективізації та голоду 30-х років на Поділлі // Там само; - С. 28 – 34; Політичні репресії на Поділлі (20 – 30-ті роки XX ст.) – Вінниця: Логос, 1999 (у співавтор. з В. Васильєвим, С. Калитком, П. Кравченком); Механізми депортації населення з прикордонних районів Вінницької області в 1935 р. // Матеріали 10-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам’янець-Подільський, 2000. – С. 450 – 452; За повідомленням радянських спецслужб. – К.: Рідний край, 2000. – 230 с.; Інформаційна мережа ВЧК-ГПУ в Україні в 20-х роках XX ст. // Політичні репресії на Поділлі в XX столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця, 2001. – С. 39 – 45; Еврейский вопрос: поиски ответа: Документы 1919 – 1926 гг. – Вип. 1. – Вінниця: Глобус-Пресс, 2003. – 351 с. (у співавтор. з В. Васильєвим, П. Кравченком, Л. Малашенком); Документи ДПУ як джерело до вивчення колективізації та голоду 30-х років на Поділлі // Голодомор як засіб політичного терору: Матеріали науково-практичної конференції. – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – С. 107 – 113; Діяльність ВЧК-ГПУ у ліквідації сіоністських організацій у середині 20-х рр. XX ст. // Наукові записки Кам’янець-Подільського держуніверситету. Історичні науки. – Кам’янець-Подільський, 2004. – Т. 13. – С. 195 – 213; Коммунистическая власть против религии Моисея: Документы 1920 – 1937 и 1945 – 1953 гг. – Винница: Глобус-Пресс, 2005. – 383 с.*

(у співавтор. з В. Васильєвим, П. Кравченком); Політичні репресії на Вінниччині 1918 – 1980-ті роки // Реабілітовані історією. Вінницька область... – Кн. 1. – Вінниця: ДП “ДФ”, 2006. – С. 9 – 92 (у співавтор. з В. Васильєвим, П. Кравченком); Діяльність УНКВД Вінницької області під час “Великого терору” 1937 – 1938 рр. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 34. – К., 2007. – С. 197 – 221; Голодомор 1932 – 1933 рр. у документах та матеріалах // Національна Книга Пам’яті жертв голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Вінницька область. – Вінниця, 2008. – С. 1049 – 1052 (у співавтор. з П. Кравченком, В. Петренком); Жизнь в оккупации. Винницкая область. 1941 – 1944 гг. / сост. В. Ю. Васильев, Р. Ю. Подкур, С. Д. Гальчак, Д. Байрау, А. Вайнер. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – 856 с. – (Документы советской истории).

Літ.: Українські історики ХХ ст.: Біобібліогр. довід. / Серія “Українські історики”. – Вип. 3. – К., 2006; Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006... – К., 2006. – С. 621, 622; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – поч. 2010 рр.). – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 119 – 121.

ПОДОЛИННИЙ Анатолій Мусійович

(01.05.1940, с. Шипинки Барського району Вінницької області) – літературознавець, письменник, краєзнавець. Кандидат філологічних наук (з 1981 р.), професор (з 1998 р.). У 1966 р. закінчив філологічний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Учителював у с. Ялтушкові Барського району (1966 – 1971 рр.), працював в обласній організації Товариства охорони пам’яток історії та культури (1971 – 1976 рр.). З 1976 р. – на кафедрі української літератури Вінницького державного педагогічного інституту (з 1998 р. – педагогічного університету ім. М. Коцюбинського). Професор кафедри методики філологічних дисциплін. Член Національної спілки краєзнавців України. Член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Досліджує творчість письменників Вінниччини, займається вивченням історії, фольклору Поділля. Автор статей у пресі, енциклопедіях, ряду путівників, упорядник, головний редактор і основний автор книги “З-над Божої ріки: Літературний словник Вінниччини”, упорядник видання “Подільські криниці: Хрестоматія з літератури рідного краю”: у 3 томах, до якої увійшли нариси про фольклористів, етнографів, письменників-земляків, а також їхні твори, головний редактор і співавтор книги “Вінниця: Історичний нарис”. Учасник регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Заслужений працівник культури України.

Тв.: Місто Бар: Путівник. – Одеса: Маяк, 1974 (2-е видання – 1990); Пам’ять землі подільської: Путівник. – Одеса: Маяк, 1976 (у співавтор.); Вінниця: Фотонарис. – Одеса: Маяк, 1978; Музеї Вінниччини: Путівник. – Одеса: Маяк, 1979 (у співавтор.); Капітан дитячої літератури: До 80-річчя від дня народження Миколи Трубіяні. – К.: Знання, 1987; Сергій Смеречинський: справа №

826 // Слово. – 1993. - № 11. – С. 8; Подільські криниці: Хрестоматія з літератури рідного краю. – Вінниця. – Т. 1. – 1994. – Т. 2. – 2001 (упорядкування, вступне слово, біографічні довідки, матеріали до літературної критики); 3-над Божої ріки: Літературний словник Вінниччини. – Вінниця, 1998 (2-е видання, доповнене – 2001); Письменники Вінниччини: До 30-річчя обласної організації Національної спілки письменників України. – Вінниця, 2001 (упорядкування і загальна редакція); Останній гайдамака: Легенди, перекази, пісні, прислів'я та приказки про Устима Кармалюка. Записи В. Вовкодава. – Вінниця, 2001 (упорядкування, загальна редакція і передмова); Стоголосья: Поетична антологія Вінниччини ХХ ст. – Вінниця, 2002 (2-е видання у Києві – 2003; упорядкування, вступне слово, біографічні довідки); 3 любов ю в серці: Поетичний альманах освітян Вінниччини. – Вінниця, 2003 (упорядкування, у співавтор.); Правда очі коле: Записи В. Вовкодава. – Вінниця, 2003 (упорядкування, загальна редакція, передмова і біографічне есе); "До колгоспників відносився погано", або вінницька справа Бориса Антоненка-Давидовича // Реабілітовані історією. Вінницька область... – Кн. 1. – Вінниця: ДП "ДКФ", 2006. – С. 724 – 728; Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304 с. (гол. редактор); Духовна скарбниця Вінниччини // Українська художня книга ХІХ – поч. ХХ ст.: Бібліографічний покажчик / Уклад. Л. Б. Сенік, С. І. Мумро; Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 2007. – С. 5 – 7; Жити Україною. Статті, рецензії, есе. – Вінниця: ПП «Едельвейс», 2007. – 306 с.; Вінницькі сторінки в науці про мову // Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону... - Вінниця, 2008. – С. 101 – 103; "Сей період життя найбільш для мене важний..." Місто Бар у житті М. Коцюбинського // Подільське перевесло: Літературно-мистецький альманах. – Вип. 1. – Вінниця: ДП "Державна картографічна фабрика", 2008. – С. 102, 103; Духовна скарбниця // Пульсуючі джерела. – 2008. – 24 липня; Леонід Мосендз у Гнівані // Вінницький край. – 2009. - № 11. – С. 70 – 72; Микола Гоголь і Поділля // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія., 2009. – Вип. 25. – С. 193 – 195; Вінницькі сторінки в науці про мову // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2009. – Вип. 26. – С. 348 – 350; Вінницька обласна організація Національної спілки письменників України: основні етапи діяльності, постаті // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (13 – 15 жовтня 2010 р.). – Вінниця, 2011. – С. 106 – 107; Переimenування як складова частина ідеологічної політики держави в минулому і тепер // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 19. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2011. – С. 207 – 209; Генеза мистецтва слова на Вінниччині ХІХ – ХХ століття // Літературне краєзнавство Поділля в системі сучасної освіти: стан, проблеми, перспективи: зб. наук. праць / Ред. колегія: О. М. Куцевол (голов. ред.). – Вінниця: ТОВ «Ландо ЛТД», 2011. – С. 40 – 45; Тарас Шевченко і Вінниччина: іменний словник / Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця: ПП "ТД "Едельвейс і К", 2012. – 104 с.

Літ.: Дятчук В. По музеях Вінниччини // Народна творчість і етнографія. – 1980. – № 1; Бортняк А. Анатолієві Подолінному – 60 // Літературна Україна. – 2000. – 16 березня; Мовчанюк Г. Від краєзнавця до майстра літератури // Вінниччина. – 2002. – 28 квітня; Бортняк А. Усе про літераторів, причетних до Поділля // Вінницька газета. – 2001. – 12 квітня; А. М.

Подолінний. Бібліографічний покажчик. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 2001. – 28 с. (Укладач Н. С. Кравець); Левчук О. Вінниччина як джерело поезії // Літературна Україна. – 2001. – 29 листопада; Письменники Вінниччини. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 2001. – С. 99; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 319, 320; Кимак Л. Духовна вікнина Поділля // Панорама. – 1995. – 18 березня; Пойда О. А. Подолінний Анатолій Мусійович // З-над Божої ріки... – С. 238, 239; Гальчак С. Д. Подолінний Анатолій Мусійович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 175; Хоменко Б. Три музи Анатолія Подолінного // Вінницький альбом: Літературно-художній та історико-краєзнавчий альманах. – 3-й випуск. – Вінниця: Тезис, 2005. – С. 98 – 103; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 149, 150; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 121; Гальчак С. Д. Пізнаючи історію малої батьківщини. Діяльність краєзнавців Вінниччини у 2005 – на поч. 2010 рр. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 103 – 105; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – поч. 2010 рр.). – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 121 – 124; З невичерпних подільських криниць: до 70-річчя від дня народження Анатолія Подолінного: біобіогр. Покажчик / Уклад. Г. М. Авраменко. – Вінниця, 2010. – 56 с.

ПОДОЛЯН Василь Васильович

(07.01.1957, смт Кирнасівка Тульчинського району Вінницької області) – кооператор, краєзнавець, меценат. Член Національної спілки краєзнавців України. У 1980 р. закінчив Могилів-Подільський технікум радянської торгівлі, у 1987 р. – Київський торгово-економічний інститут. Працював заступником голови правління Кирнасівського радгоспробкоопу, директором Кирнасівського комбінату громадського харчування, головою правління Тульчинської райспоживспілки. З 1997 р. – голова правління Вінницької облспоживспілки. Кандидат історичних наук (2009 р.) Досліджує кооперативний рух на Поділлі, творчі здобутки його подвижників, надає меценатську допомогу у виданні ряду краєзнавчих видань Вінниччини. Почесний краєзнавець України.

Тв.: Йоахим Волошиновський у становленні кооперативного руху (1897 – 1939 рр.). – Вінниця, 2005. – 456 с. (у співавтор. з В. П. Рекрутом); Участь Й. Волошиновського у поширенні кооперативної освіти серед населення Поділля на початку ХХ століття // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2006. – Т. 7: Матеріали третього круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у ХVІІІ – на початку ХХІ ст.” – С. 134 – 144; Формування кооперативних поглядів Й. А. Волошиновського // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. ХІ: За матеріалами ІІ Міжнародної наукової конференції “Національна інтелігенція в історії та культурі України у ХІХ – ХХІ століттях”. – Вінниця, 2006. – С. 220 – 223; Ідея кооперативного соціалізму в ранніх працях Й. Волошиновського // Матеріали ХІІ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2007. – Т. 2. – С. 49 – 56; Споживча кооперація Вінниччини в умовах тоталітарного більшовицького режиму кінця 20-х – початку 30-х років ХХ ст. // Вісті... Діловий випуск. –

2007. – 29 червня. – С. 1 – 24; - 2007. – 29 червня. – С. 1 – 24 (у співавтор. з В. П. Рекрутом); *Діяльність Й. Волошиновського по пропаганді ідей розвитку кооперації на сторінках часопису "Dziennik Kijowski" ("Київський щоденник")* // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XII. – Вінниця, 2007. – С. 362 – 367; *Особливості кадрової політики більшовиків та підготовка спеціалістів масових професій для споживчої кооперації Вінниччини у 1928 – 1933 рр.* // *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження.* – Вінниця, 2007. – С. 265 – 273 (у співавтор. з В. П. Рекрутом); *Особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах Голодомору 30-х років ХХ ст.* – Вінниця: ПП Балук, 2008. – 420 с. (у співавтор. з В. П. Рекрутом). *Волошиновський Й. А. Розмови про кооперацію: Вибрані твори та публікації / Упоряд.: Подолян В. В., Рекрут В. П.* – Вінниця: Меркюри-Поділля, 2010. – Т. I. – 544 с.; *Волошиновський Й. А. Розмови про кооперацію: Вибрані твори та публікації / Упоряд. В. В. Подолян, В. П. Рекрут.* – Вінниця: Меркюри-Поділля, 2010. – Т. II. – 360 с.

Літ.: Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – поч. 2010 рр.). – Вінниця: Меркюри-Поділля, 2010. – С. 124 – 126; *Подолян Василь Васильович // Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа): бібліографічний покажчик.* – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. (Серія: Наукові школи університету; вип. 12). – С. 146 – 148.

ПОДОЛЬСЬКИЙ Василь Іванович

(1867, м. Сквиря Київської губернії, тепер: Київської області – 1954, м. Вінниця) – правознавець, педагог, музеєзнавець, краєзнавець. У 1894 р. закінчив юридичний факультет Київського університету. Працював у судовому відомстві стажистом (Одеса), мировим суддею (Тульчин), судовим слідчим (Брацлав). У 1910 р. переїхав до Вінниці, де служив членом Вінницького окружного суду, викладав право у чоловічій гімназії, правознавство у жіночій гімназії І. Драганової (з 1917 р.). Після відкриття у Вінниці Подільського губернського суду займався судовою статистикою. Пізніше був вчителем-інструктором з ліквідації неписьменності, працював статистиком-економістом при Вінницькій обласній конторі "Вукопкниги", викладав економічну географію стахановцям, методику природознавства вихователям дошкільних закладів. З 1939 р. науковий співробітник Вінницького обласного краєзнавчого музею, з 1941 р. – його директор. З його ім'ям пов'язане збереження фондів у цей складний час. Після визволення м. Вінниці у 1944 р. залишився на своїй посаді. Будувач нову експозицію з відділом Великої Вітчизняної війни. Пізніше працював науковим співробітником художнього відділу, потім – бібліотеки музею. У 1950 р. у віці 83 роки вийшов на пенсію. Автор ряду наукових статей, краєзнавчих газетних публікацій.

Тв.: В краєзнавчому музеї // Вінницькі вісті. – 1942. – 28 березня; Етнографічні матеріали Вінницького музею. – Вінницькі вісті. – 1943. – 18 лютого;

Дещо про Вінницький обласний краєзнавчий музей та Музей революції // Історія музею в документах і спогадах. – Вінниця, 1998. – С. 74 – 76.

Літ.: Брилин Г. Г. Подольський Василь Іванович // Історія музею в документах і спогадах. – Вінниця, 1998. – С. 70 – 74; Соломонова Т. Музей під час німецько-фашистської окупації: доля співробітників // Подільська старовина: Науковий збірник / До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 15 – 16; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 150 – 151.

ПОПОВ Олександр Степанович

(1885, м. Тульчин Вінницької області – 1965, м. Львів) – педагог, економігеограф, краєзнавець, доктор економічних наук, професор. Активно цікавився минулим рідного міста, зібрав чимало матеріалів про його історію, діяльність декабристів. “Провісникам волі” присвятив, зокрема, одну з перших своїх краєзнавчих публікацій “В орлиному гнізді” (журнал “Україна”, 1925 р.). Читав у місті лекції з історії Тульчина ХІХ ст. У післявоєнний період надав допомогу по відтворенню експозицій Тульчинського краєзнавчого музею, пограбованого і спльондрованого гітлерівськими загарбниками. В останні роки життя викладав у Львівському економічному інституті. Автор підручників з економічної географії, книги “Торгівля хлібом в Україні” (1927 р.), удостоєної академічної премії.

Тв.: В орлиному гнізді // Україна. – 1925; Торгівля хлібом в Україні. – 1927.

ПОТОЦЬКИЙ Ян

(08.03.1761, с. Пиків, тепер: Калинівського району Вінницької області – 02.12.1815, с. Уладівка, тепер: Літинського району Вінницької області) – польський вчений-дослідник, письменник. Дитинство пройшло на Вінниччині в маєтку його батька коронного кравчого Польщі Юзефа Потоцького. З 12 років здобував освіту в навчальних закладах Лозани, потім Женеви, яка вважалася другою інтелектуальною столицею після Парижа. Вивчав нові і давні мови, математику, геометрію, природознавство. Навчання продовжив у Відні, де вивчав механіку, економіку, філософію, історію давніх віків. Замолоду сформувався як людина демократичних переконань, відіграв значну роль в політичному житті Польщі. Брав участь у польському повстанні під проводом Костюшка. Але відмежувався від революційних ідей, які проповідували історичну необхідність кривавого насильства. Багато мандрував, досліджував історію слов'янства, займався філологією, етнографією та іншими науками. Мандруючи Росією від Москви до передгір'я Кавказу, від Петербурга до кордонів Монголії, зібрав матеріали, що лягли в основу ряду праць: “Початкова історія наро-

дів Росії”, “Подорож в Астраханські степи і на Кавказ”, “Давня історія Подільської губернії” (1805 р.) та ін. Автор захоплюючої повісті “Рукопис, знайдений у Сарагосі” (частково опублікованої у 1804 р. у Петербурзі, повністю виданої після смерті автора). З 1806 р. почесний член Петербурзької Академії Наук.

Тв.: *Рукопись, найденная в Сарагоссе.* – М., 1989.

Літ.: Подолінний А. *Добре ім'я Яна Потоцького // Радянське життя (смт Літин).* – 1979. – 5 червня; Солом'янюк Ю. *Самогубство в Уладівці // Панорама.* – 1991. – 17 січня; Трубникова Т. Г. *Потоцький Ян // З-над Божої ріки...* – С. 240, 241; Ткачук П. *Ян Потоцький – давня історія Поділля // Пульсуючі джерела.* – 2008. – 12 серпня.

ПОТУПЕЙКО Михайло Миколайович

(24.08.1922, с. Мліїв Городищенського району Черкаської області) – літературознавець, краєзнавець, письменник, кандидат філологічних наук (з 1966 р.). У 1950 р. закінчив Львівський університет. Учителював, працював директором меморіального музею М. Коцюбинського у Вінниці, доцентом кафедри української мови Вінницького педагогічного інституту. Досліджує життя і творчість М. Коцюбинського, сучасну українську літературу. Автор роману-трагедії “У лабетах смерті” – про українське село 20 – 30-х років, монографії “Михайло Коцюбинський. Ранній період життя і творчості”. Опублікував понад 50 праць. Лауреат Всеукраїнської премії ім. М. Коцюбинського.

Тв.: *Михайло Коцюбинський. Ранній період життя і творчості.* – Вінниця, 1964; *У лабетах смерті: Роман-трагедія.* – Вінниця, 1994.

Літ.: Стрельбицький М. *Його заробок, політичний звідуєд // Подолія.* – 1993. – 5 січня; Мельник В. *Огляньмося з боєм і знівом: Нотатки на берегах книги Михайла Потупейка “У лабетах смерті” // Резонанс.* – 1996. – Лютий; Хоменко Б. *В ім'я матері-України // Вінницька газета.* – 1997. – 21 серпня; Павличко Д. *Належить до людей, яким віриш // Літературна Україна.* – 1997. – 4 вересня; Подолінний А. М. *Потупейко Михайло Миколайович // З-над Божої ріки...* – С. 241; *Письменники Вінниччини...* – С. 104; Гальчак С. Д. *Краєзнавці Вінниччини...* – С. 151.

ПОТУПЧИК Марина Євгенівна

(27.02.1962, м. Вінниця) – історик, музеєзнавець, краєзнавець. У 1984 р. закінчила історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського. З того часу працює у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї. Завідувачка сектору археології. Вивчає трипільську культуру на Вінниччині. Автор близько 30-ти наукових публікацій з археології краю.

Тв.: 3 історії формування археологічної колекції музею // Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 1998. – С. 15 – 29 (у співавтор.); Археологічні дослідження території Вінниччини в ХІХ – на початку ХХ ст. // Подільська старовина: Науковий збірник / До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 42 – 55; Археологічні дослідження на Вінниччині 1920-х – першій половині 1940-х років ХХ ст. // Подільська старовина – Вип. ІV. – 53 – 58 (у співавтор. з М. В. Потупчиком).

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 151 – 152.

ПОТУПЧИК Михайло Валентинович

(31.10.1967, м. Ямпіль Вінницької області) – історик, археолог, краєзнавець. У 1996 р. закінчив Київський національний університет культури. В 1988 – 1990 рр. працював у лабораторії охоронних досліджень пам'яток археології, історії та культури Українського фонду культури, у 1991 – 1993 рр. – Вінницькій обласній державній археологічній науково-дослідницькій інспекції, у 1993 – 1999 рр. – Вінницькому обласному краєзнавчому музеї. З 1999 р. зав. сектором археології відділу охорони пам'яток історії та культури управління культури і туризму Вінницької обласної державної адміністрації. Брав участь в археологічних експедиціях Вінницького обласного краєзнавчого музею (1984 – 1999 рр.), Інституту археології НАН України (1991 – 1995 рр.), Інституту пам'яток охоронних досліджень Міністерства культури і мистецтв України (1998 – 2001 рр.), Познанського університету ім. А. Міцкевича (Польща, 2001 р.). Учасник регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Автор близько 50-и праць.

Тв.: Поховання ямної культури біля с. Писарівка // Подільська старовина. – Вип. 1. – Вінниця, 1993. – С. 108 – 125 (у співавтор.); Поховання з візком біля с. Писарівка // АДУ 1991 р. – Луцьк, 1993. – С. 97 – 98; Дослідження кургану біля села Порогів // Тези доповідей 13-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1994. – С. 6, 7; Дослідження кургану біля с. Пороги // АДУ 1993. – К., 1997. – С. 108 – 110; 3 історії формування археологічної колекції музею // Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 1998. – С. 15 – 29; Villaggio di Porogi, distretto di Jampol', regione di Vinnica // Tisori delle Steppe. Cimмери, Skiti, Sarmati, Unni, Avari e Cazari. – Milano: La Rinascente, 1996. – S. 197, 198; Музей під час німецько-фашистської окупації: доля колекції // Подільська старовина: Науковий збірник / До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 4 – 14 (у співавтор. з Т. Соломоною); Археологічні дослідження території Вінниччини в ХІХ – на початку ХХ ст. // Там само. – С. 42 – 55 (у співавтор.); Дещо про елліністичний імпорт на пізньоскіфському поселенні Сорока // Там само. – С. 56 – 58 (у співавтор. з С. Хавлюком); Археологічні дослідження на Вінниччині 1920-х – першій половині 1940-х років ХХ ст. // Подільська старовина. – Вип. ІV. – Вінниця, 2008. – С. 53 – 58 (у співавтор. з М. Є. Потупчик); Поле Батозької битви 1652 р.: визначення та польові дослідження // ХХІV Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція "Козацтво в іс-

торії України (до 360-річчя битви під Батогом)". Збірник матеріалів. Вінниця, 1 – 2 червня 2012 р. – Вінниця, 2021. – С. 29 – 30.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 152 – 153.

ПОХИЛЕВИЧ Леонтій Іванович

(1816, с. Збаржівка, тепер Погребищенського району Вінницької області – 1893, Київ) – український краєзнавець. Народився в родині священика. Автор книг “Сказание о населенных местностях Киевской губернии” та “Уезды Киевский и Васильковский. Статистические и исторические нотатки”. У першій книзі широко подав відомості про населені пункти теперішніх Погребищенського, Липовецького, Оратівського, частини Іллінецького та Козятинського районів Вінниччини.

Тв.: Сказание о населенных местностях Киевской губернии. – К.: Типография Киево-Печерской лавры, 1864; Уезды Киевский и Васильковский. Статистические и исторические нотатки. – К., 1887.

Літ.: УКЕС. – Т. 3. – К., 1968. – С. 27; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 153; Гальчак С. Д. Земля над Россю... – С. 11.

ПРЕМИСЛЕР Ілля Михайлович

(25.11.1904, м. Жмеринка Вінницької області – 01.07.1969, м. Київ) – історик, архівіст, музеєзнавець. Закінчив чотирикласне міське училище та історичний факультет Харківського інституту народної освіти. В 1917 – 1927 рр. – робітник на залізниці, трамвайному заводі, зав. клубу, шкільний вчитель. З 1927 р. – позаштатний архівіст Центрального архіву революції у Харкові. З листопада 1927 р. по листопад 1928 р. перебував у лавах Червоної армії. З 1928 р. – вчений архівіст Центрального архіву революції, з 1931 р. – референт сектора агітації, пропаганди та археографії Центрального архівного управління УСРР. Одночасно – науковий співробітник відділу друкованих видань Центрального архіву революції. В 1935 р. за рішенням ЦК КП(б)У переведений до Києва для роботи старшим науковим співробітником в Інститут історії ВУАМЛІН, а у 1936 р. після ліквідації ВУАМЛІН – до Інституту історії України АН УРСР. У 1939 р. захистив кандидатську дисертацію. В 1940 р. перейшов на роботу до Інституту історії партії при ЦК КП(б)У. З початком війни у липні 1941 р. пішов добровольцем на фронт. Потрапив в оточення і був взятий у полон. Перебував у Дарницькому концтаборі у Києві, після звільнення з якого залишив Київ, перейшов лінію фронту і приєднався до діючих частин Червоної армії. Війну закінчив на Ельбі. Демобілізований 1946 р. в званні капітана. Нагороджений орденом Червоної Зірки та медалями. Після повернення до Києва працював в Інституті педагогіки, а у 1953 – 1964 рр. – старшим науковим співро-

бітником Державного музею історії України у науково-методичному відділі, згодом у відділі історії України періоду Великої Жовтневої соціалістичної революції, громадянської війни та побудови соціалізму. Автор близько 30 наукових монографій та статей.

Тв.: *Перший похід Антанти і боротьба за відновлення Радянської України // Під марксистсько-ленінським прапором.* – 1935. – № 6; *Визвольна війна українського народу проти німецьких окупантів у 1918 році // Більшовик України.* – 1937. – № 4 – 5; *Революційний рух на Україні на початку ХХ ст. (1900 – 1903 рр.)* – К., 1958.

Літ.: *Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довід.* / Серія “Українські історики”. – Вип. 1. – К., 1998; *Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006...* – К., 2006. – С. 624 – 625.

ПРИЛИПКО Володимир Петрович

(16.11.1947, с. Краскіно Хасанського району Приморського краю, Росія – 21.08.2004, с. Ялтушків Барського району Вінницької області) – археолог, краєзнавець, літератор. Народився в сім’ї військовослужбовця. З раннього дитинства до 1965 р. жив у с. Ялтушкові Барського району, а з 1965 р. – у Вінниці. Навчався на філологічному факультеті Вінницького державного педагогічного інституту. З 1971 р. – науковий працівник Вінницького обласного краєзнавчого музею. Науковий працівник обласної археологічної інспекції. Причетний до важливих в історії археології краю відкриттів: поховання сарматського царя 1 століття нової ери (1984 р., с. Пороги Ямпільського району Вінницької області), курганів епохи бронзи (1986 р., с. Гордіївка Тростянецького району Вінницької області). В обох похованнях знайдено унікальні золоті, срібні, бронзові, керамічні витвори давнього мистецтва. Автор ряду наукових статей, буклету “Прадавнє золото Поділля”.

Тв.: *Таємниця царя Інсмєя. “Дика” експедиція // Історія музею в документах і спогадах: Ювілейний випуск з нагоди 80-річчя заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею.* – Вінниця: РВВ ВАТ “Віноблдрукарня”, 1998. – с. 92 – 103; *Чаша скіфського царя Арианта // Подолія.* – 1998. – 30 квітня; *Прадавнє золото Поділля: Буклет.* – Вінниця, 1993.

Літ.: *Подолінний А. М. Прилипко Володимир Петрович // 3-над Божої ріки...* – С. 242, 243; *Письменники Вінниччини...* – С. 110; *Ковальський Р. “Я знайшов два відра слив”. Так закодовано Володимир Прилипко повідомив з Ямполья до Вінниці про знайдене унікальне золото сарматського царя Інсмєя // 33 канал.* – 2004. – 1 вересня; *Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини...* – С. 153 – 154.

ПРИСЯЖНЮК Михайло Федорович

(15.05.1920, с. Уладівка, тепер: Літинського району Вінницької області – 26.05.2009, м. Вінниця) – педагог, літературознавець,

краєзнавець. У 1939 р. закінчив Харківський культосвітній технікум. Учасник Великої Вітчизняної війни. У 1947 р. закінчив Київський педагогічний інститут та аспірантуру при ньому (в 1950 р.). З 1950 р. працював на кафедрі української літератури Вінницького державного педагогічного інституту. Кандидат філологічних наук, доцент кафедри з 1954 р. З 1979 р. – професор. Деякий час працював заступником декана, деканом філологічного факультету. Досліджував проблеми теорії та історії української літератури, методики викладання літератури, літературного краєзнавства. Автор близько 70 праць. Співавтор видань “Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область” (К., 1972), “Вінницький державний педагогічний інститут: Історичний нарис” (Вінниця, 1992).

Тв.: Поділля в творчості М. П. Стельмаха // Тези доповідей 8-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1990.

Літ.: Кимак Л. Душі прекрасні самоцвіти // Подолія. – 1992. – 31 жовтня; Подолінний А. М. Присяжнюк Михайло Федорович // З-над Божої ріки. – 2-е вид. – С. 277; Присяжнюк Михайло Федорович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 178; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 154.

ПРИСЯЖНЮК Настя Андріанівна

(22.12.1894, с. Погребище, тепер: місто Погребищенського району Вінницької області – 08.06.1987, м. Погребище) – педагог, фольклористка, краєзнавець, етнограф. Після двокласної школи працювала в економії, на Спичинецькій (тепер: Погребищенського району) цукроварні, потім в Одесі – на канатній фабриці. Брала участь у революційному русі, за що тричі була засуджена на різні строки ув'язнення. У 1917 р. в Києві склала екстерном іспити на звання вчительки, з цього часу працювала в школі. Закінчила Кам'янець-Подільський інститут народної освіти (1930 р.), навчалася в аспірантурі при кафедрі української мови Київського університету. У 30-і роки зазнала репресій і довгі роки, аж до післявоєнного часу, перебувала на засланні. Записувати фольклор почала в 1917 р. Налагодила зв'язок з етнографічною комісією і Кабінетом музичної етнографії АН України та безпосередньо з відомим ученим К. Квіткою, який, отримавши від неї похоронне голосіння, надіслав його до Британського музею. Творів цього рідкісного жанру Н. А. Присяжнюк зафіксувала 125 і зміла їх виконувати. Записала тоді погребищенське весілля з усіма обрядами і піснями та 150 ліричних пісень з мелодіями. Після війни її науковий доробок складався з історії Погребища, в т. ч. хроніки багатьох погребищенських родин; розвитку освіти, медичного обслуговування; походження місцевих імен, прізвищ і прізвиськ, опису народного харчування в Погребищі (250 страв); довгорічних досліджень подільського весілля; розвідки про квіти у на-

родному побуті, про лікарські рослини; вона зафіксувала чи не всі календарні та родинні обряди, громадські свята, спостереження за погодою; досліджувала подільські говори; збирала та упорядковувала близько 7 тисяч (з варіантами) пісень, 4,5 тисячі оповідальних творів, величезну кількість прислів'їв та приказок, загадок, замовлянь і повір'їв, матеріали до народного сонника, здійснила опис новосілля та ін. Написала ряд нарисів про видатних носіїв фольклору, з якими їй довелося співпрацювати, працю "Пісня в моєму житті", вела щоденник, надзвичайно широке листування. У місцевій пресі опублікувала понад 150 статей на різні теми. Головним підсумком її життя став збірник "Пісні Поділля". Значну кількість записів надрукувала в різних томах серії "Українська народна творчість", що їх випускало в світ з початку 60-х років видавництво "Наукова думка": "Колядки та щедрівки (зимова обрядова поезія трудового року)" (1965 р.), "Жартівливі пісні" (1967 р.), "Танцювальні пісні" (1970 р.) та ін. Рукописні фольклористичні та етнографічні записи Н. А. Присяжнюк зберігаються у фондах ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, Державного архіву Вінницької області та обласного краєзнавчого музею.

Тв.: Нашому роду нема переводу // Вінницька правда. – 1968. – 1 лютого; Мої фольклорні записи // Літературно-мистецька Вінниччина: Збірник. – Одеса: Маяк, 1969; Пісні Поділля (запис Насті Присяжнюк в селі Погребище. 1920 – 1970 рр.). – К.: Наукова думка, 1976. – 521 с.

Літ.: Мишанич С. Пісенна культура радянського села. – К., 1977; Ференець С. Пісень, що калини в саду // Радянська жінка. – 1984. – № 2; Качкан В. Краси нев'януче пелюстя. – К., 1991. – С. 95 – 127; Подільський Е. П. Жниця лану пісенного // Колос. – 1993. – 25 вересня; Подільський Е. П. Берегиня народного скарбу // Камертон-ікс. – 1994. – 20 грудня; Настя Присяжнюк. До 100-річчя від дня народження (22.12.1894 – 08.06.1987): Бібліографічний покажчик / Уклад.: О. Г. Ніколаєць; Вступ. ст. А. М. Подолинного. – Вінниця, 1994. – 26 с.; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 321; Гальчак С. Д. Усе життя – з піснею // Земля над Россю: Краєзнавчі нарис. – Вінниця, 1995. – С. 46 – 56; Подолинний А. М. Присяжнюк Настя Андріанівна // З-понад Божої ріки... – С. 244, 245; Гальчак С., Савчук В. Присяжнюк Настя Андріанівна // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 178 – 179; Огороднік В. Вчителька з Човновиці – Настя Присяжнюк // Перлина Поділля. Оратів: Путівник. – Вінниця: Велес, 2001. – С. 58 – 62; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 154 – 156; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 69 – 70; Волошенко Г. Л. Народної ниви жниця Настя Присяжнюк. – Вінниця: Консоль, 2010. – 180 с.

ПРОКОПЧУК Віктор Степанович

(20.07.1944, с. Блещанівка Дунаєвецького району Хмельницької області) – педагог, історик, краєзнавець, член-кореспондент Української академії історичних наук, професор, доктор істо-

ричних наук, член Національної спілки краєзнавців України, член правління Національної спілки краєзнавців України, почесний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті. У 1967 р. закінчив історико-філологічний факультет Кам'янець-Подільського педінституту. Вчителював у сусідньому Городоцькому та рідному районах, очолював педагогічний колектив Маківської середньої школи. В 1970 р. з його ініціативи у с. Макові відкрито перший на Дунаєвеччині сільський історичний музей. У 1972 – 1980 та 1982 – 1988 рр. працював на партійній роботі. В 1987 р. закінчив Вищу партійну школу при ЦК КПУ. З 1988 р., а до того у 1980 – 1982 рр., працював завідувачем Дунаєвечького райвно. З 1996 р. – старший викладач кафедри історії Східної Європи та археології, з 2004 р. – директор наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету. Делегат I – V з'їздів Всеукраїнської спілки краєзнавців (з 2008 р. – Національної спілки краєзнавців України), учасник міжнародних, Всеукраїнських, регіональних наукових, науково-практичних та науково-краєзнавчих конференцій. Член президії Українського фонду культури, ініціатор створення музеїв Мелентія Смотрицького, письменників-земляків Володимира Бабляка та Івана Сварника у Смотричі, Великому Жванчику, Лисогірці (Хмельницька обл.). Автор численних публікацій з краєзнавчої тематики, в т. ч. монографій “Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність”, “Під егідою Українського комітету краєзнавства”, “Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років XX – початку XXI століття”, в яких в значній мірі висвітлюється розвиток краєзнавства на теренах Вінниччини. Лауреат Хмельницької обласної історико-краєзнавчої премії ім. Ю. Сіцинського, заслужений працівник освіти України.

Тв.: В. Д. Отамановський-пам'яткоохоронець // Подільська старовина / Наук. збірник. На пошану вченого і краєзнавця В. Д. Отамановського. – Вінниця, 1993. – С. 31 – 33; Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. – К.: Рідний край, 1995. – 204 с.; Подоляни – жертви харківського процесу у справі спілки визволення України // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т. 5 (7). – С. 286 – 294; Періодизація історичного краєзнавства Правобережної України // Київська старовина. – 2003. – № 3. – С. 159 – 164; Творець Кабінету вивчення Поділля // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 11. – С. 262 – 269; Під егідою Українського комітету краєзнавства. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. – 312 с.; Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років XX – початку XXI століття. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – 600 с.; Деякі аспекти пам'яткоохоронства 30-тих рр. XX ст. // Вінниччина: минуле та сьогодення: краєзнавчі дослідження: зб. матеріалів XX Вінницької науково-краєзнавчої конференції. 27 – 28 жовтня 2005 р. – Вінниця, 2005. – С. 188 – 193;

Відродження науково-краєзнавчих досліджень у педагогічних вузах Правобережної України в 50-тих – на початку 60-тих рр. XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: історія: зб. наук. праць. – Вінниця, 2005. – Вип. 9. – С. 274 – 279; Краєзнавство Могилівщини 20-х рр. XX ст.: досвід, уроки // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський; Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – С. 33 – 40; Роль громадських організацій і творчих спілок у краєзнавчому русі Правобережної України доби незалежності // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 7: Матеріали третього круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку ХХІ ст.» – С. 194 – 205; Посол Барської конфедерації // Бар, Барська земля – кризь призму століть... – Бар, 2008. – С. 49 – 53; Літописець з Поділля // Подільська старовина. – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 242 – 251; Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ – початку ХХІ ст. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 600 с. [моногр.]; Історик-аграрник, краєзнавець, педагог // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 16: Матеріали круглого столу «Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі». 22 жовтня 2010 року. – С. 313 – 321; Ф. А. Кондрацький – ректор Вінницького інституту народної освіти (1922 – 1924 рр.) // Матеріали ХХІІІ Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 56 – 60; Шкільне краєзнавство: навчальний посібник. – К.: Кондор, 2011. – 335 с.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 322; Баженов Л. В. Віктор Степанович Прокопчук // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – Т. 1. – С. 731 – 744; Заторжинська В. М., Філінюк А. Г. За покликом серця: Нарис життя й науково-краєзнавчої діяльності В. С. Прокопчука. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. – 292 с.; Баженов Л. В. Alma mater подільського краєзнавства... – С. 6, 108, 208 – 211, 342 – 347, 393; Завальнюк О. М., Баженов Л. В. Віктор Прокопчук – науковець, педагог. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 84 с.; Баженов Л. В. Покликаний служити освіті, науці, культурі, людям. Професору Віктору Степановичу Прокопчуку – 65! // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 13. – С. 279 – 289; Віктор Степанович Прокопчук // Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа): бібліографічний покажчик. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. (Серія: Наукові школи університету; вип. 12). – С. 52 – 68.

ПУЛАСЬКИЙ Казімеж Фердинанд

(19.01.1846, с. Борушківці Новоград-Волинського повіту – 05.01.1926, м. Познань) – польський історик, генеалог, геральдик, краєзнавець. Навчався у Варшавській гімназії, університетах у Празі й Відні. З середини 1870-х років до 1918 р. мешкав у с. Завадинці Кам'янецького повіту. Зібрав велику археологічну і нумізматичну колекції Поділля, які нині зберігаються у Варшавсь-

кому історичному музеї. Автор трьохтомних праць “Нариси і пошуки історичні” (Познань, 1896 – 1906), “Хроніка родів шляхетських Поділля, Волині і України” (Броди, 1911, Варшава, 1944), в яких широко висвітлив життя польського населення і шляхти на Поділлі XVI – XVIII ст.

Тв.: *Суди присяжних на Поділлі* // *Niwa*, 1882; *Відомості про дві бронзові пам'ятки, знайдені на Поділлі* // *Pamiętnik Fizyograficzny*, 1889; *Археологические находки Подольской губернии* // *Труды XI археологического съезда*. – М., 1902. – Т. 2. – Разд. 3. – С. 147 – 150; *Пошуки археологічні на Поділлі*. – Краків, 1890 (польськ. мова).

Літ.: *Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст.* – С. 324; *Колесник В. Пуласький Казімеж Фердинанд* // *Відомі поляки в історії Вінниччини...* – С. 616 – 618.

ПУШКІН Олександр Сергійович

(26.05 (06.06).1799, м. Москва – 10.02.1837, м. Санкт-Петербург) – видатний російський поет. Його життя і творчість позначені багатоманітними зв'язками з Україною, зокрема Поділлям. У 1820 – 1824 рр. він здійснив 19 подорожей по Україні, в т. ч. кілька разів відвідав Тульчин, а також Брацлав, Липовець, Борщагівку, інші подільські села і містечка. У 10-у розділі “Євгенія Онєгіна” описав Тульчин, діяльність у ньому П. Пестеля та його сподвижників. Відомий лист О. Пушкіна з Одеси до Тульчина, адресований знайомому офіцеру і поету О. Шишкову. З Поділлям пов'язані адресати пушкінської лірики С. Кисельова, Е. Воронцова, К. Собанська. В епіграмі “Сказали раз царю...” викладено подію, яка відбувалася у Тульчині. Є достатньо переконливі докази того, що тульчинські враження О. Пушкіна відбилися і в поемі “Бахчисарайський фонтан”: опис батьківського замку Марії нагадує родовий палац С. Потоцької у Тульчині. У поемі “Полтава” поет малює картину страти гетьманом І. Мазепою В. Кочубея та І. Іскри, яка відбулася 1708 р. поблизу с. Борщагівки (нині: Погребищенського району Вінницької області). На Вінниччині жили російський поет А. Муравйов, польський письменник Я. Потоцький, художник В. Тропінін, які тим чи іншим чином увійшли в життєву і творчу долю О. Пушкіна.

Літ.: *Подолінний А. “...Над пагорбами Тульчина”* // *Україна*. – 1984. – № 23; *Лепша І. Дев'ятнадцять подорожей: О. С. Пушкін на Україні* // *Наука і суспільство*. – 1987. – № 2; *Святелик В. Ще про джерела поеми О. С. Пушкіна “Бахчисарайський фонтан”* // *Радянське літературознавство*. – 1988. – № 11; *Гальчак С. Д. Пушкін у Борщагівці* // *Земля над Россою*. – Вінниця, 1995. – С. 16 – 21; *Подолінний А. М. Пушкін Олександр Сергійович* // *З-над Божої ріки...* – С. 246 – 247.

ПЧІЛКА Олена (Косач Олена Петрівна)

(29.07.1849, м. Гадяч, тепер: Полтавської області – 04.10.1930, м. Київ) – українська письменниця, фольклористка, етнограф, член-кореспондент АН України (з 1927 р.). Мати Лесі Українки, сестра М. Драгоманова. Закінчила Київський інститут шляхетних дівчат. Була редактором журналу “Рідний край” та додатку до нього “Молода Україна” (1908-1914 рр.). Протягом 1920 - 1924 рр. проживала у Могилеві-Подільському на Вінниччині, де займалась культурно-просвітницькою роботою, писала художні твори, збирала подільський фольклор.

Тв.: *Українські народні пісні останнього часу. (Записи 20-х років на Вінниччині).* – К., 1925. – Кн. I. – С. 41 – 49; *Український орнамент.* – К., 1878; *Українські узори.* – К., 1912.

Літ.: Лісовий П. М. Родина Косачів на Поділлі // *Тези доповідей VI Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1988. – С. 32.

ПШУК Іван Опанасович

(06.10.1918, с. Конатківці Шаргородського району Вінницької області – 04.05.2003, м. Вінниця) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук, доцент. Учасник Другої світової війни. У 1945 р. закінчив історичний факультет Одеського університету. З 1947 р. викладав на історичному факультеті Вінницького педагогічного інституту. Досліджував революційний рух початку ХХ століття, події Великої Вітчизняної війни на Поділлі. Учасник регіональних історико-краєзнавчих конференцій. З історії краю опублікував близько 100 праць.

Тв.: *Вінниця: Історичний нарис.* – Вінниця, 1964. – 354 с. (у співавтор.); *Вінницька область // Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область.* – К., 1972. – С. 9 – 75 (у співавторстві з М. Л. Бабієм, М. Ф. Присяжнюком, В. О. Птушенком, Й. Г. Тельманом); *Бар // Вказана праця.* – С. 113 – 124 (у співавтор. з А. Р. Локаєнком); *Ялтушків // Вказана праця.* – С. 124 – 133 (у співавтор. з Е. Ю. Лесковим, А. Р. Локаєнком); *В пам'яті поколінь: Путівник.* – Одеса: Маяк, 1984. – 70 с.; *Классовое расслоение крестьянства Подольской губернии в начале XX века // Вопросы истории СССР: Республиканский межведом. сборник.* – К., 1979. – Вып. 24. – С. 130 – 135; *Революційні події 1905 – 1907 рр. на Поділлі: Збірник документів.* – Вінниця, 1956. – 222 с. (співупорядник, відповідальний редактор); *Поділля в період відбудови народного господарства (1921 – 1925 рр.): Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 1957 (відповід. редактор).

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 325; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 156; Кравченко П. М. Педагог, краєзнавець І. П. Пшук // *Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодні»:* До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 323 – 324.

РАБЕНЧУК Володимир Семенович

(02.07. 1944, с. Зозів Липовецького району Вінницької області) – журналіст, краєзнавець, письменник. У 1973 р. закінчив факультет журналістики Львівського державного університету ім. І. Франка. Працював у редакціях районних газет та обласної газети “Вінницька правда”, кореспондентом бюро пропаганди художньої літератури Спілки письменників України у Вінницькій області. У 1992 – 1995 рр. – відповідальний секретар Вінницької обласної письменницької організації. Головний редактор Вінницького міського інформаційно-телевізійного агентства “Віта”. Нині начальник відділу інформації і пропаганди податкового законодавства державної податкової адміністрації у Вінниці. Активно займається краєзнавством. Написав сценарії до 16 документальних фільмів (“Укртелефільм”), серед них – стрічки про історичні міста і архітектурні пам’ятки (“Храми Поділля”, “Шаргород”, “Місто на Кучманському шляху”, “Диво старого Тіроса”, “Палаці Поділля”), про письменників-земляків: С. Руданського, М. Трублаїні, М. Стельмаха. Лауреат обласної премії ім. М. Трублаїні, двічі Героя Соціалістичної Праці П. Желюка, С. Руданського.

Літ.: Письменники Вінниччини... – С. 113; Подолинний А. М. Рабенчук Володимир Семенович // З-над Божої ріки... – С. 248; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 157.

РАБЕНЧУК Олег Петрович

(30.10.1972, м. Калинівка Вінницької області) – дослідник історії України ХХ ст., краєзнавець. У 1998 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. В 1998 – 2002 рр. – аспірант Інституту історії України НАН України. Кандидатська дисертація “Робсельінспекція УСРР як інструмент політики партії більшовиків у сфері культури (1920 – 1934 рр.)” (2004 р.). З 2004 р. – молодший науковий співробітник, науковий співробітник відділу історії України другої половини ХХ ст. Інституту історії України НАН України.

Тв.: Контроль діяльності ВУФКУ Робсельінспекцією УСРР (20-і рр. ХХ ст.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. 3. – Вінниця, 2001; Робсельінспекція як інструмент політики українізації (20 – 30-і рр. ХХ ст.) // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика. – Вип. 5. – К., 2001; Робсельінспекція як засіб впливу на розвиток української культури в 20 – 30 рр. ХХ ст.: Сфера книговидавання // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика. – Вип. 6. – К., 2001; Робсельінспекція як засіб впливу на діяльність культосвітніх закладів на селі (20-ті – початок 30-х рр. ХХ ст.) // Український селянин. – Вип. 6. – Черкаси, 2002; Морально-психологічний стан та реакція населення України

на голод 1946 – 1947 рр. // *Україна XX ст.: Культура, ідеологія, політика.* – Вип. 9. – К., 2005.

Літ.: *Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006...* – К., 2006. – С. 628.

РАДЗИХ Ігор Юрійович

(07.05.1941, с. Шельпаки Тернопільської області) – журналіст, краєзнавець. Член Національної спілки журналістів України (1980 р.). Закінчив Чернівецький державний педагогічний університет ім. Ю. Федьковича, Вищу партійну школу при ЦК КПУ. Спершу працював у редакції барської райгазети, а потім 34 роки в іллінецькій райгазеті «Трудова слава». Автор численних публікацій в обласній та республіканській періодиці, документальних книг.

Тв.: *Край козацької вольності.* – Вінниця: Консоль, 2008. – 200 с.

Літ.: *Радзих Ігор Юрійович // Вінниччина журналістська / Автор-упорядник В. Лисенко.* – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. – С. 189.

РАКОВСЬКИЙ Людвіг Едуардович

(03.04.1938) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук, доцент. Закінчив історичний факультет Ужгородського університету. Викладав у Вінницькому педагогічному інституті. З 1981 р. працює на історичному факультеті Чернігівського педагогічного інституту. Досліджує проблеми соціально-економічного розвитку України й Поділля XIX – початку XX ст. на матеріалах цукрової промисловості. Учасник II – VIII Подільських, I – X Вінницьких історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: *Перші виступи робітників цукроварень Правобережної України в дореформений період (30 – 50-і рр. XIX ст.) // УІЖ.* – 1976. - № 6. – С. 95 - 101 (у співавтор.); *Розвиток цукрової промисловості Правобережної України в дореформений період (Методичні рекомендації).* – Вінниця, 1977. – 15 с.; *Житлові умови робітників цукрової промисловості Поділля у 80 – 90-х рр. XIX ст. // Проблеми етнографії Поділля: Тези доповідей.* – Кам'янець-Подільський, 1986. – С. 94 – 96; *Памятники промышленной архитектуры, производственной деятельности, революционной и боевой славы на территории сахарных заводов Винницкой области // Памятники истории и культуры Винницкой области. Материалы к Своду памятников истории и культуры.* – К., 1990. – Вип. 8. – С. 104 – 119.

Літ.: *Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців...* – С. 327.

РАКУШКА-РОМАНОВСЬКИЙ Роман Ониськович

(1622, с. Романівка, тепер: Бершадського району Вінницької області – 1703, м. Стародуб, тепер: у складі Брянської області, Росія) – історик, письменник. Народився, як гадають дослідники,

в українській шляхетській сім'ї. Через кілька років родина переїхала до Ніжина, де батько пристав до козацького стану. Синові він дав добру освіту. Р. Ракушка-Романовський брав участь у Визвольній війні українського народу під проводом Б. Хмельницького, у багатьох важливих подіях пізнішого часу. В 1658 – 1663 рр. був сотником, потім наказним полковником Ніжинського полку, а за гетьмана І. Брюховецького – генеральним підскарбієм у його уряді. В 1668 р. у зв'язку з конфліктом з новообраним гетьманом Д. Многогрішним перебрався до Брацлава, тоді полкового центру, жив тут до 1675 р., провадячи службу Божу у міській церкві. В 1670 р. їздив посланцем гетьмана П. Дорошенка і київського митрополита Й. Тукальського-Нелюбовича до царгородського патріарха Мефодія. Останні десятиліття (з 1676 р.) життя провів у старовинному українському місті Стародубі, де служив священиком у Миколаївській церкві. Йому приписують авторство видатної пам'ятки української історіографії і літератури другої половини XVII ст. – “Літопису Самовидця”. Найбільш переконливо обґрунтували цю думку М. Петровський і М. Грушевський. Вперше видано твір під згаданою назвою в 1846 р. Зміст його, а охоплює він події від 1648 до 1702 р., – різноманітний. У центрі “Літопису Самовидця” – постать Богдана Хмельницького, його державна і військова діяльність, боротьба за визволення України від іноземного гніту, розповідь про суспільно-політичне життя XVII ст. Автор включає в текст чимало народних оповідань, приказок, прислів'їв тощо. Свої записи він почав вести з 1648 р. і вів впродовж усієї війни з Польщею. Не раніше, як 1672 р., перебуваючи у Брацлаві, міг упорядкувати їх, надавши їм форми історичного викладу. Козацький “Літопис Самовидця” посідає чільне місце в українській історико-мемуарній літературі XVII ст.

Літ.: Дзира Я. Вступ // Літопис Самовидця. – К., 1971; Хоменко Б. В. Ракушка-Романовський Роман Ониськович // З-над Божої ріки... – С. 249.

РЕСНТ Олександр Петрович

(10.05.1949, с. Дяківці Літинського району Вінницької області) – історик, краєзнавець, доктор історичних наук (з 1994 р.), професор (з 1998 р.), член-кореспондент НАН України (з 2000 р.), академік Української академії історичних наук. Голова Національної спілки краєзнавців України (2012 р.), Почесний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті. У 1975 р. закінчив історико-педагогічний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького. З 1977 р. аспірант Інституту історії АН УРСР, з 1980 р. – його працівник: молодший

науковий співробітник відділу історії Жовтневої революції і громадянської війни, науковий співробітник (з 1982 р.), старший науковий співробітник (з 1984 р.). З 1994 р. – виконуючий обов'язки, а з 1996 р. – заступник директора тепер уже Інституту історії України НАН України. Одночасно заступник головного редактора "Українського історичного журналу", завідувач відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту (з 1999 р.), голова Експертної ради ВАК України (у 1997 – 2000 рр.). У 80 – 90-х рр. викладав також історичні дисципліни у вузах Києва: державному педагогічному інституті ім. О. М. Горького, державному інституті театрального мистецтва ім. І. К. Карпенка-Карого, Вищій школі міліції МВС СРСР, Київському державному лінгвістичному університеті. Автор понад 600 наукових праць, в т. ч. 30 монографій та навчальних посібників, ряду брошур. Брав участь у підготовці до видання VI тому "Истории Украинской ССР" та "Истории классов и социальных слоев Украинской ССР" (1984 р.). Підготував 17 статей до енциклопедичного довідника про громадянську війну в Україні (1984 р.). Співрозробник програми досліджень історії митної справи в Україні (для Академії митної служби), програмі кандидатацького іспиту із спеціальності 07.00.01 – історія України. Співавтор підручника з історії для учнів 9 і 10 класів загальноосвітньої школи. Один із провідних краєзнавців України, координаторів краєзнавчого руху в державі. У 80-х рр. був членом експертної комісії по пам'ятках республіканського Товариства охорони пам'яток історії та культури. З 1996 р. заступник Голови Національної спілки краєзнавців України. Як член редколегії взяв участь у підготовці видань "II з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців: Матеріали і документи" (1997 р.), "Історичне краєзнавство і культура: Наукові доповіді та повідомлення VIII-ї Всеукраїнської конференції" (У 2-х ч., 1997 р.). Член редколегії науково-популярного журналу "Краєзнавство", а також наукового видання "Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія". Очолює журі секції "Історичне краєзнавство" всеукраїнських конкурсів-захистів науково-дослідницьких праць учнів – членів Малої Академії наук України. Голова редакційної колегії "Книги Пам'яті України" (з 2006 р.). За вагомий внесок у розвиток краєзнавства, збереження національної історико-культурної спадщини удостоєний почесного звання "Заслужений діяч науки і техніки України" (1997 р.). За значний особистий внесок у розроблення проблеми вітчизняної історії нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України. Відмінник народної освіти України. Лауреат премії Президії НАН України ім. М. І. Костомарова, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2001 р.; за цикл праць "Україна крізь віки").

Тв.: Массовое залучення робітників України до діяльності в робітничо-селянській інспекції у 1920 р. // 36. У боротьбі за Жовтень. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 169 – 184; Рабочий класс на завершающем этапе гражданской войны (1920). – К., 1984 (монографія); Роль робітників у перших соціалістичних перетвореннях на Поділлі (1918 – 1920 рр.) // Тези доповідей 6-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1985. – С. 119, 120; Діяльність Кам'янець-Подільського робітничого клубу в 1919 р. // Тези доповідей 6-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1988. – С. 54, 55; Преса Української держави. 1918 // Вісті. – 1998. – № 3. – С. 158, 159; Робітничий клас України. 1917 – 1920 рр.: Соціально-економічні зміни. – К., 1992. – 187 с. (монографія); Робітництво України і Центрального Рада // Історичні зошити. – К., 1993. – 48 с.; Більшовизм і українська революція 1917 – 1920 рр.: Спроба визначення характеру і динаміки соціальних процесів. – К., 1994. – 39 с.; З'їзд поневолених народів (8 – 15 вересня 1917 р.) // Історичні зошити. – К., 1994 (у співавтор.); Робітництво України в 1917 – 1920 рр.: Соціально-політичні та економічні зміни. – К., 1996 (монографія); Україна: на межі цивілізації (історико-політологічні розвідки). – К., 1995 (у співавтор.); Україна: проблеми самоорганізації (начерки новітньої доби). – К., 1996 (у співавтор.); Українська революція. – К., 1996 (монографія); Українська революція і робітництво. Соціально-політичні та економічні зміни 1917 – 1920 рр. – К., Інститут історії України НАН України. – 1996. – 265 с.; Українська національна ідея і християнство. – К., 1997 (у співавтор.); Українське наукове товариство. 1907 – 1921. – К., 1998 (у співавтор.); Українські визвольні змагання (поч. XX ст. – 1921 рік): Події на східних теренах національної території // У робітнях історичної науки. – К., 1999. – С. 7 – 272 (монографія); Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: стан і перспективи наукової розробки // Проблеми історії України XIX – початку XX століття: Збірник наукових праць. – К., 2000; Історія України: Навчальний посібник для IX класу. – К., 2000; 10-річчя незалежності України: проблеми розвитку суспільних наук // Поділля у контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Вінниця, 2001; Історія України: Навчальний посібник. – К., 2002 (чл. автор. колективу); Нариси історії професійних спілок України. – К., 2002 (керівник автор. колективу); Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). – К., 2003; Українське питання в період першої і другої світових воєн: спроба порівняльного аналізу // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 9. – Вінниця, 2005. – С. 156 – 162; «Евакуаційні заходи австрійського та російського урядів на українських землях у роки Першої світової війни...», «Жовтневий переворот у Петрограді 1917», «Історична наука в Україні в XIX ст.» // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2005. – Т. 3 (Є – Й). – С. 7 – 9; 165 – 166; 566 – 568; Україна соборна. Наукові розвідки і рецензії. – К.: «Генеза», 2006. – 156 с.; Соборність України як наукова проблема і виклик часу // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. X. – 2006. – С. 185 – 188; Усі вєтьмани України. Легенди. Міфи. Біографії. – Харків: «Фоліо», 2007. – 416 с. [У співавтор. з І. А. Колядою]; Соборність та проблеми специфіки регіонів України: теоретико-методологічні засади // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. XII. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – С. 8 – 20; Український національно-визвольний рух XIX – XX століть: проблеми методології та історичної пам'яті // Гуржієвські історичні читання: Збірник наукових праць. – Черкаси, 2007. – С. 41 – 46; Рождение нации // История Украины. Научно-популярные очерки. – Москва: ОЛМА медиа групп, 2008. – 1070 с. – Глава 3. – С. 352 – 437; Патріарх українського краєзнавства

// Що ми залишимо нащадкам? Збірка матеріалів і документів про державну, громадську діяльність та наукову роботу академіка НАН України, Героя України Петра Тимофійовича Тронька / за заг. ред. акад. НАН України В. А. Смолія. – К., 2008. – С. 48–59; Промислове виробництво в містах і селах Подільської губернії кінця XVIII – початку XX ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – 270 с. [У співавтор. з А. Б. Задорожнюком]; Україна XIX – XX століть. Роздуми та студії історика. – Корсунь-Шевченківський: ФОП Майдаченко І. С., 2009. – 486 с.; Війна 1812 року: український контекст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – 154 с. (у співавтор. з О. Гуржієм, А. Палієм).

Літ.: Вчені інституту історії України: Біобібліогр. довід. / Серія "Українські історики". – Вип. 1. – К., 1998; Українські історики XX ст.: Біобібліогр. довід. / Серія "Українські історики". – Вип. 2: У 2 ч. – Ч. 1. – К., Львів, 2003; Баженев Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 328; Гальчак С. Д. Реєнт Олександр Петрович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 186, 187; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 157 – 159; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 106 – 108; Член-кореспондент НАН України Олександр Петрович Реєнт: Біобібліогр. покажчик. – К., 2006; Лисенко О. Є. Життєвий і творчий шлях Олександра Петровича Реєнта // Історія України. – 2006. – № 17 (465); Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006... - К., 2006. – С. 628, 629; Романцов В. Ювілей визначного вченого // Схід [інформ.-аналітич. журн.]. – 2009. – № 2. – С. 118 – 119.

РЕКРУТ Валерій Пилипович

(07.01.1948, м. Баку Азербайджанської РСР) – кооператор, педагог, краєзнавець. Трудову діяльність розпочав у 1971 р. слюсарем промкомбінату Гайсинської райспоживспілки. Обіймав посади механіка, головного інженера, директора цього ж підприємств, а також директора міжрайонної заготівельно-збутової бази, голови правління Гайсинської райспоживспілки. З 1998 р. – заступник голови правління Вінницької облспоживспілки. В 2000 р. обраний головою обласного комітету працівників споживчої кооперації. Викладач Вінницького кооперативного інституту. Кандидат історичних наук (2009 р.). Заступник директора Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. І. Огієнка, член Національної спілки краєзнавців України. Член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Делегат V з'їзду Національної спілки краєзнавців України. Досліджує кооперативний рух на Поділлі, творчий здобуток його діячів та подвижників. Почесний краєзнавець України.

Тв.: Споживча кооперація Вінниччини: через століття до майбутнього // Вісті... Діловий випуск (м. Київ). – № 9. – 2004. – 27 лютого. – С. 1 – 24; – № 10. – 2004. – 5 березня. – С. 3 – 24; – № 11. – 2004. – 12 березня. – С. 7 – 24; Дмитро Маркович: "...Житиму на користь милої, безцінної України" // Вісті...

Діловий випуск. — № 39. — 2004. — 24 вересня. — С. 1 — 24; Йоахим Волошиновський у становленні українського кооперативного руху (1897 — 1939 рр.). — Вінниця, 2005. — 456 с. (у співавтор. з В. В. Подоляном); Будівничі кооперації Вінниччини: Іполит Зборовський // Кооператор Поділля. — 2006. — 27 червня; Будівничі кооперації Вінниччини: Дмитро Маркович // Там само; До історії зародження кооперативного руху на Могилів-Подільщині // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. — Могилів-Подільський; Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. — С. 118 — 135; Громадська діяльність кооператора та літератора Дмитра Марковича у Вінниці в 1914 — 1917 рр. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. — Вип. XI: За матеріалами II Міжнародної наукової конференції "Національна інтелігенція в історії та культурі України у XIX — XXI століттях". — Вінниця, 2006. — С. 324 — 331; "З людьми і для людей..." (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець XIX — початок XX ст.). — Вінниця: ПП Балюк, 2006. — 408 с.; Славний літопис гайсинських кооператорів (до 110-ї річниці створення першого на Вінниччині Гайсинського споживчого товариства // Кооператор Поділля. — 2007. — 3 липня; Споживча кооперація Вінниччини в умовах тоталітарного більшовицького режиму кінця 20-х — початку 30-х років XX ст. // Вісті... Діловий випуск. — 2007. — 29 червня. С. 1 — 24 (у співавтор. з В. В. Подоляном); Діяльність Д. Марковича в добу Директорії УНР (кінець 1918 — 1920 рр.) // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. — Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. — Т. 1. — С. 432 — 440; Вінницький етап державотворчої діяльності Дмитра Марковича (1918 — 1919 рр.) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. — Вип. XII. — Вінниця, 2007. — С. 221 — 224; Особливості кадрової політики більшовиків та підготовка спеціалістів масових професій для споживчої кооперації Вінниччини у 1928 — 1933 рр. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. — Вінниця, 2007. — С. 265 — 273 (у співавтор. з В. В. Подоляном); Особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах Голодомору 30-х років XX століття. — Вінниця: ПП Балюк, 2008. — 408 с. (у співавтор. з В. В. Подоляном); Кооперативна та державницька діяльність П. П. Відибіди на Поділлі в добу Української революції (1917 — 1920 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Історичні науки. — Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. — Т. 18; На пошану професора В. С. Степанкова. — С. 342 — 354; Від Стрільчинець до Нью-Йорка: життєві інститути й духовне сходження владики Палладія // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне... — Вінниця, 2008. — С. 217 — 225; Будівничий кооперації Поділля Іполит Зборовський // Подільська старовина. — Вип. IV. — Вінниця, 2008. — С. 277 — 296; "Світової зірниці" немеркнуче світло // Пульсуючі джерела. — 2008. — 12 листопада; Волошиновський Й. А. Розмови про кооперацію: Вибрані твори та публікації / Упоряд.: Подолян В. В., Рекрут В. П. — Вінниця: Меркьрі-Поділля, 2010. — Т. I. — 544 с.; Волошиновський Й. А. Розмови про кооперацію: Вибрані твори та публікації / Упоряд. В. В. Подолян, В. П. Рекрут. — Вінниця: Меркьрі-Поділля, 2010. — Т. II. — 360 с.; Репресії більшовицької влади проти керівництва Вінницької облспоживспілки у 1936 — 1938 рр.: причини, наслідки // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. редактор) та ін. — Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. — С. 506 — 520; Участь споживчої кооперації України в реалізації курсу "великого стрибка", запровадженого ВКП(б) на початку 30-х рр. XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. — Вип. XVIII. — Вінниця, 2010. — С. 148 — 153; Станов-

лення кооперативної освіти на Вінниччині на початку XX ст. // *Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського* (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 134 – 139; Профспілкові установи в Мурах (1919 – 1920 рр.) століть // *Вінницькі Мури. Погляд крізь віки: Матеріали міжнародної наукової конференції «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть»*. 9 – 10 вересня 2010 р. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2011. – С. 297 – 308; Йоахим Волошиновський і Могилів-Подільська "Просвіта" // *Подільська "Просвіта": історія і сьогодення: збірник наукових праць за підсумками регіональної науково-краєзнавчої конференції, м. Кам'янець-Подільський, 2 – 3 червня 2011 р.* / Редкол.: О. М. Завальнюк (гол.) та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – С. 135 – 141; Політичні репресії керівництва торговельних організацій Вінниччини в контексті провалу економічної політики ВКП(б) у 1936 – 1938 рр. // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Вип. 20. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2012. – С. 202 – 208.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 159 – 160; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – С. 108 – 109; Гальчак С. Д. Регіонознавча інститутція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – поч. 2010 рр.). – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 126 – 128; Гальчак С. Д. Пізнаючи історію малої батьківщини. Діяльність краєзнавців Вінниччини у 2005 – на поч. 2010 рр. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 105 – 107; Рекрут Валерій Пилипович // *Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа): бібліографічний покажчик*. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. (Серія: Наукові школи університету; вип. 12). – С. 148 – 150..

РЕКРУТ Яків Миколайович

(17.01.1921, с. Кривошії Хмільницького району Вінницької області – 09.09. 2011, м. Вінниця) – журналіст, краєзнавець. У 1938 р. закінчив робітфак Вінницького педагогічного інституту. Того ж року поступив на мовно-літературний факультет згаданого вузу. Під час Великої Вітчизняної війни був зв'язковим партизанського загону, а згодом з'єднання ім. В. І. Леніна. Із звільненням Хмільницького району від нацистських окупантів призваний у Червону армію. Воював на фронті. Війну закінчив у м. Оломуц (Чехословаччина). В 1945 р. повернувся на батьківщину. Закінчив Харківські річні курси журналістів. 13 років працював у редакції республіканської газети "Молодь України". З 1959 р. – власний кореспондент "Робітничої газети" у Вінницькій області. Заслужений журналіст України. Автор численних публікацій на краєзнавчу тематику, в тому числі підготовленої до друку збірки краєзнавчих нарисів "Родимка".

Тв.: *Золоті руки*. – К.: Молодь, 1955. – 76 с. (у співавторстві з М. Білку-ном); *З атестатом зрілості*. – К.: Молодь, 1957. – 73 с.; *Пасічники // Ранок: Альманах*. – К.: Молодь, 1959. – С. 135 – 139; *Лист // Там само*. – С. 145 – 150; *Невигадані історії*. – Вінниця: Тезис, 2001. – 30 с.; *Таємниця панського маєтку // Сільські вісті Вінниччини*. – 2001. – 21 квітня.

Літ.: Гальчак С. Д. *Краєзнавці Вінниччини...* – С. 160.

РЕЧМЕДІН Анатолій Петрович

(28.04.1939, с. Плисків, тепер: Погребищенського району Вінницької області) – літературознавець, журналіст, краєзнавець. У 1961 р. закінчив факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Працював на різних посадах у редакціях районних газет “Верховина” (сміт Вижниця Чернівецької області), “Прапор перемоги” (м. Калинівка Вінницької області), Вінницькій міжрайонній газеті “Колос”, редактором Глибоцької райгазети “Будівник комунізму” (Чернівецьчина). Значну частину життя присвятив партійній роботі (на посаді інструктора Чернівецького обкому Компартії України, відповідальних посад в апараті ЦК КПРС). Під час роботи на Буковині захопився краєзнавством. У 1970-х рр. видав друком книги “Ім’ям Ольги Кобилянської” (путівник по Чернівецькому літературно-меморіальному музею О. Кобилянської), “Сторожинець” (путівник; віддрукований українською, російською і румунською мовами). В останні роки видав нові книги краєзнавчої тематики – про рідний край, відомих земляків, котрі жили і творили на Вінниччині. Мешкає у м. Москві.

Тв.: *Ім’ям Ольги Кобилянської: Путівник*. – Львів: Карпати, 1972; *Сторожинець: Путівник*. – Львів: Карпати, 1977; *Сівач краси і добра: родовід, життя і творчість письменника Валентина Речмедіна*. – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – 168 с.; “*Чарівний лірик із Борзни*”. *Життя і творчість поета Анатолія Олійника*. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – 168 с.; *Вистраданное. Дорогое. Незабываемое*. – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – 168 с.; “*Хай святиться ім’я твоє*”. *Героїчне життя і смерть підпільниці Марини Ващенко*. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – 112 с. (у співавтор. з Л. Д. Пипою); *Братья Заянчковские: судьбы и книги: Художественно-документальные биографии. Статьи о литературе и поэзии*. – Вінниця, 2008. – 128 с.

РЕЧМЕДІН Валентин Остапович

(12.02.1916, с. Андрушівка Погребищенського району Вінницької області – 07.07.1986, м. Київ) – журналіст, письменник, краєзнавець. Після навчання в Харківському інституті журналістики у 1934 р. оселився у Вінниці, де упродовж кількох років працював у редакції обласної газети “Молодий більшовик”. У 1937 – 1940 рр. – працівник редакції республіканської газети “Комсомолец України”. Перед війною деякий час працював у Львові. Добро-

вольцем пішов на фронт. Потрапив в оточення, однак, уникнувши полону, добрався до рідного села. Тут включився в антифашистську діяльність підпільної групи, на основі якої сформувався партизанський загін (цей загін згодом влився в Другу партизанську бригаду ім. Сталіна, яка діяла в південно-східних районах Вінниччини). Редактор газети “Партизанская правда”. Мужність подільських партизанів, зокрема земляків із Андрушівки та сусіднього села Паріївки, описав у романі “Коли закипала кров”. У післявоєнний час – на журналістській та творчій роботі. Цікавим краєзнавчим дослідженням є документальна повість “Дівчина в терновому вінку” – про уродженку Погребища, рідну сестру Н. А. Присяжнюк Мотрю Присяжнюк, яку за участь у боротьбі проти російського самодержавства у 1908 р. було засуджено до страти.

Тв.: Коли закипала кров: Роман. – К., 1958; Дівчина в терновому вінку: Документальна повість. – К., 1967.

Літ.: Подільський Е. Життєвість художнього образу // Вінницька правда. – 1976. – 3 вересня; Хоменко Б. В. Речмедін Валентин Остапович // З-над Божої ріки... – С. 251, 252; Гальчак С. Д. Скарби Андрушівки // Земля над Росією: Краєзнавчі нариси. – С. 32 – 39; Речмедін А. П. Сівач краси і добра: родовід, життя і творчість письменника Валентина Речмедіна. – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – 168 с.; А письменники залишаються на землі... // Вижницькі обрії (Чернівецька область). – 2005. – Лютий; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 160, 161; Подільський Е. П. Сівач краси і добра / Колос (м. Погребище). – 2005. – 16 лютого.

РИБАК Іван Васильович

(01.01.1951, с. Зіньків Віньковецького району Хмельницької області) – український історик, краєзнавець Поділля, кандидат історичних наук, професор. У 1972 р. закінчив історичний факультет Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. З 1980 р. працює на історичному факультеті цього ж інституту (нині: національному університеті ім. І. Огієнка). Завідувач кафедри історії народів Росії та спеціальних історичних дисциплін. Завідувач науково-методичного сектору, старший науковий співробітник Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті. Член-кореспондент УІАН. Спеціалізується по дослідженню історії селянства України ХХ ст., історичного краєзнавства, етнології Поділля, з методики краєзнавства в системі освіти України, в т. ч. Східного Поділля. З 2009 р. – член спеціалізованої вченої ради по захисту кандидатських дисертацій з історії України у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка. Лауреат Всеукраїнської премії ім. Д. Яворницького. Нагороджений Почесною грамотою Інституту іс-

**торії України НАН України за історико-регіональні дослідження,
Почесною грамотою Верховної Ради України.**

Тв.: До питання про розвиток історичного краєзнавства на Поділлі // II Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. – К., 1982. – С. 232 – 234; Розвиток міжгосподарської кооперації на Вінниччині (1961 – 1983 рр.) // III Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція. – Вінниця, 1985. – С. 22 – 23; Пам'яті Устима Кармалюка // Народна творчість та етнографія. – К., 1987. – № 6. – С. 138 – 140 [У співавтор. з Т. І. Колотилом]; Соціально-побутовий розвиток подільського села (за матеріалами санітарно-демографічного обстеження 1923 – 1924 рр.) // VII Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція. – Вінниця, 1988. – С. 116 – 119; Нариси історії Поділля: на допомогу вчителю. – Хмельницький: Облполіграфвидав, 1990. – 328 с. [У співавтор. з Л. В. Баженовим та ін.]; Грошові знаки на Поділлі 1918 – 1920 рр. // XIII Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція. – Вінниця, 1994. – С. 63 – 64 [У співавтор. з В. В. Вараницею]; Історія рідного краю XX століття: навчальний посібник для учнів IX – X класів. – Кам'янець-Подільський, 1997. – 44 с.; Голод на Поділлі 1946 – 1947 рр. // X Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція. – Вінниця, 1991. – С. 86 – 89; Новітня історія рідного краю: навчальний посібник для учнів X – XI класів загальноосвітніх шкіл. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 84 с.; Антибільшовицький повстанський рух на Поділлі під проводом Якова Гальчевського: географія і хроніка подій // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, перспективи: науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 230 – 235. [У співавтор. з Д. П. Красносілецьким]; Історія рідного краю від найдавніших часів до новітньої доби: навчальний посібник для учнів 7 – 9 класів. – Кам'янець-Подільський, 2004. – 122 с.; Історія рідного краю новітньої доби: навчальний посібник для учнів 10 – 11 класів. – Кам'янець-Подільський, 2004. – 118 с.; Селянське населення Поділля у 20-і роки: спроба демографічного аналізу // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – С. 303 – 309; Детермінанта голодомору на Поділлі і Південно-Східній Волині // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – Львів, 2004. – Вип. 493. – С. 165 – 170; Літописи церковних парафій Подільської губернії як джерело з історії краю // Краєзнавство: Науковий журнал ВСК. – К., 2005. – № 1 – 4. – С. 130 – 132; Історичне минуле українського народу у поглядах Костя Широцького // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2005. – Вип. 2. – С. 199 – 201; Культурно-освітні заклади у соціально-побутовій інфраструктурі українського села (1929 – 1940) // Український селянин: зб. наук. праць. – Черкаси, 2006. – С. 164 – 168; Індивідуальне селянське господарство Поділля у добу НЕПу. – Кам'янець-Подільський: ПП Сисин О. В., 2008. – 244 с.; Розвиток індивідуального селянського господарства в Могилівській окрузі в період НЕПу (1921 – 1929) // Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський; Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 234 – 244 [У співавтор. з О. М. Свідерською].

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 328, 329; Прокопчук В. С. Історик-агларник, краєзнавець, педагог // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 16: Матеріали круглого столу «Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі». 22 жовтня 2010 року. – С. 313 – 321; Іван Васильович Рибак // Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної

України (наукова школа): бібліографічний покажчик. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. (Серія: Наукові школи університету; вип. 12). – С. 68 – 75; Професор І. В. Рибак: біобібліографічний покажчик / укладач і автор вступ. статті В. С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2011. – 56 с.

РОГОВИЙ Олександр Іванович

(01.11.1958, с. Луків Турійського району Волинської області) – історик, педагог, краєзнавець, архівіст, член правління Всеукраїнської національної спілки краєзнавців (у 2003 – 2008 рр.), член колегії Українського геральдичного товариства та Вінницької обласної геральдичної комісії, голова міжрайонного краєзнавчого об'єднання “СОБ”, член Національної спілки краєзнавців України, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. У 1980 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Працював учителем, директором школи, лектором-міжнародником РК КПУ. Відмінник освіти України. З 1996 р. – начальник архівного відділу Липовецької райдержадміністрації. Активний краєзнавець. Делегат III, IV та V з'їздів Національної спілки краєзнавців. Автор-розробник гербів адміністративних центрів територіальних громад Липовецького району. Ініціатор проведення I-го обласного свята рідного краю (с. Стара Прилука, 1993 р.), міжнародної акції пам'яті і примирення (на основі дослідження історії словацького монументу під Липовцем; 1996 р.), обласного конкурсу “Повернути назву річці”. Автор статей до Географічної Енциклопедії України та Енциклопедії Сучасної України, ряду книг, наукових розвідок про подільський слід у родослівній відомого російського письменника Ф. М. Достоєвського, понад 500 журнально-газетних публікацій з історії Поділля, а також історико-краєзнавчої карти “Вінниччина козацька” (2009 р.) Широко практикує малі форми публікації (видання буклетів). Учасник міжнародних, регіональних наукових, науково-краєзнавчих конференцій.

Тв.: *Ще як були ми козаками: Оповіді з історії Старої Прилуки // Відлуння давнини – Стара Прилука: Документи. Свідчення. Сучасність / Сер.: Історичні центри Поділля. – Вінниця, 1993. – С. 8 – 45; Липовеччина на карті // Нове життя. – 1993. – 6 березня; Соб у вогні. – Вінниця: БІКОМ, 1994. – 72 с.; Шевченко в Липовці // Липовецькі вісті. – 2001. – 7 березня; Зозів: Енциклопедія села. – Липовець (Вінницька область): БАТ “Поліграфіст”, 2002. – 112 с. (автор-упорядник); Шлях до світла: Історія освіти та профспілкового руху Липовеччини. – Липовець: БАТ “Поліграфіст”, 2002. – 108 с. (у співавтор.); Де ти, брате?: Про одну з родинних таємниць Василя Земляка // Політичні репресії на Поділлі в ХХ столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця: Велес, 2002. – С. 166 – 171; Легенда про Достоєвського // Сільські вісті Вінниччини. – 2003. – 16 серпня; Липовець: До*

450-річчя селища: Буклет. – Липовець: ВАТ “Поліграфіст”, 1995. – 8 с.; За колесом історії: Буклет. – Липовець: ВАТ “Поліграфіст”, 1998. – 10 с.; Липовецький собор: силует на тлі епох: Буклет. – Липовець, 1999. – 11 с.; Край над Собом і Десною: Буклет. – Липовець, 1999. – 11 с.; Козацький військомат: Буклет. – Липовець: ВАТ “Поліграфіст”, 1999. – 10 с.; Перлина України – Липовець: Буклет. – Липовець: ВАТ “Поліграфіст”, 2000. – 10 с.; Земля Василя Земляка. – Липовець, 2002. – 11 с.; Нова Прилука – батьківщина нобелівського лауреата. – Липовець: ВАТ “Поліграфіст”, 2003. – 12 с.; Нововиявлені актові книги реєстрації смертей за 1932 – 1933 роки як джерело до вивчення голодомору на Вінниччині // Голодомор як засіб політичного терору: Матеріали науково-практичних конференцій. – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – С. 128 – 136; Кто вы – Андрей Достоевский (к прояснению биографии деда писателя) // Достоевский и мировая культура / Альманах № 20. – Санкт-Петербург – Москва: Серебряный век, 2004. – С. 277 – 294 (в соавтор. с Н. Богдановым); Церкві – 150 // Подолія. – 2005. – 23 грудня; Липовецький район. Історія та сучасність. – Липовець, 2005. – 24 с.; Родословие Достоевских: в поисках утраченных звеньев // Генеалогический журнал. – Вып. 23. – Санкт-Петербург, 2005. – С. 30 – 47 (в соавторстве с Н. Богдановым); Тарасові шляхи Вінниччини // Хочу все знати. – 2005. – 24 вересня; Втікачі з Липовці: 22.07.1941 (Липовецька битва): До 65-річчя битви і 10-річчя Акції примирення. – Липовець: ВАТ “Поліграфіст”, 2006. – 11 с.; Мандрівка на Поділля: 160 років тому нашим краєм проїжджав Кобзар // Хочу все знати. – 2006. – 21 жовтня; 4 листопада; Наш перший герб: Стара Прилука Липовецького району // Пульсуючі джерела (м. Вінниця). – 2008. – 12 квітня; Хто ви, полковнику Мессарош? // Пульсуючі джерела. – 2008. – 12 травня; Єдиний на Вінниччині // Пульсуючі джерела. – 2008. – 24 липня; Брицьке: герб із голодомору // Пульсуючі джерела. – 2008. – 21 серпня; Край любителів книги: 110 років тому затверджено перший на Вінниччині Статут Липовецької бібліотеки // Пульсуючі джерела. – 2008. – 24 вересня; Добра згадка: До 100-річчя Зозівського аграрного ліцею // Пульсуючі джерела. – 2008. – 13 жовтня; Родословие Достоевских: В поисках утерянных звеньев. – М.: Акрополь, 2008. – 160 с. (у співавтор. з М. Богдановим); Про що шумлять верби: Історичні нариси про Корчинці – Ротмистрівку – Вербівку (XVIII – XXI століття). – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2010. – 344 с.; Бойова юність Василя Земляка // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (13 – 15 жовтня 2010 р.). – Вінниця, 2011. – С. 88 – 92; Битва під Липівцем 18 – 20.03.1651. – Вінниця: Діло, 2011; Липовець вчора і сьогодні. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2011; Вахнівська та її музеї. – Липовець, 2011; Дороги Юліуша Струтинського // Україна і Польща: історичне сусідство: Збірник матеріалів міжнародної конференції. – Вінниця: ТОВ “Нілан ЛТД”, 2012. – С. 193 – 197; Собор: Краєзнавчі нариси. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – 76 с.; Подільськими шляхами Богдана Хмельницького. – Вінниця: ПП Балюк, 2012. – 120 с. (у співавтор. з М. М. Іванюком, В. Х. Шпак-Мельником).

Літ.: Всі ми вийшли з минулого (О. Роговий – ініціатор обласного свята рідного краю) // Подолія. – 1992. – 10 червня; Майданюк М. Кращі на Україні [Про Липовецький клуб знавців рідного краю, переможця краєзнавчого конкурсу] // Нове життя (м. Липовець). – 1994. 12 січня; Кавун М. На все вистачає Рогового // Вінниччина. – 1996. – 25 вересня; Волошенюк І. Народний історик Олександр Роговий. – Вінниччина. – 2004. – 1 жовтня; Волгин І. Л. (Москва). Заметки на полях статьи Н. Н. Богданова и А. И. Рогового // Достоевский и мировая культура / Альманах № 20. – Санкт-Петербург – Москва: Сереб-

ряний век, 2004. – С. 295 – 299; Мадей С. Сенсація для Москви із Липівця (наш земляк О. Роговий поглибив генеалогію М. Ф. Достоевського). – RIA-Липовець. – 2006. – 10 травня; Скрипник В. “Ти не знаєш, яка про тебе в Москві слава!..” // Голос України. – 2006. – 4 листопада; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 161, 162.; Кавун М. Липовецький патріотизм Рогового // Вінниччина. – 2008. – 31 жовтня. – С. 10; Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – поч. 2010 рр.). – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 128 – 131; Гальчак С. Д. Пізнаючи історію малої батьківщини. Діяльність краєзнавців Вінниччини у 2005 – на поч. 2010 рр. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 107 – 110.

РОЙЧЕНКО Григорій Іванович

(09.02.1920, с. Хотень Хотеньського району Сумської області – 1996, м. Вінниця) – фізикогеограф, краєзнавець, доктор сільсько-господарських наук (з 1960 р.), професор (з 1968 р.). Учасник Другої світової війни. У 1947 р. закінчив Московський університет. У 1970 – 1974 рр. працював у Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті. В 1976 – 1987 рр. завідував кафедрою географії Вінницького державного педагогічного інституту, з 1990 р. пенсіонер. Досліджував фізичну географію, ґрунти, проблеми екології Поділля.

Тв.: Почвенно-географическая характеристика Подолии // Резервы увеличения производства и повышения качества продукции растениеводства в условиях Подолии: Межвед. сборник. – Кишинев, 1973. – С. 5 – 8 (у співавтор.); Основні періоди освоєння природних ресурсів Поділля // Проблеми історичної географії Поділля: Тези доповідей обласної наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1982. – С. 29 – 30 (у співавтор.); Лісові насадження та навколишнє середовище // Проблеми екології Поділля: Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1989. – С. 78 – 79.

Літ.: Вчені Хмельниччини: Бібліографічний покажчик. – Хмельницький, 1988. – С. 104 – 105; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 331; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 162.

РОЛЛЕ Йосип Йосипович (Антоній-Йосип)

(1830, хутір Гендріхівка, тепер селище Роля Шаргородського – району Вінницької області – 21.01.1894, м. Кам'янець-Подільський) – польський письменник, історик, краєзнавець, лікар, почесний член Польської АН (з 1863 р.), член Подільського єпархіального історико-статистичного комітету (з 1866 р.), лікарських товариств Кисва, Вільнюса, Варшави, Парижа. Гімназичну освіту здобував у Немирові, Вінниці, Білій Церкві і Києві. У 1855 р. закінчив медичний факультет Київського університету. Деякий час працював лікарем у с. Яришеві біля Могилева-Подільського на Вінниччині. З 1856 р. стажувався в університетських клініках Франції та Німеччини, захистив докторську дисертацію на тему

“Психічні захворювання”. З 1861 р. постійно проживав у Кам’янець-Подільському, працював у губернській лікарні, заснував безплатну лікарню для бідних, утворив перше на Правобережній Україні Подільське товариство лікарів (1859 – 1865 рр.), яке під його редакцією видало у Варшаві 5 випусків “Матеріалів до топографії і лікарської статистики Поділля” (польська мова). Ще в студентські роки зацікавився історією Поділля. Їй присвятив 30 років свого життя. Автор серіалу у 80 книгах і нарисах “Історичні оповідання”, що вийшли з друку польською мовою у Львові в 1875 – 1893 рр. і частково опубліковані на сторінках журналу “Киевская старина” (“Кармелюк”, “Фатальна красуня”, “На шапово-му шляху” та інші). Українською мовою ці твори з’явилися лише в 1990 р. Найбільш ґрунтовною працею є тритомник “Записки подільські на кордонах молдавських” (Т. I – III, Варшава, 1880 р.). У третьому томі, зокрема, йдеться про ряд населених пунктів Поділля: Бар, Могилів-Подільський, Шаргород та ін. Важливе значення мають історичні праці Й. Й. Ролле “Побожжя в XVII і XVIII ст. (До історії польського землеволодіння в Брацлавщині)” (1890 р.), “Запровадження медицини і хвороби епідемічні в давньому Подільському восводстві на початку XV ст.” (1872 р.). Активно співпрацював з краєзнавцями Поділля Ю. Сіцінським, М. Яворовським, був одним із засновників Кам’янець-Подільського Давньосховища (історичного музею).

Тв.: *Статистическое описание Подольской губернии 1865 г.* – Каменец-Подольский, 1866. – 72 с.; *Рассказ из быта Подоллии начала XVIII в.* (Перевод с польского Е. Сицинского) // *Киевская старина*. – 1890. – Т. 30. – С. 476; 51-й год существования Каменец-Подольской мужской гимназии. – Каменец-Подольский, 1885; *Материалы для медико-топографического и гигиенического описания Подольской губернии*. – Каменец-Подольский, 1865; *Князь Сарматский: Оповідання історичні*. – Львів, 1876; *Фатальна красуня: Оповідання з минулого Поділля* / Перекл. П. Гордійчука. – Вінниця: Облуправління по пресі, 1990. – 56 с.

Літ.: *Иосиф Иосифович Ролле [Некролог]* // *Киевская старина*. – 1894. – Февраль; *Яворовский Н. И. Воспоминания об Иосифе Иосифовиче Ролле* // *Труды Подольского церковного историко-археологического общества*. – Каменец-Подольский, 1904. – Вып. X. – С. 506 – 517; *Мазурик Е. В. Социально-гигиеническая деятельность Иосифа Ролле* // *Советское здравоохранение*. – 1973. – № 1. – С. 78 – 81; *Історія Поділля в працях Ролле* // *Тези доповідей 7-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції*. – Кам’янець-Подільський, 1987. – С. 15, 16; *Шульга І. Передмова* // *Антоній Йосип Ролле. Фатальна красуня*. – Вінниця, 1990. – С. 3 – 8; *Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців...* – С. 331 – 333; *Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини...* – С. 163, 164; *Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність*. – К.: Рідний край, 1995. – С. 30 – 34; *Нагребецький А. Н. Загадковий “лікар Антоній – 1”* // *Пульсуючі джерела*. – 2009. – 24 січня.

РОМАНЕЦЬ Людмила Миколаївна

(21.01.1977, смт Літин Вінницької області) – педагог, краєзнавець. З відзнакою закінчила історичний факультет Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Працювала учителем у Вінницькій загальноосвітній школі № 27. З 2002 р. викладач історії та права Вінницького політехнічного технікуму (нині Вінницький коледж НУХТ). Захоплюється краєзнавством.

Тв.: Репресії проти вчителів Вінниччини в кінці 40-х – на початку 50-х рр. XX ст. // Політичні репресії та голодомори на Вінниччині в XX ст. у контексті національної пам'яті: Матеріали обласної науково-практичної конференції. – Вінниця, 2006. – С. 109 – 115. [У співавтор. з І. М. Романюком]; Репресії 1920 – 1950-х рр. проти сільської виробничої інтелігенції Вінниччини // Там само. – С. 91 – 97. [У співавтор. з І. М. Романюком]; Стан загальноосвітніх шкіл Могилів-Подільського району у 1944 – на початку 50-х рр. // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський: Оіум, 2006. – С. 260 – 267. [У співавтор. з І. М. Романюком]; Соціально-побутові умови освітян Вінниччини 1944 – 1958 рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вип. XI. – Вінниця, 2006. – С. 258 – 261; Ідеологічний тиск на вчителів Вінниччини в повоєнні роки // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вип. XII. – Вінниця, 2007. – С. 224 – 227 [У співавтор. з Ю. А. Зінком, І. М. Романюком]; Характеристика становища вчителів Барського району в другій половині 40-х – 50-х рр. XX ст. // Бар. Барська земля – кризь призму століть: Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції. – Бар, РВВ Барського ГПК, 2008. – С. 431 – 433; Вплив православної церкви на самосвідомість вчителів в 40 – 50-х рр. XX ст. // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції "Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне. До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. – Вінниця, 2008. – С. 46 – 49; Соціальний захист вчителів України в другій половині 40-х – 50-х рр. XX століття // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вип. XV. – Вінниця, 2009. – С. 133 – 136; Історія селища Літин: від заснування до кінця XIX ст. // Науковий вісник "Меджибіж": Матеріали Другої науково-краєзнавчої конференції "Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України" / Під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова та ін. – Меджибіж – Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2010. – Ч. 1. – С. 277 – 280. [У співавтор. з І. М. Романюком]; Микола Битинський – учасник Української революції 1917 – 1920 рр. // Подільська еміграція в контексті європейської та світової культури: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 17 – 18 березня 2011 р.). – Хмельницький: Видавець ПП Заколотний М. І., 2011. – 329 с.; Організація підвищення кваліфікації вчителів повоєнної Вінниччини (1945 – 1956 рр.) // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції "Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення". (До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла

Коцюбинського). – Вінниця, 2011. – С. 214 – 218. [У співавтор. з І. М. Романюком].

РОМАНЮК Іван Миронович

(20.01.1962, с. Микулинці Літинського району Вінницької області) – історик, краєзнавець, доктор історичних наук (з 2006 р.). У 1985 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Вчителював, був директором школи у рідному селі, навчався в аспірантурі при Київському державному педагогічному університеті ім. М. Драгоманова. В 1998 – 2000 рр. – докторант цього вузу. З 1992 р. працює на кафедрі історії України Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, з 2006 р. – завідувач згадуваної кафедри. Професор (з 2006 р.). Досліджує соціально-економічну історію українського, в т. ч. подільського, села 20 – 60-х років ХХ ст. Учасник міжнародних, Всеукраїнських наукових, науково-практичних, регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Автор більше 150 праць, в т. ч. 2 монографій.

Тв.: Трагічні події 1946 – 1947 рр. на Вінниччині // Голод 1946 – 1947 рр. в Україні: причини і наслідки: Матеріали міжнародної наукової конференції. – К.; Нью-Йорк, 1997; Репресивні дії тоталітарної держави на Вінниччині (30-і – поч. 40-х рр.) // Тоталітарна держава і політичні репресії в Україні у 20 – 80-х рр. ХХ ст.: Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 1998; Сільське господарство Вінниччини в перші повоєнні роки // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 1. – Вінниця, 1999. – С. 130 – 132; Становище сільського Подільського економічного району на початку 60-х років // Україна: минуле, сьогодення, майбутнє. – К., 1999. – С. 274 – 277; М. С. Хрущов і система планування сільського господарства України на початку 1950-х років // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. II. – Вінниця, 2000. – С. 182 – 185; Проблеми кадрового забезпечення сільського господарства Вінниччини в кінці 50-х рр. ХХ ст. // Матеріали 10-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000; Реорганізація державного апарату управління сільським господарством України в кінці 1950-х – на початку 60-х років ХХ ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. III. – Вінниця, 2001. – С. 131 – 133; Селянство і радянська паспортна система // Вісник Української академії історичних наук. – К., 2001. – № 1; Тридцятистисячники в Україні: новий погляд на проблему // Історія в школі. – К., 2001. – № 6; Перебудова системи управління сільського господарства України (1959 р.) // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 16. – К.; Донецьк, 2001; Мовна політика в школах України в кінці 50-х – першій половині 60-х рр. ХХ ст. // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С. 87 – 91 (у співавтор.); Цінова політика держави щодо колгоспів у 50-і рр. ХХ ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 140 – 143; Наслідки проведення в Україні реорганізації машинно-тракторних станцій у 1958 р. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 6. – Вінниця, 2003. – С. 80 – 86; Зміна системи державних закупівель сільськогосподарської

продукції в Україні в 1950-і – першій половині 60-х рр. XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 9. – Вінниця, 2005. – С. 202 – 205; Розвиток сільськогосподарської кооперації на Поділлі в 20-і роки XX століття // Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля. – Т. 1: Десятиріччю Центру дослідження Поділля присвячується. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – С. 382 – 390 (у співавтор. з П. С. Григорчуком); Українське село в 50-і – першій половині 60-х рр. XX століття. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – 256 с.; Загальноосвітні школи Могилів-Подільського району у 1944 – на початку 1950-х років // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський; Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – С. 260 – 266 (у співавтор. з Л. М. Романець); Профспілки Вінниччини в роки голодомуру 1932 – 1933 рр. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XII. – Вінниця, 2007. – С. 174 – 177 (у співавтор. з О. С. Барнасюком); Ідеологічний тиск на вчительство Вінниччини в повоєнні роки // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XII. – Вінниця, 2007. – С. 224 – 227 (у співавтор. з Л. М. Романець, Ю. А. Зіньком); Історія Микулинецького (Рожанського) монастиря в XIV – початку XIX ст. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 170 – 173 (у співавтор. з Б. І. Романюком); Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304 с. (чл. авторського колективу); Поділля і поділлязнавство як історико-географічний фактор у творчості М. Грушевського // Бар, Барська земля – крізь призму століть... – Бар, 2008. – С. 224 – 229 (у співавтор. з Ю. А. Зіньком); Організація підвищення кваліфікації вчительства повоєнної Вінниччини (1945 – 1956 рр.) // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 214 – 218 [у співавтор. з Л. М. Романець]; Битва на Синіх Водах: історіографія проблеми // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 19. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2011. – С. 274 – 276. [у співавтор. з Р. В. Рогозовською]; Всесвітня культура у творчій спадщині Петра Ніщинського // Літературне краєзнавство Поділля в системі сучасної освіти: стан, проблеми, перспективи: зб. наук. праць / Ред. колегія: О. М. Куцевол (голов. ред.). – Вінниця: ТОВ «Ландо ЛТД», 2011. – С. 92 – 95; Історія Поділля в джерелах та історіографії XVII – початку XX століття в контексті битви на Синіх Водах 1362 року // Синьоводська битва 1362 року – визначальна подія в історії України: Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Хмельник Вінницької області, 24 квітня / Відповід. редактор С. Д. Гальчак. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – С. 55 – 62. [у співавтор. – А. Рогозовською-Косунець]; Східне Поділля в польському повстанні 1863 – 1864 рр. // Україна і Польща: історичне сусідство: Збірник матеріалів міжнародної конференції. – Вінниця: ТОВ "Нілан ЛТД", 2012. – С. 277 – 284; Вінниччина у визвольній боротьбі українського народу. 1948 р. // XXIV Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція "Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)". Збірник матеріалів. Вінниця, 1 – 2 червня 2012 р. – Вінниця, 2021. – С. 68 – 62. [у співавтор. з Б. І. Романюком].

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 164, 165; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – поч. 2010 рр.). – Вінниця: Меркюри-Поділля, 2010. – С. 131 – 134.

РУДА Майя Григорівна

(05.05.1968, с. Дзигівка Ямпільського району Вінницької області) — журналіст, краєзнавець. Закінчила Вінницьке педагогічне училище, інститут журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Працює у ямпільській районній газеті. Член Національної спілки журналістів України (2004 р.). Виступає з краєзнавчими публікаціями на сторінках місцевих часописів.

Тв.: *І оживає в камені душа // Ямпільські вісті.* — 2002. — 3 серпня; *Як виборювала незалежність Буша // Ямпільські вісті.* — 2002. — 24 серпня; *Оживає в камені душа народу // Ямпільські вісті.* — 2003. — 27 серпня; *Писанку творить душею // Ямпільські вісті.* — 2006. — 20 травня (Про писанкарку Інну Собко); *Захоплення, що стало змістом життя // Ямпільські вісті.* — 2006. — 27 вересня (Про майстриню з виготовлення народної ляльки Людмилу Сауляк).

Літ.: *Вінниччина журналістська / Автор-упорядник В. Г. Лисенко.* — Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. — С. 195.

РУДАНСЬКИЙ Степан Васильович

(06.01.1834, с. Хомутинці, тепер Калинівського району Вінницької області — 03.05.1873, м. Ялта) — поет, етнограф, фольклорист, лікар. Після закінчення Шаргородської духовної бурси на Вінниччині навчався в 1849 — 1855 рр. у Кам'янець-Подільській духовній семінарії, де утворив спільно з А. Свидницьким, К. Шейковським та ін. гурток по вивченню народного побуту і фольклору Поділля. У 1861 р. закінчив Петербузьку медико-хірургічну академію. На основі подільського народного епосу створив у 1851 — 1854 рр. балади “Вечорниці”, “Упир”, “Розбійник”. Упорядкував двотомний рукописний збірник “Народные малороссийские песни, собранные в Подольской губернии С. В. Р.” (1852 р.), збірку “Копа пісень” (1861 р.), здійснив етнографічний опис “Подольське весілля” (1862). Записав також чимало легенд, частина яких увійшла до збірника М. Драгоманова “Малороссийские народные предания и рассказы” (1876 р.), а зібрані в Хомутинцях 298 прислів’їв та приказок опублікував М. Номис у книзі “Українські прислів’я, приказки і таке інше” (1864 р.).

Тв.: *Народные малороссийские песни, собранные в Подольской губернии С. В. Р. — Каме́нец-Подольский, 1852.* — Т. 1 — 2; *Подольське весілля.* — Ялта, 1861. — 61 с.; *Теори. В 3-х т.* — К.: Наукова думка, 1972 — 1973. — Т. 1 — 3; *Співомовки.* — К.: Наукова думка, 1985. — 638 с.; *Народні пісні Степана Руданського (Упорядн. Н. С. Шумала).* — К.: Музична Україна, 1972. — 291 с.

Літ.: *Якимович С. Причинки до біографії Степана Руданського // Наш шлях.* — 1920. — 25 червня; *Пільгук І. І. Степан Руданський: Нарис життя і творчості.* — К., 1956. — 116 с.; *Хмельнський М. М. Видатний український поет, етнограф С. В. Руданський // Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції.* — Хмельницький, 1965. — С. 100; *Цеков Ю. І. Степан*

Руданський: Нарис життя і творчості. – К.: Дніпро, 1983. – 176 с.; Шумада Н. С. Фольклор Поділля у записах С. Руданського // Матеріали 3-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів, 1970. – С. 169 – 173; Чопик Я. М. Фольклорна основа поезії С. Руданського // Проблеми етнографії Поділля: Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1986. – С. 177 – 178; Хоменко Б. В. Руданський Степан Васильович // З-над Божої ріки... – С. 256 – 258; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 333; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 165 – 166; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 21 – 22; Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 56.

РУДЕНКО Марія Оксентіївна

(14.02.1915, с. Слобода-Яришівська, тепер Могилів-Подільського району Вінницької області – 14.05.2003, с. Слобода-Яришівська) – краєзнавець, етнограф, фольклорист, педагог, майстриня декоративно-ужиткового мистецтва, Заслужений працівник культури України (1970 р.). В 30-х рр. закінчила Тульчинську педагогічну школу, у 1948 р. – Вінницький педагогічний інститут. Працювала учителькою в школі. З 1950-х років активно займалась фольклорно-етнографічним вивченням краю. З 1962 р. керівник самодіяльного ансамблю "Горлиця", удостоєного звання народного. Здійснила запис весілля (1963 р.; публ. "Весілля в селі Слобода-Яришівська" у кн. "Весілля". – У 2-х кн. – К., 1970. – Т. 2). Зібрала кілька тисяч пісень, понад тисячу прислів'їв, приказок і загадок, багато казок, легенд, переказів, творів інших жанрів, частина яких опублікована в збірниках "Народні оповідання" (1983 р.), "Балади. Родинно-побутові стосунки" (1988 р.), "Пісні родинного життя" (1988 р.) та ін. Авторка ряду сценаріїв обрядових свят: "Свято весни" (зб. "Агіткультбригада", 1963 р.), "Новорічне щедрування" (зб. "Свята праці і достатку", 1963 р.), "Урочиста реєстрація шлюбу" (зб. "Горять святкові вогні", 1972 р.) та ін. Зібрала 54 зразки народної вишивки. Самобутня майстриня паперових витинанок, які демонструвалися на виставках в Україні та за її межами, відзначені нагородами. Популяризувала народні традиції та історію краю в науковій і місцевій періодиці. За рішенням Міністерства культури України її будинок з численними фольклорно-етнографічними колекціями перетворено на народний музей. Лауреат премії ім. П. Чубинського (1992 р.).

Тв.: Новоріччя стелить щастя // Вінницька правда. – 1963. – 24 березня; Новорічні щедрування (Опис сучасного обряду в с. Слобода Яришівська) // Народна творчість та етнографія. – 1964. – № 6. – С. 107, 108; Свято весни у с. Слободі-Яришівській: Сценарій // Народна творчість та етнографія. – 1965. – № 5. – С. 62 – 68; Сплитайся, весільний віночку // Вінницька правда. – 1966. – 10 грудня; Уквітчуємо наш побут // Людина і світ. – К., 1968. – № 6. – С. 16 – 18. Подільські витинанки – прекрасні // Наддністрянська правда (м. Могилів-Подільський). – 1980. – 19 серпня; Засвітилася зорина – народилася

дитина // Слово Придністров'я. – 1993. – 15 червня; Мати дочку рядила // Камертон-ікс. – 1993. – 12 лютого. – С. 9; Весілля в нашому Придністров'ї. Позбираємо золоті зерна // Слово Придністров'я. – 1993. – 21 січня.

Літ.: Березовський І. П. Сучасні збирачі фольклору // Народна творчість та етнографія. – 1966. – № 2. – С. 7, 8; Горб Є. Талант і працелюбність збирачки пісень // Народна творчість та етнографія. – 1976. – № 1; Орел Л. Візерунок, пісня, легенда // Україна. – 1982. – № 40; Стефанишин Ю. Краса поруч нас // Україна. – 1987. – № 10; Подільські криниці: Хрестоматія з літератури рідного краю. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 1994. – С. 70 – 79; Берегиня скарбів народних (До 80-річчя від дня нар. М. О. Руденко): Бібліографічний покажчик. – Могилів-Подільська центр. бібліотека. – 1995; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 334; Подолінний А. М. Руденко Марія Оксентіївна // З-над Божої ріки... – С. 258; Гальчак С. Д. Руденко Марія Оксентіївна // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 190, 191; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 166 – 167; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 73 – 74.

РУДИЙ Василь Михайлович

(24.01.1939, с. Борщі Барського району Вінницької області – 14.09.2008, смт Тиврів Вінницької області) – архівіст, крєзнавець, журналіст. В юнацькі роки роки був учасником освоєння цілих земель у Казахстані, служив підводником на Тихоокеанському флоті, працював на лісорозробках Півночі, шахтах Донбасу. Повернувшись на Вінниччину, активно займався громадсько-політичною та краєзнавчою діяльністю. З кінця 1980-х рр. одним із перших у регіоні досліджував голодомори на Тиврівщині, результатом яких став вихід у світ книги “Тричі розп’ята Тиврівщина”. У 90-і рр. завідував архівним відділом Тиврівської райдержадміністрації, займався громадсько-політичною роботою, дослідженнями політичних репресій на Вінниччині. Учасник регіональних наукових, науково-краєзнавчих конференцій. Член Асоціації дослідників голодоморів і політичних репресій в Україні, Спілки журналістів України.

Тв.: Розп’ята Тиврівщина. – Тиврів, 1993. – С. 60 с.; Тричі розп’ята Тиврівщина. – Вінниця: Нова книга, 2005. – 168 с.; Дорога крізь забуття: Документально-історичний нарис про с. Василівку Тиврівського району Вінницької області. – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2008. – 584 с. [У співавтор. з О. І. Ковалем].

Літ.: Пам’яті побратима [некролог] // 33-й канал (м. Вінниця). – 2008. – 1 жовтня.

РУДИЙ Григорій Якович

(18.01.1950, с. Немерчі Мурованокуриловецького району Вінницької області) – історик, краєзнавець. У 1972 р. закінчив історичний факультет Київського державного університету. В 1972 – 1990 рр. працював на викладацькій та громадській роботі. В 1995

р. захистив дисертацію кандидата історичних наук на тему “Періодична преса – джерело вивчення національно-культурної політики Української держави (1918 р.)”, у 2004 р. – докторську дисертацію “Періодика України як об’єкт джерелознавчого дослідження української культури (1917 – 1920 рр.)”. З 1994 р. – молодший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу регіональних проблем історії України, з 2005 р. – провідний науковий співробітник відділу історико-краєзнавчих досліджень Інституту історії України НАН України. Досліджує історико-культурну спадщину України, в т. ч. Поділля, 1917 – 1920 рр. Автор більше 40 наукових праць, в т. ч. 2-х монографій. Учасник міжнародних, Всеукраїнських, регіональних наукових, науково-краєзнавчих конференцій.

Тв.: У дзеркалі преси. Висвітлення розвитку освіти і науки в газетній періодиці Української держави. – К., 1995; Преса Української Держави. 1918: Питання освіти, науки, культури. – К., 1996; Преса України: Газети 1917 – 1920 рр. Бібліографічний показник. – К., 1997; Газетна періодика – джерело вивчення проблем української культури. 1917 – 1920 рр. – К., 2000; Особливості становлення національної середньої освіти в період української революції 1917 – 1920 рр. у відображенні публіцистики // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 10. – К., 2000. – С. 206 – 215.

Літ.: Рудий Григорій Якович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 191; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 167; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довід. / Серія “Українські історики”. – Вип. 1. – К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006... – К., 2006. – С. 634.

РУДНИК Ольга Григорівна

(25.02.1961, с. Паріївка Іллінецького району Вінницької області) – педагог, історик, краєзнавець. У 1984 р. закінчила історичний факультет Чернівецького державного університету ім. В. Стефаника. Працювала вчителем історії в школах сіл Горішні Шерівці на Буковині, Бабин, Паріївка, м. Іллінці, керівником краєзнавчого гуртка при Іллінецькому районному будинку школярів та юнацтва. Була учасником районних комісій з укладання словника пам’яток історії та культури Вінницької області, Книги пам’яті жертв голодомору 1932 – 1933 рр. У 2007 р. видала фотоальбом «Іллінецьчина: сторінки історії та культури». Має ряд досліджень з історії Іллінецького району, які друкувалися в пресі. Один із авторів герба м. Іллінці та Іллінецького району.

Тв.: Надросьяньський край: маловідомі сторінки історії. – Іллінці, 2011. – 94 с.

РУДЬ Віталій Сергійович

(12.05.1990, с. Колосівка Барського району Вінницької області) – історик, краєзнавець. У 2010 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Студент магітерської програми "Археологія та давня історія України" Національного університету "Києво-Могилянська академія, Член Національної спілки краєзнавців України. Захоплюється археологією рідного краю, зокрема, вивченням трипільської культури на Східному Поділлі. Учасник археологічних експедицій Інституту археології НАН України ("Бар – 2008)", "Тальянки – 2009)", "Небелівка – 2009)" та ВДПУ ім. М. Коцюбинського ("Буша – 2007 – 2009)", етнографічної експедиції "Северинівка – 2009)", міжнародних, регіональних науково-практичних конференцій.

Тв.: Археологічні пам'ятки Барського району на Вінниччині: історія виявлення та дослідження // Бар, Барська земля – крізь призму століть. – Бар, 2008. – С. 121 – 127; Археологічні пам'ятки, досліджені на території Барського району // Пульсуючі джерела. – 2008. – 12 травня; Поселення трипільської культури Ялтушків на Поділлі (3700 – 3600 р. до н. е.) // Археологічні дослідження в Україні: здобутки і перспективи: Збірник матеріалів міжнародної студентської археологічної конференції. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 78 – 82.; Археологічні дослідження 2007 – 2009 років // Буша: природа, археологія, історія, етнографія та фольклор сіл Бушанської сільської ради / За наук. ред. В. А. Косаківського. – Вінниця: Вінницька газета, 2009. – С. 27 – 44 [У співавтор. з В. А. Косаківським]; Скельний храм: історія дослідження // – Там само. С. 45 – 53 [У співавтор. з В. А. Косаківським]; І. І. Заєць – дослідник трипільської культури на Поділлі // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодні»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 301 – 304. [У співавтор. з В. А. Косаківським].

РУЖИЛО Василь Родіонович

(03.02.1940, с. Печера Тульчинського району Вінницької області) – педагог, краєзнавець. У 1973 р. закінчив факультет фізичного виховання Вінницького державного педагогічного інституту. Протягом багатьох років працював тренером з легкої атлетики, директором ДЮСШ при Вінницькому стадіоні "Локомотив". Виховував у молоді любов до рідного краю, розповідав їм про героїв громадянської війни, їхні сім'ї, а також про трагічну долю, яка випала на кожного з них. Автор багатьох публікацій в пресі з краєзнавчої тематики. Захоплюється також народною медициною.

Тв.: 3 богунського полку // Україна. – 1983. – № 19; Почесні бійці // Радянська жінка. – 1986. – № 11; До последней минуты жизни // Рабочая газета. – 1989. – 19 лютого; Тогда в конце тридцатых // Рабочая газета. – 1988. – 16 липня; В гуще борьбы // Комсомольское знамя. – 1981. – 5 липня; Бо командир у неї бойовий // Комсомольське плем'я (м. Вінниця). – 1986. – 25 грудня; Воспитатель полководцев // Рабочая газета. – 1988. – 11 грудня; Меморіал славетного начдива // Україна. – 1984. – № 10; Скарбниця рідної природи // Літературна газета. – 1985. – 3 січня; Червоний командир // Вінницька правда. – 1983. – 19 листопада; Несгибаемые. – Вінниця, 2006. – 193 с.; Иконы, творящие чудеса. – Вінниця, 2008. – 92 с.

РЯБИЙ Мефодій Васильович

(02.07.1894, с. Кукавка, тепер: Могилів-Подільського району Вінницької області – 29.05.1974, с. Кукавка) – етнограф, фольклорист, краєзнавець. Мав початкову освіту. Учасник першої світової війни. Працював у рідному селі на різних посадах (рахівник, продавець, секретар сільради та ін.). З 20-х рр. захопився краєзнавством. Налагодив зв'язки з науковими установами Києва і Вінниці. Передав етнографічній комісії ВУАН понад 300 записів народних пісень. Здійснив записи багатьох обрядів, думи “Івась Коковченко” (1927 р., від лірника Семена Кухаря), прислів'їв, приказок тощо. Займався археологією, написав і опублікував історію села, писав статті про художника В. А. Тропініна, що свого часу перебував у Кукавці, виявив 5 його картин, склав каталог творів художника. В 30-і рр. зазнав репресій. Заснував у селі краєзнавчий музей (1953 р.). Після Другої світової війни опублікував велику серію літературно-краєзнавчих розвідок про перебування у Могилеві-Подільському видатних діячів літератури, мистецтва, науки. Його фольклорні записи увійшли до збірників “Зацвіла калина” (Вінниця, 1959 р.), “Народ про Кармалюка” (К., 1961 р.), “Думи” (К., 1974 р.), “Народні оповідання” (К., 1983 р.) та ін. Імений фонд М. В. Рябого зберігається в ІМФЕ НАН України.

Тв.: А. І. Димінський // Народна творчість та етнографія. – 1965. – № 2. – С. 76 – 77; О. О. Кривіцький // Народна творчість та етнографія. – 1966. – № 2. – С. 85 – 86.

Літ.: Родаченко І. Мефодій Рябий – науковець з Кукавки // Народна творчість та етнографія. – 1968. – № 3; Шубравський В. Є. Із спадщини збирача фольклору // Народна творчість та етнографія. – 1976. – № 5; Драбатий М. Хранитель історичної правди // Слово Придністров'я. – 2001. – 5 січня; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 336 – 337; Подолінний А. М. Рябий Мефодій Васильович // З-над Божої ріки... – С. 259; Гальчак С. Д. Рябий Мефодій Васильович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 191 – 192; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 167 – 168; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 57 – 58.

РЯБИЙ Микола Олександрович

(07.12.1936, с. Заболотне Крижопільського району Вінницької області) – журналіст, письменник, краєзнавець. У 1956 р. закінчив Київський гірничий технікум. Працював майстром на шахті. В 1967 р. закінчив факультет журналістики Київського університету і працював у пресі, зокрема, в редакціях газет “Комсомольське плем'я”, “Вінницька правда”, “Подолія”. Опублікував повість про життя свого земляка, видатного вченого Д. К. Заболотного “Чутки про смерть перебільшено” (1975 р.). Задумавши “створити багатотомну хроніку прадавнього роду Земледухів – од скитських часів до наших днів”, частково реалізував цей задум у романах “Берег” (1974 р.), “Вікна” (1977 р.), “Земледухи” (1985 р.). Спів-автор роману “Облава на озброєного вовка” (1986 р.), в якому йдеться про будівництво ставки Гітлера “Вервольф”, боротьбу вінницьких патріотів з нацистськими загарбниками, автор роману “Ще не вмерла Україна” (1994 р.), де висвітлюються події Української національно-визвольної революції 1917 – 1920 рр. Упорядник книги “Павло Халебський. Країна козаків” (1995 р.). Написав коментарі до неї. Лауреат республіканської премії ім. М. М. Коцюбинського.

Тв.: Далека зіронька на життєвому полі: Поштовий роман академіка Д. К. Заболотного // Хочу все знати. – 1993. – 16 червня; Убивство Леонтовича // Вінниччина. – 1993. – 5 червня.

Літ.: Волошенюк І. Мій друг Микола Рябий // Вінниччина. – 1996. – 7 грудня; Подолінний А. М. Рябий Микола Олександрович // З-над Божої ріки... – С. 259, 260; Волошенюк І. С. Слово про ювіляра // Родом з України – землі козаків: до 75-річчя від дня народження Миколи Рябого: біобібліографічний покажчик / Уклад. Г. М. Авраменко. – Вінниця, 2011. – С. 6 – 9; Родом з України – землі козаків: до 75-річчя від дня народження Миколи Рябого: біобібліографічний покажчик / Уклад. Г. М. Авраменко. – Вінниця, 2011. – 76 с.

САВОСТІЯНОВ Олександр Олександрович

(1871 – 193?) – краєзнавець, ботанік, етнограф. У 1895 р. закінчив Київський університет, у 1889 р. – сільськогосподарський інститут. У 20-і рр. працював викладачем Вінницького фармацевтичного технікуму, активно співробітничав з Кабінетом виучування Поділля Вінницької філії Всенародної бібліотеки ВУАН. Досліджував природу і побут населення Вінниччини. Опублікував понад 20 праць.

Тв.: Очерк хозяйственного быта двух поселков Гайсинского уезда Подольской губернии // Земля и земледельцы в Юго-Западном крае. – К., 1898; Аграрно-экономические очерки Юго-Западного края // Хозяйство. – 1907. – № 26; Дика рослинність Поділля. – Вінниця, 1925. – 73 с.; Винница, ее окрест-

ности и Винницкий округ. – Винница, 1927 (в соавторстве с Тимошенко Л. и др.); Ботаничні екскурсії в околицях Вінниці. – Вінниця, 1933. – 90 с.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 338; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 168 – 169.

САВЧУК Віктор Олексійович

(05.11.1946, с. Велика Березна Полонського району Хмельницької області) – історик, педагог, краєзнавець. У 1974 р. закінчив Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут ім. В. Затонського. За професією учитель історії та суспільствознавства. Працював на комсомольській та партійній роботі, у 1991 – 2002 рр. – старшим науковим співробітником відділу розробки архівів ВЧК-ДПУ-НКВС-КГБ Головної редколегії “Реабілітовані історією” (м. Київ). З 2002 р. – проректор з міжнародних зв'язків з органами державної влади, самоуправління та засобами масової інформації Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник. Заслужений працівник культури України. Нагороджений Почесними грамотами Кабінету Міністрів України, міністерства освіти України. Лауреат Всеукраїнської премії ім. Д. Яворницького. Делегат III, IV та V з'їздів Національної спілки краєзнавців України. Член правління Національної спілки краєзнавців України. Автор численних науково-краєзнавчих робіт, у т. ч. з історичного минулого Східного Поділля.

Тв.: *Постать і місце Софії Русової в історико-краєзнавчому русі доби національно-визвольних змагань // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 1. – С. 398 – 405 (у співавтор. з Н. Стасюк); Наукове краєзнавство Поділля у 20-х рр. XX ст.: становлення, проблеми, вибір пріоритетів // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського / Історія. – Вип. XIII. – Вінниця, 2008. – С. 261 – 267; Краєзнавство Поділля наприкінці 20-х – у 30-х рр. XX ст.: причини згортання та занепаду (за матеріалами регіональних періодичних видань) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 16: Матеріали круглого столу «Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі». 22 жовтня 2010 року. – С. 429 – 441. [У співавтор. з В. А. Байдуковою]; Історико-краєзнавчі дослідження народного мистецтва Поділля у 20-х рр. XX ст. // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (13 – 15 жовтня 2010 р.). – Вінниця, 2011. – С. 22 – 24.*

САВЧУК Юрій Костянтинович

(25.03.1965, с. Вербовець Барського району Вінницької області) – історик, фахівець у галузі спеціальних історичних дисциплін, зокрема геральдики та вексилології, краєзнавець, кандидат історичних наук (1996 р.). У 1988 р. з відзнакою закінчив істо-

ричний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. В 1988 – 1990 рр. працював сільським учителем. У 1990 – 1991 рр. – науковий співробітник Вінницького обласного краєзнавчого музею, 1991 – 1992 рр. – методист Кабінету українознавства Вінницького політехнічного інституту, 1992 – 1995 рр. – аспірант, 1996 – 2003 рр. науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу спеціальних історичних дисциплін, з 2003 р. – докторант Інституту історії України НАН України. У 2001 – 2002 рр. завідувач сектора Управління державних нагород та геральдики Адміністрації Президента України. Співавтор проекту Великого Державного Герба України. Автор концепції масштабної міжнародної виставки “Гетьманські клейноди та особисті речі Богдана Хмельницького у колекціях музеїв Європи”. Співавтор сценарію документального фільму “Штандарт Богдана” (2004 р.). Досліджує історію геральдики на Поділлі. Учасник Всеукраїнських наукових, регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Опублікував більше 50 праць. Нагороджений орденом “За заслуги” III ст. (2004 р.).

Тв.: До історії гербів Брацлавщини кінця XVIII ст. // Тези доповідей X Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1991. – С. 65, 66; До історії місцевих гербів Поділля (кінець XVIII – середина XIX ст.) // 5-а Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей і повідомлення. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 527, 528; Герб Кам'янця-Подільського як джерело вивчення соціально-економічної та політичної історії міста // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 225 – 227; Процес міського герботворення на сучасному етапі // Тези доповідей і повідомлення 2-ї наукової геральдичної конференції. – Львів, 1992. – С. 50 – 52 (у співавтор.); Герби міста Вінниці: традиція та сучасність // Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 1993. – С. 175 – 186; Герб села Стара Прилука // Відлуння давнини – Стара Прилука: Документи. Свідчення. Сучасність. – Сер.: Історичні центри Поділля. – Вінниця, 1993. – С. 6, 7; Міська геральдика Поділля. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 1995. – 144 с.; Гетьманські клейноди та особисті речі Богдана Хмельницького у колекціях музеїв Європи (пошук, знахідки, атрибуція). – К., 2006.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 338; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 169; Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006... – К., 2006. – С. 635.

САС Петро Михайлович

(20.07.1955, с. Ладижинські Хутори Гайсинського району Вінницької області) – дослідник історії України XVI – XVIII ст., зокрема історії українських міст XVI ст., історичної думки в Україні XVII – XVIII ст., воєнної історії першої половини XVII ст., історії запорозького козацтва, політичної культури XVII – XVIII ст., краєзнавець. У 1977 р. закінчив історичний факультет Київського

державного університету. В 1977 – 1980 рр. – учитель середньої школи м. Києва. З 1980 р. – молодший науковий співробітник, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу історії України середніх віків і раннього нового часу Інституту історії України НАН України. Кандидатська дисертація “Соціально-економічне становище та адміністративний устрій міст України (кінець XV – 60-і рр. XVI ст.)” (1986 р.). Докторська дисертація “Політична культура запорозького козацтва (кінець 16 – перша половина 17 ст.)” (1999 р.) Учасник Подільських і Вінницьких історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Соціальна типологія міських поселень Поділля, Київщини і Волині в середині XVI ст. та їх географія // Проблеми економічної географії Поділля: Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 166 – 168; Нові елементи в замковому будівництві на Брацлавщині (40 – 50-і рр. XVI ст.) // Тези доповідей V Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1987. – С. 79 – 80; Соціально-економічні аспекти розвитку міської торгівлі на Поділлі наприкінці XV – 60-х роках XVI ст. // Тези доповідей VI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1985. – С. 73 – 74; Феодальні міста України в кінці XV – 60-х років XVI в. – К., 1989; Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.). – К., 1998; Історія України XVI – XVIII століття: Навч. посібник. – Львів, 2001.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 339, 340; Вчені Інституту історії України: Бібліогр. довід. / Серія “Українські історики”. – Вип. 1. – К., 1998; Ричка В. У вимірі політики та культури // Сучасність. – 1999. – №4; Українські історики XX ст.: Біобіогр. довід. / Серія “Українські історики”. – Вип. 2.: У 2 ч. – Ч. 1. – К., Львів, 2003; Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006... – К., 2006. – С. 637.

САХНЕВИЧ Леонід Олександрович

(10.11.1910, м. Томськ Російської Федерації – 07.06.1988, м. Вінниця) – військовослужбовець, краєзнавець, пошуковець. З раннього дитинства жив з батьками у с. Стрижавці Вінницького району. Закінчив Вінницький будівельний технікум. У 1932 р. добровільно вступив до лав Червоної армії. Учасник Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. Демобілізувався із Збройних Сил в 1957 р. за станом здоров'я в званні гвардії полковника. В 1958 р. переїхав до Вінниці, де розгорнув активну краєзнавчу та пошукову роботу. Був членом Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Досліджував маловідомі сторінки Великої Вітчизняної війни на Вінниччині, подвиги вінничан на фронтах Другої світової війни. Автор численних публікацій на дану тематику.

Тв.: Сяйво золотих зірок. – Одеса: Маяк, 1970. – 225 с. (у співавтор. з О. Д. Воронюком); Овеянные славой имена. – Одесса: Маяк, 1983. – 310 с. (у складі колективу авторів); Автографи на рейхстазі // Вінницька правда. –

1970. – 6 травня; Був у матері син // Комсомольське плем'я. – 1971. – 9 травня; Пісня над Віслою // Вінницька правда. – 1976. – 22 липня; Схвильовано вирував Дунай // Вінницька правда. – 1983. – 16 липня.

СВАРЧЕВСЬКИЙ Анатолій Вацлавович

(18.08.1971, м. Вінниця) – церковнослужитель, краєзнавець. Голова Вінницького церковно-історичного комітету. Головний редактор часопису “Вестник православия”. Член Національної спілки журналістів України. Активно займається дослідженням та вивченням матеріалів, що стосуються історії церкви. Учасник релігійних, наукових, етнографічних, історико-краєзнавчих конференцій. Автор більше 50 праць з церковно-історичної тематики.

Тв.: Костьол знову Капуцинський // CREDO. – 1992. – № 2; Історичний опис Вінницьких Хуторів // Православный вестник. – 2002. – № 1; Царь Николай II снова посетил Винницу спустя 86 лет // Тумба (м. Вінниця). – 2000. – 8 червня; Поділля – євразійський коридор цивілізацій // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 182 – 184.

СВИДНИЦЬКИЙ Анатолій Патрикійович

(01 (13).09.1834, с. Маньківці, тепер Тульчинського району Вінницької області – 18 (30).07.1871, Київ) – письменник, етнограф, фольклорист. В 1850 – 1856 рр. навчався в Кам'янець-Подільській духовній семінарії, де був активним членом учнівського гуртка С. Руданського, К. Шейковського та ін. по вивченню народного побуту Поділля. До 1859 р. вчився спочатку на медичному, а потім історично-філологічному факультеті Київського університету. Навчання не завершив через брак коштів. Склавав іспити на звання вчителя російської словесності. Учителював у Миргороді, працював у Козельці та Чернігові – акцизним, а в Києві – архівним чиновником. Зібрані фольклорно-етнографічні матеріали на Поділлі були покладені в основу його головного твору “Люборацькі”. Автор народознавчих статей, серед яких найбільш відомі “Великдень у подолян”, “Відьми, чарівниці й упирі...”, що ґрунтуються на враженнях, винесених письменником з рідного Поділля.

Тв.: Твори. – К.: Дніпро, 1965. – 351 с.; Люборацькі: Сімейна хроніка / Роман. – К.: Дніпро, 1984. – 296 с.; Роман. Оповідання. Нариси. – К.: Наукова думка, 1985. – 574 с.

Літ.: Герасименко В. Я. Анатолій Свидницький: Літературний портрет. – К., 1959. – 133 с.; Мацевич А. Ф. Анатолій Свидницький: Повість. – К.: Молодь, 1984. – 182 с.; Білецький С. І. Фольклорно-етнографічні праці А. С.

Свидницького // *Проблеми етнографії Поділля: Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1986. – С. 178 – 180; Гаєвська Н. Анатолій Свидницький // Дніправа хвиля. – К., 1990. – С. 244 – 249; Коломієць В. Знайомимо дев'ятикласників з творчістю Анатолія Свидницького // Українська мова і література в школі. – 1992. – № 9 – 10. – С. 22 – 25; Зінченко Л. П. Письменник, педагог, етнограф // *Культура Поділля: історія і сучасність: Матеріали II-ї науково-практичної конференції, присвяченої 500-річчю м. Хмельницького. – Хмельницький, 1993. – С. 245 – 246; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 343; Подолинний А. М. Свидницький Анатолій Патрикійович // *З-над Божої ріки... – С. 262; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 170 – 171.***

СВІДЗИНСЬКИЙ Володимир Юхимович (Євтимович)

(26.09 (08.10).1885, с. Маянів, тепер Тиврівського району Вінницької області – 18.10.1941, с. Старий Салтиків Харківської області) – поет, перекладач, етнограф, член Кам'янець-Подільського наукового при УАН товариства (з 1925 р.). Закінчив Тиврівську духовну бурсу, а також Кам'янець-Подільську духовну семінарію (в 1908 р.) і Київський комерційний інститут. Працював у Вінниці економістом. Узяв участь в організованому земством вивченні народних промыслів Поділля. У виданій згодом книзі “Кустарные промыслы Подольской губернии” (1916 р.) йому належав нарис про ткацтво. Учасник Першої світової війни. В 20-і рр. працював архіваріусом у Кам'янець-Подільському, в редакціях місцевих газет. Тут видав першу збірку “Ліричні поезії” (1922 р.). В поезіях, спеціальних працях з етнографії звертався до народознавчих джерел Поділля. У 1941 р. був репресований. Реабілітований у 1964 р. посмертно.

Тв.: *Народні українські пісні про останню світову війну // Освіта. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 3; Ткачество на Подолье // Кустарные промыслы Подолья. – К., 1916; О ковровом ткачестве в Подольской губернии // Экономическая жизнь Подолии. – 1915. – № 4.*

Літ.: *Коротич В. Володимир Свідзинський // Поезія. – К., 1968. – Вип. 2. – С. 58 – 60; Дзюба І. Володимир Свідзинський // Письменники Радянської України. – К., 1987. – Вип. 13. – С. 113 – 141; Свідзинський Вадим. Спогади про батька // Слово і час. – 1990. – № 10. – С. 46 – 50; Мацько В. Літературне Поділля. – Хмельницький, 1991. – С. 62 – 63; Стус В. “Зникоме розцвітання” // Слово і час. – 1991. – № 5. – С. 3 – 14; Володимир Свідзинський // З порога смерті. – К., 1991. – С. 386 – 388; Володимир Свідзинський // Історія української літератури XX століття. – Кн. перша. – К., 1993. – С. 334 – 345; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 343; Подолинний А. М. Свідзинський Володимир Юхимович (Євтимович) // *З-над Божої ріки... – С. 262 – 263; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 171 – 172; Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Поет, учений, патріот Володимир Свідзинський (1885 – 1941) // Подільська старовина. – Вип. IV. – С. 296 – 307.**

СВЯТЕЛИК Віктор Андрійович

(16.08.1947, м. Тульчин Вінницької області – 20.12.2009, м. Тульчин) – педагог, краєзнавець, літературознавець, культуролог. Вищу освіту здобував на філологічному факультеті Одеського університету, завершив навчання на заочному відділенні філологічного факультету Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського (в 1973 р.). Викладав історію, російську мову та літературу в сільських школах Тульчинського району. Пізніше працював у Тульчині: методистом Будинку піонерів і школярів, керівником краєзнавчого клубу “Пошук”, екскурсоводом та методистом Тульчинського бюро подорожей та екскурсій. В 1991 - 2005 рр. викладав історію мистецтва, теорію культури у місцевому училищі культури. Активно займався краєзнавством. Збирав матеріали про польську шляхту Брацлавщини та Поділля, частину яких надав польському історика Р. Афтаназі для 22-томного дослідження “Історія магнатської садиби”. Знайшов нові матеріали про М. Леонтовича, перебування на Вінниччині декабристів. Був учасником “Декабристських читань” (Київ, 1988; доповідь “Пушкін і Тульчин”). У 1999 р. взяв участь у міжнародній пушкінській конференції в Криму (Гурзуф). Тривалий час вивчав життя і творчість О. С. Пушкіна, зокрема історію поеми “Бахчисарайський фонтан”. Досліджував інші аспекти історії краю. В останні роки життя вивчав іврит, досліджував єврейські поховання, що допомогло відшукати могилу внука знаменитого єврейського святого, засновника хасидизму Бешта. Член обласного краєзнавчого товариства “Поділля”. Учасник регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Автор більше 100 публікацій краєзнавчої тематики.

Тв.: Тульчин: Путеводитель. – М., 1991; Історія капели ім. М. Д. Леонтовича в Тульчині. – Тульчин, 1990; Де народився Леонтович? // Вінницька правда. – 1990. – 14 липня; Невідомий Леонтович // Вінницькі вісті. – 1991. – № 1; Катерина Собанська // Вінницькі вісті. – 1991. – № 6; Козацтво на Брацлавщині // Спец. випуск «Вінницьких вістей», 1992; Провинциальная история // Советская культура. – 1988. – 29 марта; Максим Кривоніс // Подолія. – 1998. – 30 червня; Історія Тульчина XVI – XVIII століть: Від появи міста до часів гайдамаччини. – Тульчин, 1998. – 55 с.; Тайна жизни Пушкина. – Тульчин, 1999. – 140 с.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 343, 344; Шлеймович М. С. Святелик Віктор Андрійович // З-над Божої ріки... – С. 263, 264; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 172 – 173; Віснуржинський В., Печарук В. Нашому вчителю присвячуємо // Тульчинський край. – 2010. – 3 лютого.

СЕКРЕТ (ЛЯШЕНКО) Ганна Василівна

(02.03.1949, с. Новоживотів Іллінецького [тепер: Оратівського] району Вінницької області) – культоролог, журналіст, етнолог, краєзнавець. Закінчила факультет театральної режисури Київського інституту культури. Працювала художнім керівником Іллінецького та Ставищенського (Київська область) районних будинків культури. З 1979 р. на журналістській роботі: по 1982 р. вела програму “Сонячні кларнети” на Українському телебаченні, з 1991 р. працює у Вінницькій обласній державній телерадіокомпанії. Режисер, старший редактор, ведуча телепередач “Будьмо знайомі”, “Дивоцвіти”. Створила більше півтори тисячі телепередач та документальних фільмів, які розповідають про героїв війни і праці, талановитих митців, відомих художників, майстрів слова, освітян, релігійних діячів краю, про маловідомі сторінки його історії. У батьківській садибі в с. Правилівці Оратівського району впродовж багатьох років організовує “липневі посиденьки під зорями” – своєрідне фольклорно-мистецьке свято, в якому беруть участь відомі артисти, письменники, художники, фольклористи, односельчани, мешканці навколишніх сіл. Створила також “Театр на городі”, що став своєрідним майданчиком для проведення обласних фольклорних фестивалів української народної пісні, обрядів. Протягом трьох останніх років тут проходять ініційовані нею обласні дитячі фестивалі “На кордоні обласей”, присвячені міжнародному Дню захисту дітей. Оригінальними є також започатковані нею свята українського борщу та тернової хустки. Заслужений журналіст України (2002 р.), лауреат Київської обласної премії ім. О. Бойченка (1980 р.), премії ім. К. Гришина (1996 р.), Всеукраїнської літературно-мистецької премії ім. Є. Гуцала (2001 р.), премії ім. В. Орлика (2002 р.). Обиралась депутатом Вінницької обласної ради.

Тв.: *Будьмо знайомі*. – Вінниця: АКВІЛОН, 1999. – 416 с.; *Правилівські посиденьки*. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – 200 с.

Літ.: Блажчук М. Рідною землею окрилена // *Патріот України*. – 2001. – 27 грудня – 2002. – 2 січня; Рябий М. Вічна загадка любові: Подільські портрети // *Подолія*. – 2002. – 17 квітня; Т. П. Пірус. Ганна Секрет – з когорти дослідників Поділля // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія*. – Вип. XI. – Вінниця, 2006. – С. 383 – 386; Волощенко І. С. Співоче поле Ганни Секрет // *Вінниччина*. – 2007. – 9 червня; Гнатюк Н. Ю. Співоче поле Ганни Секрет // *Слово Просвіти*. – 2007. – 14 – 20 червня. – С. 14; Волощенко І. С. Подільський Борщ на Театральному городі // *Сільські вісті*. – 2008. – 11 листопада; Гальчак С. Д. Пізнаючи історію малої Батьківщини. Діяльність краєзнавців Вінниччини у 2005 – поч. 2010 рр. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 125 – 127.

СЕКРЕТАРЬОВ Анатолій Михайлович

(30.01.1947, м. Рівне) – педагог, математик, краєзнавець. Дитинство пройшло в Черкасах. Навчався на мехматі Харківського, потім Київського університетів. З 1975 р. працює на кафедрі вищої математики Вінницького національного технічного університету. Захоплюється краєзнавством. Досліджує польські історичні джерела XVIII – XIX ст., історію м. Вінниці, перекази та легенди Поділля.

Тв.: Місто над Бугом: 400 років тому і потому: Історичні нариси. – Вінниця: Антекс, 1999. – 60 с.

Літ.: Трубникова Т. Г. Секретарьов Анатолій Михайлович // З-над Божої ріки... – С. 264, 265; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 173.

СЕМЕНКО Лариса Іванівна

(02.06.1960, с. Жабокричка Чечельницького району Вінницької області) – історик, музеєзнавець, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України. У 1982 р. закінчила історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. В 1982 – 1985 рр. – викладач Погребищенського (Вінницька обл.) медичного училища, в 1985 – 1987 рр. – учитель історії Броварської (Київська обл.) середньої школи № 8. З 1987 р. працює у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї, зав. відділом нової історії (з 2001 р.). Досліджує період національно-визвольних змагань на Поділлі, голод, політичні репресії в першій половині XX ст. Автор концепцій тематичних музейних виставок “Вінниччина. 10 років незалежності”, “Вінницькій області – 70”, “Українські січові стрільці на Поділлі”, “Людомор на Поділлі”, “Політичні репресії на Поділлі”, а також ряду краєзнавчих статей у місцевій пресі.

Тв.: Славні подолянки // Вінницька газета. – 2001. – 7 березня; Діяльність комітету по вшануванню пам'яті Миколи Леонтовича на Поділлі // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 140 – 146; Матеріали родини Кульматичських // Місто (м. Вінниця). – 2005. – 9 березня; Давидовський і Вінниччина // Культура і життя. – 2006. – 8 березня; Хористи: невідомі сторінки творчого шляху Першої мандрівної капели “Дніпросоюзу” // День. – 2006. – 26 травня; Г. М. Давидовський // Музика. – 2006. – № 3; Мала енциклопедія Вінниччини. Вони жили й працювали у нашому краї // Вінницький край. – 2007. – № 4 (11). – С. 79 – 88; Їх поєднала пісня Леонтовича... (Нариси з історії музичного життя в Україні 1910 – 1930-х років). – Вінниця: ПП “Едельвейс”, 2007. – 272 с.; Подільські сторінки життя диригента Олександра Кошиця // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського / Історія. – Вип. XIV. – Вінниця, 2008. – С. 347 – 350; Театральне життя у Вінниці під час окупації 1941 – 1944 років // Подільська старовина. – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 341 – 349; Приватні архіви і усні спогади як об'єкт кра-

єзнавчих досліджень (з практики роботи Вінницького обласного краєзнавчого музею) // *Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону: Матеріали міжнародної науково-краєзнавчої конференції*. 21 – 23 жовтня 2008 р., Вінниця. – Вінниця, 2008. – С. 21, 22 (у співавтор. з Логіновим О.); *Художній керівник Вінницького театру опери та балету Сергій Каргальський* // *Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 698 – 706; Матеріали до історії музичного життя в Україні 1920-х років у колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею // *Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції* (13 – 15 жовтня 2010 р.). – Вінниця, 2011. – С. 18 – 20; М. З. Жук – найстаріший освітянин Вінниччини // *Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодні»*: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 345 – 349; *Мури в 1917 році століть // Вінницькі Мури. Погляд крізь віки: Матеріали міжнародної наукової конференції «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть»*. 9 – 10 вересня 2010 р. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2011. – С. 269 – 275; *Вінниця у 1917 році. Революція у провінційному місті / Вид. 2-е, випр. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. – 272 с. [У співавтор. з О. В. Логіновим]*.*

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 173; Гальчак С. Д. Регіональнознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – поч. 2010 рр.). – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 134 – 135.

СИМАШКЕВИЧ Митрофан Васильович

(1845, с. Голодьки: тепер Хмільницького району Вінницької області – 1902, м. Новочеркаськ) – відомий історик, етнограф, краєзнавець, педагог, протоірей, член Подільського єпархіального, історико-статистичного комітету (1871 – 1902 рр.). Закінчив духовну академію в Петербурзі, у 1875 р. захистив магістерську дисертацію. У 1869 – 1888 рр. жив у Кам'янці-Подільському. З 1871 р. викладав у Подільській духовній семінарії, в 1877 – 1884 рр. її ректор, редактор “Подольських єпархіальних ведомостей”. Активно публікував історико-статистичні описи населених місць, узагальнюючі праці з історії та етнографії краю, які зберігають актуальність і сьогодні.

Тв.: *Рымское католичество и его епархия на Подолии. – Каменец-Подольский, 1872. – 469 с.; Историико-этнографический очерк Подолии. – Каменец-Подольский, 1875. – Ч. I. – 1876. – Ч. II, III; Историико-статистическое описание с. Почапинец Каменецкого уезда // Труды Подольского историико-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1876. – Вып. 1; Историико-статистическое описание заштатного города Хмельника Литинского уезда // Подольские епархиальные ведомости. – 1865. – №№ 1, 11, 12, 13; Указатель историико-археологических достопримечательностей Подолии. –*

Каменец-Подольський, 1884; Подольський край: Очерк Подолии // Современная Россия. – 1876. – С. 39 – 41.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 348; Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі... – С. 29; Баженов Л. В. Alma mater подільського краєзнавства... – С. 21 – 23.

СИНЮК Петро Васильович

(12.01.1936, с. Станіславчик Жмеринського району Вінницької області) – залізничник-електромеханік, краєзнавець. У 1969 р. закінчив Вінницький політехнічний технікум. До виходу на пенсію працював у Жмеринському відділенні Південно-Західної залізниці. З шкільних років захоплюється краєзнавством. Автор книги “Станіславчик: погляд у минуле”.

Тв.: Станіславчик: погляд у минуле. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2006. – 360 с.; Станіславчик: погляд у минуле / Вид. 2-е, доп. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2010. – 456 с.

СИТНИК Олександр Степанович

(1952, с. Будьки Жмеринського району Вінницької області) – археолог, краєзнавець, кандидат історичних наук. У 1975 р. закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Науковий співробітник науково-виробничого кооперативу «Археолог» при Інституті археології НАН України (з 1990 р.). Досліджує пам'ятки епохи палеоліту Західного Поділля і Подністров'я. Кандидатська дисертація: «Середній палеоліт Придністровського Поділля». Учасник регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Опублікував більше 20 праць.

Тв.: Мустьєрська стоянка поблизу Тернополя // Археологія. – К., 1985. – № 50. – С. 36 – 44; Палеолит Приднестровской Подолии // Каменный век: памятники, методика, проблемы. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 86 – 93; Ашельське місцезнаходження Великий Глибочок 1 // Тези доповідей VI Подільської історико-краєзнавчої конференції. Секція археології. – Кам'янець-Подільський, 1985. – С. 3 – 4.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 319; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 174.

СІДЛЕЦЬКА Тетяна Іванівна

(16.10.1979, смт Чернівці Чернівецького району Вінницької області) – культуролог, краєзнавець. У 2003 р. закінчила Київський національний університет культури і мистецтв. Кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри культурології, соціології та педагогіки Вінницького національного технічного університету. У 2003 р. Закінчила Київський національний університет культури і

мистецтв, а у 2007 році захистила кандидатську дисертацію. Наукові інтереси: теорія та історія народно-інструментального мистецтва, народно-оркестрового виконавства, проблеми розвитку професійного навчання на народних інструментах. Автор багатьох статей із проблем народно-інструментальної музики та народно-оркестрового виконавства України.

Тв.: Культурно-історична еволюція українського оркестру народних інструментів: монографія. – Вінниця: ВНТУ, 2009. – 184 с.

СИСЕЦЬКИЙ Анатолій Георгійович

(09.06.1925, с. Йосипівка Самгородського району, тепер: Козятинського району Вінницької області – 25.04.1979, м. Львів) – історик, архівіст, археограф, краєзнавець. У 1952 р. закінчив Львівський державний університет ім. І. Франка. Вчителював у школах Львівщини. З 1956 р. в архівних установах: науковий співробітник Держархіву Львівської області, старший науковий співробітник, начальник відділу використання та публікацій, заступник директора з наукової частини Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові (1965 – 1974 рр.). У 1974 р. перейшов на роботу до Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР на посаду старшого інспектора організаційно-методичного відділу. У різні роки обіймав посади начальника організаційно-методичного відділу (1975 р.) та начальника відділу кадрів і першої частини (1975 – 1976 рр.). В 1976 р. був призначений заступником директора з наукової частини Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України та виконуючим обов'язки директора архіву (1976 р.). У червні 1976 р. переведений на посаду заступника директора з наукової роботи Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові. Брав участь у підготовці збірників документів “Радянський Львів: 1939 – 1955” (1956 р.), “3 історії революційного руху у Львові: 1917 – 1939” (1957 р.), “Становище трудящих м. Львова: 1917 – 1939” (1961 р.), “Під прапором Жовтня: Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні: 1921 – 1928” (1964 р.), “Класова боротьба селян Східної Галичини: 1772 – 1849” (1974 р.), “3 історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР” (1976 р.) та ін. Як секретар обласної редакційної колегії створив районні та місцеві редколегії, підготував методичні рекомендації з питань організації роботи, безпосередньо займався редагуванням підготовлених матеріалів до видання “Історії міст і сіл Української РСР. Львівська область”. За цю роботу нагороджений грамотою Верховної Ради СРСР.

Тв.: Науково-практична конференція архівістів Української РСР // Архіви України. – 1975. – № 2. – С. 47 – 58 (у співавтор.).

Літ.: А. Г. Сісецький: [Некролог] // Архіви України. – 1979. – № 3. – С. 80; Портнова Т. Сісецький Анатолій Сергійович // Українські архівісти: Бібліографічний довідник. – У 3-х вип. – Вип. 2: 1940 – 1960 рр. / Держкомархів України. УДНДАСД; Упорядн. Т. В. Портнова. – К., 2002. – С. 196 – 197; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 174 – 175; Українські архівісти (XIX – XX ст.)... – С. 575 – 576.

СІЦІНСЬКИЙ Юхим Йосипович

(10.12.1859, с. Мазники Летичівського повіту – 07.12.1937, м. Кам'янець-Подільський) – видатний історик Поділля, етнограф, музеєзнавець, громадський діяч. Навчався в Кам'янець-Подільському духовному училищі, духовній семінарії (70-і рр.), закінчив 1885 р. Київську духовну академію зі ступенем кандидата богослов'я. З 1889 р. постійно проживав у Кам'янці-Подільському. Працював священником собору св. Олександра Невського (1904 – 1917), викладачем технічного училища (до 1918 р.), доцентом державного Українського університету (1918 – 1920 рр.), інституту народної освіти (20-і роки). В 1890 р. був одним із засновників Давньосховища (історичного музею) і згодом 33 роки його директором на громадських і штатних засадах. З 1892 – редактор газет “Подольские епархиальные ведомости” (до 1906 р.), “Православная Подолия” (1906 – 1917) й “Подолия”. За його редакцією видані “Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета” (Вип. VI, VIII за 1893, 1897), “Труды Подольского церковного историко-археологического общества” (Вип. X, XI, XII за 1904, 1911, 1916). Був дійсним членом НТШ у Львові (з 1889), Московського археологічного товариства, Київського товариства старожитностей та історико-археологічного товариства духовної академії (1896 – 1918), очолював Подільське історико-археологічне товариство (1903 – 1920), обраний почесним членом Кам'янець-Подільського наукового при УАН товариства (1925) й ін. У 1931 – 1933 рр. – науковий співробітник музею Києво-Печерської лаври. Зазнав переслідувань з боку репресивних органів, хворим у 1933 р. повернувся до Кам'янця.

У творчому доробку Ю. Й. Сіцинського понад 200 праць, які присвячені археології, історії, релігії, мистецтву, архітектурі, етнографії, фольклору Поділля. Його наукова спадщина й сьогодні є актуальною для дослідників краю і потребує детального вивчення та популяризації.

Тв.: Археологическая карта Подольской губернии // Труды XI археологического съезда в Киеве. – 1899. – М., 1901. – С. 197 – 365; Материалы для истории цехов в Подолии // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – Каменец-Подольский, 1904. – Вып. X. – С. 417 – 494; Южно-русское церковное зодчество. – Каменец-Подольский (перевид. –

Хмельницький, 1991. – 25 с.); *Древнейшие православные церкви Подолии* // ПЕВ. – 1889. – №№ 2 – 3, 1890. – №№ 16 – 17, 37 – 42, 1892. – №№ 27 – 28; *Иконы художника В. А. Тропинина в церкви с. Кукавки Могилевского уезда* // *Православная Подолия*. – 1909. – № 41. – С. 1043 – 1053; *Исторические местности Подолии и их достопримечательности*. – Каменец-Подольский, 1911. – 19 с.; *Начерки з історії Поділля: відбитка із “Записок Кам’янець-Подільського Державного Українського Університету” (т. II)*. – Кам’янець-Подільський, 1920. – 15 с.; *Нариси з історії Поділля*. – Вінниця, 1927. – 74 с.; *Поділля під владою Литви / Упоряд. Влащук Д., Мошак М.: Монографія*. – Кам’янець-Подільський, 2009. – 160 с.

Літ.: Паравійчук А. Г. Видатний історик Поділля Ю. Й. Сіцинський // УІЖ. – 1968. – № 9. – С. 87 – 93; *Винокур І. С., Корнилов В. В. Визначний літописець Поділля* // *Репресоване краєзнавство (20 – 30-і роки)*. – К., 1991. – С. 93 – 100; *Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст. ...* – С. 349 – 351.

СКАЛЕЦЬКИЙ Родіон Андрійович

(23.11.1899, с. Михайлівка Бершадського району Вінницької області – 22.03.1984, Київ) – композитор, фольклорист, педагог. У 1916 р. закінчив Ольгопільську учительську школу, в 1926 р. – Одеський інститут народної освіти. Викладав українську мову й співи в кооперативному та педагогічному технікумах Тульчина, в школах Ольгополя. Відродив засновану М. Леонтовичем народну хорову капелу в Тульчині, очолював її в 1926 – 1932 рр., був організатором і керівником численних хорів – учнівських, учительських, згодом – студентських, ветеранів війни та праці. В грудні 1933 р. заарештований, безпідставно звинувачений в контрреволюційній діяльності й на кілька років висланий за межі України. Після Другої світової війни тривалий час працював у Вінницькому обласному інституті удосконалення вчителів, школі № 3 ім. М. Коцюбинського. Керував секцією самодіяльних композиторів в обласному Будинку народної творчості. З 1959 р. – відповідальний секретар відділення Музично-хорового товариства України. Автор 598 пісень – переважно хорових, побудованих на фольклорній основі, а також складних акапельних творів, пісень для ансамблів та солістів на слова Т. Шевченка, С. Руданського, М. Стельмаха, Я. Шпорти та ін. Особливо плідною була творча співдружність композитора з поетом В. Юхимовичем. Їм належать два збірники щедрівок і весільних пісень – “Щедрий вечір, добрий вечір” та “На Поділлі – весілля” (обидва – в 1969 р.). Добірки його творів увійшли до колективних збірок “Край Подолії прекрасний” (Вінниця, 1961), “Степанові Руданському” (Одеса, 1968). Виступав із статтями про М. Леонтовича, П. Ніщинського, Н. Присяжнюк та ін. діячів культури. Аранжував 150 народних пісень і танців. Усього з уст народу записав на Вінниччині 320 пісень, серед них 146 – весільні, решта – історичні, соціально-побутові, чумацькі, рекрутські, веснянки, купальські,

жниварські, щедрівки, ліричні, жартівливі. У 20 – 30-х рр. записав текст і музику весілля в рідному селі (опублікував у виданні “Весілля”. – В 2-х кн. – Кн. 1. – К., 1970 р.).

Літ.: Юхимович В. Батько співочий // Скалецький Р. Хорові твори. – К., 1989; Хоменко Б. В. Митець, громадянин і гуманіст Р. А. Скалецький // Тези доповідей 9-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1990. – С. 105 – 106; Пісня з-за ґрат: Сторінки з життя висланого за межі України композитора Родіона Скалецького // Вінниччина. – 1993. – 6 травня; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 352; Хоменко Б. В. Скалецький Родіон Андрійович // З-над Божої ріки... – С. 270; Третяк В. І. Людина великої душі й таланту // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 7. – Вінниця, 2004. – С. 120 – 123; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 175, 176; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 70 – 71; Лацба В., Струкевич О. Родіон Андрійович Скалецький: доля таланту за тоталітаризму // Освіта і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 7: Матеріали третього круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.” – С. 164 – 177; Несправедливо таєрваних історія реабілітує обов'язково // Реабілітовані історією. Вінницька область. – Вінниця, 2006. – Кн. 1. – С. 758 – 768; Поляхівський Я. Вулиця Родіона Скалецького // Вінницький край. – 2007. – № 1 (8). – С. 192 – 193; Тимчук В. Таємниця композитора // Там само; – С. 192 – 196.

СКОРСЬКИЙ Микола Андрійович

(09.08.1920, с. Юшківці Іллінецького району Вінницької області) – літературознавець, краєзнавець, кандидат філологічних наук (з 1966 р.), доцент. Учасник Великої Вітчизняної війни. У 1950 – 1961 рр. – працівник редакції обласної газети “Радянське Поділля” (м. Хмельницький). В 1966 – 1980 рр. – викладач, доцент кафедри української літератури Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. З 1981 р. – доцент кафедри української літератури Житомирського державного педагогічного інституту. Досліджував історію літератури, культури на Поділлі XIX – XX ст. Учасник регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Від Дністра до Горині: Літературно-мистецька карта Поділля // Жовтень. – 1971. – №№ 4, 7, 9. – 1972. – №№ 7, 8, 10, 11; Письменники і митці в Кам'янець-Подільському в другій половині XIX ст. // Матеріали III Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів, 1970. – С. 181 – 185; Хмельницький театр ім. Г. І. Петровського. – К.: Мистецтво, 1981. – 102 с.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 353, 354; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 177.

СКРИПНИК Віктор Степанович

(21.08.1953, с. Довге Буданівського, тепер: Тереховлянського району Тернопільської області) – журналіст, краєзнавець. З 1954 р. живе на Вінниччині. В 1979 р. закінчив факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Член Національної спілки журналістів України. Працював редактором Ямпільської райгазети “Слово хлібороба”, заступником головного редактора обласної газети “Подолія”. З 1995 р. власний кореспондент газети “Голос України” у Вінницькій області. Автор численних краєзнавчих публікацій.

Тв.: Музей буряківництва // Сільські вісті. – 1986. – 22 березня; “Вервольф” – таємниця за сімома замками // Голос України. – 2001. – 14 квітня; “У смерті з рідним краєм поріднюся” // Голос України. – 2002. – 24 вересня; Герой України // Ядро інтелігентності / Гол. ред. і упорядн. В. Климчук. – Вінниця: Подолія, 2004. – С. 7 – 12; Ректорська концепція // Там само. – С. 192 – 198; Чотири вінницьких броди. Історія області: люди, події, факти // Вінницький край. – 2007. – № 1 (8). – С. 3 – 130 (у співавтор. з М. Ф. Каменюком); Випробування свободою: Вінниччина: 1990-ті роки // Там само. – № 3 (10). – С. 5 – 66 (у співавтор. з М. Ф. Каменюком); Випробування свободою: Вінниччина ХХІ століття // Там само. – № 4 (11). – С. 4 – 77 (у співавтор. з М. Ф. Каменюком); “Великий Українець” // RIA. – 2008. – 9 січня. – С. 11; Де гоїдалась колиска поета «І в смерті з рідним краєм поріднюсь»: Василь Стус і Вінниччина / Упоряд.: Н. Ю. Гнатюк, Т. Г. Ковальський. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. – С. 196 – 203.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 176.

СКРИПНИК Марія Василівна

(06.05.1956, с. Киселів Кіцманського району Чернівецької області) – актриса, культуролог, краєзнавець. 1980 р. закінчила Харківський інститут мистецтв. У 1976 р. – керівник народного драматичного театру в містечку Глибока Чернівецької області, в 1980 – 2000 рр. – актриса Вінницького музично-драматичного театру ім. М. Садовського, 2000 – 2007 рр. – начальник управління культури Вінницької міської ради, з 2008 р. – начальник управління культури і туризму Вінницької обласної державної адміністрації, заслужена артистка України. Кавалер ордена княгині Ольги III ступеня.

Тв.: Нетлінні скарби рідного краю // Буша: природа, археологія, історія, етнографія та фольклор сіл Бушанської сільської ради / За наук. ред. В. А. Косаківського. – Вінниця: Вінницька газета, 2009. – С. 3 – 4.

СЛОБОДЯНЮК Михайло Васильович

(08.11.1914, с. Липівка, тепер Томашпільського району Вінницької області – 17.10.1988, Київ) – етнограф, фольклорист, літературознавець, історик. Закінчив Вінницькі учительські курси, в 1937 р. – Харківський інститут журналістики. В 1930-і рр. учителював на Вінниччині, співробітничав з В. П. Петровим по етнографічному вивченню зарубинецької і черняхівської археологічних культур на Поділлі, учасник етнографічних експедицій у Чернівецькій, Вінницькій областях (1940 – 1950-і рр.). У 1944 – 1950 рр. – науковий співробітник ІМФЕ АН України, з 1950 р. – старший науковий співробітник Києво-Печерської лаври-заповідника. У його працях “Міфологічні образи весни в піснях і обрядах східних слов’ян” (кандидатська дисертація, 1948 р.), “Інтереси М. М. Коцюбинського до народного побуту і народної творчості”, “Національно-побутові особливості українського народу: Етнографічний нарис” та інших широко використані фольклорно-етнографічні матеріали Подільського регіону.

Літ.: Махно Є., Рубай Г. Шляхи народознавця Михайла Слободянюка // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 3. – С. 59 – 63; Баженів Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 355 – 356; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 177 – 178.

СЛОВАЦЬКИЙ Юліус

(04.09.1809, м. Кременець, нині Тернопільської області – 03.04.1849, Париж) – польський письменник. Змолоду бував на Східному Поділлі, в с. Верхівці, тепер Барського району Вінницької області, у родині Михальських. Тут пережив своє перше кохання до їх дочки Юлінки. Звідси здійснив поїздку до Одеси, прямуючи через Бар, Тульчин, Умань. Брав участь у листопадовому повстанні 1830 р. у Варшаві, після поразки якого перебував переважно в еміграції. Багато писав про Україну, зокрема Поділля. Один з перших у польській літературі показав Коліївщину як справедливую боротьбу українського народу за соціальні і національні права (“Срібний сон Саломеї”). З життям та фольклором українців пов’язаний також незакінчений роман “Король Лядови”. Автор планував змалювати польське повстання 1830 – 1831 рр. У п’яти написаних розділах дія відбувається на Поділлі. Своєрідним продовженням цієї теми стала “Дума про Вацлава Жевуського”. Жевуський (дійсна історична постать) гуртує загін українських селян і веде його на допомогу польським повстанцям, але під Дашевом (Вінницька область) зазнає поразки. Кілька творів поет присвятив барським конфедератам і гайдамацькому рухові. Серед них шедевр польської літератури – поема “Беньовський”.

Тв.: *Вибрані твори*. – В 2-х т. – К., 1959.

Літ.: Вервес Г. Юліуш Словацький і Україна. – К., 1959; Левінська С. Юліуш Словацький. – К., 1985; Лісова Г. П. Юліуш Словацький – співець Поділля // *Тези доповідей VI Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1988. – С. 28; Подолинний А. М. Словацький Юліуш // *З-над Божої ріки...* – С. 273; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 178; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 18; Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність... – С. 45.

СЛОТЮК Петро Володимирович

(10.02.1960, с. Кам'яногірка Жмеринського району Вінницької області) – культурпрацівник, історик, економіст, педагог, краєзнавець. Кандидат історичних наук (1992 р.). Доцент. У 1979 р. закінчив режисерське відділення Тульчинського культурно-освітнього училища, в 1987 р. – історичний факультет Київського державного університету ім.Т. Г. Шевченка, 2009 р. – економічний факультет Вінницького державного аграрного університету. В 1980 – 1981 рр. працював старшим методистом, директором Жмеринського районного Будинку культури, 1987 – 2000 рр. – викладачем, старшим викладачем, доцентом, заступником проректора з виховної роботи, міжнародних зв'язків та гуманітарної політики Вінницького державного технічного університету, з 2000 р. – доцентом кафедри історії України та філософії, директором центру суспільного моніторингу та прогнозу Вінницького державного аграрного університету. Обирався депутатом Вінницької обласної ради.

Тв.: *Порубіжні території Поділля до і після утворення Речі Посполитої // Вінницький край*. – 2010. – № 3; *До проблеми неонаціоналізму в контексті кризи національної ідентичності // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку. Матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції*. 13 – 15 жовтня 2010. – Вінниця, 2011; *Дзялів: з історії Подільського порубіжжя (від найдавніших часів до 1946 року)*. – Вінниця: Консоль, 2012. – 148 с.

СМЕРЕЧИНСЬКИЙ Сергій Степанович

(09.09.1892, с. Мечетка Балтського повіту Подільської губернії - ?) – архівіст, мовознавець, краєзнавець, організатор архівної справи на Поділлі. В 1916 р. закінчив історико-філологічний факультет університету св. Володимира у Києві. Знав іноземні мови – французьку, німецьку, англійську. До 1917 р. вчителював в початкових народних і приватних школах. З червня 1921 р. працював у Подільській губернській архівній комісії, а потім – в архівній секції губернського комісаріату, спочатку як учений архівіст, потім – учений секретар. У 1923 – 1925 рр. завідував Поділь-

ським губернським архівом, а в 1925 – 1929 рр. – Вінницьким ок-
ружним архівом. Брав участь у реорганізації губернських архів-
них комісій. Напрацював принципи відбору документів на архів-
не зберігання з огляду на їх наукове значення, склад описів, фор-
мування фондів. У 1929 р. заарештований і звинувачений в
контрреволюційній антинародній діяльності як один із учасників
Вінницької філії “Спілки визволення України”. Подальша доля
невідомо.

*Літ.: Водолаличенко О. Г. Перша нарада архівних робітників України // Архівна справа. – 1925. – Кн. 1. – С. 147; Наука и научные работники СССР. – Т. 6: Научные работники без Москвы и Ленинграда. – Ленинград, 1928. – С. 487; Подолинний А. Сергій Смеречинський: справа № 826 // Слово. – 1993. – № 11. – С. 8; Пристайко В., Шаповал Ю. Справа “Спілки Визволення України” – невідомі документи і факти. – К., 1995; Верба І. Смеречинський Сергій Сте-
панович // Українські архівісти: Біобібліографічний довідник / Упорядн.: О. М. Коваль, І. Б. Матяш, В. С. Шандра: У 3-х вип. – Випуск перший (XIX – 1930-ті рр.). – К., 1999. – С. 311; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 178 – 179.*

СМОЛИЧ Юрій Корнійович

(24.06 (07.07).1900, м. Умань, тепер: Черкаської області – 28.08.1976, м. Київ) – письменник. У 1913 – 1922 рр. мешкав у Жмеринці на Вінниччині. Тут закінчив гімназію, працював сані-
таром у дружині по боротьбі з висипним тифом, ліпкомом і ді-
ловодом в Українському Червоному Хресті, журналістом, пра-
цівником агітпоїзда, актором. Цим роком присвятив твір “Я ви-
бираю літературу”, що має підзаголовок “Книга про себе”. Образ
Жмеринки постає в ряді романів та повістей. Залишивши Жме-
ринку, навчався у Київському комерційному інституті. Редагував
різні журнали. Працював заступником голови і головою прав-
ління Спілки письменників України, очолював Українське това-
риство культурних зв'язків з українцями за кордоном. Обирався
депутатом Верховної Ради УРСР. Герой Соціалістичної Праці
(1970 р.). Автор кількох великих за обсягом романів “про ре-
волюцію і громадянську війну” в Україні, дія в яких нерідко від-
бувається на Вінниччині, як і у відомій автобіографічній повісті
“Дитинство” (1937 р.), романах “Наші тайни” (1936 р.), “Вісім-
надцятилітні” (1938 р.), у повісті “Театр невідомого актора” (1940
р.), мемуарних творах.

Тв.: Твори: У 8 т. – К., 1983 – 1986.

Літ.: Лист Ю. Смолича: (Письменники про свої зв'язки з Вінниччиною) // Радянське літературознавство. – 1978. – № 9; Подолинний А. М. Смолич Юрій Корнійович // З-над Божої ріки... – С. 274 – 275; Солоненко М. П. Жмеринка – місто Юрія Смолича // Про Юрія Смолича. – К., 1980.

СМОЛІЙ Валерій Андрійович

(01.01.1950, с. Авратин Волочиського району Хмельницької області) – видатний український учений, фахівець у галузі історії України доби середньовіччя та раннього нового часу. Академік НАН України (1995 р.), професор (1999 р.). Заслужений діяч науки і техніки України (1998 р.). Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2001 р.), премії для молодих учених АН УРСР (1978 р.). Нагороджений “Відзнакою Президента України” (1996 р.), орденом Ярослава Мудрого V (1999 р.) та IV (2004 р.) ступенів.

У 1970 р. з відзнакою закінчив історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Два роки перебував на викладацькій роботі. В 1972 – 1975 рр. – аспірант, 1975 – 1979 рр. – молодший науковий співробітник, 1979 – 1986 рр. – старший науковий співробітник, з 1986 р. – завідувач відділу історії феодалізму (з 1991 р. – відділ історії України середніх віків, з 2006 р. – відділ історії України середніх віків і раннього нового часу), 1991 – 1993 рр. – заст. директора з наукової роботи, з грудня 1993 р. – директор Інституту історії України НАН України. Кандидатська дисертація “Возз'єднання Правобережної України з українськими землями у складі Російської держави” (1975 р.). Докторська дисертація “Соціальна свідомість учасників народних рухів на Україні (друга половина XVII-XVIII ст.)” (1985 р.). У 1997 – 1999 рр. – віце-прем'єр-міністр України з питань гуманітарної політики. Член Президії НАН України (з 1998 р.). Член Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки (1997 р.).

Один з ініціаторів відновлення археографічної роботи в Україні. Засновник сучасної медієвістичної та новітньої школи. Очолює наукову раду з проблеми “Основні закономірності вітчизняної історії дожовтневого періоду”, Українську філію Міжнародного наукового товариства по вивченню XVIII ст., президент Національного комітету по вивченню країн Південно-Східної Європи, голова ради з питань вивчення наукової спадщини та політичної діяльності академіка М. Грушевського.

Автор близько 1000 наукових праць, зокрема низки шкільних та вузівських підручників, ряду монографій, у яких на основі широкої джерельної бази розкриваються закономірності історичного процесу на українських землях на зламі середньовіччя та нового часу, в т. ч. на теренах Східного Поділля. Пріоритетами у науковій діяльності вченого виступають проблеми історії українського козацтва; національно-визвольних змагань українського народу; формування суспільної свідомості українського соціуму; становлення національного етносу та самобутнього розвитку його культури; перебігу державотворчого процесу в Україні в XVII –

XVIII ст.; міждержавних відносин в Центрально-Східній Європі раннього часу та місця і ролі у них українського фактору, тощо. Чільне місце у його науковому доробку посідають методологічні розробки.

Як автор та член редколегій неодноразово брав участь у фундаментальних колективних працях, виступив ініціатором створення п'ятнадцяти томної серії "Україна крізь віки", що у 2001 р. відзначена Державною премією України в галузі науки і техніки; підготовки багатотомної "Енциклопедії історії України", серії біографічних нарисів "Особистість і доба". Під його керівництвом (автор та член редколегій) вийшов ряд колективних праць: "Все про Україну" (К., 1998 р.), "Україна: утвердження незалежної держави (1991 – 2001 рр.)" (К., 2001 р.), "Уряди України у XX столітті: науково-документальне видання" (К., 2001 р.), "Видатні діячі України минулих століть: Меморіальний альманах" (К., 2001 р.), "Київ: Енциклопедичне видання" (К., 2001 р.), "Нариси з історії дипломатії України" (К., 2001 р.), "Політичний терор і тероризм в Україні XIX – XX ст." (К., 2002 р.), 3-й том фундаментального академічного видання "Історія української культури" (К., 2003 р.), "Голод 1932 – 1933 років в Україні: причини та наслідки" (К., 2003 р.), "Україна і Росія в історіографічній ретроспективі: Нариси в 3 т." (К., 2004 р.), "Україна – козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах" (К., 2004 р.), "Історія українського селянства: Нариси у 2 ч." (К., 2006 р.), "Історія українського козацтва. Нариси у 2 ч." (К., 2006 р.).

Головний редактор "Українського історичного журналу" (з 1995 р.); член редколегії 50-томного видання творів М. С. Грушевського, 5-томної "Історії української культури", часописів "Краєзнавство", "Архіви України", "Київська старовина", міжвідомчого наукового збірника "Архівознавство. Археографія. Джерелознавство", головний редактор "Зводу пам'яток історії та культури України" (у 28 т.), один із засновників і відповідальний редактор циклу видань серії "Пам'ятки історії України". Виступив відповідальним редактором близько 300 колективних та індивідуальних монографій, добірок документів, перевидань історіографічної спадщини, збірників наукових праць.

Тв.: Возз'єднання Правобережної України з Росією. – К., 1978; Формування соціальної свідомості народних мас України в ході класової боротьби (друга половина XVII – XVIII ст.). – К., 1986; Як і коли почала формуватися українська нація. – К., 1991; У пошуках нової концепції Визвольної війни українського народу XVII ст. – К., 1992; Правобережна Україна у другій половині XVII – XVIII ст.: проблема державотворення. – К., 1993; Історія в життєписах. – К., 1994; Богдан Хмельницький: соціально-політичний портрет. – К., 1993; 2-е вид., переробл. і доп. – К., 1995; Українська держава XVII – XVIII ст.: проблеми формування, еволюції, реалізації. – К., 1997; Українська національна революція середини XVII століття: проблеми, пошуки, рішення. – К., 1999; Україна XX

століття: У 2 кн. – К., 2002; Богдан Хмельницький: Біографічний нарис. – К., 2002; Україна. Поступ історії. – К., 2003; Моя Україна. – К., 2004 та ін.

Літ.: Парнюк М. О., Підтиченко В. І. Свідомість народних мас – предмет дослідження // Філософська думка. – 1985. – № 5; Пінчук Ю. А. Захист докторської дисертації В. А. Смолієм // УІЖ. – 1986. – № 4; Историография истории УССР. – К., 1986; В Національній академії наук України // Демократична Україна. – 1995. – 20 квітня; Нове поповнення Академії: Обрані на загальних зборах Національної академії наук 14 квітня 1995 р. // Вісник НАН України. – 1995. – № 7 – 8; Вчені Інституту історії НАН України: Біобібліогр. довід. / Серія “Українські історики”. – Вип. 1. – К., 1998; 50-річний ювілей академіка В. А. Смолія // Вісник НАН України. – 2000. – № 1; Кам'янець-Подільський університет в особах. – Т. 1. – К., 2003; Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. – К., 2004; Академік Валерій Смолій / Серія “Видатні постаті Кам'янець-Подільського університету”. – Кам'янець-Подільський, 2006; Методом творчого осмислення // Шаров І. Вчені України: 100 видатних імен. – К., 2006; Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006... – К., 2006. – С. 646 – 647.

СОКІЛ Віктор Федорович

(17.09.1941, с. Кальник Іллінецького району Вінницької області) – поет, прозаїк, краєзнавець. Після закінчення школи працював по оргнабору на Донбасі, служив в армії. У 1969 р. закінчив Київський автодорожний інститут. З того часу аж до виходу на пенсію (2001 р.) займався організацією та розвитком пасажирських перевезень у Вінницькій області, працюючи на посадах інженера, старшого інженера, начальника відділу перевезень Вінницького облгавторозу. З виходом на заслужений відпочинок захопився поезією, краєзнавством. У 2000 р. опублікував першу поетичну збірку “Вогонь віків”, у 2002 р. – другу – “Під Кальницьким небом”, в 2004 р. – третю – “Акорди життя”. Автор історико-краєзнавчого нарису “Кальницький полк” (2007 р.), співавтор книг “Вінничани і зірка Полин” (2006 р.), “Вінничани під полиновою зорею” (2008 р.) та ін.

Тв.: Вінничани і зірка Полин: Фотонарис. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – 352 с. (у співавтор. з М. Лацісом, М. Ястремським); Кальницький полк: Історико-краєзнавчий нарис. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 384 с.; Вінничани під полиновою зорею: Фотонарис (вид. друге, доопрацьоване). – Вінниця: Книга-Вега, 2008. – 440 с. (у співавтор. з М. Лацісом, М. Ястремським); Кальник – село подільське: Історико-краєзнавчий нарис. – Вінниця: Вінницька газета, 2011. – 412 с.

СОЛЕЙКО Олена Віталіївна

(09.09.1968, м. Вінниця) – історик медицини, краєзнавець. Доктор медичних наук. У 1991 р. закінчила Вінницький національний медичний університет ім. М. Пирогова. Доцент цього ж

вузу. Співавтор трьох науково-історичних монографій: "Лікарня на Замості" (1998, у співавтор. з С. Царенком, Л. Солейко), "Профессор Фёдор Меринг: возвращение в историю отечественной науки" (2005, у співавтор. з Л. Солейко, С. Царенком), "Медицина в литературе и живописи" (2007, у співавтор. з Л. Солейко). Автор більше 250-и наукових публікацій, у т. ч. з історії медицини, а також автор експозицій, ілюстратор і організатор тематичних виставок: до 150-річчя від дня народження архітектора Г. Г. Артинова "Вінниця очима Артинова, Артинов очима вінничан" (2010), до 190-річчя від дня народження професора медицини Ф. Ф. Меринга – видатного терапевта, паркобудівника, філантропа та мецената (2012).

Тв.: Профессор Фёдор Меринг: возвращение в историю отечественной науки. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2005. – 174 с. [У співавтор. з Л. Солейко, С. Царенком]; Звезда Григория Артынова, первого Винницкого городского архитектора. – Вінниця: Нова Книга, 2012. – 320 с.

СОЛОВЙОВА Анастасія Агеївна

(03.01.1929, м. Гайсин Вінницької області) – історик-архівист, археограф, краєзнавець. У 1953 р. закінчила історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Кандидат історичних наук. З 1956 р. працювала в Інституті партії при ЦК КПУ: бібліотекарем, молодшим науковим, старшим науковим співробітником сектору історії партії, а з лютого 1976 р. – сектору партійного архіву. Працюючи в партархіві інституту, а з листопада 1991 р. в Центральному державному архіві громадських об'єднань України на посаді старшого наукового співробітника (з серпня 1994 р. – завідувача відділу використання документів і інформації), як історик-археограф займалась укладанням збірників документів, їх археографічним опрацюванням, описуванням фондів архіву для підготовки путівника-довідника по архіву, тематичного довідника з питань Великої Вітчизняної війни, деяких проблем вдосконалення науково-дослідного апарату документальних видань та ін. Опублікувала близько 50 робіт, серед яких понад 20 – збірники документів і хронікальні роботи, огляди джерел та літератури. Обиралась членом наукової ради Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР, членом республіканської ради з координації науково-дослідних робіт (секції джерелознавства), членом редколегії журналу "Архіви України".

Тв.: Восстановление Донбасса: 1946 – 1950: Документы и материалы. – К., 1986; Культурне будівництво в Українській РСР: 1928 – червень 1941: Збірник документів і матеріалів. – К., 1986. – 415 с. (упорядник); Культурне будівництво в Українській РСР: Червень 1941 – 1950: Збірник документів і матеріалів. – К., 1989. – 483 с. (упорядник); Голод 1932 – 1933 років на Україні:

очима істориків, мовою документів. – К., 1990; Національні відносини в Україні у XX ст.: Збірник документів та матеріалів. – К., 1994. – 560 с. (упорядник); Голод в Україні 1946 – 1947: Документи і матеріали. – К.; Нью-Йорк, 1996. – 375 с. (упорядник); Михайло Грушевський: Між історією та політикою: 1920 – 1930: Збірник документів і матеріалів. – К., 1997. – 183 с. (упорядник).

Літ.: Пиріг Р. Я. Соловйова Анастасія Агеївна // Українські архівісти: Біо-бібліографічний довідник. – У 3-х вип. – Вип. 2: 1940 – 1960-ті рр. / Держкомархів України. УДНДІАСД; Упорядн. Т. В. Портнова. – К., 2002. – С. 201, 202; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 179 – 180; Українські архівісти (XIX – XX ст.)... – С. 593 – 594.

СОЛОМОНОВА Тетяна Робертівна

(24.06.1968, ст. Кез Республіка Удмуртія, Росія) – бібліотекар, бібліограф, музеєзнавець, краєзнавець. Кандидат історичних наук (2004 р.). У 1990 р. закінчила Київський інститут культури. В 1993 – 2006 рр. працювала зав. бібліотекою Вінницького обласного краєзнавчого музею. З 2006 р. старший викладач кафедри етнології, доцент кафедри етнології та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Досліджує і популяризує історію розвитку книжкової справи на Поділлі, окремі питання розвитку музейної справи в краї. Учасниця регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Автор більше 100 праць.

Тв.: «Регіональна книга» як складова частина поняття «національна книга» (на прикладі «подільської книги») // Бібл. Планета. – 2000. – № 4. – С. 19 – 22; Подільські видавництва I чверті XX ст. // Вісник Книжкової Палати. – 2001. – № 12. – С. 45 – 48; Вінницька Філія Всенародної бібліотеки при УАН (ВУАН): фундація, дійсність, здобутки (1920 – 1930) // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація: Наук. пр. НБУВ. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 29 – 38 (у спів-автор.); Українське книгодрукування на Поділлі у 1917 р. // Матеріали 10-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 337 – 342; Книговидавнича діяльність подільських «Просвіт» на початку XX ст. // Поділля в контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Вінниця, 2001. – С. 145 – 148; Видавнича діяльність подільського земства 1904 – 1920 рр. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 51 – 54; Доля етнографічної колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею після німецько-фашистської окупації // Проблеми етнографії, економічної географії Поділля: Матеріали конференції. – Кам'янець-Подільський, 2002; Музей під час німецько-фашистської окупації: доля колекції // Подільська старовина: Науковий збірник / До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 4 – 14 (у співавтор.); Музей під час німецько-фашистської окупації: доля співробітників // Там само. – С. 15 – 23; Книговидання у Вінниці на початку XX ст. // Там само. – С. 189 – 194; Випуск навчальної літератури на Поділлі у 1-й третині XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 69 – 72; Родові бібліотеки польської шляхти XVIII – початку XX ст.: Вінницька сторінка // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 67 – 73;

Вячеслав Арсенович Камінський на Поділлі // Там же. – С. 166 – 171 (у співаторстві з Б. В. Грановським); Відновлення діяльності музеїв Вінниччини після її визволення від німецько-фашистської окупації // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 9. – Вінниця, 2005. – С. 271 – 273; Книговидання у маєтках польської шляхти Поділля: польське, єврейське, старообрядницьке (XVII – перша третина XIX ст.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006: Матеріали другого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.” – С. 327 – 337; Становлення Вінницької філії Всенародної бібліотеки при УАН (ВУАН) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. X. – Вінниця, 2006. – С. 252 – 257; Могилів-Подільський як книговидавничий центр Поділля (наприкінці XVIII – перша чверть XIX ст.) // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський; Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – С. 236 – 240; Книгозбереження інтелігенції періоду “воєнного комунізму” // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XI: За матеріалами II Міжнародної наукової конференції “Національна інтелігенція в історії та культурі України у XIX – XXI століттях”. – Вінниця, 2006. – С. 175 – 178; Матеріали до книговидавничого репертуару Поділля (1852 – 1923): Бібліографічний посібник. – Вінниця, 2006. – 352 с.; Доля бібліотек поміщицьких маєтків Поділля за доби Української революції // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XII. – Вінниця, 2007. – С. 227 – 231; Родова бібліотека княгині М. Г. Щербатової у Немирові: історія формування, склад // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 188 – 195; Деякі спостереження за міською культурою Вінниці XX – початку XXI ст. // Там само. – С. 379 – 385; Книга у Бару XVI – XVII ст. // Бар, Барська земля крізь призму століть... – Бар, 2008. – С. 87 – 90; Рукописна книжкова традиція Поділля XV – XVII ст. // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 378 – 379. – С. 67 – 72; Книгозабезпечення уніатських церков Брацлавщини наприкінці XVIII ст. (за матеріалами генеральної візитарії церков Брацлавського деканату 1785 р.) // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне... – Вінниця, 2008. – С. 69 – 72; Розвиток музейної справи Поділля 1860 – 1924 років // Подільська старовина. – Вип. IV. – С. 5 – 19; Книжкова торгівля на Поділлі першої половини XIX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 11. – С. 190 – 197; “Сахон” як звід законів магдебурзького права // Пульсуючі джерела. – 2008. – 24 липня; «Вінницька колекція» з родової бібліотеки Потоцьких у Тульчині // Подільський книжник: Альманах. – Вип. I (2008) / Уклад. Т. Р. Соломонова. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2009. – С. 13 – 54; Гайсинська міська публічна російська бібліотека імені О. С. Пушкіна (1902 – 1920) // Подільський книжник: Альманах. – Вип. 2 (2009) / Уклад. Т. Р. Соломонова. – Вінниця, 2010. – С. 53 – 60; Родове книжкове зібрання Якубовських з Люпинців // Подільський книжник: альманах. – Вип. 3 (2010 р.) / Укладач. Т. Р. Соломонова. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2010. – С. 60 – 72; Про бібліотеку освітнього діяча Андріанова Павла Олександровича (за фондами Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва) // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (13 – 15 жовтня 2010 р.). – Вінниця, 2011. – С. 58 – 60; З історії пам'яткоохоронної діяльності на Вінниччині // Пам'ятки історії та культури Вінницької області: словникова частина / Упорядники: Ю. А. Зінко, М. Р. Мудраченко та ін. – Вінниця: ДП

«Державна картографічна фабрика», 2011. – С. 51 – 71; Бібліотека Вінницького учительського інституту (1912 – 1917 рр.) // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 53 – 55; Кабінет вивчення Поділля – перші кроки діяльності // Кабінет вивчення Поділля – яскрава сторінка краєзнавчого руху на Вінниччині (1924 – 1930): бібліогр. покажч. / Укладачі Г. М. Авраменко, Т. Р. Соломонова. – Вінниця, 2011. – С. 24 – 37; Вінницька філія Всенародної бібліотеки при УАН (ВУАН): створення, діяльність та працівники (1920 – 1930 рр.) століть // Вінницькі Мури. Погляд крізь віки: Матеріали міжнародної наукової конференції «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть». 9 – 10 вересня 2010 р. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2011. – С. 309 – 332; Вінницький краєзнавчий музей під час німецько-фашистської окупації // Там само. – С. 375 – 390; Приватні книжкові зібрання у контексті бібліотечної етнології (на прикладі польської спільноти Поділля другої половини XIX – початку XX ст.) // Україна і Польща: історичне сусідство: Збірник матеріалів міжнародної конференції. – Вінниця: ТОВ "Нілан ЛТД", 2012. – С. 343 – 348; Родова бібліотека Собанських з Ободівки (за матеріалами Вінницької ОУНБ ім. К. Тімірязєва) // Там само. – С. 609 – 621; Формування книготорговельної мережі Подільської губернії другої половини XIX – початку XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 20. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2012. – С. 184 – 192.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 85; Гальчак С. Д. Регіонознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – поч. 2010 рр.). – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 135 – 138.

СОЛОНЕНКО Михайло Петрович

(09.09.1912, с. Станіславчик, нині Жмеринського району Вінницької області – 29.07.1994, м. Жмеринка) – педагог, літературознавець, краєзнавець. Навчався в Харківському геодезичному інституті. З 1933 р. на педагогічній роботі. З 1946 р. жив у Жмеринці. Закінчив заочно філологічний факультет Вінницького педагогічного інституту. Учителював. Відмінник народної освіти УРСР. Здійснював значну громадську роботу. Один з організаторів і провідників районного відділення Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, ректор Жмеринського народного університету пропаганди пам'яток історії та культури. Один з ініціаторів відкриття музеїв Ю. Смолича в Жмеринці та С. Надсона в с. Носківцях Жмеринського району. Співавтор путівника «Жмеринка», автор краєзнавчого нариса «Жмеринка – місто Юрія Смолича».

Тв.: Жмеринка: Путівник. – Одеса: Маяк, 1974 (у співавтор.); Жмеринка – місто Юрія Смолича // Про Юрія Смолича. – К., 1980.

Літ.: Панченко М. *Завжди у пошуках // Вінницька правда*. – 1981. – 18 жовтня; Подолинний А. М. Солоненко Михайло Петрович // *3-над Божої ріки...* – С. 276 – 277; Гальчак С. Д. *Краєзнавці Вінниччини...* – С. 180.

СОЛЯР Анатолій Петрович

(08.08.1955, с. Кукавка Могилів-Подільського району Вінницької області) – педагог, краєзнавець, член Національної спілки краєзнавців України, дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. І. Огієнка. У 1983 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського. В 1983 – 1985 рр. працював учителем історії у м. Дубосари (Молдова). З 1985р. викладач Могилів-Подільського технологіко-економічного коледжу. Активний краєзнавець. Один із організаторів проведення другої та третьої Могилів-Подільських краєзнавчих конференцій.

Тв.: *3 історії Могилів-Подільського технологічного технікуму // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція*. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – С. 229 – 231; *Повоєнний голод 1946 – 1947 років на Могилів-Подільщині // Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція*. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – С. 317 – 321.

Літ.: Гальчак С. Д. *Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – поч. 2010 рр.)*. – Вінниця: Меркюри-Поділля, 2010. – С. 138 – 139.

СОРОКІН Віктор Миколайович

(01.04.1926, с. Попівка Хвалінського району Саратовської області (Росія) – педагог, літературознавець. У 1948 р. закінчив Полтавський педагогічний інститут. Вчителював у Млинові Рівненської області (1948 – 1952 рр.). Навчався в аспірантурі при Київському педагогічному інституті (1952 – 1955 рр.). Працював у Вінницькому педінституті на кафедрі російської мови та зарубіжної літератури (1955 – 1986 рр.). Публікував у місцевій пресі нариси про польських і російських письменників, пов'язаних з Вінниччиною біографією і творчістю: Л. Совінського, М. Гожковського, С. Вітвіцького, М. Гославського, А. Грозу, Я. Івашкевича, О. Пушкіна, М. Некрасова, С. Алексєєва, К. Лісовського, В. Карпенка. Перша серед краєзнавчих публікацій – “Сторінки дружби” (О. Бальзак і Україна, Марко Вовчок і Франція // *Вінницька правда*. – 1960. – 23 березня). Віднайшов в архівах м. Курська (Росія) нові документальні матеріали про О. Коцюбинську – сестру М. Коцюбинського. З кінця 1980-х рр. живе в м. Харкові.

СТАДНИК Олена Олексіївна

(19.02.1968, м. Кривий Ріг Дніпропетровської області) – історик, краєзнавець. У 1990 р. закінчила історичний факультет Вінницького педінституту. Доцент кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського (з 2001 р.). Кандидат історичних наук. Досліджує період непу на Поділлі. Учасниця регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: *Інтелекція Поділля в умовах непу // Тези доповідей 15-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1996. – С. 58, 59; *Культурне будівництво на селі в період непу: На матеріалах Вінниччини // Тези доповідей 16-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1997. – С. 47, 48; *3 історії становлення народної освіти на Вінниччині в умовах непу // Тези доповідей і повідомлення 17-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1997. – С. 57, 58 (у співавтор.); *Деякі особливості розвитку подільського села в початковий період непу (1921 – 1925) // Тези доповідей і повідомлення 18-ї Вінницької історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1998. – С. 60, 61; *3 історії селянства Вінниччини у 20-х – початку 30-х рр. XX ст. // Тези доповідей і повідомлення 19-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1999. – С. 51, 52; *Українізація освіти на Поділлі у 20-х рр. XX ст. // Там же; – С. 70, 71 (у співавтор.); До питання про перебування Директорії в Вінниці у лютому – березні 1919 р. // Україна: минуле, сьогодення, майбуття: Збірник наукових праць.* – Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. – К., 1999. – С. 201 – 207 (у співавтор.); *До питання про когоспне будівництво на Поділлі в період нової економічної політики // Поділля у контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції.* – Вінниця, 2001. – С. 225 – 229 (у співавтор.); *Релігійне життя на Поділлі в умовах непу // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського.* – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 91 – 94; *Культурно-освітня робота в подільському селі в період непу // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського.* – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 85 – 91; *Шкільна освіта на Вінниччині в період непу // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського.* – Вип. 6. – Вінниця, 2003. – С. 162 – 165; *Формування освітнього і культурного середовища на Поділлі // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського.* – Вип. 9. – Вінниця, 2005. – С. 253 – 258; *Початковий період радгоспного будівництва на Поділлі в 1917 – 1920 рр. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження.* – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 102 – 105 (у співавтор. з О. Г. Лойком); *Ставлення радянської влади до української інтелігенції в 20-х рр. XX ст. (на матеріалах Поділля) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського.* – Вип. XI: *За матеріалами II Міжнародної наукової конференції “Національна інтелігенція в історії та культурі України у XIX – XXI століттях”.* – Вінниця, 2006. – С. 344 – 346; *Діяльність політичних партій у подільському селі на початку 1920-х рр. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського.* – Вип. XII. – Вінниця, 2007. – С. 232 – 234; *Діяльність сільбуду з формування комуністичної свідомості українських селян (на матеріалах Поділля) // Наукові запис-*

ки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 19. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2011. – С. 65 – 70; 3 польських джерел про початки козацтва на Поділлі // Україна і Польща: історичне сусідство: Збірник матеріалів міжнародної конференції. – Вінниця: ТОВ "Ніпан ЛТД", 2012. – С. 34 – 39; Писемні джерела про народні рухи в Україні кінця XVI - початку XVII ст. // XXIV Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція "Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)". Збірник матеріалів. Вінниця, 1 – 2 червня 2012 р. – Вінниця, 2012. – С. 168 – 171; Особливості соціально-економічного розвитку подільського селянства в умовах переходу до непу // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 20. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2012. – С. 216 – 220. Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 113.

СТАРИЦЬКИЙ Михайло Петрович

(02 (14).12.1840, с. Кліщинці Золотоніського повіту на Полтавщині, тепер Черкаської області – 14 (27).04.1904, Київ) – класик української літератури, театральний і громадсько-культурний діяч. Виходець із збіднілої поміщицької сім'ї, рано осиротів і виховувався в родині В. Лисенка – батька відомого композитора М. Лисенка. Навчався у Харківському (1858 – 1860 рр.) та Київському (1860 – 1866 рр.) університетах. У 1860 – 1880-х рр. був тісно зв'язаний з Поділлям – як власник невеликих маєтків у с. Садова Могилів-Подільського (1869 – 1885 рр.) і с. Кордишівка Брацлавського (1879 – 1889 рр.) повітів Подільської губернії. Збираючи історико-етнографічний матеріал, відвідав Вороновицю, Немирів, Брацлав, Кам'янець-Подільський (1879 – 1889 рр.) та інші населені пункти Поділля. Водночас працював співробітником Південно-Західного відділення Російського географічного товариства. У київських газетах «Заря» і «Труд» в 1880 – 1881 рр. Вмістив серію статей про Подільський край під псевдонімами Подольянин і Карпівець. Історичне минуле Поділля яскраво змалював у своїй трилогії «Богдан Хмельницький» (1895 – 1907 рр.), романі «Руїна» (1899 р.), повістях «Облога Буші» (1891 р.), «Заклятий скарб: Подільська легенда» (1892 р.). Особливо зацікавила письменника знаменита оборона 1654 р. сотенного козацького містечка Буші неподалік Ямполя від польсько-шляхетського війська. Так постанала драма «Оборона Буші» (1898 р.). Значної популярності здобув історичний роман «Розбійник Кармелюк» (1903 р.), в якому відтворена антифеодальна боротьба селян Поділля першої половини XIX ст.

Тв.: Твори. – У 8-и т. – К.: Дніпро, 1963 – 1965.

Літ.: Комишаченко М. В. Михайло Старицький: Літературний портрет. – К.: Дніпро, 1968. – 112 с.; Франко І. Михайло Старицький // Франко І. Зібрання творів. – К., 1982. – Т. 33. – С. 230 – 277; Олійник В. М. П. Старицький на

Поділлі // Матеріали III Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів, 1970. – С. 173 – 177; Лісовий П. М. Поділля в історичних творах М. П. Старицького // 2-а республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей. – К., 1982. – С. 339 – 341; Хоменко Б. Михайло Старицький на Вінниччині // Вінницька правда. – 1984. – 12 вересня; Коломієць В. Добра і правди син: Михайло Старицький – драматург. – К., 1993; Подолинна І., Подолинний А. Повість «Облога Буші» Михайла Старицького // Дивослово. – 1994. – № 3; Подолинний А. М. Старицький Михайло Петрович // 3-над Божої ріки... – С. 281; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 361, 362; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 181; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 23.

СТАСЮК Михайло Степанович

(29.03.1949, с. Гавриляк Тлумацького району Івано-Франківської області) – економгеограф, краєзнавець. У 1973 р. закінчив географічний факультет Чернівецького університету. З 1985 р. старший викладач кафедри географії Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського. Досліджує сучасні проблеми економгеографії Східного Поділля. Учасник Подільських і Вінницьких історико-краєзнавчих та географічних конференцій.

Тв.: Основні традиції промислового розвитку міських поселень Вінницької області в післявоєнний період // Тези доповідей VII Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989. – С. 39 – 40.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 362.

СТЕБЕЛЄВ Андрій Валентинович

(23.03.1965, м. Уссурийськ Приморського краю Російської Федерації) – військовий, краєзнавець. Закінчив Військовий інститут Міністерства оборони СРСР у Москві (1987). Полковник запасу Збройних сил України. З 1992 р. мешкає у Вінниці. У краєзнавчому доробку – розвідки про подільських літераторів Олену Ачасову, Юлію Броварну, Леоніда Борозенцева, Петра Гордійчука, Валентину Сторожук, Дмитра Кобця, Бориса Хоменка та ін., а також про населені пункти Вінниччини (села Дзвонику, Канаву, Пиляву Тиврівського району). Здійснив краєзнавчі розвідки про перебування на Поділлі поетеси Анни Ахматової, художника Натана Альтмана. Спільно з Є. Очеретяним підготував до друку туристично-краєзнавче видання – фотоальбом "Тиврівщина".

Тв.: Портрет Ахматової створив художник з Вінниці // Подолія. – 1994. – 16 серпня (у співавтор. з Г. М. Смоляковою); Анна Ахматова в Виннице // Віта. – 1999. – 1 липня; Доля села Канава в контексті історії Поділля // Маяк. – 1912. – 16 листопада; Моя Канава // Вінницький край. – 2012. – № 2. – С. 112 – 119.

Літ.: 3-над Божої ріки... – С. 322.

СТЕЛЬМАХ Михайло Панасович

(24.05.1912, с. Дяківці Літинського району Вінницької області – 27.11.1983, Київ) – видатний український письменник, поет, фольклорист, академік АН УРСР (з 1978 р.), державний і громадський діяч, Герой Соціалістичної Праці (1972 р.), лауреат Державної премії СРСР (1951 р.), Ленінської (1961 р.) і Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1981 р.), депутат Верховної Ради СРСР. У 1932 р. закінчив Вінницький інститут соціального виховання (тепер: Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського). Вчителював на Вінниччині та Київщині, працював кореспондентом обласної газети «Червоний край». Учасник Великої Вітчизняної війни. В 1945 – 1953 рр. – старший науковий співробітник ІМФЕ АН УРСР, в якому зберігаються фольклорні записи, записи народних пісень, звичаїв, які він зібрав у рідному та навколишніх селах Літинщини. Відображення історії, соціальних протиріч, побуту села, природи Поділля, особливо Вінниччини, становить основу таких відомих його романів як «Велика рідня» (1951 р.), «Кров людська – не водиця» (1957 р.), «Хліб і сіль» (1959 р.), «Правда і кривда» (1961 р.), «Дума про тебе» (1962 р.), «Чотири броди» (1979 р.), автобіографічних повістей «Гуси-лебеді летять» (1964 р.), «Щедрий вечір» (1967 р.). Одночасно М. П. Стельмах був упорядником ряду фольклорних збірок, в яких представлені народні пісні з Поділля («Народна лірика», 1956 р.).

Тв.: Твори. – В 7-и т. – К.: Дніпро, 1982 – 1984; Думи. – К., 1959. – 186 с. (упорядн.); Жартівливі пісні. – К., 1963. – 219 с. (упорядн.); Українські народні пісні в записах М. Стельмаха. – К., 1969. – 118 с. (упорядн. В. М. Скрипка); З рідних доріг // Вінницька правда. – 1970. – 25 квітня.

Літ.: Про Михайла Стельмаха: Літературно-критичні матеріали. – К., 1972. – 300 с.; Наш Михайло Стельмах: Літературно-критичні статті, етюди, есе. – К., 1982. – 367 с.; Про Михайла Стельмаха. – К., 1987; Михайло Стельмах і Вінниччина // Рекомендаційний бібліографічний покажчик / Укладач Л. М. Шпильова. – Вінниця, 1987. – 24 с.; Листи Михайла Стельмаха з фронткових доріг // Слово і час. – 1993. – № 6; Подолінний А. М. Стельмах Михайло Панасович // З-над Божої ріки... – С. 281, 282; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 363, 364; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 182; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 74, 75.

СТЕПАНЕНКО Анатолій Гнатович

(16.03.1940, с. Велика Бушинка Немирівського району Вінницької області – 30.04.2003, м. Вінниця) – журналіст, історик, краєзнавець, кандидат історичних наук (1974 р.), заслужений журналіст України (1999 р.). В 1957 р. закінчив Немирівське педучилище ім. Марка Вовчка, в 1965 р. – факультет журналістики Львівсь-

кого державного університету ім. І. Франка. Працював на комсомольській, партійній та радянській роботі. З 1970 р. на журналістській роботі: редактор Вінницької обласної молодіжної газети «Комсомольське плем'я» (1970 – 1976 рр.), голова Вінницького обласного державного телерадіокомітету, генеральний директор облтелерадіокомпанії (1978 – 1994 рр.). У 1994 – 1996 рр. – директор Державного архіву Вінницької області, в 2000 – 2002 рр. – доцент кафедри інформаційних технологій Вінницького територіального представництва Відкритого міжнародного Університету розвитку людини «Україна» (Вінниця). Активно займався краєзнавчою діяльністю. Досліджував соціально-політичні процеси 20 – 40-х рр. XX ст., інші аспекти історії Подільського краю. Автор більше 100 робіт.

Тв.: *Ладижинські етюди: Художньо-документальні розповіді.* – К.: Дніпро, 1972. – 112 с. (у співавтор. з Сенкевичем Г.); *Слово звитяжне: Преса комсомолу України у роки громадянської війни і відбудови народного господарства.* – К.: Молодь, 1979. – 64 с.; *Мандрівка в Ладижин: Путівник.* – Одеса: Маяк, 1983. – 56 с. (у співавтор.); *Навечно в пам'яті народної: Путеводитель.* – Одеса: Маяк, 1984. – 95 с. (у соавтор.); *Вінниччина: Путівник.* – К.: ТОВ «Україна», 1985. – 62 с.; *Вони тепло приносять подолянам...* – Вінниця, 1994. – 26 с.; *Вінниця. Березень 1944-го: Розповідають архівні документи // Вінницька газета.* – 1994. – 18 березня; *Знайомтесь! Вінницький державний сільськогосподарський інститут: Путівник.* – Вінниця, 1995. – 24 с.; *Людина, яка мала мужність сказати «Ні»: Розповідь про виробничо-комерційне об'єднання спиртової і дріжджової промисловості «Поділляспирт» та його генерального директора.* – Жмеринка: Вінниця, 1995. – 35 с.; *Гімн вірі, добру і злагоді.* – Вінниця: Логос, 1996. – 58 с.; *Тяжилів. Тут всі дороги ведуть до «Мрії».* – Вінниця, 1997. – 52 с.; *Академік А. О. Бабич: і визнання, і шана, і довір'я.* – Вінниця: Тезис, 1999. – 170 с.; *Флагман м'ясної індустрії України.* – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2000. – 292 с. (у співавтор.); *Вінницький насінневий: хроніка столітнього ювілею: Історико-документальний нарис.* – Вінниця, 2000. – 80 с.; *Дорогою правди, науки, добра: Документально-публіцистична розповідь.* – К.: Інститут аграрної економіки, 2001. – 545 с.; *Життєвий шлях академіка П. Т. Саблука: Документально-публіцистична повість.* – К.: Інститут аграрної економіки, 2001. – 294 с.; *Обпалені світанки: Документально-публіцистичні розповіді.* – Вінниця: Велес, 2002. – 480 с.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 183 – 184.

СТЕПАНКОВ Валерій Степанович

(18.09.1947, с. Слобідка-Рихтецька Кам'янець-Подільського району Хмельницької області) – український історик, академік Української академії історичних наук, доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка, заслужений працівник освіти України, лауреат Державної премії в галузі науки і техніки, премії АН України ім. М. Грушевського, Хмельницької обласної історико-краєзнавчої премії ім. Ю. Сіцінського, почесний член

Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті. У 1969 р. закінчив історичний факультет Кам'янець-Подільського педінституту (тепер: нацуніверситету). З 1970 р. працює у цьому вузі. У співавторстві з В. Смолієм розробив концепцію Української національної революції 1648 – 1676 рр. Досліджує також проблеми функціонування Української держави другої половини XVII – XVIII ст. Автор близько 350 наукових, з них понад 70 присвячено історії революційних подій 1648 – 1676 рр. на Поділлі. Найбільшого доробку досяг у творчому співробітництві з академіком НАН України, директором Інституту історії України НАН України Валерієм Смолієм. Зокрема, вийшли з друку їхні монографії “Богдан Хмельницький. Хроніка життя та діяльності” (К., 1994), “Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет” (К., 1995, 2009), “Українська державна ідея XVII – XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації” (К., 1997), “Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.): Україна крізь віки”. – Т. 7 (К., 1999), “Українська національна революція 1648 – 1676 рр.” (К., 2009) та ін. Опубліковано ними ряд підручників й посібників. Двічі заносився на Хмельницьку обласну Дошку Пошани. Нагороджений орденом “За заслуги” III ст. (2007 р.).

Тв.: У пошуках нової концепції історії визвольної війни українського народу XVII ст. – К., 1992. – 41 с. (у співавторстві з В. Смолієм); Антифеодална боротьба в роки визвольної війни та її вплив на формування Української держави (1648 – 1654 рр.). – Львів: Світ, 1991. – 196 с.; Сполохи козацької звитяги: Нариси. – Дніпропетровськ: Січ, 1991. – 206 с. (співавт. Ю. А. Мицик, І. С. Стороженко); Пам'ятні місця подій визвольної війни українського народу 1648 – 1654 рр. на Поділлі. – Хмельницький, 1979. – 33 с.; Буша: Історико-краєзнавчі нариси. – Хмельницький: Ред.-вид. відділ, 1991. – 152 с. (у співавторстві з І. С. Винокуром, М. Б. Петровим); Вінницькі оборони 1651, 1671 // Енциклопедія історії України... – Т. 1. – С. 568; Розвиток подій національно-визвольної війни на території Поділля влітку 1648 року // Бар, Барська земля – крізь призму століть... – Бар, 2008. – С. 21 – 35; Розвідка і контррозвідка Богдана Великого (1648 – 1657 рр.). – Кам'янець-Подільський, 2008.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 364, 365; Баженов Л. В. Alma mater подільського краєзнавства... – С. 335; Ковальчук О. Степанков Валерій Степанович // Українські історики XX століття. Біобібліографічний довідник. Серія: Українські історики. – К.; Львів, 2003. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 306 – 307; Баженов Л., Савчук В., Сушко О. Степанков Валерій Степанович // Краєзнавці України (сучасні дослідники рідного краю): Довідник. – К.; Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 214 – 215; Завальнюк О. М. Валерій Степанович Степанков // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – Т. 1. – С. 426 – 438; Наукова звитяга у щоденному вимірі. – Кам'янець-Подільський, 2007. – 255 с.; Смолій В. Валерій Степанков: штрихи до портрета вченого // Terra cosssdcorum: Студії з давньої і нової історії України. – К., 2007. – С. 7 – 11; Матях В. Науковий доробок професора Валерія Степанкова в царині дослідження українського раннього нового часу // Terra cosssdcorum... – С. 12 – 30; Завальнюк

О. М. Валерій Степанков: портрет історика-професіонала // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Історичні науки.* – Кам'янець-Подільський: Оюм, 2008. – Т. 18: На пошану професора В. С. Степанкова. – С. 9 – 18.

СТЕПАНЧУК Юрій Степанович

(29.03.1970, с. Кононівка Драбівського району Черкаської області) – педагог, історик, краєзнавець. Кандидат історичних наук. У 1996 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Працював учителем історії та правознавства у школах м. Вінниці. З 2003 р. працює у Вінницькому державному педагогічному університеті: старший викладач кафедри історії України, заступник директора з наукової роботи Інституту історії, етнології і права. З 2011 р. – заступник директора з навчальної роботи задуваного інституту. Автор близько ста публікацій, 2-х монографій.

Тв.: Пролетаризація вищої школи та формування нової інтелігенції в Україні у 1920-х рр. // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Історія: Збірник наукових праць.* – Вип. V. – Вінниця, 2003; *Періодичні видання як джерело у дослідженні громадсько-політичного життя УСРР у 1920-х рр.* // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Історія.* – Вип. VI. – Вінниця, 2003; *Органи низової преси та стінкори у соціальній структурі населення України у 1920-х рр.* // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць.* – Вип. 1. – Вінниця, 2003; *Діяльність Товариства Червоного Хреста України в 20-ті – на початку 30-х рр. XX ст.* // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць.* – Вип. 2. – Вінниця, 2004; *До питання про особливості діяльності окремих добровільних товариств на Вінниччині у 1920-х роках* // *Матеріали історико-краєзнавчої конференції «Вінниччина: минуле та сьогодення»* (27 – 28 жовтня 2005 р., м. Вінниця); Професор права О. М. Богдановський і Вінниччина // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Історія.* – Вип. XI. – Вінниця, 2006; *Політична і державна діяльність воеводи Брацлавського та Київського Адама Кисіля (1580 – 1653 рр.). Вінниччина: минуле та сьогодення* // *Матеріали XXI Вінницької наукової історико-краєзнавчої конференції* 25 – 26 жовтня 2007. – Вінниця, 2007. – С. 131 – 137; *Політичне загравання та військове протистояння з Росією гетьмана І. Виговського (старости Барського)* // *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Бар. Барська земля – крізь призму століть»* (17 травня 2008 р., м. Бар). – С. 440 – 443; *Експансіонізм Росії на українських землях з другої половини XVII – XVIII ст. Хронологічний довідник.* – Вінниця, 2008. – 110 с.; *Меценатська діяльність козацького роду Тарновських* // *Матеріали XXIII Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського* (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 119 – 122; *Іван Мазепа та наступ Росії на Українську автономію у кінці XVII – на поч. XVIII ст.* // *XXIV Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція "Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)". Збірник матеріалів.*

Вінниця, 1 – 2 червня 2012 р. – Вінниця, 2021. – С.139 – 143; Зміни політичних поглядів козацької старшини Гетьманщини в умовах початку наступу російського царату на українську автономію // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 20. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2012. – С. 22 – 27.

СТЕПАНЮК Віра Анатоліївна

(17.05.1966, м. Ковель Волинської області) – педагог, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України. У 1987 р. закінчила Вінницький державний педагогічний інститут. Учителька Пагурецької ЗОШ I – II ступеней (Хмельницький район Вінницької області). Член Всеукраїнського товариства «Просвіта». Укладач хрестоматії з літератури рідного краю "Плач білого янгола". Автор сценаріїв створених аматорською кіностудією "Гіпаніс" документальних фільмів "Хмельницький літопис" (2009), "Хмельницьке самоврядування" (2009), "Високе небо Анатолія Афанаценка" (2010), "Ріка його долі" (2010), "Із берега розстріляних світів" (2011), "Мотиви, зчитані з небес" (2012).

Тв.: Чорний грім Чорнобиля // Життєві обрії (м. Хмельник). – 2007. – 21 квітня; Плач білого янгола: Твори про голодомор 1932 – 1933 років у Хмельницькому районі Вінницької області / Упоряд. В. Степанюк. – Вінниця: О. Власюк, 2008. – 80 с.; Чорні покоси радянської влади // Життєві обрії. – 2008. – 15 березня; Україна пам'ятає, світ визнає // Життєві обрії. – 2008. – 28 листопада; Про жбан води, білу паляницю і пляшку горілки // Життєві обрії. – 2010. – 5 березня; З мукою-любов'ю до землі. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2011. – 156 с.; Мова – то душа народу // Життєві обрії. – 2011. – 18 лютого; Наша сторінка в історії // Життєві обрії. – 2011. – 22 липня; "Мій спокій нестримно шукає тривогу" // Я та місто (м. Хмельник). – 2012. – 9 лютого; Народна творчість та топоніміка Присноводдя щодо Синьоводської битви // Синьоводська битва 1362 року – визначальна подія в історії України: Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Хмельник Вінницької області, 24 квітня 2012 р. / Відп. ред. С. Д. Гальчак. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – С. 171 – 175; Битва на Синій Воді 1362 року в контексті історії Вінниччини: навчально-методичний посібник. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – 108 с. [у співавтор. з М. Н. Дорошем].

СТЕЦЬЮК Тетяна Василівна

(06.06.1979, м. Вінниця) – релігієзнавець, краєзнавець, член Національної спілки журналістів України. У 2003 р. закінчила факультет інформаційних технологій та комп'ютерної інженерії Вінницького національного технічного університету. З 2001 по 2003 р. працювала в редакції Вінницької обласної молодіжної газети "Панорама". З 2005 р. – провідний спеціаліст відділу у справах релігій Вінницької облдержадміністрації. Захоплюється краєзнавством. Досліджує історію релігії, повстанського руху на

Поділлі періоду 20-х рр. XX ст. та біографії визначних діячів культури і мистецтва подільського краю. Автор ряду наукових публікацій, а також передмов до книг К. В. Завальнюком "Останній із визначних Щеньовських" (Вінниця, 2004), "Життя в ім'я України" (Вінниця, 2005), "Провісники волі" (Літин, 2005), "Земні сліди "зоряних воєн" (Вінниця, 2006). Учасниця Всеукраїнських, регіональних наукових, історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Вони керували Вінницею // Подільська зоря. – 2005. – 22 вересня (у співавтор. з К. В. Завальнюком); Штрихи до історії поштового зв'язку на Поділлі // Подільська зоря. – 2005. – 20 жовтня (у співавтор. з К. В. Завальнюком); Самостійність, Труд, Мовчання. Три неодиїмані радості Володимира Свідзинського // Вінницький край. – 2005. – № 1. – С. 143 – 148 (у співавтор. з К. В. Завальнюком); Охоронець духовної скарбниці Поділля (музейний та громадський діяч М. Р. Кондратенко) // Музейна справа на Житомирщині: історія, досвід, проблеми: Науковий збірник "Велика Волинь". – Т. 33. – Житомир, 2005. – С. 364 – 370 (у співавтор. з К. В. Завальнюком); Часопис січових стрільців "Стрілецька думка" // Кобудь – Костянтинів – Старокостянтинів: історія, археологія, культура, архітектура: Науковий збірник "Велика Волинь". – Т. 34. – Старокостянтинів, 2006. – С. 101 – 105 (у співавтор. з К. В. Завальнюком); Бабчинецько-Ямпільське повстання 1921 року // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський; Кам'янець-Подільський: Оіум, 2006. – С. 164 – 169 (у співавтор. з К. В. Завальнюком); Отаман Семен Заболотний – новітній козак-чорноморець з роду Заболотних // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2007. – Т. 1. – С. 417 – 431 (у співавтор. з К. В. Завальнюком); Ананій Волинець – організатор повстанського антибільшовицького руху на Поділлі доби УНР (1919 – 1920 рр.) // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. XII. – Вінниця, 2007. – С. 235 – 239; "Як на вільне, на радісне свято..." – Ч. 1: Українська поезія доби національно-визвольних змагань (1917 – 1921 рр.). – Вінниця: Видавництво-друкарня "Діор" ^{тм} СПД Данилюк В. Г. – 2007. – 492 с. (автор-упорядник; спільно з К. В. Завальнюком); Отаман-залічанин Іван Голуб. – Вінниця: Видавництво-друкарня "Діло" ^{тм} СПД Данилюк В. Г. – 2007. – 76 с. (у співавтор. з К. В. Завальнюком); Нові документи про К. В. Широцького (Шероцького) // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 72 – 75; Поет, учений, патріот Володимир Свідзинський (1885 – 1941) // Подільська старовина. – Вип. IV. – С. 296 – 307 (у співавтор. з К. В. Завальнюком); Червоний терор над Поділлям. – Вінниця: ДП "Державна картографічна фабрика", 2008. – 248 с. (у співавтор. з К. В. Завальнюком); Східне Поділля в добу Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 р. – грудень 1918 р.): Збірник документів. – Вінниця: О. Власюк, 2008. – 208 с. (Упорядник; у співавтор. з К. В. Завальнюком); Початки краєзнавчих досліджень на Поділлі // Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 21 – 23 жовтня 2008 р., Вінниця. – Вінниця, 2008. – С. 21 – 22 (у співавтор. з К. В. Завальнюком); Отаман Брацлавщини Артем Онищук // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 674 – 680 [У співавтор. з К. В. Завальнюком]; Краєзнавець

з Голубечого протоієрей М. І. Яворовський (1842 – 1919) // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (13 – 15 жовтня 2010 р.). – Вінниця, 2011. – С. 82 – 84. [У співавтор. з К. В. Завальнюком]; Родина Косачів і Поділля: літературно-краєзнавче дослідження / Упорядник. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. – 104 с. [Спільно з К. В. Завальнюком, І. М. Журавлівським]; Освіта у с. Сальник Вінницького повіту Подільської губернії (1795 – 1917 рр.) // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 113 – 115 [У співавтор. з К. В. Завальнюком]; Український легальний часопис періоду німецької окупації «Тижневик Барської округи» // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 19. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2011. – С. 306 – 309. [У співавтор. з К. В. Завальнюком]; Український державний та освітній діяч Йосип Зновицький (1863 – 1920) // Подільська "Просвіта": історія і сьогодення: збірник наукових праць за підсумками регіональної науково-краєзнавчої конференції, м. Кам'янець-Подільський, 2 – 3 червня 2011 р. / Редкол.: О. М. Завальнюк (гол.) та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – С. 119 – 123. [У співавтор. з К. В. Завальнюком].

Літ.: Завальнюк К. В. Берегиня // Стожари. – 2005. – № 7. – С. 132 – 134; Гальчак С. Д. Регіональна інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – поч. 2010 рр.). – Вінниця: Меркюрі-Поділля, 2010. – С. 139 – 141.

СТОРОЖУК Антоніна Іванівна

(09.06.1949, с. Новосілка Мурованокуріловецького району Вінницької області) – педагог, етнограф, фольклорист. Закінчила Тульчинське культосвітнє училище (1967 р.) і Вінницький державний педагогічний інститут (1972 р.). Викладала в Лисичанському педучилищі, в Барській музичній школі. Кандидат мистецтвознавства. Доцент. Доцент Барського гуманітарно-педагогічного коледжу ім. М. Грушевського. Відмінник народної освіти України. Керівник творчої лабораторії по збереженню народного співу, а також відомого на Поділлі ансамблю «Голоси предків». Автор книги «Калинове намисто», в якій йдеться про сучасні народні звичаї та обряди, посібника з музики та народознавства «Луна співочої душі» та ін. Друкує статті з проблем фольклору та етнографії. Підготувала до видання власні записи народних пісень.

Тв.: Калинове намисто. – К.: Наукова думка, 1993; Луна співочої душі. – Кам'янець-Подільський, 1995; Климент Васильович Квітка (людина – педагог – вчений). – К., 1998; Чудові миттєвості дитинства. – Вінниця, 2003; Казочка, яка живе поруч. – Вінниця, 2003; Музичний фольклор Східного Поділля: історичний аспект творення, регіональні особливості народного співу / Навч.-методич. посібник. – Вінниця: Балюк І. Б., 2007. – 607 с.; Пере-

реможці... – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2010. – 176 с.; *Творча діяльність студентів як один із шляхів сталого розвитку регіону* // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 19. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2011. – С. 143 – 149.

Літ.: Подолінний А. М. Сторожук Антоніна Іванівна // *3-над Божої ріки...* – С. 285; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 184.

СТОРОЖУК (БУЗДИГАН) Валентина Петрівна

(28.03.1966, с. Білашки Погребищенського району Вінницької області) – педагог, поетеса, фольклористка. Закінчила Вінницький технікум громадського харчування (у 1984 р.) та філологічний факультет Вінницького державного педагогічного університету (у 1988 р.). Працювала директором Димарської восьмирічної школи Іванківського району Київської області. В 1990 – 2001 рр. науковий працівник Вінницького літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського, у 2001 – 2002 рр. – завідувачка відділу обласного центру народної творчості. Пізніше працювала заступником головного редактора видавництва “Книга-Вега”, зав. відділом організаційно-методичної та дозвілєвої роботи Вінницького обласного центру народної творчості. Заступник головного редактора журналу «Вінницький край». Записує фольклор. Зокрема, у своєму рідному селі збирила близько 500 прислів’їв і приказок, понад 200 повір’їв, записала весільний обряд, близько 300 пісень, 70 з яких вийшли окремим збірником “Червона калина, листячко зелене”. Досліджує творчість М. Коцюбинського, має кілька публікацій про письменника. Співавтор путівника “Музей-садиба Михайла Коцюбинського”, довідника “Народні майстри Вінниччини”. Заслужений працівник культури України (2006 р.) Лауреат літературних премій ім. М. Трублаїні, М. Коцюбинського, Є. Гуцала, “Благовіст”, літературно-мистецької премії ім. Марка Вовчка.

Тв.: *Червона калина, листячко зелене.* – Вінниця, 1992; *Музей-садиба Михайла Коцюбинського: Путівник.* – Вінниця, 1997 (у співавтор.); *Буша. Літо 2001-го* // Вінниччина. – 2001. – 22 серпня; *Оживав піскови́к у буші* // *Патріот України.* – 2001. – 6 – 12 вересня; *Легендарна Буша: Історія, перекази, поезія.* – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – 120 с. (співупорядник з Т. О. Цвігун); *Нетлінні бушанські скарги* // *Світлиця.* – 2007. – № 3 – 4 (19 – 20); *Охоронці бушанських скаргів* // *Буша: природа, історія, етнографія та фольклор Бушанської сільської ради* / За наук. ред. В. А. Косаківського. – Вінниця: *Вінницька газета*, 2009. – С. 79 – 84; *Вірування і повір’я* // *Там само.* – С. 130 – 131 [у співавтор. з В. А. Косаківським].

Літ.: Подолінний А. М. Сторожук Валентина Петрівна // *3-над Божої ріки...* – С. 285; Гальчак С. Д. *Дорогою майстрів* // *Земля над Россою: Краєзнавчі нариси.* – Вінниця, 1995. – С. 64; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 184, 185; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. *Вінницька*

філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – поч. 2010 рр.). – Вінниця: Меркюри-Поділля, 2010. – С. 141 – 142.

СТРАШНИЙ Василь Іванович

(10.10.1951, с. Тарасівка Жмеринського району – 08.06.2010, м. Козятин) – журналіст, краєзнавець. По закінченні місцевої середньої школи навчався на українському відділенні філологічного факультету Вінницького державного педагогічного інституту. Професійну журналістську діяльність розпочав у 1974 р. кореспондентом Жмеринської міськрайонної газети “Нові горизонти”. Працював також на посадах завідувача відділом, заступника редактора. З 1979 р. – власний кореспондент обласної газети “Вінниччина”. Член Національної спілки журналістів України. Лауреат обласної журналістської премії ім. Олександра Гетьмана (2002 р.)

Тв.: *Пам'ятаєш, Сестринівко?..* // *Вінниччина*. – 1993. – 19 січня; *Таїна академіка Сухомела* // *Вінниччина*. – 1994. – 9 квітня; *Мелодія пози лугової* // *Вінниччина*. – 2001. – 29 травня; *Став курган святим місцем* // *Вінниччина*. – 2001. – 31 серпня.

Літ.: Морозюк В. *В'язанка старожитностей*. – Івано-Франківськ: Типо-віт, 2004. – С. 148.

СТРУКЕВИЧ Олексій Карпович

(30.04.1962, с. Пултівці Жмеринського району Вінницької області) – історик, краєзнавець, доктор історичних наук, професор. Член Національної спілки краєзнавців України. У 1985 р. закінчив історичний факультет Вінницького педагогічного інституту. У 1989 - 2011 рр. працював на кафедрі політології цього ж вузу (з 1998 р.: Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського). З 2006 р. завідувач згадуваної кафедри. З 2011 р. працює у Вінницькому обласному інституті післядипломної освіти педагогічних працівників. Як історик та краєзнавець, досліджує соціально-економічне та політичне становище в Україні та Поділлі наприкінці XVII – початку XVIII ст. Один із авторів-упорядників книги “Реабілітовані історією. Вінницька область”. Учасник Всеукраїнських, регіональних краєзнавчих конференцій.

Тв.: *Інвентарі як джерело для вивчення соціально-економічної історії Подільського села у першій половині XIX ст.* // 8-а Подільська історико-краєзнавча конференція. Секція дожовтневого періоду. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 44, 45; *Поділля в повстанні 1702 – 1704 рр. на сторінках “Ведомостей”* // *Тези доповідей 10-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1991. – С. 35 – 36; *Джерела легітимності влади гетьмана у сприйнятті політичної еліти України-Гетьманщини* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. – Вип. 6. – Вінниця, 2003. – С. 7 – 12;

Перший секретар Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявський (шрихи до об'єктивного історичного портрету) // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 131 – 136 (у співавтор. з Лацибою В. П., Завальнюком К. В.); Родіон Андрійович Скалецький: доля таланту за тоталітаризму // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 7: Матеріали третього круглого столу "Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст." – С. 164 – 177 (у співавтор. з В. Лацибою); Володимир Чернявський – організатор і жертва політичного терору на Вінниччині // Реабілітовані історією. Вінницька область... – Кн. 1. – Вінниця: ДП "ДКФ", 2006. – С. 630 – 642 (у співавтор. з В. Лацибою, К. Завальнюком); Типова доля боротьбіста // Там само. – С. 643 – 651 (у співавтор. з В. Лацибою); Несправедливо таєрваних історія реабілітує обов'язково // Там само. – С. 758 – 768.
Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 185; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – поч. 2010 рр.). – Вінниця: Меркюри-Поділля, 2010. – С. 142 – 144.

СУПРУН Володимир Миколайович

(04.04.1979, с. Подільське Летичівського району Хмельницької області) – педагог, краєзнавець. Кандидат філологічних наук (2007 р.). Член Національної спілки краєзнавців України. У 2001 р. закінчив філологічний факультет Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Працював доцентом кафедри журналістики Інституту філології й журналістики Вінницького державного університету ім. М. Коцюбинського. Докторант Інституту філології Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка.

Тв.: Художня рецепція новели Миколи Понеділка "Говорить лише поле..." на тлі новели Михайла Коцюбинського "Інтермеццо" // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія. – Вип. 7. – Вінниця: Видавництво Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, 2005. – С. 98 – 102; Концепт "ментальності орди" в публіцистиці Євгена Гуцала // Філологічні студії: Збірник наукових статей. – Вип. 5. – Вінниця: Видавництво Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, 2007. – С. 410 – 412; Художній світ епічної творчості Миколи Понеділка: Монографія. – Вінниця: "Вінницька газета", 2010. – 168 с.

СУХИХ Лідія Андріївна

(25.04.1941, с. Носківці Жмеринського району Вінницької області) – історик, архівіст, палеограф, краєзнавець. Закінчила Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка (1962). Працювала вчителем історії Липовецької СШ (1962 – 1964). Архівну діяльність розпочала в Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Києві на посаді молодшого наукового співро-

бітника (1965 – 1967). Працювала інспектором Архівного управління при Раді Міністрів УРСР (1968 – 1969), редактором у Головній редакції Української Радянської Енциклопедії (1969 – 1992). З 1992 р. – в Центральному державному історичному архіві України (м. Київ) на посаді завідувача відділу давніх актів. З 2003 р. – провідний науковий співробітник. Один із упорядників Анотованого каталогу документів ЦДІАК України до історії Визвольної війни українського народу середини XVII ст. Підготувала значну кількість документальних виставок, зокрема до ювілейних дат визначних українських діячів Б. Хмельницького, П. Могили, І. Виговського, І. Мазепи та ін. Виступала з доповідями на Всеукраїнських, міжнародних конференціях. Заслужений працівник культури України (2002).

Тв.: Документи з родових архівів магнатів і шляхти Волині та Правобережної України в колекціях Центрального державного історичного архіву України: історія, склад, стан науково-довідкового апарату та перспективи його розвитку // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: Наук. доп. Всеукр. конф. (19 – 20 листоп. 1996 р.). – К., 1997. – Ч. 2. – С. 90 – 96; Декабристи і Україна // Історія України. – 2001. – № 20. – С. 8 – 10 (у співавтор.).

Літ.: Українські архівісти (XIX – XX ст.)... – С. 609 – 610.

ТАМТУРА Анатолій Васильович

(1948, с. Нападівка Липовецького району Вінницької області) – педагог, краєзнавець, музейник. Випускник історичного факультету Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки (1975). Протягом сорока років працював у Хмельницькому та Тиврівському районах Вінницької області на посадах вчителя історії, директора школи, інспектора райвно. У 1986 р. в Сутисках Тиврівського району створив громадський історичний музей "Слава". З отриманням музеєм у 2010 р. статусу народного, працює його завідуючим. Досліджує історію рідного краю, особливо періоду Другої світової війни. Автор книг "Історія Сутисок", "60 років Сутисківському заводу АЕА", "80 років Сутисківській гідроелектростанції", "Тиврівщина – перлина Поділля" та ін. Брав участь у зборі матеріалів до Книги Пам'яті України "Переможці" (по Тиврівському району).

Тв.: Історія Сутисок: від найдавніших часів до сьогодення: Історико-краєзнавчий нарис. – Вінниця: О. Власюк, 2006. – 146 с; Голодомор у Сутисках // Маяк. – 2007. – 10 лютого; Малиновський таки наш // Маяк. – 2008. – 21 листопада; Нескорена подолянка // Маяк. – 2011. – 5 січня; Історія Тиврівщини. – Вінниця: ФОП Барановська Т. П., 2012. – 444 с. (у співавтор. з О. І. Ковалем).

ТАНЦЮРА Гнат Трохимович

(10.06.1901, с. Зятківці, тепер Гайсинського району Вінницької області – 12.11.1962, м. Гайсин Вінницької області) – фольклорист, етнограф, краєзнавець. Ще в юнацькі роки захопився піснями. Опанував нотну грамоту, гру на кількох музичних інструментах, почав записувати зразки усної народної творчості. Вступив до Харківського музично-драматичного інституту, але через хворобу перервав навчання. В 1933 р. закінчив заочно Вінницький інститут соціального виховання. У школах сіл Клебані Тульчинського району, Зятківцях Гайсинського району та в м. Гайсині викладав українську мову та літературу. Понад 40 років тривала його наукова діяльність. У полі зору Г. Т. Танцюри були різні жанри українського фольклору, та найбільше цікавили його пісні. У 1950 р. він упорядкував і передав в ІМФЕ АН УРСР 2385 пісень, близько 300 казок, 1536 прислів'їв та приказок, 615 загадок, 200 творів дитячого фольклору, чимало інших матеріалів, зібраних на Вінниччині. У наступні роки фонд його записів значно поповнився. Дуже плідною була 12-річна праця вченого з талановитою народною співачкою Я. М. Сивак (Зуїхою). Дослідження народних традицій та звичаїв також склали основу творчості краєзнавця.

Тв.: Жіноча доля в народних піснях. – К., 1930; Пісні Явдохи Зуїхи: Записав Гнат Танцюра. – К.: Наукова думка, 1965. – 810 с.; Записки збирача фольклору. – К., 1958. – 100 с.; Весілля в селі Зятківцях / Упор. Л. О. Єфремова, М. К. Дмитренко. – К.: Ред. часопису "Народознавство", 1998. – 404 с.; Історія села Зятковець (рукопис); Зятківці: історико-соціологічні нариси. – К.: Віпол, 2007. – 536 с.

Літ.: Хоменко Б. Слово збирача народних пісень // Вінницька правда. – 1959. – 9 вересня; Дмитренко М. Збирач народної мудрості // Україна. – 1981. – № 27. – С. 10; Зінченко Л. П. Фольклорист і етнограф Поділля // Проблеми етнографії Поділля: Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1986. – С. 162 – 163; Масляев І. Відкрито музей (Г. Танцюри) у м. Гайсині // Культура і життя. – 1990. – 18 березня; Ковальова Є. П., Верховлюк В. М. Документи Державного архіву Вінницької області про Гната Танцюру // Тези доповідей 12-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1993; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 371; Хоменко Б. В. Танцюра Гнат Трохимович // З-над Божої ріки... – С. 291 – 292; Гальчак С. Д. Танцюра Гнат Трохимович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 222 – 223; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 185 – 186; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 72 – 73.

ТАРАНЕЦЬ Сергій Васильович

(1970, с. Куренівка Чечельницького району) – історик, релігієзнавець, краєзнавець, науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського На-

ціональної академії наук України. В 1985 р. закінчив Куренівську восьмирічну школу, в 1989 – Балтське педагогічне училище. У 1997 р. закінчив історичний факультет Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, в 2000 р. – аспірантуру Інституту української археографії. В 2003 р. захистив дисертацію на тему: “Джерела з історії старообрядства Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст.” Спеціаліст у сфері культури російського старообрядництва в Україні. Основну увагу надає питанням соціально-економічної історії старообрядництва, історії старообрядницької церкви, правовому й культурному становищу старообрядців в Україні в XIX – на початку XX ст., а також історико-археографічній і етнографічній експедиційній роботі.

Тв.: Куреневское тримонастырье: история русского старообрядческого центра в Украине. 1675 – 1935 гг. – К., 1999. – 139 с.; Старообрядчество Подолии. – К., 2000. – 239 с.; Старообрядчество города Киева и Киевской губернии. – К., 2004. – 352 с.

ТАРАНЮК Наталія Федорівна

(24.05.1958, о. Ометинці Немирівського району) – журналіст, краєзнавець. Закінчила факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. З 1982 р. працює в редакції Іллінецької райгазети “Трудова слава”: зав. відділом, редактором. Член Національної спілки журналістів України. Заслужений журналіст України. Автор краєзнавчої книги “Трагічні сторінки в історії Іллінецьчини”. Нагороджена “Золотою медаллю української журналістики” (2009 р.).

Тв.: Трагічні сторінки в історії Іллінецьчини. – Вінниця: Книга-Вега, 2008. – 244 с.

Літ.: Таранюк Наталія Федорівна // Вінниччина журналістська / Автор-упорядник В. Лисенко. – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. – С. 216.

ТВОРУН Світлана Олександрівна

(19.02.1960, с. Гулі Барського району Вінницької області) – етнолог, історик, фольклорист, краєзнавець, кандидат історичних наук (з 1992 р.). У 1982 р. закінчила історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Навчалася в аспірантурі при Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР. Кандидатська дисертація: “Аграрні звичаї і обряди українців Поділля”. Працює у Вінницькому інституті економіки Тернопільського державного економічного університету. Доцент кафедри загальнонаукових гуманітарних дисциплін. Член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Автор близько 40 дру-

кованих праць та 30 науково-популярних телевізійних передач про народні традиції, звичаї і обряди подолян, що транслювалися на вінницьких та загальноукраїнських телеканалах. Серед них науково-документальні телефільми "Зелені свята" (УТ-1, цикл передач "Один із тисячі уроків", червень 1996 р.), "Колодій (масляна)" (УТ-1, лютий 1997 р.), "Великдень" (УТ-1, 1999 р.), "Від Коляди до Калити" (цикл передач про календарні свята подолян, телестудія "Селбанго" (Вінниця), 1992 – 1993 рр.), "В сімейному колі" (цикл передач про родинні свята, звичаї і обряди на Поділлі, "Селбанго", 1995 – 1996 рр.), "Купала" (Вінницьке обласне державне телебачення, 2002 р.), "Спасова борода" (ВДТ, 2002 р.) та ін.

Тв.: Весняні аграрні звичаї і обряди українців Поділля // Народна творчість та етнографія. – 1991. – № 3. – С. 29 – 34; Народні традиції і звичаї у формуванні культурного середовища // Перехід до ринку і проблеми розвитку духовності на Вінниччині: Матеріали науково-методичної конференції. – Вінниця, 1993. – С. 37 – 38; Роди, Боже, бурячки, як у мене литочки // Початкова школа. – 1993. – № 3. – С. 36 – 39; Стінянські "колачі" (за матеріалами фольклорно-етнографічної експедиції в с. Стіна Томашпільського району Вінницької обл.) // Народна творчість та етнографія. – 2001. – № 4. – С. 109 – 115; Обрядові хліби Вінниччини. – Вінниця, 2002. – 40 с.; Одвічна Русава. – Вінниця: Консоль, 2003. – 224 с. (у співавтор. з П. В. Антонишиним, З. С. Гудзенко та ін.); Практична етнологія для ділових людей. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – 216 с.; Українські обрядові хліби: На матеріалах Поділля. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – 96 с.; Хліборобська культура Поділля // Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону... – Вінниця, 2008. – С. 118 – 121.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 186, 187; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – поч. 2010 рр.). – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 144 – 145.

ТЕЛЬМАН Йосип Григорович

(04.11.1923, м. Одеса) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук (з 1968 р.), доцент (з 1974 р.). У 1950 р. закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Шевченка. У 1950 – 1958 рр. – завідувач відділу Вінницького обласного краєзнавчого музею, в 1958 – 1969 рр. – редактор Одеського видавництва "Маяк" (у Вінницькій області), в 1969 – 1992 рр. – викладач, доцент кафедри суспільних наук Вінницького державного медичного інституту ім. М. І. Пирогова. Активно займався краєзнавством. Учасник регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Автор більше 100 наукових і краєзнавчих публікацій. З 1992 р. живе в Ізраїлі.

Тв.: Вінниця: Історичні та архітектурні пам'ятники міста. – Вінниця, 1956; Вінниця: Путівник. – Одеса: Маяк, 1960; Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця, обласне книжково-газетне видавництво, 1964 (у співавтор.); Сонце над Бугом. – Одеса: Маяк, 1967; Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – К., 1972 (у складі колективу авторів); Гордість Поділля. – Одеса: Маяк, 1979; Квітучий край Поділля. – Одеса: Маяк, 1983.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 187.

ТИМЧУК Віктор Мефодійович

(10.10.1936, с. Курава, тепер Дружелюбівка Калинівського району Вінницької області) – письменник, краєзнавець. Навчався у Вінницькому державному педагогічному інституті. Працював робітником, кореспондентом газет; у 90-х рр. – старший редактор Вінницької обласної редакційно-видавничої групи книги “Реабілітовані історією” у прес-центрі Вінницького управління Служби безпеки України. Один із авторів-упорядників книжок “Мученики за віру: Біографічні дані служителів культу Вінницької єпархії, репресованих в роки сталінізму” (Вінниця, 1993) і “Червоні жорна: Спогади репресованих, членів їх родин, свідків репресій” (Вінниця, 1994). Лауреат обласної літературної премії ім. М. Трубайні.

Тв.: Леся Ратушна – навмисне вбивство чи випадкова смерть // Вінницька газета. – 1994. – 24 березня (у співавтор. з П. Г. Петренком); “Огидна зрадницька гниль” // Реабілітовані історією. Вінницька область. – Кн. 1. – Вінниця: ДП “ДКФ”, 2006. – С. 677 – 684 (у співавтор. з П. Петренком); “Карна справа №...” // Там само; – С. 795 – 800 (у співавтор. з В. Калюжним).

Літ.: Яценко А. Полюси зріпості // Літературна Україна. – 1978. – 29 грудня; Звірик А. Вікторові Тимчуку – 50 // Літературна Україна. – 1986. – 16 жовтня; Вітковський В. На сторожі честі й гідності співвітчизників // Вінницька газета. – 1996. – 10 жовтня; Подолинний А. М. Тимчук Віктор Мефодійович // З-над Божої ріки... – С. 296, 297; Письменники Вінниччини... – С. 128; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 188.

ТИХЕНЬКИЙ Олександр Іванович

(05.10.1954, с. Козятин Козятинського району Вінницької області – 23.06.2005, м. Козятин) – співробітник правоохоронних органів, краєзнавець, член Національної спілки журналістів України. У 1984 р. закінчив Вінницький державний педагогічний інститут ім. М. Островського. Працював старшим інспектором групи по роботі з населенням та громадськими формуваннями, керівником прес-центру громадських зв'язків Козятинського РВ УМВС. Майор міліції. Учасник ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Активно займався краєзнавством. Виступав у місцевій та центральній пресі. Досліджував період Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр., історію діяльності органів міліції

на Козятинщині. У співавторстві з Л. П. Кривовим підготував до друку історико-документальне видання “І пам’ять серця промовля...” про Козятинську підпільну організацію “Залізничник”.

Тв.: В пам’яті народній. – Вінниця: Заграва, 1998. – 152 с.; Пам’ять серця. – Вінниця: Поділля, 2001. – 159 с. (у співавтор.); Партизанський ватажок // Вісник Козятинщини. – 1999. – 8 вересня; На підступах до Козятина // Вісник Козятинщини. – 2000. – 27 грудня; На відстані життя // Вісник Козятинщини. – 2003. – 9 травня.

Літ.: Волошенюк І. С. Незвичайний міліціонер // Дорога. Транспорт. Пішохід. – 1995. – 8 квітня; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 188 – 189.

ТИЩЕНКО Віктор Іванович

(16.03.1917, с. Хмелевик теперішнього Переяслав-Хмельницького району Київської області – 28.12.1987, м. Кам’янець-Подільський) – філолог, літературознавець, дослідник українського (подільського) фольклору. У 1940 р. з відзнакою закінчив літературний факультет Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя. У роки Великої Вітчизняної війни був членом Ніжинської підпільної організації, яку очолював майбутній Герой Радянського Союзу Яків Батюк. Після звільнення міста від німецько-фашистських загарбників працював викладачем та старшим викладачем згадуваного вузу. Восени 1947 р. із сім’єю переїхав до Кам’янця-Подільського. Тут до останніх днів життя працював у місцевому педагогічному інституті. У 1962 – 1967 рр. був деканом історико-філологічного факультету, в 1967 – 1974 рр. – проректором по навчальній і науковій роботі, 1974 – 1987 рр. – завідувачем кафедри російської та зарубіжної літератури. Професор, доктор філологічних наук (тема докторської дисертації: “Українська літературна Кармалюкіана”). Вивченню образу Устима Кармалюка в усній народній творчості присвятив ряд інших наукових праць. У 1961 р. видав збірку фольклорних творів про народного героя. Опублікував фольклорні дослідження періоду Хмельниччини.

Тв.: Визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького в усній народній творчості // В сім’ї єдиній: Зб. наук. праць. – Ужгород, 1954; Фольклор про Визвольну війну 1648 – 1654 років під проводом Б. Хмельницького // Народна творчість та етнографія. – 1979. - № 14; Народ про Кармалюка: Збірник фольклорних творів / Упорядкування, вступна стаття і примітки В. І. Тищенко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961; Нові фольклорні записи про Устима Кармалюка // Кам’янець-Подільський альманах. – 1956. - № 1; Фольклор о народном герое Устиме Кармалюке // Советская этнография. – 1960. - № 4; Устим Кармалюк // Український історичний журнал. – 1967. - № 3; Навічно у свідомості і пам’яті народній // Проблеми історичної географії Поділля: Тези доповідей наукової конференції. - Кам’янець-Подільський, 1982; Історичний роман М. Старицького про Кармалюка. – К.: Радянська

школа, 1969; Кармалюк в творчості Василя Кучера. – К.: Вища школа, 1971; Роман В. Канівця “Кармалюк” // УІЖ. – 1965. - № 11; “Устим Кармалюк” В. А. Суходольського // Матеріали III Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів, 1970; Велика проза про Кармалюка // Радянське літературознавство. – 1978. - № 2; Кармалюк в творчості Т. Г. Шевченка // Збірник праць ХХV-ї наукової шевченківської конференції. – К., 1983; Кармалюк в русській прозі українських писателів // Вопросы русской литературы: Научный сборник. – Львов, 1984. – Вып 1 (43); Нова сторінка літературної Кармалюкіани // Тези доповідей VI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам’янець-Подільський, 1985 (у співавтор. з Т. М. Косаревою).

Літ.: Рокаш О. М., А. Ф. Суrowий. Тищенко Віктор Іванович // Кам’янець-Подільський державний університет в особах. – Кам’янець-Подільський: Оі-юм, 2003. – Т. 1. – С. 487 – 492.

ТКАЧЕНКО Анатолій Данилович

(18.10.1948, с. Кам’яний Бріd Лисянського району Черкаської області) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук, доцент. У 1969 р. закінчив історичний факультет Ужгородського університету. Працює у Вінницькому державному педагогічному університеті (з 1973 р.). З 1981 по 1984 р. і з 1998 р. – зав. кафедрою політології. У 1994 – 1996 рр. працював заступником голови Вінницької обласної державної адміністрації, проректором з навчальної роботи (з 2002 по 2011 р.). Досліджує події Великої Вітчизняної війни на Вінниччині, історіографію Поділля, інші аспекти минулого краю. Голова редакційної колегії 3, 4, 5, 6, 8 томів 9-томного видання “Книга Пам’яті України. Вінницька область”, член авторського колективу “Зводу пам’яток історії та культури по Вінницькій області”. Обирався головою правління Вінницької обласної організації Українського товариства охорони пам’яток історії та культури (з 1994 по 2010 р.). Учасник регіональних історико-краєзнавчих конференцій. З історії Поділля опублікував більше 50 праць.

Тв.: Партизанський і підпільний рух на Вінниччині у роки Великої Вітчизняної війни в історико-краєзнавчій літературі // Матеріали 3-ї республіканської конференції з історичного краєзнавства. – К., 1984; Пам’ятники Великої Вітчизняної війни на Вінниччині // Матеріали до Зводу пам’яток історії та культури народів СРСР по Українській РСР. – К., 1984; Вінок безсмертя: Книга-Меморіал про спалені фашистами села у роки Великої Вітчизняної війни. Вінницька область. – К., 1988 (у співавтор.); Л. Г. Дейч – один з перших марксистів-подолян // 8-а Подільська краєзнавча конференція. Секція історії дожовтневого періоду. – Кам’янець-Подільський, 1990. – С. 15 – 17 (у співавтор.); Важливе джерело до вивчення історії Поділля ХІХ ст. [про путівник: “Південно-Західними залізницями”] // Тези доповідей і повідомлення 17-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997. – С. 46, 47 (у співавтор.); Тульчинський округ в 20-х рр ХХ ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 10. – Вінниця, 2006. – С. 260 – 262 (у співавтор. з І. П. Мельничуком); Історик з піснею в душі // “Україна була його

любов'ю...": Спогади про Іллю Шульгу. – Вінниця: О. Власюк, 2003. – С. 88 – 90.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 189.

ТКАЧЕНКО Іван Петрович

(28.03.1949, с. Губник Гайсинського району Вінницької області) – педагог, краєзнавець. Навчався в місцевій середній школі. Закінчив Львівський технікум радіоелектроніки, історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1979 р.). Працював учителем історії, директором Губницької ЗОШ І – ІІІ ступенів. З краєзнавчими публікаціями виступав у районній, обласній та республіканській пресі. Автор книги "Сокилець... Губник: Історичні нариси краю і села". Член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Тв.: Сокилець... Губник: Історичні нариси краю і села. – К.: ВАТ "Поліграфкнига", 2006. – 303 с.

ТКАЧУК Павло Іванович

(27.06.1938, с. Чеснівка, тепер Хмільницького району Вінницької області) – педагог, краєзнавець, літературознавець. Відмінник народної освіти України. У 1968 р. заочно закінчив філологічний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Викладав мову й літературу в Уладівській неповній середній школі № 2 (Літинський район), з 1969 р. – директор цієї школи. Свою заоханість у рідне слово, глибокий інтерес до історії та культури українського народу поклав в основу навчально-виховної роботи. У школі створено краєзнавчий музей, діють гуртки, де вивчають історію, культуру рідного краю, збирають фольклорні та етнографічні матеріали. Широке визнання здобув дитячий фольклорний ансамбль "Подоланочка", який у 1988 р. став переможцем Всеукраїнського конкурсу народних дитячих пісень, ігор і розваг. Користується популярністю в селі клуб рідної культури "Батьківський поріг", створений з ініціативи П. І. Ткачука. Він – член обласного історико-краєзнавчого товариства "Поділля". Директор народознавчого центру «Скарби Поділля». З доповідями й повідомленнями виступає на конференціях з питань фольклористики, етнографії, історії Вінниччини. Автор численних краєзнавчих розвідок, опублікованих у місцевій пресі.

Тв.: Легенда про еміра з Поділля // Поділля. – 2005. – 23 грудня; Ян Потоцький – давня історія Поділля // Пульсуючі джерела. – 2008. – 21 серпня; Друге народження Сливови // Пульсуючі джерела. – 2009. – 30 червня; Тарас Шевченко в народній творчості посполан // Літературне краєзнавство

Поділля в системі сучасної освіти: стан, проблеми, перспективи: зб. наук. праць / Ред. колегія: О. М. Куцевол (голов. ред.). – Вінниця: ТОВ «Ландо ЛТД», 2011. – С. 99 – 103. [У співавтор. з Т. П. Ткачуком].

Літ.: Подолинний А. М. До криниць народного слова. – Вінниця, 1989; Хоменко Б. В. Ткачук Павло Іванович // З-над Божої ріки... – С. 298 – 299; Гальчак С. Д. Ткачук Павло Іванович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 229 – 230; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 189 – 190.

ТКАЧУК Петро Степанович

(07.08.1922, с. Яришівка Томашпільського району Вінницької області) – педагог, краєзнавець. У 1940 р. закінчив Тульчинську педшколу. Учасник Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. Вчителював у с. Бутині Вишневецького району Тернопільської області, у школах Томашполя, Літина та Літинського району. Впродовж багатьох років займається пошуковою та краєзнавчою діяльністю. З краєзнавчими статтями виступає у місцевій пресі.

Тв.: Вклонімося і мертвим, і живим... - Вінниця, 1995. – 110 с.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 190.

ТОБІЛЕВИЧ Софія Віталіївна

(15.10.1860, с. Новоселиця, тепер Жмеринського району Вінницької області – 07.10.1953, Київ) – акторка, фольклористка. Дружина І. К. Карпенка-Карого (І. К. Тобілевича). Рано залишившись напівсиротою, з дитинства наймитувала, зазнала поневірянь. Визначальним у її долі було випадкове знайомство з композитором М. Лисенком у Києві, який гідно оцінив її чудові акторські дані та голос. Невдовзі стала хористкою театральної групи М. П. Старицького. У травні – червні 1883 р. побувала в селах Філютці, Плискові та інших населених пунктах теперішнього Погребищенського району, де пройшло її дитинство. Тут зробила перші фольклорні записи. Зокрема, записала понад 300 пісень, чимало казок, переказів, оповідань, приказок і прислів'їв. Через рік фольклорні твори вийшли в Кракові під назвою “Етнографічні матеріали з околиці Плискова Липовецького повіту”. В 1884 – 1885 рр. жила в Новочеркеську, де перебував на засланні І. К. Карпенко-Карий, в 1887 – 1888 рр. – на хуторі Надія (нині Кіровоградська область). Як драматична акторка виступала в 1888 – 1890 рр. в трупі М. К. Садовського, в 1890 – 1907 рр. – трупі П. К. Саксаганського та І. К. Карпенка-Карого. У 1908 – 1916 рр. працювала в театрі М. Саксаганського в Києві. У 1920 – 1921 рр. – в Новому драматичному театрі ім. І. Франка під керівництвом Г. Юри в Черкасах. У 1922 – 1923 рр. жила в Погребищі, де створила народний самодіяльний театр, займалась фольклорною діяльністю. Усі записи передала у 1935 р. на зберігання етнографічній

комісії Всеукраїнської АН. Найповнішою публікацією фольклорних записів стало видання “Українські народні пісні в записах Софії Тобілевич” (упорядники Г. К. Сидоренко та О. К. Хмільовська; Т. 1 – 1964 р., Т. 2 – 1965 р., Т. 3 – 1967 р.). По кілька зразків вміщено в окремих томах фольклорної серії “Українська народна творчість” “Ігри та розваги” (1963 р.), “Жартівливі пісні” (1967 р.), “Танцювальні пісні” (1970 р.), “Рекрутські та солдатські пісні” (1974 р.), “Наймитські та заробітчанські пісні” (1975 р.), “Чумацькі пісні” (1976 р.).

Тв.: *Мої стежки та зустрічі*. – К.: Видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1957.

Літ.: УРЕС. – Т. 3. – К., 1968. – С. 491; Пилипчук Р. Одна з родини корифеїв // *Літературна Україна*. – 1985. – 21 листопада; Лісовий П. М. Багатогранний талант // *Вінницька правда*. – 1985. – 9 жовтня; Балабольшенко А. Хроніка печерного життя: Ретроспективний погляд на події 20-х рр. // *Вітчизна*. – 1993. – № 3 / 4. – С. 83 – 90; Подолинний А. М. Тобілевич Софія Віталіївна // *3-над Божої ріки...* – С. 299; Гальчак С. Д. А почалось з фольклору... // *Земля над Россю: Краєзнавчі нариси*. – Вінниця, 1995. – С. 26 – 28; Гальчак С. Чарівниця сцени // *Там же*. – С. 71 – 74; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 190, 191; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 58.

ТРОНЬКО Петро Тимофійович

(12.07.1915, с. Заброди Богодухівського району Харківської області – 13.09.2011, м. Київ) – видатний український учений, фахівець з проблем історичного краєзнавства та історико-культурної спадщини України, засновник сучасної школи істориків-краєзнавців, дослідник історії України періоду Великої Вітчизняної війни. Державний і громадський діяч. Академік НАН України (1978 р.), перший віце-президент Всеукраїнської академії історичних наук (1999 р.), заслужений діяч науки і техніки України (1990 р.), Лауреат Державної премії СРСР в галузі науки та техніки (1976 р.), Премії Ленінського комсомолу (1984 р.), Республіканської премії ім. М. Островського (1987 р.).

Учасник Великої Вітчизняної війни. Депутат Верховної Ради УРСР 9-ти скликань (1947 – 1951, 1960 – 1985). Нагороджений орденами і медалями Союзу РСР, України та Росії, серед них – орденом Червоної Зірки (1943 р.), Леніна (1961 р.), Трудового Червоного Прапора (1958, 1965, 1971, 1973 рр.), Дружби народів (1975 р.), Вітчизняної війни I ст. (1985 р.), Жовтневої революції (1985 р.), За заслуги III ст. (1995 р.), Богдана Хмельницького II і III ст. (1997 р.), орденом Держави за присвоєнням звання Героя України (2000 р.), орденом князя Ярослава Мудрого V ст. (2005 р.), почесними грамотами Української (1975, 1981 рр.), Естонської (1974 р.) та Білоруської (1975 р.) РСР.

З 1932 р. працював робітником на шахті у м. Дзержинську, учителем, помічником директора по виховній роботі, заступником директора в навчальних установах (Харківська область), заступником директора, директором Лебединського дитячого будинку, комсомольським працівником. У 1939 р. обирався депутатом Народних Зборів Західної України. У 1939 – 1941 рр. – перший секретар Станіславського обкому ЛКСМУ. Під час Великої Вітчизняної війни був на політичній роботі у діючій армії кількох фронтів. У 1943 – 1947 рр. – перший секретар Київського обкому і міському комсомолу, другий секретар ЦК ЛКСМУ. В 1948 р. закінчив (екстерном) Київський державний університет. У 1948 – 1951 рр. – в аспірантурі Академії суспільних наук при ЦК ВКП(б). Кандидатська дисертація “Комсомольське підпілля України в боротьбі проти гітлерівських загарбників в роки Великої Вітчизняної війни” (1951 р.). В 1951 – 1961 рр. – на партійній роботі. В 1961 – 1978 рр. – заступник Голови Ради Міністрів УРСР. Працюючи на цій державній роботі понад 17 років, займався розвитком освіти України всіх рівнів, розвитком культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, охорони історико-культурної спадщини. Роботу в партійних і державних органах поєднував з науковою діяльністю. Був одним із ініціаторів створення та Головою Правління Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури (1967 – 1988 рр.), ініціатором створення Музею народної архітектури і побуту в Пирогово (Київ) та Національно-культурного заповідника козацької слави на о. Хортиця. Докторська дисертація “Боротьба трудящих Радянської України проти гітлерівських загарбників в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.)”.

У 1978 – 1979 рр. – віце-президент АН УРСР. З 1980 р. – зав. відділу регіональних проблем історії України Інституту історії України НАН України. З 1986 р. – віце-президент Міжнародного комітету славістів. З 1990 р. Голова Правління Всеукраїнської спілки краєзнавців (з 2008 р. – Національної спілки краєзнавців України). В умовах незалежної України широко розгорнув координацію діяльності по охороні та відтворенню видатних пам'яток історії та культури. Радник Президента України з питань історико-культурної спадщини (1996 р.), голова Комісії по відтворенню видатних пам'яток історії та культури при Президентові України (1996 р.), голова Благодійного фонду по відтворенню видатних пам'яток історико-культурної спадщини ім. Олеса Гончара (1996 р.).

В наукових працях радянського часу висвітлював багатогранні процеси історії радянського суспільства, культурного будівництва, розвитку й зміцнення дружби народів. Займався дослідженням проблем історії Великої Вітчизняної війни, історичного краєзнавства, пам'яткознавства, останніми займається й нині. Одним з важливих аспектів наукової і організаційної діяльності було керівництво (з 1965 р.) підготовкою і створенням “Історії

міст і сіл УРСР” в 26-ти томах, в тому числі й тому “Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область”. З 1982 р. координує підготовку Зводу пам’яток історії і культури народів СРСР по Українській РСР (після 1991 р. – “Звід пам’яток історії та культури України”). Автор, упорядник, головний або відповідальний редактор багатьох колективних монографій, збірників документів, зокрема: Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941 – 1945 гг.: В 3-т. – К., 1967 – 1969; История Украинской ССР. – Т. 7. – К., 1978; История Киева. – Т. 2, Кн. 3. – К., 1982; Репрессоване краєзнавство (20 – 30-і роки). – К., 1991; Нагороди України: Історія, факти, документи: У 3-х т. – К., 1996 та ін. З 1992 р. – голова Головної редколегії науково-документальної серії книг “Реабілітовані історією”, головний редактор журналу “Краєзнавство”, член редакційної ради й головної ради журналів “Пам’ятки України”, “3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КДБ”. Автор понад 600 праць, у т. ч. 17 монографій.

Тв.: Безсмертя юних (з історії боротьби комсомольського підпілля України в роки Великої Вітчизняної війни). – К.: Молодь, 1957. – 176 с.; В боях за Вітчизну (1941 – 1945 рр.). – К.: Молодь, 1959. – 146 с.; Народу сила не зборима. З історії боротьби трудящих Радянської України проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни. – К.: Знання, 1969. – 64 с.; Подвиг твоих отцов. Из истории борьбы комсомольцев и молодежи Украины против немецко-фашистских захватчиков в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. – М.: Молодая гвардия, 1970. – 462 с.; Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область / Голова Головної редколегії Тронько П. Т.; Редколегія тому: Олійник П. Ф. (гол. редколегії), Бабій М. Л., Бовкун В. Д. та ін. – К.: Головна ред. Укр. Рад. Енциклопедії (Інститут історії АН УРСР), 1972. – 778 с.; Культура – всенародне надбання. – К.: Політвидав України, 1977. – 155 с.; Защищая Советскую Родину. Из истории борьбы комсомольцев и молодежи советской Украины против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. – М.: Молодая гвардия, 1979. – 336 с.; Летопись дружбы и братства. Из опыта создания «Истории городов и сел Украинской ССР» в 26-ти томах. – К.: Наукова думка, 1981. – 128 с.; Бессмертие подвига. – К.: Молодь, 1985. – 239 с.; Розповіді про безсмертний подвиг. – К.: Радянська школа, 1987. – 320 с. (у співавтор.); Увічнена історія України. – К.: Наукова думка, 1992. – 274 с. (у співавтор.); Краєзнавство у відродженні духовності та культури. Досвід, проблеми, перспективи. – К.: Рідний край, 1994. – Т. 1. – 106 с.; Навічно в пам’яті народній (з історії боротьби молоді України проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.). – К.: Молодь, 1995. – 160 с.; Історичне краєзнавство: крок в нове тисячоліття. – К., 2000; Згадаймо всіх поіменно. – К.: Молодь, 2001. – 180 с.; Історія міст і сіл в контексті регіональних досліджень. – К., 2001; Українське краєзнавство в XX столітті. – К., 2002; Всеукраїнська спілка краєзнавців: До 75-річчя діяльності // УІЖ. – 2002. – №4; Краєзнавство України: Здобутки і проблеми. – К., 2003; В. В. Щербицький (1918 – 1990) // УІЖ. – 2003. – № 1; Молодість, обпалена війною. – 2-е вид. – К., 2004; Краєзнавчий рух в Україні: Шляхи подальшого розвитку // УІЖ. – 2004. – №2; Внесок народу України в перемогу над німецько-фашистськими загарбниками // Краєзнавство. – 2005. – № 1 – 4.

Лит.: Бондар Т. Д. *Захист докторської дисертації* П. Т. Троньком // УІЖ. – 1968. – № 12; *История Академии наук Украинской ССР.* – К., 1979; УРЕ. – Т. 2. – К., 1984; РЕІУ. – Т. 4. – К., 1972; ЕУ. – *Словникова частина.* – Т. 9. – 1980; *З любов'ю до України.* – К., 1995; *Хто є хто в Україні.* – К., 1997; *Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довід.* / Серія “Українські історики”. – Вип. 1. – К., 1998; *Удод Л. П. Т. Тронько. Портрет на тлі епохи.* – Дніпропетровськ, 2000; П. Т. Тронько: *Біобібліографічний покажчик.* – К., 2000; *Українські історики ХХ ст.: Біобібліогр. довід.* / Серія “Українські історики”. – Вип. 2: У 2 ч. – Ч. 1. – К., Львів, 2003; *Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю): Довідник.* – Т. 1. – К., Кам'янець-Подільський, 2003; *Савчук В. О. Петро Тимофійович Тронько // Кам'янець-Подільський державний університет в особах.* – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – Т. 1. – С. 564 – 579; *Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006...* – К., 2006. – С. 662 – 664.

ТРОСТОГОН Алла Михайлівна

(16.07.1957, м. Вінниця) – історик, краєзнавець, кандидат історичних наук. У 1978 р. закінчила історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. З 1989 р. працює старшим викладачем, доцентом кафедри всесвітньої історії цього ж вузу (з 1998 р.: Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського). Досліджує історію та культуру Поділля ХІХ – початку ХХ ст., інші аспекти минулого краю. Учасниця міжнародних, Всеукраїнських наукових, регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: *Розвиток сільського господарства та промислового виробництва на Поділлі в дожовтневий період* // *Проблеми економічної географії Поділля: Тези доповідей наукової конференції.* – Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 125 (у співавтор.); *Православні храми й фортеця в місті Брацлаві* // *Тези доповідей 15-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1996. – С. 14 – 16; *“Подольские епархиальные ведомости” і Ватикан* // *Тези доповідей 16-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1997. – С. 17 – 18; *“Подольские епархиальные ведомости” про Ю. М. Крижанівського* // *Тези доповідей і повідомлення 17-ї Вінницької історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1997. – С. 49; П. Х. Вітгенштейн на Поділлі // *Тези доповідей і повідомлення 18-ї Вінницької історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1998. – С. 40; *Іншомовна загальноновживана й термінологічна лексика в історичній повісті Богдана Лепкого “Не бивай”* // *Тези доповідей і повідомлення 19-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1999. – С. 78 – 80 (у співавтор.); *Аерарна політика Радянської держави і українське село в 20 – 30-і роки ХХ ст.: історіографія* // *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки / Українська історіографія на рубежі століть: Матеріали міжнародної наукової конференції.* – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – С. 600 – 611; *Перший радянський голодомор на Україні: Історіографія проблеми* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського.* – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 253 – 257; *Більшовицький “експеримент” в українському селі в 20-ті – початку 30 рр. ХХ ст.: історіографія проблеми* // *Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського.* – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 246 – 250; *До питання про засну-*

вання міста Вінниці та походження його назви // *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження*. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 60 – 63; *Світ жакливиx знуцань та невинуватих репресій // Реабілітовані історією. Вінницька область...* – Кн. 1. – Вінниця: ДП “ДКФ”, 2006. – С. 827 – 830; О. С. Левада: *невідомі сторінки біографії // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження*. – Вінниця, 2007. – С. 355 – 359; *Відродження освіти на Вінниччині в післявоєнний період (1944 – 1950 рр.) // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.)*. – Вінниця, 2011. – С. 211 – 214.

Літ.: Баженов Л. В. Поділль в працях дослідників і краєзнавців... – С. 379; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 192.

ТРОСТОГОН Михайло Ананійович

(05.11.1920, с. Ворошилівка Тиврівського району Вінницької області – 11.04.2010, м. Вінниця) – мовознавець, краєзнавець, кандидат філологічних наук. У 1946 р. закінчив Вінницький педагогічний інститут, у 1962 р. – Київський інститут іноземних мов (з відзнакою). 24 роки завідував кафедрою іноземних мов Вінницького державного педагогічного інституту і одночасно протягом 10-и років – опорної кафедри при Вінницькому педінституті (об'єднувала кафедри іноземних мов вузів міст Вінниці, Житомира, Умані, Кам'янець-Подільського). Професор кафедри іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Досліджував топоніміку, історію Вінниччини різних періодів. Учасник регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Оpubлікував більше 200 праць.

Тв.: *Організація навчального процесу в гімназіях та повітових училищах Поділля у 1824 – 1830 рр. // 7-а Подільська історико-краєзнавча конференція. Секція історії дожовтневого періоду*. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 50, 51; *Мікротопоніми та гідроніми с. Ворошилівки Тиврівського району // Тези доповідей 5-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1987. – С. 93, 94; *Походження топоніма Голендри // Тези доповідей 8-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1989. – С. 112 (у співавтор.); *Лікарська діяльність М. І. Пирогова на Вінниччині // Тези доповідей 4-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1986. – С. 80 (у співавтор.); *Михайло Калинович – визначний український мовознавець з Поділля // Тези доповідей 15-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1996. – С. 33 – 35; *Індоевропейська основа власних імен на Поділлі // Тези доповідей 16-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1997. – С. 76 – 78; *Думки вінницького філолога про становлення граматичної термінології української мови // Тези доповідей і повідомлення 18-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1998. – С. 30, 31; *Іншомовна загальноєвживана й термінологічна лексика в історичній повісті Богдана Лепкого “Не вбивай” // Тези доповідей і повідомлення 19-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*.

– Вінниця, 1999. – С. 78 – 80 (у співавт.); Іншомовна лексика наукових праць І. Я. Франка. – Вінниця: Контигент-ПРИМ, 2001. – 96 с.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 379; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 193; Зінько Ю. А., Кравчук О. М. М. А. Тростогон: людина, педагог, митець // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 324 – 332.

ТРОШКОВА Анастасія Леонідівна

(20.06.1958, с. Тартак Жмеринського району Вінницької області) – журналіст, краєзнавець. У 1975 р. закінчила Жмеринську середню школу № 1 ім. І. Франка. Журналістську біографію розпочала у жмеринській міськрайонній газеті "Нові горизонти". Потім 19 років працювала в райгазеті "Комунар" ("Шаргородщина"). Була власним кореспондентом "Подолі", "Сільського часу", "Вінниччини". Нині – заступник головного редактора "Вінниччини".

Тв.: На престолі козацької слави – нескорена Буша // Хочу все знати (специвипуск газети "Вінниччина"). – 2004. – 2 жовтня; Ця таємнича Буша // Вінниччина. – 2008. – 2 лютого; У царстві Святого Духа // Вінниччина. – 2012. – 14 березня; Жар-птиці й метелики Тетяни Андрусак // Вінниччина. – 2012. – 21 березня.

Літ.: Вінниччина журналістська / Автор-упорядник В. Г. Лисенко. – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. – С. 226.

ТРУХМАНОВА Світлана Леонідівна

(11.03.1963, м. Львів) – історик, педагог, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України. У 1984 р. закінчила історичний факультет Вінницького державного педагогічного інституту. Працювала у Вінницькому ПТУ № 4. З 1998 р. – викладач, старший викладач Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова. Кандидат історичних наук (2009 р.). Кандидатська дисертація: "Соціокультурні та політичні процеси у містах Східного Поділля: 1920-ті – початок 1930-х рр." (2009 р.). Учасниця подільських, вінницьких обласних науково-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Динаміка кількості та складу населення Поділля за родом занять у 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. // Етнічна історія народів Європи / Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка; Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2001. – Вип. 8. – С. 65 – 70; Вплив зайнятості міського населення Поділля на тип окружного міста у 20-х – початку 30-х рр. XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія / За заг. ред.

проф. П. С. Григорчука. – Вінниця: ДП “ДКФ”, 2001. – Вип. III. – С. 73 – 81; Про підготовку кадрів радянських спеціалістів у 20-х рр. XX ст.: На матеріалах подільських міст // *Етнічна історія Європи / Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка: Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН України.* – К., 2002. – Вип. 13. – С. 93 – 99; Етнонаціональні особливості укладу міського населення Поділля у 20-х рр. XX ст. // *Народна культура Поділля в контексті національного виховання: 36. наук. праць Міжнародної науково-практичної конференції, Вінниця, 14 – 15 жовтня 2003 р.* – Вінниця, 2004. – С. 321 – 326; Українізація партійно-державного апарату у 20-х рр. XX ст.: На матеріалах Державного архіву Вінницької області // *Вінниччина: минуле та сьогодення: Краєзнавчі дослідження: Матеріали XX Вінницької наукової історико-краєзнавчої конференції, 27 – 28 жовтня 2005 р.* – Вінниця, 2005. – С. 146 – 153 (у співавтор. з В. П. Півощенко); Інтелекція міст Поділля – об’єкт репресивної політики більшовицької адміністрації в Україні, 1920-ті – початок 1930-х рр. // *Історія України: Маловідомі імена, події, факти: 36. статей / Інститут історії України НАН України.* – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – Вип. 34. – С. 115 – 142; Умови життя та діяльності освітян Поділля у 20-х рр. XX ст. // *Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.).* – Вінниця, 2011. – С. 171 – 177.

Літ.: Гальчак С. Д. Регіонознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – 2010 рр.). – Вінниця: Меркюри-Поділля, 2010. – С. 146 – 147.

ТУТКІВСЬКИЙ (Тутковський) Павло Аполлонович

(01.03.1858, м. Липовець, тепер селище міського типу Вінницької області – 03.06.1930, Київ) – геолог, академік ВУАН (з 1919 р.), академік АН Білорусі (з 1928 р.), член Комісії краєзнавства при ВУАН (з 1920 р.). У 1882 р. закінчив Київський університет. У 1885 – 1895 рр. працював дослідником геологічного кабінету цього університету, згодом інспектором і директором народних училищ Волині. З 1914 р. професор Київського університету, з 1926 р. – засновник і перший директор Інституту геології АН України, організатор при інституті музею геології. Автор праць, присвячених питанням мінералогії, петрографії, геоморфології, геохімії, палеонтології, історії геології, фізичної географії й ін. Видав ряд підручників з геології і географії для вузів і середньої школи. У 20-х рр. співробітничав з природознавцями і дослідниками Поділля та Волині, описав цей регіон у статтях і книгах.

Тв.: *Юго-Западный край: Популярные естественно-исторические и географические очерки.* – К., 1893 – 1895. – Вип. 1 – 2; *Зональность ландшафтов и почв в Волынской губернии // Труды общества исследователей Волыни.* – Житомир, 1910. – Т. II; *Природня районізація України.* – К., 1922; *Путеводитель экскурсий по Волыни.* – К., 1926.

Літ.: Коваленко К. О. Павло Аполлонович Тутковський. — К., 1965; Денисик Г. І. Академік П. А. Тутковський // Тези доповідей 6-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. — Вінниця, 1988. — С. 48; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... — С. 381; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... — С. 194.

ТУЧИНСЬКИЙ Віталій Анатолійович

(15.09.1958, с. Петримани Мурованоктуриловецького району Вінницької області) — історик, педагог, краєзнавець, кандидат історичних наук (з 2002 р.). Член Національної спілки краєзнавців України. У 1980 р. закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. В 1980 — 2000 рр. працював викладачем, заступником директора Вінницького педагогічного училища. З 2000 р. — старший викладач, з 2002 р. — доцент кафедри історії слов'янських народів Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, з 2005 р. — заступник директора Інституту історії, етнології і права цього вузу. Дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті. Відмінник освіти України. Сфера наукових інтересів: історія національних меншин на Поділлі, етнокультурний розвиток молдавської національної меншини Півдня України в XIX — XX ст. Учасник міжнародних, Всеукраїнських наукових, науково-практичних, регіональних історико-краєзнавчих конференцій, V-го міжнародного конгресу українців.

Тв.: Молдаване Півдня України в кінці XIX — початку XX ст.: Історіографічний огляд // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. — Вип. 2. — К., 1998; Молдаване України в кінці XIX — початку XX ст. // Національні меншини Правобережної України: історія та сучасність. — Науковий збірник. — Т. 18. — Житомир, 1998; Україно-молдавські зв'язки та переселення молдавського народу на Південь України з найдавніших часів до кінця XIX ст. // Україна: минуле, сьогодення, майбутнє. — Збірник наукових праць. — К., 1999; Переселення молдаван на Південь України (з найдавніших часів до середини XIX ст.) // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. — Вип. 3. — К., 1999; Молдаване Півдня України в другій половині XIX — початку XX ст., їх чисельність та розселення // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. — Вип. 2. — Вінниця, 2000; До історії Вінницької гімназії 1814 — 1847 рр. // Матеріали звітної конференції викладачів історичного факультету за 2000 р. — Вінниця, 2000; Етнонаціональний розвиток молдавської національної меншини Півдня України в II половині XIX — початку XX ст. // Етнічна історія народів Європи. — Вип. 10. — К., 2001; Соціально-економічне становище молдавського населення Півдня України в II половині XIX — на початку XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. — Вип. 3. — Вінниця, 2001; Молдавське населення Поділля з найдавніших часів до кінця XIX століття // Поділля в контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. — Вінниця, 2001. — С. 93 — 101; Молдаване Півдня України другої половини XIX — початку XX ст. в дорадянській історіографії //

Наукові записки Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. – Т. 6. – Кам'янець-Подільський, 2001; Хмельницький літопис як історичне джерело // Матеріали наукової конференції викладачів історичного факультету, присвяченої 90-річчю ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2002; Особливості етнокультурного розвитку молдавської національної меншини Півдня України в кінці XIX – на початку XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 47 – 51; Особливості землеробства та землекористування молдавської національної меншини півдня України в другій половині XIX – на початку XX ст. // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 39 – 43; Утворення Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки і адміністративні зміни на території лівобережного Придністров'я в 1920 – 1940 рр. // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський; Кам'янець-Подільський: Оіум, 2006. – С. 175 – 179; Становлення і розвиток вищої та професійної освіти в м. Вінниці у 1930-х рр. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 297 – 300; Молдавани Півдня України з найдавніших часів до початку XX ст. – Вінниця: О. Власюк, 2007. – 220 с. [Монографія]; Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304 с. (чл. авторського колективу); Хмельницький літопис як джерело до історії визвольної війни під проводом Б. Хмельницького на Поділлі // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (13 – 15 жовтня 2010 р.). – Вінниця, 2011. – С. 14 – 15; Інститут історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: історія і сучасність // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 32 – 37 [у співавтор. з Ю. А. Зінком, П. С. Григорчуком]; Місце Вінницької гімназії в розвитку освіти на Поділлі (1814 – 1847 рр.) // Там само. – С. 108 – 110; Хмельницький літопис як джерело до історії україно-польських відносин на Поділлі напередодні та у початковий період визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького // Україна і Польща: історичне суіство: Збірник матеріалів міжнародної кон// Україна і Польща: історичне суіство: Збірник матеріалів міжнародної конференції. – Вінниця: ТОВ "Нілан ЛТД", 2012. – С. 74 – 78.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 194 – 195; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – поч. 2010 рр.). – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 147 – 149.

ФАРИСЕЙ Дмитро Іванович

(28.04.1940, с. Красненьке Ситковецького (тепер: Ілпінецького району Вінницької області) – військовослужбовець, педагог, історик, краєзнавець. В 1970 р. закінчив Ленінградське середнє загальновійськове військово-політичне училище. У 1986 р. в званні майора звільнився в запас. Закінчив Хабаровський державний педінститут. Учитель історії і суспільствознавства. Викладач Вінницького професійного ліцею. Член Національної спілки жур-

налістів України. Автор публікацій у місцевій пресі з краєзнавчої тематики.

Тв.: Село моє Красненьке: Історико-краєзнавчі нариси. – Вінниця, 2004. – 240 с.

Літ.: Філін О. З архівів, фотографій, спогадів // Кур'єр (м. Вінниця). – 2003. – 24 грудня; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 196.

ФЕДУН Василь Данилович

(1914, с. Корделівка, тепер Калинівського району Вінницької області – 1942) – літературознавець, краєзнавець. Закінчив мовно-літературний факультет Вінницького педагогічного інституту. Того ж року зайняв посаду старшого наукового працівника літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського у Вінниці. Чимало зробив для збагачення експозиції і фондів музею, виявив у архівах ряд нових документальних, фото- й рукописних матеріалів. Був ініціатором і автором видання “Пам'ятка екскурсанта музею М. М. Коцюбинського” (Вінниця, 1938 р.), яке складалося з розділів “Життя славетного письменника”, “Хронологічний показчик творів М. Коцюбинського”, “Критичні матеріали про життя і творчість М. Коцюбинського” та збірника “Михайло Коцюбинський (До 75-річчя з дня народження): Збірник матеріалів, статей, віршів та нарисів” (Вінниця, 1939 р.), до якого включив статті “М. Коцюбинський і царська цензура” і “Михайло Коцюбинський (Бібліографія)”. Тоді ж записав у с. Лопатинцях і опублікував в обласній газеті “Більшовицька правда” спогади місцевих жителів про письменника. В 1939 – 1941 рр. працював директором Канівського державного Музею-заповідника “Могила Т. Г. Шевченка”. Під час Великої Вітчизняної війни брав участь у боях з нацистськими загарбниками, в одному з яких і загинув.

Літ.: Хоменко Б. В. Федун Василь Данилович // 3-над Божої ріки... – С. 306; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 196, 197.

ФІЛОНОВ Леонід Володимирович

(21.03.1949, м. Олександрівка Донецької області) – педагог, історик, кінотелеаматор, краєзнавець. У 1976 р. закінчив історичний факультет Донецького державного університету. Працював учителем історії в м. Краматорськ Донецької області, викладачем на кафедрі педагогіки Донецького інституту підвищення кваліфікації працівників профтехосвіти. З 1986 р. працівник Вінницького інституту післядипломної практики вчителів, з 1989 р. – доцент кафедри культурології, мистецтва і дизайну Вінницького державного політехнічного інституту (тепер: національного технічного університету). Голова творчого об'єднання “Плин” Він-

ницької обласної телерадіокомпанії. Член обласної редколегії видання “Національна Книга Пам’яті жертв голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Вінницька область”. Активно займається краєзнавством. Досліджує політичну історію на Поділлі в XX столітті. Автор відеофільмів “Савой. Маємо за честь!”, “Мури” крізь віки”, “Ямпіль на Дністрі”, “Мій Хмільник”, “УПА: маловідомі сторінки”, телефільмів “Історія родини Кульматицьких”, “Богунова Вінниця”, “Непокараний злочин”, а також ряду науково-краєзнавчих публікацій. Учасник регіональних історико-краєзнавчих конференцій.

Тв.: Значення праць В. Д. Отамановського для шкільного краєзнавства на Вінниччині // Тези доповідей 6-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1988. – С. 102 – 103; Біля витоків історії // Вінницька правда. – 1988. – 13 жовтня; Краєзнавець Отамановський // Вітчизна. – 1990. – № 11. – С. 191 – 192; Історія та теорія культури. Пізнавальні завдання та методика їх використання: На основі краєзнавчих конференцій. – К., 1993. – 24 с.; Повернення із небуття // Вісник Вінницького державного політехнічного інституту. – 1994. – № 1; Дай, Боже, пам’яті нащадкам: Історико-документальні нариси. – Вінниця, 1995. – 32 с.; Я прийшов до вас, люди // Українська культура. – 1999. – № 12; Іван Богун на відстані століть і сьогодні // Вінниччина – край козацької слави: Матеріали краєзнавчої конференції. – Вінниця, 2001. – С. 4, 5; Із плину часу: Історико-документальні нариси, публіцистика. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – 120 с.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 197.

ХАВЛЮК Павло Іванович

(15.06.1925, с. Лугова Іллінецького району Вінницької області – 07.2001, м. Вінниця) – археолог, краєзнавець, кандидат історичних наук (з 1962 р.), доцент. У 1957 р. закінчив історичний факультет Ужгородського університету. З 60-х рр. викладав на історичному факультеті Вінницького державного педагогічного інституту, керував археологічною експедицією цього вузу. Досліджував ранньослов’янські пам’ятки Поділля. Учасник міжнародних, Всеукраїнських наукових, регіональних історико-краєзнавчих конференцій. З історії краю опублікував близько 100 праць.

Тв.: Материалы к археологической карте бассейна р. Соб // КСИА АН УССР. – К., 1956. – Вып. 6. – С. 18 – 21; Новые данные о культовых изображениях в Триполье // СА. – 1959. – № 3. – С. 208; Раннеславянские поселения в средней части Южного Побужья // СА. – 1961. – № 3. – С. 185 – 201; Славянские поселения VIII – начала IX вв. на Южном Буге // Археологический сборник Эрмитажа. – Л., 1962. – С. 117 – 126; Раннеславянские поселения Семенки и Самчинцы в среднем течении Южного Буга // МИА. – Т. 108. – М., 1963. – С. 320 – 350; О технологии изготовления раннеславянской керамики // Археологический сборник Эрмитажа. – Л., 1965. – Вып. 7. – С. 37 – 41; Земля уличів X – XI ст. // Матеріали 3-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. –

Львів, 1970. – С. 134 – 136; Гончарний горн культури полів поховань черняхівського типу в с. Тарасівці на Вінниччині // *Середні віки на Україні*. – К., 1977. – Вип. – С. 79 – 83; Про виробництво жорен на черняхівських поселеннях Побужжя // *Археологія*. – 1980. – Вип. 34. – С. 30 – 34; Вельбарские памятники на Южном Буге // *Kultura wielbargka w mlodszyim okresie rzymskim*. – Lublin, 1988. – Т. 1. – С. 137 – 139; Ранньозарубинецьке селище Райки Іллінецького району на Вінниччині // *Тези доповідей і повідомлення 17-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1997. – С. 37 – 39; Сучасний стан черняхівської проблеми на території України і Молдавії // *Тези доповідей 18-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1998. – С. 24 – 25.

Літ.: Ковтонюк І. Древні готи на Поділлі? // *Подолія*. – 1998. – 29 серпня; Баженов Л. В. Поділлія в працях дослідників і краєзнавців... – С. 386; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 198.

ХАНДРОС Борис Наумович

(25. 12.1923, с. Озаринці, тепер Могилів-Подільського району Вінницької області) – публіцист, кіносценарист, краєзнавець. В'язень концтабору-гетто в с. Печера (тепер Тульчинського району), учасник Другої світової війни. В 1950 р. закінчив Київський університет. Працює в жанрі художньо-документальної прози. Дослідив за архівними джерелами життя та діяльність видатного педагога С. А. Калабіна, в т. ч. період його перебування на Вінниччині (“Формула таланту, або Повість про Сина і Батька”). Досліджує тему голодомору, висвітлюючи її на матеріалі Вінниччини: повість “Мор” присвячена подіям в Озаринцях і сусідніх селах та містечках, “Смертні листи” – подіям в с. Сосонці Вінницького району. Написав сценарії документальних фільмів “Смертні листи” (1992 р.), “Історія одного млина” (1993 р.).

Тв.: Местечко, которого нет. – К.: Альтпресс, 2002. – 332 с.

Літ.: Зустріч із земляком // *Наддністрянська правда (Могилів-Подільський)*. – 1978. – 14 жовтня; Історія одного млина // *Слово Придністров'я*. – 1993. – 7 вересня; Шлеймович М. С. Хандрос Борис Наумович // *З-над Божої ріки...* – С. 308; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 198 – 199.

ХАРЧУК Валерій Євгенович

(01.01.1941, с. Іванівці Барського району Вінницької області) – педагог, краєзнавець. У 1962 р. закінчив філологічний факультет Вінницького державного педагогічного інституту, у 1977 р. – ВПШ при ЦК Компартії України. Вчителював в смт Печеніжин Коломийського району Івано-Франківської області, у Погребщенській СШ №1 (Вінницька область). Працював у Вінницьких обкомі комсомолу та обкомі партії. Займався питаннями культурно-масової роботи та охорони пам'яток історії та культури в управлінні культури Вінницького облвиконкому. З 2006 р. як керівник

обласного відділення Пошуково-видавничого агентства "Книга Пам'яті України" замається організацією пошуку матеріалів про учасників бойових дій Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. та дослідженням подій воєнних років на Вінниччині. Відповідальний секретар редакційної колегії та упорядник багатотомного видання "Переможці" історико-меморіального проекту "Книга Пам'яті України. Вінницька область". Автор низки довідкових матеріалів, вміщених у цьому виданні, а також краєзнавчих публікацій.

Тв.: *Відновити порозуміння // Камертон-ікс (м. Вінниця). – 1992. – 12 листопада; У творчому пошуку // Камертон-ікс. – 1993. – 23 січня; Вінницькій області – 70: Документальний нарис. – Вінниця: ТВП "Книга-Вега", 2002. – 50 с. [У складі авторського колективу]; Покоління переможців // Вінниччина. – 2010. – 5 листопада; Переможці. Книга Пам'яті Україна. Вінницька область / Обл. ред. колегія: Спірідонова Л. М. (гол.), Нешик С. С. (заст. гол.), Харчук В. Є. (відп. секретар) та ін. – Тт. 1 – 6. – Вінниця: ДП "Державна картографічна фабрика". – 2007 – 2012; Навічно в пам'яті // Вінниччина. – 2012. – 8 лютого.*

ХІХЛАЧ Богдан Миколайович

(10.06.1977, с. Чокурди, Якутія, Російська Федерація) – історик, краєзнавець. У 2001 р. закінчив історичний факультет Вінницького державного педагогічного університету, у 2002 р. – магістратуру при ньому. З 2002 р. працює у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї. Молодший науковий працівник. Автор близько 10 наукових публікацій з історії Української греко-католицької церкви на Поділлі.

Тв.: *З історії греко-католицької церкви на Поділлі (XVII – XIX ст.) // Подільська старовина: Науковий збірник / До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 96 – 102; Василіанський монастир святого Іоанна Хрестителя м. Бар (XVII – XXI ст.) // Бар, Барська земля крізь призму століть... – Бар, 2008. – С. 115 – 121; Огляд архітектури уніатських церков Поділля у XVIII ст. // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського / Історія. – Вип. XIII. – Вінниця, 2008. – С. 201 – 204; ЧСВВ та УГКЦ на Поділлі (XVIII – I третина XIX ст.): загальний огляд // Подільська старовина. – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 139 – 159; Взаємовідносини поляків та уніатів на Поділлі // Україна і Польща: історичне сусідство: Збірник матеріалів міжнародної конференції. – Вінниця: ТОВ "Нілан ЛТД", 2012. – С. 145 – 153.*

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 199.

ХОМЕНКО Борис Васильович

(20.05.1928, с. Гути Конотопського району Сумської області – 31.07.2011, м. Вінниця) – літературознавець, краєзнавець, публіцист, кандидат філологічних наук (з 1972 р.), професор (з 2003 р.).

Під час Другої світової війни брав участь у антифашистському підпіллі. У 1948 р. закінчив Вінницький будівельний технікум, у 1953 р. – Вінницький педагогічний інститут. Вчителював на Вінниччині. В 1959 – 1963 рр. редактор Вінницького обласного книжкового видавництва. З 1963 р. викладав на філологічному факультеті Вінницького державного педагогічного інституту (з 1998 р.: Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського). Досліджував життя, творчість, фольклорну основу прози письменників-подолян, літературознавство краю. Учасник регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Опублікував близько 100 праць. Узяв участь в укладанні біобібліографічних покажчиків “С. В. Руданський” (1983 р.), “Марко Вовчок і Вінниччина” (1983 р.), “А. П. Свидницький” (1984 р.), “Тарас Шевченко і Вінниччина” (1991 р.). 152 статті подав до літературного словника Вінниччини “З-над Божої ріки” (1998 р.). Член редколегії цього видання. Брав участь у виданні “Української літературної енциклопедії”, у підготовці до друку “Енциклопедії сучасної України”, член редколегії та один із авторів “Шевченківської енциклопедії” (в 4-х т.).

Тв.: Марко Вовчок на ниві фольклористики // Народна творчість та етнографія. – 1976. – № 6. – С. 59 – 66; Народні джерела творчості Марка Вовчка: На матеріалах української прози. – К.: Наукова думка, 1977. – 175 с.; Музей М. М. Коцюбинського у Вінниці: Путівник. – 5-е вид. – Одеса: Маяк, 1981. – 78 с. (у співавтор.); На батьківщині Петра Ніщинського // Народна творчість та етнографія. – 1991. – № 1. – С. 57 – 61; Володимир Сосюра: “Любіть Україну”: переклади мовами світу. – К.: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 1998 (у співавтор.); Степан Руданський: “Повій, вітре, на Україну”: Переклади мовами народів світу. – К., 2003 (у співавтор.); Яскрава особистість // “Україна була його любов’ю...”: Спогади про Іллю Шулъгу. – Вінниця: О. Власюк, 2003. – 124 с.; Шевченкіада Вінниччини: Вступна стаття // Шевченко і Вінниччина: Бібліографічний покажчик. – Вінниця, 2004. – 107 с.; Дорогами подільської осені // Вінницький альбом: Літературно-художній та історико-краєзнавчий альманах. – 3-й випуск. – Вінниця: Тезис, 2005. – С. 5 – 16.; У храмі рідного слова: Літературно-критичні статті, нариси та рецензії. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. – 356 с.

Літ.: Тищенко В. Життєдайність фольклорних джерел // Народна творчість та етнографія. – 1979. – № 3; Подолинний А. М. Заповіт рідному народові і людству // Народна творчість та етнографія. – 1990. – № 2; Бортняк А. “Любіть Україну” – від заборони до міжнародного відлуння // Зоряна криниця (Вінниця). – 1999. – 25 вересня; Письменники Вінниччини... – С. 136; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 387 – 388; Подолинний А. М. Хоменко Борис Васильович // З-над Божої ріки... – С. 311; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 199 – 200; Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – 2010). – Вінниця: Меркюри-Поділля, 2010. – С. 149 – 151.

ХРАНЕВИЧ Василь Полікарпович

(1888 – 193?) – український природознавець, біолог, краєзнавець, професор, член Кам'янець-Подільського наукового при УАН товариства (з 1925 р.). У 1918 – 1920 рр. – професор Кам'янець-Подільського державного українського університету, з 1921 р. – професор інституту народної освіти, в 1922 – 193? – професор Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту. Був одним із засновників і першим головою президії Кам'янець-Подільського наукового при УАН товариства, керівником природничо-математичної секції. Вивчав фауну Поділля. Автор книги “Нарис фауни Поділля” (1925 р.), яка й сьогодні зберігає свою актуальність.

Тв.: *Савці Поділля*. – Вінниця, 1925; *Нарис фауни (фауни) Поділля*. – Вінниця, 1925. – Ч. 1. – 129 с.; *Птахи Поділля. Огляд систематичний*. – Вінниця, 1925 – 1926. – 66 с.; *Матеріали до орнітографії західних округ України // Записки Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри*. – 1929. – Т. 1. – С. 3 – 70; *Минуле фауни Поділля: Шкіц з доби XII – XIX ст.* – Вінниця, 1936. – 20 с.
Літ.: Баженов Л. В. *Поділля в працях дослідників і краєзнавців...* – С. 390.

ХРАЩЕВСЬКИЙ Микола Михайлович

(20.04.1889 – 06.11.1955, с. Пестрикове Коломненського району Московської області) – літературознавець, краєзнавець. Закінчив історико-філологічний факультет Варшавського університету (1914 р.). Викладав українську мову та літературу. У 20-х рр. працював старшим бібліотекарем Вінницької філії Всенародної бібліотеки України. Опублікував статті в “Записках історико-філологічного відділу Української АН”: “Деякі фразеологічні особливості мови А. Свидницького” (Кн. 21 – 22; 1929 р.), “Ще нові дані до ялтинської біографії Руданського”, “Степан Руданський в оповіданнях своїх родичів та інших людей”, “До біографії Д. Марковича” (Збірник “Література”; К., 1928 р.). Автор окремих видань: “Михайло Коцюбинський під час свого навчання в Бару” (Вінниця, 1929 р.), “Вінницька державна друкарня ім. Леніна. Коротка історія та сучасний стан друкарства у Вінниці” (Вінниця, 1930 р.) та ін. У післявоєнний час репресований (разом із дочкою Оксаною Хращевською). Внаслідок важкої хвороби помер на другий день після звільнення із заслання. Реабілітований.

Тв.: *Михайло Коцюбинський під час свого навчання в Бару*. – Вінниця, 1929; *Деякі фразеологічні особливості мови А. Свидницького // Записки історико-філологічного відділу УАН*. – К., 1929. – Кн. 21 – 22; *С. Руданський в оповіданнях своїх родичів та інших людей // Записки історико-філологічного відділу УАН*. – К., 1929. – Кн. 25; *З Ялтинської доби в житті С. Руданського // Записки історико-філологічного відділу УАН*. – 1929. – Кн. 23; *Винницкая государственная типография им. Ленина*. – Винница, 1930.

Літ.: Подолинний А. М. Хращевський Микола Михайлович // З-над Божої ріки... – С. 313; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 390 – 391; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 200 – 201.

ЦАРЕНКО Сергій Олександрович

(24. 10. 1968, м. Вінниця) – архітектор, краєзнавець, кандидат архітектури (спеціалізація – теорія архітектури, реставрація пам’яток архітектури), голова Вінницького регіонального осередку Співки урбаністів України, керівник секції пам’яток архітектури та містобудування редколегії Зводу пам’яток Вінницької області. Член Національної спілки краєзнавців України. У 1993 р. з відзнакою закінчив архітектурний факультет Київського інженерно-будівельного інституту (тепер: Національний університет будівництва і архітектури). По закінченню вузу служив в армії, працював архітектором-працівником відділу охорони пам’яток архітектури та містобудування при Вінницькому обласному управлінні містобудування і архітектури, підприємцем з наданням проектних послуг, керував науково-проектними розробками Вінницької філії “НДІпроектреконструкція”. З 2004 р. начальник управління – головний архітектор м. Вінниці, з 2008 р. – головний архітектор Вінницької області. Член Національної спілки архітекторів України (з 2002 р.), автор рішень з реставрації та пристосування пам’яток архітектури. Науково-практичні інтереси: управління розвитком історичних міст, центрів та систем розселення, містобудівні аспекти теорії архітектури, містобудівна політика органів самоврядування і традиційне середовище. Краєзнавчі інтереси – історія розселення слов’ян Побожжя, містобудівна еволюція Вінниці, зокрема, часів середньовіччя, архітектурна спадщина Вінниччини (палацово-паркові садиби, сакральна архітектура, фортифікації), історичні міста. Автор низки фахових публікацій, автор та співавтор науково-популярних видань архітектурної та краєзнавчої тематики. Лауреат Подільської літературно-мистецької премії “Кришталева вишня”.

Тв.: Григорій Артинов – перший міський архітектор Вінниці. – Вінниця: “АІСТ-Прес”, 2000. – 24 с.; Вінницький зодчий Григорій Артинов: легенда серебряного века // Вінницький альбом: літ.-худож. та історико-краєзнавчий альманах. – Вінниця, 2000. – С. 311 – 317; Три архітектори Вінниці: Гауді, Артинов, Городецький та їхня епоха // Подолія. – 2002. 11 грудня; Перлини сакральної іудейської архітектури Поділля: На тлі поліетнічної спадщини та місцевої іудаїки / Буклет-фотоальбом. – Вінниця: “Мішпах”, 2002. – 20 с.; Сага про Подільську Гардаріку // А. С. С. – 2002. – № 4 (37). – С. 84 – 86; Сторінки історії нашого міста // Вінницький альбом: Літературно-художній та історико-краєзнавчий альманах. – 3-й випуск. – Вінниця: Тезис, 2005. – С. 392 – 400; Від града Венича до міста Вінниці / Науково-популярна збірка-фотоальбом. – Вінниця, 2005. – 24 с.; Професор Федір Мерінг: повернення в історію вітчизняної науки. – К.: Нова книга, 2005 (у співавтор. з Л. П. Солейко та

О. В. Солейко); Генеза "міста, що на Полі": походження Вінниці і сталий розвиток отаманського центру з часів ренесансу Руси дольної – Браславей – Подолля. Полемічні нотатки з теорії урбаністики // Константинополь. Сборник статей и материалов 1 Подольских Кирилло-Методиевских чтений. – Вінниця, 2005. – С. 79 – 91; Містобудівна еволюція Вінниці та середньовіччя // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини: 36. наук. праць з мистецтвознавства, архітектурознавства і культурології Інституту проблем сучасного мистецтвознавства Академії мистецтв України / Редкол.: В. Д. Сидоренко (голова), В. І. Тимофійченко, О. В. Сіткарьова та ін. – К.: Видавничий дім "А+С", 2005. – Вип. 2. – С. 307 – 327; Вінниця епохи треченто, або Відродження Браславей – народження України / Константинополь II. 36. статей і матеріалів других Подільських науково-освітніх Кирило-Методіївських читань. – Вінниця, 2006. – С. 107 – 118; Розвиток давньої Вінниці і датування центру розселення "Град Веніца", "Город Веніца", "Місто Веніце" // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 97 – 104; Градострой словено-руський: Нариси з містобудування та культурології. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2007. – 112 с.; Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304 с. (чл. авторського колективу); Вінниця: погляд у минуле: Фотоальбом. – К.: Оранта, 2008. – 256 с. (у співавторстві з В. Козюком); Звезда Григория Артынова, первого Винницкого городского архитектора. – Вінниця: Нова Книга, 2012. – 320 с. [У співавторстві з О. В. Солейко].

Літ.: Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – поч. 2010 рр.). – Вінниця: Меркюри-Поділля, 2010. – С. 151 – 153.

ЦВІГУН Тетяна Омелянівна

(17.11.1951, с. Мелешків Гайсинського району Вінницької області) – культуролог, краєзнавець, заслужений працівник культури України (2002 р.). Закінчила з відзнакою Львівське училище культури (в 1971 р.) та Київський державний інститут культури (в 1975 р.). З 1976 р. працює у Вінницькому обласному центрі народної творчості: методист, завідувачка відділу, завідувачка методичним кабінетом, заступник директора, з грудня 1999 р. – директор. Активно займається краєзнавством, вивченням розвитку культури на Поділлі.

Тв.: Наш славний земляк: До 150-річчя від дня народження П. Ніщинського. – Вінниця: ОЦНТ, 1982. – С. 1 – 8; Співець Подільського краю: До 90-річчя від дня народження Р. Скалецького. – Вінниця: ОЦНТ, 1989. – С. 1 – 8; Передмова до книги: Папаїка В. Подільська сторона. – Вінниця, 1998. – С. 3, 4; Вишивка від душі і серця // Галина Данилюк. Вишивка. – Вінниця: ОЦНТ, 2000 (у співавторстві з Ф. Панчуком); У полоні поезії вишивки, слова: Передмова // Приймасюк Т. Я тепло збираю по краплині. – Вінниця: ДОВ, 2001. – С. 3, 4; Підний високого визнання // Українська культура. – 2001. – № 6. – С. 13; Застигла в камені історія // Українська культура. – 2001. – № 11 – 12. – С. 35; Одвічна Русава // Подолля. – 2001. – 17 січня; Клембівські обереди: Каталог. – Вінниця: ОЦНТ, 2001; Стінянські джерела: Каталог. – Вінниця: ОЦНТ, 2002; Подвижниця // Подолля (Вінниця). – 2002. – 13 грудня; Сім дів села Клембівки //

Народне мистецтво. – 2002. – № 3 – 4. – С. 21, 22 (у співавтор.); Легендарна Буша: Історія, перекази, поезія. – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – 120 с. (співупорядник з В. П. Сторожук); 3 фольклорного написиш джерела // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження. – Вип. 1. – Вінниця, 2005. – С. 12 – 14; Застигла в камені історія // Буша: природа, археологія, історія, етнографія та фольклор сіл Бушанської сільської ради / За наук. ред. В. А. Косаківського. – Вінниця: Вінницька газета, 2009. – С. 5 – 8.

Літ.: Цвігун Тетяна Омелянівна // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 246; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 201, 202; Гальчак С. Д. Регіональна інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – поч. 2010 рр.). – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 154 – 155.

ЦИГАНЮК Василь Федорович

(15.06.1948, с. Станіславчик Жмеринського району Вінницької області – 21.07.2006, м. Вінниця) – режисер, краєзнавець. У 1972 р. закінчив Харківський державний інститут культури, у 1988 р. – аспірантуру при Київському державному інституті культури. Працював художнім керівником, режисером народного театру, завідувачем районного відділу культури Тульчинського райвиконкому (Вінницька область). У 1979 – 1992 рр. – директор Тульчинського училища культури. З 1992 р. – перший заступник начальника управління культури Вінницької облдержадміністрації. З 1994 р. – директор Вінницького літературно-меморіального музею М. Коцюбинського, з 1999 р. – директор Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва. Заслужений працівник культури України. Активно займався краєзнавством, вивченням розвитку культури на Поділлі.

Тв.: Нещасні щасливі: Маловідомі сторінки з минулого життя Тульчинського двору. – Вінниця: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1991. – 28 с.; Орієнтовні програми з народознавства. – Тульчин, 1992. – 64 с.; Бібліотечний маркетинг // Бібліотеки і розвиток культури та духовності на Вінниччині: Матеріали конференції бібліотечних працівників. – Вінниця, 1993. – С. 5 – 8; Краєзнавство і заклади культури: проблеми, пошуки, знахідки // Подільська старовина. – Вінниця, 1993. – С. 276 – 281; Бібліотека і формування культурологічного середовища села // Сільська бібліотека: проблеми і перспективи: Матеріали обласної науково-практичної конференції. – Вінниця, 1994. – С. 5 – 12; Хмари бездуховності: [Про занепад і проблеми української культури, в т. ч. про проблеми музею М. Коцюбинського у Вінниці] // Вінниччина. – 1995. – 4 лютого; Стельмахівський травень // Віта (Вінниця). – 1995. – 25 травня; Тернова дорога: [Про життя і творчість В. Стуса] // Вінниччина. – 1995. – 2 вересня; Музей-садиба Михайла Коцюбинського / Л. Квятковська, В. Сторожук, Н. Єременко, Л. Запірченко, Відп. ред. В. Циганюк. – Вінниця: БАТ “Віноблдрукерія”, 1997. – 12 с.; Народознавчі мотиви в творчості М. Коцюбинського: Поетичне слово Коцюбинському / В. Ф. Циганюк, Ю. П. Гуменюк. – Вінниця, 1997. – 64 с.; Сільська бібліотека // Бібліотека на рубежі ХХІ століття: Матеріали обласної науково-практичної конференції. – Вінниця, 1999. – С. 51 – 54; Інформаційне суспільство і бібліотеки // Бібліо-

тека в інформаційному суспільстві: пошуки гармонії, шляхи трансформації: Тези регіональної науково-практичної конференції. – Вінниця, 2002. – С. 28 – 30; Краєзнавчий інформаційний ресурс ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва та шляхи його удосконалення // Студії з архівної справи та документознавства / Держкомархів України; УНДІАСД; Редкол.: І. Б. Матяш (гол. ред.) та ін. – К., 2003. – Т. 9. – С. 42 – 45.

Літ.: Гальчак С. Д. Циганюк Василь Федорович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 245 – 246; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 202 – 203.

ЦИМБАЛЮК Павліна Іванівна

(16.03.1950, с. Малинівка Літинського району Вінницької області) – бібліотекар, бібліограф, краєзнавець, заслужений працівник культури України. У 1973 р. закінчила Київський державний інститут культури ім. О. Корнійчука. У 1969 р. призначена на посаду зав. бібліотекою с. Петрик Літинського району. В 1970 – 1974 рр. – методист Літинської районної бібліотеки для дорослих. З 1974 р. працює у Вінницькій обласній універсальній бібліотеці ім. К. А. Тімірязєва: методистом, головним бібліотекарем, зав. відділом науково-методичної роботи та інновацій у бібліотечній справі, заступником директора. Чимало зробила для дослідження історії бібліотек Вінниччини, вивчення та популяризації творчості письменників-земляків. За її активної участі понад 20 років у ВОУНБ ім. К. А. Тімірязєва та районах області проходять традиційні Стусівські читання, присвячені життю і діяльності видатного поета-дисидента, Героя України В. С. Стуса. Організатор науково-практичних, регіональних, всеукраїнських та міжнародних конференцій. Автор численних статей краєзнавчого характеру, співавтор низки краєзнавчих видань.

Тв.: *Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини 1985 року: календар / уклад. П. Цимбалюк. – Вінниця, 1985. – 25 с.; Вінниччина бібліотечна: довідник / упоряд., уклад. ст. П. Цимбалюк. – Вінниця, 2003. – 213 с.; Популяризація літератури про події доби козаччини у бібліотеках Вінниччини // Історичні витоки козацького роду в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Вінниця, 2004. – Ч. 8. – С. 5 – 10; Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва // Енциклопедія сучасної України. – К., 2005. – Т. 4. – С. 561 – 562; Земле моя, запашна, барвінкова...: календар знаменних і пам'ятних дат Вінниччини 2007 року / авт. ст., відп. за вип. П. Цимбалюк. – Вінниця, 2006. – 196 с.; Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва в контексті історії та інноваційному поступі сьогодення: монографія / чл. автор. колективу. – Вінниця, 2007. – 311 с.; Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва в контексті світової культури, науки, інформації: матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції. – Вінниця, 2007. – С. 47 – 51; Розкриття теми голодомору: бібліотечний аспект (з досвіду роботи бібліотек області) // Краєзнавство в системі розвитку духовності і культури регіону: матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції. – Вінниця, 2008. – С. 92 – 96; Життя як спалах... (до 60-річчя від дня народження В. Ф. Циганюка – педагога, режисера, відомого діяча культури*

(15.06.1948 – 21.07.2006): зб. матеріалів. – Вінниця, 2008. – 78 с.; Бібліотекар – кавалер Золотої Зірки (до 100-річчя від дня народження Героя Радянського Союзу, колишнього директора Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва І. М. Філіповського (15.09.1909 – 18.09.1992): зб. матеріалів. – Вінниця, 2009. – 67 с.; Презентації книг в обласній науковій бібліотеці (2007 – 2008 рр.) // Подільський книжник: альбом. – Вінниця, 2009. – Вип. 1. – С. 121 – 134; Доля оstarбайтерів у наукових дослідженнях та спогадах вінничан // Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (13 – 15 жовтня 2010 р.). – Вінниця, 2011. – С. 49 – 50.

Літ.: Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва в контексті історії та інноваційному поступі сьогодення: монографія. – Вінниця, 2007. – 311 с. [Про П. І. Цимбалюк: С. 216, 259, 271, 282, 284, 292, 293]; Площанська Л. Д. Вища проба інтелігентності // Вінниччина. – 2004. – 19 жовтня.

ЧАБАН Анатолій Юзефович

(09.09.1946, с. Джулинка Бершадського району Вінницької області) – історик, краєзнавець. У 1970 р. закінчив Уманський державний педагогічний інститут, у 1981 р. – Академію суспільних наук при ЦК КПРС (Москва). Працював у середній школі, на комсомольській та партійній роботі. З 1990 р. у Черкаському державному університеті ім. Б. Хмельницького: асистент кафедри, старший викладач, доцент, професор, зав. кафедри історії України. З 2000 р. заступник голови Черкаської облдержадміністрації. У 1981 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, у 1993 р. – доктора історичних наук (на тему “Роль і місце Середнього Подніпров’я в історії України”). Академік Української академії історичних наук. Автор близько 130 публікацій, в т. ч. 3 монографій. Досліджує історію Середнього Подніпров’я.

Тв.: Витоки. – Черкаси, 1994; Середнє Подніпров’я. – Черкаси, 1994; Дослідження історії Середнього Подніпров’я // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 10. – К., 2000. – С. 100 – 113.

Літ.: Чабан Анатолій Юзефович // Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю... – С. 247; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 203.

ЧАЙКОВСЬКИЙ Микола Петрович

(02.09.1922, с. Тарасівка Жмеринського району Вінницької області) – природознавець, еколог, краєзнавець. У 1961 р. закінчив Львівський технологічний інститут. Багато років працював у галузі охорони природи – головним інспектором державного управління охорони лісів, рослинних ресурсів і заповідних територій Міністерства охорони природи України по Тернопільській області. Досліджує і широко популяризує пам’-

ятки природи Західного Поділля та проблеми їх раціонального використання і збереження. Оpubлікував понад 90 праць.

Тв.: Пам'ятки природи Тернопільщини: Ілюстративний нарис. – Львів: Каменяр, 1977. – 79 с.; Заповідники Тернопілля // Вільне життя (Тернопіль). – 1976. – 17 січня; Глибина, неповторність, чарівність: Заповідні місця області, їх охорона, збереження // Вільне життя. – 1980. – 11 червня; Гермаківському дендропарку – 25 років // Робітнича газета. – 1981. – 16 жовтня; Положення про державний природний ландшафтний парк “Дністровський каньйон”. – Тернопіль, 1991. – 8 с. (автор вступної статті і упорядник).

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 204.

ЧЕРНИШ Анатолій Йосипович

(25.09.1951, с. Хвастівці [нині: с. Ковалівка] Немирівського району Вінницької області) – педагог, краєзнавець. Понад 30 років працює вчителем у рідному селі. Відмінник освіти України. Член Національної спілки журналістів України. Автор численних публікацій у пресі з краєзнавчої тематики. Основні напрями досліджень: історія с. Ковалівки, козацький рух на Немирівщині, події громадянської та Великої Вітчизняної війни на теренах Немирівського району.

Тв.: Немирівщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. – Вінниця: Консоль, 2006. – 628 с.

ЧЕРНЯК Василь Васильович

(17.01.1971, смт Миропіль Дзержинського району Житомирської області) – педагог, краєзнавець. Член Національної спілки краєзнавців України. У 1997 р. закінчив Вінницький державний педагогічний інститут. Учитель історії Білянської загальноосвітньої школи I – III ступенів Чернівецького району Вінницької області. Захоплюється краєзнавством. Укладач книги «Біляни: історія і сучасність», автор низки краєзнавчих статей, співавтор герба і прапора Чернівецького району. Учасник регіональних краєзнавчих конференцій.

Тв.: Біляни: історія і сучасність. – Вінниця, 2008; Леон Бялковський: польський академік з Поділля // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 626 – 636; Вихідці з Поділля – викладачі Познанського університету (1919 – 1939 рр.) // Україна і Польща: історичне сусідство: Збірник матеріалів міжнародної конференції. – Вінниця: ТОВ “Нілан ЛТД”, 2012. – С. 447 – 457.

ЧМУТ Ярослав Романович

(15.05.1921, с. Івонівці Тиврівського району Вінницької області – 2010, с. Івонівці) – краєзнавець. Учасник Другої світової війни. Працював метеорологом у Вінницькому аеропорту, електриком у колгоспі Жажнівка Тиврівського району. За життя видав першу частину книги про рідне село – "Село, де річки зливаються. З історії подільського села Івонівці на Тиврівщині".

Тв.: Село, де річки зливаються. З історії подільського села Івонівці на Тиврівщині. – Вінниця: Діло, 2007. – 60 с.

ЧОРНА Зоя Зосимівна

(28.11.1932, с. Стіна Томашпільського району Вінницької області) – культпрацівниця, фольклористка, етнограф, краєзнавець. Закінчила Сороцький бібліотечний технікум (1952 р.), отримала спеціальність організатора і методиста клубної роботи і бібліотекаря. Завідувала бібліотекою в своєму селі, згодом була бібліотекарем і вчителем співів у школі. 45 років працювала в системі культури. В 1970 р. створила аматорський фольклорно-етнографічний ансамбль "Русави", яким керувала до 1998 р. У 1978 р. колектив був удостоєний почесного звання "Народний аматорський" і носить його до цих пір. Разом з ансамблем брала участь у багатьох республіканських і всесоюзних оглядах, конкурсах і фестивалях. За участь у Міжнародному фольклорному фестивалі в Москві (1985 р.) колектив нагороджений дипломом і бронзовою медаллю, а керівник – золотою. Записала близько тисячі пісень, половина з яких увійшла до репертуару ансамблю. Це – колядки, щедрівки, веснянки, весільні, купальські, жниварські, наймитські, рекрутські, чумацькі та родинно-побутові пісні. Авторка пісень "На Поділлі село", "Ой як збирався на війну я", "Іхали три брати на фронт воювати", "Балада про матір". Вона ініціатор запровадження традиційних свят і обрядів у своєму районі. За її сприянням в 2000 р. в с. Стіні проведено науково-дослідницьку фольклорно-етнографічну експедицію, в результаті якої видано книгу "Одвічна Русава". Цінність для науковців становлять її етнографічні записи, зроблені в рідному селі, зокрема, "Народини", "Хрестини", "Входини", "Святий вечір", "Весілля в селі Стіна". Великої уваги надає відродженню і збереженню народного одягу, колекція якого передана у фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею. Стінянський костюм демонструвався на міжнародній виставці в Японії. Від матері – Антоніни Фоківни – успадкувала любов до ткацтва. Її доріжки, верети, килими і рушники демонструвалися на обласних та Всеукраїнських виставках. Нагороджена медаллю Міністерства куль-

тури і мистецтв України “За багаторічну працю в галузі культури” (2003 р.) та Почесною Грамотою Кабінету Міністрів.

Тв.: *Пісня і труд поруч ідуть // Шляхом комунізму (смт Томашпіль).* – 1986. – 6 лютого.

Літ.: *Касіяненко Г. І кожна пісня – то лише птаха, якому крила ви дали для лету // Вінницька газета.* – 2001. – 6 липня; *Цвігун Т. О. Чорна Зоя Зосимівна // Вінниччина фольклорна...* – С. 84 – 85.

ЧОРНИЙ Валерій Борисович

(01.01.1954, с. Московське Липово-Долинського району Сумської області) – юрист, краєзнавець. Кандидат історичних наук. З дитячих років жив на Хмельниччині. В 1980 р. закінчив економічний факультет Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту, у 1996 р. – юридичний факультет Білоруського державного університету. Працює у митній службі. Був інспектором, начальником митного посту “Гайсин”, головним інспектором Вінницької митниці. Досліджує зародження, розвиток митної служби в Україні, в т. ч. на території Поділля. Учасник міжнародних наукових, науково-практичних конференцій. Автор ряду краєзнавчих публікацій.

Тв.: *Найдавніші митні статuti і зовнішньо-торговельні шляхи Київської Русі.* – К., 2000. – 108 с.; *Україна і митна справа: Історичний нарис.* – К.: КВІЦ, 2000. – 350 с.; *Губернські трійки по боротьбі з контрабандою і незаконним перетином кордону // Політичні репресії на Поділлі в ХХ столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції.* – Вінниця: Велес, 2001. – С. 130 – 132; *Найдавніші відомості про митну справу на Поділлі в історичних джерелах // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського / Історія.* – Вип. XIII. – Вінниця, 2008. – С. 190 – 197.

Літ.: *Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини...* – С. 205.

ЧУБИНСЬКИЙ Павло Платонович

(27.01.1839, хут., тепер: у складі м. Борисполя Київської області – 26.01.1884, м. Бориспіль) – видатний український і російський етнограф, фольклорист, географ, краєзнавець, дійсний член Вільного економічного (з 1866 р.) і Російського Географічного (з 1867 р.) товариств. У 1861 р. закінчив юридичний факультет Петербурзького університету зі ступенем кандидата юридичних наук. Глибоко сприйняв творчість Т. Г. Шевченка, став його послідовником. За написання національного гімну “Ще не вмерла Україна” і як діяча української громади в Києві в 1862 р. арештовано і зіслано до 1869 р. в м. Архангельськ. Тут подружився з українським етнографом П. Єфименком і істориком О. Єфименко, вніс значний вклад в етнографічне вивчення народів Півночі. За клопотанням П. Семенова Тян-Шанського йому дозволено повер-

нутися в Україну і очолити експедицію в Південно-Західний край. В 1870 р. працював у Гайсинському, Ольгопільському, Балтському, Ямпільському, Могилівському, Летичівському, Літинському і Вінницькому повітах Поділля. За три роки роботи на Правобережній Україні зібрав до 4-х тисяч обрядових пісень, 300 казок і чимало інших фольклорно-етнографічних матеріалів. З П. Чубинським співробітничали М. Лисенко, В. Антонович, М. Старицький, М. Петров та інші відомі українознавці. Опрацював і підготував до друку сім томів (9 книг) “Праць етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край”, які вийшли в 1872 – 1879 рр. в Петербурзі під опікою М. Костомарова і зберегли свою актуальність й сьогодні. Академіки Л. Берг, О. Білецький оцінили експедицію П. Чубинського як “найвидатніше явище в історії етнографії”, Російське Географічне товариство в 1878 р., Міжнародний етнографічний конгрес у Парижі в 1875 р. удостоїли П. Чубинського золотих медалей, Петербурзька АН (1879 р.) – Уваровської премії. В 1873 р. П. Чубинський був засновником і керівником Південно-Західного відділу Російського Географічного товариства у Києві, який в 1876 р. самодержавство ліквідувало за активну участь в українському національному відродженні. На початку 80-х рр. у зв’язку з хворобою П. Чубинський відійшов від наукової діяльності.

Тв.: *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским Географическим обществом. Юго-Западный отдел: Материалы исследования, собранные действительным членом П. П. Чубинским.* – СПб., 1872 – 1879. – Т. I – VII; *Очерк народных юридических обычаев и поверий в Малороссии.* – СПб., 1869.

Літ.: Чередниченко О. Павло Чубинський. Есе // *Київська старовина.* – 1992. - № 6. – С. 47 – 59; Мамалига А. І., Ткачук А. В. П. П. Чубинський про Поділля та його жителів // *Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії: Науковий збірник.* – Кам’янець-Подільський, 1992. – С. 13 – 18; Баженов Л. В. *Поділля в працях дослідників і краєзнавців...* – С. 394, 395; Баженов Л. В. *Алма матер подільського краєзнавства...* – С. 36.

ШАБУЛЬДО Фелікс Михайлович

(21.04.1941, м. Улан-Уде, Російська Федерація) – джерелознавець, археограф, дослідник історії Великого князівства Литовського, історії України середніх віків. У 1968 р. закінчив історичний факультет Київського державного інституту. В 1968 – 1970 рр. – редактор УІЖ. У 1973 – 1975 рр. – молодший науковий співробітник, 1979 – 1986 рр. – старший науковий співробітник відділу джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін, 1986 – 1992 рр. – старший науковий співробітник відділу історії міжнародних зв’язків України Інституту історії України АН УРСР. Кандидатська дисертація “Землі Південно-Західної Русі у складі Вели-

кого князівство Литовського 20 – 90 років XIV ст.” (1983 р.). У 1991 – 1993 рр. – зав. сектора нарративних джерел, 1993 – 1995 рр. – зав. відділу пам’яток княжої та козацької доби, 1995 – 1996 рр. – докторант Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. В 1997 – 2001 рр. – старший науковий співробітник відділу історії України середніх віків Інституту історії НАН України.

Тв.: Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – К., 1987; Синьоводська проблема: Можливий спосіб її розв’язання. – К., 1998; Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях: 3б. статей. – К., 2005 (ред., у співавтор.)

Літ.: Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідн. / Серія “Українські історики”. – Вип. 1. – К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006... – К., 2006. – С. 676.

ШАЛАК Оксана Іванівна

(14.01.1966, с. Оленівка, тепер Могилів-Подільського району Вінницької області) – мовознавець, фольклористка, краєзнавець. Дитячі роки минули в с. Котюжанах Мурованокуриловецького району, куди переїхала її родина. В 1988 р. закінчила філологічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Тривалий час працювала у Державному музеї Т. Г. Шевченка в Києві. Після закінчення аспірантури при Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського обіймає посаду наукового співробітника у відділі фольклору Інституту українознавства Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. Кандидат філологічних наук. Досліджує життя і діяльність відомого фольклориста і етнографа з Поділля А. І. Димінського.

Літ.: Гарасюк В. Сила в мені живе // Маяк комунізму (смт Муровані Курилівці). – 1983. – 23 квітня; Хоменко Б. В. Шалак Оксана Іванівна // 3-над Божої ріки... – С. 322 – 323; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 205 – 206.

ШАРОВАРСЬКА Світлана Петрівна

(10.04.1976, с. Заможне Барського району Вінницької області) – історик, музеєзнавець, краєзнавець. У 1998 р. закінчила історичний факультет Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Працювала у відділі охорони пам’яток історії та культури управління культури і туризму Вінницької облдержадміністрації. З 2006 р. працівник Вінницького обласного краєзнавчого музею: науковий співробітник, завіду-

вачка відділу охорони пам'яток. З 2008 р. – заступник директора музею.

Тв.: Сім чудес Вінниччини: Альбом / Вінницький обласний краєзнавчий музей; Ред. колегія: К. Висоцька, Т. Журунова, С. Шароварська. – Вінниця, 2008. – 80 с.; Видатні особистості Вінниччини: Буклет. – Вінниця, 2009. – 8 с. [У співавтор. з К. Висоцькою, Л. Гальчевською, Т. Журуновою]; Вінницький краєзнавчий музей у Мурах (1929 – 1941 рр.) століть // Вінницькі Мури. Погляд крізь віки: Матеріали міжнародної наукової конференції «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть». 9 – 10 вересня 2010 р. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2011. – С. 349 – 368.

ШЕВЧЕНКО Тарас Григорович

(25.02 (09.03).1814, с. Моринці, тепер: Звенигородського району Черкаської області – 26.02 (10.03).1861, м. Петербург, похований на Чернечій горі м. Канева Черкаської області) – класик української літератури, поет-кобзар, художник, мислитель. Рано осиротів, наймитував, служив у пана П. Енгельгарта. У 1832 р. відданий в науку до художника В. Ширяєва в Петербург. З допомогою художників К. Брюлова, О. Венеціанова та ін. був викуплений у 1838 р. з кріпосної неволі. В 1844 р. закінчив у Петербурзі академію мистецтв. У 1845 – 1847 рр. працював у Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів у Києві, вступив до Кирило-Мефодіївського товариства. В 1847 – 1857 рр. перебував на засланні. В 1858 р. повернувся до Петербургу, у 1859 р. – в Україну. За вимогою властей висланий до Петербургу, де після важкої хвороби помер. Перша збірка творів “Кобзар” (1840 р.) принесла йому світову славу. Життя і творчість Т. Шевченка були зв’язані з Поділлям. Восени 1846 р. за завданням Київської археологічної комісії він здійснив наукову подорож по Київщині, Волині і Поділлю. Маршрут подорожі проліг по поштовому тракту з Києва через м. Сквиру, населені пункти сучасної Вінниччини Морозівку, Плисків, Брацлав, Шпиків, Джурин, Могилів-Подільський, Яришів, Муровані Курилівці, а також Нову Ушицю, Миньківці, Дунаївці, Кам’янець-Подільський (Хмельниччина), до якого прибув 02.10.1846 р. Тут тиждень знайомився з історією, архітектурою міста, його околиць. Далі Т. Шевченко проїхав через Нігин, Балин, Ярмолинці, Проскурів, Меджибіж, Летичів (сучасна Хмельницька область), Хмільник, Уланів (сучасна Вінниччина) і прибув до Житомира. Наприкінці жовтня повернувся до Києва. Проте записані ним народні перекази, легенди, пісні, зібрані відомості про пам’ятки архітектури, давні могили, зроблені схеми і малюнки під час подорожі у зв’язку з арештом у 1847 р. зникли в царських слідчих архівах і досі розшукуються науковцями. Поділля, його природа, люди, історія залишили глибокий слід у поемах Т. Шевченка “Гайдамаки” (1841), “Меж скалами, неначе злодій” (1848), “Вар-

нак" (1848), віршах "Ой виострю товариша" (1848), "Марку Вовчку" (1859), повістях "Варнак" (1854), "Художник" (1856), "Прогулка с удовольствием и не без морали" (1857), а також "Щоденнику" (1857 – 1858), в ряді листів. У творах "Варнак" і "Ой виострю товариша" створив прообраз народного месника Устима Кармалюка.

Тв.: Повне зібрання творів. – У 6-и т. – К., 1983. – Т. 1 – 6.

Літ.: Т. Г. Шевченко і Поділля: Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. – Кам'янець-Подільський, 1989. – Ч. 1 – 2; Хоменко Б. В. Дорогами Подільської осені // Тарас Шевченко і Вінниччина. (Бібліографічний покажчик). – Вінниця, 1991. – 43 с.; Гальчак С. Д. Де мандрував Кобзар // Земля над Россію. – Вінниця, 1995. – С. 21 – 23; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 396, 397; Роговий О. І. Мандрівка на Поділля: 160 років тому нашим краєм проїжджав Кобзар // Хочу все знати. – 2006. – 21 жовтня; 4 листопада.

ШЕВЧУК Василь Йосипович

(01.08.1942, с. Іванівці Тиврівського району Вінницької області) – агроном, народний цілитель, магістр народної медицини, краєзнавець. У 1961 р. закінчив Жмеринське залізничне училище, в 1969 р. – Уманський сільськогосподарський інститут. Працював агрономом-садоводом у с. Лука-Мелешківська Вінницького району, в 1979 – 1990 рр. – товаровзнавцем з лікарських рослин "Укркоопзовнішторгконтори" по Вінницькій області. Відомий в Україні травознай. Видав книги з народної медицини "Зелений дивосвіт Поділля" (Одеса: Маяк, 1989; друге вид., доп., Вінниця, 1997), "Люби мене, не покинь", "Трава-заступниця", "Подорож у таємницю", а також збірник казок і легенд, зібраних на Вінниччині, "Плакун-трава" (Вінниця, 1994).

Тв.: Зацїли під вікном орхідеї // Рідна школа. – 1996. – № 5 – 6. – С. 25 – 56.

Літ.: Подолінний А. М. Шевчук Василь Йосипович // З-над Божої ріки... – С. 326; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 206, 207.

ШЕВЧУК Федір Харитонович

(06.03.1953, с. Велика Киріївка Бершадського району Вінницької області) – журналіст, краєзнавець. У 1976 р. закінчив філологічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Працював учителем Устянської середньої школи на Бершадщині. З 1979 р. працівник редакції Бершадської районної газети "Вогні комунізму" (після 1991 р. – "Бершадський край"): кореспондент, відповідальний секретар, заступник редактора (з 1992 р.). Заслужений журналіст України (з 1995 р.). Активно займається краєзнавством. Ведучий газетних рубрик "Люби і

знай свій рідний край”, “З історії рідного краю”. Автор ряду статей до “Енциклопедії сучасної України” та більше ста публікацій на краєзнавчу тематику в місцевій пресі. Член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Тв.: *Де храм душі стоїть в руїнах: Краєзнавчий нарис про Бершадський Спасо-Преображенський чоловічий монастир // За Батьківщину (Вінниця). – 2000. – 11 лютого; Підступність і любов // Бершадський край. – 2001. – 13 січня; Справа Іполита Зборовського // Бершадський край. – 2001. – 15, 29 серпня, 5 вересня; Людомир з роду Собанських // Панорама (Вінниця). – 2002. – 15 січня; З минулого – в майбутнє: Історико-краєзнавчий нарис. – Вінниця: Тезис, 2001. – 96 с. (у співавтор. з В. Пашковським); Хто живе й працює для століть: Краєзнавчі нариси. – Вінниця: ДП ДКФ, 2002. – 128 с. (у співавтор. з І. Сухоребрим); Серединка – тепла крапка на карті України. – Вінниця: ПП Балук І. Б., 2008. – 244 с.*

Літ.: Гальчак С. Д. Шевчук Федір Харитонович // *Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю...* – С. 254, 255; Гальчак С. Д. *Краєзнавці Вінниччини...* – С. 206, 207; Гальчак С. Д. *Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – поч. 2010).* – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – С. 155 – 156.

ШИПОВИЧ Іван Омелянович

(1857, с. Бронниця, тепер Могилів-Подільського району Вінницької області – 1936, м. Вінниця) – священик, археолог, історик, етнограф, краєзнавець. Народився в сім’ї православного священика. Закінчив Шаргородське духовне училище. У 1873 – 1879 рр. навчався в Подільській семінарії. У 1882 р. закінчив Києво-Могилянську академію (із ступенем кандидата богослов’я). Того ж року отримав призначення на посаду інспектора Подільської семінарії. З 1883 р. викладав у Приворотському духовному училищі (тепер с. Подільське Дунаєвецького району Хмельницької області). Саме тут заявив про себе як про краєзнавця Поділля. Став активним членом Подільського церковного історико-археологічного товариства, що діяло з 1865 р. Почав досліджувати місцеву історію і опублікував у “Подольських епархиальних ведомостях” декілька розвідок: “З минулого Сатанівського монастиря та літопис цього монастиря”, “Микулинський монастир”, “Історичні відомості про село Борівку Ямпільського повіту”, “Нові відомості з історії Поділля та нові дані про долю великої княгині Олени”, “Два писемні документи XVIII ст.” та ін. Найбільшою працею цього періоду стала розвідка про Гедеона Балабана (1530 – 1607 рр.), українського церковного діяча, який допоміг Львівському братству відновити у 1585 р. друкарню І. Федорова. З 1893 р. – викладач Вінницького реального училища. У 1902 р. підготував до друку “Літопис Вінницького капучинського кляштору”. У 1914 р. видав монографію “Про кордони ко-

лишньої Брацлавщини, історичне життя в ній та відносини Брацлавщини і Поділля”. Серйозно займався археологією Поділля. Багато років очолював археологічну комісію при Вінницькій міській управі. Віднайшов, зокрема, Сабарівське слов’янське городище. На початку 20-х рр. передав значну кількість археологічних знахідок Вінницькому краєзнавчому музею, а також Кам’янець-Подільському Давньосховищу (історичному музею). Був членом різних наукових товариств і установ: Церковно-археологічного та Історичного товариств при Київській духовній академії, Історичного товариства Нестора-літописця, Московського археологічного товариства, Київського товариства старожитностей і мистецтва. З 1920 р., будучи протоієреєм, правив службу у Свято-Миколаївській церкві с. Шереметки (тепер Пирогово, в межах Вінниці). З 1924 р. науковий консультант з археології Кабінету виучування Поділля. Підготував до друку працю “Вінницькі Мuri: Історичний нарис” (не видана), а також спогади “Про Шаргородське духовне училище” (1926 р.). Згодом служив протоієреєм у Свято-Троїцькій церкві Браїлівського жіночого монастиря. У 1932 р. був репресований (за так звану контрреволюційну пропаганду і агітацію позбавлений волі на 3 роки та у віці 75 років відправлений до Сибіру). Повернувшись із заслання, помер у Вінниці (в 1936 р.).

Тв.: О границах бывшей Брацлавщины, исторической жизни в ней, отношений Брацлавщины и Подолии. – Винница, 1914. – 24 с.; Летопись Винницкого капуцинского монастыря. – Каменец-Подольский, 1902; Из истории Сатановского монастыря // Подольские епархиальные ведомости. – 1896. – С. 51; Исторические сведения о с. Боровое Ямпольского уезда // Подольские епархиальные ведомости. – 1895. – №№ 17 – 18; Про Шаргородське духовне училище // У кн.: Спогади про Михайла Коцюбинського: Видання друге, доп. – К., 1989. – С. 6 – 14.

Літ.: Подолінний А. М. Шипович Іван Омелянович // З-над Божої ріки... – С. 326 – 327; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 400; Лисий А. К. Вінницький капуцинський монастир. – Вінниця, 1995. – С. 12 – 23; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 207 – 208; Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля... – С. 25 – 26.

ШИРОЦЬКИЙ Костянтин Віталійович

(26.05 (07.06).1886, с. Вільшанка, тепер Крижопільського району Вінницької області – 13.09.1919, с. Білоусівка Тульчинського району Вінницької області) – мистецтвознавець, краєзнавець, етнограф, фольклорист, професор (з 1917 р.). Закінчив Тульчинське духовне училище, у 1906 р. – Кам’янець-Подільську духовну семінарію, згодом – історико-філологічний факультет Петербурзького університету. Працював приват-доцентом цього університету, з 1917 р. – професором Київського університету, з 1918 р. – Кам’янець-Подільського українського університету, засновано-

му гетьманським урядом П. Скоропадського. Досліджував мистецтво, культуру, історію, побут, звичаї, фольклор України й Поділля XIX – початку XX ст. Учасник 7-и подільських етнографічних експедицій (1909 – 1914 рр.), з яких передав 1058 зібраних матеріалів музею етнографії в Петербурзі. Опублікував понад 140 праць, серед яких важливе наукове значення мають “Очерки по истории декоративного искусства Украины”, “Подільські колядки і щедрівки”, “На руїнах Бакоти”, “Церковні стародруки” та ін. У його творчості відображені традиції фольклорно-етнографічної школи Подільської духовної семінарії середини XIX – початку XX ст., які заклали такі відомі діячі української культури, як М. Симашкевич, С. Руданський, А. Свидницький, М. Леонтович та ін.

Тв.: *Очерки по истории декоративного искусства Украины*. – К., 1914; *Подольския «колядки» и «щедривки» (Их историческое развитие и смысл) // Православная Подолия*. – Каменец-Подольский, 1908; *Черты античной и древне-христианской живописи на украинских писанках // Православная Подолия*. – 1909. – № 15. – С. 490; *Обычай освящения трав в день 1-го Августа // Православная Подолия*. – 1907. – № 31. – С. 637 – 676; *Деяч з української творчості артиста-малюра Тропініна // Записки НТШ*. – Львів, 1911. – Кн. 3. – Т. III. – С. 98 – 112; *Несколько слов о местных рождественских обычаях // Православная Подолия*. – 1910. – № 1. – С. 3 – 9, № 2. – С. 34 – 38; *Народныя поверья в будних днях недели и празднование этих дней простым народом // Православная Подолия*. – 1910. – № 38. – С. 841 – 849, № 39. – С. 857 – 860; *Білоусівська церква*. – Одеса, 1915; *Краткая история Галицкого княжества*. – Петроград, 1915; *Из жизни бывших военных поселений Подолии // Православная Подолия*. – 1911; *На руїнах Бакоти // Літературно-науковий вісник*. – Львів, 1912. – Кн. 1. – С. 71 – 79; *Церковні стародруки // Книгарь*. – 1918. – № 4. – С. 809 – 814.

Літ.: Білецький Л. Проф. Кость Широцький (некролог) // *Україна*. 1919. – 16 вересня. – Ч. 29. – С. 2; *Українське наукове товариство*. – К., 1921. – Кн. 1. – С. 126 – 130; *Вінюкова В. М. Етнограф з Поділля К. В. Широцький // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: Науковий збірник*. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 12 – 13; *Рибаків М. Біля витоків мистецтвознавчої науки // Музика*. – 1993. – № 3. – С. 24 – 25; *Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 400; Гальчак С. Д. К. В. Широцький // Тези доповідей і повідомлення 18-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1998. – С. 57, 58; *Завальнюк О. М. К. В. Широцький і університетське будівництво в Україні (1917 – 1919 рр.) // Поділля в контексті української історії*. – Вінниця, 2001. – С. 161; *Рибак І. В., Іваневич Л. А. Матеріали Кам'янець-Подільського міського державного архіву про К. Широцького // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць*. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – Т. 3. – С. 277 – 285; *Рибак І. В., Іваневич Л. А. Малювальна творчість визначних художників у працях К. Широцького // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. – Вип. 9. – Вінниця, 2005. – С. 284 – 286; *Рибак І. В., Іваневич Л. А. Етнографічні надбання Костя Широцького // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць*. – Т. 6: *Матеріали круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.” – Кам'янець-Подільський:*

Оіюм, 2006. – С. 242 – 251; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 209, 210; Іваневич Л. А. К. Широцький – дослідник подільського гончарства й кахлярства // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 7: Матеріали третього круглого столу "Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVII – на початку XXI ст." – С. 186 – 193.

ШЛЕЙМОВИЧ Марина Семенівна

(30.12.1956, м. Вінниця) – бібліограф, редактор, краєзнавець. У 1979 р. закінчила Вінницький державний педагогічний інститут. Тривалий час працювала у Вінницькій обласній універсальній науковій бібліотеці ім. К. А. Тімірязєва. Автор, співавтор, упорядник, редактор багатьох бібліографічних та біобібліографічних покажчиків, вступних статей, післямов до ряду краєзнавчих видань.

Тв.: Братні зв'язки вінничан: Покажчик. – Вінниця, 1982 (співупорядник); Природа і природні багатства Вінниччини: Покажчик. – Вінниця, 1983 (співупоряд.); Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини: Покажчик. – Вінниця, 1985 – 1989 (упорядн., автор); Вінниччина в датах: Покажчик. – Вінниця, 2000 (упоряд.); Отамановський В. Д. Вінниця у XIV – XVII ст. – Вінниця, 1993 (вступні статті, довідковий апарат); Шульга І. Г. Голод на Поділлі. – Вінниця, 1993 (редактор, післяслово); Борис Соломонович Шкляр. – Вінниця, 1995 (упоряд., редактор); З-над Божої ріки: Літературний словник Вінниччини. – Вінниця, 1998 (співавтор).

ШПИЛЬОВА Людмила Мстиславна

(05.01.1953, м. Коростишів Житомирської області) – бібліограф, краєзнавець. У 1973 р. закінчила Київський інститут культури. З 1985 р. до середини 90-х рр. працювала у Вінницькій обласній універсальній науковій бібліотеці ім. К. А. Тімірязєва: зав. відділом краєзнавчої літератури, заступником директора. Вивчає, систематизує і популяризує бібліографію Поділля. Учасниця регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Останні роки мешкає в США.

Тв.: Устим Кармалюк: Персональний бібліографічний покажчик. – Вінниця, 1986. – 21 с. (упорядник); М. Стельмах і Вінниччина: Рекламний бібліографічний покажчик. – Вінниця, 1987. – 24 с. (упорядник); Василь Митрофанович Борщевський: Бібліографічний покажчик. – Вінниця, 1990. – 24 с. (упорядник); Валентин Дмитрович Отамановський // Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 1993. – С. 6 – 13 (у співавтор.).

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 402; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 210 – 211.

ШУЛЬГА Ілля Гаврилович

(03.08.1921, с. Верещаки Лисянського району Черкаської області – 09.12.1993, м. Вінниця) – історик, краєзнавець, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник вищої школи України. В 1940 р. закінчив Черкаський сільськогосподарський технікум. Працював у Колківському райземвідділі Волинської області зоотехніком. З початком війни евакуйований в Киргизію. В 1943 р. вступив на 1-й курс історичного факультету Ростовського університету, евакуйованого в м. Ош (Киргизія). В 1944 р. перевівся у Чернівецький, а відтак – у Львівський університет. У 1948 р. – учитель Виноградівської середньої школи Лисянського району, в 1949 р. – директор цієї школи. В 1951 р. вступив до аспірантури при Інституті історії АН УРСР. У вересні 1954 р. захистив кандидатську дисертацію. З цього часу – старший викладач і доцент Ужгородського університету, де у 1958 р. очолив кафедру історії СРСР. В 1965 р. захистив докторську дисертацію. Через рік удостоєний звання професора. З 1972 р. очолював кафедру історії, а з 1975 р. – кафедру історії СРСР та УРСР у Вінницькому державному педагогічному інституті. В останні роки життя працював професором кафедри історії слов'янських народів цього вузу. Досліджував соціально-економічні аспекти розвитку України й Поділля XVIII – XIX ст., проблеми життя подільського села, сталінських репресій, голодомору на Вінниччині 20 – початку 50-х рр., історію міст і сіл Подільського краю. Учасник Всеукраїнських наукових, регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Автор більше 100 наукових праць, з-поміж яких – авторські монографії “Соціальне становище Закарпаття в другій половині XVII ст.” (Ужгород, 1962), (“Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII – першій половині XIX ст.” (Вид-во ЛДУ, 1965), численні статті в 10-томній історії України.

Тв.: Коментар історика // 33-й: голод. Народна Книга-Меморіал. – К., 1991. – С. 33 – 42; Голодомор 1947 р. на Поділлі // V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей і повідомлення. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 327, 328; Торговельні шляхи на території Поділля в другій половині XVIII ст. // Проблеми економічної географії Поділля: Тези доповідей наукових конференцій. – Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 149 – 151; Архівні джерела про економічні зв'язки Поділля і Волині з Росією в другій половині XVIII ст. // Тези доповідей VI Подільської історико-краєзнавчої конференції. Секція дожовтневого періоду. – Кам'янець-Подільський, 1985. – С. 54, 55; Учим нашим життям: Нарис про с. Шляхову Бершадського району Вінницької області. – Одеса: Маяк, 1972; Голод на Поділлі: 1925, 1932 – 33, 1946 – 47 роки. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 1993. – 224 с.; Гірка правда: Нариси з історії подільського селянства 1920 – 1932 років. – Вінниця, 1997.

Літ.: РЕІУ. – К., 1972. – Т. 4. – С. 356; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 403 – 404; Кимак Л. Б. Шульга Ілля Гаврилович // З-над Божої ріки... – С. 332; Гальчак С. Д. Шульга Ілля Гаврилович // Крає-

знавці України: сучасні дослідники... – С. 260 – 261; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 211, 212; Дровозюк С. Людина, яка творила добро // “Україна була його любов’ю...”: Спогади про Іллю Шульгу. – Вінниця: О. Власюк, 2003. – С. 26 – 27; Заєць І. І. Справжній друг і мислитель // Там само; – С. 38 – 41; Калитко С. Гарна людина, талановитий вчений // Там само; – С. 46 – 52; Коляструк О. Лицар праці і порядності // Там само; – С. 53 – 55; Кравець М. М. Полум’яний патріот // Там само; – С. 56 – 59; Синиця К. Робота, якій віддав він усе своє життя // Там само; – С. 84 – 87; Ткаченко А. Історик з піснею в душі // Там само; – С. 88 – 90; Хоменко Б. Яскрава особистість // Там само. – С. 98 – 103; Бушин М. І., Гуржій О. І., Товстопплат Л. М. Ілля Шульга – історик України. – Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2006. – 252 с.; Лисий А. К. Ілля Шульга – історик України і Поділля // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі та сьогодення»: До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (20 – 21 жовтня 2011 р.). – Вінниця, 2011. – С. 274 – 276.

ЩЕРБАКІВСЬКИЙ Данило Михайлович

(18.12.1877, с. Шпичинці Київської губернії – 06.06.1927, м. Київ) – український археолог, етнограф, мистецтвознавець, музезознавець. У 1901 р. закінчив історико-філософський факультет Київського університету і був залишений при кафедрі російської історії учнем проф. В. Б. Антоновича, з яким проводив археологічні розкопки. У 1906 – 1910 рр. викладав в Уманській і Київській гімназіях. У 1910 р. почав працювати завідувачем відділу історії побуту і народного мистецтва Київського міського музею, в якому з перервами працював до кінця життя. У 1917 – 1927 рр. викладав історію та історію мистецтва в археологічному, архітектурному та художньому інститутах у Києві. Одночасно працював зав. відділом народного мистецтва у Всеукраїнському історичному музеї ім. Т. Г. Шевченка, куди передав велику кількість історичних, етнографічних та художніх пам’яток. Відвідав численні місцевості Київщини, Поділля, Волині та інших регіонів, де зібрав колекцію українського народного мистецтва, яка мала 30 тис. експонатів. Був обраний товаришем голови ВУАК, організував археологічні дослідження Поділля та Волині. У 1926 р. за дорученням Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН обстежив територію біля Могилева-Подільського, виявивши поселення трипільської культури. Звернув увагу на різноманітність поширення на цій території типів трипільської культури з прикрашеним заглибленим орнаментом і розписним (мальованим) посудом. У зв’язку з переслідуваннями, трагічно загинув, кинувшись у Дніпро.

Літ.: Курінний П. Історія археологічного знання про Україну. – Полтава, 1994. – С. 71; Мезенцева Г. Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. – Чернівці, 1997. – С. 199; Потупчик М. В., Потуп-

чик М. Є. Археологічні дослідження на Вінниччині 1920-х – першої половини XX ст. // Подільська старовина. – Вип. IV. – Вінниця, 2008. – С. 69 – 70.

ЩУСЬ Василь Васильович

(07.03.1959 с. Красне Тиврівського району Вінницької області) – краєзнавець. Випускник Вінницького політехнічного інституту (1984). Працює інженером-технологом на 45-у експериментальному механічному заводі у Вінниці. Автор книги про рідне село, низки краєзнавчих публікацій у місцевій пресі.

Тв.: "Мала Одеса" на Поділлі // Подольський єврейський альманах. – 2004. – № 4. – С. 61 – 64; 3 однокласного сільського народного училища... // Маяк. – 2005. – 27 березня; Родом з Краснянської волості // Маяк. – 2008. – 26 лютого; Цікаві сторінки з історії польської громади с. Красного // Маяк. – 2009. – 11 вересня; Історія села Красне. – Вінниця: ФОП Рогальська І. О., 2012. – 200 с.

ЮР Марина Володимирівна

(17.06.1968, м. Немирів Вінницької області) – дослідниця історії українського мистецтва другої половини XIX – першої половини XX ст. У 19886 – 1991 рр. навчалась на художньо-графічному факультеті Одеського педагогічного інституту. В 1993 – 1996 рр. – аспірантка, 1996 – 1997 рр. – мистецтвознавець Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 1997 – 1999 рр. – молодший науковий співробітник, з 1997 р. – науковий співробітник групи координації міжнародних українознавчих досліджень Інституту історії України НАН України. Кандидатська дисертація "Розписи українських весільних скринь середини XIX – початку XX століття (типологія, іконографія, художні особливості)" (1998 р.).

Тв.: Звідкіля квітки на скрині? Еволюція декоративних розписів виробів з дерева до середини XIX ст. // Родовід. – 1998. – № 17; Національна специфіка розписів українських весільних скринь // Четвертий міжнародний конгрес українців. Мистецтвознавство. – Кн. 2: Доповіді та повідомлення. – Одеса, Київ, 2001; Елементи абстрактних форм у розписах весільних скринь Поділля // Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині: історія і сучасність. Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 2002; Спеціальна лексика українського скриництва // Проблеми українського термінологічного словникарства в народознавстві й етнології: Наук. зб. пам'яті Миколи Трохименка. – Т. 1. – К., 2002; Мальоване дерево в музеях України // Музейна справа та музейна політика в Україні в XX ст. – К., 2004; Український селянський настінний розпис і безпредметний живопис К. Малевича 1915 – 1917 рр.: конструктивна ідея // VI Міжнар. конгрес українців. Музикознавство, образотворче мистецтво, театрознавство, кінознавство. – Кн. 2: Доповіді та повідомлення. – Донецьк, К., 2005; 3 історії

української культури. Селянські розписи і безпредметний живопис 1910 – 1920-х рр. – К., 2006; Українські мальовані весільні скрині. – К., 2006.

Літ.: Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006... – К., 2006. – С. 687.

ЮРЧИШИНА Ольга Анатоліївна

(14.11.1961, с. Уладівка Літинського району Вінницької області) – педагог, бібліограф-красзнавець. У 1988 р. закінчила філологічний факультет Житомирського державного педагогічного інституту ім. І. Франка, а в 1995 р. – Київський державний інститут культури за спеціальністю “Бібліотекознавство та бібліографія”. Працювала учителем Уладівської середньої школи. Провідний бібліограф-красзнавець Калинівської централізованої бібліотечної системи. Учасниця збору матеріалів по Калинівському району до видань “Енциклопедія сучасної України”, “Звід пам’яток історії та культури Вінницької області”. Популяризатор і дослідник життєвого й творчого шляху Степана Руданського.

Тв.: Санітарний батько Ялти // Пульсуючі джерела. – 2008. – 12 вересня.

Літ.: Вінниччина журналістська / Автор-упорядник В. Г. Лисенко. – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. – С. 256 – 257.

ЯБЛОНОВСЬКИЙ Олександр Валерій

(19.04.1829, с. Гозлін, поблизу Варшави – 22.08.1913, Одеса, пох. у Варшаві) – відомий польський історик, археограф, етнограф, член-кореспондент Краківської АН, голова Варшавського наукового товариства (з 1895), член історичного товариства Нестора-літописця у Києві (з 1892), почесний член Королівського історичного товариства у Лондоні (з 1913). Навчався 1847 – 49 у Київському, 1849 – 51 – Дерптському (Тартуському) університетах. Студіював у 1859 – 61 рр. у Лондонському університеті і Британському музеї. В 1861 р. повернувся до Києва і поринув в суспільно-громадське життя. З 1868 р. проживав у Варшаві. Тут спільно з С. Павинським редагував і видавав книги I, V, VI, X, XVII, XVIII багатотомного археографічного серіалу “Історичні джерела” (1870 – 1895), в якому широко представлені документи і матеріали з історії Поділля і Волині XVI – XVII ст. і мають важливу наукову цінність. У працях прагнув довести цивілізаторську роль польської шляхти в Україні, негативно ставився до національно-визвольної боротьби українського народу.

Тв.: Джерела історичні: Польща XVI ст. під поглядом географічно-статистичним: Земські руські: Волинь і Поділля. Опис О. Яблоновського. – Варшава, 1889. – Т. XIX (польськ. мова); Староства українські в I-й пол. XVII

ст. – Варшава, 1872. – Т. IV; Джерела історичні: Люстрації королівських земель руських, Волині, Поділля і України в першій половині XVII ст. – Варшава, 1877. – Т. V; Поділля наприкінці XV ст. // Атенеум. – Варшава, 1880. – Т. III. – С. 14 – 22; Історія південної Русі до занепаду Речі Посполитої. – Краків, 1912 (польськ. мова).

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст. ... – С. 407 – 408.

ЯВОРСЬКА Олена Григорівна

(26.06.1956, смт Крижопіль Вінницької області) – природознавець, музеєзнавець, краєзнавець. У 1978 р. закінчила Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка за спеціальністю біолог-ботанік. У 1980 – 1994 рр. працювала у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї, де займала посади наукового працівника, завідувачки відділу. З 1995 р. – начальник Державного управління екології та природних ресурсів у Вінницькій області. З 2005 р. – заступник міністра охорони навколишнього природного середовища України. В 2006 р. повернулася на попереднє місце роботи, де працювала до 2008 р. Досліджує природо-заповідний фонд Вінниччини, охорону біологічного різноманіття, стан навколишнього природного середовища. Автор публікацій на природоохоронну та краєзнавчу тематику.

Тв.: Збережемо гайдамацьку балку // Вінницька правда. – 1986. – 26 листопада (у співавтор.); Гаряківська дача // Географічна енциклопедія України. – К., 1989. – Т. 1. – С. 240 (у співавтор.); Журавлівська дача // Географічна енциклопедія України. – К., 1989. – Т. 1. – С. 414; Охорона рідкісних рослин у природно-заповідному фонді Вінниччини // Тези доповідей 7-ї Вінницької історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989. – С. 54 – 55; Княгиня // Географічна енциклопедія України. – К., 1990. – Т. 2. – С. 172; Бульдозером по заказнику // Голос України. – 1991. – 31 травня (у співавтор.); Використання природних фарб на Південному Сході Поділля // Етнографія Поділля: Тези доповідей наукової конференції. – Вінниця, 1992. – Ч. 1. – С. 69 – 71; У Микулинцях на Згарі // Вінниччина. – 1992. – 4 серпня (у співавтор.); Забуті парки Вінниччини // Культура Поділля: історія і сучасність: Матеріали 2-ї науково-практичної конференції. – Хмельницький, 1993. – С. 217 – 220 (у співавтор. з Л. Б. Маліковою, Т. І. Мельник); Створюється Південно-Подільський заповідник // Вінниччина. – 1996. – 20 лютого; Чисте довкілля – чиста совість // Сільські вісті. – 2001. – 21 квітня.

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 212 – 213.

ЯВОРСЬКИЙ Микола Йосипович

(05.10.1866, с. Поташня, тепер Бершадського району Вінницької області – 18.11.1900, м. Вінниця) – історик, краєзнавець, педагог, священник, член Подільського єпархіально-статистичного комітету. В 1886 р. закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію. Викладав у Кам'янець-Подільському духовному училищі,

завідував Вінницькою церковною школою (1896 р.), був священиком у селах Врублівці Кам'янецького і Пеньківці Ямпільського повітів. З 1897 р. – соборний священик м. Вінниці. Досліджував історію церкви на Поділлі, різні аспекти минулого краю.

Тв.: Исторические сведения о Каменец-Подольском и его православных церквях в связи с гражданской и церковной жизнью Подолии // Подольские епархиальные ведомости. – 1889. – №№ 19, 21, 27, 30, 51, закінчення в №№ за 1890 і 1891 рр.; Каменецкая хрестовоздвиженская церковь на Карвасарах // Подольские епархиальные ведомости. – 1890. – № 20; Заметки о Залучских пещерах // Подольские епархиальные ведомости. – 1890. – № 38; Народное предание с. Маньковки об отшельниках XVIII ст. // Подольские епархиальные ведомости. – 1890. – № 34.

Літ.: Подольские епархиальные ведомости. – 1900. – №№ 6 – 7. – С. 145 – 156; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 409, 410; Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 213.

ЯКИМЕНКО Ніна Дмитрівна

(27.07.1952, м. Київ) – український мистецтвознавець, фольклористка, кандидат мистецтвознавства (з 1984 р.). У 1976 р. закінчила Київську консерваторію. В 1976 – 1979 рр. викладач музично-теоретичних дисциплін Київського музичного училища ім. Р. М. Глієра. З 1983 р. лаборант, 1990 р. – науковий співробітник відділу музикознавства ІМФЕ АН України. Кандидатська дисертація: “Гене́за жанру колядки та його взаємодія з іншими пісennими жанрами (на українському фольклорному матеріалі).” Досліджує музичний фольклор України і Східного Поділля і проводить порівняльно-типологічне дослідження українського і болгарського календарно-обрядового фольклору.

Тв.: Елементи спільної зимової календарної обрядовості українців та болгар (на матеріалі експедиційних спостережень в с. Червона Гребля Вінницької області) // Болгаристика в системі суспільних наук: Друга міжнародна конференція з болгаристики “Дріновські читання”. – Харків, 1991. – С. 148, 149; “Маланка” в с. Червона Гребля: Минуле і сучасність // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 35, 36.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 410.

ЯКОВЕНКО Тетяна Василівна

(16.05.1954, с. Соболівка Теплицького району Вінницької області) – поетеса, літературознавець. У 1977 р. закінчила Вінницький педагогічний інститут. Учителювала, була на комсомольській роботі. З 1983 р. на викладацькій роботі. Доцент кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Кандидат філологічних наук. Заслу-

жений працівник культури України. Член Національної спілки письменників України. Автор тринадцяти книг лірики та переспівів зі Святого письма. Голова Вінницької обласної краєзнавчої літературно-мистецької організації “Велика рідня”. Лауреат обласних, Всеукраїнських та міжнародних літературних і літературно-мистецьких премій: ім. Миколи Трублаїні (1978 р.), ім. Михайла Коцюбинського (2002 р.), “Кришталева вишня” (2003 р.), “Благовіст” (2003 р.), ім. Євгена Гуцала (2004 р.) та ін.

Літ.: Вовкодав В. Повінчана з Поділлям // Комсомольське плем'я. – 1989. – 16 липня; Хоменко Б. В. Яковенко Тетяна Василівна // З-над Божої ріки... – С. 337, 338; Бортняк А. Духовне подвижництво Тетяни Яковенко // Подоля. – 2003. – 22 січня; Тетяна Яковенко // Подільські криниці: хрестоматія з літератури рідного краю. – Вінниця, 2006. – Вип. 3. – С. 578 – 603; Яковенко Тетяна Василівна // Подільське перевесло: Літературно-мистецький альманах. – Вип. 1. – Вінниця: ДП “ДКФ”, 2008. – С. 104.

ЯКУБОВИЧ Віктор Северинович

(185? – 1920, м. Кам'янець-Подільський) – історик, краєзнавець, педагог, священник, член Подільського єпархіального історико-статистичного комітету (з 1887 р.), Товариства Подільських природодослідників (1911 – 1916 рр.). Закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію. До 1890 р. священник Кам'янецького кафедрального собору, з 1891 р. – викладач місцевої чоловічої гімназії. У 1890 р. відіграв активну роль у створенні в Кам'янець-Подільському Давньосховища (історичного музею) і був першим його завідувачим. Досліджував історію Подільської єпархії, Брацлавського староства XVI – XVIII ст.

Тв.: Мищане и селяне Брацлавского староства в борьбе с польской старостынской властью за свободу и земельную собственность в XVI – XIX вв. // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – Камене́ц-Подольский, 1911. – Вип. 11. – С. 1 – 263.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців... – С. 410.

ЯРЕМЕНКО Олександр Іванович

(04.10.1965, с. Депківка Конотопського району Сумської області) – історик, правознавець, краєзнавець. У 1991 р. закінчив історичний факультет Київського державного університету, в 1999 р. – юридичний інститут Тернопільської академії народного господарства. З 1999 р. кандидат наук з державного управління. Доцент кафедри слов'янських народів Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Вивчає правові проблеми системи місцевого самоврядування на Поділлі. Автор 40 наукових праць.

Тв.: Австро-угорська окупація Вінниці в 1918 році // *Вінниця: минуле і сучасне: Матеріали 3-ї історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1993. – С. 18 – 20; *Встановлення на Поділлі влади гетьмана П. Скоропадського // Матеріали 9-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1994. – С. 35, 36; *Земське самоврядування Поділля в період гетьманату // Тези доповідей 13-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. – Вінниця, 1995. – С. 21 – 23; *Поділля в період гетьманату: деякі аспекти політичного розвитку // Поділля і Волинь в історії українського національного відродження: Науковий збірник*. – Кам'янець-Подільський: Доля, 1995. – С. 60 – 67; *Цензурна справа в Українській державі гетьмана Павла Скоропадського // Українська періодика: історія та сучасність: Доповіді та повідомлення Всеукраїнської науково-практичної конференції*. – Житомир; Львів, 1995. – С. 38 – 39; *Система центральних органів державного управління Української держави (квітень – грудень 1918 р.) // Вісник УАДУ*. – 1998. – № 4. – С. 40 – 47; *Адміністративна реформа гетьмана Павла Скоропадського*. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 1998. – 40 с.; *Політичні права громадян в Українській державі 1918 року // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. – Вип. 1. – Вінниця, 1999. – С. 62 – 66; *Становлення інституту державної служби в Українській державі гетьмана Павла Скоропадського // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. – Вип. 2. – Вінниця, 2000. – С. 88 – 91; *Реалізація реформи органів державного управління та самоврядування в Подільській губернії в 1918 році // Матеріали 10-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції*. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 361 – 365; *Вплив німецько-австро-угорських військ на політичні процеси в Україні в 1918 році // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. – Вип. 3. – Вінниця, 2001. – С. 38 – 41; *Становлення державних кордонів України в 1917 – 1918 роках // Там же*; – С. 45 – 47; *Історико-теоретичні проблеми становлення постіндустріальної соціальної системи // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. – Вип. 5. – Вінниця, 2003. – С. 151 – 154 (у співавтор.).

Літ.: Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 214.

ЯСТРЕМСЬКИЙ Михайло Микитович

(29.10.1942, м. Вінниця) – пенсіонер органів МВС України. У 1968 р. закінчив Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Островського. Працював вчителем середньої школи, на комсомольській та партійній роботі (м. Вінниця), в 1980 – 1996 рр. – в органах внутрішніх справ у Вінницькій області. Учасник ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Активний краєзнавець. Брав участь у створенні музею УМВС “Мій край – Поділля”.

Тв.: *Одвічний поклик вогнеборців*. – Вінниця: ТОВ “Консоль”, 2002. – 190 с. (у співавтор.); *Під чорним крилом Чорнобиля*. – Вінниця: Книга-Вега, 2003. – 192 с.; *Вінничани і зірка Полин: Фотонарис*. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – 352 с. (у співавторстві з М. Лацісом, В. Соколом); *Вінничани під полиновою зорею: Фотонарис (вид. друге, доопрацьоване)*. – Вінниця: Книга-Вега, 2008. – 440 с.; *іл.* (у співавторстві з М. Лацісом, В. Соколом).

Літ.: *Лаціс М. За сигналом тривоги*. – Вінницька газета. – 2003. – 4 лютого; *Паламар В. Доля, обпечена Чорнобилем*. – Вісник Чорнобиля (Київ). – 2003. – 7 червня; *Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини... – С. 215.*

ЯЦЕНТЮК Юрій Васильович

(26.06.1976, м. Вінниця) – педагог, природознавець, краєзнавець. У 1998 р. закінчив природничо-географічний факультет Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. В 1999 – 2002 рр. навчався в аспірантурі цього ж вузу. В 2004 р. захистив дисертацію на тему “Ландшафтно-технічні системи міст Центрального лісостепу України (на прикладі м. Вінниці)”. Кандидат географічних наук. Доцент кафедри фізичної географії Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Займається вивченням екопроблем, проектуванням елементів екомережі, обґрунтуванням необхідності створення заповідних об’єктів, можливостей туристичного освоєння природних ресурсів у Вінницькій області. Обґрунтував необхідність створеного в 2008 р. регіонального парку “Мурафа”. Досліджує територію Вінниччини для збереження ландшафтного різноманіття, як складової регіональної екомережі. Автор та спів-автор багатьох наукових, науково-краєзнавчих праць.

Тв.: *Ерозійні процеси на території Вінницької області // Актуальні географічні дослідження. – Вінниця, 1995. – С. 24 – 25; Людина в міських ландшафтах (на прикладі м. Вінниці) // Ландшафти і сучасність. – Вінниця: Гіпаніс, 2000. – С. 193 – 195; Сучасні ландшафти міста Вінниці: основні типи та структура // Географія і сучасність. – К.: Видавництво національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, 2000. – Вип. 3. – С. 124 – 130; Антропогенные водные комплексы городов Центральной лесостепи Украины и возможности их рационального использования (на примере города Винницы) // Актуальные вопросы естествознания. – Калининград, 2000. – Ч. 1. – С. 178 – 179; Парагенетические связи и ландшафтные комплексы городов Центральной лесостепи Украины: вопросы теории и рациональной организации // Теоретические и прикладные аспекты оптимизации и рациональной организации ландшафтов. – Воронеж, 2001. – С. 207 – 209; Сучасна структура ландшафтів міста Вінниці // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського / Серія: Географія. – Вінниця: Гіпаніс. – Вип. 1. – С. 73 – 81; Парадинамічні зв’язки та екопроблеми міських ландшафтів Центрального лісостепу України // Регіональні екологічні проблеми. – К.: Обрії, 2002. – С. 249 – 251; Селитебні ландшафти Середнього Побужжя / За ред. Г. І. Денисика. – Вінниця: Гіпаніс, 2002. – С. 149 – 158; Оптимізація ландшафтно-технічних систем міста Вінниці // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского / Серия: География. – Т. 16 (55). – № 1. – 2003. – 152 – 156; Ландшафтно-технічна структура міста Вінниці // Актуальні питання географічних, хімічних, біологічних наук. Основні наукові проблеми та перспективи дослідження. Вінниця, 2004. – Вип. 6. – С. 11 – 13; Історико-ландшафтознавчий аналіз розвитку ландшафтно-технічних систем міста Вінниці // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського / Серія: Географія. – Вінниця: Гіпаніс, 2005. – Вип. 10. – С. 48 – 54; Формування та розвиток ландшафтно-технічних систем міста Вінниці // Теоре-*

тичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та ландшафтознавства. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. – С. 171 – 173; Наукове обґрунтування створення регіонального ландшафтного парку “Мурафа” // Український географічний журнал. – К.: Академперіодика, 2006. – № 4. – С. 34 – 37; Функціональне зонування території проєктованого регіонального ландшафтного парку “Мурафа” // Історія української географії. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – Вип. 2 (14). – С. 67 – 69; Тваринний світ проєктованого регіонального ландшафтного парку “Мурафа” // Збалансований розвиток. – К., 2008. – С. 126 – 131; Природа міста Вінниці // Вінниця: “Едельвейс і К”, 2008. – 128 с.; Вінниця та її околиці // Вінниця: Тезис, 2008. – 127 с. (у співавтор. з Г. І. Денисюком); Екомережа Вінницької області. – Вінниця: ПП «ТД Едельвейс і К», 2011. – 128 с.

Літ.: Гальчак С. Д. Регіонаознавча інституція Східного Поділля. Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 – 2010 рр.). – Вінниця: Меркюри-Поділля, 2010. – С. 156 – 158.

ЯЩУК Людмила Петрівна

(14.07.1941, с. Вища Кропивна Немирівського району) – педагог, пам’яткоохоронець, краєзнавець. У 1963 р. закінчила філологічний факультет Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського. З 1963 по 1969 р. працювала вчителем-вихователем у Вінницькій середній школі-інтернаті ім. Ю. Гагаріна. З 1969 р. працює у Вінницькій обласній організації Українського товариства охорони пам’яток історії та культури на посадах методиста бюро пропаганди, консультанта, відповідального секретаря, першого заступника голови ради обласної організації Товариства. Член Головної Ради Українського товариства охорони пам’яток, член обласної редакційної колегії “Книги пам’яті України” у Вінницькій області та обласної редакційної колегії з підготовки матеріалів тому Зводу пам’яток історії та культури у Вінницькій області. Заслужений працівник культури України (1997). Основні напрямки дослідницької роботи – охорона та збереження історико-культурної спадщини області, життя та діяльність видатних земляків, увічнення їх пам’яті. Автор численних публікацій у місцевій пресі, співавтор сценарію кінофільмів про пам’ятки Вінницької області “Свідки давнини” (1990), фольклористку Настю Присяжнюк (1989).

Тв.: Знати своє минуле // Вінницька правда. – 1991. – 25 травня; Діяльність Вінницької обласної організації Українського товариства охорони пам’яток історії та культури: 1966 – 1994 // Тези доповідей XIII Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – 1994. – С. 3 – 5.

ВИСНОВКИ

Отже, Східне Поділля (Вінниччина) має багате й цікаве минуле, що розглядається як важливий об'єкт пізнання, а також є регіоном, де в глибинах тисячоліть формувались терени історичних українських земель, краєм, що завжди був їхньою невід'ємною складовою. Впродовж віків тут жили люди, розміщувались численні племінні, етнокультурноспільнотні, адміністративно-територіальні, державні утворення. У різні історичні періоди східноподільський регіон був об'єктом нападів ворогів, ареною кровопролитних війн, насамперед, національно-визвольних, краєм, який завжди відроджувався з руїн та попелу, про що свідчать старожитності численних археологічних культур, інші історичні пам'ятки.

Тут появилися чи не перші в Європі первісні люди. У VII-у – другій половині VI-го тисячоліть до нашої ери людність найбільш ранньої в усій Україні буго-дністровської археологічної культури закладала тут основи світового та європейського землеробства.

Терени Східного Поділля стали також ареалом унікальної трипільської культури, котра відіграла безпрецедентну роль у становленні древньої світової цивілізації. Пізніше на них жили представники протослов'янських білогрудівської та чорноліської археологічних культур, кочові завойовницькі племена киммерійців, скіфів, сарматів, гуннів, готів... Жили волелюбні анти, від яких, вважають, бере початок українська народність. На рубежі 1-го – 2-го тисячоліть край був складовою частиною першої східнослов'янської держави – легендарної Київської Русі.

Східноподільські землі – це також і колишній Подільський улус, і частина території Великого Князівства Литовського, і Брацлавське воєводство, і Кальницький (Вінницький), Брацлавський, Уманський, Барський, Подільський (Могилівський; Придністровський) полки Козацької держави Богдана Хмельницького, і Кам'янецький еялет, і Брацлавське намісництво, і низка повітів Подільської губернії Російської імперії, і південна частина генералбецірку “Житомир” рейхскомісаріату “Україна”, і Північна “Трансністрія”, і сучасна Вінниччина.

Їхній великий перелік крім визначення конкретних меж краю засвідчує бурхливий плин історичних процесів у регіоні, є сво-

ерідним відлунням подій, що впливали на його економічний і соціальний розвиток, віддзеркаленням здобутків і втрат, поразок і перемог місцевого населення, котре ніколи не корилося поневолювачам та гнобителям, не раз захищало й відроджувало рідну землю, відстоювало власні ідеали та моральні цінності, котрі додавали йому непохитності у боротьбі за кращу долю й справедливість.

Багата історія краю, що закарбувалась у крем'яних знаряддях праці первісної людини, уламках гончарних виробів згадуваних та інших археологічних культур, залишках древніх городищ, курганів, руїнах фортець, панських палаців, хрестах та могилах на місцях козацьких битв, відобразилась у невмирущому народному епосі, традиціях і побуті місцевого населення, здавна вабила до себе аматорів-дослідників, професійних науковців, сприяла зародженню та розвитку краєзнавства, під яким у даній праці розуміється й інтегральний інструмент різнобічного пізнання окремо взятих територій, що базується на комплексі наукових дисциплін, напрацюваннях дослідників краю в галузі археології та історії, географії, етнографії, фольклору і мистецтвознавства, літературознавства і мовознавства, археознавства і бібліографії, культури і освіти, природничих та інших наук, й громадська сфера інтересів суспільства.

Джерельною базою подільського краєзнавства є літописи, спогади, дорожні нотатки древніх мандрівників, археографічні видання, документи й матеріали архівних установ.

Досить обширна його історіографія. У плані історичного краєзнавства – це узагальнені праці про край, результати археологічних досліджень, праці, присвячені висвітленню окремих аспектів соціально-економічних, суспільно-політичних процесів, подій, явищ, що відбувалися на теренах Східного Поділля протягом минулих століть, праці, присвячені історичному минулому та сьогоденню окремих районів, населених пунктів Вінниччини, окремим підприємствам, господарствам, установам, пам'яткам історії та культури, відомим особистостям; у плані народознавства – роботи, в яких висвітлюється традиційна матеріальна й духовна культура краян, їхні міфологія, вірування, народні ремесла, архітектурно-будівельні традиції, генеалогія; у плані літературного краєзнавства та фольклористики – праці, присвячені усній народній творчості, пісенному й музичному фольклору краю, місцевому мовознавству, топонімії; у плані природничого краєзнавства – роботи, що стосуються історич-

ної, природничої (фізичної), економічної географії, кліматології, геології, гідрології, ґрунтознавства, геоморфології, екології, фауни та флори краю.

Велика джерельна, історіографічна база дозволяє дослідникам повніше заглибитись у сутність проблеми, ширше осягнути відомі й невідомі сторінки історії регіону, безпосередніше відчувати відгомін минулих століть. Вона також дозволяє дослідити розвиток краєзнавства на подільській землі, проаналізувати діяльність, творчі здобутки низки аматорів, науковців, народознавців, для яких краєзнавство стало покликанням, справою їхнього життя.

Спроби узагальнення краєзнавчого доробку, його оцінки й осмислення, пошуку напрямів і методів ефективного розвитку робилися вже в другій половині XIX – на початку XX ст. Проте особливо поглибився цей інтерес останнім часом. Рубіж XX – XXI ст. ознаменований появою багатьох ґрунтовних досліджень, у яких загалом проаналізовано здобутки подільського краєзнавства з часу зародження до наших днів.

Започаткований же краєзнавчий пошук на теренах Східного Поділля в XIX столітті аматорською діяльністю збирачів фольклору, дослідників старовини, шанувальників пісенно-епічних скарбів народу, насамперед, місцевими збирачами та шанувальниками усної народної творчості, котрі у переважній більшості були неграмотними чи малоосвіченими, але які мали в грудях полум'яне серце, що горіло любов'ю до рідного краю, його героїчного й стражденного минулого. Чимало аматорів-збирачів фольклору із простолюду залишилися невідомими. Проте вони виконали взятую на себе місію – зберегли й передали наступним поколінням найважливіші фрагменти народної пам'яті, духовно-культурні скарби народу.

Незрівнянно ширші можливості для історико-краєзнавчих досліджень мали вихідці із соціальних верств, не зв'язаних путами кріпацтва, насамперед, із польських шляхетських родин, які домінували тоді на Поділлі, що тривалий час перебувало під юрисдикцією Речі Посполитої.

Специфіка ґрунтовних досліджень краю першої половини XIX ст. полягала в тому, що ними займалися в основному польські науковці, але під заздалегідь визначеним ідеологічним кутом зору: в переважній більшості польських досліджень Поділля розглядалося в контексті історії та культури Речі Посполитої як

її невід'ємна частина, обґрунтовувалося “право” Польщі на цей край, ідеалізовувався польський період його колонізації.

Краєзнавчі мотиви, зокрема живий інтерес до фольклору та етнографії, лягли в основу творчості ряду прогресивних польських письменників, чия біографія пов'язана зі Східним Поділлям. Їхня діяльність сприяла формуванню в 20-х роках ХІХ століття так званої “української школи” в польських історико-краєзнавчих дослідженнях, яка проіснувала до 1920 року. Представники цієї школи, що здебільшого народилися і проживали в Україні, дотримуючись позицій офіційної польської історіографії, під впливом вивчення матеріальної та духовної культури автохтонного населення краю та спілкування з діячами українського визвольного руху в ряді досліджень засвідчили визнання права на існування українського етносу, а також про свою готовність до наукового діалогу з українськими істориками.

“Українська школа” у польській історико-краєзнавчій літературі зробила помітний внесок у становлення етнографії Поділля. Її представниками було зібрано й зафіксовано значний фактичний матеріал про духовну та матеріальну культуру населення краю. Послугуючись порівняльно-історичним, порівняльно-статистичним, картографічним та іншими методами наукового пошуку, польські дослідники здійснили чимало фундаментальних етнографічних описів і конкретно-історичних розвідок, опублікували польською, російською та українською мовами низку ґрунтовних праць (у тому числі наукових), збірників документів, художніх творів.

Митцями пензля, які загорілися ідеєю замалювати історичні та архітектурні пам'ятки і таким чином зберегти їхній наявний вигляд для прийдешніх поколінь, тоді ж було закладено основи образотворчого вивчення краю.

Польські дослідники внесли посильний внесок також у зародження та розвиток на Східному Поділлі природничого краєзнавства.

Новий імпульс отримало краєзнавство після входження регіону до складу Російської імперії. Його підвалини закладали й адміністративно-виконавчі структури органів влади, духовенство, науково-дослідницькі інституції Російської держави.

Враховуючи більш, як 350-літнє перебування Східного Поділля під владою Польщі, російське самодержавство, насамперед, прагнуло всіма заходами нейтралізувати пропольські нас-

трої, з допомогою історії розбудити національні почуття українців, знайти підвалини єдності українського та російського народів. Розпочинаючи курс на русифікацію, царська адміністрація за рахунок краєзнавчих досліджень намагалась доказати споконвічність зв'язків, давність слов'янського коріння, розробити під певним ідеологічним ухилом місцеву історію й включити її до загальноросійської.

Ставилась конкретна політична мета – на основі історичних досліджень довести “братам-полякам”, що Поділля – здавна руська земля, а їх наміри повернути ці землі до складу Речі Посполитої – “...нездійсненна мрія розпашілої уяви”, такі собі “дитячі витівки поляків-католиків, що тішать себе надією бути повними панами в нашій чисто руській стороні”.

Тому самодержавство офіційно підтримало “вітчизнознавство”, як тоді називали краєзнавчий рух, сприяло його розвитку в регіоні.

Важливе значення у цих проектах мало створення фундаментальної археографічної джерельної бази на основі упорядкування державних архівів, поповнення їх численними документами з різних установ і приватновласників та публікації найважливіших з них для широкого кола науковців і читачів. З цією метою у 1834 р. в Петербурзі була створена археографічна комісія та Тимчасова комісія для розгляду давніх актів – у Києві.

Певного поштовху в розвитку регіональних досліджень надало утворене 1845 р. в Петербурзі імператорське Російське географічне товариство.

В губерніях започаткували свою роботу статистичні комітети, які крім збору та опрацювання адміністративно-господарських даних активно виконували завдання, пов'язані із збором інформації про давні містечка, станції, села, їх особливості; почали виходити офіційні урядові газети, котрі крім офіційної інформації друкували матеріали з археології, історії, етнографії, економіки, географії, літератури, чим сприяли поширенню краєзнавства в регіоні.

Важлива роль відводилася церковним закладам. З метою протистояння офіційній польській пропаганді та широкого впровадження русифікації краю центральна і місцева адміністрації доручили в 1850 р. Подільській православній духовній семінарії (а також Київській духовній академії, Волинській православній духовній семінарії) не тільки формувати нове російське сус-

пільство “освічених людей” і “стримувати натиск польсько-католицьких думок”, але у цьому спиратися на духовенство краю й приступити до створення історико-статистичного опису церков і парафій Подільської православної єпархії, у якому б не було місця польській історії.

Звернення до духовенства не було випадковим. За відсутності на Поділлі, в т. ч. Східному, академічних установ, вищих навчальних закладів православна церква охоче виступала ініціатором і організатором місцевого краєзнавчого руху й регіонального вивчення. Саме єпархіальна влада чи не першою зрозуміла всю важливість, доцільність і перспективність створення та діяльності під своїм контролем краєзнавчих товариств і осередків. І хоча церква при цьому ставила суто прагматичну мету: звести діяльність науковців та краєзнавців до вузькоконфесійних завдань, спрямувати їх на протиборство з католицизмом і польською ідеологією, проте практика життя постійно вносила свої корективи та виводила дослідників на широкий простір вивчення громадянської історії, активізації їх до участі в громадських рухах. Одночасно розбудова краєзнавчих осередків на Поділлі позитивно вплинула і на саму церкву, якісно підвищувала її просвітницьку функцію, зрештою, стала одним із важливих факторів розвитку руху за її демократизацію та українізацію.

8 липня 1865 р. при Кам'янець-Подільській духовній семінарії офіційно було засновано Комітет для вивчення церковно-історичного і статистичного опису Подільської єпархії, який згодом одержав назву “Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет”. В 1903 р. він був перейменований в Подільське історико-археологічне товариство, яке діяло до 1920 р. і було авторитетною та визнаною в Україні й Росії науково-громадською організацією.

У другій половині XIX ст. Подільським краєм серйозно зацікавилась академічна та вузівська наука, котра, однак, була не завжди об'єктивною у своїх висновках.

Широкого розмаху набули археологічні дослідження, організовані державними науковими інституціями.

Усі виявлені пам'ятки старовини – археологічні, живопису, писемності, архітектури – царська влада брала під безпосередній контроль. Для цього чи не щороку складались та доповнювались списки таких об'єктів, котрі після подання Міністерству внутрішніх справ затверджувались “височайшим указом”

самим царем. Відтоді вони розглядались виключно як надбання, “споконвічна” власність імперії, невід’ємна складова “її історії”.

У той же час існували суто науковий інтерес учених-краєзнавців до дослідження старожитностей новоприєднаних до імперії територій, турбота про їхнє збереження.

Не залишились у тіні також народознавчі дослідження. Насамперед, стимулювали краєзнавчу діяльність і співпрацю науковців з місцевими дослідниками по нагромадженню і систематизації значної кількості фактичного матеріалу з питань матеріальної і духовної культури населення регіону етнографічно-статистичні експедиції в Західно-Руський край, проведені Російським географічним товариством у 1868 – 1870 рр. під керівництвом П. П. Чубинського та Південно-Західним відділом географічного товариства у Києві (1873 – 1876 рр.).

Привертало до себе Східне Поділля, як, врешті, і весь Подільський регіон, й природознавців. Ними було зроблено картографічне і топографічне вивчення Подільської губернії, складено територіально-адміністративні і геодезичні карти.

Загалом же природознавче вивчення Поділля порівняно з гуманітарним було менш результативним, хоча й конче необхідним для потреб господарства. Природознавці лише розпочали на рубежі XIX – XX ст. галузеві дослідження краю.

Посильний внесок у зародження краєзнавства у Східному Поділлі здійснили представники української інтелігенції, хоч це було вкрай нелегкою справою.

По-перше, досить серйозною перешкодою стала русифікаторська політика царизму (ще за царювання Миколи I, який запровадив обов’язкову попередню цензуру друкованої продукції, з Петербурга в Україну надійшов суворий наказ пильно стежити за українською літературою, не допускати в ній “переваги любові до батьківщини”, тобто до України, “над любов’ю до вітчизни”, тобто до імперії; політично неблагодійним вважався всякий, хто виявляв інтерес до українських старожитностей, історії, літератури, мови).

По-друге, такою ж суттєвою перешкодою було соціальне становище абсолютної більшості українців, яке фактично закривало дорогу до знань, самоствердження. Тільки окремі найбільш обдаровані особистості, долаючи хронічну бідність, кріпосну неволю, зуміли не загубитись у безмірній масі знедолених, стали гордістю й славою України.

Їхня праця, що в основному зосереджувалась на вивченні природознавчої, фольклорно-етнологічної проблематики, не минула безслідно, адже в умовах тотальної русифікації, безпрецедентних гонінь царизму на українську мову й літературу, які загрожували українству національною смертю, краєзнавство стало не лише надійним фундаментом історичної пам'яті народу, але й формою самозахисту від ударів долі. Саме самовіддані зусилля кількох поколінь українознавців, насамперед майстрів художнього слова, науковців, етнографів, фольклористів (і не лише українського походження) підтримали в суспільстві, в тому числі у Східному Поділлі, інтерес до культури, мови, традицій українського народу, його культурно-духовної спадщини, зберегли їх.

Продовжилося становлення краєзнавства на теренах Східного Поділля на початку XX ст. Як і раніше, значну увагу до регіону проявляв Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет, серед членів якого було чимало осіб, котрі жили і працювали чи народилися тут.

На початку XX ст. помітно розширилась тематика етнографічного пізнання регіону. Зокрема, увага багатьох членів історико-археологічного товариства була зосереджена на вивченні культової архітектури.

Інтенсивні зміни, що відбувались під впливом соціально-економічних факторів в побуті населення пореформеної Росії, призвели до переорієнтації поділлєзнавства на вивчення проблем матеріальної культури, господарської діяльності, а також народного мистецтва. У подільських часописах все більше з'являлось публікацій, в яких висвітлювались громадський побут, приватне життя населення, народна архітектура, одяг, обрядова їжа, господарська культура, ремесла та промисли, торговельна діяльність мешканців краю.

Як і раніше, значна увага проявлялась до археологічних досліджень. Зокрема, цікаві результати були отримані археологами під час дослідження відомого Немирівського городища. У ньому були виявлені численні фрагменти керамічного посуду різних періодів: трипільської культури, грецького імпорту VI ст. до н. е., передскіфського і скіфського часу, 8 давньоруських жител...

Продовжувало також розвиватись природознавче вивчення Поділля, зумовлене, насамперед, потребами промислового перевороту, зрослими соціально-економічними вимогами суспіль-

ства. Важливу роль у пізнанні погодно-кліматичних явищ відігравала Нижче-Ольчедаївська обсерваторія, що функціонувала у Могилівському повіті.

Сприяли розвитку краєзнавства на теренах Східного Поділля також місцеві громадські організації, культурно-освітні заклади, часом – органи представницької влади. У 1903 р. у Вінниці було засновано медичне товариство, в 1908 р. – Вінницьке літературно-артистичне товариство та Могилівське відділення товариства дослідників Подністров'я. В 1907 р. в с. Потоках Вінницького повіту відкрито першу на Поділлі учительську семінарію. У жовтні 1909 р. її було переведено до Вінниці. Для старшокласників семінарії щороку організовувала екскурсії по місцях історичних подій, прищеплюючи таким чином любов до краєзнавства.

У 1916 році у місцевих органах самоврядування почали обговорювати необхідність створення універсального публічного музею у Вінниці. Передбачалось, що він належатиме Вінницькому повітовому земству, а безпосередньо опікуватись ним мало “Товариство ревнителів збереження культурно-історичних пам'яток Поділля”.

Сприяли розвитку краєзнавства також осередки Подільського товариства “Просвіта”, що виникло 19 квітня 1906 р. в м. Кам'янець-Подільському. Воно мало свою мережу і в Східному Поділлі. Серед перших почали діяти філії Подільської “Просвіти” в Могилеві-Подільському та в містечку Печера Брацлавського повіту. Вони в умовах царської реакції по-можливості відкривали в населених пунктах читальні і бібліотеки, видавали українською мовою популярну літературу, шкільні підручники, турбувались про збереження пам'яток старовини, самобутніх народних традицій, за що зазнавали постійних утисків з боку царської влади.

Однак в цілому на початку ХХ століття, як і в другій половині ХІХ-го, краєзнавство у Східному Поділлі розвивалось у руслі історико-статистичних і, насамперед, фольклорно-етнографічних досліджень. Це можна пояснити тим, що для глибокого вивчення історичних процесів необхідні були високий науково-освітній рівень, фахова підготовка дослідників, що виявилось практично неможливим для переважної більшості ентузіастів-краєзнавців у даних історичних умовах. Значно доступнішим було вивчення усної народної творчості, традицій та

побуту населення. Саме воно сприяло масовості краєзнавчого руху, було його першоосною на етапі становлення.

Важливим періодом для подільського краєзнавства стали роки національної революції та громадянської війни (1917 – 1920 рр.), коли фактично закладались передумови майбутнього українського національного відродження.

Розпочинаючи практичне втілення національної ідеї, розбудови духовного життя, Українська Центральна Рада оперлась на краєзнавство, зокрема у плані охорони пам'яток історії, культури, їх збереження та належного використання.

В умовах революційного оновлення суспільного життя відродилися осередки “Просвіти”, в т. ч. у Вінниці, серед основних напрямів діяльності яких були краєзнавчі дослідження. Осередки засновували й фінансували школи, зокрема у Вінниці та Козятині, формували бібліотечні фонди, відроджували українські свята та обряди, популяризували минуле краю, його фольклор, етнографічні знання, всіма засобами пробуджували в широких масах інтерес до краєзнавства, виховуючи їх на героїчних сторінках минулого, ставши своєрідними центрами краєзнавства.

Центральна Рада заклала основи українського архівного будівництва, проте на Поділлі перші кроки в організації архівної справи були зроблені в період гетьманату.

Не меншого значення влада гетьманату надавала збереженню культурно-історичної спадщини українського народу. Саме в період функціонування гетьманату Вінницькою міською думою було ухвалено постанову про передачу приміщення “Мурів” (м. Вінниця) для організації Подільського обласного художньо-промислового і наукового музею.

Гетьманський уряд чимало уваги надавав розвитку театрального та хорового мистецтва. Крім того у Вінниці існував свій кінематограф. Були створені сприятливі умови для розвитку видавничої справи.

Проте чи не найбільших успіхів уряд гетьманату досяг у сфері освіти. Особливо значимою подією стало відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету (22 жовтня 1918 р.), одним із найпріоритетніших напрямків у роботі якого було ґрунтовне вивчення історії Подільського краю, його духовно-культурних надбань.

Загалом гетьманський уряд багато зробив для того, щоб український народ мав змогу вчитися рідною мовою, вивчати

здобутки української культури. Було здійснено українізацію нижчої початкової школи, докладались великі зусилля для дерусифікації вищої школи, проведено значну роботу по вдосконаленню організації навчального процесу, створенню учнівських товариств, підтримці вчительських спілок.

Робота по реформуванню освіти ще більше посилилась за Директорії УНР. Поглиблюючи чітко визначений курс на українізацію, у “Проект Єдиної школи на Україні” було закладено принципи вимоги щодо впровадження в освітній процес краєзнавства.

Усі три вищі інституції української державної влади підтримували діяльність Подільського церковного історико-археологічного товариства.

Українська національно-демократична революція сприяла національному піднесенню в регіонах, контрольованих органами української влади, в т. ч. на Східному Поділлі. Розпочавши в 1917 році практичне втілення національної ідеї, розбудову духовного життя, молода українська демократія у вирі перманентних військових дій, що рухались по трагічній для неї траєкторії, зуміла зберегти, а по деяких напрямках й розвинути діяльність істориків, етнографів, фольклористів, природодослідників, музейників, пам’яткоохоронців, надати їй національного характеру. Краєзнавство все більше набувало національних ознак.

1917 – 1920 рр. були етапом прикладання максимальних зусиль до збереження дореволюційного набутку, рятування історико-культурних пам’яток і закладання підвалин нового за змістом, а в деяких напрямках – і формою українського регіоназнавства, його українізації.

Переможцями у революційних подіях та громадянській війні 1917 – 1920 рр. вийшли більшовики. Утверджуючи свою владу, вони активно й наполегливо стали впроваджувати її основні принципи, що ґрунтувались на класовій боротьбі, нетерпимості до альтернативних поглядів, ідеології. Прибулі з Росії чи з русифікованих міст Східної України більшовицькі лідери почали втручатись у справу місцевої подільської громади, навчальних закладів, громадських організацій. Такі дії загострили конфлікт між ними та місцевою інтелігенцією.

Головна причина полягала в ідеологічній несумісності нової радянської влади і старої науково-краєзнавчої інтелігенції,

вихованої здебільшого на нормах загальнолюдської біблійної моралі.

Ще в роки громадянської війни учасниками “червоного терору” було завдано перших ударів по старій інтелігенції, чим ослаблено соціальну базу краєзнавства” – в особі “старорежимних” освітян та науковців більшовики бачили чи не найбільшу власну небезпеку. Особливе занепокоєння викликали учасники Української революції 1917 – 1920 рр. Та й саме населення Поділля органи більшовицької влади вважали за “політично неблагонадійне”, “антирадянськи налаштоване”.

Уже в 1920 р. було закрито Кам’янець-Подільський державний український університет. З його реорганізацією перестало збиратися й практично припинило діяльність Подільське історико-археологічне товариство, що відіграло виняткову роль у зародженні та утвердженні краєзнавства в регіоні. За 55 років існування Комітет, а далі – Товариство не тільки виконали своє пряме призначення – видали описи всіх церков і парафій, а й створили матеріальну, документальну й археографічну базу, підготували сотні дослідників з числа учителів, священників, службовців різних губернських установ, виробили концепцію, методику літописання, розгорнули діяльність на всіх напрямках краєзнавчих досліджень.

Та священослужителі, котрі складали переважну більшість історико-археологічного товариства, не сприймалися більшовиками як їхні спільники, навпаки – органи більшовицької влади з особливою підозрою ставилися до краєзнавчих осередків, котрі виникли в дореволюційний період, їхніх членів.

Намагаючись розправитися із духовенством, більшовицька влада під приводом допомоги населенню губерній, що потерпіло від голоду, вдалася до відвертого пограбування церковних цінностей, що викликало справедливий осуд подільських краєзнавців.

Не з меншою підозрою радянські службовці ставилися до діяльності осередків “Просвіти”, оскільки багато просвітян підтримували політику УНР.

Проте слабкість більшовицької влади в перші роки свого існування змушувала її заgravати з різними політичними силами й рухами, звертатися до висунутих в роки революції привабливих програмних гасел, втілювати їх у життя, що створювало ілюзію багатоукладності й ринковості господарювання, ві-

ри в національно-культурне відродження, в можливість розвитку української державності.

Так, більшовики змушені були обережно підходити до вирішення національного питання і відмовитись від відверто проімперської, русифікаторської політики, що позитивно впливало на розвиток краєзнавства, сприяло національно-культурному будівництву, створенню мережі наукових, освітніх та культурних закладів, масовому виданню україномовних газет і журналів, наукових збірників, книг.

Навчання пробуджувало інтерес до знань, а вони ставали інструментом пізнання минулого, його героїчних і трагічних сторінок, досвіду, уроків.

Зростав інтерес до пізнання рідного краю й серед широких мас трудящих, посилювалося їхнє прагнення до розуміння своєї історії, примноження духовних багатств.

Більшовицька влада, заграючи з народом, всіляко заохочувала розвиток краєзнавства.

В той же час досить помітне намагання її політичних структур ввести в краєзнавчий рух такі форми організації, які відповідали б стратегічним завданням “будівничих нового суспільства”.

Перебудовуючи основи економічного ладу, партія й держава акцентували увагу на спрямування науки та краєзнавства на вивчення продуктивних сил, розвиток економіки, проводили політику перенесення центру уваги народних мас з історичного краєзнавства на виробниче, що в кінцевому результаті мало призвести до згортання краєзнавчих структур дореволюційних часів, нейтралізувати звернення до історії, як засобу каталізації національної ідеї. Тому пріоритет у підтримці надавався тим краєзнавчим осередкам, які у своїй діяльності відмовлялися від дослідження національно-культурних аспектів, клали в основу роботи пропонований “виробничий принцип”.

Посилилася увага до краєзнавства також з боку державних, громадських організацій Вінниці – губерньського центру Поділля. Ще 28 липня 1921 року колегія Подільської губнаросвіти розглянула питання про стан вивчення краю і прийняла рішення про необхідність широкого всебічного розгортання дослідницької роботи, створення для цього спеціального товариства, вироблення його статуту.

Найкраще цей намір втілила в життя задумана як “велика книгозбірня місцевого значення по всіх паростках людського

знання, де було б згуртовано все книжкове багатство, яке є на Поділлі”, Вінницька філія Всенародної бібліотеки України, створена за ініціативою Всеукраїнської Академії наук.

На її базі 15 березня 1924 року було відкрито Кабінет вивчення (вивчення) Поділля, що впродовж свого існування діяв на громадських засадах.

Складніше розвивалось музейництво, а на його основі – музейне краєзнавство. Головна причина – зруйнована у результаті громадянської війни матеріальна база, відсутність необхідних коштів для розвитку.

Крім того не обминув Східного Поділля й започаткований в першій половині 20-х років та наполегливо впроваджуваний процес “переосмислення ролі й місця музейних закладів у суспільному житті, будівництві нового ладу, спрямований на їх підпорядкування ідеологічним завданням партії, пошук нових принципів побудови музеїв, музейних експозицій, їх класифікації, нових форм і методів діяльності”.

Великих руйнувань зазнали колишні панські палаци, монументальні пам’ятники, предмети мистецтва тощо. Тому об’єктивно виникла необхідність у спеціальному органі, який би координував роботу по збереженню пам’яток минулого. У лютому 1919 р. ним став Всеукраїнський комітет охорони пам’яток мистецтва і старовини, котрий, згідно з Положенням про комітет, ставив за мету “реєстрацію, охорону, збір, вивчення і популяризацію всіх тих творів майстерності, які найбільш показові для свого часу і можуть служити свого роду документами з історії побуту і творчості”.

Проблеми збереження пам’яток історії серйозно турбували подільських краєзнавців. У результаті їхніх зусиль 25 вересня 1924 р. Подільський губвиконком постановою “Про охорону пам’яників революційного минулого, старовини, мистецтва і природи” підкреслив їх значення, заборонив руйнування, несанкціоновані розкопки, зобов’язав місцеві органи влади взяти під охорону ряд важливих об’єктів.

Відбувалося становлення дуже важливої для розвитку історичного краєзнавства державної архівної справи. Актуальність вирішення цього питання зумовлювалась гостротою проблеми охорони документальної спадщини українського народу, особливо у зв’язку із паперовою кризою, переробкою на різних фабриках архівних документів (насамперед незафонованих через брак часу та відсутність розуміння цінності задокументованої

інформації), використання їх торгівельними організаціями як оборткового матеріалу.

Краєзнавством займалися й інші державні інституції, окремі аматори.

Загалом же в 1921 – 1925 рр. переважала державна форма краєзнавства, представниками і виразниками якої стали Всеукраїнська Академія наук, її відділи, комісії, наукові товариства, музеї, архіви, бібліотеки, пам'яткоохоронні організації. Краєзнавство мало явно виражений науковий характер. В той же час створювались організаційно-методичні та кадрові передумови розгортання масового краєзнавчого руху. Крім того, вже в перші післявоєнні роки проглядались негативні тенденції – ідейно-політична нетерпимість, одномундність, радянська ідеологізація краєзнавства.

У середині 20-х років важливою подією стало утворення Українського комітету краєзнавства – першої централізованої інституції, що мала належну підтримку Наркомосу, Головнаки й інших зацікавлених установ, котра організаційно об'єднала творчий потенціал численного загалу дослідників та літописців рідного краю. Створення даного Комітету на тлі політики українізації підбило підсумок ініціатив української громадськості щодо вивчення регіональної історії. Український комітет краєзнавства всебічно сприяв написанню історії населених пунктів України, вивченню окремих промислових і сільськогосподарських підприємств, посиленню пам'яткоохоронної роботи, збереженню існуючих й створенню нових музейних експозицій.

У цей час ще ширше розгорнули діяльність Вінницька філія Всенародної бібліотеки ВУАН та Кабінет виучування Поділля, записавши у свій актив чимало значимих справ та починань. Зокрема, ними видано 26 праць краєзнавчого характеру, що склали своєрідну енциклопедію поділлязнавства.

З часу заснування Кабінет виучування Поділля поклав початок систематичного, комплексного дослідження краю та поширення знань про нього. Його робота базувалася на глибоко науковій основі. Він підтримував наукові зв'язки й здійснював обмін виданнями зі 180-а установами й організаціями України, СРСР, Західної Європи, Америки, Близького Сходу.

Кабінет був також досить авторитетним науково-методичним центром краєзнавства. Ним розроблено і поширено примірний статут окружного (районного) краєзнавчого товариства, орієнтовний план його роботи, ряд програм для збору відо-

мостей з різних галузей життя, обстеження населених пунктів, показчик літератури про край. Цим сприяв підготовці кадрів краєзнавців – прагнув ліквідувати краєзнавчу неписьменність, “підвищити класифікацію з поділлезнавства всіх адміністраторів, службовців, вчителів, робітників землі і лісу”.

Крім Вінницької філії Всенародної бібліотеки ВУАН та Кабінету виучування Поділля численні дослідники краю гуртувались й в інших краєзнавчих формуваннях, мережа котрих постійно розширювалася.

Краєзнавчий рух набирав все масовішого характеру, охоплював інтелігенцію, представників решти верств населення, які в міру ліквідації неписьменності прилучалися до культурних надбань, турбувалися про їхнє примноження. На відміну від попередніх етапів, краєзнавство Поділля все більше ставало українським по духу, відповідало інтересам українського народу. Бурхливо розвиваючись, воно знаходило підтримку в зростаючих рядах ентузіастів, утверджуючись як невід’ємний елемент суспільного життя. Про цей період можна говорити як про “зораний” злет регіонального дослідництва.

Однак перетворення краєзнавчого руху у всенародне явище, глибоке звернення його до джерел національної самосвідомості народу не відповідали стратегічним намірам більшовицького тоталітарного режиму по створенню унітарного Союзу РСР. Демократичний за своїм характером, формами та методами роботи краєзнавчий рух, спрямований на вивчення та популяризацію історико-культурних особливостей окремих регіонів, не вписувався в контури командно-адміністративної системи, що активно формувалася, не вкладався в тогочасні концепції радянської історії, не узгоджувався з монопольними претензіями кремлівських ідеологів на істину.

На краєзнавчі структури повсюдно в Україні було розгорнуто наступ, значно посилено ідеологічний диктат. Від науковців і краєзнавців вимагалось пов’язувати проблематику досліджень із завданнями соціалістичного будівництва, виконанням п’ятирічки за 4 роки. 11 жовтня 1931 р. в газеті “Правда” було опубліковано постанову ЦК ВКП(б), яка схвалила пропозицію пролетарського письменника М. Горького про видання серії збірників “Історія заводів”. Постанова чітко формулювала ідеологічне замовлення партії:

“Збірники ці повинні дати картину розвитку старих і виникнення нових заводів, їх роль в економіці країни, становище

робітників до революції, форми і методи експлуатації на старих заводах, боротьбу робітників з підприємцями, побутові умови, виникнення революційних організацій і роль кожного заводу в революційному русі, роль заводу і зміни відносин на заводі після революції, зміни типу робітника, ударників, змагання і піднесення виробництва в останні роки...”

Та особливо нищівними були політичні репресії, розв’язані більшовицьким режимом в кінці 20-х – 30-х роках XX століття й спрямовані, у першу чергу, проти тієї ж старої української інтелігенції, котра доклала багато зусиль у 1917 – 1920 рр. до втілення в життя ідей незалежної демократичної України, не могла прийняти більшовицької ідеології насильства, диктату, виявившись приреченою.

Одним із перших в Україні непоправних втрат зазнало подільське краєзнавство. Десятки його фундаторів, сподвижників й аматорів було арештовано, незаконно засуджено, знищено фізично.

Процес над над так званою Спілкою визволення України дав можливість органам ДПУ нанести удар по системі освіти, зокрема, вищої школи. Почалася нічим не виправдана реорганізація вузів, мета якої полягала не в удосконаленні структури чи навчально-виховного процесу, а нейтралізації “ворожих елементів” з числа дореволюційної професури.

1933 року органи ДПУ “викрили” у Вінниці осередок Української військової організації. Чимало осіб, насамперед, із числа інтелігенції, було заарештовано за “причетність” до інших подібних “організацій”.

Таким чином 30-і роки виявились найбільш трагічними для краєзнавчого руху. Саме в цей час сотні його організаторів у всіх регіонах України були піддані політичному тиску і репресовані. Так влада продемонструвала, що на цьому етапі їй не потрібні організації, в яких сповідується принцип демократизму, пріоритетними є проблеми рідної мови, культури, збереження пам’яток історії.

Вкрай негативно на краєзнавстві позначився свідомо організований сталінською владою голодомор 1932 – 1933 років, визнаний нині Верховною Радою України, багатьма парламентами світу геноцидом українського народу. Тоді тисячі краєзнавців, починаючи від допитливих підлітків-школярів і кінчаючи дорослими, загинули страшною голодною смертю.

Ще одна причина занепаду краєзнавчого руху – курс на “виробниче краєзнавство”, вивчення “продукційних сил”, який ослабив можливості, соціальну базу й інтерес дослідників, загнав краєзнавство в глухий кут. Адже геологічні дослідження, вивчення корисних копалин, природи, рослинності і т. д. вимагали спеціальної підготовки, достатнього рівня професійності, чого не вистачало масам.

Не менш трагічний період довелось пережити подільському краєзнавству (і не лише подільському) в наступні 40-і роки. Тисячі краєзнавців-аматорів – учителів, архівістів, музейників, пам’яткоохоронців, бібліотекарів – загинули на фронтах Другої світової війни, забравши з собою нереалізовані творчі проекти, досвід, що накопичувався десятиліттями. Крім того з початком віроломного вторгнення гітлерівців у межі СРСР були ліквідовані сотні репресованих за політичними мотивами в’язнів: з наближенням німецьких військ більшовицька влада поряд з поспішною евакуацією різноманітного устаткування матеріально-технічної бази народно-господарського комплексу стала гарячково арештовувати і винищувати усіх наявних потенційних “ворогів народу” – у першу чергу представників української інтелігенції, котрі відстоювали національні інтереси і яких хоч в чомусь можна було запідозрити в “українському буржуазному націоналізмі”.

Непоправної шкоди було завдано матеріальній базі краєзнавства. Так, з наближенням фронту велика небезпека нависла над скарбницями історичних та духовних цінностей Східного Поділля – архівами, музеями. Багато з них були пограбовані загарбниками, зруйновані під час бойових дій.

Але й за цих умов краєзнавство не припинило свого існування. Його носіями були окремі ентузіасти, котрі волею обставин залишилися на окупованій території, члени похідних груп українських націоналістів, яким навіть випала можливість певний час працювати в редакції окупаційної україномовної газети “Winnizaer Nachrichten” (“Вінницькі вісті”). Часопис, насамперед, був рупором окупаційних властей. Його сторінки рясніли тенденційно підбіраною офіційною хронікою, матеріалами, що вихваляли правителів Третього рейху на чолі з А. Гітлером, так званий “новий порядок”. Але в певній мірі він друкував на своїх шпальтах й матеріали краєзнавчого характеру, будучи своєрідною краєзнавчою трибуною.

Увагу до вивчення Східного Поділля проявляла й німецька окупаційна влада. Свідчення цього – збережений архівний документ “Історико-географічне дослідження Гайсинського гебіту”. Однак основна мета його появи – не захоплення героїчним минулим місцевого населення, його уподобаннями і традиціями, а скрупульозне вивчення потенційних багатств краю (матеріальних, природних, культурно-мистецьких) з метою пограбування.

28 березня 1944 р. Вінниччина була визволена від нацистських загарбників.

У післявоєнний час поряд з відбудовою зруйнованого народного господарства радянська влада певну увагу звернула й на забуте нею краснавство. Насамперед, з ідеологічних міркувань (щоб максимально скористатись славою здобутих над ворогом перемог, утвердити в свідомості людей переконання, що якими б сильними не уявлялись гітлерівці, керований партією більшовиків народ сильніший за них і що над зухвалими претендентами на “світове панування” навіть можна сміятися, що курс, обраний ВКП(б) на чолі з її вождем Й. В. Сталіном – єдиноправильний, що саме за її ідеали на фронтах і в тилу віддавали життя герої, що визначальну роль у кровопролитній боротьбі відіграв “старший брат” – великий російський народ тощо). 11 серпня 1944 року Раднарком УРСР прийняв постанову “Про збирання фольклору, створеного за час Великої Вітчизняної війни, та проведення республіканської наради практиків-збирачів фольклору”, якою доручив Наркомату освіти та управлінню в справах мистецтв через відділи освіти, будинки народної творчості організувати вчителів, культосвітніх працівників, колективи будинків народної творчості на збір фольклору, створеного на фронтах, у партизанських загонах, на окупованих територіях.

Було також здійснено своєрідну ривізію вцілілих пам'яток історичного минулого.

Проявлялась турбота про збереження могил воїнів, партизанів, підпільників, спорудження пам'ятних знаків полеглим на рідній землі, тим, хто відстояв свободу і незалежність Батьківщини у боротьбі з нацизмом. Це стало патріотичним покликанням народу, насамперед, ентузіастів-краєзнавців.

У той же час не припинялись репресії.

У лещатах тоталітаризму суспільство жило до середини 50-х років – смерті Й. В. Сталіна, Л. П. Берії. У рік кончини

“вождя народів” у таборах ГУТАБУ перебувало 2,5 млн. радянських громадян. Це акумулювало в суспільстві страх, посилювало його. Лавина ж партійних постанов, передових статей, ідеологічних нарад і семінарів все більше втискувала науково-краєзнавчу творчість у прокрустове ложе заборон та обмежень.

Становище на краще змінилося з настанням так званої “хрущовської відлиги”. Важливим фактором, що сприяв активізації історико-краєзнавчих досліджень, було відзначення 300-річчя Переяславської ради.

Предметом наукових, краєзнавчих досліджень у другій половині 50-х років стали події першої російської революції, революційна боротьба 1917 року у зв’язку з їхніми ювілеями.

З середини 50-х років пройшла хвиля політичних реабілітацій. Дехто з відомих у 20-і роки краєзнавців повернувся до рідних домівок і, незважаючи на пережите, продовжив науково-краєзнавчу працю.

У 50-і роки, після прийняття 22 лютого 1950 року постанови Ради Міністрів УРСР з питань музейного будівництва, активізувалася музейна краєзнавча робота. У червні того ж року з’явився проект “Типового положення про краєзнавчий музей республіканського та місцевого підпорядкування”. Держава робила спробу, з одного боку – узагальнити досвід створення й організації роботи наймасовіших музейних закладів – краєзнавчих, адже в Україні розгорнулася робота щодо їх створення, з іншого – не допустити якихось ідеологічних відхилень. Тому I-й розділ “Загальні положення” підкреслював, що краєзнавчий музей є науково-дослідною і культурно-освітньою установою, “яка шляхом всебічного вивчення краю, збирання та експозиційного показу музейних матеріалів на основі марксистсько-ленінського світогляду повинна вести пропаганду наукових і політичних питань з метою комуністичного виховання населення і мобілізації на виконання господарсько-політичних завдань”.

Важливим напрямом історико-краєзнавчих досліджень залишалася пам’яткоохоронна робота. Вона й надалі стимулювалася прагненням влади і народу відновити пам’ятники, що зазнали нищення в роки війни, увічнити подвиг народу на фронтах і в тилу, важливі події та видатні особистості.

Відроджували краєзнавчу роботу в притаманних їм формах бібліотеки. Сформувавши фонди літератури, вони почали накопичувати суто краєзнавчу літературу, укладати картотеки,

проводити тематичні виставки, створювати бібліографічні покажчики з метою її популяризації.

Набувало розмаху шкільне краєзнавство, на якому держава робила особливий наголос, намагаючись вкласти у нього заздалегідь визначений зміст. Ставилось завдання, щоб краєзнавча робота в школах охоплювала:

а) вивчення природи і природних багатств краю: ґрунтів, рослинності, тваринного світу, корисних копалин, гідроресурсів, проведення метеорологічних та фенологічних спостережень;

б) вивчення історії і культури краю, збір документів, переказів та матеріальних пам'яток давніх часів і особливо радянського періоду;

в) вивчення і охорону місцевих історичних пам'яток, вивчення мистецтва, усної народної творчості, побуту і звичаїв, мовних територіальних діалектів;

г) вивчення господарської діяльності населення свого краю, досвіду передовиків промисловості і сільського господарства, методів боротьби за високу продуктивність сільського господарства.

Спроба повернути краєзнавство на “виробничі рейки” спостерігалась не лише в школах. Під тиском краєзнавчої активності дослідників ЦК КПРС повернувся до ідеї написання історії фабрик і заводів, започаткованої і похороненої у 30-х роках. Постановою від 21 жовтня 1958 року “Про книги з історії фабрик і заводів” зобов'язав партійні організації підтримати рух, забезпечити підготовку і публікацію книг з історії промислових і сільськогосподарських підприємств, особливу увагу звернувши на їх досягнення під час соціалістичного будівництва. Ставилася мета в такий спосіб посилити ідейно-політичне виховання трудящих відданості справі партії, справі комуністичного будівництва.

Робота над історією фабрик і заводів знову набула планового, організованого характеру.

Проте дослідників і краєзнавців більше надихав на творчість інтерес до героїзму та нескоренності подолян у відgrimілій Великій Вітчизняній війні.

Інтерес до подій Великої Вітчизняної війни зумовлювався в значній мірі підготовкою до відзначення 20-річчя Перемоги. Причому він охоплював чи не всі верстви і категорії громадян, у т. ч. шкільну молодь. Саме тоді зародився слідопитський рух. Походи школярів по місцях бойової слави, догляд за могила-

ми, пам'ятниками загиблих, зустрічі з ветеранами, визволителями, створення музейних кімнат, куточків стали звичними формами їх краєзнавчої, патріотичної діяльності.

Особливо потужним імпульсом у відродженні та розвитку краєзнавства на Вінниччині стала підготовка до видання 26-томної "Історії міст і сіл Української РСР", ініціатором створення, головою Головної редколегії якої був найавторитетніший краєзнавець України, теперішній Герой України, академік НАН України, доктор історичних наук, професор Петро Тимофійович Тронько.

Для написання літопису населених пунктів Східного Поділля в 1962 р. у Вінниці було сформовано обласну редакційну колегію, котра стала своєрідним творчим та координаційним центром. До її складу увійшли викладачі вищих навчальних закладів, музейні, архівні, бібліотечні працівники. Поступово налагоджувалася робота районних і міських комісій сприяння. На Вінниччині їх кількість спиралася на зусилля близько двох тисяч ентузіастів: учителів, журналістів, краєзнавців-аматорів. Для підготовки тому було залучено також 45 викладачів вузів, серед яких налічувалось 26 докторів та кандидатів наук.

Етапом у розвитку краєзнавчого руху в регіоні стало створення в 1966 році Вінницької обласної організації Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури, яка вже на початку 70-х років налічувала понад дві тисячі двісті первинних осередків, котрі об'єднували в своїх рядах 312 тис. членів. Їхня основна діяльність, насамперед, зосереджувалась на охороні, дослідженні та популяризації пам'яток. Було проведено їх реставрацію, паспортизацію, визначено категорію цінності. Найцінніші пам'ятки мистецтва, історії та археології взято під охорону держави.

Творча праця дослідників знаходила схвалення в краї, пробуджувала серед його мешканців почуття гордості за рідну землю, її героїчних захисників, численні покоління невтомних працелюбів.

Проте "хрущовська відлига" завершувалася і на перший план у суспільстві виходили нові ідеологічні цінності. У 70-х роках, після XXIV та XXV з'їздів КПРС в СРСР активно заговорили про побудову в радянській країні суспільства "розвиненого соціалізму". Основні його риси офіційно було визначено і закріплено у прийнятій у жовтні 1977 року новій Конституції СРСР. У зв'язку з цими подіями перед ідеологічними службами

країни ставилось недвозначне завдання – повсюдне прославляння наявних здобутків у соціально-економічній, військово-політичній, культурно-освітній сферах, авангардної ролі КПРС, її “мудрої зовнішньої та внутрішньої політики”. Кожен член суспільства мав збагнути велич системи, “гвинтиком” якої був, відчутти особисту приналежність до нової історичної єдності – радянського народу, що “по-братньому” об’єднався навколо великого російського.

Була здійснена потужна спроба русифікації національних окраїн країни. На рівні ЦК КПРС прийнято ряд постанов про посилення вивчення російської мови в школах.

Послідовною була влада й в постійному посиленні атеїстичної пропаганди. З ініціативи центру, а за ним, у свою чергу, і республіканських керівних структур, завірувала ідея запровадження нових радянських свят і обрядів. Втім ідея директивного впровадження нової обрядовості повсюдно успіху не здобула, в т. ч. на Вінниччині.

Своїм ідейним завданням ЦК КПРС підпорядковував й діяльність музеїв. Постановою “Про підвищення ролі музейних закладів у комуністичному вихованні трудящих” вимагав посилити їх роль у соціалістичному будівництві, ідейно-політичному вихованні трудящих.

В Україні активізувалась боротьба політичного органу республіки – ЦК Компартії України – з інакодумством, будь-якою спробою відходу в дослідницькій роботі від ідейно-політичних вимог. Зокрема, ЦК Компартії України мав серйозні претензії до Українського товариства охорони пам’яток історії та культури. Хоч за напрямком своєї діяльності воно було покликане турбуватися про старовину, однак, заслухавши в жовтні 1972 р. питання про його діяльність, політбюро ЦК Компартії України визнало, що в роботі цієї громадської організації “мають місце факти захоплення старовиною, її ідеалізації, некритичного ставлення до архаїчних форм в побуті і звичаях”. У цій же постанові зазначалося, що до Товариства потрапляють люди “сумнівної громадської репутації, іноді з ідейно нечіткими поглядами”. Виходячи з таких критеріїв, чимало незручних для КПУ осіб (через їхні “ідейно нечіткі погляди”) було й у Вінницькій обласній організації, яка в 1974 р. нараховувала більше півмільйона членів.

Мали місце факти жорсткого переслідування ідеологічних супротивників. Зокрема, у січні 1972 р. за звинуваченням у так

званий шпигунській діяльності був арештований уродженець села Рахнівки Гайсинського району майбутній Герой України поет Василь Стус.

Та попри це, краєзнавчий рух у регіоні продовжував розвиватися. З початку 1970-х років він все більше став набувати організованих форм. Його координуючим центром дедалі зриміше ставала критикована ЦК КПУ Вінницька обласна організація Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

Для розвитку краєзнавства, його наукових основ мало велике значення також створення в 1979 р. в структурі академічного Інституту історії України відділу історичного краєзнавства. Саме з його ініціативи було започатковано проведення Всеукраїнських наукових конференцій з історичного краєзнавства, одна з яких відбулася у Вінниці.

Черговою сходинкою розвитку краєзнавчого руху у Східному Поділлі стали 80-і роки, в яких, як ніколи, яскраво спостерігалось прагнення керівної і спрямовуючої сили тогочасного радянського суспільства – Комуністичної партії – взяти під свій безпосередній контроль, спрямувати розвиток краєзнавства в руслі визначених нею ідеологічних догм і стереотипів, у першу чергу на засадах радянського патріотизму, пролетарського інтернаціоналізму, дружби народів, возвеличення особливої ролі в суспільстві “старшого брата” – російського народу. В той же час любов до “малої батьківщини” не повинна була розглядатись крізь призму національної свідомості, а в центр уваги дослідників – потрапляти десятиліттями замовчувані теми. Спостерігалось її намагання стати на чолі процесу, сформувати його засади через такі високоефективні засоби впливу на свідомість мас як преса, радіо, телебачення, художня література, кіно, театралізовані дійства (свята), вміло оформлені музейні експозиції, монументальне та духовне увічнення героїв, образ і слава яких не виходили за межі домінуючої ідеологічної парадигми.

Для цього було зроблено справді чимало: значно розширено мережу музеїв (у тому числі колгоспних, шкільних, а також тематичних – революційної, бойової і трудової слави, партизанської слави, хліба, ремесел, музейних кімнат на промислових підприємствах), створено республіканський центр Подільського народного гончарства в с. Бубнівці Гайсинського району, визначено перелік свят літератури та мистецтва на Вінниччині,

що проголошувалися традиційними, встановлено заохочувальні премії, відкрито ряд пам'ятників видатним уродженцям області тощо.

Рух за створення громадських музеїв і музейних кімнат, що ґрунтувався як на адміністративних методах керівництва культурою, так і на місцевому ентузіазмі, став важливим імпульсом розвитку краєзнавства в регіоні, викликав у широких верств населення зацікавлення історією і культурою рідного краю.

Особливо значимою подією у розвитку краєзнавчого руху на Вінниччині стало проведення з 1984 року щорічних обласних історико-краєзнавчих конференцій.

Активно розвивався процес дослідження музичного, літературного краєзнавства, місцевого мовознавства (морфологія, лінгвістика, топоніміка й ін.), як засобу осмислення духовної культури краю. Водночас науковці і краєзнавці досягли певних результатів в археологічному вивченні Східного Поділля, природного довкілля.

З другої половини 80-х років головна увага природознавчих наукових сил, краєзнавців спрямовувалась на дослідження екологічного стану, оздоровлення навколишнього середовища, збереження природних ресурсів, фауни і флори, створення нових заказників, заповідників, пам'яток природи і, головне, на подолання трагічних наслідків Чорнобильської катастрофи. В цьому плані спостерігалася значна активізація громадськості, партії "зелених" та інших природознавчих організацій і товариств. Проте економічна криза в республіці, особливо на початку наступних 90-х років, завдала значної шкоди практичному втіленню в життя рекомендацій науковців, зусиль громадськості по стабілізації економічної ситуації в країні, в т. ч. й на Поділлі.

Гальмівні процеси в економіці породжували зміну світоглядних позицій в суспільстві. У 80-х роках активізувалася боротьба інтелігенції за гласність, свободу слова, історики, краєзнавці, повертаючи людей до витоків, будили патріотичні почуття, кликали втілити в життя національну ідею. Незважаючи на утиски, арешти й інші прямі прояви репресій, вони намагалися знайти відповіді на питання, поставлені часом, об'єктивно і всебічно реконструювати замовчувані з ідеологічних міркувань сторінки української історії.

У 1985 – 1991 роках політичне, соціальне і духовне життя у Східному Поділлі розвивалось у тому ж руслі, що й в Україні

загалом. В умовах розпочатої в країні перебудови все зриміше помічалось прагнення зростаючої частини населення краю до корінних демократичних перетворень, звільнення з-під пресу партійного диктату, перегляду усталених ідеологічних норм і кліше, чому сприяли гласність і плюралізм думок, формування різних точок зору, що успішно пробивали дорогу. Під їх впливом руйнувались ідеологічні догми, пробуджувалась національна свідомість мас, дедалі голосніше звучали вимоги демократизації суспільно-політичного життя. Започатковувалися новий, об'єктивний погляд на вітчизняну історію, деполітизація і демократизація краєзнавчих досліджень, самого краєзнавчого руху. Поставали із небуття трагічні сторінки далекого й близького минулого.

Активізувалась робота Вінницької обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії і культури, краєзнавчою тематикою все більше проймалися засоби масової інформації.

24 жовтня 1987 року виникла Вінницька обласна організація Українського фонду культури, яка виступила фундатором створеного 23 вересня 1988 року Вінницького обласного краєзнавчого товариства "Поділля", що розгорнуло активну діяльність, приступивши до реалізації намічених десяти довгострокових краєзнавчих програм.

У другій половині 80-х років набула певної специфіки фондова робота державних музеїв – новий неупереджений погляд на історію України обумовив нові напрямки у виявленні та опрацюванні музейних фондів. Зазнала змін експозиційна тематика, яка все частіше стала відгукуватися на злобу дня.

Тематика рідного краю посідала значне місце і в роботі будинків культури, клубів, парків культури й відпочинку, аматорських кіностудій. Все частіше при підготовці масових заходів ними використовувався місцевий фольклор, враховувались місцеві особливості проведення народних свят чи обрядів. Клубні працівники намагалися не просто відзначити певне народне свято, але й не втратити при цьому його аутентичності. Зрозуміло, що такий підхід вимагав великої підготовчої пошукової роботи (фольклорні записи, вивчення відповідної літератури тощо). Зате кожен клубний захід набував неповторності, навіть якщо в його основі лежав типовий сценарій, адже в кожному районі, селі активно залучалися твори місцевих поетів, композиторів, художників, народних майстрів.

Таким чином, клуб або будинок культури виконували не лише функцію закладу дозвілля, але й до певної міри – краєзнавчого осередку.

Активним суб'єктом краєзнавчого руху на початку 90-х років стала школа. Специфіка шкільного краєзнавства полягала в тому, що серед усіх функцій, притаманних краєзнавству, переважали навчально-освітня й патріотично-виховна. Їх реалізація досягалася введенням у програму історії України 5 – 11 класів уроків про рідний край, його минуле й сьогодення, проведенням гурткових занять у дошкільних загальноосвітніх і позашкільних закладах. До краєзнавчого пошуку учнівську молодь спонукали також рухи, експедиції, конкурси, які ініціювали Міністерство освіти і науки, Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, зокрема, започаткований 1990 року рух “Моя земля – земля моїх батьків”, проголошені і здійснювані в його рамках історико-географічні експедиції “Краса і біль України”, “Сто чудес України”, акції “Пам'ять”, “Збережемо пам'ять про подвиг”, присвячені ювілеям визволення України та перемоги над фашизмом. Участь в експедиціях ставала все масовішою.

В 1990 році з ініціативи Академії наук України, Інституту історії АН України, Українського фонду культури, ряду інших громадських організацій на I-у Установчому з'їзді відновила свою діяльність Всеукраїнська спілка краєзнавців, проголосивши себе правонаступницею ліквідованого в 30-х роках в умовах активного формування тоталітарної системи Українського комітету краєзнавства. Відповідно до затвердженого з'їздом Статуту основним завданням її діяльності стало виховання у громадян почуття національної самосвідомості, глибокої поваги до історії, культури, мови, традицій українського народу, а також інших народів, пов'язаних з ним своєю долею, шанобливе ставлення до скарбів рідної природи та культури.

В умовах розпаду СРСР була піддана гострій критиці і відкинута концепція викладу історії радянського суспільства. Перед науковцями постало завдання правдиво, без кон'юнктурних нашарувань висвітлити особливо ті місця минулого, які свідомо замовчувалися, або не знайшли належного відображення і оцінки в офіційній літературі.

На рубежі 80 – 90-х років відбувся перелом у підходах до історії радянського Поділля місцевих дослідників і краєзнавців. Зокрема, оперуючи документальними свідченнями, вони роз-

почали розробляти і доводити до відома широкої громадськості такі раніше маловідомі сторінки минулого краю, як становище церкви на Поділлі у 20 – 30-х роках, голодомор у Подністров'ї в 1924 – 1926 рр., голодомор 1932 – 1933 років, сталінські репресії.

Нові горизонти розкрилися перед дослідниками з утворенням суверенної Української держави, падінням ідеологічних бастионів тоталітарного режиму. Здобуття Україною незалежності дозволило поглянути на історичне минуле з позицій правди та об'єктивності, зняти завісу недоступності до раніше заборонених тем, відкрити невідомі події та факти минувшини, повернути із забуття імена незаконно репресованих і викреслених з народної пам'яті, що стало об'єктивною необхідністю в умовах значного посилення інтересу всіх верств суспільства до своєї історії, її першовитоків та недосліджених джерел.

Нового змісту набули такі відомі поняття, як “батьківщина”, “національна свідомість”, “патріотизм”. А це потребувало звернення до історичного коріння, відродження історичної пам'яті – пізнання минулого з його героїчними й трагічними сторінками і, особливо, – минулого того міста, села, селища, яке стало малою батьківщиною кожного громадянина. Звідси – й звернення до краєзнавства, яке найбільше імponує кожному інтелектуальному й емоційному поруху людини, формує патріотичні почуття, усвідомлення причетності до долі України, яку плекали попередники і за яку відповідальне кожне наступне покоління, кожен її громадянин.

В нових історичних умовах краєзнавчий рух став реальним інструментом суспільної енергії навколо збереження історико-культурної спадщини і довкілля, глибокого пізнання та всебічного дослідження і вивчення скарбів рідного краю. Став важливою державною справою, покликанням все нових й нових ентузіастів – науковців, краєзнавців-аматорів.

Особливо бурхливо розвивається краєзнавство у Східному Поділлі у другому десятиріччі існування суверенної, незалежної Української держави. Незважаючи на об'єктивні і суб'єктивні соціально-економічні труднощі, що мають місце в процесі суспільного розвитку (насамперед, світова економічна криза, котра суттєво зачепила й Україну), реалізуються державні краєзнавчі проекти, наповнюється конкретним змістом Указ Президента України “Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні”. Стають реальністю основні завдання, поставлені

в цих документах: значне поліпшення науково-дослідницької роботи, піднесення організаційно-методичного рівня та координаційної діяльності усіх краєзнавчих ланок, активізація та розширення краєзнавчого руху. Виконуються обласні аналогічні програми.

В роки української незалежності провідними центрами краєзнавства у Східному Поділлі стали ряд наукових установ, закладів освіти, культури і мистецтва, громадських організацій. Зросла роль у підтримці та розгортанні краєзнавчого руху підрозділів й структур державної влади, органів місцевого самоврядування.

Зокрема, сповна перейняв на себе функції провідного регіонознавчого центру Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, насамперед його структурні підрозділи: інститут історії, етнології і права, інститут філології й журналістики, природничо-географічний факультет.

Все помітнішу роль у розгортанні науково-дослідної роботи, піднесенні організаційно-методичного рівня та координації діяльності краєзнавчих ланок регіону відіграє створена спільним рішенням Інституту історії України НАН України, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Центру дослідження історії Поділля Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка – науково-дослідна установа з функціями наукового закладу та громадської організації.

Одим із провідних центрів краєзнавства Східного Поділля став Державний архів Вінницької області.

Значно зросла роль у розвитку краєзнавства регіону Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва, що в 2007 році відзначила свій віковий ювілей, книгозбірень області.

Власне, краєзнавчою діяльністю в області займаються всі заклади культури і мистецтва. Своєрідним її координатором впродовж багатьох років виступає Вінницький обласний центр народної творчості. З його ініціативи, а також управління культури і туризму обласної державної адміністрації, на Вінниччині започатковано цілу низку культурно-мистецьких заходів, що ґрунтуються на краєзнавчій основі.

Як і в попередні роки, провідну роль у розвитку краєзнавства відіграють музейні заклади області, насамперед, Вінницький обласний краєзнавчий музей, відомий як науково-освітній, науково-методичний та пам'яткоохоронний центр східного регіону Поділля.

Значна увага і музейними закладами, і органами місцевого самоврядування, і структурними підрозділами виконавчої влади надається пам'яткоохоронній роботі.

Увага до охорони і збереження пам'яток історії та культури, природного довкілля, духовно-мистецьких надбань мешканців краю, їхніх ремесел, звичаїв, традицій сприяли розвитку туристичного краєзнавства.

Особливо потужний імпульс воно отримало після прийняття 18 грудня 2007 року Вінницькою обласною радою рішення про визначення переможців обласного конкурсу "Сім чудес Вінниччини".

Увага до краєзнавства – предмет діяльності й громадських організацій.

Саме як громадська організація з жовтня 2006 року офіційно відродилось у Вінниці товариство "Поділля".

У 2007 році у Вінниці з'явилася краєзнавча літературно-мистецька громадська організація "Велика рідня", головна мета якої відродження та збереження духовної, історичної та культурної самобутності населення України, створення, збереження і поширення набутків української літератури і мистецтва інших етносів, які проживають на території України, розвиток і захист української мови, збереження і популяризація культурно-мистецької спадщини минулого; завдання: розвиток і пропаганда літературно-мистецького, краєзнавчо-пізнавального туризму, співпраця на договірних засадах з громадськими організаціями просвітницького, історико-краєзнавчого напрямку, культурними центрами та фондами, що діють на Вінниччині, в Україні та за її межами; напрямки діяльності: проведення літературних свят, творчих семінарів, конференцій, фестивалів, ювілеїв, громадсько-політичних заходів, міжнародних зустрічей митців з метою поглиблення культурного співробітництва та духовного збагачення, підтримка видань краєзнавчого, історичного, літературно-художнього, мистецького спрямувань.

Успішно функціонує Вінницький обласний осередок Всеукраїнської екологічної ліги. У силу специфіки своєї діяльності він займається дослідженням екологічних проблем Вінницької об-

ласті та України, проводить екологічні акції очищення території від сміттєзвалищ, відновлення лісів, проектує та оснащує екологічні стежки, займається екологічною освітою населення, прищеплюючи йому любов до рідного краю, бережливе ставлення до природних пам'яток "малої батьківщини".

Великі завдання стоять перед нещодавно створеною Вінницькою обласною організацією Національної спілки краєзнавців України, в «Положенні...» якої сказано:

«...Основною метою діяльності Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України є розвиток національної культури та краєзнавчого руху в органічному поєднанні всіх його державних, громадських і шкільних форм, залучення до пізнання рідного краю широких верств населення, використання досвіду, здобутого в цій галузі в Україні та за кордоном, створення та оприлюднення документально-публіцистичних та науково-популярних творів з історії та культури краю..., виховання у громадян почуття національної самосвідомості, глибокої поваги до історії, культури, мови, традицій українського народу, а також інших народів, пов'язаних з ним своєю долею, шанобливого ставлення до скарбів рідної природи...».

Зусиллями наукових установ, закладів культури і мистецтва, громадських організацій, підрозділів й структур державної влади, органів місцевого самоврядування краєзнавство у регіоні піднято на якісно новий щабель, що знайшло своє відображення у цілому ряді опублікованих добротних монографій, збірників наукових статей, документальних видань, краєзнавчих книг, проведенні міжнародних, Всеукраїнських, регіональних наукових, науково-краєзнавчих, науково-практичних та студентських конференцій, розгортанні нових експозицій, організації виставок, фольклорно-мистецьких свят, відкритті пам'ятних знаків тощо.

Розбудовуючи власну державу, все більше мешканців Східного Поділля усвідомлює, що поруч із створенням розвиненої, динамічної економіки має йти піднесення національної самосвідомості, відродження духовності й культури. Виняткова роль у розв'язанні цього завдання належить саме краєзнавству, яке з раннього дитинства зв'язує кожного із рідною землею, служить своєрідним містком між минулим і майбутнім.

Сконцентрувавши в собі величезний потенціал історичної науки, краєзнавство є джерелом поповнення археологічних та ет-

нографічних колекцій, музейних та архівних скарбів, засобом згуртування людей різних уподобань і політичних орієнтацій довкола конкретної, цікавої для всіх справи, формою залучення широких кіл громадськості до пізнання історії рідного краю як складової частини багатовікової історії Батьківщини, проявом активності має у виявленні, збереженні і примноженні історико-культурної спадщини народу.

З огляду на це самовіддана, подвижницька праця дослідників рідного краю набуває дедалі більшої ваги, стає важливою частиною державотворення.

ЗМІСТ

Реєнт О. П. Без знання минулого – не має поступу в майбутнє	3
Баженов Л. В. Енциклопедія краєзнавства Вінниччини	8
Вступ	11
1. Джерельна база та стан опрацювання теми в науковій літературі	24
2. До питання про терени Східного Поділля (Вінниччини)	139
3. Зародження краєзнавства у регіоні	166
3.1. Польський період	166
3.2. Політика Російської імперії з науково-краєзнавчого вивчення краю	185
3.3. Внесок представників української інтелігенції	200
4. Розвиток, види і форми краєзнавства в ХХ ст.	211
4.1. На етапі становлення	211
4.2. Стан краєзнавства в роки Української національної революції і громадянської війни (1917 – 1920)	225
4.3. У період утвердження більшовицької влади	238
4.4. “Зоряний” злет регіонального дослідництва	258
4.5. Згорання краєзнавства в умовах наступу тоталітаризму	276
4.6. У трагічні сорокові	291
4.7. У роки відродження	307
4.8. В період “розвиненого соціалізму”	328
4.9. У час “перебудови”	344
5. Розвиток краєзнавства в період незалежності України	352
5.1. На етапі розбудови української державності	352
5.2. В умовах сьогодення	379
6. Краєзнавці Східного Поділля	440
Висновки	842

***КНИГУ ВИДАНО ЗА СПРИЯННЯ
ТОВ "УКРАГРОІНВЕСТ"
(Генеральний директор
Олександр Юрійович Дан)***

ББК 63.3 (4УКР-4ВІН)
УДК 398(477.44)
Г 17

Наукове видання

Гальчак Сергій Дмитрович

**РОЗВИТОК КРАЄЗНАВСТВА У СХІДНОМУ ПОДІЛЛІ:
XIX – поч. XXI ст.**

Авторське редагування

Комп'ютерний набір
О. С. Гальчака

Технічний редактор
М. В. Бойко

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2524 від 13.06.2006
Здано у виробництво 25.03.2013
Папір офсетний. Гарнітура Arial
Ум. друк. арк. 54,75.
Друк офсетний. Наклад 100 прим. Зам. 41
Друк ТОВ "Меркьюрі-Поділля"
Тел. / факс: (0432) 52-08-02